

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

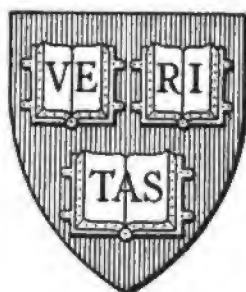
We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

OL 45492.50

HARVARD
COLLEGE
LIBRARY

ՀԱՅԿԱՆԵՐԸ

ՀԱՅՈՑ

ՆՈՐ ՎԿԱՆԵՐԸ

(1155—1843)

Գիտական հրատարակություն

Բազմաթիվ ձեռագրերի համեմատությամբ, լրացման
սեղեկություններով եւ ծանոթություններով, եւ
ձեռագրերի, համաստիների, յատկապես
ների ու օտար բաների մանրամասն
ցուցակներով եւ ցանկերով:

Աշխատանքներ

Յ. ՄԱՆԱՆԴԵԱՆԻ եւ Յ. ԱՃԱՌԵԱՆԻ

ՎԱՅԱԿԱՆԱՅԵՐԸ

Տպարան Մայր Աթոռոյ Ս. Էջմիածնի

1903

OL 41635.20.5

OL 45492.50

HARVARD
UNIVERSITY
LIBRARY
APR 2 1959

ՀԱՅՈՑ
ՆՈՐ ՎԿԱՆԵՐԸ

I.

ԹԻՊՈՂՐԱՍ ՈՐԵՂԱՅ ՍԵՐԱՍՏԱՆԻ

† ՌԴ = 1155

Սուրբն Թէոդորոս արեղայն էր ի քաղաքէն Սեբաստիոյ, կուսակրօն արեղայ՝ ի մանկութենէ սուրբ և անարատ վարուք, ժուժկալ ի պահս և յաղօթս, յամս Ալիբասանայ գաղանարարոյ բռնաւորին Թուրքաց, որ էր յաղգէն 5 Գանիչմանայ, այր արիւնարբու և մոլեալ քան զշուն կա-

1. BJOSU սուրբ. V Թէոդոս. B արեղայն Թէոդորոս. JOSU քահանայն Թէոդորոս. T լունի արեղայն. JOSTU լունի քաղաքէն. | JOSU սեբաստիոյ հայոց. T սեբաստիոյ մայրաքղքէն հայոց. 2. P կուսակրօն. JOSTU կուսան. | D արեղա. JOSTU լունի արեղայ. | այսպիս (ի մանկութենէ սուրբ և անարատ) ունի՛ն GHKLMRY. մնացեալներն ունի՛ն հետեւեալ: Վերականգնեալ հասուածը. «Եւ սուրբ (B) որբասեալ. և կոյս) ի մանկութեմ (b ի մանկութենէն. այս բառից յետոյ EF աւելացնում են և. JU եւ կրօնաւորեալ. OS եւ կրօնաւորեալ. T եւ էր արեղայ) անարատ (O անապատ). N ունի՛ն «և սուրբ ի մանկութենէ և անարատ ի մանկութէ և սուրբ» 3. JOSU (փխ. ժուժկալ ... որ էր) և մատնեցին զնա անօրէն բռնաւորին Թուրքաց ալիպալանայ (U ալիպալանայ), որ. | GHKLMRY ալիպալանայ. INZ ալիպալանայ. BCEPTVWb c ալիպալանայ. D ալիպալանայ. F արիւնարբու. իսկ JOSU ձեւ վերջին ծանօթ. Զամչեան Գ. 178, Ալիբաս: 4. HLY գաղանարարու. R գաղանարարու. PWc գաղանարարու. V լունի Թուրքաց: | T լունի էր. Z c է. | EOVS աղգէն. 5. W դանիչմանէն. BCIJNOS c դանիչմանայ. E դանիչմանայ. b դանիչմանաց. Z Թալիչմանայ. JOSU գաղանարարոյ և (փխ. այր.) | GHKLMRY արիւնարբու. L արիւն արբու. W արիւնարբու. BCDEFIJOPQTUVZb c արիւնահեղ. S արիւնահեղ. N արիւնահեղ. | E ուղ (փխ. քան). ZN քան զկատաղի շուն. JOSU լունի՛ն.

տաղի ընդդէմ քրիստոնէից: Առ որ մատուցեալ ոմանց
չարաբարոյ անօրինաց և ասեն թէ՝ «Ոմն Թորոս անուն
արեղայ ի Հայոց» նզովէ և անիծանէ, անարգէ և թշնամանէ
զքեզ զօրհանապազ, վասն զի զհայր նորա և զազգայինսն
5 սպաներ դու և անարգէ զօրինադիրն մեր Մահմետ և զօ-
րէնս նորաս:

Եւ նա հրամայեաց ունել զնա եւ ածել առաջի իւր-
և իբրև կացուցին զնա առաջի, սկսաւ շողջորթել զնա
պատրողական բանիւք, զի ուրացի զՔրիստոս, և լինիցի
10 Տաճիկ՝ օրինօքն Մահմետի: Զի էր արեղայն Թորոս մանուկ
տիօք և յոյժ գեղեցիկ տեսլեամբ, ճոխ և վայելուչ հասա-
կաւ. վասն որոյ ջանայր պատրել զնա ամիրայն. խոստա-
նայր նմա պարգևս և պատիւս, յաւազութիւն հասու-

1. P ընդգնմ. GJOQSV քրիստոնէիցն. V լուսի որ. G որս: M
լուսի ոմանց. 2. HLPY չարաբարոյ. W չարաբարոյ. c չարաբա-
րու. QV անօրինացն. N յանաւրինաց. W արանց. JOSU լուսին և
ասեն. Z լուսի թէ. JOSU եթէ. Z լուսի ոմն. JOSTU յաշորդ բառից
յետոյ. KLM Թորոս. EJSU Թէոդորոս O գէոդորոս. c Թէոդոս.
անուն ունին BDKW եւ. իսկ CE—JL—VYZ լուսին. 3. JOSU լուսին
ի հայոց. I անիծել. W լուսի. JOSTU լուսին անարգէ և թշնամանէ. L
թշնամանէ և անարգէ. և թշնամանէ. 4. աշակա (վասն զի ... անարգէ)
ունին միայն JOSU. իսկ մնացեալը այլ և (BD-IK-NP-RWYZ եւ). CV լուսի
վասն զի ... զօրէնս նորա. T լուսի վասն զի ... դու. U զհայրն. 5. G
լուսի մեր. NR մահմետ. W մահմետն. JQSTU զմահմետ. O զմահ-
մետ. Z և զմահմետ. BM լուսին. DW զօրէնսն. 7. WDNP նայ. |
R հըրամայեաց. ստորագծեալ մասեր պատած են F-ի միւր | P զնայ.
Z լուսի և ածել. D ծիլ (փխ. ածել). V յոջի. 8. իբրև... առաջի
միայն OSU. J լուսի և. I շողջորթել. PZ շողջորդել. N պնայ. 9.
I ուրացի. JOSU խարանօք (JS խափանօք) ուրացի (O որրացի).
BCF-HK-NP-RTVWYZ եւ ուրանայ. DE ուրանայ. B-FINPQVWZ
եւ լինի. 10. JOSU տաճկահաւատ. V կռպաշտ. Z աւրինաւք. BJ
OS-V լուսին օրինօքն. R մահմետի. N մետի. M նոցի. BJOS-VZ
լուսին. S լուսի էր. | S արեղն. EFLM Թորոս. TU Թէոդորոս. I
լուսի. 11. W դիօք. D դիաւք. JOSU լուսին և. | BI լուսին յոյժ. |
B տեսլեամբ գեղեցիկ. JOSU լուսին ճոխ. 12. JOSU լուսին վասնորոյ
... ամիրայն. T լուսի ջանայր ... զնա. DRW որո. QV զնա պատ-
րել. F լուսի զնա. PZ զնայ. | N ամիրան. DKLW լուսին. T յաշորդ
նմա-ից յետոյ. 13. P նմայ. | CFIJN-PTUZ պարգևս և պատիւս. V
պարգևս և ի պատիւ. EL պարգևս և պատիւս և. Q պարգևս և ի պա-
տիւս. GHRY պատիւս և պարգև. K պատիւս և պարգև և. BDWb
պարգևս. M պատիւ և պարգև. | DVW յաւազութիւն. O յաւազութէ.

ցանել զնա, թէ լսող լիցի նմա և ուրանայ զԳրիստոս. ապա թէ ոչ գանս և բանտս, տանջանս և չարչարանս և դառն մահ:

Ասէ սուրբն. «Ես քրիստոնեայ եմ և արեղայ, որ
5 պաշտեմ զՀայր Աստուած, անեղ և անմահ, և զԲանն Հօր զՈրդին Միածին, անժամանակաբար ծնեալ ի Հօրէ և զՀոգին Սուրբ, Աստուած ճշմարիտ, Էակից Հօր և փառակից Որդւոյն Միածնի, բղխեալ ի Հօրէ անհատաբար, Աստուած յԱստուծոյ, լոյս ի լուսոյ և կեանք ի կենաց, անձինք երեք
10 և բնութիւն մի: Այս է իմն հաւատս յամենասուրբ Երրորդութիւնն, ի Հայր և յՈրդի և յամենասուրբ Հոգին, ի միասնական աստուածութիւնն և այլ հաւատոց կամ կարգաց և կրօնից ոչ ցանկամ: ոչ խնդրեմ և ոչ առնումս»

Յայնժամ հրամայեաց բռնաւորն հարկանել զբերան
15 նորա, թէ «Զիմարդ իշխեցեր ասել զայդ առաջի իմ: Թէ

R յառագութի. I նստուցանել. 1. P զնա. JOSU յունիւն. L նմա. GJOSTU եթէ. BCGKLMUZ լսող. OU լինիցի. BFGHKLMN RYZ լինի. PVW նմայ. G յունի և JOSTU յունիւն և ... զՔս. DERZ ուրանա. 2. PRYZ ապայ. VZ բանդա. JOSU յունիւն. T կապանս փի. տանջանս. b և տանջանս չարչարանս. c չարչարարանս. JOSU յունիւն չարչարանս և. 3. Cb մահա. 4. E արեղայն փի. սուրբն. H0Z քրիստոնեա. T յունի եմ. I արեղա. JSU յունիւն որ. L և. O պրեղայ. 5. JZ զհայրն. c հայր. HKLMRY ամն. Z անժամանակ փի. անմահ. FHKLMNPRYZ յունիւն և զբանն հօր. G միայն և. C բանն. 6. c որդին. E և զորդին. DW յունիւն միածին. N անժամակաբար. W ծնեալն. W ի հօրէն. 8. DEFIPTZbc որդոյն. Z միածնին. PT բխեալ. JOSU յունիւն բխեալ... անհատաբար. P անհատայրար. c անհամարար. Z յունի աստուած. 9. FNZc այ. N լուս. BD Wb յունիւն և. 10. S յունի այս է իմն... ոչ առնում, այն՝ տղ 10—13. JOU յունիւն է. GHJKLNOTUYZ իմ. F իմոյ. MR յունիւն. GHKL QRVY հաւատս. c հաւատամ. PZ յամենայսբ. F յամյսբ. ILQVW ամենասբ. N ամէնասբ. FQVYZ երրորդութի. 11. BDGHJKLMO RUWY յունիւն ի հայր... հոգին. E յորդին. N ի յորդի. Z որդի. N յամէնասբ. P յամենայսբ. QVZ ամենասբ. T ի սբ. QV հոգի. 12. BOPU և ի. E մի. FQV ածութի. DGHKLMRWY յունիւն ի միասնական ածութիւնն. GHKLMQRUVY հաւատոյ. BCDEFIJNOPTW Zbc հաւատոյ. QV և կամ. NZ և. JLO յունի. U յունի կամ կարգաց և կրօնից. N կարգաց. Z գարկաց. 13. BDWb յունիւն և. LNQV Z կամ. E և կամ. T և ոչ խնդրեմ. JOTU ընդունիմ փի. առնում. 14. JOSTU և փի. յայնժամ. JOSU դատաւորն. P զբերանն. 15. JOSU եթէ. Z զայդ ասել. JOSTU յունիւն զայդ. R յունի իմ

Աստուած որդի ունի. վասն որոյ հրամայեմ այժմ սպանանել զքեզ, որպէս զհայրն քո և զազգականսն, զորս վասն այդոյ բանի սպանիս»

Ասէ արեղայն. «Երանի թէ հանդիպէր ինձ այն մահն 5 վասն Քրիստոսի. զի այն կեանք է ինձ և մեռանելն շահ»

Ասէ ամիրայն. «Ես շուտով հասուցից զքեզ ցանկութեան քո»

Եւ զայն օր արկին զնա ի բանտ և եղին զոտան ի կոճեղ: Եւ սուրբն անդադար սաղմոսէր և միշտ աղաչէր 10 զԱստուած հասանել մարտիրոսութեան: Եւ որքան էր ի բանսին, յղէր առ նա ամիրայն արս իմաստունս, զի թերևս կարասցեն խախտել զնա: Եւ նոքա բազում անգամ երթեալ խօսեցան և ոչ կարացին թուլացուցանել զնա

Եւ յունի թէ ած. որդի ունի. JOSU եթէ. 1. Z ունի որդի. V կայ յերկինս. W որո. JOSTU հրամայեմ այժմ սպանանել. Y սպանանել. իսկ B—IK—NP—RVWZbc միայն սպանանեմ. 2. EMRW որպէս և. GHKLY և. EMW հայրն. L յունի քո. 1 զազգականս. Ե զազգականս քո. L զասկական քո. B—IK—NP—RVWYZbc յունի զորս ... սպանի. 3. O այտր. T այսր. T բանից սպաննի. 4. N արեղան. B—DF—HJ—PR—UWYbc որ թէ. JOSU պատահէր. E այնպէս. W յայն. JOSU այդ. QV յունի. Z մահն այն. EIJN—QS—Vbc մահ. 5. B—DFJLOQSUVWZbc որ վասն. C է զի. JOSU յունի այն. T են. JOSU յունի և ... շահ. BGK—MZ մեռանելն. 6. N ամիրան. JOSTU վաղվաղակի. I հասուցից. BZ հասուցանեմ. V քեզ. C ցանկանութե. D ցանուե. 7. BCTWb քոյ. 8. (փխ. զայն օր... զոտան) Z հրամայեաց ի բանտի պահել զնա և ի կոճի պնտել զոտան. JS հրամայեաց զնել. OU հրամայեաց դատաւորն զնել զնա (O զնա յունի). T հրամայեաց այն աւր զնել զնա. DN զնայ. Y յունի. EV ի բանդ. FIJPT Ե ի բանտի. D ետին. (փխ. եղին զոտան) T զոտան նորա պընդել. OU զոտան պընդել. SJ զոտան զնել. 9. JOSTUM ի կոճեղ. GQ ի կոճեղս. V ի կոճեղս. KL ի կոճի. B—FHIMPRWYbc ի կոճի. Z յունի. JOSU յունի անդադար. DW աղաւթէր. QV աղթէր. JOSTU սաղմոսէր ի տուէ (O ի տըւէ) և ի դիչերի. L յունի միշտ. E աղաչեա. Z աղաթէր. 10. Z առ ած. BFGK—MU հասանիլ. Ե մարտիրոս. JOSU յունի որքան. V քն. JOSU բռնաւորն (փխ. էր ի բանտին). 11. NVZ ի բանդին. N յղէր. DW յունի առ նա. NP նայ. GHKLMRY ամիրայն առ նա. JOSU յունի ամիրայն. T բռնաւորն. Y իմաստուն. JOSTU իմաստուն և երկելիս. 12. C խափանել. DIP զնայ. 13. QV երթալ. E յունի. W գնացեալ. JOSTU (փխ. երթեալ ամիրայն, այն Ե ող 13-1) զնացեալ (T երթեալ) գտին զնա ան-

ի հաւատացն Գրիստոսի։ Եւ ամիրայն հրամայեաց դահնացն սուսերամերկ և քարշելով տանել զնա ի մզկիթն իւրեանց։

Եւ նա սաղմոսէր և ասէր. «Ջգնացս իմ ուղիղ արա ինձ, Տէր, ըստ բանի քում և մի տիրեսցեն ինձ ամենայն մեղք»։

Եւ հասեալ ի դուռն մզկիթին, ոչ կամէր մտանել ի ներքս, այլ անկաւ առ դրանն և դաւանէր զԳրիստոս Աստուած։ Եւ նոքա հարկանէին զնա սրօք և բրօք և բռնադատէին մտանել ի մզկիթն։

Եւ նա անկեալ յերկիր արհամարհէր զտունն զայն և զաղօթս նոցա։ Եւ յոչ մտանելն ի մզկիթն՝ չարաչար տան-

պարտելի յամի և դարձեալ պատմեցին (Ս պատմէին) ամիրային. եւ նա. Խ խօսէին. Լ խօսեցան ընդ նմա. D թողալուցանել. E թուլացանել. Ibc թուլացնել. V թուլացունել. DP զնայ. 1. B—D F—HKLN PQVW c ի հաւատոցս. N ամիրան. V բռնաւորն. M դահնաց. 2. P սուսերայմերկ. O սուսերմերկ. և քարշելով ունին GHKLMRY. Խսկ B—FIJN—PS—UWZ bc քարշանօք. QV անացուցանել զնա և տանել (փխ. և քարշելով զնա). KMU տանել. D NP զնայ. R ի մզկիթն. DEQ ի մզքիթն. KLMW ի մզքիթն. CFIJOT b ի մզքիթն. NPSU c ի մզքիթն. V ի գոհումն կռոցն (փխ. ի մզկիթն իւրեանց). 3. NP նայ. S ըզգնացս. | N իմ ուղի. D ի մուղ. DEFHIN—PSVWYZ bc արայ. 4. GLY յունին ինձ. | E GHIKMNORSUVWZ b յունին տէր. D գրած եւ յետոյ յնշած k. C յունի ըստ. DEINWZ b քում տէր. N ին (փխ. ինձ). 6. JOSU տարեալ. | Z զգուռն. K մզքիթն. LMW մզքիթին. D մզքիթին. E մազքութին. CJOQT b մաքիթին. FNSU c մաքիթին. I մաքիթին. P մաքիթին. V մեհնիցն. GHKLMRY և ոչ. KMU մտանել. CZ մատնէր. 7. Z ի ներս. E ի շնտունն. V ի նա. JOSTU անկեալ. 8. JO STU ծեծէին. P զնայ. JV յունին. Z յաշորդ բառից յետոյ. T սուսերօք. Z սրով. W սրօք. OW բռնադատէին զնա. 9. KR ի մզկիթն. MQW ի մզքիթն. DL ի մզքիթն. E ի մզքիթն. CIT b ի մաքիթն. FNP c ի մաքիթն. JOSU ի ներքս. V ի տնք կռոցն. 10. և նա անկեալ... ի մզկիթն F յունի. GHKLMRY և նա ոչ եմուտ. և ասպա. | DNOP նայ. | N անգեալ. E յանկեալ. b յունի. OW երկիր. Zb յունին. CDEIJNOPQTUVWSZ bc անարգէր (փխ. արհամարհէր). S ըզատունն. U զաօնն. Z զմեհան. JOQSU յունին զայն. 11. JOS TU զպաշտամունս (փխ. զաղօթս). (փխ. զայն և զաղօթս նոցա) C զայն. V իւրց. | JOS յունին և. | EVWZ ոչ. JOSTU յունին. | WZ մտանել. JOSTU յունին. | DQW ի մզքիթն. I ի մսկիթն C c ի մաքիթն. NP b ի մաքիթն. EJOSTUV յունին. | N չարաչար. | JOSU և (O և յունի) չարաչարեալ զնա ուժգին (փխ. չարաչար տանջեցին). |

ջեցին զնա և տարեալ արկին ի բանտ:

Եւ լուեալ արքեպիսկոպոսն Սեբաստիոյ Տէր Գրիգոր և գրեաց առ նա քաջալերութիւնս և բանս մխիթարականս, յօժարութեամբ մեռանել վասն անուանն Քրիստոսի:

⁵ Եւ յետ աւուրց ինչ հանեալ ի բանտէն՝ կացուցին զնա առաջի ամիրային: Եւ սկսաւ ամիրայն խոստանալ նմա մեծամեծ պարգևս և իշխանութիւնս, թէ ուրասցի զՔրիստոս և դարձցի յօրէնսն Մահմետի և թլփատեսցի: Եւ նա զայն ամենայն պարգևսն առ ոչինչ համարեցաւ առ սէրն Քրիստոսի:

¹⁰ Եւ ամիրայն ետ զնա ի դատաւորն Թօտոս, որ յառաջն քրիստոնեայ էր և ապա տաճկացեալ: Եւ նա ևս ջանաց

1. DPW զնայ. BEJOSU յունիւն. JOSU յունիւն զնա և տարեալ. GLW յունիւն տարեալ. DZ արկին զնա. OPVZ ի բանդ. 2. FHE լուեալ. QV յունիւն. DW արհեստ. O արհեստ. I սեբաստիո. JOSU յունիւն. WZ սեպագաւոր. Z գրիգորն. 3. JOQSUV յունիւն և T յունի առ նա. DZ առ նայ. IMR քաջալերութի. c մխիթարական. 4. O աւժարուր. BGKLMU մեռանիւ. FOP եւ անուանն. Z անուան. CEFJNOPSUZ c քի այ. 5. Z ետ U դձ (փխ. ետ աւուրց). FP յաւուրց. N աւուր. ինչ ունիւն միայն GHKLMRY. իսկ B—F IJN—QS—WZ եւ յունիւն. JOST հանեալ ի բանտէն և (O ի բանդէն. T յունի և). իսկ BCDEFGHIKLMNPQRUVWYZ եւ յունիւն. NPW զնայ. OT յունիւն. D յառաջի. 6. V բռնաւորին (փխ. ամիրային). FP յունիւն և սկսաւ ամիրայն. MR և ամիրայն սկսաւ. V և սկսաւ բռնաւորն. L խոստանալ. JOSTU ետ նմա (O նմայ) ամիրայն երիւարս (STU երիւարս) ոսկիակազմ թամբօք և խոստանայր (փխ. սկսաւ ամիրայն խոստանալ). OPW նմայ. GHJKLMORSTUY յունիւն մեծամեծ. N յաջորդ քառից յետոյ. 7. Z պարգևսն. JOSTU մեծութիւն. JOSTU իշխանութիւն. L մեծութիւն. JOSTUV եթէ. BCEFGHIKLMNPQVWYZ եւ ուրանայ. DR ուրանա. 8. JOSU դարձցի. BCGHIKMPQRT եւ դառնայ. DEFLNWXYZ դառնա. այս քառից յետոյ. Z աւելացնում է ի պեղծ և ի խարեբայ. GHKLOQC յօրէնսն. JPRSTY յարէնսն. FW օրէնսն. BCDIMNUZ ի յօրէնս. E յանրէնս. NR մահմէտի. BMZ նոցա. V զոհէ կռոցն (փխ. դարձցի ... մահմետի). միայն JOSTU ունիւն և թլփատեսցի. DNOPW նայ. EZ յունիւն զայն. V յաջորդից յետոյ. EZ զամ. 9. EFW պարգևս. Z պարգևս և պիտատմունսն. JOSTU առ ոչինչ. DGMQRVWY յոչինչ. B առ յոչինչ. CEFHIKLPZ եւ ոչինչ. DGMQRVWY յոչինչ. զայն ամ պարգևսն (O պարգևս) JOSTU զնում են համարեցաւ-ից յետոյ. 10. N յամիրան. V բռնաւորն. JOSTU ետ զնա ամիրայն. W եդ. I ետ տանել. DNP զնայ. T առ (փխ. ի). QV Թօտոս. M յառաջ. R յառջ. JOSU էր նախ. 11. JSZ քրիստոնեա. JOSU յունիւն էր. T էր լեալ. NPW ապայ. BEGHKLMRTYZ յետոյ. E

բազում բանիւք խախտել զսուրբն ի հաւատոցն Քրիստոսի,
և ոչ կարաց:

Այլ մանաւանդ արեղայն նախատէր զնա՝ ուրացող
Քրիստոսի և անհաւատ ասելով և թքանէր յերեսս նորա:
5 Ընդ որ բարկացեալ Թօտոս ետ զնա ի ձեռս դահճացն,
սպանանել ի մէջ քաղաքին Սեբաստիոյ: Եւ անողորմ՝ դա-
հիճքն ընկեցին զնա յերկիր եւ ոսիւք հարկանէին զսուրբն
աքացի, մինչեւ փակեցան ամենայն յօդուածք մարմնոյ
նորա և ապա յերիս մասունս հատին զնա սրով: Եւ այն-
10 քէս թաւալեալ յարիւնն իւր կատարեցաւ ի Քրիստոս
և աւանդեաց զհոգին իւր առ Աստուած՝ Յունիսի 22,
արեղայն Թորոս՝ որդին Գոհարինեայ:

տաճկացեալ էր. JOSU տաճկացաւ. V ուրացաւ. | DNP նայ. | P
յունի եւ. | FJOSTU ջանայր. | QV բազում ջանիւք կամեցաւ. CE
բազում բանիւք ջանաց (փխ. ջանաց ... բանիւք). 1. BUZ զնա (փխ.
զսուրբն). | CFPQV ի հաւատոց. El c ի հաւատոյ. W ի հաւատոցս.
JOSTU յունիւն. | CEF GHIJ KLMNOPQRSTU VY c յունիւն քրիստոսի.
2. FP այլ (փխ. և). | BJOSU և ոչ կարաց զնում եւ խախտել թափց
անմիջապէս առայ. 3. I յունի մանաւանդ. | b նախատէր. | DPW զնայ.
IU զնա և. | E յուրացող. c ուրացողն. JOS և ուրացողս. BGKLM
UWZ ուրացող. 4. JOSU ասելով և անհաւատս (փխ. քի... ասելով).
| L յունի երկրորդ և-ր. | QRV յերես. W երեսն. C զերեսս. BDKLZ յե-
րեսն. | HKL յունիւն նորա. 5. QV Թօտաս. E դուրս Թօտոս. JOSU յու-
նիւն. | NW զնայ. | KLZ ի ձեռն. | BT դահճաց. QV դահճացն և. | JS
ի դահճաց ձեռն. 6. E սպանանելով. KLMb սպանանել զնա. | N
քաղաքէն. | ER սեբաստիայ. | L անողորմ. DNWb անողորմն. JOS
U անօրէն. | N դահիջքն. 7. P զնայ. | QV յունիւն յերկիր. | Z յունի
և. | EHIPb ոտիւքն. | B հարին. G խորատկէին. | FJOPSTU յու-
նիւն զսուրբն. 8. E ակցի. BCDHIKLMWPWZ եւ աքցի. FGNRY աքա-
ցի. Q աքցի և բռնցի. V աքցի և բռնցի. JOSTU յունիւն. | QV
մինչ. B այնչափ մինչև. | փխ. քակտեցան GHKLMNRY խախտե-
ցան. Z խախտեցաւ. I քակեցան. | O յամ. | Fbc յօդուածք. NP յաւ-
դուածք. Q օդուածք. JOU յօդ. ST յաւդք. V օդուածքն. EW յօդ-
ուածքն. | BDNQVWb մարմնոյն. JOSTU յունիւն. P մարմոյ. 9. BD
NQVW յունիւն նորա. | NPRWZ ապայ. | DW երիս. | V հարին.
JOST կտրատեցին. U կտրատեցին. | NP զնայ. T զնա. 10. IOQW
արիւնն. C յարեսն. FLNP յարիւն. E զնա յարիւնն. | JS յունիւն
իւր. 11. և աւանդեաց... 22 հառուածք ունիւն միայն JOSTU (T յունիւն).
12. JOSU յունիւն արեղայն... գոհարինեայ. | GHKLMRY Թորոս արե-
ղայն. | ML Թորոս. QTV Թէոդորոս. | E որդին. | GKLMT եւ
գոհարինեայ. CNP գաւհարինեայ. D գոհարինեա. EHQRV գոհա-
րինեա. FY գաւհարինեա. I գորարինեա. | W գոհարին. ետև (փխ.

Եւ իշխան մի քրիստոնեայ Սարգիս անուն խնդրեաց ի սուլտանէն զմարմին սրբոյն և առեալ տարաւ ի վանս սուրբ Նշանին և անդ թաղեաց պատուով:

Սոյն վկայաբանութիւնն ունին B էջ 432 Բ'—433 ա'', C 1118''—1120', D 522 Բ''—523 Բ'', E 1029''—1031', F 441 ա'—Բ'', G 545 Բ'—546 Բ', H 510 ա'—510 Բ'', I 553 Բ'—554 ա'', J 968'—969'', K 517 ա''—518 ա'', L 449 Բ''—450 ա'', M 536 ա''—537 ա', N 513 Բ'—514 ա'', O 502 ա''—503 ա'', P 437 ա'—Բ'', Q 520 ա''—Բ'', R 518 ա''—519 ա', S 542 ա'—Բ'', T 526 Բ''—527 Բ', U 502 Բ'—503 ա', V 371 Բ''—372 Բ', W 468 ա''—469 ա', Y (հատոր Ա.) 246 Բ'—247 Բ', Z 394 ա'—395 Բ'', b 571 Բ'—572 ա'' և Ը. բոլորը մարգաց ժԶ—յունիս 22: S ձեռագիրը միայն ունի մարգաց ժ—յունիս 16, ուր յայտնադէս սկիւլ է ժ, քանի որ նախորդ և յաջորդ օրերը ժն և ժն ամսաթիւերն ունին: HL և U ձեռագիրներն ունին նաև Ս. Թէոդորոսի պատկերը. AX և a յունին մեր սրբի վկայաբանութիւնը. V նիւթը յարմարած է այնպէս որ իւր թէ կուսպաշտական շրջանի մէջ կատարուած է մարտիրոսութիւնը: Վերնագիրը հետեւեալն է. «Վկայաբանութիւն սրբոյն (BCDQVW չունիմ սրբոյն) քեղոցոսի (KL թէոդորի) աբելային (D արեղան. P բեղային. T արեղայի. W արեղի).» իսկ EGHKLMPR Yc աւելացնում են այսպէս «և այլոցն», F «և այլ'», I «և այլոց սրբոցն», N «և այլոց սրբոց», Z «և այլոց բնիկացն». թէև ոչ մէկը ուրիշ սրբի մասին չի խօսում: Հմմտ. նաև Զամչեան, Գ. 178—9, Յայտմ. Ա տպ. էջ 913'—914', Բ տպ. էջ 623''—624'', Գ տպ. հատ. Ա. էջ 245''—246'', որոնք մեր բնագրին հետ առհասարակ համաձայն են գնում: Միայն Յայտմ. Գ տպ. վկայաբանութեան երկրորդ հատուածի սկիզբը

դոհարինեայ. և). 1. DEFHOQRSY քրիստոնեա. I չունի. 2. JO ի ոստանէն. S ի սուլտանէն. V ի բռնաւորէն. W ի սուլտանէն. | Z ըզմարմին. | S սրբոցն. | Q էառ. JOSU բարձեալ. | N տարեալ. Z տարան. | JOSTU ի որ նշանի վանքն. 3. KL խաչին (փխ. նշանին). | SW b անտ. | I թաղեաց գնա. | FOP եւ պատուով:

(տես Վերը, էջ 4, տող 7) վտփտխած և հետեւեալ ձևին է վերածած. «Եւ հրամայեաց ըմբռնել զնա և ածել դառաջեալ: Եւ լուեալ Թէոդորոսի այլակերպեալ զինքն՝ վտփեալ. և յետ երկու ամաց կալան զնա և ածին տուաջի բռնաւորին: Եւ հրամայեաց արձակել ի կապանացն. և շողորթ և պատրիշ բանիւք կամէր խաբել և ըն»: Վկայութեան Թուականը յիշած չեն ձեռագիրները. միայն նշանակում են նահատակութեան օրը, այն է յունիս 22. Ըայց վկայաբանութեան ամբողջ ընթացքը երևում է Թէ նահատակեալ Թէոդորոսը որդին է մեր երկրորդ վկայի, այն է յաջորդ Գոհարինէ Սեբաստացու, որ իւր Ռատիոս, Ծամիդէս և Տուկիոս եղբայրների հետ նահատակուեցաւ ՈՒ հրոտից ԽԲ=1155 յուլիս 28 Թուին. և Թէ Թէոդորոսը նահատակուել է այս նահատակներից յետոյ: Սրանով կը մեկնուի «չարարարոյ անօրինաց» ամբաստանութիւնը Թէ «վամն զի զհայր նորա և զազգայինսն սպանել զու» (էջ 4, տող 4—5), ինչպէս նաև ամիրայի սպառնալիքը Թէ «հրամայեմ այժմ սպանանել զքեզ, որպէս զհայրն քո և զազգականսն, զորս վամն այդր բունի սպանի» (էջ 6, տող 1—3): Նաև վկայաբանութեան վերջը յայտնապէս յիշուում է «աբեղայն Թորոս» որդին Գոհարինեայ» (էջ 9, տող 12): Այս բոլորից հեռւում է Թէ Թէոդորոսի նահատակութեան Թուականը պէտք է դնել կամ ՈՒ=1155, յուլիս 28-ից յետոյ (ուրեմն և ձեռագրերի յունիս 22-ը սխալ) և կամ երկուսի համաձայնութեամբ և աւելի հաւանական ՈՒ Թուից յետոյ (1156 կամ 1157 և ըն) յունիս 22:

2.

ԳՈՀԱՐԻՆԻ ՍԵՐԵՍՏՈՅԻ

† ՈՒ հրոսից իր=1155 յուլիս 28 եշ.

Պատուական վկայն Քրիստոսի սուրբն Գոհարինէ և եղբարքն իւր Ռատիոս, Ծամիդէս և Տուկիոս էին յերկրէն Սեբաստիոյ, ազգաւ Հայ: Եւ հայր սոցա Դաւթի գերեալ եղև ի տաճկաց և դարձաւ ի կրօնս նոցա յոչ կամաց, ընդ 5 նմին և անդրանիկ որդին իւր: Իսկ կինն Դաւթի մնաց հաստատուն ի հաւատս Քրիստոսի և սնոյց զորդիան իւր բարեպաշտութեամբ: Եւ ի չափ հասեալ՝ վասն արիութեանն

1. Օ պատուական. | a վկայքս այսոքիկ (փիւ. վկայն քրիստոսի). | C սբ. | NOPSC գաւհարինէ. CGIJKLQUTVY b գոհարինէ. 2. MW եղբայրք. Z եղբայրքն. DHJKLOPRUY a եղբարք. b եղբայրն. | JST յունիս իւր. P իւրոյ. Na ռատիոս. UZ ըռատիոս. BGHIK LOVY ռատինոս. CJMRSTbc ըռատինոս. P ատինոս. DW լռատինոս. Q ռամիտոս. | BDJOPQSUW a Ռատիոսից յետոյ դնում են և. | D ծամիտէս. J ծամիագէս. | P յունի և. | P ատուկիոս. J դուկիոս. W դուկիոս. BGHKLMRYZ a տունկիոս. | HKLMRY և էին. | I յերկրին. WZ երկրէն. 3. V սեբաստիոյ. W սեբ-բաստիոյ. | DJ OPSUW a հայոց (փիւ. ազգաւ հայ). | a հայրն. | INR սոցայ. a իւրեանց. | N դաւթ. 4. a յունի եղև. | a դարձուցին գնա (փիւ. և դարձաւ). | N ի կրաւսնսն. | a իւրեանց (փիւ. նոցա). | PW ոչ. | a յունի յոչ ... նմին. | B կամայ. Q ի կամայց. OV կամաց և. 5. W յանդրանիկ. T աւագ. Ca զանդրանիկ. | a որդի նր. | C կին դաւթին. a մայր նորա. | a եկաց (փիւ. մնաց). GHKLMRY a յայտոյից յետոյ. 6. a ի հաւատսն որ ի քս. | a զորդիս. O և զորդիսն. Z որդին. | Q յունի իւր. 7. OS բարեպաշտութեն. NP բարեպաշտութբ. DJOPSUW a դնում են սնոյց բառից առաջ. | P ի չափ. M չափ. | L հաեալ. P հասեալ և. | a յունի

իւրեանց զինուորեցան բռնաւորին Տաճկաց Ալիբասանայ,
որ էր յազգէն Դանիշմանաց և տիրէր քաղաքին Սեբաս-
տիոյ և ամենայն կողմանցն Պոնտոսի, այր գաղանաբարոյ
և արիւնարբու և առաւել մոլեալ ընդդէմ քրիստոնէից։
5 Որոյ առաջի չարախօսեցին ոմանք զսուրբ Գոհարինեանքն
և ասեն. «Նոքա որդիք են տաճկի և թողեալ զօրէնսն
Մահմետի և կան քրիստոնէութեամբ. գարշին ի կերակ-
րոց մերոց և ոչ գան ի մկկիթն ընդ մեզ յաղօթս մեր»։
Եւ նա հրամայեաց կոչել զնոսա առաջի իւր. և զնա-
10 ցեալ զինուորացն կոչեցին զնոսա ստիպով երթալ առաջի

ի չափ հասեալ. T հասեալ ի մանկութե հասակն. | JMVY a արի-
ութե. Z յարիութե. 1. Ob զինուորեցան. | W բանաւորին. | JS լունին
տաճկաց. | IZ a ալիբասանա. NQ ալբասանայ. 2. a լունի որ. | a լունի էր. M
է. Y էն. | a յազգէ. W ազգէն. | DW դանիշմանանցն. CIV c դանիշ-
մանանց. GT դանիշմանայ. JS դանիշմանեայ. OPU դանիշմանեանց.
Q դանիշմանացն. a դանիշմանեանց. | Z լունի և. a որ. | L տէր էր. | b ի
տիրէր (փիւ. և տիրէր). | a լունի քաղաքին. | a սեբաստիու. IJ սեբաս-
տիւ. 3. KL յամ. JS ի. DOPUW a լունին. | IV ab կողմանց. | GJPSWbc
պոնդոսի. | DJOUW գաղանամիտ. S գաղանայմիտ. 4. W արիւնարբոյ.
Q արիւնախանձ. BDJMOPQRSUZ արեան արբու. | Pa լունին և.
| a լունի առաւել. | W մոլորեալ. 5. JMR որո. a լունի. | V յա-
ռաջի. DMRW a լունին. | P չարայխաւսեցին. B չարախօսեալ. | ո-
մանք թառն ունի միայն a. | Z զսբն. a զսրբոց. O սբ. P լունի. | CG
IKOQTUV c գոհարինեանքն. J գոհարինեանքն. LM գուհարինեանքն.
NP գուհարինեանքն. W գոհարինեանքն. a գոհարինեանքն. b գոհար-
եանքն. 6. T եթէ (փիւ. և ասեն). իսկ a առաջի ալիպասանայ և ա-
սեն. | O սոքա. NR a նոքայ. | DW տաճկաց. | DI a զօրէնս. 7. R մահ-
մէտի. CVZ a մեր. | BI a լունին և. | CIJOPSTU abc կեան. | M և
կերակրոց. P ի գերակրոց. | DW լունին գարշին ... յաղօթս մեր.
8. GHLMRYZ ի մզքիթն. K ի մզքիթն. JOPT bc ի մզքիթն. I ի
մզքիթ. CQS ի մզքիթն. N ի մզքիթն. U մզքիթն. V լունի. | Q լունի
ընդ մեզ յաղօթս մեր. S ունի միայն մեր. իսկ BDP դնում են ի մզկիթն
թառից առաջ. | I լունի մեզ. Z մեր. | NQ յաղօթսն. P յազաւթս. | BDST
Z լունին մեր. | a կան յաղաւթս ընդ մեզ (փիւ. գան ի մզկիթն ...
մեր). 9. DN նայ. | Q լունի հրամայեաց. | Q կոչեաց. DJOPSUW
ածել. MR լունին. | V յառաջի. | a և առաքեաց զինուորս 'հրա-
մայեաց ածել (փիւ. և նա ... զնոսա). 10. IJO bc զինուորացն. B զօրա-
կանացն. | OUA կոչէին. | Q զնա. | NZ փիւ. զինուորացն ... և կացեալ,
այն է տող 10—4, ունին կալան գերանեւիտն և կապեալ շղթայիւք (Z
չաթայիւք) ածին առաջի բռնաւորին ի բանակն. իբրև կացին. | IQV
ստիպելով (I յայտդ ամիրային թառից յետոյ). GHKLMRY և ստի-
պէին. S լունի. | OW երթեալ. P երդեալ. ISa լունին. T զնալ. |

ամիրային. Եւ նոցա գիտացեալ զգաղտնի նետաձգութիւն չարին՝ ողջունեցին զընտանիս իւրեանց և գնացին խնդութեամբ, և ասեն ցամիմանս. «Զօգուտն մեր Աստուած հոգացէ» Եւ կացեալ առաջի ամիրային, և նա եհարց զնոս 5 սա վասն քրիստոնէութեանն. իսկ աւագ եղբայրն որ ընդ հօրն տաճկացեալ էր, ոչ եթող տալ սրբոցն պատասխանի, այլ ինքն ասէր ցամիրայն. «Հաւատ զոր դու պաշտես, և մեք զնոյն պաշտեմք» Եւ նա արձակեաց զնոս: Եւ գնացին տրտմութեամբ ի տունս իւրեանց, զի ոչ խոստովանեցան 10 զՔրիստոս. և մեղադրէին եղբօրն՝ զի ոչ եթող նոցա խոստովանել զքրիստոնէութիւնն իւրեանց. և ապաշաւէին զայն լալով և կոծելով: Եւ Ռատիոս գնացեալ ի վանքն Սուրբ

V յառաջի. 1. J ամիրային. V բռնաւորին. Ձ թագաւորին. BQ յունիս ամբողջ հաստածը և նոցա դիտացեալ ... և նա, այսինքն տող 1—4. իսկ T ամբողջին տող դնում է միայն և ամիրայն. | GHKLMRY նոքա. | L գիտային. S իմացեալ. | CGHIKLMRVYbc (փխ. զգաղտնի նետաձգութիւն չարին) ունի գլար (1 յունի) խորհուրդ (GV խորհուրդս. I զխորհուրդս) նոցին. 2. DJOPSUWa ողջունեալ. | JSVbc զընդանիս. CGHKRU զընտանիսն. LW զընդանիսն. MY զնտանիսն. | a յունի և. | DOSUa չոգան. W չոքան. J ջոգան. P չոք գան. | CGHIKLMRVYbc (փխ. խնդութեամբ ... և կացեալ) իբրև կացին. L իբրև կային. 3. a ասէին. | P միմեանս. a յունի. 4. S կեցեալ. | V յառաջի. | Va բռնաւորին. | P նայ. | CGHIKLMNRVYZabc յունի և նա. | Ձ էհարց. | a ցնոսայ. 5. a քրիստոնէութիւն. BIJMPVYb քրիստոնէութեան. Z քրիստանէութիւն. | P աւագ. a երէց. | Z եղբայր. DJOPSUWa եղբայր նոցա. | a յունի որ ընդ հօրն տաճկացեալ էր. | W որ առաջ ընդ փխ. որ ընդ. 6. S հաւրըն. | V ուրացեալ. | N էր տաճկացեալ. | Q եթօղ. | GHKLMRTY սրբոցն տալ. I սրբոյն տալ. | Z սրբոյն. DW յայտող թառից յետոյ. 7. (փխ. այլ ինքն ասէր ցամիրայն) B այլ ասաց ցամիրայն. a ինքն տոէ ցթագաւորն. | c ցամիրային. | MN հաւատն. | Z և մեք պաշտեմք զայն հաւատ զոր դուն պաշտես (փխ. հաւատ ... պաշտեմք). | T թէ զոր հաւատ. (փխ. հաւատ զոր դու). | N գուն. | P պաշտէս. | MVO յունի և. 8. DWմեր. | B պաշտեմք և մեք. | BCGHIKLMNPQRTVYbc յունի գնոյն. | J պաշեմք. | DN նայ. a յունի. | Z արձագեաց. | JS յունի գնոսա. | W յունի եւ. B նոքա. 9. a տրտմութիւն. | Y զի որ (փխ. զի). 10. CQc զքս ած. | IO մեղադրեցին. | a եղբարքն եղբօրն. | T յունի զի ոչ եթող ... իւրեանց. | Q եթօղ. DJPSUa թողացոյց. W թողացուց. O խոստովանեցան զքս և զի ոչ թողացոյց. | O յունի նոցա. IW գնս. | BGKLUV խոստովանիլ. 11. VYZ զքրիստոնէութիւն. DW զքս ած. | DW յունի իւրեանց ... եղև կրօնաւոր. | C լալով զայն. | a յունի զայն. 12. Z կոծով. | CJOSZ ըռատիոս. IT ըռատիոս. QB ռատիոս.

Նշանին, եղև կրօնաւոր: Եւ յետ աւուրց դարձեալ մատ-
նեցին զնոսա ամիրային, թէ «Որքան արձակեցեր զնոսա,
առաւել անարգեն զհաւատս մեր և զօրէնս»

Եւ գնաց Ալիբասան ամիրայն յեկեղեաց գաւառն
5 ի Կամախ և յեզնկայն, և առ անտի բազում աւար և գերիս
և եկեալ ի Սեբաստիա, բանակեցաւ առ ավին Ալիս գե-
տոյն. և առաքեաց զոմն ի չարախօսացն սրբոց և այլ զօ-
րականն ընդ նմա, ածել զնոսա առաջի իւր:

Եւ գնացեալ կալան գերանելիսն և կապեալ շղթայիւք
10 ածին առաջի բռնաւորին ի բանակն: Եւ եհարց զնոսա
վասն հաւատոցն: Եւ սուրբն Ռատիոս համարձակեալ ասաց.

| P գրնացեալ. CՏa զնայ. BCINPQTVZ abc ի վանք. | JOPSUa լուսնի
սուրբ նշանին. 1. CITZac և եղև. a լուսնի և. IT աւուրց ինչ. 2. a լուսնի
զնոսա. N զնա. DITW լուսնի ամիրային. Va բռնաւորին. a ամիրային
թաւից յիտոյ աւելացնում է չարախաւացն. TV արձակեր. Q արձա-
կեալ ես. IT լուսնի զնոսա. 3. JOPSUa առաւել ես. DW ես. | Q
անարգեցին. | (փիւ. անարգեն ... զօրէնս) DJOPSUW a անարգեցին
զմանմա (a զմանմա. JOSU զմանմա) և (P լուսնի) զօրէնս (a
զկրաւն) նորա. B անարգեն զմեզ և զհաւատ և զօրէնս մեր. V ա-
նարգեն զօրէնս մեր. T անարգեն զհաւատ և զօրէնս մեր. | I լուսնի
մեր. | MR զօրէնսն. I զօրէնս մեր. 4. DJOPSTUW գնացեալ.
| GHMRY ալիբասան. c աւլիբասան. | a լուսնի ամիրայն. V բռնաւորն.
BCINQTVZ bc նախորդից առաջ դրած. | HZ յեկեղեցեաց. N յեկե-
ղաց. | C գաւառ. 5. a լուսնի ի կամախ և յեզնկայն. | Y յեզնկայն.
DHJMNOPRSTUZ bc յեզնկայն. I յեզնկան. CGKQV յեզնկան. W
յեզնկեայն. BI յերզնկայն. BGKLMQVRVZ էառ. | a լուսնի անտի
բազում. | DGHKLWY աւարս. MR աւուրս. | GHKLMRY գերիս.
a գերութի բազում. BDPW գերի. CIJNOQRSTUVZ bc գերութիւն.
6. P սեբաստի. CDGHIJMNOPQRSTUVWXYZ ab սեբաստիայ. | CDJL
VWZ abc բնակեցաւ. I և բնակեցաւ. Q եկեալ-ից յիտոյ բնակեցաւ.
| W յառ. | Z չարն. DW յալիս. T գետոյն ալիսայ. | U գետոյ.
J գետոյն. 7. W ոմն. a զոմն անարէն որ. | a չարախաւսեաց.
N ի չարախաւսեաց. O ի չարխօսաց. Q ի չարափառացն. BCDJPS
UWZ bc ի չարախօսաց. | Z սրբոյն. a զսրբոյն. IQ լուսնի. BCDJN
OPSUVW bc սրբոյն. T որ վս սրբոյն. | a լուսնի այլ. | W զօր-
ականն. a բազում զաւրս. 8. OP a նմայ. Z և ածել. O ածէր. N ա-
ջել. | L լուսնի զնոսա. | V յառաջի. 9. (փիւ. գնացեալ կալան)
DJOPSUW նոցա երթեալ կալան. a նոցա կալեալ. | T լուսնի
կալան ... կապեալ. | NPZ զնա փիւ. գերանելիսն. | b լուսնի և.
| DW լուսնի կապեալ. | C շղթայիւք. DNZW լուսնի. 10. T տարան
փիւ. ածին. | NZ անօրէն բռնաւորին. | J ի բնակն. Y լուսնի.
| GHKLYa լուսնի և. | a էհարց. c եհարցն. 11. J լուսնի վառն.

«Մեք քրիստոնեայք եմք և զՔրիստոս Աստուած հաւա-
տաւք» եւ նա հրամայեաց հարկանել զքերան նորա և
հատանել զլեզուն։ եւ նա գոհանայր զԱստուծոյ ի հար-
կանելն, բայց զլեզուն ոչ հատին։ եւ հարցեալ զմին մի
5 ի սրբոցն և նորա յայտնապէս խոստովանեցան զՔրիստոս՝
Աստուած և որդի Աստուծոյ։ եւ այլ բազում և պէսպէս
հարցուածս արարեալ և պարգևս խոստացեալ, ոչ կարաց
հաւանեցուցանել զնոսա կամաց իւրոց. և հրամայեաց փո-
րել զերկիր և թաղել զԳոհարինէ մինչև ցմէջն և նետա-
10 ձիգ լինել ի նա բազմութեան զօրացն։

Եւ մինչդեռ պատրաստէին զայն, եկեալ բերին զին-
ուորքն զկանայս և զմանկտիս նոցա՝ ընչիւք և ստացուա-

| T հաւատոցն քի. a քրիստոնէութեն. | a ռատիոս. CZ ռատիոս.
DHJKQRSVY ռատիոնոս. BGILMNOPTUW bc ռատիոնոս. | T հա-
մարձակ. | a համարձակութիւթ ապէ. քրիստոնեայք էաք և եմք և եղի-
ցուք և սկսաւ անարգել զմահմէտ և հրամայեաց ընհաւորն (փիս. հա-
մարձակեալ ... հրամայեաց). 1. BM քրիստոնեայ. Z քրիստոնեա. | O
յունի և զքս. ած. հաւատամբ. | W և մեք. P և քի ծառայք և (փիս. և).
| CJLM քս. | Z հաւատամբ. 2. NP նայ. DQW յունիս. | Z յունի երկրորդ
և-ր. 3. a զլեզու նր. W զլեզոյն. | DW յունիս նա. գոհանայր ... զլեզուն.
| JOPUS յունիս զաստուծոյ. | L ի հարկանել 4. Z զլեզու նր. J լե-
զուն. | Z ոչ կտրեցին. | DW փիս. ամբողջ հարցեալ զմին ... եկեալ
հասուածին. այն k տող 4—11 դնում են յայնժամ. | BT զմին մին. a զմի
մի ոք. QZ մի մի. Gc զմին. 5. RZ ի սրբոյն. M ի սրբան. | a նորայ.
J նց. | P յայտնապէս. | N խոստովանեցաւ. | I զքս ած խոստո-
վանեցան. 6. և այլ բազում...կամաց իւրոց հատուածի, այն k տող 6—8,
ունի միայն a. 8. J հրամանայ. | V պորել. 9. N թաղեալ. | BSZ զգո-
հարինէ. CGIKLQTUVb զգոհարինէ. NOPc զգաւհարինէ. HMR Y զգու-
հարինէ. J գոհարինէ. | BIQT bc ցմէջն. C ցրմէջն. N ցիմէջն. GHK
LMRY ցմէջն. JOPSUVZa ի մէջն. | T երկրորդ և-ից յետոյ անշայնում k
թաղել զնա մինչև ցգօտին և. | COa նետաձիգ. P նետայձիկ. 10. KLQ
U լինիլ. Y լինէր. Z լինէին. | P ի նայ. I ի նմա. L նմա. Ca ի նա
ամ. | CGZ բազմութիւնք. IKLM բազմութի. JOPSUa բազմու-
թեանն. R բզմութի. HY բազում. Q զբազմութի. | JOPSUa յունիս
զօրացն. 11. B մինչ. | O պատրաստեցին. Z պատրաստ արարին. | b
զնա. | a եկին փիս. եկեալ բերին. | TWZbc զինուորքն. a զինուորքն
և բերին. 12. Z զմակտիս. a զմանկունս. | MQ յունիս նոցա. | փիս.
ընչիւք ... իւրեանց DJOPSUWa և զինչս (P զինչս. J զինչ) ամ
(Sa յունիս) և զստացուածս (S զըստացուածս. P զըստածուածս. O
զստացուածս) նոցա (a յունիս). | KL ստացուածութիւն. RY ստաց-
ուութիւ. b ստացուածութիւ. c ստացուածութիւ. BIV ստացուածութիւ.

ծովք իւրեանց. և նորա լային առ միմեանս սաստիկ գլխով
 Եւ աղաչեցին իշխանքն զառնաւորն ներել նոցա, զի
 Թերեւս դարձցին վասն գլխոյ կանանցն և տղայոցն, կամ
 ի սէր ընչիցն և ստացուածոցն:

- 6 Եւ իբրեւ Թուլացոյց նոցա, և նորա համբուրեալ զմի-
 մեանս, քաջալերէին հաստառուն կալ ի հաւատա Քրիստոսի.
 Ընդ որ բարկացեալ ամիրայն՝ հրամայեաց զԳոհարինէ հեղ-
 ձամբձուկ առնել ի ջուր հեղեղատին, իսկ զՏուկիոս և
 զԾամիդէս ածել առաջի իւր. և զմատիոս կապեցին փո-
 10 կովք և հարկանէին:

Եւ ասէ ամիրայն ցՏուկիոս և ցԾամիդէս. «Այդ
 ամենայն ստացուածքդ զոր տեսանէք և այլ բազումս
 յաւելից ի վերայ և ձեզ լիցի, եթէ լսէք ինձ. և զԳոհարինէ

1. Ե իւրովք. | T յունի իւրեանց. և նորա | Q յունի լային. | N ընդ (փի.
 առ). | O յունի առ...սաստիկ. | P սասկիկ. DTWa յունի. | I գլխով.
 Q գլխով լային. DTW յունի. 2. GHKLMNPRTYZ աղաչէին. | T յու-
 նի իշխանքն. | a նոցայ. 3. I յունի Թերեւս. | N դարձին. T յունի.
 | Q յունի վասն. | W գրթոյ. | IL կանանցն. | C յունի և. | a մանկ-
 առոցն. DJOSUW մանկանցն. | CGIQT և կամ. 4. Y ի սէրն. | NZ
 ընչից. | K ըստացուածոցն. c ստացուածոցն. T ստացուածոցն դարձ-
 ցին. | DJOPSUWa յունի կամ ի ... ստացուածոցն. 5. O Թուլացոյց.
 M Թուլացուց. J Թուլացուց. HY Թուլացուց. W Թուլացուց. KLa
 Թուլացուց. Q Թուլ կտ. | GHKMRYZac զնոսա. L զնա. | Ba յունի և.
 | INT համբուրէին. B սկսան համբուրել. | N զմիմեանս. 6. Y քաջա-
 լերէին. B և քաջալերել. N և համբուրէին քաջալերէին. T և քաջա-
 լերէին. | O կեալ. | a ի հաւատան. 7. a և (փի. ընդ որ). | N ամի-
 րան. V բռնաւորն. a անաւրէնն. | JZ հրամայեաց. | Z գոհարինէ.
 CGIKLQTVU c զգոհարինէ. NOPS զգաւհարինէ. b զգաւհարինէ. | C
 Dc հեղձամբձուկ. W հեղձայմղկ. P հեղձամղձուկ. J հեղձամ ըզ-
 ձուկ. 8. P ջուր. DW ի ջուրն. a ի ջուրս. | DW յունի հեղեղատին.
 | DJOPSUWa և (փի. իսկ). | N գառակիկոս. BZa գառակիկոս. 9. W
 զծամիդէս. | L ածեալ. BT կտ ածել. | Z կտ առաջի իւր ածել.
 | D գառաջեւ. JOPSUWa գառաջեալ. | Za գոհատիոս. CDJQSc
 զըւատիկոս. GHKLMNOPRUVWYb զըւատիկոս. T զըւատիկոս.
 B զըւատիկոս. | DJOPSUW պրկեցին. a պրկել. | M փոկով. 10. I
 յունի և. | a հարկանել. 11. GHKLMNRVYZ յունի և. | DW ասէր.
 | c ամիր. a ցարն. | MR ցրտուկիկոս. N ցառակիկոս. a տունկիկոս. BZ
 ցառակիկոս. | C ցծամիդէս. W ցծամիդէս. a ծամիդէս. | BCHKLM
 NQRTVYZbc զայդ. G զայս. 12. GHKMRY յունի ամենայն. | Pc
 ստացուածք. Y ստացուածք. G ստացուածք. CNZa ստացուածք.
 b ստացուածք. W ստացուածք. V ըստացուածք. DQT ստացուածք. | V
 բովք. BIMQRT բազում. 13. OW աւելից. GHIJNRSTY յաւելից. V

եղբայրն ձեր փառաւորեցից իշխանութեամբ. և զմատիոս
թողից ըստ կամաց իւրոց կեալ»

Եւ նոքա ասեն. «Այդ ամենայն քեզ լիցի. և թէ թո-
ղուս զմեզ կեալ քրիստոնէութեամբ, ծառայեսցուք քեզ
5 միամտութեամբ. ապա թէ ոչ՝ այլ իրօք մի հարցաներ
զմեզ. մեք քրիստոնեայք եմք և դու զոր ինչ կամիս առ-
նել արնա»

Յայնժամ հրամայեաց ջալլտիւք տանջել զնոսա յեր-
կար. Եւ ետ ածել զՊոհարինէ և զմատիոս. Եւ էին
10 երեսըն Ռատիոսի և ամենայն մարմինն արիւնուշտ յողորա-

յաւելցին. M աւելցի. | J ի վերա. V վերայ. T ի վերայ ձեր. DWa
յունիւ. | DW յունիւ և. | Z լիցի և. DW յունիւ. | T յունիւ եթէ լսէք
ինչ. | BPQYZ թէ. | DW յունիւ և զգոհարինէ... իւրոց կեալ. | CGI
KLQRUVc զգոհարինէ. NOPb զգաւարինէ. 1. Z զեղբայրն. JM
NOPQRSUVYbc եղբայր. | JS ձեր յունիւ. | a ձեռագիր յունի
միայն վերի եղբայրն ձեր բառեր. | a զգաւորս. GHIKLM
OPRUVYZ զգաւորիկոս. CJNQSTbc զըռատիկոս. B զգաւորնոս.
2. O թողի. | N իմոց փա. իւրոց. | BNa կալ. 3. a ասեն սքըն. փա.
և նոքա ասեն. | Q յունիւ ամենայն. | Q ձեզ. | NZ եղիցի. | DW և եթէ.
CGHKLMRYb եթէ. a յունի. | W թողոյս. 4. b ըզմեզ. NV մեզ. | c
կենալ. BQVa կալ. GHKLMRWYZ յաշորդ բառից յետ. T յունի.
D բէ աշտեղ եւ բէ յաշորդից յետ. | T քրիստոնեայս. | J ծառայես-
ցուք. I և ծառայեսցուք. | a և քեզ ծառայեսցուք միամտութբ. L
ծառայութբ կեալ քեզ. V յունի. | MT յունիւ քեզ. 5. CDGHKNOPQ
RSTUYc մաերմութեամբ. b մաերմութբ. JM մաերմութբ. W
մաերմութբ. միայն BLa միամտութեամբ. | WY ապայ. | HKLMRY
եթէ. | KL մի այլ. (փա. այլ). | a իրք. | HKL յունիւ մի. Y կամիս.
GHKLNyC հարցանել. MR յաշորդից յետ. 6. a ընդ մեզ. GHKLY
յունիւ. | DW և մեք. Q զի մեք. a յունի. | BHMRYZ քրիստոնեայ.
D յունի եթէ և դու ...առնել արն. W ունի միայն եմք. | N եմ. | a
յունի և. | T յունի կամիս. | C առնել ընդ մեզ. T առնելոց եւ. Q յունի.
7. HIJNORYZab արն. 8. V յանժամ. a և բարկացեալ թաղաւորն.
D հրամանաց. CGIKLTUa ջալլտիւք. | R յունի զնոսա ... ածել.
M յունի յերկար ... ածել. | TZ զնա (փա. զնոսա). | J յերկայր. L
յերկար. Ta յունի. 9. JWZ յետ. | CU ածել առաջի. | HY զգաւ-
հարինէ. GIKLRTU զգոհարինէ. P զգաւարինէ. DW զգոհարինէս.
N զգաւարինէս. OSb զգաւարինոս. C ըզգոհարինոս. JZ զգոհարի-
նոս. QVc զգոհարինոս. BMa զգոհարինէ. | c յունի և զգաւորս. | Za
զգաւորս. W ռատիկոս. GHIKLMRUVYb զգաւորիկոս. DNOS զը-
ռատիկոս. J ըզըռատիկոս. Q զըռատիկոս, C զըռատիկ. T զըռա-
տինոս. B զգաւորնոս. G աւելացնում ե նաեւ առաջի իւր. | P յունի
և զգաւորս ... երեսըն. 10. a երեսը. W յերեսն. C երեսըն. | P

ծեծն առնելոյ. և Գոհարինէ նուաղեալ ամենեին, ի ջրահեղձն առնելոյ զնա:

Ասէ բռնաւորն. «Տեռանէք. զի ոչ լուարուք ինձ, պատահեցին ձեզ այդ ամենայն տանջանքդ. և Քրիստոսն ձեր ոչ կարաց փրկել զձեզ»: Եւ ետ բերել առաջի նոցա զինչս նոցա, զկանայսն և զորդիսն և զամենայն ստացուածս նոցա, և բաշխեաց իշխանաց իւրոց և զօրականաց: Եւ նոքա լային առ միմեանս և զինքեանս Աստուծոյ յանձն առնէին: Ընդ որ բարկացեալ ամիրայն, եհան զսուրն իւր և ետ 10 ի դահիճն, ասելով. «Հատ զգլուխ դոցա և մի խնայեր:

գռառիկոսի. GHIKLMRUVY ռառիկոսի. CDJNOSWZbc բռառիկոսի. Q բռառիկոսի. և իւր. BT ռառիկոսի. | CP մարմին. | և արիւն-
ռուշա. CDJKLMNOSTUVWc արեան բռուշա. G արեանբռուշա.
b արեանն բռուշա. IZ արեանբռուշ. HY արեան բռուշո. B արեան-
ռուշա. | և յողորածեծն, Բայց յեռյ գ-ի քերաճր իւր մարեցնելով՝ ձեռ-
ցած յողորածեծն. Z յողորածեծն. CDINOTUVWbc յողորածեծն. GH
KLMRY յողորածեծ. P յողորածեծն. Q յողորածինն. B յողորածեծն.
JS յողորածեծն. 1. GKL առնելայն. I առնելոյ զնա. | CGIKLQTVbc
գօհարինէ. NPS գահարինէ. O գահարինէ. և գահարինոս. U գգօհա-
րինէ. BDHJMORWYZ գօհարինէ. | CHINORWYc նրաղեալ. PV
նրաղեալ. Q յարդից յեռյ. b նուաղեալ էր. | W և ի ջրահեղձն. Z
ջահեղձն. NV ի ջրահեղձն. S ի ջրահեղձն. CQ ի ջրահեղձ. Z ի ջրայ-
նեղձն. D ջրահեղձն. U ի ի ջրահեղձն. | և ամենեին նուաղել ջրծեծոյ
անտի (փխ. նուաղեալ... զնա). 2. IJ առնելո. W առնելով. BT առնելոյն.
D զնայ. CT յունիւ. 3. IP տեսէք. և յունի. | CNc լուարուք. | Z ինձ
վա այն. | D պատահանցին. CQ պատահեցաւ. T պատահեաց. 4. L
զայտ. V այտ. | GHKLMRPY յունիւ ամենայն. | Z տանջանքո. L
տանջանքդդ. և տանջանք. D տանջանք. W տանջանաւք. | OZ ձեզ.
5. C Թափել (փխ. փրկել). | և հրամայեաց զկանայս նոցա և զորդայսն
և զինչս նոցա առաջի նոցա բաշխել իշխանացն իւրոց (փխ. ետ բե-
րել... և զօրականաց). | W յունի նոցա. | S զինչսն. PZ զամ ինչս. Y
յունի. 6. SY յունի նոցա. Q իւրց. | N զկանայսն. O և զկանայսն.
T և զկանայս. BDGIW զկանայս. | BDW զորդիս նոցա. GT զուր-
դիս. | G յունի զամենայն. | MR բատացուածս. G զստացուածս. c
ստացուածս. BDIOW ստացուածսն. V բատացուածսն. | BDINVW
յունիւ նոցա. 7. DJOPSUW յունիւ և. | L բաշխեաց. BCINQTVZbc
բաշխեաց զամենայն. | DQW իշխանացն. | P զաւրայկանաց. Z գաւ-
րաց իւրոց. BDGQW զօրականայն. 8. b լացին. | N միմեանս. | և յունի
զինքեանս. | KLSZ յայ. B այ ընծայէին և. | HKLMR յանձնէին.
Y անձնէին. c անձն առնէին. T յանձին առնէին. V յանձնեցին.
9. (փխ. ընդ որ) և և. DJOPSUW վասն որոյ (J որոյ). | N ամիրան.
DJOPSUVW և բռնաւորն. | Q և եհան. և էհան. | JNQ յունիւ իւր.

և նախ զմատիոսին, զի նա եղև պատճառ կորստեան վատարախտացդ:»

Եւ տարեալ ի տեղի կատարման, հատին զգլուխ չորից եղբարցն, որք գոհանալով զԱստուծոյ կատարեցան 5 ի Գրիստոս՝ բարի հաւատով ի Հայր և յՈրդի և յամենասուրբ Հոգին Աստուած: Իսկ որք անդ հանդիպեցան հաւատացեալք, առին զմարմինս նոցա, ի նոյն յարեալ զսուրբ գլուխսն, պատեցին մաքուր կտաւօք և Թաղեցին ի մարգճակին, ի տեղւոջն՝ յորում կատարեցան, մերձ ի ճանա- 10 պարհն քառակուսի: Եւ տօն մեծ կատարեցին զօրն զայն,

Q լուծի և. 10. Vc ի դահինսն. C ի դահնացն. DOPSUWa ի դահնապեան. J ի դահնապեա. I ցղահինսն. | DJOPSUWa և ասէ. | a այդու բարձցես զգլուխս սոցա անողորմաբար (փխ. հատ ... խնայեր). | LQ զգլուխս. | IMNPR դոցայ. G նոցա. | T լուծի և մի խնայեր. | JZ մի խնայեր. C մի խնայէք. 1. I լուծի և. | W լուծի նախ. | a զուատիոսի. T զրուատիոսին. DGHKLMPRUVYb զուատիկոսին. CJNOQSWZc զրուատիկոսին. B զուատիոսին. | NP նայ. | CDIJM NOPSTVWZbc կորբատեան. BGHKLMRY յաշորդ բառից յետոյ. 2. NW վատարախտացդ. P զատարախտացդ. I վատարախտեացդ. VZ վատարախտացն. C վատարախտիցդ. J վատարախտացդ. 3. JSZ կատարման. | Z հարին. | QT զգլուխս. | a երանելոյն ռատիոսի և հատեալ զգլուխն խաւէր և քաջալերէր զեղբարսն, մի երկնչիլ ի մահուանէ. և այնպէս կատարեցան սրով երեքին եղբարքն աղաւթելով և գոհանալով զայ (փխ. չորից ... Աստուած. տղ 3—6). | Z դ. ից. T նց. զչորեալին. 4. M եղբայրցն. P երբարցն. | Z որ. | B լուծի զստուծոյ. | DJOPSUW աւանդեցին զհոգիս իւրեանց (փխ. կատարեցան ի քրիստոս). 5. S ի քս (փխ. ի հայր ... աստուած). | DJMVW Zc որդի. | P յամենայսր. MQVWZ ամենասր. N ամէնասր. 6. PQT լուծիս աստուած. DJOUW և կատարեցան ի քս. | DJNOPSW որ. | S անտ. | DJOPSUWa գիպեցան. | DJNOPSUWa հաւատացեալքն, որք բացի N-ից միւսները դնում են իսկ-ից յետոյ. 7. W առեալ. | a զպատուական մարմինս. | P և փխ. նոցա, ի նոյն յարեալ. | I յառեալ և. Q հատել. W եալ. | GHVY սր. a լուծի. DJOPSUW զպատուական. 8. IVZ գլուխն. a և զգլուխս նց. | DJOPSUWa և պատեալ. | M զսր փխ. մաքուր. | N կտաւաք. P կտաւովք. | DJOPSUWa լուծի և. | V լուծի և Թաղեցին. | CDGJNOQSTUVWabc մարգճակին. MR ի մարգճակին. Z ի մարգ ի ճողին. HKLY ի մարգճակին. IP ի մարգճակին. B ի մարգճակին. 9. T ի նոյն տեղւոջն. P ի տեղւոջն. JOZ ի տեղոջն. S ի տեղին. N ի տեղին. | KL լուծի ի տեղւոջն յորում կատարեցան. | Ic ուր. | DW կատարեցան ի քս. | DJOSUWa հուպ. P հուբ (փխ. մերձ). | DTWe ճանապարհին. Y ճանապարհի. 10. V կառակուսի. W քառակուսին. ըստ 2ամ լեան յառուկ անուն. | DJPW տուն. | B զայն, ի սերաստիա. M

որ օր ի՞նչ էր հրոտից ամսոյ:

Կատարեցան սուրբ Գոհարինեանքն՝ ի թուիս հայոց
ի ՈՒ ամին, ի Սեբաստիա քաղաքին:

Սոյն վկայարանութիւնն ունին B էջ 463 ը'—
464ա'', C 1200''—1202'', D 568 ը''—569 ը'', G 589
ը'—590 ը'', H 551 ա''—552 ա'', I 596 ը''—597 ը'',
J 1050''—1052'', K 559 ա'—560 ա', L 482 ա'—ը'',
M 575 ա'—ը'', N 552 ա'—ը'', O 546 ը'—547 ը',
P 474 ը'—475 ա'', Q 590 ա'—591 ա', R 557 ա'—
558 ա', S 587 ա'—588 ա'', T 565 ը''—567 ա', U
539 ը''—541 ը', V 403 ա''—404 ա', W 508 ա''—
509 ա'', Y (Ա հատոր) 286 ա''—287 ա'', Z 423 ը''—424
ը', a 303 ա'—ը'', b 614 ա''—615 ը', և c: Զեռագիրներէց
HL ունին նաեւ Ս. Գոհարինէի պատկերը: Վկայաբա-
նութիւնը գտնուում է Հրոտից ԽԲ-ին—Յուլիոս 28, այս
վերնագրով. «Վկայաբանութիւն սրբոց Գոհարինեանցն.
(C սրբոյն. N սրբոյն. b սրբոյգ. GH լուսին. DW յա-
յոց բառից յետոյ. | GHTUVb գոհարինեանցն. Ic գաւ-

դայն, ի Թվկնիս հյց ո.դ. ամին. 1. Z լուսին օր. | a իգ. H ի և բ.
Z լուսին. | W լուսին էր. | C հրատից. c հրոտից. P ի հրաբտից. U ի
հրոտից. | J ամսոց. BZ ամսոյն. T լուսին. 2. UW գոհարինեանքն. P
գաւհարինեանքն. O գաւհարինեայքն. | D Թվիս. WO Թըւիս. 3. DOP
UV ի (P ի լուսին) զն և ի դ ամին. | DOP ի սեբաստիայ. W ի
սեբաստիոայ. | «Կատարեցան ելն» վերջաբանութիւնն ունին DOPUW
այս ձեւով. JS լուսին. իսկ մնացեալները հետեւեալ ձեւերով են. GHKLM
RY ի քաղաքին սեբասիոյ, նոքա այնպէս կասարեցան ի Քրիստոս
եւ են բարեխօս առ Տէր վասն օնողացս զիւստակ նոցա. (KL ի
քաղաքն. L սեբաստիայ. HMR Y լուսին առ տէր. R տօնօղացս.
KL գլխատակս. Y յիշատակս). || R մեռագիրը վերի զօրն դայն բա-
ռերից յետոյ օղ ընդ մէջ գրած է նաեւ. «Ի Թվկնիս հյց ոգ ամին» ||
CQTVbc ի ո եւ ի դ ամին թուականիս մերոյ ի Սեբասիա քա-
ղաքին նոքա այնպէս կասարեցան ի Քրիստոս (CԷ զն փխ. ո. Q
լուսին և ի. Tc իդ եւ b չորս փխ. դ. Q ամի. c Թըւականիս. b ի
Թըւականիս CQVb սեբաստիայ. QT վերջանում են քաղաքին բառով.
b լուսին նորա. Vb այսպէս. C ի քս դնում է այնպէս-ից յետոյ) || I ի
թուականիս մեր զն եւ իդ ամին ի Սեբասիա քաղաքին եւ այն-
պէս կասարեցան ի քս || NZ ի Սեբասիայ քաղաքին նոքա այն-
պէս ի Քրիստոս կասարեցան (Z իԹ ի սեբաստիայ. N այսպէս. Z
լուսին ի քս). || B ի զնդ ամի թուականիս Հայոց: a եւ յ լուսինիս
եւ ժա առ. եւ բազում բժեկուիք լինին ի տեղուդ հանգստան սրբոցն:

հարինեանցն. L զուհարինեանցն. DZ զոհարինեացն. (QY զօհարինեացն. M զուհարինեացն. N զոհարինանցն. JSW զոհարինացն. P զաւհարինանցն. O զաւհարինեանցն):

T ձեռագիրը հրոտից ԽԻ-ի դէմ սխալմամբ գրած է յուլիս փ. Բայց նախորդ և յաջորդ թիւերը ճիշտ են:

Ձ ձեռագիրը գրած է Հրոտից ԽԻ Յուլիս 30-ին, Եւստաթէոսի և Ս. Մարթայի վկայաբանութիւնից յետոյ՝ այս վերնագրով. «Յայսմառուր սրբոց Դոհարինեանցն նոր վկայիցն որք ի Սերաստիայ կատարեցան:»

Վկայաբանութիւնը համառօտած ունի նաև Զամչեան, Գ. 49, ուր Դաւիթ իշխանի սրգւոց անուններն են՝ անդրանիկը Արիւ (հօրը հետ մահմեաական դարձած) և միւսները Դոհարինէ, Ռատիոս, Մամիդէս և Տունկի: Հմմտ. նաև Յայսմ. Ա տպ. 986''—988', Բ տպ. 672''—673'', Գ տպ. հատ. Բ. 48'—49': Վկայութեան թուականի մասին տես Թէոդորոս Սերաստացու վերջը, էջ 11՝ տեղեկութիւնը:

ԽՈՍԹՐԱՎ ԳՈՆՉՆՈՒՄՆԻ

† ՈՒԶ արաց Գ -- 1167 յունուար 10 զԶ.

Ի Ժամանակս բռնակալութեանն Ղեմսցւոց՝ յորում
 վաղ ուրեմն բարձեալ էր թագաւորութիւնն Հայոց ի սպառ-
 սպուռ, և անտերուչք շրջէին մնացորդք իշխանաց՝ որ ընդ
 ընաւ աշխարհս վարատեալք՝ ոչ հնազանդելով միմեանց, մա-
 5 նաւանդ այնոքիկ՝ որ բնակեալ էին յամուրս աշխարհին
 Արցախայ, աւազակաբար կելով ի լերինս և ի զերծ տեղիս
 և յանցս ճանապարհաց նստելով, առնուին կապուտ կողո-
 պուտ յամենայն ազգաց՝ յորս յաղթելն կարէին և նե-
 ղութիւն ոչ սակաւ հասուցանէին քրիստոնէից, հարկս
 10 ինդրելով, զոր ի գէպ է այժմ և մեղ ասել. Ոչ գոյ ի
 Ժամանակի յայսմիկ իշխան և առաջնորդ որ հովուէ և այլն։
 Ձայնակցէ մարգարէն սղբոցս. Առնոյր առնէր ոք
 զգլուխս իմ ի շտեմարանս ջուրց և զաչս իմ աղբիւրս ար-
 տասուաց, զի նստեալ լայի ի տուէ և ի գիշերի զթշուա-
 15 ռութիւն ազգիս մերում և զցրուեալն ընդ ամենայն ազգս,
 վաճառակուր լեալ և ոչ կացեալք ի կալի, այլ ըստ նմա-
 նութեան ալեաց ի մրկաց ծովու յուզեալք և ոչ հասեալք
 ի նաւահանգիստ, քանզի ինքեանք զայն ախորժեցին, վասն

3. և անդերուչք. 8. և յաղթեալն. 11. Տես Դան. Գ. 38. 12. Տես
 Երեմ. Թ. 1. Ասորագծեալ տառերը չկային ըմադրումն ու մեզից անբացուած
 են. իսկ մօտ է-երի տեղ մեռագիտն ունեն և։

առաւել նենգաժետութեանն և կրծի պիղծ բարուց իւր-
եանց, որք լաւ համարէին ի ստրկութեան կալ ամենայն
ազգաց, քան թէ հնազանդել միմեանց և կեալ յազա-
տութեան: Վասն այսորիկ նեղեցան և տառապեցան
5 յանօրէն և յամբարիշտ ազգաց, յորդուց Գետուրայ և
Իսմայելի և յեղեմացուց, որոց առաւել ծանր էր քան
զերկաթ լուծ անրոյ նոցա ի վերայ քրիստոյնէից, մանա-
ւանդ յաշխարհին Պոնտացուց, որ վասն առաւել հար-
կապահանջութեանն վաճառէին զորդիս իւրեանց և տային
10 ի գինս փրկանաց անձանց. և բազում էր ամպրոպ խռո-
վութեան ամենայն ուստեք յամենայն տեղիս: Քանզի զաստ-
ուածաշէն եկեղեցիս, որ փոխանակ դրախտին տուան մեզ,
տապալէին, զվանորայս ի հիմանց քակէին, զմատրունս
վկայիցն անաւնոց տեղի պատրաստէին, զպատուական
15 արս անարգէին եւ իմաստունքն յոչինչ համարեալ լինէին
և բազումք ի քրիստոյնէից թուլանային ի հաւատոց, ըստ
յառաջագոյն գուշակելոյն Պաւղոսի, եթէ չի ժամանակս յե-
տինս քակտեցին մարդիկ ի հաւատոց և հայեացին յայսս
մոլորութեանս: Նաև թագաւորն Վրաց՝ որ էր սահմանակից
20 Թանն Ազուանից, կամեցաւ անքնակ առնել զաշխարհն ի
մարդոյ և յանասնոյ, մանաւանդ զբերրի և զարդաւանդ-
երկիրն Ուտէացուց յաւեր դարձուցանէր: Եւ այս լինէր
վասն ծովացեալ մեղաց մերոց, որք ոչ վարեցաք ըստ իրա-
ւանց և ըստ արդարութեան. քանզի հայրապետք արծա-
25 թով առնէին ձեռնադրութիւն, նոյնպէս քահանայապետք
և քահանայք, որպէս ասաց Նաւի. քահանայն և մարգարէն
յիմարեցան. և յայնչափ յանդգնութիւն հասին, մինչ զի
և մարդիկ աշխարհական՝ որ ոչ ունէին զօծումն քահանայու-
թեան, այլ և կանայք նոցա վերատեսուէք լինէին եկեղե-

1. ը կրքի. 8-9. ը հարկապահանճութեանն. 12. ը տուաւ. 18. ը ունե-
ր... յայս մոլորութիւնս. ուղղեցի՛նք ըստ Ա. Տիմ. Դ. 1, որ ըստ Վենեցի
օգագր. (1860) աշպես է. չի ժամանակս յետինս քակեացին ոմանք ի
հաւատոցն, և հայեացին յայսս մոլորութեան և ի վարդապետութիւնս
դիւաց...»: 21. ը զարգեւանտ. 22. ը ուտուացիոց. 26. Տես նս. իր. 7.

ցեաց, և ամենայն ոք համարձակ գործէր զչարիս և ոչ ուստեք երկիրդ և ոչ յանդիմանութիւնս:

Յայսպիսում՝ ժամանակի յանկարծակի ծագեաց իբրև զաստղ՝ մեծապայծառ նոր վկայն Քրիստոսի Խոստրով: Բայց 5 օրինակ վկայութեան նորա է այսպիսի:

Էր սուրբն Խոստրով քրիստոֆնեայ, ի քրիստոֆնեայ ծնողաց, յաշխարհին Առանայ, հուպ ի քաղաքն՝ որ կոչի Գանձակ, և տակաւին մանուկ գոլով ուշիմ և հանդարտ կայր զգուշական կենօք: Իսկ բարիատեացն սատանայ՝ որ 10 մարտեաւ ընդ Ադամայ ի ձեռն կնոջն, յարոյց պատերազմ ի վերայ պատանդոյն՝ այսպիսի օրինակաւ:

Այր մի ի փոքունց և յաննշանից պարսիկ, որ ընակեալ էր ի գաւառին Առանայ, առ սահմանօք ժառանգութեան քաղաքին մեծին Գանձակայ, ի գեւղի միում Ար- 15 խանաշէն կոչեցեալ: Կէսքն ի նոցանէ քրիստոֆնեայք էին և կէսքն հեթանոսք, բարեկամք և սիրելիք գոլով միմեանց ըստ մարմնոյ: Եւ ունէր պարսիկն ուստերս և դստերս, այլ յայլմէ ծնեալք ի կնոջէ: Իսկ մի յորդաոց նորա ցանկացեալ քեռն իւրում՝ որ ոչ էին համամայր, որ և բռնադատեալ 20 զաղջիկն շնացաւ: և ի յղանալն երկեաւ յոյժ, մի գուցէ ի մասցին ծնողքն և սպանցեն:

Բայց զի յառաջագոյն տուփեալ էր նա պատանդոյն Խոստրովու, զի էր ամենագեղեցիկ տեղեամբ, խարտեալ հերով, կարմիր և սպիտակ գունով, և զի էին գրացիք 25 միմեանց, և միշտ տեսանէր ի մտանեքն և յեւանել, և լինէր յորժամ հանդիպէր մանկանն առանձինն, բանս պատիրս փաղաքշելով խօսէր ընդ նմա, զի թերևս կարասցէ գլորել զնա, զի մի յայտնեսցին գործք նոցա չարութեանն և սպանցին: Եւ զայս առնէր ոչ մի անգամ, այլ բազում անգամ: 30 Իսկ պատանդոյն սրբասիրի և սղջախոհի, ոչ խտորեալ ամենեւին ի բանս աղջկանն, այլ կայր՝ և հանդիսանայր ընդդէմ չարին, որպէս Յովսէփն այն ի հնումն կամ ևս վեհագոյն

8. ո գովով. 19. ո համահայր. բռնադատել.

ասել՝ եթէ ոչ յանդգնութիւն իցէ՝ Քանգի նա յետ այնր
առաքինութեան՝ ընդ ամուսնութեան օրինօք եմուտ և մահ-
կունս ծնաւ զԵփրեմ և զՄանասէ. այլ սա զայժմուս ժա-
մանակիս զանցուցեալ արութեամբ, եմուտ ի ստադիոնն,
5 առնելով զբարբիոնն յաղթութեան:

Իսկ իբրև գիտաց հայր աղջկանն, եթէ յղի է դուստրն
նորա ի շնութենէ, ի խոշտանդանս արկանէր զդուստրն
և հարցանէր. «Ո՞վ բռնադատեաց զքեզ. ասա ինձ»
Իսկ դուստրն սատանայի և հին զենն, որ ըստ իւրաքանչ-
10 չիւր ժամանակաց բազում չարեաց պատճառ եղև մարդ-
կան ազգի, զրպարտեաց զմանուկն Խոստրով՝ կարծելով
եթէ այնու պատճառաւ ապատիցի և զկամս ցանկութեանն
լցցէ, զի խոշտանդեալ ուրասցի և առցէ զնա ի կնութիւն:

Վասն այսորիկ մատնի դատաւորին բարեյաղթ վկայն
15 Քրիստոսի Խոստրով: Եւ հրամայեաց արկանել զնա ի բանդ-
և կացեալ ի բանդին ամսօրեայ աւուրս՝ սակաւապիտու-
թեամբ անսուղ անցուցանելով և օրհնելով զԱստուած:

Ետ հրաման դատաւորն զկնի աւուրցն այնոցիկ հանել
զնա ի բանդէն. և եկեալ ծնօղբ սրբոյն՝ առաջի արկանէին
20 զալիս, զծերութիւն, զհոգեխառն սնունդն, որով զնա սնու-
ցին: Եւ մայրն ասէ. «Ողորմեա թշուառացեալ մօրս և մի
մատնիր ի ձեռս արինարբու գազանացն»: Նոյնպէս և հայրն
աղիողորմ արտասուօք և հառաչանօք ասէր. «Թանձն առ,
որդեակ, առաջի ատենին և միայն զերծիր ի տանջանացդ-
25 և ի մահուանէդ: Եւ սարցուք զքեզ յաշխարհն Վրաց և
անդ համարձակութեամբ պաշտեա զՔրիստոս»:

Իսկ նորա ի բաց դարձուցեալ զերեսն, ոչ ընդունէր
զասացեալսն ի նոցանէն: Եւ իբրև գիտացին զհաստատուն և
զանյողդողդիւրի միտս մանկանն, ի բաց գնացին լալով: Եւ զայս
30 լուեալ դատաւորն, ասէ. «Ներեացուք սմա սակաւ աւուրս,
զի թերևս խրատեալ եկեսցէ յուղղութիւն»: Եւ դարձեալ
հրամայեաց արկանել ի բանդ. և խորհէր թէ զինչ արասցէ

4. n սրտադիոնն. 5. n ըզրարւոնն. 6. n աղջկանն. 7. n ի խոշտան-
կանս. 13. n խոշտանկեալ. 14. n բարեյաղթ.

սրբոյն։ Եւ կացեալ ի լանդին այլ ևս աւուրա ութ, ոչ Կէեր
և ոչ տրբ յաւուրսն յայնոսիկ. և ի կատարել աւուրցն
այնոցիկ, հրաման ետ և ամին առաջի դատաւորին։

Խօսել սկսաւ դատաւորն և ասէ. «Խոստրով, մի մոլորիր
5 տարապարտուց. դարձիր և հաւանեա, և տաց քեզ ոսկի բաւ-
ղում և զաղջիկն զայն ի կնութիւն և այլ ևս մեծութիւն։
Ապա թէ ոչ կրտիցիս լսել ինձ, բազում և անհնարին տան-
ջանօք չարչարեցից դքեդ։»

Սուրբն ասէ. «Պարգեք քո ընդ քեզ լիցիմ ի կորուստ.
10 ես Քրիստոսի հաւանեալ եմ իմում թագաւորին՝ որ արար
զերկինս և զերկիր, զծով և զամենայն որ ի նոսա։»

Դատաւորն ասէ. «Խնայեա ի մանկութիւնդ քո և արա
զոր ասեմ քեզ. լեր ընդ մեզ, և որդի իմ կոչեսցիս և կեաց.
սալա թէ ոչ՝ ապականեմ զդեղ քո վայելուչ։»

15 Սուրբն Խոստրով ասէ. «Ասացի քեզ և դարձեալ ասեմ՝
եթէ ոչ եմ լսելոց ձերոց յօգապատիր խաբէութեանցդ.
զի թէ վաղ և թէ անագան՝ սակայն մեռանելոց եմ։»

Դատաւորն ասէ. «Հրով այրեցից դքեդ՝ եթէ ոչ դարձ-
ցիս յայդպիսի յամառութեանց։»

20 Խոստրով ասէ. «Ոչ կարեա այնպիսի հուր պատրաս-
տել զոր Քրիստոս պատրաստեալ է մեղաւորաց և այնոցիկ՝
որ իբրև զձեզդ իցեն ամբարիշտք։»

Դատաւորն ասէ. «Գոնեա հաւանեա Մահմետի՝ որ
զայս աշխարհս ետ մեզ և անդ զդրախտն։»

25 Սուրբն ասէ. «Ձկենդանին ուրանալ տաս ինձ և մահ-
կանացուանց երկիր պագանել, որ ինքեանք մոլորեցան և
զձեզ մոլորեցուցին յուղիղ ճանապարհէն։»

Եւ բարկացեալ դատաւորն հրամայեաց երկուց զին-
ուորաց կապել զերանելին ձեռս յետս և դնել անուր եր-
30 կաթի ի պարանոց նորա և շրջեցուցանել ընդ քաղաքն ի
տեսիլ ռամկին։ Եւ բազումք ի հեթանոսաց զարմանային
ընդ համարձակութիւն և ընդ անփոփոխելի միտս սրբոյն.

12 n ի մանգութիւնդ. 23 n հաւաւանեա. 24 n ըզդրախտն. 30 n նորայ.

և թէ որպէս անոտի յուսով մեռանի: Զկնի այսորիկ եհատ
ի վերայ նորա դատաւորն վճիռ՝ զի քարկոծ լիցի, գիտաց-
եալ զհաստատուն միտս նորա: Եւ առեալ զնա ամբօխին՝
հանին արտաքոյ քաղաքին ընդ կողմն հիւսիսոյ՝ ի տեղի
5 մի քարուտ, առ եղերբ գետոյն 'ցամաքելոյ': Այլ և քրիս-
տոֆնեայք որ էին ի քաղաքին, ելեւելո առնէին զմիմեամբք
թագնաբար, զի տեսանեն զնահատակութիւն սրբոյ վկա-
յին: Եւ իբրև ածին զերանելին ի տեղին՝ ուր հանդեր-
ձեալն էր կատարիլ, խօսել սկսան դարձեալ ըստ հրամանի
10 դատաւորին և ասին ցտուրբն. «Մի յամառիւր իբրև զմա-
նուկ. այլ լուր մեզ և արա զկամս դատաւորին. և մեք ա-
ղաչեմք՝ զի ներեսցէ քեզ. միայն հաւանեա դենիս մերում
և թողցէ քեզ զամենայն անարգանսն, զոր յաճախեցեր ա-
ռաջի նորա»:

15 Ասէ սուրբն. «Ո՞ւմ արդեօք տայք ինձ երկիրպագա-
նել. կախարդին և մոլորականին և մեռեալ շանն»: Եւ
մրմռեալ իբրև զգազանս վայրենիս և կրճտեալ զատամունս
իւրեանց ի վերայ նորա, դան հարկանէին զնա յանխնայ
և կապեալ զնա ընդ ծառոյ միոյ թթենոյ. բայց յառաջ
20 քան զկապելն ծունր կրկնեալ կայր յաղօթս և ասէր. «Զքեզ
Դրիստոս փառաւորեմ հանդերձ Հարբ և ամենասուրբ
Հոգւովդ»:

Եւ բարբարոսացն գրգռեալ զմիմեանս, քարաձիգ լի-
նէին ի սուրբն. և կայրերանելին իբրև զգառն ի մէջ գայ-
25 լոց. ոչ դբ էր որ ողորմէր և ոչ դբ որ ի թիկունս հասա-
նէր. այլ ամենեքեան յեկացն և ի բնակացն Պարսից՝ իբրև
շունք կատաղեալք՝ թափէին ի նա զնետս յանդիմանու-
թեան:

Եւ ի թանձրութենէ քարանցն՝ որ իբրև զտեղատա-
30 րափս զեղուին ի վերայ սրբոյն, ջախջախեալ առ հասարակ
ոսկերքն և յօդքն քակտեալ ի միմեանց. և պատառ պատառ
մարմինքն յերկիր անկանէին: Եւ սուրբն աւանդեաց զոգին

3. և նորայ. 4. և հիւսւտ. 5. և քրիստոֆնեայք.

ի փառս Աստուծոյ, ըստ գրեցելումն. «Ոգիք արդարոց ի ձեռին Աստուծոյ են»:

Եւ ապա յետ այսորիկ հրաման ետ բռնաւորն և եղին առասան ի պարանոց երանելոյն, և ետ քարչել ընդ հրա-
5 պարակա արտաքոյ քաղաքին փողոցացն քրիստոմէից՝ իբրև յաղթութիւն մեծ զիրան համարելով: Իսկ զկնի այսորիկ եմուտ սատանայ ի սիրտ բռնաւորացն, զի հրով այրեացն զմարմինս երանելոյն, և ընկեցեալ ի հուրն՝ ոչ այրեցաւ: Եւ ի գիշերին յայնմիկ եկեալ ծնողք սրբոյն՝ բարձին
10 զնշխարս վկային և Նեղին ի հասարակաց գերեզմանս քրիստոմէից գեղջն, անգիտանալով զարժանիս վկային, միանգամայն և զարհուրելով ի բռնաւորացն:

Իսկ զկնի անցելոց երկուց ամաց՝ փոխեցաւ ի մատուռն ի նոյն տեղոյ գերեզմանացն, և ի փոխել նորա ականատես
15 եղաք՝ զի ոչ էր այրեալ յկապանք՝ ձեռացն, և ոչ մազ մի ի գլխոյն ծախեալ. որ և նշխարք վկային թերկաքանչիւր տեղին առնէր բժշկութիւնս բազումս ի փառս Աստուծոյ: Վասն զի զփառաւորիչս իւր փառաւորէ՛լ Աստուած աստ և ի հանդերձելումն:

Բայց եկեսցուք և ի տեսիլ սքանչելի լուսոյն՝ որ երևեցաւ ի վերայ նշխարաց սրբոյ վկային. «Երևեալ» ոչ հաւատացելոց միայն, այլ և անհաւատիցն. ոչ մի անգամ, այլ և երկիցս. և է օրինակ առաջնոյն այսպիսի:

Սովոր իսկ էին Պարսիկն գեղջն յաւուրս պահոց իւր-
25 եանց բերել աղօթակոչ՝ զի ի գիշերի ձայնիւ զարթուաց: զնոսա յաղօթս, նմանապէս և ի տուրնջեան՝ ժողովիցէ: Եւ եկեալ մշակն անօրէնութեան՝ գայլն արաբացի ի գեւղն՝ ուր էր հանգստարան սրբոյն Խոստրովու, և յարուցեալ ի գիշերի միում՝ կամեցեալ՝ զուրացութեանն բարբառն հնչեցու-
30 ցանել առ նոսա, ելանէ ի տեղի մի բարձրաւանդակ և տեսանէ նշան սքանչելի ի վերայ գերեզմանի սուրբ վկային լոյս սաստիկ՝ որ առաւել զանցանէր զլուսաւորութեամբ

արեգականն. և յահէն ըմբռնեալ ոչ կարէր ամենեին խօսել, այլ անկեալ դնէր կիսամեռ, մինչև ցառաւօտն: Եւ ի վաղիւն եկեալ գտին զնա, զի կայր անշունչ իբրև զմեռեալ: Ապա հարցանէին զնա Պարսկաստանեայքն՝ եթէ «ի գիշերիս 5 յայսմիկ ընդէր ոչ յարեար և զմեզ յարուցեր. զի վասն այնորիկ կոչեցաք զքեզ՝ զի աղօթս արասցես և զմեզ յորդորեսցես»:

Իսկ նա հազիւ ուրեմն ուշաբերեալ կաց պատմեաց զտեսիլ գիշերոյն, և նոքա յոյժ զարմացան և երթեալ պատմեցին 10 դատաւորին: Եւ դատաւորն սաստեալ ի վերայ նոցա, զի մի յայտնեսցեն զգրանչելի տեսիլն մեծ զոր տեսին: Եւ առաքել զմի ոմն ի ծառայից իւրոց, զանխլաբար պատուէր տուեալ՝ զի մի որ գիտասցէ: Եւ եկեալ ծառայն ըստ հրամանի դատաւորին հսկէր զգիշերն ամենայն. և տեսանէ ի մէջ 15 գիշերի լոյս համապայծառ ի վերուստ փայլեալ ի վերայ հանդստարանի սրբոյն. և յահի եղեալ և ի դողումն, ոչ զօրէր նայել ընդ ճառագայթս լուսոյն՝ որ երևեցաւն. և ի վաղիւն ահիւ և դողութեամբ երթեալ ի քաղաքն՝ պատմեաց զտեսիլն մեծազանչ և զարմանալի: Իսկ պիղծ և 20 անօրէն դատաւորն զլանալ կամեցաւ զգրանչելի մեծութիւնն՝ զոր լուսւ ի ծառայէն, նոյնպէս և զառաջինն՝ զոր ի բազմաց լուսւ:

Յետ այսորիկ ոմանք յանհաւատից ըստ պատահման հտաին զծառն, յորում կապեցաւ սուրբ վկայն, զի այրեսցեն: «Եւ տեսեալ քահանայի միոյ՝ ետ փոխանակ փայտ յայրել և առ. և զկարծիս առեալ ոչ տալին. և պատճառաւ հաւանեցուցանէր. և ուրախ ևս լինէր, զի և յառաջ իսկ կամէր և ոչ իշխէր. և այս ի Տեառնէ պատահէր: Եւ տարեալ եդ ի գաւիթս եկեղեցւոյն և բազում բժշկութիւն 30 առնէր կեղև նորին յառաջ և զկնի՝ հատանելոյն. բազումք և յանհաւատիցն առնուին ի բժշկութիւն: Զկնի ինչ առուրց անցանելոյ՝ տեսեալ ի հեռաստանէ հաւատացեալք լոյս

Յ. և ուշաբերեալ. 19. և զարմանանալի. 29. և եկեղեցեցւոյն.

իջեալ ի վերայ գաւթին, և եկեալ պատմէին քահանային.
և այլք ի հաւատացելոց տեսիլս պատմէին որ մերձ էին յե-
կեղեցին, եթէ ասէր ի տեսեան գիշերոյ եթէ Ձիս խաչ
ձեացուցեալ օրհնեցէք և անուն դիք սուրբ Ստեփանոսս:
5 Եւ լուեալ զայս քահանայն՝ անյապաղ կատարէր և զկոփ-
ուածս փայտին զբաւանդակն առնուին ի բժշկութիւն, ու
րովք ոչ սակաւ բժշկութիւն կատարէր Տէր ի փառս իւր
և ի գովութիւն վկային, կուրաց և այլոց ախտից:

Իսկ զղրպարտիչ վկային՝ զկինն պիղծ դատապարտեաց
10 Տէր աստէն ըստ արժանի իւրոյն գործոյ. քանզի ծնաւ
ծնունդ այլանդակ, խառն ինչ մարդոյ և գազանի և ի նմին
սատակի. որով և ծանուցաւ բազմաց հաւատացելոց և ան-
հաւատից արդարադատութիւնն Աստուծոյ: Եւ այլքն ևս
չարաչար կրեցին անցս ազգատոհմ նորուն կնոջ. ոմանք ի
15 գիւղէ լլկեալք և այլք բնաւին բարձեալ եղեն մահուամբ
և ոչ մնաց և ոչ ոք յազգատոհմէ նորին:

Կատարեցաւ սուրբ վկայն Քրիստոսի յաշխարհին Առա-
նայ, ի մայրաքաղաքին որ կոչի Փանձակ, ի թուականին
ՈժՁ, յամսեանն Արաց, յերրորդ աւուր, ի գլուխ յիսնե-
20 րեկի պահոց վարդավառին, ի թագաւորութեանն Յունաց
Կլեռ Մանուիլի և յիշխանութեանն Հայոց Թորոսի, որ էր
պատուեալ կեսորոսական պատուով ի թագաւորէն Յունաց,
և ի Վրաց Գէորգէ, և յիշխանապետութեանն Հասոնայ՝
որդւոյ Վախթանգայ՝ կողմանցն Խաչենոյ, ի հայրապետու-
25 թեանն Տեառն Գրիգորիսի և Ներսիսի հարազատ եղբարց
Հայոց մեծաց, և տանն Աղուանից Տեառն Ստեփանոսի, և
Տէր Յոհաննիսի եպիսկոպոսի քաղաքին Դանձակայ, և յիշ-
խանապետութեանն Արևելից Երակուզին, և ի թագաւո-
րութեանն Նղեմոսեոց և Պարսից Ասլանշահի. իսկ ի մեզ
30 թագաւորելոյ Յիսուսի Քրիստոսի Տեառն մերոյ, որում
վայելէ(ւ) փառք, իշխանութիւն և պատիւ, այժմ՝ և միշտ և
յաւիտեանս յաւիտենից. ամէն:

Ի. ո քահանանային. 24. ո խաչելոյ. 30. այսպիսի նշանակութիւն չի
բխտնեկական բուսական՝ որ Կ 1167:

Միջիթարայ փարդապետի մականունն կոչեցեալ Գոշ,
Նեպրոդեան
ասացեալ ի նոր վկայն կոչեցեալն Խոստորով:

Զուարճանան ժողովուրդք նմանապէս ի յիշատակ կա-
նուխ և անագան վկայից, զի մի է հաւաքումն հեռաւո-
րութեան ժամանակին, որ առ Տէր մերն: Քանզի յանցեալ
և ի ներկայ և յապառնի այլայլի, այլ ոչ զտիրապէսն փա-
5 փագ: Վասն զի բնաւորապէս և ոչ պատահմամբ զնա
ստացեալ ունիմք. ըստ որում ոչ հուր և ոչ սուր և ոչ այլ
ինչ ներհակ՝ հատանել զնա ի զանազան կարէ ժամանակի,
զի յստացողէ աղաւաղիլն է և արծարծիլն: Նա և ոչ գիտէ
ընտրել երեսս իբր ճոխի և աղքատի, առն և կնոջ, մանկան
10 և ծերոյ, կուսի և երիտասարդի. այլ զիւրն գտեալ ար-
ժանի բնակէ և ի նոսին ներգործէ. ապականչօքն զօրանայ
և ի խափանիչսն սքանչելի լինի. ի վեր քան զկարիս ամ-
բառնայ մարմնոյ. անհայր ուսուցանէ և անմայր. զմի եւթ
գիտել որ պատճառն է բնաւից. խնդայ ընդ չարչարանս,
15 մեծարէ զվիշտս, կերակրի նախատանօք, ուրախանայ հա-
լածանօք, ճոխանայ աղքատութեամբ, բերկրի տնանկու-
թեամբ, մեռանի կենդանի, յառնէ մեռեալ, առէ զաշխարհ,
դարչի որ ի նմա, խոկայ ի տուէ, հսկէ ի գիշերի, զար-
թուցանէ զանձն, հեղու զարտասուս, հաստատի հաւատով,
20 մխիթարի յուսով, զօրանայ սիրով, գոչէ արիապէս և ելա-
նէ նահատակ. պատրաստ զանձն ունի և սպասէ ժամու.
հայցէ աղօթիւք պատահիլ պատերազմին, և եթէ մարտ
ճակատու ոչ իցէ՝ մարտադիրն նախայօժար պսակէ կամօք.
ի դէպ ժամանակի յօրինէ դործօք և կրկնապատիկ հատուցէ
25 վարձս, և եթէ լուեալ հալածիչքն ի նորին լինին զօրու-
թենէ, սակայն յառաջ զարժանիսն ձգէ հանդիսին. վարէ

4. և ներկես. 5. և բնաւորապէս. Գ. Տ. Միջիթան գրում է բնաւոր
այսպէս՝ առանց ժամորոշիւմն. և ըզնա. 7. և ներհակ: 9. և ընդիւր.
12. և սքանչելի. 16. և տնանգութեամբ. 18. և զարթուցուցանե.
25. և պարտութենէ.

զիւագուցեալն իբր հողմով հրոյ զրոց սէրն. պատճառանաւ փոքձանաց նահատակս ցուցանէ, որովք ի խոր զարման ձգէ, իբր տունի ի սասակութենէ շարժեալ հողմոյ: Եւ որպէս ի հանդերձից օժանդակութեամբ ոմանք այս 15 լոյ մերկանան ձեռք, նմանապէս և ի մարմնոյ նորա, հակառակօք զհակառակն գործեն նման Ցեառն. հալածեալք լինին ոչ յաշխարհէ միայն, այլ և ի մարմնոյ, զի երանութեանն արժանասցին. ծանեան անփոփոխ գերանութիւնն, որպէս զնորին իսկ զտուողն. վասն այնր և իւրաքանչիւրքն 20 զնոսա ծնան ժամանակս Եւ որպէս առաջինքն յիշատակօք նորոգին միշտ, նմանապէս և նորքն պատուելով ընդ առաջինն առ ի մէնջ փառաւորին տօնիւք. և զոր օրինակ առաջին է չարչարանօք խաշի վկայ Տէր և զենման նորա միշտ յեկեղեցի լինի խորհուրդ, նորոգ զնոյն ցուցանելով, 25 այսպէս նորք և հինք արժանացեալք վկայութեան, միով կոչին և զարդարին անուամբս Յաղագս որոյ և մեք զմերս կոչեմք պսակաւոր վկայ նոր, և ընդ հինն մեծաւորեմք տօնիւ, զիոստորով ասեմք մանուկ և հանդիսաւոր նահատակ. զարքայանունն և զկրօղն կոչմանն, զերեւելին դաւառաւ 30 և զպանծալին տշխարհաւ, զնշանաւորն և բնակութեամբ. զգեղեցիկն հասակաւ, զառոյգն մարմնով, զպատանին տիգ, զչառաւեղն քաջ յարմատոց բարեաց: Եւ զի թեպէտ գովութիւն վկայից յերկրէ և ի մարմնոյ զպատճառն ոչ ունի, այլ զի ի միասին նմա ամենայն եկին, յարմարեցաք սա 25 կառուք: Եւ դարձեալ մերձ զանկաւորն դիցուք. պատուականն յանարգաց, մեծն ի փոքունց, երեւելին յաննշառնից, փարթեամն յաղքատաց, ճոխն ի խոնարհաց, փառաւորն յանփառից, մեծատունն ի տնանդաց, իմաստունն ի անգիտաց, արին ի հեղգաց, պարկեշտն ի վաւաշտից, ար 30 թունն ի բնէածաց, զուարթունն ի թմրեցելոց, լուռաւորն ի խաւարելոց, ամփոփեալն ի ցնդելոց, արդարն յանիրաւ

19. հեղինակը «զարքայանունն և զկրօղն կոչմանն» բառերով ակնարկում է Խոսրով անունը, որը պարսկերէն (خسرو xusrav) նշանակում է «աւագ»։ 25. ո զանգաւորն. 29. ո վաւաշից. 31. ո ի ցնդելոց.

ւաց, ընդրեալն ի բիւրուց, զօրաւորն ի տկարաց, խրախուսեալն ի միամարտից ծուլից, սպառազէնն ի զենընկեցաց, ծաղիկն ի ձմերանի, ակն ի վիմաց, մարգարիտն յաւազից, բարեբախտիկն ի վատաբախտից, գնողն ադարակին և ի 5 նմա ծածկեցելոյ գանձին, ստացողն անգին մարգարտին, խաչակիրն Քրիստոսի, նախանձաւորն Տեառն վկայիցն, գտողն ճանապարհին անյայտ բազմաժամանակեայ եղելոյ, աչակերտն Տեառն միամիտ:

Զսա տեսեալ բանաւորիւն նախանձի անդիտանալով
10 զկատարածն. թոյլ և կոչման տալ շնորհ, զծածկեալն յայտնել զհամբերութիւն. ի ձեռն զհինն առնու զէն չարն, կարծելով նմանապէս յաղթել, ամաչի գնայ ունայն: Զմի եղ զորոգայթ և յերկուս կարծէր յաղթել. փշրի որոգայթն, գատարկանայ խորհուրդն: Կինն էր թակարթ և յաղթել
15 կարծէր պոռնկութեամբ և ուրացմամբ. պարտի յայսմ. փոխի յայլ. զրպարտել զնահատակն տալ. հրապարակաւոր զիրն առնէ. մատնի և ի բանդ մոանէ. հարցափորձի, խոստմունս բազումս ընդունի, ի վեր քան զբնաւն ելանէ պատրանս, զմի և եթ փութացուցանել, եթէ անպարտ ի զրպարտ
20 տութեանց է. զի մի տղեղն ծածկիցի անուամբ սքանչելին վկայութիւն. քանզի առաջի զճմարտութիւն ուրանալ եդին և զկեալ. դիւրապատիր զմանկութեան կարծեն զժամանակ. ներեն զղջանալ. իսկ նա կրթութեան առնու պատճառս զմիջոց աւուրցն. խորհի զբազումս առաքինացեալս
25 մանկունս և վկայեալս. զոր ոչ ուսաւ ի գրոց, ուսաւ հոգւով: Զմանկունս, ո՞վ դուք, թերեւ ի դէպ էր ասել դատաւորին չարի, կարծէք յաղթիլ յախտից. այդ ձերոց օրինացդ է և ոչ քրիստոփնէից. զոր և ոչ յարութիւն առանց հեշտութեան խոստովանիք առանց ախտից և ոչ ծերք ձեր
80 ողջախոհանան և երիտասարդք ձեր պարծանս զհեշտութիւն վարկանին. այլ մեզ մաքրութիւն առաւել պատուի և մահ վասն հաւատոյ տօնի: Մայր վկայի անվարժ և ան-

2. և սըպառազենն. 5. և սըտացողն. 30. և ողջախոհանան.

տեղեակ հայրն գրոց, հարկաւորեն ստիպեն. «Բանիւք, որդեակ, ասա և ազատեալ կալ զճշմարտութիւն ուր և կամխա»

Իսկ նա ուսեալ հոգւով զհրամանն Տեառն ոչ ուրախալ բանիւ առաջի մարդկան, զի մի առաջի Հօր ուրասցի
5 և նա, ոչ ընդունի. ի բաց զերեսս դաճուցանէ. սաստիկ և ի ձեռաց ոչ կերակրի նոցա: Եւ եթէ զգրոց նոցա ոչ երկրորդէ, զնոյն զօրութեամբ ցուցանէ. «Զիմրդ զձեր ի կրօնստ զսնունդ դարձուցանէք. ոչ ապաքէն Քրիստոսի հաւատացեալք՝ դուք նմա և նորին հաւատոց զիս ընձայե-
10 ցայք. զիմրդ և մոլար մատնէք օրինաց: Զծնողաց պարտին օրդիք ժառանգել զաւանդ. զոր ի ձէնջ ընկալայ, ոչ ուրախամ զհաւատ, զի մի նախատինք ձեզ եղէց: Եթէ կարծիք ինչ էին մերոց կրօնից, ի դէպ էր խնդրող ճշմարտին լինել. բայց արդ յամենայն՝ ազգաց վկայի աներկբայ և հաստա-
15 տուն մերս լինել. նաև նոյն ի հալածչացս վկայի և ի խրատն յայտնի. զի ի մահուանէ դերժանիլ ուսուցանեն, ոչ զչար ինչ թողուլ օրէնս և առնուլ բարի: Ոչ կարեմ ի սոսսս անկանել օրինացն, և տեղի տալ չարախօսացն զձէնջ և մեռանել. Ամօթ մեծ է ինձ ընդ հասակակիցս, ի հրա-
20 պարակի նախատիլ. զիմրդ սրտի տարայց՝ խոցման, յորժամ զհաւատացեալ եղբարս յեկեղեցի ժողովեալ տեսանիցեմ և զիս մերժեալ: Հնազանդիլ ծնողաց խրատու, առողջից օրէնք ուսուցանեն և ոչ հիւանդաց. նոյն և ի Տեառնէ յայտէ, զի թողուլ զայնպիսի ծնողսն հրամայէ: Պատուելի
25 էիք ինձ մինչև ցայս վայր. այսուհետև զառաջինն պատուեմ պատճառ զԱստուած: Հեռի կացէք յինչն՝ օրհեռացուցանել զիս ի Տեառն: խորհիք. ի բաց գնացէք, որ ոչ զզօրութիւն դիտէք պատուիրանաց. զի նա մարդասիրութեամբ է պատճառ և դուք հարկիւ բնութեամբ. վասն
30 որոյ ամփոփոխ լիցի պատիւն: Ո՛ւր զնորայն մոռացայց զչարչարանսն վասն մերս: Ի ձէնջ ի դէպ էր ինձ խրատիլ ի համբերութիւն, այլ դուք բռնիլ ուսուցանէք: Զիմրդ ոչ մօրն

1. n ըհայր. 19. n ըննդ. 30. n անփոփ.

- նմանիս եւթանց մանգանցն՝ որ առ Մակաբայեցիսն. զի փոխանակ միոյ եւթն ետ ի մահ իբրեւ զօրինակ բազմաց. միթէ չէին նօրա խանդաղատանք և կամ որդիատեանց էր մայր. այլ զի խրատեալ գիտէր յօրինացն, եթէ մահ վասն
- 5 Սասաւծոյ անմահութիւն է. եւ թէ առանց դպրութեան զայս ոչ գիտէր, միթէ ի տօնի ոչ լուայք քառասուն վկայիցն, եթէ զինչ ասաց կամ զիչ գործեաց մանկանն Մեղիտոնի մայր. Մահ միայն զերեւելիս կարծէք չար, այլ այս պատճառ բարեաց առ Աստուած է. և մեռելութիւն աներեւոյթ հոգւոյ
- 10 կենօր յաւիտենից մահ է. խնայէք յիս իբր որդեակը, զի անբոյ ոչ իմանայք, եթէ չար և ատելութիւն է մեծ՝ ծնողաց զօրդւոյ ոչ կամիլ զկորուստ. ապա ընտրել արժան է, զի այս կարծեցեալ կորուստ՝ յաւիտենից է գիւտ, եւ գիւտս այս՝ անվախճան կորուստ. Ընդէր զբարին յաչաղէք զիմ.
- 15 Նախանձ և ոչ մի ինչ է ծնողաց. Զայն ինչ ընկալայ, զոր ի ձէնջ ոչ օւսայ. գտի որում ակն ոչ ունէի. Ընկալայ, որ ի վեր է քան զարժանն իմ. ճանապարհ ցուցաւ. ինձ բարի. ի սբախ գիտութիւնս ազաղակէ՝ մի յապաղել. եթէ հեղգամ՝ երբ ապա զսա գտից. Սիրելի աշակերտաց
- 20 շնորհա է. եթէ կայր յոգի իմ այսմ տենչանք՝ մինչև ցարդ ոչ գիտէի, այժմ բորբոքեցաւ իբր հուր և ոչ տայ ինձ հանգիստ. ծանեայ ճշմարիտ զսէր Տեառն յիս լինել. եթէ ողլակիզօք և պատարագօք հայցել մինչև ցայժմ էի շահաւէր, թող թէ ընաւին ոչ երի տաս
- 25 էի
. թենէ

2. այստեղ մեկ թառ պատճառ. որիմք իբրեւ թառ Գ. Տ. Մկրտիչանի. 3. ը խանապաղատանք. 6. ը գում է գիտեր, ուղղեցիմք գիտէք թառ ուղիղ սրբազորութեամ Գ. Տ. Մկրտիչանի. 11. Սկսեալ ոչ իմանայք բառերից, մինչև ճերմաղեանի վերջը առասպում ենք Գ. Տ. Մկրտիչանի հրատարակութիւնից, Արարաւ, 1897, էջ 39—41. այս մասին օես ևս ճերմաղեւ, էջ 40: Հրատարակիչը ճշմանած չի թէ ճեպագիրը որտեղ յ ձայնք յապաւած կամ է ձայնք եւի է վերածած. ուստի մենք էլ չկարողացանք ճշմանելու Ստորագծեալ օսութիւն պատճառ են եղիլ թնագում ևս հրատարակիչը իր կողմից յրացել է: 12. ը ընտր . . . ալ. 24. ը այստեղ վեց օղ պատաստում. իւրաքանչիւր օղը մօտաւորապէս խառն օտոյց բաղկացած.

. 3
. 4
. 5
կանխաւ պատահեաց, որոց նախանձն մերձ էր, և կրթու-
5 թիւն յաճախ, ոչ են գարմանք, այլ այս է հիանալի, զի ոչ
զոր տեսի վկայ և զօրացուցիչ, այլ և հակառակ որպէս
և դուք: Թոյլ տուք ինձ մեռանել յաղագս Նորա, որ վառն
իմ մեռաւ, և չարչարել յաղագս Չարչարեցելոյն. թէպէտ
հաւատարել ոչ է ծառայիցս Տեառն, սակայն զյօժարու-
10 թիւն ցուցանելի է: Ընդունի, զի բարերար է, և յիւրսն
ևս յաւելու փառաց. վասն իւր առնէ զիմս, որ առնէ
այժմ: Հաստատէին և զմիտս հաւատացելոց, եթէ մինչ
ի կատարած ընդ մեզ է. պատուէ զժամանակս ի ձեռս
իմ. ոչ տայ թոյլ մեռանալ զհանգէս վկայութեան. ճշմար-
15 տէ զպատմութիւնս յաղագս նահատակաց. առատ զինքն
ցուցանէ և պատրաստ ի բաշխել բարիս: Մի զայժմուս
տեսանիցէք զվիշտս և խռովիցիք, այլ ի կատարած անդ-
նայիցիք:

Փոխանակ բանդիս՝ գրախտն, և ընդ կապանացս՝ ար-
20 ձակումն ի մեղաց. քաղցին՝ հացն կենաց, և ծարաւին՝
ջուր մշտաբաւի. ընդ ապականութեան մարմնոյս ծաղկի
անապականութիւն, ընդ վախճանելի կենացս՝ անվախճանն:
Եթէ դուք անդիտանայք, յինէն ոչ է ծածկեալ. լուարուք
յայտնապէս՝ ոչ պատրիմ: Զբազում հասակակիցս տեսի
25 մեռեալ վայրապար. հարկաւոր առաջի կայ մեռանել, ըն-
դէր կամաւոր ոչ գործեցից և պատկեցայցս:

Եւ լուեալ զայս գնացին խնդութեամբ և տրտմու-
թեամբ՝ երկդքումբ բաժանեալ. յազթին ի բնութենէ կա-
րեաց, սղան դառնապէս առաջի աչաց զմահն տեսանելով
30 որդւոյն սիրելոյ, մխիթարին ի կատարածի՝ ուսեալք զպա-

24. և անդիտանեք. 25. և պարտիմ. 26. Արարացի մէջ պուտծ է վայրա-
բար՝ առանց ծանօթութեան. եմբարում եմբ քե ճեռագրի վայրաբար-ը պեոք է
այսպէս ուղղել, յոր հակառակը յայտոյ հարկաւոր քառիմ: 29. և բարժան-
եալ.

տիւ վկայից, Բայց և հալածչացն ցաւին ոգիքն, զի ի մեռեալ զյոյս նոցա ունել ասաց և վկայեաց, եթէ չկենդանի է Բանն աստուծոյ. կենդանի է և մարմնով, և դալոց է նա դատել զկենդանիս և զմեռեալս, վասն որոյ ոչ ուրա-
 5 նամ և զպատիր ձեր ընդունիմ զբան և հաւանիմ միլար ձեր օրինացդ և զհետ դամ հետին մահու, զի այդ է անուն մոլորեցուցչին ձերոյ»

Եւ զայս լուեալ հատանէ վճիռ դատաւորն քարկոծ լինելոյ։ Եւ պատճառ, զի ամենեքեան հաղորդեսցին ար-
 10 դարոյն մահու և պսակեսցին. և զայս իսկ քարոզն աղա- զակէր։ Այլ սակայն խորհուրդ է և այս վկայից, որոց կամ է բազում անգամ վասն Տեառն մեռանելու Կամօք բազմացն իբրու բազում անգամ մեռանին։ Կապի և ընդ- տունկս ի բժշկութիւն ճաշակման տնկոյն առաջնոյ, և
 15 ի հաղորդութիւն չարչարեցելոյն ի փայտի։ Ընդունի զբա- րանցն բազմութիւն նման նախավկային. աղօթէ, թէ և ոչ յայտնի, սակայն ի սրտի, ըստ որում տեսանէ Տէր. հաւատալի է, թէ և ոչ առանց վերին տեսչութեան յայն- պիսում ժամանակի վկայք լինին, և հաստատէ զայս բա-
 20 նալն երկնից առաջի վկային, այլ ըստ պատշաճի յայտնին կամ ծածկին։ Եւ եթէ նմա այս պատահեաց և մեզ ոչ յայտնեցաւ, Տեառն գիտելի է։ Աւանդէ զհոգին ի ձեռս Աստուծոյ, ննջէ զբուն քաղցրութեան, զուարճանան հրեշ- տակք, բերկրին սուրբք, ցնծան հաւատացեալք, պարտի
 25 բանսարկուն, ամաչեն դեք, զահի հարկանին հալածիչքն, սակայն յայլ յեղանակ փոխին շարժեալք ի չար հոգւոյն։ Ծախի հրով ի նախատինս հաւատացելոց, և զի մի պատու- ունսցին նշխարք պատուական վկային՝ ընդ հուր անցանի անծախելին՝ նման երից մանկանցն. զի և ոչ ի հերսն մեր-

1. Ո ի մեռեալ. Տ. Մկրտչեան ուղղում է «մեռեալ»։ քայց ուղիղը մեռ- գիրն է. հասուածը պէտք է քաղցմանել՝ «որովհետեւ ասաց քե նոյս իրանց յոյսը մի մեռեալի վերայ (ի մեռեալ) ևն որած»։ 6. Գ. Տ. Մկրտչեան հե- տին մահու մեկնում է իբր քառախաղ, փոխանակ Մահմեօ—մահու հեօ-ֆ (Мртамо. 1896, էջ 590)։ 12. Ո անկամ. 20. Ո առաջին։ 23. Ո իրշտակք 29. Ո մանգանցն.

- ձեցաւ և ոչ զկապանս ելոյծ: Գիտեն պատկառել և տա-
րերք ի կշտամբանս յանդգնելոցն, զի այնմ, որ զհօւրն
շիջոյց բնութեան, շիջաւ իրաւացի և հօւրն. և զի յայն
լիցի, եթէ հօւրն հանդերձեալ զարդարս լուսաւորէ և կիզու
5 զմեզաւորս: Եւ քանզի սուրբք հրովն որ ի Տեառնէ արկաւ
միշտ բորբոքեալ են, որով և ամենայն շիջան ի հօւր, ան-
մատոյց շիջանելի լինին հօւր, անշիջանելեալն ձուլեալք:
Եւ զի յանգ ելեալ մեղմանան դործօղք չարի, բայց չա-
րագոյնք քան զչարսն անյագ են: Վասն այնորիկ ընդ ա-
10 մենայն օրինակս անցուցին տանջանաց. ընդ կապանս,
ընդ բանդ, ընդ քաղց, և ընդ ծարաւ, ընդ բանս անար-
գանաց, ընդ ֆարկոծանս մահու: Ընդ քաբանս զկնի մա-
հու, ընդ հօւր ի կասարածի, հազիւ ապա լուեալ դա-
դարեցին: Բազում անգամ ի սրբոց մահու հանգարտ .
15 ի խս
բք
մե
ան
ուն
20 բար
զդեւս, զի զկնի մահու ոչ յանդգնին: Նահանջին ապա այնու-
հետեւ պատկառեալք յանժախութենէ հրոյ, Համայն և յագին
չարանախանձիցն կամք: Ի հանգիստ և զքաջն փոխեն վկայ,
զանխլանալով ի քարկոծչացն ծնողքն, ի սեպհականն իւր-
25 եանց տեղի ի հասարակ հաւատացելոցն դնելով շիրիմս,
անգիտանան զօրինակ

Սոյն ընդարձակ վկայաբանութիւնը, ինչպէս և
նրան յաջորդող ներբողեանը ունի միայն ը ճառըն-
տիրը՝ (այժմեան վիճակում) էջ 479 բ'—483 բ'', այս
վերնագրով: «Վկայութիւն սրբոյն խոստրովու մեծ և
փառաւորեալ որ կոչի նոր նահատակ, որ վկայեաց

7. ը ծուլեալք. 15. ը վեց օղ պատած. 24. ը ի սեփհականն. 26. այս-
օղ վիշխանութեան և ձեռագիրք. մնացեալը կորած է:

յաշխարհն ազուանից ի մայրաքաղաքն որ կոչի գան-
ձակ»։ Ձեռագիրը վերջեց դժբախտաբար պակաս է և
այսպէսով ներբողեանը կիսատ է մնում։ Վկայաբա-
նութիւնը և ներբողեանը հրատարակած է նախ Գա-
լուստ Տ. Մկրտչեան, Արարատ, 1896 (դեկտ.), էջ 590
— 594 և 1897 (յունվար), էջ 37—41, մի կարճ յա-
ռաջարանով։ Սոյն հրատարակութիւնից երևում է թէ
11 ձառնտիրը գոնէ դեռ 1896-ի վերջը մի թերթ ա-
ւելի ունէր, այն է 484 թ. (թէև մեծաւ մասամբ պա-
տառատուն և դժուարընթեռնի), որը այժմ կորած է։
Ներբողեանի սոյն կորած մասը արտասուել ենք Տ.
Մկրտչեանի հրատարակածից, ինչպէս որ վերևը, էջ
36՝ ծանօթութեան մէջ էլ նշանակել ենք։ Մկրտչեանի
յառաջարանից ենք քաղում նաև հետևեալ տեղե-
կութիւնները, որոնք արդիւնք են հրատարակչի հետա-
գոտութեանց. «Վկայաբանութիւնը ժամանակակիցի
գործ է և նոյն թի դարի ձեռագրից։... ձեռքնարի գրու-
թեան թուականը ... է ՈԼԵ—ՈԼԶ (= 1187), ուրեմն
հաղիւ քսան տարի նահատակութիւնից յետոյ։ Վկա-
յաբանութիւնը նահատակութիւնից միայն մի քանի
տարով ուշ է գրուած։ Վկայաբանութեան հեղինակը,
թէև ոչ ականատես նահատակութեանը, սակայն ա-
կանատես է սրբի նշխարների տեղափոխութեանը։ «Իսկ
զի՞նի անցելոց երկուց ամաց փոխեցաւ ի մատուռն ի
նոյն տեղւոյ վերեզմանացն։ Եւ ի փոխել նորա ակա-
մառես եղաք, զի ոչ էր այրեալ կապանք ձեռացն և ոչ
մուգ մի ի գլխոյն ծախեալ»։..... Ներբողի պատմա-
կան մասը առնուած է վկայաբանութիւնից և մեզ
թիւում է հաւանական, որ վկայաբանութեան հեղի-
նակն էլ նոյն ինքն Միքիթար Գոշն է, որն և հաւանա-
կանաբար առաջին անգամ կարգեց կատարել խորով
Գանձակեցու տօնախմբութիւնը, ինչպէս այդ երևում
է ներբողեանի ակնարկներից։ Շատ հին ժամանակնե-
րից սովորութիւն էր, որ վկաների յիշատակի օրը
կարգացւում էր նրանց նահատակութեան պատմու-
թիւնը և ապա ներբողեան կամ դրուատ։ Սովորաբար
թէ՛ ներբողեանի և թէ՛ վկայաբանութեան հեղինակը
միևնոյն անձն էր լինում։ Բաւականանանք իբրև օրի-
նակ յիշելով խորենացու անուամբ մեզ հասած Հռիփ-

սիմեանց պատմութիւնը և նոյն կոյսերի ներքողեանը....»:

Թուականի համար մեր ընագիրը (տես էջ 31, տող 18—20) տալիս է միայն հետևեալ տեղեկութիւնը. «Ի Թուականին ՈԺՁ, յամուսնան արաց, յերրորդ աւուր, Ի գլուխ յիսներեկի պահոց վարդավառին»: Այս տեղեկութիւնը՝ որքան որ բաւարար, սակայն բոլորովին պարզ չէ: «Ի գլուխ» բառով կարելի էր իմանալ պատի Թէ՛ սկիզբը և Թէ՛ վերջը. բայց այստեղ անշուշտ առաջին նշանակութեամբ պէտք է առնել, որովհետեւ եթէ երկրորդ նշանակութեամբ վերցնէինք, պէտք կը լինէր հէնց վարդավառը հասկանալ և հետևաբար հեղինակն էլ կ'ասէր վարդավառին և ոչ Թէ աւելորդաբանութեամբ «վարդավառի պատի վերջին»: Այս հաշուով ընագիրը մեզ տուած կը լինի նաև նահատակութեան օրը՝ այն է բշ: Արդ՝ ըստ յայտմաւորաց, այսինքն անշարժ տոմարի հաշուով՝ Արացի 3-ը համապատասխանում է Յունվարի 10-ին: Բայց որովհետեւ վարդավառի պատի երկուշաբթին շարժուում է յունիսի 22-ից մինչև օգոստոսի 26-ը միայն և չի կարող յունվարի 10-ին պատահել, միանգամայն՝ որովհետեւ 1167 թուականի յունվարի 10-ը գալիս է մի երեքշաբթի օր, ուստի չենք կարող ճառընտրի Թուականը անշարժ տոմարով բացատրել:

Այժմ վերցնենք շարժական տոմարը:

Շարժական տոմարի հաշուով ՈԺՁ Թուի նաւահարդի մէկը գալիս է 1167 փետրուարի 8-ին. սրա համեմատ էլ նոյն տարուայ արացի 3-ը (նաւասարդի մէկից մինչև արացի 3-ը՝ լինում է 153 օր) համապատասխանում է հռովմէական Թուի յուլիսի 10-ին: Արդ՝ 1167 թուի յուլիսի 10-ը երկուշաբթի էր, համաձայն մեր ընագրին: Նմանապէս ՈԺՁ=1167 թուի տարեգիրը լինելով ձ, նոյն տարուայ զատիկը պատահում է ապրիլի 9-ին, վարդավառի կիրակին յուլիսի 16-ին և վարդավառի պատի երկուշաբթին էլ գալիս է յուլիսի 10-ին: Բոլոր այս պարագայները համապատասխան լինելով ընագրի տեղեկութեանց և իրարի հետ, ընդունում ենք ՈԺՁ արաց Գ=1167 յուլիս 10 երկուշաբթի:

Վկայաբանութիւնը համառօտուած գանուում է նաև յայսմաւուրքների մէջ. այսպէս՝ A 171 Բ՝—172 Բ՝, B 442 ա՛—Բ՛, C 1143—4, D 537 Բ՛—538 ա՛՛, E 1045՛՛—1046՛՛, G 560 ա՛—Բ՛, H 522 Բ՛՛—523 ա՛՛, I 566 ա—567 ա, J 992՛—993՛՛, K 529 Բ—530 ա, L 459 Բ—460 ա, M 548 ա՛՛—Բ՛՛, N 524 Բ՛՛—525 Բ՛, O 516 ա՛՛—Բ՛՛, P 448 Բ՛՛—449 ա՛՛, Q 533 Բ՛՛—534 Բ՛՛, R 529 Բ՛—530 ա՛՛, S 555 ա՛—Բ՛, T 539 ա՛—Բ՛, U 513 Բ՛՛—514 ա՛՛, V 381 Բ՛—382 ա՛, W 481 ա՛—Բ՛, Y (Ա. հատոր) 259 ա՛՛—260 ա՛, Z 402 ա՛՛—Բ՛, b 584 Բ՛—585 ա՛, c, d և e, բոլորն էլ մարգաց Իէ—յուլիս 3, Բիանարոսի և Սիւղիանոսի վկայաբանութիւններից յետոյ: Իբր լրացուցիչ սոյն ընդարձակ վկայաբանութեան, առանց յիշեալ 28 յայսմաւուրքների մանր տարբերութիւնները նշանակելու, ներքևում դնում ենք մեր լաւագոյն ձեռագրերից երկուսը, այն է G և A ձեռագիրները, առանձին սիւնակներով և հատուած առ հատուած՝ դէմ առ դէմ. առաջին սիւնակը G ձեռագիրն է, իսկ երկրորդը A ձեռագիրը: Մնացեալ ձեռագիրները գնում են G-ի հետ, միմիայն աննշան տարբերութիւններով: Համառօտ վկայաբանութիւնից քաղելով ունին նաև Զամչեան, Գ. 435—6, և Աւգերեան, Վարդ սրբոց, հատ. ԺԲ. 219—220, որոնց մէջ սրբի նահատակութեան թուականը դրուած է ՊԽԸ—1399, մարգաց Իէ—յուլիս 3 (ըստ Աւգերեանի, յուլիս 2): Հմմտ. նաև Յայսմ. Ա տպ. էջ 935՛՛—936՛՛, Բ տպ. էջ 639՛—՛՛, Գ տպ. հատոր Բ., էջ 5՛—՛՛:

**Յայտմանուհի վկայարանու-
թիւնն սրբոյն Խոսրովոյ
Գանձակեցոյն.**

Սա այս պատանիս Խոսրով
էր ի քաղաքէն Գանձակայ Աղուա-
նից՝ դաւակ քրիստոնեայ ծնողաց,
Հայաղգաւ, հասակաւն պատանի և
տեղեւորն գեղեցիկ:

Սէ էր նոցա դրացի մի
պարսիկ՝ որ ունէր ուստերս և
դատերս: Սէ մին յորդուցն պարս-
կին ցանկացաւ քեռն իւրոյ
և շնացաւ ընդ նմա: Սէ աղ-
ջիկն ցանկայր Խոսրովու և կա-
մէր անկանիլ ընդ նմա: Սէ Խոս-
րով ոչ կամեցաւ զգործն պղծու-
թեան:

Սէ յետ այնորիկ յղացաւ
աղջիկն յեղբօրէն: Սէ ի խոշտան-
գել հօրն զաղջիկն և նա զրպար-
տեաց զսուրբ մանուկն Խոսրով,
զի կամեցաւ այնու հասանիլ ցան-
կութեանն իւրոյ՝ որ ի վաղուց
հետէ ցանկայր աղջիկն պարկեշտ
մանկանն՝ դուստրն սատանայի.
և ոչ կարաց խաբել զողջախոհ
մանուկն զայն. եւ հնարեցաւ այ-
նու կատարել զկամս իւր: Սէ
հայր աղջկանն զեկոյց զայն ամի-
րային և պարսից հրապարակին,
որք կոչեցեալ զԽոսրով հարցա-
նէին:

Սէ նա ասաց. «Քրիստոնէից

**Յայտմանուհի վկայութիւն
սրբոյն Խոսրովոյ Գանձա-
կեցոյն *.**

Սուրբ վկայն Քրիստոսի Խոսրով
էր ի Գանձակայ՝ ի քաղաքէ Աղուա-
նից, ի քրիստոնեայ ծնողաց. և էր
գեղեցիկ տեսեամբ, պատանի
հասակաւ:

Եր նոցա դրացի մի
պարսիկ՝ որ ունէր ուստերս և
դատերս. և ցանկացեալ մի
յորդաց նորա քեռ իւրում,
շնացաւ ընդ նմա:

Սէ իբրեւ գիտաց հայր նորա
թէ յղի է, խոշտանգէր զնա թէ
ո՞վ գործեաց զայդ. և նա զրպար-
տեաց զսուրբ մանուկն Խոսրով,

զի ի վաղուց հետէ ցանկայր նմա

և ոչ կարէր խաբել զպարկեշտն,
հնարեցաւ դուստրն սատանայի
այնու կատարել զկամս իւր: Սէ
իսկոյն մատնեցին զնա դատաւորի
քաղաքին: Սէ նա կշտամբեալ զնա
բազում խոշտանգանօք եղ ի բան-
դի, կամ ուրանալ զՔրիստոս և
առնուլ զնա կին, և կամ մեռա-
նել չարաչար: Իսկ աքանչելի վկայն
խոստովանէր զՔրիստոս համար-
ձակապէս և ստէր. «Մեր օրէնս-

* A գանձակեցոյն.

աչ են այդ օրէնք, այլ Պարսից-
զի մեր օրէնադիրքն մեզ զպար-
կեչաութիւն քարոզեցին. այդ ձեղ
է գործ և ոչ քրիստոնէից:» Ընդ
որ բարկացեալ՝ հարին զնա և
տանջեցին. և ասէին թէ «Տաճ-
կացիւր և առ զաղջիկն քեզ կին.
և թէ ոչ՝ մեռանիս այրմամբ հրոյ:»
Սև գանեալ զնա՝ եղին ի բանտի
Սև երթային բազում պատգամա-
ւորք յամիրայէն՝ խոստանալով
նմա պարգևս և պատիւս, եթէ
տանկանայ և առնու զաղջիկն:
Իսկ նա հաստատուն կացեալ
ի հաւատս Քրիստոսի՝ ոչ ի սպառ-
նալեացն երկնչէր և ոչ պարգևացն
հաւանէր:

Այլ և ծնօղքն նորա
զնային առ նա ի բանտն և լա-
լով աղաչէին զնա և ասէին.
«Յանձն առ վայր մի, մինչև զնաս-

ցուք յերկիրն Վրաց, և անդ հա-
մարձակ պաշտեա զՔրիստոս:» Սև

նա ասաց. «Լաւ է ինձ մեռանիլն
բարի անուամբ, քան թէ կեղտ
անուն թողուլ յաշխարհի:»

Իարձեալ կոչեցին զնա յատեան
և կրկին խոստացան նմա բարի
առնել. եւ նա ոչ հաւանեցաւ բա-
նից նոցա: Սև ապա սպառնացան
չար մահուամբ սպանանել. եւ նա
ասաց. թէ «Սա պարգևացդ ձեր ոչ
հաւանիմ և զՔրիստոս Աստուած
ոչ ուրանամ. եւ պատրաստ եմ
մեռանիլ վասն անուան նորա:»

Սև հրամայեաց ամիրայն

դիրն մեզ պարկեչաութիւն ուսոյց
և ողջախոհութիւն: Այդ* Մահմետի
գործ է և նորին հաւանելոցն.
անիրաւ զրպատէք զիս:»

Սև երթեալ ծնօղացն

վատթար խրատ տային նմա.
«Յանձն առ, ասեն, առ վայր
մի և զերծիւր ի տանջանացն
և ի մահուանէ. և ապա երթամք
յերկիրն Վրաց և անդ համարձա-
կութեամբ պաշտեա զՔրիստոս:»
Սև նա ոչ անսայր բանից նոցա.
ասէր. «Սա զՔրիստոս ոչ ուրա-
նամ և պատրաստ եմ ի մեռանել
վասն անուան նորա:»

Դարձեալ կոչեցին զսուրբն
յատեան հրապարակին և խոստա-
ցան պարգևս և պատիւս. և նա
հաստատուն եկաց** ի հաւատն
Քրիստոսի:

Սև հրամայեաց գաւառուորն

* Ա այտ. ** Ա էկաց.

քարկոծել զնա: Եւ հանեալ արտաքոյ քաղաքին, կապեցին ի թթի ծառ մի, եւ սկսան բազմութիւն պարսիցն քարկոծել զնա: Եւ քարինքն որպէս գտաւ ի անձրեաց տեղային ի վերայ

նորա: Եւ նա այնպէս կատարեցաւ ի Քրիստոս:

Եւ քարչեցին զնա ընդ փողոցն քրիստոնէից եւ արկին ի հուր: Եւ ոչ այրեցաւ եւ ոչ մազ մի ի գլխոյ նորա եւ ոչ կապանքն: Եւ բարձեալ ծնողացն զսուրբ մարմին տղային եւ եղին ի գերեզմանս իւրեանց: Եւ լոյս պայծառ ծագեաց ի վերայ գերեզմանին երկու անգամ՝ վկայ անմեղութեան նորա եւ սուրբ հաւատոյն:

Եւ զծառն յոր կապեցաւ սուրբն, հատին անօրէնքն եւ կամէին այրել, զոր ոչ ետ թոյլ քահանայ մի, այլ ետ գինս եւ առեալ զայն՝ խաչ ձեացոյց եւ օրհնեաց յանուն սրբոյն Խոսրովու: Յորմէ բազում բժշկութիւնք կատարին յամենայն նեղեալս ի պէս պէս ցաւոց՝ ի խաչէն եւ ի գերեզմանէն:

Եւ պիղծ աղջիկն ցնկնաւ զտեքմն եղբօրն եւ ոչ էր ի կերպարանս մարդոյ, այլ խառնակերպ այլանդակ ի մարդոյ եւ յանասնոյ կերպարանս՝ ի յամօթ եւ ի նախատինս գործողացն զչարն եւ ի պարծանս անմեղութեանն Խոսրովու վկային Քրիստոսի:

Քարկոծել զնա: Ապա հանեալ արտաքոյ քաղաքին, կապեցին զթթենի ծառոյ միոյ եւ սկսան ամենայն բազմութիւնս* պարսից քարկոծել զնա. եւ քարինքն իբրեւ գտաւ ի անձրեաց տեղային ի վերայ նորա եւ պատառ պատառ հատանէին մարմինքն եւ յերկիր անկանէին. եւ ջախջախէին ոսկերքն առհասարակ: Եւ այնպէս ի ձեռն Աստուծոյ աւանդեաց զհոգին իւր: Եւ հրամայեաց անօրէն գատաւորն քարչիւ զնա ընդ փողոցքրիստոնէիցն եւ ապա հրով այրել. եւ ընկեցեալ ի հուրն ամենեկն ոչ այրեցաւ անգամ եւ ոչ մազ մի ի գլխոյն եւ ոչ կապանքն: Եւ բարձեալ ծնողացն զնչխարս սրբոյն, եղին ի գերեզմանս քրիստոնէից. եւ լոյս սաստիկ ծագեաց ի վերայ գերեզմանին, միանգամ եւ երկիցս, վկայ անմեղութեան նորա եւ հաւատոցն: Եւ զծառն յոր կապեցին զսուրբն, հատին անօրէնքն եւ կամէին այրել, եւ քահանայ մի զնեաց

զնա եւ ձեացոյց խաչ. եւ բազում բժշկութիւնք** կատարին ի սրբոյն, ի հիւանդս եւ ի նեղեալս:

* Ա բազմութիւն ** Ա գտաւարս *** Ա բըժշկութիւնք:

ՅԱՎՍԷՓ ԴՈՒՆԵՑԻ

† ՈԺԹ անկի ի... 1170 հոկտեմբեր 24 շր.

Յաւուրս անիշխանութեան մերոյ ազգի, ի նուազեալ ժամանակիս՝ յորում էր թիւ համարու թուականութեանս Հայոց ՈԺ և Թ, յամս աստուածապատիւ և ներանձնեան շնորհազարդեալ Հայրապետին Հայոց տեառն ներսիսի, և ի թագաւորութեան Վրաց Գէորգեայ, յորում ժամանակի բռնանայր հարստահարութիւնն Սկիւթացոց և մեծապէս չարչարանօք նեղեալ լինէին ազգք քրիստոնէից ազգի ազգի անիրաւութեամբ յամբարիշտ և յանօրէն ազգէն թուրքաց և առաւելապէս ևս ի ժամանակս՝ մեծախորխտ 10 և յաղթող ի մարտ պատերազմի և մեծիմաց ի հնարս հայթայթանաց անօրէն օրէնադրին իւրեանց՝ մեծահարկի և անուանի եղեալ յազգս իւրեանց ամիրապետն մեծ՝ կոչեցեալն Ելտկուզ, Սա բռնացեալ տիրեաց բազում աշխարհաց, այլ բարեմիտ եւ խաղաղարար. և յաւուրս սորա բա- 15 զում խաղաղութիւն եղև աշխարհաց:

Իսկ որք անհնազանդ էին կամաց նորա, նուաճել ջանայր ընդ իշխանութեամբ իւր. և յովք մարտիրոսա- կան հանդիսիւ չարչարեալք ի ձեռաց նորա, մեռան վասն սիրոյն Քրիստոսի. ընդ որս էր և այս ճշմարիտ վկայ Բանին 20 Աստուծոյ, յաղագս որոյ պատմեալքս իսկ:

1. Ստորագծեալ ճառերը լեային յնագրի մէջ եւ մեզմէջ են: Նմանապէս ձեռագիր է-ի օեղ միշտ եւ գրուել սրբ մեծք փոխէջ ենք. մի քանի օեղ միայն ձեռագիր է ճառը: Կա՛նէլ է, որ ծանօթութեամ մէջ նշանակուել ենք:

Արդ պարտ է մեզ նախ գիտել և զայն թէ ուստի սա կամ յորմէ ազգէ եկեալ յաշխարհս մեր՝ զայսպիսի նահատակութիւնս կրեաց:

- Այր ոմն Սեուզ կոչեցեալ՝ ազգաւ պարսիկ՝ հատուած
5 ծեալ յազգէ իւրմէ, բնակէ ի գիւղ մի Նորաշէնք կոչեցեալ, որ է ի Թուրքար դաշտի, ի սահմանս Կոտայից նահանգի, մերձ առ գետն Հուրաստան, ընդ իշխանութեամբ Խոստրովակերտ քաղաքին՝ որ այժմ կոչի Դուին. որ յարբունս հասեալ մանկան միոյ յորդուոց սորա՝ ի տիս
10 համբակութեան անուանէր զանուն նորա Բուպագր. և տայ զնա ի վարժանս, զի ուսցի զուսումն դենին իւրեանց: Եւ նորա կացեալ անդ առուրս բազումս՝ տեսանէր զգործս զազրութեան և այլանդակութեան. և գարշեալ ի նոցանէ՝ փախստական լինէր անդէն ի տունս իւրեանց: Եւ յայնմ
15 հետէ թերացեալ գոյր ի դենէ հարց իւրոց և սնանէր ի մէջ քրիստոնէից. և վարժէր ոչ իբրեւ զմանուկ սիրելով զթատերաց խաղս կամ զպարս գինարբուաց, այլ ի բաց փախչէր ի նոցանէ, գիտելով սնոտի և ունայն զայն և երգս սատանայականս: Եւ իբրեւ հասանէր ի տիս աւսար-
20 դական հասակին, վերնական ձրիւք ազդամբ սուրբ Հոգւոյն, փափագմամբ մեծաւ և ջերմեւանդն ըղձիւք տենչայր կարգի քրիստոնէից՝ տեսանելով օր ըստ օրէ ծաղկեալ բարեպաշտութեամբ: Նաև ի քրիստոսասէր արանց խա-
տէր և վարժէր և ուսանէր զկարգ քրիստոնէից: Եւ ա-
25 ռաւել յառնէ միովէ բարեպաշտէ Սարգիս կոչեցեալ՝ որ կայր ի տունս նոցա մշակաբար: Քանզի նա եղև պատճառ դարձի նորա և կելոյ: Եւ ինքն հնազանդ և հլու էր ամենայն ասացելոց նորա, իբրեւ զերկիր՝ որ բուսուցանէ զսերմանեալն ի նմա:
- 30 Եւ ցանկայր հասանել կարգի քրիստոնէից՝ թողլով զհայրենական դենսն՝ զոր ունէր: Եւ առուրս բազումս սոյնպէս կացեալ, ոչ կարէր ժուժել եռանդման հոգւոյն՝ որ

եռայր ի նմա վերնական ձրիւք. քանզի կեալ ընդ ծնողս
իւր և պաշտել զհաւատս քրիստոսիցն՝ խոստովանելով
զՔրիստոս Աստուած և որդի Աստուծոյ, ոչ իշխէր, գիտե-
լով զի անհնար էր նմա զայն առնել. այլ ի մտի եղեալ
5 գնալ հեռանալ յաշխարհ հեռաւօր, պանդխտանալ անդ և
պաշտել զհաւատս ճշմարիտս և դաւանել յայտնապէս
զՔրիստոս՝ Աստուած ճշմարիտ և որդի Աստուծոյ. Եւ ելեալ
ի տանէն իւրեանց դատարկաձեռն և ունայն յամենայն
ընչից, միայն զՔրիստոս առնելով յոյս և տեղի ապաւինի.
10 զմտաւ ածեալ զայն՝ Թէ Մերկ եկաք յաշխարհ և մերկան-
դամ անդրէն դառնալոց եմք. և եթէ Ունիմք կերակուր
և հանգերձ՝ և այնու շատասցուք:

Երթալ այնուհետեւ ի յաշխարհն Վասպուրական, ի
Տոռա գաւառ, ի գիւղն Առեստոյ, յորում մանր աղձկունքն
15 ելանեն. և անտի հասանէ ի գաշտն Բաղենից՝ որ է մերձ
յանառիկ դղեակն՝ որ կոչի Ամուկ. Հայր նորա հետամուտ
եղեալ հասանէ յայնմ տեղոջ, յաղդմանէ չարին՝ օր ոչ
կամի զփրկութիւն մարդկան, այլ զկորուստ. Եւ բազում
ողորձական և աղերսալի բանիւք դարձուցանէր զնա խաբ-
20 մամբ, ասելով. «Եկ, որդեակ, դարձցուք ի տուն մեր և դու
կեաց որպէս կամ է քո. և մի տարաշխարհիկ և օտարա-
մաշ լինիր. և մի զրկեր զմեզ ի տեսութենէդ քումմէ»:

Եւ նորա պարզմտութեամբ հաւատացեալ բանի նորա,
կարծելով ճշմարիտ գոյ զասացեալն, դառնալ ընդ նմա.
25 և եկեալ ի տունս իւրեանց՝ զպատուակեալն վասն նորա
չար խորհուրդ յայտնէր և դնէր չղթայս երկաթիս յոտս և ի
ձեռս նորա. զի էր այլ չար, և պնդագոյնս ի կրօնս դենին իւր-
եանց. Ապա կօչէ զմիւր օրինացն իւրեանց զառաջնորդս, զի
թերեւս հնար գտցեն դարձուցանել զնա ի գենս իւրեանց:

4. և նմայ. 11. Տես Յոր. Ա. 21. | և եթէ. 12. Տես Ա. Տիմ. 2. 8. 13. և
վաղորդական. 14. և ի գեաղն. | մանր աղձկունքն՝ 9. Տ. Միքայիւս,
Արարաւ, 1897, էջ 41 կարգում է մանրաղ ձկունքն (մանրաղ մկներով
մանր եւ աղի) եւ կամ փոխում է տարեղ ձկունքն: Աղձուկն բառը հա-
մարում ենք աղած ձուկ. հմմտ. Արեւմտեան ջրակմիւս աղկեր բառը՝
աղած ձուկ, նշանակութեամբ: 15. և անդի. 21. և է. 27. և նորայ.

Եւ նոքա բազում ողորական բանս խօսէին ասելով.
«Ո՛րդեակ, մի թողուր զուղիղ դենս մեր և լինիր նախա-
տինք և ձաղանք ազգիս մերում: Եւ մի տար տարապար-
տուց հեղուլ զարին քո և մի թողուր զպատգամաւորն
5 մեր՝ որ զայս բարութիւն շնորհեալ է մեզ և անդ զդրախ-
տին վայելչութիւնն: Քանզի ամենեցուն մեք տիրեմք և
բռնութիւն մեր զօրացեալ է ի վերայ ամենեցուն: Մի
լսեր քրիստոնէիցն՝ որ կամին կորուսանել զքեզ. յիշեա՛
զգութ ծնողաց քոց. յիշեա՛ զքորս և զեղբարս քո, զի դեռ
10 մանուկ ես և չես ձանձրացեալ վայելչութեամբ աշխար-
հիս»:

Իսկ նորա պատասխանեալ ասէ. «Ձեմ անիմաստ՝ թե-
պէտ և մանուկ եմ. զի Դանիէլ երկոտասան ամաց գոլով՝
զծերս յանդիմանեաց. և Յովսէփ ի նոյն տիս, իմաստու-
15 թեամբ իւրով տիրեաց ամենայն իշխանութեան Փարաւո-
նի: Եւ քան զձեզ ևս տեղեկագոյն եմ ձերոց առասպե-
լաբանութեանցդ, զի սուտ և մոռալք են»:

Եւ նոքա ասեն ցնա. «Մի փոխելանար և նման ման-
կանց բարբառեր, զի չես իմաստուն և հանճարեղ քան
20 զառաջնորդս մեր, որք զայս կարգ օրինաց ետուն մեզ»:

Իսկ երանելին ասէ ցնոսա. «Ես ի մանկութեան
տիսն իմում կացեալ եմ յուսումն դպրութեան ձերոյ.
և իբրև տեսի զվարդապետս օրինաց ձերոց ի գործս աղ-
տեղիս զապրութեան, փախեալ ի նոցանէ. արդ յայսպիսի՛
25 կրօնս մեծանէք զիս. չեմ լսելոց կորստական խրատուցդ
ձերոց»:

Իբրև գիտացին նոքա զյամառ կամս նորա, և թէ չէ
լսելոց բանիցն նոցա, կտմեցան ջուրս յուղթել և տալ նմա
ըմպել. թերևս յիմարեալ դարձցի. Եւ նորա կնքեալ նշա-
30 նաւ խաչին, ոչինչ ազդէր նմա:

Յայնժամ հայր իւր և եղբարքն բրածեծս առնէին

5. ո է. 6. ո վայելչութին. 21. ո ցնոսայ. 24. ո ի նոցանէ. 29. ո
ընբել. 30. ո ասդեր.

զնա և բաղում բանս նախատանաց խօսէին և ասէին. «Մի լինիր կորուստ անէին քո և մեզ»։ Եւ նա ժողովալեալ տանէր համբերութեամբ բազմաւ՝ ունելով զյոյս իւր առ Աստուած։ Եւ նոքա նովին կապանօք պահէն զնա աւուրս բա-
5 զումս։

Եւ իբրեւ ոչինչ գտանէր ելս իրացն, յայնժամ ոմանք ի մերձաւոր սիրելեաց իւրոց ի տգէտ քահանայից, ասեն ցնա՝ թէ «Վերին երեսօք յանձն առ զկամս դոցա կատարել և արձակիլ յայդպիսի կապանաց. և երթ ուր և
10 կամիս կրօնաւորեա զկրօնս քրիստոնէից»։ Եւ նորա ճշմարիտ կարծեցեալ զբանս նոցա՝ յանձն առ կատարել զկամս նոցա և դառնալ յառաջին հաւատոն՝ զոր ունէր։

Եւ նոքա ուրախացեալ արձակեցին զնա. և իբրեւ աւուրք ինչ անցին, յիշեաց զգաւանութիւն ուխտին՝ զսր յա-
15 ռաջն ընկալեալ էր, թէ ընդէր խաբեցայ իբրեւ զպարզամիտ ոք։ Եւ ելեալ գաղտագողի գնալ ի գաւառն Մաղաղայ, որ է Բջնի, ի վանս Իշխանի, որ է ի մէջ երկուց լերանց գայս բարձրագունից՝ պարփակեալ անտառախիտ ծառօք, առ այր ոմն միանձնացեալ՝ որ առաւել փայլէր յաշխարհիս մերում,
20 մաքուր վարիւք, ճգնաւորական հանդիսիւ, քահանայական շնորհիւ զարդարեալ, Սարգիս կոչեցեալ, խրատ իմն գտանել ի նմանէ, եթէ որպէս վարեցէ զկեանս իւր և կամ ուր երթեալ դադարեցէ։ Եւ ուսեալ ի նմանէ, երթալ այնուհետեւ ի գաւառն Սևորդեաց, ի գերադրական և ի
25 հռչակաւոր ուխտսն ի Հաղբատ և ի Սանահինն։ Եւ անդ կեայր ճշմարիտ հաւատով անուանելով զանուն իւր Յովսէփ։ Գրէ առ ծնողս իւր և յայտնի առնէ զհաւատան՝ զոր ունէր առ Քրիստոս, ասելով թէ «Ես քրիստոնեայ եմ»։

Եւ կեցեալ անդ ամս երկուս՝ յոյժ տառապանօք և նեղու-
30 թեամբ անցուցանէր զանցաւոր կենցաղս, ոչ ունելով թոշակս մարմնականս և հանդերձ։ Եւ որպէս է անդթութիւն և անցաւակցութիւն ազգիս մերում, զի ոչ գթամբ գորովալի

գլխով յայնպիսիսն և ոչ խնամ՝ տանիմք հոգւորին և մարմնաւորին, սոյնպէս և սա անտես լեալ ի նոցանէ և ոչ ողորմութիւն գտեալ. քանզի այսպէս ասէին. «Միթէ պարծա՞նք մեր են դարձ ձեր յայս կրօնս»։ Եւ թուի ինձ թէ և այս ևս
5 ի չարէն և ի բարիատեացն սատանայէ լինէր, զի նեղեացի և դարձցի յետս։

Եւ նորա բազում ժուժկալութեամբ տարեալ սովու և մերկութեան և այլ անհնարին անհանգստութեան. զի մանուկ գոլով տիովք և անսովոր այնպիսի կրից, թեպէտ
10 և այս ամենայն գայր ի վերայ նորա, այլ նա ոչ նեղասրտեալ ձանձրանայր. և ոչ ելանէր տրտունջ ի բերան նորա, սակա ճշմարիտ և ջերմեռանդն սիրոյն՝ զոր ունէր առ Քրիստոս։ Իրտելով թէ կեանքս այս սնտոի է և անցաւոր, անզրաւականին ցանկայր և յաւիտենականին, լսելով օր ըստ
15 օրէ զվարս սրբոցն և զճգնութիւն նահատակաց։ Նաև զայս ևս լսէր յարանց գիտնականաց՝ թէ «Երթ ի տեղին՝ ուր յետոյ ուրացող եղեր և անդ հաստատեա զհաւատսդ զոր ունիս»։

Երթայ այնուհետև ի վանս Մակարու, որ է նոյն գաւառ
20 ւառ Սևորդեաց, զի ի պատմագրաց միեւնոյն կոչին սղբա. և անդ ևս չգտեալ հանգիստ, զի հաց անգամ չուտէին ընդ նմա՝ իբրև զխաբեբայ համարեալ։

Ապա դէմ եղեալ գայ ի գաւառն Շիրակ, ի վանս Հառիճոյ՝ որ է յոտն Արագածոյ՝ ի հիւսիսոյ կողմանէ, յո-
25 ըում էին արբ երկիւղածք և պատուիրանապահք յոյժ, կամեցեալ կեալ անդ. և բարիատեացն չար և զնոսա գրգռեաց. քանզի ասէին ցնա. «Մի կար աստ, այլ երթ, գնա ի մէնջ, զի մի վնասեսցուք»։

Ապա գայ հասանէ յաշխարհս Հայոց՝ յԱյրարատ գա-
30 ւառս, ի Սաղմոսափանս, որ է յոտն Արագածու՝ ի խորանձորն՝ ընդ որ Քասաղ գետ հոսի, խոռոջացեալ ահագնա-

8. և անհանկստութե. 17. և զհաւատստ. 21. և հանկիստ. | և անկամ.
24. և հառիճառ. | և իւհիւսիւստ.

ձայն թնդմամբ, մերձ առ մեծ բլուրն Շրիշեայ: Եւ բնակիչք տեղոյն սիրապէս ընկալեալ, այլ ահաբեկ եղեալ ասեն գնալ, «զի մի կորիցուք դու և մեք յազգէ քումմէ յայլասեռից»: Եւ անդ ևս չգտեալ հանգիստ, քանզի բանսարկուն 5 չար և անդր ևս հասանէր յարուցանել հալածանս նմա: Զի և սա երկրորդ Վահան երևեցաւ յաւուրս մեր: Ապա իջանէ ի մենաստանն մեծ՝ Յոհաննու կոչեցեալ վանս, որ է նոյն Ոտն Արագածու՝ ի վերայ Քասաղ գետոյ: Եւ խորհուրդ իմն գեղեցիկ ի վերին տուչութենէ անտի զմտաւ 10 ածէր՝ երթալ ի սուրբ քաղաքն Երուսաղէմ, տեսանել զտեղի ծննդեանն Քրիստոսի և զխաչելութեանն և զյարութեանն և զայլ ևս սրբութեանցն, և մխիթարել և լուսաւորիլ:

Եւ երթեալ նախ ի լեառն Սուկաւեթ, զսուրբ նահատական և զճգնաւորսն զայնոսիկ բարեխօս ինքեան և օգնական ճանապարհին իւրում ունել:

Ապա երթեալ զփափաք ցանկութեան իւրոյ ընդր, ոչինչ ունելով որով զպէտս վճարէր, բայց զտուիչն ամենայն բարեաց: Եւ իբրև դառնայր, զմտաւ ածէր զայս ի վերին 20 խնամոց անտի, թէ «Ձեմ կատարեալ ի հաւատս՝ եթէ ոչ երթեալ ի տեղի ուրացութեանն՝ անդ խոստովանեցից յայտնապէս զՔրիստոս Աստուած և որդի Աստուծոյ»:

Եւ իբրև եկն ի գիւղն Նորաշէնք կոչեցեալ՝ ի տունն իւրեանց՝ ի ժամ գիշերին, և հայր իւր մեռեալ էր: 25 Իբրև տեսին զնա մայր իւր և եղբարքն՝ զարմացան, զահի հարան և ասեն. «Որդին մեր է Բուպաքը»: Եւ նա ասէ. «Ձեմ Բուպաքը, այլ Յովսէփ. ճշմարիտ քրիստովնեայ եմ և քրիստոսունակ և խոստովանող նորին»: Եւ նոքա ասեն ցնա. «Այդպիսի հաւատով գտլով քո՝ ընդէր թաքնաբար 30 մտեր այսր. զի լուիցեն ազգք մեր և կորուսցեն զքեզ հանդերձ մեօք. արդ՝ գնա յանապատ տեղիս և կեաց անդ նովին հաւատովդ, և մեք հոգասցուք զպէտս քո

1. n թնտմամբ. 20. n անդի. 23. n գեիւղն.

մարմնականս» Իսկ նորա պատասխանեալ ասէ. «Ոչ կացից
թաքնաբար, այլ զհաւատն՝ զոր ի սմին տեղուոյ ուրացեալ
գտայ, յայտնապէս առաջի ամենեցուն յանձն առից. կամ
մեռայց, կամ կեցից Աստուծով, զի վասն այնորիկ ե-
5 կեալ եմ»

Իսկ նոքա կոչեն զքահանայ ոմն Սարգիս՝ զի հաւա-
նեցուցէ զնա գնալ ուրեք. և նորա բազում բանս խօսե-
ցեալ նմա, ասելով թէ «Ոչ խնդրէ զայդ ի քէն Աստուած,
և ոչ ոք ի մարդկանէ մեղադիր լինի այդմ» Իսկ նա ոչ առ-
10 նոյր յանձն ասելով. «Չեմ լսելոց բանից ձերոց» Ապա եղ-
բայր նորա երկուցեալ ազդ առնէ վերակացուի գեղջն,
եթէ «Եղբայր իմ՝ որ ապստամբեալ գնաց ի մէջ, արդ ե-
կեալ է կրօնաւոր ձեռով և քրիստոնէայ կերպիւ»

Իսկ նորա կալեալ զնա դնէ ի տան բանդին, ազդ-
15 առնելով գլխաւորի գեղջն՝ որ էր ի Դուին քաղաքի,
որում անուն Սրջահան կոչեն. Եւ նորա եկեալ փութանակի
ի գեղն յայն, նստեալ ի տան քրիստոնէի, կոչէ զնա առ
ինքն. Եւ իբրեւ ածին զնա զտռաջեալ, նշան տերունական
խաչին կանգնեալ կայր ի տանն յայնմիկ. իսկ նա երիս
20 ծաւնր կրկնեալ և ապա ասէ ցնա. «Ամիրայ, բարի եկիր, խա-
ղաղութիւն ընդ այն» (զի էր այր չարաբարոյ և ժանդ).
Ասէ ցնա. «Ընդէր ոչ նախ ինձ երկրպագեցեր» Եւ նա ասէ
ցնա. «Վասն զի քրիստոնէայ եմ և քրիստոնէին այնպէս պարտ
է առնել» Ասէ բռնաւորն. «Ընդէր թողեր զհայրենի գեներ
25 քո և մոլորեալ եղեր»

Իսկ Յովսէփ բացեալ զբերան իւր ասէ. «Ո՛չ եմ
մոլորեալ, և ոչ եմ թողեալ զհայրենի հաւատն. այլ
ի մոլորութենէ դարձայ և զհաւատն հայրենի զոր ոչ
ունէի՝ գտի. Արդ առաջի քո եմ. զոր ինչ կամ է քո,
30 արա»

Իսկ նորա ընդ գինիս մտեալ զգիշերն ամենայն
և գինեղինեալ արբեցութեամբ՝ կոչէ զնա առ ինքն. և

1. n ասէ. 4. n այ. 11, 14. n ասդ. 19. n կանկնեալ. 28. n ի մոլո-
րութենէ.

սուսեր մերկացուցեալ կամեցեալ սպանանել զնա: Ապա
ազգ լինէր գեղջն և նորա մեծաձայն ճիւղ անգր հասա-
նէին. և բազում ազերսանօք աղաչէին զնա թէ մի այդ-
պիսի արիւն հեգուլ ի միջի մերում և մի զբարկութիւն
5 Տեառն շարժել ի վերայ մեր: Եւ հազիւ դադարեցուցա-
նէին զնա:

- Ապա ի վազիւ անգր դնէ անուր ի պարանոց նորա՝
տանել ի քաղաքն Դուին: Եւ իբրեւ հհաս ի նորագաւիթ
դեզն, քրիստոնէակցն ելեալ ընդ առաջ նորա, արգելին
10 զնա յայնմ գիշերի, թերեւ զերծուցեն զնա. և խոստա-
նան տալ զգին նորա և թողուլ զնա. և նա բանադա-
տեալ ի նոցանէ՝ յանձն առնայր: Եւ նովին կապանօք տանի
զնա ի Դուին և դնէ զնա ի բանդի՝ առուքս ութ. զի էր
ամիսն Արաց՝ յորում արեգակն տապէր զամենայն մահդիս:
- 15 Ապա երթեալ քրիստոնէիցն՝ տան զկէս գնոց նորա՝ հանե-
լով զնա ի տանէ բանտին: Իսկ սուրբն ոչ կամեցեալ՝ ասէ
ցնոսա. «Մի գնէք զիս, զի զարիւն իմ ետու փոխանակ ա-
րեանն Քրիստոսի. մի արգելուք զիս ի գեղեցիկ առաջար-
կութենէս և մի զինչս քրիստոնէից տայք ի գինս իմ:»
- 20 Իսկ նոցա ոչ լուեալ նմա՝ արձակեցին զնա. և իբրեւ
առուրք ինչ անցին, կամեցան շրջեցուցանել զնա և զգինս
նորա ժողովել: Իսկ սրբոյն ոչ կամեցեալ՝ ասէ ցնոսա. «Ըն-
դէր զրկէք զքրիստոնէակցսդ՝ տալով ի գինս իմ. զի ես ոչ
վասն այդորիկ եկի, այլ զի իմով արեամբս գնեցից զար-
- 25 քայութիւնն Աստուծոյ:» Եւ երթայ դարձեալ ի տուն բան-
դին՝ ուր յառաջն էր, ազգ առնելով Սրջահանին այն. Եւ
նորա ասեն ցնա, թէ «Բուպաքր կայ առ դուրս:» Իսկ նորա
ելեալ արտաքս՝ հարցանէր ցնա. «Վասն էր եկեալ ես այսր:»
Նա պատասխանեալ ասէ. «Եթէ կամ է քեզ, թող զիս նո-
- 30 վին հաւատովս և մի զրկեր զաղքատս վասն իմ: Ապա թէ
ոչ՝ զոր ինչ կամ է քո, պրա:» Եւ նորա սրտմտեալ յոյժ
իբրեւ զչար գազան, բրածեծ արարեալ զնա չարաչար գանձիւ.

դնէ կոճեղ ի յոտո նորա և շղթայս երկաթիս ի պարանոց նորա, պահելով ի տան բանդին: Եւ վարժեալ երանելի նահատակն զինքն աղօթիւք և պահօք պնդութեան, ոչինչ ճաշակելով ի տունս նոցա. այլ և բազում բանիւք
 5 նախատէր զնոսա և զառաջնորդս նոցա, առասպել վարկանելով զկրօնս նոցա: Իսկ նոցա զչարեալ՝ երկիցս ծակեցին զքիթս նորա և անուր անցուցեալ շրջեցուցանէին ընդ դուրս իւրեանց՝ նման ուղտով նովին կապանօք: Եւ նա գոհանալով զճեառնէ, տանէր ժուժկալութեամբ: Եւ կացեալ
 10 յայնմ բանդի ամիսս երկու, կին ոմն հաւատացեալ տանէր նմա առուրն նկանակ մի. զկէս նորա ուտէր և զայլն տայր ցնա ասելով. «Տուր՝ զայդ յաղքատս» Եւ այնպէս մեծաւ տառապանօք անցուցանէր զառուրսն զայն:

Եւ իբրեւ եկն ամիրապետն մեծ Աթապակ կոչեցեալ ի յոստանն մեծ Հայոց ի Ղուին քաղաք, և բնակէ մերձ ի նա, ի տեղի մի Խորու կոչեցեալ՝ ամբոխասաստ բազմութեամբ, և խաժամեւժ ժողովօք: Յայնժամ Սրջահանն ծանուցանէ ամիրապետին մեծի վասն նորա. և նա հրամայէ առաջի իւր տանել: Եւ դնեն զնա ի գրաստու, զի յոյժ ներգեւեալ գոյր ի չա-
 20 րաչար կրից անտի: Եւ իբրեւ ածին կացուցին զնա առաջի, և նա սաղմոսէր. «Աստուած, յօգնել ինձ նայեաց և Տէր, յընկերել ինձ փութա. առ քեզ, Տէր, Տէր, են աչք իմ, ի քեզ յուսացայ»: Եւ կուտեցաւ ամենայն ամբոխ զօրուն ի տեղին յայն՝ տեսանել զնահատակութիւն սրբոյն:

25 Առէ ցնա ամիրապետն մեծ. «Հայր և մայր քո պարսիկ գոն և պաշտօնեալ մերոյ պատգամաւորին. գու յումէ հարկեալ կամ նեղեալ յայդպիսի հաւատս դարձար կամ զայդպիսի ձե գգեցար. արգ, լո՛ւր ինձ և մի ընդգիմանար հրամանաց իմոց»:

30 Իսկ նա ոչինչ տայր պատասխանի, այլ միայն զնշանն տերունական անգագար դրոշմէր յերեսս իւր:

20. և անդի. 21. և յաւգնեալ. 23. Տես Սղ. ԿԹ. 2, հն. 8. 26. և զոյն. 28. և սգեցար.

Ասէ ամիրապետն մեծ. «Ձահի հարեալ երկեալ ի մէնջ առաջի իմ.» իսկ Սրջահանն՝ որ պահէր զնա, ասէ ցամիրապետն. «Ոչ եթէ երկեալ, այլ չառնէ արժանի պատասխանւոյ. զի բազում աւուրք են որ կայ առ իս ի բանդի և ի 5 չարչարանս, և ոչինչ լուայ ես ի դմանէ բանս թուլութեան. հրամայեա սպանանել»

Ապա հրամայէ դարձուցանել և բերել զնա առաջի իւր. Ասէ ցնա դարձեալ ամիրապետն. «Մի կար յայդպիսի կամս և տարապարտ մեռանիր. հաւանեա ինձ, և 10 ես տաց զգեղն քո՝ հայրենի ի ժառանգութիւն քեզ» Եւ զնէ առաջինորա ոսկի բազում. իսկ երանելին Յովսէփ ասէ ցնա. «Ես ոչ յուժեքէ բռնադատեալ և ոչ հարկեալ, այլ ինքնին կամօք իմովք եկի ի տեղիս յայս. ոսկիդ այդ և մեծութիւն զոր խոստանաս, արհամարհեալ 15 է առաջի իմ. եթէ զամենայն աշխարհ և զգաւառ՝ որ է ընդ իշխանութեամբ քո՝ տաս ինձ, չեմ փոխանակելոյ ընդ այսմ հաւատոյ, զոր ունիմ. եթէ քաղցր են կամք քո առ իս, թող զիս նովին հաւատովքս. ապա թէ ոչ՝ զոսկիդ զայդ տուր սպանողաց իմոց»

20 Ասէ ամիրապետն մեծ. «Ամենեքեան հրամանաց իմոց հնազանդ են. և դու ընդդիմանաս. և նախատես զառաջնորդն մեր»

Պատասխանի ետ սուրբն և ասէ ցնա. «Իմ երթեալ է յԵրուսաղէմ և տեսեալ զտեղի ծննդեանն և զտեղի չար- 25 չարանացն և զյարութեանն և զհամբարձմանն և զայլ նահապետացն տեղի և զգերեզման. իսկ զպատգամաւորին ձերոյ ոչ ուրեք տեսի կամ գտի»

Ապա հրամայէ բազմութեան այլասեռ զօրուն՝ որ շրջափակեալ շուրջ կային զնովաւ, սպանանել զնա և քարկո- 30 ծել. Եւ նոքա իբրև զգազան արիւնարբու մրմռեալ՝ կրճտէին զատամուռնս իւրեանց. Եւ կալեալ զձեռանէ նորա

2. և ասէ. 10. և ժառանգութի. 15. և է. 17. և զոր զոր. 24. և ծննդեանն.

աստի և անտի ընթացողացանէին ի տեղի սպանմանն: Իսկ երանելի վկայն ոչ դադարէր յասելոյ զսաղմոսս զայս. «Վասն քո մեռանիմք զօրհանապազ, վասն քո հեղում զարիւն իմ՝ որպէս Դու վասն իմ»: Եւ նոքա հարկանէին զնա, 5 ոմն ձեռամբ, ոմն փայտիւ, և բազում բանս նախատանաց ասէին: Իսկ նա ասէր. «Տէր, մի համարիր սոցա մեղս, զի ոչ գիտեն զինչ խօսին»:

Եւ եղբայր նորա անկեալ յոտս նորա, բազում աղաչանօք և արտասուօք ասելով. «Մի տար սպանանել 10 զքեզ. առ այժմ յանձն առ զհրամանս դոցա կատարել և յետոյ որպէս կամ է քո կեաց»: Իսկ սուրբն խոժոռեալ ասէ ցեղբայր իւր. «Երթ յետս. հակառակ իմ ես. մի զրկեր զիս ի մարտիրոսական նահատակութենէս: Զի Փրկիչն հրամայեաց թէ՛ Որ ուրասցի զիս առաջի մարդկան, 15 ուրացայց և ես զնա առաջի հօր իմոյ՝ որ յերկինս է»:

Եւ իբրև սակաւ հեռացողին, խազիանն այն՝ որ պնդեալ ունէր զաջոյ ձեռն նորա, հարկանէ դանակաւ զձախ կուշտ նորա. և պատառեալ հերձաւ մինչև յաջուն. իսկ նորա յերեսս անկեալ թաւալէր յարիւն իւր: Ապա որ շուրջն 20 կային՝ հարկանէին զնա, ոմն սրով, ոմն քարիւ և մեռելատի օսկերօք. և զոր ինչ անկանէր ի ձեռս նոցա՝ արկանէին ի վերայ նորա: Եւ հատեալ զգլուխն մորթեցին՝ զի տարցեն յաշխարհն իւրեանց՝ ինչս ժողովելոյ վասն:

Եւ սրբոյն աւանդեալ զհոգին ի ձեռս Աստուծոյ կենդանւոյ, 25 ըստ այնմ, թէ «Հոգիք արդարոց ի ձեռս Աստուծոյ են»: Եւ եղբայր նորա բրեալ սակաւ մի զտեղին, թաղէ զմարմին սրբոյն հանդերձ գլխովն:

Եւ ի գիշերին յայնմիկ արհաւիրք եղեալ իբր որոտմամբ և թնդիւն զօրացն. զի այնք որ շուրջ բնա- 30 կեալ էին՝ զգիշերն ամենայն սրտաբեկեալք անքուն լինէին: Եւ մարդասիրին Աստուծոյ փառաւորեալ զփա-

1. n անդի. 4. Տես Սղ. ԽԳ. 22 , Հռոմ. Բ. 36. 7. Տես Գե. Է. 59 , Դ. ԻԳ. 34. 15. հմմտ. Մար. Ժ. 33 եւ Դուկ. ԺԲ. 9. 16. n պնտեալ. 25. տես Իմ. Գ. 1.

աւարիչն իւր՝ բանալով զհաստատութիւնն, և լոյս կա-
մարած և ի վերայ նորա իջեալ՝ առ ի պարծանս վկային և
յանդիմանութիւն անհաւատիցն:

Իսկ նոցա տեսեալ զարմացան ոխառցեալք. երթեալք
5 առ դատաւորն իւրեանց և առաջնորդն՝ հարցանէին թէ
«Ձինչ էնուրն այն, այսինքն լոյս, որ էջ ի վերայ նորա» Եւ
ասէ ցնոսա, թէ «Ջբարինսն և զմեռելոտի օսկերսն՝ զոր ե-
տուք ի վերայ նորա, պատուէ Աստուած. և վասն այնր էջ
լոյսն. որչափ զձեզ որ սպանողքդ էք» Իսկ կէսքն ասէին
10 թէ «Մէհեմ է, լոյս աստուածութեանն այրէ զնա»

Կատարեցաւ սուրբն Յովսէփ բարի խոստովանութեամբ
ի Հայր և յՈրդի և ի Հոգին սուրբ, յամենանն աչկի, որ
օր քսան էր՝ յաւուր շաբաթու՝ յիններորդ ժամու՝ ի տեղին
որ Միջոց կոչի, առ եզր գետոյն Երասխայ մեծի, մերձ առ
15 ոտն լերինն մեծի Մասեաց, հանդէպ Արտաշատ քաղաքի
և դղեակ բերդի, ուր է վիրապն մեծ, որ է տեղի չարչա-
րանաց սրբոյն Գրիգորի, քանդի և սա պտուղ է չարչա-
րանաց նորա:

Արդ՝ հիւ եղբարք քրիստոսասէրք, նահատակութիւն
20 սորա զարմանալի է. քանզի բազում մարտիրոսք եղեն յա-
ռաջ, առաւել ևս ի Հայս, զի ծաղկեալ և զարդարեալ գոյր
աշխարհս Հայոց արեամբ նոցա. զի նոքա պատկեր և ա-
պացոյց ունէին զայլսն. զի զոմանս պսակեալս տեսանէին,
յոմանց վերայ լոյս կամարած և երևեալ և զոմանս պատ-
25 ուեալ յԱստուծոյ և ի մարդկանէ, և ոյս ևս յորդորէր
զնոսա:

Բայց սա ոչ ի տան Աստուծոյ անեալ և ոչ գրովք
սրբովք դարմանեալ և ոչ զայլս տեսեալ, այսպիսի նահատա-
կութեամբ կատարեցաւ. որ և զարմացոյց զզօրս վերինս:
30 Եւ քանզի աշխարհս Հայոց ի վաղնջուց երաշտացեալ և
ծարաւի գոյր ցօղոյ արեան մարտիրոսաց, արդ զովացեալ
արեացաւ արեամբ սորա:

10. և է. 13. և յիններորդ. 23. և տեսանէին. 25. և ի մարդկանէ.
30. և վաղընճուց

Արդ՝ որք ջերմեռանդն գթով և յուսով մեծաւ և բաղձ-
մամբ սիրոյ և ճշմարիտ հաւատով կատարեն զտօն վկա-
յից Աստուծոյ, եղիցին վկայ առանց չարչարանաց, առանց
սրոյ՝ նոցին պսակացն արժանացեալք: Արդ՝ յուսացեալք
5 ի Տէր՝ ի ձեռն սոցին բարեխօսութեան՝ հայցեցէք ի Քրիս-
տոսէ զթողութիւն մեզ մեղուցելոցս, և Քրիստոս ձեզ և
մեզ ողորմեսցի. ամէն:

Թե որպէս վերափոխումն եղև Աշխարաց Աորս
և որպէս եղևս կայ:

- 10 Այր ոմն Սարգիս կոչեցեալ՝ որդի Զաւախի, ի համ-
բակութեան տիան իւրոյ դարձեալ եղև ի հայրենական
դէնէն իւրմէ, ի հաւատս ճշմարիտս, խոստովանելով զՔրիս-
տոս Աստուած և որդի Աստուծոյ, սնեալ յանապատի և
ուսեալ զուսումն աստուածեղէն, և արժանացեալ շնորհի
15 բահանայութեան և առաջնորդութեան եկեղեցւոյ Աստու-
ծոյ: Նա և սա կոչեցեալ եղև ի հանդէս մարտիրոսական
մրցանաց ի Շահի Արմանէն, որ տիրէր գաւառին Բզնուն-
եաց և այլոց բազմաց. և աւուրս ինչ արգելեալ ի տան
բանդի և պատգամս յղեալ առ նա, խոստանայ ինչս բա-
20 զումս և մեծութիւնս, հաւասար առնել անձին իւրոյ, եթէ
արասցէ զկամս նորա. ապա թէ ոչ ի փայտ մահու բարձ-
րացուցանել սպառնայր:

Եւ նորա պատասխանեալ ասէ. «Եթէ զամենայն աշ-
խարհիս մեծութիւնս տաս ինձ, յայսմ հաւատոյ ոչ կացից
25 յետս. և որով մահու կամ է քո, առաջի քո եմ, կատար-
եա զկամս քո:» Զի էր այր քաջասիրտ և կորովախօս, ոչ որ
կարէր պատասխանել նմա:

Եւ արհաւիրք եղեալ կնոջ ամիրապետին, վասն այնո-

5. n ի քրիստոսէ. 12. n իւրմէ. 20. n եթէ. 21. n արասցէ. 23. n
ասէ էթէ.

րիկ արձակեալ եղև ի ձեռն միջնորդի՝ կալ ի հաւատոս իւր։
Եւ այլ ևս նեղութիւն կրեալ վասն ուղիղ հաւատոցն։

Սա իբրև լուաւ զնահատակութիւն սրբոյն Յովսեփայ,
փութանակի ընթացաւ անդրէն ի բանակն. և իբրև աւուրք
5 ինչ անցին, խնդրեաց յամիրապետէն մեծէ զմարմին վկա-
յին։ Իսկ նա ասէ. «Ընդէր մահ նիւթես անձին քում։ զի
թէ զայդ արասցես, զնոյն մահ և դու կրեսցես»։

Ապա կացեալ նորա ի բանակին աւուրս քսան, և զմա-
հու երկիւղ ի բաց եղեալ՝ կամեցեալ թագնաբար գողանալ.
10 առեալ ընդ իւր արս երկուս և հանեալ զնա ի հողոյ
անտի, կամեցեալ սրբել զնա։ Յայնժամ իմացեալ այլասե-
ռիցն, արս վեց հեծեալս յերիվարս ձիւնթացս սուսե-
րամերկ գան ի վերայ նոցա. իսկ արքն որ ընդ նմա էին,
ի փախուստ դառնային՝ հեծեալ յերիվարս իւրեանց։ Իսկ
15 նա քաջասրտեալ և պնդեալ զերիվարն՝ կայր հաստատուն
ի տեղւոջն. և զի էր հասարակ գիշեր և լուսինն ուռճա-
ցեալ լուսով իւրով լուսաւորէր զամենեսեան. եւ իբրև մո-
տեցին, ձեռնհաս և նա խօսեցաւ ի լեզուս պարսիկս.
Յայնժամ անտեսութիւն անկեալ զաչօք նոցա, անդէն ի
20 փախուստ դառնային, այնպէս զի ոչ ընկեր զընկերի հետ
գտանէր։ Ապա արքն փախուցեալք իբրև տեսին զայն նշան,
դարձան յետս։ Եւ եղեալ ի գրաստող՝ ընդ մէջ բանակին
զամենայն գիշերն տանէին աներկիւղաբար։ Եւ այնպէս ի
նախախնամութենէ Աստուծոյ աջողեալ, որ ոչ դբ ի նոցա-
25 նէ գիտէր թէ զի՞նչ է զոր բարձեալ տանին։ Եւ զգիշերն
զայն գնացեալ տանէին զնա յուխտն հուշակաւոր ի հաւուց-
թառ։ Ապա հանգուցանէ զնա ի տեղի մի բարձրաւանդակ
որ Խաչողն կոչեն, յարեմտից կողմանէ հանդէպ գեւղա-
քաղաքին Դառնու, ի պահպանութիւն գաւառին այնմիկ։
80 Եւ զգլուխ սրբոյն թողեալ յեկեղեցւոյն, զի ի ձեռն նորին
բարեխօսութեան գթացեալ մարգասէրն Աստուած՝ ողոր-
մեսցի իւրոց հաւատացելոց. և նմա փառք յաւիտեան. ամէն։

11. և անդի. 12. սրբեալ. 13. և էին. 24. և նախախնամութենէ. 25. և թէ.

Դուսթի քանանայի ի սքանչելի վկայն Քրիստոսի Յովսէփի
սրտառանի, որ յԱյրարատոյ անսակգեմ, անբրոյսիս
գովեստի քան:

Պարտապան եմ պատուասիրել առ քեզ, ըստ նազելի
5 և պարկեշտագեղ պատուոյ գերագունիդ իմաստնոյ, և ինչ
յոյժ աստուածոսոյց սիրով մերձաւորիդ, զգորութիւն
աստուածային Հոգւոյն և զանուն մխիթարական յանձին
կրողի, վկայասէր մտօք զվաղնջուցն ի ձէնջ խնդիրս ընուլ,
զառգանութիւնս գովեստից: Վասն զի, մասնաւորիլ ի
10 ճշմարիտն ձայնէ ուսաք ի հասարակութիւն նմանակցու-
թեան՝ զյօժարութիւն. զոր՝ խնդրողիդ յաւէտ շնորհ ունել՝
իրաւացի է, եթէ գիպեսցի պատեհաբար ինչ իմանալ և ասել.
և դրուագս գովեստից ընդ պատմութեան նորին գովելի
կենացն և նահատակութեանն յարահիւսել: Սակայն ի սաստ-
15 կագոյն լինիմ՝ յերկիւղի. գուցէ այլայլութիւն մտաց և ա-
պագօր զգայարանացս գոլոյ՝ յարժանւոյն վրիպեցոյց ասից.
վասն որոյ անագան յայտոսիկ ածայ հաւանութիւն, լծակ-
ցեալ ընդ վկայասէր անձին քում՝ և զիմա յօժարութիւնս
եւ քանզի գու ինքն որով ունիսդ՝ բաւական քան զմեզ
20 էիր յաւէտ հրաշացուցանել զհանգունակիցն հրեշտակաց՝
ի մարմնի անդ խոնարհութեան, այլ զի իրաւացի վարկար
ըստ պատմութեանն ճշգրտաբանութեան՝ և զգովեստիցն
մեզ ընուլ պարտս, հաւանութիւն յանձին ունիմ՝ ան-
ստերիւր սիրոյ ախօրժիք. քանզի և հոգիք մարգարէից՝
25 մարգարէից հնազանդել օրինադրեցան՝ յԱռաքելոյ. և սիրոյ
հաստատութիւն՝ ընդարձակ է ի համարձակութիւն, վասն
զիջանելոյ սիրողին՝ ի սիրեցելոյն վատաստութիւնս:

Ուստի իրաւացի վարկայ սկանել ի դրուատիս գովես-
տից մեծապանծ և նորագարդ վկային Աստուծոյ, և ինչ

ի տեսիլ աչաց ժամանեցելոյ, իսկապէս և անըստգիւտ սի-
րողին Գրիստոսի՝ Յովսեփայ։ Քանզի միշտ նորոգ քրիս-
տոսագիր ասպարիզին մրցական՝ յորդորականաւն ընդ մեզ
գոլով ձայնիւ, որ յաղթեացն ախոյենին, և իշխանութեամբ
5 ի վերայ ընթանալ և կոխել զգլուխ վիշապին հրամայէ։

Յայսոսիկ մրցմունս մատաղ հասակաւ և համեստ ժուժ-
կալութեամբ կրթէր զանձն՝ երանելիս մեր պսակաւոր,
պահօք և աղօթիւք, խարաղնազգեստ և բոկագնաց թափա-
ռելով շրջել ի հանգստանոցս քրիստոնէից, և առ արս
10 երևելիս յիմաստս և յառաքինի երկս, թերևս օժիտս
իւրոյ առաջարկութեանն հաւաքեսցէ ի պիտանեացն ա-
րանց։

Իսկ բարիառեացն և պատերազմողն սիրելեացն Աս-
տուծոյ՝ զանազանս նմա պատրաստէր փորձութիւնս ի մարդ-
15 կանէ, այսպանութեան բանիւք և ապտակաւ և լուտալով,
իբր թէ զաղփաղփուն և անհաստատ է մանկութիւն, և
անտար՝ այնպիսի խստակրօն վարուց։ Սակայն նա յայսմ
հասակի զկատարելագունիւքն զանցանէր համեստութեամբ.
և յարբունս հասակին նովին ժամանեալ հրահանգիւք,
20 յորում աստուածային օրէնքն՝ ի մարտ զիսրայելի նորա-
հասակն մոլծանէր. և սա ի նոյն սկըսմանէ կատարեալ
ցուցանի նահատակ ի կրկիսի երկնաւոր հանդիսադրին։
Այլ նոքա ի կատարման տիոցն հրամայէին վստահանալ
ի մարտակոռութիւնն. իսկ սա ի մանկականն աստեաց՝ ոչ
25 ի հրահանգողէ յաւէտ՝ այլ անձամբ և հոգեւոր յորդոր-
մամբ՝ զանձն իւր մղէ ի մրցարանն. և ոչ եթէ դիպուա-
ծով իւրիք միոյ և կամ երկուց պատահմանց ի դիմի հարեալ՝
քաջ և անուանի լեալ գովեստ ընկալաւ, այլ կրթութիւն
մտաց ի մանկութենէ զհանդիսին իւրոյ արարեալ ասպա-
30 րէզ, նովիմբ ի ստադիոնն մտանէ վերջին. վասնորոյ առաւել
նկարագրաւս ցուցանի։

Վասնորոյ և խրախացեալքս մեք ի տօնի աստ, որպէս
ընդ կենդանւոյ խօսելով՝ աղերսաբանեսցուք, հայել ի մեզ

զուարթութեամբ, և ընդունել զյօժարութիւնս՝ ի նմանակ-
ցութիւն իւրոյն հանդիսաւոր նահատակութեան. և կոչե-
լով զնա յանուանէ՝ ասասցուք. Ո՞վ ամենապանծալի պար-
կեշտագեղդ Յովսէփ, մերձ կացեալդ հասարակացն կենա-
5 գործի Տեառն մերոյ, բարեխօսեա վասն սրբոյ եկեղեցւոյ՝
զոր սիրեցեր, և յորմէ ծնար զանախառաբար ծնունդ, առ որ
ունիսդ համարձակութիւն. զի ազատեսցի յամպարիշտ
ձեռնարկութեանց այլասեռից, և ի տատանմանէ խռովական
ամբօխից՝ անդորրացի վերստին, հօտապետօք և հօտերէց
10 վերակացուովք, նուիրակատար քահանայիւք, և բովանդակ
իսկ զարդուք զարդարեցելովք. որպէս զի երթիցեն ելանել
յառաջին պայծառութեանն լրութիւն, յոր խարսխեցան
ի սկսմանէ մերոյ լուռաւորութեանն, որ ի ձեռն սրբոյ
խոստովանողին և առաքելաշնորհն Գրիգորի զարդարեցաւ.
15 յորում նահանգի և դու՝ զխոստովանողականն ընկալար
զբաժակ. Եւ զոր խոստացան տալ խազաղութիւն Փրկիչն՝
հասարակաց իւրոցն ծանօթից և սիրելեաց, վերստին
շնորհեսցէ որոց տէն ունին նմա ի փրկութիւն. զի զհասա-
րակացն և զառանձնապէսն ի վերայ եկեալ ուրեք պատահարս՝
20 բարեսէր կամօքն ի բաց դարձուցէ. զհիւանդութիւնս
կրկնապատիկս՝ զհոգեկանն և զըստ մարմնոյ, ամենահնար
բուժարանաւն ապաքինեսցէ. և զյառաջատեալսն ի ման-
կութենէ ի կրօնս կատարման առաքինավաստակ երկոց՝
զօրացուցէ ի դիմամարտութիւն չարասիրին, և մարմնա-
25 կանացն կամաց և կրից. որպէս զի և ըստ քուսիւ անստգը-
տանելոյ սիրոյ և կրօնից՝ համարձակիցին առաջի կալ
Կենարարին, քոյով միջնորդութեամբ աղերսել ընդ քեզ, և
ասել. Տէր մեր և Աստուած, Յիսուս Քրիստոս, կերպարան
անսկզբնականն Հօր, անտարափոխ նոյնութիւն ըստ բնու-
30 թեան, և պատկեր մերոյ ազգիս մարդասէր տնօրէնու-
թեամբ. խնայեա ողորմութեամբ քով և գլթա ի վերայ հօտի
քո մատնելոյ ի ձեռս ամբարշտաց. և դարձո զգերութիւն
ազգի մերոյ, որպէս երբեքն գիտայելին. Բարձ զլուծ ծա-
ռայութեան ի պարանոցէ մերմէ, ըստ որում արարերն, և

գու ինքնին թագաւորեա ի վերայ մեր, որով խիբ և անբա-
 ժեցես: Դադարեցն զամպրոպն խռովական, և ամառացի
 զխռովարարն ի սկզբանէ, զչարարքանեակն չարասիրին ինդ-
 կրունն դարձո. և սպառնաղինեաւ ամբարկուռ զինու զգորա-
 5 կանս քո, վառնել զբանակս նոր Ամաղեկայ և: Ճանաչու-
 որպէս Յեսու, Բարակաւ և Գեղէնիւ, Սամուելիւ, Գաւաթաւ
 և Նզեկիայիւ. վասն զի երկարեաց ողբովք պանդխտաց զլս
 մեր ի վրանս Կեդարու. զոր ոչ ի քէն վարկանիմք, ճէր
 բարեսէր, այլ զի դառնացուցաք զբարեգործդ: Եւ արժմ
 10 սովորաբար ի խնդիր ել, հովուապետ զօրեղ, ամպի ի վե-
 րակացուաց եղելոցս, և գիտ զմոլորականքս յանայցելի
 լերինս և խորափիտս սուղեալս. կամ զխոցեալսն յաւա-
 զակաց և ի ճանապարհ անկեալ անողորմ կոխողաց, խնդ
 ի վերայ ուսոց և կամ ի գբաստին՝ զորմէ ասացերն, և
 15 տար ի տունն զոր շինեցեր՝ քոյովդ մարմնանալով. զի աւան-
 դապահը կենարար պատուիրանի քո՝ դարմանեցեն զնա,
 առ ի պահպանութիւն խորհրդական օժմանն՝ որ ի քէն.
 և ուրախ արա գինով բանին՝ զոր արքուցեր ի սուր խո-
 րանէ քումէ: Յորմէ ապաքինեալ ի յոգնակի վերձու-
 20 թեանցն՝ տօնեսցուք զաօն սիրելեաց քոց վկայիցն՝ երանե-
 լեաց. յորոց մի է և այսր աւուր կոչնաւէրս Յովնայ, որոյ
 բարեխօսութեամբ հանդիպել արժանացուք քեզ՝ ինձարի
 սրբութեան քո. և սովաւ հանդերձ՝ յերանաւետ կեանսդ
 հաւատամք մտանել, յանլուելի և յիմանալի փառաբան-
 25 չացդ կայեանս:

Սոյն ընդարձակ վկայաբանութիւնն, ընդ միայն
 Ը հառընտիրը՝ էջ 462 բ'—467 բ', հետեւեալ վերնագ-
 րով. «պատմութիւն նորոգ վկան յովնայիու վարուցն
 և նահատակութեանն վկաութիւն», Դրը հրատարա-
 կած է նախ Գ. Տ. Մկրտչեան, Արարկտ, 1897, էջ 41
 —48, մի կարճ յառաջաբանով: Ներբողեանը հրատա-
 րակել է Հ. Ղ. Ալեշան, Այբարատ, էջ 358—359, ուր

դժբախտաբար մէջ բերուած են միայն ներքողեանի տա-
ռաջին մասն ու վերջաբանը, իսկ միջին մասը թող-
ուած է, որքեց արտատպում ենք նաեւ մենք:

Վկայաբանութիւնը համառօտաօրէն գտնուում է
նաեւ յայտնաբերուած մէջ. այսպէս A 157'—158', B 430
ա''—431', C 1113'—1114', D 519 ա''—520', E 1022'
—1023'', F 438 բ'—439 ա'', G 542 ա''—543', H 507
ա'—բ'', I 550 բ'—551', J 963'—964', K 514 բ'—515
ա', L 447 ա''—բ'', M 533 բ'—534 ա'', N 510 բ'—511
ա'', O 499 ա'—500', P 434 ա''—435 ա', Q 516 բ'—517
ա'', R 515 ա''—516 ա', S 538 բ''—539 բ', T 523 բ'—524
բ', U 500 ա'—բ', V 369 ա''—370 ա', W 465 ա'—բ'', Y (Ա.
հատ.) 243 բ'—244 ա'', Z 391 բ'—392 ա'', a 270 բ'—271
ա'', b 568 ա'—բ'', c, d և e: Այս ձեռագրերից երկու լա-
ւագոյնները գտնուում ենք ներքեւում. այսպէս G (առա-
ջին սիւնակ) և A (երկրորդ սիւնակ). ժիւս ձեռագիր-
ները գտնուում են G-ի հետ, գրչագրական տնային տար-
բերութիւններով, որոնք նշանակուած չեն այստեղ. a
ձեռագիրը խիստ համառօտաօրէն է: Հետո՛ւ նաեւ Զում-
չեան, Գ. 87, Աւգերեան Վարդ Սրբոյ, ԺԲ հատ. 291,
Յայտ. Ա տպ. 907'—908'', Բ տպ. 620'—621', Գ
տպ. Ա. 261'—'', ինչպէս և Վարդանայ Վարդ. հա-
ւաքումն պատմութեան, Վենետ., 1862, էջ 128—129,
ուր միայն հետեւեալ երկտողեայ ժանտութիւնն է
գտնուում. «Յորում ժողովակի և ի միութարութիւն
քրիստոնէից՝ գեղեցիկ պատշին հաստեւ և քաղցրաճա-
շակ պատանին Յովսէփ՝ վկայեաց չարաբանօր յամ-
ոեանն յահելի ի քսանն, և թողեցաւ ի Հաւութառ,
որ էր պարտիկ տղաւ, ի սահմանացն Դոնայ, ի գեղ-
ջին որ Նորաշէնք կոչի»:

Սրբի նահատակութեան թուականը տարբեր է
ձառնտրի մէջ և տարբեր Յայտնաբերուած մէջ: ձա-
ռնտրը, որին համաձայն է գալիս նաեւ Վարդան
պատմիչ, գտնուում է ՈԺԹ թուին, «յամսեանն ահի, որ
օր քսան էր, յաւուր շաբաթու»:

Ահի քսանը ըստ անշարժ տօմարի համապատաս-
խանում է ապրիլի 27-ին. ըստ որովհետեւ 1170 թուա-
կանի ապրիլի 27-ը երկուշաբթի էր, ուստի և անշարժ

տօմարը համաձայն չէ մեզ: Ընդհակառակը շարժական տոմարով ՈժԹ արկի քսանը համապատասխանում է 1170 թուի հոկտ. 24-ին, որ իրօք շաբաթ օր էր (այդ տարուայ նաւասարդի 1-ը գալիս էր փետրվ. 7-ին), համաձայն ձառընտրին:

Գալով Յայամաւուրքներին, սրանցից մեծ մասը ունի մարգաց ժԳ=յունիս 19, իսկ ANZ a մարգաց ժԳ=յունիս 18. տարեթիւն էլ թէև առ հասարակ ՈժԹ է դրուում, բայց GHKLMRY ձեռագրերը ունին ՈժԶ, Z ունի ՈժԸ, իսկ ի տնթուական է: Պարզ է որ Յայամաւուրքների շեղումը կամ սխալ է և կամ արդիւնք է ուրիշ տեսակ հաշիւների:

Ներբողեանը, ինչպէս վերնագրից էլ երևում է, հեղինակութիւնն է Դաւիթ քահանայի. «Դաւթի քահանայի ի սքանչելի վկայն Քրիստոսի Յովսէփ ...»: Դաւիթը, ըստ Գ. Տ. Մկրտչեանի, ժԳ. դարի հեղինակ է և իր ներբողեանը գրել է Մխիթար անուն մի անձի խնդրանք, որին ինքը վկայասէր տիտղոսն է տալիս. «Զանուն միքարտական յանձին կրողի, վկայասէր մտօք զվաղնջուցն ի ձէնջ խնդիրս շնուլ, զառոգանութիւնս գովեստից ... խնդրողիդ յաւէտ շնորհ ունել ... լծակցեալ ընդ վկայասէր անձին քում ...»: Ներբողեանի երկու մութ ականքներից Գ. Տ. Մկրտչեան հետևեցրելով էնաւ որ Յովսէփի ընդարձակ վկայաբանութեան հեղինակն էլ հաւանականաբար այս Մխիթարն է. «Այլ զի իրաւացի վարկար ըստ պատմութեան ճշգրտաբանութեան և զգովեստիցն մեզ շնուլ պարտս ... և դրուագս գովեստից ընդ պատմութեան նորին գովելի կենացն և նահատակութեան յարահիւսել»: Վերջապէս Գ. Տ. Մկրտչեան կարծում է թէ «Անհաւանական չէ, որ այս Մխիթարը նոյն ինքն Գոշ Մխիթարը լինի, Խոսրով Գանձակեցուն ներբողեան գրողը» (Արարատ, էջ 41):

**Վկայարանութիւն Սրբոյն
Յովսէփոյ Աոր Վկային Քրիս-
տոսի Աստուծոյ.**

Սուրբն Յովսէփն որ Վկայն Քրիս-
տոսի էր ի Դուռն* քաղաքէ Հա-
յոց, բնական տաճիկ ի հօրէ և ի
մօրէ: Եւ բնակէր ի նոյն գաւառն
Դունայ** ի գիւղն որ կոչի Նորաշէն,
տնեալ և վարժեալ ընդ մանկունս
քրիստոնէից: Եւ ընդ նոսին եր-
թայր յեկեղեցին, և տեսանէր զու-
ղիդ վարս և զբարի կրօնս քրիս-
տոնէից, և զանեղծ հաւատս Հայոց,
և ցանկայր կրօնից նոցա: Եւ ե-
տուն զնա ծնօղքն ի տաճիկ
դպրոց, ի Դուռն* քաղաքի: Եւ տես-
եալ բարեսէր պատանին Ուսուցն
զլար գործս Մուղրենոյն, մանա-
ւանդ զանխտիր արուազիտու-
թիւնն, փախեալ ի նոցանէ, և
զնաց առ ծնօղքն իւր: Եւ յայտ-
նապէս խոստովանեցաւ զՔրիս-
տոս Աստուած, որդի Աստուծոյ,
էակից Հօր և փառակից սուրբ
Հոգւոյն:

Եւ յաւուր միում ետես զնա
հայրն իւր յերկրպագութիւն սուրբ
Խաչին Քրիստոսի՝ յարեալս կոյս,
յաղօթարանն Հայոց: Առեալ
զսուրն և կամեցաւ սպանանել զնա.
Եւ մայրն անկաւ ի վերայ տղային.
ազդ արար երիցու գեղջին, Թա-
փել զտղայն ի ձեռաց հօրն:

Եւ ասէին մանկանն առ ժա-

* G ի դուռն. ** G դունայ.

**Վկայութիւն Յովսէփոյ Աոր
Վկայի, որ կայ Աշխարքն ի
փանքն ի Հառուցթառ, մերձ
առ գեղարարարն Դաւնի.**

Սուրբ Վկայն Քրիստոսի Յով-
սէփն էր ի տաճիկ տաճէ, ի Դուռն*
քաղաքէ Հայոց,

Վի ի գեղջիցն զոր
Նորաշէնք անուանեն:

Սա սնեալ ընդ մանկունս
քրիստոնէից, ընդ նոսին երթայր
յեկեղեցին և տեսանէր զբարիք
կարգս նոցա, և զաստուածպաշ-
տութիւն,

ցանկայր հաւատոց նոցա: Ի՛էպ
եղև ծնօղպն տալ զնա ի դպրոց
ի Դուռն*:

Եւ տեսեալ պատանոյն
զլար գործս վարդապետացն տաճ-
կաց, մանաւանդ զարուազիտու-
թիւն անխտիր, փախեալ ի նո-
ցանէ, և եկեալ ի տուն իւր՝ հա-
մարձակութեամբ խոստովանէր
զՔրիստոս:

Եւ տեսեալ հօրն զնա
յերկրպագութիւն
Քրիստոսի,

առեալ
զսուրն կամէր զհնուլ զնա. և
ընթացեալ մօրն անկաւ ի վերայ
նորա, և ազդ արարեալ երիցու
գեղջն, Թափեն զնա ի ձեռաց նորա:

Եւ ասեն մանկանն առ ժա-

* A ի դիւն.

մանակ մի հաճել զկամս հօրն իւրոյ հաւանական բանիւ, և զնալ յերկիրն Վրաց, և անդ վստահ և յայտնապէս պաշտել զՔրիստոս Աստուած:

Աւ հայրն ժահու չափ զան հարեալ եթող զնա և յետս ուղեորեաց: Աւ նա ելեալ զազտ ի ծնողացն և զնաց առ Սարգիս ճգնաւորն ի Թեղեհիսն: Աւ նա քաջալերեաց զնա ի հաւատս Քրիստոսի, և ասաց չրջիլ ընդ վանորայան:

Աւ նա առեալ զաղօթս օրբոյն, ել և զնաց ի Հաղթատ և ի Սանահին, և ի Մակարապանս. և անդ ուսաւ զիր և սաղմոս, և եղև կրօնաւոր խարազնագգեստ արեգայ: Աւ անուանեցաւ Յովսէփ. զի առաջին անուն նորա Արուբաքը էր, և ի տղայութիւնն իւր մկրտած էր:

Աւ ապա զնաց յերուսաղէմ. Աւ հանդիպեցաւ ի Հռոմկայն՝ մեծ և շնորհալի իմաստնոյն Տեառն Ներսէսի կաթողիկոսին մերոյ, և առեալ ի նմանէ օրհնութիւն: Աւ ասաց. «Աթէ

կատարիս յանօրինաց, կարգեցից գլխատակս քո ընդ առաջին մարտիրոսացն»: Աւ զնացեալ եհաս յերուսաղէմ և չրջեցաւ ի սուրբ տնօրինական տեղիսն: Աւ դարձաւ առ ծնողսն իւր յարեալս՝ քաղաքի մոտ զՔրիստոս, զի մի Վորիցեն յանհաւատութեանն: Աւ հայրն մեռեալ էր:

Իսկ մայրն և եղբայրն ոչ ընկալան զբանս նորա, այլ

մի հաճել զմիտս նորա հաւանական բանիւք, և ապա երթալ յաշխարհն Վրաց, և անդ համարձակութեամբ պաշտել զՔրիստոս:

Աւ նորա զան մահու հարեալ եթող զնա: Աւ յետ սուղ աւուրց երեալ զաղտ ի ծնողացն, շագաւ առ սուրբ միայնաւորն ի Թեղեհիսն, ի Սարգիս: Աւ նա խրատ տայր նմա երթալ

չրջիլ ընդ վանորայան:

Աւ նալստ

ելեալ զնաց ի Հաղթատ և ի Սանահին և ի Մակարապանս. և առեալ զիր և սաղմոս, և եղև կրօնաւոր խարազնագգեստ:

Աւ անուանեցաւ Յովսէփ. զի առաջին անուն նորա Բարաք էր. և ի տղայութեան՝ ընկալեալ էր զմկրտութիւն սուրբ ջրոյն:

Աւ ապա շագաւ աղօթեալ անուրթեան աղագաւ առ մեծ կաթողիկոսն Հայոց Ներսէս իմաստասէր, եղբայր Ֆրիգորիսի, որ նստէր ի Հռոմէական կլայն. և ընկալեալ ի նմանէ օրհնութիւն և քաջալերութիւն. և «Աթէ վախճանիս, ասէ, յանօրինաց, կարգեցից գլխատակս քո ընդ առաջին վալիցեն»: Աւ ապա շագաւ յերուսաղէմ և չրջեալ ընդ ամենայն սուրբ

տեղիսն, դարձաւ առ ծնողսն իւր աւետարանել նոցա զՔրիստոս, զի մի կորիցեն: Աւ եգիտ՝ զի մեռեալ էր հայրն: Աւ քարոզեալ մօքն և եղբօրն զՔրիստոս, և նոքա ոչ ընկալան, այլ ապեն.

• Ա խարազնագգեստ. •• Ա ի տղակութե. •• Ա եգիտ.

ասացին նմա թէ «Երթ գնա
ի հեռաւորան երկիր, զի մի օք
գիտոսցէ զքեզ և անիրաւ մեռա-
նիցիս»։

Ան նա ասաց թէ «Ան
վասն այնորիկ եկեալ եմ աստ,
զի մեռայց վասն Քրիստոսի, և
կամ համարձակ պաշտեցից զնա»։

Ան հոգա ծանուցին ամիրա-
յին 'Իռնայ' * Սաաքիջհանայ. և նա

կոչեաց զնա առաջի իւր։ Ան յոր-
ժամ եկն, երկիր եպագ խաչին որ
կայր յորմն տանն, զի առն քրիս-
տոնէի էր, որ իջեալ էր ամիրայն։

Ան զայն տեսեալ ամիրայն,
առաւել ցասեաւ, և ոկսաւ նախ
սպառնալեօք ահացուցանել զնա.
և նա ոչ երկեաւ։ Ան ապա ողո-
քական բանիւք խրատ տայր, եթէ
ուրացիր զՔրիստոս։ Ան ոչ կարաց
հաւանեցուցանել զնա, զի հա-
մարձակ տայր պատասխանի, և
զՔրիստոս Աստուած դաւանէր.
և ասէր բարձր ձայնիւ. «Հաւատամ
յամենասուրբ երրորդութիւնն»։
Վասն որոյ դան հարին գնա ուժ-

գին և արկին ի բանտ. և թողին

անսուաղ զաւուրս բազումս։ Ան
ապա հանեալ ի բանտէն, տեսին
զնա հաստատուն ի հաւատս Քրիս-

* G զընայ.

«Երթ
ի հեռաւորան ուրեք, զի մի օք
գիտասցէ զքեզ և մեռցիս»։

Ան նա ասաց. «Ան ես
վասն այնորիկ եկեալ եմ,
զի մեռայց վասն Քրիստոսի և
կամ համարձակ պաշտեցից զնա»։

Ան ի վաղիւն եկն ամիրայն
'Իռնայ, * որում անուն էր Սըջա-
հան. և ազդեցուցին նմա վասն
Քրիստոսի գինտուրին. և հրամայ-
եաց կոչել առաջի իւր։ Ան իբրեւ
եկն, երկիր եպագ ** խաչին որ ի
տան անդք կայր, զի տունն քրիս-
տոնէի էր, ուր իջեալ էր։

Ան զայն տեսեալ՝
առաւել ցասեաւ անօրէնն, և ապա
սկսաւ սպառնալեօք և սղոքանօք
խաբել զնա և դարձու-
ցանել յերկրպագութենէն ' Քրիս-
տոսի։

Ան նորա ծաղր արարեալ զամե-
նայն, միայն զՔրիստոս խոստո-
վանէր և անարգէր զՄահմէտ։

Ան բարկացեալ իշխանն հրա-
մայեաց դան սաստիկ հարկանել
զնա միանգամ և երկիցս. և կա-
պեալ ուժգնապէս եղ ի բանդ.
և ընդ իւր առեալ տարաւ ի 'Իը-
ուին *' և անդ չարաչար տանջեալ
բանդիւ և կապանօք և սովով
բազում աւուրս։ Ան յորժամ եկն
ամիրապետն՝ ազդեցոյց վասն
սրբոյն. և կոչեալ զառաջեալ՝
խոստանայր նմա պարգևս և իշ-
խանութիւն. և իբրեւ ոչ կարաց

* A զըմայ. ** A էպագ. ' A յերկրպագութենէն. •• A ի զմին.

տոսի: Եւ հրամայեաց ամիրայն
սրով սպանանել զնա: Եւ նոյն

ժամայն խոցեցին զկուշտ սրբոյն.
և հերձեալ վայթեցան աղիքն. և
ապա հատին զգլուխ նորա: Եւ
այնպէս բարի հաւատով կատա-
րեցաւ ի Քրիստոս:

Եւ եղբայր նորա Թադեայ
զնա յաւազ անդր:

Եւ յայնմ գիշերի եղեն ար-
հաւիրք մեծամեծք և որոտմունք.
և լոյս պայծառ ծագեաց յերկնից
ի վերայ սրբոյն, զոր տեսեալ ա-
նօրինացն՝ զարհուրեցան յոյժ:

Եւ այր մի Սարգիս անուն,
բարձեալ զմարմին սրբոյն, տա-
րաւ ի մեծափառ վանսն Հաւուց-
թառ, որ է հանդէպ Գառննոյ: Եւ
եղին անդ մեծաւ պատուով փա-
ռաւորապէս, յորմէ բազում
բժշկութիւնք լինին ամենայն ցա-
ւոց, ի փառս Քրիստոսի Աստու-
ծոյ միւրոյ:

Կատարեցաւ սուրբ վկայն
Քրիստոսի Յովսէփի ի Ոժիթթուն
մեր Հայոց, ի մարգաց ի ժԳ
և յունիսի 19:

հաւանեցուցանել զնա, հրամայ-
եաց սրով սպանանել: Եւ դահ-
նացն նոյն ժամայն կատարեալ
զհրամանն, սրով զկուշտն նորա
հերձեալ, վայթեցին զաղիսն. և ա-
պա հատին զգլուխն:

Եւ եղբայր սրբոյն Թադեայ
զնա յաւազ անդր:

Եւ ի գիշերին եղև արհա-
ւիրք մեծ և որոտմունք. և լոյս
սաստիկ ծագեաց յերկնից ի
վերայ սրբոյն և տեսեալ ան-
օրինացն՝ զարհուրեցան:

Եւ մի ոմն Սարգիս անուն,
բարձեալ զնշխարս սրբոյն, տա-
րաւ ի վանքն որ կոչի Հաւուց-
թառ, հանդէպ Գառնոյ. և անդ

եղին* փառաւորապէս: Եւ բազում
բժշկութիւնք** լինին ի նշխարաց
սրբոյն:

Կատարեցաւ սուրբն
Յովսէփի ի Թուականին հայոց Ոժիթ
և յունիսի 18:

* Ա էղին. ** Ա բժշկութիւնք.

ՍԱՐԳԻՍ ԻՅԻԱՆ ԽԱՅԵՆԵՑԻ

† ՈԼԱ=1182 մարտ 26 ուր.

Ի նոյն ամի (ՈԼԱ) Սարգիս ոմն Խաչենեցի կայր ի Գանձակ և առնոյր խարաճ. և ոմն պարսիկ ի յաւագ ուրբաթուն խաչեաց զնա ընդ պարիսպն, ասելով. «Խաչակից լեր Գրիստոսին քում.» զոր լուեալ իշխանք նորա՝ տարան առ ինքեանս զպարսիկն և չարամահ սպանին:

Սոյն տեղեկութիւնը տալիս է մեզ Վարդան պատմիչ, Վենետիկ 1862, էջ 132:

Նոյն նահատակի մասին Մխիթար Այբովանեցի, Մոսկվա, 1860, էջ 64 հետեւեալ տողն ունի. «ՈԼ=1181, զՍարգիս Խաչենեցի խաչեցին ի Գանձակ:»

Հմտ. նաև Զամբեան, Գ. էջ 151, ՈԼԳ և 1185 թուականի ներքև, ուր նահատակիս համար ասուում է «իշխան ոմն հայոց Սարգիս:»

Երեք տարբեր թուականներից ընտրում ենք Վարդանի տուած թուականը, համարելով թէ այս է ամէնից աւելի հարազատը: ՈԼԱ=1182 թուի տարեգիրը լինելով է, նոյն տարուայ զատիկը գալիս է մարտի 28-ին, ուստի և աւագ ուրբաթը մարտի 26-ին:

ՅՈՐԳՈՆՈՆ ՎԿՇՅ ԹՈՒՐԻԿ

† ՈՒԱ = 1182 մարտ

Ի սոյն աւուրած (աւագ ուրբաթ) և Յորդանանն ռաջի տաճիկ տոհմէ վիգայեաց մեծ հանդիսիւ ի Կաթնոյ քառաւոր և եղան նշխարք նորա ընդ Յովսէփայ և ընդ Սաահակայ ազգականին իւրոյ:

Սոյն վկայի մասին յիշեալ տեղեկութիւնը տալիս է Վարդան պատմիչ, Վենետ. 1862, էջ 132, նախորդ վերային նուէրուած հատուածից յետոյ:

Հմտ. նաև Զտմեան, Գ. էջ 151, ՈՒԴ = 1185 թուի տակ: Վկայի հետ յիշուած Յովսէփ և Սահակ տնուն անձերը նոյնպէս նահատակներ են, անշուշտ Կարենցի, որոնց համար Վարդան, էջ 91 գրում է. «Յորում աւուրս (դէպի Նե = 991 թուականը) կատարեցուն է Քիստոս Սահակ և Յովսէփ, տաճիկք ազգաւ, յարացի հնգետասուն»:

ԹԵՂԵՂԱՅԻ ՄԵՍԵՐՈՆԵՐ

† ՈՇԴ Մարտի ժր—1204 մայիս 18 զշ.

Քրիստոսաճիր և առատաբուղիս ողորմութեան շնորհք
 Հոգւոյն արբոյ՝ զոր միշտ և հանապաղ ըստ իւրաքանչիւր
 ժամանակի առատաձեռնեալ տնօրինէ յեկեղեցիս իւր,
 զոր հաստատեաց ի վերայ առաքելական վիմի հաւատոյ,
 և կանգնեաց անյողդողդ ի յեօթանց սեանց, և ոչ երբեք
 ճակատեցանէ կամ պակասեցուցանէ առ իւր ստեղ-
 ծեալքս, մանաւանդ առ այնք որք ի սկզբանէ հաճոյացան
 կամաց ճորա և կառարիչք եղեն խորհրդոց ճորին. և հաս-
 տատապէս առնէ ճշանս և սքանչելիս յաւուրս և ի դարս
 10 և ի ժամանակս հանապազօր. որով և արար ի սկզբանէ և
 առնելոց է մինչև ի գալուստ իւրոյ անբութեանն, որպէս
 և երեւցելոց ի դարուց դարս որք են գծագրեալք և ձեռ-
 ցեալք ի տառս անտուածայինս: Արդ ի գալ Բանին Աս-
 տուծոյ և ի ծագել առ մեզ արեւելեանն արդարութեան,
 15 որ և գլխի ի մեզ թագաւորելոյ Յեառն մերոյ Յիսուսի
 Քրիստոսի, յորժամ ի մարմն թագաւորեալ անմարմն
 Աստուած՝ ինքնայօթար կամք առ ի մերս կենցաղաւարիւր
 ընդթիւն, ըստ մարգարէին, զատ և որիչ ի մեղաց և յեռ-
 չարչարանաց ճորին և աշխարհակեցոյց յարութեանն և
 20 նորահրաշ համբարձմանն կատարելով առ սուրբս և սիրե-
 լիս անուանն իւրոյ, և առ վկայս իւրոյ մարմնաւիկ տնօ-

լէնուութեանն, որք արհաբար յօժարութեամբ բարձին զխաչս
խաչելոյն և ընթացեալք զհետ կոչողին ձայնի՝ եղեն խա-
չակիցք Որդւոյն Աստուծոյ: Քանզի ի բացուստ դիտմամբ
տեսանելով զփառս Բանին և զբարեբաստութիւն խոստաց-
5 եալ անհատ պարգեւին, զանասելի գեղեցկութիւնն, զան-
ծերանալի կեանսն, զանտրտում ուրախութիւնն, զանթա-
ռամ պսակն և ու սոցին նման, զոր և ոչ որ ի մտաւո-
րաց զննել կարասցէ և կամ բանիւ ընդ թուով արկանել
զհամար վկայիցն, որք կամաւ և առաքինալան նահատակու-
10 թեամբ հոսին աւետեացն Հօր, երանելի յուսոյն ակն ու-
նելով՝ անձամբ զանձինս ի խաչ հանին կարեօք և ցանկու-
թեամբ հանդերձ. կրելով յինքեանս ըստ Առաքելոյ՝ զբազ-
մազան և զյոքնակի կիրս չարչարանաց, համբերելով
նեղութեանց և լլկանաց, քաղցոյ և ծարաւոյ, ցրտոյ և
15 մերկութեան, գելարանաց և կապանաց, ստանալով զյա-
ւիտենական կեանսն, պսակելով ի Հօրէն լուսոյ և ժառան-
գելով զանտրտում ուրախութիւնսն:

Արդ ի սոյն իսկ ժամանակի, և ընդ նուազել չրջաբե-
րութեան կենցաղոյս, ի յետնել աւուրցս, ի ժամանակս
20 վերջինս, եղև նշանս և սքանչելիքս այս ի միջի մերում.
զոր եթէ կամեցեալ նախախնամութեանն Աստուծոյ ծաղ-
կաձև պսակել սուրբ գեկեղեցի և զուարճալից առնել
զմանկունս նոր Սիրմի, և բարձրացուցանել զեղջիւր սուրբ
եկեղեցւոյ. զոր տեսանելով վարատեցելոցն և յերկուացելոցն
25 ի հօտէն Քրիստոսի՝ զարթիցեն ի մահահանգիստ քնոյն,
զղջասցին և ի գիտութիւն ճշմարտութեան եկեսցեն. ա-
ւետարանական դաւանմամբ հաստատեցին ի հաւատս
սուրբս և ի խոստովանութիւն սրբոյ Երրորդութեանն: Եւ
այս գործիւր ի բառնալ արդարոց և ընդ վերանալ ընտ-
30 րելոց Աստուծոյ, և ընդ սերանալ և ի բազմանալ ազգի
ազգի չարեաց ի վերայ երկրի զոր սերմանեաց չար որո-
մանցն սերմանողն որդին կորստեան և մշակն անօրէնու-
թեան:

Ընդ ժամանակս բռնակալութեան մեծի արքային

ճանկաստանի Սուլիման Շահ Սուլտան Ռուզնատնին, որ
բազում հանդէս քաջութեան և յաղթութեան պատերազմի
ցուցեալ յաւուրս ժամանակաց իւրոց, և յաչս յըրոնց մե-
ծարեալ ահ արկանելով ամենայն թագաւորաց տիեզերաց:
5 Սա որդի գոյով մեծ և յաղթող ինքնակալ Խլիճ Ասլան
Սուլտանին. ուստի գրաւեալ սորա ընդ իշխանութեամբ
տէրութեանն իւրոյ զկողմանս հիւսիսոյ, սկսեալ ի Կեսա-
րացւոց մայրաքաղաքէն մինչև ի մեծն Բիւզանդիոն, որ
այժմ կոչի Կոստանդինուպօլիս, ունելով ընդ իշխանութեամբ
10 զՊոնտոս և զՍեբաստիա և զամենայն զՅմենտացւոց և
զՏրապիզոնտացւոց գտէրութիւնն. և հասեալ մինչև ի մեծ
և ի հռչակաւոր քաղաքն Թէոդուպօլիս՝ որ կոչի Կարնոյ
քաղաք, նուաճեաց ընդ գաւազանաւ զԵկեղեաց և զԴարա-
նալեաց, արկ ընդ ձեռամբ զիշխանն Մովսէս, փութացաւ
15 մինչև ի լայնանիստ քաղաքն Մելիտենի, մերձ ի սահմանս
Եդեսացւոց. համարձակեցայց ասել թէ և զամենայն աշխարհ,
տիրելով ի վերայ ամենայն հայրենական աշխարհաց իւրոց:
Եւ արդ այսոցիկ այսպէս եղելոց, յաւուրս սորա յերկ-
րորդում ամի տէրութեան իւրոյ յայտնեցաւ մեծ և պան-
20 չելի, պանծալի և հռչակաւոր վկայն Քրիստոսի, երանեալ
նահատակն սուրբն Թէոդորոս:

Սա ծնեալ լինէր ի գաւառի Դամրաց՝ յաշխարհն
Կապադովկացւոց, ի քաղաքին Կեսարացւոց, որ է աթոռ
հայրապետական և թագաւորական, և ամենայն քաղաքաց
25 Յունաց գահերիցագոյն, յըրոնս ունելով յինքեան արե-
գակունս՝ զհոյս վկայիցն սրբոց, որ ջահաբորբօք լուսով
պայծառացուցանեն զԵկեղեցիս քրիստոնէից. զՄերկիւռիոս
ասեմ և զԴորդիոս, և զմեծն Բասիլիոս, առ որս մի ի նո-
ցանէ է տեսանել զյոյճերանեան վկայն Քրիստոսի զսուրբն
30 Թէոդորոս. արդ ի Քրիստոսէ Աստուծոյ մերոյ օրհնեալ
նախասացեալ քաղաքն Կեսարիա՝ որ զայսպիսի ջահունս
և զարեգակունս սնուցանէր: Բայց ի հանդէս պատմութեան
եկեսցուք քաջ և յաղթող վկայիս, և զսորայս քաղաքավա-
րութիւն դրուատական բանիւք պանծալի երեւցուցուք:

այլ գուք մաքրեցէք զլսելիս յունկնդրութիւն համբերա-
տար ժողովալութեան սրբոյ նահատակին: Յորդ սա որ այսքան
երանութեան արժանաւորեալ, ի տղայական տիոց և ի մայ-
րածեան խանձարոց հրահանգեալ և կրթեալ օրինօք և մար-
5 գարէիւք և աւետարանական կաթամբն սնեալ՝ ըստ շնոր-
հաց սրբոյ աւագանին, զարգանալով ըստ աճման հասակի
մինչև յարբունս երիտասարդութեան հասեալ, գնալով յօ-
րէնս Տեառն և խոկալով ի պատուիրանս նորա ի տուէ և
ի գիշերի. և ապա ըստ սարասի հասարակաց բնութեանս
10 զուգաւորի պարկեշտ ամուսնութեամբ, ներգործելով ար-
ուեստս ինչ զոր առնէր՝ այնու հատուցեալ վճարէին զպէտս
կենաց իւրեանց, ըստ մարգարէին, թէ՝ Զվաստակս ձեռաց
քոյ կերիցես: Ապա ի միտս եղեալ երանելոյն ի հնարս
մտանէր թէ զիարդ և կամ որով աղագու կարացէ զաղ-
15 քատութիւն մարմնոյն ի դերև կացուցանել, ըստ սովորու-
թեան բնութեանս յառաջիկայն հակամիտէր: Բայց է աղ-
քատութիւն որ պարունակեալ ունի յինքեան բազմազան
փարթամութիւն, և է փարթամութիւն որ ունի յինքեան
զնորին հակառակն, թուի թէ մի գոլով սա յայնց աղքա-
20 տացելոցն՝ զոր աստուածեանն բան յաշխարհակեցոյց քա-
րողութեանն երանական բանին արժանացոյց ասելով. Երանի
աղքատաց հոգւով:

Սա երթեալ առ մի ոմն ի քաղաքացեացն ասելով. «Տուր
ինձ փոխ դահեկանս ոսկւոյ և արծաթոյ, օգնական լինելով
25 իմոյ թշուառութեանս». իսկ նա յօժարութեամբ ետ նմա
որչափ խնդրեաց ինչ ի նմանէ. և առեալ նորա գնաց և
անդ վատնեաց, որպէս ինձ թուի, թէ զանցաւորս վաճա-
ռեաց զարքայութեանն ստանալով զանդ երանութիւնն,
զղրախօին վայելչութիւնն, զգրգանս գոգոյ հայրապետին
80 Աբրահամու: Ո՞վ հրաշխոյս. ոսկին առ հօղն խոնարհէր, և
որ բարձրեալն էր զգանձն ամամհական՝ առ այն որ ունէր
զգոյս ապականացու. Եւ իբրև մերձեցաւ ժամանակ հա-

- տուցանելոյ զտրիտուր փոխարինին՝ զոր նա ոչ ունէր հա-
տուցանել, և որ պարտոյ տէրն էր՝ նեղէր կեղէր դարձուցա-
նել անդրէն զպարտոսն. և նա ոչ կարէր: Ապա առեալ տանէր
առ դատաւոր քաղաքին, որ էր կարգեալ արքունական
5 հրամանաւ դատիչ և իշաւարար ի վերայ ամենայն գաւա-
ռացն: Եւ իբրեւ յուղի անկեալ գնացին՝ պատմեաց զիշան
ստուգապէս ներհակն դատաւորին, և նա հրամայեաց ա-
մենայն իրօք հատուցանել անդրէն զգարձն: Եւ իբրեւ ելին
յերեսաց դատաւորին՝ կալեալ զնա չար ծառայակցին նեղէր
10 զնա խեղդելով, իսկ Թէոփորոս զեղծեալ ի ձեռաց նորա
դարձեալ միւսանգամ անկանէր յապարանս դատաւորին.
և անդանոր ուրանալը զքրիստոնէական հաւատն զոր ունէր,
և ճողոպրեալ զերծանէր առ ժամայն յառնէն որ նեղէր
զնա: Ապա այնուհետեւ գնացեալ ի յարկս իւր և նոյն ժամայն
15 աւշաբերեալ յիշեաց զտէրունական բանն որ ասէ, [Թէ՛ Որ
ուրացի զիս առաջի մարդկան, ուրացայց և ես զնա առաջի
հօրն իմոյ և հրեշտակաց սրբոց: Խորհուրդս բարիօք զմտաւ
ածելով՝ սարկացեալ տիրապէս և ի զղլումն եկեալ հաւաս-
տապէս, անկանէր ի վերայ երեսաց իւրոց յերկիր, լայր
20 գառնապէս և արտասուէր ողորմաբար, ապաշաւելով զկո-
րուստ անձին իւրոց. և եկեալ ի զարհուրումն՝ չքեղանալը
գէմք երեսաց նորա որպէս երանեալ և քով վկայն Գրիս-
տոսի սուրբն Յակովիկ, որ կատարեցաւ արեամբ ի փառս
Աստուծոյ:
- 25 Յարուցեալ այնուհետեւ խոյս ետ ի տեղուցէ անտի,
յուղի անկեալ գնաց ի քաղաքիկ մի փոքրիկ՝ որ էր մերձ
ի սահմանս Յունաց, որ ըստ հայական անսայթաք սիղո-
բայիցն կոչի Շնորհաւոր, և ըստ խմայելեան խաղտալուր
քեղունին Խորշահր. և անդանոր զտեղի առեալ բնակէր,
30 ի ծածուկ ունելով զհաւատն հայրենատուր և ամբիժ
որ առ Քրիստոս. և անդ կացեալ ապաշխարէր մեծաւ
զղջմամբ: Բայնժամ ի սաղփելոյ չարին և ի հակառակու-

թենէ չար կամաց բանսարկուն՝ որ հանապազ մարտնչի
ընդ որդիս մարդկան, յարուցանէր ի վերայ նորա փորձու-
թիւնս։ Այր ոմն ի քաղաքէն Կեսարու ի դասուց անօրինացն՝
գնացեալ ի նախասացեալ քաղաքն յայն, և հանդիպմամբ
5 պատահեալ մեծին այնորիկ և ցանկալի առն Աստուծոյ, և
ի տեսլենէն ծանեաւ զնա, և ըմբռնեալ զամենեւնի
վկայն Քրիստոսի խօսել սկսաւ և ասէ ցնա. «Ո՞չ դու այն ես
որ ուրացար զՔրիստոսն քո և ի բաց կացեր ի ճշմարտութիւնէ
անտի նորա, և եղբր ուրացող և պաշտօնատար մերոց օրի-
10 նացն. և այժմ տեսանեմ զքեզ զի ունիս զառաջին հաւատսն
և զկարգսն քրիստոնէից, և պատուես զնա յօժարութեամբ,
ուրանալով զմեր կրօնսն և քամահելով զհաւատսն յօր
սկսարն»։ Քանզի լուեալ էին զդարձ սրբոյն և ոչ գիտէին
թէ ուր իցէ՝ զի կալցեն և սպանցեն զնա։ Իսկ անպարտելի
15 վկայն Քրիստոսի աներկիւղ համարձակութեամբ խոստովան
եղև զճշմարտութիւնն և ոչ ուրացաւ, ասելով յայտնապէս.
«Այո, ես եմ որ խաբէութեամբ չարին պարտեցայ և յան-
ցաւոր գտայ առ Տէրն իմ Յիսուս Քրիստոս, որ է արարիչ
երկնի և երկրի, երևելեաց և աներևութից, որ միայն ունի
20 զանմահութիւն բնակեալ ի լոյս անմատոյց. զիմարդ ուրա-
նայի զնա որով ճանաչէի զնա յորովայնէ մօր իմոյ. զնա
միայն պաշտեմ և նմա երկրպագեցի ի մանկութենէ իմմէ.
բայց այժմ զղջացեալ ծանեայ զճշմարտութիւնն և դարձայ
ունել զհաւատսն իմ որ առ նա»։ Յայնժամ սրտմտութեամբ և
25 բարկութեամբ ցասուցեալ այրն այն՝ ոչ կամեցաւ թողուլ
զնա, այլ անդէն ըմբռնեալ տանէր զնա եպերանօք առ
զօրագլուխ քաղաքին, որ արքունական հրամանաւ ընկալեալ
ունէր զվերականգնութիւն քաղաքին, և պատմեաց նմա զա-
մենայնն։ Զայս իբրև լուաւ քաղաքապետն այն՝ բարկացեալ
30 հրամայեաց ձաղաժանակ առնել և շրջեցուցանել զնա արհա-
մարհանօք և անարգանօք ընդ փողոցս քաղաքին ի տեսս ամե-
նայն ռամկին։ Իսկ սուրբ վկայն Քրիստոսի զայն ամենայն ին-
քեան փառս և պատիւ համարելով տանէր ժուժկալութեամբ։
Յայնժամ բարկացեալ բռնաւորն հրամայեաց արկանել

զսուրբն ի բանդի աւուրս ինչ:

Իսկ յետ աւուրցն անցանելոյ հանեալ տայր ի ձեռս դահճացն տանջել զերանելին. և զկնի չարչարանացն հրաման տայր կապանօք և դառն նեղութեամբ խաղացուցանել ի 5 քաղաքն Կեսարիա առ մեծ արքայն: Եւ յորժամ մոճին ի քաղաքն՝ նոյնժամայն արկին ի բանդ զերանելին: Իսկ ի վաղուեան աւուրն ի ծագել արեգականն՝ ընթացեալ պատմեցին արքային զանցս սրբայ վկային. իսկ նա իբրեւ լուաւ հրամայեաց փոյթ ընդ փոյթ ածել զառաջեաւ. և 10 ի մտանել սրբոյն հայեցաւ ի նա արքայն մեծաւ ցասմամբ, և ասէ ցնա. «Այր դու, յիրաւի ասեն զքէն եթէ տաճիկ եղեր, և այժմ յետս դարձեալ՝ ունիս զկարգս և զաղանդս քրիստոնէից, և պատուես զօրէնս նազովրացւոյն, պաշտես զաստուած զոմն զօր Յիսուսն անուանեն, որ յինքեան 15 արդէն չարչարեալ և խաչեալ՝ մեռանէր զչարագործաց մահն, և զմերս դեն թողեալ քամահես արհամարհանօք. արդ հրամայեմ քեզ առանց ամենայն պատճառի ունել զմերս սահմանեալ կրօնս, և թողուլ զսնոտի և զընդունայն կարգ քրիստոնէից»:

20 Եայնժամ անպարտելի վկայն Քրիստոսի մեծաւ համարձակութեամբ երաց զչնորհալից բերանն՝ ասելով. «Ես, ով թագաւոր, քրիստոնեայ եմ և ծառայ Քրիստոսի, այլ և ի զաւակէ քրիստոնէից, և ոչ երբեք ուրեք լուայ եթէ եղեալ է յազգատոհմի իմում ի մասինդ յայդմիկ՝ յորում 25 դուդ ասացեր, և ոչ ես եղէց յաւիտեան. այլ միոյն միայն Աստուծոյն իմոյ Յիսուսի Քրիստոսի՝ որ մեռաւն վասն մեր և մահուամբն իւրով կենդանացոյց զազգս մարդկան: Արդ իսկզբանէ ի նա եմք հաւատացեալ, և ազգաց յազգս զնա ունիմք փրկիչ և կեցուցիչ. նմա պարտ է ծառայել և նմին 30 միայն գտանել հպատակ. մի և մի լիցի ուրանալ ինձ զՏէրն իմ և զԱստուածն ճշմարիտ՝ որ է տէր կենաց և մահու: Կրկնեաց դարձեալ արքայն և ասէ ցսուրբն. «Մի այդպէս կայցես ի նմին յամառութեան և ընդդիմանար իմոց հրամանացս, ապա թէ ոչ՝ քարամբք քարկոծ հրամայեմ առնել

- զքեզ և բառնալ ի քաղցր կենացս:» Պատասխանի ետ սուրբն Աստուծոյ և ասէ. «Ի՞նչ ետ այսուհետեւ, եւ պարայ, զի ես ոչ եմ եղեալ ի մոլի խնամ երկնչեւ ի սպառնալեաց քոց, և ոչ ունիմ խորհուրդ և առաջարկութիւն կամաց ուրա-
 5 նալ զՔրիստոսն իմ, և լինել պաշտօնատար սուտապատիր և խաբերայ կրօնիցն ձերաց. այլ պատրաստ եմ յօժարական կամօք յանձն առնուլ զչարչարանս և զնեղութիւնս վասն անուան Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի, որ վասն իմ յանձն առ զչարչարանս խաչի և մահու. արդ մի յապաղեր, այլ
 10 զոր ինչ առնելոց ես արա վաղվադակի»:
- Եւ միմեալ արքային հրամայեաց բռամբք հարկանել զբերան սրբոյ վկային այնքան, մինչև թափել ատամանցն ի լնդաց նորա. և ետ տանել զնա առ դատաւորն ասելով. «Բնեա զդա որպէս և կամիս՝ թէ յօրմէ ազգէ է, և վա-
 15 րեացիս ընդ դմա ըստ հաճոյից քոց»: Իսկ նոքա առեալ տարան զնա ըստ հրամանի ինքնակալին. և ի մտանելն նորա առ դատաւորն՝ ծանեալ զնա վաղվադակի և ասէ. «Ո՞չ գու էիր որ երբեմն եկէր առաջի իմ և օրացար զՔրիստոսն քո և զհաւատն հայրենի, և այնր աղաքաւ ազատե-
 20 ցար յառնէն յայնմանէ՝ որում պարտէիր զտակ դահեկա- նացն. և ես ընկալայ զքեզ որպէս զորդի հարազատ և զեղբայր սիրելի, և պատուեալ մեծորեցի արձակելով զքեզ. արդ ուստի՞ դաս, և զինչ է զոր բեմս գրէն. ճմարիտ են եթէ սուտ, ասա վաղվադակի, քանզի ի քէն կամիմ ուսանել
 25 զզիարդէն»: Իսկ հրանչելի այրն Աստուծոյ և մեծ վկայն Քրիստոսի բարձր ձայնիւ սկսաւ առաջի բազմամբոյն հրապարակին և յղբնախումբ ուսկին աղաղակել համար- ձակապէս ի արտասուօք ի լուր ամենեցուն, և ասէ. «Քրիստոնեայ եմ ըստ շնորհի աւագանին և ծառայ խաչելոցն
 30 Աստուծոյ. և արդ մի լիցի ինձ տքանալ զնա, այլ խոտտովանիմ զնա Աստուած և տէր և Թաղաւոր, իշխան և փրկիչ, և յանձն առնում զամենայն հարուածս տանջանաց՝ վասն տ-

մենասուլքը անուան Նորա. այլ և խնդութեամբ մեռանիմ՝ զի
կացից առաջի Նորա զուարթ երեսօք. զի թէպէտ և յանցանոթ
գտայ առ Տէրն իմ յառաջագոյն առաջի քոյոյդ անոնի,
այլ յառամ և ան ռնիմ՝ գտանել և անոնել ի նմանէ
5 զթողութիւն յանցանաց ի ձեռն հեղման արեան իմոյ.
ահա բուսր, ո՞վ դատաւոր. զամենայն յինչն ճշմարտու-
թեամբս:

Եւս նպատասխանի դատաւորն և ասէ ցնա. Վ՛րդեանկ
իմ, մի ընդդիմանար խրատու իմոյ, յիշեա զգալինս ուխ-
10 տին՝ զոր հաստատեցեր առաջի իմոյս ատենի. ես վերստին
ընկալայց զքեզ և տաց քեզ գանձս ոսկւոյ և արծաթոյ՝ առ ի
բաւականութիւն պետոյից կենաց անձին քում: և պատուեալ
մեծարեսցիս յամենեցունց ի մէնջ ի մեծամեծաց և ի փո-
քունց, և ինկս երեւելի ի դրան արքունի. որովհետեւ ըն-
15 ծայեցեր զքեզ միայն Աստուծոյ, և կամօք քո ուրացար
զանուն քրիստոնէութեան՝ մերոյս անսալով կրօնից. արդ-
արեւակ, մի փոխեալսնար և փոխիր յայնմ՝ բարի խորհրդոյն,
մատնելով ի կորուստ զհառակ մանկութեան քո: Զայս և
որ սոցին նման բանս պատրտականս խօսէր դատաւորն
20 ի լսելիս արքոյ վկային, կարծելով հաւանեցուցանել զնա.
իսկ ամենագոյ մուրքն խցեալ զակննջս իւր՝ ամենեւին ոչ
ընդունէր գասացեալսն առ ի նոյնս: այլ ժիպին համարձա-
կանայն բարբառեալ ասէր. Վ՛հ դատաւոր, խոստանալով
ինձ ոսկի և արծաթ և մեծարանս և սրտիւ ընդունել յար-
25 քունուստ, այդուիկ կամելով հաւանեցուցանել զիս քոյին
կորստական և սուտաբանիւր բանիցդ, թողուլ զիս հար-
կեցուցանես գնանապարհն ուղիդ՝ որ տանի ի կեանսն
յաւիտենից, ուր գանձն անսպախան է և արքայութիւնն
անվախճան, և լսել քոյին մոլար խրատու. փոսն որոյ և ես
30 իսկ արտասուեմ զկորուստ անձանց ձերոց, և զխաւար
կուրութեան իմանալի աչաց ձերոց. ուստի մնաց և պահի
ձեզ հօւրն անշէջ և որդն անքուն, որպէս ասաց Տէրնս:

Յայնժամ դարձեալ վկային ոյժ առեալ ի Հոգւոյն սրբոյ՝
 երդմամբ կամեցաւ հաստատել զբանն, և ասէ. «Երդուեալ
 իմ՝ յերկինս և յերկիւր և յարարիչ նոցին և ի հաստիչ,
 զի որպէս ոչ է նոցա հնար ելանել ընդ կարգս սահմանի
 5 իւրեանց, նմանապէս և ես ոչ ևս եմ փոխելոց յիմեց
 բարիօք խորհրդածութեանց. արդ զոր ինչ առնելոց ես
 արա վաղվադակի, զի ես պատրաստ եմ ի մեռանել որպէս
 ասացի»։ Եւ ամպարիշտ դատաւորն լցեալ ցասմամբ, ետ
 զնա ի ձեռս չարադե դահճացն հարկանել և տանջել զնա
 10 յերկար։ Իսկ սպասաւորք չարին գանեալ քարամբք զկզակս
 նորա, մինչև ջախջախեալ խորտակեցան մնուրք բերանոյ
 նորա, առ որս վարդատեսակ արիւնն կայլակացեալ հոս-
 մամբ ոռոգանէր զերկիրն. և անկեալ կայր առաջի նոցա
 իբրև զմեռեալ։ Իսկ նոցա մերկացեալ ի նմանէ զհան-
 15 դերձիկն զոր ունէր, և առիգածեալ սրբոյն՝ տանէին ի
 բանդն և պահէին զգուշութեամբ։ Իսկ երանելի վկայն
 Քրիստոսի մտանելով ի բանդն՝ զամենայն գիշերն հանէր
 ի գլուխ յաղօթսն Աստուծոյ, բերկրալից սրտիւ և ան-
 տրտում ուրախութեամբ գոհանայր ի վերայ անպատում
 20 պարգևացն Աստուծոյ, որ արժանի արար չարչարել վասն
 նորա. ցնծայր և օրհնէր զԱստուծո. և այնպէս կայր բա-
 զում չարչարանօք ի խաւարչտին բանդին զօրէն փեսայի
 յառաքաստի։ Եւ իբրև այդ եղև, ածեալ լինէր զառա-
 ջեաւ սուրբն հանդերձ կապանօք առաջի դատաւորին յա-
 25 պարանս նորա. իսկ դատաւորն իբրև ետես զբարեյաղթ
 վկայն Քրիստոսի՝ խօսել սկսաւ ցնա և ասէ. «Իմաստնա-
 ցար, որդեակ իմ Թէոդորէ. այժմ գիտեմ զի փոխեալ
 ես ի չար խորհրդոցն զոր ունէիր ի յանցելում աւուրն.
 ահա տեսանես, թէ որչափ դժուարին է նեղութիւնք
 30 մարմնոյ կամ երկիւղ մահու, վասն որոյ և ես իսկ ապա-
 չաւեմ զերիկեան աւուրն զոր սրտմտութեամբ և բարկու-
 թեամբ յանցեայ առ քեզ. և այժմ ամաչեմ ի քէն, և

աղաչելով խնդրեմ թողուլ հայրական ալեացս զտանջանսն՝
զոր առ քեզ ներգործեցի. յաղթեալ ի ցասմանէ սրտիս
ոչ կարացի համբերել քոյոց ախմար և տղայական բա-
րուցդ և երիտասարդական համարձակութեանդ. Արդ ի
5 բաց դիցես այժմ առ ի քէն զտմարդի և զանօգուտ
կամն՝ զոր ընկալար ի ձեռն խրատու քրիստոնէից, քանզի
գիտեմ ես ամենայն իրօք թէ նոքա հրապուրեցին զքեզ
կալ հակառակ մերոցս կրօնից. արդ լուր ինձ և դարձ
վերստին և վայելեացես ի բազում բարութիւնս ի կեանս
10 աշխարհիս այսորիկ. և ոչ միայն այս, այլ լիցիս հաճոյա-
ցեալ յաշս ամենեցուն և սիրեցեալ ի դուռն արքունի.
ահա ասացի քեզ մեղմով զամենայն, բայց զօգուտ անձին
քո դու քեզէն ընտրեսցես:

Իսկ երանելի վկայն Քրիստոսի ասէ. ցղատաւորն.
15 Վեռայ զասացեալսդ առ ի քէն զանօգտակարսդ իմ և
զանպիտանսդ, որ առ ժամանակ մի է և ապա փութով
լուծանի. մի արդեօք ոչ լուար դու յինէն առաջի քո և
ամենայն ատենիդ երէկ յանցելում աւուրն, որպէս երդ-
ուայ Աստուծով իմով, ոչ փոխիլ ի հաստատուն յուսոյն
20 իմոյ զոր ունիմ առ Քրիստոս ի մանկութենէ իմմէ. ապա
եթէ մոռացեալ իսկ է քո, դարձեալ կրկնեմ և երեքկնեմ
և զսոյն ածեմ ի յիշատակ անդանդադ և յօժարական
կամօք, զի հաւատն իմ և յոյսն զոր ունիմ առ Տէրն իմ
անխախտելի է և հաստատուն. զի դիւրին է շարժել կամ
25 փոփոխել լերինս բարձրացեալս՝ որ կայ հանդէպ մեր, քան
թէ յիմեց մտացս փոփոխել և կամ ի բաց կալ ի հաւա-
տոցս և ի յուսոյն որ առ Քրիստոս. արդ դու որպէս և
կամիս արագապէս կատարեա զկամս հրամանաց քոց ի
վերայ իմս: Եւ նոյնժամայն բարձր ձայնիւ գոչեաց փառա-
30 ւոր և սքանչելի վկայն Քրիստոսի ի լուր ամենեցուն և
ասէ. «Քրիստոս Որդի Աստուծոյ, որ ի հայրական ծոցոյ

25. Տգ. բարձրացելոյ. քննարկելու ունեցած յիմելու եր բարձրացելս (ե
պօսիւով), որի պատիւը ընդունելով եւ ս շփոթութեով ուսոյ միտի հետ, գոյա-
ցեղ և բարձրացելոյ:

խոնարհեցար առ աղգս մարդկան և առեր մարմին ի սրբոյ Կուսէն, ծնար անճառապէս և առանց պատուոյ. և զկանխատեսութիւն մարգարէիցն կատարելով եկեր ի Յորդանան, զագնգ Աստուծոյ՝ որ բառնաս զմեզս աշխարհի, և նոյնժամայն տեսեալ ցելեալ գերկինս մեծի Կարապետին քո, և Հոգին Աստուծոյ զի իջանէր ի վերայ փառաւոր ցիւղ իւրոյ. որ զամենայն յանձն առեր վասն մեր բայց ի մեղաց, և խաչիւ և արեամբ պզտեցեր զմեզ ի ծառայութենէ մեզաք. խոստովանիմ զքեզ Աստուած կատարելալ, մի յերրորդութենէդ, համագոյակից և փառակից, պատուակից և իշխանակից Հօր և Հոգւոյդ սրբոյ. խոստովանեա և զիս, Տէր, առաջի Հօր քոյ և հրեշտակաց սրբոյ, որպէս խոստացեր. մի յանարժանութիւնս իմ հայեսցիս, այլ գթա յիս, և մի անտես առնէր զծառայս 15 քո. և կատարեա ղընթացս իմ ըստ կամաց քոց բարեսիրաց, զի դու միայն ես փառաց և պատուոյ արժանի. և քեզ փառք յաւիտեանս. ամէն»։

Իսկ անօրէն դատաւորն ևս առաւել լցեալ սրամտութեամբ և բարկութեամբ՝ յարձակեաց ի վերայ սրբոյն 20 զսպառաւորսն, անօրէնութեան, և անտանելի տանջանօք չարապէին զամեներջանիկ նահատակն Քրիստոսի. մինչև բազմաց իսկ ապել թէ մեռաւ. և քարշեալ ընդ փողոցամէջ բաղաքին՝ ունեթով զհերաց գլխոյ, և տարեալ ընկեցին ղնա ի բանդին. որ և անդ լինէր զաւօրս եջիս. Իսկ 25 երանեալ վկայն կոչեցեալ զայլ ոմն քահանայ ճմարտախօս և իրաւաբան, բարեպաշտօն և երկիւղած յԱստուծոյ. որուն անուն էր Գէորգէոս, որ իբրև լուաւ՝ յօժարական կամօք եկն առ նա. և ասէ սուրբն. «Ո՛հ տէր իմ Գէորգէոս, յարուցեալ երթայցես ի վանան հայրապետին մերոյ»։ 30 առ եպիսկոպոսապետն և տէրն իմ Անանիաս, և պատմեսցէս նմա զամենայն անցս աղետիցս և զկերպ չարարանաց անձին իմոյ. և աղաչեա ղնա աղօթս առնել ի վերայ իմ, թերևս արժանի եղեց առնուլ յանձն զմալտիրոսական նահատակութիւնս»։ Եւ ապա ողջունեալք

ի միմեանց՝ առաքեալաց զքահանայն, և ինքն անդէն յարու-
ցեալ կայր յաղօթս. իսկ նախասացեալ քահանայն եկեալ
փութանակի առ կաթողիկոսն Հայոց՝ պատմեաց նմա
զամենայն իրան ստուգութեամբ: Իսկ նա ըստ բնածին
5 բուսոյ բարուցն և ըստ առաքինասէր կամացն զոր ունէր
առ որբս և այրիս և առ անայցելուս, ևս առաւել առ
այնոսիկ որ վասն հաւատոց արեամբ չափ նահատակէին,
որպէս և առ սուրբ վկայիւս է տեսանել. զոր իբրեւ լուաւ
զասացեալսն առ նա ի քահանայէն վասն սրբոյն՝ յարու-
10 ցեալ իսկոյն եմուտ ի սենեակ իւր հանդերձ սուրբ եպիս-
կոպոսաք և ուղղափառ վարդապետօք և ամենայն եկեղե-
ցական ուխտիւն, և անկեալ յերկիր ի վերայ երեսաց
իւրեանց՝ աղօթս մատուցանէին առաջի Աստուծոյ հան-
դերձ ջերմեռանդն արտասուօք զաչս ի յերկինս համբար-
15 ձեալ յօգնականութիւն զնահատակադիրն կոչէին՝ ապրե-
ցուցանել զթառայն իւր զսուրբն Թէոդորոս, ասելով երգս
ինչ ի սաղմոսէն միաբանական ձայնիւ. Աստուած յօգնել
ինձ նայեաց, և Տէր յընկերել ինձ փութա. և դարձեալ՝
Ձայնիւ իմով ես առ Տէր կարգացի. և թէ՛ Տէր լուր
20 աղօթից իմոց. և դարձեալ՝ Բազում նեղութիւնք են ար-
դարոց, յամենայնէ փրկէ զնոսա Տէր: Եւ անդ կացեալ
յաղօթս իբրու ժամս երիս, դարձեալ անդրէն վերառաքեն
զնախասացեալ քահանայն Գէորգէոս առ քաջամարտիկ
վկայն ի բանդին, և բանս բազումս մխիթարականս զկնի
25 նորա. և նա յարուցեալ գնաց և պատմեաց զամենայն
յորդորական զբանսն և զօրինակ համբերութեան զառ ի
սրբոյ հայրապետէն ասացեալսն. զոր լուեալ սրբոյ վկային
ևս առաւել հաստատեալ ի հաւատս անշարժ յուօղն որ
ի Քրիստոս. և քահանային երկրպագեալ սրբոյն՝ դարձաւ
30 անդրէն առ քահանայապետն: Իսկ կաթողիկոսին հրա-
մայեալ նոյն քահանայի առնուլ կերակուր ինչ ի պէտս
մարմնոյ երանելոյն՝ տանել ի բանդն. մտեալ ի ներքս առ

խանայրհեցար առ աղգս մարդկան և առեր մարմին ի սրբոյ Կուրէն, ծնար անճառապէս և առանց պատուոյ. և զկանխադասութիւն մարգարէիցն կատարելով եկեր ի Յորդանան, զագնգ Աստուծոյ՝ որ բառնաս զմեզս աշխարհի, և նոյնժամայն տեսեալ ցելեալ գերկինս մեծի Կարապետին քո, և Հոգին Աստուծոյ զի իջանէր ի վերայ փառակցիդ իւրոյ. որ զամենայն յանձն առեր վասն մեր բայց ի մեղաց, և խաչիւ և արեամբ պզտեցեր զմեզ ի ծառայութենէ մեզաք. խոստովանիմ զքեզ Աստուած կատարեալ, մի յերրորդութենէդ, համագոյակից և փառակից, պատուակից և իշխանակից Հօր և Հոգւոյդ սրբոյ. խոստովանեա և զիս, Տէր, առաջի Հօր քոյ և հրեշտակաց սրբոց, որպէս խոստացեր. մի յանարժանութիւնս իմ հայեսցիս, այլ գթա յիս, և մի անտես առնէր զծառայս 15 քո. և կատարեա ղընթացս իմ ըստ կամաց քոց բարեսիրաց, զի դու միայն ես փառաց և պատուոյ արժանի. և քեզ վառք յաւիտեանս. ամէն:

Իսկ անօրէն դատաւորն ևս առաւել լցեալ սրամտութեամբ և բարկութեամբ՝ յարձակեաց ի վերայ սրբոյն 20 զսպասաւորսն, անօրէնութեան, և անտանելի տանջանօք չարապէին. զամեներջանիկ նահատակն Քրիստոսի, մինչև բազմաց իսկ ապել թէ մեռաւ. և քարշեալ ընդ փողոցամէջ բաղաւթին՝ ունեթով զհերաց գլխոյ, և տարեալ ընկեցին զնա ի բանդին. որ և անդ լինէր զաւօրս երես. Իսկ 25 երանեալ վկայն կոչեցեալ զայլ ոմն քահանայ ճշմարտախօս և իրաւաբան, բարեպաշտօն և երկրւղած յԱստուծոյ, որուն անուն էր Գէորգէոս, որ իբրև լուաւ՝ յօժարական կամօք եկն առ նա. և ասէ սուրբն. Վ՛հ տէր իմ Գէորգէոս, յարուցեալ երթայցես ի վանան հայրապետին մերոյ. 30 առ եպիսկոպոսապետն և տէրն իմ Անանիաս, և պատմեսցես նմա զամենայն անցս աղետիցս և զկիրս չարարանաց անձին իմոյ. և աղաչեա զնա աղօթս առնել ի վերայ իմ, թերևս արժանի եղեց առնուլ յանձն զմապտիրոսական նահատակութիւնս. Եւ ապա ողջունեալք

ի միմեանց՝ առաքեաց զքահանայն, և ինքն անդէն յարու-
ցեալ կայր յաղօթս. իսկ նախասացեալ քահանայն եկեալ
փութանակի առ կաթողիկոսն Հայոց՝ պատմեաց նմա
զամենայն իրան ստուգութեամբ: Իսկ նա ըստ բնածին
5 բոլսոյ բարուցն և ըստ առաքինասէր կամացն զոր ունէր
առ որբս և այրիս և առ անայցելուս, ևս առաւել առ
այնոսիկ որ վասն հաւատոց արեամբ չափ նահատակէին,
որպէս և առ սուրբ վկայիւս է տեսանել. զոր իբրեւ լուաւ
զասացեալսն առ նա ի քահանայէն վասն սրբոյն՝ յարու-
10 ցեալ իսկոյն եմուտ ի սենեակ իւր հանդերձ սուրբ եպիս-
կոպոսօք և ուղղափառ վարդապետօք և ամենայն եկեղե-
ցական ուխտիւն, և անկեալ յերկիր ի վերայ երեսաց
իւրեանց՝ աղօթս մատուցանէին առաջի Աստուծոյ հան-
դերձ ջերմեռանդն արտասուօք զաչս ի յերկինս համբար-
15 ձեալ յօգնականութիւն զնահատակադիրն կոչէին՝ ապրե-
ցուցանել զթառայն իւր զսուրբն Թէոդորոս, ասելով երգս
ինչ ի սաղմոսէն միաբանական ձայնիւ. Աստուած յօգնել
ինձ նայեաց, և Տէր յընկերել ինձ փութա. և դարձեալ՝
Ձայնիւ իմով ես առ Տէր կարդացի. և թէ՛ Տէր լուր
20 աղօթից իմաց. և դարձեալ՝ Բազում նեղութիւնք են ար-
դարոց, յամենայնէ փրկէ զնոսա Տէր: Եւ անդ կացեալ
յաղօթս իբրու ժամս երիս, դարձեալ անդրէն վերառաքեն
զնախասացեալ քահանայն Գէորգէոս առ քաջամարտիկ
վկայն ի բանդին, և բանս բազումս մխիթարականս զինի
25 նորա. և նա յարուցեալ գնաց և պատմեաց զամենայն
յորդորական զբանսն և զօրինակ համբերութեան զառ ի
սրբոյ հայրապետէն ասացեալսն. զոր լուեալ սրբոյ վկային
ևս առաւել հաստատեալ ի հաւատս անշարժ յուսոյն որ
ի Քրիստոս. և քահանային երկրպագեալ սրբոյն՝ դարձաւ
30 անդրէն առ քահանայապետն: Իսկ կաթողիկոսին հրա-
մայեալ նոյն քահանայի առնուլ կերակուր ինչ ի պէտս
մարմնոյ երանելոյն՝ տանել ի բանդն. մտեալ ի ներքս առ

նա՝ տայր նմա ուտել. զոր առեալ եկեր առաջի նորա. և ապա յարուցեալ երկոքին միաբան կացին յաղօթս և կնքեալ զինքեանս նշանաւ խաչին նստան. և աստուածութենոյց քահանայն սկսաւ երկրորդել նմա զոր ինչ գրեալ է ի գիրս աստուածայինս, զնահատակութիւնս բազմաշարչար վկայիցն Աստուծոյ, զնեղութիւնս արդարոցն, զհամբերատար ժուժկալութիւնս սրբոցն, և զհանդէս նախամարտիկ արանցն ընտրելոց ի Քրիստոս, զլլկանսն, զձաղանսն, զխաչն, զեղէգն. նաև քարոզէր նմա ի հին և ի նոր կտակարանաց. իսկ սուրբն և ամենասուրբն ունկնդրութեամբ լսէր նմա և զուարթութեամբ ուրախանայր, ցանկայր և փափաքէր հասանել երանաւետ կոչմանն և անթառամ պսակացն. իսկ քահանային համբուրեալ զսուրբն՝ յանձն արարեալ զնա ամրածածուկ աջոյն Աստուծոյ Հօր, և ինքն դարձեալ վերստին առ եպիսկոպոսապետն. իսկ կաթողիկոսին զաւուրս վեց զայս այսպէս նախախնամեալ հոգաբարձութեամբ, առաքելով զքահանայն միշտ առ նա՝ որպէս ցուցաք յառաջագոյն:

Եւ ապա զկնի աւուրցն վեցից յղէր դատաւորն ի Բանդն առ սուրբն ի պատուաւորաց իւրոց ի մեծամեծ աւագանւոյն, ի գիտնականացն և յընթերցողացն իւրեանց առասպելաբան ուսմանցն, խօսել ընդ նմա բանս ինչ պատրողականս, թերևս կարասցեն ածել ի հաւան զընտիր նահատակն. Եւ մտեալ ամպարչտացն առ նա ի բանդին, 25 տային զողջոյնն մահացու և նստէին առաջի նորա. խօսել սկսան և ասեն ցնա. «Ընդէր կաս և մնաս ի գմին յամառութեան և նստիս ի խաւարչտին տեղւոյդ՝ մատնելով զանձն քո ի մահ, անտես առնելով զկեանս քո. վասն զի առնես զայդ և կամ վասն որոյ յուսոյ համբերես այդպիսի լլկանաց և անհանդուրժելի չարչարանաց. 30 լուր մեզ և ընկեա ի քէն զընդունայն խորհուրդս կամաց

քոց, և յարուցեալ ուղեկից լեր մեզ, զի գնասցուք առ
գլխաւոր մերոյ օրինացն և ընկալցիս բազում ընծայս և
պարգեւս ի նմանէ և ի մէնջ ամենեցուն, և զերծեալ ապ-
րեացիս ի տանջանացդ յորում կասդաւ Եւ այսպիսի օրինա-
5 կաւ բազում բանս հրապուրանաց ասէին առ սուրբ վկայն՝
խափանել կամելով զնա յառաջի եղեալ ճանապարհէն.
այլ նա քանզի աստուածային հրով սիրոյն բորբոքեալ էր՝
ամենեկին ոչ այլ ինչ առնէր պատասխանի առ նա եկե-
լոցն, բայց միայն զայս բան ասելով, թէ՛ «Քրիստոնեայ
10 եմ և Քրիստոսի ծառայ՝ ըստ վերստին ծննդեան աւազա-
նին, և ճշմարիտ խոստովանող աստուածութեանն Քրիս-
տոսի»։ Եւ իբրեւ ոչ կարացին շարժել և խախտել զկարծ-
րութիւն հաստատուն հաւատոյ նորա և տկարացան առ
ի վանել զամուրս նորա, յարուցեալ այնուհետեւ ամօթալից
15 գնացին ի տեղւոյէ անտիւ։ Իսկ ի միւսում աւուրն խոր-
հուրդ առեալ դատաւորն՝ առաքէր առ սուրբն զայլս
ոմանս յընչաւէտ և ի գոյաւոր իշխանացն՝ բերելով ընդ
ինքեանս ոսկի և արծաթ և հանդերձս ազնիւս և մեծա-
գինս. և մտեալ գնէին զայն ամենայն առ ոտս սրբոյն, և
20 ըստ օրինակի առաջնոցն բանիցն խօսէին առ նա։ Յայն-
ժամ ամենայն երանութեանց արժանաւոր վկայն Քրիս-
տոսի՝ տեսանէր իմանալի ակամբ հոգւոյն զարկուած և
զփորձանս բանսարկուն, զոր ածէր ի վերայ ինքեան ի
ձեռն չար սպասաւորացն անօրինին, արհամարհեալ զնոսա
25 ցրուէր և ի բաց մերժէր զպարգեւս ընծայից նոցա զոր
բերեալն էին նմա, և թքեալ քամահէր մղելով ի նոսա
զկորստական ձիւն նոցա. և միայն զայս բան աղաղակէր,
թէ՛ «Քրիստոնեայ եմ, քրիստոնեայ, ինչք ձեր և խոս-
տումն պարգեւաց ձերոց ընդ ձեզ լիցի ի կորուստն յա-
30ւիտենից»։

Եւ իբրեւ տեսին զանսասանելի զպնդութիւն հաւա-
տոյ նորին, գնացին և նոքա ամօթալից դիմօք զօրէն յա-

դաշագոյն եկելոցն։ Ապա զկնի աւուրց ութեւտասանց
անցանելոյ՝ վաստակեցան պարտեցան չար սպառազէնքն
մարտնչելով ընդ սրբոյ վկային։ Այլ և յետ այսչափ ան-
տանելի չար և դառն տանջանացն զոր անցուցին անօ-
5 ընքն ընդ սուրբ մարմին երանելոյն, հատին ի վերայ
նորա զվճիռ մահու այսպիսի օրինակաւ։ Ձեռնորոտս այր
ժանտ և ապարասան՝ ազդաւ և տոհմիւ և քաղաքավա-
րութեամբ ի դաւառէս Գամրաց, և զկերպարանն և զձե
ունելով զաղքատութեան, չքաւորութեան ազադաւ ի բաց
10 կացեալ ի հայրենատուր հաւատոցն և այժմ՝ անդրադար-
ձեալ պաշտէ զԱստուած ոմն զխաչեայն՝ զոր Յիսուսն
անուանեն, և որ ոչ միով իւրք կարացաք զմիտս նորա
շրջել կամ շարժել յետս՝ յառաջի եգեալ ճանապարհէն,
ոչ ամենայն մեծութեամբ աշխարհիս և ոչ բնաւ համօրէն
15 տանջանարանօք զոր արկաք ի վերայ նորա. այսուհետեւ
հրամայէ մեր դատողական ատեանս կախել զնա կապա-
նօք ընդ փայտն մահապարտաց, և քարկոծ առնել ամե-
նայն բազմութեամբ զչարաբաստ մարմին նորա։ Յայնժամ
անօրէն դահիճքն ըստ հրամանի դատաւորին եկեալք ի
20 բանդն առ սուրբն, սկսան ողորանօք բանիւք ասել ցերա-
նելին. «Տես, ահաւասիկ հատաւ ի վերայ քո վճիռ մահու,
արդ զոր ինչ կամիս և առնելոց ես՝ ասա մեզ վաղվա-
ղակի»։ Իսկ սուրբ վկայն Քրիստոսի ասէ ցնոսա. «Արգ զոր
յառաջագոյն ասացի ընդ ձեզ և զնոյն գարձեալ վերստին
25 ասեմ, եթէ բանից ձերոց ամենեւին ես ոչ եմ լսելաց.
քանզի ի սմին յայսմ գիշերի տեսանէի յանուրջս զՏէրն
իմ Քրիստոս ունելով ի ձեռին իւրում թագ իմն թագա-
ւորական և պսակ արքունական. ձայն եղև առ իս ասե-
լով. Թէոդորէ, եկ, առ զբարբիռն կենաց ք ձեռաց
30 պսակադրիս. արդ իմ տեսեալ զայն ամենայն՝ ըզձալի
տենչմամբ փութամ գնալ առ նա, զի ընկալայց զվարձս
վաստակոց իմոց։ Արգ աղաչեմ զձեզ, մի խափան առնէք
ընթացից իմոց առ ցանկալին անձին իմոյ, և մի կայք
ներհակ ճանապարհիս՝ որ ի կեանս անապականս կարա-

պետէ՛ւ: Իսկ նոցա հանեալ զնա յարգելարանէն, առեալ
տանէին ձեռս յետս կապեալս ի տեղի կառաւման առ-
պարիսի նահատակութեանն, և ամենայն բազմութիւն
քաղաքին Կեսարացւոց ընթացեալ երթային զկնի սրբոյն
5 ի փեսարանն. և մինչդեռ հանէին զնա ընդ դուռն քա-
ղաքին՝ պատահեալ նմա ի ճանապարհի անդ երկրորդ ար-
քային և ասէ ցնա. «Եյր դու, ընդէր մեռանիս ի տարա-
պաքտուց և ընդ վայր. այժմ ասա բան ինչ հայհոյու-
թեան, և անցեալ գնասցես պաշտելով զոր ինչ և կա-
10 մեացիս»: Իսկ քաջամարտիկ և անպարտելի զինուորն Քրիս-
տոսի ամենեւին ոչ ետ նմա պատասխանի, այլ ի ձայն
բարձր աղաղակեաց ասելով. «Քրիստոս որդի Աստուծոյ՝ որ
բնակեալդ ես ի բարձունս, և անքուն ակն քո զննեալ
տեսանէ զսիրտ որդւոց մտքդ վան. որ քննես զգալունիս
15 խորոց ամենեցուն, ինդրեմ ի քէն և աղաչեմ, անքնին և
խնքնազօր յամենայնի, հայեաց ի նուաստութիւն մարմնոյ
իմոյ և զաներևոյթ զօրութիւն Հոգւոյդ սրբոյ առաքեա
յօգնութիւն տառապեալ անձին իմոյ, և արժանաւորեա
զանարժանութիւնս իմ հասանել անսահման մեծութեանս
20 այսորիկ և գրիլ ի պարս փայլիցն որք հրաւիրեալ են
յընթերիս անմահ փեսայիդ. և հեղմածք արեան իմոյ շնոր-
հեա զթողութիւն յանցանաց իմոց, և քեզ փառք յաւի-
տեանս. ամէն»:

Արդ մինչդեռ սուրբ վկայն զայս առանձինն աղօթս
25 մատուցանէր Աստուծոյ, յանկարծակի հարեալ դահճին
զսուրբն՝ մղէր փութացուցանելով զնա ի տեղի նահատա-
կութեանն. և սուրբն դարձեալ սկսաւ աղօթել այսպէս.
«Որդի Աստուծոյ և Տէր արեւնակալ, փառաւորեալ և հզօր
յամենայնի, անսահման և անքնին մեծութիւն, զոր ոչ
30 արարածոց տանին բնութիւնք և ոչ հրեղինաց ոգիքն
նկատեն զանակնարկելի կամս աստուածութեան քո, և
չիք սահման գթութեան և ողորմութեան քո, քանզի ամե-
նայնի դու ես Տէր՝ որ ի բարձրութիւնս և ի խորութիւնս.

21. Տպ. արեամբ իմով.

զի քոյով հրամանաւդ կառավարին արարածք և ակնարկութեամբ քոյով խնամարկին և առկայանան յիւրեանց կայանս: Արդ ես անարժան ծառայս ոչ անյոյս եղեալ յիմէ փրկութենէ, և ոչ վհատի սիրտ իմ յամենագութ
5 ողորմութեանց քոց, զի ամենայն կենցաղական իրաց փոխանակ՝ զքեզ սիրեցի, զքեզ ընտրեցի, ի քեզ հաճեցայ և ամենայն փափագանօք և բաղձանօք յօժարեցի հասանել անմահ բարեաց քոց: Արդ որովհետև կանգնեցեր զանկեայս և վերածեր ի կեանս անմահս, և կացուցեր զիս ի
10 հանդէս վկայական ասպարիսիս, արդ մի ի բացէ առնե՞ր յինէն զողորմութիւն քո, և մի տար ապականիչ գայլոյն մտանել յանդաստանս քո, զի դու միայն ես փառաց և պատուոյ արժանի. և քեզ փառք յաւիտեանս. ամէն:»

Արդ մինչդեռ սուրբն զայս աղօթս մատուցանէր Աստուծոյ՝ յախուռն յարձակմամբ յարեան ի վերայ նորա սպասաւորքն անօրէնութեան, և ըմբռնեալ զնա տարան ի տեղի կատարմանն մերձ ի փայտն մահու՝ զոր կանգնեալ էին ի սպանումն գողոց և աւազակաց ի մէջ բազմակոյտ հրապարակին, յորս հաւաքեալ լինէին ի կողմանց կողմանց
20 արանց և կանանց հաւատացելոց և անհաւատից, իբրև զմանրամաղ փոշի սքախառն օդով բերեալ լինէին ի տեղեաց տեղեաց ի տեսիլ նահատակութեան սրբոյն: Ուրախութեամբ ցնծայր և կաքաւելով հրճուէր ցանկալին զուարթնոց ի հանդէսն յայն, մտաւ եղեալ մաքառէր
25 հոգւովն երիտասարդ մանուկն և փափաքելին լուսերամիցն: Յայնժամ ուժգնակի քարշմամբ բերեալ լինէր ի սպասաւորացն մերձ ի փայտն նահատակն քրիստոսազգեաց, և պնդեալ զնա ընդ փայտին յոտից մինչև ցլանջսն: Իսկ անօրէն դահիճն մերձ եղեալ առ սուրբն՝ ասէ. «Ասա
30 բանս ինչ հայհոյութեան և ապրեսցիս ի մահուանէդ, և յետ այնորիկ երթ արա զկամս հաճոյից քոց: Իսկ ջատագովն ճշմարտութեան սուրբ վկայն Քրիստոսի լցեալ զբերան իւր խիով՝ եթուք յերեսս անօրինին, և նա անդրէն

33. Տպ. խողխով, իմա խուխով.

դարձեալ անամթաքար զնոյն բանս խօսեցաւ և ասէ.
«Երգուեալ ի կեանս արքային՝ եթէ ոչ լուիցես խրատու
իմոյ՝ փութով բառնամ զքեզ ի կենացս»։ Ասէ ցնա սուրբն.
«Ղառնասցի քեզ աչք արքային քո՝ եթէ ոչ արագապէս
5 կատարեսցես զկամս չարութեան քո առ իս»։ Յայնժամ
երիցս անիծեալ և թշուառական դահիճն հարեալ ուժգ-
նակի տապարաւ զգագաթն սրբոյն, և նոյնժամայն շեշ-
տակի ճեղքեալ մինչև յունկն նորա. և այլ ոմն հարեալ
վիմաւ զբիբա աչաց նորա՝ և տեսանողականն կախէր զե-
10 րեսօք նորա. իսկ մեծ վկայն Քրիստոսի, սուրբն Թէոդո-
րոս, ձայն բարձեալ առ նոսա ասելով. «Ներեցէք ինձ սա-
կաւիկ մի»։ Եւ նոքա ունկնդիր եղեալ անսացին՝ կարծելով
թերևս զղլացաւ վասն սաստիկ հարուածոցն։ Սուրբն ասէ.
«Երգմնեցուցանեմ զձեզ ի կեանս արքային ձերոյ, զի թոյլ
15 տալով խնայեալիք մնալով միւսոյ աչաց իմոց, որպէս զի
տեսից զյօշումն և զչարաչար քանցումն մարմնոյ իմոյ, և
այնու ցնծացեալ ուրախ եղէց ի փրկութեան իմոյ զոր
տուաւ ինձ ի Տեառնէ Աստուծոյ»։ Իսկ ամպարիչտ դահ-
ճացն անարգեցին զերանելեաւն և ասեն. «Մեք կարծէաք
20 թէ զղլանալով քո դարձցիս ի քոյին յամառութեանցդ,
վասն այնորիկ ներեցաք քեզ»։ Եւ անդէն վերացուցեալ
դահճին եհար վաղակաւորաւն զճակատ երանելոյն և ի
բաց եհան զսկաւառակն ի գլխոյ անտի. և սուրբ վկայն
աղաղակեաց ի ձայն մեծ և ասէ. «Տէր իմ և Աստուած
25 Յիսուս Քրիստոս, ընկալ զիս որ վասն անուանդ քո մե-
ռանիմ»։ Եւ նոյնժամայն հանգերձ կապանօքն շրջեցաւ
փայտն ընդ արևելս լիոյս, քանզի կանգնեալ կայր ընդ
հարաւ. ընդ որ հիացեալ զարմանային ի նա ամենեքեան
ի վերայ սքանչելեացն եղելոց։ Եւ յորժամ դարձաւ յա-
30 րևելս ամենագով սուրբն՝ յաղօթս եկաց այսպէս. «Գոհա-
նամ զքէն, Տէր Յիսուս Քրիստոս, փրկիչ և ստեղծիչ
աշխարհի, որ յաղագս դատապարտութեան բանական
բնութեանս առաքեցար ի հայրական ծոցոյ ի խնդիր մեզ
մոլորելոցս, և զինքնագոր աստուածութիւնդ խոնարհե-

ցուցեր ընդ մահու լծով, և զբաղուկս քո զաշխարհակե-
ցոյց տարածեցեր ի վերայ կենդանարմատ փայտին, և ի
հարուածոյ տիգին ոչ դարձուցեր զթիկունս քո, և ոչ զկեր-
պարանդ. Հօր ի թքոյն և յապտակէն. արբեր և զքացախն
5 խառնեալ ընդ լեղի և զկողահոս աղբիւր աստուածային
արեանդ բացեր լուանալով զվէրսն Ադամայ, և զմուրհակս
պարտեաց ամենայն մարդկան պատառեցեր ի վերայ խա-
չին, և աշխարհակեցոյց մահուամբդ քո փրկեցեր զմեզ ի
մեռելութենէ մեղաց: Եւ եթէ անսահման և անքանակ
10 աստուածութիւնդ կրեաց զայս ամենայն վասն մեր, հրչափ
ևս առաւել հողեղինի և ընդ մեղօք բնակեալ բնութեանս՝
պարտիմք հեղուլ զարիւնս մեր վասն աստուածային
արեանդ, ևս առաւել իմոյ նուաստութեանս, որ եթէ
բիւր և զանազան վիշտք և չարչարանք կրէր յիմում
15 մարմնի, առաւել ևս պիտոյ էր վասն անբաւ բարերարու-
թեանդ. քո որ առ իս. դարձեալ թէ ամենայն երկնաւոր
խմբաւորութեանցն բարբառն էր ի բերանի իմում՝ իբր
արդեօք այնու ամենայնիւ կարէի պատմել զանճառ տնօ-
րէնութիւնդ քո, կամ օրհնութիւն և գոհութիւն ամե-
20 նօրհնեալ աստուածութեանդ. քո վերառաքել, եթէ յորքան
և յորպիսի անօրէնութենէ հաներ զիս, և յանբաւ և
յանճառ երանութեան մերձեցուցեր. և արդ այսուհետեւ
բա . . .»

Եւ մինչդեռ շունչ նորա ի նմա էր, և մատուցանէր
25 աղօթս, հարին զնա յամենայն կողմանց սուսերօք և քա-
րամբք և փայտիւք. և նա ուրախութեամբ աւանդեաց
զոգին:

Յետ այսորիկ ի ցոլանալ պայծառ լուսոյ ի վերայ
մարմնոյ սրբոյն՝ յարհաւիրս անկեալ դահճացն՝ խոյս ե-
30 տուն անտի. և Շահուգնատին իմացեալ զեղեալսն՝ հրա-
ման հտ Անանիայ հայրապետի փութով բառնալ և թաղել
զնա: Եւ գնացեալ բարձին զսուրբն և ամփոփեցին պատ-

ուով յարժանաւոր տեղւոյ. և արար Աստուած բազում
սքանչելիս ի գերեզմանի նորա ի վերայ հիւանդաց և ախ-
տաժետաց: Եւ եղև փառաւոր նահատակութիւն երա-
նելոյն յամի Տեառն 1204 և ի թուին Հայոց 1087, ի
5 մայիսի 18, յաւուր երեքշաբաթի, յեօթներորդ ամի թա-
գաւորութեան Լեոնի արքայի Հայոց և յերկրորդ ամի
Ռուբենատինայ:

Յիշեալ վկայաբանութեան բնագիրը տպուած է
ի Վարդ և վկայաբանութիւնք որոոց հատընտիր քաղեալք
ի ճառընտրաց. հատոր Ա. Վենետիկ. 1874, էջ 550—
568: Վկայաբանութիւնը ընդհատուած է էջ 568, (մերը
էջ 92, տող 23) հետեւեալ ժանթութեամբ. «Աստի-
բի մնայ օրինակն:» Բայց Աւգերեան և Չամչեան ան-
շուշտ այս վկայաբանութեան ամբողջական և անթերի
օրինակն ունեցած են, որովհետև երկուքն ևս գրեթէ նոյն
բաւերով դրած են վկայաբանութեանս համառոտու-
թիւնը մինչև վերջը: Այսպէս տես Աւգերեան, Լիսկա-
տոր վարդ որոոց, հատոր ԺԲ. էջ 181-3, մայիս 18,
ուր և ճառընտրի համարը կը գրուի, «ճառընտ. Բ.
երես ՊԿԵ:» Իսկ Չամչեան, հատ. Գ. էջ 176-8, այսպէս
սկսած է. «Եւ մինչդեռ նա անդ էր ամսօրեայ ժա-
մանակօք (այսինքն Փոքր Հայոց Անանիա կաթուղիկոսը
ի Կեսաքիս), նահատակեցաւ սոսքը վկայն Թէոդորոս՝
որ և Թորոս, զորմէ արժան համարիմ գրել աստ սա-
կաւուք, քստ որում պատմէ զնմանէ ընդարձակ և
ճառօրէն մի ոմն յականատես զարդասլետաց եղելոց
Թ. քաղաքի անդ, որպէս տւանդի ի հին երկաթեպղի
ճառընտիր՝ գրեալ թ ճիշտ դարաւ:—Այս Թէոդորոս
էր որդի առն բարեպաշտի յաղագ. հայոց ի քաղաքն
Կեսարիա... ևն:» Ընդհատուած վկայաբանութեան
շարունակութիւնը արտատպում ենք Չամչեանի համա-
ռոտութիւնից: Հմմտ. նաև Յայսմ. Գ. տպ. Ա. 224'—
225', որ մի ամբողջական օրինակի համառոտութիւնն է:

ՏԻՐ ԱՌՈՋԵՆԼ ՔԱՀՈՆՈՑ ԿԵՅՐՈՐՑԻ

† ՈՄԷ=1208

Սոյն նահատակի մասին մի փոքրիկ յիշատակութիւն տալիս է Այրարատ, էջ 47 ա: Բայց աւելի ընդարձակօրէն ծանօթանում ենք նրա հետ՝ Խճօնից եկեղեցու մի տապանագրից, որի մասին Հ. Ալիշան, Շիրակ, էջ 129, խօսում է այսպէս.

Ի հարաւոյ կուսէ յարակից է յեկեղեցիս մատուռն փոքր, և յորմն նորին առ գետնաւ տապանագիրս այս, յամի 1208.

Թուական ՈՄԷ. ես Գ . . . ոս աշակերտ Մարգարէի քահանայի միայնաւորի կանգնեցի զխաչս պահապան գերեզմանի սորա և եղբօր իմում Առաքելին. աղաչեմ յիշել յաղօթս ձեր . . . զվարդապետս, զՊօղոս, և զԱնդրէաս և զԾնողսն իմ. և զտէր Առաքելն որ նահատակեցաւ ի Կեչրոր քաղաքի զանազան տանջանօք:

9.

ԳՐԻԳՐԻ ԿԵԶՐՈՐՑԻ

† ՈՂԱ = 1222

Սոյն նահատակի մասին Այրարատ, 47 ա այսպէս է խօսուում. «Յիշատակին յարձանագիրս Խնժօնից՝ նահատակեալք Տէր Առաքէլ ի Թուին 1208, «ի Կեչըսր քաղաքի, զանազան տանջանօք» և Գրիգոր ոմն (կամ այլ անուն) յամի 1222»:

Աւելի ընդարձակ տեղեկութիւն ենք գտնում Շիրակ, էջ 130, Խժօնից եկեղեցիների նկարագրութեան մէջ. — Նման ոմին է ձևով և մեծութեամբ չորրորդ եկեղեցին, քարընկեցիւ ի բացեայ յերեցն և յայլում քարափան, յարևելից նոցին. չկան ի ոմա արձանագիրք, այլ գերեզմանք արկղաձևք շուրջ զնովաւ, ի միւսումն գրեալ:

Աստուած ողորմի Գրիգորոյ. ամէն:

ի միւսում՝ որոյ խաչվէմ. կործանեալ է մասամբ արձանագրին, մնայ այս բան, 1222 ամին Թուականաւ:

Որ նահատակեցաւ ի Կեչըսր քաղաքի. որք երկրպագէք Գրիստոսի սուրբ նշանիս՝ յիշեսցիք զմեզ որ կայք առաջի սորա. Թվին Հայոց ՈՂԱ:

Վերջինիս համար է. Ալիշան գրում է. «Թուի նոյն Տէր Առաքէլ՝ որոյ նահատակութիւն յիշեցաւ վերագոյնդ յայլում արձանի:» Բայց Առաքել նահատակուած լինելով 14 տարի առաջ, պէտք է ընդունել Թէ իրաւից տարրեր են երկուքը:

Չկնի այսորիկ իբրև ժամանակ ինչ անցին ի վերայ, այլ զօր ել ի Հոնաց: զոր Խուչաին անուանեն. և եկեալ ընդ աշխարհն Վրաց առ Թագաւորն Լաչայ, և առ հազարապետն Իւանէ, զի տացեն նոցա տեղի բնակութեան. և 5 նորա ծառայեսցեն նոցա միամտութեամբ: Իսկ նորա ոչ առին յանձն լինել նոցա ասպնջական: Եւ նորա դէմ եղեալ գնացին առ բնակիչն Դանձակ քաղաքի. և նորա յօժարութեամբ ընկալան, քանզի էին ի մեծ նեղութեան ի զօրացն Վրաց, որք աւերէին զաշխարհս նոցա, և դերէին զմարդ և զա- 10 նասուն, ետուն նոցա տեղի բնակութեան ի սահմանս քաղաքին. օգնէին և այլ կերակրօք և ըմպելեօք. զի նորօք կայցեն ընդդէմ Թագաւորութեանն Վրաց: Իսկ զօրքն Հոնաց դադարեալք անդ և զետեղեալք, զօրաժողով եղև Իւանէ և դիմեաց ի վերայ նոցա հալածութեամբ. մե- 15 ծամեծս փրայր բնաջինջ առնել զնոռա և զքաղաքն, ի բազմութիւն զօրացն յուսացեալ և ոչ յԱստուած, որ տաց յաղթութիւն ում և կամի: Իբրև հարան ընդ միմեանս, ելին խուժքն հանգստեամբ յորջից իւրեանց. և զվաստա- կեալ և զքրեալ զօրան Վրաց ի բերանս արոյ արկեալ, և 20 զբաղումս ձերբակալ արարեալ, և զմեացորդան փախուցեալ, և մեծ բեղումն եղև յաւուր յայնմիկ զօրուն քրիստոնէից. և այնքան թողան ի ձեռանէ Աստուծոյ, մինչ զի մի վատ այր զբաղում քաջ արս և անուանիս եղեալ ի

պատերազմունս, իբրև հովիւ զհօտ առաջի անցուցեալ բերէին. զի եբարձ Տէր զօգնութիւն ի սրոյ նոցա. և ճշ ընկալաւ զնոսա ի պատերազմի. բերէին զարս պատուականս և վաճառէին ընդ դոյզն հանդերձից կամ ընդ Ե կերակրոյ. և Պարսիցն գնեալ զնոսա՝ անհնարին նեղութեամբ կեդէին զկեանս նոցա. և այնքան պահանջէին ի նոցանէ կշիռս ոսկոյ և արծաթոյ, մինչև անհնարին լինել հատուցանել. և բազումք մեռան անդէն ի բանտի:

Անդ ըմբռնեցան ընդ այլան և Գրիգոր որդի Հաղ-
 10 բակայ՝ եղբայր Վասակայ քայի, և Պապաքն՝ նորուն եղբոր որդի, զի երեք որդիք էին Վասակայ՝ Պապաքն, Մկտէմ, Հասան զոր Պոօշն կոչէին, արք քայք և անուանիք, որ յահէ նոցա դողայր ամենայն զօրն Տաճկաց: ԶՊապաքն սպանին ի պատերազմին. իսկ զԳրիգոր ձերբա-
 15 կալ արաբեալ, նեղէին բազում խոշտանգք, զի ուրանցի զԳրիգորս. և նա ոչ առ յանձն, այլ անուել ևս անարգէր զմուր օրէնսդիրն նոցա զՄահմետ, և զգարչելի օրէնս նոցա. և բարկացեալ նոցա՝ քարշեցին զնա մերկ ի վերայ երկրի, և փշով քանցեցին զամենայն մարմինս նոցա. և
 20 այնքան տանջեցին զնա, մինչև ի գանելն աւանդեաց զոգի իւր, և ընկալաւ ի Գրիգորոսէ զվկայական պսակն: Սորան գաւառաւ Խաչենեցիք էին, յերեւելի ազգէ, հաւատով քրիստոնեայք ուղղամիառք, և ազգաւ Հայ:

Յիշեալ նահատակութեան պատմութիւնն ունի մեայն Կիրակոս Գանձակեցին. մենք քաղել ենք Մոսկուայի 1858-ի տպագրութիւնից, էջ 119—120: Հմմտ. նաև Զամշեան՝ պատմ. Հայոց, հատոր Գ. էջ 202՝ Ո՛ր—1223 թուականի տակ:

II.

ՄՅԵՓՈՆՈՍ ՎՈՆՈՀՈՅՐ

† 29 = 1257

Ի թուականին հայոց 29 եկին յարևելից, ուստի մեծ զանն էր, է զանի որդիք՝ ամէն դուստան մի հեծելով. և մի դուստանն էր ԼԹ. Եւ են անուանք նոցա այս. առաջին և մեծն ի նոցանէ՝ Հոյլաու, որ էր եղբայր Մանկուղանին. 5 երկրորդ՝ Խուլն, որ և զինքն եղբայր Աստուծոյ ասէր, և ոչ ամաչէր. երրորդն՝ Բալախէն. չորրորդն՝ Տուտարն. հինգերորդն՝ Թագուդարն. վեցերորդն՝ Ղատա զանն. եօթներորդն՝ Բօրաղանն. և էին սոքա անհնազանդք միմեանց և յոյժ աներկիղք և մարդակերք:

10 Իսկ գալն՝ որ եկին, ամէն կառօք եկին և կառօք շրջէին, մինչ զի զլեառն և զբլուրս հարդէին աշխարհաւն արևելից վասն հեշտ գնալոյ կառացն և սայլիցն. Իսկ այն գլխաւորն, որ զինքն եղբայր Աստուծոյ ասէր՝ եկն ընդ մէջ երկրին, և կոխեաց անողորմաբար զտառապետը 15 քրիստոնեայսն, և զփայտէ խաչն, հւր և գտանէին ի ճանապարհս և ի լերինս կանգնեալ՝ զամէնն այրէին, և ոչինչ իրօք հչ յագենային, այլ զվանորայսն որ կային յերկիրն, հւր և գտանէին՝ առաւել ևս կոխէին, ուտելով և ըմբելով, և զպատուական քահանայսն կախէին և ծեծէին 20 անողորմաբար:

Իսկ գլխաւոր մի ի Խուլին հեծելէն գնաց ի վանք

1. Տպ. ի չումի. | Տպ. Թվականին. 6. Տպ. եղբն փե. հինգերորդն.

մի որ ասի Գերեթին. և էր հայր վանից ալևոր ծեր
յոյժ, ընդլեալ, սուրբ և առաքինի և ամենայն վարիւք
և բարի գործովք՝ կատարեալ, Ստեփաննոս անուն. Եւ
նա յորժամ ետես զգլխաւոր Տաթարին, որ գնայր առ
5 նա ի վանքն՝ էառ գինի ամանով ինչ և գնաց ընդդէմ
Տաթարին և բռնեաց տղղու, որպէս սովորութիւն է Տա-
թարին. Եւ ապա յետ այնորիկ տարեալ ի վանքն, և
նստուցեալ հանդերձ այլ հեծելօքն, որ կային զկնի
գլխաւորին, և զենեաց ոչխար, և երաց այլ գինի, և յա-
10 զեցոյց ուտելով և ըմպելով զամէնն՝ մինչ զի բռին կա-
րէին դադարել ի ձիանն. Եւ յերեկոյն արբեալ գնացին ի
տունս իւրեանց, զի հուպ առ վանքն էր տուն Տաթարին.
Իսկ յորժամ հասին ի տունս իւրեանց և ննջեցին զգիշերն,
ընդ առաւօտն զարթուցեալ՝ տեսին զգլխաւորն հիւանդ.
15 յոյժ, և յորժամ հարցին, թէ վասն ինչ պատճառի է հի-
ւանդութիւնդ՝ ասաց գլխաւորն, թէ երէցն զեղեաց զիս
յերեկոյն. Եւ էր անմեղ երէցն. բայց վասն խարաբ և
յանյազ ուտելոյն և ըմպելոյն իւրեանց այնպէս հանդի-
պեցաւ.
20 Եւ առ ժամոյն ուղարկեցին և կապանօք տարան
զհրաշալի ծերն՝ զհայրն Ստեփաննոս. և յետ շատ հարց և
փորձի և նոցա ոչ աւատալոյ՝ ի չորից կողմանց փայտ
ցցեցին, և պրկեցին անողորմաբար զամպարտն ի յայն
բանն, ի գետնոյն բարձր իբրև կանգնաւ չափ. և ապա
25 հուր վառեալ ի ներքոյ այրեցին, և խորովեցին զամենայն
մարմինն նորա մինչև աւանդեաց զհոգին հրաշալի ծերն
Ստեփաննոս. Եւ յայտնապէս նշան և սիւն լուսոյ տեսին
ի վերայ երանելի հօրն Ստեփաննոսի, որ այնպէս անմեղ
և ի զուր նահատակեցաւ և ընդ սրբոց մարտիրոսացն
80 պատկեցաւ.

6. Մաղախայի պատմութեան հրատարակիչ Գ. Պապկանեան էջ 68
ողղու բառը թացսորում է այսպէս. զաղղու, ուղղադոյն՝ տղղու, կամ
լու ևս՝ տրղու—ترغو، ترغو—հարկ, պաշար ճանապարհիւ. 8. Տպ.
հանդեմ.

Իսկ պեղծ և անոցորմ զլխուորն պն զատ ի ցաւէն,
որ ունէր հարկաւ ի գեւե. ինչ զի կատարեալ ուրէր
զպիգծ մարմինն իւր. և պնպնս չարչարանօք և դառն
հարուածով սպտակեցաւ. նոյնպէս և պմնայն բանակն
սնկան ի չար ախտ, և բազումք սպտակեցան ի նոցանէ.

Այս տեղեկութիւնք Ստեփանոս փանպօր նահա-
տակութեան մասին տալիս է Առդարեալ արեղաց,
«Պատմութիւն վասն աղգին ներդառ»։ Ս. Պետեր-
բուրգ 1870, էջ 23—25։

ՋԱԼԱԼ՝ ԻՍԽԱՆ ՆՐ ՏԷՔ ԽԱՉԵՆՈՑ

† 20 = 1261

Իսկ զբարեպաշտ և զառաքինի իշխանն Ջալալ
 նեղէր անհնարին կտտանօք, բազում հարկս պահանջ-
 օրով ի նմանէ՝ առաւել քան զկարն, եգեալ փայտ ի
 պարանոց նորա, և երկաթ՝ յոտս նորա: Եւ զայս առնէր
 5 ընդ նմա վասն առաւել քրիստոնէութեան նորա, զի
 թշնամիք էին ամենայն տաճկահաւատքն, որք յորդորէին
 զԱրղունն ի սպանութիւն նորա, զի ասէին, թէ սա առա-
 ւել թշնամի է դենիս մերոյ և օրինաց. զի և Արղունն
 և Տաճկակրօն էր. և առեալ տարաւ զնա ի Ղազունն:
 10 Իսկ նա գոհութեամբ տանէր ամենայնի, զի յոյժ տեղեակ
 էր աստուածային գրոց, և պահող, և աղօթական, և
 պարկեշտ ի կերակուր և յըմպելի, և ցանկացր մարտիրո-
 սական մահուան: Իսկ դուստր Ջալալին, Ռուզուքան
 անուն, որ կին լեալ էր Պօրա նուինին՝ որդւոյ Չարմաղունին,
 15 առաջին գլխաւորի Թաթարին, զնաց առ Տօղուս Խա-
 թունն՝ կին Հօւլաուլին, զի Թափեացէ զհայր իւր ի ձե-
 ոաց Արղունին: Եւ գիտացեալ անօրէն Ոստիկանին՝ առա-
 քեաց վաղվաղակի դահիճս և ի գիշերի ետ սպանանել
 զսուրբ և զարդար այրն. և երթեալ անօրէն դահճացն՝
 20 անդամ անդամ յօշեցին զնա ըստ նմանութեան սուրբ
 վկային Յակովբայ. նորին չարչարանացն հաղորդեալ, և
 պատիի նորուն արժանացեալ լիցի ի Քրիստոսէ Աստուծոյ
 մերոյ:

Այսպէս կատարեցաւ այրն անարատ և աստուածապաշտ, զընթացսն կատարելով, և զհաւատս պահեալ, յԶԺ Թուականին Հայոց: Եւ առաքեաց որդի նորա Աթապակն արս հաւատարիմս և ետ գողանալ զնշխարս հօր 5 իւրոյ, զի ընկեցեալ կայր ի ջրհոր մի ցամաք, զի Պարսիկն՝ որ ի տան իւրում ունէր զնա ի կապանս, տեսեալ աստուածայինս ի վերայ նորա, զի իբրեւ սպան զնա, իջեալ լոյս սաստիկ ի վերայ, խնամարկեալ ընկէց զնա ի ջրհորն, զի յետ աւուրց Թաղեացէ զնա պատուով: Նա 10 եցոյց խնդրողացն զմարմինն նորա, և պատմեաց զքանչելի երևումն. և նոցա ժողովեալ խնդութեամբ, և բարձեալ տարան զնա ի տուն իւր և Թաղեցին ի վանքն Գանձասար՝ ի գերեզմանս հարց իւրոց: Այլ և բերողք նշխարացն տեսին ի ճանապարհի զնոյն տեսիլ լուսոյն ի 15 վերայ նշխարացն:

Այս՝ հատուածը յիշեալ վկայի մասին տալիս է Կիրակոս Գանձակեցի, Մոսկուա 1858, էջ 235—6: Իսկ Վարդան պատմիչ (Վենետիկ 1862, էջ 152—153) իշխան Ջալալի նահատակութեան մասին պատմում է հետևեալը. «Ի յեօթն հարիւր թուին իշխանաց իշխանն արքայաշուքն Ջալալն դառն չարչարանօք կցորդեցաւ մահսն Քրիստոսի և վկայից նորա ի զրախօս Տաճկաց, զուր պարտաւորեալ և մատնեալ Արղունին. տարեալ ի Տաճկաստան ի Խազուինն, և անդ գիշերի յօգակոտոր արարեալ սպանին, միայն զքրիստոսասիրութիւնն ունելով պատճառս, պահօք և աղօթիւք և ողորմածութեամբ և զմիաշարաթսն յոտնկացութեամբ անցուցեալ գժամանակս իւր մինչև ի ծերութիւն, վասն որոյ և լուսով ի բարձանց պատուեաց զնա Աստուած, իջանելով ի վերայ յօշեալ անդամոցն նորա, պսակելով և վկայելով զանպարտաւոր մահ նորա զմարտիրոսական: Ջոր տեսեալ սպանողացն սոսկացեալ ընկեցին ի ջրհոր մի ցամաք, մինչև եկին իւրքն և տարեալ Թաղեցին իւր սեփական վանքն Գանձասար կոչեցեալ հայրենեօք

տուն գերեզմանի իւրեանց. զնոյն ճառագայթս լուսոյ
տեսանելով բերողացն: Հմմտ. նաև Զամչեան, Գ. էջ
260, ԶԺ և 1261 Թումականի տակ: Նոյն ԶԺ=1261 Թումա-
կանը ունի Կիրակոս Գանձակեցին. իսկ Վարդան պատ-
միչ Զաւալի նահատակութիւնը գնում է «Ի յեօթն հա-
րիւր քուին» այն է Զ=1251:

ԳՐԻԳՈՐ ԲԱԼԱՍԵՑԻ, ՍԻՄԵՈՆ ԵՒ ԿԻՐԸՎԱՍ

† 21^թ հոռի դ = 1290 փետ 10 ուրք.

Յամի էձԼԹ Թուականութեանս Հայոց տումարի՝ ես
նուաստ ծառայ ծառայիցն Աստուծոյ՝ Դաւիթ երէց, ի քա-
ղաքէս Բալուայ, սկիզբն արարից պատմել զանցս աղետիցն,
որ ի յազգէն Իմայելացւոցն կրեաց քրիստոսադաւան
5 և քաջ ըաբունապետն Գրիգոր ի քաղաքին Խարբերդ-
որ զչարչարանս և զնահատակութիւն տանջանաց զսր-
բոյն Գրիգորի Լուսաւորչին և զսրբոյն Ստեփանոսի նախա-
վկային բերէր զօրինակ համբերութեամբն իւրով։ Այս
սուրբ վարդապետս՝ Գրիգոր էր ի քաղաքէն Բալուայ,
10 բարեսէր և աստուածապաշտ ծնողաց զաւակ, ուսեալ
զԱստուածաշունչ՝ զՀին և զՆոր Կտակարանն և առեալ
զպատիւ և զաստիճան քահանայութեան, հեզ և խոնարհ
վարուք, բնակէր ի մէջ աշխարհի, որպէս յանապատի։
Եւ կացեալ ընդ ամուսնոյն իւրոյ ամս Բ և փոխեցաւ
15 յաշխարհէս ամուսինն իւր։ Թէպէտ օրինաբ էր ամուսնա-
ցեալ, այլ ունէր ի մտի զբանն առաքելոյն Պօղոսի որ

1. գ յամի եօթնհարիւրերսրդի երեսներորդի. | գ հայկազան տո-
մարի. 2. գ չաւի աստուծոյ. | մ էրէց. | գ ի քաղաքիս. 3. մ բուլուայ.
գ բալուա. | գ զանձս. 4. գ իմայելացւոց. 5. մ գրիգրիգոր. 6. մ կսուրբ.
7. գ ստեփաննոսի. | 8. մ աւրինակ. 9. գ վարդապետն. | գ բալուա.
10. գ ծնողաց. | գ նստեալ և ուսեալ զածային կտակարանն (փխ.
ուսեալ զնոր կտակարանն). 13. մ յաշխարհի. 14. մ փոխեալ
(փխ. փոխեցաւ յաշխարհէս). 15. գ և Թէպտ և էր օրինաբ. 16. գ ի մտի
ունէր. | գ զբան առաքելոյն զսրբոյն պօղոսի.

ասէր. «Եթէ ունիցիմք կանայս, որպէս թէ չունիցիմք»: Եւ
յայնմ հետէ հօգս ի մտի եղեալ՝ ելանէր ի քաղաքէն
իւրմէ և գնացեալ դադարէր յարևելս՝ յԱյլարատեան գա-
ւառն՝ ի վանքն Վիրապի սրբոյն Գրիգորի Լուսաւորչին՝ առ
5 հռչակաւոր իմաստասէր վարդապետն հայոց Վարդան. որ
և դպրոց կարգեալ էր նորա Խ աշակերտօք, զոր մինն սա
գտանէր ի մէջ նոցա՝ փայլեալ շնորհօք և առաքինութեամբ.
զի էր երիտասարդ հասակաւ, խարտեաշ և լուսափայլ
դիմօք և խոնարհհոգի, քաղցր և կակուղ՝ բնութեամբ և
10 սիրուն առ ամենայն ընկերան իւր:

Եւ կացեալ անդ ամս 2՝ տքնութեամբ և աշխատու-
թեամբ և մեծաւ ջանիւ նեղէր զանձն իւր յուսումն աստ-
ուածային գրոց: Եւ յետ 2 ամին անցելոյ՝ հաճեալ մեծ
վարդապետն Վարդան ընդ շնորհս և ընդ գիտութիւն
15 նորա, առեալ նմա զաստուածային օրհնութիւնն և զգա-
ւազանն վարդապետութեան, գրով և իշխանութեամբ
առաքեաց զնա յաշխարհն իւր՝ քարոզել և աւետարանել
զբանն կենաց ի լսելիս ամենեցուն:

Եւ եկեալ ի քաղաքն իւր՝ ընդ առաջ ելին նմա միա-
20 համուռ ողջագուրելով զնա, որպէս զերկնաւոր վարդա-
պետն Քրիստոս: Եւ գրով յանձնեցին ի նա զսուրբ Մես-
րոպայ աղօթանոցն և կայարանն, որ կայ յանառիկ դղեակն,
և զսուրբն Յակոբ որ էր յառաջի նորա: Զոր յանձն էառ
և շինեաց վերստին զեկեղեցին և զվանքն, և կացոյց անդ
25 կրօնաւորս և առաջնորդս, և դադարումն անդ լինէր: Եւ

1. գ թէ. | Հմմտ. Առ. Կորնթ. գլ. Կ. 29 չգի որ ունիցին կանայս՝
որպէս թէ չունիցին: 2. ձ այնժեանէ. | զ ելանել. 4. ձ սուրբ. 5. զ
և իմաստասէր. 6. ձ կարել էր (փխ. կարգեալ էր). 7. ձ դաւանէր
(փխ. գտանէր). 8. ձ խարտէշ. 9. ձ յոգի փխ. հոգի. | զ և քաղցր. | զ
բնութքն. 10. զ ընկերակիցան. 11. ձ յուժի անդ. 12. ձ մեծ. 13. զ կտա-
կարանաց հին և նոր օրինացն (փխ. գրոց). | զ յուժի և յետ զ ամին
տնցելոյ. 14. զ յուժի և ընդ գիտութիւն. 15. ձ տրեւալ. | ձ գաւազան.
17. զ առաքեալ. | զ յուժի զնա. | զ յաշխարհ. 19. զ ի քաղաք. | զ
յառաջ. | զ յուժի նմա. 21. ձ անձնեցին. | ձ զ գլ. | զ մեսրօպայ. 22. զ
կա. 23. զ և յանձն առ և շինեաց և զսուրբն յակոբ (փխ. և զսուրբն
յակոբ). | զ առաջի. | ձ անձն. 24. զ յուժի վերստին. | զ վերակացուս
(փխ. անդ կրօնաւորս և առաջնորդս). 25. ձ դադարումն.

- գայր յամենայն ժամ ի բաղաքն և ժողով առնէր յեկեղեցիսն, յորդորէր և հաստատէր զժողովուրդն և զժամատեղիսն, քաջալերէր զքահանայս և մխիթարէր զամենեսեան քաղցրալուր վարդապետութեամբն իւրով. պատուիւ 5 ըէր նոցա թողուլ զմեղս և ատել զպոռնկութիւն, զազա հուլթիւն, զգողութիւն, զմարդասպանութիւն, զոխակալութիւն, զարբեցութիւն, զստախօսութիւն և զայլն՝ որ սոցին նման են. և ամենեքեան լսող և հնազանդ լինէին քաղցրուսոյց վարդապետութեան նորա:
- 10 Արդ՝ ես ծառայս Աստուծոյ Դաւիթ երէց, քրւեր որդի նորա, աշակերտէի և սպասաւորէի նմա. զորոյ զարբութեան, զպարկեշտութեան, զառաքինութեան և զհամբերութեան համբաւն բացայայտել կամիմ լսողացդ: Ոչ թէ այլոց տեսութեան և յայլոց լսելով՝ այլ ես ինձէն 15 ականատես և ականջալուր եղեալ՝ պատմեմ ձեզ զխոնարհութեան, զսրբակացութեան, զչնորհացն, զաղքատսիրութեան, զօտարսիրութեան զբարի նախանձն՝ զոր ունէր առ Աստուած և առ մարդիկը՝ որ անդադար խրատուօրինացն ուսուցանէր զամենեսեան: Զտիւ և զգիշեր յԱստու 20 ռաժաշունչ Գրոց կարդալոյն ոչ խափանէր և զգիշերն՝ առանձնական աղօթիւք, յօտնակացութեամբ, աքնութեամբ և սաղմոսերգութեամբ անցուցանէր: Եւ զկարգ ժամատեղացն անխափան կատարէր ընդ սպասաւորս եկեղեցւոյն: Եւ ելեալ քարոզէր ի տեղիս տեղիս և ուսուցանէր 25 զբանն Աստուծոյ՝ բազում համարձակութեամբ: Եւ գնա-

1. ձ յեկեղեցին. 2. զ և յորդորէր զժամատեղիսն (փխ. յորդորէր և հաստատէր զժողովուրդն և զժամատեղիսն). 3. զ լուսի և | զ զժողովուրդսն (փխ. զամենեսեան). 4. ձ պատուիւրէր. 5-6. զ զպոռնկութիւն և զչնուրի գողութի զմարդասպանութի զազահուլթի (փխ. զպոռնկութիւն... զմարդասպանութիւն). 8. զ լսող լինէին և հնազանդ (փխ. լսող և հնազանդ լինէին). 9. զ քաղցրաբարառ հրամանաց նր (փխ. քաղցրուսոյց ... նորա). 11. ձ զոր. 12. ձ պարկեշտութեան. | զ և զառաքինութե և զպարկեշտութե. 14. զ միայն (փխ. թէ). | զ տեսութ. 15. զ յականատես. | զ զխոնարհութեան. 16. զ զաղքատսիրութեան. 17. զ զօտարսիրութեան. 18. զ մարդիկը. 19. ձ ամեն. | զ և զտիւ. 20. զ կարդալոյ. | զ գիշերն. 21. զ յօտնակալ. 22. զ լուսի և սաղմոսերգութեամբ. 23. ձ ընդ սպասաւորսն եկեղեցոյ. | զ ամ (փխ. բազում).

ցեալ յաշնանային ժամանակն ի Խարբերդ քաղաք՝ քարոզէր
և ուսուցանէր նոցա՝ զպահանս սուրբ պահել, ի յաղօթս
ճգնել. որ յառաջն թոյլ և ծոյլ էին յաղօթից և ի պահոց
և ոչ ունէին զմիաբանութիւն ժամատեղաց, և քահանայքն
5 և ժողովուրդքն անհնազանդ էին միմեանց. իսկ ի գալ և ի
դադարել վարդապետին անդր՝ թողեալ ամենեցուն զսովո-
րական գնացս իւրեանց՝ զոր յառաջն ունէին. զի վար-
դապետն օր ըստ օրէ առողջանէր զնոսա ջրովն կենդանա-
րար, որպէս մարգարէն ասէ. «Գնացք գետոց ուրախ առնեն»
10 զքաղաքն Աստուծոյ: Եւ օր ըստ օրէ ժողովէր զնոսա յե-
կեղեցին և պատուիրէր նոցա հաստատուն կալ ի հաւատս
և հրաժարիլ ի մարմնաւոր հեշտութեանց և յիշել զօր մա-
հուն և զահեղ դատաստանին, զահ դժոխոցն և զփառք
և զհանգիստ արդարոցն: Եւ զայս լուեալ դառնային ամե-
15 նեքեան ի չար գործոց իւրեանց՝ զոր յառաջն սովորեալ էին.

Եւ վարդապետն կեցեալ անդ ամիսս Ե և յօր ըստ
օրէ յաւելոյր և աճեցուցանէր զքանն և զսէրն կենաց, և
սերմանէր յերկիր բանաւոր, և բերէր պտուղ հարիւրաւոր.
Իսկ բանսարկուն սատանայ, որ ի սկզբանէ ճշմարտութեան
20 հակառակ կայ՝ նախանձեցաւ ընդ բարի գործս նորա,

1. ձ աշնանային եղանակն. | զ քաղաքն. 2. զ յուճի ի. 3. զ յառաջն
էին թոյլ և ծոյլ. 5. ձ ժողովուրդն. | զ անհնազանդ միմեանց գտա-
նէին. | զ յուճի ի գալ և. 7. զ գնացան. 7-9. զ և բացեալ գրեւանն իւր
վրդպն բղխէր նց ջուր կենդանարար արբուցանել զպաքումն հոգւոց
նց ոպ ասէ մարգարէն (փխ. զի վարդապետն ... մարգարէն ասէ).
Սաղմ. խե. 5. 10. զ յուճի աստուծոյ. | զ և նա. | ձ գնա (փխ. զնոսա).
11-14. զ բանայր գրեւանն իւր մեկնէր նց զածային օրէնսն և զհա-
ւատոց պնդութին և պատուիրէր նոցա հրաժարիլ ի մարմնական
հեշտութեց և յիշել զօր դատաստանին և զահեղ ատենին (փխ. և
պատուիրէր զհանգիստ արդարոցն). 11. ձ պատուիրէր. 12. ձ
հրաժարեալ. 14. ձ արդարոցըն. | զ յուճի զայս լուեալ. | զ ամքն
իւրաքանչիւր ոք (փխ. ամենեքեան). 15. զ էին սովորեալ. 16. ձ և
կամ է անորոշ հ. 16-18. զ եւ դադարեալ նր անդ ամիսս Ե և օրստօրէ
յաւելոյր ի նս զքանն այ աճեցուցանէր զսերմն բարի մշակն երկնային
սերմանէր յերկիր բանաւոր զի բղխեցէ պտուղ հարիւրաւոր արմա-
տացուցանէր աշակերտութբ զբարին զի խլեցէ զյարն (փխ. եւ վար-
դապետն ... պտուղ հարիւրաւոր այն հ օղ 16-18). 20. զ կա. | ձ
զբուածս (փխ. գործս). | զ նց (փխ. նորա).

չարժեաց ի չար նախանձ և գրգռեաց զազգն ճանկաց
և զՊալատիաց՝ որ էին ի քաղաքին, ի մեծամեծաց մինչև
ի փոքունս, պատգեալ և չարացեալ ընդ միաբանութիւն
ժողովրդեանն հետ վարդապետին և ընդ ժողովիւն աղօ-
5 թից նոցա յեկեղեցին՝ արք և կանայք. և այս եղև սկիզբն
և պատճառ չար նախանձու նոցա:

Այր ոմն գլխաւոր ի նետողաց ազգէն և կամ՝ ի Պար-
սից, ի մեծ տոհմէ, բնակէր ի Խարբերդ քաղաք, իշխեցող
աշխարհացս այսոցիկ, անուն նորա՝ Խարպահդ աղայ: Եւ
10 յայնմ ժամանակին՝ ի ներքին աշխարհացն ի Ռմբշխոյ և
ի Հաղպայ ժողովք արարեալ հեծելեաց՝ յարձակեցան ի
վերայ աշխարհաց մերոց՝ գերել և աւերել: Իսկ Խարպահդ
աղան և այլ գլխաւորքն որ էին ի սահմանս մերոյ երկրին,
ժողովք արարեալ զօրաց՝ ելին ընդդէմ նոցա ի պատե-
15 թազմ: Եւ նոքա յաղթեցին զօրս մեր, աւերեցին զերկիրս
մեր և գերեցին և տարան զեղբայր Խարպահդ աղային
գերի ի Մսրք քաղաք. և ջանայր գնել զեղբայրն ի գերու-
թենէ:

Եւ յաւուրսն յայնոսիկ նստեալ գլխաւորաց քաղաքին
20 ի դարպաս մի մեծ և խորհուրդ առնէին ընդ միմեանս՝
վասն գնելոյ զեղբայրն ի գերութենէ, և սահմանեալ հար-
կապահանջութիւն յաշխարհին՝ ժողովել գանձս ի մեծամե-
ծաց մինչև ի փոքունց և ի տնարգել աղջկանց: Ի նոյն

1. գ ի նախանձ չար գրգռեալ. 2. գ պարսկաց. | գ ի մեծամեծս
և ի փոքունս. 3-6. գ ընդ միաբանեալսն առ վարդպն և ընդ ժողովս
նց յազօթսն և յեկեղեցին և այս եղև պատճառ և սկիզբն չար նախան-
ձու նց (փխ. ընդ միաբանութիւն...նոցա). 7. d ի նետող. | d պարսից
(փխ. ի պարսից). 8. d տոհմից. | d խարբերթ. 9. d յաշխարհաց. | d
յունի այսոցիկ. 10. գ աշխարհաց ի դմշխոյ և ի հալպա. 11. d հեծե-
լաց. 13. գ գլխաւորք. | գ է փխ. էին. | գ մեր աշխարհիս. 14. գ յունի
զօրաց. | գ յունի ի. 15. գ նց յաղթեալ զօրաց մերոց (փխ. նոքա
յաղթեցին զօրս մեր). 16. գ յունի մեր. 17. d մար. | գ զեղբայրն իւր
ի գերութենէ. 19. գ գլխաւորացն. | գ յունի քաղաքին. 20. գ մեծ
քառից յետոյ աւելցնում է՝ և բարձրագոյն և ամրագոյն էր շինեալ եւ
այլ մեծամեծք նստել ի դարպասն յայն. | գ առնել. 21. գ գնելոյն.
| գ ի գերութենէ. | գ սահմանել. 22. d յաշխարհն. | գ գանձս ան-
թիւս. 23. գ և ի փոքունց մինչև. | գ աղջկանց-ից յետոյ աւելցնում է
և մինչև յաղբատու գլխահարկս գրել և ժողովել.

- ժամին յանկարծակի աստուածաստ ըստկութիւն եկն ի վերայ նոցա զի ճայթեաց առեղ դարպասուն և կտորեցաւ ընդ մէջն, և Դ որմեանքն յերկար դիտան, և աստուածին նաւառ ի վերայ նոցա Եւ ամենեքեան որ անդ կային՝
- 5 չարաչար մահուաւն տառակեցան՝ ըստ բանի մարգարէին որ ասէ. «Ի՞նչեղմանք տունք նոցա եղիցին»։ Եւ չար խորհուրդն զոր խորհեցան՝ խափանեաց Տէր Եւ ամենեքեան որ լսէին՝ փառաւոր առնէին զԱստուած՝ որ փրկեաց զնոսա ի պատուհասէն՝ որ գալոցն էր։ Այս եղև ի նոյն ամին,
- 10 յորժամ վարդապետն կայր անդ։ Եւ քրիստոնեացն որ էին անդ՝ առաւել ևս ճշմեքին ի պաշտ և յողօթ, որ ըստ օրէ դային առ վարդապետն, և նա բանիւք աստուածային օրինացն խրատէր զնոսա. և նոքա ևս քան զևս ուրախանային ի սէրն Աստուծոյ։
- 15 Իսկ ազգն Տաճկաց և Պարսից՝ որ կային անդ՝ և խառնիւնաղանձ ժողովուրդքն՝ որ կոչին Խօշամատիք և շխերացն՝ և խորհեցան խորհուրդ չարեաց ի վերայ անձեղ քրիստոնէից. և ի գիշերի սպանին շուն մի և զչան գլուխն տարեալ եղին ի մահրապն և զշունն կախեցին ի դուռն
- 20 մզկիթին։ Եւ առաւօտուն միաբանեցան և գոչէին թէ «եկայք տեսէք, ազգ և աղինք և գլխաւորք Տաճկաց, թէ զինչ են արարեալ ժողովք վարդապետին ի մզկիթն մեր»։

1. գ յանկարծակի ի նոյն ժամն. 1-2. զ յածային ցառմանէն և ի բարկութենէն ժամանեաց ի վր նց (փխ. աստուածաստ...նոցա). 2. գ ճայթեա. 3. զ յիւրար. 4-5. գ և չարաչար մեռան բ մեծամեծ զխաւորքն խարաւմդ ազան և պատրաստին պալպին և այլքն որ էին ի նս (փխ. և ամենեքեան ... աստակեցան այն Է օղ 4-5). 6. Սաղմ. իր 12. | գ խորհուրդն փխ. չար խորհուրդն 7. գ ալք բ. յ. աւելացմամ Է և զընան զոր խոսեցան ոչ մրեաց, առ նոսա. 8. զ որսէին (փխ. որ լսէին). գ փրկեացն. 9. զ տարին (փխ. ամին). 10. գ անդ կայր. 11. գ ի տեղին յայնմիկ (փխ. անդ). | գ յունի ևս. | գ օրստօրէ. 12. գ զալ (փխ. դային). | գ յունի նա. 13. զ յունի օրինացն. 14. գ ուրախ լինէին. 15. գ պարսկաց. | գ ի տեղին յայն (փխ. անդ). 16. գ խառնաճաղանձ. | գ ժողովրդեանն. | գ կոչէին. | գ խոշամատիք. 17. գ խաղիւրդն փխ. շխերացն. | գ խորհուրդք. 18. գ յունի տարեալ. | գ զինչ էնքեալք (փխ. եղին). | գ ի մահրապն. 20. զ առաւօտուն. | գ յունի թէ. 21. գ յունի տեսէք.

Եւ գրին իւրեանց արարեալ չարիսն ի վերայ մեր վարդապետին և անմեղ ժողովրդեանն և բորբոքեցան ի չարութիւն ի մեծամեծաց մինչև ցփռութեանն:

Եւ վարդապետն յեկեղեցին միաբանեալ զժողովուրդն
5 յաղօթս, զի էր պահը սուրբ Սարգսին, և յանկարծակի հասին շեխերն և ժողովք Խօշամատեաց և մտեալ ի մէջ ժողովոց քրիստոնէիցն՝ արկին ձեռս ի վարդապետն և քարշեցին ի դուրս ի հրապարակն. և նա ամենեկին ոչ գիտէր զպատճառն: Յայնժամ հասին զինուորք ի գլխաւորաց
10 քաղաքին և տարան զԻրիգոր վարդապետն ի բանտն, և ԽԵ այր պատուաւոր ի քաղաքէն եղին ընդ նմա ի բանտի. և էր օր պահոցն չորեքշաբաթի: Եւ վարդապետն քարոզէր ժողովրդեանն ի բանտին զբանն կենաց և միութարէր զնոսա և հաստատէր ի սէրն Աստուծոյ:

15 Եւ տեսեալ վարդապետն յայնմ գիշերի տեսիլ՝ զկէտ կատարման իւրոյ, և առաւօտուն ելեալ պատմէր բանտարգել քրիստոնէիցն և ասէր. «Ո՛վ քրիստոսասէր եղբայրք, յայսմ գիշերի տեսի զհրաժարիլն իմ ի ձէնջ՝ որ յայսմաւոր կատարիմ նահատակութեամբ չարչարանք
20 մարմնոյս և ելանեմ յաշխարհէս. բայց ձեզ և հչ միոյ վնաս լինի ինչ, բայց երկուց արանցդ՝ որ ինձ սպասաւորէին և առաջնորդէին ժողովելոցն և միաբանելոցն կոչել յեկեղեցին: Եւ ես ձեզ փոխան եղէց, բայց դուք հաստատուն կացէք ի սէրն Աստուծոյ՝ և յիշեցէք և զմտաւ

1-2. զ եղին զիւրց գործն ի վր անմիղ քրիստոնէիցն (փխ. եւ գրին..... ժողովրդեանն զես օղ 1-2). 3. ձ ի մեծամեծաց մինչև ի փոքունսն. 4. զ վարդապետն գրիգոր. | զ ժողովրդօքն. 5. զ յաղօթսն. 6. զ խոշամատեաց. 7. զ ժողովոցն (փխ. ժողովոց քրիստոնէիցն). 8. ձ քարեց. 9. ձ զինուորք. | զ ի գլխաւորացն (փխ. ի գլխաւորաց քաղաքին). 10-II. զ իս և ե (փխ. և իս). II. ձ պատուաւոր. | զ այլք պատուաւորք. | զ և եղին. 12. զ պահոց. | զ չորեքշաբթի. | զ յունի վարդապետն. 13. զ ժողովրդոցն. 15. զ տեսանէր. | զ ի (փխ. յայնմ). 16. զ կատարմանն իւրո. | զ յունի ելեալ. | ձ պատմիլ. 16-17. զ բանտարգելեացն (փխ. բանտարգել քրիստոնէիցն). 17. զ եղբայրք. 18. զ տեսի տեսիլ (փխ. տեսի). 19. զ չարչարանք քառից յետոյ անչացնում է և նեղութք. 20. զ մարմնոյս իմոյ (փխ. մարմնոյս և). 21. զ ինչ վնաս լիցի (փխ. վնաս լինի ինչ). | զ յ բ (փխ. երկուց). 23. զ և (փխ. բայց). 24. ձ յունի և յիշեցէք ... զգօրէնս աստուծոյ.

ածէք զպատուիրանն և զգօրէնս Աստուծոյ, զոր ուսուցի
ձեզ ի տուէ և ի գիշերի: Զի այսօր է իմ տեսանել զձեզ
և առաջի ահեղ ատենին Գրիստոսի տեսցուք զմիմեանս.
և մի մոռանայք զիս յաղօթից ձերոց, զի սէր ձեր և կա-
ծ տարուամ իմ նեղէ զիս»: Եւ զոր սոցին նման է՝ բանիւք
աստուածային խրատէր զնոսա, և ամենեքեան լային և
յօտն անկանէին օրհնիլ ի նմանէ:

Յայնժամ հասին զինուորքն և բազմութիւն խառնի-
ճաղանճ ժողովոյն Տաճկաց սուսերօք և բրօք և հանին
10 զսուրբն ի բանտէն և զերկուս սպասաւորսն ընդ նմա՝
զՍիմէօն և զԿիրակոս՝ և տարան ի քաղաքէն ի դուրս ի
յարձակ տեղուջ՝ ուր ժողովեալ էին բազմութիւնք Տաճ-
կաց անթիւ և անհամար:

Եւ գլխաւորք ժ աթոռով նստեալ՝ ի քաղաքէն և յայլ
15 քաղաքաց եկելոց, զորոց զանուանսն ծանր և անարժան
համարեցայ գրել՝ և կացուցին առաջի ատենին զվար-
դապետն Գրիգոր: Եւ ի ժամուն յայնմիկ ամենեւին մին
քրիստոնեայ ոչ երևէր. զորս ի բանտի էին արգելեալք
և զորս յահէ օրինացն փախուցեալք և թազուցեալք:
20 Յայնժամ հարցանէին զնա ի ձեռն թարգմանին թէ լձի
մտեր դու ի քաղաքս մեր, և ժողովուրդ քո սպանին շուն
մի, և ի գիշերի բերեալ կախեցին ի յաղօթարանս մեր:

2. զ տեսանելն. 4. զ յաղօթս ձեր. 5-6. զ յունի և զոր սոցին ...
խրատէր զնոսա. 7. զ առաջի (փխ. յօտն). 8. զ խառնահանճ. 9. զ
ժողովրդեանն ընդ նոսա (փխ. ժողովոյն տաճկաց). | զ բիւրաւք.
10. զ զսբ վարդապետն գրիգոր (փխ. զսուրբն). | զ նր փխ. ընդ նմա.
11. զ ի դուրս ի քաղաքէն. 12 զ տեղոջ. 12-13. զ բազմութի յոյժ
անթիւ մարդկան մեծամեծք և փոքունք (փխ. բազմութիւնք տաճկաց
անթիւ և անհամար). 14. զ աթոռովք. 14-15. զ յունի ի քաղաքէն ...
եկելոց. | զ գորոյ. 15. զ զանուանս. 16. զ համարեցաք գրել ի գիրս
յայս (փխ. համարեցայ գրել). | զ յատենի. 16-17. զ զգրիգորիս (փխ.
զվարդապետն գրիգոր). 17. զ յունի ի ժամուն յայնմիկ. 18. զ քրիս-
տոնեա. | զ կրեւէր-ից յետոյ ի ժամուն յայն. | զ զոր ի բանտէն ար-
գելեալ և զոր թաքուցեալ յահէ նց (փխ. զորս ի բանտի..... թազու-
ցեալք այն հ տղ 18-19). 20. զ ընդ նա փխ. զնա. | զ թարգմանի | զ
յունի թէ. 21. զ յունի դու. | զ ժողովք. 22. զ յունի մի. | զ և կա-
խեցին ի գիշերի ի տուն աղօթից մերոց (փխ. և ի գիշերի.....մեր).

Եւ նա լի սրտիւ և պինդ հաւատով բացեալ գրեթէ անհատն էր՝
 առնէր նոցա պատասխանի և ասէր. «Ամենայն ազգի և
 լեզուի աղօթք առ Աստուած ելանէ, և ամենայն տեղիս
 ուր և աղօթեն՝ Աստուած անդ կայ. Զիմարդ էջիւ մարդ
 5 այսպիսի չարիս գործել ի տուն աղօթից. զի թէ ես գի-
 տենայի զգործող չարեացդ այդ՝ ես ինքնին սպանանէի
 զնա. ես ի քաղաքիս յայսմիկ ծածուկ ինչ ոչ լծօնեցայ,
 այլ յայտնադէս ուսուցի ամենայն մարդոյ զբարիս գոր-
 ծել և ոչ զչարս. Ասեն. «Զինչ ուսուցերս. Ասէ վարդա-
 10 պեան Գրիգոր. Սիրելի զԱստուած և զընկերն, ի բաց կալ
 ի շնութենէ, ի գողութենէ, ի սուտ վկայելոյ, ի մատնու-
 թենէ, յարբեցութենէ. զպահքն սուրբ պահել, զաղօթքն
 առ Աստուած՝ մաքուր մտօք առնել և աշխարհի խաղա-
 ղութիւն խնդրել, և թագաւորաց և մեծամեծաց իւրոց
 15 առողջութիւն և պահպանութիւն յԱստուծոյ խնդրել. Զայս ամենայն և որ սոցին նման են ասէր վարդապետն
 Գրիգոր ի ձեռն թարգմանին, զոր կացուցին ի միջի. Իսկ
 թարգմանն ոչ ըզորդ ասէր զքան վարդապետին, այլ զվե-
 զուն սրեալ ի չարութիւն՝ խօսէր ըստ իւրում չար սրտին.
 20 Եւ յարուցանէր զսրտմտութիւն բռնաւորացն ի վերայ ան-
 մեղ գառինն՝ որ էր ի մէջ արիւնարբու գայլոցն.

Եւ յետ հարցմանցն և ի յատեան կալոյն՝ ապա յա-

1. գ. սիրտիւ. | ձ պինտ. | գ գրեթէ. 2. ձ յոմի պատասխանի.
 3. ձ լեզուի. | գ ելանեն. | գ յամ տեղի. 4. գ աղօթեն (փխ. և աղօ-
 թեն). 5. գ այդպիսի. | գ և ես. | գ գիտէի. 6. գ զգործող բանիդ
 (փխ. զգործող չարեացդ այդ). | ձ սպանանէին. 8-9 գ յոմի զբարիս....
 զչարս. 9. գ ասացին. | գ գրիգորիոս (փխ. վարդապետն գրիգոր).
 11. գ ի շնութենէ. | գ վկայութենէ (փխ. վկայելոյ). 11-12. գ յարբե-
 ցութենէ ի մատնութենէ. | գ զաղօթքն. 13. գ յոմի մաքուր. | ձ յա-
 խարհի. 14-15. գ յոմի և թագաւորաց..... խնդրել այն և ող 14-15).
 16. գ յոմի ամենայն. | գ էր փխ. են. | գ գրիգորիոս փխ. վարդա-
 պետն գրիգոր. 17. ձ յոմի զոր կացուցին ի միջի. 18. գ ոչ ասէր զնոս
 գրիգորի (փխ. ոչ ըզորդ... վարդապետին). | գ զվեզուն իւր. 19. գ
 զչարութի փխ. ի չարութիւն. | գ խօսէր զչարիս ի սրտի իւրում և
 յարուցանէր (փխ. խօսէր յարուցանէր). 20. ձ յարուցեալ. 21. գ
 արեանարբու. 22. գ անչափ հարցմանցն. | ձ յատեան գայլոսն (փխ.
 ի յատեան կալոյն).

բուցեալ թի քաղաքացւոյն՝ քաղաք քաղաքանօր ընդ վար-
դապետին և քաղաք. զմի քաղաքացւոյ, զպարզի ի հարապ
մեր և առ զկրօն առաջնորդին մերոյ, և տալիք քեզ պար-
գեալ քաղաքին և իրիւն զառաջնորդին մեր պատուեմք
5 զքեզ: Ասէ Գրիգոր. Սնանիս և ամբարիշտ բռնաւոր, զի-
ւորք քաղաք գլխնաւորին Գրիգոր և պարզեմ զմեզեալ
առաջնորդին ձեռք, որ իւրաքանչեւ մտօք վորոյս զձեզ ի քա-
լաքացւոյն նորա կամեն. զիւրք քաղաք զքայն և զհամ ի
խաւարն. զու պատանաս ինչ տանջանօր երկրաւորին ելա-
10 նել ի վարմանս՝ որ փոխանակ այս կենացս չպարզեմանք
համբերողացն պատրաստեալ է Աստուած զանմահական
կեանսն և զանվախման արախութիւնսն և զանթաղմ
պապին: Եւ այլ բազում բանս քաղաքացւ առաջի նոցա հա-
մարձակութեամբս:

15 Բայնժամ պիտի դատաւորին. Ալեւոր ծեր, խնայեալ ի
ձեռքիւնդ քո և ի յալիւզ և մի մատներ զանձն քո ի
տանջանսն և ի չարչարանս: Ասէ Գրիգոր. Բերեալ կայ ի
գրի՝ թէ բազում նեղութեամբ և չարչարանօր պարտ է
մտանել յայն հանդիստն. զի նեղ է դուռն և գծուարին
20 է ճանապարհն, որ տանի ի կեանս, և լայն է դուռն և
արձակ ճանապարհ, որ տանի ի գծոխսն. և բազումք են
որ գնան ընդ նա: Ասէ գաղտնորն. Վճիռ մարդիկ դնան
ընդ նա: Ասէ Գրիգորիոս. Վճիռ հեշտութեան կամաց ծա-
ռայեն՝ ուտելով և ըմպելով, ազահելով և արբենալով,

1. զ գրիգորի փա. վարդապետին. 2. զ յունի ով. | զ մարհատի. 3. զ վեր-
նա. | զ մարհատի փա. առաջնորդին գերոյ. 3-5. զ և պարզեալ տաց
քեզ և արարից քեզ ած ի միջի մերում (փա. և տալիք.... պատուեմք
զքեզ). 4. զ պատուեմք. 5. զ գրիգորիոս. | զ անբարիշտ. 6. զ զարապակեալ
մահման (փա. զմեռեալ... ձեռք). 9. զ ըստառնաս. | զ տանջանօր յանցա-
ւոր երկրիս (փա. տանջանօր երկրաւորիս). 10-12. զ պատրաստեալ է
ինչ ած զանմահական գլխնսն (փա. որ փոխանակ զանմահական
կեանսն). 12. զ զանվախման. 15. զ ալեւորն. 16. զ յունի և ի յալիւզ. 16-
17. զ ի տանջանս (փա. ի տանջանսն և ի չարչարանս). 17. զ գրիգորիոս.
17-19. զ և ի խնայեցի իս (փա. գրեալ կայ յայն հանգիստն). 19. զ
գծուարին. 20-21. զ ի գծոխսն (փա. ի կեանս... ի գծոխսն). 21-22. զ և
բազում մարդիկք գնան ընդ այն (փա. և բազումք... ընդ նա). 22. զ
մարդիկք. 23. զ այն փա. նա. | զ կացեալ փա. կամաց. 24-3. զ և ոչ օրինօրն

շնանալով և պոռնկելով, զրկելով և սպանանելով. այս է հեշտ, և լայն է ճանապարհն՝ որ տանի զմարդիկ ի կորուստ և ի դժոխսա:

- Յայնժամ բարկացեալ մերկացուցին զվարդապետն
- 5 Գրիգորիոս մինչև ի գօտին և տարածեցին ի գետինն փարվեր և դալար փայտիւ ԳՃ անգամ զարկին զփորն և զկուրծսն նորա՝ մինչև բացաւ փորն, և երևէր աղիք նորա. և նա ի գոհանալոյ և օրհնելոյ զԱստուած ոչ դադարէր, մինչև զարմանալ ամենեցուն զհամբերութիւն նորա.
- 10 զի վառեալ էր ի սէրն Քրիստոսի և զանտանելի տանջանսն ոչինչ համարէր: Յայնժամ կացուցին առաջի բռնաւորացն զերկուս մանկագոյն արսն՝ զՍիմէոն և զԿիրակոս՝ որ էին նոքա յառաջագէտ ի միաբանութիւն եղբարցն և հմուտ յաստուածային օրէնսն. և հարցափորձեալ զնոսա՝
- 15 բանիւք ողորանօք և սպառնալեօք կամէին հաւանեցուցանել զնոսա Թողուլ զՔրիստոս և դառնալ ի հաւատս իւրեանց: Իսկ նոքա ուսեալք ի վարդապետէն՝ պատասխանի ետուն և ասեն. «Ո՛վ անիրաւ դատաւոր, մեք ուրախ եմք յեղանել յաշխարհէս և տեսանել զԹագաւորն
- 20 մեր զՔրիստոս և հասանել փառաց սուրբ վկայիցն՝ որ յառաջ քան զմեզ՝ չարչարանաց և տանջանաց համբերեալ՝ մեռան վասն անուանն Քրիստոսի ի ձեռաց ամբարշտացն՝ որ յառաջն քան զձեզդ էին»:

այ վարին նց արձակէ ճանապարհն որ տանի ի դժոխսն և բազմ մարդիկք զնան ընդ յայն ի դժոխս (փխ. ուտելով....ի դժոխս). 1. ձ պոռնկելով. 4. զ յուճի բարկացեալ. | զ զսքն փխ. զվարդապետն գրիգորիոս. 5. ձ յուճի մինչև ի գօտին. | զ մեկնեցին փխ. տարածեցին. | զ ի վր գետնի. | զ ի փար ի վեր. 6. զ բրօք փխ. փայտիւ. | զ դձ. | զ հարին փխ. զարկին. 7. զ մասունք փորոյ փխ. աղիք. 8. զ նա ոչ դադարէր (փխ. նա ի ոչ դադարէր). 9. զ ընդ համբերութեն. | զ յուճի նորա. 10-11. զ զի զտանջանսն առ ոչինչ համարէր զի սէրն այ բևեռեալ կայր ի սիրտ նր (փխ. զի վառեալ....համարէր). 14. ձ ամային յօրինացն. | զ ընդ նոսա փխ. զնոսա. 15. ձ կամեցուցանել փխ. կամէին հաւանեցուցանել. 16-17. զ ի հաւատն մասմետի փխ. ի հաւատս իւրեանց. 18. զ ետ սիմոն (փխ. ետուն և ասեն). | զ դատաւորք. 19. զ եղանել. | զ տեսանեմք. 20. զ քս. 22. ձ յուճի մեռան. | ձ ամպարշտացն. 23. զ իբրև փխ. յառաջն քան. | զ էին-ից յիտոյ աւելացնում ե զնոյն և կիրակոս դաւանեաց զքս առաջի նց ճշմա-

Յայնժամ անողորմ դատաւորն հրամայեաց բրօք
ջարդել զգլուխ և զմարմինս նոցա և յերկիր ընկենուլ:
Եւ Գրիգորիոս ուժ առեալ՝ ձայնէր առ նոսա և ասէր.
«Ո՛վ որդեակք իմ, մի խափեսցէ զձեզ խոստումն դոցա և
5 մի մեծութիւն աշխարհիս. զի անցաւոր է և սուտ է
կեանքս այս. համբերեցէք սակաւիկ մի՝ և տեսանիցէք
զԳրիստոս զփառաւորիչն ձեր. և մի զարհուրիք յայնցանէ,
որ սպանանեն զմարմինս և հոգւոց ձերոց չունին իշխա-
նութիւնս: Եւ այլ բազում բանս մխիթարականս խօսեցաւ
10 վարդապետն՝ մինչև աւանդեցին Կիրակոս և Սիմէոն զհո-
գիս իւրեանց առ Աստուած:

Յայնժամ հրամայեաց չար դատաւորն բերել զկա-
պեալսն որ ի բանտին. և խորհէին զնոյն անցս չարչա-
րանացն առնել ընդ նոսա: Իսկ գլխաւոր ոմն՝ Թաթղարայ
15 անուն, յազգէն նետողաց, յոտն կացեալ և հեծեալ ձի՝
զօրօքն իւրովք խլեալ զկապեալսն ի նոցանէ՝ և արձա-
կեաց զնոսա խաղաղութեամբ և սպառնալով նոցա թէ
«Զայսպիսի քաղաքացիսն կոտորէք, ես զի՞նչ պատասխանի
տաց աշխարհակալ խանին՝ որոյ ես ի նմանէ առաքեալ
20 եմ աստ պահել զքաղաքս»: Եւ այսպիսի հնարիւք թա-
փեաց զկապեալսն:

Յայնժամ խառնիճաղանճ ժողովուրդն դիմեցին ի
վերայ վարդապետին՝ քարամբք ջարդել զնա: Եւ քարն
գայր ի վերայ նորա որպէս զանձրև, մինչև քարակոյտ
արարեալ ի վերայ նորա. և այնպիսի տանջանօք աւան-
դեաց զհոգին իւր առ Աստուած՝ սուրբ վարդապետն
բիտ վկայութբ. 1. զ ամբարիշտ փխ. անողորմ. 2. զ չունի և յերկիր
ընկենուլ. 4. զ խոստում. 5. զ անցաւոր փխ. անցաւոր է. 8. զ սպա-
նեն. | զ հոգոց մերոց. 9. զ չունի բազում. 10. զ գրիգորիոս փխ. վար-
դապետն. | զ չունի կիրակոս և սիմէոն. 12. զ չունի չար. | զ զկապեալս.
13. զ չունի և. | զ բանս փխ. անցս. 14. զ Թաթղարա. 15. զ յազգէ
նետողացն. | զ յերկար իւր և փխ. ձի. 16. զ խլեաց զնոսա զկապեալսն
ի նոցանէ. 17. զ չունի զնոսա. | զ չունի խաղաղութեամբ և. 18. զ քա-
ղաք փխ. քաղաքացիսն | զ զիարդ ես (փխ. ես զի՞նչ). 19. զ յորոյ.
20. զ չունի պահել զքաղաքս. 23. զ գրիգորի փխ. վարդապետին. | զ
քայրն. | զ գայր քայրն. 24-25. զ չունի որպէս... ի վերայ նորա. 26. զ
չունի իւր առ աստուած.

Գրիգոր: Իսկ դա՛հնացն կարե՛ալ զգլխւն նորա և կանեցին
ի դրան քաղաքին՝ զպարսպէն:

Եւ ի զուսանալ շաքնաթ առանձնուն, հրաշալի երե-
ւումն եղև. զի ծագեաց շոյո պայծառ յերկնից ի վերայ
5 տեղւոյն՝ յորում չարչարեցան մարմիւք նոցա: Զոր տե-
սեալ յառաջ աւազ մուղրին, եր նաւաջնորդէր նոցա՝ զի
եղանէր ընդ առաւօտն ի մինարան՝ կոչել զԺողովուրդն
գալ ի յաղօթա: Եւ տեսեալ զոյնն ահաւոր ի վերայ
մարմնոյ վարդապետին Գրիգորի՝ ձայնէր ի բարձրութենէ
10 ի քաղաքն. «Արիք, եղէք ի դուրս հայր և տաճիկք և
տեսէք զնուրն իջեալ ի վերայ մահրասային: Վայ ձեզ որ
անմեղ և անպարտ չարչարեցիք զնա: Ահա պատուեաց
Աստուած և փառաւորեաց զիւր սիրելին և զձեզ յամօթ
և նախատինս արարա: Իսկ նոցա լուեալ զձայն մուղրոյն՝
15 ընթանային ի տեսարանն և ապշեալք լինէին յանդիմա-
նեալք ի լուսոյն:

Յայնժամ ժողովեալ քրիստոնէիցն հանդերձ քահա-
նայիւք ի տեղին՝ զի մինչև նայն ժամն թաղուցեալ կային
քրիստոնեայքն ի յահէ բռնաւորացն՝ և ի յայտնել լուսոյն՝
20 ուրախացան և միաբանեալ բարձին զսուրբ մարմին նորա
և զգլուխն սաղմոսիւք և օրհնութեամբ, թաղեցին ընդ
նմա զԿիրակոս և զՄիմէոն՝ ի քաղաքէն ի դուրս՝ ի վանքն
ուղղափառ Յակոբիկ Ասորոց՝ որ կոչի սուրբ Պարսամէի:

1. զ գրիգորից յետոյ տեղացնում ե ի փառս այ. | զ հատեալ փխ. կտ-
րեալ. | զ յունի և. 1-2. զ կախեցին ի դուռն քաղաքի պարսպին. 3. զ
առաւօտին. 4. զ յունի զի. | զ յունի պայծառ. 5. զ սբ մամիւք նոցա.
| զ յառաջ տեսեալ. 6. զ յառաջնորդէր. 7. զ յունի ընդ. | զ ի մընարայն-
իւր. | զ զԺողովուրն. 8. զ յաղօթսն (փխ. ի յաղօթս). 9. զ ի բարձրու-
թենէն. 10. զ տեսէք փխ. և տեսէք. 11-12. զ վարդապետին որ անմեղ չար-
չարեցին զնա վայ է ձեզ որ ձեռն արկիք ի նա (փխ. մահրասային....
զնա). 12. զ պատուեաց. 13. զ յունի և փառաւորեաց. | զ յունի և զձեզ
....արար. 14. զ յունի զձայն մուղրոյն. 15. զ ապշեալք. 17. զ քրիստո-
նէից. 18. զ յայն ժամ. | զ թաղուցեալ. 19. զ յունի քրիստոնեայքն.
20. զ միաբանեցան փխ. միաբանեալ. 21-10. զ օրհնութիւն և երգօք
հոգևորօք եղին ի զիր հանգստեան ի նշանաւոր չիւմի և առնէ ցաւոց
փարատումն սբ նշխար գրիգոր վարդապետին և սլակերտացն սի-
մէոնի և կիրակոսի ի փառս քի այ (փխ. օրհնութեամբ թաղեցին....

Եւ կան գերեզմանք նոցա ուրիշ ուրիշ ի միմեանց և արե-
ղայք վանացն սպասաւորեն. սուրբ գերեզմանք նոցա և
հոգ գերեզմանաց նոցա առնեն բժշկութիւն ամենայն ցա-
ւոց ի փառս Քրիստոսի Աստուծոյ վերոյ որ է օրհնեալ
Յ յաւիտեանս ամէն:

Այս եղև ի Թուականիս վերոյ ԶԼԹ, յամսեանն հոռի
Դ և փետրվարի Ժ, օրն շաբաթ, ի տօնի սուրբ Սարգսին,
ի Թագաւորութեան Հայոց Հեթմու, ի հայրապետութեան
Տէառն Ատեփանոսի, ի բռնակալութեան ազգին Նետողաց
10 Արղուն խանին ի Թավրէզ:

Այս վկայաբանութիւնն ունին միայն ձ և զ ձեռագրե-
րը՝ ձ արհիւ Ժ=ապրիլ ԺԵ, հետեւեալ վերնագրով.
«Վարք և յեշատակ և նահատակութի սքանչելի տուն
այ երանելի վրտի Բալւեցւոյ»։ Իսկ զ արեգ Զ=մարտ
ԺԴ, այս վերնագրով. «Վարք և նահատակութի
սքանչելի առն այ երանելի վարդապետին Գրիգորի
Բալւեցւոյն»։ Մանօթութիւն զ ձեռ. «Այս տեղիք
չկայր այս պատմութիւս (ամբողջ վկայաբանութեան
համար) մինչ ի Խարբերթու օրինակեցի և բերի յայս»։
Հմմտ. նաև Այրարատ, էջ 438 ա:

Համեմատութիւնից երևում է որ ձ և զ համա-
նօրոգութիւն են մէ ընդարձակ օրինակից: Վկայաբա-
նութեանս հեղինակն է Գրիգոր Բալւեցւոյ քրոջ որդի՝
Դաւիթ երէց Բալւեցին (տես էջ 104 և 106), որ նրա
մօտ աշակերտել է, և ականատես է եղել իւր պատ-
մած դէպքերին:

Թուականի համար մեր բնագիրը (տես էջ 117,
տող 6-7) տալիս է հետեւեալ մանրամասն տեղեկու-
թիւնը. «Ի Թուականիս մերոյ ԶԼԹ, յամսեանն հոռի Դ
և փետրվարի Ժ, օրն շաբաթ, ի տօնի սուրբ Սարգսին»։
Մեր երկու ձեռագրերից՝ ձ Յայամաւուրք է, իսկ զ՝
Վարք Սրբոց՝ երկուսի մէջ էլ այս վկայաբանութիւնը
դրուած է բնագրի հաղորդածից տարբեր ամիսների և
ամսաթիւների տակ: Բնագրի տեղեկութիւնը նահատա-

ի Թավրէզ, այն է տղ 21-10). 6. ձ Թվկնիս.

կութեան ժամանակի մասին ստույգ է: Գրեգոր Բալ-
ուեցին նահատակուել է փետրուար ամսին: «յաշնա-
նային ժամանակն» գալիս է Խարբերդ (էջ 107, տող 1)
և հինգ ամսից յետոյ (էջ 107, տող 16) նրան այնտեղ
նահատակում են: Բնագրի «ՁԼԹ յամսեանն հոռի Դ և
փետրվարի Ժ» շարժական տոմարի հաշուով է: ՁԼԹ
թուի նաւասարդի մէկը գալիս է 1290 յունուարի
8-ին, ուստի նոյն տարուայ հոռի 4-ը համապատաս-
խանում է հռովմէական թուի փետրուարի 10-ին:

Արդ՝ 1290 թուի փետրուարի 10-ը ուրբաթ էր,
իսկ մեր բնագիրը ունի «օրն շաբաթ»: Սակայն նահա-
տակութեան պատմութիւնից ստուգւում է, որ իս-
կապէս նահատակութեան օրն ուրբաթ է եղել, որով-
հետեւ վկայաբանութեան մէջ հաղորդուած է որ «ի
լուսանալ շաբաթ առաւօտուն՝ հրաշալի երևումն
եղև»:

Այսպէս ուրեմն հաստատ կերպով կարելի է եզ-
րակացնել, որ յիշեալ վկաները նահատակուել են
ուրբաթ փետրուարի 10-ին, իսկ շաբաթ փետրուարի
11-ին նահատակութեան տեղում լոյս է ծագել, և
նոյն շաբաթ օրը վերոյիշեալ նահատակներին թաղել
են Սուրբ Պարսամէի վանքում:

Սոյն վկայաբանութեան բնագիրը կազմելիս մեծ
մասամբ հետեւել ենք ձ ձեռագրին, երբեմն նոյն իսկ
նրա անհարազատ ընթերցուածները պահելով, որ կա-
րելի էր ուղղել զ ձեռագրի համեմատութեամբ: Միւս
վկայաբանութիւնների բնագիրը՝ անկասկածելի դէպ-
քերում՝ ճշտել ենք, ձեռագրերի տարբերութեանց վրայ
հիմնուելով:

Սոյն նահատակի մասին Սիսական, էջ 160, տալիս է հետևեալ տեղեկութիւնները.

«Է արդ ընդ բերդաքարիւն կամ ի լանջս բլրոյ միոյ մատուռն մի քարաշէն (Վայոց ձորի մէջ, Ոստին գիւղի և Սուլեմայ գետակին մօտերը) յոյժ փոքրիկ (6 քայլ երկայն, 4 լայն), զոր և Ընդեղի մատուռն կոչեն մերձաքնակքն և գան յուխտ. այլ նահատակի նորոյ համարին զայն հանգստարան, աղջկան միոյ կամ թուրք երիտասարդի հաւատացելոյ. է ի միջին վէմ տապանի, յորում գրեալ այլ ոչ ճշգրիտ ընթերցեալ,

Զնորոգող սուրբ նահատակիս զհոգեւորն Պլնոնց յաղօթս յիշեցէք զԿիրակոս միակեանց ի Քրիստոս Յիսուս:

Կայ և խաչվէմ առ երի մատրանն ԶԽ թուականաւ (1291): Զալալեանն՝ Սուրբ Կիրակոս կոչէ զմատուռնս, և զնահատակն ասէ ի ժամ պատարագելոյն սպանեալ ի հինից, ըստ աւանդութեան:»

15.

ՋՈՒՆՍ ՄԱՆՈՒԿ

† 1317?

Սոյն նահատակի մատին իւր եղբայրը Սարգիս Աբեղայ (1317) իւր «ի հաւածքեալ գիրք գործոց նիւսացւոյն, Թղթոց Կլայեցւոյն և այլ բազում բանից» յեշատակարանին մէջ գրում է ըստ Ալիշանի, Սիսական, էջ 133.

Եւ զարեամբ ներկեալ եղբայրն մեր Զուատն, որ ի տարածամ հասակի սպանաւ յանօրինաց և խառնեցաւ ընդ մարտիրոսացն:

ԻԹ.

ԳԳԻԳԻՐ ԵԳԻՍԿԱԳՈՅ ԿԵՐՆԵՑԻ

† 22 արաց ԻԲ = 1321, յունիս 20, շր.

Ընդ ժամանակս բռնակալութեանն ազգին՝ Նետողաց՝
 կրկին գորացեալ ազգն Խամայէլեան՝ յարուցանէին հալածանս
 ի վերայ ամենայն քրիստոնէից, մանաւանդ ի վերայ աշխար-
 հիւ Հայոցս։ Եւ չար հոգմանը հազարային հնչեցին հանգոյնս-
 5 րէն ամբարիշտ թագաւորացն Դեկոսի, Դիակղեւտիանոսի և
 Յուլիանոսի Ուրացոյին, քանզի ազգն Նետողացն գառնային
 ի գին Խամայէլականաց և յաղագս մարմնականաւ կրօնից
 օրէնսդրին իւրեանց՝ յանձն առնուին զթլփառութիւն և
 արքանեկութեամբ նոցին բազում չարիք անցուցանէին
 10 յեկեղեցիս քրիստոնէից և զպաշտօնեայս Աստուծոյ խա-
 փանել ջանացին ի սուրբ եկեղեցեայցն Աստուծոյ։ Եւ
 ի բազում տեղիս յաւարի առեալ քակէին, զոր Տէր Ախաւս
 խափանեաց հոգով գորութեամբ իւրով և խափանեցէ
 զչարձակումն անօրինացն։ Եւ ըմբռնեալ զքրիստոնեայսն
 15 գառն տանջանգը նեղէին ուրանալ զքրիստոսական հա-
 ւատն՝ որ ի Հոյր և յՈրդի և յամենասուրբ Հօգիւ Դաւ-
 ձեալ տեղի տաւն և եղին հարկս ի վերայ քրիստոնէից և
 յամենայն գլխոյ առնուին եւթն ութ դահեկան՝ յամենայն
 սով, կամ ուրանալ զՔրիստոս, կամ սալ զգահեկանն՝ որ

2. զ հալածանքս. 3. զ յաղխարհիս. 5. զ ցնկեղեցիականոսի. 6. զ յուրացո-
 դին. 7. զ աղապրս. 8. զ յարկնադրին. 10. զ խաբանել. 12. զ յանա-
 բինացըն.

է խարաճ. զոր ոչ հնազանդեցան քաջահաւատքն և արիքն խաբեբայ աղանդից նոցա, այլ յանձն առին տալ ըզ հարկն յամենայն ամի: Եւ մերային սեռս և քրիստոսադաւան քրիստոնեայք մտանէին ի լուծ հարկացն և գոհութեամբ 8 տային զինչս և զստացուածս վաճառէին և տային յամենայն ամի և յերկոտասանամեայ մանկանէ առնուին զհարկն. և բազումք տարագիրք եղեալ վասն հարկին: Իսկ քրիստոնէիցն տալով զայս ամենայն՝ անվրդով կացին ի հաւատս՝ որ ի Տէր մեր Յիսուս Քրիստոս:

- 10 Եւ արդ մինչ էր թուականն Հայոց 2 և Հ, ամբարիշտ ոմն յազգէն նետողացն՝ որում անունն Դամուր Տաշասի, այս է ինքն Երկաթաբար. և անօրէնն գայ յաշխարհն Հոռոմոց և տեսեալ զերկիրն Հայոց զԿիլիկիա, զի որպէս ճիւղ մի ձիթենւոյ մնացեալ դադարէին ի նեղ և անձուկ 15 և ի խորշակահար երկրին բազում տառապանօք, ի մէջ երկուց անօրէն ազգացն այն՝ Եգիպտացւոց և Արաւկիացոց:

- Արդ անօրէն Երկաթաբարն այն ի նախանձ մտեալ ընդ թագաւորն Հայոց վասն իրիք պատճառանաց և խորհէր 20 աւարի առնուլ զերկիրն խորխտանօք և մումայր իբրեւ զառիւծ, զօրս ժողովէր, հեծեալս կազմէր, դեսպանս առաքէր խաբեբանօք, զի ըմբռնեսցէ զթագաւորն Հայոց և զաշխարհս աւարի առցէ: Զոր իմացեալ զչար խորհուրդն նենգաւորին՝ ոչ հնազանդեցան հրամանի նորա. այլ ամ 25 րացան յիւրաքանչիւր դղեակս և յամրոցս, ի քարանձաւս և այլ անառ կլանիս: Եւ անօրէն Երկաթաբարն այն մտեալ յերկիրն Հայոց բազում հետեակօք և ձիաւորօք և բազում աւերմունս արարին և զհրաշափառ եկեղեցին Էջմիածինն այրեցին հրով, ընդ նմին և զկէս քաղաքին: 30 Նաև զվաստակ երկրին այրեցին և անթիւ սպանին և գերի վարեցին: Եւ ելեալ անդրէն եկին ի Կեսարիա Կա-

10. ձ թվականն. 13. ձ զկիլիկիայ. 14. ձ ձիթենոց. 16. ձ յայն յեգիպտացւոց. 18. ձ յանաւրէն. 22. ձ ընթռնեսցէ. 25. ձ յամրոցքս. ի քարանձաւսս.

պաղովկացւոց և զխաչն Սերախայ առեալ մանրեցին, քանզի էր կազմեալ յոսկոյ սրբոյ. և բազում քահանայս ի հռոմադաւան քրիստոնէիցն նահատակեցին. զոր Տէր Յիսուս հատուցէ նոցա զհատուցումն նոցա նոցին:

5 Եւ զայն տեսեալ անօրէն դատաւոր ոմն ի մայրաքաղաքէն Կարնոյ, քանզի ունէր նախանձ ինչ ընդ եպիսկոպոս քաղաքին և առ քրիստոնեայս, գնաց առ չարիմաց Երկաթաքարն և առեալ հրամանս հրովարտակաց և զինւորո թագումս, դայ ի քաղաքն Կարնոյ: Եւ ժողովեալ
10 զբազմութիւն քաղաքին հանդերձ եպիսկոպոսան Տէր Գրիգորիսիւ և զանիրաւ հրովարտակա կարդայր առաջի ամենայն բազմութեանն. և ըմբռնեալ զեպիսկոպոսն, ընդ նմին և զնորին հօրեղբայրն զՏէր Պապն և ըմբռնութեամբ կապեալ թլփատեցին և դարձուցին ի պիղծ հաւատն իւրեանց: Իսկ սուրբ եպիսկոպոսն ասէ թէ՝ «Մերկ եկն
15 . ամենայն ծնեալքն յաշխարհս և մերկ ելանելոց եմք քաշխարհէ, ըստ աստուածաբան առաքելոյն Պօղոսի՝ որ ասէ. Չունիմք քաղաք որ աստէն մնալոց է»: Իսկ անօրէն զինւորքն և դատաւորն կապեցին զեպիսկոպոսն և նստեալ
20 յատենի՝ կացուցին առաջի իւրեանց՝ ի հարցանել և ի դատել զնա, որպէս խաչահանողքն զՏէրն:

Ասեն բռնաւորքն. «Ո՞ւր է խաչն քո՝ որ կազմեալ է յոսկոյ, զոր դուք Աստուած պաշտէք և երկրպագութիւն տայք որպէս Աստուծոյ»:

25 Եպիսկոպոսն ասէ. «Մեք պատուէր ունիմք ի Տեառնէ մերմէ ոչ ստանալ ոսկի և ոչ արծաթ, ոչ ակունս, ոչ մարդարիտս և ոչ հանդերձս փափուկս. այլ զՔրիստոս միայն ստանալ, զի ի նորա յարքայութեանն վայելեմք: Իսկ խաչն զոր ասէք եթէ Աստուած պաշտէք, ոչ է նա
30 մեր Աստուած, այլ զեն Աստուծոյ և մեզ պատճառ երկրպագութեանս:

II. ձ հրովարտարս. 14. ձ ի պիղծն. 17. ձ առաքելոցն. 18. Տես երթ. ԺԳ. 14. 20. ձ և ի հարցանել. 21. ձ և որպէս. | ձ և զտէրն: 26. ձ ըստանալ. 30. ձ երկրպագութի.

Յայնժամ Լյան ցասմամբ և բարկութեամբ բռնա-
ւորն և դատաւորն և հրամայեաց չար ոպասաւորացն՝
երկաթի բբօք հարկանել զկտրութն և զթիկունս՝ մինչև
բացան կողք և ասկերք թիկանցն՝ զոր տսել ոմանց թէ
5 մեռաւ։ Իսկ նա ապրեալ լինէր զօրութեամբն Քրիստոսի։

Եւ թողեալ զեպիսկոպոսն կիսամահ անգէն ի տեղին,
գիմեցին առ հասարակ անօրէնք քաղաքին բազում ամբո-
խել ի վերայ եկեղեցոյ եպիսկոպոսին՝ որ յանուն սրբոյ
Կարապետին, և զսուրբ սեղանն՝ յորմէ գողան հրեշտակն։

10 մանրեալ իօբառակեցին և զսպաս սրբութեանն և զսուրբ
Աւետարանն հանգերձ հին և նոր կապկարանօքն յափշ-
տակեցին ի տունս իւրեանց ի վերայ եկեղեցւոյն։ Ապա
յայնժամ անօրէնքն ի խորհուրդ մտեալ զի տալքեսցին
ի դպրաց իւրեանց և յաւագաց նոցա՝ զի գաւաճանու-

15 թեամբ առ իւրեանց կրօնս գարձուցեն։ Գանձս ցուցա-
նէին և խոստանային։ Գութոյ ցուցանէին մարգահաճու-
թեամբ ըստ օրինի մարգարէին Սարակինոսաց։ Իսկ երա-
նելի եպիսկոպոսն առ ոչինչ համարելով զպարգևս նոցա
և զվեժծութիւնս զոր խոստանային և ոչ զգաճն տաճնչանսն
20 զոր կողականօք չարչարէին՝ ասելով զբանս սուրբ տալքելոյն
թէ՝ Վոյս իմ ի Քրիստոսէ և ես պատրաստ եմ ի մեռա-
նել վնասն անգւանն Քրիստոսի։

Յայնժամ հրամայեաց անօրէն բռնաւորն հանգերձ
դատաւորան անիրաւի պիղծ դահճացն՝ զի սրով ճեղ-
25 քեսցեն զլիւս երկուց ծնկացն և ագիւն լնուին զվերսն,
նոյնպէս զներքանս ութիցն։ Եւ այնպէս պրկեալ կայր բա-
զում ժամս անմեռունչ ի բազում ցաւօց՝ զոր իմացեալ
ախօրինացն թէ մեռաւ։

Ապա ստեալ տարաքն ի տուն մի պլազգւոյ և վրտա-
30 հացուցին թա ի պահել զնա։ Իսկ նա զօրութեամբն Քրիս-
տոսի կայր կենդանի։ Ասէ այրն այն. «Քրիստոսն էից եպիս-
կոպոս, բերից լուր, զի արբես»։ Եւ նա ասէ. «Ոչ»։

8. ձ զիւրկութի. 4. ձ թիկնացն. 12. ձ սպայ. 13. ձ յայնժաման. 17. ձ տարա-
գինոսաց. 25. ձ բ (փխ. երկուց). 26. ձ կայր. 29. ձ վտարս ցուցին.

Ասէ բանաստեղծներ իբրեւ մարդասիրութիւն ցուցանե-
լով. «Տաղ քնի ստեղծարարի մի կերակուր. զի այս քանի
առույթ են անստեղծ Գեորգ»:

- Ասէ եպիսկոպոսն. «Կերակուր չէ ինչ պիտոյ, այլ
5 ունիմ խնդիրս ի քէն, զի տնայեա ինչ սակաւիկ մի քար-
տէպ»: Եւ նորա բարեւոյ նա ցնայակոտան. և առեալ
մուր պրեանց ի ծածուկ առ քահանայս քաղաքին, զի տա-
ցին մասն զի հանգրգեացի. առեալ թէ՛ Վամ կերակուրն
այն է: Եւ առեալ տարան զթուղթն առ քահանայսն
10 Կաղտ: Եւ նորա առաքեցին ի ձեռն պատանոյ միոյ և
առեալ գահացաւ և ճաշակեաց և համարաւալ զձեռս իւր
յնրկինս՝ ասէ. «Գոհանամ զքէն Տէր»: Եւ զաւուրս քան
ոչ ճաշակեաց և ոչ էաբբ ջուր. այլ կերակուր և ըմպելի
նորա չարչարանքն եղեն. զի կերակրեալ լինէր նա ի շնոր-
15 հացն Գրիստոսի:

- Իսկ երանելի եպիսկոպոսն յայսպիսի միջմունս և ի
չարչարանս կայր քաջ հովիւն և զինուորն Գրիստոսի Տէր
Գլխորդիս համարուն իւր նմանին մենամարտիկ եղեալ
ի մեծ պատերազմին աստարիսի անօրինացն և ոչ ետ գե-
20 լիլ զքաղաքն զայն, նա ևս առաւել զբազում տեղիս, այլ
յաղթեաց զարութեամբն Գրիստոսի Բելիարայ և զօրաց
նորա. զի եթէ գտեալ էր տեղի չարն այն և քրիստոսա-
տեանց դանաւորն, բազում չար խորհուրդս հաճարեալ
ունէին վարդապետան իւրեանց սատանայիւ, զի զքրիս-
25 տոսեայս քաղաքին հրապուրէին յիւրեանց աղճատելի կրօնս:
Դարձեալ զոր օրինակ ի ճակատոյն պատերազմին Գողիա-
թու Դաւիթ մարգարէն զդիմի կալաւ երիս բարան հե-
ղեղատի և եհար զԳողիաթ և եւարձ զնախատինս Իս-
րայէլի, նմանապէս երանելի սուրբ եպիսկոպոսն Գրիգո-
30 թիոս յերիս ահաւոր անուն յուսալով առաքեցաւ ընդդէմ
աներևոյթ Գողիաթայ և ընդդիմացաւ անօրէն բռնաւորին

3. d անստեղծ Գեորգ. 9. d զթուխտն. 13. d ըմպելի. 17. d կեայր.
22. d զըտեալ. 28. d իսրայէլի:

և դատաւորին, և երարձ զնախատինս հանուրց քրիստոնէից. քանզի ամենայն քահանայք քաղաքին և ճանաչ քրիստոնեայքն փախեալ կային ի մեծ վտանգէն ահիւ. զի հարին զհովիւն և հօտն ցլուեցան: Յայնժամ հատին վճիռ 5 ի վերայ նորա, զի սրով սպանցեն զերանելին:

Ապա կապեցին կրկին կապանք և տարան ի տեղի կատարմանն և նորա հայեցեալ այսր անդր և ոչ զոք տեսանէր ի քրիստոնէիցն. քանզի ամենեքեան ահիւ մեծաւ փախուցեալ կային: Ապա կնքեալ զինքն խաչիւն Քրիստոսի՝ յանձն արարեալ զհօտն իւր սեփհական ի ձեռն 10 Տեառն, եկաց յաղօթս ի սրտի իւրում և ասէ. «Տէր Յիսուս Քրիստոս, Որդի Աստուծոյ, որ յաղագս մեր հասարակաց բնութեանս խոնարհեցար յերկիր և առեր մարմին ի սուրբ կուսէն Մարիամայ՝ կրելով զմեր բնութիւնս բայց 15 ի մեղաց, խաչեցար և եղար ի գերեզմանի և յարեար ի մեռելոց և համբարձար առ Հայր, ընկալ զհոգի ծառայիս քո Իրիգորիսի և խառնեա զարիւն իմ՝ որ վասն քո հեղու, ընդ սուրբ արեան վկայից քոց և շնորհեա եկեղեցեաց քրիստոնէից անդորրութիւն և երկրպագուաց սրբոյ 20 երրորդութեանդ կեանս խաղաղականս ի կրկին ներհակաց. հայրապետին մերոյ և ամենայն ուղղափառ եպիսկոպոսաց՝ համառօտել զբանն ճշմարտութեան, քահանայից՝ կատարողաց անմահ զենման պատարագին՝ մաքուր հոգով սպասաւորել կենաց հացին, բարեպաշտ թագաւորաց եւ 25 իշխանաց քրիստոնէից՝ յաղթող լինել ի պատերազմունս բարբարոսաց և համօրէն ամենայն հաւատացելոց՝ յիւրաքանչիւր վտանգից փրկութիւն, ծառայից և գերեաց ազատութիւն և անմեղ արեանց դադարումն: Եւ ապա խոնարհեցոյց զպարանոցն, և անօրէն դահիճն եհատ սուսերաւ 30 զգլուխ նորա՝ սուրբ և ընտրեալ նոր մարտիրոսին, արացի իՐ, յաւուր շաբաթի:

2. ձ ճաճանչ. 4. ձ վիճիւ. 8. ձ յամբն. 18. ձ յեկեղեցեայց. 19. ձ երկրպագեց. 26. ձ և իւրաքանչիւր. 30. փխ. արացի իբ, ձ ունեւ յուն վարի իթ. այս մասիւն անս էր 127-8:

Եւ կին մի բարեպաշտ ձգեալ զվարչամակ գլխոյն առաջի սրբոյն և զարիւնն ոչ եթող հեղուլ յերկիր. այլ ժմենայն մաքրեալ զկաթնաւ արեանն և առեալ տարաւ ի տուն իւր մեծաւ յուսով: Եւ հրամայեաց անօրէն բռնա-
5 ւորն՝ զի զգուշութեամբ պահեսցեն զմարմինն, զի մի եկեալ ի գիշերի գողանայցեն հաւատացեալքն և զորս ըմբռնեսցեն, պատուհասակոծ արասցեն. զի անդէն ի տեղւոյն կացցէ լինել կերակուր գազանաց:

Իսկ յերրորդում գիշերի՝ մինչ պահէին պահապանքն 10 զմարմին սրբոյն, էջ լոյս յերկնից ի վերայ պատճառական մարմնոյն՝ զոր տեսեալ բազմութեան արանց հաւատացե-
լոցն և անհաւատիցն, տային փառս Աստուծոյ:

Եւ ապա հրաման տուեալ անօրէն դատաւորն՝ զի առնուն քրիստոնեայքն և ըստ օրինացն պահեսցեն զերկ-
15 նային գանձն. զոր իբրև լուան քահանայքն և ժողո-
վուրդքն, առ հասարակ ժողովեցան և առեալ զմարմինն տարան հանգուցին ի տաճար սրբոյն Սարգսի զօրավարին:

Ապա անօրէն դատաւորն ըմբռնեալ զքրիստոնեայան և պատուհասակոծ արարին զբազումս և առեալ զմարմին 20 երանելոյն, տարան ընկեցին ի տեղի կատարմանն՝ խնդրե-
լով ի քրիստոնէիցն գանձս՝ մինչև տացեն զխնդրելին իւրեանց: Եւ ապա ետուն հրաման երթալ և առնուլ զմարմին սրբոյն. և եղին ի գերեզմանի ի սուրբ տաճարն որ յանունն սուրբ Կարապետին և սուրբ Գրիգոր Լուսա-
25 ւորչին՝ մեծաւ պատճառով ի փառս Քրիստոսի Աստուծոյ:

Սոյն վկայաբանութիւնն ունի միայն ը ձեռագիրը, Արաց Խ և յունվաբը 29, այս վերնագրով. «Ի սմին առուր նահատակութիւն Տէր Գրիգորիսի սուրբ եպիս-
կոպոսին Թէօդոյ Պօլսոյ որ Կարնոյ քաղաք Արզրումս:»
Շատ հետաքրքրական է սուրբի նահատակու-
թեան թուականի խնդիրը, որի բացատրութեան բա-

13. ը աբեալ. 22. ը ետոյն.

նախին արդիւնք է սրբ. Մանասեղեանի մատուցածին:

Վկայաբանութիւնը թուականի համար ապկեր է հետեւեալ տողերը. «Եւ արդ մինչ էր թուականն Հայոց 9 և 4» (էջ 122, տող 10) և «յունկարի իթ, յառուր շաբաթի» (տես էջ 126, տող 30-31՝ ձեռագրի բուն ընթերցումը):

Հայոց 92 թուականը սկսում է Բրիտանիայի տարեկան 1820 թուի փետրեմբերի 31-ին. ուստի և յունկար իթ ընկնում է 1321 թուին: Յսկէնից առաջ նկատենք թէ 1321 թուի յունկարի 29 քալիս է հինգշաբթի օր. իսկ մեր ձեռագիրն ունենալով շաբաթ, յայտնի է որ չի կարող ճիշտ լինել:

Բայց ըստ անշարժ տումարի կամ յայտնաւորաց թուականով՝ յունկարի 29 համապատասխանում է Հայոց արաց ամսի Իֆին: Զէ թուի արացի Իֆն էլ ըստ շարժական տումարի համապատասխանում է 1321 թուի յունիսի 20-ին, որ իրօք էլ շաբաթ օր է քալիս: Ուստի կը հետեցնենք թէ վկայաբանութեան նախնական բնագիրն ունէր (շարժականի հաշիւով) Զէ թուի արաց Իֆ, շաբաթ. սակայն Յայտնաւորքը կարգադրողները ուզենալով շարժականը անշարժի վերածել՝ արաց Իֆ-ի դէմ դրել են նրա համապատասխան յունուար 29՝ ըստ անշարժ տումարի, անգիտանալով ի հարկէ ուղղել շաբաթը: Մեր օրինակում պատահել է որ բնագրի մէջ սոյն «արաց Իֆ» բառերն էլ ընկնեն, և մնացել է միայն յետսամուտ «յունկար իթ» սխալ ձևը:

Ս. յօմ բնագիրը վերականգնում է տումարական հաշիւներով:

† 229=1335 մատ 10, ուր.

Երանելիս այս էր ի դաւառէն Դերջանու՝ ի գեղջէն
 Կառնբերդակ՝ այր աշխարհիկ և երկրագործ, գեղեցիկ
 գիմօք և վայելուչ հասակաւ, ուժեղ և զօրաւոր մարմնով:
 Եւ ինքն էր բարեպաշտ և երկիւղած յԱստուծոյ և բարի
 5 ծնողաց զաւակ. անուն հօր նորա էր Թիմեօր, և մօրն Զա-
 մէնաիկին:

Սա ունէր այլազգւոյ ումեմն սակաւ ինչ պարտս. և
 նա եկեալ նեղէր զսուրբն, և զգրաստն բռնութեամբ քար-
 չեալ տանէր իբրն դրաւական: Ասէ Ամէնաւագ ցեղբայր
 10 իւր. «Մի թողուր տանել զգրաստն, քեզ լիցի քան թէ այ-
 լազգւոյն»: Ասէ եղբայրն. «Ոչ է ինձ պիտոյ»: Եւ բարկա-
 ցեալ Ամէնաւագն՝ ասէ. «Ո՞րպիսի քրիստոնէութիւն է
 այդ՝ ես ոչ գիտեմ»:

Յայնժամ ասէ այլազգին ցԱմէնաւագն. «Ահա ոչ
 15 հաճեցար դու ընդ քրիստոնէութիւն, ապա ընկալար զայ-
 լազգութիւն: Եւ կացին վկայք թէ ուրացաւ զՔրիստոս:
 Զայս լուեալ երկեաւ և փախուցեալ թաքեաւ ժամանակս
 ինչ. և դարձեալ եկն ի գիւղն իւր Կառնբերդակ, և եկաց
 անդ աւուրս ինչ, եւ տեսեալ թէ այլազգիք ոչ դադարին
 20 ի խնդրելոյ՝ և ինքն ոչ կարէ մնալ թաքուն, դնաց առ
 քահանայն և խոստովան եղև զմեղս իւր, և դաւանեալ
 զՀայր և զՈրդի և զՀոգին սուրբ, հաղորդեցաւ ի մարմնոյ

և յարենէն Քրիստոսի, և զինեալ զինքն հոգևոր զինսով՝
պատրաստ եղև ի պատերազմ:

Ազդ եղև իշխանին՝ որոյ անուն էր Ամիրմահմուտ և
դատաւորին՝ որ կոչէր Ամիրհասան՝ որ ծարաւի էր արեան
5 քրիստոնէից, և առաքեալ զօրականս և տարան ի դեղա-
քաղաքն և կացուցին յասեան առաջի իշխանին: Ասէ իշ-
խանն. «Դու ընկալեալ ես զայլազգութիւն»: Եւ նա ասէ.
«Ես քրիստոնեայ եմ»: Եւ վկայքն ասէին թէ՛ ուրացաւ
զՔրիստոս:

10 Յայնժամ իշխանն առաքեաց առ դատաւորն. և նա
ասէ. «Հաստատուն իցես ի խոստման քում»: Ասէ սուրբն.
«Ոչ գիտեմ զինչ իցէ խոստումն իմ»: Ասէ դատաւորն.
«Յանձն առեալ ես ընդունիլ զայլազգութիւն»: Եւ նա ասէ.
«Հայ եմ աղբաւ և հաւատով քրիստոնեայ»: Եւ հրամայեաց
15 և արկին ի բանդ, և զաւուրս երկուս ոչ ետուն նմա հաց
և ջուր, և կայր անդադար յաղօթս:

Եւ դարձեալ յետ երկուց ամուրց կոչեաց զնա դա-
տաւորն, և ասէ. «Ուրացիր զՔրիստոս, ապա թէ ոչ՝ ոսկա-
նանել տամ զքեզ և քարկոծել»: Եւ նա ասէ. «Ամենայն
20 ազգն իմ քրիստոնեայ է. և ես զիմ հօրն և զմօրն հա-
ւատն ունիմ և քրիստոնեայ եմ»: Ասէ դատաւորն. «Դու
դարձեալ ես յայլազգութիւն և ընդէր քրիստոնեայ կեաս»:
Ասէ վկայն Քրիստոսի. «Ես հայ եմ. զՀայրն հաւատամ և
զՈրդին խոստովանիմ: Յայնժամ ասէ դատաւորն. «Հայ-
25 հոյեաց, ընդէր լսէք, խցէք զականջս ձեր և հարէք: Եւ
ամբօին ազադակէր. «Հրաման է իշխանին՝ զի մահու մե-
ռանիցի», և այլք ասէին թէ՛ «Ուրացաւ զՔրիստոս առաջի
իշխանին», և ջանային խախտել ի հաւատօցն Քրիստոսի:

Եւ դարձեալ ասէ դատաւորն. «Ուրացիր զՔրիստոս՝
30 զի ապրեցիր»: և բազում պարգևս խոստանայր՝ երիվար,
արծաթ և ոսկի և հանդերձս: Եւ այլազգիքն յամենայն
կողմանէ խթէին և ասէին. «Միանդամ ասս դառնամ և
ապրեաց. և յետոյ զքս հաւատն պաշտեալիր»: Եւ բազում
քաղցր և պտտրօղական բանիւք ջանային մօլորեցուցանել

ի հաւատացն Քրիստոսի:

Ասէ Ամէնաւագ. ԶՔրիստոս Աստուած պաշտեմ, զեր-
բարդութիւնն և զմի Աստուածութիւնն հաւատամ: Եւ յոր-
ժամ լուան զանունն Քրիստոսի, ամենեքեսն փկայէին թէ՛
5 մահու արժանի է՝ զի հայհոյեաց. և յորժամ դառաւորն
վճռեաց թէ մահապարտ է, յորուցեալ Ամէնաւագն համ-
բուրեաց զվկայսն՝ և ասէ. «Սպարնէք»: Եւ պատեալ ամբոխն
շուրջանակի՝ կալեալք զհերացն և զհանդերձիցն՝ հարկա-
նէին մեղմագոյն բռամբ՝ և տանէին ի տեղի սպանմանն,
10 զի յերկիւղէն զարհուրեալ ուրասցի. և զհանդերձն իւր
զգլխոյն արկանէին՝ և դարձեալ աղաղակէին առ դատա-
ւորն և առ մեծամեծսն և ասէին. «Դարձաւ յայլազգու-
թիւն. մի հարկանէք»:

Եւ ընթացեալ դատաւորն մերձ՝ ասէ. «Հաւատմս և
15 դառնմս յայլազգութիւն»: Եւ ծառայն Քրիստոսի աղաղա-
կեաց. «Քրիստոնեայ եմ և զՔրիստոս Աստուած հաւատամ»: Եւ
բարկացեալ դատաւորն խնդրեաց քար, և եհար ուժ-
դին զգլուխն. և ասէ ամենեցուն. «Բարկոծեցէք». և սկսան
քարկոծել. և ոմանք դաշնակաւ խոցեցին զկողմն. և այլ
20 ոմն եհար ուժդին զգլուխն երկաթի ուռամբ և եհեղ
զուղեղ զլիւղն. և ամենայն բազմութիւնն քարածիգ լի-
նէին՝ մինչև ծածկեցաւ մարմինն ի քարանցն: Եւ այսպէս
ճշմարիտ խոստովանութեամբ աւանդեաց զհոգին իւր առ
Աստուած՝ մարտի Ժ, յուրբաթի օր՝ ի ժամ խաչելութեանն
35 Քրիստոսի և մինչև յիններորդ ժամն քարկոծեալ եղև:

Եւ հանեալ անտի մերկացուցին զհանդերձն և կա-
պեալ պարան յոտս՝ քարշել տային քրիստոնէիցն բռնու-
թեամբ յերկիր ի վերայ երեսաց. և ամբոխն զկնի ընթա-
նային և ամենեքեան հարկանէին զմեռեալ մարմինն և
30 ամեղ մասն լիցի՝ ասէին, որպէս ասէ Տէրն. «Եկեսցէ ժա-
մանակ որ սպանանիցեն ի ձէնջ՝ համարիցին պաշտօն մա-
տուցանել Աստուծոյ: Որ և կատարեցաւ այս առ սուրբ
վկայն Քրիստոսի Ամէնաւագ»:

32. Տես Յովն. Ժգ. 2.

Նւ. զերիս աւուրս կացեալ անթաղ՝ դաղանք կամ թռչունք ոչ մերձեցան առ ուրբ մարմինն. և այլազգիք կալեալ զշունսն՝ տանէին ի վերայ մարմնոյն, և տեսեալ զսուրբ մարմինն յետս վազէին. և ոչ բնաւ ներխեցաւ այլ 5 բուրէր զանուշահոտութիւնս. Նւ. լոյս պայծառ ծագեցաւ ի գիշերին, և իբրեւ զամբար վառէր ի վերայ մարմնոյն. և ձայն երգոց և պաշտամանց լսէին իբրեւ զքահանայից. Նւ. տեսեալ այլազգեացն՝ կարծելով թէ քահանայք երթեալ գիշերի՝ զի գաղտաբար գողացին և թաղեսցեն, ընթա- 10 ցան առ մարմինն՝ զի կալցեն զքահանայսն, և ոչ զոք տեսին:

Նւ. յետ երից աւուրց՝ յաւուր կիւրակէի՝ երթեալ հաւատացեալքն աւին հրաման յիշխանէն և ի դատաւորէն՝ և եգին պատճառով ի գերեզմանիս Նւ. այս եղեւ ի 15 թաւին Հայոց եօթն հարիւր և սթսուն և չորս. յորում ժամանակի Յովհաննէս վարդապետ՝ այլ բարեկրօն՝ գտեալ ի գաւառն Դերջան՝ աւանատես և աւանջալուր լինելով գրեալ է զհանդէս վկայութեան սուրբ նահատակին: Նւ. Կարապետ գրիչ անցուցեալ է ի կարգս գրչագիր Յայս- 20 մաւուրաց այնր ժամանակի. յորմէ բաց ի յառաջաբանութենէն որ սկսանի՝ «Հուր է սէրն Քրիստոսի և յողիս մարտիրոս բորբոքի», զայլն ամենայն գրեթէ բառ առ բառ արձանագրեցաք աստ՝ ի վառս Քրիստոսի:

Յիշեալ վկայաբանութիւնն ունի Յայսմ. Գ. տպ. Ա. էջ 114'—116', Մարտի 10 և Արեգի Բ, Թէոդոսիոս տիւրացւոյ, և Իսկրիոս իշխանի վկայաբանութիւններէց յետոյ, այս վերնագրով. «Յայսմ աւուր վկայութիւն և սօն սուրբ վկային Քրիստոսի Ամէնաւազին:»

Վկայաբանութեան վերջեց երեսմ է թէ ընագրի նախնական խմբագրութիւնը եղել է աւելի ընդարձակ, և ունեցել է մի նախաբան՝ «Հուր է սէրն Քրիստոսի և յողիս մարտիրոս բորբոքի» սկզբնաւորութեամբ. հեղինակն է ոմն Յովհաննէս վարդապետ, որը գրել է Դերջանում եղած միջոցին: Սոյն նախնական ընդարձակ խմբագրութիւնը մենք չենք գտել ոչ ճառ ընտիրներում

և ոչ Վարդ Սրբոցում: Յայտմաւուրքի Գ տպագրութիւնը յայտնում է թէ ընդարձակը յետոյ (անշուշտ համաւճռեցով) Յայտմաւուրքի մէջ է անցկացրել Կարապետ գրիչ, որեց ինքը յատաւելով նախարանը՝ տպագրում է թեթեւ փոփոխութեամբ: Կասկածով ենք ստիպն թէ սոյն Կարապետ գրիչը իրօք արդեօք առաջին անգամ Յայտմաւուրքի մէջ է անցկացրել, թէ ինքը մի պարզ օրինակող է մի ուրիշ Յայտմաւուրքի, որ տնեցել է սոյն վկայարանութիւնը: Այս խնդիրը որոշ յայտնուած չէ. իսկ մենք վերջինն աւելի հաւանական ենք կարծում:

I8.

ԿԻՐԵԿԱՅ ՎԵՐԳԵՊԵՏ

† 29.1 = 1348

Առջն նահատակի տապանագիրը միայն ունի ճիշտակ, էջ 34, հետեւեալ տեղեկութեամբ.

Մերձ նմին (Անի թուրքաբնակ գիւղի) և քաղաքին (Անի քաղաքի) երկու հանդուարտնք կամ գերեզմանք նահատակաց ԺԿ Գարու. մին կիսաւ եր մատուռն իմն ամբարձեալ ի վերայ կամըջածև կամարի, յորմոց ձգելոց ընդ հիւսիս և ընդ հարաւ, և ի ներքոյ նսրին տնցք են. ի հարաւ այլն կողմանն սրձանագրեալ կայ յամի 1348,

Այս է հանգիստ Կիրակոս վարդապետին, որ նահատակեցաւ յանօրինաց. Յիշեցէք ի Քրիստոս. ԹՎԻԱ 291 է գրեցաւ:

ԻԹ.

ՍՈՐԳԻՍ ՆԱՀԱՏՈՒԿ

Ժ.Գ. ԳԻՍԻ

Սոյն նահատակի մասին Ալեշան, Շիրակ, էջ 34 հետևեալ տեղեկութիւնն ունի.

Սակաւ ուք հեռի (Անի Թրքարնաի գիւղի մօտ, Կիրակոս վարդապետի † 1348 մահարձանից քիչ հեռի) է մի սն, որմաձե կերտում զամ խարիսխ. նշմարի իսկ և խաչվեմ մեծ ապուցեալ ի նմա, երկու տեք այլ ևս խաչվեմք գեղաբանդակք ի կարմիր քարանց. յորոց տակ և խաչի ձոր կոչի տեղին. ի ներքոյ մեծի խաչ-վիմին գրեալ է արձանս այս սրտառուէ, յիշատակ եզրօր սիրելւոյ ի վերայ եզրօր սպանելոյ.

Զսուրբ և զանարատ զխաչս աստուածընդալ՝ որ բեւեռեալ ի սմա անմահ մեռեալ Տէրն մեր Քրիստոս՝ որ մահուաւն իւրով անմահացոյց զմահացեալքս, արդեո Կազերս որդի Մեռնի կանգնեցի զսա կարողութեամբ բե-
5 ուին սորա յիշատակ ինձ և ծնողաց իմաց, ևս առաւել արիննաթաթաւ . . . ա Սարգսի՝ որ յանօրէն Թուրքաց նահատակ եղև յանմարդաձայն տեղիս՝ զոր ընդ ոտիւք դիղաշխարհաւն դրելով զարեգակնանման եղբայրն իմ զոր գտի ի խորագոյն հորի քարաթաղ արարած. ի մազորտնո
10 արենաթաթախ մարմնոյն ոչ կարէի ծանել զնա. բազում աշխատութեամբ բերեալ եգի յայսմն տեղի. աղաչեմ յիշեցեմք.

Ալեշան նահատակին թաւականը գնում է Ժ.Գ. դար:

6. արիննաթաւ. 9. ի խորագու. 10. կարիի.

ՎԱՆԱԿ ԵՊԻՍԿՈՍՈՍ ԲԶՆՈՑ

† ՊԼՁ = 1387

Սոյն նահատակի մասին Զամչեան, Գ. 422 տա-
լիս է հետեւեալ փոքրիկ տեղեկութիւնը.

Պաշարեցին զօրքն Լանկթամուրայ և զԲջնի. և ա-
ռեալ զայն՝ կալան զբնակիչսն, և ստիպեցին զնոսա յու-
րացութիւն. և յընդգէտ դառնալ նոցա՝ զոմանս սրախող-
խող արարին, և զոմանս յերկիր բեւեռեցին ցցովք. զո-
մանս կախեցին գլխիվայր, և զոմանս կապեցին ընդ փայտս
և ընդ ծառս. սպանին չարաչար և զեպխսկոպոս քաղաքին՝
զոր Վանակ կոչէին:

2I.

ՄՏԵՓՈՆՈՍ ՈՐԴԵՊԵՍԱԳՈՍ ՍԵՐՈՍՏԻՈՑ

† Պ1.9 = 1387

Յամի Պ1.9 թուականին Հայոց՝ այր ոմն ժանտ և չարաբարոյ, գոռոզ և արիւնարբու, խիստ և դազանաւիտ, անուն Ռուրհանադին, որ էր ինքն դանիշման և զադի այլազգեսացն՝ և եղև ի չար բարուցն և ի խիստ մտացն և արբանեակն սատանայի և որդին կորստեան՝ զադի Ռուրհանադինն այն, որ դուխ ամբարձ, եսպան զտէրն Սեբաստիոյ և յինքն կորդեաց զիշխանութիւն նորա, և նստաւ սուլտան Սեբաստիոյ:

1. JOS յամին. | BE ընդ. CGKLMRY ըն և լզ. FNPTWZ և պ և լզ. H ըն և լ և գ. | DEHNQRVY Թվականին. FOPZc Թբականին. BT Թուականիս. W Թվականիս. GHELMR մի (փի. ոմն). CE FGHIKLMNPQRVYZbc ժանդ. (փի. ժանտ և չարաբարոյ) DW ժանդարարոյ. JOSTU չարարարոյ ժանդ. HY չարարարոյ. P չարարարոյ. I չարարարո. 2. MRY և գոռոզ. JOSTU արիւնարբու թառից յիտոյ գոռոզ. | BEMQRVY արեանարբու. CJNOPW արիւնարբոյ. Z արեանարբու. | JOSTU յունին խիստ. 3. CZ անունն N յունի անուն ... որ էր. | GKL բուրհանատին. CJOPQUZbc բուրխանադին. V բուրխանդին. I բունխանադին. F բարխանադին. HMR պուրհանատին. BY պուռհանատին. | CT յունին որ. b է. | Q յինքն. CINQUVc դանիշմանդ. E դանիշուն. S տնդանիշման. BDFGHJKLMNOQRSWY% դատի. V դուստր. 4. CEGIJOPSTUc այլազգեսաց. L այլազգիցն. b այլազգեսաց. BNZ այլազգաց. F այլազգց. BCDEFGHIKLMNPQRVWYZbc յունին և եղև բուրհանադինն այն, զիս օղ 4-6. S մրտացն. 5. T արբանեակ. O արբանեակին. | T որդի. | OST կորբստեան. JOS դատի. | S բուրհանատինն. T բուրխանադինն J բուրդանդինն. 6. JOSTU յունին որ. DWb ուր. 7-8. BDJORSTWb և եսպան. GMU և էսպան. Z և սպան. E էսպան. 7-8. QV յունին և յինքն.....սեբաստիոյ, այն է օղ 7-8. 7. CE FILWZc ինքն. | N կորդեաց. P զիշխանութի. | JOSTU ամիրայ

Եւ զի էր այրն յանդուզն և չարամիտ, որոյ ոչ կարացեալ տանել զօրացն խստասրտութեան և ամբարտաւանութեան նորա՝ վասն որոյ խորհեցան բառնալ զնա ի միջոյ. զոր չարք ոմանք ազգեցին նմա, և նա կալեալ զչա-
 6 րախօսսն զայնոսիկ՝ եսկան անձինս ժԴ. Եւ ապա ազգեցաւ նմա՝ թէ և եպիսկոպոսն սուրբ Նշանի վանաց՝ տէր Ստեփանոսն՝ նոյն խորհրդոցն խորհրդակից եղեալ է։ Եւ նա արձակեաց արս խիստս և ժանտաբարոյս՝ տանել զեպիսկոպոսն ամենայն ուխտիւն առաջի նորա։

10 Եւ ի զալ դժնեայ կոչողացն ի քանել զեպիսկոպոսն ամենայն ուխտիւն, իսկ եպիսկոպոսն զայլ կրօնաւորսն աղաչանօք եւ կաւառօք գոր ես զօրականացն՝ ես արձա-

(փիւ. սուլտան). P սեփաստիոյ. 1. E այր էր. FGHEMRY այր. L չուհի. S նա. BHJNOQRSVYZ յանդուզն. EW անդուզն. P յանդուզն. յանդուզն-ից յիւր զV աւելացնում եմ և յինքն...սեփաստիոյ, իսկ էր 137, 807 6-7. E չուհի և QV զի էր (փիւ. և). P չարայմիտ. C որ. DW որոց. W կարացեալք. JSU կարաց. FO կարացին. 2. Z տանեն. BGKLMU տանիլ. BQ յաշորդ յաւից յիւր. Z խոտա-սրտութե. Q խոտասրտութեն. T խոտասրտութե նր. M խոտութե. L խոտասրտութե. T ամբարտաւանութեն. G անբարտաւան. 3. QV չուհին խորհեցան. T չուհի նորա. NPW զնայ. TV չուհին. 4. N յայտնեցին. W նմայ. P նայ JOSU չուհին. DJORVW զչարախօսն. S զչարախառսն. FNPZ զչարախօսն. E զչարախօս. 5. HLRY և հալան. GRM և հալան. U հալան. F ճիւղադէր ճաշած ու պատահած է՝ ստորագծեալ թատերք եւ հասունճեմեր պակաս են նրա մէջ. QV չուհին զայնոսիկ. QV անձինք. KLMR ժբ. H ժ և բ. DNPWZ ապայ. C չուհի. JS ազգեցին. Z աստեցաւ. 6. PW նմայ. CGHKLMRVYZ թէ (փիւ. թէ և). փիւ. սուրբ Նշանի վանաց տէր ստեփանոսն նոյն GHKLMRY չուհին այլ աչն. BCDEFINPQVWYZbc այն. JOST վանացն. 7. J ստեփանոս. S ստեփանոս. BDW խորհրդոյն. HY խորհրդոցն. Z չուհի. T խորհրդոցն ինքեան կորստեանն. JOSTU լեալ փիւ. եղեալ. O էր (փիւ. է). Z է նոցա. 8. DNOPW նայ. U ապա (փիւ. նա). Z յարձակեաց. QV այրս. CDEFGJKLNMOPSTUV% ժանդարարոյս. W ժանդարարոյ. և ժանդարարոյս. HRY ժանտաբարոյս. KLU տանիլ. W եղան. 9. Q ուխտիւքն. V ուխտիւքն. G HKLMNRYZ չուհին առաջի նորա. EJOSTU իւր փիւ. նորա. 10. BD (GHKLMNRSWYZb չուհին և ի զայլ...ամենայն ուխտիւն. F ստորագծեալ հաստատօք պատած է. EOPQV դժնեա. I դրժնա. CJ տանել փիւ. ի տանել. U ի տանիլ. 11. JOTU հանդերձ մարան (փիւ. ամենայն). OP զեղան. E և զայլ. O կրօնաւորին. 12. և ապաջանաւք. JOSU ետ կաշառս և աղաչեաց զգորականսն փիւ. աղաչանօք ... ետ արձակել և (S զգորական..). bc չուհին և կաշառօք. Z կա-

կել եւ թողուլ ի վանսն: Եւ ինքն առեալ ընդ իւր Բ ծե-
 րագոյն արեղայ, որոց անուանքն՝ միոյն Յեղբեսորոս եւ
 միւսոյն Թորոս, և գնացեալ առաջի գառողին վատահ և
 համարձակ, ոչինչ գիտելով խիղճ զանձնէ՝ զի անմեղ էր:
 Եւ էր զադին հեռի ի քաղաքէն, իջեալ զօրօք իւ-
 րովք ի լեառն Աղշարու ի հովանոց վասն ամառնային տօ-
 թոյն: Եւ անգանօր տարան զեպիսկոպոսն առաջի ողծայն.
 զոր հարցաքննեալ՝ և նա ուղիղ տայր զպատասխանին
 անխիղճ մտօք: Եւ զադին ոչ հաւատայր նմա, այլ հարկ
 10 ի վերայ եղեալ թէ ուրանան զՔրիստոս և ազատեցոցին ի
 սպանմանէն: Եւ նոքա հաստատուն յուսով պինդ կացին
 ի դաւանութիւն հաւատոցն Քրիստոսի և խոստովան եղեն

չառաքն. | Դանօրէն զօրականացն փի. զօրականացն. 12-1. (փի. ետ
 արձակել և թողուլ) E և ետ թողուլ. QV արձակեալ եթող. Z և
 ետ յարձակել և (փի. ետ արձակել հ). I. JOU թողուլ զնա փի. թո-
 ղուլ. S ..դուլ զնա. | O ինքն. GHKLMRY լուին ընդ իւր. | C
 ծայրադոյն. S ծերագոյն. E ծերագուն. 2. CFGHKL արեղայս. Z
 յարեղայ. D արեղեայ. ORb որոյ. Fbc անուանքն. NZ անուանք.
 DE անուանքն հն. BJSTUW անուանքն էին. O անուանք էին. W
 միայ. BEMS լուին. | b սերաստոս. GHKLY սեղբեսորոս սաթ.
 3. BMS լուին միւսայն. KLMU թորոս. | V յույի. E զբատահ. V
 վատահացել. 4. FNPZ և ոչինչ. | FN գիտել. P գիտէր յետ
 ուղղութեան գիտել. C ի խիղճ. D խիղճ. O լուին. | Z յանմեղ. 5. L
 զի փի. և. | Z զադին ի հեռոյ էր իջեալ ի քաղաքէն (փի. էր զադին
 իջեալ). BDFGHJKLMNOQRSWYZ զատին. V զատուրն. Bb
 FIJOPQSTVWbc հեռու. F ի քաղաքին. P ի քաղաքէ. JOSTU
 ելեալ փի. իջեալ. | Z զատուրն. P գաւրուք. O զօրականօրն. BV
 իւրօք. 6. EFIJOPQSTUbc ակաւորու. NV աշխարհու. Z աշխարհու.
 EG հովանոցն. Q հովանոց. R ամառնային. BCDGHIKLMNPQ
 RTVWYZbc օդոյն. F յօդոյն. 7. BCDGHIKRT անտանօր. F անտա-
 նուր. JOU անդ. S անտ. Z անտուրէնքն. N տարեահ. 8. B և փի.
 զոր. | DNOP նայ. | DW պատասխանին. Bb պատասխանի. 9. CO
 անխիղճ. JOSTU իսկ փի. եւ. | BDFGHJKLMNOPSUWYZc
 զատին. V զատուրն. | N հաւատար. JP հաւատոց. HOW նմայ.
 P ի նմայ. 10. JOST եթէ. GHKLMRY ուրանալք. JOSTU ուրանցին.
 NZ ուրանայ. CGHELMRY լուին և. | Oc աղանմանէն. GHKLMRY
 աղանալք. Z աղատի. 11. N ի ըստանմանէն. GU ի սպանմանէ. C ի
 մտնուանէն. B ի մահաւանէ. Z նք. | D հատուտուն. JOTU սերտ և
 հաստատուն. S սիրտ և հատուտուն. | b յուսուսով. | FR պինտ. Z և
 պինդ սիրով. 12. S ի դաւանութիւն. փի. ի դաւանութիւն հաւատոցն. L
 ի հաւատոցն. b ի հաւատոս. | BCQV հաւատոցս. K հաւատոյն. JS լու-

զանուն ամենասուրբ Երրորդութեանն՝ եպիսկոպոսն և
 արեղայքն, ասելով այսպէս. «Հաւատամք ի Հայր և յՈրդի
 և յամենասուրբ Հոգին՝ մի աստուածութիւն՝ երեք ան-
 ձինք և մի բնութիւն: Խոստովանիմք և զՈրդին Աստուծոյ
 5 մարդ եղեալ ի սուրբ կուսէն Մարիամայ՝ կամու Հօր և
 հաճութեամբ Հոգւոյն Սրբոյ. աւետեօք հրեշտակապետին
 Դաբրիէլի յղացաւ Բանն Աստուած յարդանդի կուսին, և
 ծնաւ ի նմանէ Աստուած և Որդի Աստուծոյ՝ մարդ և
 որդի մարդոյ. Հաւատամք և զնոյն խաչեալ և մեռեալ,
 10 թաղեալ և յարուցեալ վասն մերոյ փրկութեան, նոյն
 ինքն յերկինս համբարձեալ և ընդ աջմէ Հօր նստեալ. եւ
 նա է դատաւոր կենդանեաց և մեռելոց ի միւս անդամ
 զալստեանն իւրոյ յերկնից վառօք Հօր եւ հրեցակաց
 սրբոց: Ի վերայ այսո դաւանութեան՝ մեռանելն մեր շահ
 15 է եւ կեանք՝ Յիսուս Բրիստոս՝ հաւատացելոցս ի նա: Այս

նիւ. JS քի ե ամրողջ ի հաւատն փիւ. քրիստոսի. E յունի և. S
 խոստովան. FW եղէն. Pc եղև. I. LNWZ գանունն. O ամենայս. PZ
 ամենայս. N ամէնաս. EFYZ երրորդութե. E և եպոսն. N
 եպոսն. 2. L յունի ասելով. N հաւատամք ամէնաս երրորդութին
 փիւ. հաւատամք. FIOVWZ որդի. R ի որդի. Y ի յորդի. 3. FOQVZ
 ամենաս. N ամէնայս. W յամենայս. QV հողի. JOSTU յունի
 մի աստուածութիւն մի բնութիւն. V և գ փիւ. երեք. 4. JOSTU
 և խոստովանիմք. E զորդին փիւ. և զորդին. 5. GHKLMRWY մար-
 դացեալ փիւ. մարդ եղեալ. HW մարիամա. JOSTU յունի կամաւ հօր...
 ծնաւ ի նմանէ այն և օղծ-8. 6. DEFIPZc հոգոյն. GHKLMR սուրբ հոգ-
 ւոյն փիւ. հոգւոյն սրբոյ. F աւետեօքն. N աւետաւք. IPb աւետաւք. P
 հրեկապետին. GHKLMQRY յունիւ. 7. DW զարբիւլին. Zbc զարբիւլի.
 N յղացաւ. Z զբանն. N զբան. c յարդանդի. 8. N որդի փիւ.
 և որդի. Z յորդի. 9. HUY մարդւոյ. MR հաւատամ. JOSTU յու-
 նիւ. T նոյն. V խաչեալն. BDWb ի խաչ եղեալ. B մեռեալ և.
 10. JOSTU յունիւ նոյն ինքն. G և նոյն. 11. DW ի յերկինս. JOSTU
 համարձեալ յերկինս. JOSTU և նստեալ ընդ աջմէ հօր. (S նըս-
 տեալ). 12. DEFHINPWY նայ. F ի-ն պատու և. 13. FHINOPRSTbc
 զալքստեանն. Z զալքստեան. I զալստեան. F ստորագծեալ հատուած
 պատու և. փիւ. փառօք հօր՝ DW և փառօք. QV յունիւ. 14. GHKLMY
 և ի. GHKLMRY այս. C դաւանութիւն. BGHLMU մեռա-
 նիւն. b մեռանել. CQTZ յունիւ մեր. 15. b կեանքն. B կեանք է. DW
 յունիւ յիսուս...ի նա. JOSTU յունիւ յիսուս. (փիւ. յիսուս քրիստոս)
 G ի յս քս. MR յի քի. U ի քս. G հաւատացելոցս. P ի նայ.

ինչ յայտ լիցի քեզ՝ սուլտանն. զի պարզեաց քոյ ոչ հա-
ւանիմք և ի սպառնալեաց քոյ ոչ երկնչիմք: Եւ այդմ
փնասու, զոր դուք զմէնջ կաթծէք՝ չեմք ինչ փնասապարտ-
եւ. դու զոր ինչ առնելոց ես ընդ մեզ՝ արա վաղվազակի:
5 Յայնժամ պիղծն այն ամիրայն հրաման ետ դահ-
ճայն դլխատել զնոսա: Եւ մատեան դահիճքն նախ առ
եպիսկոպոսն, և երկու անգամ հարին ուժդին զպարա-
նոց եպիսկոպոսին սուր թրով, և ոչ եհատ սուրն զպա-
րանոց նորա: Ընդ որ բարկացեալ արիւնախանձն այն
10 ամիրայն, կախարդինս իմն կարծեցեալ՝ և ետ ունել չորից
արանց. երկուց՝ զոսան եպիսկոպոսին և երկուց՝ զձեռան:
Եւ ապա դահիճն եհար զմէջան եպիսկոպոսին և յերկուս

1. EGHKLMNRY յայտնի. BCPQVZc քեզ յայտնի լիցի. F ունի քիզ
պատած է յայտնի լիցի. N լինի. INb սուլթան. Pc սլթան. EJOS
TU ամիրայ. V յունի. R քոյ. QV մեք ոչ փի. ոչ. 2. N ի սպառ-
նալաց. R քո. V մեք ոչ փի. ոչ. FIJPTW երկընչիմք. KL
յայդմ. U այդ. 3. O փնասու. L զգութ փի. զոր դութ. JOSTU
դու. BQVWZ ի մէջ. J կարծես զմէնջ. OSTU կարծես. E
չեմ. | (փի. չեմք ինչ փնասապարտ) MRY չեմք այն. GKL անալուտ
եմք. H յունի չեմք ... զոր ինչ. QVW փնասապարտ N փն-
ասկար. Z փնասարտ. C փնասապարտ-ից յետոյ աւելացնում է այլ
անմեղ եմք. 4. DGKLW յունի զու. O գինչ փի. զոր ինչ. EFGH
KLMR յունի ընդ մեզ. T արա ընդ մեզ. HINOPSVWYZb արայ.
5. CEJOPQV պեղծն. SZbc պեղծ. N այն պեղծ. VZ յունի այն.
N ամիրան. BV յունի. T հրամա եաց փի. հրաման ետ. BT
յունի դահճացն. 6. DW մատուցեալ. F դահիճք. I յունի նախ. 7. F
յունի և. JOSTU երկրորդ. KL դ. N ուժգին հարին. Z յոյժգին
հարին. W յուժգին. CILN յունի. DJOSUWb զպարանոցն.
E զպարանոց. 8. R եպկան. FP յունի սուր թրով. M թրով.
Z կարեց փի. եհատ. D սուր. JOQSUV թուրն. GHKLMRY
յունի. E զպարանոցն. L զորանոց. S զզպարանոց. Z զլիզ.
9. EN հպին փի. նորա. GHIMQRTVYb արիւնանախանձն.
BDFWZ արիւնանախանձ. N արիւնանախանձն. S արիւնարբու. c ա-
րիւնախանձ. BDSWZb յունի այն. IO. N ամիրայն. C կախարդին.
Y կախարդ. b կախարդիս. Z կախարդութիս. V կախարդին սիմն
փի. կախարդինս իմն. B յունի կախարդինս իմն կարծեցեալ. Z
յունի իմն. C յունի և. IJOSU հատն փի. հտ ունել. DW
չորս. T դ. 11. Nb արանցն. EGHKLMRY երկոցունց. F երկունց.
L երցունց. T դր. W բ. b բ-ս. S ունել. EQV զոտս. F ոտսն.
T ոտս. L յունի և. GHKLMRY երկոցունց. b երկունց. DW եր-
կուն. T դր ձեռան փի. երկուց զձեռան. 12. OPWZ ապայ. CDE
IJWb եհատ. BINPUZbc զմէջն. GHKLMRY զմէջն. JOS զմէջս.

հերձեաց: Եւ ապա մատեան առ արեղայսն և զերկուսն
զլխատեցին: Եւ այնպէս կատարեցան ի Քրիստոս բարի
խստածովանութեամբ տէր Մտեփանոս եպիսկոպոսն և երկու
արեղայքն իւր ընդ նմա՝ Սեղբեսարոս և Թէոդորոս:

5 Եւ արար Աստուած մեծ պանչելիս, զոր ինքեանք
խկ տեսին աչօք իւրեանց այլազգիքն, և վկայեցին լուսոյն
որ էջ ի վերայ մարմնաց սրբոյն: Զի յայնմ տեղւոջ, ուր
զԺԴ Տաճիկան սպանին՝ անդ և զեպիսկոպոսն և զարե-
ղայսն սպանին յետ երկու աւուրց, և ընկեցին խառն ի
10 վերայ մարմնաց այլազգեացն: Եւ ի ճառագայթել լուսոյն
ի վերայ սրբոյն՝ առաց անօրէն զադին, թէ այն վասն

QV յունիս և. W երկուս. N յերկու: O յերկուց. Z լա. 1. DW
հերձաւ. 1 լաժանեաց. E յունի և ապա ... զլխատեցին. QPWX
ապայ. GHKLMRY ապա յետոյ. c առ արեղայքն. L յերկուսն.
UZ զերկուսն այլ. B յունի. T զը-ուսն. 2. M յունի ի քրիստոս. JOS
բարի խոստովանութեամբ ի քս. 3. E հաւատով և խոստովանաւր
փի. խոստովանութեամբ. M սրն. V որ էր (փի. տէր). (փի. տէր
ստեփանոս եպիսկոպոսն) O եպոսն տէր ստեփանոս. JT եպոսն տէր
ստեփանոս. U որ եպոսն որ ստեփանոս. CGKLMRSV ստեփան-
նոս. D ստփնոս. 4. E արեղայ ք փի. երկու արեղայքն. E յունի
իւր. HJPW նմայ. Z սեղբեսարիոս. B յունի սեղբեսարոս և
թէոդորոս. 5. DUWb մեծամեծ. V պանչելիք. b յունի ին-
քեանք. 6. DW յունիս իսկ. W յունի տեսին. EM աչօքն. L առ
աչօք. IQV ալապգիքն աչօք իւրեանց. U իւրովք. W յունի
և. Z լոյսուն. GHKLMRTVY վ. լուսոյն. 7. DW յունիս որ էջ
...սրբոցն. փի. մարմնոց սրբոցն EZ ունիս մարմնոցն սրբոց. FP
սրբոց մարմնոցն. b սրնց. (փի. յայնմ տեղւոջ) BFIPQVb
ի տեղին. c ի տեղի. GHKLMRY զտեղին. CDENWZ տեղին. O
այնմ տեղւոջ. T յայնմ տեղւոջ. NW որ փի. ուր. 8. C զասան և դ.
V ժգ. KLMRY զժգ. H զժ և դ. CE տաճիկն. JOS տաճիկքն.
QV դահիճան. | c սպանին. W սպային. BCEFGHIKLNPRYZbc
անդ փի. անդ և. G եպոսն DW զարեղայսն և զեպիսկոպոսն.
O արեղայսն. 9. b սպանին. BV նահատակեցին. F և յետ. V
աւուրցն. F յաւուրց. B աւուր. GNPZ ի խառն. L խառն. B
ընդ փի. ի վերայ. 10. JOS այլազգեաց մարմնոցն. U այլազգեաց
մարմնոց. QV մարմնոցն. I այլազգացն. E ալազգեաց. FNP
այլազգացն. L յունի ի. KLU ճառագայթել. WP ճառագայ-
թել. D լուսոյ. P լոյսոյ. 11. E յունի ի վերայ սրբոցն. KL որ ի
փի. ի. GHKLMRY մարմնոց սրբոցն փի. սրբոցն. T անօ-
րէնն. BDFGHIKLMNOQRSWYZc դատին, E զադին. V դաւրն.

հաճի մշտականներուն եղև սքանչելիքն։ Եւ ետ ջսկել զեպիսկոպոսի մարմինն եւ զաբեղայիցն յայլագլխացն։ Եւ շնորհօքն Քրիստոսի լոյսն զհետ զնաց մարմնոց սրբոցն՝ յամօք այլագլխացն եւ ի սլաքժանս քրիստոնէից՝ վկայ անմեղութեան եպիսկոպոսին։

Եւ թողին զմարմինս սպանելոցն անդէն կերակուրինել զաղանաց եւ հաւուց։ Բայց զեպիսկոպոսին գողացան քրիստոնեայքն եւ տարեալ եղին յեկեղեցի մի, եւ զաբեղայիցն՝ ի վուլ մի, եւ հաղով ծածկեցին։ Իսկ անօրինացն անդէն ի տեղին մաշեցան եւ կերակուր զաղանաց եղեն եւ թռչնոց օղոց։

Եւ անօրէն սուլտանն այն զադին սաստաղայց զհա-

ՉՎ լուսնի ան. 1. CNTUB հաջի. Օ լուսնի. V մեր պօրացն փա. հաճի մշտականներուն. B միսկիմաներուն. CLSTB մաքմաններուն. GU մրսմաններուն. Q մալմանէրուն. F մրսմաններուն. P մաքմաններուն. Y մշտմաններուն. HMR մշտմաններուն. E տանաց. I սքանչելիքն. V սքանչելիքս. BCENPZbc սքանչելիք. Y յետ. CFIJNOPQSV Zbc գեպսին. 2. CEIPZc մարմին. L աբեղայիցն. N յայլագլխացն. Z ի յայլագլխացն. C ի մարմնաց այլագլխացն. F սառագծեալ պատուած է. 3. E լուսն. GHKLMRY ի հետ նց փա. գհետ. I գհետաց փա. գհետ գնաց. E երթոյր փա. գնաց. GHKLMRY ի վր մարմնաց փա. մարմնաց. ՉՎ մարմնոցն սրբոց. E սրբոց. Z սրբոյցն. T սր մարտիրոսացն. 4. Z յամօթ եւ ի նախատինս փա. յամօթ. (G) OP յայլագլխացն. E այլագլխաց. Z այլագլխաց. CIJLOQSUV քրիստոնէիցն. Z վկա. E վկա. GS եւ վկա. 5. SU անմեղութիւն. Z եպիսկոպոսին եւ աբեղայիցն (փա. եպիսկոպոսին). 6. (փա. եւ թողին) OU եւ եթող դատին. T եւ եթող դատին. JS եթող դատին. BDW անգէն զմարմինս սպանանելոցն (B սպանելոցն). JOS զմարմինն. EJTUV զմարմին. CFHIOPSVYc սպանանելոցն. RWZ սպանանելոցն. b լուսնի անդէն. E անդէն ի միասին. BGKLMU լինիլ. I լուսնի. 7. R հաւասաց փա. հաւուց. DF եպսին. U գեպսին. I գեպսն. Z գեպսին մարմինն. (փա. գողացան քրիստոնեայքն) T տուն քրիստոնեայքն դադա մարձակայ գեղջին. (փա. քրիստոնեայքն) ՉՎ տարեղայքն եւ քրիստոնեայքն. JSU քրիստոնեայքն մարձակայ գեղջին. Օ քրիստոնեայքն մարձակայ գեղջին. 8. W տարան յեղին. JOSTU լուսնի տարեալ. EIJOSTU յեկեղեցին (մի լուսնի) Z մի փառքիկ փա. մի. W գալեղայիցն. 9. JOSU անգէն ի փա. ի. JOSTU մի եղին փա. մի. EHNPQRVYc լուսնի եւ. իսկ անօրինացն... օղոց ող 9-11 լուսնի միայն EIJOSTU, իսկ BCDFGHJKLMNPQRVWYc լուսնի. IQ. E լուսնի ի. S լուսնի եւ կերակուր օղոց. 11. Օ յօղոց. 12. N սուլտան. E սուլտանն. V բունըն. JOSTU լուսնի ոսուլտանն այն. BDFGHJKLMNPQRSUVYc դատին. IV լուսնի. T դատին այն.

լածանս ի վերայ քրիստոնէից, առնելով յամենայն քահանայից զգինս արեան իւրեանց՝ յամէն գլխոյ Ռ դեկան։ Եւ զվանք սուրբ Նշանին կալոպտեաց. զխաչ և զաւետարան և զայլ սպառք սրբութեան ընդ ձեռամբ անօրինացն 5 դրաւեաց և պիղծ շէխեր ի վանքն բնակեցայց և արար զեկա։ Եւ փոխանակ արեան կարգաւորացն, որոց յամէն գլխոյ Ռ դեկան գին առին՝ զուռի և զբարտի ծառերն քան զհազարն աւելի հատին ի տակաց փոխանակ երկցանցն. թող զայլ տուգանսն որ առին։

10 Բակեաց և զսուրբ Բառասունսն և այլ շատ եկեղե-

EN սաստկացուց. VW սասկացայց. 1. Y յոնի ի վերայ. DGH I K L O R S W Y քրիստոնէիցն. N P b c առնելով. D E F G H I J K L M Q R S V W առնելով. Q V Z ամ. W քհիցն յամ փխ. յամենայն քահանայից. C I O քահանայիցն. Z քրիստոնէից կամ քահանայից. 2. I զարեան գինս. Q V արեանց. X արեանն. M R Y յունիմ իւրեանց. B F յամ. Z ամէն. W գլխո. J O S T U ու գին միոյ գլխոյ (փխ. յամէն գլխոյ ու դեկան). 3. E զվանսն. Q T V գւանքն. I խաչին փխ. Նշանին. D G H K L M R W Y կողոպտեցին. Z թալանեաց և կողոպտեաց. N O Q V Z զխաչն. T խաչ. N Q V Z զաւետարանն. Y զաւտրնս. 4. L ալլ. B C D I N O P S T U W b c սրբութիւն. Z սրբութեցն. I ընդ ձեռաց. L Q V Z անօրինաց. N b անաւրինեացն. 5. G H K L M R Y գրաւեցին. L M յունիմ և պիղծ ... զեկա. C D I J N O P Q S T V W Z b c պիղծ. T շէխեր. F շէխեր. J շիղխեր. R Z շիւր. D շիխեր. E շիխերն. P շէնր. V անօրէնքն. E J O S U ի վանսն. F բնակեցոց. G H K R Y բնակեցուցին. G H K R Y Z արարին. 6. C E J L M N O P Q S T V W b c զեկայ. D զեկայի. K զէվիա. G H R Y զէվիայ. F Z զեկայ. V արեանն. Q V կարգաւորաց. I քհիցն. J O S T երիցանցն և արեղայիցն քաղաքին և երկրին (T իրիցանցն. S իրկրին). U զերիցանցն և զարեղայիցն. L կարգաւորացն սրբոցն փխ. կարգաւորացն որոց. B D W Z յորոց. M որոյ. Q V նա. D E F G H I K L M O P S T U W ամէն. J ամէն փխ. յամէն գլխոյ. 7. B գլխէ. E F գլխոց. c զըլխոյ. I K L յունիմ գին. G H M R Y առին գին. T U և զուռի. O և զոսի. J S յունիմ զուռի ... որ առին, այն է առ 7-9. D G O P T W b c զբարդի. E զվարարի. G Q V ծառերս. B N ծառերն. Z ծառեռն. K L ծառերսն ի տականց. 8. B D E F W Z b c զուն. N զուն. P զուն. T զհազարն. Q V զհազարս. C O U զու. E հանին. O կտրատեցին. Q T U V Z կտրեցին. G H M R Y Z b ի տականց. N ի տականց. C ի տականց. K L յունիմ. Q V երիցանց. L երիցունցն. Z երիցանցն. 9. O զայլ տուգանսն թող. Q V յունիմ թող ... առին. 11. տուգանս. E տուգանսն. P տուգանսն. E G M O U Z զոր. O T U առին c քրիստոնէիցն հայոց. I O. T քակեցին. C I J զսուրբ խփ. և զսուրբ. ի զբառասունսն փխ. զսուրբ քառասունսն. V Z քառասունքն. (փխ. այլ շատ) I զայլ բազում. K L O զայլ շատ. J O S T U եկեղեցիս քառից

ցիս: Եւ յառաջ քան զսպանումն եպիսկոպոսին՝ ժողովեաց յամենայն երկրէն զժամահարսն, և կոտորեաց զամենեւեաւն: Եւ այլ բազում չարիս արար, զոր ոչ է ասելի՝ անիծեալ զադին այն:

⁵ Բայց և ինքն յետոյ ըստ արժանեաց իւրոց չարութեանն կալեալ եղև ի Թուրքմանէն, որում անուն էր Օթման՝ և սպանաւ ի ձեռաց նորա: Եւ այնպէս բարձաւ չարն ի միջոյ:

Այս վկայաբանութիւնն ունին B էջ. 433 Բ'—434 ա'', C 1121''—1123'', D 524 ա''—525 Բ', E 1032''—1034'', F 442 ա''—443 ա', G 547 ա'—548 ա', H 511 Բ'—512 Բ', I 555 ա'—556 ա', J 975'—977', K 518 Բ''—519 Բ'', L 450 Բ''—451 Բ'', M 537 Բ'—538 Բ', N 514 Բ''—515 Բ', O 504 ա'—505 ա', P 438 ա''—439 ա'', Q 521 Բ''—523 ա', R 519 Բ''—520 Բ'', S 546 ա'—547 ա', T 528 ա''—529 ա'', U

յետոյ անշացնում եմ ի պատճառս ամբողջե պարսպին (T պարբնադին). 1. FS զսպաննումն. W զսպաննումն. 2. QVWZ ամ. | CFO երկրէ. LV յերկրէն. FNPZ յերկրէ. | PW զժամայնարսն. V զժամահարսն. DEFHIJMNOPQRSTUVWXYZ ամ. 3. GHKLMRY գործեաց փխ. արար. | CDFIJNOPSTUWZc գորս. | QV չէ փխ. ոչ է. | GHKLMRY անօրէն զատին զոր ոչ է ասելի փխ. զոր ... զադին այն. | I պատմելի փխ. ասելի. 4. BDWb այն անիծեալ զատին. JOSU անիծեալն այն զատին. Q անիծեալ զատին. V անիծեալն այն. I անօրէն զադին անիծեալն այն. Z անօրէն զատին և չար անիծեալն այն. FNP զատին փխ. զադին այն. | E չունի այն. 5. I չունի բայց. GHKLMRWY չունի և. | JOSTU յետոյ և ինքն. | (փխ ինքն յետոյ) VW յետոյ ինքն. Z ինքն. | DVW ըստ արժանեացն. F ըստ արժանաց. | BIJc իւրոյ. E իւրնց. Y չունի. | DFWWYZ չարութեան. C չարեացն. 6. O ի քուրքմանէն. L ի Թուրքմանէն. | որում...ի ձեռաց նորա ունի GHKLMRY, իսկ BCDJQSUWYZb փոխարեք ունի և սպանաւ. FNPTc և սպանաւ. E չունի. I և չարամահ խայտառակեցաւ յառուր կորբոտեան իւրոյ. Z և սպանեցաւ չարաչար մահուամբ. | HY անունն. 7. CFJNOPQSTUWc չարն ի միջոյ բարձաւ փխ. բարձաւ չարն ի միջոյ. 8. H ի միջոց. I ի միջոյ անիծեալն այն. Z ի միջոյ և ոչ ետես զփառսն այ.

503 բ''—504 բ', V 372 բ''—373 բ', W 469 բ'—470 բ'', Y 248 ա'—249 ա', Z 395 ա''—396 ա', b 573 ա'—574 ա', և Ը.—Հմտո. նաև Յայսմ. Բ. տպ. 625''—626''. Ա. տպ. 915''—917': Վկայաբանութիւնը կը գտնուի կամ՝ մարգաց ժեշտունիս 23, Ղևոնդից և նորա ընկերներէց յետոյ, կամ՝ մարգաց Իշտունիս 26, Շիւղայից և Սիւղիանոսից յետոյ: Մ ձեռագիրը գրած է մարգաց ժեշտունիս 23. Բայց նախորդ թիւն է ժ2 և յաջորդը՝ ժԸ, ուստի ժեշտունիս ժեշտի կարգաւ:

Վերնագիրը հետեւեալն է. «Յայսմաւուր յիշատակ նահատակութեան տեառն Ստեփանոսի արքեպիսկոպոսին Սեբաստիոյ» (Ձեռագր. տարբերութիւններ. B ի սմին աւուր. | յայսմաւուր. | CQZ յիշատակ է. | W նահատակութեն. | Կի. | յիշատակ նահատակութեան E նահատակութիւն, || GHKLMR տէր. | CGMRTUV ստեփանոսի, K ստեփաննոս, E ստեփանոսին, L ստեփանոս. | DW արհեստին, b արքեպիս. | F սեբաստացոյ. | P սեբաստիոյ. | E սեբաստիոյ արքեպիսին. JOSTU սեբաստիոյ եպիսին:

Այս նահատակութեան պատմութիւնը ունի նաև Ձամչեան, Գ. 431—3. սակայն որովհետև Ձամչեանում կան այս մասին ինչքին յմանրամասնութիւններ՝ որոնք մեր ձեռագրներում պակասում են, ուստի յարմար համարեցինք ամբողջ հատուածը մէջ բերել այստեղ:

«Ի Ժամանակի անդ՝ յորժամ էառ Լանկթամուր զԲաղտատ և եկն ի Հայաստան, Պուրհանատին անուն ոմն՝ որ և ասի Բուրհան Ղազի՝ համարձակութիւն առեալ՝ ապստամբեցաւ յամիրայէն Սեբաստիոյ, և սպան զնա. և ինքն նստաւ ի տեղի նորա. և ժողովեալ զօրս՝ ասպատակէր ի բազում տեղիս: Այլ քանզի առամենեսին գտաւ անողորմ, զօրք նորա՝ որք էին ի քաղաքի անդ Սեբաստիոյ՝ խորհեցան վտարանջել ի նմանէ, և կամ ի ծածուկ դաւել զնա և բառնալ ի կենաց: Եւ էր յայնժամ եպիսկոպոս քաղաքին Ստեփաննոս անուն՝ առաջնորդ սուրբ Նշանի վանացն՝ այր սրբակրօն, և առաջի մեծամեծաց յարգոյ. որոյ և մարմնոյն կազմուած արտաքոյ հասարակ կարգի հանգստեպիլ էր և զօրաւոր:

Իբրև ազդե եղև Պուրհանատին ամիրային խոր-

հուրդն ապստամբութեան զօրաց իւրոց, ոմանք ի թշնամեաց մատուցեալ առ նա՝ առնեն, թէ գրգռել ապստամբութեանն է Ստեփաննոս եպիսկոպոս քաղաքին: Զայս լուեալ ամիրային՝ դիմեաց ի վերայ Սեբաստիայ, և նու աճեաց զապստամբոն: Կալաւ և զեպիսկոպոսն, և զերկուս յարեղայից նորա, որոց անուանք էին Սեղբեսարոս և Թորոս: զորս և կամեցաւ բազում տանջոնօք սպանանել: Եւ թէպէտ եպիսկոպոսն յայսնի եցոյց առաջի նորա զանմեղութիւն իւր և զհաւատարմութիւն, բայց նա գրգռեալ ի թշնամեաց՝ ասէ ցնա, այդու գիտացից՝ թէ անմեղ ես և հաւատարիմ առ իս՝ եթէ դարձցիս յօրէնս իմ: Ասէ ցնա եպիսկոպոսն, դու զիս կալար իբրև ապստամբ: արդ՝ եթէ ապստամբ եմ, սպան զիս: Իսկ եթէ անմեղ, արձակեա՛ւ: Այլ ամիրային բարեկացեալ ընդ այս պատասխանի նորա՝ առաւ և ևս ստիպէր զնա յաւրացութիւն, և սպառնայր ասել ի վերայ նորա և արեղայից նորին բազում չարիս:

Յայնժամ երեքին նոքա սկսան միտաբերան խոստովանիլ զամենատուրը զերրորդութիւն և զքս աճ, և ապա ասեն: մէք զայլ հաւատ ոչ գիտեմք և ոչ ընդունիմք, այլ զայս միայն, և ի վերայ այսր հաւատոյ մեռանիլ պարծանս համարիմք: և փառաւորեմք զարարիչ մեր, զի զայսպիսի աւանդեաց մեղ ուղիղ հաւատս: Ընդ այս ցոտուցեալ ամիրային՝ հրամայեաց հատանել զգլուխս նոցա առաջի իւր: Եւ դահիճն բողոքում անգամ ամենայն զօրութեամբ հարեալ զպարանոց եպիսկոպոսին՝ ոչ կարաց հատանել: և նա օրհնէր անդադար զիբիկիչ իւր: և ամիրային զայրացեալ ի վերայ դահիճին, և լուեալ զքողցրաւորաւ օրհնութիւնս եպիսկոպոսին, աղապակեաց՝ մեծաձայն, պատուեցէ՛ք ասէ իւրեան դորա, զի մի լուաց զօրհնութիւն բանիցդ: Յայնժամ տարածեալ զնա դահճաց յերկիր՝ ոմանք պատուեցին զերբանն, և ոմանք հատին զնա ընդ մէջ, և անգամ անգամ յօշեցին: և նա գոհանալով զտեսաւնէ աւանդեաց զհոգին: Անդ գլխատեցին և զերկու արեղայոն: և արկին զմարմինս նոցա ընդ գէշս դիականց սլլոց չարագործաց նորոգ սպանելոց: Բայց հաւատացեալն գողացեալ թաղեցին

զնոսին, և այս եղև յամի տեառն 1887 և ի թուին Հայոց ՊԼԶ, ի թի աւուր մարգաց ամսոյ. այն է ի յունիսի 28: Իսկ ի միում անժանոթ պատմութեան դնի, թէ այս եղև ի թուին ՊԼԳ. և թէ այս Պուրհանստին կործանեաց զՔառասնից վանքն, այլ յայտ է թէ զայն կործանեաց Լանկթամուր:

Յետ այսորիկ դեռ ևս բարկութեամբ բորբոքեալ ամիրայն՝ հրամայեաց կողոպտել զեկեղեցիս Հայոց և զվանորայս գաւառին Սեբաստիոյ. և սպասաւորը նորա բազում աղետալի գործս գործեցին. առին զամենայն՝ զոր գտին ի սուրբ Նշանի վանսն, և բնակեցուցին անդ զօտարազգիս. սոյնպէս արարին և յայլ քանի մի վանս մինչև հազիւ ուրեմն կարացին մեծամեծք Հայոց միջնորդութեամբ ոմանց զադարեցուցանել զգործ գառնութեանն. բայց ամիրայն եգ հարկս բազում դրամոց ի վերայ եկեղեցականաց, թող զայլ տուգանսն:

Յայս. Գ. տպ. Ա. էջ 267'-268' ևս ունեցել է Զամ չեանի օրինակը:

Վկայաբանութեան բովանդակութիւնից երևում է, որ Ստեփանոսի, Սեդեքտարոսի և Թորոսի նահատակութիւնը ամառ ժամանակ է տեղի ունեցել, երբ Բուրհանադինը իւր զօրքերով ամառնային շրջերի պատճառով հեռացել էր Սեբաստիայից «ի լեառն Աղշարու ի հովանոց» (տես էջ 139, տող 5-7): Յայսմաւուրքների մի մասը ունի մարգաց թէ=յունիս 23, իսկ միւսները՝ մարգաց ի=յունիս 26: Ստեփանոսի վրայ գրուած տաղից երևում է, որ այս նահատակի գլուխը բերել են հօր մօտ յորեքշաբթի օրը (տես էջ 150): Արդ՝ ՊԼԶ թուի յունիս 26-ը բնկնում է իսկապէս չորեքշաբթի, ուստի Յայսմաւուրքների այս ամսաթիւը կարելի է ուղղագոյնը համարել: Անշուշտ մեր ենթադրութիւնը սխալ կրէնի, եթէ Ստեփանոս վկայի գլուխը յանձնել են հօրը նահատակութիւնից մի կամ մի քանի օր յետոյ:

Ի Տէր Ստեփաննոս Ասեմառուի Սեբաստիոյ

Ահա զդովքն ասեմ Տէր Ստեփաննոսին,
 Թագաւոր նստէր նա ի մէջ Սեբաստ քաղաքին,
 Եկին սուսերօք զվանքն պատեցին,
 Որպէս ի հընումըն Հրեայք զՏէրըն խաչեցին,
 5 Զհանդերձըն հանին զնա մերկացուցին,
 Մերկ ու բոկիկ ու գլխիբաց զնա չարչարեցին,
 Զայն դեղձան մազերն փունճ փունճ փետեցին,
 Զայն իւր ջախուջախ բազկըտիքն յերկաթ պնդեցին,
 Զայն կամար ուներն Տէր Ստեփաննոսին,
 10 Հանց զինչ որ քաջած էր կամար աւագ խորանին,
 Զայն ծով ծով աչերն Տէր Ստեփաննոսին
 Հանց զինչ որ ջրով աւագանն ի յեկեղեցին,
 Զայն վարդ վառեցեալ կարմիր երեսուին
 Հանց զինչ նշխարքն ու բաժակն ի սուրբ սեղանին,
 15 Զայն մաքուր բերանն Տէր Ստեփաննոսին,
 Ատամունքն ի միջին շարած էր զետ մարդարաին,
 Իւր բոլոր լեզուէն կանգնէր ի բեմին,
 Կարդալով պատմէր ըզբան Աւետարանին,
 Դաշըն եղեալ ըզսուրըն քաչեցին,
 20 Ասէ. «Դուք տըւէք զպատասխան այն ծածկագիտին»,
 Հեղեցին զարիւն Տէր Ստեփաննոսին,
 Յայնժամ սար ու ձոր վնջ կանչեց իւր ըսպանողին,
 Իւր հօրն ասացին. «Կուգայ քո որդին,

- Արեկ ու սրբէ զքրաինքըն ճակտին 'ւ երեսին»
 Իւր հարն էր նստեր դէմ ճանապարհին,
 Գիտէր թէ կուգայ կարգալով իւր պարոն որդին»
 Յայն առաւօտին սև չորեքշաբաթին
 5 Բերին արիւնով ըզգըլուին ի գոգն ընկեցին»
 Լըցաւ արիւնով իւր սիրան ի փորին,
 Լայր ողորմագին ու գընէր զերեսն երեսին»
 Մայրն եկեալ տեսաւ զորդին յայն հալին,
 Սալտայի ու խէվ դարձաւ ի յանվայր վայրին»
 10 Մաղիկ էր քաղքին մանուշակ երկրին,
 Հանց եղ զինչ կու փայլէր այն կարմիր մորուսն յերեսին»
 Թուռմեցաւ ծաղիկ վարդն ի յիւր թըփին,
 Կարմիր ու ճերմակ երեսուրն դարձաւ ի դեղին»
 Լայր տարեկուսած Սաղմոսն յատենին,
 15 Զիւր գրեանքն ամէն կուտեցին յեկեղեցին»
 Լոյսն երկնային քառաթև խաչին
 Յերկնից ի վայր ճառագայթեաց սուրբ գերեզմանին»

Յիշեալ վկայարանական տաղը հրատարակեց նաեւ
 ողբացեալն Նահապետ (Հ. Ղ. Ալիշան), Բաղմովէպ,
 1848, էջ 341, հետեւեալ վերնագրով. «Ի տէր Ստե-
 փանոս Նահապետ Սեբաստիոյ»։ Որից յետոյ Ալիշան՝
 էջ 342—3, խօսում է տաղի գեղարուեստական գե-
 ղեցկու թիւնը երեան հանելու համար. Հ. Ալիշան կար-
 ծում է թէ նոյն տաղի հեղինակը Նահապետի աշա-
 կերտներէց մէկն է։

11. Ալիշան գրում է հանցեղ, իբր «այնպէս» այն ցեղ. «յարմարագոյն
 դասեցին հանց եղ «իւղի պէս»։

ԲԱՐՑԻՐՈՒ ԿԱՂԱՐԱՅԻ

† ԳԼԶ=1387-ից յետոյ

ՅԳԼԶ Թուականին մեր (բռնաւորն Արեւելից Լանկա-
թամուր Թաթարաց) առեալ էր զաշխարհն Խորա-
սանու ութամեայ պատերազմաւ, և անտի չուեալ եկն
էառ զԴանձակ շահաստանի քաղաքն Թաւրէզ, եւ անտի
6 չուեալ եկն յերկիրն Սիւնեաց ի վերայ գղեկին Նրնջակու.
և ապա ի վերայ երկրին Ճակատուց՝ էառ զքաղաքն սուրբ
Մարի ի հիմանց տապալեալ զամուրն մեր զոր էր ամրա-
փակեալ պատուական ազգին Բաղրատունեաց. և գերեաց
զքաղաքն և զամենայն շրջակայ գեղորայսն. Իսկ բարեպաշտ
10 տանուտէր մի Մարտիրոս անուն՝ յոյժ զօրեղ զօրական,
ողորմած և աղքատասէր ի գեղջէն Կողբայ, ելեալ ի լեառն
Բարգոյ, որ կոչի յայլոց ազգաց Թակալթու, յոյժ արի և
քաջ մանկամբք գեղջն ապրեցոյց զամենայն հաւատացեալ-
սն մեծաւ պատերազմաւ և սրտապինդ զօրութեամբ օդ-
15 նութեամբ հզօրին Աստուծոյ Յիսուսի Քրիստոսի Փրկչին
մերոյ. եւ թէպէտ բազում անգամ պատերազմեալ՝ ոչ կա-
րացին առնուլ զլեառն զայն. Որ յետոյ այրն այն նահա-
տակեցաւ ի պիղծ Թուրքմանէն Սահաթ անուն, հեղձու-
ցեալ ի ջուրն Արազու անտես ի մարդկանէ:

Սոյն տեղեկութիւնը տալիս է Թովմա Մեծօրհնի,
էջ 17—18. հմմտ. նաև Զամչեան, հատոր Գ. էջ 421
—2: Մաքսիբոս նահատակի մասին ուրիշ տեղ յիշա-
տակութիւն չենք գտած:

ԱՌԹ ՄԱՐԿԱՆՆԵՐ

† ՊԼԹ մեկեան ԺԷ = 1390 փետուար 23 դշ.

Անքննելի են խորք իմաստիցն Աստուծոյ և անգննելի՝
դատաստանք նորա, անչափ է բարերարութիւնն Աստու-
ծոյ և անբաւ՝ գթութիւն նորա, անհաս է մարդասիրութիւնն
Աստուծոյ և անճառ՝ ողորմութիւն նորա. զի արդար է
5 ի դատել և քաղցր՝ ի բարեգործել. ճշմարտութեամբ
դատի, իրաւամբք բննէ և ողորմութեամբ քաւէ. զի ի
սիրոյ յաղթի և գթութեամբ արդարացուցանէ զստեղծուածս
իւր, զոր արար ըստ պատկերի իւրում: 2ի թէպէտ և ի

1. Չ մի քեր պակաս է. հմմտ. անքննելի են ... դարս և ի էջ 152
միջիւ էջ 158 տող 5. I անքննելի. F յունի են. E իմաստիցն. F ի
մաստիցն. | HNPETc անգրնելի. CGMRSY անգննելի են. D ան-
գննելի է. W անգրնելի է. 2. W դատաստանքն. | P անչափ. | EHJ
KLMRSUVWYZ բարերարութի. D բարերարութի. | DEHIJKLM
RSUVWYZ նորա փի. աստուծոյ. 3. V յունի և անբաւ գթութիւն
նորա. | N անբաւ են. BCDFHW անբաւ է. | C գթութիւն. BDEJN
STUWZc գթութիւք. HELMRY գթութիւք. P գթութիւք. | (փի.
նորա) HKLMRY այ. C յունի. Y յունի անհաս է մարդասիրու-
թիւնն աստուծոյ. | DNPW յունի անհաս է ողորմութիւն նորա.
| J մարդասիրութի. Z մարդասիրութիւն. 4. BEHJKLMRST
UVYZc ողորմութիւք. 5. Z քաղց. NT քաղցր է. | NPTZc ի
բարեգործել. HKLMRY. ի բարերարել. V ի բարեխօսել. DW ի
բարեգործել. | Z ճշմարտութեւք. 6. BCVC գատէ. | BDSVWb
իրաւամբ. C և իրաւամբ. N և իրաւամբք. C իրաւամբ. | E քաւէ փի.
բննէ. | E յունի և ողորմութեամբ քաւէ. | V յունի քաւէ. | JU յունի
ի. 7. D ի սիրո. | S յարդարացուցանէ. | արդարացուցանէ. | Pbc
զստեղծուածս. Y զստեղծուածս. MR զստեղծուածոցս. 8. CHIJEL
MRSTUC զստ. | CFib յունի արար. | (փի. իւրում) CFib իւր
արար. E իմում. | GN յունի զի թէպէտ ի հոտ անուշից, միջիւ
էջ 155, տող 12. | V զի պէտ մրդկն ի կամս (փի. զի թէպէտ և ի
կամս). | DEJSUWZ յունի և.

կամ չարին խոտորեցաւ, սակայն ոչ անտեսացաւ յառա-
տաքաշխ ողորմութենէ բարերարին, այլ ի յայց ել, խնամով
արդարութեամբ չափեաց, իրաւամբք կշռեաց, ճշմարտու-
թեամբ գատեաց և մարդասիրութեամբ քաւեաց, Զի
5 յիւրաքանչիւր գարս և ի ժամանակս ընտրեաց և ընկա-
լաւ երախայրեաց պտուղս ի մարդկայինս ազգէ՝ օրպէս
զապաշաւանս նախաստեղծիցն՝ և զարինն Աբելի ընդ
հաճոյական պատարագին, զսրբութիւնն Սեթայ և զյու-
սաղբութիւնն Ենովայ, զհաճելի պահսն Ենովքայ և զկու-
10 սութիւնն Նոյի, զհաւատն բարի գործովքն Աբրահամու և
զմաքրութիւնն Իսահակայ, զանարատ քահանայութիւնն
Մելքիսեղեկի և զսրբութիւնն Յակոբայ Իսրայելի, զող-
ջախոհութիւնն Յովսեփայ և զհամբերութիւնն արդարոյն

1. HKLMR խոտորեցաւ յերկիր. Y խոտորեցաւ երկիր. | Ե ան-
տեսաւ. J անտես արար. W տեսացաւ. | P յառատաշխ. R
յառախաքաշխ. 2. JY յողորմութենէ. V յողորմութե. S ողորմու-
թենէն. | HKLMRY բարերարին այ. | B լուծի ի. E և. | E այց. | P ի
յայցեալ փխ. ի յայց ել. 3. P չապեաց. | BP իրաւամբ. Z իրամբ. V և
իրաւամբ. | F կշռեաց. P կշռեաց. Ե կշռեաց. | Ե ստուգութբ.
V ըստուգութբ. փխ. ճշմարտութեամբ. 4. V գատեաց արդարութբ
փխ. գատեաց. | P մարդասիրութբ. F ողորմութբ. 5. DHELMYZ
իւրաքանչիւր. | V ընտեաց. | V ընկաւ. 6. H երախայրեց. F և երա-
խայրեաց. KL յերախայրեց. V երախայրեաց. b երեխայրեաց. | Fիb
պտուղ. | DWb ի մարդկային. 7. V զապաշաւանս. E լուծի և. | HRY
զարին. P զարդին. | ELMPRUY արելի. Q հարելին. V հարելին.
Ե հարելի. 8. Q հաճոյականն. | DJWYZ զսրբութի. M զարդարու-
թին. | DJb սեթա. P սեթայ. C սեթեայ. HEI սեղայ. Z սեղաւ.
| JYV զյուսաղբութիւն. 9. D ենովսա. FT ենովքայ. Z յեովսայ.
| V զհանճելի. | F լուծի զհանճելի պահսն ենովքայ. b զհանճելի ի պահս
ենովքայ. T զհանճելի ի պահսն ենովքայ. | Ե զկուսութիւնն Նոյի և
զհանճելի պահսն ենովքայ (փխ. զհանճելի պահսննոյի). | BCFHEL
MRY պահքն. | C զկուսութիւնն փխ. և զկուսութիւնն. | JYV
զկուսութիւն. 10. HKLRY զհաւատքն. | B գործօքն. S գործօքն. D
գործովք. | P արբայամու. | C լուծի և. 11. VY զմաքրութի. W զմար-
դարեութիւն. | VYZ քահանայութիւն. 12. C մեքեսեղեկի. F մեքե-
սեղեկի. SV մեքեսեղեկի. W մեքեսեղեկի P մեքեսեղեկի. | JY
զսրբութիւն. | JTUZ յակովքայ. | Q լուծի յակովքայ իսրայելի զողջա-
խոհութիւնն. | Z իսրայելի. C իսրայելի. HV իլի. F իլին. | D զող-
ջախոյութիւն. JYV զողջախոհութի. P զողջախոհութիւն. 13. FP յով-
սեփայ. | IJYV Ե զհամբերութի. | DJSU յորայ արդարոյն. WZ յորայ
արդարոյն. E յորայ արդարոյն.

Յորայ, զհնգութիւնն Մովսեսի և զհնազանդութիւնն Ահարոնի, զանմեղութիւնն Յեսուայ և զարիութիւնն Փենեհեի, զուխաադրութիւնն Սամուէլի և զզղշումն արտասուացն Դաւթի և զայլս իւրաքանչիւրոց մարգարէիցն՝
 5 յոմանց՝ զգործս ընդ հաւատոցն և յոմանց՝ զպահս ընդ աղօթիցն, յայլոց՝ զկանխումն ի գիշերի և զկիսոց՝ զյանդիման լինելն յառաւօտու. իսկ ի յայլոց բազմաց՝ զմատնիլն տանջանաց և զմահն գլխովին. որպէս ղեւայեաս սղոցեցին և ղերեմիաս քարկոծեցին, զԶաքարիաս սպանին
 10 և զԴանիէլ կեր գազանաց արկին. զերիս մանկունան հրոյ մատնեցին և զՄակաբայեցիան սրոյ ճարակ տուին. որ և

13-Ի. MR յունիւ արդարոյն յորայ զհնգութիւնն. 1. JYV զհնգութի. | CFHJKLMPQRTVWYc մովսէսի. IU մովսիսի. | Z հնազանդութիւն. VY զհնազանդութի. | CFi զառաքինութիւն. b զառաքինութի. 2. VY զանմեղութի. | Pc յեսուայ. b յեսուայ. | HMRS զարիութիւն փի. և զարիութիւնն. 2-3. HKLMRY զուխաադրութիւնն սամուէլի և զարիութիւնն փենեհեի (Y զուխաադրութի. KLY և յունիւ. Y զարիութի. HRY փենեհեի). | JV զարիութի. S զարութիւն. | C փենեհեի. DESTVZ փենեհեգի. FW փենեհեգի. JU փենեհեի. Q փենեհեի. P փենեհեի. 3. J զուխաադրութի. E զուխաադրութիւն. P զուխաադրութիւն. | Zb սամուէլի. Pc սամուէլի. | E զզղշումն փի. և զզղշումն. | b զզղշումն. BCDEFHIJPQRSVWYzc զզղշումն. | FPZbc արտասուացն. 4. F զայլս. DEJSUWZ զայլ. | DEHIKLSWY իւրաքանչիւրոցն. Cb իւրաքանչիւրոցն. P իւրաքանչիւրոցն. QTV իւրաքանչիւր. c իւրաքանչիւր. | FHIKLMRY մարգարէից. b մարգարէից. 5. F զոմանց. S յորոց. DW յունիւ յոմանց զգործս.... ընդ աղօթիցն. | EJSUZ զգործս. HKLMRY ըստ. | IJ հաւատոյն. T հաւատոց. | J ոմանց. | FI զպահսն. C զպահսն. 6. Ib աղօթից. | W ալոց. | CS կանխումն. Z զկանխումն. C յունի ի. b ի գիշերին. | CQV զկիսոցն. FIb կիսոց. | QVZ յանդիման. W զանդիման. 7. BKLMU լինիլն. JQV լինել. CIQUVZ առաւօտու. W յառաւօտոյ. D առաւօտոյ. HKLRY յառաւօտի. F յառաւօտէ. BMY առաւօտի. | F յունի ի. P և. | V յայլոցն. F ալոց. | C բազմացն. | DW զմարտիլն. EZ զմարտիլն. 8. DQW ի տանջանաց. Z ի տանջանացն. FY տանջանացն. | QVc զմահն իսկ. | F զովիլ փի. գլխովին. | CD HKLMRWY գեսայի. F գեսայաս. QVc գեսայիաս որ. 9. EJSWZ զերեմիայ. DU զերեմիա. bc զերեմիաս. Q զերեմիաս որ. V զերեմիաս որ. | HPRY զգաբարիայ. KLM զգաբարիա. FQV զգաբարիաս. EJSZ զգաբարիայ. DUWc զգաբարիա. 10. P զդանիել. | T կէր. CFIPZbc կերակուր. | C զազանացն. | DW մանկունան. | Q հրոյ. 11. Y ըզմակաբայեցիան. J զմակաբայեցիան. P զմակաբայեցիան. | S հրոյ. Y հրոյ. | (փի. որոյ ճարակ տուին) Vc ի սուր քարչեցին. Q յունի.

զմայրն Շամհւնէ է որդւովքն սարսուելի չարչարանօք
 և կարծրագոյն տանջանօք մաշեցին, ընդ որս և ծեր քա-
 հանայն եղիագար, որ վասն աստուածային սիրոյն և քա-
 յայոյս հաւատոյն առ յոչինչ զխստագոյն տանջանսն հա-
 5 մարեցան. զորս թուէ Պօղոս ասելով. «Քարկոծեցան,
 սղոցեցան և սպանմամբ սրոյ մեռան. չրջեցան լեաշկ մաշ-
 կօք և մորթովք այծենեօք. կարօտեալք, նեղեալք, չար-
 չարեալք, յանապատի մոլսրեալք՝ ի լերինս, ի յայրս և ի
 փապարս երկրի»։ Եւ սղբա հյք՝ այնք՝ զորս մի ի նոցանէ
 10 բոլոր աշխարհս ոչ արժէ. ամենեքեան վկայեալք ի հաւա-
 տացն և ի բարի գործոցն. վասն որոյ հոտոտեցաւ Տէր
 Աստուած ի հոտ անուշից. իսկ ի ծագման Բանին Աստու-
 ծոյ մարմնաւիկ տնօրէնութեանն՝ որոց և ճանապարհ
 գործեաց փրկական չարչարանօք խաչին և կենարար մահ-

| DEJPSWZ տըւին. Y տփին. FIKLb ետուն. 1. I մայրն. | C
 չամոնէ. | C եօթն. W եւթն. EZ ե. | DHY որդովք. KLMR որդ-
 ւովք. C որդովն. EFIPSTVZbc որդովքն. | EJKLPZb սարսուելի. S
 սարսուել. W սաւսրուելի. I սարսուելի. | HKLMRY չարչարեցին փի.
 չարչարանօք. 2. Z կածրագոյն. b կարծրագոյն. S կարծագոյն. Q
 կարծրանօքն. | Z տանճանալք. | DEJSUVZ մահու մատնեցին փի. մա-
 չեցին. | DW ընդ որս էր փի. ընդ որս. | HKLMRY գծեր. | F քհնյ. 3.
 Fİb եղիագարոս. SW եղիալար. | P սիրովն. | P քաջայայտ. 4. CFİb
 հաւատոցն. | C որ առ. | FIMRVZ ոչինչ. Sb զխստագոյն. V խստագոյն.
 P ըզխստայգոյն. | Y չունի զխստագոյն տանջանսն. BCFM համարե-
 ցաւ. 5. (փի. զորս) F այլ և զորս. QVc զորս և. | EHJPRVWYb
 թըւէ. Z թվէ. | (փի. թուէ պօղոս). KLQ պօղոս թուէ. Vc պօղոս
 թըւէ. | (փի. պօղոս) C առաքեալն պօղոս. Fb առաքեալն. I առաքեալ.
 | եր. ԺԱ, 37. | JU չունի քարկոծեցան...մեռան. 6. CHKLRTY չունի
 և. | b սպանմամբ. S սրպանմամբ. | b սրոյ. | DHIMQRSTUWYZbc
 լեշկ. CEFJV լեշկ. KL լերկ. P չեշկ. F մաշկեղինօք. 7. b մորթօք. | KL
 այծեղինօք. EFITVb այծենօք. JSZ այծենովք. 8. C չունի ի լերինս.
 9. PW փափարս. | V յերկրի. | IJ սղբայ. | I յոյք. Y ոյք. W ոք. | J
 անք. | DEJSUWZ ի սոցանէ. 10. HKLMRY չունի ամենեքեան...
 գործոցն. | F վկայք. II. Fİb չունի և ի բարի գործոցն. | Z բարի փի.
 ի բարի. | R որս. | b խոտորեցաւ. | F արն. 12. DW ածն. F չունի.
 | անուշից բառից յնոյ աւելացնում են b ի փառս սրբոցն. V որ է օրհնել.
 | FZ ի ծագմանէ. | D չունի աստուծոյ. 13. FVY տնօրէնութի. J տնօ-
 րէնութի այ. c տնօրէնութի. | Q յորոց. | V չունի որոց և ճանապարհ
ճառեսցուք վասն նորա, այն է մինչև էջ 157, տող 6. 14. F գոր-
 ծաց. | M փրկագործ. | CFİb խաչին փի. չարչարանօք խաչին. | EPC
 մահաւմբն.

ուամբն՝ ևս քանզևս բորբոքեցան ի սէր Արարչին և յոր-
դորեալ փութացան ի յաղ չարչարանաց կենսատուին՝
բիւրք բիւրուց և հազարք հազարաց, իբրև զաստեղս երկնից
բազմութեամբ, որոց ոչ գոյ թիւ համարոյ։ **Ձխտատուին**
5 Աբրահամու լցեալ, զհաւատոյ որդիացեալն բազմացու-
ցեալ, և այսոցիկ զրան լեալ և կամ զդադարմունն առեալ.
և ոչ բնաւ՝ զի դեռևս երևի փութալ ոմանց յաղ չարչա-
րանաց կենսատու մահուն Քրիստոսի։ Ոմանք պահօք և
ոմանք աղօթիւք, այլք յոտնակացութեամբ և կէսք գետ-
10 նախշտութեամբ, ոմանք կուսութեամբ և ոմանք ողջախո-
հութեամբ, ոմանք համբերութեամբ և այլք հնազանդու-
թեամբ, ոմանք հեղութեամբ և այլք խոնարհութեամբ,
ոմանք սիրով եղբարց և աղքատաց և կէսք ողորմածու-

1. B և ևս. | FG ի սէրն. | Q յորդորեալք. N յորդորեցան և. 2. F
փութացեալ. | (փխ. ի յաղ) C յաղ. DW ի յաղթ. F ի յաղբ. | (փխ.
ի յաղ չարչարանաց կենսատուին) S ի չարչարանս. N յաղթ չար-
չանաց. | U չարչանաց. | c կենսատուին. b կենսատուին. 3. p բեւրք.
| C EFGHIKLMNP R W Y Z բիւրոյ. Q ի բիւրոց. b բեւրուց. | Q ի
հազարաց. | F յունի իբրև ... բազմութեամբ. | C սաստեղս. | E N Z
յերկնից. 4. C Q S b որ. | F յունի թիւ. | G համար թուոյ նց փխ. թիւ
համարոյ. | C ըզխտատումն. 5. E J Z c լցեալ. | N և զհաւատով. B C
և զհաւատոյ. | D E I W Z որդիացեալն. B G որդիոն. 6. H R Y այսո-
քիկ. K L M առօրիւք. | Y c զբրաւ. | N T զբաւեալ փխ. զբաւ լեալ.
| B լիեալ. | H K L M R Y կամ փխ. և կամ. | N յունի և կամ զդա-
դարումն առեալ. | Z յունի կամ. | M Q U I դադարումն. K L կատա-
րումն. 7. Y c բրնաւ. | c էր և ի փխ. երևի. | D W փութանալ. P
փութեալ. | T սմա փխ. ոմանց. | N ի յաղ. F S յողազս. | Z չար-
չարանացն. 8. C մահուան. G մահուանն. E մահու. D W խաչին. | H E L
M R Y յունի ոմանք պահօք և. | I b ոմանք փխ. և ոմանք. 9. E Z այլ. | E I J
Z b յոտնակացութբ. P յոտնայկացութբ. B G K L N W ոտնակացութբ. | Z
կէսկք. W կէս. | C N գետնախշտութբ. P գետնախշտութբ. I գետնախ-
շտութբ. D W գետնախշտութեամբ. 10. N Q c յունի ոմանք կուսութեամբ.
| C այլք. | H K L M Q R Y c յունի ոմանք ողջախոհութեամբ. | F յունի և ո-
մանք ողջախոհութեամբ ոմանք համբերութեամբ. | P ողջախոհութբ. C
յողջախոհութբ. D ողջախոյութբ. II. H K L R Y և ոմանք համբերութեամբ.
| M համբերութբ-ից յետոյ աւելացնում և ոմանք ողջախոհութբ. | D այլ. N
կէսք. | Q c հնազանդութբ-ից յետոյ ոմանք կուսութբ և կէսք ողջախո-
հութբ. H K L R Y հնազանդութեամբ-ից յետոյ և ոմանք ողջախոհութեամբ.
12. Q յունի ոմանք հեղութեամբ ... խոնարհութեամբ. | Z հնազանդութբ
և խոնարհութբ փխ. խոնարհութեամբ. 13. Z եղբարք. | Z աղքատաց
և աղքատաց. b օտարաց. | Z կէսկք. N այլք. | I N աղբորմութբ.

Թեամբ տնանկաց. և այս ամենայն՝ ի փառս Աստուծոյ և
յամօթ ձաղանաց Բելիարայ. Իսկ այլք ոմանք զանոտի
կենցաղս արհամարհեալ՝ ընդդէմ մահու բռնացան՝ կե-
նացն յաւիտենից փափազեալ, որպէս և սուրբս այս՝ վասն
5 որոյ հանդէս բանիցս է. զոր փոքր ի շատէ և սակաւ մի
ի բազմացն ճառեսցուք վասն նորա:

Այր մի քրիստոնեայ հաւատով, որոյ անունն էր Ա-
ւագ, արուեստիւ քսակակար, լեալ երբեմն ի Սալամասա
քաղաք ի տիս տղայութեան, ընդ արուեստապետին իւրոյ
10 ումնմ Պարսկի և մահմետականի. ի տղայութեան ժա-
մանակն ընդ նմին կեցեալ վասն օգտութեան արուեստին,
բայց ի հաւատոցն ոչ ուրացեալ, այլ ոմանց այսպէս կար-
ծիս առեալ թէ տաճկացեալ էր:

Եւ եղև յետ ժամանակաց անցելոց երեսուն ամաց՝
15 աւելի կամ պակաս՝ տեսեալ զնա այր ոմն Պարսիկ ի

1. W զայս. 2. NQc ի յամօթ. | N ձաղանացն. | W այլ. | G յունի
ոմանք. | Z սնտի. P զստենի. 3. FQ արհամարհեալք. DW արհա-
մարհեցին. | P բռնացան. | Z ի կենացն. 4. F յւտց. | NY փափա-
քեալ. Q փափաքեալք. P փափակեալ. | W զսրս. N այ փխ. այս.
P յունի. | I յունի վասն. 5. CDFJUW և հանդէս. | HKLMRY բա-
նիս. | FINb զի փխ. զոր. | BE յունին և սակաւ մի ի բազմացն.
6. C բազմացն փխ. ի բազմացն. | Q ասացուք և ճառեսցուք. | B
յունի վասն նորա. | c նրայ. Q սորա յետոյ աւելցնում է և դիտացուք.
7. (փխ. այր մի) V յորսց և մինն. | FI ոմն փխ. մի. | DHJQWZ
քրիստոնեա. P քրդ—բատոնեայ. | CDMNTVc անուն. | (փխ. էր աւագ)
FI աւագ ճանաչիւր. b աւագ ճանաչի իւր. | Y աւաք. 8. EFZbc ար-
ւեստիւ. P արուրստիւ. | P քտակակար. I քսակարար. QVc
սառն և քսակակար. B քսակակար-ի վրան գրուած է սառան.
| B լիեալ. | P ի սալմաստ. 9. CDFGIKLWb քաղաքի. | N և ի տիս.
| DGQSWc տղայութեանն. I տղութե. U մանկութեան. | P ըստ. | P
արւեստապետին. F արուեստին. QV յուսթային. c ուսթային. 10. V
ումնմ. E ուրեմն. | (փխ. և մահմետականի) C այլազգի. QVc յունի.
| EZ անօրէն մահմետականի փխ. մահմետականի. | D ի տղայութե.
Z ի տղայութե. | Bb ժամանակին. F ժմկի. 11. E ընդ նմա. | HIEL
MNQRUVYc կացեալ. | b աւկտութե. JU օղնութե. | EFbc արւես-
տին. P արւեստին. IT արուեստին իւրոյ. 12. HKLMRY յունի բայց.
.. ոչ ուրացեալ. | փխ. ի DW զի. | Fb ոչ ի հաւատոցն փխ. ի հաւա-
տոցն ոչ. | EZ ուրացաւ. | F ոմանք. S յոմանց. | F յունի այսպէս.
13. CDNQSVWb է. 14. HKLMQRVYc յունի եղև. | T անցանելոց.
15. DNP զնայ. | F յունի այր. | P տաճիկ փխ. պարսիկ.

Բաղէշ քաղաք և ասաց նմա թէ «Դու երբեմն ի Սալամաստ Տաճիկ էիր օրինաբն Մահմետի և աստ քրիստոնեայ եղեր»։
Եւ նա ասաց. «ես քրիստոնեայ էի և եմ և եղէց ծառայ Քրիստոսի Աստուծոյն իմոյ օրհնելոյն ի բարձունս»։

- 5 Եւ այրն Պարսիկ ազդեալ ի քաղաքին այլ անօրինացն, և գրոհ տուեալ՝ ժողովեցան ի վերայ նորա բազմութիւն ռամկաց քաղաքին, և առեալ ածին զնա առաջի ամիրային, որոյ անունն էր Ամիրչարաֆ։ Եւ հարցափորձեալ գտին զնա հաստատուն ի հաւատս Քրիստոսի։ Եւ
- 10 Ամիրչարաֆն կամէր արձակել զնա և ոչ կարաց ի բազմութենէ ռամկին։ Այլ նոցա շնորհուկս արարեալ՝ կամեցաւ զմիտս հաճել զամբօխին, և հրամայեայ տանել զնա առ զատին և անդ դատել զնա՝ որպէս և կամեսցին։ Բայց դատաստանաւ իրաւունս արար նմա ամիրայն և եհարց

1. Z բաղէ. P պաղէ. | CFGIb քաղաքի. | PW նմայ. | BCFIN յունիկ թէ. | QVc տաճիկ էիր ի սալամաստ. 2. W տաջիկ. | E օրինօք. Z աւրինաւք. | BT յունիկ օրինաբն մահմետի. | N մահմետի. C մեր. | FHJZ քրիստոնեայ. | N քրիստոնէութիւն կեաս փիւ. քրիստոնեայ եղեր. 3. DNP նայ. | Fİb ասէ. | CFİb յունիկ ես. DEGNPQSTUVW Z թէ ես. W քրիստոնեայ. (փիւ. էի) b ի. F էիր. | DH ծառայ. 4. C յի քի. QV յունիկ քրիստոսի. | W իմոյն. | S անելոյն. | QV բարձրելոյն յերկինս փիւ. օրհնելոյն ի բարձունս. 5. CFİb անօրէն փիւ. պարսիկ. | C ազդ արար. B ազդ արարեալ. Z աստեալ. | MU ի քզբի. N ի քաղաքն. | DW և այլ. 6. P գրոհ. | DEHJPWY% սըւեալ. | FİMN բազմութիւնք. b բազմութիւք. 7. EHJY ըռամկաց. | F առեալ. | P զնայ. 8. CFİb ամիրչարաֆ. W ամիրսին. | QVc յունիկ որոյ անունն էր ամիրչարաֆ. | CRLMW անուն. | T ամիրչարաւ. Z ամիրչարաֆն. 9. P զնա գտին. | (փիւ. եւ) Qc վա որոյ և. V վա նորոյ և. CFİb իսկ. 10. Fİb ամիրայն չարաֆ. Q ամիր չարաւն. V ամիր չաւաւն. R ամիրչարաֆն. | NQVc կամեցաւ. | I զընա. FNT զնայ. | CFİb բայց ոչ փիւ. և ոչ. | V յունիկ ոչ. | V ի բազմութեն. 11. HX LMRWY ռամկացն. EJS ըռամկին. 12. E ի միտս. | CI հաճել զմիտս. Z զմիտս ածել. | GN զմիտս ամբօխին հաճել փիւ. զմիտս հաճել զամբօխին. | CDS ամբօխին. c զամբօղին. W ամպօխին. | G յունիկ և. | փիւ. և հրամայեաց... առ զատին b դատաւոր քաղաքին. | QVc ասաց փիւ. հրամայեաց. | KL տանիլ. | DNQ զնայ. 13. QV յունիկ առ զատին և անդ դատել զնա. | CDETWc զադին. FI դատաւոր քաղաքին. | RT անտ. Cİb անտանօր. F անդանօր. | HKLMRY դատեսցեն. | DP զնայ. BCFİb յունիկ. | W կամիք-եսցին. 14. Fİb ողորմութիւն փիւ. դատաստանաւ. | D իրաւունս. I իրաւունս իրաւունս. FİMNb արարեալ. | PQV նմայ. N նրմա. Fİb առ նմա. DW յունիկ. | Y ամիրայն. | BDK եհարց փիւ. և եհարց.

զնա Թէ Վինչ ունիս և զինչ պարտիս: Եւ ստուգեալ ի նմանէ՝ արար որպէս և պարտն պահանջէր յետ կատարման սրբոյն:

Իսկ ի տաննէն զնա առ դատաւոր քաղաքին՝ պաշա-
 5 բեալ պատեցին զնա որպէս գազանք վայրենիք և շունք կատաղիք, արդարոյն արեան ծարաւիք: Եւ նա էր ի մէջ նոցա լի հոգւովն սրբով, եկեալ շնորհացն աստուածային ի վերայ նորա, և լուսափայլէր պատկեր նորա իբրև զհրեշտակի: Զօրութիւնն Քրիստոսի բնակեալ էր ի նմա,
 10 և նովաւ պայծառանայր տեսիլ նորա ի մէջ շանցն սպանողաց: Ոչ երկնչէր ի մահուանէ, և վկայէր լուսափայլութիւն երեսաց նորա: Զի ունէր ի մտի եւ եղեալ և հաս-

1. KL ցնա. Q զնայ. DW նմա. | BHJELMPRUVc ինչ ունիս. | F ունիցիս | U լուսի և. BCGNQVc և կամ. | BCEHJKLMRSTUVc ինչ պարտիս. | N ի նոցանէ. 2. b արարեալ. N լուսի և պարտն. 3. Q սրբոյն. 4. (փի. իսկ ի տաննէն ... պաշարեալ պատեցին) CFib իսկ զնահատակն սուրբ յորժամ ըստ հրամանաց ամիրային արտաքս հանին պատեալ պաշարեցին. (F հրամանացն). | I քի փի. սուրբ. | ELMU ի տանիւն. N ի տանել. | PQ զնայ. | DLNQVWY առ դատաւորն. 5. Q պատեց. | DP զնայ. S լուսի. | CI լուսի՞ն որպէս գազանք վայրենիք. | FQVb լուսի՞ն գազանք վայրենիք. | S վարենիք. | (փի. և) CI ուղ. BQV լուսի՞ն. | N շուն. | QV զշուն կատաղիք և գազանք վայրենիք. 6. N արդարայն. c արդարուն. HKLMRY և արդարոյն. F լուսի. | (փի. արդարոյն արեան ծարաւիք) C ծարաւիք արեան արդարոյն. Ib ծարաւիք արեան արդարոյն. E ծարաւիք արեան. | (փի. և նա էր ի մէջ նոցա լի) C և նա լի էր. Fib և նա էր լի. | DHJNP QRW նայ. 7. DJSWZ լուսի՞ն լի. | EFNPUYbc հոգովն. Z հովովն. BT հոգով. IQ հոգով. | GMN ածային շնորհացն. | Q ածային. 8. փի. ի CFTb և իջեալ ի. | N ի վերա. | J լուսի և լուսափայլէր պատկեր նորա. | P լուսափայլեր. | b պատկերք. N երես. | F իբր. GHKL MNPQBTVYc որպէս. | B լուսի իբրև զհրեշտակի. 9. S զհրեշտակի. HKLMNRTVYc հրեշտակի. P հրեշտակի. F զհրեշտակի ալ. | JQVY զօրութի. | DEJSUWZ ալ փի. քրիստոսի. | F ի նա. HNP RVW ի նմայ. 10. N պայծառաւանայր. b այծառանայր. | HKLMRY երես փի. տեսիլ. | (փի. շանցն սպանողաց) C սպանողացն. FI սպանողացն. b սպանողացն. HJPRSTYc սպանողաց. DW սպանողացն. GN սպանողացն. E ըսպանողաց. 11. FNPTWb երկրնչէր. V յերկրնչէր. | F ի մահուանէն. Pbc ի մահուանէ. | F լուսափայլութիւն. M լուսափայլութիւն. D լոյսափայլութիւն. P լուսափայլութիւն. W լուսափայլութիւն. 12. IW յերեսաց. | այս հասոածը զի ունէր ի մտի.... և զմտաւ ածեալ միջեւ էջ 162 ունի՞ն միայն CFib. (BDEGHJKLMNPQRSTUWVYZc լուսի՞ն). | C հաստատուն փի. և հաստատեալ էր.

տառաւալ էր ի սրտի զբան Սաղմոսին, զոր հոգէնուազն
երգէ՝ զփառս Տեառն տեսեալ և զհանգիստ սրբոցն
յերկրին կենդանեաց՝ և ասէ. «Պատուական է առաջի
Տեառն մահ սրբոց իւրոց»։ Ո՛վ համառօտ գովեստ ներ-
5 բողական բանի, և զի՛նչ այլ ըղձալի մարդկան քան զայն-
պիսի մահն, որ առաջի Աստուծոյ պատուական է։ «Մի
գանդաղիք և դուք», ասէ, «առ գեղեցիկ նահատակու-
թիւնս. մի զարհուրիք յերկիւղէ մահուն, զի ոչ է տալա-
կանութիւն, այլ կենաց պատճառ և փոփոխումն ի փառս»։
10 Վասն որոյ սրատես եղեալ մարգարէն Դաւիթ հոգւոյն
աչօք՝ ասէ, «Հաւատացի՝ զոր և խօսեցայ» և յառաջաբա-
նելով ի բանս իւր՝ ցուցանէ զքաջութիւն աստուածազօր
վկայիցն՝ ասելով. «Պատուական է առաջի Տեառն մահ
սրբոց իւրոց»։ Յամենայն արարածս Աստուծոյ գոյ պատ-
15 ւական և ազնիւ. ի հրեշտակս՝ վերին դասք աթոռօցն
սերովբէիցն և քերովբէիցն, զի յերկինս՝ առաջին են նոքա
տեղեալ և փառք. ի յերկինս՝ երկու լուսաւորքն՝ արե-
գակն և լուսինն. ի յաստեղս՝ արուսեակն առաւօտու. ի
չորս կողմանս անխարհի՝ արեւելք. յերկրի՝ դրախտն Ադե-
20 նայ. ի լերինս՝ Սինեայ և Թաւօր. ի գետս՝ Յորդանան.
ի յոսկիս՝ արաբացին. ի յակունս՝ տպագիրոնն. ի կանայս՝
Մարիամ Աստուածածինն. ի յարս՝ Բանն Աստուած մար-

1. Եւ յունի էր. 1. Բան. 2. Ի Կհանգիստն սրբոց. 3. Կհանգիստն (յունի սր-
բոցն). 3. Ի յերկնից յերկրին. Սաղմ. ԺԺԵ, 15. Ի պատուական. 4. Կգովես-
տի. Ի ներբողական փի. ներբողական բանի. 5. Ի Կայնպիսին մահ. 6. Բ
տն ալ. Սիրաբ 1Ե, 22. Ի Բ պատուական. Կ լինի փի. է. Բ մի գանդաղիք
ասէ և դուք. 7. Բ առ գեղեցիք. 8. Բ մի զարհուրիք ասէ. Ի յերկեղէ. Կ
մահուան. Կ փոխումն. 10. Բ Ի յունիս մարգարէն. Բ Ի հոգոյն. 11. Ի զօր
փի. զօր և. Բ յառաջանալով. Ի յառաջանելով. 13. Բ պատուական.
14. (փի. յամենայն) Կ քանզի յամ. Ե յամ ժամ. Ի յունի աստուծոյ. Կ
գո. Բ պտուկն. Ե պատուական. 15. Ե ի հրեշտական. Բ Ի դասքն. Բ աթո-
ռօց. 16. Բ սերովբէից. Ի սերովբէքն. Բ քերովբէից. Ի քերովբէքն. Կ
Ի յերկինս. 17. փի. ի յերկինս երկու. Ի յերկուս. Բ յար. Բ Ի լուսաւորք. Ի
արեգակն արեգակն. 18. Բ Ի յունիս և լուսինն. Կ ի յաստեղսն. Ի աս-
տեղս. Ե արիւսակն. Բ Ի յունիս առաւօտու. 19. Կ կողմն. Կ ալ-
խարհիս. Կ ի յերկիրս. Ի ի յերկրի. Ե դրախն. Բ յադենի. Կ
ադամայ. 20. Բ սինեա. Ի սինայ. Կ ի գետն. 21. Կ ի յոսկիսն. Ի
արաբացիս. Ի տպագիրոն. 22. Բ ածածինն մրիմ. Բ Ե Ե Ե բանն. Ի

դացեալ. յանարգ մահուանէ՝ մահն որ ըստ Աստուծոյ,
 զի քաղցրանայ դառնութիւն նորա ի սէրն Աստու-
 ծոյ, որպէս ասէ. «Պատուական է առաջի Տեառն մահ
 սրբոց իւրոց»։ Առաջի մարդկան յիմարութիւն և նախա-
 5 տինք թուէր մահ վկայիցն, իսկ առաջի Տեառն՝ պատ-
 ուական։ Զի ոչ որպէս տեսանէ մարդ՝ տեսանէ Աստուած։
 Զի մարդ յերեւելիս հայի, և Աստուած՝ յաներևոյթսն.
 վասն որոյ յաչս տեսողութեանն Աստուծոյ պատուական է
 մահ սրբոցն. զի արդարքն՝ թէպէտ և մեռանին զգալի
 10 մահս, այլ կենդանի են առ Աստուած, որպէս ասէ իմաս-
 տունն Սողոմոն. «Թէ և յաչս անզգամաց մեռեալ կարծին,
 այլ յոյս նոցա լի է անմահութեամբ»։ վասն որոյ ասէ
 մարգարէն. «Պատուական է առաջի Տեառն մահ սրբոց
 իւրոց»։ զի առաքինացան յուսով հանդերձեալ կենացն.
 15 զի յանցաւոր կենացս ի մշտնջենաւորն փոխեցան և ի նե-
 ղութենէս՝ ի հանգիստն, յեղկելի կենացս՝ յերանելին, յա-
 կամայ փորձանացս՝ որ ըստ հոգւոյ և ըստ մարմնոյ՝ ի
 յանդորր փոխեցան, ի ծերութենէս՝ ի տղայութիւնն ան-
 ծերանալի, ի տկարութենէս՝ ի զօրութիւնն անտկարանալի,
 20 ի հնութենէս՝ ի նորոգումն անփոփոխելի, յատելութենէս՝
 ի սէրն ժամանեցին. որով յաղթեցին ամենայն կրից
 մարմնոյ։ Եւ զի յայս կեանս մեռան՝ և ընդ Քրիստոսի

ածաբանն. 1. C ի յանարգ. | Fb մահուանէ. | C ըստ աստուծոյ-ից
 յետոյ առեցնում է լինի. 3. b պատուական. 4. b այլ փխ. իւրոց. | CI
 նախատինս. b նահատինք. 5. b թուէր. | I սրբաց վկայիցն. | C այ
 փխ. տեսուն. | F պուկն. b պատուական. 6. I զած. 7. Ib չուծի հայի.
 | C աներևոյթս. I յաներևոյթս հայի. b յաներևոյթսն հայի 8. C տե-
 տութեն. | b պատուական. 9. F սրբոցն մահ. b սրբոց մահն. | F զի
 արդ. | CF արդարք. 10. C մահն. | F որպէս և իմաստունն ասէ. 11. I
 իմաստունս. | Fb չուծի սողոմոն. | C չուծի և. | C կարծեն. b կտր-
 ծանին. 12. F յայլ յոյս նր. 13. F պուկն. b պատուական. 14. F առաքին-
 եացն. 15. F անցաւոր. | I կենացն. | b ի մշտնջենաւորն. I ի մշտնջենա-
 ւորսն. | I փոխեցաւ. | F չուծի և. 17. F ըստ հոգւոյ. 18. C ի տղայութի.
 | C անծերանելի. 19. C ի տկարութենէ. | C զօրութի փխ. ի զօրու-
 թիւնն. | F անտկարելի. 20. C ի նորոգութիւն. | F անփոփոխելի. I
 անհնանալի. | b յատելութենէ. 21. F յամ. 22. FI այս. | C ի քս փխ.
 ընդ քրիստոսի. | ռոյ 10-11, ռես իմաստ. Գ, 4:

- կենդանացան: Եւ յորժամ Քրիստոս յայտնեսցի կեանքն
սրբոց՝ յայնժամ և նոքա ընդ նմա յայտնեսցին փառօք
պսակեալ յամենասուրբ Երրորդութենէն յաղագս արդա-
րութեան և սրբութեան իւրեանց, և վայելեն ի քաղաքն
5 վերին՝ յազատն յԵրուսաղէմ՝ ի մայրն ամենայն սրբոց:
2. Զայս ամենայն իմացեալ և ծանուցեալ սրբոյն Աւագու և
զմտաւ ածեալ՝ արհամարհեաց զմահ և ընտրեաց զկեանս՝
որ ի Քրիստոս: Լի էր հոգևոր ուրախութեամբ և արժան
էր վկայ լինել որդւոյն Աստուծոյ պատուական մահուամբ,
10 որպէս ասէ Դաւիթ. և Պատուական է առաջի Տեառն մահ
սրբոց իւրոց: 2. ի հարցանելն զնա նոցա վասն Քրիս-
տոսի՝ լուսաւորեցաւ և պայծառացաւ տեսիլ նորա, խոս-
տովան եղև և ոչ ուրացաւ, խոստովան եղև թէ Վե-
րիստոնեայ եմ և Քրիստոսի Աստուծոյն իմոյ ծառայ: 15
3. Զայս լուեալ ի նմանէ անօրինացն՝ կրճտեցին զատա-

1. F կեանքն յայտնեսցի. 2. b սրբոց. F լուին. | b յայտնեսցի
ընդ նմա. | (փխ. փառօք պսակեալ) F փառօք և առցեն զփառս և
զպսակս. I փառօք և ընկալցին և առցեն զփառս. b փառօք և ըն-
կալցին առցեն զփառս և զոյսակն. 3. I ամենասբ. | b երրորդութե-
նէն. | b յաղակս. C վասն. | I արդարութիւն. 3-4. C սրբութե և արդա-
րութեան. 4. F վայելէն. 5. b եմ. 6. F իմացեալ աւագու. | Ib ծանու-
ցեալ և զմտաւ ածեալ սրբոյն փխ. իմացեալ ... և զմտաւ ածեալ.
| F լուին սրբոյն աւագու. 7. F ածեալ սրբոյն, փխ. ածեալ. | b ար-
համարհեալ. | D զկեանս անցաւոր. W զկեանսն անցաւոր. | P ընդ-
րեաց. | DFJNPSUVZ զկեանսն. I ի կեանս. 8. BCP իմաստութե փխ.
ուրախութեամբ | J հոգւովն. սրբով, փխ. հոգևոր ուրախութեամբ.
| EZ արժանի. 9. P լուին վկայ. | B վկայ լինիլ. C լինել վկայ. | KL
MUV լինիլ. | CDEFIPYbc որդոյն. | F պուկն. Ebc պատուական. | P
Z լուին պատուական մահուամբ ... դաւիթ. | BJV մահուամբ. Ebc
մահուամբ. W մահումամբ. 10. Fb լուին որպէս ասէ....սրբոց իւրոց.
| EZc պատուական. | V յռջի. 11. V իւրոց թառից յիշոյ աւե-
լացմամբ է ուր եւ ծոյ քո եմ ծոյ և որդի աղախնոյ քոյ. | EVZ
լուին ի. | BI լուին զնա. | Fb նոցա զնա. | DW լուին նոցա. | F
անուանն քի փխ. քրիստոսի. 12. Y լուսաւորեցան. | QV երես փխ.
տեսիլ. | G երեսաց նր փխ. նորա. | F խոստովանեցաւ փխ. խոս-
տովան եղև. | J լուին խոստովան եղև և ոչ ուրացաւ. 13. BE լուին
և ոչ ուրացաւ խոստովան եղև. | Z խոստովանեցաւ փխ. խոստովան
եղև. | LZ լուին եւ. 14. Z լուին ծառայ. 15. CFb և զայս. | HPRc
լուեալ. I ասացեալ. | N անաւրինացն ի նմանէ. | R ի մանէ. | S կրճ-
տեցին. Z կրճտէին. NQVc և կրճտեցին.

մունա իւրեանց ի վերայ նորա: Եւ նա էր ի մէջ նոցա,
 իբրեւ զգառն ի մէջ արիւնակեր գազանաց գայլոց և որ-
 պէս զօրով՝ ի մէջ շանց կատաղելոց: Եւ մինչդեռ տանէին
 5 նա երթայր ի մէջ նոցա ուրախ մտօք և լրջմիտ սրտիւ,
 զուարթ երեսօք և պայծառ դիմօք, ի բերան ունելով
 զխոստովանութիւնն Աստուծոյ: Եւ դաւանէր զՔրիստոս՝
 Տէր և Աստուած ամենայնի, Արարիչ երկնի և երկրի:
 Յայնժամ արբանեակք չարին՝ արք ժանտաբարոյք, խիստք
 10 և անագորոյնք՝ զարկին և հարին ի գլուխն զվկայն Քրիս-
 տոսի զԱւագ փայտեայ կոճիւ և այլք՝ սրով և քարիւ՝ բազ-
 մութիւն ամբոխին:

I. BDNW յունիւ իւրեանց. | N ի վերա. | N նորայ. | FHINPRW
 նայ. | B և մինչդեռ ի բերանն էր խոստովանութիւն հաւատոյն (փխ.
 և նա էր.....զխոստովանութիւնն աստուծոյ, այն է 8-17). 2. DF
 W որպէս փխ. իբրեւ. | F գառն, I զգառնին, C զգառն անմեղ. | F
 արիւնակէր. | EZ գայլոց արիւնակէր գազանաց: | N գազանացն.
 | F գազանաց և գայլոց. C գազանացն գայլոց. | Ib յունիւ գազա-
 նաց. | DEGHJKLMNPQRSTUVWXYZc յունիւ գայլոց....ի մէջ նոցա,
 այն է 8-17. | F յունիւ և որպէս զօրով...կատաղելոց. 3. C որով. 5. D.
 EHJKLMNPQRSTUVWXYZc բայց ուրախ. G բայց նա ուրախ. | S
 մտաւ. | Ib լրջմիտ փխ. և լրջմիտ. | HKLMRY լրջմիտ. V լր-
 ջմիտ. E լրջմիտ. Z լրջմիտ. | E սրտով. I սրտով. 6. FHJMPQ
 SVbc զուարթ. | Z յունիւ և պայծառ դիմօք. | EFNvZ ի բերան.
 D ի բերան. | C ունեւելով. 7. JY զխոստովանութիւն. V զխոս-
 տովանութիւն դաւանութեւ. Q զխոստովանութիւն դաւանութեան. c զխոս-
 տովանութիւն դաւանութեան. 8. Fb ած և տր. I ած տր. | C ած փխ.
 աստուած ... երկրի. | N յունիւ աստուած ամենայնի. | Z ամենայն.
 IFb յունիւ. Q յամի. | GI և արարիչ. | B յունիւ արարիչ երկնի ...
 գործին և այն է 8-10. | V յերկնի և յերկրի. | R երկնի փխ.
 երկրի. 9. DEFIJNPSTW արբանեակ, QV արբանեակքն. | QV
 ստանալի. փխ. չարին. | S ժանդաբարոյք. H ժանդաբարոյք.
 DEFGJKLMNPRTUWZc ժանդաբարոյք. V ժանդաբարոյք. | Ib
 խիստ ժանդաբարոյք. | V խիստ. 10. Z անագորոյն. DW անագորոյն.
 E անագորոյն. P անագորոյնք. QV անագորոյնք. N յանդուրն. | N
 յունիւ զարկին և. | U ի գլուխ. HKLMRY զգլուխ. GN գնա ի գլուխ.
 CFib յունիւ. | T զվկայն քի զաւագ ուղղուած է վկային քի. HKLM
 RY վկային քի զաւագին. G վկային քի զաւագուն. | S վկային. F
 զվկային. | W և հարին և հարին. 11. DW զաւագն. Fb յունիւ. | DE
 HWY փայտեայ կոճիւ. V փայտեայ. Z փայտեայ. Fb ի գլուխ
 փայտեայ. G փայտեայ. ի գլուխ. JNQSTc փայտեայ. | B
 և այլ բազմութիւն ամբոխին սրով և քարիւ փխ. և այլք ... ամբոխին.

Եւ նա այնպէս բարի հաւատով կատարեցաւ ի Քրիստոս՝ սուրբն Աւագ, և աւանդեաց զհոգին իւր առ Աստուած ի մեհեկի ի Ժէ, յաւուր չորեքշաբաթի, յերկրորդում շաբաթու քառասնորդաց պահոցն:

5 Այս եղև յամի ՊԼԹ Թուականիս Հայոց:

Այս վկայաբանութիւնը ունին BCDEFGHIJKLM
NPQRSTUUVWYZbc ձեռագիրները՝ մեհեկի Ժէ=փետրուար 23 (C ունի մեհեկի ԺՁ=փետրվար ԻԳ, իսկ Z մեհեկի Ժէ=փետրուար Իէ.) Պեռպատուեայ սրբուհուց յետոյ: B էջ 285 բ'—286 բ', C 692'—696', D 291 ա''—293 ա', E 638''—641', F 280 ա'—281 բ', G 335 բ'—336 բ', H 303 ա''—304 բ', I 349 ա''—351 բ', J 607'—610', K 308 բ''—310 ա'', L 292 ա''—293 բ', M 344 բ''—346 ա', N 321 ա''—322 ա'', P 268 բ'—269 բ', Q 302 ա'—303 ա'', R 321 բ'—323 ա', S 357 բ''—359 բ', T 342 բ'—344 ա', U 315 ա'—316

| (փխ. սրով և քարիւ) CFib քարիւ և սրով. QVc սրով և (c չունի և) դանակով քարիւ և փայտիւ. 12. Z բաղմութիւն. GM բաղմութիւն. | CF Ib չունի բաղմութիւն ամբոխին. 1. DNPWZ նայ. CFib չունի. | CFib խոստովանութեամբ փխ. հաւատով. | (փխ. ի քրիստոս) C ի քրիստոս յիսուս. F ի քս ի տր մեր. 2. փխ. սուրբն աւագ Ib նահատակն սր աւագ. DQVWc չունի. | B չունի սուրբն աւագ քառասնորդաց պահոցն, այն է տղ 2-4. | Y աւագ. | DW առած սքն աւագ. 3. (փխ. ի մեհեկի ի Ժէ) D փետուար իգ. W փետրուար իգ. P ի փետրուարի ի իգ. H ի փետրուարի ի ի և գ. Sc ի փետրուարի իգ. JRT ի փետրուարի իգ. EGKLMNQUVY ի փետրվարի իգ. Z ի փետրվար իգ. F մեհեկի Ժէ. I ի մահեկի ամսոյ ի Ժէ. b ի մեհեկի ամսոյ ի Ժէ. | DW քառասնորդացն պահոց փխ. յերկրորդում ... պահոցն. | E չորեքշաբաթու. Z չորեքշաբաթիւ. FIJPTVW bc չորեքշաբաթի. N չորեքշաբաթի. | FJMNQSUVZ յերկրորդումն. c յերկրորդում. 4. N չափաթու. F չթումն. I չարաթուն. | DE չունի յերկրորդում չաբաթու. | DJT քառասնորդացն. I քառասնորդեաց. | DJTWY պահոց. QVc պահոց աղուհացիցն. F պահոցն յաւուր տօնի սրբոյն պօղիկարպոսի եպօսին. Ib յաւուր տօնի սրբոյն պօղիկարպոսի հրպին. 5. DW չունի այս եղև ... հայոց. | փխ. այս եղև QVc զործեցաւ այս. B չունի. | (փխ. յամի պլթ Թուականիս հայոց) QVc ի Թվականիս հայոց պլթ ամին (c Թլականիս). | T յամին. Fb չունի. B ի փխ. յամին. | E պլ և Թ. H բն և լ և Թ. GPb պ և լթ. CKLMbTY բն և լթ. B բնլթ. | EHIJRb Թլականիս. FNSTZ Թվականիս. P Թլականիս. Y Թլին. | C մերոյ փխ. հայոց.

ա'', V 239 ա'—240 ա', W 281 Բ'—283 ա'', Y 51
ա''—52 Բ', Z 241 ա'—242 ա'', b 394 ա''—396 Բ'',
և c: Վերնագիրը. BHKL MRTY «Յայտմաւոր վկա-
յաբանութիւն Աւագու նոր վկային Գրիստոսի» (B
նոր չափ). CDEFGIJNPSUVWZ եւ «Յայտմաւոր
վկայաբանութիւն սրբոյն Աւագու նոր վկային Գրիս-
տոսի Աստուծոյ» (FIb Յայտմաւոր չափ, E սրբոյն,
b սրբոյն, V վկայաբանու, DW աւագայ, Z ա-
ւագին, b աւագուն, C աւագոյ, C քի չափ, FGNV
եւ այ չափ): Q առաջի Թերթը պակաս է, ուստի
վերնագիր չունի:

Հմտ. նուե Զամէան, Գ. 433, Յայտմ. Բ. տպ.
386''—388', Գ. տպ. Ա. 93''—94': Ա. տպ. 549'—
551':

ԵԿԻՍԵԱՆԹ Ի ԽԱՌԱՐԱՍՏԱՅ

† ՊԽ = 1391 մարտ 9.

Դարձեալ համառօտեցից զպատմութիւն միւս այլ կնոջ՝ աւեր աղջկան, որ էր ի խառաբաստայ։ Եւ տանկա-
ցեալ ի Բերկրի՝ նստաւ ի փողոցի, որ ասի խարաբաթ։
Եւ ամենայն ոք ի մօլի երիտասարդաց և ի մեղսասիրաց
մտանէին առ նա. մանաւանդ՝ այլազգիք և ոչ թէ քրիս-
տոնեայք։

Եւ եղև գնալ նմա ի Վան քաղաք վասն այնր գոր-

1. C ըզպատմութի. I զպատմութիւն. | b միւս այլ աւեր աղջկանն
զպատմութի (փխ. զպատմութիւն աւեր աղջկան). | c միւս | I
չունի այլ. 2. D կնոջն. | Z աղջկանն. | I որ ի բերկրի տանկըցաւ և
էր նստեալ ի փողոցի և ամ ոք մտանէր առ նա (փխ. որ էր.... քրիս-
տոնեայք, այն է ող 2-6). | L չունի էր. | M խառաբաստայ (փխ. ի
խառաբաստայ). | E ի խառաբաստայ. B ի խառաբաստայ. C ի խառաբաս-
տայ. W ի խառաբաստայ. | L չունի և. | CDPQTUWZc տանկացաւ. E
L տանկացեալ. E տանկացս. 3. C ի քաղաքն բերկրի. | CDPQUWc
և նստաւ. E և նստաւ. G նստէր. L նստեալ. UWd նստաւ շնու-
թիւն. | T և էր նստեալ ի փողոցի և ամ ոք մտանէր առ նա (փխ.
նստաւ ի փողոցի.... քրիստոնեայք, այն է ող 8-6). | E ի փողոցի մի.
| c չունի որ ասի. | b չունի որ ասի խարաբաթ. | HKLMRY խա-
րաբաթի. G խարաբաթի. c ի խարաբաթ. Q խառաբաստ. E խա-
ռաբաթ. d խարապտ. 4. E երտասարդացն. Q երտասարդացն. b
յերտասարդաց. | DEUW չունի և ի մեղսասիրաց. | Q ի մեղսասիրացն.
c ի մեղսասէր արանց. Y ի մեղաւորաց. 5. DPW նայ. | b այլազգիք. d
այլազգիս. | b չունի և ոչ թէ քրիստոնեայք. | EQU չունի թէ. (GH
KLMRY եթէ. 7. BITZ նմա գնալ. | W նմայ. P նմայ. EQ չունի.
| b չունի այնր. | I նորին գործոց (փխ. այնր գործոց). | Z գործոց.

ժոյ պոռնկութեան, զի անյադ էր ի մեզս: Եւ եղև նմա դաւ ինչ ընդ ումեք: Եւ նա երգուեալ ասէր. «Այն սուրբ Աստուածածինն, որ այս բանս այս է»: Եւ հասեալ ի վերայ բանին այլազգիք ոմանք և ասեն. «Է՛ միղուն, զիարդ իշխես զայդ ասելն»: Եւ նա համարձակեալ ասաց յայտնապէս. «Ասեմ և ոչ ամաչեմ, զի ես ծառայ եմ սուրբ Աստուածածինն և հաւատամ յորդին նորա միածին՝ Յիսուս Քրիստոս՝ ի խաչեալ թագաւորն վասն մերոյ փրկութեան: Եւ սաստեալ անօրինացն ահացուցանէին 10 զնա մի ասել զայն: Եւ նա ևս վատահացեալ՝ խօստովա-հէր զՔրիստոս՝ Աստուած և Արդի Աստուծոյ:

1. C D I Q W պոռնկութեան. B G H K L M R Y ի մեզս. | B D W յունիս զի անյադ էր ի մեզս. | P R յանյադ. | Z ի մեղսն. I T Z մեզս բոսից յետ: աւելացնում եկ՝ T Z և զբազում (T բզմ) կրիտասարգս (Z կրիտասարգան) չաղախել ի մեզս զարչ և աղտեղի գործովք զքրիստոսն հայս (Z զքրիստոսն հայսն) և զայլազգիս, իսկ I և զբազում երբորս-նարդս զհայ և զայլազգիս չաղախէր զարչ և աղտեղի գործովք. | I T Z եղև-ից յետ աւելացնում եկ զի հանդիպեցաւ. 2. P W նմայ. | D I L P Q T W ումեք. | P D W նայ. | P T c երգուեալ. | b ասաց. M յունի. 3. b աւածին. | B յունի այս. | M E բանն. | B հանց է (փխ. այս է). C I L T Z b այսպէս է. | Q էր. T Z իցէ. 4. E P հասին. | D W այլ-աղդի. | b յունի ոմանք. | P ասէն. B H I K L M R T Y Z պատգին. | P ով (փխ. է). | D I T W յունի է միզուն. 5. C P Q U ճրլուն. | D I K L Q U T W իշխեցեր. d յիշես. | Z զայտ. c այդ. b յունի. | I T d ասել զայդ. | P նայ. | P համբարձեալ. | c վատահացեալ ասաց համբարձակ (փխ. հա-մարձակեալ ասաց յայտնապէս). 6. K M U ամաչիմ. B I վախեմ. | E I Q յունի եւ. 7. I T Z հաւատացեալ. | c յունի և հաւատամ վասն մերոյ փրկութեան. | Q W d որդին. C D I P U յորդի. | (փխ. յորդին ճորդա միածին) B H K L M R Y ի միածին ճորդ որդին. G ի միածին որդին նորա. | Z b միածինն. 8. T յունի յիսուս.....փրկութեան. | I քս բանն այ. | E յունի ի. | H K L M R Y ի խաչեալն. D Q W Z b ի խաչ ելեալ. | H K L M R Y թագաւոր. | I մարտ. | b յունի վասն մերոյ փրկութեան. 9. Q Y փրկութեան. | D W զոր կալեալ անօրինացն (փխ. եւ սաստեալգոր առեալ, 9-դ 9 միմիս էջ 168 թղ 1). | I T Z յայնժամ փխ. և. | G H E L M R Y անօրինացն ստոտեալ. | b անաբինաց. | P աւայցուցանէին. I աւայցուցանելով. 10. P R զնայ. I L յունի. | I այնպիսի ինչ փխ. զայն- | P նայ. | E զբաւատացեալ. I T Z առաւել. | d ասէր խոստովանելով. | (փխ. խոստովանելի ...ասաւածոյ) c ասաց հաւատամ զքս ած որդի այ և որ կուսին մարիամու. 11. I յունի աստուած և. | b յունի և. | փխ. աստուածոյ I այ և ած ճշմարիտ. Z հաւրն երկնաւորի էակեց և փա-ռակեց հաւրոյն ճշմարտի.

Ձոր առեալ տարան առաջի դատաւորաց. և անդ ևս վկայեաց թէ՛ զԳրիստոս Աստուած հաւատամն: Եւ առեալ տարան զնա առաջի նոյն Խաթունին, որ յետոյ զԳրիստոս թամարն դատեաց: Եւ նա բազում խոստմամբ և սպառնալիքօք ոչ կարաց հաւանեցուցանել զնա ուրանալ զԳրիստոս: Վասն որոյ բարկացեալ թագուհին հրամայեաց քարկոծել զնա: Եւ այնպէս կատարեցաւ ի Գրիստոս յաւուր տօնի սրբոց քառասնիցն: Եւ եղև նոցա պսակակից՝ ըստ որում և մահուամբն հանդիսակից:

10 Այս եղև ի ՊԹ Թուականիս Հայոց, յամս նոյն մելիքօք Ազգնին և իւր կնոջն: Էր նա յերկրէն Արճիշոյ, ի գերիշէն Խառաքաստայ, և անուն նորա՝ Եղիսաբեթ:

1. DQW դատաւորացն. Ե դաւրին. 2. W քս. | (փխ. զգրիստոս աստուած հաւատամ) ITZ քս ած է և ես ի նա հաւատամ. Ե զքս ած հաւատամ և զմայր նորա ածածին. | ITZ և ապա. | I չունի առեալ. 3. Ե տարեան. | DIW չունի զնա. | P առաջ. Ե առ. Z չունի. | E խաթոյնին. HGLMRY փայային. G խաթուն փայային. Ե փայա թագուհին. Bd փայա խաթունին. | P յոր. | Ե չունի յետոյ. | GHKLMQR UY զգօհար. CEPY զգաւար. | (փխ. զգօհար թամարն) DW զգօւհարն. I զնոյն թամարն. TZbd զթամարն. Ե զթամար. 4. HPd չունի նա. | Q չունի բազում. | BGHGLMRY ողորանօք փխ. խոստմամբ. | H ըսպառնալիքօք. 5. Ե կարեաց. | I հաւանեցունել. L հաւանել. | DW զնայ. 6. B բարկութիւն լցեալ. | IW չունի բարկացեալ թագուհին. | Q թագուհին. Ե թագուհին փայայ. Ե խաթունն. B չունի. | B ասաց. | I քարկոծ առնել. 7. P զնայ. | Z չունի եւ. | E առ փխ. ի. 8. Eb քառասնից. Ե քառասնիցն ի մարտի ամսոյ յինն. | DW չունի և եղև .. հանդիսակից. | փխ. նոցա մ նա. I չունի. | P պրսակակից. | Ե չունի ըստ. 9. Z որում. | EGHKLMRY մահաւամբ. PUC մահաւամբ. մ մահաւանն. 10. ITZ եւ այս. | Ե կատարեցաւ փխ. եղև. | փխ. ի պխ DEMQ RUWY պխ. HKLb պ և խ. G ի պ և խ. P ի պ և ի խ. B ընի. C ի ըն և ի խ. I յամի պխ. TZ յամի պ և խ. | փխ. ի պխ Թուականիս հայոց մ ի Թվկնիս հայոց պխ. | IT Թուականին. Z Թուն. DEHQRY Y Թվականիս. Pc Թրականիս. | փխ. հայոց Ե մերում. ITZ չունի. | փխ. յամս BI յաւուրս. | DW չունի յամս... խառաքաստայ, տղ 10-12. | Ե չունի յամս... իւր կնոջն. | BEGKLMQU մելիք. Z մէլէք. Id ամիր. 11. P ազգնին. ITZ եզգնին. | (փխ. իւր կնոջն) HGLMRY կնոջն փայային. IT իւր կնոջն փայային. Z իւր կնոջ փայային. B կնոջն փայա խաթունին. G կնոջն փայայ խաթունին. CEQ իւր կնոջն փայախաթունին. PU իւր կնոջն փայայ խաթունին. Ե իւր թագուհույն փայայ խաթունին. | I և էր. | P նայ. Ե նահատակն այն. | L ի յերկրէն. Ե ի գաւառէն. | IZ չունի յերկրէն արճիշոյ. | Cc արճիշու. մ արճիշոյ. T քաջբերնոյ. 12. DW սրբոյն փխ. նորա. | Ե եղիսայբեթ. D եղիսապեթ. E եղիսաբեթ. Ե եղիսաբեթ.

Այս վկայաբանութիւնը ունին B 377 ք'—ք'', C 969''—970', D 442 ք''—443 ա', E 883'—884', G 461 ա'—ք', H 427 ք''—428 ա', I 471 ք'—472 ա', K 435 ք'—436 ա', L 388 ք''—389 ա', M 464 ա'—ա'', P 373 ա'—ա'', Q 438 ա''—ք', R 441 ա''—ք', T 455 ք'—456 ա', U 437 ա—, W 399 ա''—ք', Y 466 ա'—ա'', Z 343 ա''—ք', և 501 ա'—ա'', և և և:

Վերնագիրը չունի և հետևում է Թամար Մոկացոյց յետոյ:

Հմտ. Զամէկան, Գ. 435, Յայտ. Բ. տպ. 529'', Գ. տպ. Ա. 12 183'', Ա. տպ. 769'—'':

Եղիսարեթի վկայաբանութիւնը ունի նաև № 434 ձեռագիրը (Գէորգեան ցուցակ), 12 501 ա'—ք', որ մեր բնագրի հետ համաձայն է, ուստի համեմատութեան չենք առել: Նոյնպէս վկայաբանութեան վերջում դրուած «եւ արդ զիս ով որ ողբացէ ...» հատուածը բաց ենք թողել:

ՉԱՔԱՐԻԱ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ ԱԳԹԱՄԱՐՈՒ

† ՊԽԲ = 1393 յունիս 25 դ.:

Զորքազան հայրապետն մեր զտէր Զաքարիա տեսեալ նախաշարն սատանայ, որ մարդասպանն է ի սկզբանէ և հակառակ ճշմարտութեան, զի վառեալ էր ի սէրն աստուածային և եղեալ յաշտանակն հաւատոյ ջահն պայծառ և լուսատու, և ուստի փայլէր ի պատրոյգսն եօթն զճառագայթսն շուրջից աստուածաշատութեան իւրոյ, այսինքն զեօթն առաքինութիւն անձինն. նախ՝ զի կատարեալ էր ուղղափառ հաւատովն. երկրորդ՝ զի հաստատուն էր յուսովն առ կեանսն հանդերձեալ

1. Ե զարբանեալ. Օ սրբազան. | OTU քահանայապետն (փխ. հայրապետն). | EZ տր. P ըզտր. | CDEGHILOPQRVYB զաքարիայ. Z զաքարիայն. NU զաքարիայն. 2. P նախաշարն. | NZ սատանա. T յունի. | որ մարդասպանն... ճշմարտութեան ունին միայն OTU. | OT էր. | OU հակառակն. 4. DI աշտանակն. L յաշտարակն. 5. GHKLMRY փայլեալ. C փայլէր. | GOTUZ ի պատրոյգս. Ե ի պատրուոյգսն. BN ի պատրոյգսն. E պատրոյգսն. ILMR ի պատրոյգսն. | P զճառագայթս. K զճառագայթս. B զճառագայթսն. N ճառագայթս. | CIPc նշուղից. Օ նշուղից. | այսպէս GLPTVZ. իսկ Y ածապաշտութեան. H ածապաշտութեան. և մնացեալը ածապաշտութեան. 6. P իւրո. | OTU աշինքն. Z աշինք. մնացեալը այս է. | C զեօթն. իսկ BDIQTUVZbc զէ. GKLMRY է. | DKMQRV առաքինութիւն. T առաքինութիւն. L առաքինութիւն. 7. M յանձինն. TZ անձին. N անձինն. | N կատարել. | Ե է. | NQ ուղափառ. Z ուղղափառ. P ուղղափառ. T առաքինութիւնն. | DE հաւատովն ուղղափառ. | BINZ հաւատով. | OTU յունիս երկրորդ. 8. EINOPTUC և (փխ. զի). Db յունիս. | Z հաստատուն. Ե հաստատեալ. | R զհաստատունէր (փխ. հաստատուն էր). | IP յուսով. | K L յուսովն ի հանդերձեալ կեանսն յաւիտենին. | DTb կեանս. | QV հանդերձեալ դատաստանին յաւիտենին.

յաւիտենին. երրորդ՝ այլ և ջերմեռանդ անթերի սիրովն՝ զոր ունէր առ Աստուած և առ մարդիկք. իսկ և զարդարեալ էր խոհեմութեամբն, և հանգիսացեալ արիութեամբն. ողջախոհ էր ցանկութեամբն, և զուգակշիռ արդարուսթեամբն: Այսպիսի եօթնեակ լուսաւորութեամբ լուցեալ էր զճրագունս վիմին աշտանակի, ըստ իւրումհամանուն մարգարէին աստուածաբանութեան:

Զայսպիսի պայծառ ջահս շիջուցանել կամեցաւ սատանայ: Վասն որոյ ըստ բնածին չար բարուցն, զոր ունէր մատանս ընդ օրինացս ճշմարտութեան, յարոյց փորձանս բահանայապետին Աստուծոյ՝ զգառաւոր քաղաքին Ոստանայ՝ զայր ոմն չարաբարոյ և ժանդ, ազգաւ պարսիկ, որ եկեալ առ կաթողիկոսն մթերեալ չարութեամբն՝ զոր ունէր ի սրտին, և պատճառանօք իմն կամէր պիղծն յայտ-

1. Y երրորդ. OTU չունիմ. | փխ. այլ և GHKLY և այլ. B զի. | փխ. ջերմեռանդ QV ի ջերմէր. EZ ջերմեր. BDINOPUbc ջերմ էր. T ջերմն էր. | C ջերմերանթելի փխ. ջերմեռանդ անթերի. | D չունի անթերի. | GHKLY որ. 2. P ունիւր. | OTU չունիմ և առ մարդիկք. | Z այլ (փխ. առ). | NQZ մարդիկ. | EZ իսկ փխ. իսկ և. 3. N չունի էր. | B խոհեմութ. | Q խոհարութ. և խոհեմութ. | V խոհարութբն և խոհեմութ. | E չունի և. | N չունի և հանգիսացեալ արիութեամբն. | Z հանգիսացեալ էր. | L արիութբն էր հանգիսացեալ. | B արիութ. 4. Z ողջահիւսէր. P ողջայխոհիւր. | BZ ցանկութ. | Z զուգակշիռ. I զուգասիկշիռ. E զուգակշիռ. | B արդարութ. E արիութ. 5. I այսպի-իսի. | V է ակ. D եւթնեկ. PT եւթնեակ. | KLOQV լուսաւորութբն. | c լրցեալ. EGHKLMPPRY լցեալ. 6. P զճրակունս. L զճրագս. O զճագունս. | N աշտանակին. O չունի. | QUTU իւրոյն. | O համանուն (տոպ). G հրամանին. E հրամանուն. 7. DOB ածաբանութեն. P ածայբանութ. 8. c զջահ. BCDNOPQTUVb ջահ. | b չիջուցել. | P սատանա. 9. P որ. | E ընդ. | N բընածին. | փխ. չար բարուցն QV չարաբարուցն. C բարուցն չար. | G ունէր ընդ. 10. EQV ըստ. | DILVc օրինացն. | TU ճշմարտութեա օրինաց. O ճշմարտութեա աւրինակ. | QV յորոց. | CEOPQTUVc ի փորձանս. 11. U քննյին. | D ոստանա. QV յոստանայ. 12. E ում. | Z չարայարոյ. Db չարաբարոյ. | B ժանտ. b ժանկ. | N պարսիկք. | փխ. որ TU և նա. O և նայ. 13. PZ կաթողիկոսն. | CU մթերեալ. G նիւթեալ. HKLMRY թիւրեալ. | Z չարութ. | P ունիւր. 14. O իւրբտին. KL ի միտան. GHMRY ի սիրան. | D չունի իմն. | N կարծէր. | CINPQVbc պիղծն. OTU չունիմ. | KL զչարութին իւր յայտնել.

նել զչարութիւն իւր ասելով. «Ա՛ռ քեզ զմախաղն իմ յաւանդ պահեստի»:

Եւ Տէրն հեղաբար տուեալ պատասխանի և ասաց. «Տուն իմ չէ պատշաճաւոր տեղի պահեստի, մօ՛ջնայ. այլ տեղ տեսցես յանկաւոր պահեստից քոց»:

Յայնժամ սկսաւ պիղծն այն և ժանգն բարկութեամբ հայհոյել զնա, և ձգեալ զձեռն իւր ի հարկանել, Իսկ տէր Զաքարիայն կցեալ զձեռն իւր ի վերայ կրծից իւրոց, և յապտակել պղծոյն զծնօտ սրբոյն, ասէր. «Բա՛ւ լիցի քեզ» 10 մօ՛ջնայ, առնել իրս անպատեհս: Անպատեհ է քեզ հարկաւնել զիս առանց պատճառանաց զնասուռ»:

Զայն տեսեալ ոմանց և ձայն տուեալ միմեանց և առժամայն կուտեցան անդ բաղմութիւնք արանց և կանանց. զոր տեսեալ անօրինին և սաստկացաւ ի բարկու-

1. B զլարուին. CDEIOPTUc զչարութիւն. | Z ասելով թէ. | B ի քեզ. E ընդ քեզ. | B զմախաղս. EL մաղան. Z զմախախն. GIK MQUV զմաղան. N ըզմախախն. | I յաւանս. O աւանդ. 2. P պահեսցի. 3. Z տէրն զաքարիայ. MOTU սրն. P տերն. | HNOPYc տրւեալ. Z տրեալ. | IZ յունի և. | OTU ասէ. Z յունի, բայց յայտոյ «տուն իմ»-ից յետոյ զնում է ասէ. 4. GU յունի տեղի. | B պահեստից. Z յունի. | NZ մաւնա. HIR մօնա. D մօլայ. Q մօնայ. b մալանայ. OTUV յունի. 5. IOTUZ տեղի. | QV տես. OTU գտցես. | QV յանգաւոր. B անգաւոր. Z ականաւոր. C հարկաւոր. O անկաւոր տեղի. | L պահեսցիցդ. P պահեստից. 6. CENOPQTVbc պեղծն. | C ժանգն. b ժանկն. B ժանտն. | P բարկութե. 7. b հայհոյէր. | P զնայ. | EP QV ձգեսց. G ձգել. | V զձեռս. CNPQbc զձեռսն. | BCDINOPQTVZbc յունի իւր. | Z ի հարկանել զնա. | E յունի ի հարկանել ... զձեռն իւր. | CORUY տէրն. M սրն. 8. D զաքարայն. O զաքարիայ. | U կրցեալ. BDb կցեսց. | Q զձեռս. CVb զձեռսն. | COQTUVb յունի իւր. | BDEOU կրծիցն. | O իւրոյ. BU յունի. 9. C յապտակել. EZ ապտակել. D յափշտակել. | CHELMRY զծնօտն. | Cb ասէ. BV ասաց. | QVZ յունի քեզ. 10. Zc մաւնայ. NT մաւնա. I մօլա. Q մօնայ. D մաւնա. O մալանայ. V յունի. | L բանս. C քեզ իրս. | I անպատեհ. b անպատեհս. L անպետս. | OTU անմարթ փի. անպատեհ. | B չէ քեզ պարտ (փի. անպատեհ է քեզ). 11. OU յունի պատճառանաց. | N վրնասու. | B վնասու պատճառանաց. 12. NOPYc տրւեալ. Z տեալ. | N միմեանց. | B յունի և. 13. N առժամ. BOTU յունի. | NOU յունի անդ. | BEZ բաղմութի. b բղբ. 14. B յունի և. | C բարկութիւն. DINQVYZ ի բարկութի.

թիւնն. ձեռս յօձիսն ձգեալ՝ պատառեաց զպատմութեանն
իւր, և փետէր զմօրուսն, մինչ զի արիւնշաղախ լինէր
պիղծ երես նորա: Եւ այնպիսի ձեռով ել արտաքս յԱղ-
թամարայ, և գնացեալ յՈստան՝ առաջի ամիրային ի բա-
5 զանիսն, չարախօսեաց զբրիստոնէիցն Աղթամարայ և
զկաթուղիկոսէն:

Իսկ տէր Զաքարիայն ոչինչ գիտելով խիղճ զանձնէ,
վասն որոյ փութացաւ և նա գնալ առաջի ամիրային ի բա-
զանիսն: Եւ ի չարախօսելն Դանիշմանին զկաթուղիկոսէն,
10 տսէ ամիրայն թէ՝ «Ուրացիր զԲրիստոս և գարձիր յօ-
րէնս մեր. և ես շնորհեմ քեզ զմնասդ»:

Ասէ հայրապետն. «Ինչ մի լիցի ուրանալ զԲրիստոս
Աստուածն իմ. այլ հաւատամ զնա արարիչ ամենայն ա-

1. OTU և ձեռն. BCDILPbc ձեռն. | Z ի յաւձիսն. NT յաւձիս. D
յաւձիսն. B ի յօձիսն. OU յունիւ. | BDMQEVb ձգեաց. | BDb և
պատառեաց. U յունի. | U պատմութեանն. 2. GHKLMRY յունիւ իւր.
| T յունի և. | OTU սկսաւ փետել (փխ. փետէր). | BE զմօրուսն. Z
զիւր մօրուսն. TU զմօրուսն իւր. CDGKLMQYc զմօրուսն. O զմօ-
րուս իւր. | E յունի զի. | U արիւնախառն. T արիւնշաղախ. | CEINO
QTVZbc լինել. U լինիլ. P յունի. 3. CENPQTVbc պիղծ. DI յունիւ. | C
ENOPTUVZbc երեսաց. IQ յերեսաց. L յերես. B պատկեր. | փխ.
նորա D զգոյն. T իւրոց. | Z այսպիսի. L յայնպիսի. E այնպ. | O
TU ելեալ. | GHKLMRY յունիւ արտաքս. | Z ախթամարա. Խ յախ-
թամարայ. EO աղթամարայ. 4. և գնացեալ ... զկաթուղիկոսէն վերա-
կանգնեալ հասուածը. այն և տղ 4-6, ունիւ միայն BCDEINPQTUVZc.
| BCDEIPQVZc գնաց. N գնացին. | D ոստան. N յունի. | V յառջի.
| ի բազանիսն ունի միայն T. 5. E և չարախօսեաց. N չարախաւսեցին.
P չարախաւսեաց. | զբրիստոնէիցն ... զկաթուղիկոսէն մասը BCDIN
PQVZc ունիւ այսպէս. «զչարապետն և զբնակիչսն աղթամարայ» (P
քզրպն. c յունի և. | DVZ զբնակիչս. E բնակիչս. | IQ յաղթամարայ.
N յաղթամարայ). 6. T զկաթուղիսն. 7. U տէրն. | DPb զաքարայն.
| BGHKLMBY ալ. | Z խեղճ. N ի խիղճ. | T զանձնէն. 8. E և նա փու-
թացաւ. | OP նայ. | Y գնալով. Z գնաց. NP գնեալ. | V յռջի. | V.
բանաւորին. G ամիրային և յանդիպեցաւ նմա մինչ երթալը. | NZ
ի բազանիցն. 9. T ի չարախօսել. KLMU ի չարախօսելն. E ի չարախ-
օսեցին. | CNPc գանձմանդին. OTU գատաւորին. V յունի. | P զկա-
թուղիկոսէն. U գրպէն. T գրպան. O չարապետէն. E չարապ-
ետէն. Pէ. 10. V բանաւորն. | OTU յունիւ թէ. | B յօրէնսն. 11. BDEb
չնորհեցից. | L զվնաս. Խ զվնասող. NZ զվնասող զայդ. 12. OTU սք-
զրպն. | OTU քաւ (փխ. մի). 13. D գնայ. | արարիչ ամենայն արա-
րածոց.....նշմարաի հասուածը ունիւ միայն OTU (OU արարածոցս ամի՛

բարածոց, էակից Հօր համազօրի և փառակից Հօգւոյն ճշմարտի»:

Զոր լուեալ անօրինացն, ևս առաւել ի բարկութիւն բրդեցան, և որպէս շունք կատաղիք արեան ծարաւիք և կրճտեցին զատամունս իւրեանց ի վերայ սրբոյն: Եւ անդ ի բաղանիսն հարին զսուրբն ի սնակուշտն սրով. և հանին արտաքս ի բաղանեացն ի քարշ, և հարին քարիւ զգլուխն. և մերկացուցեալ զնա, եղին չուան ի պարանոցն, և քարշեցին ընդ փողոցս քաղաքին. և բաղմութիւն ամբօխին 10 զհետ երթային, և հարկանէին զնա քարիւ և փայտիւ և սրով: Եւ նա ի քարշելն և ի հարկանելն՝ մինչդեռ օրհնութիւնն ի բերանն էր, աւանդեաց զհօգին իւր առ Աստուած՝ բարի խոստովանութեամբ, ըստ գրոյն որ ասէ. «Հօգիք արդարօց ի ձեռին Աստուծոյ եմ»:

փխ. ամենայն սրբաբածոց. ՕՍ ամենակալի փխ. համազօրի). մնացեալ ձեռագրեալ արարիչ ամենայնի ասելով վերջացնում են. I ունի միայն արարիչ. QV արարիչն ամենայնի. 3. OTU զայս փխ. զոր. | P Ելուեալ. | L յանօրինացն. | CDGHKMNPRYbc և ևս. 4. BKL զրդեցան. Q բրդեցան. MORTUZ չարժեցան. Y չարժեալ. | OTU իբրև (փխ. որպէս). | GHIKLMNPRYc շուն. EGOQU զշուն. V յունի. | EOU կատաղի. Db յունի. V կատաղեալ գազան. | T զկատաղի շուն (փխ. շունք կատաղիք). | EOTU յունի արեան. B արդարոյն արեան. | Q ծառաւիք? EOTU յունի. 5. I որ կրճտեցին. | N սրբոյն. ՕՍ նր. | O TU անդէն. 6. Z ի բաղնիսն. E ի բաղնիս. OTU յունի. | O հարեալ զնա սրով ընդ սնակուշտն և քարշեցին արտաքս ի բաղանեացն և հարին քարիւ զգլուխն (փխ. հարին զսուրբն ... քարիւ զգլուխն). | N զսրսն. Z սրբոյն. TU զնա. | Z ի սնակուշտն սրով. B սրով ի սնակուշտն. T սրով ընդ կուշտն. U սրով ընդ սնակուշտն. P ի սնակուշտն. | IP յունի սրով. | Z հարին. TU քարշեցին. 7. Z յարտաքս. | Z ի բաղանեաց. N ի բաղանեաց. | TU յունի ի քարշ. | C արին. | Z հարին զգլուխն քարով. | N քարով. 8. R մերկացեալ. | P զնայ. L յունի. D՝զնա և. | D չման. OPbc չման. | TU քարշէին. C քարշեցին զնա. 9. c ընդ փողոց. | G բաղմութիք. Z բաղում. ՕՍ յունի. | Z ամպողին. ՕՍ ամբօխն. T ռամկին. NQ քաղաքին. 10. NP զնայ. O ընդ. QV յունի. | ՕՍ քարամբք. E քարին. 11. DOP նայ. MRY յունի. | մինչդեռ... բերանն էր հաստածը I յունի. E դնում է առ աստուած յառից յետոյ. | QY օրհնութի. Z աննութի. B օրհնաբանութի. V առնութի. 12. LN ի բերան. | D յունի իւր. | V յունի առ աստուած. 13. P գրբոյն. | B DMQb ասէ թէ. 14. DN արդարօցն. | Pb ի ձեռին. c ի ձեռն. L ի ձեռն. | b էն.

Եւ իբրեւ չարութիւն նոցա ի գլուխ ել և յամօթ եղև սատանայ, զի ոչ եհաս ըղձիցն զոր ունէր, այլ իւր չարութեամբն պատարագ բոլորապտուղ ընծայեաց զհայրապետն մեր: Եւ այնպէս տարեալ ի քարշ՝ ընկեցին արտա-
5 քոյ բաղաքին և կամէին այրել զսուրբ մարմինն. զոր ոչ ետ թոյլ ամիրապետ Աղզնին, այլ հրաման ետ բառնալ զնա քրիստոնէիցն և թաղել պատուով, որպէս և կամեսցին: Զոր և արարին իսկ:

Եւ ի խուռն քարանցն հարկանելոյ՝ դադաթն վերա-
10 ցեալ էր ի գլխոյն և ուղեղն ցնդեալ, մինչ զի նշմարանք երեսացն ոչ երևէին:

Այս եղև ի թուականիս Հայոց Պիօ ամին՝ յունիս

1. DTb չարութիւն. N չարախաւսութիւն. | T յունի նոցա. | T ել այնմ պղծոյն. | O եղև (փխ. ել և). | EZ ամօթ. 2. P ունեւ. | QV յունիս այլ իւր չարութեամբն. | P յունի իւր. | E չարութիւն. | OU իսկ նա բոլորապտուղ պատարագ հաճոյ գտաւ այ (փխ. այլ իւր ... զհայրապետն մեր). 3. L պատարաւ. | E բոլորապտուղ. P բոլորապտուղ. | N ըղ-
հրպն. Q հայրապետ. C այ զսբ հայրապետն. G այ զհայրապետն. 4. QV յունիս մեր. T մեր այ. | ERY այսպէս. OTU յունիս. | B ի քարշ տարեալ ընկեցին. T տարեալ քարշեցին. | OU ընկեցին զնա. | N յարտաքոյ. 5. CLZ զմարմինն (փխ. զսուրբ մարմինն). 6. CENOQUZc ամիրապետն. BDib ամիրայն. V բռնաւորն. P ամիրապետն. | CDI OTUb եղզին. BEZ էղզին. GNPQc աղզին. V յունի. HELRY աղ-
զին. | BCDEINPQVZbc հրամայեաց (փխ. հրաման ետ). | CGQV քրիստոնէիցն բառնալ զնա. | փխ. բառնալ զնա ... և կամեսցին հաստածին՝ OTU ունիս տապա. Եղալ ժողովել քրիստոնէիցն որ զո-
ղեալ և փախուցեալ էին ի քարկոծման ժամուռն բառնալ զնա և տա-
նել թաղել պատուով. (ձեռ. տար. T յունի գալ. U ժողովել. OU յու-
նիս զօղեալ և. U ի քարկոծմանէ. O ժամէն. U տանիլ. O պատուով).
7. NP զնայ. Z յունի. | Pb քրիստոնէից. L քրիստոնէին. | Z յունի և. | E թաղեալ. | IPb պատուով. | Z յունի և. 8. I յունի և. 9. OU յունիս և ի խուռն ... ոչ երևէին, այն և ող 9-11: | c խուռն փխ. ի խուռն. | VZ հարկանել. Q ի հարկանել. I հարկելոյ. | EGHLMRY զդա-
դաթն. | Y և վերացեալ. 10. QV յունիս էր. | B գլխուն (յունի ի). | C ITb ուղիղն. B ուղիղն. | HLYc ցընդեալ. | Z յունի ի գլխուն ...
ցնդեալ. | GHLMRY զի և. 11. QV յերեսացն. D յունի. | b ոչ ե-
րևէր. 12. այս եղև. հանդիպեցաւ հաստածի վերաքրիստոնէսք ձեռագրեալ
քաժամուռն են երկ գլխաւոր խորի. 1. CEINPQVZb ունիս վերելի մեղով,
միայն իե-ի տղ զնում են իզ. 2. BDGOTUc յունիս և ի մեհեկի ժե հաւ-
դիպեցաւ, մոյսպիս իե-ի տղ իզ են զնում. 3. HELMRY ունիս այսպիս.
Հայս եղև յունիս ամսոյ ի իզ և ի թուականիս հայոց պ և խր ամինն.
տոցա մէլ ձեռագրական տարբերութիւններն են. 1 եւ 2 խորից՝ I թրականութեա.

ամսոյ ի ին, յաւուր չորեքշաբաթի և ի մեհեկի ժե հան-
դիպեցաւ:

Իսկ քրիստոնեայքն՝ որ ի քարկոծման ժամուն զօղեալ
և թագուցեալ էին, հրամանաւ ամիրային յառաջ եկին և
ծքարձեալ զտէրն՝ տարան յԱղթամար և տղատուով թաղե-
ցին զնա ըստ արժանեացն, ի փառս Գրիգորոսի Աստու-
ծոյ մերոյ:

PUc Թըւականիւ. NOQVZ Թվականիւ. D Թվկնիւ. | B ընէր. DIP
պ և ի խբ. C ըն և ի խբ. G ըն և ի խբ. ENTc պ և ի խբ. | CEINZ չունին
ամին. B վերջանում է ամին բառով. | QVZ յունիսի. Ե յունեալ. | Q
Z չունին ամսոյ. Ե ամաց. | IQZ իզ (առանց ի ճախրի). E ի
իբ. G վերջանում է իզ բառով. | Z յառաջ. | Z չորեքշաբթի. GPbc
չորեքշաբթի. T չորեքշաբթի. | CNPQVZb չունին և. | Z ի չունի. | IP
ի մանկի. | EPQb ի ժե. | NPZ հանդիպեցաւ չունին 3 խմբից՝ LM
ի յունիս. PY յունիսի. H ամսոյի. | H ի ի և գ. | MRy ի Թվականիս.
H Թվականիս. MB պ և իբ. H պ և ի և բ. 3-7. ամսոյդ այս հաստատը
չունին OTU. վերելի չորեքշաբթի բառից յետոյ T դնում է զի. մէջա-
բէին զայս ամ արարին չարքն. U դնում է զի փառս քի այ մերոյ.
և այսեղ վերջանում են. | E չունի քրիստոնեայքն. | E չունի ի. | O
օղեալ էին և թագուցեալ. 4. BEIMQZ Թագուցեալ. C Թագեալ. | L
յամիրային. V բռնաւորին. 5. I չունի գաէրն. MTU գորն. | Z գաէրն.
բառից մինչև վերջ մեափոխում է այսպէս. զոր զաքարիսն քաջ նահա-
տակն տարեալ թաղեցին աղթամարայ և տաւն կարգեցին ըստ արժա-
նեացն ի փառս քի այ մերոյ, որ է ահ յաւիտեան. և այսեղ վերջա-
նում է. | N տարեալ ի. | Ե յախթամար. QV աղթամար. E յաղթա-
մարն. | Pbc պառուով. R պատուեալ. | D Թաղեցին պատուով.
6. P զնայ. DL չունին. | B չունի ի փառս ... մերոյ. | EILPb
չունին աստուծոյ մերոյ. 7. DGIKP չունին մերոյ.

Գ Ա Ն Ձ

ՏԵԱՌՆ ԶԱՔԱՐԻԱՅ ԿԱԹՈՒՂԻԿՈՍԻ ԱՂԹԱՄԱՐԱՅ

Ասացեալ ի Գրիգոր վարդապետէ.

- Գլխացեալ քոյին,
Արքայդ երկնային,
Եւ առեր մարմին,
Զմարդիկս երկրային
5 Առնել երկնային,
Գեր քան զառաջին.
Յետ կատարածին
Այսքմ խորհրդին
Տնօրինականին:
- 10 Բարունն երկնային,
Աստուած Սուրբ Հոգին,
Իջեր ի ստորին:
Առաքեալքն առին
Զճրջմարիտ հոգին,
15 Եւ յաշխարհս ելին
Բարող քո բանին,
Աւետարանին,
Ըզհամբաւ բարին:
- Իսկ որք լըսեցին
20 Կենաց քարոզին,
Բեղ հաւատացին.
Հաւապք ծաղկեցին
Յուրօքս աշխարհին,
Յընդհանուրս աղին:
1. զըթացեալ. 24. յընթանուր.

- Հաղարք հաղարին
Եւ բիւրք բիւրային
Քեզ վիճակեցին,
Որք վըկայեցին
5 Եւ զարիւնս հեղին՝
Վասն անուան քոյին,
Ընդ որս և արին
Արհի պանծալին՝
Յաւուրս վերջին
10 Արբեալ ըզհողին,
Հետեւեալ նոցին,
Սըրբոցն առաջին,
Մաղթանօք նոցին ըղձալի
Զմերս ընկալցիս պատարագ:
- 15 Գանձ սիրոյ քոյին
Գանձեալ ի յողին
Դերագով տիրին,
Բաղձալի վեհին,
Սուրբ դիտապետին,
20 Կաթուղիկոսին
Տէր Զաքարիին,
Մեծ պատրիարզին,
Որ յԱղթամարին,
Բորբոքմամբ չարին
25 Փորձ հասեալ նըմին
Յայլասեռ ըամին,
Զոր սիրով քոյին
Զերմացեալ նորին,
Վանեալ ըզնոսին
30 Ի մէջ հանդիսին
Բաղմուլթեան դամին,
Որ պատեալ էին,
Դաւանէր զՈրդին,

Զֳբրիստոս կենդանին,
Դու չօր միածին.
Փառակից նոցին
Ձերչմարիտ չոգին
5 Մի աստուածութիւն.
Մաղթանօք նոցին ըղձալի
Զմես ընկալցիս պատարագ:

Որ յաւուրս յետին,
Ի դարբն վերջին,
10 Ժամանակ նեոին,
Փըրկութեան քոյին
Անցեալ համարին,
Ամաց հազարին,
Բամեալ ընդ նըմին
15 Չորս հարիւր թըւին,
Եօթն պակաս ամին,
Յամսեան մեհեկին,
Տասնուհինգ օրին,
Չորեքշաբթին,
20 Զմեր հովիւ բարին
Նահատակեցին.
Վասն անդւան քոյին
Սաստիկ դանեցին,
Յերեսըն թըքին,
25 Եւ անաթգեցին,
Սըրով խոցեցին,
Վիրաւորեցին,
Քարկսժ արարին,
Խորտակեալ հարին,
80 Զարդեալ մանրեցին,
Ըղգըլուխ նորին.
Ուրախ էր յոգին,

11. փըրքութեան 16. հինգ.

Տարեալ ի յանձին
Զյարչաբանս ուժդին՝
Վասն անձւան քոյին,
'Ի անանց պըսակին,
5 Որ գանձեալ պահին:
Յիշէ. և ևս առաւ. . . .

Բամից բարերար,
Սուրբ կոյս տիրամայր,
Սուրբ Հոգւոյն տաճար,
10 Աշտանակ գոհար,
Աշխարհիս խաւար
Լոյս և լուսարար,
Սեղան սըրբարար
Հացին կենարար,
15 Միջնորդ հաշտարար,
Մաղթանօք յարմար
Ի քեզ զինահար
Մեր կամակատար,
Որ դու մեզ համար
20 Հայցես անդադար
ՅՈրդւոյդ բարերար.
Հայցման քո յարմար
Ըզսուրբն ընկալար,
Զտէրն որ յԱղթամար,
25 Մեզ միջնորդաբար
Եւ խաղաղարար
Յուզմանց չարաչար
Մատիբ սիրաբար,
Ընդ մեզ մայրաբար.
30 Եւ կըցորդաբար
Տալ մեզ մըխիթար
Զհոգին կենարար,

10. գաւհար.

Եւ ազատարար.
Պահել զմեզ անչար
Եւ անպատահար՝
Շատ ամօք յերկար.
Ողորմ. . . .

Սոյն վկայաբանութիւնն ունին B 435 Բ''— 436 Կ'', C 1127''—1129', D 528 Կ'—529 Կ', E 1038''—1040', G 550 Բ'—551 Կ'', H 514 Բ'—515 Բ', I 558 Կ''—559 Կ', K 521 Բ''—522 Բ', L 453 Բ'—454 Կ', M 540 Բ'—541 Կ'', N 517 Բ'—518 Կ'', O 507 Կ''—508 Կ'', P 441 Կ''—441 Բ'', Q 525 Կ''—526 Կ'', R 522 Բ''—523 Բ', T 530 Դ''—531 Բ', U 506 Կ''—507 Կ', V 375 Կ''—375 Բ'', Y (հատ. Ա.) 251 Կ''—252 Կ', Z 397 Բ'—398 Կ', b 576 Բ'—577 Կ'', և c, բոլորն էլ մարգացի և յունիս 26՝ Շիղայի և Սիղուհանոսի վկայաբանութիւնից յետոյ։ միայն T՝ իոնանակ յունիս ԻԶ-ի, դնում է յունիս ԻԸ, նախորդ օրուայ ԻԵ-ը ԻԶ կարգադրվ սխալմամբ։ Բայց յաջորդ օրերը շարունակում է ԻԶ, ԻԸ ևն։ Ս Շիղայի և Սիղուհանոսի հատուածը դնում է Ջաքարիայից յետոյ։

BCDEGHIKLNPRVYZbc ունին հետևեալ վերնագիրը. «Յայսմ աւուր նահատակութիւն կաթուղիկոսին Աղթամարայ։» T այսպէս «Յայսմ աւուր յիշատակ նահատակութեան տեառն Ջաքարիայի Աղթամարայ. կաթուղիկոսին։» Ս այսպէս «վկայաբանութիւն տեառն Ջաքարիայ կաթուղիկոսին Աղթամարայ։» M ունի «Յայսմ աւուր նահատակութիւն տէր Ջաքարիայ կաթուղիկոսին աղթամայ։» O իւր վերնագիր ունի միայն «յայսմաւուր» բառը։ Ջանց առնելով համառօտագրութեան այլևայլ ձևերը՝ ձեռագրական տարբերութիւններն են Qb ախթամարայ։ Pc կաթուղիկոսին. M աղթամայ. Z կաթուղիկոսին. N աղթամարա. P աղթայմարայ։

Ջաքարիայի գանձը մենք չենք գտել Ս. Էջմիածնայ. ձեռագրերի մէջ. նրա մասին տեղեկացել ենք Հ. Յաչեանի Ցուցակից, տես էջ 436 Բ։ Ըստ Հայր Տաշեանի

գանձը գտնուում է Վեննայի հայ մատենադարանի
թ. 139 ձեռագրում, էջ 135 ա—136 բ:

Յատկապէս մեր հրատարակութեան մէջ մտնե-
լու համար՝ գանձի արտագրութիւնը նամակով խնդրել
էինք Հ. Տաշեանից. մատենադարանապետ Հ. Բ. Պիլէ-
զիկճեանը բարեհաճեց իւր ձեռքով մաքուր ընդօրինա-
կել նոյնը և մեզ ուղարկել:

Գանձի հեղինակը՝ ինչպէս վերնագիրն ու տների
սկզբնատառերն էլ ցոյց են տալիս, է «Գրիգոր վար-
դապետ», որ անշուշտ Աղթամարցի է, Զաքարիա
կաթողիկոսի աշակերտներից: Գանձը մեծ մասամբ
նոյն է Գրիգոր Խլաթեցու մի գանձին հետ՝ նուիրուած
Վահան Գողթնացուն, որի առաջին տան կէսը մէջ
ենք բերում այստեղ համեմատութեան համար, ար-
տագրելով Խաչիկ վարդապետ Դադեանի ժողովածուի
թիւ 22 ձեռագիր գանձարանից, էջ 30 բ—32 բ (տես
այս մասին Յ. Թովմեանի ցուցակը, Վաղարշապատ,
1898, էջ 28 ա):

Ի Գրիգոր վդտէ խըլաթցոյ կաֆայ գանձիս ...
վահանայ գողթնեցոյն. գրթացեալ քոյին, արքայդ-
երկնային, և առեր մարմին, զմարդիկս երկրային, առնել
երկնային, գեր քան զառաջին. յետ կատարածին այսրմ
խորհրդին տնաւրինակսնին: Աստուած սուրբ հոգին ի
հաւրէ վերին իջեալ ի ստոյին. առաքեալքն առին զհո-
գին ճըշմարիտ և յաշխարհս ելին՝ քարոզ քո բանին,
աւետարանին, ըզհամբաւ բարին ... (ամբողջը վեց
տուն՝ Գրիգոր սկզբնատառերով):

Թուականի մասին մեր ընագրերի տուած տեղե-
կութիւնները շփոթ և իրար հետ անհամաձայն են:
Յայտմաւորքների զանազան ձեռագրերի համեմատու-
թիւնից երևան եկած թուականն է ՊԽԲ (=1392 դեկտ.
13—1393 դեկտ. 13), յունիս 26, մեհեկի ժե, չորեք-
շաբթի. մինչդեռ գանձը դնում է «ամաց հազարին,
րամեալ ընդ նըմին չորս հարիւր թըւին, հինգ պակաս
ամին, յամսեան մեհեկին, տասնուհինգ օրին, չորեք-
շաբթին»: Անհամաձայնութեան առաջին կէտն է
հէնց տարեթիւը ՊԽԲ (1392-3) ըստ յայտմաւորաց,
ՊԽԵ (1395-6) ըստ գանձին: Բայց այս անհամաձայնու-
թիւնը դիւրին է հարթել՝ ըստ պր. Մանանդեանի են-

Թադրելով թէ գանձի առաջին օրինակը ունեցել է «եօթն (է) պակաս ամին (1393)», ուր Ե և Է տառերի նմանութիւնից շփոթուելով յառաջացել է յետոյ «հինգ (ե) պակաս ամին» ընթերցուածը: Ձեռագրերի մէջ Ե և Է տառերի շփոթութիւնը չափադանց շատ է. օրինակ տես հէնց այստեղ, էջ 146 և 181:

Երկրորդ և աւելի դժուար կէտն է ամսաթիւը. յայսմաւուրքների մի մասը և գանձը դնում են մեհեկանի ժն: Շարժական տօմարի հաշուով հայոց ՊԽԹՈՒԻ նաւասարդ Ա. 1392 թուի դեկտ. 13-ին գալով նոյն թուի մեհեկանի ժն-ն էլ համապատասխանում է հռոմէական 1393 յունիս 25-ին, որ ժամանակագրական հաշուով իրօք էլ գալիս է չորեքշաբթի օր, որին համաձայն են բոլոր ձեռագրերն ու գանձը: Բայց բանն այն է որ յայսմաւուրքի բոլոր ձեռագրերն էլ յունիս 25-ի տեղ դնում են յունիս 26. շփոթութիւնը ո՞ր տեղից է ծագում չգիտենք. միայն ակներև ենք տեսնում թէ յունիս 26-ը սխալ է և պէտք է ուղղել յունիս Ին:

Վկայաբանութիւնն ունին նաև Յայսմ. Ա. տպ. 921'—922', Բ. տպ. 629'—630', Գ. տպ. հատ. Ա. 271''—272'' և Չամչեան, Գ. 433—4: Վերջինիս դրած թուականն է ՊԽԵ (գանձի նոյն սխալ ընթերցուածի համեմատ) == 1396, մարգաց Ի == յունիս 26. Իսկ Ոստան քաղաքի դատաւորի անունը՝ որ մեր վկայաբանութեան մէջ յիշուած չէ, Յայսմաւուրքի երկրորդ և երրորդ տպագրութիւնների, ինչպէս և Չամչեանի մէջ ձափառ պարսիկ է: Նահատակիս մասին Թովմա Արծրունի հետեւեալ տեղեկութիւնն ունի. «Այս ամիը Եղգինս, որ հակառակ եղև Յուսուփին, տէրն Ոստանայ ի յ842 թուականին սպան. զկաթուղիկոսն Աղթամարայ զՋաղաւրիա անուին: Ջսողին պատմութիւնն տեսցես ի գիրն Յայսմաւուրց սուրբ վարդապետին Գրիգորի:»

† 1395.

Քահանայ մի Ստեփաննոս անուն, ի յերկրէն Ամկու, սակաւ աւուրբք եկեալ բնակեցաւ ի կղզին Լիմն կոչեցեալ, և անտի եկեալ ի քաղաքն Արճէշ, տեսեալ անտեսուչս և անառաջնորդ՝ ոչ հոգեւոր առաջնորդ ունելով և ոչ մար-
 5 մնաւոր, ոչ եպիսկոպոս և ոչ վարդապետ, ոչ ձեռնաւոր և ոչ տանուտէր՝ յափշտակեալ կին մի ի քաղաքացւոյն հրա-
 մանաւ և կաշառօք անհաւատից, և բազում ժամանակս եղեւ առաջնորդ քաղաքին:

Եւ նենգեալ անօրինաց և ստախօս քրիստոնէից՝ մատ-
 10 նեն զնա քաղաքապետին Արծկոյ Սահանդ անուն. և զտա-
 նուտէր մի աստուածասէր Մուսեֆիր անուն. եւ հեղին
 զարինն նոցա, և զգլուխս ի պարսպէն ի վայր կախեցին:
 Եւ այն թէպէտ և պատիժ էր ի Տեառնէ, զի ամենայն կար-
 15 գաւոր յիւրում կարգի կացցէ. այլ անմեղ արեամբն իւր-
 եանց լուացին զաղտեղութիւն մեղաց իւրեանց. զի աստի
 կենաց պատիժս ազատէ ի պատժոց տանջանաց դժոխոց:
 Եւ դարձեալ՝ եթէ ձեռք անհաւատից մեռանէին բրիս-
 տոնեայքն այնպէս, որպէս Աբէլ մեռաւ ի Կայենէ, եւ
 20 Կայէն պատժեցաւ ի Տեառնէ. զի ասէ գլուխն հաւատոյ.
 «Մի ոք ի ձէնջ չարչարիցի իբրեւ զգող կամ իբրեւ զչարս-
 գործ կամ իբրեւ զօտարատեսուչ» այս ինքն է՝ կախարդ,
 լապա եթէ իբրեւ զքրիստոնեայ՝ մի ամաչեացէ. նոյնպէս և
 որքա մի ամաչեացեն առաջի Գրիստոսի, այլ ընկալցին զա-
 25 նապական պատկն ըստ նմանութեան մարտիրոսական դա-
 սուցն, և թողութիւն մեղաց արասցէ սոցա Տէր Աստուած
 Յիսուս Գրիստոս. ամէն. Եւ այս էր յ844 թուականիս
 մերոյ:

Այս նահատակներէ մասին տե՛ս Քովմա Մեծո-
փեցի. Փարիզ, 1860. էջ. 112—113: Նոյնը՝ էջ. 47.
« ... եկն Յուսուփ Քուրքմանն և վերսաին աւերեաց
զաշխարհս մեր. էաւ զԱրճէշ քաղաք, և զՀիմաթ
սնունն Պարոն եղեալ երեսուն և չորս մարդով սպան
վասն զի սպանեալ էր զՍտեփաննոս քահանայն՝ ձեռ-
նաւոր քաղաքին: Եւ զմեծազգի տանուտէր մի Մու-
սէֆիը անուն նահատակեցին չարախօսութեամբ և
նենգութեամբ անսէր քրիստոնէիցն»:

ԹԱՐԱՐ ԲԱՆԱԾԻ

† ՊԽԷ անկի ժե = 1398 ապրիլ 22 թր.

Արդ ի յարկանել զհուր սիրոյն իւրոյ յերկիր Աստուած Բանն, որով և զբորբոքելն կամի, և թէ նա կամի՝ ո՛վ հակառակի. բնաւ և ոչ ոք. բայց թէ իւրաքանչիւր ոք յիւրոցն չարժեալ կամաց թէ ի չարն և թէ ի բարին, անձնիշխան գոլով կամօք: Ըստ որում և ասէ Յակոբոս թէ «Աստուած անփորձ է ի չարեաց. փորձէ նա և ոչ զոք. այլ իւրաքանչիւր ոք փորձի՝ յիւրոցն ցանկութեանց ձգեալ և պատրեալ: Նոյնպէս և ի բարի կողմանն մասին վիճակեալքն, որք զհուր աստուածային սիրոյն յանձինս իւրեանց

1. M չունի արդ ի հարկանել զօր հանապազ, այն է տղ 1 միւնիւ էր 188 տղ 3. | DTW չունիւ աշդ ի հարկանել զործոց առաքինութեանց այն է տղ 1 միւնիւ էր 188 տղ 7. | CQV ի արկանել. Y ի հարկանել. U ի յարկանել յերկիր. | KL իւր. | b յերկիրն. QUV չունիւ. | BGHKLR Y ածն բան. Z ածաբան. b ածն բանն. 2. B որ. U չունի. | EI որով փխ. որով և. | b բորբոքելն. | Z կամիս. | HKLY չունիւ և թէ նա կամի. | B էթէ. | P նայ. 3. BCEG HIPYbc հակառակէ. Z հակառակ. | E բրնաւ. | U չունի բնաւ և ոչ ոք. | IQUV իւրաքանչիւր. | QV յիւրոյն. b յիւրեանցն. 4. CPUZ չարժեցեալ. EQV չարժել. | CQVZ կամացն. I չունի. | E թէ և ի չարն և ի բարին. | HRYZ չունիւ և. | Z բարին փխ. ի բարին. 5. QV կամօքն. | Z որպ փխ. ըստ որում. | Ic չունիւ և. b որ. | I առաքեալն յակովբոս. c առաքեալն յակոբոս. | Յակ. Ա. 13. 6. b ամփորձ. | V փորձէ փխ. անփորձ է. | BPTUZc չունիւ ի. | Cb չարաց փխ. ի չարեաց. | PY նայ. | E ոք. 7. Q իւրաքանչիւր. P իւրաքանչիւր. | QV չունիւ ոք. | Y չունի փորձի. | E յիւրոց. I իւրոցն. C իւրոց. L իւրցն. | E ձրգեալ. 8. KY յաղթեալ փխ. պատրեալ. | CE PQUVZ նմանապէս. | Zb չունիւ ի. | BCb կողման. QV կողմն. | G վիճակեալք. HKLR Yb վիճակեալ. 9. Z որ. | b չունի սիրոյն.

վառեալ բորբոքեցին՝ աստի հեշտութեանս բարեաւ մնալ
ասացին։ Եւ այնպէս իւրաքանչիւր ոք յիւրում ժամա-
նակի արիապէս քաջացան։ Զի ոմանք սրբութեամբ զկու-
սութիւն ստացան և այլք ողջախոհութեան հանդիպեցան։
Եւ բազումք զողորմութիւն ընտրեցին և զտալն աղքատաց
սիրեցին, և կէսք՝ զպահս և զաղօթս որ առանձին. ոմանք՝
զխոնարհութիւն և այլք՝ զեղբայրսիրութիւն. կէսք՝ զլու-
թիւն և շատք՝ զխօսելն յօգուտ ընկերին և ի չահ լսո-
ղին. բազումք զարիւնս իւրեանց հեղին փոխանակ արեան
10 կենարարին. յորովք հրոյ մատնեցան և շատք ի ջուրս խեղ-
դեցան. բազումք ի գանս և ի բանտս, ի կապանս և ի քե-
րանս, ի սովս և ի ծարաւս, ի մերկութիւնս և յաղքա-
տութիւնս և յայլ ազգի ազգի և ի զանազան տանջանս և
ի տառապանս մատնեցան և չարչարեցան։ Եւ այն ամե-

1. I վառեալք. | Z բորբոքեալ վառեցին փխ. վառեալ բորբոքեցին.
| HRYb աստ ի. | B յունի աստի ... ասացին. | QV հեշտութիւն. R
հեշտութե. c հեշտութեցս. | I բարև. 2. EIPUZbc աշապէս. B յունի. | I
QUV իւրաքանչիւր. P իւրաքանչիւր. | L յունի իւրաքանչիւր ոք. | CK
յունիք ոք. | b ոք յիւր ոք յիւրում փխ. ոք յիւրում. | L իւրում. | Z
ժամանակին. L ժամանակի իւրաքանչիւր ոք. 3. Ic արիացեալ. | E
սրբութե. | Z զկուսութիւն ստացան սրբութեք. b զկուսութի սրբութեք
ստացան. 4. L ողջախոհութի. P ողջախոհութեք. VZb ողջախոհութեք.
I ողջախոյութեք. | KLb հանդիսացան փխ. հանդիպեցան. 5. Z զողոր-
մութին. | Z ընդդեմին. | L տալն. Z զտուրս. | Z աղքատին. 6. KL
յունիք և կէսք ... առանձին. | P զկէսք | P ըղպանս. | V յունի որ.
| BEGHQUVZb առանձինն. 7. Q զխոնարհութիւն. | P զեղբայրսիրութի.
EQ զեղբայրսիրութիւն. 8. BKLU զխօսելն. E խօսելն. Y զլուսանալն.
| HRY յօգուտս. | E ի չահ փխ. և ի չահ. | HY լսողին. 9. Yc
զարիւն. | Z յունի իւրեանց. | BP փոխան. 10. G փրկչին և կենարա-
րին. | b յունի յորովք հրոյ...զօր հանապազ, այն k զող 10 միջև k, 188
ող 3. | LY հրով. | Z կէսք փխ. շատք. | BE ի ջուր. 11. Z և այլք
փխ. բազումք. | L ի բանտս ի քանս ի քերանս և ի կապանս փխ. ի
գանս ի քերանս. | F ի գանձս փխ. ի գանս. | V ի բանդս. R ի
բանս. | CHL և ի կապանս. | (փխ. ի կապանս և ի քերանս) GHK
RY ի քերանս և ի կապանս. Z յունի. 12. P սովս փխ. ի սովս. | EQVZ
ի սով. I ի ծովս. | E և ի մերկութիւնս. | Z ի յաղքատութիւնս փխ. ի
յաղքատութիւնս. | QV ի յաղքատութիւնս. 13. EP այլ. | Z ի այլազգի
փխ. յայլ ազգի անզգի. | I զանազան փխ. ի զանազան. | U տանջանս. B
չարչարանս. | Z յունի տանջանս և ի. | c յունի և ի տառապանս. 14. (փխ.
չարչարեցան) B տանջեցան. Z զունակ տանջանս չարչարեցան. | Ic
չարչարեցան բառից յետոյ աւելացնում են հոգով զօրանցան, մտօք արիացան

նայն վաճան սիրոյն Գրիստոսի և յուսոյ արքայութեանն՝ որպէս և սաղմոսերգուն վկայէ ասելով. «Վաճան քո մեռանիւք զօր հանապազ»:

- Իսկ ի նսեմացեալ և յերեկոյացեալ աւուրս,
 5 ի չարացեալ և ի դառնացեալ ժամանակիս մերում, որ սպառեալ եմք յամենայն բարեաց և վերջացեալք յամենայն գործոց առաքինութեանց, կին մի ի Մոկաց, քրիստոնեայ հաւատով, Հայ ազգաւ, գեղեցիկ երեսօք և պայծառ գունով, Թամար անուն և փոխ
 10 եալ ի Գոհար, առնակին ումեմն քրիստոնէի անուն Թումայի, և յազգմանէ չարին ցանկացեալ չարաչար տրփանօք ի վայելուչ գեղ կնոջն Քուրդ մի ի նոյն գաւառէն Մոկաց՝ և կամէր խլել զկինն յառնէն իւրմէ և սպանանել զայր կնոջն: Չոր իմացեալ մեծահաւատ կինն
 15 Թամար՝ և ազգ արար առն իւրոյ: Եւ յարուցեալ ի միա-

և քաջացան և մարմնով հանդիսացան (Ի հրով փխ հոգով. Ի արիացան փխ. արիացան և). | KLZ այս փխ. այն. 1. RY արքայութե. P յարքաութե. Q յարքայութե. 2. EY սաղմոսերգոյն. | Z ասէ փխ. վկայէ ասելով. | Q ասելով թէ. V թէ (յունի ասելով). | Սաղմ. ԽԳ. 22. | E մեռանեմք. 4. E յունի ի. | CKL ի նսեմանալ. | C երեկոյացեալ փխ. և յերեկոյացեալ. | QV աւուրս. 5. B ի չարացեալ. | Z դառնացեալ փխ. ի դառնացեալ. | E մերումք. GHELMRY յունի. 6. RY ըսպառեալ. | Q ամ. | Ե յունի բարեաց. | BZ Ե վերջացեալ. | QV ամ. BCEPUZ ի. 7. Ե առաքինութե. E անօրէնութեանց. | Z կին ոմն. T կինս այս էր. | DQTVW յունի ի. | P ի մոգաց. 8. DHIQ քրիստոնեա. | Ե և հայ. | CDEIPQTUVWZc յունի հայ ազգաւ. GHELMRY ազգաւ հայ. 9. (փխ. պայծառ գունով) B վայելուչ տեսլեամք. Ic վայելուչ հասակաւ և պայծառ դիմօք. | Ub գունօք. DEW դիմօք. | T անուն Թամար. Z անուն նր Թամար. | Ե յունի Թամար անուն ... անուն Թումայի, այն Ե 9-11. | E կոխեալ փխ. փոխեալ. 10. CDEGHIKLPQTUVWYZc գաւառ կամ գօհար. | D առնակին. P առնայկին. W առնայ կինն. Ic առնակին լեալ. | փխ. ումեմն Z ոմն. W յունի. | c քրիստոնէին. | W անուն. B անուն. TZ յունի. 11. IQW Թումայ. D Թումա. | DW յունի չարին ցանկացեալ. | Ե ցանկայր չարաչար տրփանօք ցանկայր. | փխ. չարաչար T չար. 12. H տրբփանօք. | (փխ. ի վայելուչ գեղ կնոջն) E և վայելուչ կնոջ գեղն. Ե յունի. | PT ի վայելուչ. | Z կնոջն. | E քուրթ. LW քուրթ. | Z յունի նոյն. | RY գաւառնէն. 13. P մոգաց. | L կինն. | T ի յառնէն. | B յունի յառնէն իւրմէ. | Ե յունի իւրմէ. 14. Ե սպանել. Z զըս-պանանել. | Tb զայրն. | T յունի կնոջն. | P մեծայաւատ. | Ե կինն մեծահաւատ. 15. Ե այց փխ. ազգ. | B ազգեաց փխ. ազգ արար. | I իւրո. EP իւրում. | V ի մասին փխ.

սին՝ առին զտղայսն իւրեանց, և գնացեալ փախստեամբ՝ մտին յամուր կղզին յԱղթամար:

Եւ յետ ամաց ինչ անցելոց՝ չորից կամ հնգից՝ աւելի կամ պակաս՝ յաւուր միում վասն կարեաց ինչ իրաց և իւրեանց պիտոյից ելին արտաքս ի ծովէն, ի քաղաքն յոստան՝ այրն և կինն ընդ իւր: Զոր տեսեալ ոմանց յանօրինացն Քրդաց՝ ծանեան զնոսա և ձեռս արկեալ կալան զկինն, և ձայն բարձեալ աղաղակեցին ասելով. «Սա երբեմն տաճկացեալ էր»: Եւ բերեալ սուտ և անիրաւ վկայս՝ կացուցին և առեալ տարան առաջի Ամիրազդին և կնոջ նորա՝ Փաշախաթունին: Եւ Ամիրազդին անփոյթ արար զայնու: Բայց կինն նորա Թուրքման էր և չար բնութեամբ,

ի միասին. 1. Եւ առեալ. | E զտղայն. CGHKLPRTYZ զտղայո. | EI P գնացին. | (փխ. գնացեալ փախստեամբ) G փախեան և գնացին. HKLMBY փախեան և գնացեալ. | DEPQTW փախստեամբ. I փախստական. Եւ փախստական. 2. L ամուր. QVZ ի յամուր. DW յունիւ. | Ec կղզին. | ETV աղթամար. LQ ախթամար. Եւ յախթամար. GZ յաղթամարայ. W յաղթայմար. 3. P յամաց. | DHRWY անցանելոց. Z անցելոյ. T անցանելոյ. | Z և կամ. | E հընգից. D հինգից. HRX հնկից. Q հընկից. | Եւ յաւելի. 3-4. BDTW յունիւ աւելի կամ պակաս. 4. T ինչ իրիւ. | QV իւրեանց ինչ իրաց (փխ. ինչ իրաց իւրեանց). | Z իրիւ. DMW յունիւ. 5. GHKLMRTYb յունիւ իւրեանց. DW իւրոց. | Եւ յունի պիտոյից. | GHKLMRYb յունիւ արտաքս. | T ելանին. Z ելան ին. | (փխ. ի քաղաքն յոստան) BGHKLMBY յոստան քաղաք. Եւ յոստան գաւառն. | DW ոստան. 6. DEW այր. | KLP յունիւ ընդ. | Եւ յունի ընդ իւր. BT ընդ նմա. C իւր ընդ նմա. | I զի փխ. զոր. | MRY ամանք. U յոմանց. | TZ յանօրինաց. B յանօրէն. IQUV անօրինացն. E անօրինաց. 7. BTZ քրդացն. CPW քրտաց. V քրդանց. Եւ յունի. | M և ծանեան. | QV գնա. | (փխ. ձեռս արկեալ) KLUb ձեռնարկեալ. D W յունիւ. | M կալեալ. 8. L զկինին իւր. | Եւ յունի ձաւն բարձեալ. | E W աղաղակէին. | D աղաղակելով ասէին. | DP սայ. GHKLM թէ սա. EY թէ սայ. Z սայ է. 9. CDEIPqTUWb Ե. | Z անիրաւ փխ. և անիրաւ. | DEIKLWc յունիւ և անիրաւ. 10. L առել. G յունի. | IKL տարան գնա. | V յառաջի. | B ամիրազդինին. Եւ ամիրազդինին. D ամիրազդին. ETZ ամիրային. | (փխ. կնոջ նորա) DP կնոջն. W կնոջն. 11. E փաշախաթունին. GHLMRYb փաշայխաթունին. P փաշախաթունին. T զոր փաշայ կոչէին. Z զոր և փաշայ կոչէին. | BGHKLMRYc ամիրազդինին. E ամիրազդինին. DIPQUVW ամիրայն ազդին. TZ ամիրայն եզդին. Եւ ամիր եզդին. | DW այն փոյթ. | CDIPTUZc արաբեալ. 12. EQV գայն. UZ այնու. | EHKLMPQRTVYZ կին. | Ic յունիւ նորա. | E Թուրքման. V Թուրման. | (փխ. Թուրքման էր և չար) T չար զուով. Z գուով. | EY բընութեամբ.

լիբը և յանդուգն, երկրորդ Շամիրամն այն. խոստանայր նմա բարիս առնել, եթէ դառնայ ի հաւատոցն Գրիստոսի: Եւ թէ ոչ՝ սպառնայր նմա սաստիկ տանջանս ի վերայ ածել և կտտամահ առնել զնա:

Իսկ բարեսէր կինն Թամար՝ վառեալ էր աստուածային հրովն ի սէրն Գրիստոսի: Եւ բորբոքեալ քրիստոսական սիրովն՝ ոչ խոստմանցն հաւանեցաւ և ոչ ի օպառնալեացն երկեալ. այլ արիաբար, անահ և աներկիւղ, ամենայն համարձակութեամբ, պարզ դիմօք և լուրջ երեսօք տայր պատասխանի և ասէր. «Բաւ և մի լիցի բնաւ թէ երբեք ես ուրացեալ լինիմ զԳրիստոս Աստուածն իմ, յոր հաւատացեալ եմ և հաւատամ. Զի նա է Բան և Որդի Աստուծոյ, ծնեալ ի սուրբ Կուսէն Մարիամայ, ստեղծող ամենայն գոյից՝ երևելեաց և աներևութից, Տէր և դա-

1. I լիբն. | C յանդուգն. IW անդուգն. E յանդուգս. BHQRVYZ յանդուգն. | Y երկրորդ. | Z յունի երկրորդ...առնել, այն է տղ 1-2. | T յունի երկրորդ շամիրամն այն. | DW շամիր. | E շարիմայն փխ. շամիրամն այն. 2. WY նմայ. Ե յունի. | Ee բարի. | CL թէ. | EQE դառնա. Ե դառնայր. | Ic ուրանայ զքս (փխ. դառնայ ի հաւատոցն քրիստոսի). | B հաւատոցս. 3. WY նմայ. | HIRLMRY ածել ի վերայ. 4. PY զնայ. Ե յունի. 5. P բարեհր. | DW յունի վառեալ..... քրիստոսական սիրովն, այն է տղ 5-7. | Z յունի էր. | Ե յունի աստուածային հրովն. 6. P ի սերն. | Q յունի ի սէրն ...սիրովն. | Bb յունի և բորբոքեալ...սիրովն. | TZ քրիստոնէական. 7. c սիրով. | L ի խոստմանցն. | c ի սպառնեացն. 8. I յունի արիաբար. | c յունի արիաբար... ամենայն. | փխ. աներկիւղ QV անկասկած և աներկիւղ. | DW յունի ամենայն. 8-9. Ե յունի ամենայն համարձակութեամբ. 9. C առաքինութիւն և համարձակութիւն. | BDW յունի պարզ ... երեսօք. | Z մուռք փխ. դիմօք. | C լրջմիտ. P շուրջ. Ibc պայծառ. 10. DW պատասխանիս. Z զպատասխանին. | (փխ. քաւ և մի ... զքրիստոս ոչ ուրանամ, այն է տղ 10 մինչև էր 191 տղ 13) DW զքս ած հաւատամ և հաւատս ձեր անարգեմ. | TZ յունի քաւ և. MRY քաւ. Ե և. | Y յունի մի. | TZ եղիցի փխ. լիցի. | P բնաւ. | MR բնաւին (փխ. բնաւ թէ). HY բնութիւն. | TZ զի. Ե որ (փխ. բնաւ թէ երբեք). 11. I Եթէ. GKL յունի. | B երբեք թէ (փխ. թէ երբեք). | EGHKLMMPQRVYC երբեք. | GHKLMRY ես ոչ. | (փխ. ուրացեալ լինիմ) Ե ուրացայ. | EQV լիցիմ. TZ լինիցիմ. BGHKLMRY եղէց. 12. QV որ. | MRY հաւատացեալն. | Ic հաւատամ ի նա. | EHPR նայ. | CEQ բանն. 13. E ծնեալն. | TZ ի սրբոյ. | I մարիամա. R մարիմայ. | GKL MRY ստեղծիչ. H բստեղծիչ. EQV ստեղծողն. 14. | EPe աներևութից. Z յաներևոյթից.

տաւոր կենդանեաց և մեռելոց: Եւ ի կրկին սպառնալն
 Թագուհայն և ի խոստանալ պարգևացն՝ ասաց Թամար.
 «Ընդէր յամեռ փաշայ և հչ ածես ի վերայ իմ զոր սպառ-
 նապ. զի ես պատրաստ եմ ի մեռանել վասն Քրիստոսի
 5 Աստուծոյն իմոյ. և թէ վասն մեծարանացդ զոր խոստա-
 նաս փաշայ՝ կարծես թէ հաւանիմ, և հչ բնաւ. զի
 թէ զիս ի տեղի քո նստուցանես և զհուքմ իշխանութեանդ
 քո և զաիկնութիւնդ զոր ունիս ինձ տառ և զիս դժխոյ
 աշխարհիս կացուցանես՝ չկարեմ փոխանակել սիրոյն Քրիս-
 10 տոսի՝ զոր ունիմ առ նա: Բայց սպառնալեացն՝ զոր ասա-
 ցեր չարաչար տանջանաք մաշել զիս՝ արաւ անձ զայն վաղ-
 վաղակի ի վերայ իմ և մի յամեր, այլ փութաւ կատարել
 զոր սպառնասդ, զի ես զՔրիստոս հչ ուրանամ:»
 Եւ սրտմտեալ փաշայն ընդ բանս նորա՝ ետ հանել

1. Ե ի կրկին. | Կ ըսպառնալն. Բ սպառնալն. ԲԻ սպառնալ. Ե ի
 սպառնալն. 2. PQU Թագուհայն. BGHKLMRYb փաշային. T չումի.
 | Z չումի Թագուհայն և. | b չումի և ի խոստանալ պարգևացն. TZ ունի և
 ի պարգևաց խոստանալն. | E չումի ի խոստանալ պարգևացն. | MR
 UY ի խոստանալն. Q ի խոստանալն. | V պարգևաց. | TZ առ. | IQUV
 Թամարն. 3. P յամէս. G յամենաս. Z կամիս. | BEKLQU փաշա. | P
 ածէս. | Կ ըսպառնապ. 4. b չումի ես. | BGKMU ի մեռանիլ. C ի
 մեռանելն. | փի. վասն քրիստոսի KLU վս սիրոյն քի. TZ վս անուանն քի.
 5. Z Եթէ. | b չումի թէ վասն...բնաւ զի, այն է օղ 5-6. | G չումի վասն.
 | C խոստանապ. 6. BEKLTU փաշա. V չումի. Z փաշայ-ից յետոյ աւելաց-
 նում է և ոչ ածես ի վր իմ. | I Եթէ. KL թէ ես. | EP հաւանեմ. 7. BI
 նստուցես. | Q նստուցես ի տեղի քո. V նստուցանես ի տեղի քո.
 | C զհուքմն. P ըզհուքմ. V հուքմ. | BCIQTUVZc իշխանութե. P
 իշխանութեն. MR իշխանութեանց. | (փի. իշխանութեանդ քո և
 զօրկնութիւնդ) E իշխանութիդ. 8. BPTUZ քոյ. | Yb չումի քո և զաիկ-
 նութիւնդ. | M զօրկնութեդ. R զօրկնութեդ. | M չումի զօր ունիս.
 | b չումի զիս. | b դժխոյ. Z դժխոյ. | U աշխարհի դժխոյ. 9. CEQT
 Vbc աշխարհի. B երկրի. | KL ոչ կարեմ. | B ընդ սիրոյն. 10. E չումի
 զոր ունիմ առ նա. | PRY նայ. | Կ ըսպառնալեացն...զքրիստոս ոչ ուրանամ, այն է
 օղ 10-13. | P ասացէր. Z ասացիր. 11. P չարաչար. | E տանջել (փի.
 չարաչար տանջանաք մաշել). | HPRYZ արայ. c առա. BEGKLMQRV
 արա և. HY արայ և. | EV չումի զայն. 12. E ամէր. G յամենար. P
 յամէր. | E փութաս. HPRYZ փութայ. QV փութով. | E կատարեա.
 QV կատարեայ. 14. Ic յանժամ փի. եւ. | R սրբաւորեալ. | B փաշան.
 V փէշայն. | DW չումի ընդ բանս նորա. | BGHLMRTYZb և ես.

զնա յերեսաց իւրոց և արկանել ի բանտ և պահել անսուաղ՝ մինչև հաւանեացի ուրանալ զԳրիստոս։ Եւ հանեալ զնա յերեսաց Թագուհւոյն՝ և տարան առաջի դատաւորին։ Եւ ի հարցանել դատաւորին՝ նա համարձակ տայր զպատասխանին։ Եւ ի սպառնալ դատաւորին՝ ասաց Թամար. «Ի՞նչոք մօնայ որ թէ զամենայն մարմինս իմ մասն մասն կտրատել տաս, որպէս զչամիչդ առաջի քո՝ ես զԳրիստոս ոչ ուրանամ»։ Իսկ դատաւորն ըստ հրամանաց փաշային ասաց տանել զնա ի բանտ և թողուլ անսուաղ։ Եւ նա ուրախութեամբ տեւեաց անսուաղ զաւուրս Ժ. Զի թէպէտ որք պահէին զնա տային և մատուցանէին նմա հաց և ջուր, այլ նա ոչ առնոյր բնաւ։

Եւ եղև յետ Ժ աւուրցն՝ ժողովեցան տանուտեարքն

1. P զնայ. | Q յերեսացն. | HMRYb արկանել փիւ. և արկանել. | TZ յունիւ և արկանել ի բանտ. | HMRb արկանել զնա. Y արկանել զնայ. | DV ի բանդ. c յունի. | DHPTWYc անսուաղ. 2. QV մինչ. | L հաւանել. | DW և արարին ըստ հրամանի փաշային և պահեաց անսուաղ զօտւրս Ժ (փիւ. եւ հանեալ ... ոչ առնոյր բնաւ, այն է օղ 2-12). | b յունի եւ հանեալ...Թագուհւոյն. 3. P զնայ. I յունի. | CE HIPRTVYc Թագուհւոյն. B անզգամին. | KL յունիւ և. | b և ապա տարան զնա փիւ. և տարան. | V յոջի. 4. Z յունի եւ ի հարցանել դատաւորին. | E յունի ի. | P նայ. QV և նա. GHKLMRTY յունիւ. 5. E պատասխանին. P ըզպատասխանին. | P ի սպառնայր. b ի սպառնայն. | TZ ասէ. | IQbc Թամարն. 6. BEIKU մօնա. MRY մօլայ. Q մօնայ. T մօնա. V դուր. | I յունի թէ. | C զմարմինս իմ զամ. | Ic մարմին. | Q մասման. Ic յունիւ. 7. MU կըտրատել. TZ կտտոբել. I կտտել. | b չամիչդ. KL զչամիչդ որ է. | Z զչամիչդ որ առաջի քո է (փիւ. զչամիչդ առաջի քո). | V որ յառջի. b որ առաջի. | P քոյ. 8. L յունի ոչ. | GHMRY ըստ հրամանի. b ըստ հրամանաւ. 9. IT c Թագուհւոյն փիւ. փաշային. | U տանիլ. | PR զնայ. | QV ի բանտ զնա. | E ի բանդ. | Ic յունիւ և թողուլ անսուաղ. | HPTZ անսուաղ. TZ անսուաղ-ից յետոյ աւելացնում են եւ այր ոմն վերակացու տան ամիրային անուն խուռամչա (Z խուռամչայ) առեալ տարաւ զնա ի տուն իւր և ահացուցանէր զնա թողուլ անսուաղ. 10. TZ իսկ փիւ. եւ. | P նայ. | E յունի նա ուրախութեամբ. | Ic յունիւ ուրախութեամբ. | T տեալ. Z տեսեալ. Ic տեսաց ի բանտին. | PTZc անսուաղ. GHKLMRY յունիւ. 11. MQBYV որ. TZ և որք. | b և փիւ. որք պահէին զնա. | T պահէին. | PE զնայ. Ic զնա ի բանտին. | I տանէին փիւ. տային. | Z մատուցանէին զնա. | BGHKLMRYb յունիւ և մատուցանէին. | P նմայ. c նմա կըրակուր. 12. PY նայ. TVZb յունիւ. 13. Z յունի եւ եղև յետ Ժ աւուրցն. | DW յունիւ եղև. | Tb աւուր. V աւուրն. | T ժողովեալ. | BHMNRY տանուտարաքն. Z տանուտեարք.

քրիստոնէից Ոստանայ քաղաքին՝ և եկին առաջի թագուհոյն, զի ազատեալ թափեացեն զնա։ Եդին և հազար դեկան՝ առաջի նորա, և նա ոչ հաւանեցաւ. այլ մեծաւ սաստիւ հրամայեաց հանել զնա արտաքոյ քաղաքին և քարկոծել։

Եւ հանեալ տարան զնա ի տեղի կատարման և դարձեալ կրկին և բազում անգամ հարցին զնա, զի թերեւ հաւանեացի ուրանալ զքրիստոս։ Եւ նա պնդագոյն տայր պատասխանի և դաւանէր զքրիստոս՝ Աստուած և Որդի Աստուծոյ։ Եւ մինչդեռ դաւանութիւնն ի բերանն էր՝ հարին զնա քարիւ մեծաւ ի դէմն։ Իսկ նա զգիւնդամն իւր

ի տանուէրքն. | (փխ. տանուեալքն քրիստոնէից ոստանայ) D քրիստոնէայքն. W քրիստոնայք. 1. I քրիստոնէից. VZ քրիստոնէիցն. BGHKLMRYb չունիւ. | E ոստանա. QV յոստանայ. MEY ոստան. | TZ չունիւ ոստանայ քաղաքին. | TZ գնացեալ փխ. եկին. | V յառաջի. E առաջին. | QUW թագուհոյն. TZ խաթունին. BGHKLMRYb փաշային. 2. Z չունի ազատեալ. | T թափեալ ազատեացեն. b ազատեացեն (փխ. ազատեալ թափեացեն). | DPWY զնայ. Ic զթամար. | (փխ. ևդին) b և եդին. TZ մատուցին. | Q չունի. B առաջի և. | (փխ. և հազար դեկան առաջի նորա) GHKLMRYb և առաջի նորա և դեկան (b և չունի). D և առաջի և դին. W և առի հազար դեկան. TZ և դրամ և դեկան. 3. V յառաջի. | B չունի առաջի նորա. | DEIPQUVc չունիւ նորա. | DPY նայ. b չունի. | Ic հաւանեցաւ հեքատունին այն. | TZ (փխ. ոչ հաւանեցաւ այլ մեծաւ սաստիւ հրամայեաց) ոչ հաւանեցաւ ազայանաց քրիստոնէիցն և ոչ հարկեցաւ ի տանուեալքն հերատուի լիտին այն և (Z չունի և) անզգամն (Z և) երկրորդ շամիրամն ալ իբր թէ քնն առնելով քրիստոնէիցն հրամայեաց մեծաւ սաստիւ. | DUW հրամայեաց մեծաւ սաստիւ. 4. E սաստիկ. | փխ. հրամայեաց BGHKLMRYb ետ. I սասց. | փխ. հանել EQ V ածել. | P զնայ. TZ չունիւ. | E չունի արտաքոյ քաղաքին ... տարան զնա, այն k թող 4-6. 5. TZ քարկոծ առնել. 6. (փխ. եւ հանեալ տարան զնա) TZ եւ իբրեւ հանին զնա. | b չունի տարան. | D զնայ. Bb զնա արտաքոյ քաղաքին. P զնայ. | ME ի տեղին կատարման. b չունի. | EY կատարման. P կարարման. | TZ դարձեալ փխ. և դարձեալ. | DW և աղօթէր առ ամ (փխ. և դարձեալ որդի սաստուծոյ, այն k թող 6-10. 7. b չունի կրկին և. | G չունի. 8. | GZ չունիւ բազում. | ETZ հարցանէին. | P զնայ. T ցնա. 8. P նայ. | Q պնդագոյն. 9. T զպատասխանին. | EP որդի փխ. և որդի. 10. DWZ մինչ. | VYc դաւանութի. D օհուլին. W օհուլին. | G ի բերան իւր. HKLMRY ի բերանն իւր. bc ի բերան. | Z հարկին. 11. P զնայ. | Ic մեծաւ քարիւ. | b չունի մեծաւ. | b զգէման փխ. ի դէմն. | DW չունիւ իսկ նա ... յարեւելս, այն k թող 10-1. | P նայ. | C զգիւնդամն.

արկեալ զերեսօքն՝ և արար զդէմս իւր յարեւելս: Յայն-
ժամ բազմութիւն ամբոխին, որ գրոհ տուեալ էր և կուտեալ
ի վերայ նորա՝ առեալ քարինս ձգէին ի նահատակն այն-
քան՝ մինչ զի ի բազմութենէ խօռոն քարանցն ծածկեցաւ
5 ակն պատուական Գաւհարն այն Թամար, որ անուամբն Գաւ-
հար էր, և ճշմարտեցաւ և Գաւհարակն եղև Աստուծոյ:

Եւ այնպիսի բարի հաւատով և պայծառ խոստովանու-
թեամբ կատարեցաւ ի Քրիստոս կինն Թամար, որ և Գաւհար
անուանեցաւ, յահկի ամսոյ ի Ժէ, մերձ տօնի սրբոյն Գէոր-
10 գեայ զօրավարին, յինաց՝ միջնօցն, յերկուշաբաթի աւուրն:

ԻԵ զփաղաման. Ղ զփաղաման. Վ զփաթաման. Դ զփանդաման. Ս փան-
դաման | Ե յունի զփանդաման իւր արկեալ զերեսօքն և. 1. Դ արարեալ.
| BUZb զդէման. Բ զգեման. | Ե իւրնց. Ե յունի. | Ե յարեւելս և ար-
կեալ զբաթման երեսօքն. | Ե այնժամ. 2. Ե բազմութիւն. ՂՎ բազմու-
թիւն. | (փխ. բազմութիւն ... տուեալ էր) GHKLMRY գրոհ տուեալ
բազմութիւն ամբոխին. (HY տրեալ). | W յամբոխին. | Ե յունի որ
գրոհ ... ի վերայ նորա. DW գրոհ տրեալ. | (փխ. որ գրոհ տուեալ
էր) Ս գրոհ տուեալ. Բ գրոհ տրեալ էր. | Ե յունի գրոհ տուեալ էր.
| Ե տրեալ. | ԻԵ յունի և. | Z կուտեալ է. Ե կուտեալ էր. 3. EPTUV
Zc յունի նորա. | DW առին. Ի և առեալ. Ե առաւել. Ե զքարինս.
| Ե ձգեցին. | (փխ. ձգէին... քարանցն, այն և տղ 8-4) DW և քարկո-
ծեցին զնա այնքան բարձրացաւ քարն որ. | Ի ի վր նահատակին. ԼԵ
ի վր նր. 4. փխ. մինչ զի Բ մինչ. HKLMRYb զի. | Z յունի ի. | Ե քարին
փխ. խօռոն քարանցն. 5. Ե պատուական. | BE գահարն. Լ գահարն.
Ե գահարին. | Ի յունի Թամար. | Դ DITUWb անուամբ. ԲԵ անուամբ.
Լ անուանմբ. 5-6. Ե գահար. Բ գահար. 6. Դ ճշմարտացաւ. Ի իրօք
ճշմարտեցաւ. W ճշմարտութիւն. | PW գահարակն փխ. և գահարակն.
| BE գահարակն. D գահարակն. Ի գահարակն. 7. DEW այնպէս. V
յունի. | Ի յունի բարի. TZ խոհեմ վարուք և բարի. V և բարի. | DW
յունի և պայծառ խոստովանութեամբ. 8. (փխ. կինն Թամար.... յեր-
կուշաբաթի աւուրն, այն և տղ 8-10) DW անկի Ժէ ի փառս քի. Ե յունի.
| EL յունի կինն Թամար ... անուանեցաւ. | Ի յունի որ. | Ե յունի և.
| EHY գահար. Բ կահար. 9. Բ անուանեցաւ. | (փխ. յահկի ամսոյ)
EGHELMQPRUVYb յամսեանն անկի (Բ յահկի. Ե յահկի). | (փխ. յահկի
ամսոյ ի Ժէ) Լ յապրիէլ ամսոյ ի իդ. Z յամսեանն ապրիլի ի իդ. Դ
յամսեանն ապրիլի ի իդ. | Ե ամիս. | V յունի ի. | Ի Ժ և է. | ET մերձ
ի տօն. | GHKLMRYb յունի մերձ տօնի... յերկուշաբաթի աւուրն,
այն և տղ 9-10. | Ի տօնին. Z տաւին. | Ի յունի սրբոյն. | Ի գէորգեա.
Z գէորգայ. Դ գէորգեայ. 10. Բ զարաւարի. Դ զօրաւարին. | EIPTUc
յինանց. ՂՎ յինանցն. | Բ միջոցն. Ս միջոց. TZ աւուրքն. Ի յունի.
| Ի երկուշաբաթուք. V Բ չբթի. Դ երկուշաբթի. Դ Բ չբթի. V Բ
չբթի. | IP աւուր. Դ յունի. TZ աւուր յիտ աշխարհամատրեան կիրա-

Եւ եղև այս ի Թուականիս Հայոց ԸՃ և ԽԷ ամին.

Իսկ անօրինացն խիստ փոշիմանեալ՝ տրտմեցան և
յամօթ հարան. Եւ ապա հրաման ետուն քրիստոնէիցն՝
բառնալ և թաղել զնա պատուով, որպէս և կամեսցին.
5 Եւ յամփոփելն զնա՝ տեսին զգաստութիւն կնոջն, որ զստո-
րոտ շապկին իւրոյ կարեալ էր հնարիւ, որպէս զի մի երե-
ւեսցին ոտք նորա ի քարշելն և ի քարկոծելն. նոյնպէս և
զփողպատ շապկին ի փերթին էր կցեալ կարելով, զի մի
բնաւ երևեսցի տեղի ինչ ի մարմնոյն իւրոյ. Սյնպիսի
10 հնարիւք զսպեալ էր զինքն ամենիմաստ և հանճարեղ կինն

կէին (Z աշխարհամատրեանն). 1. BDGHLQBEVWYc յունիւ եւ. | ITZ
յունիւ և եղև այս. | DW այս եղև | (փխ. ի Թուականիս հայոց ըն և Խէ
ամին) B ընիւէ Թուականիս հայոց. | EPC ի Թուականիս. DHRVWY
ի Թվականիս. Q ի Թուականիս. | D մերոյ. ITZ մերում. W մեր (փխ.
հայոց). | (փխ. ըն և Խէ) EPQVb պ և ի Խէ. KLTZ պ և Խէ. DIETU
WYc պիւ. H պիւ և է. | DGHKLMRWYb յունիւ ամին. 2. DW յունիւ
իսկ անօրինացն ... յամօթ հարան. | Ե անօրէնացն. | E յունիւ խիստ.
I յոյժ. | P մոշիմանել. E փոշիմանեալ. | E տրտմեցան յոյժ. ITZ
տրտմեալ. Ե զղլացան տրտմեցան. 3. V յամօթի. | EP հարեան. I
հարեալ. Z հարեալ զլիակորեցան. T հարեալ զլիակորացան. | փխ.
հրաման ետուն B հրամայեցին. | փխ. ետուն HMRy եղև. I տուեալ.
| Mb քրիստոնէից. C քրիստոնիցն. | I բառնալ քրիստոնէիցն. 4. DE
GHKLMRWYc բառնալ զնա. | DEGHKLMRWYc յունիւ զնա. | Pc
պատուով. B յունիւ. | GHKLMRY յունիւ պատուով...կամեսցին. | DW և
ժողովեալ քրիստոնէիցն թաղեցին պատուով փխ. որպէս և կամեսցին...
տեսեալամբ, այն է տղ 4 միւլի, էր 196 տղ 4. | E կամեսցի. 5. HRY յանփո-
փելն. IL ամփոփելն. U ի յանփոփելն. Ե ի պատանելն. | Z զնալ. T յունիւ.
| BEM զգզաստութիւն. HRVYZ զգզաստութիւ. | GHKLMRY նր փխ.
կնոջն. | ITZ որ յառաջագոյն. | GHMRy զստորոտ. Z զըստորոտ. QV
ստորոտ. 6. L շապքին. P շամկին. | BGHKLMBETYZbc յունիւ իւրոյ.
| P կատարեալ փխ. կարեալ. | BCb հնարիւք. | HKMRy ոչ փխ. մի. | HE
LMRYZ երևեսցի. 7. EU ոտքն. | Z իւր փխ. նորա. | L քարշելն փխ.
ի քարշիւն. | M և այնպէս փխ. նոյնպէս և. | HKY նոյնպէս փխ. նոյնպէս
և. 8. C փողպատ. Z զփողպատին. | L շապքին. Z յունիւ. | E ի փերթն. | I
Z կցեալ էր. | EP կրցեալ. | b կարեալ փխ. կցեալ կարելով. | C կարե-
լովն. | E յունիւ. | E զմի փխ. զի մի. 9. b բնաւ ինչ. | H երևեսցի. I
յունիւ. | Ե տեղին. L ի տեղի. | b յունիւ ինչ. | Qb յունիւ ի. | EIPQUVZbc
մարմնոյ. | փխ. իւրոյն. L իւրոյն իւրոյ. b նր. Ե յունիւ. 10. BCEHIPTc
զըսպեալ. | IP ամենիմաստն. BCEGHKLMQRUVZ ամենիմաստ. b
ամենիմաստ. կինն. | BIPc հանճարեղն այն կին փխ. հանճարեղ կինն
այն. | b յունիւ կինն այն.

այն, մինչ զի տեսողացն հիացեալ՝ փառս ետուն Աստուծոյ. մանաւանդ՝ զի տեսին զերեսս նորա պայծառ՝ ըստ նմանութեան սրբոյն Ստեփանոսի Նախավկային՝ հրեշտակակերպ տեսլեամբ:

Այս վկայաբանութիւնը ունին BCDEGHIKLM PQ RTUVWYZbc ձեռագիրները՝ ահեկի ժե=ապրել ԻԳ (L ունի ահեկի ժե=ապրել ԻԳ շփոթուած: Երովհետեւ նախորդ և յաջորդ ամսաթուերը ուղիղ են), I Պեղիգեայ կուսից յետոյ, իսկ միւսները Պատկերատէսից և Վաղենդինէսից յետոյ. էջ B 376 բ'—377 բ', C 967'—969'', D 442 ա''—442 բ'', E 880'—883', G 459 բ''—461 ա', H 426 բ'—427 բ'', I 470 ա'—471 բ', K 434 ա''—435 բ', L 387 բ''—388 բ'', M 463 ա'—464 տ', P 371 բ''—373 ա', Q 436 բ''—438 ա'', R 440 ա'—441 ա'', T 454 ա''—455 բ', U 435 գ''—437 ա', V 313 բ'—314 ա'', W 398 բ''—399 ա'', Y (հատ. Ա) 164 բ''—166 ա', Z 342 ա''—343 ա'', b 500 ա'—501 ա', c —: Սղբա բոլորը ունին հետեւեալ վերնագիրը. «Ցայսմաւուր վկայաբանութիւն նոր վկային Քրիստոսի սրբոյն Թամարայ (BTZ յումիւ նոր վկային՝ Քրիստոսի, B սրբուհւոյն, TZ սրբուհոյն): Թամարի վկայաբանութիւնը ունի նաև № 434 (Գէորգեան ցուցակ) էջ 498 ա'—501 ա' այս վերնագրով. «վկայաբանութի Գաւհաթ Մեւլէքին»: Բովանդակութիւնը մեր ընագրին համաձայն է, միայն վերջը աւելացնում է հետեւեալը. «Իսկ անիծեալ խաթունն փաշայ, յետոյ բերանն ցեցոտեալ սատակեցաւ և Գ որդիք նորա ի սուր սուրերի մաշեցան ձեռաց թուրքաց. և զամ ամբողջ և զքաղաքս առին, որ և զոսկերս նց հրով այրեցին և հգձ կեանքն այրելոց են ի գեհեանն անշէջ ուր որդն նց ոչ մեռանի և հուրն ոչ շիջանի:»

1. L յումի այն. 2. I յումի զի. | CLPUc գերես. | b յումի ըստ նմանութեան. 3. Q նմանութեան. | Z յումի սրբոյն. | Zb յումի սրբոյն ստեփանոսի Նախավկային. | CGHIKLMRUVYZ ստեփանոսի. | BGHKLMBY յումի Նախավկային. | Z Նախավկային սրբոյ. | P հրեշտակակերպ. I հրեշտակատիպ. 4. E տեսլեան. P տեսլանն. CI տեսլեանն Z տեսլեամբն:

Հմտ. նաև Չամչեան, Գ. 434-5, Յայսմ. Ա. տպ. 766'—769', Բ. տպ. 528'—529'', Գ. տպ. Ա. 182''—183'':

Բամար Մոկացու նահատակութեան թուականն է ՀՃ և ԽԷ (=1398): Ամսաթուի և օրուայ մասին հետեւալ մանրամասն տեղեկութիւնն ունինք, «յահկի ամսոյ ի ԺԷ, մերձ տօնի սրբոյն Գէորգեայ զօրավարին, յինաց միջնոցն յերկուշաբթի աւուրն» (տես՝ էջ 194, տող 9-10): ԴՃ ձեռագիրները աւելացնում են նաև «յե՞ աշխարհամարտեան կիրակին»: Արդ՝ 1398 թ. Ձատիկը ապրիլի 7-ին ընկնելով՝ աշխարհամարտեան կիւրակին կըլինի ապրիլի 22-ը կամ անկի ԺԵ: Որպէս յայտնի է ձեռագրերի մէջ Ե և Է տառերի շփոթութիւնը սովորական է: Ապրիլ 24-ը բնագրի մէջ չկայ. այս ամսաթիւը Յայսմաւուրքի կարգադրողներն են աւելացրել, ունենալով իրանց բնագրում անկի ԺԷ ընթերցուածը: Մեր կարծիքով՝ եթէ այս նահատակը իրաւ ՊԽԷ թուի աշխարհամարտեան կիւրակէին հետեւող երկուշաբթի օրն է նահատակուել՝ այդ օրը անկի ԺԵ ընկնելով՝ պէտք է ենթադրել որ նախնական հնագոյն բնագիրը այդպէս էլ ունեցել է. ուստի թէ բնագրի ԺԷ ընթերցուածը և թէ Յայսմաւուրքների անկի ԺԷ=ապրիլ ԽԷ ամսաթիւը պէտք է ուղղել՝ բնագրինը՝ անկի ԺԵ, իսկ Յայսմաւուրքինը՝ անկի ԺԵ=ապրիլ 22:

ԾԱԼՔԻՄԷԹ ԵՒ ԿՈՐԱՊՏՑ ՎՃՆՆՑԻ

† ՊԾԲ հրոսից 7 = 1403 Նոյ. 9 ուր. կամ յուլիս 10 92.

Չհրաման աստուածային Աւետարանին, զոր ասաց Տէրն, թէ Նեղ և անձուկ է ճանապարհն՝ որ տանի ի կեանս, զոր բազումք ի մարդկանէ սիրեցին և զնիւթականս զպոյ կեանս ատեցին և զանանցականն սիրեցին, զկարիս մարմնոյ անփոյթ արարին և զցանկութիւն սորա ժուժկալութեամբ սանձահարեցին, ըստ ասելոյն Պօղոսի թէ՝ Որ քրիստոսեանքն են զմարմինս իւրեանց ի խաչ հանիցեն կարեօք և ցանկութեամբ. և թէ Որք կամիցին աստուածաշտուութեամբ կեալ ի Քրիստոս Յիսուս՝ ի հալածանս կացցեն. Որք առ նովաւ և յետ նորա և մինչև ցայսօր՝ բազումք եղեն հետևողք այնմ Նեղ

1. GHMORTUVYZ զհրամանն. L զհրամանս. | I աւետարանին այ փիւ. ածային աւետարանին. | NP ասացն. 2. I յունի տէրն. | V եթէ. T յունի. | Հմմտ. Մատթ. է. 14. | CHNPQRTVYb անձուկ. | Q ճանապարհ. 3. L զկեանսն. GHIEMNQRVY ի կեանսն. | OTU յունի զոր. | L յունի զոր բազումք ... սրբոցն աստուծոյ հաջորածք, այն է թող 3 միջև յաջորդ ելր՝ թող 17. | Z ի մարդկանէ. | Z յունի և. | C զնիւթականս. 4. B կեան. OZ կեանքս. | O յունի և զանանցականն սիրեցին. | Z զանանցականն. I զանանցականն. C զանանցականն զայն կեանքն. 5. R ըզկարիս. 6. NY սորայ. | P սանձահարեցին. 7. Հմմտ. Գաղատ. Ե. 24. | I որք. | Q քրիստոսեալքն. | V են ի հալածանս և. T են ի հալածականս կացցեն և. 8. N հանիցին. R հանեցին. O հանին. U հանեն. | T յունի և թէ որք ... հալածանս կայցեն. 9. C որ. Q ք. | PY կամիցին. | O ածալալու. | BN կալ. | Տես Բ. Տիմ. 7. 12. IO. MBUVYZ կացցին. միւսները կայցին. | B յունի որք առ նովաւ ... սրբոցն աստուծոյ հաջորածք, այն է թող 10 միջև թող 17. | GHI MNRYZ յունի առ. | b յունի և. 11. CMNRZ յունի և. | Z ցայժմ. | P եղէն. U են. | b հետևող. GMU հետևողք. K հետևեալք. | I յունի Նեղ և.

և անձուկ ճանապարհին, որոյ սկիզբն և առաջնորդ նոյն ինքն Տէրն մեր եղև՝ աւանդող այսմ պատուիրանի, որ տասացն, թէ Որ ոչ առնու զխաչ իւր հանապազ և գայ զհետ իմ, չէ ինձ արժանի։ Որ և խրախոյս իսկ տայր իւր 5 բոց հետևողացն՝ ասելով. «Քաջալերեցարուք, զի ես յաղթեցի աշխարհի»։ Որոց և վարձս իսկ խոստանայր և պսակս յաղթանակաց, թէ «Ուր եսն եմ, անդ և պաշտօնեայն իմ եղիցի»։ և թէ՛ «ի սեղան Հօր իմոյ բազմեցուցից և ես անցեալ պաշտեցից զձեզ»։ Իսկ որք անլուր եղեն այսմ 10 աստուածային հրամանացս և ոչ հետևեցան հետոցն Քրիստոսի՝ նեղ և անձուկ ճանապարհաւ, մարդասիրութիւնն Աստուծոյ իւր արժանիս համարի զնոսա և տայ նոցա ցաւս և չարչարանս, զի յակամայս և ի հարկէ վառն քրիստոսական հաւատոցս տանին փորձանաց և համբերեն վշտաց։ 15 և այնու հաւասարին կամաւ յանձն առողացն զչարչարանս՝ վասն անուանն Քրիստոսի, և վարձատրեալ պսակին ի Քրիստոսէ՝ ընդ կամարարաց նորա՝ սրբոցն Աստուծոյ։

Ըստ որում և հանդիպեցաւ ի Վան քաղաքի և յայտնի

1. CNPQTVb անձուկ. | OUZ ճանապարհի. | GHEMNRYZ չուին որոյ սկիզբն...սրբոցն աստուծոյ հառաւորայնէ տող 1-17. | T չուին որոյ սկիզբն ... պատուիրանի. | I որ. | C զսկիզբն. | Q յառաջնորդ. 2. O PQbc տր. | O աւանդողն. U աւանդողն. | Q յայտմ. | P պատուիրանի. 3. OTU ասաց. | OTU չուին թէ. | Ska Մատթ. Ժ. 88. | b զաւրհանապազ. TV չուին. 4. P խրախոյս. | b տայր իսկ. I տայր. | V իւրոյ. I իւր. | Q հետևողաց իւրոց. 6. Ska Յովն. Ժ2. 33. | P յաշխարհի. 7. Q յաղթանաց. | Ska Յովն. ԺԲ. 26. | C ես. | O պաշտուներայն. 8. Հմմտ. Դուկ. ԺԲ. 87. | O հաւրն. | T չուին և ես անցեալ պաշտեցից. | OU չուին ես. 9. I որ. | I լուր. V անանլուր. | Q յայտմ. b չուին. 10. P հրամայս. | Q հետևեցան հետևեցան. | V հետոցս. 11. b և եղև փի. նեղ և. | c յանձուկ. CNPQTVb անձուկ. | V մարդասիրութն. Uc մարդասիրութի. P մարդայսիրութին. 12. I ոչ իւր. | 1 այլ փի. և. | c առ. T ասաց. | Ic չուին նոցա. | C ցաւ. 13. c ակամայս. | C իյարկէ. 14. Qb հաւատայս. | V տատանին. | C փորձանացս. | O չուին և համբերեն վշտաց. | P համբերէն. | I վրշտաց. TU չարչարանաց. 15. O առնողացն. TU ունողացն. | V զչարչարանսն. 16. bc անւանն. | c փորձատրեալ. 17. T կամարարս. I կամարարացն. | V նց. 18. OTU այսմ օրինակի փի. որում և. | I չուին և. | B հանդիպեալ. M հանդիսացան. | Z քաղաքին.

եղեն սիրողքն և սիրելիքն Գրիստոսի՝ Մելքիսէթն և Կա-
րապետն, որք ի զսւր մատնեցան ի ձեռս անօրինաց, թէ
մեռեալ աղջիկ մի տաճիկ հանեալ են ի հողէն վասն մե-
ղաց: Եւ զայն մնասն արարեալ էին Հայդարի շխերն, և
ճ ազգականք մեռելոյն եղին ի վերայ քրիստոնէիցն. մանա-
ւանդ զի ճոխ և համարձակ շրջէին: Եւ կալեալ ութ հոգի՝
կրակեցին և զմինն ի գլխաւոր տանուտերացն հարեալ
խոցեցին ի գլուխն և ի կուշտն սրով:

Բայց մին ի յութից ըմբռնելոցն՝ Սիրանոս անուն, որ
10 որդի սիրական Բելիարայ եղև, զԳրիստոս ուրացաւ և
տաճկացաւ: Եւ ոչ թէ յոռի ազգաց կամ ի վատթարաց,
այլ յոյժ գովելոց, յընտրելոց, և յառաքինեաց, ի զարմէ
բարի և պատուական երիցանց: Ըստ նմանութեանն Յու-

1. I են փխ. եղեն. | BGKLMU սիրողքն. O սիրողք. R սիրողն. | NZ
սիրեցեալքն փխ. սիրելիքն. | c քի այ. | LOQ մէլքիսէթն. B մե-
լքիսէթ. C մելքէսէթն. Nc մելքիսեթն. U մելքիսեդն. Z մելքիսե-
դեկն. | P կարապետն. Q զկարապետն. 2. MRU ի ձեռն. | IQUVZ
անօրինացն. 3. U աղջիկ մի մեռեալ. O աղջիկ մեռեալ մի. | V տա-
ջիկ. OTU յունիւ. | V էին փխ. են. | GHKLMRY ի հողոյն. | V յունի
վասն մեղաց. OTU վասն չարեաց. 4. B զվնասն զայն. TU զայն. Q
զայն վնաս. | HMORYZ հայտարի. PVc խայդարի. Q խաղարի. B
զալանտարի (բայց մի երկրորդ ցրիւ ա-եռի վրայ է դնելով կարդում է դէ-
լէնտէրի). | LMRZ շխերն. BNOPTU շխեր. c շխէր. 5. այսպէս ազ-
գականք ... քրիստոնէիցն ունի B. իսկ միւսները նոքա եղին ի վերայ
քրիստոնէից (COUZ քրիստոնէիցն) ազգականք մեռելոյն (QTZ
մեռելին). 6. GHKLMRY ոգի. Z յոգի. Q հոգի կապեցին և. 7. GHKL
MRY ի քրիստոնէիցն փխ. կրակեցին. | OTU մի. BCIPbc մին. NQVZ
մինն. | INPQVb տանուտրացն. OYZc տանուտէրացն. R տանուտրանցն.
M տանուտերանցն. | GHKLMRY յունիւ հարեալ. 8. V խոցեցաւ. T
յունի. N խոցեցին սրով. | E սրբով. BNZ յունիւ. 9. OQU մի. KLNTVZ
մինն. | CGLZ ի յութիցն. | NPTc ըմբռնելոցն. O ըմբռնելացն. | R
սիրանաս. O սիանոս. | BCOQTUZb յունիւ սր. 10. I սիրական որդի.
| Z եղև բելիարայ. BY բելիարայ. | B ուրացաւ զքս և տաճկացաւ.
GHKLMRY և զքս ուրացաւ. 11. BINPQTVZbc յունիւ և. | GHKLM
RY եթէ. | OU և էր նա յազգէ (O յազգէ) քահանայից փխ. և ոչ
թէ յոռի ... երիցանց. | GHKLMRTY ազգէ. Z յազգաց. | T և կամ.
V և. | V վատթարաց. b ի վատթարայ. 12. IZ ի յոյժ. | GHKLMRY
գովելոցն. N գովելաց. TZ գովելաց. | GHKLMRY և յընտրելոցն.
Nb և յընտրելոց. T յընտրելաց. Z և ընտրելաց. V ընտրելոց. | H
MNRYZ յունիւ և. | Z յառաքինեաց. N առաքինացն. | Q ի զարմէ
և զաւակէ. 13. c պատուական. BGHKL MNRYZ ի պատուական. | N
երիցեանց. | BGHELMVYZ նմանութե. R նմանուեց.

դայի ի սուրբ գնդէն մերժեցաւ և վարատեցաւ, որպէս
 զմին ի սուրբ քառասնիցն: Եւ յառաջ մատուցեալ ասաց՝ Թէ
 «Ես և իմ այլ երեք ընկերք արարաք զՎնասն զայն»: Եւ
 զինքն արձակեալ աղատեցին, վասն զի ուրացաւ զԲրիս-
 5 տոս: Եւ մինն ի յերիցն իմացեալ փախեաւ և միւսն գնա-
 ցեալ էր ի ճանապարհ. իսկ միւսն յանմեղաց մատնելոցն
 ի զուր, էր ի տուն իւր ի Վան քաղաք և էր անուն նորա
 Մեքքիսէթ: Զոր կալեալ սպառնալեօք ահացուցանէին զնա
 ուրանալ զԲրիստոս և ոչ կարացին, թէ և բազում բանիւք
 10 ջանացին: Եւ ապա սկսան չարչարել զնա և հրացեալ
 չամփուրս երկաթի եղին ի վերայ մերկ և քնքուշ մարմ-
 նոյ նորա, ի քսան և վեց տեղիս: Եւ նա միոյ միոյ ի դուռն

1. H գընդէն. | HRY յունիճ և. | GHKLMRY յունիճ վարատեցաւ.
 | B յունի որպէս զմին...քառասնիցն. 2. IKLNOTUVZ գմինն. Q գմի.
 | IZb յունիճ սուրբ. | N քառասնից. 3. Z ես եմ և իմ. | I յունի իմ. | OT
 U գ այլ իմ ընկերք. Q այլ իմ գ ընկերքն. B այլ գ ընկերք իմ. Vb այլ
 իմ գ ընկերք. C այլ իմ գ ընկերք իմ. | Z յունի այլ. | GHKLMRY
 ընկերքն. | C արաք. | I զվրնասն. | c զայն վնասն. 4. Q ինքն ար-
 ձակեալ աղատեցաւ. | IU սղատեալ արձակեցին. Z արձակեցին. | P
 արձակեալ. | Z յունի վասն. | փխ. վասն զի ուրացաւ զքս՝ V վասն
 ուրացութեն. T վասն ուրացութեն քի. N վասն բառից առաջ դնում է
 վս զի աղատեցին, բայց յետոյ փոխելով զնոյմ է. 5. BCGPhc մին. I
 գմինն. | N յերիցն. C ի յընկերացն. | OU փախուցեալ թաքեաւ փխ.
 իմացեալ փախեաւ. | C միւս. KL գմիւսն. c միւսն. | OTU ի ճանա-
 պարհ երթեալ էր. 6. R յունի էր. | Q յունի ի. | Pc միւսն. GHKL
 MRY գմիւսն. | L յանմեղաց. MTV յանմեղացն. NQZ ի յանմեղացն.
 | Q ի մատնելոցն. O մտնելոցն. T մատնելոց. 7. OTUc ի զուր յունիճ.
 | BQV ի տունն. U ի տան. | LQ յունիճ իւր. | N քաղաքն. BCb
 քաղաքի. | I յունի էր. 8. OQ մէքքիսէթ. V մեքքիսէթ. MR մեքքիսե-
 դեկ. c մեքքիսեթ. C մեքքիսեթ. GLZ մեքքիսեթ. | H ըսպառնալեօք.
 b ի սպառնալեօք. O սպառնալաք. | N ահացուցին. PR ահացու-
 ցանէին. | P զնայ. B յունի. 9. HMR Y յունիճ և ոչ կարացին. իսկ G
 KL ջանացին-ից յետոյ եմ դնում. | Q կարէին. | M և թէպէտ. Bbc
 թէպէտ և. GHKLY և թէ (R-ի մէջ յետոյ աւելացած է պա). N
 թէ. | V յունի թէ և ... ջանացին. | T ջանիւք. 10. Q ջանային. | NOP
 ապայ. | P սկըսկան. | P գնայ. | T հրացուցել. 11. C չամփուր. | B
 չամփուրք խորովեցին զնա փխ. չամփուրս ... մարմնոյ նորա. | GKL
 OTU յունիճ երկաթի. | Z յունի եղին. | CKYc քնքուշ. | T ոսկերաց
 փխ. մարմնոյ. 12. GHKLMBVY յունիճ ի. | BG տեղի. KLN տեղ.
 MRY անգամ. H յունի. | OP նայ. | M միոյ միոյն. | Q ի դուռն.

մահու խոնարհէր և ի դաւանելոյ զԲրիստոս Աստուած ոչ դադարէր:

Ո՛վ քաջութեան հաւատոյն, որ ոչ ի դուռն եկեղեցւոյ սնեալ և ոչ առ ոտս քահանայից կացեալ և ոչ ի լուր 5 աստուածային գրոց պատուիրանացն սովորեալ, այլ ի տունս այլազգեաց սնեալ և ի վարս նոցին վարժեալ, առ ոտս անօրինաց կացեալ և նոցին օրինացն հմտացեալ: Բայց ի ծագմանէ աստուածային շնորհացն նշուլից ի սիրտ նո-
րա՝ այնքան պայծառացաւ հաւատովն, մինչ զի ոչ վեր-
10 ջացաւ յառաջին սրբոց նահատակաց: Այլ ի նմանութիւն նոցին հանդիսացաւ և պսակաց նոցին արժանաւորեցաւ:

Եւ յետ այնքան այրեցմանն և սառտիկ տանջանացն՝ կամէին դնել զնա ի կողով և հանել արտաքոյ քաղաքին, զի քարկոծեացեն: Իսկ նա իւրովի վազեաց, թէպէտ և
15 կաղ էր և զայնքան կարծրագոյն տանջանս չարչարանացն

1. Z գնայր փխ. խոնարհէր. | V չունի և ի դաւանելոյ ... դադարէր. | GHKLY դաւանելոյ. | Z չունի աստուած. 3. Q քաջութի. C քաջութի. P քաջութի. | OU ունիմ հաւատոցն. | b եկեղեցւոյն. INZ եկեղեցոյ. V եկղցոյ. 4. փխ. սնեալ G կոխեալ. OU կացեալ. | Z յոտս. | BCUZb քահանայի. | NPQVc կեցեալ. GHO սնեալ. U սընեալ. KL վարժեալ. | T զլուր. 5. Ib գրոց և. BQT չունիմ. | Pbc պատուիրանացն. IZ պատուիրանաց. | T լուեալ փխ. սովորեալ. | C չունի ի տունս ... վարժեալ. 6. INQ այլազգաց. | OUc սընեալ. | b վարս. | L և առ. | Z յոտս. 7. IRY անօրինացն. | Uc կեցեալ. | OTU օրինաց նոցին. KL ի վարս նոցին. N նոցին անաւրինացն. | HUc հրմտացեալ. 8. I ի նշուլից ծագմանէ ածային շնորհաց. | Z ածային. | GHK LME շնորհաց. | Pbc նշուլից. Z նշուլից. C նշուլիցն. | B որի սիրտ. c ի սիրտս. 9. HMRV այսքան. | b պայծառացեալ. | GHKLMNRVY հաւատով. I ածային հաւատով. | I չունի զի. | N վերջեցաւ. 10. Q առաջին. | N նահատակացն սրբոց. | O սրբոց. PQUC սրբոցն. | G MOTVZ նահատակացն. I նա. | U ի նմանութի. I ի մանկութի. II. b նց. | GHKLMRYZ չունիմ և պսակաց նոցին արժանաւորեցաւ. | I T արժանացաւ. 12. BZ այրեցման. 13. Bb կամեցան. | P գնայ. OU չունիմ. | փխ. ի կողով GHKLMRY ի սակառն. O քթոց. | V հանել զնա. | N յարտաքոյ. | C արտաքին փխ. արտաքոյ քաղաքին. 14. փխ. զի քարկոծեացեն՝ OUZ և քարկոծել. T զի և անդ քարկոծ արաւցեն. | T չունի իսկ նա իւրովի վազեաց... քարկոծ արարին զնա, այն է օղ 14-3. | O նայ. I չունի. | N վազաց. | Bb որ փխ. և. 15. Z կարծրագոյն. N ծանրագոյն. | CGHELMQRY տանջանսն. | G չարչարանաց.

ի մարմնի իւրում տարեալ ունէր:

Եւ այնպէս ելեալ արտաքոյ քաղաքին, և անդ քարկոծ արարին զնա, և հարեալ սրով կտրատեցին զմարմինն նորա և անդամ անդամ յօշեցին. և լուցեալ հուր այրեցին զմարմինն նա հատակին, մինչ զի և ոսկերքն ամենայն այրեցան:

Եւ այլազգիքն դափով և արապանով շուրջ և բոլոր պարէին զգիշերն ամենայն և համարէին պաշտօն մատուցանել Աստուծոյ: Եւ այնպէս կտտարեցաւ սուրբ նահատակն Քրիստոսի Մեղքիսէթ, յուլիս ամսոյ ի տասն:

10 Իսկ զԿարապետն զնացեալ կալան ի ճանապարհին և զերկու ականջն հատին և սպառնալեօք երկեցուցանէին զնա, զի ուրասցի զՔրիստոս: Եւ նա ոչ թուլացաւ ի հաւատոցս Քրիստոսի. այլ արիաբար և նա մարտիրոսացաւ յԱստան քաղաքի, և հրով այրեցաւ յետ կատարմանն, որ
15 պէս և սուրբն Մեղքիսէթ ի վան:

1. Պի ի մարմն. | BNUZԷ իւր. I յունի. | C յունի տարեալ. | V ընդունէր. 2. N այն. | Y եկեալ. Z ել. OU ելեալ զնացին ի տեղին որ կոչի աւագկոյտ (O աւագկուտ). | I արտաքո. | Z քարկոծեցին. 3. P զնայ. | I յունի հարեալ. | KL յունի սրով. | KU կտրատեցին. | G HMR Y կտրատեցին սրով. | C զմարմինն նորա. Z յունի. KL զնա սրով. BN զնա. GHMR Y զմարմինն նահատակին. O զմարմինն նորա. 4. N աշեցին. IO յօշեցին զնա. | NZC յունի և լուցեալ հուր այրեցին. | N զմարմինն. 5. I յունի մինչ. | GHKLRTUY յունի և. | Z մինչև փի. մինչ զի և. | I ամ մարմինն այրեցաւ. | Q ոսկերք նր փի. ոսկերքն ամենայն. 6. O այլազգիք. N այլազգիքն. | BIV դափով. N OTUZ դափով. | BCMNUVZ արարանով. | Z զբոլորն. | V պարէին բոլոր. 7. CZ պատէին. | T յունի զգիշերն ամենայն. | L համարեցան. | P զպաշտան. 8. N այնպէպէս. | P կարարեցօ. Q կատարեցան ի քս. | GHKLMNPRVYZ յունի սուրբ. 9. BQ յունի քրիստոսի. Z այ. | NPZC մեղքիսէթ. Ե մեղքիսէթ. C մեղքիսէթ. OQ մեղքիսէթ. G H LMR Y մեղքիսէթ. | KLMRY ի յուլիսի. H ի յուլիս. BQ յուլիսի. | BIQ յունի ամսոյ. | BMQTV յունի ի. | OTU Թ. G Ժ ի փ. 10. N կարապետն. | N կալան. Z կալա. | N ի ճանապարհին. I ի ճանապարհի. 11. V և բ. | GHKLMNB YZ յունի և զերկու ականջն հատին. | H ըսպառնալեօք. | V երկուցանէին. I անացուցանէին. Q անացուցին. 12. OP զնայ. BGHIKLNRY յունի. | GHELMRY յունի և նա աշ...քրիստոսի. | P նայ. | OTUZԷ ի հաւատոցն. 13. P նայ. 14. Q ի յոստան. | C այրեցին. | Z կատարման. N կարմանն. 15. HMR Y սր. | OQ մեղքիսէթ. N մեղքիսէթ. HKRY մեղքիսէթն. BPZC մեղքիսէթ. M մեղքիսէթն. C մեղքիսէթ. L մեղքիսէթն. | IOTU յունի ի վան. G ի

Գործեցաւ այս ի թուականիս մերում ՊՄԲ ամին:

Այս վկայաբանութիւնն ունին B էջ 449 ա'—բ', C 1158'—1159'', G 567 բ''—568 բ', H 530 ա'—բ'', I 574 ա''—575 ա'', K 538 ա'—բ'', L 465 բ''—466 ա'', M 555 ա''—556 ա', N 531 բ'—532 ա'', O 524 բ'—525 բ', P 455 բ'—456 բ', Q 546 բ''—547 բ'', R 536 բ''—537 բ', T 546 ա'—բ'', U 521 ա'—բ'', V 387 ա''—388 ա', Y (Ա. հատ.) 266 բ'—267 ա'', Z 408 ա'—բ', b 592 ա''—593 ա'', և c, բոլորն էլ հրոտից 4= յուլիս 10՝ Սրբուհի Ագնասիայի վկայաբանութիւնից յետոյ (միայն OTU հրոտից 4= յուլիս 9, Ընկուզաց (Անգլիացոց) Թումաս եպիսկոպոսի վկայաբանութիւնից յետոյ)՝ այս վերնադրով. «Յայսմաւուր վկայաբանութիւն նոր (B սբ) վկայեցն (P վկային. Z վկայեցն. BKLՄ աւելացնում են «քի», իսկ b «քսի»)Մեքիսեթի (այսպէս ունին BLPTc. իսկ GK մեքիսեթի. HNUY մեքիսեդի. C մեքիսեդի. I մեքիսեթին. MRZ մեքիսեդեկի. O մեքիսեթի. b մեքիսեթի. V մեքիսեթեկի. Q մեքիսեթի) և Կարապետի (I կարապետին)»:

Թուականի մէջ հրոտից Դ-ի դէմ դրած ենք նոյ. 9 ուր. ըստ շարժական տոմարի, բայց նաև Յուլիս 10 դէ. ըստ անշարժ տոմարի:

DW ձեռագրերը ամբողջ վկայաբանութիւնը վերածած են հետևեալ յիշատակութեան. «Յայսմաւուր վկայաբանութիւն նոր վկայեցն Մեքիսեթի (D մեքիսեդի) և Կարապետի՝ որ կատարեցան ի Վան քաղաքի ի թվականիս մերում Պ և ՄԲ ամին. փառս քի այ.» D էջ 547 ա', W էջ 487 բ', երկուսն էլ հրոտից 4= յուլիս 10, նոյնպէս Սրբուհի Ագնասիայից յետոյ:—Հմտ. նաև Չամչեան, Գ. 436-7, Յայսմ. Ա. տպ. 949'—950', Բ. տպ. էջ 647—648, Գ. տպ. հատ. Բ. էջ 12''—13':

վան ի փ. 1. HQRVYZ ի թվականիս. NObc թրականիս. P ի թվականիս. | I մեր. BN հայոց. | U ի պժբ. B ընժբ. H ըն և ծ և բ. Z ընժբ. CGKLMRY ըն և ծբ. | CIPQVZbc յոթին ամին. OU աւելացնու են այստեղ՝ իսկ անիծեալ ուրացողն (U ուրացողն) սխառոս յետոյ առկեալ ի չարաչար ախտս (O ախտ) հիւանդութեան և ծակոտեցան ամենայն ոսկերքն և որդնայից եղեալ (O եղև) սատակեցաւ (U յումի) և կորեաւ զյաւիտենական կորուստն:

ՅՈՒՀԱՆՆԵՍ ԶԱՀԱՆԱՅ ԶԳՈՎԱԾԱԳՅՈՒՅՍ

† ՊԾԲ=1403 սեպտ. 10.

Սուրբ բահանայն Յովհաննէս էր ի քաղաքէն Յերա-
 պոլեայ, որ այժմ Զմլկածագ կոչի, բարեյաղթ ծնողաց զա-
 ւակ. այլ և երկիւղած յԱստուծոյ, հեզ, խաղաղարար, խո-
 նարհ, համբերող, երկայնամիտ, աղօթասէր, ժիր, աղ-
 5 քատասէր, ողորմած, գթած ի վերայ տնանկաց, որբոց
 և այրեաց խնամածու. Եւ ամուսնացեալ էր ի կարգ
 աշխարհի. բայց այնպէս էր յաշխարհի, որպէս հրեշտակ ի
 մարմնի, և որպէս ասէ առաքեալն թէ «Ունիցիմք կանայս,
 որպէս թէ ոչ ունիցիմք, զի անցեալ է վայելութիւն աշ-
 10 խարհիս»։ Զի այնպէս սուրբ և մաքուր էր մարմնով, որպէս
 միշտ և հանապազ զԳրիստոս պատարագէր։

Եւ յազգմանէ չարին ոխացան այլ քահանայք քաղա-
 քին ընդ նմա և զբազում ժամանակս հալածական պա-
 հէին զնա ժողովրդեամբ իւրով։ Եւ սուրբն սրտնեղեալ
 15 ի նոցանէ, առեալ զիւր ժողովուրդն՝ գնաց արտաքոյ պա-

1. GHKMB յոհաննէս. I յոհաննէս. | HY յերապոլեա. R յերայպո-
 լեայ. 2. GHELY չրմկածակ. M չրմլկածակ. R չրմկայծակ. | Y բա-
 րէյաղթ. G բարեպաշտ. | HLR ծնողաց. 3. L խաղաղար. 4. HY համբե-
 րող. | HK աղքատասէր ժիր. | LMBY յունիս աղքատասէր. 5. L յունի գթած.
 | R որբոց փա. որբոց. 7. G յունի բայց այնպէս էր յաշխարհի. | L աշ-
 խարհի փա. յաշխարհի. 10. M որ փա. որպէս. 12. L յայլ. MBY յունիս.
 14. H իւր. 15. G և գնաց. R յունի գնաց. | H պարբնային. M քաղաքին.

րսպին ի տեղին՝ որ կոչի Կարմիր Սարուկ։ Հիմն էարկ մեծ
և հրաշափառ եկեղեցւոյ և առեալ հրաման յամիրայէն՝
որ կոչի մելիք Մահմուտ, շինեալ կատարեաց զեկեղեցին,
բայց փայտաշէն։

- 5 Իսկ այլ քահանայք քաղաքին ռիացեալ էին ընդ բանս
նորա։ Երթեալ չարախօսեցին զսուրբն մելիք Մահմուտին
և Սայտի բէկին, որ նստեալ էին յՈւշպակ բերդին՝ որ է
յանդիման քաղաքին։ Եւ յայնմ առուր արբեալ էին, զի
դինի ըմպէին։ Եւ բարկացեալ ամիրայն մելիք Մահմուտ
10 և Սայտի բէկ՝ աթոռակիցն իւր՝ ետուն հրաման զօրացն
իւրեանց երթալ քակել զեկեղեցին։

Եւ ի մի վայր ժողովեալ և դնացեալ արարին ըստ
հրամանաց բռնաւորին և բորբոքեցին հրով, և զսուրբ
քահանայն Յովհաննէս կապեալ ոտիւք և ձեռօք՝ արկին
15 ի հուրն։ Եւ այնպէս աւանդեաց ի մէջ հրոյն զհոգին ի
ձեռն Աստուծոյ։ Եւ մազ մի ի գլխոյն և ի մուրուացն ոչ
էր կիզեալ։ Եւ կտրեալ զսուրբ աջն տարան ի բերդն առ
ամիրայն։ Եւ ի տանին զսուրբ աջն՝ շնորհօքն Աստուծոյ
եւ մատուցն՝ որպէս մոմ վառէին, քանզի գիշեր էր։

- 20 Իսկ ամիրայն տեսեալ զսուրբ աջն՝ զղջացեալ ար-
տասուեաց։ Եւ յառաւօտուն լոյս պայծառ ծագեաց յերկ-
նից ի վերայ սուրբ մարմնոյ նորա։ Որոց ամենեցուն տեսեալ
արք և կանայք՝ Հայք և Տաճիկք՝ հիացեալ փառս ետուն
Աստուծոյ։ Եւ ի վաղիւն հրաման առեալ յամիրայէն քրիս-
25 տոնեայքն՝ երթեալ բարձին զսուրբ մարմինն հանդերձ

2. RY եկեղեցոյ. 3. KL կոչիւր. | GKLM մէլիք. 5. Y քաղաքէն. R
քղքէն. 6. GKLM մէլիք. 7. GHKMRY սայտի պակին. | փխ. էին M էր.
HKLRY յումիւ. | L յուշպակ. 8. LR զգինի փխ. զի գինի. 9. Y ընպէին. | Y
արիրայն. M յումի. | GKM մէլիք. L զմէլիք. 10. HKMRY սայտի պակ.
L սայտի բակ. | G և ետուն. | G զօրաց. 11. L երթել. 12. GHKLY
ժողովել. 13. HMR Y թգրին. KL ամիրային. | Y զսուրբ փխ. և զսուրբ.
14. I յոհաննէս. | փխ. ձեռօք HMR Y կապեալ ձեռօք. 15. G այնու փխ.
այնպէս. | G զհոգին իւր ի ձեռն այ ի մէջ հրոյն փխ. ի մէջ...աստուծոյ.
16. HY ի մուրուացն. R ի մուրուացն. 17. K կըտրեալ. | HY ի բերթն.
18. M ի տանին. 19. G զմոմ. 20. փխ. տեսեալ M առեալ. 21. HRY
առաւօտուն. | KL յումիւ յերկնից. 24. RY ի վաղիւ. | R հրաման.
| Y ամիրայէն. 25. H երթալ.

աջողն և տարեալ թաղեցին յեկեղեցին՝ մեծաւ պատուով
որ կօչի Աստուածածին՝ ի ներքս պարսպին:

Կատարեցաւ սուրբ քահանայն Յովհաննէս ի թուա-
կանիս մերում Գ և ՄԲ ամին, յամսեանն սեպտեմբերի
5 ի Ժ: Եւ ես նսւաւստ Դաւիթ եպիսկոպոսս արարի զպատ-
մութիւնս:

Այս զկայաքանութիւնը ունին G էջ. 410 ա'—
բ', H 378 ա'—բ', K 378 բ''—379 ա'', L 352 ա''—բ',
M 417 բ''—418 ա'', R 394 բ'—395 ա', Y 119 բ''—
120 ա''. Ընդորն էլ՝ արեգի ժԹ—մարտ 27 Կատարինէ
կոյսեց յետոյ:

Վերնագիրը՝ «Յայսմաւուր յեշաաակ Յոհաննէս
քհնյին» (G յեշատակ է):

Հմտ. Զամչեան, Գ. 437, Յայսմ. Բ. տպ. 473'—''.
Գ. տպ. Բ. 135'—''. Ա. տպ. 682'—'':

1. L եկղցին. 2. M ի ներքոյ. | R պարբային. 3. I յոհաննէս. | HBY
ի թվականիս. 4. փե. պ և ծբ H պ և ծ և բ. L պծբ. 5. GKLM ԽY
չունին ի. | HY նըւաստ. | GKLM եպիսկոպոս.

ԻՍԸՀՈՎ (ՅԱՎՍԷՓ) ՊԱՐՍԻԿ ԹԱԽԻԾԵՑԻ

† ՊԿՁ 1417 ապրիլ 18.

Սա էր ի մայրաքաղաքէն Շահաստանայ, որ է Թաւ-
րէզ, ազգաւ Պարսիկ և հաւատովն Տաճիկ, յոյժ չարաբարոյ
և ժանտ, ի տիս մանկութեան անառակ և վայրազնաց,
լիբր և յանդուգն, հալածիչ քրիստոնէից, ոչ ունելով բնաւ
5 պակասութիւն չարեաց. այլ էր բոլորովին կամարար սա-
տանայի և դիւաց նորա:

1. DFHINORY սայ. ց որ. | NP ի մայրաքաղաքէն. Fc ի մայրաքաղա-
քին. E ի քաղաքէն. | HI շահաստանա. | փխ. որ BEGHKMNRYb այս.
| L այս էր փխ. որ է. | DFJOPSW Թաւրէզ. U Թաւրէժ. B Թաւ-
րիզոյ. HMRyb ի Թաւրիզոյ. E Թաւրէզոյ. G Թաւրիզու. N ի Թաւ-
րիզու. KL Թարվիզոյ. 2. N պարիկ. | BEILOc հաւատով. | փխ. տաճիկ
c մահմետական. V զղլաչ. | O չարաչարոյ. Q ժանտաբարոյ. V
ժանդաբարոյ. 3. CDEFGHIJKLMNOPRSUWYbc ժանդ. QV չար. | N
մանկութեն. Bb մանկական. E մանգական. CDFIJOPQSUVWc յու-
նիւն. | փխ. անառակ BEGb և ի հասակն երիտասարդական անառակ.
| N վայրայգնաց. E վարազնաց. C վայրազնաց երիտասարդական.
Q վայրազնաց երիտասարդութեն. DIJOPQSUWc վայրազնաց երի-
տասարդութե. F վայրազնաց երիտասարդութե. S վարազնաց երիտա-
սարդութե. 4. փխ. և N ի յանդուգն. | BHJMY յանդուգն. D անդուգն.
IV անդուգն. C յանդուգն. R յանդուգն. b պոռնիկ և յանդուգն.
| ELMR և հալածիչ. S հալածիչք. | E յունի ոչ ունելով դիւաց
նորա, այն է 807 4-6. | B յունի բնաւ. CPQVc բնաւ ամենին. DIJS
W ամենին. U ամենին. 5. BJNOPQSUWc ի չարեաց. b ի չարեացն.
| HKLMRVY յունիւն էր. | c բոլորովիմք. D բոլորին. | F կամար.
DW յունիւն. | DW սատանայ. 6. փխ. և դիւաց նորա DW և դիւացն
բնակարան. b յունի.

Եւ յաւուր միում ի տեսլեան երևեցաւ Քրիստոս նմին Սահակայ, որպէս առաքելոյն Պօղոսի ի մուտն Դամասկոսի: Եւ զերիս առուրս, որպէս մեռեալ՝ անկաւ յերկիր Իսահակն այն: Եւ ապա ուշաբերեալ՝ զարթեալ և պատմեաց հօրն իւրոյ և եղբարցն զտեսիլն և ասաց թէ «Ճշմարիտ Քրիստոս Աստուած է և Որդի Աստուծոյ»: Եւ երթեալ առ քահանայն Հայոց՝ մկրտեցաւ և փութապէս ուսաւ զգիրս Հայոց ի շնորհացն Աստուծոյ: Գիտէր և զՏաճկաց գիրսն և էր յոյժ արագամիտ և տեսող, որով մեկնէր զամենայն գիրս աստուածային Հին և Նոր Կտակարանաց և ի գլուխս բաժանէր: Էր և կարի տրամաբանօղ ընդ Տաճկաց և ընդ երկաբնակ հերձուածօղ քրիստոնէից և փոյթ՝ ի պատասխանիս: Ուղղափառ մտօք քարո-

1. (փխ. ի տեսլեան...դամասկոսի, այն է օղ 1-3.) BEGHKLMNRYb երեցաւ նմա քս ի տեսլեան. (JN ի տեսլեանն. | փխ. ի տեսլեան E ի յերազի.) | c յունի ի տեսլեան. | D յունի նմին. | փխ. նմին սահակայ Q նմա. W իսահակայ. V յունի. 2. CFIJOPSUc ոպ և. 3. Q յունի որպէս. | N յունի որպէս մեռեալ. | C զմեռեալ. | B ի յերկիր. JSb յերկրի. I յունի. 4. EIJB սահակն. B իսահղն. N ոպ մեռեալ սահակն. | S յունի իսահակն այն. | PW ապայ. | DFKLMNOPR յուշաբերեալ. | B յունի զարթեալ և. | QV պատմեաց փխ. և պատմեաց. | N պատմեաց զտեսիլն. 5. I հօր. | FIJOPSUWb իւր. E յունի. | N յունի զտեսիլն. 5-6. N քրիստոս ած է ճշմարիտ. 6. P յունի քրիստոս. | F ած է քս. | Pb հրդեալ. 7. փխ. առ քահանայն J քսայն. I առ քնյս. b առ քնս. O առ քնայս: MR առ քնյն. | IL NQV և մկրտեցաւ. 8. O յունի ուսաւ. | HKLMRY զգիրն. V գիրս. | C և ի. | փխ. ի շնորհացն I շնորհօքն. | N յունի ի շնորհացն աստուծոյ. | E ի շնորհացն. 9. B զտաճիկ. V պարսից. | I զգիրս տաճկաց. c զգիրն պարսից. | BKLb գիրն. | QV յունի էր. | BCFINOQS UVb երագամիտ. P երագայմիտ. | DEGHIJNOPQSVWYb տեսող. MR տեսանօղ. | փխ. որով BGHKLMRYb որ և. E և. N որ. 10. MB մեկնեալ. | GHMRY գիրսն. | L յունի աստուածային. | QV զհին. | DVW կտակարանացն. b կտակարանացն այ. 11. EFQb ի գլուխ. W ի գլուխն. | C DEFHIJNOPQRSWYb տրամաբանող. V տրամաբանող. KL տրամաբան. 12. c ընդդէմ տաճկաց. BEGHMNRyb ընդ պարսից. KL ընդ պարսիցն. | c յունի և. U ընդ. | Sb յունի և ընդ ... քրիստոնէից. | DJ OUW երկաբնակաց. RY երկնաբնակ. N երկաբակ. | փխ. երկաբնակ ... քրիստոնէից BI երկաբնակաց. | CDJW հերձուածօղ. FOP հերձուածօղ. Q հերձուածօղաց. | փխ. հերձուածօղ ... քրիստոնէից EGM NV հերձուածօղաց. c հերձուածօղաց. HKLMRY հերձուածօղացն. | JOP քրիստոնեաց. F քրիստոնէեաց. 13. HKLMNQRVY ի պատասխանին. | DFJOPQc ուղափառ. HKLMRY և ուղղափառ. N և ուղղափառ հա-

զէր անհաւատիցն զՔրիստոս Աստուած և զբազումս ածէր
ի հաւատս ճշմարիտ և լուսաւորէր զնոսա վերստին ծնն-
դեան շնորհօք՝ մկրտութեամբ սուրբ աւազանին: ԶՔրիս-
տոս Աստուած քարոզէր և զՄահմետ սուտ և խաբեբայ
5 անուանէր՝ Կարապետ Նեոխնն և մոլորեցուցիչ՝ մարդ-
անօրէնութեան և որդի կորստեան:

Զոր կալեալ Պարսիցն՝ կա-
ցուցին զնա յատենի և հար-
ցանէին: Եւ նա յայտնապէս
10 դաւանէր զՔրիստոս Աստ-
ուած և հաստատէր վկայու-
թեամբ գրոց ի Հայոց և
ի Պարսից՝ ի սուրբ Աւետարա-
նէն և ի Ղուրանէն: Եւ նոքա
15 շատ ջանացին ողորմեալ և

Զոր կալեալ Պարսիցն՝ և
շատ ջանացին ողորմեալ և
սպառնալեօք և ոչ կարացին
խափանել զնա յասելոյն գրեկս-
տոս Աստուած: Եւ գանեցին
զնա սոստիկ և կիսամահ ա-
րարին ի Թաւրէզ, և թողին,
զի թերևս գայցէ ի հաւանու-
թիւն չար կամաց նոցա: Եւ

ւատով և. | Ե յունի ուղղափառ մաօք. 1. EIJOQ անհաւատից.
V անհաւտից. DRLNW յունի. | N զքս անհաւատիցն փի. զքրիստոս
աստուած. | ILM զբազումս անհաւատիցն. K զբազումս յանհաւա-
տիցն. 2. CDIW ճշմարիտս. N ճշմարտութի. ԵՇ քի. | DWb յունի և
լուսաւորէր.....սուրբ աւազանին, այն Կ թող 2-3. | BEGHKLMNRY գա-
մանեան փի. զնոսա. | D վերստին զնա. | IJPC վերստին. F վե-րստին.
| BEGHKLMNRY յունի վերստին ծննդեան. | CFJOS ծննդեան.
Q ծննդեան. Ic ծննդեամբ. V ծնն-ընդեան. 3. P շնաւրաւք. | E
մեկրտութի. QV սբ մկրտութի. BELMNe մկրտութեան. | EQ յունի
սուրբ. | HMRV աւազանաւ. 3-4. Ե և քէր զքս ած. 4. C յունի և
զմահմտ...կորստեան, այն Կ թող 4-6. | BHR զմահմտ. D զմահմտ.
N զմահմտ. V կռապաշտ. | HR խաբեբա. O խաբեփայ. N խա-
բաբայ. 5. Ec անւանէր. Ե ասէր. | Ե յունի կարապետորդի կո-
րստեան. | EGIQVc նեոխն. | J զմոլորեցուցիչ. L մոլորեցուցից. G
մոլորեցուցիչ մարդկան. | DW յունի մարդ ...կորստեան. 6. F ան-
օրէնութի. | HIJNQRSc կորստեան. | Յայտոյ հասուածում ձեռագրերը
երկու խմբի են բաժանուում. ձախ սիւնակն ունին DEFIJOPQSUWc, յակ
ճառգրում մտնը ջառերով ջպումով ենման են BEGHKLMNRYb.

8. P զնայ. | I յատեան. QV յա-
պարիսին. W յատեինի. 9. OP նայ.
| Ե համարձակ. 10. Ե խոստովանե-
ցաւ փի. դաւանէր. | FP յունի առ-
տուած. 12-13. Ե պարսից և հայոց.
13. J յաւետարանէն. P աւետարա-
նէն. Sc յաւետարանէն. 14. փի. ի
յուրանէն ... հաւատն, այն Կ թող

7. Ե պարսից 8. MRY յունի և 9. H
րապաւնալեօք. | L կարարացին.
10. փի. խափանել N հաւանեցուցա-
նել. | N զնայ. | փի. յատելոյն...աս-
տուած HKLMRY զքս ած ասելոյն.
E քարոզելոյ զքս. N որ դառնա ի
յատելոյն թէ քս ած է. II-15. N յունի
և գանեցին ...կամաց նոցա. I2. E,

սպառնալեզր, զի դարձցի
յառաջին մոլորութեան հա-
ւատն իւր հայրենի՝ և ոչ կա-
րացին, և սկսան գանել զնա
և չարչարել ի քաղաքն Թաւ-
րէզ։ Եւ կիսամահ արարեալ՝
Թողին, և նա ոչ դադարէր
ի քարոզելոյ զԲրիստոս Աս-
տուած։

նա ոչ դադարէր ի քարոզելոյ
զԲրիստոս Աստուած և հաստա-
տէր վկայութեամբ ի սուրբ Ա-
ւետարանէն և ի Ղուբանէն։

10 Եւ անտի գնաց ի Հէշատ, և անդ քարոզէր և զբա-
ղումն յանհաւատիցն ի հաւատս ածէր և զհաւատացեալսն
ի զղջումն ածէր և ի խոստովանութիւն չարժէր քարոզու-
թեամբն իւրով։ Զմեղս խոստովանել օւսուցանէր մարդ-
կան և ուղիղ հաւատով զԲրիստոս Աստուած պաշտել։ Եւ

14-2. V այլ գրոց. 15. Q Զանային.
| Q ողորմանք. 1. P դարձի.
2. OQ առաջին. I առաջի. | F
մոլորութէ. C լուծի. | փխ. մո-
լորութեան հաւատն Q մոլորու-
թին. V. մոլորութի. 3. S լուծի
հայրենի. 4. DP գնյ. Q լուծի գնա.
5. FJSW Թաւրէզ. P Թարէզ.
I շահաստան. 6. V արր-արել.
7-9. c լուծի և նա զքրիստոս
աստուած. 7. P նայ. 8. V ի քրդել.
| O լուծի ի. | աստուած քառից յետոյ
QV աւելացնում են և անդ ևս բա-
զում չարչարանս անցուցին.

լուծի գնա. | HKLMRY ուժգին սաս-
տիկ. 13. HKLMRY լուծի թաւրէզ.
G ի Թաւրէզ. | HKLMRY Թողին
ի Թաւրէզ փխ. Թողին. 14. E ի չա-
րութի փխ. ի հաւանութիւն չար.
15. b լուծի չար կամաց նոցա. | M
բատ փխ. չար. 1. E նա ամենեկին.
4. B ի զուռանէն.

10. (փխ. եւ անտի.....այրեցաւ, այն է ող 10 միջեւ էջ 212 ող 7.) DW և
անդի հեշաթ և անդի գոռնաւայ և անդ ևս չարչարեցաւ և անդի գնացեալ
ի քղքն լայիլան և անդ հրով այրեցին և ոչ այրեցաւ. | V անդի. | փխ.
անտի գնաց BEGHKLMNRYb գնացեալ. | BEFHJELMPESUY ի
հեշատ. I ի հայաւ քաղաք. O ի հրեշտակ. | BEGHKLMNRYb հեշատ
քառից յետոյ և յայլ տեղիս. | BEGHKLMNRYb լուծի և անդ քարո-
զէր. | S անտ. I լուծի. | Fc քարոզէր զքս. U քարոզէր զքս ած. | C
LN զբաղում. 11. CFJOPQSUV լուծի յանհաւատիցն. | (փխ. յան-
հաւատիցն.....անցուցին ընդ նա, այն է ող 11-1.) BEGHKLMNRYb
էած յանհաւատիցն ի հաւատս քի (b լուծի յանհաւատիցն N քսի).
| I էած. | (փխ. և զհաւատացեալսն.....աստուած պաշտել, այն է ող
11-14.) CFJOPQSUV ունի քարոզելովն իւրով պաշտել զքս ած (V
իւր. փխ. քարոզելովն իւրով Q և տայր. V լուծի պաշտել.). I լուծի.

անդ ևս բազում չարչարանս՝ անցուն ընդ նա:

Եւ անտի գնաց ի քաղաքագիւղ մի, որ կոչի Գուռնաւայ՝ և անդ ևս քարոզեաց զՔրիստոս Աստուած, և չարչարեցաւ յանօրինաց:

5 Եւ անտի երթեալ ի քաղաքն Լայիւան ի քարոզել զՔրիստոս Աստուած՝ և անդ կալան զնա և կամեցան այրել հրով, և ոչ այրեցաւ:

Եւ անտի գնաց ի Նախչուան: Եւ անդ կալան զնա վասն ի Քրիստոս հաւատոցն և ձգեցին ընդ պարիսպ քա-
10 ղաքին ի վայր, և ոչ փրասեցաւ:

Եւ անտի դարձեալ եկն ի Թաւրէզ և գնաց ի Մա-

1. JS յունիւն անդ. | փի. անցուն ընդ նա Ic կրեաց. | P ընդ նայ. O ընդ նա. 2. IPV անդի. | P ի քաղաքագիւղ. B ի քաղաքագիւղ. Fc ի քաղաքագիւղ. HRYb ի քաղաքագիւղ. C ի քաղաքագիւղ. S ի գիւղաքաղաք. J ի գիւղաքաղաք. I ի գիւղաքաղաք. UV ի գիւղաքաղաք. EN ի գիւղաքաղաք. O ի քաղաք. | փի. որ կոչի B որոյ անունն էր. I անուն. | FJOPQSUV կոչիւր. | BIMNUb գուռնաւա. R գուռնաւայ. E գիւռնաւա. FP գուռնաւա. V գուռնաւայ. c գուռնաւա. 3. c յունի և. | OS անտ. | փի. անդ ևս E անդ. I յունի. | BEbc յունիւն աստուած. 4. I յունի և չարչարեցաւ..... ի քարոզել զքրիստոս աստուած, այն է օղ 4-6. | c տանջեցաւ փի. չարչարեցաւ. | KL յանօրինացն. N ի յանօրինաց. QV ի յանօրինաց. 5. JQV անդի. P անտ. c յանտի. | Fb երթալ. Nc գնաց. | E ի քաղաք. | N ի լայիւան քաղաքն. | MR լայիւայն. O լայիւանի. | BEGHKLMNRYb յունիւն ի քարոզել զքրիստոս աստուած. | փի. ի քարոզել c քարոզեաց. O յունի. 6. c յունի աստուած. | FJOS անտ. | BEGHKLMNRYb յունիւն կալան զնա և. | փի. կալան զնա ... այրել հրով c արկին զնա ի հուր. | P զնայ. I յունի. | BGHKLMPQRyb այրել զնա. N զնայ այրել. V ա-յրել. | IJOSU հրով այրել. 7. E հրով զնա. | E ոչ այնու. 8. փի. անտի IVW անդի. HRLMRY նա. c անտի չրջադայութիւն և քարոզութիւն. | փի. գնաց I եկն. | DW յունիւն գնաց ի. | CFIJOPSVWc ի Նախչուան (W յունի ի). Q ի Նախչուան. B ի Նախչուան. | OS անտ. DIW յունիւն. | B EGHKLMNRYb յունիւն կալան... հաւատոցն և. | I յունի զնա... հա-ւատոցն. | F զնայ. 9. DW յունիւն վասն ի քրիստոս հաւատոցն. | O հաւատոցն. | փի. ձգեցին BENbc ընկեցին. GHKLMRY ձգեցին զնա. BENb ընկեցին զնա. | I ընդ պարիսպն. | I յունի քաղաքն ի վայր և. 10. BDEGHKLMNRYWYb յունիւն ի վայր. 11. DIQVW անդի. GHKL MRY յունիւն | DIW յունիւն դարձեալ. | I յունի եկն. | DGJELMNB SWc ի Թաւրէզ. HY ի Թաւրէզ. | I յունի և գնաց. | BDMU ի մարաղա. QV ի մարաղան. CDFJOPQSUVW մարաղայ-ից յետոյ և քարոզէր զքս.

րադայ՝ ուր կալան և կախեցին զնա գլխիվայր զերիս տիւս
և զերիս գիշերս՝ վասն ի Քրիստոս հաւատոցն. եւ Աս-
տուած պահեաց զնա անվնաս:

Եւ այնպէս շրջագայեալ ի Քրդաստան, ի Պարսկաս-
տան, ի Հայաստան, ի Վրաստան, յԱսորեստան, ի Բաղ-
դատ և յայլ բազում տեղիս՝ քարոզութեամբ ածեալ զբա-
զումս ի հաւատս Քրիստոսի՝ զամս քառասուն այնպէս ջա-
նաց և ի նոյն ծերայեալ:

Եւ յետոյ երթեալ ի Շրուան ի քաղաքն Շամախի՝ և յոր-
10 դառաւ վարդապետութեամբ քարոզեաց անդ զՔրիստոս,
և զբազումս լուսաւորեաց ի լոյս աստուածգիտութեան:

1. ֆի. ուր I և. | QUV կալան զնա. DI կալեալ ֆի. կալան. | BE
GHKLMNRYb լուսին կալան և. | DI լուսին և. | FILPQUVW լուսին
զնա. | E գլխիվայր. DG գլխիվայր. FPW գլխիվայր զնա. KL լուսին.
| ֆի. զերիս տիւս և զերիս գիշերս BEGHKLMNRYb զերիս տաւուրս.
2. ֆի. վասն ի քրիստոս հաւատոցն CDFOPQUVWc վա քի. J վա ի
քի. IS լուսին. | B հաւատոցս. | ֆի. և աստուած պահեաց զնա
անվնաս I և ոչ վնասեցաւ. 3. DN զնայ. P ըզնա. 4. V լուսին այն-
պէս ի վերայ փմի, այն է տող 4 մինչեւ էջ 214 տող 7. | c չըջեալ
առաքելաբար. E չըջագայել. N չըջագայեաց նա. P չըջագայեալ.
BEb չըջագայեաց. | I ի քրդաստան. E ի քրդաստան և. b ի քրդա-
ստան և. LW ի քրտաստան. D ի քրթաստան. Q ի թուրքաստան. N
ի քրդաստան և. | c ի պարսկաստան ի քրդաստան. | B ի հայաստան
ի պարսկաստան. CDFIJOPQSUW լուսին ի պարսկաստան ի հայաս-
տան. 5. b և ի հայաստան. | CDN և ի վրացտուն. | BFHIQSYb
ի վրացտուն. P ի վրացտուն. JOW ի վրաստուն. c ի գուռջաստան.
ME լուսին. | CDFIJOPQSUWc լուսին յասորեստան. N ի յասորեստան.
| C և ի բաղդատ. | EINOPS ի բաղդատ. b ի բաղդատ. HBY ի պաղ-
ատ. 6. ֆի. յայլ DFIJOPQSUW ի. | L լուսին բազում. | KLN և
քարոզութ. | (ֆի. քարոզութեամբ ... ի հաւատս քրիստոսի) S
քարոզել զքս ած և. c քարոզեաց զքս և զբազումս որսաց ի հաւատս
քի. | ֆի. քարոզութեամբ ածեալ FIJOPQ քարոզել զքս ած և ածել.
C քարոզելով զքս ած և ածել. U քարոզել զքս և ածել. DW քարո-
զել զքս ած և ածեալ. | b էած. | S լուսին ածեալ ... քրիստոսի | N
լուսին զբազումս. 7. N քի բազում ժողովուրդս ֆի. քրիստոսի. | CNS
և զամս. | ֆի. քառասուն Q ի. | b կացել ֆի. ջանաց. 9. Qb երթալ.
| ֆի. ի չրուան ի քաղաքն շամախի F ի քաղաքն չրվան և շամախի.
| N ի չիրուան և. DIQVW ի չրվան. JPSc ի չրուան. O ի չրուան.
C ի չրուան. | E քաղաքն ֆի. ի քաղաքն. | P յորտառաւ. 10. DGH
KLMRY վարդապետութեամբն. C վրդպտութբն իւրով. | S անա. NO
լուսին. | BG անդ քարոզեաց. | Q քարոզել. | EGHKLMRY զքս ած.
11. BEGHKLMNRYb լուսին և զբազումս...աստուածգիտութեան | C
զբազում. | ֆի. ի լոյս. W զլոյս. | I լուսին ի լոյս աստուածգիտու-

Ձոր կալեալ անօրինացն տարան առ դատաւորն ի հարցանել: Իւ նա յայտնապէս խոստովանեցաւ զԲրիստոս Աստուած: Եւ նորա բազում ինչս խոստացան տալ նմա, թէ ուրանայ զԲրիստոս: Եւ շատ ջանացին ողորական 6 բանիւք և դարձեալ սպառնալեօք ահացուցանել զնա, և ոչ կարացին խախտել զսուրբն ի հաւատոցս Բրիստոսի, զի հաստատեալ էր հիմն ի վերայ վիմի:

Եւ ապա հատեալ ի վերայ նորա վճիռ սպանման՝ իսկ նա զգեցեալ էր զՀոգին Սուրբ և լի էր շնորհօք, զօրութեամբ 10 և հաւատով: Ո՛չ երկնչէր ի շանցն, որ պատեալ էին զնա, և ոչ վախէր ի գայլոցն, որ ծարաւիք էին արեան նորա:

Եկեալ աստուածային շնորհացն և իջեալ ի վերայ նո-

թեան. 1. Ե անօրինաց. N յանաւորինացն և. Ե անօրինացն և. | N տարան զնայ. | IS յունիս ի հարցանել. 2. NP նայ. E յունի. | O յայտնապէս. HKLMRY այնպէս. N համարձակ. 3. I նք ողորանօք. | փխ. ինչո E ինչ. | NW նմայ. 4. BENb յունիս թէ ուրանայ զբրիստոս. | H ուրանա. | CDEIJOPQSUWc յունիս թէ ուրանայ զբրիստոս ևւ շատ ջանացին. | HKLMRY ջանացան. E ջանային. F ջանացին. | NQ ողորական. | փխ. ողորական բանիւք HKLMR ողորանօք. Y ողորանաւք. I յունի. | Ե յունի ողորական բանիւք ... ահացուցանել զնա. 5. F բանիւ. | E յունի դարձեալ. | H ըսպառնալեօք. | CDEFSUWc ջանացին ահացուցանել. J ջանացան ահացուցանել. OQ ջանային ահացուցանել. B ահացուցանելով. IN ահացուցանէին. | D զնյ. BIN յունիս. 6. փխ. խախտել KL խափանել. N հաւանեցուցանել. U խախել. | փխ. զսուրբն M զնա. N զնայ. GHKLRY յունիս. | N յունի ի հաւատոցս քրիստոսի. | DEIMWb ի հաւատոցն. 6-7. DW յունիս զի հաստատեալ էր հիմն ի վերայ վիմի. 7. F յունի վերայ. | I վիմին. N վիմի հաւատոյ. 8. PW ապայ. | BCE հատին. N հատ. O հատեալ է. | I յունի ի վերայ նորա. | PW յունիս նորա. | F վրճիռ. N վիճիռ. | փխ. սպանման HKLMRY մահուան. N գլխատման. Ե հատման. 9. L և փխ. իսկ. | P նայ. C յունի. 9. O զգեալ. | F հողին. | N յունի շնորհօք | MQV և զօրութբ. | փխ. շնորհօք Q շնորհօք հողւայն սրբոյ. V շնորհօք հողոյն սրբոյն. | փխ. զօրութեամբ և հաւատով FP հաւատով և զօրութբ. (Քաւարութբ.). 10. c յունի և. | V հաւատոյ. S հաստատով. C և հողով սրբով և հաւատով. | B և ոչ. | FNPc երկրնչէր. | փխ. ի շանցն C ի նոցանէ. | V յունի ի շանցն որ պատեալ էին զնա. | փխ. ի շանցն ... պատեալեր նորա, այն է տղ 10-1. Ե ի մահուանէ զի. | FJNOS ի շանց. | փխ. որ P ոչ. | HKLY պատառէին փխ. պատեալ էին. | P զնայ. IN զնովաւ. 11. I յունի և ոչ վախէր ... արեան նորա, այն է տղ 11. | E վախենայր. | փխ. ի գայլոցն C անողորմիցն. V յունի. EF ի գայլոց. O ի գայլոցն. N ի գազանացն. | HRY ծարաւ. S ծարաւի. | FV յարեան. 12. O և եկեալ. | W ածաին. | BE յունիս եկեալ աստուածային

րա՝ և լուսափայլէր իբրեւ զհրեշտակի պատկեր նորա: Զօրութիւնն Քրիստոսի բնականաւ էր ի նմա, և նովաւ պայծառանայր ի մէջ սպանողացն տեսիլ նորա: Ոչ երկնչէր ամենեին ի մահուանէ, և վկայէր լուսափայլութիւն երեւսաց նորա: Լի էր հոգւովն սրբով և արժան էր վկայ լինել Որդւոյն Աստուծոյ:

Յայնժամ զօրացաւ վկայն Քրիստոսի ի մէջ անօրինացն և ասաց ցղատաւորն. «Խնդիր մի հայցեմ ի քէն. եթէ կատարես՝ ինձ մեծ երախտաւոր լինիս: Եւ քո հալալն քեզ հարամ լինի, եթէ զայս ոչ առնես՝ որ զիս հրով այրես ի նշանակ սիրոյն իմոյ, որ վառեալ եմ ի սէրն Քրիստոսի:

Իբրեւ հասին ի տեղի կատարմանն՝ մի ոմն յանհա-

.....որդւոյն աստուծոյ, այն է առ 12-6. | I չնորհ. | փխ. և իջեալ...նորա N ի վր. | I չունի և իջեալ. 1. P լուսափայլէր. W լուսափայլէր իբրեւ զսրեգակն և (փխ. լուսափայլէր). | D զհրեշտակի. P ըզհրչկի. | I պատկէր. N երես. | փխ. նորա շնորհունի. | EJVY զօրութի. Q զօրութի. 2. PW ի նմայ. b ի նա. QV ընդ նմա. | K չունի ի. 3. b տեսիլ նր ի մէջ սպանողացն. | I սպանողաց. HE սպանողացն. Y սպանաղացն. N սպանողաց. JOSe սպանողացն. | b չունի ոչ երկնչէր ... որդւոյն աստուծոյ, այն է առ 3-6. | C չունի ոչ երկնչէր ... երեսաց նորա, այն է առ 3-5. | FIPQW երկնչէր. 4. FP ամենեին. | N ի մահուանէ ամենեին. c ի մահուանէ ամենեին. | FOP ի մահուանէ. | DW լուսափայլութի. F լուսափայլութի. | FIQVW յերեսաց. 5. N նորայ. | INOPVYe հոգովն. D հոգովն. M հոգով. F հոգով. | II սրբովն. | CN արժանի. | DHP վկա. | KLMU լինիլ. 6. FN RVEYe որդւոյն. 7. E չունի յայնժամ. | I չունի քրիստոսի. | b չունի ի մէջ անօրինացն. | P յանաւրինացն. E անօրինաց. 8. CFPQUV ասէ. DIJOSW ասէր. | BEGHKLMNRYb ընդ դատաւորն. c դատաւորին. | W հայցեմք. | CDEFPIJNOPQSUVWc թէ. 9. կատարես. B կատարես զայն. | KL չունի ինձ. | N երախտաւոր. | KL լինիս ինձ. E լինես զիս. | փխ. եւ քո հալալն...զիս հրով այրես, այն է առ 9-10. E կենդանոյն հրով այրեայ. | փխ. եւ քո...առնես որ, այն է առ 9-10 I գի. JS որ. 10. HKLMRY չունի քեզ. | CDEFNOPQUVWbc թէ. | F MR չունի զայս. | փխ. զայս ոչ առնես F առնես զայս. | P առնէս. | փխ. որ զիս O ոչ զիս. | P այրէս. I այրեսցես. 11. M ի նշան. | Ne սիրոյ. | I իմոյ. | փխ. իմոյ որ ... ի սէրն քրիստոսի c իմոյ որ հրովն ածային վառեալ եմ ի սէր նր B իմոյ զոր ունիմ առ քս և վառեալ եմ ի սէր նր. | փխ. եմ I կամ. | F քրիստոսի բառից յետոյ աւելացնում է իսկ դատաւորն հրամայեաց սպանանել զնա. 12. փխ. իբրեւ...կատարմանն BEGHKLMNRYb յայնժամ. | J կատարման. | QV մինն. | DFW անհատարիցն.

ւատիցն եհար ուժգին հաստ բրով ի գլուխ սրբոյն, մինչ
զի ուղեղն արիւնախառն յերեսն ի վայր թափեցաւ։ Եւ
նա գոհանայր զԱստուծոյ, որ հասոյց զնա մարտիրոսա-
կան նահատակութեան։

5 Յայնժամ գրոհ տուեալ բազմութիւն ամբոխին քար-
կոծ արարին զնա և զմարմինն հրով այրեցին։ Եւ ի գի-
շերին յայնմիկ լոյս պայծառ ծագեաց ի տեղի կատար-
ման սրբոյն, ի վերայ այրեցեալ մարմնոյն, զոր ակներև
տեսին ամենայն այլազգիքն։

10 Կատարեցաւ սուրբ նահատակն Խաչակ յապրիլ ի
ԺԸ, ի թուականիս մերում ՊԿՁ ամին։

Այս վկայաբանութիւնն ունին. B 369 Բ'—370 Բ',
C 948"—950", D 431 Բ"—432 Բ", E 861'—863', F
373 Բ'—374 Բ", G 449 Բ"—450 Բ', H 416 Բ'—417
Բ', I 461 Բ'—461 Բ", J 821 Բ'—Բ", K 424 Բ'—425
Բ', L 380 Բ"—381 Բ', M 454 Բ'—455 Բ', N 434 Բ'
—435 Բ", O 416 Բ'—417 Բ', P 363 Բ"—364 Բ", Q
426 Բ'—427 Բ', R 431 Բ'—Բ", S 456 Բ'—457 Բ',

1. Q Էհար. | W յուժգին. | D բրովք. b բրաւք. FGIQV բրօք. | փխ.
ի գլուխ EU գլուխ. N գգազաթ. FR ի գլուխն. | B նր. | HKLM
NRY մինչև. 2. B ուղիւղն Cb ուղիւղն. | փխ. ուղեղն արիւնախառն
IJOS արիւնն ուղեկախառն. UW արիւնն ուղիղախառն. D յարիւնն
ուղիղախառն. | HMQRVY ի յերեսն. P ցերեսն. EN ընդ յերեսն.
Gb ընդ երեսն. | I չունի ի վայր. 3. NP նայ. | BI գոհացաւ. | EN
հասուց. | {P զնայ. N զինքն. | փխ. մարտիրոսական նահատակու-
թեան b անանց պսակին. 4. BCHIKMOPQRSUc նահատակութեան. L
ցանկութե նահատակութեան. E պսակին. 5. I բազմութիւն ամբոխին
գրոհ տուեալ. | DFHJNOPRSWYc տըւեալ. | BEFQVbc բազմութե.
P բազմութե. 6. NP զնայ. B չունի. | DW զմարմին. S զմարմինն
յայն. 7. HORY այնմիկ. | QV չունի ի տեղի կատարման սրբոյն. 8. W
ակներև. 9. I ամբն. OQVc չունի. | c այլազգիքն և յամօթ հարան.
10. P կտրեցւ. | QV չունի սուրբ. | փխ. սուրբ նահատակն BEGHI
KLMNRYb սրն. | S Խաչակն. INb սաչակ. | EFb յապրիլ. CGIJE
OPSUV յապրիլ. | HLMNQY յապրիլ. DW ապրիլ. | փխ. յապրիլ
ի ժր c յաչկի ամիս ի ժա և յապրիլի ժր. B չունի. | CDGJMNOQS
UVWYb ժր փխ. ի ժր. | H ի ժ և ը. 11. S և թուականիս փխ. ի թուա-
կանիս. | DHQRVY ի թվականիս. EFJOPc ի թուականիս. N ի թվին.
| DFW մերոյ. BIN հայոց. | H պ և կ և զ. C ընկզ. FP ի պ և ի
կզ. EKLW պ և կզ. DFGMRY ըն և կզ. N ի պ և կզ։

U 428 ա'—429 ա', V 307 Բ'—308 ա', W 390 Բ''—391 Բ', Y (Ա. հատ.) 155 ա''—156 ա'', b 493 Բ'—494 ա' և c: Բոլորն էլ ունին ապրիլ 18—ահեկի Ժա Յուլիանոս Անաւարդացուց յետոյ, միայն b Սապինոսից և Շմաւոնից յետոյ:

Վերնագիրը՝ BEGHKLMNRYb «Յայտմաւուր վկայաբանութիւն սրբոյն Սահակայ պարսիկ վարդապետին» (N սրբոյ. | N սահակա. G իսահակայ. | Lb պարսից. | KLM վարդապետի. b վարդապետի), իսկ CDFIJOPQSU VWc «Յայտմաւուր վկայաբանութիւն նոր վկային Իսահակայ պարսիկ վարդապետին» (CIQSUV վկային քրիստոսի. | I սահակայ. U սսահակայ. | C պարսից. | JPU վարդապետի. | c լուսի պարսիկ վարդապետին):

H ձեռագիրն ունի նաև Իսահակ նահատակի պատկերը: V ձեռագիրը խուսափում է մահմեռ, մահմեակաճ, ջաճիկ, դուրամ բառեր գործածելուց և նահատակութիւնը Տաճիկներին վերագրելուց, երեւի չկամեանալով զրգուել նրանց կամ ընդհանրապէս Հայերի կամ Յայտմաւուրը արտագրողի և ստացողի դէմ:

Հմտ. նաև Յայտմ. Ա. տպ. 749'—751', Բ. տպ. 517'—518', Գ. տպ. 172'—173', Զամբեան Գ. 438—444:

Նոյն վկայաբանութիւնը ինչ ինչ մանրամասնութիւններով ունի նաև Թովմա Մեծսիեցի, Փարիզ, 1860, էջ 73—77, որից արտատպուած է յաջորդը:

Իսկ պիղծն Բելիար ոչ կարաց տանել հոգեւոր ուրախութեան եկեղեցւոյ. այլ յարոյց պատերազմ ընդդէմ Պարսկաց. զի տղայ մի ի Թաւրէզ քաղաքէն Յուսուֆ անուն՝ յոյժ հայհոյիչ և ատեցող անուան Գրիստոսի, առնու զպիղծ ոսկերս շանց, և երթեալ զհետ տղայոցն քրիստոնէից, և ձգէ զպիղծ ոսկերս ի կարաս քրիստոնէից: Եւ էր վարդապետ մի Ստեփաննոս ա-

նուն յաշակերտաց մեծին Դրիգորի. և նա և ամենայն
քրիստոնեայքն անտի ջուր ըմպէին: Եւ ի սոյն գիշերի
բացեալ լինի կամարն երկնից, և իջանէ Քրիստոս յերկ-
նից՝ նստեալ ի վերայ հրեղէն աթոռոյ, և երկոտասան
5 Առաքեալքն ընդ նմա: Եւ էջ ի տեղին յորում Յուսուֆն
ննջեալ էր. և ասէ Տէրն. «Լմբռնեցէք զտղայդ զայդ և
տարեալ ցուցէք զտեղի չարչարանաց պիղծ առաջնորդի
դոցա և ամենայն հետեւողաց նորա, և ապա սպանէք զդա՝
զի գնայցէ ի նոյն տեղի տանջանաց նոցա: Եւ առեալ
10 զնա հրեշտակացն՝ տարան ի դժոխքն և ի բոցածաւալ հօւր
գեհենին, որ այրէր զառաջնորդ ազգին և զամենայն հե-
տեւողս նորին: Եւ նա ունէր զկերպարան շան, և ձայն
կաղկանծելոյ դայր ի միջոյ հրոյ հնոցին. և շղթայ արկեալ
էր ի պարանոցին: Եւ ասէր հրեշտակն. «Ահա առաջնորդն
15 քոյ և ահա ժողովուրդք նորա: Եւ անտի հանեալ զնա՝
տարեալ ցուցին զարքայութիւնն երկնից և զվայելչութիւն
գեղեցկութեան նորա, և զամենայն անդրանկաց հոգւոց
դասուն զուրախութիւնսն և զամենայն առաջնորդս քրիս-
տոնեայ ազգին: Եւ ասէ հրեշտակն. «Տեսանես, ով մո-
20 լորեալ, զհաւատացեալսն Քրիստոսի Աստուծոյն մերոյ և
զկոյսն Մարիամ Աստուածածին, և տեսանես զԼուսաւո-
րիչն Հայոց առտուածային փառօք փառաւորեալ. դու
զիմրդ զազգս Հայոց հայհոյեալ անարգես: Հաւատն ի
խաչելեալն Քրիստոս, և երթ մկրտեմ յանուն ամենա-
25 սուրբ Նրորդութեան, զի մի գնայցես ի յայն տեղի տան-
ջանաց, յորում տեսար. այլ յայս տեղիս փառաւորու-
թեան, յորում այժմ ի ներս կաս. զի ինքն Քրիստոս ա-
ռաքելովքն իւրովք իջեալ է յերկնից և եկեալ առ քեզ: Եւ
անտի դարձեալ բերին առ սոսկալի և հրեզէն
30 աթոռն Քրիստոսի. և տեսեալ զՔրիստոս՝ ահագին գոչէր
որպէս Թովմա. «Տէր իմ և Աստուած իմ, մեղայ քեզ, խոս-
տովանիմ և հաւատամ զքեզ ստեղծող և արարիչ, և
զՀայրն քոյ ամենակարող, և փառակից զճշմարիտ քոյ Հօգին
Աստուած, միայն ազնաւ արա զիս ի մեղաց իմոց, զի մի

գնայցեմ ի տեղի տանջանաց չար առաջնորդին մերոյ:

Եւ յանկարծակի տեսիլ երազոյն խափանեցաւ, և յահագին գոչման ձայնէն ընտանիք նորա՝ մայրն և եղբարք նորա, զբան դաւանութեան որ ելանէր ի բերանոյ
5 նորա, լսէին. և զարհուրեալ ապուշ մնային. և զերեք տիւ և զերեք գիշեր զնա զարթուցանել ոչ կարէին: Եւ յանկարծակի վերացաւ աթոռն ի յերկինս. և նա զարթուցեալ ի քնոյ տեսլեան գիշերոյն՝ լցեալ շնորհօք Հոգւոյն սրբոյ՝ սկսաւ պարսիկ լեզուաւ դաւանել զՔրիստոս Աստուած և
10 Տէր ամենայնի: Եւ երթեալ յետ սակաւ առուրց առ վարդապետն Ստեփաննոս՝ մականունն Լալուկ՝ ասէ նմա զտեսիլն ահագին. և մկրտեալ ի նմանէ՝ եղև քրիստոնեայ և անուանեցաւ Իսահակ: Եւ գիտացեալ անօրինացն՝ զի թմբուկ ի ձեռին առեալ դաւանէր զՔրիստոս Աստուած
15 ի մէջ քաղաքին: Եւ ժողովեալ բազմութիւնք անօրինացն՝ ազգի ազգի հնարիւք հնարէին ողորմանօք և սպառնալօք. և ապա հանեալ ի յուլտ ի բոլոր քաղաքին ի շուրջ ածէին. և նա ասէր. «Տէր Յիսուս Քրիստոս՝ վաղվադակի բարձրացուցեր զիս յայսմ աշխարհի, զի ես ուղտու ընթանամ:
20 սոքա՝ հետիոտա: Եւ իջուցեալ զնա չարչարեցին այնքան դառն տանջանօք՝ մինչ զի 40 օր ի մորթ ծրարեցին. և առողջացեալ հանին զնա ընտանիքն: Եւ գնացեալ ի Սուրբ Թանիա՝ անդ ևս չարչարեցաւ. և գնացեալ ի Սմիղանդ. և անտի գնացեալ ի կռապոլստից յաշխարհն հնդեռասան
25 առուր ճանապարհ՝ եկն ի Պաղատա: Եւ չարչարեալ ի նեստորական ժողովրդենէն զՔրիստոս Աստուած դաւանեաց մտեալ ի Մաշադ Ալին. և գաղտաբար մնաց ի ներս ի գիշերին և ետես զխաբէութիւնն նոցին՝ զի ասէին հուր վառի ի սմին: Եկն առ մեզ ի գաւառն Քաջբերունեաց ի սուրբ
30 ուխտն Մեծոբայ ամիսս վեց. և ապա գնացեալ ի յԱրճէշ քաղաք՝ դաւանեաց զամենասուրբ զերրորդութիւնն: Եւ տեսեալ անօրինացն՝ փոս փորեցին և թաղեցին մինչև ի մէջքն և քարկոծ արարին՝ որպէս զնախավկայն Ստեփաննոս: Եւ յետոյ միլլէքն աղատ արարին՝ զի զբազուկն

խորտակեցին: Եւ յետ վեց տուր խորտակող բազկին չարաչար սատակեցաւ Արամիչ անուն:

Եւ ապա ազատ արարեալ եկն դարձեալ առ մեզ. և գնացեալ ի քաղաքն Ախալցխէ և ժողովեալ զմանկունս Վրաց և Հայոց. և կերեալ միա խողով՝ զոսկերս նորատարեալ լցին ի մզկիթ նոցին: Եւ տեսեալ անօրինաց որ անդ կային....:

Յիշեալ հատուածին հետեող մասերը ընաւ կապ չունին նիւթի հետ. հաստատ երևում է թէ Մեծոփեցու պատմութեան չմիջից այստեղ թերթ է ընկած:

ՅԻՄԱՐ ՎԱՆՆՅՈՒ

† ՊԿԵ = 1418

Սա կին էր ի վանայ, ազգաւ հայ և հաւատով քրիստոնեայ, առնակին ըստ կարգի օրինաց։ Եւ ընդ այն ժամանակս եղև աստուածաստ Բարկութին ի վերայ աշխարհիս, մանաւանդ Հայոց ազգիս։

5 Յամի ՊԼԶ Թուականիս, այր ոմն արեանարբու և գազանաբարոյ, ազգաւ Թաթար, Թամուր անուն, բազում հենիւ ել յԱրևելից՝ այլադէմ՝ զօրօք, դառն և դժուար կերպարանօք, ի Սըմըրղանդայ և եկեալ կալաւ զԽորասան և զբոլոր Պարսկաստան։ Եւ ի դուրս

1. HNPWY սայ. | BCVC առնակին. KL չունի. | OZ վանայ. | D հայի. | O չունի հաւատով քրիստոնեայ առ. | N հաւատովն. 2. D քրիստոնեայ. | P առնայկին. | BCVC չունի առնակին ... օրինաց. | DHKLORWY օրինացն. | B եւ եղև ընդ. 3. W յայն. OS չունի. | EOSZ ժամանակսն. Ը ժամանակաս. N ժամանակն. | B չունի եղև. | N ածայսաստ. | BCN բարկութին. | NZ ի վերա. 4. U աշխարհի. | N մանաւանդ ի վր հայոց ազգիս. GHELMRY հայոց. J հայոց ազգիս. 5. U չունի յամի պղ Թուականիս. | B ընդ. CJKLMNPRTW պ և լգ. H պ և լ և գ. E պ և գ. D ութ հարիւր և լգ. GY ըն և լգ. | EOP Թրականիս. DSVZ Թվականիս. Wc Թրականիս. N Թրին. M Թուականիս հայոց. | W արեանաբարոյ. 6. R գազանաբարոյ. | S Թաղար. 7. B հենիւ. Z հոնաք. | c չիւ. J չունի. | N ի յարևելից. B յարևելից ի սմրղանդայ. | W յայլադէմ. Y այլակերպ. 8. JU դժուար. BDENOPT WZc դժար. CS դժար. V դիժար. | S կերպանաք. Y կերպարօնօք. | C ի սմրղանդայ. MY ի սըմըրղանտայ. PZc ի սըմըրղանդայ. O ի սմրղանդայ. V ի սմրղանդայ. DW ի սամարղանդայ. EG ի սմրղանդայ. B և էր համար հեծելին էնո. 9. B և զալարսկաստան բոլոր. NW և բոլոր պարսկաստան. O չունի.

եկեալ տիրեաց բովանդակ տանս Հայոց և մասնաւորաբար այլոց բազմաց, շատ փնաս արար և բազում ոճիրս գործեաց և աւեր աշխարհիս անասելի, զոր մարդ ընդ գրով ոչ կարէ արկանել, որք ընդդիմանային նմա և Ե ոչ հնազանդէին:

Յորոց և մի էր ի բազմացն Վան քաղաք, ուր զբազումս կոտորեաց և քան զհինգ հազար անձինս աւելի հայ և տաճիկ քարավէժ արար. և թէ հրքան խեղճ և ողորմ. զի յառաջ զիշխան տեղւոյն և զտէր բերդին զՓիլիպպէս ամիրայն ձգեցին ի բերդէն և նա զայլս ի ձգողացն ի հետ քարշեաց յանբաւ բարձրութեանցն ի վայր: Եւ մնամ թէ դեռ ի վայր չէին անկեալ, զինչ մեռան ի վայր անկանիւն:

Յայնժամ հնարս իմացան գաղանամիտ մարդիկքն և

1. N տիրաց. W զիրեաց. | T զբովանդակ. | J հայոց տանս. | B մասնաւորաբար և. 2. N բազմաց. | Z վրնաս. 3. E ոճիր. C ոճիւս. | N աւերք. JP աւերս. | J աշխարհի. B աշխարհիս էած. M աշխարհիս հայոց. E յաշխարհիս. | փխ. մարդ ընդ V մարդն. J յունի. 4. C ընդդիմային. | P նրմայ. D նմայ. G յունի. 5. Z հրնազանդէին. 6. O որոց. | JP յունի և. | T ի բազմաց. | DEOSUWZ յունի քաղաք. իսկ BCVC քաղաք, բերդն շամիրամայ. | JST որ. | C բազումըս. 7. V կոտորեցին. | C զհինգ ուս. D հինգ հազար. EWZ եռ. JSU զէռ. O էռ. | J անձինք. CNVC յունի. | DW աւելի կոտորեաց. 8. N հայ և մըսըման. M յունի. | N քարայվէժ. J քարավէժ. | OV արուրին. | N յունի թէ. | BKLM T խիղճ. DZ խիղճ. 9. S անողորմ. EV ողորմելի. KL անողորմ ոճիրս գործեաց. | C յառաջն. | V զիշխան. N զիշխան. S զիշխանս. DW գոր. J զի իշխան. | V տեղուղն. CDJTZC տեղոյն. B բերդին. | CN յունի և. | V տէր. DW զիշխան. | HKEY բերթին. B տեղոյն. | V զփիլիբէկն. BHPWEY զփիլիբ պէկ. D զփիլիբէկ. N փիլիպակ. J փիլիբէկ. S յունի. 10. S դամիրայն. N ամիրան. | HY ի բերթէն. | DNP նայ. Y յունի. | ENSUZ զայլս. J զայլ. | HRT YC ի ձգողացն. NPS ի ձգաւղացն. J ձգողացն. 11. Y յայնբաւ. | B բարձրութեան. | HKLMRSY յունի և մնամ ... անկանիւն. | J յունի և մնամ թէ դեռ ի վայր. 12. DGW յունի դեռ. | E յունի զինչ ... անկանիւն. | GZ մինչ. B զի. C գրած եւ յիսոյ իւրքած. | BNO մեռանէին. | J յունի ի վայր. 13. PC անկնիւն. NOV անկանիւն. J յունի. 14. M գաղանամիտ մարդիկքն հնարս իմացան. | BCKLVC գաղանաբարայ. | DJNTY մարդիկն. B աղգ հաղաթային. CC աղգ չաղաթային. V աղգն չաղաթային.

կապէին հինգ և վեց, եւթն և ութ ի մի և փայտիւ մղեալ՝ ի բարձրութենէն ի վայր հոսէին. և այնպէս զայնքան բազմութիւն մարդկան քարավէժ մահացուցին: Եւ այնչափ զմահեղէն բարձրացուցին, որ յանկանելն այլ ոչ մեռանէին, թող զայլսն որ ի չարչարանսն և սրով կոտորեցին և որք ի նղմունս և ի դարանս մտին և այլ ոչ ելին, այլ անդէն խեղդեալ հեղձամղձուկ եղեն:

Եւ զայս ի բազում տեղիս արարին՝ ընդ որ նոքա դնացին, ի Բաբելոն և յԱտրեստան, ի Շամասունն և 10 ի Հոռոմս, մինչև ի ծովն Պոնտոսի և յովկիանու կոխեցին. և զկղզիսն ի մէջ ծովուն ահաբեկ արարին: Եւ զերիս և զչորս անգամ զՎրացտունն քանդեցին և աւերեցին, գե-

1. JN է փի. հինգ. | JN յունիս եւթն. | Z յունի և. | J ի միասին. GHKLMRY ի միմեանս. C յունի. | T յունի և. | N երկայն ձողով փի. փայտիւ. | S մըղեալ. GHJKLMRY մղէին. 2. N հոսին. GHKLMRY յունիս. | EL յունիս այնպէս. | KL այնքան. CN զանքան. J քան (յուսանցի մէջ զայն). | T բազմութիւն. 3. Nc մարդկանն. | Z քարաւէժ. | N մահացուցեալ. J արարին մահացուցեալ. | HMNRUY յունիս և այնչափ ... բարձրացուցին. KL մինչև. | P այնչափ. V այնքն. J յայնքան. 4. Z ըզմահէսն. S զմըսաղէզն. J մոռաղէզ. CGW մոռաղէզն. | P բարձրացուցին. C բարձրացաւ. | N ի յանկանելն. c ի յանկանելն. DOW անկանելն. B յանկանելն. | N մեռանէին բաւից յետոյ տեղացեալ եւ վասն բազմութե կոտորելոցն. 5. B զայլս. | BEO PSTUVC զորս. Z զոր. | H ի չարչանսն. BJMPTVY ի չարչարանս. | SW կոտորեցան. C կոտորէին. 6. L յունի և. | N որ. C այլք. | E և նըղմունս որք. | N ի նղմունս, բայց մի ուրիշ մեղք բնական տեղացեալ փրագած է ընկղմունս. PSWc ի նըղմունս. | J ի նըղմունսն. Y ի նղմուն. | O ի դրունս. E ի դրանս. S դարանս. | N յունի և. | c յունի այլ. O և. 7. N անդէին. | T խեղդեալ. D խր-եղդեալ. N խեղդեալ և. B խեղդեցան և. CSV խեղդեցան. c խեղդեցան. | DOPT Uc հեղձամղձուկ. CJ յունիս. | P եղէն. NVc եղեալ. CJ յունիս. 8. JY զայլս. | O տեղին. | CTVC յունիս նոքա. | N դնացին նոքա. 9. P ի բաբելոն. BKLMUWZ ի բաբելոն. | BEJVZ յունիս և. | DN յատրեստան. EVZ ի յատրեստան. | BPZ ի շամաստուն. S ի շամաստան. 10. DJWY ի հոռոմ. N ի հոռոմք. | GHKLMRPTUVY մինչ. | DEJNPSTWZ պոնդոսի. | BMV ովկիանու. 11. DW զկղզիս. | Yc որ ի մէջ. | Y ծովու. | BCVC սասանեցուցին փի. արարին. | այսպէս զերիս և զչորս ունի O. իսկ BEGMRY գ և դ. DUWZ ել իս և չորս. HKL գ. դ. J երիս և դ. P երիս չորս. C չոր. S չորս. Tc գ. V գ. 12. DEHJKLMOPSTUVWYZc զվրացտուն. | KLY քակեցին. HMR քակեցին. | B յունի և աւերեցին, գերեցին. | DVWZ յունիս գերեցին և կողոպտեցին.

րեցին և կողոպտեցին և զթագաւոր նոցին ձերբակալ արարին: ՉՄսրայ Սուլտանն հարկատու արարին, զՀոռոմոց Սուլտանն գերեցին և մահացուցին. և այլ բազում և անպատու աւերս արարին:

8 Յայնմ աւերմանն որ ի Վան եղև, սպանաւ այրն Յիմարին,—քանզի այն էր անուն նորա,—և նա մնաց անաւոր և անայցելու: Եւ հանդիպեալ նմա քուրդ մի, ասէ ցնա. «Եկ ի տուն իմ և արա մեզ հաց, զի կերիցուք ի միասին»: Եւ նա հաւանեալ գնաց ի տուն քրդոյն և եղև աղախին 10 կնոջ քրդոյն: Եւ յետ աւուրց ինչ մեռաւ տիկինն: Եւ քուրդն անկաւ ընդ Յիմարին և եղեն ի նմանէ որդի և դուստր քրդին: Եւ տեսեալ ազգականաց քրդոյն, զի կինն քրիստոնեայ էր և ասեն ցնա. «Հաց քո չէ ուտելի, զի կին քո քրիստոնեայ է. տաճկացոյ գնա»:

1. V չունի և զթագաւոր ... արարին. | Z և թգր. C զթագաւոր. | J նց. | O ձերբակալ արարին. GHKLMNPRTY ձերբակալեցին. Cc ձերբակալեցին և ուրացուցին. 2. BCVC զմարայ ... արարին դնում են մահացուցին քառից յետոյ. | HP զմարա. KLMTC զմարայ. N ըզմարաւ. V զմարաց. BEGOSUW զմարա. | C սուլթանն. W սուլտանն գերեցուցին. | J արարին և մահացուցին. | EZ զհոռոմոց. H զի հոռոմաց. CRLNOPR զհոռոմաց. U զհոռոմանց. DSW զհոռոմաց. V չունի. 3. N սուլտան. Y չունի. | DEOSWZ գերեցուցին. Y չունի. | JZ չունին և մահացուցին. | V անպատու և բազում. S բազում. | N անպատումն. 4. W աւեր. 5. B իսկ յայնմ. V և այնմ. C և յայն. EJ յայն. c և յայնմ. | B ի վան քաղաք. | ENOVc սպաննաւ. P սրպաննաւ. | BCDEOUWZc այր. | N յիմարայ. 6. J չունի քանզի... նորա. | B այս. | P նայ. Z չունի. 7. E այցելու. | P նմայ. J չունի. | Y քուրթ. | CVc և ասաց. BG և ասէ. | P ցնայ. BCVC չունին. 8. NOPZ արայ. | CNVC չունին մեղ. | Z կերուցութ. 9. ENP նայ. | C քրտոյն. S քրդոյն. V քրդուն. O քրտուն. EJU քրդին. | Z չունի և. | CHJ KLMNORYc չունին և եղև ... քրդոյն. 10. SUV քրդուն. | V կինն. B կին քրդին. C կին քրդոյն. 11. HKLMRY անկաւ քուրդն. C անկաւ. | J յիմարայ. | CJOVC եղև. 12. C զուտոր մի. | PW քրտին. C չունի. | J ազգացն. BDEGHKLMOPRSTUWYZ ազգաց. | NP քրդոյն. SZ քրդուն. GHKLMRY քրդին. | Cc չունին կինն. | V չունի զի կինն քրիստոնեայ էր. | BHKLMRY զկինն զի. 13. DEOUWZ է. Cc էր կինն. | J չունի և. | P ցնայ. CVc ցնա թէ. | ENOSUZ ոչ է. | N ուտելու. BCDEJOSUVWZc ուտելոյ. 14. SW քրիստոնեա. | H տաճկացոյ. R տացկացո. DENPSVW տաճկացոյ. O և ասեն տաճկացոյ. | P զնայ. | JY չունին տաճկացոյ գնա. B գարձո գնա ի հաւատս քո.

Ասէ քուրդն. «Ես ի նա հաւան եմ, նա զիւր հաւատն պաշտէ և ես զիմն»:

Ասեն այլազգիքն. «Ո՛չ այդպէս. այլ տաճկանալ պարտէ նմա, զի քո տղայոց մայր է»:

5 Եւ նա ասաց. «Ի՞նչ գիտէք. եկայք, տաճկացուցէք զնա»:

Եւ գնացին մուզրիք և այլք ի Տաճկաց և ասեն ցկինն, թէ «Ուրացիր զՔրիստոս և տաճկացիր»։ Եւ նա ոչ կամէր ուրանալ զՔրիստոս։

Եւ ի ստիպելն նոցա՝ ասաց Յիմարն. «Ես զՔրիստոս 10 ոչ ուրանամ, զի հայ եմ և քրիստոնեայ և զՔրիստոս Աստուած հաւատամ»։ Իսկ նոքա այլ հնարս իմացան և ասեն ցնա. «Առ քարինս երեք և ձգեան յաղօթարանն քրիստոնէից»։ Եւ ի նեղելն նոցա զնա, էառ երեք քար և ձգեաց յաղօթարանն։ Իսկ անօրէնքն ծիծաղեցան և թող- 15 եալ զնա ի բաց գնացին։ Եւ կինն եկաց մնաց ի տունն յայն, աւելի քան զքսան տարի։ Եւ ապա զղջացաւ կինն այն և գնաց ի Մակու, վասն զՔրիստոս համարձակ պաշ-

1. Cc ասաց. | P քըրտն. | NP ի նայ. | DP նայ. 2. CJP պահէ. | CJ զիմա. 3. CVC քըղերն. | N ոչ է. | OS այդպէս է. | T տաճկանալ նմա. B դառնալ. 4. D նմայ. NT լուծիմ. B նմա ի հաւատոցն. | N լուծիք. | T տղայոցդ. BD տղայոցն. 5. DNP նայ. | B դարձուցէք փիւ. տաճկացուցէք. | JZ զնայ. B լուծի. 6. GN գնացեալ. | Z մուզրիքն. DENOSUVW մուզրիքն. | VWZ այլ. B այլ ոմանք. | NS ի տաճկացն. V տաճիկք. B յայլազգեաց. | BN լուծիմ և. | U ցկին. M ցնա. 7. B դարձիք առ մեզ փիւ. տաճկացիր. | DNP նայ. CV ոչ կամեցաւ. 8. C լուծի ուրանալ. | BGV լուծիմ զքրիստոս. 9. EV ստիպելն. HPRtc ի ստիպել. | Z յիմար. 10. OS լուծիմ զի հայ եմ և. | DHW քրիստոնեա. OS քրիստոնեա եմ. 11. Z հընարս. 12. CNP ցնայ. GL լուծիմ. V երեք քարինս. | PYZ ձգեայ. | VZ աղօթարանն. T յաղօթարանս. 13. E ի նեղն. | NP զնայ. EL լուծիմ. | փիւ. զնա էառ... յաղօթարանն՝ C զայն աբար. | T առ. | W քարինս. 14. P ձրգեաց. | V աղօթարանն. EZ յաղօթարանն քրիստոնէից. 15. NP զնայ. | N ի բայց. EZ ի բաց և. | JOS կինն այն. CVC կինն յիմար. | T մնաց մնաց. c լուծի. | W իւր ասունն (յեռոյ կեռով ար չնշած). OS ի տուն. HELMRY լուծիմ. 16. E TVVWZ այն. OS քըղիմ. HELMRY անդ. JP լուծիմ | c և մնաց աւելի. | HELMBY տարի ի տունն յայն. EL լուծիմ և. Z ե. | JPW ապայ. | B լուծի կինն այն. 17. GJOS լուծիմ այն. փիւ. վասն զքս... ժամանակի C ի մէջ քրիստոնէից զի մակայ ի յիսանուիթի քրիստոնէից էր, զի համարձակ պաշտոնս էր. | M վասն համարձակ զքս պաշտելոյ. Vc ի մէջ քրիստոնէից. | N զքս ած. | D համարձակ.

տեղի. զի տեղն ընդ իշխանութեամբ քրիստոնէից էր յայնմ
ժամանակի։ Եւ լուաւ անդ ի յոմանց, թէ ուր կարծիք
ուրացութեան լինի, անդ և հաստատութիւն հաւատոցն
երկեսցի։ Վասն որոյ և դարձեալ ի Մակուայ, եկն ի Վան
5 քաղաք, առ քուրդ որդին իւր։ Եւ ստէպ ստէպ երթայր
յեկեղեցին, զոր տեսեալ անօրինացն միանգամ և երկիցս
և ասեն յքուրդն, թէ Վնդէր թողուս զիլն քո երթալ
յեկեղեցին»։

Եւ նա ասէ ցնոսա, թէ Վն զնա յիւր կամացն դար-
10 ձուցանծի ոչ կարծաւ։ Դճւք գիտէք. թէ կամիր, հարցէք
զնա»։

Եւ ի միում աւուր, մինչ նա ելեալ էր յեկեղեցոյն
և երթայր ի տուն, պատահեցաւ նմա մուղրի մի և երկու
տաճիկ ընդ նմա. և ասեն ցնա ցասմամբ. «Ռուտի՛ դաս»։

1. E և զի. DJOPSUWZ լուծիւ զի տեղն ... ժամանակի. Vc զի
անգաց իշխանութիւն. B քանզի տեղաց իշխանութիւն (փիւ. զի տեղն
ընդ իշխանութեամբ). Y տեղն այն. N քրիստոնէիցն. B լուծի
յայնմ ժամանակի. Vc փազքս հաժարակ պաշտելոյ. E յայն. 2. EG
NSF ժամանակին. c լուաւ. Z լուան. UV անտի. V ոմանց. B
JPU յոմանց. GHKLMNRY լուծիւ. c ուր և. S որպ. 3. CEJOSVY
ուրացութիւ. c ուրացութիւ. N լիցի. S լուծի անդ. C լուծի և. Z
հաստատութիւ. J հաւատոյ. DTW հաւատոյն. 4. BCJELNV լուծիւ և.

ՔW դարձաւ. J ի մակու. PTZc ի մակուայ. V մակուայ. C լուծի. O
մակուայ դարձեալ. S մակուայ դարձեալ. B և եկն. 5. C լուծի քաղաք.
B քրդորդին փիւ. քուրդ որդին. N քրդինիւն. J ըստէպ ստէպ. Z
ըստէպ ըստէպ. S ստէպ ըստէպ. 6. E եկեղեցին. N յոմարինացն.

HKLMRY երթցա. 7. P ասէն. DNW լուծիւ թէ. 9. CVc ասաց քուրդն
փիւ. և նա ասէ ցնոսա. DP նայ. BZ լուծիւ. Y լուծի ցնոսա. 8
N լուծիւ թէ. V լուծի եւ. P զնայ. W իւր. U ի յիւր. CE
հանել փիւ. դարձուցանել. DSW ոչ կարեմ դարձուցանել. O ոչ կա-
րեմ հանել և դարձուցանել. 10. B եթէ. 11. N զնայ. P զնայ. OS
լուծիւ. 12. CGHKLMRY մինչդեռ. փիւ. նա ելեալ... ի տուն J նա եկեալ
երթայր յեկեղեցին և դառնալ ի տուն իւր. C զայր յեկեղեցոյն
ի տուն. փիւ. նա ելեալ էր D նստեալ էաք ել. W նստեալ էաք
յիւր. NP նայ. HKLMRY լուծիւ. B ելանէր փիւ. ելեալ էր. VYc
յեկեղեցոյն. T յեկեղեցոյն. Z եկեղեցոյն. S լուծի. 13. O լուծի և եր-
թայր ... յեկեղեցոյն. GHKLMRVYZ ի տունն. BS պատահեաց.
DENPTVWc պատահեցան. P նմայ. SWZ լուծիւ. J մի և ասէ
(փիւ. մի). CDEPTUWZc այլ երկու. 14. B ալադդի. GUY տաճիկ.
NPW նմայ. c տէր. P ցնայ. S ցասմամբ ընդ նմա.

Ասէ Յիմարն. «Յեկեղեցւոյն»:

Եւ նորա ևս ի բարկութիւն շարժեալ ասեն. «Վասն էր երթաա յեկեղեցին»:

Ասէ Յիմարն. «Վասն այն երթամ յեկեղեցին, որ զայն երեք քարինսն, որ յաղօթարանն ձգեցի, ես ի կառափս իմ առնումս»:

Յայնժամ եհար մուղրին զգլուխ նորա, և նա փախս առեալ դէպ յարեւելս և ասաց. «Ի հետս եկէք և ի տեղիս երեւելիս քարկոծեցէք զիս»:

10 Եւ մուղրին այն ձայն տուեալ որոց մերձն կային ի քարափոսին, և զրոհ տուեալ ի հետ գնացին և զկինն Յիմար անդէն ի անդին քարկոծ արարին: Եւ նա այնպէս բարի հաւատով կատարեցաւ ի Բրիստոս, կինն Յիմար, զի այս էր անուն նորա:

15 Գործեցաւ այս ի Թուականիս Հայոց Պիլէ ամին:

1. B յիմար. CVC կինն. | CEVC յեկեղեցոյն. 2. M յունի ևս. | E բարկութիւն. D բարկութիւն. 3. VZ եկեղեցին. 4. E յունի ասէ յիմարն... յեկեղեցին. HPTY յիմար. CVC կինն. | P այնր. | HKLMRY որ զգ փի. երթամ ... երեք. | D եկեղեցին. | CUVc զի զայն. GY զի այն. 5. OS յունի երեք. | DN քարինս. BCVC քարն. M քարինս. | U ի յաղօթարանն. | J առնում ես ի կառափս իմ. C առնում ի կառափս իմ. N ի կառափս. 7. S եհաս. | Z մուղրին. J մուղրին այն. | Y մուղրին եհար. | C զկառափ փի. զգլուխ. | CVC նորին. | D նայ. U նա անտի. | DEOWZ ի փախս. T փախուստ. S ի փախուստ. V փախ. P փառս. | HKLMRY յունի փախս առեալ դէպ յարեւելս և. | C փախուցեալ փի. փախս առեալ. 8. O յարեւելս. C գնետս. GHK LMNRVYZc ի հետ. | D եկեղ. CVWc եկաք. O յունի. 9. EOSUZc երեւելի. | G զիս քարկոծեցէք. 10. CGT յունի այն. | JVC ձայնեալ փի. ձայն տուեալ. | HRY տրեւալ. DENOPSTUWZ արկեալ. 11. HK LMRY ի քարափոսն. | DHOPRWZc տրեւալ. Y տրեւեալ. 12. HKL MRY յունի յիմար անդէն. | N յանտէն. Z յանդէն. | V ի տեղուղն. | CDEHKLMNRWY քարկոծեցին փի. քարկոծ արարին. | DNPW նայ. | Z յայնպէս. 13. Z կատարեցան. B կատարեցաւ ի քս բարի հաւատով. | GHKLMRY կինն այն յիմար. | B քանդի. C յունի զի այս էր անուն նորա. 14. JOV այն. N այսպէս. 15. DW յունի ի. | H NR ի Թվականիս. Y ի Թղկինիս. J ի Թվին. | J յունի հայոց. BCD EOPSTUVWZc յունի Թուականիս հայոց. T պկե. EGP պ և կէ. CKLMR պ և կէ. H պ և կ և է. J պ և ի կէ. B ընկէ. Y ըն և կէ. N ի պկե. O ամէն. HKLMRY յունի. V Թվականին.

Սոյն վկայաբանութիւնն ունին B 275 ա''—276 ա', C 669''—671'', D 275 ա''—276 բ', E 612''—614'', G 324 ա'—325 ա', H 292 ա'—293 ա', J 583''—585', K 297 բ'—298 բ'', L 282 ա''—283 ա', M 333 ա''—334 ա'', N 310 ա'—311 ա', O 302 բ''—303 բ'', P 259 ա'—բ'', R 310 ա''—311 ա', S 344 բ''—345 բ'', T 364 ա''—365 ա'', U 302 ա''—303 ա', V 229 ա''—230 ա'', W 280 բ'—281 բ', Y (Հատ. Ա.) 40 բ'—41 բ', Z 231 ա'—բ'', Եւ Գ ձեռագրերը՝ բոլորն էլ Մեհեկէ Թ—փետրվ. 15, Սամարացի 42 մարտիրոսաց վկայաբանութիւնից յետոյ, հետեւեալ վերնագրով. «Յայտնաւոր վկայաբանութիւն սրբոյն (B բարեպաշտ կնոջն) յիմարայ (W յիմարա)»։ միայն T ձեռագիրը դնում է մեհեկէ ԻԹ մարտ 7, Վասիլիոս եպիսկոպոսի, Ս. Երմոսի և Ս. Նարեկէս եպիսկոպոսի վկայաբանութիւններից յետոյ նոյն վերնագրով. համեմատութեան չենք առած Գ ձեռագիրը՝ որ մեր բնագրին հետ դրեթէ առհասարակ համոձայն է։—Չամչեան, Գ. 438 նահատակի թուականը դրած է ՊԿՍ=1416: Այսպէս նաև Յայսմ, տիպ Բ. էջ 373'—374'. հմմտ. և Յայսմ. Ա. տպ. 529'—530'', Գ. տպ. Ա. 62'—62'':

ԶԱԳԱՐԻԻ ՏՇՆՈՒՑԷՐ

† ՊԿԹ = 1420 (ՏԵՍ Զամբեան, Դ. հ. 441)։

Եւ յառաջ քան զայս (զՄուրաճեան) տանուտէր
 Որ Զաքարիէ անուն ըմբռնեալ և ի պարանոց հորա պա-
 րան արկեալ՝ հեղձուցին զնա. որոյ յիշատակն օրհնու-
 թեամբ եղիցի, և աղօթիւք սորա Տէր Յիսուս Քրիստոս
 ի մեզ ողորմեցի և ամենայն քրիստոնէից. ամէն։

Այս վկայարանութիւնն ունի Թովմա Մեծովեցի.
 Փարեգ. 1620, էջ, 110: Հմմտ. հոսե Զամբեան. Գ. էջ
 441, 1420 թուականի տակ: Թովմա Մեծ. պատմութեան
 մէջ թուականը անորոշ է։

ՄԱՌԻՆՏՈՐՆԻ ԱՐԺԿԵՑԻ

† ՊԿԹ = 1420 (Տես Չամչեան, Գ. էջ 441).

Եր ի քաղաքն Արծկէ այր մի բարեպաշտ և երկիւղած, աստուածասէր և սիրող սրբութեան, յոյժ խոնարհ և կարգաւորասէր և ամենայն չարեաց ատեցող. և տիւ և գիշեր յաղօթս կայր եղբարքք և ուղւով և ամենայն ընտանեօք: Եւ էր անուն նորա Մուրադ շահ՝ պատկերով քաղցր և ողորմած: Եւ կոխեալ էր զամենայն անօրէնս քաղաքին, մինչ զի նոր հիմն եղ ի մէջ անօրինաց խաչիւ և աւետարանաւ ջուր օրհնել ի Յայտնութեան Տեառն: Եւ էր իբրև թագաւոր քրիստոնէից 10 ի մէջ ծովու բոլորիս: Եւ նախանձեալ սատանայի և կամարաւոր նորա չար աղգին՝ մատնեցին զնա քաղաքապետին. և նոցա ռի ունելով ընդ նմա՝ մատնեցին զնա քաղաքացիքն անօրէնք թոյլտուութեամբ մերջ ազգիս պղծոյն և չարագործի Զենոն անուն: Եւ նորա եղեալ ի բանտի, 15 նետալից արարեալ և ի գղեկէն ի վայր արկեալ՝ եհաս մարտիրոսութեան և անանց պատկացն:

Այս վկայարանութիւնն ունի Թովմա Մեծօրեցի. Փորթ. 1860. էջ 109—110: Հմմտ. նաև Չամչեան. Գ. էջ 441, 1420 թուականի տակ: Թովմա Մեծ. որոշ թուական չունի: Այս նահատակին Չամչեանը յիշում է Վաղին անունով, բայց ցանկի մէջ նաև՝ Մուրատշահ:

ՄԿՐՑԻՉ, ՅԵՎՀԱՆՆԵՍ, ԱՐԻՍՏՈՒՍ

ՆԻ ԸՅԼ ՈՒԹ ՎԿԱՅԻ

† ՊԿԹ=1420.

Բայց և զայս գիտելի է, զի ի սոյն առուրս պիղծ
 իշխանն Փիրալի անուն, որ նստէր ի քարն Ամկու,
 երեք անգամ ի սոյն ամի զերկիրն Արճիշու և Արծ-
 կու գերեաց և կողոպտեաց և ի գիւղն Զերաշատ
 5 զձեռնաւորն Մկրտիչ անուն ութն մարդով ընտանեօք
 տան իւրոյ ի հուրն այրեաց: Եւ բարեպաշտ ձեռնաւոր
 մի Յովհաննէս սպան ի գիւղն Ասպիսնազ: Եւ եղբայր մի
 ծառայիս (Թովմայ վարդապետի Մեծօրեցւոյ) Արիստակէս
 անուն ի հուրն խորովեցին իւրեւ զգառն անմեղ: Եւ վասն
 10 Քրիստոսի սոքա այսպէս նահատակեալ ընկալան ի Քրիս-
 տոսէ զպսակն անապական. որ և գործեցեալ մեղոյց նոցա
 թողութիւն տունէ Տէր Աստուած Յիսուս Քրիստոս. ամէն:

Սոյն նահատակներն պատմութիւնը ունի մկրտչն
 Թովմայ վարդապետ Մեծօրեցի, Փարեգ, 1860, էջ 110—1:
 Թովմայ որոշ թաւական չէ յիշած: Բայց տաւմ է թէ
 Մուրատշահ նահատակի ժամանակն է. և որովհետեւ
 ըստ Զամչեանի Մուրատշահի թաւականն է 1420, որտ
 համեմատ էլ գնում ենք այստեղ:

ՎԱՐԳԱՆ ԲԱՂԻՅՈՅՑԻ

† ՊՆ = 1421 յունուար 4 շր.

Մեծ և ահաւոր և սքանչելի է խորհուրդ Արարչին, և սէրն Քրիստոսի՝ ի վեր քան զտեսութիւն մտաց և աչաց, որ յամենայն ժամանակի ընտրէ իւր արժանաւորս և անպատում փառացն հաղորդս. քանզի Տէր է ժամա-
 5 նակաց, և ամենայն արարածք նմա հնազանդին: Արդ՝ որպէս զանբան տունկս և զբոյսս ի պատիւ մարդոյս զարդարեաց՝ այսպէս և զմարդս, որ է բանաւոր տունկ ի պատկեր իւրոյ բարերարութեանն և ի փառս տիրական իշխանու-
 10 թեանն շքեղազարդեաց: Եւ որպէս զմարդս ի վերայ բուսոց և տնկոց զուարճացոյց՝ այսպէս և Աստուած ի բա-
 նաւոր տունկս եկեղեցւոյ փառաւորի, որպէս ասէ Սաղ-
 մոնն. «Աստուած փառաւորեալ է ի խորհուրդս սրբոց իւրոց»: Եւ որպէս տունկն յիւրաքանչիւր սահմանեալ ժա-
 մանակի տայ զպտուղս՝ այսպէս և սուրբք ի մարդկանէ

1. BCLM յունիկ մեծ և ահաւոր խօսել և ասել, այն է տղ 1
 մին, եւ էջ 234 տղ 4. | R սքանչելի փխ. և սքանչելի. 2. Z յունի սէրն
 քրիստոսի. 3. Z յունի և աչաց. 4. R յունի և. | Z յանպատում. | GHK
 RY հաղորդ. 5. Z յունի որպէս. 6. փխ. զանբան R բան յեռոյ ուղղութե
 ի սկզբանն. | HR զբոյս. Y ըզբոյս. | Z զարդարեցար. 7. փխ. և զմարդս
 որ է բանաւոր տունկ Z և զբանաւոր տունկս եկեղեցոյ այսինքն
 զազգս մարդկան. | HKY տունկս. 8. Y բարերարութե. | Y իշխա-
 նութե. 9. փխ. զմարդս Z մգրէն. | R ի վերոյ. 10. HY զբարճաց-
 ւոյց. Z զուարճանայ. | Z յունի և աստուած. 11. Z եկեղեցոյ. | K
 որպէս և. 12. R ի խորհուրդ. 13. GHKYZ տունկս. | Z իւրաքանչիւր.
 14. Z զպտուղն. | RYZ յունիկ այսպէս և...զպտուղս, այն է տղ 14.1.

յամենայն ժամանակի տան զպտուղս առաքինութեան բա-
րերարին Աստուծոյ. ըստ այնմ որ զպտուղ իւր ի ժամու
տացէ՝ տերև նորա մի թափեացի. Եւ քանզի յամենայն
ժամանակի գեղեցիկ են պտուղք և ախորժելի մարդկան՝
5 այլևս առաւել փափագելի է, յորժամ նորահաս լինի և
կամ յորժամ հատեալ լինի յամենայն ծառոց. ևս առա-
ւել՝ ի ժամանակս ձմերան: Այսպէս և ամենայն սուրբ
հաճոյ են և ժառանգորդք արքայութեանն: Այլ առաւել
ընդունելի են առաջինքն, որք նախածաղիկք եղեն Աւե-
10 տարանին Քրիստոսի, որպէս նախավկայն սուրբն Ստե-
փաննոս:

Եւ յերեկոյացեալ ձմերային եղանակս՝ յորում հա-
տեալ է պտուղ բարութեան յազգէ մարդկան՝ յայսմ սա-
ռուցեալ և ցամաքեալ բաղմավիշտ և դժնեայ ժամանա-
15 կիս՝ երևեցաւ գեղեցկատիպ և առաքինասէր քրիստո-
սազգեաց և աստուածային խաչին հետևողն՝ մեծ և պատ-
ուական նահատակն՝ Վարդան վարդապոյն պատկերն: Զս-
րոյ հանդերձեալ եմ պատմել զքաջութիւն սորա, որ իւր
կամաւ մատնեցաւ վասն սիրոյն Քրիստոսի: Եւ քանզի ոչ
20 արժէ բոլոր աշխարհս զմի ի սրբոցն Աստուծոյ ըստ բանի
առաքելոյն Պողոսի՝ այսպէս և ես մի եմ յաշխարհասէր
անձանց մեղք զառածեալ, հոգով միւրեալ և մտք ջնոր-
եալ. ոչ եմ արժան պատմել զքաղցրութիւն սրբոցն Աս-
տուծոյ: Այլ սիրոյս ջերմութեամբ մոռանամ զաղքատու-

1. Չ առաքինութեն. 2. Չ թէ որ. 3. GHKBY լուծիւ տերև նորա մի
թափեցի և. 4. Չ պտուղ. | GZ ախորժելիք. 5. RY փափագելի. | Չ լուծի
յորժամ ... և կամ. 6. Չ լուծի ևս առաւել. 7. Չ ձմերային. | G լուծի
և. 8. Չ են այ. | KZ ժառանգորդ. | YZ արքայութե. | Չ այլ ևս. 9. Չ
որ. | Չ նախածաղիկ. | RY են փխ. եղեն. | Չ աւետարանն. 10. Չ ստե-
փանոս փխ. սուրբն ստեփաննոս. | E ստեփաննոսի. 12. K յեղանակս. Չ
ժամանակս. | Չ որում. 13. Չ ազգի. | Չ յայնմ. 14. Չ ի ցամաքեալ. | R բաղ-
մավիշտ. | HZ դժնեա. 15. Չ և քսասէր փխ. քրիստոսազգեաց. 16. Չ
ածաին. | Չ խաչի. | HRYZ հետևողն. | BY մեծն. 17. R վարդն վարդա-
պոյն պատկերի. 18. E զհանդէս եմ. | K ընդ քաջութե. Չ քաջութիւնն.
| H սորայ. Չ լուծի. 20. Y աշխարհիս. | Չ ըստ բանին. 21. R առաքելոցն.
Չ լուծի. | K այլ փխ. այսպէս և. 22. Չ մեղաւք մեղաւք. | փխ. հոգով մո-
լորեալ... սրբոցն աստուծոյ, այն է աղ 22-24 GHKRY մտք մոլորեալ.

Թիւն մտացա, յուսարով յԱստուած Սուրբ Հոգին, որ զազ-
բասն մեծարէ և զտգէտն իմաստնացուցանէ. զի տացէ
ինձ բան պատմել զքաջութիւն որդոյ նահապետկին Վարդ-
դանայ՝ խօսել և տեսլ:

- 5 Երանելիս այս Վարդան էր յերկրէն Բաղիշոյ, ի գեղ-
ջէն Դատուանայ: Ըստ կարգի աշխարհի ամենացեալ և
կացեալ ժամանակս ինչ առ կինն և որդիսն, և ապա թող-
եալ զառնն իւր և զբնական տեղիսն՝ և շրջէր ի վանս-
բայս առ սուրբ Հարս և առաքինոսէր անձինս, հաճապող
10 աղօթս առնելով ի տուէ և ի գիշերի: Եւ եկեալ յետոյ
ի Բաղէշ քաղաք ըստ ամենադէտ յաջողելոյն Աստուծոյ.
Գոր յայնմ ժամանակի էր պարտն քաղաքին ոմն ազգաւ
Բաւդ, Շամշատին անուն, և էր չարացեալ ի վերայ աղ-
գիւ Հայոց, և բռնադատէր զքրիստոնեայս՝ ուրանալ զՔրիս-

24. GHKRY լուինն մոռանամ զաղքատութիւն մտացա. 1. Շ հոգին սր,
GHKRY լուինն որ զազբատն ... իմաստնացուցանէ. 3. փի. բան
պատմել ... խօսել և տեսլ, այն է աղ 3-4 Շ խաւսել վս որդոյ վար-
դանայ. Y որդոյն. 5. B երանելի նահապետկս փի. երանելիս այս.
փի. երանելիս այս վարդուն.....ի գեղջէն դատուանայ, այն է աղ 5-6
C սուրբն վարդան էր ի բաղիշու երկրէն ի գեղջէն որ դատւան կոչի.
փի. ի գեղջէն L ի գաւառէն. R և ի. Y և. 6. B գատունայ.
B գատուանա. Շ դատվեայ. Շ յաշխարհիս. CZ ամուսնացեալ
և յորգիս ծնեալ (C որդիս). 6-10. փի. և կացեալ ժամանակս
եկեալ յետոյ, այն է աղ 6-10 C եւ յետոյ եկեալ շուրջ դայր ի վա-
նորայն և աղօթս առնէր հանապաղ ի տուէ և ի գիշերի և այնպէս
եկեալ հհաս. 7. Շ յորդիսն. Շ յետոյ փի. ապա. 8. KL զտուն.
փի. զբնական տեղիսն B զտեղիսն. GHKLMRYZ տեղիքն. փի.
և շրջէր Շ շրջէր. BMR ի վանորայսն. 9. B հարսն. B յառաքի-
նոսէր. B անձինսն. 10. Y առանկելով. HY ի տըւէ. 11. R ի
բաղիշ. R ըստ ամենադէտ. 12. (փի. զոր յայնմ ... յորէնս իւր
այն է աղ 12-8.) C եւ յայնմ ժամանակին էր իշխան քաղաքին այր ոմն
շմբղգին անուն քուրդ ազգաւ և էր բռնացեալ ի վերայ ազգիս հայոց
և բռնադատէր զամենայն քրիստոնեայն տեսլով թէ եկապ զարձէր
յորէնս մեր եւ տամ ձեզ պարգիս բազումս եւ զայս իւրն ամբողջ-
ութիւն էր կողմալ զի զամ ք որ տեսանէր ի քրիստոնէիցն զայն ասէր
և զայս տեսլով վարձս համարէր անձին իւրոյ. Շ ժամանակին
Շ քուրթ ազգաւ. 13. B շամշատին անուն քուրդ ազգաւ. GKM շամ-
շադին. L շամշատին. Շ չարադարոյ փի. չարացեալ. MRY ազգին.
24. BY զքրիստոնեայն, փի. զքրիստոնեայս ... իւրեանց, այն է

տես և դառնալ յօրէնս իւրեանց: Եւ զայս օրէն եղեալ
անձին իւրոյ երկրորդն Յուլիանոս, զի զամենայն զսր տե-
սանէր ի քրիստոնէիցն՝ զայն ասէր դառնալ յօրէնս իւր:

Զոր տեսեալ զայն երանելի և հաւատարիմ ծառայն
5 Աստուծոյ սուրբն Վարդան՝ ողբայր և հառաչէր ընդդէմ
տարակուսանացս քրիստոնէից: Ապա ի միտ ամենալ զբան,
մարդաբէին որ ասէ. Վասնէի զվկայութիւնս քս. առաջի
թագաւորաց և ոչ ամաչէիս: Եւ զբան Տեառն որ ասէ.
Վերո՛ւմ տանիցեն զձեզ առաջի դատաւորաց և թագա-
10ւորաց՝ մի հօգայցէք, զի ես ասց ձեզ բերան և իմաս-
տութիւն, որում ոչ կարաացեն կալ հակառակ և կամ սոսկ
պատասխանի ամենայն հակառակարդքն ձերս:

Ունիմա՛մ զօրացեալ հոգւոմն Աստուծոյ սուրբն Վար-
դան՝ աղաչէր զմի ոմն ի քահանայիցն և ասէր. Վեկոյք,
15ցուցէք ինձ զճանապարհ բերդին և զդուռն պարսնին. զի
երթայց և խօսեցայց ընդ նմա դէմ՝ յանդիման և տեսից.
եթէ վասն էր նախատէ զազգս հայոց և զգնեալքս ար-

տոյ 14-1 Շ ասելով ամ քրիստոնէի զօր և տեսներ եկեալք ուրացիք
զքս և դարձիք յաւրէնսն մեր. 1. G նց փի. իւրեանց. | M յունի եւ
դայս... յօրէնս իւր, այն է տոյ 1-3. | RY զայն. | փի. օրէն. B սահման.
2. Z յանձին. | Z յունի երկրորդն յուլիանոս զի. | B յունի զի. | R
ամ. | BE զորս. | G տեսեալ. 3. Z ի քրիստոնէից. | BZ զայս. | Z
յունի դառնալ յօրէնս իւր. | B ի յօրէնս. 4. փի. զօր B եւ. | C զոր լուսալ,
| M յունի երանելի և. | CZ երիցս երանեալ. | Y երանելին և. 5. Z քի
փի. աստուծոյ. | Z հառաջ. 6. C տարակուսանացն. | M աքաղաւսա-
նաց. | Y տարակուսացս. | HKLMRY քրիստոնէիցս. | RY տապ. | C
և ապա. | C ի միտս. | L բան. 7. HR զվկայութիւն. 8. GHY գրանս,
BCR գրանն. | C քի. | փի. որ ասէ M եթէ. 9. Z յունի և թագաւո-
րաց. 10. C յանի զի ես ... հակառակորդքն ձեր, այն է տոյ 10-12. | KL
տամ. | B բան փի. բերան. 11. BZ յունի և. 12. E հակառակորդք. | L
հակառակորդքն. 13. փի. հոգւոմն աստուծոյ BKL հոգւով սրբով. | Z հո-
գաւն. 14. CZ զամանս. փի. զմի ոմն. | C ի քրիստոնէիցն փի. ի քա-
հանայիցն. | փի. և ասէր եկաք ցուցէք ինձ M ցուցանել նմա. | H
KL ասաց. 15. C առաջնարդեցէք ինձ մինչև ի դուռն ամբարյին (փի.
ցուցէք ինձ ... զդուռն պարոնին). | BKL զճանապարհս | M բերդի
դրան փի. բերդին և զդուռն. | L դուռն. | B պարսպին փի. պա-
րոնին. 16. M յունի երթայց և. | Z յունի ընդ. | Y ընդ նմայ. 17. BCZ
թէ. | Z յէր. | M զհաւատարեալքս քի փի. զտղզս հայոց ... որդւոյն
աստուծոյ. | BCZ յունի և. 7-8. Ստղմ. 46. 9-12. Ղուկ. 1ա, 12-15.

եամբ Որդւոյն Աստուծոյ՝ զպատուական վիճակ սուրբ Լուսաւորչին մերոյ Գրիգորի:

Եւ ծաղր թուէր բանս նորա յաչս ամենեցուն և ոչ գիտէին, թէ վառեալ էր նա ի սէրն աստուածային և կամէր չարչարիլ վասն Քրիստոսի և մտանել յառաքաստն լուսոյ և խառնիլ յերամս սրբոցն:

Յայնժամ ելեալ կտոման իւրով՝ և առաջնորդէր նմա խաչեալն Քրիստոս, գնաց ի դուռն ամիրային և ոչ կարէր տեսանել զնա: Ապա աղաչեաց զօմանս ի ծառայիցն և ի վերակացուաց դրան նորա և ասէ. «Կամիմ զամիրայն տեսանել և ունիմ բան ինչ ասել նմա:

Եւ նոքա հրաման առեալ ի պարոնէն՝ մուծին զՎարդան առ նա: Եւ ուրախացեալ ամիրայն՝ կարծէր թէ ի հաւատն իւր դառնայ: Յայնժամ ասէ Վարդան. «Բան ինչ ունիմ ասել քեզ»: Ասէ ամիրայն. «Խօսիր»: Ասէ Վարդան. «Նա և դու միոյ Արարչի ստեղծուածք եմք և ի միոյ ծնողաց յառաջ եկեալ՝ յԱդամայ և յԵւայէ. և մարդ մի

1. CHYZ որդոյն. | Y զպատվական. B և զպատուական. | C յունի զպատուական վիճակ ... մերոյ գրիգորի. | M զվիճակ փխ. զպատուական վիճակ. | Z հրապարակ փխ. սուրբ լուսաւորչին. 2. (փխ. մերոյ գրիգորի... ոչ գիտէին թէ, այն է ող 2-4.) M քանզի. 3. HRY թվէր. | B C բան. | փխ. և ոչ գիտէին C քանզի աղքատ էր և մուրացիկ և ագէտ կարծէին զնա և ոչ գիտէին. 4. L է. | RZ նայ. BM յունի. | Z սիրով. C սիրովն փխ. ի սէրն. | M յունի և կամէր յերամս սրբոցն, այն է ող 4-6. 5. HY չարչարել. | BGHILRY յունի մտանել յառաքաստն լուսոյ և. 7. M ապա փխ. յայնժամ. | Y նմայ. 8. B խաչելիայն. | Z ի գաւառն փխ. ի դուռն. | փխ. և ոչ կարէր ասել նմա, այն է ող 8-11 M և աղաչէր զօման տեսանել զամիրայն. | L կարաց. 9. Y զնայ. | R ապայ. | L աղաչէին. CZ աղաչեալ. | R ամանս. | Z ի ծառայից. 10. LY վերակացուաց փխ. ի վերակացուաց. | C ի գոնապանացն փխ. ի վերակացուաց դրան նորա. | B ասէր. II. Y յունի և ունիմ բան ինչ ասել նմա. | C քանզի փխ. և. | L խօսել ընդ նմա. 12. Z յունի նոքա. 13. C ի ներքս փխ. առ նա. | RY յունի եւ. | M եւ սրն վարդան բզմ բանս խօսեցաւ ընդ նմա համարձակութիւն գրս ամ դաւանելով (փխ. եւ ուրախացեալ ամիրայն և մեռելոյն հնազանդիմ, այն է ող 13 միջիւ հր 238 ող 4). | CZ գիտէր փխ. կարծէր. 14. Z դառնայր. | C վարդան. 15. C քեզ ամիրայ. | C եւ նա ասաց փխ. ասէ ամիրայն. | BZ խօսեաց. | C վարդան. Z յունի. 16. GHILRY ստեղծուած. | Z եմք ստեղծուած. | C յունի ի. | C HRY ծնողաց. Z ծնաղէ. 17. C եկած եմք. | KL մարդ փխ. և մարդ.

դու ես և մին մարդ ես եմ Եւ դու ինչ աւելի ես քան
 զիս, որ նախատես զիս թէ Աստուած քեզ թաղաւորու-
 թիւն է տուել և ինձ աղքատութիւն։ Դու ընդէր հպար-
 տանաս ի վերայ մերս։ Ասէ ամիրայն. «Զի օրէնքն մեր լաւ
 6 է քան զձերն»։ Ասէ Վարդան. «Դու ասես զայդ, այլ ամե-
 նայն ազգի օրէնք իւրն լաւ թուի, քան զմիւսոյն։ Աստ-
 ւած եւթանասուն և երկու լեզու է բաժանել, և ամենե-
 ցուն օրէնք կայ։ Միթէ հրամանքդ քո աւելի է քան զԱս-
 տուծոյն, որ կամենաս զամենեւեան իքո օրէնքդ փոխել։
 10 Եւ եթէ առաջնորդն ձեր ոչ կարաց հաւանեցուցանել
 զազգս Հայոց՝ միթէ դու աւելի ես քան զնա»։ Ասէ ամի-
 րայն. «Եիշեա՛ զանուն առաջնորդին մերոյ և դարձիր յօ-
 րէնս մեր. և բազում պարգևս տամ քեզ»։ Ասէ Վարդան.
 «Ես ոչ եմ սովորել յիշել զանուն առաջնորդին ձերոյ. այլ
 15 Յիսուս Գրիստոս է առաջնորդն իմ և է Աստուած ամե-
 նայնի, որ իշեալ յերկնից յերկիր՝ լոյսն ի հօրէն լուսոյ,
 և մարմնացաւ ի սուրբ կուսէն Մարիամայ, չարչարեալ

՝ փխ. մարդ մի C՝մին մարդ. 1. փխ. մին մարդ GZ մարդ մի. | L մի
 փխ. մին. | C յունի մարդ. | C յունի եմ. | փխ. ինչ Z այլ ինչ. C այլ ինչ
 իրօք. | C յունի քան զիս. 2. փխ. որ նախատես զիս Z էր զմեզ նա-
 խատես և. | C կու նախատես. | BC զմեզ փխ. զիս. | C եթէ քեզ
 ամ պարունութի է տուեալ (փխ. թէ աստուած քեզ թաղաւորութիւն
 է տուել). 3. HRY տվել. G տուեր. Z տրեր. B տուեալ. | C նա
 դու ամ փխ. դու ընդէր. 4. փխ. մեր BZ իմ. | փխ. զի օրէնքն C չեմ
 հպարտանալ այլ զի օրէնքն. | B օրէնք. 5. C զձերն բառից յետ աւե-
 յացնում ե և ես կամիմ որ դուք այլ լաւ օրինաց տիրանալք. | Z զի
 այլ. 6. CZ իւր օրէնքն. HRYZ թվի. K թըւի. C կու թուի. | Y զմի-
 սոյն. C զայլոցն. 7. BCKL հբ. | Z և երկու. | C բաժանեալ. BG
 բաժանել. | փխ. ամենեցուն BGHKLRYZ ամի. 8. փխ. կայ միթէ B կամ
 թէ. | Y հրամանքդ. BZ հրամանք. | B զայն. C զայ. 9. C կամիմ. | B
 GK զամ. Z զամենեւին. Y յունի քո. 10. BZ թէ. C զի. | C ձեր
 առաջնորդն. 12. R յիշեալ. | L զանուներն. | C առաջնորդին. | GHK
 RY յօրէնքն. LZ յօրէնսն. 14. BCHRYZ յունի ես. | BC սովորեալ.
 Z սովոր. | C զառաջնորդն ձեր յիշել փխ. յիշել զանուն առաջնոր-
 դին ձերոյ. | փխ. զանուն առաջնորդին BZ զառաջնորդն. | BHER
 YZ ձեր. 15. Z յունի յիսուս. | L առաջնորդն իմ է. Z առաջնորդ.
 | փխ. և C որ. | B յունի է. 16. L երկնից. | B ի յերկիր. CZ յունի. | փխ.
 լոյսն ի հօրէն լուսոյ B լոյս ի լուսոյ հօրէ. | CZ լոյս. | C ի հօրէ.
 17. G յունի և. | B յունի սուրբ. Z ի սրբոյ. C մարիամայ բառից
 յետ աւելացնում ե և քարոզեաց յաշխարհի զածութի իւր և արարել

և խաչեալ, թաղեալ և յարուցեալ ի մեռելոց, հաճաքածեալ յերկինս, և նստաւ ընդ աջմէ Հօր: Նա է Աստուած իմ և պարգևատու: Եւ ես վասն էր թողում զկենդանին և մեռելոյն հնազանդիմ:

5 Յայնժամ բարկոցեալ ամիրայն և եհար երկոքին ձեռօքն զգլուխն Վարդանայ: Եւ նա ասէ. «Ո՛վ ամիրայ, եթէ երկնչէի ես ի հորկանելոյդ քո՝ ոչ դայի առ քեզ: Այլ վասն սիրոյն Քրիստոսի Աստուծոյն իմոյ զմահ յանձն առնում: զի զնա տեսանել արժանանամ, յորժամ փոխիմ

10 յաշխարհէս:

Յայնժամ հրամայեաց ամիրայն տանել զնա ի բանտ և չարչարել տաւելով. «Մի թէ հաւանի կամաց մերոյս: Եւ առեալ զսուրբն Վարդան՝ տարան ի բանտ: Եւ նա ուրախ խաթեամբ երթայր և դոհանայր զԱստուծոյ: Եւ տարեալ

15 զնա ի բանտ մերկ և լոկ և գլխիբաց: Եւ էր աւուրքն ձմեռնային Յայտնութեան պահոցն: Եւ եղին զնա ի կոնկրէս և չարչարէին: Եւ նա ի փառաւորելոյ զԱստուած ոչ դադարէր, այլ ասէր. «Դոհանամ զքէն Քրիստոս Աստուած իմ, որ արժանի արտրեր զճառայոք քո լինել քեզ

20 չարչարակից: Աղաչեմ՝ զքեզ Տէր, տուր համբարութիւն ծառայիս քո, զի կարօլ լիցիմ տեւել տանջանացս և դադար քեզ:

բաղում սքանչելիս. 1. Ղ յունի խաչեալ. B համբարձաւ. C% և համբարձաւ. 1. և համբարձաւ. 2. Ղ յաջմէ. HYZ նայ. CL ամն. 3. C պարգևատու. B յունի ես. 6. C ի վերայ գլխոյն. փխ. նա Ղ նա ամիրայն. LM ամիրայ. H ամիրա. Ղ անմիտ. Ղ յունի եթէ. 7. Y երկընչէի. BC քոյ. Ղ յունի. 9. Y զնայ. Ղ արժանանալ. M յունի յորժամ փոխիմ յաշխարհէս. C փախիմ. 10. Ղ ի յաշխարհէս. 11. M տանել. Y զնայ. C ի բանտն. 12. BCZ յունի տաւելով. HMY մեր. CZ նորա. M և տարան զնա փխ. եւ առեալ...տարան. 13. C ի բանտն. GHKLMRY յունի եւ նա...ի բանտ, այն k քոյ 13-15. 14. C էր փխ. տարեալ զնա ի բանտ. 15. C բոկ ի բանտին. C յունի եւ էր...ձմեռնային. Ղ աւուրքն. 16. B ձմերնային. GHKLY ձմերային. Ղ ձմերային. Y յայտնութեան. 16-18. C եւ նա փխ. եւ եղին...այլ. 17. Ղ իսկ փխ. եւ. 19. BKL M լինել. C չարչարակից լինել քեզ. 20. Y չարչարակից. C աղաչեմ. 21. BC քոյ. BGHKLMRY յունի զի կարօլ լիցիմ. Ղ կարօլ. C լինիցիմ. LM տեւել. B ներել. C տանել. Ղ տանջանաց.

Եւ դերիս աւուրս ոչ դադարէին ի չարչարելոյ դատարն
Վարդան: Ապա հրամայեաց ամիրայն կրկին տանել զնա
առաջի իւր: Ասէ Վարդան. «Վասն ինչ պատճառի տաս
զիս չարչարել. վասն գողութեան թէ վասն շնութեան ե
թէ վասն այլ իրիք անիրաւութեան: Եթէ զճարտարտն ա
սեմ եւ զհաւատոյ դաւաճութիւնս յայտնեմ քեզ ինչ էա
Ասէ ամիրայն. «Եկեալ ես նախատել զօրէնս մեր, եւ զ
րէնքն քո ճարտարտն տունես եւ զՔրիստոս՝ Աստուած ասես՝
վասն այն չարչարեմ զքեզ: Ասէ Վարդան. «Ո՛վ ամիրայ
ն ես եւ դու դատաստանօք խօսիմք: Յօրէնքն ձեր երկու ե
կրեք մարդ, որ ի վերայ մի բանի վկայեն՝ սուտ է բանն
այն թէ ճարտարտն: Ասէ ամիրայն. «Ճարտարտն: Ասէ Վար
դան. «Քրիստոսի աստուածութեանն երկաստան աղդ
վկայեն: Եւ ի դիրս ձեր դրեալ է Յիսա ռուհ Ալլահ, որ ասէ

1. Եւ-ից յետոյ այնպէս ի կոճեղս եղեալ զսն վարդան. | Ե դա
դարեցին. | Ե ի տանջելոյ փխ. ի չարչարելոյ. | Մ յունի գաւառն
վարդան. Ե զնա. 2. Ե յունի սպա հրամայեաց... սոսաջի իւր, այն է
սոյ 2-3. GZ կրկին անգամ. | փխ. տանել Ե տանջել. ԷՄ տանիւր
BGHRY յունի գնա. 3. (փխ. ասէ վարդան վասն այն չարչա
րան զքեզ, այն է սոյ 3-9.) Ե ասէ սուրբ վարդան ընդ ամբասն թէ
վասն ինչ պատճառի համար տաս զիս չարչարել վասն գողութեան
թէ վասն շնութեան եթէ վասն այլ ինչ անիրաւութեան ես զիսեմ
բանն իմ զի ոչ ինչ մեղացի քեզ եւ թէ զհաւատոյ դաւաճութեան
իմ խօսիմ քեզ ինչ պակասութիւն կու լինի. ասէ ամիրայն ապա չէ
պակասութիւն որ եկեալ ես զօրէնքն մեր սուտ ասեալ եւ զձերն
նշարտի. 4. Վ զնա շնութեան եւ թէ զգողութի փխ. վասն գողութեան
թէ վասն շնութեան. BH յունի ե. | RY ե զնա թէ. | Վ եթէ փխ.
ե թէ. 5. Վ ինչ փխ. իրիք. | Ե անօրէնութե. | Վ անիրաւութեան-ից
յետոյ ունի սողաւտ եմ եւ մուրացիկ. | փխ. եթէ Մ միայն թէ. | Վ զնշ
արտի. 6. Ե դաւաճութի. Վ դաւաճութե իմ. | Մ յունի քեզ ինչ է.
| BH զինչ. | փխ. է Վ պարտիմ. 7. փխ. զօրէնս Ե զօրէնք. | Ե զօրէնս.
Վ զպղծս եւ զօրէնս. | փխ. մեր Ե իմ. 9. ԷՄ ամիրա. 10. Ե դատա
տանա. | փխ. ձեր Վ որ. II. փխ. որ ի վերայ... վկայեն Ե վկայեն ի վր
մին բանի. | Ե յունի որ. | Մ միայ. | Է մին. | ԵՄ բանի մի. | Վ ք
վկայեն փխ. վկայեն. | Ե այն բանն սուտ է թէ ճարտարտն է փխ. սուտ է...
թէ ճարտարտ. | փխ. է բանն այն Վ ասեն. 12. Ե եթէ. | Վ ամիրայն թէ
նշարտի. Ե ճարտարտն է. 13. Ե ապա քի. | Ե ամութի. | Ե աղղ. 14. Վ
ի գիրան. Ե ի գիրն. | Ե կայ փխ. է. | Ե յեսա. Վ յեսայ. MRY յիտայ.
CGHRL յիտ. | HRY բռնահարայ. KLM բռնահարայ. Ե բռնահարայ.
Ե բռնահարայ. Վ բռնահարայ. | ԵՄ է փխ. ասէ.

Աստուծոյ հոգի: Ես զնա Աստուած հաւատամա: Ասէ ամիրայն. «Զառաջնորդն մեր ընդէր ոչ յիշես: Ասէ քաջն Վարդան. «Բո հայրն ամիրայ էր և մեռաւ. և դու ամիրայ ես և կենդանի: Արդ այս մարդիկս քեզ հնազանդ կենան և թէ քո հօրն: Ասէ ամիրայն. «Ինչ: Ասէ Վարդան. «Ապա ես վասն էր թողում զկենդանի Գրիստոս Աստուածն իմ և մեռելոյն հնազանդիմա:

Եւ այլ բազում բանս խօսեցաւ սուրբն Վարդան և յանդիմանէր զնա: Եւ ամիրայն և մեծամեծքն իւր զար-
10 մացան ընդ համարձակ խօսս նորա: Քանզի ոչ թէ նա էր սր խօսէր. այլ Հոգին Աստուած խօսէր ընդ բերան նորա ըստ վկայութեան Աւետարանին՝ զոր խօսեցաւ Գրիստոս:

Յայնժամ բարկացեալ ամիրայն ասէ. «Տարէք զդա-
առ դատաւորն մեր. զինչ հրամայէ՝ զայն արարէք»: Եւ
15 առեալ տարան զնա առ դատաւորն: Եւ ասէ՝ դատաւորն. «Զի է զի առաջի ամիրային դարձեալ ես յօրէնսն մեր և յետոյ փոշիմանեալ: Ասէ Վարդան. «Ես ոչ եմ խախտեալ յօրինացն իմոց. այլ քրիստոսնայ եմ ծնեալ և եմ ընդ

1. BZ հոգի այ. 2. % ոչ յիշեցեր վս էր է փխ. ընդէր ոչ յիշես. 3. K ամիրա էր. | C այժմ դու. | EL դու ամիրա. 4. BL յունիս և | CZ յունիս արդ. B այսմ. | Z մարդիկքս. | փխ. հնազանդ կենան B հնազանդին. Z հնազանդեն. C հնազանդի. 5. BC յունիս և. B յունի ասէ վարդան. 6. R աղայ. Z և. | B յունի ես. | G ընդէր փխ. վասն էր. | BZ յունիս քրիստոս. 7. փխ. իմ B իմ և ամ այնարհի. 8-9. C և աներկիւղ յանդիմանէր. 9. Z յանդիմանեաց. B ամիրայն փխ. եւ ամիրայն. | L ամիրայն. | Z ամ մեծամեծքն փխ. և մեծամեծքն. B յունի իւր. | Z զարմանայր. 10. CZ եթէ. | HRYZ նայ. 11. փխ. հոգին GZ հոգին սր. | Z յունի աստուած. | C թերադրէր ի բերան փխ. խօսէր ընդ բերան. | փխ. ընդ բերան B բերանով. 12. P վկայական. | խօսեցաւ ունին միայն CGM, միւսները խոստացաւ. 13. փխ. յայնժամ Z աղա. | փխ. բարկացեալ C սրտմտեալ. | Z ասաց. | H զղայ. Z զայ. 14. փխ. առ դատաւորն մեր C առ դադին. | C և զինչ. | R հրամայէ. 15. փխ. առեալ C իբրեւ. | CGHKLMRY յունիս զնա. | CZ դատաւորն բառից յետոյ անկողնում եմ յայնժամ ասէ վարդան ով դատաւոր հարցիր ի դոսա թէ վս էր եմ ըմբռնեալ զիս (C յունի յայնժամ. | C զգոսա. | Z ըմբռնեալ են. | CZ յունիս և. 16. CZ վս. փխ. զի է. | BC յօրէնս. 17. Z փոշիմանել. | C չեմ փխ. ոչ եմ. Z խախտել. 18. փխ. իմոց C մերոց. | H քրիստոսնայ. | փխ. ծնեալ... մեռանել այն է ող 18-1 B և յոժար եմ վս անուանն քի մեռանել. | CZ յունիս և եմ առ-

Քրիստոսի Աստուծոյն իմոյ. և կամիմ քրիստոնեայ մեռա-
նելո՛ւ: Ասէ դատաւորն. «Ի՞նչոցի՛ր որ թէ ոչ դառնաս յօ-
րէնան մեր՝ տամ սպանանել զքեզ»: Ասէ Վարդան. «Եթէ
զմարմինս իմ սպանանես, ապա հոգիս կենդանանայ»:

5 Յայնժամ բարկացեալ դատաւորն՝ ետ հրաման սպա-
նանել զնա: Եւ առեալ տարան զնա արտաքոյ քաղաքին:
Եւ սուրբն Վարդան ինքնին ուրախութեամբ երթայր ա-
ռաջի նոցա, որպէս թէ դր ի մեծարանս թաղաւորի ըն-
թանայ: Եւ ճշմարիտ մեծարանք էր նմոյ յերկնաւոր թա-
10 գաւորէն Քրիստոսէ: Զի թէպէտ մարմնով չարչարեալ և
տանջեալ. այլ հոգւով փարթամացեալ և գնացեալ ի հար-
սանիսն անապական: Եւ էր կոչնական հարսանեացն նա-
խազկայն Ստեփաննոս՝ առաջին նահատակն:

Յայնժամ ժողովեցան բազմութիւնք այլազգեացն ի վե-
15 րայ նորն, որպէս չար գաղանք արեան ծարաւիք: Եւ ասէ
Վարդան. «Հաւատացեալ եմ և հաւատամ զՀայրն ան-

տուծայն իմոյ. 1. C և քրիստոնեայ մեռանելոց եմ (փխ. և կամիմ
քրիստոնեայ մեռանել). | HZ քրիստոնեա. | GKLMZ մեռանիլ. 2. C
յուճի պիտացիլ. | B յուճի որ. | փխ. որ թէ CLM եթէ. | BHKLMR
Y յորէնքն. C յորէն. 3. փխ. տամ Z պիտի. | C չարչար սպանա-
նել տամ փխ. տամ սպանանել. փխ. եթէ զմարմինս ... հոգիս կեն-
դանանայ B եւ ի մահուանէ ոչ երկնչիմ որ պատճառ է կենաց. 4. փխ.
սպանանես C սպանանել տաս. | C յուճի ապա. | CZ հոգիս իմ. 5. Z
յուճի բարկացեալ դատաւորն. | C հրամայեաց դատաւորն փխ. բար-
կացեալ...ետ հրաման. | Z սպանանելոյ. 6. B եւ փխ.զնա եւ. | GHKLM
RY տարան փխ. տարան զնա. 7. փխ. եւ սուրբն....երթայր առաջի նոցա,
այն է տղ 7-8 C եւ նա երթայր ինքնակամ յօժարութեմ գհետ նոցա ուրախ
սրտիւ. | փխ. ուրախութեամբ երթայր Z կամաւն իւրով երթայր
ուրախութեմ. 8. փխ. ընթանայ Z երթայ. 9. Z ճշմարիտ այս. | Y նմայ.
10. B յուճի քրիստոսէ. MBYZ քի. | C թէպէտ և. MR թէպէտ որ. | փխ.
չարչարեալ և տանջեալ CZ աղքատ էր. 11. CZ հոգով. | K փարթա-
ցեալ. CZ փարթամացաւ. | CZ գնայր. 13. Z ստեփանոս. | փխ. առա-
ջին նահատակն Z առաջի նահատակին. C այլ և անուանակիցն իւր
վարդան մամիկոնեան. 14. C յուճի յայնժամ....արեան ծարաւիք, այն է
տղ 14-15. | Z այլազգեացն. L այլազգեացն. 15. Z յուճի նորա որպէս...ար-
եան ծարաւիք. | BGHLRY գաղան. BHRV ծարաւի. | K յուճի և.
փխ. եւ ասէ վարդան C եւ սուրբն վարդան ասէր մեծաշայն. Z եւ
նա ասաց. | L յուճի ասէ վարդան....և բազմութիւն ամբոխին, այն է
տղ 15 ԺԹԻԷԷ էր 242 տղ 5. 16. Z գհայր. | B գհայրածին որդին միածին
փխ. գհայրն ... միածին.

ծին և զՈրդին միածին, զմարմնացեալն Աստուած և զհոգին ճշմարիտ, Երրորդութիւն և մի Աստուածութիւն՝ դաւանութեամբ սրբոյն Դրիդորի Լուսաւորչին մերոյ։ Քրիստոնեայ եմ և անարգեմ զօրէնքն և զառաջնորդն ձեր 5 խաբեբայ և սուտա։ Եւ բազմութիւն ամբոխին դիմեցին ի վերայ նորա և սրով և բրով և քարամբ նահատակեցին զնա։ Եւ աւանդեաց զմաքուր հոգին իւր առ Աստուած՝ երանելին Վարդան ի փառս Քրիստոսի Աստուծոյ մերոյ։ Յայնժամ զնացին քրիստոնեայքն և բարձին զնա պատուով 10 և տարեալ եղին ի տապանի սաղմոսիւք և օրհնութեամբ և երգովք հոգևորօք։

Կատարեցաւ սուրբ նահատակն Վարդան ի թուակահութեանս Հայոց ՊՀ, յունվար ամսոյ ի Դ, Ծննդեան պահոցն, յաւուր շաբաթու, ի մետասան ժամու, և առնէ 15 բժշկութիւն բազում ցաւոց նշխար ոսկերաց սրբոյն։

1. MR լուին և զորդին միածին. Մանծինփխ.անծին և. CG լուին զմարմնացեալն աստուած. փխ. զմարմնացեալն M և զմարմնացել բանն. R զմարմնացեալ բանն. Z զմարմնացեալն. MR զհոգին սբ. 2. B սբ երրորդութի. CZ լուին երրորդութիւն և մի աստուածութիւն. 3. R զրիգորին. C ես քրիստոնեայ. B լուին քրիստոնեայ եմ. 4. փխ. անարգեմ B արհամարհեմ. CZ լուին և անարգեմ...սուտ. 5. M սուտ և խտրեբայ. C յայնժամ փխ. Եւ. K բազմութիւք. C չար ամբոխին. 6. C սրով քարիւ և փայտիւ փխ. և սրով...քարամբք. Z սրաւք. GZ բրօք. L քարիւ. 7. փխ. աւանդեաց ... մերոյ, այն է սոդ 7-8 C ի փառս քի այ մերոյ. GHKLMRYZ լուին առ աստուած. 8. B լուին ի փառս ... աստուծոյ մերոյ. Z այ փխ. քրիստոսի աստուծոյ մերոյ. M լուին մերոյ. 9. C և փխ. յայնժամ. փխ. զնացին քրիստոնեայքն և Մ զնացեալ քրիստոնէիցն. C զնացեալ քահանայիցն և ժողովրդոցն. C միծաւ պատուով. 10. փխ. եղին ի տապանի Z թողեցին զնա. 11. B լուին և երգովք հոգևորօք. CZ երգօք. 12. փխ. սուրբ նահատակն B սրն. փխ. սուրբ R սրն. C վարդան ի բաղէշ քաղաքի. M ի թուականութե. R ի թվականութե. HY ի թվականութես. BC ի թուականիս. Z ի թվին. 13. KL լուին հայոց. C ընհ. G ընհ. HKLM Y պ և հ. B ընհ ամին. փխ. յունվար ամսոյ ի BCZ յունվար ի. L ամսս. BY ի սբ ծննդեան. R ծննդեան. C յայտնութեան. GHK ի սբ ծննդեան. L լուին ծննդեան պահոցն ... ժամու. Z լուին ծննդեան պահոցն...ոսկերաց սրբոյն, այն է սոդ 13-15. 14. C լուին յաւուր շաբաթու...ոսկերաց սրբոյն, այն է սոդ 14-15. B ժամու. 15. փխ. բժշկութիւն բազում ցաւոց B բզմ բժշկութի. փխ. բազում GL ամ. GKLM նշխարք. L լուին նշխար ոսկերաց սրբոյն.

Այս վկայաբանութիւնն ունին BCGHKLMPRYZ
 ձեռագիրքը՝ C արեգ է—մարտ ժն Գանիէլ մարդա-
 բէից և երեք մանկանցից յետոյ, էջ 782''—785': GH
 KLMRY մարերի Թ մայիս ժՁ, Ջադարիայից և ուրիշ
 երեք վկայաբանութիւններից յետոյ. G էջ 498 ա''—
 500 ա'', H 463 ա'—465 ա', K 470 բ'—472 ա'', L 413
 բ'—414 բ', M 494 բ''—496 ա', R 473 բ''—475 բ'',
 Y (Ա. հատ.) 198 բ''—201 ա': Z քաղոց Խ—յունվար Գ,
 Ջոսիմոսից և Աբրահամից յետոյ. էջ 169 բ'—171 ա': B
 մարերի Բ—մայիս ժն, Իսիդորոսից յետոյ, էջ 399 բ'—
 400 բ'': Սոքա բոլորն ունին հետևեալ վերնագիրը.
 «Յայսմաւոր վկայաբանութիւն սրբոյն Վարդանայ
 նահատակին որ ի Բաղէշ քաղաքին» (B յունի նահա-
 տակին որ ի Բաղէշ քաղաքին. | C Վարդանայ որ ի Բա-
 ղէշ քաղաք կատարեցաւ. | Z փխ. նահատակին ունի
 նոր վկային. | R բաղէշ.):

Սոյն վկայաբանութիւնը ամփոփելով և համա-
 ռօտելով մէջ բերած է նաև Ջամէեան, Գ. էջ 441—
 443. Ըսոյց այստեղ նահատակութեան օրը նշանակ-
 ուած է յունվար 4, յաւուր միաշաբաթու. ինչ որ
 սխալ է փոխանակ շաբաթ, որովհետև ՊՁ—1421
 տարուայ յունվար 4-ը շաբաթ օր է ընկնում և ոչ կիւ-
 րակի: Ջամէեան Բաղէշի պարոնի անունն էլ յիշում է
 «Շամշատին ամիրայ որդի Շարաֆայ»:

Տե՛ս նաև Յայսմ. Ա. տպ. 833''—836'', Բ. տպ.
 570''—572'', Գ. տպ. հատ. Ա. 9'—10':

Ն ձեռագիրը նահատակութեան վերջում աւե-
 լացնում է հետևեալը. «Բարեխառնութե քո նոր վկային
 Վարդանայ սղորմեա ամ հաւատացելոց և յարմարողի
 ճառիս Առաքէլ վղպտին»:

...Անքն Ռարիձոր՝ որ է յանուն սրբուհւոյ Աստուածածնին, ուր էին մարմինք սուրբ նահատակացն Հապաչից քահանայիցն, որք առաջնորդութեամբ սուրբ Հոգւոյն և սիրով Որդւոյն միածնի և նախախնամութեամբ Հօրն 5 երկնաւորի ելեալ յաշխարհէն իւրեանց և եկին ի սուրբ քաղաքն յերուսաղէմ և կատարեցին զուխտս իւրեանց և հասեալ յերկիրս Հայոց և շրջէին ի վանորայս: Եւ յետոյ եկեալ ի քաղաքն Խիզան և անդ նահատակեցան ի ձեռաց աշխղզեացն: Զոր եկեալ քրիստոնէիցն բարձին զմարմին 10 երկուց սուրբ քահանայիցն Հապաչ մարտիրոսացն. և տարեալ ամփոփեցին ի վանքն Ռարեձորի, Պ և Հ թուականին Հայոց:

Սոյն վկայաբանական տեղեկութիւնը հանում ենք Ստեփաննոս վարդապետի վկայաբանութեան միջոց. ձեռագրական տարբերութիւններ, տեղեկութիւններ և ծանօթութիւններ՝ տես անդ, էջ 251 և վկայութեան վերջը:

ՄՅԵՓՈՆՆԸՍ ՎՈՐԳՈՊԵՏ ԵՒ ՊԵՏՐՈՍ ԶԵՀՆԵՐՈՅ ԽՈՋՆԵՑԻԶ

† ՊՀԳ=1424 յուճիս 2 ուր.

և ՄՅԵՓՈՆՆԸՍ ՈՒՐԱՑԱԳ Ի ՍՈՐԲ ԳԵՂՋԻ

† ՊՀԳ=1424 յուճիս 11 կիր.

Աստուածային առաքեալն և աւետարանին Քրիստոսի՝ մեծն Յովհաննէս՝ որդին Որոտման և սիրելի աշակերտն Քրիստոսի հրամայէ ի գիրս կաթուղիկէիցն՝ թէ «Երկիւղ ոչ գոյ ի սէրն. վասն զի սէր կատարեալ ի բաց մերժէ զերկիւղն»։ Եւ դարձեալ թէ «Աստուած սէր է և որ կայ ի սէրն՝ յԱստուած բնակէ. և Աստուած ի նման»։

Արդ՝ որովհետեւ գիտացաք եթէ Աստուած սէր է, վասն որոյ ուր Աստուած է՝ շնորհօք փախուցեալ է անտի երկիւղ։ Քանզի ուր թագաւորն վառեալ է զինօք և անդ¹⁰ չըջակայք նորա ոչ երկնչին ի սպառնալեաց թշնամոյն։ Այսպէս և ուր Աստուած է զօրաւիդ՝ անդ է և զօրք նորա՝ որ են դառք սրբոցն, ոչ երկնչել ի սպառնալեաց թշնամեաց յերեւելեաց և յաներևութից։ Որպէս և ասաց ինքն Որդին Աստուծոյ, եթէ «Քաջալերացարուք, զի ես¹⁵ յաղթեցի աշխարհին»։ Եւ քանզի սիրոյ զօրութիւնն գերադանց է քան զբնութիւնն, զի մոռացումն առնէ չարչարելի

2. Ե յհաննէս. 3. Ե կաթուղիկէիցն. եթէ. Ա. Յովհ. Գ. 18. 4. Ե զորայց մերժէ զերկիւղ փխ.գոյ ի տէրն...զերկիւղն. 5. Ե ասէ. եթէ փխ. թէ. 6. Ե բնակէ յած. Ե ի նմա բնակէ. Ա. Յովհ. Գ. 16. 7. Շումի արդ որովհետեւ ...այլ ինչ յերկրաւորացս հաստատէ՝ այն է տղ 7—հ, 246, տղ 5. 10. Ե երկնչին ի սպառնալեաց. 12. Ե սրբոյն. 14. Ե յայ. Յովհ. ժգ. 33.

և եղծանելի բնութեանս և միաւորէ յաւսով ընդ անեղին Աստուծոյ, վասն որոյ որք սիրով հաստատեցան ի խաչելեալն Աստուած, ոչինչ ի տարրականաց կարացին բաժանել զնոսա ի նմանէ. ոչ հուր և ոչ ջուր և ոչ այլ ինչ յերկրաւորացս: Որպէս ասէ տնօթն ընտրութեան, փոզն տարսոնացին, առաքեալն Քրիստոսի Պօղոս, եթէ Ո՛րվ մեկնեացէ զմեզ ի սիրոյն Քրիստոսի, նեղութիւն թէ անձկութիւնս. և այլն որ ի կարգին է:

Որպէս եղև այս և արեամբ ներկեալ նահատակացս սրբոց, որք կոխեցին զհուր մարմնոյն չարչարանօք և շիջուցանէին ինքեանք զբոցն ցանկութեան և վառէին զլապտեր հոգւոյ իւրեանց անշիջանելի հրովն աստուածային: Անցանէին ի ջուրս յորձանաց ըստ բանի մարգարէին և ցամաքեցուցանէին յինքեանց զախտն մեղաց ցանկութեանց: Եւ առողանէին զողիս իւրեանց ջրովն անհիւթական, այսինքն շնորհօք Որդւոյն Աստուծոյ:

Արդ ջերմութիւն արեգականն և լուսաւորութիւնն ոչ շիջանի և ստուերանայ. թէպէտ և լինիցի ժամանակ՝ զի ամպով ծածկի ի մէնջ, այլ ինքն ըստ ինքեան ներգործէ զլոյսն և զջերմութիւնն: Այսպէս և իմանալի Արեգակն արդարութեան Քրիստոս միշտ և հանապազ ծագէ զլոյս շնորհաց և գիտութեան յողիս ընդունողացն կամօք և բորբոքէ ի սէրն վերին: Ըստ որում ասաց թէ «Հուր եկի արկանել յերկիր». և թէ «Ես լոյս յաշխարհ եկի, որ հաւատայ յիս ի խաւար մի մնասցէ»:

Ձոր և այժմ ի վերջին աւուրքս և յերեկոյացեալ

5. Եւ ասէ առաքեալն սբ փա. ասէ... Քրիստոսի, տղ 5-6. 6. Եթէ. 7. Ենկութիք թէ անձկութիւք. 8. Հոգւ. Բ. 35. | Ե և զայն ևս որ ի կարգին թուէ. 9. Ե որով փա. որպէս. | Ե յունի և. | Ե յունի ներկեալ. 10. Ե սրբոցս. Ե յունի. | Ե մարմնոյ. | Ե յունի և շիջուցանէին... որդւոյն այ. այն է տղ 10-16. 11. Ե վառէի. 13. Ե յորձանաց. 17. Ե յունի և լուսաւորութիւնն. 18. Ե ըստուերանայ. | Ե լինի. | Ե որ փա. զի. 19. Ե ի մէջ. Ե յունի. | Ե ինքնեան. 20. Ե զջերմութի. 21. Ե յունի միշտ և. 22. Ե յունի կամօք. 23. Ե իւր վերստին փա. վերին. Դուկ. ԺԲ. 49. | Ե յունի ըստ որում... մի մնասցէ. 25. Յովն. ԺԲ. 46. 26. Ե յունի և. | Ե ժամանակս փա. աւուրքս... եղանակս.

Ժամուս ի ձմեռնային եղանակս բորբոքեաց զհուր շնորհաց և զլոյս գիտութեան Ուղեոյն Աստուծոյ ի սիրտ ցանկալի նահատակացն և աստուածընկալ քահանայիցն՝ Ստեփաննոս վարդապետին և Պետրոս քահանային՝ զօրոց հան-
 5 գերձեալ եմք պատմել զքաջութիւն արիութեան սոցա, որք որպէս զվարդս գարնանային փթթեցան ի մէջ Հայաստան աշխարհիս և լցին հոռով անուշութեան զեկեղեցիս քրիստոնէից։ Զի թէպէտ և անկան ի փորձութիւն, այլ օգնութեամբն Աստուծոյ յաղթեցին սատանայի։ Թէ-
 10 պէտ և անկան ի հուր մեղաց, այլ կարողութեամբն Աստուծոյ շիջուցին զգօրութիւն հրոյ ցանկութեանց, ըստ ասելոյ մեծին Պօղոսի։ Թէպէտ և սխալեցան և անկան յախտ ուրացութեան, այլ յետոյ կանգնեցին արձան դաւանութեան։ Թէպէտ և ըմբռնեցան ի ժանիս վիշապին,
 15 այլ փշրեցին զծամելիս և զգլուխ նորին։ Թէպէտ և հնազանդեցան կարեաց մարմնոյ, այլ ոչ վերջացան ի սիրոյն Աստուծոյ։ Թէպէտ զլորեցան ի վիհն չարեաց, այլ դարձեալ հաստատեցան հեղմամբ սուրբ արեան իւրեանց։

Երանելիք այս կրկին լուսաւորքս և ծաղկունք Հայ-
 20 յաստանեաց և պարծանքս քրիստոնէիցս, վարդապետն Տէր Ստեփաննոս և ցանկալի քահանայն Պետրոս, էին ի խիզան քաղաքէ։ Վարդապետն էր ի վանացն, որ յանուն սուրբ Դամաղիելի առաքելոյն Բրիստոսի, և քահանայն Պետրոս էր աշխարհական երէց և որդի քահանայի։ Եւ յազդ-
 25 մանէ չարին անկան յուրացութիւն և սուգ ածին ազգիս

1. Ե զհուր. | Ե շնորհաց. Ե շնորհացն իւր. 2. Ե յունի և զլոյս ... աստուծոյ. | Ե որդին. Ե երանելի նահատակացս փիւ. ցանկալի... քահանայիցն. 4. Ե պատմեմք զքաջութիւն նահատակութեն փիւ. հանգերձեալ եմք ... զեկեղեցիս քրիստոնէից, այն է ող 4-8. 6. Ե զառնանային. 8. Ե յունի և անկան... և սխալեցան, այն է ող 8-12. 11. Եր. ԺԱ. 34. 12. Ե պողոսի. | Ե յունի և անկան. 13. Ե յախտ ուրացութե և սխալեցան. | Ե դարձան. 14. Ե յունի թէպէտ և... պարծանքս քրիստոնէիցս, այն է ող 14-20. | Ե ըմբռնեցան. 18. Ե արեամբն. 21. Ե յունի տէր. | Ե ստեփաննոս. | Ե յունի ցանկալի. | Ե որ էին. | Ե խիզան. 22. Ե քաղաքի. | Ե ի վանքն փիւ. էր ի վանացն. 23. Ե գամաղիելին. | Ե յունի առաքելոյն քսի. 24. Ե երէց. | Ե յունի և. | Ե որ փիւ. և (երկուորդ). 25. Ե ուրացութիւ.

Հայոց. զի յորժամ լսեցին զանցս աղէտիս այսորիկ տառապեալ և գերի անկեալ ազգս քրիստոնէից, ամենեքեան ի սուգ մտին՝ քաղաք և գիւղ, վանք և անապատ, վարդապետք և եպիսկոպոսք, քահանայք և սարկաւադունք, և կուսակրօն և ամուսնացեալք, այլ և կին, ծեր և տղայ ամենեքեան աշխարէին և լային զմոլորութիւն նոցա։ Եւ շատք ի թուլամորթաց գայթակղեցան և անկան յուրացութիւն և մեծ տրտմութիւն ածին ազգիս Հայոց։

- Այլ նա՝ որ տէրն է ամենայնի՝ Յիսուս Քրիստոս Որդին Աստուծոյ ոչ անտես տրար զարեամբ զնեալ ժողովուրդս իւր մնալ ի գուրն գայթակղութեան, այլ էած զՂումն ի սիրտս նոցա՝ վարդապետին Ստեփաննոսի և քահանային Պետրոսի, որք մոռացան զտկարութիւն մարմնոյ և զինեցան հոգւովն Աստուծոյ և մասնեցին զանձինս 15 իւրեանց տանջանաց և մահու, զի որք գայթակղեցան ի նոսա, գարձեալ ևս առաւել հաստատեցան ի հաւատս Քրիստոսի՝ արիութեամբ նոցա, ըստ առաքելոյն բանին՝ որ ասէ. «Ուր առաւել եղեն մեղք, անգ. ևս առաւել յաւելան շնորհքն»։ Եկեալ ի միտս իւրեանց վարդապետն 20 Ստեփաննոս և քահանայն Պետրոս ասեն ընդ միմեանս զբանս անառակին՝ որ կայ յաւետարանին՝ եթէ «Բանի՝ վարձկանք են ի տան հօր իմոյ հացալիցք. այսինքն ի մէջ եկեղեցւոյ քահանայք և ժողովուրդք և վայելեն յանմա-

1. Ե այս. 2. Ը յունի և գերի անկեալ. | Ը հայոց փի. քրիստոնէից. 3. Ը վանականք և աշխարհականք և աշխարհէին փի. քաղաք և գեօղ... և լային, այն է ռոյ 3-6. | Ը գեօղ. 4. Ը յունի և (երկրորդ). 7. Ը շատ. | Ը յունի ի թուլամորթաց. 9. Ը տրն փի. նա որ տէրն է. | Ը ոչ եթող փի. որդին... արար. 10. Ը զարեամ. 11. Ը գայթակղութեան. | Ը էակ. 12. Ը յունի նոցա. | Ը յունի ստեփաննոսի. 13. Ը ի քննային. | Ը յունի պետրոսի. | Ը որ յետս ընկեցին փի. որք մոռացան. | Ը մարմնոյն. 15. Ը յունի իւրեանց. 16. Ը նոքօք փի. ի նոսա. | Ը յունի ևս առաւել. | Ը հաստատեցին. 17. Ը յունի քրիստոսի. | Ը սոց. Ը յունի ըստ առաքելոյն... շնորհքն, ռոյ 17-19. | Ը աքելոյն. 19. Հոգի. Ե. 20. Ը յունի ստեփաննոս. | Ը ըստ անառակին և ասեն փի. պետրոս... յաւետարանին եթէ. 21. Ը աւետարան. | Ը քան. 22. Ը մերում. | Ը յունի հացալիցք. | Ը ուկ. Ժն. 17. | Ը եկեղեցիք հայն աչք փի. Ը մէջ եկեղեցւոյ քահանայք. 23. Ը յունի և (երկրորդ). | Ը անմահական.

հաճանքն օեղանոյն և ի շնորհացն Աստուծոյ: Եւ մեք զրկեալք
ի քահանայութենէ և ի քրիստոնէութենէ: Վայ է մեզ և
եղուկ մոլորելոցս թէ յորպիսի մեծութեանց յորքան աղ-
քատութիւն անկաք, յորպիսի փարթամութեանց յորչափ
5 անարգութիւն հասար. յորդիութենէ Հօրն երկնաւորի
զրկեցաք և ի մէջ այլազգեաց խողարածք պանդխտեցաք,
այսինքն մեղաց և աղտեղի գործոց: Արդ երթիցուք առ
Հայրն երկնաւոր, ոչ եթէ աղօթիւք կամ պահօք կամ
տքնութեամբ, այլ արեամբ նահատակութեան, զի թերևս
10 ընկալցի զմեզ և թողութիւն շնորհեսցէ յանցանաց մե-
րոց: Քանզի մեծ են յանցանք մեր, զի զբազումս գայ-
թակցեցուցաք: Եւ այս ցաւս այլ իւրք ոչ բժշկի, բայց
միայն հեղմածք արեան մերոյ. զի մի ժառանգիցեմք զպա-
տուհասն տէրսնական հրամանին, որք զմի ի փոքրկանց
15 գայթակղեցուցանեն: Այլ որպէս տրամեցուցաք զեկեղեցի
Աստուծոյ, դարձեալ ուրախացուցանեմք չարչարանօք մարմ-
նոյս մերոյ: Զի որք սուգ զգեցան յուրացութիւն մեր,
դարձեալ բերկրին ի նահատակութիւն մերս:

Յայնժամ արիացեալք ի շնորհաց Սուրբ Հոգւոյն վար-
20 դապետն Ստեփաննոս և քահանայն Պետրոս՝ զմիմեանս
քաջալերէին անխախտելի մնալ ի սիրոյն և ի հաւատոյն
Քրիստոսի և ոչ երկնչել ի մահուանէ: Այլ որպէս միմեանց
պատճառ ասեն գայթակղութեան, նոյնպէս լիցուք և
փրկութեան. որպէս ասէ Սողոմոն՝ Վեղբայր յեղբօրէ օղ-
25 նեալ որպէս զքաղաք ամուրս:

1. Ը յունի եւ ի շնորհացն այ. | Է զրկեալ. 2. Է այլ և քրիստոնէութենէ
անուանէ փխ. և ի քրիստոնէութենէ. | Ը յունի և եղուկ մոլորելոցս.
3. Է որպիսի. | Ը փարթամութենէ ի յաղքատութի անկաք փխ. մե-
ծութեանց...հասար. | Է որքան. 4. Է որչափ. 6. Ը այլազգաց. | Է
խողարած գրօեցաք. 7. Ը յունի այսինքն ... գործոց. | Ը դարձցուք
փխ. երթիցուք. 8. Ը մեր փխ. երկնաւոր. | Ը միայն փխ. եթէ. Ը և
պահօք փխ. կամ պահօք կամ տքնութեամբ. 9. Ը նահատակութեամբ.
Է նահատակութիւն. | Է յունի զի. 10. Ը յունի զմեզ. Ը մեզ փխ. յան-
ցանաց մերոյ. 11. Է եւ քանզի. 12. Ը յունի եւ այս ցաւս...ի նահատա-
կութիւն մեր, այն է ող 12-18. 13. Է յարեամբ. 19. Է հոգոյն. 21. Է
հատապատեցին փխ. քաջալերէին. | Ը ի հաւատս և ի սէրն. 22. Ը յունի
այլ որպէս...քաղաք ամուր, ող 22-25. 24. Է սողոմոն. | Առախ. ԺԼ. 19.

Նստան երկրքեան ի քաղաքն Ռադէշ և գրեցին բանս հաւատոյ դաւանութեան ի սուրբ Նրորդութիւնն և ի մի աստուածութիւնն, այլ և ի մարգեղութիւնն Գրիստոսի Աստուծոյ և նախատինս ազգին Տաճկաց և օրինաց նոցա և և առաջնորդին իւրեանց և ասէին թէ Վեղար եւթ յօրինաց ձերոց և ի կրօնից, և զԳրիստոս ճշմարիտ Աստուած դաւանիմք: Եւ դուք սուտ էք և խաբբայ և առաջնորդն ձեր որդի սատանայի և կարապետ Նեոխնն, որ ինքն մելորեցաւ և զձեզ մելորեցոյց»:

- 10 Եւ յուղարկեցին զթուղթն ի Խիզան՝ մօտ ի դատաւոր քաղաքին, ապա և ինքեանք վարդապետն Սանփաննոս և քահանայն Պետրոս ելեալ ի քաղաքէն Ռադէշու և մտեալ ի ճանապարհ՝ գնացին ի Խիզան. զերկիւղ մահու ի բայ եղին և օգնականութեամբ Որդւոյն Աստուծոյ՝ որ 15 պէս զանդամանդեայ վէմ հաստատեցան: Եւ զմիմեանս քաջալերէին և յորդորէին ի ճանապարհին. «Երթամք, ասեն, գտանել զմարդարիտն մեր, զոր կորսուաք ի քաղաքին Խիզան: Դնամք վառել զծրագն հաւատոյ՝ զոր շիջուցաք ուրացութեամբ: Երթեալ զնեսցուք զանգին մարդաւորսն, զակն պատուական, զի ծախեցաք ուրացութեամբ: 20 Երթիցուք գտանել զարծաթն հաւատոյ՝ զոր թալեցաք ի հող անօրէնութեան: Երթեալ կանգնեսցուք արձան հաստատութեան՝ զոր խախտեցաք գործով գայթակղութեան: Դնամք ծածկել զհօտն դարչութեան՝ զոր սփռեցաք ի հոտ 25 տոտելիս քրիստոնէից և փոխանակ նմին բուրեցուք հոտ

1. Ե երկրքեանն. Ը յունի. 2. Ը յունի հաւատոյ. 3. Ե աստուծոյ. Ը ի մարգեղութի. 4. Ը յունի աստուծոյ. Ը այլազգեացն և ասեն թէ հրաժարեալ, փիւ. ազգին տաճկաց...քեղար. 5. Ը յօրինանաց. 6. Ը յունի և (եկեղեղ). 7. Ը դաւանմք. Ը յունի եւ դուք...մելորեցոյց, տղ 7-9. 8. Ը Նեո. 10. Ը ուղարկեցին. Ը ի Խիզան առ դատաւորն և ապա ինքեանք յիտոյ գնացին փիւ. ի Խիզան...վէմ հաստատեցան, տղ 10-15. 14. Ը որդոյն. 15. Ը զանդամանդեա. 16. Ը և յորդէին. Ը յունի. Ը և ասէին. երթամք գտանելմք. 17. Ը յունի ի քաղաքին խիզան. 18. Ը վառելու. Ը և վառելմք. Ը մեր, փիւ. հաւատոյ. 19. Ը յունի երթեալ...գայթակղութեան, տղ 19-23. Ը գնացուք. 21. Ը թողեցինք. 22. Ը կանգնեսցուք. 24. Ը զհօտ. Ը ի մէջ հաւատացեալ փիւ. ի հոտոտելիս. 25. Ը և գայթակղե-

անմահութեան զբանս դաւանութեան՝ որ ելեալ տարածեացի յողորտս տիեզերաց: Մի երկիցուք ի մահուանէ՝ որ կենդանութիւն բերէ. մի զարհուրեացուք ի տանջանոցն՝ որ զպսակն պարգւէ. մի երկմտեացուք ի յուսոյն՝ որ առ ձ Աստուած վերացուցանէ:

Յայնժամ դնացեալ մօտին ի վանքն Բարիձոր՝ որ է յանուն սրբուհւոյ Աստուածածնին, սւր էին մարմինք սուրբ նահատակացն Հապաշից քահանայիցն, որք առաջնորդութեամբ սուրբ Հոգւոյն և սիրով Որդւոյն միածնի և նախախնամութեամբ Հօրն երկնաւորի ելեալ յաշխարհէն իւրեանց և եկին ի սուրբ քաղաքն յերուսաղէմ և կատարեցին զուխտս իւրեանց և հասեալ յերկիրս Հայոց և չրէին ի վանսրայս: Եւ յետոյ եկեալ ի քաղաքն Խիզան և անդ նահատակեցան ի ձեռաց այլազգեացն: Զոր եկեալ քրիստոնէիցն բարձին զմարմին երկուց սուրբ քահանայիցն Հապաշ մարտիրոսացն. և տարեալ ամփոփեցին ի վանքն Բարեձորի, Պ և Հ թուականին Հայոց:

Իսկ վարդապետն Ստեփաննոս և քահանայն Պետրոս երկրպագեալ սրբուհւոյ Աստուածածնին և նշխարաց մարտիրոսաց՝ որ ասացաք, և մնացեալ անդ աւուրս երեք և մեծաւ զղջմամբ և լալով խռոտովանեցան և հաղորդեցան ի կենարար մարմնոյ և յարենէ Որդւոյն Աստուծոյ, յաւուր մեծի համարձմանն Քրիստոսի:

Ապա ասեն միաբանիցն՝ որ անդ էին, եթէ չմնամք

ցաւք զնոսա. դարձեալ հաստատեցուք զխախտեալսն ի հաւատոցն ի սէրն քիւ Եւ այսպիսի բարի խորհրդով, փիւ և փոխանակ... յայնժամ, թող 25-6. 3. Է ի տաջանացն. 6. Է յունի է. 7. Է սրբուհւոյ. 8. Է հապաշ կրօնաւորացն, զոր ի հիզան սպանին և անդ բերեալ թաղեցին. և կացեալ նոցա անդէն, փիւ. հապաշից ... մնացեալ անդ. այժմ թող 8-20. 9. Է հոգոյն. 12. Է զուխտ. 15. Է բ փիւ. Կրկուց. 17-Է թրւականին. 19. Է սրբուհւոյ. 20. Է յունի և մեծաւ ... լալով. 22. Է ի փրկական փիւ. ի կենարար. Է արեան. Է որդոյն. 24. ապա ասեն... և ասէին, այժմ թող 24—էր 253, թող 1 հաստածք Ը համառօտմ է այսպէս. և և ասեն ցմիաբանս ուխտին. արարէք վասն մեր աղօթիս, զի տացէ մեզ սէր արիւնթիւն հանդիսանալ ի մարտիս որ առաջի մեր կայ. զի պատճառ. և կար զայթակղութեան ամենայն քրիստոնէից. այժմ լիցուք պատճառ հոստատութեան հաւատոյ ամենայն հաւատա-

- մեր ի տեղի նահատակութեան, ի յասպարէզն -կատարուման, ի հանդէսն քաջութեան, ի թէատրոնն արիութեան. զի ուր մերկացաք զգետնն պայծառութեան և զգեցաք զհանդերձն անօրէնութեան, դարձեալ անդ թօթափելք
- 5 զարդն աղտեղութեան և զգենուժ զպատմութեանն որ տունց ապականութեան, զոր արեւմբ մերով զարդարեմք ի գոյն վարդի: Մեր եղաք պատճառ դայթակղութեան բազմաց, մեր լիցուք առիթ հաստատութեան քրիստոնէից: Զի որք տրտմեալ էին վասն մեր ուրախացին ազգ
- 10 քրիստոնէից. և ուրք ուրախացեալ էին ի վերայ մեր սատանայ և կամարաքն իւր տրտմեացին: Այլ և դճւք, հոգեւոր եղբարք մեր, աղօթս արարէք վասն մեր և ազաչեցէք զԱստուած, զի տացէ մեզ կարողութիւն համբերել չարչարանացն և արժան լինել ողորմութեան Նորա. քանզի
- 15 դժար է կամաւ զմահ յանձն առնուլ: Այլ դուք աղօթիւք օգնական լերուք մեզ. և մեր յուսալով ի խաչելեալն Քրիստոս և յանձն առնեմք ի նա զանձինս մեր: Եւ գնամք առաջի այլազգեացն և խոստովանիմք ի մէջ նոցա՝ զՔրիստոս Աստուած և Որդի Աստուծոյ: Զի և նա խոստովա
- 20 նեացի զմեզ առաջի Հօր և հրեշտակաց սրբոց:

- Յայնժամ ելեալ ի վանացն և միաբանքն ամենայն լային զհետ նոցա. և բազում ողբովք և արտասուօք ազաչէին զԱստուած՝ օգնական լինել նոցա և տալ համբերութիւն: Եւ մօրն երկուքն՝ Ստեփաննոս և Պետրոս ի քա
- 25 ղաքն Խիզան և գնացեալ ի դուռն եկեղեցւոյն երկրպագեցին անդ և արտասուօք՝ աղօթս մատուցանէին առաջի Աստուծոյ: Եւ օրն էր ուրբաթ՝ ի 6 ժամու առուրն:

Յայնժամ ելեալ գնացին ի մէջ քաղաքին, համար

ցիւոց: Յայնժամ միաբանք սուրբ ուխտին բազում լալով և ողբալով յանձն արարեալ Աստուծոյ, ճանապարհորդեցին զնոսա: Եւ նոքա զնացեալ ի քաղաքն հիզան՝ աղօթեցին առաջի եկեղեցւոյն և երկրպագեցին: Եւ էր օրն այն ուրբաթ՝ զոր ելեալ ի վից ժամ առուրն ի մէջ քաղաքին և աղաղակէին մեծաձայն և ասէին թէ. 7. Ե դայթագրութե. 8. Ե լիցեմք. 12. Ե եղբայրք. 18. Ե այլազգոցն. 22. Ե արտասուօք. 25. Ե եկեղեցոյն. 27. Ե յաւրն.

ձակ և բարձրաձայն աղաղակէին և ասէին. «Քրիստոս Աստուած է ճշմարիտ, լոյս ի լուսոյ, և Աստուած յԱստուծոյ, ծնեալ ի սուրբ կուսէն Մարիամայ, խաչեալ և թաղեալ և յարուցեալ ի մեռելոց և համբարձեալ փառօր 5 յերկինս, նստեալ ընդ աջմէ Հօր. և դարձեալ դալոց է ի դատել զերկիր: Ով որ զնա Աստուած դաւանէ, զկեանսն յաւիտենականս ժառանգեսցէ, և որք ոչ դաւանեն՝ զտանջանսն յաւիտենականս ժառանգեսցեն: Բայց դուք, ով անօրէնք, որդիք խաւարի և կորստեան, դուք և մուրեր 10 ցուցիչ առաջնորդն ձեր, զայս յայտնի դիտասցիք՝ զի դուք սուտ էք և մուրեալ և մեք հրաժարեալ և բեղար եմք յօրինաց ձերոց, զոր խաբեաց զմեզ սատանայ: Այժմ՝ դարձեալ հաւատամք բոլորով սրտիւ ի Քրիստոս Աստուծոն մեր, զի նա է սահղծօղ ամենայն արարածոց երկնի և 15 երկրի, երևելեաց և աներևութից, տէր կենաց և մահու: Զոր և այսօր մեք զանձինս մեր ի մահ մատնեմք վասն սիրոյ նորա, զի արժանի լինիցիմք զնա տեսանել. զի ով որ զնա տեսանէ, ոչ է մեռեալ, այլ է միշտ կենդանի: Զի և ինքն Քրիստոս Աստուած մեր թէպէտ և խաչեցաւ

3. Ե լուսնի սուրբ. 4. Ե լուսնի և (առաջիկեր). Ե լուսնի փառօր. 5. Ե լուսնի դարձեալ. 6. Ե ի դատաստան փի. ի դատել զերկիր. Ե է դաւանեալ, զկեանքն յաւիտենական. 7. Ե ժառանգէ. Ե յորք ոչ են դաւանեալ զտանջանսն անվաղջան ժառանգեսցէ. 8. ամբողջ բայց դուք... և ապականի այն և ռոդ 8 — էջ 256, ռոդ 21 հաստատմը Ե համառօտմ է այսպէս. զայս յայտնի դիտասցիք, զի մեք հրաժարեալ եմք ի ձէնջ և օրինաց ձերոց, զոր խաբեաց զմեզ սատանայ. հաւատամք ի կենդանի ամեն մեր. զի զոր զկենդանի քան ամ դաւանէ, զմահ մի տեսցէ, այլ դաւանեցնից կեանսն ժառանգեսցէ: Եւ բազմութի այլազգեացն ժողովեցան և առեալ զնոսա ի մէջ՝ շողորթեցին և ասէին. միթէ արեալ էք և խելադարեմ, որ այդպիսի բանս խօսիք և նախատէք զմեզ և զօրէնս: Յայնժամ պատասխանեալ սուրբքն ասին. մեք ի յարեցութենէ մեղաց՝ այժմ թափեցաք. և ի խելադարութէ իմաստնացաք. և դարձեալ անմահական բաժակ արբաք՝ և զմայլեալ սարկսօշացաք սիրովն քիւ Զի սէրն քի՛ կրկին վառեցաւ ի սիրտս մեր. և ոչ երկնիմք ի մեռանելոյ՝ ոչ սրով՝ և ոչ քարով. ոչ հրով՝ և ոչ այլ ինչ տանջանօք. և արձակեցին զգօտիս իւրեանց. և հոնեալ զհանդերձս իւրեանց ձգեցին ի նոսա. և ասին. այս է օրէնքն ձեր սնտոխ՝ որ պիտի հնանայ և ապականի 15. Ե աներևոյթից.

և թաղեցաւ, այլ յարեալ ի մեռելոց և է կենդանի յերկինս։ Եւ զդաւանողս իւր կենդանացուցանէ՝ առա յուսով և արդարութեամբ, և տնդ հոգւով և մարմնով և անճառ փառք։ Իսկ մուրեալ և մուրեցուցիչ առաջնորդն ձեր ինքն
5 մեռեալ է մեղօք և մարմնով և հոգւով ի յաւիտենից տանջանսն կայ և հետևող ընորա նման նմա լինելոյ են. որպէս և Քրիստոսի հետևողքն Աստուծոյն մերոյ՝ նման նորա»։

Եւ դարձեալ ի քրիստոնեայսն ասեն. «Էալի և եղկելի էաք ի մէջ աշխարհի և ոչ դիտէաք. այլ իբրև դար
10 ւեալ չըջէաք ի մէջ մարդկան կուրացեալ մօռք և գործով անօրէնութեան. այլ այժմ թափեցաք ի մէջ դարբեցութիւնն զայն որ զեղխութիւն էր և անմոռութիւն։ Եւ այսօր արեալ սիրովն Քրիստոսի և մոռացեալ զսէր աշխարհիս և զոր ի սմա, այլ և զմարմինս մեր, զի ինքն
15 Քրիստոս սիրեաց զմեզ և պարգևեաց զցանկալի օրս այս մեզ՝ որ է մեծ աւետիս հոգւոց մերոց։ Զի այսօր ուրախութիւն է և ի յերկինս՝ վասն մեր մոլորելոցս»։

Զոր յայնժամ դարձեալ ասեն քրիստոնէիցն. «Գնացէք ի մէջ ի զատ, զի մի յորժամ զմեզ սպանցեն, զմադձ
20 դաւանութեան չարեաց իւրեանց ի ձեզ թափեսցեն և ձեզ մնաս ածեն։ Այլ դուք ազաչեցէք զԱստուած, զի տացէ մեզ կարողութիւն համբերել չարչարանաց»։

Ապա երկուքեանն իբրև ի միոջ բերանոյ վարդապետն Ստեփաննոս և քահանայն Պետրոս աղաչէին զԱստուած և
25 ասէին. «Ո՛վ Տէր Յիսուս խաչեալ թաղաւոր, մի յիշեր զմեզս մեր զառաջինս։ Այլ որպէս ընկալար կրկին զղլումն Պետրոսի, որ դառնապէս արտասուեաց, ընկալ և այժմ զապաշխարութիւնս մեր որ զարինս հեղումք վասն Գո։ Եւ որպէս խաչակցին քում՝ աւաղակին ի մեծի սուրբաթին
30 բացեր դուռն դրախտին, վասն զի խոստովանեցաւ զքեզ արքայ և Տէր, եգիտ հովին քաջ Որդին Աստուծոյ և արժանաւորեաց այսմ հանդիսի և նահատակութեան զմեզ»։

3. Ե հոգով. 4. Ե մոլորացիչ. 5. Ե հոգով. 16. Ե հոգոց. 22. Ե համբերեալ. 25. Ե յիշեր. 28. Ե հեղեմք.

Այսօր լուսնամբ զպատմութեանս հոգւոց մերոց արեամբ
մերով յառաջին յանցանացն, զի արժանի լիցիմք զՔրիս-
տոս զգննուլ: Այսօր զարդարեմք զմարմինս մեր կարմրա-
գոյն արեամբ մեր, հարսնացուցանել փեսային երկնաւորի
5 Քրիստոսի: Այսօր աւետիս է մեզ, զի չարչարակից եղաք
նահատակացն առաջին, մոցսւք ընդ նոսա ի յառադատ
վերին: Այսօր ցնծութիւն և ուրախութիւն է մեզ, զի ա-
զատիմք ի վշտաց աշխարհիս և մոռանեմք ի խորանն երկ-
նային: Այսօր առաւել խնդութիւն եղև մեզ քան զամե-
10 նայն ժամանակս կենաց մերոց, զոր ապրեցաք յերկրի,
զի զճմարիտ կեանքն Քրիստոս տեսանեմք: Բայ և մեզ
յառուր ուրբաթուս զգուռն ողորմութեան քո, որ չարչա-
րակից բեղ լինիցիմք, զի և փառաց քոց հաղորդս արաս-
ցես, վասն զի դաւանեմք զքեզ Տէր և Աստուած, ի յայսմ
15 ատենիս: Ո՛վ Տէր, դժւ լեր մեզ պարիսպ և՝ ապաւէն և
ընկալ զոգիս մեր ի խորանս երկնից: Զի ի քեզ յուսա-
ցաք և վասն անուան քո մեռանիմք:

Յայնժամ դաւք քրիստոնէիցն փախեան յահէ անօրի-
նացն. և բազմութիւն այլազգեացն դիմեցին առ հասարակ
20 ի վերայ նոցա, և առեալ կացուցին զնոսա ի մէջ իւրեանց
բազմութիւն գայլոց զերկուս գառինսն՝ զՍտեփաննոս
և զՊետրոս, որ հանդերձեալ էին զինքեանս պատարադ
մատուցանել Աստուծոյ: Խօսել սկսան առ նոսա ազդ ա-
նօրինացն և ասեն. «Միթէ արբեալ էք կամ խելագար-
25 եալ, որ այդպիսի բանս խօսիք և նախատէք զմեզ և զօ-
րէնս մեր և զառաջնորդն և ձեր անձինդ մահ կամենայք»:

Յայնժամ ոլատասխանեալ սուրբքն ասեն. «Ո՛վ ա-
նդգամք և անմիտք, որդիք կորստեան և զաւակք սոստա-
նայի. դժւք էք խելագար և արբեալ անօրէնութեամբ:
30 Մեք այժմ թափեցաք ի մէնջ զարրեցութիւն մեզայ և
իմաստնացաք ի խելագարութենէ: Եւ դարձեալ նոր դինի
եմք արբեալ և սարխօշացեալ սիրով Յիսուսի Քրիստոսի

1. Ե հոգոց. 5. Ե զմեզ. 8. Ե ի վշտաց. 10. Ե երկրի. 11. Ե տեսանեմ.
17. Ե մեռանիմ. 21. Ե զք. 24. Ե արբեալ. 25. Ե այսպիսի. 27. Ե ասէին.

Որդւոյն Աստուծոյ, զոր կորուսեալ էաք զսովորական գի-
նին մեր զբաժակն անմահութեան և այսօր գտեալ ար-
բաք, էնց որ այլ ոչ լրջանամբ, եւ մինչև ցայսօր թէպէտ
և կենդանի էաք մարմնով, այլ մեռեալ էաք հոգւով: Այլ
5 այժմ թէպէտ և մեռանիմբ մարմնով, այլ հոգւով և ար-
դարութեամբ. կենդանանամբ ընդ կենդանւոյն Քրիստոսի
Աստուծոյն մերոյ: Այլ դուք թէպէտ և մարմնով կենդանի
երեւիք, այլ աստ հոգւով էք մեռեալ և անդ հոգւով և
մարմնով զդժոխքն յաւիտենից ժառանգէք և զթանձրա-
10 մած խաւարն և զանքուն որդն և զտարտարոսն և զլալ
աչաղն և զկրճտել առամանցն: եւ մեք ոչ երկնչիմբ ի յաշէ
ձերմէ, և ի սրոյ տանջանացն՝ զի էնց հալաւ էնք հագել
ի հոգիս մեր՝ զսէրն Քրիստոսի Աստուծոյ մերոյ, որ ոչ
ի սրոյ վախենամք և ոչ ի քարէ և ոչ ի հրոյ և ոչ ի մահ-
15 ուանէ: Այլ և զայս դիտասցիք զի Մաշային լաւ է մեր
քան զօրէնքն ձեր և զխաբեբայ առաջնորդն, զի նա կոր-
եալ և զձեզ կորոյսա:

Եւ առեալ զգօտիս իւրեանց ընկեցին առաջի նոցա
և զհանդերձն հանեալ և ասեն. «Այս է օրէնքն ձեր
20 սնստի. առէք ի ձեզ, զի օրէնքդ ձեր այդ հանդերձիդ
նման է, որ պիտի հնանայ և ապականի»:

Յայնժամ մեռեալ նոցա որպէս զարիւնարբու գա-
ղան և դիմեցին ի վերայ Պետրոս քահանային բրով և
հարեալ կատորեցին զբազուկս նորա և ընկեցին ուշաթափ.
25 և նա զօրացեալ շնորհօքն Աստուծոյ՝ ելեալ կանգնեցաւ
ի վերայ ոտից իւրոց և բարձրաձայն ասաց. «Ո՛վ վար-
դապետ, զի՛ յապաղես, տես զի ահա Քրիստոս եկեալ
կոչէ զմեզ: Եւ վարդապետն ևս առաւել զօրացաւ ի սա-

1. Ե որդոյն. 4. Ե հոգով. 5. Ե մարմով. 6. Ե կենդանոյն.
7. Ե մարմով. 8. Ե հոգով. 9. Ե հոգով. 11. Ե զկրճտել. 15. Ե զայլսն.
19. Ե յունի է. 20. Ե յունի սնստի. 21. Ե նման. 22. Ե նց, բայց յետոյ ուղղած
նք. Ե արիւնարբու. 23. Ե նց և բրով հը՝ ի զբազուկն պտրս քահային
և կտրեցին և ընկեցին զնայ փս. պետրոս... ընկեցին. 25. Ե ի շնոր-
հացն. Ե կանկնեցաւ. 26. Ե ասէ բարձրաձայն. 27. Ե ապաղէս. Ե
ահայ. 28. Ը յունի և վարդապետն... ի պատասխանին.

տասխանին։ Եւ նոյն ժամայն սրով և փայտիւ զՊետրոս քահանայն նախատակեցին ի նոյն տեղին և ի վարդապետն խնայեցին, զի թերևս երկնչի և թուլանայ ի հաւատոցն։ Իսկ վարդատիպ պատկեր վարդապետին պայծառացաւ 5 որպէս զանուանակցին իւրոյ՝ Նախավկային և սկսաւ յանդիմանել զմոլորութիւն նոցա և զանօրէնութիւն, որպէս Նախավկայն զազգին Հրէից։

Յայնժամ եհար դատաւորն ապտակ ի գլուխ վարդապետին։ Եւ վարդապետն ոյժ առեալ յԱստուծոյ և 10 պնդեալ զսիրտն՝ եհար ուժգնակի ձեռամբն յերեսս դատաւորին։ Իսկ բազմութիւն Արամայն դիմեցին ի վերայ կացնով և թրով, քարիւ և փայտիւ. անդ կատարեցին զնոսա զերկոսեանն, պատուական քահանայն զՍտեփաննոս և զՊետրոս, զնորարողըն ծաղկունքն, զլուսափայլ 15 աստղունքն, որ նոր լուսաւորեցին զեկեղեցիս Հայաստանեաց, զանշիջանելի ճրագունքն որ բարձրացան յաշտանակի ի մէջ քրիստոնէից, զքաղցրահամ աղբերակունս՝ որք կազկացուցին բոլրամբ արեան իւրեանց զկօրդացեալ և զչորացեալ միտս բազմաց և պտղաբերեցին 20 յաստուածապաշտութիւն։

Ընդ որս և մի ոմն Ստեփաննոս անուն, որ և նա տաճկացեալ էր, յորժամ լուաւ զնախատակութիւն անուանակցին իւրոյ՝ զՍտեփաննոս վարդապետին և զՊետրոս քահանային, և նա հաստատեցաւ կրկին յառաջին հաւատն

1. Ե եւ զքհնայն պետրոս նախատակեցին և ի նա խնայէին և ողորէին. թէրևս. փխ. եւ նոյն ժամայն...թէրևս. 4. Ե վզտն և վարդատիպ պատկերն պայծառացեալ կերպարանօք ոպ զանուանակիցն իւր զնախավկայն զստեփաննոս։ Սկսաւ անդիմանել՝ փխ. վարդատիպ ...յանդիմանել. 6. Ը յուճի և զանօրէնութիւն. 7. Ը զազգն. 9. Ե և նա ուժ առեալ ի շնորհացն այ. 10. Ե յուճի ուժգնակի. | Ը յերես. 11. Ե բազմութին անօրինացն. | Ե ի վրնր. Եւ. 12. Ե դանակով և քարով. և բրով. փխ. քարիւ և փայտիւ. | Ը յուճի անդ. 13. Ը յուճի զնոսա. | Ե զբ. | Ը զնորարողըն ջհան որ լուսաւորեցին զհաւատացեալսն քի. և զկորդացեալ միտս մարդկան դարձեալ փխ. պատուական...բազմաց և, այն է որդի 13-19. 18. Ե արեամբն. 19. Ե զչորարացեալ. | Ե պտղաբերեցին. 21. Ը ստեփանոս. | Ե անուամբ. | Ե ոս. 22. Ե լսեց. 23. Ը ստեփաննոս. | Ե յուճի և զպետրոս քահանային. 24. Ե ոս. | Ը յուճի կրկին.

իւր՝ ի քրիստոնէութիւնն։ Զոր կալեալ անօրինացն յետ ինն աւուր նահատակութեանն սոցա՝ յերկիրն Խորձայ՝ ի գեօղն որ կոչի Սորբ և շատ ողորեցին սիրով ոչ դառնալ ի տաճկութենէ և ոչ կարացին խախտել զնա ի հաւատոցն Քրիստոսի, զցանկալի վկայն զՍտեփաննոս։

Ապա սկսան ի չարչարել և նա ասէ. «Ես քրիստոնեայ եմ և զՔրիստոս Աստուած հաւատամ, զի նա է արարիչ երկնի և երկրի։ Եւ ես ի մահուանէ ոչ երկնչիմ, զի զկենդանին Քրիստոս տեսանեմ։»

- 10 Եւ մայր նորա՝ քաջահաւատ և երկիւղած յԱստուծոյ՝ ի բաց եդեալ զկանացի տկարութիւնն, եկեալ գէմ որդւոյն և ասէր. «Միրելի և քաղցրիկ որդեակ իմ, սաղաւ մի համբերէ և հասանես անճառ փառացն և աստուածային տեսոյն. ի յաշխարհս բարի անուն ժառանգես և յուրա-
15 ցութենէ աղատիս, ի մարտիրոսաց դասն խառնիս և յերկնից արքայութիւնն մտանես։»

- Այս բարեպաշտ կինս նման եղև Նախնոյն Շամունէի, կնոջն պատուական և աստուածասիրին, որ զեօթն որդիան յորդորեաց ի չարչարանս, ոչ ելանել յօրինացն Մովսէսի։
20 Եւ մօրն Կիւրղի հայրապետին՝ Սրբուհոյն Աննայի և ողջախոհութեանց ծնողին մեծին Գայիանեայ, որ զՀռիփսիմէ խրատէր պինդ կենալ և ոչ լսել կամաց թաղաւորին։ Այլ և մօրն Մելիտոնի, որ էր ի քառասնեոցն։ Նոյնպէս և հաւատարիմ կիներն մայրն Ստեփաննոսի խրատէր զորդին ան-
25 խախտելի մնալ ի քրիստոնէութեան հաւատոցն։

1. Ե այսինքն փս. իւր. | Ե կալեալ զնա. 2. Ե յաւուր նահատակութե նց. | Ե խորձայ. 3. Ե սորբ կոչի. | Ե յունի սիրով. 4. Ե ի տաճկութենէն. | Ե խաբանել փս. խախտել զնա. 5. Ե վկայն քի. 6. Ե որ ասէր, փս. ապա ... ասէ. | Ե յունի ես. 7. Ե դաւանեմ փս. հաւատամ. 8. Ե երկնին. | Ե և սկսան չարչարել զնա, փս. եւ ես ... տեսանեմ. 10. Ե մայրն. 11. Ե տկարութի. | Ե Ե որդոյն. 12. Ե ասէ. | Ե քաղցր. 13. Ե հասանիս. | Ե փառաց. 14. Ե սիրոյն. ի աշխարհս փս. տեսոյն ... բարի. | Ե ուրացութե. 15. Ե երկնից արքայութի. 17. Ե մօրն շամունեայ, փս. Նախնոյն... մովսէսի, 17-19. 20. Ե սրբուհոյն. | Ե յունի սրբուհոյն աննայի. | Ե ողջախոհեաց. 21. Ե գայիանեայ, փս. մեծին... թաղաւորին. 23. Ե մելիտոնի. Ե մելիտոնին. | Ե խրատեցին զորդիս իւրեանց արիաբար մեռանել վասն հաւատոց և սի-

Իսկ բազմութիւնն այլազգեացն յորժամ տեսին թէ ոչ կարացին դարձուցանել զնա ի հաւատոցն Քրիստոսի, յայնժամ որպէս գաղան յարձակեցան ի վերայ Ստեփաննոսին և նահատակեցին:

5 Եւ եկեալ քրիստոնէիցն բարձին զպատուական մարմինն հրաշագեղ և քաջ նահատակին նոր վկային Ստեփաննոսի և եղին ի գերեզմանի՝ ի գետն Սորբ, ի փառս Քրիստոսի Աստուծոյ մերոյ:

Իսկ զցանկառի վկայքն Քրիստոսի՝ զփարդապետն Ստեփաննոս և զքահանայն Պետրոս յորժամ, նահատակեցին ի Իիզան քաղաքին, առեալ անօրինացն զպատուական մարմինս նոցա և հանեալ ի քաղաքէն ի դուրս առ ի յայրեր:

Եւ քրիստոնեայքն 15,000 դրամ տուին կաշառ և ոչ կարացին առնուլ զպատուական մարմինս նոցա:

Ապա ժողովեցին ալլազգիքն շատ փայտ և ժառեցին հուր, և արկին զսուրբն անդ, և այրեցաւ փայտն և շիջաւ հուրն և ոչ այրեցան մարմինք նոցա: Յայնժամ հանին ի հրոյն և մասն մասն կտրատեցին և ընկեցին ի կրակն:

20 Եւ ժողովեցին այլ փայտ և այրեցին: Իսկ մաքուր հոգիք նոցա վերացան յերկինս և խառնեցան ի գունդս հրեշտակաց, անդ ուր ժողովք մարտիրոսացն են և խումբ նահատակացն: Եւ բուրեաց հոտ անուշութեան նոցա յոլորտս

րոյն որ առ ած. փխ. էր ի քառասնիցն...հաւատոցն, առ 23-25. 1. Շայրազգացն. | Ե յունի տեսին թէ. 2. Ե հաւատոցն. | Շ ի քսէ. դիմեցին իբրև զկատաղի գաղան ի վերայ նորա՝ նահատակեցին զնա, փխ. ի հաւատոցն... նահատակեցին. 3. Ե արձակեցան. 5. Շ մարմին նորա, փխ. մարմին...ստեփաննոսի. 6. Ե քաջ. 8. Շ յունի աստուծոյ մերոյ. 9. Ե յունի քրիստոսի. 10. Ե պէտրոս. 11. Շ ի հիզան. | Շ յունի քաղաքին. | Շ ալլազգեացն. | Ե զպատուական. Շ յունի. 12. Շ յունի մարմինս նոցա. | Շ տարան, փխ. ի դուրս առ. 14. Ե տրւին. | Շ և ժողովեալ բազում փայտս և վառեցին ի վր նց և փայտն այրեցաւ և մարմինք որոցն մնացին անկիղելի. զոր հանեալ ի հրոյն՝ մասն մասն կտրատեցին և ձգեցին ի կրակն և շատ քանացին, փխ. եւ քրիստոնեայքն...այլ փայտ, առ 14-20. 22. Շ յունի անդ ուր...նահատակացն. 23. Ե բուրեցաւ. | Ե անուշութի.

տիեզերաց, քանզի հոգևոր վարդ փթեցնան նոքա ի մէջ
Հայաստան աշխարհիս: Զի որպէս վարդն ի փշոց մէջ կար-
մրանայ, նոյնպէս և սոքա կարմրացան ձեռամբ անօրինացն,
որք փուշք և խոցոտիչք են քրիստոնէից: Եւ որպէս վարդն ի
5 ցած տեղ բուսանի և ոչ ի բարձր ծառ, այսպէս և սուրբքս
Աստուծոյ և ցանկալի վկայքս խոնարհեցան ի չար-
չարանս և զմահ յանձն առին և ապա պայծառագոյն
երևեցան: Եւ որպէս գոյն վարդին սպիտակ լինի, կարմիր
և դեղին, այսպէս սոքա կաճմրացան մարմնով չարչարաւ-
10 նօր, այլ և վառեցան սիրոյն Աստուծոյ և տգեղացեալ
դեղնեցան յոյժ վշտալից նահատակութեամբ, և սպիտա-
կացեալ պայծառացան հոգիք նոցա անճառ լուսով և յան-
թառամ պսակացն: Եւ դարձեալ վարդն թէպէտ և ի տե-
ղացն պակասի, հոտն ի տեղն կու մնայ, այսպէս և սուրբքս
15 թէպէտ և մարմնով ի մէջ բաժանեցան, այլ հոտ շնորհաց
և քաջութեան սոցա ելից զՀայաստան աշխարհս: Եւ որ-
պէս վարդն մաղճուն և չարպաթ լինի հիւանդաց, այսպէս
և նահատակութեամբ հեղումն արեան սոցա դեղ և բժշկու-
թիւն է մեղ տօնողացս զօր յիշատակի սոցա ի փառս
20 Քրիստոսի Աստուծոյ մերոյ:

Կատարեցան քաջ նահատակքն Քրիստոսի՝ վարդա-
պետն Ստեփաննոս և քահանայն Պետրոս՝ ի թուականիս
Հայոց Պ և ՀԳ, յունիս ամսոյ 2, յաւուր Համբարձմանն
ուրբաթու, զի կատարումն սոցա եղև աստ: Եւ մեք գրե-
25 ցաք յահեկի ի Դ, յաղագս լսելոյ քրիստոնէից:

Արդ՝ որք կարդայք յիշեցէք յաղօթս ձեր զԱռաքել
վարդապետս՝ զյարմարող ճառիս և զծնողսն իմ:

1. Ե վարթ. 2. Ը հայաստանեաց. | Ը յունի զի որպէս...աստուծոյ
մերոյ, այն է տղ 2-20. 18. Ե նահատակութիւն. 22. Ե իթվիս. 23. Ը
մերու. | Ը յունիսի. | Ը յունի յաւուր...քրիստոնէից. 26. Ը հանդիպիք.
| Ը զյարմարող պատմութենիս զառաքել վարդապետն բաղիշեցի, փի-
զառաքել ... իմ. 27. Ե վղայպտս.

Սոյն վկայաբանութիւնն ունին միայն C և E ձե-
ռագրերը. առաջինը էջ 775'—779' Արեգ 2, Մարտ 14,
Նախահարց Ադամայ, Ենովսայ ևն պատմութիւնից յե-
տոյ, այս վերնագրով. «Յայսմ աւուր վկայաբանութիւն
Ստեփաննոս վարդապետին և Պետրոս քահանային»։
Իսկ երկրորդը՝ որ շատ աւելի ընդարձակ է քան
առաջինը, էջ 836 ա'—843 բ', Ահկի 4 և Ապրիլ 11՝ Ս.
Արտիմանայ եպիսկոպոսի վկայաբանութիւնից յետոյ՝
հետեւեալ վերնագրով. «Յայսմ աւուր վկայաբանութի
նոր Նահատակացն Ստեփաննոս վրպին» և Պետրոս քհն
որ է Խիզան քաղաքն կտրցն է Գս։»

Վկայաբանութեան վերջի յիշատակութիւնից
յայտնի երևում է թէ Նահատակութիւնը կատարուել է
ՊՀԳ յունիս 2-ին, Ս. Համբարձման տօնի յաջորդ ուր-
բաթ օրը։ Հայոց ՊՀԳ թուի Նաւասարդ 1-ը քրիստո-
նէական 1423 թուականի դեկտ. 6-ին գալով, Նահա-
տակութեան թուականը կը լինի շարժական տոմարով
ՊՀԳ արաց ԻԹ=1424 յունիս 2, կամ անշարժ տոմարով
ՊՀԳ Մարերի Իէ։ 1424 թուի տարեգիրը 8 լինելով,
նոյն տարւայ Ջատիկը գալիս է ապրիլի 23-ին, որով
և Համբարձման տօնը յունիսի 1՝ հինգշաբթի։ Այսպէ-
սով վկայաբանութեան մէջ նշանակուած թուականը
կատարելապէս ստուգուած կը լինի։

Հարկուոր է նաև մի փոքրիկ բացատրութիւն տալ
վկայաբանութեան վերջի «ղի կատարումն ողոս եղև
աստ։ Եւ մեք գրեցաք յահեկի է դ, յաղաքս լսելոյ
քրիստոնէից» տողերին։

Այս խօսքերով վկայաբանութեան հեղինակը՝ Ա-
ռաքել Բաղիշեցի՝ տալիս է գրութեան ժամանակը. նա
ուզում է ասել որ թէև Նահատակութիւնը կատար-
ուել է ՊՀԳ արաց ԻԹ=1424 յունիս 2-ին, բայց ինքը
այն ժամանակ մտադրուած չի եղել սրբերի Նահա-
տակութեան պատմութիւնը գրելու։ Քիչ ժամանակ
յետոյ քրիստոնեաները խնդրում են իրանից այդ աշ-
խատութիւնը, Առաքել Բաղիշեցին զիջանում է նոցա
խնդրքին և գրի է առնում սրբերի կեանքը՝ ահեկի 4-ին,
այն է ըստ շարժական տոմարի 1424 օգոստոսի 6 կամ
ըստ անշարժ տոմարի ապրիլ 10 (նահանջը նկատի
չառնենալով ապրիլ 11)։

Բնագիրը վերականգնելու համար մինչ առհասարակ հետևել ենք Ե ձեռագրին, որ շատ աւելի ընդարձակ է քան Ը, համարելով թէ պահած է աւելի նախնական խմբագրութիւնը: Այս կէտը վերջին անգամ հպատառւում է թուականի խնդրով, երբ նկատենք թէ Ե համաձայն ընագրին վկայաբանութիւնը գետեղում է անկի 4-ին, մինչդեռ Ը գնում է արեգի 2-մարտ 14:

ԹԱՎՐԸ Ի ՊԱՅՏԼԻԿ ՎԵՆԵՑ

† 1423 ՎԵՆԵՐ 1425 (?).

Եւ յառաջ քան զայս (=յառաջ քան զնահասա-
կութիւնն Ղազարայ վարդապետի Բաղիբու) երից և չորից
ամաց՝ վարդապետ մի Թովմա անուն՝ աշակերտ Սիմէոնի
վարդապետին Ռշտունեաց, գիտակ Մանր ուսմանց, սիրող
Սրբութեան եւ աղօթից՝ ի սուրբ ուխտէն Պուտլիկ վանաց,
նետիւ հարեալ սպանին:

Այս վկայաբանութիւնն ունի Թովմա Մեծոփեցի.
Փաբիգ. էջ 44: Հմմտ. նաև Զամչեան, Գ. 452, որը
հաշուով նահատակութեան թուականն է 1424 կամ
1425: Թովմա նահատակի թուականը ըստ Մեծոփեցու
Պատմութեան այնքան էլ որոշ չէ, և պատմագիրն
ինքը խոստովանում է այդ՝ վկայաբանութեան վերջում
աւելացնելով. «Դու անմեղադիր լեր զի ծեր էի եւ յետ
50 ամացս սկսայ. վասն այսորիկ յետ եւ յառաջ
գրեցի» (Թ. Մեծոփեցի, էջ 44):

ԳՐԻԳՐԻ ԽԼԵԹԵՑԻ

† ՊԼԵ = 1426 մայիս 19 կիր.

Այս երջանիկ և երանելի, աստուածահաճոյ և աստուածապարփակ, երանաշնորհ քարոզս կենաց և կենդանի նահատակս՝ սուրբ վարդապետս Գրիգորիոս, էր սնեալ և վարժեալ ի գործ քահանայութեան առ սուրբ ճգնաւորի 5 միոյ Վարդան կոչեցեալ՝ որ հնգետասան ամ յանապատի էր բնակեալ առ մեծ վարժապետն Տիրատուր։ Եւ յետոյ եկեալ էր բնակել ի հռչակաւոր ուխտն սրբոյն Ստեփաննոսի՝ Յիպնավանք կոչեցեալ՝ յերկիրն Արժկոյ քաղաքին։ Առ որ գնացեալ երջանիկս Գրիգոր և ցանկացեալ առա- 10 քինասէր վարուց նորա և առ նմա կեցեալ ամս վեց և սպասաւորեալ նմա և օրհնութիւն ի նմանէ ընկալեալ իբրեւ զօրհնութիւն Աստուծոյ։ Եւ էջ հանգեաւ ի վերայ նորա

1. ր երանելի և երջանիկ. | Մ չունի անապարփակ. 2. Մ շնորհալի փխ. երանաշնորհ. | Տ քարոզն. 3. Մ գրիգորիոս սուրբ վարդապետս. | Մ էր սա. 4. ր կրօնաւորական ժուժկալութբ առ ճգնաւոր կրօնաւոր մի փխ. ի գործ...միոյ. 5. ՇՏ հնգէտասան. | Մ յանապատին. 6. Մ վրդապետն. 7. Մ բնակել. Տ բնակիլ. | Շ ի հռչակաւոր. | ր վանսն ցիպնայ փխ. հռչակաւոր ... քաղաքին. 8. Մ ցիպանա. Տ ցիպնայ փխ. ցիպնավանք. | ՄՏ չունին յերկիրն արժկոյ քաղաքին. 9. առ որ...վեց և հազուածր ունի միայն ր. իսկ միւսները այս ամբողջին ճեղ չեւ վեց ամս. 11. ր ընկալեալ ի նմանէ. Մ ի նմանէ առեալ. 12. ր զահուլթիս. | Մ յայ.

Հոգին Սուրբ, Հոգին հեզութեան և խոնարհութեան. մինչ
զի լուսաւորէր զամենայն բնակիչս գաւառին իմաստու-
թեամբ և ուսմամբ՝ իբրև զկատարեալ վարդապետ։ Եւ
հարկեալ յուսումնասէր եղբարց երթալ առ մեծ վարդա-
պետն Յոհաննէս Որոտնեցի՝ մականունն Կախիկ՝ կախեալ
ի սէրն Յիսուսի. և ութն ամ վարժեալ և սիրեցեալ ի նմա-
նէ՝ ուսումնակից իւր ունելով զհամանունն Գրիգոր և զերկ-
րորդ լուսաւորիչն Հայոց սուրբ առաքելոյն Ստաթէոսի։

Եւ յետ մահուան մեծին Յոհաննու Որոտնեցւոյն
10 և աւերման վերին աշխարհին ի չար բռնաւորէն Թամուր
կոչեցեալ, եկն դարձեալ ի բնիկ գաւառն իւր՝ առ մեծ
վարժապետն Սարգիս՝ յերկիրն Քաջբերունեաց՝ ի հոշակա-
ւոր և յաստուածաբնակ ուխտն Աստուածածնի՝ որ Սու-
խարավանք վերակոչի։ Եւ անդ վարժեալ և բազում աշ-
15 խատութեամբ դեգերեալ՝ ընկերակից իւր ունելով զմեծ
ճգնաւոր վարդապետն Վարդան Հոգեաց Վանացն, որ
յետոյ յաջորդեաց զաթոռ վարդապետութեան երանելոյն
Սարգսի։

Եւ տասն ամ՝ առ նմա յամեալ՝ ընկուլեալ ի նմանէ
20 զաստիճան վարդապետութեան և լուսաւորէր առհասարակ
զամենեւեան իմաստութեամբ և ընթերցմամբ, գրելով

I. Դ հոգի հեզութեան. C հոգին զօրութե. | M լուսի և խոնարհու-
թեան. | Դ և եղև քաջութեամբ ի գիրս աստուածային և ի յարուստ
գրչութեան արագ և առատամիտ և զամենայն զոր վաստակէր գրչաւ
աղքատաց բաշխէր և ապա աղաչեցեալ եղև փխ. մինչ զի ... և հար-
կեալ. 3. MT իբր. 4. C ուսումնասէր. | Դ գնալ. | CM վարժապետն.
5. Դ յոհանն.ս. | Դ որոտնեցին. 6. C այ փխ. յիսուսի. | Դ լուսի և (ն.-ր). | M
սիրեալ. 7. Դ տարեալ փխ. ունելով. | C զհամանունն. | Դ զմեծն գրգր
տաթեացին զըուսատու ջահն վղպաց, փխ. զհամանունն ... ստաթէ-
ոսի. 8. M ստաթէի. Դ ստաթէոսի. 9. Դ յոհանու. | C որոտնեցոյն. M
որոտնեցւոյ. Դ որոտնեցոյ. II. Դ զանէն փխ. կոչեցեալ. | Դ յերկիրն
քաջբերունեաց ի վանքն սուխարայ առ մեծ վղպն սարգիս. և
ժամ առ նմա վարժեալ փխ. առ մեծ...դեգերեալ. 12. Դ վղպն. | Դ ի
յերկիրն. | Դ քաջբերունայ. 13. Դ սուխարայ վանք. 14. Դ Ե. 15. Դ զճգ-
նաւ. փխ. զմեծ ճգնաւոր. 16. CM Դ հոգեց. | Դ վանաց. 17. Դ սրբոյն
փխ. երանելոյն. 19. Դ և ապա ընկալեալ ի մեծէն սարգսէ փխ. և տասն
... ի նմանէ. 20. C զամենեւեան առհասարակ. 21. Դ ընթերցմամբ և
ուսմամբ, փխ. իմաստութիւն և ընթերցմամբ.

և կարգալավ, գանձով և տաղով, մինչ զի ոչ երեւեր թէ երկրաւոր էր ատեանն, այլ զերկնայնոցն նմանութիւն յինքեան ունէր։ Եւ առեալ հրաման ի վարժապետէն իւրմէ դաս ասել և աշակերտ ժողովել. և նա ելեալ ընակեցաւ 5 յերկիրն Բղնունեաց՝ ի քաղաքն Արժկէ, ի սուրբ ուխտն Ստեփաննոսի նախավկային, ի վանսն Յիւզնայ, յառաջին տեղին իւր։

Եւ ժողովեցան առ նա բազումք ի կրօնաւորաց և յուսումնասէր եղբարց. և մխիթարէր զնոսա անճառելի 10 և անպատմելի մխիթարութեամբ, Աստուածաշունչ գրոց գիտութեամբ և հնոց և նորոց իմաստութեամբ, յորդորելով զամենեւեան ի ճշմարիտ հաւատոս ուղղափառութեան և ի գործս առաքինութեան։ Այլ և ղյիմարս իմաստնացուցանէր, զտգէտս ի գիտութիւն Տեառն կոչէր, զգերիս 15 ազատէր, զմերկս զգեցուցանէր, զհիւանդս հոգւով և մարմնով սփոփէր, զսգաւորս մխիթարէր, զաղքատս կերակրէր, և անհանգիստ տընութեամբ ի գիշերի և ի տաւընջեան ձեռօք իւրովք վաստակէր ի գիրս գրչութեան, և ի տնանկս կարկառէր և ամենեցուն բաղձալի լինէր՝ Աստուծոյ, հրեշ- 20 տակաց և մարդկան, հաւատացելոց և անհաւատից, մինչ զի երանի տային տեսողքն ի յայլազգեաց ազգիս մեր Հայոց՝ որ այնպիսի առաջնորդ ունին։

Այլ և Երկրորդ Վկայասէք անուանեցաւ ի վերջին ժամանակիս և յետին դարուս. զի ժողովեաց գիրս բա-

1. Ի յունի գանձով... յինքեան ունէր, տղ 1-3. 2. Մ ատեան. | Շ նմանութե. 4. Ի աշկրտ ժողովել և դաս ասել. | Ի յունի նա. | Դ յունի ընակեցաւ յերկիրն. 5. Շ բրդնունեց. Դ ի բղնունեաց. | Դ քաղաքն. 6. Մ Դ յունի նախավկային... տեղին իւր. Շ որ կայի ցիպանովանք. 9. Ի զամսն և յորդորէր ի փխ. զնոսա... ի ճշմարիտ, տղ 9-12. 10. Դ ինդուլթ փխ. մխիթարուր. | Շ յածաշունչ. 11. Դ յորդերելով. 12. Ի ուղափառութե. 13. Ի յունի այլ և. Շ այլ. | Դ ղյիմարսն 14. Ի զտգէտսն. | այս ամբողջ զգերիս... այլ և հաստածին տեղ՝ այն և տղ 14-23, Ի ունի համարոս զև առհասարակ զամսն լուսաւորէր. » 17. Շ տընութե. 19. Մ յայ. 21. Մ Դ ազգիս մեր տեսողքն ի յայլազգեաց (Դ յունի ի). 22. Մ Դ յունի հայոց ... առաջնորդ ունին. 24. Ի յունի և յետին դարուս. | Շ դարոյս. | Ի պատմութիս բզմ ի մերոց գրոց, փխ. գիրս ... ի մերոց.

զումս ի մերոց և յօտարաց, զհնացեալս և զեղծեալս, և զծածուկ և զանյայտ պատմութիւնս ամենայն սրբոց ի խաւարէ ի լոյս ածեալ և արար զգիրս Յայսմաւուրաց:

Այլ և ժողովեալ զյառաջատեցեալ զանձերսն յառաջին
 5 վարդապետացն՝ զոր անընդունակ և անպէտս անկեալ
 կայր, և սրբադրեալ ճարտարաբանեաց և արար զգիրս
 Գանձարանին, տաղով և մեղեգով, յաւախութիւն և ի ցըն-
 ծութիւն մանկանց եկեղեցւոյ. և այնպիսի անուշաձայն
 եղանակաւ պայծառացոյց զգրունս սուրբ եկեղեցեաց, մինչ
 10 զի լուսեղէն զուարթնացն պարակցութիւն ի յերկրի երե-
 վւոր, և զի ոչ էր եղեալ այնպիսի ուրախութիւն հոգեւոր
 եկեղեցեացս հայաստանեայց յաւուրս մերոց իշխանացն
 և թագաւորացն: Եւ զամենայն խորին և զանհասկանալի
 բանս քերթեալ եհան ի միջոյ. և պարզ և յստակ գրեաց
 15 զպատմութիւնս սրբոց. և զամենայն ատուածաշունչ
 գրեանս զթարգմանեալսն ի սրբոց թարգմանչացն կրկին
 յղկեաց և եբաց զմիտս գրոց սրբոց, առ ի հասկանալ
 ամենայն ումեք: Եւ այնպէս փոյթ էր ի գրչութիւնն, մինչ
 զի ի գիշերի և ի առեւնջեան անխափան էր ձեռն նորս
 20 ի գրելոյ. և անչափ և անհամար գրեանս գրեաց և բաշ-
 խեաց ի դրունս եկեղեցեաց, և զորս վաճառէր, առեալ
 զգինան բաշխէր աղքատաց և կարօտելոց: Զմերկան զգե-

1. C չունի և զծածուկ. 2. ր չունի ամենայն. 3. CMT յայսմաւուրաց
 յուրախութիւն և ի ցնծութիւն ամենայն եկեղեցւոյ մանկանց. 4. այլ
 և ժողովեալ... լինելով հասուածը, այն է տղ 4-էջ 268 տղ 7 ունի միայն
 ր. իսկ CMT մեծափոխում են հեռեւեալ հղանակով. C ունի այլ և երգեաց
 յիւրում հոգիազարդ մտացն բազում գանձս և տաղ. և զյառաջատե-
 ցեալսն ի հնոցն սրբադրեալ և ի յոտն հանեալ արար զիւրայարմար
 երգեցողացն. և եզ ի տուփ գանձարանին զիւրաքանչիւրն յիւրում
 տեղին՝ զորս ի տօնս տէրունականս և զորս ի պատիւ սրբոցն Աստու-
 ծոյ, յուրախութիւն և ի ցնծութիւն ասեանսէր անձանց: Իսկ MT ունի
 տեյի համառոտ՝ Եւ լուսաւորեալ պայծառացոյց զվերին կողմանս և
 զեկեղեցիս և զամենայն եկեղեցիս հայաստանեաց. սրաթց յետոյ CM
 T միասին շարունակում են մինչ զի ոչ էր եղեալ այսպիսի ուրախու-
 թիւն հոգեւոր ազգիս մեր հայոց (MT չունի հայոց) յաւուրս մերոց
 թագաւորացն (M թագաւորաց) և իշխանացն. 10. ր զլուսեղէն. 12. ր
 մերոյ. 14. ր լրտտակ.

ցուցանէր, որքոց և այրեաց խնամ ածէր, զգերինն ազա-
տէր և զտնանկան լցուցանէր: Եւ այնպէս էր սովորութիւն
նորա՝ որ համարով ոչ տայր զողորմութիւն, այլ զոր ինչ
առ ինքն ժողովէր՝ ի մի տեղ ընոյր, և յորժամ աղքատի
5 հանդիպէր՝ առանց համարի ի միատեղով ի նա տայր:
Եւ այնպէս լուսաւորեաց զվերին և զներքին կողմանս գրելով
և կարգելով, և ողորմութեան օրինակ լինելով:

Եւ հասեալ ի բարիոք ծերութիւն՝ աւելի քան զեօ-
թանապուն ամ, կամեցաւ գնալ ի սուրբ քաղաքն Երու-
10 սաղէմ, վարդապետօք և աշակերտօք, մխիթարել զհոգեւոր
և զմարմնաւոր աղքատսն՝ որ անդ կային՝ տրօք և իմաս-
տութեամբ: Եւ երկու ամ յամեալ յԵրուսաղէմ, և ապա
անտի եկեալ ուրախութեամբ և ցնծութեամբ ի բնիկ
գաւառն իւր՝ զամենեսեան ուրախ առնէր:

15 Եւ ի վերայ այսր ամենայնի սուրբ վարուցն առաքինու-
թեան, ցանկայր մարտիրոսութեան հասանել և վկայից պատ-
կացն ժամանել: Եւ որ զկամա երկիւղածաց իւրոց առնէ և
աղօթից նոցա լսէ, կատարեաց զինդրուածս նորա: Զի
մինչդեռ յուրախութեան և ի խաղաղութեան վայելէաք
20 և ի քաղցրութեան վարդապետութեան նորա պարէաք,
ահա յանկարծակի եկն եհաս մրրիկ թշուառութեան ի
նենգաժեռ և յանհաւատ ազգէն Մարաց, զի հասին սու-
սերօք և տիգօք ի վերայ Արծկէ քաղաքին և զբազումս
սպանին: Եւ այլք ի նոցանէ երթեալ գաղտագողի յաստ-

8. MTr ի բարւոք. | CMr ծերութե. | CMTր գհ. 11. M աղքատքն. | r
էին փխ. կային. 12. r կեցեալ փխ. յամեալ. 13. r յունի անտի. | r յունի
ուրախութեամբ և. | MT յունի և ցնծութեամբ. 14. C իւր և. 15. MT
յունի սուրբ վարուցն. | M ուրախութե և ցնծութե փխ. առաքինու-
թեան. | r յունի սուրբ վարուցն առաքինութեան. 16. C մարտիրութե.
M և մարտիրոսութե. | r մարտիրոսանալ փխ. մարտիրոսութեան հա-
սանել. 17. C երկիւղածացն. | CM յունի և. 18. C և կատարէ. | C նց.
19. r ուրախութե. | T ցնծութե փխ. խաղաղութե. 20. M վարդապետութի. C
վարդապետութի. 21. T յունի եկն. 22. C ի նենգաժեռ. M ի նենգժոտ. T
ի նենգժոտ. r ի նենգժոտ. | M յազգէն. | r յանկարծակի սպառնալինեալ
փխ. սուսերօք և տիգօք. 23. MT քաղաքի. 24. r զնացին ի վանսն ցիպնայ
առ ի կոտորել զկրօնաւոր եղբարսն. զոր իմացեալ արեղայիցն փա-
խստական եղեն, փխ. երթեալ գաղտագողի ... եղեն ի տեղողէն.

ուածաբնակ ուխտն Յիսկնայ, կամէին զբնակեալ սուրբ եղբարսն ի նմա սրոյ ճարակ տալ: Եւ նոցա գիտացեալ փախստական եղեն ի տեղւոջէն:

- Իսկ զերջանիկ և զերանելի այսն Աստուծոյ զմեծն
- 5 Գրիգորիոս վարդապետն ոչ կարացին հանել ի վանացն. քանզի ասէր. «Աստ կեցից և աստ մեռայց, զի թէ ի նոցանէ մեռանիցիմ, հաւատամ ի Տէր իմ Յիսուս Գրիստոս. զի ընդ վկայիցն Աստուծոյ անապական և անթառամ ժառանգութեանն արժանաւոր գտայց»
- 10 Եւ մինչնա յայսպիսի խորհրդեան էր, հասին ի վերայ նորա բազմութիւնք անօրինացն՝ ծարաւիք արեան իբրև զշուն կատաղի և իբրև զգազան ազտեղի: Ըմբռնեցին զնա իբրև զոչխար անմոռնչ և ասեն եթէ «Դո՛ւ ես որ Իսայոն Աստուած ասես»: Եւ նա ասէ. «Այո՛, ես եմ որ Իսայոն Աստուած
- 15 ասեմ, զի ճշմարիտ Աստուած է»: Եւ ապա որպէս ոչխար զենին և հեղին զարիւն նորա՝ իբրև զգառին անմեղի: Եւ նա աղօթիւք կարդայր առ Աստուած, ասելով. «Տէր Յիսուս, ընկալ զհոգի իմ ընդ անմեղ վկայիցն քոց և խառնեա զմահս իմ ընդ երանելի սրբոցն գնդից»: Եւ օրհնութեամբ և
- 20 ճշմարիտ դաւանութեամբ աւանդեաց զհոգին իւր ի փառս Հօր և Որդւոյ և Հոգւոյն Սրբոյ:

1. C և կամէին. | MT յունիմ զբնակեալ. | MT զսբ. 2. CM եղբարքն. | MT յունիմ ի նմա. 3. C փախստական. T փախստական. | M ի տեղւոջէն. 4. r իսկ զերանելի վոյն գրգր հանել ոչ կարացին ի վանացն. այլ ասէր աստ կեցայց և աստ մեռայց հաւատամ ի տր իմ յս. զի ընդ անմեղ վկայիցն քի անթառամ պսակացն արժանի գտայց, փխ. իսկ զերջանիկ ... գտայց, թող 4-9. | C երանելի. | MT յունիմ աստուծոյ. | T յունի զմեծն. 5. T զգրիգորիոս. | MT յունիմ վարդապետն. 6. MT այլ փխ. քանզի. | C կեցայց. 7. M յունի քրիստոս. 8. M T քի փխ. այ. 10. C է. 11. T ծարաւիքն. | r յունի ծարաւիք արեան. | M զշունք կատաղիք. 12. r յունի իբրև. | M զգազանք ազտեղիք. | r վայրենի փխ. աղտեղի. | T ըմբռնեցին. 13. T անմոռնչ. ... անմեղի, թող 13-16. | CT յունիմ և ասեն. 16. MT զգառն անմեղ. 17. Mr կարդաց. | r յունի առ աստուած. 18. T զոգի. | r յունի անմեղ. | r քո. | C խառնեայ. | T զմահ. 19. r գնդին. 20. M յունի իւր. 21. M հօր և որդւոյ և սբ հոգւոյն. C այ. r քի. | T որդւոյ.

Իսկ յետոյ եկեալ հրեղէն լեզուն Յակոբ ճգնաւոր վարդապետն Ղրիմեցին աշակերտօք իւրովք և ազգականօք և բազում ժողովրդօք. և արարին կոծ մեծ ի վերայնորա և եգին սաղմոսիւք և օրհնութեամբ ի տապանի ի փոքր 5 բլրին, որ է հանգէպ վանացն յարեմտեան կուսէն:

Այլ վայ և եզուկ է մեզ՝ հոգեւոր որդիք հօրն մերոյ խրատեալք, եկայք ի միասին ողբասցուք զհօրն զվտանգ: Ո՛չ թէ հեռացաւ նա ի դառն ծովու աշխարհիս, այլ զի մեք հեռացաք ի նորա քաղցր և վայելուչ տնտութեանցն. 10 մերժեցաք ի քրիստոսեանման խոնարհութեանցն. ծարաւ գտաք յանուշահամ բաժակէ գեղեցիկ վարդապետութեանցն. քաղցեալ եղաք ի հոգեւոր գիտութեանցն. օտարացաք յաստուածանման և ի քրիստոսատեսակ առաքի՞նութեանցն. և խաւար տարածեցաւ ի վերայ հայաստանեաց, 15 զի սուգ անմխիթար մեզ պատահեաց. չայն հոգեւոր երգոց պակասեաց ի դրանէ սուրբ տաճարաց, եկեղեցիք անչքեղացան և մանկունքն ցրուեցան: Բայց գոհութիւն տացուք Աստուծոյ հօրն երկնաւորի՝ զի այսօր ուրախութիւն է երկնաւորաց և երկրաւորաց, զի հայրն մեր հոգեւոր ժա- 20 մանեաց Հօրն գթութեան. որդիացեալն Աստուծոյ ետես զՈրդին Միածին յաթող փառաց. բնակարանն Հոգւոյն սրբոյ եհաս Հոգւոյն պարգեաց. հրեշտակացեալն ի մարմնի խառնեցաւ ի դասս հրեշտակաց. աստուածաբանն միաւորեցաւ ընդ աստուածաբանիցն պարակցութեանց. քահա-

1. ր յակոբ վղպն հրեղէն լեզուն. | Դ և ճգնաւոր վղպտն յակովք.
2. Ըր զրիմցին. | Ըր աշակերտօքն. | Ըր յունին և ազգականօք. | ր և բզմ ժողովրդօք և ազգականօքն. 3. Մ ժողովրդովք. | եւ արարին... կուսէն ունի ր. իսկ CMT այսպէս. «և առեալ եղին զնա պատուով ի տապանի և կոծ մեծ արարին ի վերայ նորա» (ՄԴ յունին և առեալ, պատուով. Ը յունի զնա. Մ արարին կոծ մեծ).| ըստ Զամչեան, Գ. 452 նահատակը թաղուել է «ի նոյն վանս ստեփաննոսի նախավկային».
6. ր յունի այլվայ...կատարեցաւ, այն է եր 272, տղ 4. | Մ յունի այլ վայ... երկրաւորաց, տղ 6-19. | Դ յունի որդիք. 7. Դ զվտանկ. 10. Դ ծարաւ գտաք ... վարդապետութեանցն խօսքը դնում է քաղցեալ ... դիտութեանցն բառերից յետոյ. 11. Դ հղաք ի փիս. գտաք. 13. Դ յածատեսակ. | Ը յունի ի. | Դ ի քաթնամ. 15. Ը սուք. 20. ԸՄ գթութեց. 21. Ը ի յաթող. | Դ բնակարան.

նայն սուրբ քահանայագործեաց ընդ քոսն ու չորս երկ-
ցանցն. տօնասէրն և մարտիրոսասէրն շարագործեալ ընդ
մարտիրոսացն բազմութեանց. վարդապետն ճշմարտութեան՝
հիմնադիր ուսման ընդ երամս վարդապետաց, վկայն սուրբ՝
5 ընդ վիշապիցն գեղից՝ զԲրիստոս Աստուած և Տէր դաւա-
նեաց. ներկեալն արեամբ՝ ընդ արիւնաներկ սրբազանիցն,
և կենդանի նահատակն՝ ընդ նահատակսն, ճգնասէրն ընդ
ճգնազգեացսն. կուսանն առ կուսանսն վերացաւ. և թա-
գաւորեալն ի վերայ թխտից մեղաց՝ ի յերկինս թազաւա-
10 րեաց. և Տէր Յիսուս բազմութեամբ հրեշտակաց ընդ թուով
ընթացաւ նմա. ձայն ետ ընդեղակուն թէ՛ Անգիւլ, ծառայ
բարի և հաւատարիմ, եկ մուտ յուրախութիւն իմ՝ որ ոչ
արտմեցիս, բազմեցուցանեմ ի սեղան հօր իմոյ և զգե-
ցուցանեմ քեզ զգեստ փառաց՝ որ ոչ մաշի. աղուցանեմ՝
15 քեզ պատմուճան՝ որ ոչ աղտեղանայ. մուծանեմ՝ յառա-
գաստն իմ՝ որ ոչ լուծանի. ուրախ արարից զքեզ ի պար-
գես իմ՝ որ ոչ աղքատանայ. թագաւորեցուցից զքեզ ի
վերայ տասն քաղաքաց, փոխանակ տասն քանքարացն, որ
ոչ ծրարեցեր ի վարչամակս ծուլութեան. օրհնեցից զքեզ
20 ի կեանս անվախճանս. և ուրախ լեր ի տեսութիւնս իմ
անզրաւ յաւիտեանս. քաջ մշտկ իմ և արթուն անուն
նահատակ Դրիգորիոս մեծ վկայ և հրամանակատար իմ
ծառայ, լեր առ իս բարեխօս և միջնորդ հաշտութեան
ամենայն ազգաց, որ կան ի յերկրի ի մէջ ամենայն վըշ-
25 տաց. և անդառնալի լիցին ամենայն խնդրուածք քո ա-

1. MT իդ. | M երիցանց. T քհիցն իրիցանցն. 2. C տօնասէրն. | C
T մարտիրոսն. | M լունի շարագործեալ. 4. CT հիմն եղիր. | C
վարդապետացն. 6. T սրբազանից. C սըրբազանիցն. 8. C ճըգնազ-
գեացքն. M ճգնազգեացքն. | C ընդ փխ. առ. | վերացաւ բառից
քառյ M վերացումսս քառյս. «ի փառս քի այ միւրոյս» 9. C լունի
ի յերկինս թագաւորեաց. 10. C թագաւորն թագաւորաց յս քս փխ. և
տէր յս. 12. T լունի բարի. | T հաւատարիմ վկայ. | C յուրախութիւս.
14. C զգեստ պայծառ, փխ. քեզ զգեստ փառաց. | C ազեցուցունեմ.
15. T ի յառադատ. 16. C ուրախացուցից. | C ի պարգեսն. 17. C աղ-
քատանաս. 20. C ի վախճան. 21. T և յաւիտեանս. 24. C գան.
| T ի մէջ երկրի. | T լունի ամենայն. 25. T լունի ամենայն.

ռաջի ամենայն դասուց հրեղինաց. այս քեզ յինէն պար-
գեք խոստմանց ի փառս Հօր և Հոգւոյն իմոյ՝ յաւիտեանս
յաւիտենից. ամէն»

Կատարեցաւ նահատակութեամբ մեծ վարդապետն
5 Գրիգորիոս՝ ի ՊՀԴ Թուականիս հայոց, ի մայիս ամսոյ ինն՝
յաւուր կիրակէի մեծի պենտէկոստէին գալստեան Հոգւոյն
Աստուծոյ, ի փառս Գրիստոսի Աստուծոյ մերոյ. Որոյ յիշա-
տակն օրհնութեամբ եղիցի և աղօթք նորա ի վերայ ամենայն
աշխարհի. և մաղթանօք նորա Տէր մեզ ողորմեսցի՝ խնդրո-
10 ղացս բանիցս այս՝ երկու Կարապետի ի Թումայ հռետորէ,
որ և զայսչափ գիծս շարագրեաց. որ և նորին յիշատակն
օրհնութեամբ եղիցի. Այս գրեցաւ ի Ռազէշ քաղաքի ի
վանքս Գոմաց սուրբ Աստուածածնի և սուրբ Գէորգեայ
զօրավարի. որք՝ հանդիպիք սմա՝ յիշեսցիք ի մաքրափայլ
15 յաղօթս ձեր:

Սոյն վկայաբանութիւնն ունին Շ, Մ, Դ և Դ ձե-
ռագրերը. առաջինը Շ՝ քաղոց ԻԸ և յունվար 5, Ս. Ծնն-
դեան ճրագալոյցի պատմութիւնից յետոյ, այս վեր-
նագրով. «Յայսմ աւուր յիշատակ է տիեզերալուր վար-
դապետին Գրիգորի Խլաթեցւոյ» էջ դձձէ-դճօ, այն է
487'—490'': Մ հոռի ծՖ և սեպտ. 21 Ս. Եղիշէ առա-
քեալից յետոյ, այս վերնագրով. «Յայսմ աւուր յիշա-
տակ է տիեզերալոյս վարդապետին Գրիգորի Խլաթեցւոյ
որ մականունն ծերենց ասի, որ զկարճոյ յայսմաւուրքն
յաճախեցոյց» էջ 72 Բ'—73 Բ'': Դ քաղոց ԻԷ և յուն-
վար 4՝ Ս. Ջոսիմոսից յետոյ, հետեւեալ վերնագրով.
«Յայսմ աւուր յիշատակ է տիեզերալոյս վարդապետին

Ի. Շ հրեշտակաց, փխ. հրեղինաց. 5. Դ գրգր. | Դ պհդ Թուականին
մեր. Դ ի պհգ Թվկին. 6. Շ պենդէկոստէին. Դ պենդակոստէին.
| Դ գալըստեան. | Դ հոգոյն. 7. Դ վերջանում է հոգւոյն աստուծոյ
բառերով. | Շ լուսնի աստուծոյ մերոյ. 8. Շ աղօթիւք. 9. Դ մեզ ողոր-
մեսցի բառերից յետոյ աւելացնում է չէ Թումայ վրդապետին որ զայս
չափ գիծս շարագրեաց» և վերջացնում է. | խնդրողացս բանիցս ...
հասուածը մինչև վերջ ունի միայն Շ, որից յետոյ գալիս է գրողի. յիշատե-
կարանը. 10. Շ հռետորէ.

Գրեգորի Խլաթացոյ», էջ 258 ա''—260 ա'' : Ի 499 ա''—500 բ'' «պատմութիւն քաջ և տիեզերայոյս վարդապետին մերոյ Գրեգորի Խլաթացոյ ծերենցն»։—Հմմտ. նաև Ձամչեան, Գ. 451—2, ուր ասուած է նաև «Նւկալաւ գտեղի նորա (Վարդան վարդապետի) ի Սուխարա Գրեգոր վարդապետ Խլաթեցի՝ մին յաշակերտաց Սարգսի՝ որդի առն ուղումն Ծեր կոչեցելոյ, ուստի և ինքն կոչի Գրեգոր Ծերենց»։ Նաև Այրարատ, էջ 325 բ. ուր ի մէջ այլոց ասուած է թէ «որոյ յեշատակ էանց ի գիրս Յայտմաւորաց՝ զոր ինքն իսկ կարգաւորէր, յաւելլով զնահատակութիւնս նորոց վկայեց, ընդ որոց և գասեցաւ ըստ բաղձանաց իւրոց (ի 29 մայիսի, 1426 ամի)»։

Սրբի նահատակութեան թուականը շատ խառնակ է. մեր զանազան աղբիւրներն ունին այսպէս՝

CT —ՊՀԴ—1425 մայիս 9 կիր. Հգգլւտ.

Ի —ՊՀԳ—1424 մայիս 9 կիր. Հգգլւտ

Այրարատ —ՊՀԵ—1426 մայիս 29

Թովմ.Ձամչ. —ՊՀԴ—1425

Բայց այս թուականներէն և ոչ մէկը համաձայն է տոմարական հաշիւներին։—Ընդունում ենք թէ նահատակութիւնը եղել է 1424—6 թուականներին, մայիսի մէջ, մի կիրակի օր, Հոգեգալստեան տօնին։ Այդ տօնը շարժւում է մայիս 10-ից մինչև յունիս 13, և բացարձակապէս անկարող է մայիս 9-ին պատահել. ուստի մայիս 9 յայտնապէս սխալ է։ Հոգեգալութեամբ 1424—6 թուականներին պատահել է հետևեալ օրերին.

1424 յունիս 11 կիր.

1425 մայիս 27 կիր.

1426 մայիս 19 կիր.

սրանցից առաջինը՝ յունիս է և միմիայն Ի ձեռագրի պահանջածն է, որի մէջ ՊՀԴ կարող էր ղեւրութեամբ փոխուել ՊՀԳ. ուստի զուրս հանելով այն՝ մնում է յաջորդ երկուքը՝ սրանցից էլ մենք ընտրում ենք վերջինը՝ որովհետև նախ 1426-ը արդէն Ալիշանի դրած թուականն է և երկրորդ որ մայիս 19 կարող էր ղեւրութեամբ ձեռագրերի մէջ վերածուած լինել 9-ի, Ալիշանի մօտ էլ 29-ի, եթէ այս վերջինը արդէն պարզապէս տպագրական սխալ է. մինչդեռ մայիս 27 շատ նուազ հա-

ւանականութիւն ունի այսպիսի շփոթութիւն կրած լինելու :

Այսպէս ուրեմն մեր քննութեանց արդիւնքը կը լինի ընդունել ՊՆԵ=1426 մայիս 19 կեր. :

Այս տեղ դնում ենք Գրիգոր Խլաթեցու անուանը նուիրուած վկայաբանական տաղը, որը ամբողջովին արտատպում ենք Հայերգից, հաւաքեաց Արիստակէս վարդապետ Տէվկանց, Թիֆլիս, 1882, էջ 175—180: Ինչպէս չարրորդ տան մէջ ևս յատկապէս յիշուած է, տաղի հեղինակն է Յակոբ աշակերտ Գրիգոր Խլաթեցու: Այս Յակոբը պիտի լինի Յակոբ Ղրիմեցի վարդապետը՝ որ նահատակի մարմինը տապանի մէջ դրաւ, տես էջ 270, տող 1—5: Հետաքրքիրն այն է որ այս յայտնի վկայութեան դէմ տաղի սկզբնատառերը կապում են ԳՐԻԳՈՐ ՎԱՐԴԱՊԵՏԻՆ ՅԱԿՈՎԵՆԷՆ ՆՈՐԻՆ ԱՇԱԿԵՐՏԷ: Անշուշտ անկարելի է երկուսը իրար հակառակ դնել. ուստի պէտք է ընդունել թէ Առաքել՝ Յակոբ վարդապետ Ղրիմեցու աշխարհական և աշակերտական անունն է:

Եղեւերգութիւն ի մահն Աստուծոյն թեան
Ծերեւնց Գրիգոր վարդապետի Խլաթեցոյ:

Գորովագութ ձայն կականի,
Աղաղակեմ արտասուալի.
Շարժեմ ի կոծս զազգս Արամի,
Զապանաղեան Հայկայ տոհմի:

- 5 Բարունք համայն որ յաշխարհի,
Լացէք զՀայոցս եկեղեցի,
Որ մերկացաւ յանկարծակի,
Զլոյսն պայծառ յաշտանակի:

Ինձ վայ եղուկ տխմար գրչի,
Յակոբ անուն գրող բանի,
Հոգւոյ ծնունդ հօրն մեծի,
Քաջ թաքունւոյն իմ Գրիգորի:

5 Գանձ մերկացայ ես եղկելի,
Որ արտասուաց եմ արժանի,
Զրաքունապետն իմ բաղձալի,
Որ և Գրիգոր անուն կոչի:

Ո՛չ հանդուրժեմ այսմ աղտի,
10 Այլ յօժարիմ կոծ սխրալի.
Քանզի տեսի զհայրն բարի,
Ներկեալ արեամբ այսօր յերկրի:

Բաբաղ հոգիս մեղօք ի լի,
Զունիմ իմաստ բանականի.
15 Զի՛նչ ասիցեմ ես արժանի,
Մեծ թաքունւոյն իմ Գրիգորի:

Վարդապետաց էր ցանկալի,
Խրատիչ, քանոն ամենայնի.
Վարդ անթառամ յեկեղեցի,
20 Հոռով լցեալ զտունս Արամի:

Արթուն անուն այն ըզձալի
Գրիգորիոսն երանելի,
Արեգական նման յերկրի,
Լուսաւորէր զեկեղեցի:

25 Բամից Հայոց որ յաշխարհի,
Լուսաւորիչ էր նա յայտնի.
Մեղուցելոց մարդկան ազգի,
Մաքրիչ մեղաց ամենայնի:

Դրախտ բաղմազան պողոտք ի լի,
30 Անուշահամ անծախելի,
Սուրբ վարդապետն հոգելի,
Գրիգորիոսն որդին Մերի:

Անձամբ առնէր զգործս բարի,
նման Փրկչին Տեառն Յիսուսի,
եւ քարոզէր ամենայնի.

Խափանեցաւ այսօր յերկրի:

- 5 Պատուէր զվկայսն Քրիստոսի,
եւ յօրինէր ճառս ցանկալի,
Վկայասէրն բաղձալի,
Անուանակից նախնոյն մեծի:

Եհաս անանցն պսակի,

- 10 Որուն ցանկայր տենչմամբ սրտի,
Բարունապետն հրաշալի,
Սպանեալ ձեռամբն անօրինի:

Տանս Հայոց գերեալ ազգի,
Էած կսկիծ անբուժելի,

- 15 Ամենագով հայրն բարի,
Գրիգորիոսն Բզնունի:

Ի նեղութեան ժամանակի,
էր օգնական ամենայնի.

Միշտ կերակրող էր աղքատի,

- 20 Զգեցուցանող մարմնոյ մերկի:

Նման նախնոյն այն ներսեսի,
Եղբօրն մեծի տէր Գրիգորի,
Նոր զարգարեաց զեկեղեցի,
Գանձ և տաղիւ բաղմագունի:

- 25 Յոյժ քաղցրախօս էր աղքատի,
Հեզ և խոնարհ յամենայնի.
Ոչ էր սիրող նա արծաթի,
Ունէր զպատուէրն Քրիստոսի:

- Արթուն հսկող անձանձրալի,
30 Հանգոյն Մաշտոց Մեսրոպի,
եւ Գրիգորին Լուսաւորչի,

.

Ռետին բաշխէր մարդկան ազգի,
Զբանս գրոց պատուիրանի,
Մատամբ իւրով անխոնջելի,
Դպիր վերին Տեառն արքայի:

5 Այսօր եթող զմեզ ուր յերկրի,
Ամենագութ Հայրն բարի,
Հաւասարեալ երկնից գնդի,
Ժառանգ անանցն պսակի:

Քուրձ զգեցիր, եկեղեցի,
10 Այրի եղեր յանկարծակի,
Փեսայն բարձաւ քո ի միջի՝
Յառագաստէ քում խորանի:
Եկեալ հասին վաղվաղակի
Ազգն Մարաց, որ Բիւրտ կոչի,
15 Սպանին զհայրն ցանկալի,
Ի Յիպնաւանքն երևելի:

Լուսոյ ծնունդք աւազանի,
Դառն ողբացէր զանցս աղէտի,
Խաւարեցաւ լոյսն արփենի,
20 Զահն շիջաւ նոր Սեռնի:
Եհաս ինձ սուգ անբուժելի,
Հալով կոչեմ անլուելի:
Զի խրատատուն իմ ըղձալի՝
Այսօր թողեալ զիս ամայի:

25 Նոր ձայն երգեմ ի յատենի,
Ներբողական ի չափ տաղի:
Առ քեզ խօսիմ, հայր բաբունի,
Միթէ հոգիս մխիթարի:

Ո՛վ ցանկալիդ ամենայնի,
30 Բաբունապետ Հայոց ազգի,
Մտօք մաքուր, պայծառ հոգի,
Մարմնովդ կոյս առաքինի:

13. Տպ. վաղավաղիկ.

Բոտեալ սիրովն Քրիստոսի,
Հովիւդ քաջ նորին հօտի,
Վանիչ գայլուն իմանալի,
Եւ արածօղ ի դալարի:

5 Իմաստութիւն Հօրն յերկնի
Ձքեղ զարդարեաց իւրն տեղի.
Յորս և հոգւով Հայրն հանգչի,
Երրորդութիւնն անտրոհելի:

Հաւ ի ծովու այսմ աշխարհի,
10 Ուռկան մեծին այն որսորդի,
Որ որսացեր զծնունդս ախտի,
Հաներ իջևանս որ մահ չունի:

Աղբիւր ջրոյն այն կենդանի,
Բղխեալ հոգւովն Քրիստոսի,
15 Որ ծարաւեալ մարդկան ազգի.
Միշտ արբուցեր անսպառելի:

Շնորհազարդ տանն Յիսուսի
Դու գանձապետ իմաստիւք լի,
Միշտ բաշխէիր յեկեղեցի
20 Ձգանձ հին և նոր Կտակարանի:

Ամենիմաստ գլուխ բարի,
Խոնարհեցար ի տապանի.
Ակն պայծառ առատալի,
Ծածկեալ հողով այսօր յերկրի:

25 Կարօտելոցն աղաղակի,
Ունկդ որ լսող էր ամենի՝
Խփանեցաւ յանկարծակի,
Թողեր մեզ սուգ անբուժելի:

Եւ երգարանդ հոգւոյն մեծի,
30 Որ միշտ հնչէր յեկեղեցի,
Խոցեալ սրով անօրինի,
Որ խօսակից էր աղքատի:

Բամից որբոց և տնանկի,
Աջդ որ շնորհէր տուրս ամէնի,
Կապեալ եղաւ իսկ ի շիրմի,
Որ միշտ կրէր զբանս տէրունի:

5 Տարակուսիմ յամենայնի,
Քանզի չունիմ իմաստ բանի,
Զքեզ ներբողել ըստ արժանի,
Երախտաւոր Հայր հոգելի:

Իին տացուք փառք ի յերկրի,
10 Հօր և Հոգւոյն ընդ Միածնի,
Որ դասակցեաց հրաբուն սեռի,
Այսօր զքեզ Տէր ըմբունի:

Սոյն սբբին վերաբերեալ յաջորդ հատուածը ար-
տատպում ենք Թովմա Մեծոբեցու Պատմութիւնից,
տպ. Փարիզ, էջ 41—43:

Եւ յաջորդեաց զաթոռ նորա (Վարդան վարդապե-
սի) մեծ վարդապետն և նահատակն և ողորմածն ամե-
նայնի Գրիգոր՝ որդի հաւատարիմ առն Աստուծոյ Ծերի,
գոլով ի քաղաքէն Խլաթայ, յաշակերտացն մեծին Սարգսի՝
հոգեւոր հարազատ և համշիրակ իւր. բայց ոչ ի նոյն Սու-
խարու ուխտն Աստուածածնի, այլ ի յերկիրն Բզնունեաց
ի քաղաքն Արծկէ, ի սուրբ ուխտն Ստեփաննոսի վկային

- Յիպնայ կոչեցեալ։ Այլ ոչ պարապեալ վարդապետական
դասի վասն սառնացեալ բարուց ուսումնականաց մերում
ազգի։ Այլ տիւ և գիշեր գիրս գրէր, և զամենայն աղքատս
կերակրէր, և սիրէր զողորմածութիւն, և զամենայն վար-
ժապետս և կարգաւորս ի նոյն յորդորէր։ Ոչ գուրով նման
նմա ողորմած և մարդասէր և սպասաւոր աղքատաց և
տնանկաց։ Եւ ետ նմա Աստուած իմաստութիւն առաւել
քան ամենայն վարդապետաց։ Վասն զի զերից ժամանակաց
պատմութիւնս ի լոյս ածէր ի հարցանելն և ի պատասխա-
նատուութիւնս, և զգիրս սրբոց մարտիրոսաց և վկայիցն
որ կոչի Յայսմաւուրց՝ սակաւաբան և անվթար շարադրեալ
ի սրբոց հնոց և նորոց վարդապետացն՝ ի լոյս էած, զխա-
ւարեալ դրունս եկեղեցւոյ մերոյ լուսաւորեաց։ և ոչ ոք
կարէ գիտել զիմաստութիւնն, որ ի նմա ծածկեալ կայ։
- 15 այլ Աստուծոյ միայն է գիտելի։ Եւ 50 ամ գիրս գրեաց
տիւ և գիշեր անհանգիստ տքնութեամբ, որպէս գիտակ է
զաղտնեաց գիտակն։ Եւ բազում երգս գանձուց և տաղից
յիշատակ թողեալ ինքեան՝ յոյժ տօնասէր և պատուող
սրբոց՝ մինչ զի ոչ եղեալ է և ոչ լինելոց է։
- 20 Եւ հասեալ ի բարւոք ծերութիւն աւելի քան 75 ամ
և 874 ամի թուականիս մերում եկն պիղծ ազգն Մարաց
ի յԱրժկէ քաղաք Հայոց, և գնաց յանապատն Յիպնայ,
և ըմբռնեալ զնա անօրինացն՝ յոյժ տանջեալ չարչարեցին.
և նա ճշմարիտ դաւանութեամբ զՔրիստոս՝ Աստուած և
- 25 Տէր դաւանեալ խոստովանեցաւ. և նոյնժամայն զենին
զնա իբրեւ զգառն անմեղ և անարատ զերջանիկն և զե-
րանելին Դրիգոր՝ փոխանակ գառին Քրիստոսի։ Եւ եհաս
մարտիրոսական պսակի՝ յոյժ մարտիրոսասէր գուրով. և
եղին զնա ի սուրբ ուխտն Յիպնայ՝ Նախավկային Ստե-
- 30 փաննոսի անուամբ կոչեցեալ։ Եւ հոգևոր հարազատն իւր
վարդապետն Յակոբ ճգնաւոր՝ այրն ցանկալի՝ եկն ամ-
փոփեաց զնա հանդերձ հարազատ որդւովք իւրովք Ստե-
փաննոս եպիսկոպոսաւ եւ աշակերտաւ. եւ նստաւ սպա-
սաւոր նորա գերեզմանին ամ մի։

Նոյն պատմագիրը երկրորդ անգամ՝ էջ 85, խոսում է նոյն նահատակի մասին՝ հետեւեալ ձևով.

Եւ ի սոյն աւուրս եկն նենգաժոտ եւ անողորմ Քուրդն
Բաղիշոյ ի վերայ աստուածապահ քաղաքին Արծկոյ, եւ
հարեալ, սպանեալ, սրախողխող արարեալ զբազումս յազ-
գաց մերոց՝ մանաւանդ զաստուածապատիւ և զաստուա-
ծապարիակ, զողորմած և զերջանիկ վարդապետն Գրիգոր՝
զորդի Մերին Խլաթեցւոյ՝ ի սուրբ ուխտն Դաստակ՝ որ
Յիպնավանք վերակոչի. եւ սուգ եղև ամենայն ազգիս
Հայկազնոյ. վասն զի զարդարէր զեկեղեցիս Հայոց Յայս-
մաւորօք, կորուսեալ ճառիւք, գպնձիւք, տաղիւք եւ ճճ
ամ գիրս գրեաց եւ զամենայնն աղքատաց բաժանեալ.
Եւ հեզաչօգի եւ յոյժ ուսումնասէր գոլով և մարտիրոսաց
պատուող՝ մարտիրոսաց պսակացն եհաս. եւ էր ոս աշա-
կերտ մեծին Սարգսի վարդապետին Հայոց, և ուրն ամ
աշակերտեալ Յովհաննու Որոտնեցւոյ, աշակերտակից Մեծին
Տաթևացւոյ.

ՅԵԿԻՐ ԹՎԱԸՆՆԸՑԻ

† ՊՀԷ=1428

Եւ յետ այսորիկ (=յես նահաւսակութեան Գրիգորի Խլաթեցւոյ) յետ երկու ամի՝ նոյն Գուրգէն յազգէն Մարացի Բաղիշու գնաց յերկիրն Ռշտունեաց, և զերջանիկ և զտօնասէր աղօթարար վարդապետն Յակօբ Ովաննացի ի ՅԱՆԺՂՆԱՎԱԹԻ ուխտէն նահատակեալ՝ եղին զնա մերձ գերեզմանին Գրիգորի նարեկայ վանից։

Այս վկայաբանութիւնն ունի Թովմա Մեծոփեցի, Փարեզ, էջ 43: Հմտ. նաև Զամչեան. Գ. 452, 1428 թուականի տակ:

41.

ՂԱԶԱՐ ՎԱՐԳԱՅԵՑ ԲԱՂԻՅՈՒ

† ԳՀԷ=1428

Եւ ի նոյն ամի (=յամի նահատակութեան Յակոբայ Ովսաննացւոյ) վարդապետն Բաղիշու Ղազար՝ յոյժ հռչակաւոր և բանիբուն, աղօթարար և ճգնաւոր՝ փախեալ ի յանօրինաց և զնաց ի լեառն Սասնոյ։ Եւ գտեալ զնա Տանօրէն աղգին Մարաց՝ ասեն. «Դու ասես թէ Քրիստոս Աստուած է։» Եւ նա ասէ. «Ես ասեմ և ուսուցանեմ. և այն որ ոչ ասէ և ուսուցանէ, զնայ ի կորուստն յաւիտեանական։» Եւ նոքա հարեալ սրով սպանին զնա. և եհառ մարտիրոսական պսակաց։

Այս վկայաբանութիւնն ունի Թովմա Մեծովեցի, Փարիզ, էջ 43—44: Հմմտ. նաև Զամչեան, Գ. 452, 1428 թուականի տակ։

ՅԱԿՈԲՆԻՍ ԲԱՆՈՒԿ ԽԼԹԵՑԻ

† 1438 փետ. 22, շր.

Պատուական և պանծալի վկայս Յոհաննէս էր ի Բղնու-
նեաց գաւառէն, ի քաղաքէն Խլաթայ, բարեպաշտ ծնողաց
զաւակ, ի ԸՃԶԶ Թուականին Հայոց: Եւ էր վարժեալ
ի յարուեստս երաժշտական գուսանական խաղուց. և էր
յյոյժ անուշաձայն և քաղցրերգեցիկ, մինչ զի զարմանալի էր
տեղողացն և լսողացն, և էր սիրեցեալ յաչս ամենեցուն,
ևս առաւել ամիրային Սէֆէգնի. և հանապաղ կայր առաջի
նորա:

Էր և կին մի առաջի նոյն ամիրային երգեցիկ և խա-
10ղացող. և յաղթեալ լինէր պիղծ կինն այն ի մանկանէն՝
առաջի հրապարակին, զի մանուկն Յոհաննէս գեղեցիկ
եղանակաւ բերէր զերգս Փառք ի բարձմանն և զայլ քաղցր
բարբառ շարականացն ի մէջ և զարմացուցանէր զամենե-
սեան: Իսկ նենգժոտ ազգն Մարաց՝ որ և Քրդաց՝ գրգռե-
15ցին զամիրայն ի կորուսանել զնա:

1. ր սուրբ փխ. պատուական. | ր վկայս քի. | ր յունի ի. 2. ր խլաթ
քաղաքէ. | ր բարեպաշտ և ածասէր. | ր ծնողաց. 3. ր իսկ և ձգ. | ր իսկ
և ի ձգ. | ր Թվկնիս. | ր Թվնիս. | ր մերում փխ. հայոց. 4. ր յունի ի.
| ր գուսանական. | ր երգոց. | ր յունի և էր... քաղցրերգեցիկ. 5. փխ.
քաղցրերգեցիկ | քաղցր գեղեցիկ. | փխ. մինչ զի... լսողացն Եւ զար-
մանալի լսողաց. 6. ր յունի և ամենեցուն ևս առաւել. 7. ր յունի ա-
ռաջի. 9. ր խաղացող. | ր խաղցող. 10. ր փխ. պիղծ կինն ր պեղծըն.
| ր պեղծ կինն. 11. փխ. զի մանուկն | ր զմանուկն. | ր յոհաննէս. 12. ր
յունի եղանակաւ. | փխ. զերգս... շարականացն ի Տէջ, այն Է առ 12-13
Եւ զամենայն երգս. 14. ր նենգժոտ. | ր յունի մարաց որ և. | ր
գրգռեն.

Եւ յաւուր միում կոչեաց զնա ամիրայն ի բերդն՝
առ ինքն և ասէ. «Ես ստուգեալ եմ, զի դու լեալ ես
երբեմն մեղօք ընդ տաճիկ կնոջն երգեցողի. պարտ է քեզ
տաճկանալ և առնուլ զնա և կամ չարաչար մահուամբ
5 մեռանիլ»:

Իսկ ծառայն Քրիստոսի Յոհաննէս համարձակութեամբ
ետ պատասխանի և ասէ. «Այդ ձեզ է գործ և առաջ-
նորդաց ձերոց. և հեռի է ի քրիստոնէիցս, որ եմք ծառայ
Քրիստոսի. զի Քրիստոս սուրբ է և զսուրբս օրէն»:

10 Յայնժամ սրտմտութեամբ լցեալ անօրինին և հրա-
մայեաց Դ արանց՝ ընկեցուլ զնա ի բերդէն ի վայր և ոչ
կարացին. զի աներևոյթ օգնութեամբն Աստուծոյ յաղթեաց
նոցա սուրբն: Եւ նոցա բրածեծ արարեալ զնա դառն և
խիստ գանիւք և կապեալ ոտիւք և ձեռօք՝ եգին ի բանտի.
15 և ի գիշերին ողորելով և պատիւ խոստանալով թուլացու-
ցին զնա ի հաւատոցն: Եւ ասէ. «Ի վաղիւն կամք ձեր
եղիցին», երկուցեալ՝ զի մի ի գիշերի աներևութաբար
կորուցեն զնա:

Եւ յայգուցն հանեալ տարան առ ամիրայն և բռնու-
20 թեամբ հանեալ ի ձի և շուրջածեալ զքաղաքն Խմենայն:
Եւ զի էր նա մանուկ քսանամեայ և դիւրափոխ ի յամենայն
բան, վասն որոյ ի նոյն օրն փոշիմանեցաւ ի պիղծ օրինացն,
զոր անօրէնքն բռնութեամբ եդին ի վերայ նորա. և զղջա-
ցեալ ի միտս իւր՝ խորհէր մեռանիլ վասն անուանն Քրիս-
25 տոսի:

1. փի. եւ յաւուր միում 1 եւ յորժամ ի միում աւուր. | Ի յունի
ամիրայն. 2. B ինեալ. 3. ք կամ պիտի փի. պարտ է. 4. ք մեռանել
չարաչար մահուամբ. 5. ք մեռանել. 6. ք յոհանէս. | Ի յունի համար-
ձակութեամբ. 8. ք յունի է. | Ի յունի որ եմք ծառայ քրիստոսի.
9. ք զքն. 10. ք ասաց փի. հրամայեաց. 11. ք ի բերդն. 12. ք անօրէնքն
զի. | B յունի աներևոյթ. | ք օգնականութիւն. 14. B յունի ոտիւք և
ձեռօք. | ք ի բանդի. 16. ք ի հաւատոց. 17. ք եղիցի. | ք աներևոյթա-
բար. 19. ք այգուցն. B ի վաղիւն. 20. ք ածին. 21. ք յունի նա. | ք
խոսեա. | ք յունի ի. 22. ք օր. | ք ի պիղծ. | ք անօրինացն. 24. ք
խորհէր մեռանել. ք կամք մեռանել.

Յղեաց զոմն ի քրիստոնէիցն առ քահանայսն թէ
«Տո՛ւք ինձ հաղորդութիւն ի մարմնոյն Քրիստոսի, զի ի վա-
ղիւն նահատակեմ վասն անուան նորա»:

- Եւ նոցա անփոյթ արարեալ անհաւատ և ուրացող
Ե կոչելով զնա: Այլ նա հալէր և մաշէր յանձն իւր և ի դառ-
նութենէ սրտին ողբս լալագինս յօրինէր ինքն ինքեան և
ողբալով և ամօթղածութեամբ շուրջ գայր ի քաղաքին գո-
տելոյծ և միաձորձ, վայ և եղուկ կարգայր անձին իւրում
և ասէր. «Վա՛յ քեզ ուրացողդ Յոհաննէս, զի քահանայսն
10 տրտմեցուցեր և զծնօղսն քո ի սուգ նստուցեր. և զսիրելի
եղբարս և զլնկերսն քո դառնացուցեր. զաւագանն մոռացար
որ ծնաւ զքեզ որդի Աստուծոյ. զԱւետարանն թողեր՝ որ լու-
սաւորեաց զքեզ քարոզութեամբ. ելեր յաչացն Քրիստոսի.
հեռացաւ ի քէն հրեշտակն պահապան: Եւ արդ Քրիստոսի
15 Աստուծոյն քոյ զինչ պատասխանի տայցես յաւուրն դա-
տաստանի. որ ասաց ի սուրբ Աւետարանին, թէ «Որ ու-
րացի զիս առաջի մարդկան, ուրացայց և ես զնա առաջի
Հօր իմոյ, որ յերկինս է»:

- Ձայս և առաւել քան զսոյն ողբս յօրինէր և լայր
20 հանապազ և յարտասուս շարժէր զլսողսն: Եւ այնուհետեւ
վաճառեաց զամենայն ինչս և զստացուածս իւր և ետ աղքա-
տաց և կարօտելոց: Եւ երթեալ առաջի եկեղեցոյն, դա-
ւանեաց զամենասուրբ Երրորդութիւնն և զՔրիստոսի մար-
դեղութիւնն և ողբալով և լալով մեղայ ետ առաջի ամե-

1. րըղեաց. | ր ի քրիստոնէից. 2. ք հաղորդութի. | ք յունի ի մարմնոյն քի.
3. ք անուանն քի. | ք նց փխ. նորա. 4. ք ուրացող. 5. փխ. այլ նա... մաշէր
B իսկ նա մաշէր. 6. ք լալագին. | փխ. ինքն ինքեան... անձին իւրում,
այն է թող 6-8՝ B և գօտելոյծ և միաձորձ չրջէր ի քաղաքն ամօթալի.
| ք օրինէր. 7. ք շրջէր փխ. շուրջ գայր. 8. ք կարգայր. 9. ք ուրացողդ.
| ք յոհանէս. 10. ք տրտմեցուցանէր. 11. ք եղբարսն. | ք զնկերս. 13. ք ի
յաչացն. 14. B յունի հեռացաւ ի քէն հրեշտակն պահապան. | ք յունի
արդ. 15. ք տացես պատասխանի. 16. ք ուրացի. 20. ք և յողբ և յարտա-
սուս. ք և ողբս և արտասուս. | ք զլսողսն. | փխ. այնուհետեւ վաճառեաց
B վաճառեալ. 21. B յունի և զստացուածս. | B ետ փխ. և ետ.
22. B յունի և կարօտելոց. | ք եկեղեցոյն. 23. փխ. և զքրիստոսի մար-
դեղութիւնն ք և զմի ածութի զմզուգութիւն քի. ք յունի. 24. ք ողբալով
փխ. և ողբալով. | B յունի և լալով. | ք մեղա. | ք սք. փխ. ամենայն.

նայն քահանայիցն, և եցոյց զգերեզմանն իւր առաջի սուրբ սեղանոյն և ասէ. «Աստ թաղեցէք զիս», և յանձն արար զինքն Աստուծոյ և սուրբ եկեղեցւոյն և պատրաստեցաւ ամենայն սրբութեամբ և հասեալ ի պահքն առաջաւորին, 6 զԵ օրն անսուաղ անցոյց»

Եւ եկեալ առ նա Բ այր ի գլխաւորաց անօրինացն և ասեն. «Եկ երթիցուք յաղօթանոցն մեր, կերիցուք և արբցուք ի միասին, ապա թէ ոչ, մեռանիս ի ձեռաց մերոց»:

10 Եւ նա ասէ. «Խտրին սրբոյն եմ խոստացեալ զայսքան աւուրս և ոչ կարեմ գալ»:

Եւ նոքա չարութեամբ լցեալ՝ երթեալ առ դատին և ասեն վասն նորա՝ թէ «Ճշմարիտ քրիստոնեայ է. և խաբեաց զմեզ և զօրէնս մեր»:

15 Եւ նա ասէ. «Լուռ լերուք մինչև ի պահսն իւրեանց. և ի նոյն օրն թլփատեմք զնա. և թէ ոչ կամեցի, չարաչար մահուամբ կորուսցուք զնա»:

Եւ նոցա լռեալ մինչև ի վերջին օր շաբաթու բուն բարեկենդանին և ի նոյն օրն երթեալ ըմբռնեցին զնա 20 և տանէին հարկանելով: Եւ տեսեալ ծնողացն, աղիողորմ ողբալով և կոծելով երթային զհետ նորա: Եւ նա ասէ ցնոսա. «Աստուածագութ ծնողք իմ, մի լայք ի վերայ մահուան իմոյ, այլ լացէք ի վերայ կորստեան իմոյ. բայց աղաչեմ զձեզ՝ հալալ արարէք ինձ զաշխատանս ձեր և 25 օրհնեցէք զիս, զի ես այսօր վկայ լինելոց եմ Քրիստոսի՝ նման Յակովկայ»:

1. Բ զգերեզման. | Բ չունի սուրբ քառք. 2. Բ թէ փոխանակ և ասէ. 3. Բ եկեղեցոյն. | Բ պատրասեաց զինքն. 4. Բ ի պահք. 5. Բ անսուաղ (վանորաղ) անցուցանէր զաւուրսն (վ զաւուրս) Ե. 6. Բ չունի առ նա. | Բ չունի ար. 7. Բ չունի և. | Բ ասեն ցնա. | Բ ի յաղօթանոցն. | Բ և կերիցուք. | Բ չունի կերիցուք... ի միասին. 10. Բ խնդրաբոյս. Բ խնդրեալ. 11. Բ ոչ կարիմ. 12. փխ. երթեալ Բ գնացին. 13. Բ չունի թէ. 14. Բ զօրէնսն. 17. Բ կորուսանեմք. Բ կուրուսից. 18. Բ ի վերջի. | Բ չբթուն. 19. Բ օր. 21. փխ. ողբալով և կոծելով Բ կոծելով. Բ ողբով և կոծով. 22. Բ ով փխ. աստուածագութ. | Բ ծնող. 24. փխ. հալալ արարէք ... յակովկայ, այն Ե առ 24-26՝ Բ օրհնել զիս.

Եւ տարածեալ ծնողացն զձեռու իւրեանց՝ խաչակնքեալ օրհնեցին զնա և ասեն. «Զօրացուցիչն Աստուած զօրացուցանէ զքեզ. երթ ի խաղաղութիւն. և ինքն Գրիստոս եղիցի ընդ քեզ»:

5 Եւ տարեալ զնա անօրինացն առ դատին և նա յղեալ առ ամիրայն՝ ասէ. «Կրկին ուրացուցէք և թլփատեցէք զդա»:

Եւ հասեալ ի դուռն բերդին, զտեղի առեալ կանգնեցաւ և ասէ. «Ո՛ւր կամիք տանել զիս. աստ եմ հեծեալ 10 ի ձին սատանայի և ուրացեալ զԳրիստոս, աստ եմ մեռանելոց»:

Եւ ամբարձեալ զաչս իւր ի վեր և ետես հօգւոյ. ահա՛մբ զԳրիստոս եկեալ բազում հրեշտակօք և գասուք մարտիրոսօք և բերեալ նմա պսակ անթառամելի. և քա- 15 ջալերեալ զօրացուցանէր զնա ի մարտին և խոստանայր նմա զօթեվանս լուսեղէնս: Վասն որոյ պայծառացաւ գեղերեսաց նորա և ամբարձեալ զձեռն իւր յերկինս՝ անշահեաց և ասէ. «Հաւատամ ի Գրիստոս Աստուածն իմ, յարարիչն երկնի և երկրի»:

Եւ վազեալ ի ձեռաց նոցա, ան- 20 կաւ յերկիր և զհողն խաչակնքեալ՝ արկանէր ի բերան իւր և ասէր. «Ա՛ստ սպանեցէք զիս վասն Գրիստոսի»:

Յայնժամ անօրէնքն գիմեցին ի վերայ նորա իբրեւ զշուն կատաղի և քարիւ և փայտիւ հարին զգլուխ նորա, մինչ զի ուղեղն գլխոյն ի վայր թափեցաւ և անկաւ ի մէջ 25 նոցա իբրեւ զմեռեալ, մինչ զի բազմաց ասել թէ՛ մեռաւ: Եւ նա յանկարծակի ուշաբերեալ և ելեալ նստաւ և արեամբն

1. B ծնողացն. | B յուճի խաչակնքեալ. 3. B յուճի երթ ի խաղաղութիւն. 5. B յուճի անօրինացն. | B յղեալ. 6. B և ասէ. | B ուրացուցէք զդա և թլփատեցէք. 9. Բ յուճի հեծեալ ի ձին սատանայի և. 10. B և աստ. Բ աստէն. | Բ մեռանելոյ. 12. Բ համբարձեալ. 13. Բ յուճի եկեալ բազում.....պսակ անթառամելի, այն է օղ 13.14. | Բ դառնիւք. 15. Բ զօրացուցանէ. | Բ զնա զօրացուցանէր. 16. Բ իս. նմա զօթեվանս լուսեղէնս B օթեվանս լուսեղէն. | Բ լուսեղէն. 17. Բ համարարեալ. 19. Բ յերկրի. | Բ վազեաց. Բ վազել. | Բ և անկաւ. 20. Բ արի. | Բ ի բերան. 23. Բ իս. և քարիւ B քարիւ. 24. Բ իս. ուղեղն գլխոյն Բ ուղիղ գլխոյն. B ուղիւղ. | Բ նա անկաւ. | B յուճի ի մէջ նոցա. 26. Բ յուճի նա. | Բ յուշաբերեալ.

իւրով օծանէր զերեսն և ասէր. «Ահա բաժակ անապական, զոր արբի և մահ պատուական՝ որ այսօր ինձ հանդիպեցաւ»

Եւ ասեն անօրէնքն. «Մի երկնչիր. մի բան խօսեաց և մեք դեղօք ողջացուցանեմք զքեզ»

5 Եւ նա դարձեալ դաւանեաց զՔրիստոս Աստուած և կրկին անգամ խաչիւ դրոշմեալ զհոգն արկանէր ի բերանն և զձեռն խաչակնքեալ ի վերայ սրտին գոչէր մեծաձայն և ասէր. «Հարէք զիս և սպանեցէք, զի ես ծառայ Քրիստոսի եմ»

10 Եւ տեսեալ անօրինացն զհամբերութիւն քաջ նահատակին՝ թողին զնա և գնացին առ դատին և ասեն. «Խաբեբայն այն ոչ դադարէ ի դաւանելոյ զՔրիստոս Աստուած»։ Եւ նա ասէ. «Լնդէր ոչ սպանէք զնա»։ Եւ նոքա ասեն. «Սպաննաք զնա և նա նոր կենդանացաւ»։ Եւ հրամայեաց 15 զատին երթալ քարկոծել զնա։ Եւ նոցա երթեալ ողորհանօք խրատ տային նմա առնել զկամս դատաւորին։ Եւ նա ասէ. «Երթիցուք առ դատաւորն»։

Եւ նոցա ուրախացեալ՝ տանէին զնա առ դատին։ Իսկ զօրեղ զօրականն Քրիստոսի և քաջ մենամարտիկն զցաւ 20 անձինն ի բաց եգեալ և ելեալ եկն ի տեղին՝ ուր զուրացութեան ձին էր հեծեալ. և ձայնեաց մերձաւոր քրիստոնէիցն՝ թէ «Ա՛ստ հեծայ զսեաւ ձին և սատ մեռայց վասն իմ Քրիստոսին»։

1. Ի զերեսս իւր. | Ի անապական բաժակ. 2. Ի պուկն. 3. Ի և տեսեալ անօրինացն ասեն փի. եւ ասեն անօրէնքն. 4. Ի ողջացնեմք. 5. փի. և կրկին... և ասէր, այն է թող 5-8՝ B բարձրաձայն և ասաց. 6. փի. խաչիւ դրոշմեալ և խաչակնքեալ. 7. և խաչակից սրարեալ. | և մեծաձայն. 8. և սպանեցէք. և սպանէք. 10. փի. քաջ նահատակին B սրբոյն. 11. և զարմացեալ փի. թողին զնա և. | փի. խաբեբայն... աստուած, այն է թող 11-12՝ Ի զքո. ճշտ. ած. դաւանեաց խաբեբայն այն. 13. փի. եւ նա ասէ... քարկոծել զնա, այն է թող 13-15՝ B եւ ասաց զատին քարկոծել զնա. | Ի յունի նոքա. 14. և սպանէք. 15. և երթեալ. 17. և երթայց. 18. և առեալ տանէին. 19. փի. զօրեղ զօրականն B սուրբ վկայն. | և մենամարտիկն. | B յունի և քաջ մենամարտիկն. | և զտարութին և զցաւ. 20. փի. հեղեալ և Ի բարձեալ. B ընկէց և. | և եկեալ ի նոյն տեղին փի. ելեալ եկն ի տեղին. 21. և հեծեալ էր. | Ի յունի և. | B յունի մերձաւոր. 22. և ձին զօրինակն օտյի փի. ձին և. | և յունի և.

Եւ տեսեալ անօրինացն զճշմարիտ հաւատ նորին, քարիւ
նա փայտիւ հարեալ ջարդեցին զամենայն մարմին նորա: Եւ
նա այնու աւանդեաց զհոգին իւր առ Աստուած՝ ի ձեռս
հրեշտակաց: Եւ առեալ անօրինացն զմարմին երանելի
6 մանկանն՝ այրեցին հրով:

Եւ ի գիշերին յայնմիկ լոյս պայծառ ծագեաց ի վերայ
նորա և անօրէնքն ամօթով գլխակոյր եղեն: Եւ յետ երից
աւուրց հրամանն ետ ամիրայն բառնալ և թաղել զմնացեալ
նշխարս նորա: Իսկ քրիստոնեայքն, որ յահէ անօրինացն
10 փախուցեալ էին՝ ժողովեցան ընդ բարեպաշտ ծնողացն
նորա և եկին ի տեղին և ծնողքն հանդերձ սգոյն ի բաց
ընկեցին և սպիտակ զգեցան. և օրհնութեամբ մեծաւ
գոհութիւն Աստուծոյ տային. և ասէին ուրախացի՛ք այսօր
ընդ մեզ ամենեքեան, զի հարսանիք խնդութեան է զաւա-
15 կիս մեր. ցնծացէ՛ք քահանայք և ժողովուրդք ամենեքեան.
զի որգեակս մեր զհոգեւոր բաժակն էարբ. մեր արքցուք
զմարմնաւոր բաժակն և ուրախացուք. և սատեֆին որոց
լային և կամ ակոստային: Եւ առեալ զմնացեալ մասն
նշխարացն նորա. սրբազան եպիսկոպոսն Ստեփանոս ամե-
20 նայն բազմութեամբ քահանայից և ժողովրդոցն՝ օրհնէին
զԱստուած որ ի ձմեռնացեալ ժամանակիս վարդ փթթե-
ցոյց մեզ հոտով անուշութեան: Եւ տարեալ եղին յեկե-
ղեցին ի ներքոյ բեմբին ուր ինքն դրոշմեալ էր զտեղին
սաղմոսիւք և օրհնութեամբ ի փառս արարչին:

I. փխ. զճշմարիտ B. գնաստատուն. 2. ր ջարդեալ փխ. հարեալ ջար-
դեցին. 3. ր լուսնի այնու. քաղցրութիւն. | B լուսնի ի ձեռս հրեշտա-
կաց. 4. փխ. եւ առեալ անօրինացն զմարմին երանելի մանկանն այ-
րեցին հրով B եւ անօրէնքն այրեցին զմարմին երանելի մանկանն. 6. ք
աւնիկ. | ք սաստիկ փխ. պայծառ. 7. B լուսնի և անօրէնքն ամօթով
գլխակոյր եղեն. 8. ր աւուր. | ք քրիստոնէից բառնալ. 9. իսկ
քրիստոնեայքն հառուածք միմեք վերջը B համառոտաւ ե և ե-
կեալ ծնողաց նորա և սրբազան եպիսկոպոսն ստեփանոսս՝ քահա-
նայիւք և բազմութեամբ ժողովրդոց և տարեալ եղին յեկեղեցին,
ի ներքոյ բեմբին՝ ուր ինքն եցոյց, սաղմոսիւք և օրհնութեամբ, ի
փառս քրիստոսի աստուծոյ: II. ք ծնողացն. | ք զհանդերձ. 13. ք գո-
հութիւն. | ք ամին այսօր ընդ մեզ. 14. ք խնդութիւն. 15. ք լուսնի ամենե-

Կատարեցաւ սուրբ վկայն Գրիստոսի յամսեանն փետրվարի ի ԻԲ. ի տօնի ՃԾ հայրապետացն:

Այս վկայաբանութիւնն ունին միայն Bfr ձեռագիրները. Bf մեհեկի ԺԶ և փետրվար 22, Կուռնելիոս հարիւրապետի և Ս. Պօղիկարպոսի վկայաբանութիւններից յետոյ, B այս վերնագրով. «Ի սմին աւուր վկայաբանութիւն մանկանն Յոհաննիսի» էջ 284 ա'—285 ա'. I ձեռագրի վերնագիրն է. «Յայսմաւուր վկայաբանութի նոր վկային Գի մանկանն յոհաննիսի» Իսկ երկրորդը r էջ 501 ա'—502 բ'', հետեւեալ վերնագրով. «Վկայաբանութիւն նոր վկային Գրիստոսի մանկանն Յոհաննիսի, որ մականունն խօջու ասի»:

Նոյնը ունի նաև P էջ 268 ա'' (նոյն օր, նոյն սրբերից յետոյ) հետեւեալ համառօտութեամբ. «Յայսմաւուր յիշատակ է և վկայաբանութիւն նոր վկային Գրիստոսի մանկան միոյ Յոհանէս առնուն կոչեցեալ, որ մականունն հոյլու ասի. կատարեցաւ ի անաւրինաց ի փառս Գի»:

Վկայաբանութեանս մի երկրորդ խմբագրութիւնն ունի Գ ձեռագիրը, նոյն օր, նոյն սրբերից յետոյ, այս վերնագրով. «Յայսմաւուր յիշատակ է և վկայաբանութի նոր վկային քի մանկան միոյ յոհաննէս առնուն կոչեցեալ»: Հարկաւոր համարեցինք յաջորդով մէջ բերել սոյն խմբագրութիւնն էլ, որի ինչ ինչ մասերն աւելի ընդարձակուած են և ամբողջին մի աւելի աշխարհիկ լեզուի նկարագիր է տրուած:

Թուականի համար մեր ընադրերը համաձայնութեամբ ունին ՊԶՁ փետրուար 22, բարեկենդանի նախորդ շաբաթ օրը: ՊԶՁ թուին (փետր. ԻԲ) ըստ հռոմեական հաշուի համապատասխանում է քրիստոնէական 1437 թիւը: Բայց այս 1437 թուին՝ Չատիկը մաքտ 31-ին լինելով, Բարեկենդանը

բեան. 18. f յուճի կամ. 19. f ի նշխարաց. | f ստեփաննոս. 20. f քհյիցն. | f և օրհնէին. 21. r յուճի ի. | f փրթը-թեցոյց. 23. f բեմին. | f և ինքն. 1. f յամսեան.

գալիս է փետրվար 10-ին, ուստի համաձայն չէ մեր բնագրի մանրամասն տեղեկութեանց: Յաջորդ տարին է 1438, որ Զատիկը տալիս 13-ին գալով, Բարեկենդանը պատահում է փետրվար 23-ին և 150 հայրապետաց տօնը փետրվար 22 շաբաթ օրը: Այս պատճառով և սրբի նահատակութեան թուականը դնում ենք ո՛չ թէ 1437, այլ ճշտել 1438 փետրվար 22 շաբաթ:

Պատուական և պանծալի վկայս այս Յօհաննէս էր ի Բզնունեաց գաւառէն ի Խլաթ քաղաքէ, բարեպաշտ և աստուածասէր ծնողաց զաւակ, ի 929 թուականութեանս մերում, մնեալ և վարժեալ ի յարուեստս երաժշտական և գուսանական երգոց, մինչ զի զարմանալի էր տեսողացն և լսողաց՝ հաւատացելոց և անհաւատիցն: Եւ սիրեցեալ եղև յաչս ամիրապետին Սեդին կոչեցեալ: Եւ հանապազ կայր առաջի նորա ի գինարբունս և յամենայն տեղիս:

Էր և ի նոյն քաղաքին կին մի զաւալ և երգիչ: Եւ յոր-
10 ժամ գային առաջի նորա առ ի յերգել զարուեստս ու-
նայնութեան անպիտան և փնասակար գործոյն՝ յաղթեալ լինէր պիղծն այն առաջի ամենայն հրապարակին: Եւ յոր-
ժամ զՔրիստոսէ ճառէր և զամենասուրբ Երրորդութիւնն օրհնաբանէր, և զերգս հրեշտակացն զՓառս ի բարձունսն
15 ի ձայն և ի յերգս արուեստին խառնեալ՝ համարձակ վստահութեամբ առաջի ամենեցուն երգէր:

Իսկ բանասարկուն սատանայ, որ ի սկզբանէ մարդասպանն է և ուսուցիչ չարին՝ արկեալ նախանձ և ատելութիւն ի սիրտ օձաբարու և նենգժոռտ ազգին Մարաց՝ չարախօսեն
20 զնա առ որդի ամիրային, զի գաղտաբար կորուսցէ զնա:

Յաւուր միում կոչեալ զնա առ ինքն ի Կլայն՝ և հարցանէր նենգութեամբ: Ասէ. Վրու լեալ ես երբեմն մեղօք ընդ Տաճիկ դաւալին: Օրէնքն մեր ուսուցանեն մեզ այնպիսոյն յօրէնքն մեր գալ և զօրէնքն մեր կատարել կամ մեռանիլ: 25 Իսկ ծառայն Քրիստոսի համարձակութեամբ ետ պատաս-

7. y ամիրապետէն.

խանի և ասէ. «Քաւ և մի լիցի, որդի ամիրայի. այն գործ
ձեր է և առաջնորդին ձերոյ. Իսկ ես ծառայ Քրիստոսի
եմ. Քրիստոսն մեր սուրբ է և զսուրբան սիրէ. Ոչ է պարտ
ծառայիցն Քրիստոսի ի պիղծս մերձենալ, այլ օրինօքն
5 Քրիստոսի կեալ՝ մինչ զի զօրհնութեան պսակն առնուլ
քահանայիւք ի դուռն եկեղեցեաց մերոց»:

Յայնժամ բարկութեամբ լցեալ անօրինին և իբրև
զհուր վառեալ ասէ. «Լեր դու յօրէնս մեր. ապա թէ ոչ
ի սոյն ժամու դառն և չարաչար մահուամբ կորուսանեմ
10 քքեղա: Եւ նոյն ժամայն հրամայեաց չորս արանց ի բերդէն
ի վայր արկանել զնա և մեռանել: Եւ ոչ կարացին անօ-
րէնքն յաղթել նմա, զի աներևոյթ օգնութիւնն Աստուծոյ
յաղթեաց նոցա: Եւ նոքա բրածեծ արարեալ զնա դառն
և խիստ գռնիւք և կապեալ ոտիւք և ձեռօք՝ եղին ի բան-
15 տի, և զգիշերն ողբելով և պատիւ խոստանալով՝ տկարա-
ցուցին զնա: Եւ նա խաբեաց զնոսա և ասէ. «Թող այդ-
պէս եղիցի», զի մի կորուսանիցեն զնա ի գիշերի:

Եւ այգուցն յորժամ լուսացաւ՝ հանեալ տարան առ
ամիրայն, և բռնութեամբ եղեալ ի ձիով՝ շուրջ ածին
20 ի քաղաքին և ուրախութեամբ տօն մեծ կատարէին:

Իսկ ողորմելի մանուկն ի ամեայ գոլով ի տիս հասակի,
ի նոյն օրն զղջացեալ՝ փոշիմանեցաւ և կամէր մեռանիլ
վասն անուանն Քրիստոսի: Յղեաց առ քահանայս զոմն
քրիստոնեայ թէ «Տուք ինձ զմարմին և զարիւն որդւոյն
25 Աստուծոյ Յիսուսի Քրիստոսի, զի այսօր և վաղիւն մեռանիմ
վասն անուան Նորա: Եւ նոցա անփոյթ արարեալ, յոյժ
անարգելով՝ անհաւատ և ուրացող կոչելով զնա, այլ նա
հալիւր և մաշէր յանձն իւր, լալով և ողբալով ամօթւա-
ծութեամբ և երկիւղիւ, գօտելոյծ և միաձորձ ի շուրջ դայր
30 ի քաղաքին, վայ և եղուկ կարդայր անձին իւրոյ. «Վայ
քեզ ուրացող Յօհաննէս, դքահանայսն տրտմեցուցեր և
զծնօղան քո ի սուգ սգաւորութեան նստուցեր, զսիրելի

1. Կ գործ. 32. Կ ի սուք.

եղբարան քո և զընկերսն դառնացուցեր. և Քրիստոսի Աստուծոյն քոյ զինչ տայցես պատասխանի յաւուրն դատաստանի, որ ասաց ի սուրբ Աւետարանին թէ Որ ուրացի զիս առաջի մարդկան՝ ուրացայց և ես զնա առաջի Հօր իմոյ, որ յերկինս է: Այլ և զինչ տացես պատասխանի լալի և ողորմելի ծնողացն քոց և քահանայից և պահապան հրեշտակացն քոց, որ զիս օրինօքն Քրիստոսի սնուցին, և ես զօրէնքն Քրիստոսի անարգեցի. Աւաղ և վայ զիս՝ Աստուծոյ եմ ես ծառայ և ստեղծուած և եղէ աստուած 10 ծուրաց. մոռացայ զԱւետարանն սուրբ որ ծնաւ զիս որդի Աստուծոյ. առ ոտն կոխեցի զաստուածարեալ մարմինն և արիւն որդւոյն Աստուծոյ, որ սրբեացն զիս. թշնամանեցի զԱստուած Հօգին որ բնակեացն յիս: Լճւր երկին և որ ի քեզ զօրութիւնք դասք հրեշտակաց, հոգիք արդարոց 15 և լուսաւորք: Ունկն դիր երկիր և որ ի քեզ կենդանիք և բոյսք դալարիք: Եկայք ողբասցուք զանձն իմ եզկելի. քանզի ոչ փոքր ինչ է կորուստ, այլ մեծ և սարսափելի. վասն զի զպատկերն Աստուծոյ անարգեցի, զհոգիս իմ կորուսի, և յետ հոգւոյս իմ կորստեան՝ զԱրարիչն իմ Առաւած 20 ի բաց թողի: Վայ է ինձ և աւուրն իմ ծննդեան. վայ է ինձ յաւուրն դատաստանի:

Եւ զայս ասացեալ զամենայն քաղաքացիքն յողբ շարժէր: Եւ վաճառեաց զամենայն ինչս իւր ազքատաց և կարօտելոց, և երթեալ առաջի սուրբ եկեղեցւոյն՝ դաւանեաց 25 զամենասուրբ Երրորդութիւնն և զմի Աստուածութիւնն և զսուրբ մարդեղութիւնն Քրիստոսի, և մեղայ ետ առաջի քահանայիցն, զամենայն մեղս իւր լալով և ողբալով: Եւ եցոյց զգերեզմանն իւր առաջի սուրբ սեղանոյն և ասէ. «Աստ թաղեցէք զիս»: Եւ յանձն արար զինքն Աստուծոյ. 30 և սուրբ եկեղեցոյն և պատրաստեաց զինքն ամենայն որբութեամբ: Եւ հասեալ ի պահքն առաջաւորքն՝ անսուսալութեամբ անցուցանէր զաւուրսն ե:

20. Կ ծննդեան.

Եւ եկեալ արք երկու գլխաւորք օրինացն և ասնն
ցնա. «Ե՛կ գնասցուք յաղօթանոցն մեր և կերիցուք. ապա թէ
հշ՝ և վաղիւն կօրուսանեմք զքեզ»:

Եւ նա ասէ. «Խորին սրբոյն եմ խոստացեալ զայս-
5 քան աւուրքս և ոչ կարեմ գալ»:

Եւ նոքա չարութեամբ լցեալ՝ երթեալ առ զատին՝ չա-
րախօսեն և ասեն զնմանէ, եթէ ճշմարիտ քրիստոնեայ է
և խաբեաց զմեզ և զօրէնս մեր:

Եւ նոքա ասեն. «Լուռ լերուք մինչև ի պահքն մեր
10 և ի նոյն օրն թլփատեմք զնա. և թէ հշ կամի՝ չարաչար
մահուամբ կօրուսանեմք զնա»:

Եւ նոցա լռեալ մինչև ի վերջին օր շաբաթու Բարե-
կենդանին և նոյն օրն երթեալ՝ ըմբռնեցին զնա և տանէին
հարկանելով:

15 Եւ տեսեալ ծնողացն՝ ազիոզորմ կսկծանօք և մեծա-
կական ողբով երթային զհետ նորա: Յետս դարձեալ ետես
զնոսա և ասէ. «Աստուածագութ ծնող իմ մարմնաւոր, մի
լոյք ի վերայ մահուան իմի, այլ լացէք ի վերայ կորս-
տեան իմի: Բայց աղաչեմ զձեզ, հալալ արարէք զաշխա-
20 տանս ծնողութեան ձերոյ և օրհնեցէք զիս, զի ես այսօր
առ Քրիստոս կամիմ երթալ և իբրեւ զՅակովիկ կամիմ
Քրիստոսի վկայ լինիլ. փոխադարձ արարից նմա. զի Քրիս-
տոս վասն մեր չարչարեցաւ՝ ես վասն նորա չարչարիմ:
Քրիստոս վասն իմ անարգեցաւ՝ ես վասն նորա անարգիմ:
25 Անմահ Բանն Աստուած վասն իմ մեռաւ՝ ես վասն նորա
միռանիմ»:

Եւ տարածեալ ծնողացն զձեռս իւրեանց՝ խաչակնքեալ
օրհնեցին և ասեն. «Զօրացուցիչն երկնաւորաց և երկրա-
ւորաց Քրիստոս Աստուած ամենակարող զօրութեամբն
30 զօրացուցանէ զքեզ: Ե՛րթ ի խաղաղութիւն և ինքն ընդ-
քեզ եղիցի»:

Եւ տարեալ զնա անօրինացն առ զատին և նա յղեաց

2Է. Կ զակովիկ.

առ ամիրայն և ասէ. «Կրկին ուրացուցէք և թլփատեցէք զնա»:

Եւ հասեալ ի դուռն բերդին՝ զտեղի առեալ կանգնեցաւ և ասէ. «Ո՛ր տանիք զիս. աստ ուրացեալ եմ՝ աստ 5 մեռայց»:

Եւ յանկարծակի զպսակ անձինն զգլուխն ի վեր ամբարձեալ՝ ետես իմանալի մտացն հայեցողութեամբ զամենասուրբ Երրորդութիւնն՝ զնախնի նահատակն համբերութեամբ վկայիցն և զհանդիսագիրն ամենեցուն զՔրիստոս 10 Աստուած. զի եկեալ յօգնութիւն զտկարսն զօրացուցանէր: Վասն որոյ զդասս հրեշտակացն յառաջ կոչէր, զպարտաարդարոցն մեծարէր և զվկայիցն քաջալեր տայր գալ տեսանել զարի և զքաջ վկայն ի հանդիսական ատենին և ինքն զպսակն հիւսէր, զթագն կազմէր, զտեղի հանգստեան 15 պատրաստէր, զթեւանն ցուցանէր:

Եւ տեսեալ անօրինացն, զի տիպ պատկերին գեղեցօկանայր այտ երեսացն իբրև հրով վառեալ, տեսութիւն աչացն պայծառացեալ, և ռնգունքն էառ զհոտ անօշութեան անմահ թագաւորին Քրիստոսի. եդ ծունր և 20 ձգեաց զձեռն իւր յերկինս, աղաղակեաց ի ձայն մեծ և ասէ. «Քրիստոս է արարիչ իմ և ես հաւատամ զնա. Պիղծ է առաջնորդն ձեր և ամենայն մանկունք նորա. նզովեալ է սատանայ և ամենայն պոռնկաւէր դեք նորա. Եւ վազեալ ի մէջ ամբոխին՝ անկաւ յերկիր և հողն խաչեալ ի բերանն 25 արկանէր և ասէր. «Ահա սպանէք զիս վասն Քրիստոսի»:

Յայնժամ բազմութիւն անօրինացն իբրև զշուն կատաղի խուժք արարեալ՝ դիմեցին ի վերայ նորա և քարիւ և փայտիւ և սրով հարին զգլուխ նորա, մինչ զի ուղեղ գլխոյն ի վայր թափեցաւ. և նա անկեալ ի մէջ նոցա, 30 մինչ զի բազմաց ասել թէ մեռաւ: Եւ նա ուշաբերեալ յանկարծակի ելեալ նստաւ և արեամբն օծանէր զերեսն իւր և ասէր. «Ահա բաժակ զոր ճաչակեցի և յօշարակ

նուան՝ յօրմէ ըմպեցի և մահ պատուական, որ այսօր հասի»:

Եւ տեսեալ անօրինացն ասեն. «Մի երկնչիր. միայն բան մի խօսեաց և մեք դեզօք բժշկեմք զքեզ»։ Եւ նա դարձեալ դաւանեաց զՔրիստոս Աստուած և կրկին խաչիւ 5 դրոշմեալ՝ զհողն ի բերանն արկանէր և զձեռնն խաչակնքեալ ի վերայ սրտին՝ գոչէր մեծաձայն և ասէր. «Հորէք զիս և սպանէք; զի ես ծառայ Քրիստոսի եմ»:

Եւ տեսեալ անօրինացն զհամբերութիւն քաջ վկային՝ զարմացեալ գնացին առ Ղաաթին և ասեն. «ԶՔրիստոս ճշմարիտ 10 Աստուած դաւանեաց խաբեբայն այն»։ Եւ նա ասէր. «Ընդէր ոչ սպանիք»։ Եւ ասեն. «Սպանաք զնա և նա նոր կենդանացաւ»։ Եւ հրամայեաց Ղաաթին երթալ քարկոծել զնա. Եւ նոցա երթեալ խրատ տային նմա ողորմանօք՝ առնել զկամս դատաւորին։ Եւ նա ասէ. «Երթայց առ դա15 տաւորն»։ Եւ նոցա ուրախացեալ՝ առեալ տանէին առ դատաւորն:

Իսկ զօրեղ զօրականն Քրիստոսի և քաջ մենամարտիկն զտկարութիւն և զցաւ անձինն ի բաց բարձեալ, եկեալ ի նոյն տեղին, որ զսուրացութեան ձին հեծեալ էր՝ ձայնեաց 20 մերձաւոր քրիստոնէիցն թէ «Աստ հեծայ զսև ձին, աստ մեռայց վասն իմ Քրիստոսին»:

Եւ տեսեալ անօրինացն զճշմարիտ հաւատնորին՝ քարիւ և փայտիւ հարեալ ջարդեցին զամենայն մարմինս նորա:

Եւ նա քաղցրութեամբ աւանդեաց զհոգին իւր առ 25 Աստուած ի ձեռս հրեշտակաց։ Եւ առեալ անօրինացն զպատուական նշխարք երանելի մանկան տղային՝ հրով այրեցին ի մէջ քաղաքին:

Եւ ի գիշերին յայնմիկ լոյս սաստիկ ծագեալ ի վերայ նորա և անօրինացն ահաբեկ եղեալ՝ յամօթ լինէին։ Եւ 30 յետ երից առուրց հրաման ետ ամիրայն քրիստոնէիցն զնալ թաղել զմնացեալ ոսկերս նորա։ Իսկ քրիստոնէիցն, որք յահէ անօրինացն փախուցեալք էին՝ այդուցն ժողովեալ՝ եկին ի միասին, և բարեպաշտ ծնողք նորա ընդ նոսա՝ զսևացեալ հանդերձս ի բաց արկեալ սպիտակազգեստք

եղեն՝ եկին ի տեղի նահատակութեան պատուական վկային
և օրհնութեամբ և գոհութեամբ փառս Աստուծոյ տային
և գովէին մեծաձայն բարբառով. «Որ է հարսանեաց մեր
զաւակին: Եկայք ուրախասցուք սրբազան քահանայք և
8 բազմութիւն ամենայն եղբարց ի միասին. զի որդեակս
մեր զհոգևոր բաժակն ճաշակեաց՝ մեք զմարմնաւոր բա-
ժակն ըմպեսցուք»: Եւ եթէ ոք լայր ի վերայ նորա՝ ծնողք
նորա սաստէին ի բաց կալ ի լալոյ և յողբոց մեծի խնդու-
թենէ նոցին:

- 10 Եւ առեալ զմիացեալ մասն նշխարաց նորա սրբազան
արհեպիսկոպոսն տէր Ստեփանոսն և պատուական քահա-
նայքն հանդերձ ամենայն բազմութեամբ քաղաքին՝ ցնծու-
թեամբ և ուրախութեամբ օրհնելով զամենասուրբ Երրորդ
դուծիւնն, որ ի սառուցեալ և ի ցրտացեալ ժամանակիս
15 ոչ յամեթ արար զմեզ առաջի ազգաց անհաւատից՝ տար-
եալ եգին ի սուրբ եկեղեցին ի ներքոյ աստիճանի բեմբին,
յորում ինքն դրոշմեալ էր զտեղի գերեզմանին:

Կատարեցաւ սուրբ վկայն Գրիստոսի յամսեանն ի փե-
տրուարի ԻԲ, ի տօնի ՃԾ հայրապետացն Կոստանդինու-
20 պօլսի, յետի Բարեկենդանի շաբաթ օրն, ի վեց ժամու
աւուրն:

ՅՈՎՀԱՆՆԵՍ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ՅՈՐԹՆՈՑ

† ՋԻԲ = 1463 ապրիլ 19 զշ.

Եր սուրբ եպիսկոպոսն Յոհաննէս ի տղայութենէ
անեալ և վարժեալ ի վանս սուրբ Կարապետին, ի գաւառին
Տարօնոյ, կրթեալ ի վարս պարկեշտութեան՝ կրօնաւորա-
կան ժուժկալութեամբ: Եւ հասեալ ի չափ հասակի,
5 արժանացաւ ձեռնադրիլ յաթոռ եպիսկոպոսութեան
նոյն աստուածարեալ տեղւոյն Խննակնեան, որ է աթոռ
սրբոյն Յովհաննու Կարապետին՝ ձեռնադրողին Քրիս-
տոսի, ըստ տեսչութեան Հոգոյն Աստուծոյ: Որ և ա-
ռաքելաբար հովուէր զժողովուրդն Քրիստոսի, ուղիղ վե-
10 րակացութեամբ, ոչ որպէս տիրելով վիճակին, այլ զանձն
օրինակ կացուցեալ՝ առնելով և ուսուցանելով: Եւ այնպէս
փայլէր որպէս զջահ լուսաւոր ի մէջ աղգիս Հայոց:

Եւ ըստ բարւոք յօժարութեան իւրոյ՝ զօր ունէր եպիսկո-
պոսն Յոհաննէս՝ ձեռնարկեաց առ ի նորոգել վերստին զառ-
15 ճարն սուրբ Կարապետին և յօրինեաց զնա գեղեցիկ շինուա-

1. Ե յունի էր. | ր յոհանէս. | ր ի տղայութե. 2. Ե անեալ էր. | ր
ի գաւառէն. 3. ր տարօնայ. 4. ր ժուժկալութեան. 5. Ե յաթոռն. 6. ր
տեղոյն. | Ե յունի որ է աթոռ ... հոգոյն աստուծոյ. | ր յաթոռ.
7. ր յոհաննու. ր յովհաննու. 8. ր յունի ըստ... աստուծոյ. 9. ր հովէր.
10. Ե Բի յունի և այնպէս... հայոց. 11. Ե ր յօժարութեանն. | ր յունի ե-
պիսկոպոսն. 12. Ե յոհան. ր յունի. | ր վերբատին. Ե յունի. | Բի զառ-
13. ճար. 14. ր յօրինեալ. Ե կատարեաց.

Ժողի Եւ ապա ձեռնարկեաց ի մեծ կաթուղիկէն, ի վկայարան սրբոյն Ստեփանոսի նախավկային: Եւ այնպէս կային և գործէին մեծաւ ուրախութեամբ: Զոր տեսեալ վիշապն անօրէն, օձն կամակոր, թշնամին արդարութեան սատանայ, 5 զայնպիսի յառաջադիմութիւն եպիսկոպոսին, ոչ կարաց ժուժել ցաւոցն. այլ տուան շարժեալ զլախշախեալ գլխոյն և յարոյց պատերազմ ընդդէմ նորա:

Եւ գտեալ ազգ մի խուժադուժ լեզուաւ և ազգաւ, որ կոչուր Դմի, որք տեղի առեալ բնակէին ի նոյն գաւառն 10 Տարօնոյ, առ ստորոտաւ լերինն այնմիկ Տօրոսի, ի մերձակայ գեօղան. որք գնացեալ եղին բարուրս ի վերայ նորա, եթէ չբակեաց զքարինս մզկիթին և տարեալ շինեաց զեկեղեցին իւր: Եւ այսպէս արկին զնա յորսայս մահու: Եւ ծանուցեալ զայս գաւառապետին Խալիլ՝ ետ ունել 15 զեպիսկոպոսն և կապեալ զնա յուղարկեաց ի Բաղէշ քաղաք՝ առ ամիրապետն Շարաֆ: Եւ նա ոչինչ ըննեալ զպատճառս իրաւանց, այլ վաղվաղակի ետ ի ձեռս դահճացն և հրամայեաց հանել արտաքս յատենէն, ի տեսութիւն հրապարակի քաղաքին:

Եւ ծանուցեալ զայս գաւառապետին Խալիլ՝ ետ ունել 15 զեպիսկոպոսն և կապեալ զնա յուղարկեաց ի Բաղէշ քաղաք՝ առ ամիրապետն Շարաֆ: Եւ նա ոչինչ ըննեալ զպատճառս իրաւանց, այլ վաղվաղակի ետ ի ձեռս դահճացն և հրամայեաց հանել արտաքս յատենէն, ի տեսութիւն հրապարակի քաղաքին:

Որ և անդէն մերկացուցին զնա և արկին չուան ի պարանոցն և հանեալ ի բարձր տեղի մի, որ կոչի շահնշի, առ ի տեսանել զելս իրացն թէ զինչ հրամայեսցէ ամիրայն:

Իսկ եպիսկոպոսն ել ի միջոյ նոցա և կոչեաց առ ինքն 25 զմի ոմն ի քահանայից քաղաքին՝ որ անդն կային. և կատարեալ զդաւանութիւն ուղափառ հաւատոյս ճշմարիտ խոստովանութեամբ ի ծածուկ և հաղորդեցաւ ի փրկական

1. ր ձեռնարկեաց ապա ի մեծ փխ. եւ ապա...ի մեծ. 2. Բ սրբոյ. | ֆ ստեփանոսի. 3. Բ չումի մեծաւ. | Բ չումի զոր տեսեալ ...ընդդէմ նորա հասուածր. իսկ ր ձեռագրի մէջ րեք բ պակասում՝ ընդհատուելով գլխոյն յառից. 8. Բ էր փխ. գտեալ. 9. ֆ կոչի. 10. ֆ տարօնայ. | ֆ ըստորոտաւ. | ֆ ի մերձակա գեօղն. 11. Բ նախանձեալ փխ. գնացեալ. 12. ֆ ի թէ. | ֆ մըքթին. 13. ֆ այսպէս արկեալ. 14. Բ խալիլ և ետ. 15. Բ չումի զնա. | ֆ ուղարկեաց. 17. Բ իրաւանցն. | Բ դահճաց. 20. ֆ չրան. 25. ֆ մի. 26. Բ չումի ուղափառ. | Բ չումի ճշմարիտ. 27. Բ չումի ի ծածուկ.

մարմնոյ և յարենէն Քրիստոսի, զոր յառաջագոյն բերեալ էր ընդ իւրն և ասացեալ զգոհացողական ազօթան, դարձաւ անդրէն առ զինուորսն: Եւ նոցա բազում հարց և փորձ արարեալ ընդ նմա նենգութեամբ, զի թերեւ կարասցեն
5 պատրել զնա բանիւք և ոչ կարացին: Եւ ապա սուսերամերկ խծծէին զնա ընդ երեսս և ընդ թիկունսն, մահ սպառնալով եթէ ոչ լուիցէ և դարձցի յօրէնս նոցա:

Իսկ նորա ոչինչ զանգիտեալ ի նոցանէ ամենեւին, այլ տայր համարձակ զպատասխանին և յանդիմանէր զանաս-
10 տուած մոլորութիւն նոցա: Եւ ապա քարչեալ զնա անտի բռնութեամբ ընդ քաղաքամէջն և տարեալ կացուցին զնա առաջի դրան բերդին և կուտեցաւ ամբոխ յոյժ ի տեղուջն, մինչև կոխել զմիմեանս: Եւ բորբոքեցին հուր, զի այրեսցեն զնա. և ասեն թէ Ուրացիք զՔրիստոս և դար-
15 ձիր յօրէնս մեր և զերծիր ի մահուանէ և բազում պատիւս և պարգևս ընկալցիս ի մէնջ. և զմնասն զոր արարեր, շնորհեմք քեզս:

Իսկ նա պատասխանի տուեալ ասէ ցնոսա. «Խոստումդ ձեր ընդ ձեզ ի կորուստ լիցի. մինչև ցայժմ քրիստոնեայ
20 կեցեալ եմ ոչինչ խիղճ գիտելով զանձնէ իմմէ և այժմ անկանիլ յանաստուածութիւն որպէս զանուղղայ ազգդ ձեր վասն առօրեայ ժամանակիս և սուտակայ փափկութեանս՝ անհնար է ինձ այդմ լինել»:

Եւ նորա եւս ստիպէին զնա և ասէին. «Ասա բան ինչ.
25 և ազատիր ի մահուանէ և կաց պատուով»:

Իսկ նա ի պատասխանելոյ և ի յանդիմանելոյ զնոսա՝ ոչ դադարէր: Իբրև տեսին նոքա թէ ոչինչ օգտեցան. ի խոստմանցն, կրճտեցին զատամունս իւրեանց ի վերայ

1. Բ յունի և յարենէն Քրիստոսի. 3. Բ զինուորսն. 6. ԲԲ խծծէին. 7. Բ ըսպառնալով. | Բ մոգաբարի փիւ. նոցա. 9. Բ պատասխանին. 11. Բ յունի բռնութեամբ. | Բ յունի զնա. 12. Բ կուտեցաւ. Բ կուտեցան. 14. Բ յունի թէ. 15. Բ զերծեր. 18. Բ ասաց (յունի ցնոսա). 19. Բ ածպաշտութք փիւ. քրիստոնեայ. 21. Բ անկեալ. | Բ զանուղա. 22. Բ առօրեա. | Բ սուտակա. 23. Բ լինիլ. 26. Բ յունի ի պատասխանելոյ և ի. | Բ պատասխանելոյ և յանդիմանելոյ. 27. Բ օկտեցան. 28. Բ յունի իւրեանց.

նորա և ասեն. «է՛ մելլուն, որպէս իշխեցեր քակել զմզկիթն և շինել եկեղեցի»:

Իսկ նա կայր անմռունջ ի մէջ նոցա, որպէս գառն ժամեղ մատնեալ անողորմ գայլոց, որք սուսերամերկ պատեցին զնա, որպէս գաղտն կատաղի՝ արդարոյն արեան ծորաւի և ժրմուեալ խածատէին զնա բանիւք՝ առաւել քան թէ սրով: Իսկ նորա դարձուցեալ զերեսս իւր ի նոցանէ, դիմեաց ինքնին ի հուրն, եկաց ի մէջ բոցոյն և ասէ ցնոսաւ. «Արդարեւ ասեմ՝ ձեզ, զի տոչորումն հրոյս կակղագոյն է 10 քան զխստութիւն սրտից ձերոց»:

Եւ նոքա եւս բորբոքէին զհուրն փքով դարբնաց. իսկ նա կայր ի մէջ հրոյն և ի փառաւորելոյ զԱստուած ոչ դադարէր: Իբրեւ տեսին թէ այնու ևս ոչ կասեցաւ սուրբն, կամեցան ձեռնամուխ լինել ի նա ամենեքեան, որպէս և 15 օրէն է այս նոցա չարութեանն, զի ամենեքեան ողորմութիւն գտցեն քարաձգութեամբն ի նա: Եւ գրոհ տուեալ ի վերայ նորա՝ քարշեցին զնա արտաքս ի հրոյն. և եհար մի ոմն ի նոցանէ ուժգին սրով զկողս եպիսկոպոսին, վասն որոյ յոյժ նուաղեցաւ: Եւ ապա բազմութեան հարեալ զնա 20 քարիւ և փայտիւ. և գայր ի վերայ նորա բազմութիւն քարանցն՝ որպէս տարափս կարկառի, մինչև անդէն ի տեղւոյն ծածկեցաւ մարմին երանելւոյն ի քարանցն: Եւ այնպէս աւանդեաց զհոգին իւր առ Աստուած սուրբ եպիսկոպոսն Յովնանէս, որպէս խունկ անոյշ:

25 Եւ ապա հրաման ետ ամիրապետն Շարաֆ քրիստոնէիցն ի նմին աւուր բառնալ զնա և թաղել: Զոր և յառաջագոյն հաճուկս արար արձակել զնա, վասն քրիստոն-

1. Բ մլղուն. | ք զմքսիդն. 3. Բ յունի որպէս գառն...գայլոց. 5. Բ յունի որպէս...ծարաւի. 6. Բ յունի զնա. | Բ քան զսրով. 8. ք ասէր. 9. ք տոչորմն. 12. Բ փառաւորէր զած. փխ. ի փառաւորելոյ...գաղաւթէր. 14. Բ լինիլ. | ամուցն. 15. ք չարութե. 16. ք քարաձգութե. 17. Բ յունի ի վերայ նորա. | ք յունի զնա. 18. Բ սրով ուժգին. | ք զկողսն. 19. Բ բազմութեն. 20. ք քարանցն բազմութեան. 21. Բ տարափ խուռն մինչև. 22. ք երանելոյն ի սաստկութե քարանցն. 23. ք յունի իւր առած. 24. Բ յունի որպէս խունկ անոյշ. 26. ք աւուրն բառնալ և թաղել զնա. 27. Բ հաճուկս. ք հարճուկս.

նէից քաղաքին։ Իսկ բաղմութիւն ամբոխին ոչ անսացին
հրամանաց ամիրային, այլ փութապէս զկամս սրտից իւր-
եանց կատարեցին, որք հանապազ ծարաւիք էին արեան
քրիստոնէից։

5 Առ որ եկեալ արքեպիսկոպոս քաղաքին Տէր Յովան-
նէս ամենայն ուխտիւ և ժողովրդով, բարձին զպատուա-
կան մարմին երանելի եպիսկոպոսին. և տարեալ յաւազ-
եկեղեցին՝ ի վկայարան սրբոյն Սարգսի զօրավարին և կատա-
րեալ զպաշտօն գիշերոյն հսկմամբ յերեկօրեայ մինչև ցա-
10 ռաւօտն և մատուցեալ զխորհուրդ փրկական սուրբ պատա-
րագին, եդին զնա ի տապանի առաջի սրբոյ սեղանոյն՝
սաղմոսիւք և օրհնութեամբ ի վառս Քրիստոսի Աստուծոյ
մերոյ։

Կատարեցաւ սուրբ եպիսկոպոսն Յովհաննէս ապրիլի
15 ի ԺԺ յետ սրբոյ Զատիկին, զկնի նոր Կիրակէին՝ յերկրորդումն
չաբաթու երեքշաբաթին։

Սոյն վկայաբանութիւնն ունին մեայն Bfr ձեռա-
գրերը՝ առաջին երկու Յայսմաւուրքները՝ այն է B էջ
370 բ'—371 ա'' և f՝ ահկի թիւ և ապրիլի 19, Քերսոնայ
եպիսկոպոսաց վկայաբանութիւնից յետոյ՝ հետեւեալ
վերնագրով. «Եւ սմին աւուր կատարեցաւ ի Քրիստոս
վկայական մահուամբ սուրբ եպիսկոպոսն Յովհաննէս,
ի քաղաքն Բաղէշ, յանառատուած և ի նենգաժողո (f
ի նենգեժողո) ազգէն Մարաց, որ և Քրդաց, յ ԹՃԹ

2. B չունի սրտից. 3. B չունի որք հանապազ... քրիստոնէից. 5. f յո-
վանէս. 6. f ուխտիւն և ժողովրդովն. 7. B սուրբ փա. երանելի. | B
տարեալ յեկեղեցին. 8. B ի վկայարանն. | B չունի զօրավարին. 9. f
յերեկօրեա. | B չունի յերեկօրեայ մինչև ցառաւօտն. 10. B մատուցեալ
զպատարազն փրկական և ապա եդին. 11. r վերսկսում եւ այսեղից
այսպէս. ...բոյ սեղանոյն սաղմոսիւք եւայն. | f սեղանոյ. B վեր-
ջանում եւ սեղանոյն բառով. 12. r չունի աստուծոյ մերոյ. 14. r յո-
հանէս. | f ապրիլի. | r ապրիլի ԺԺ. 16. fr չորեքշաբաթին. այս մասին
ես յաջորդ երեսը՝ թղկութեամբ մեջ.

թուին հայոց (ի ի ջ և ի իբ թուականին)»: Իսկ եր-
րորդը՝ այն է ձառնտիր ր, էջ 500 Բ—501 ա, հետև-
եալ վերնագրով. «Պատմութիւն և վկայաբանութիւն
սուրբ եպիսկոպոսին յոհաննիս. սուրբ եպոս յոհան-
նէս կատարեցաւ վկայական մահուամբ ի քաղաքն
Բաղէշ յանած. և ի նենգէժոտ ազգէն մարաց որ և
քրդաց ի ջ և ի ժբ թվկնին»:

Սոցանից ր ունին նախնական ընդարձակ խմբա-
գրութիւնը, իսկ B մի քանի տեղ համառօտած է. ր
ձեռագրից մի թերթ ընկել էր. մենք այդ պակասը լրա-
ցրինք միայն Bf ձեռագրերի համեմատութեամբ:

Տես նաև Զամչեան, հատ. Գ. էջ 515, ուր եր-
կու տող աննշան տեղեկութիւն միայն կայ:

Սրբի նահատակութեան թուականի համար հար-
կաւոր է մի կարճ բացատրութիւն: Նախ պէտք է
ուղղակի սխալ համարել f ձեռագրի ԶԻԳ=1473 ապրիլ
19 թուականը, որովհետև 1473 թուին՝ Զատիկը ապրիլ
18-ին գալով՝ նոր Կիրակին=ապրիլ 25՝ արդէն տրուած
ոահմանից անցնում է: Պէտք է ընդունել ԶԺԳ=1463
ապրիլ 19՝ համաձայնութեամբ B և ր իրարից անկախ
ձեռագրերի: Այս թուին (1463) Զատիկը գալիս է ապ-
րիլ 10-ին, ուստի նոր Կիրակին ապրիլ 17-ին: Բոլոր
ձեռագրերն ունին ապրիլ 19 չորեքշաբթի: Բայց նոր
Կիրակուայ՝ յաջորդ չորեքշաբթին գալիս է ապրիլ
20-ին. ուստի կամ պէտք է ապրիլ 19-ը ուղղել ապրիլ
20, և կամ չորեքշաբթին փոխել երեքշաբթի: Ընդու-
նելին վերջինն ենք համարում, իբր Գ և Դ տառերի
նմանութիւնից յառաջացած շփոթութեան արդիւնք:
Հետեւաբար իբր սրբի նահատակութեան ուղիղ թուա-
կան տալիս ենք ԶԺԳ=1463 ապրիլ 19 երեքշաբթի:

ՄՏԵՓՈՆԵԱՍ ՄԸՆՈՒԿ ԿԱՍՏՈՆԻՆՈՒԳՈՒՍԵՑԻ

† ԶԻ=1471

Սոյն նահատակի մասին ունինք միմիայն Զամչեանի
հետեւեալ տողերը. (Տես Զամչեան, Գ. 515):

Ի Թուին Հայոց Զի նահատակեցաւ ի Կոստանդի-
նուպօլիս Ստեփաննոս մանուկ, զորոյ զներբող մահուն ասի
թէ գրեաց մի ոմն յականատեսից հանգերէ պատմու-
թեամբն, այլ մեք չունիմք ի ձեռին:

ԳՐԻԻԹ ԽՐՐԻՆԵՐԴՑԻ

† ՋԻԳ. = 1474 յուեվ. 16 կիր.

Սա էր յերկրէն Խարբերդու՝ որդի քահանայի
Գրիգոր կոչեցելոյ. և էր սորա քեռայրն տաճկացեալ:
Եւ յաւուր միում հանդիպեցաւ սմա երթալ յայլ գետոյ
ի հարսանիս: Եւ տեսեալ զփեսայն իւր անդ՝ դարձոյց զե-
5 րեսն իւր ի նմանէ, անհաւատ և ուրացող ասելով նմա:
Ձոր եկեալ պիղծն այն ի քաղաքն առ դատաւորն և ասէ
թէ Վաւիթ որդին աներոյ իմոյ անարգեաց զիս և զբե-
րանս իմ և զհաւատս և զառաջնորդն մերս:

Եւ առաքեալ դատաւորն տարաւ զՎաւիթ և կտպեալ
10 էարկ ի բանտ աւուրս ի: Եւ յամենայն օր երբեմն ողորձա-
նօք և երբեմն սպառնալեօք կամէին թուլացուցանել զնա
ի հաւատոցս Քրիստոսի և ոչ կարացին խախտել: Եւ յեռ
քսան աւուրն վճիռ հատին նմա՝ զի հրով պրծեսցի:

Եւ հանեալ ի բանտէն՝ սկսան չարչարել զնա ամենայն
15 բազմութիւն քաղաքին. սրով խոցոտեցին և փայտիւ ձա-
ղեցին, ապտակեցին զերեսս նորա և թքին և անողորմ
վիրաւօրեցին:

Եւ հայրն Դաւթի՝ Գրիգոր քահանայն լալով յորդորէր
զմանուէն. Վորդեանկ, որդեանկ հօրս ցանկալի և փափագելի,
20 մի երկնչիւր ի յայս չարչարանացս, որ զմարմինդ միայն

ապականէ և զհոգիդ ոչ: Այլ ուրախացիր որ յաւիտենից
և անմահ կենացն ես ժառանգորդ և անպատուժ ուրա-
խութեանն: Եւ Դաւիթ ցնծալի հոգւով ասէր. «Մի մնար
ինձ փրկութեան, հայր իմ, զի այսօր ինձ օր փեսայութեան
5 է և օր ուրախութեան. և ակն ունիմ առնուլ հանդերձ
փրկութեան և պատմութեան ուրախութեան և փոխանակ
յարչարանացս՝ ակն ունիմ առնուլ զհանգիստն յաւիտենիցն:

Եւ յորժամ լուան զայս բան ի բերանոյ Դաւթի ազգն
անօրէն՝ բորբոքեցին հուր և առեալ զԴաւիթ՝ տարան
10 յայրել. և փայլեցին երեւք նորա՝ որպէս զՍտեփանոսին,
և ընկեցին զԴաւիթ ի մէջ հրոյն՝ և ոչ այրեցաւ սուրբն
առժամայն. այլ հուրն ի լոյս դարձաւ և ծիրանագոյն եղև:
Եւ անօրէնքն հանեալ զԴաւիթ ի հրոյն և սրախողխող կա-
րելէր խոցոտեցին զբոլոր մարմինն, մինչև ի սպառել շնչոյն.
15 և ապա կրկին արկին ի հուրն:

Եւ եղև նշան սքանչելի, զի սիրտն և գլուխն ոչ այրե-
ցաւ. և զայլ մասունք մարմնոյն այնչափ այրեցին, որ փոշի
եղեն և զփոշին հողմով հոսեցին և արարին կոխան: Եւ
զսիրտն տարեալ ընկեցին ի հրայրս բաղանեացն և բորբո-
20 քեցին հրով. և ոչ այրեցաւ ամենեւին իբրև զպողոժատիկ
երկաթ: Եւ բաղանիքն և պղինձ բաղանեացն հերձան յեր-
կուս. որ և յահէն սասանեցան անօրէնքն և երկեան եր-
կիւղ մեծ:

Եւ մինչդեռ քրիստոնեայքն ի սուգ էին և յերկիւղի
25 կային, և հայրն Դաւթի մորմոքայր կսկծագին՝ յանկար-
ծակի ճառագայթեցաւ լոյս պայծառ ակներև ամենեցուն
ի վերայ նշխարաց սրբոյն Դաւթի խաչանման զաւուրս
հագեալասան յամենայն գիշերի: Եւ ուր տարեալ եղև նշխար
սրբոյն Դաւթի՝ ի տուն և յեկեղեցի՝ փայլէր և շողայր
30 լուսով: Եւ ի լրման աւուրն երեսնի՝ կրկին ճառագայթեաց
լոյս ի վերայ տեղեաց նահատակութեան սրբոյն Դաւթի,
և աղաւնիք լուսափայլք երամօք տեսեալ հաւատացելոցն՝
որք խաղային ի վերայ նահատակութեան տեղեացն և երա-
մօք թռչէին ընդ արևելս. որ և ի սքանչելի հրաշիցն հիա-

ցեալ քրիստոնէիցն՝ գոհութիւն մատուցանէին Աստուծոյ։
Եւ հայր և մայր մանկանն և ամենայն ազգայինքն սփռ-
փեալ մխիթարեցան ի մեծ ազոյն և ուրախութեամբ գո-
հանային զԱստուած։

Յ Կատարեցաւ երանելի վկայն Քրիստոսի Դաւիթ ի Թուա-
կանիս Հայոց ԹՃԻԳ ամին, յունվար ամսոյ ԺԶ, յաւար
կիրակէի, ի փառս Քրիստոսի Աստուծոյ մերոյ։

Այս վկայաբանութիւնն ունի B ձեռագիրը. քա-
ղոց Ա, դեկտեմբեր 9, Եղեշէ առաքելից յետոյ, այս
վերնագրով. «Յայսմաւուր վկայաբանութիւն սրբոյն
Դաւթի» էջ 164 բ''—165 բ'։ Չամչեան, հատ. Գ. էջ
515 այս վկայի մասին մեծօրայն հետեւեալ տողերն ունի.
«Ի Թուին ԶԻԳ նահատակեցաւ Դաւիթ արգէ տէր Գրե-
գորի ի Խարբերդ կամ ըստ այլոց ի Կաֆա»։

ՍԻՐՈՒՆ ՀԻՋՆՇՈՒ

† ԶԻՆ=1476 յունվար 14 փր.

- Սա էր ի քաղաքէն Հիդնայ, հայ ազգաւ, մնեալ
աւղղափառ հաւատով քրիստոնէութեան, երիտասարդ հա-
սակաւ և վայելուչ տեսլեամբ, ին մամաց։ Եւ մայր սորա
տաճկացաւ յազգւմանէ չարին։ Վասն որոյ առաքեաց դա-
5 տաւոր քաղաքին բերել զսուրբն Սիրուն, զի թերևս և զնա
կարասցէ դարձուցանել ի մոլար օրէնսն իւր։ Իսկ սիրե-
լեաց սրբոյն ազգ արարեալ նմա զի փախիցէ։ Եւ նա ոչ
փախեաւ, այլ գնացեալ առ ազգականսն իւր, և արար
զկտակն մահուան իւրոյ՝ որպէս պարտն պահանջէր։
- 10 Եւ գնացեալ ինքնակամ եկաց առաջի դատաւորին
և խառաց համարձակ. «Դիտացիր, մօջնայ, զի ես քրիստոնե-
այ եմ եւ Քրիստոսի ծառայ»։
- Ասէ զադին. «Դարձիր ի Քրիստոսէ, և լեր տաճիկ՝
որպէս զմայրն քո. զի չէ պատեհ բաժանիլ քեզ ի մօրէն
- 15 քումմէ, այլ պարտ է քեզ կեալ ընդ ծնողին քո, և պաշտել
ընդ նմա զհաւատ նորա»։
- Ասէ սուրբն. «Մինչ ի յայն էր նա ինձ ծնող՝ որքան
և ինքն հոգեւոր ծնունդ էր սուրբ աւագանին, և երկրպա-
գու խաչին Քրիստոսի։ Իսկ յորժամ մերկացաւ նա զչնորհք
- 20 սուրբ աւագանին՝ որ է վերոտին ծնող մեր, և ուրացաւ
զիւսչելեալն, այսուհետև ոչ է ինձ մայր, այլ թշնամի և ա-
տելի»։

Եւ դատաւորն ողորդ անկեալ խոստացաւ տալ նմա ինչս բազում, այգիս և դրախտս և աղջիկս գեղեցիկս, զոր և ինքն կամեսցի տալ նմա ի կնութիւնս:

Ասէ սուրբն. «Մի կարծեր զիս որպէս պակասախելքս 5 և կարճամիտ, որ պատրեալ ձգեսցես յօրէնսն քո. այլ յոր հաւատ որ ծնեալ եմես, ի նոյն մեռանելոց եմս»

Վասն որոյ բարկացեալ զադին հրամայեաց հանել զնա ի բաց, և տանել չարչարել: Եւ չար սպասաւորքն անդէն խոցեցին զնա խանջարով. և քարշեալ զնա ի վերայ երես- 10 սաց՝ իջուցին զնա ի վերնատանէն ի վայր: Եւ տարեալ եդին խիճս հեղեղատի ի ներքս նորա. և յոյժ պնդեցին փոկով. և ապա խիստ դանեալ՝ կոտորեցին քարիւ զատա- մունս նորա. եւ այնպէս տարեալ արկին ի բանդ, և թողին զաւուրս երկու: Եւ ապա հանեալ ի բանտէն՝ հարցանէին. 15 և գաին հաստատուն ի հաւատս Քրիստոսի: Եւ ժողովեցին փայտ՝ զի այրեսցեն զսուրբն. և ոչ այրեցին, այլ ահա- ցուցանէին զնա: Եւ բերեալ կայծ կրակ լցին ի հողաթափս նորա. և ագուցին յոտսն: Եւ հրաթառն մոխիր հնոցի արկին ի ծոց նորա. և նա կայր անկիպելի՝ չնսրհօքն Քրիս- 20 տոսի:

Իբրեւ տեսին անօրէնքն եթէ ոչ կարացին խախտել զերանելի մանուկն, առեալ ածին զնա ի ձիատուն մի. և կապեցին զնա ընդ յետս ի սիւն մի. և տարեալ զերկու ձեռսն ի յետոյ՝ պատեցին ի բոլոր սեանս: Եւ պատատե- 25 ցին զբոլոր մարմինն բարակ չուանով ընդ սիւնն. և ամե- նեքեան եկեալ թքանէին յերես նորա և ապտակէին, որպէս հրէայքն զԿենարարին: Եւ ծակոտեցին զամենայն մարմին նորա սրով, և լցեալ ի վերայ վիրացն աղ՝ կսկծեցուցանէին: Եւ ծակեցին զերկու թաթս ձեռինն՝ ըստ նմանութեան 30 Տեառն ի խաչին. և ընդ արեանն հոսէին ի նմանէ քրտունքն: Եւ առեալ անօրինացն ջուր՝ մատուցին նմա և ասեն. «Լմ- ակես սակաւ մի. զի զովասցի լեզու քո» Իսկ նա ոչ էտու՝

27. i ծակոտեցին.

ասելով. «Ես ական ունիմ՝ անմահական ջրոյն Քրիստոսի»։ Եւ
թողին զնա այնպէս՝ պնդեալ ընդ սիւնն զգիշերն ամենայն։

Եւ նա ի նոյն տանջանսն ննջեաց։ Եւ ետես ի տես-
լեան զսուրբն Սարգիս՝ Մարտիրոս որդւոջն իւրով եկեալ
5 յերկնից բերեալ նմա պսակ լուսեղէն։ Եւ նա զարթու-
ցեալ ուրախութեամբ օրհնէր զԱստուած։

Եւ ընդ լուսանալ առաւօտին՝ ժողովեցան այլազգիքն
ի վերայ նորա, աջձակեալ հանին արտաքս՝ և հարցանէին։
Եւ նա խնդութեամբ ետ պատասխանի, և դաւանեաց
10 զՔրիստոս Աստուած՝ զուարթ երեսօք. և անարգեաց զՄահ-
մէտ, և զամենայն հետեւողք նորա։ Իսկ նոցա բարկութեամբ
լցեալ՝ կրճտեցին զատամունս իւրեանց ի վերայ նորա, և
առեալ քարշեցին զնա տանել ի տեղի կատարմանն։

Եւ ի հասանել հանդէպ մեծ շուկային, ելին մեծատունք
15 քաղաքին ընդ առաջ նորա. և բերին ի խանութս իւրեանց
խումաշս բազումս. և մատուցին նմա, զի թերեւ դառնայ
ի հաւատոցն իւրոց։

Եւ սրբոյն պատասխանեալ ասաց. «Ամենայն մարդ-
զլան իւր կամենայ. եթէ ձեր հաւատդ լաւ է, նա ընդէր
20 ձգէք կաշառօք ի վերայ քրիստոնէից. ապա յայտ է թէ
ոչինչ է»։

Եւ դարձեալ զերեսն իւր յարեւելս՝ խաչակնքեաց զդէմս
իւր. և առժամայն հարեալ անօրինացն՝ կտրեցին զձեռսն իւր.
և պատեալ շուրջ զնովաւ՝ մերկացուցին զնա. և քարշեալ
25 զսուրս իւրեանց, աղաղակեցին միաբան ամենեքեան, և դի-
մեալ ի վերայ նորա, մխեցին առհասարակ զսուրս իւրեանց
յարիւն նորա։ Եւ նա կայր ի մէջ նոցա՝ որպէս զգառն անմեղ՝
մատնեալ անողորմ գայլոցն։ Եւ ամենեին ոչ մնաց տեղի ողջ
ի մարմին նորա։ Եւ այնպէս կատարեցաւ սուրբն Սիրուն, որ
30 գործովն զանունն ելից, և եղև սիրելի որդի Հօրն երկ-
նաւորի, և անուանակից սէր անուանն Յիսուսի, և սիրուն
անօթ Հոգւոյն ճշմարտութեան։

10. ի զուարթ. 13. ի ի տելի. 22. ի քաչակնքեաց. 32. ի հօգւոյն.

Եւ ժողովեալ բազում ցաւագարաց, և առեալ յարե-
նէն ամբիժ սուրբ նահատակին, օժանէին զինքեանս և
առժամայն առողջանային շնորհօքն Քրիստոսի:

Եւ տեսեալ Տաճկացն զբժշկութիւնն որ լինէին ի օրոքոյն,
5 խորհուրդ արարին զի այրեսցեն զնա հրով: Իսկ ամերայ
քաղաքին ոչ եթող. այլ հրաման ետ քրիստոնէիցն՝ բառ-
նալ և թաղել զնա՝ որպէս և կամեսցին:

Եւ երթեալ բազմութեան քահանայիցն և ժողովագոցն՝
բարձին պատուով զպատուական մարմին սուրբ վիպին
10 Քրիստոսի: Եւ եգին ի տապանի՝ առաջի Յարութենին՝
սաղմոսիք և օրհնութեամբ և երգօք հոգևորօք:

Կատարեցաւ սուրբ մանուկն Սիրուն՝ ի թուականիս
մերում Զ և ի ԻՅ ամին՝ յունուար ամսոյ Ի ԺԴ, ի փառս
Քրիստոսի Աստուծոյ մերոյ:

Սոյն սրբի վկայաբանութիւնը չենք գտել Ս. Էջ-
միածնի ձեռագրերի մէջ. ոչ էլ մի ուրիշ տեղից մեզ
ծանօթ է: Վերևում հրատարակուածը գտնուում է
Կարնոյ մի ձեռագիր Յայսմաւուրքի մէջ, այս վերնա-
գրով. «Յայսմաւուր վկայաբանութի սր վկային քի
որդոյն Սիրունին». արտագրութիւնը ստացել ենք Կոր-
նոյ Սանասարեան վարժարանի Հայերէն լեզուի Եւսու-
ցիչ Մեծ. պ. Աստուածատուր Խաչատրեանի շնորհիւ:
Այս առթիւ աւելի ընդարձակ տեղեկութիւն տես մեր
յառաջաբանում:

ՄՃԵՓՈՆՆԱՍ ԽԱՍՏԱՎՈՐՆԱՂ ԱՐՁԵՊԻՍԿՈՍՈՍ ՏԵԹԵՆՈՒ
ՂԵՆՈՐԻԻ ԻՒՐ ԵՒ ՄՐԵՆՂՐՈՐՈՐԻԻ ՆԱՐԻՆ

† ԶԼԲ=1483

Որ էր եղբորորդի մեծ վարդապետին Ճմաւոնի և
յազատ տանէ և ի մեծ ազգէ. որ և յետ հօրեղբօրն իւրոյ
կալաւ զաթոռ մեծափառ ուխտին Տաթևոյ. Ի սորա
յաւուրսն արեղայ մի շարժեալ ի սատանայէ չար ցանկու-
թեամբ ի սէր անղջկան միոյ. Եւ եղբարցն բաղում անգամ
խրատեալ զնա և նա ոչ լուաւ նոցա, այլ գործակցութեամբն
սատանայի՝ անլ մեծագոյն չարի դիպեցաւ, զի առեալ
զաղջիկն և գնացեալ ի գեօղ մի այլազգեաց և մտեալ
ի տուն դատաւորին՝ տաճկացաւ:

10 Իսկ ազատորդին Տէր Ստեփաննոս՝ քանզի ունէր
բազում ճորտս այլազգիս, հեծեալ նոքօք ի ձի և գնացեալ
ի գեօղն յայն, քարչեաց զարեղայն և զաղջիկն բռնու-
թեամբ և բերեալ զարեղայն՝ կացոյց ի տեղի իւր, և զաղ-
ջիկն եմոյծ ի կուսանոցն և յանձնեաց ի հաւատաւոր
15 կանայսն: Եւ այնպէս արժանապոյց զերկոսինն ապաշ-
խարութեան:

Իսկ յետ այնորիկ՝ ի ժամանակս Նաղուպ փառշահին,
անցելոց ամաց ի վերայ, ի Թաւրէզ, տեղի գտեալ անօրի-
նացն և կամեցան վրէժխնդիր լինել և մատնեալ չարա-

խօսեցին զնա առ իշխան այնմ կողմանն՝ որ էր աթաբակ
և հայրազուլիս որդւոց փատշահին, որոյ անունն էր Սօֆի
Խալիլ: Որ յղեալ կոչեաց զեպիսկոպոսն սիրով ի պատիւ
նենգութեամբ: Եւ ելեալ գնաց միւսմտութեամբ. տարաւ
5 ընդ իւր և զքուերորդին իւր՝ որ էր եպիսկոպոս, և քե-
ռորդին իւր՝ որ էր արեղայ:

Իսկ իբրեւ եմուտ նոքօք առ իշխանն՝ կանգնեցաւ իշխանն
ի վերայ ոտից իւրոց և եկն ընդ առաջ եպիսկոպոսին և
կալաւ զձեռանէ նորա և տարաւ զի նստուցէ ի տեղին
10 իւր: Իսկ նա յետս կացեալ՝ ասէ. «Վասն Աստուծոյ, մի
ամաչեցուցանեմ զիս. զի չեմ արժանի նստել ի բազմոցի
քում»:

Իսկ նա ասէ. «Վասն այնորիկ նստուցանեմ զքեզ
ի բարձի իմում, զի գիտացես զկատարեալ սէքն իմ զոր
15 ունեմ առ քեզ»:

Եւ եպիսկոպոսն ոչ լուաւ նմա, այլ նստաւ յաջմէ
նորա, որպէս և սովոր էր յառաջմէ:

Ասէ իշխանն. «Վասն սիրոյ քո, երդուեալ է իմ, զի
զքեզ ինձ երկրորդ արարից և զամենայն հուրմ իշխա-
20 նութեան իմոյ տաց ի ձեռս քո և կացուցից զքեզ վերա-
կացու տան իմոյ և ընտանեաց և տիրեսցես գանձուց իմոց
և ստացուածոց, և քսան և երկու որդիքն իմ և ես հեծե-
լովք մերովք հնազանդ լինիմք քեզ. և քո այոն այո լինի
ի վերայ մեր և ոչն ոչ: Եւ տաց զդուստրն իմ քեզ ի կնու-
25 թեան և լինիս ինձ ի փեսայ, գերագոյն ամենայն իշխա-
նաց, ի դրան փատշահին: Զայս ամենայն և առաւել քան
զայս արարից քեզ, միայն թէ լուիցես ինձ և գայցես յօ-
րէնսն մեր»:

Ասէ եպիսկոպոսն Ստեփաննոս. «Այդ որպիսի ինչ է-
30 միթէ բան ինչ լուեալ է քո ի բերանոյ իմմէ վասն այդմիկ
կամ ի համբաւոյ ուրուք լուեալ է քո»:

3. Ch զոր. 5. Ch զքուերորդին. 7. C յունի իբրեւ. 8. h յունի երկրորդ
և-դ. 13. C քեզ. 24. C զդուստրն. h զդուստր. | h կնութեան. 26. C
ճախ գրուած փատշահին, յետոյ ուղղուած փատշահին.

Ասէ իշխանն. «Ո՛ր, այլ ես ինձէն հրամայեմ քեզ կա-
տարել զայդ, զոր խօսեցայ»

Ասէ եպիսկոպոսն. «Քաւ լիցի մի ասասցես ընդ իս
զայդ»

5 Ասէ իշխանն. «Իմ երկոտասան կիներն յիսնէ թողած
լինի թէ այդ բանիդ այլ ճար կայ. կամ պիտի քեզ իմ
բանիս հաւանել և կամ չարաչար տանջանօք մեռանել»

Եւ ասաց բերել առաջի նորա ազնիւ հանդերձս ոսկե-
նկարս, ընդ նմին և անօթս տանջանաց և ասէ ցնա. «Զոր
10 և կամիս ընտրեալ»

Ասէ եպիսկոպոսն. «Ես պատրաստ եմ ի մեռանել
վասն անուանն Քրիստոսի»

Եւ հրամայեաց արկանել ի բանտ ընկերօքն և թողին
անսուղ զաւուրս ութ. և ապա բերեալ առաջի իւր, հար-
15 ցանէր. և նա անվեհեր տայր պատասխանի և դաւանէր
զՔրիստոս Աստուած. Եւ դարձեալ էարկ ի բանտ և եթող
անսուղ այլ ևս աւուրս երկոտասան. և սուրբքն տանէին
ուրախ մօտք նեղութեանն, և ի փառաբանութենէն Աստու-
ծոյ ոչ դադարէին:

20 Եւ դարձեալ կրկին բերեալ առաջի իւր, հարցանէր.
և եգիտ զնոսա հաստատուն ի հաւատս Քրիստոսի. Եւ
ապա հրամայեաց եռացուցանել լի ջրով կատսայ և ի միւս
կողմն հուր բորբոքել ուժգին. և ետ կապել զնորընծայ
եպիսկոպոսն՝ զքուերորդի Տէր Ստեփաննոսին՝ պարսկօրէն
25 զերկուս ոտսն ի մի և զերկուս ձեռնն ի մի և անցուցանել
զկապ ոտից ի պարանոցն և այնպէս՝ որպէս զկծիկ արարին
յեռանդս ջուրցն ի մէջ պղնձին. Եւ զաբեղայն ուր էր քե-
ռորդի Տէր Ստեփաննոսին, նոյնպէս կապեցին և անցուցին
երկայն ձող մի յոտսն և ի ձեռնն ընդ ողն և կալեալ զնա
30 երկու արանց ընդդէմ կրակին. Եւ այնպէս առաջի Տէր
Ստեփաննոսին՝ զեպիսկոպոսն խարշեցին և զաբեղայն խո-

8. Ch ոսկէ նկարս. 10. C կամես. 14. C ութն. 24. C զքուերորդի.
h զքուէրորդի. 25. C զերկու. | երկուսդ անգամ h երկուս. C զերկու.
26. h ոտիցն. 27. C պըսղընծին. h պղնձին. 29. C ողսն.

րովեցին. որ մատուցան սուրբ ողջակէզ և զոհ ընդունելի և խունկ անոյշ Տեառն Աստուծոյ, իբրև զպատարագն Աբելի, զնոյի և զԱբրահամուն, յոր հաստատեցաւ Տէր Աստուած ի հոտ անուշից. Եւ նոքա այնպէս կատարեցան 5 ի Քրիստոս:

Իսկ զՏէր Ստեփաննոսն դարձեալ արկին ի բանտ. և տային նմա հաց և ջուր հոգեպահ, յետ երկուց և երեց աւուրց. Եւ զմարմինս սրբոց վկայիցն առեալ ազգականացն բազում կաշառտուութեամբ և տարեալ թաղեցին ի մեծա- 10 փառ վանս իւրեանց ի Տաթև: Եւ վասն արհալիսկոպոսին ցրուեցին բազում դանձօ ի դուռն փառշահին, աւելի քան զերկու հազար դեկան կարմիր. և ոչ կարաց փառշահն ազատել զնա ի ձեռաց նորա. զի ասէր թէ՝ «Յրդուեալ եմ և ոչ կարեմ զիմ հալալն հարամ անել և զկանայոն իմ 15 թողուլ, որ են մարք որդւոցն իմնց, վասն արեղայի միոյ»:

Եւ յետ տարւոյ միոյ՝ հանեալ զեպիսկոպոսն ի բանտէն, տարեալ առաջի իւր, հարցանէր ողորանօք և սպառնալեօք: Եւ նա զօրութեամբ Հոգւոյն Սրբոյ՝ զոր ռնէր յինքեան, համարձակ խոստովանէր զՔրիստոս Աստուած: 20 Ընդ որ բարկացեալ իշխանն և ետ բերել ատամնահանս և քարշեալ զերեսուն և երկու ատամնահանս նորա, և հարին շուրջանակի ի գլուխ նորա կռանով՝ որպէս զգսակ. և տարեալ արկին ի բանտ: Եւ եկաց այնչափ ի բանդին, մինչև ողջացաւ ատամնահար վէրք գլխոյ նորա: Եւ դարձեալ 25 կոշեաց առաջի իւր, հարցանէր. և նա զնոյն դաւանութիւն հաւատոյ դարձեալ երկրորդէր առաջի նորա: Եւ նա ետ բերել բևեռաքարշս և քարշեալ զմիս ոսկերաց նորա, ի վաթսուս տեղաց. և այնպէս վիրաւորեալ մարմնով տարեալ արկին ի բանտ: Եւ կացեալ այնքան, մինչև ողջացաւ 30 ամենայն վէրք ոսկերացն. և դարձեալ ածին զնա յատենի

7. Ը հոգէ պահ. | Ը երկու և երեք. 11. Ը ցրւեցին. 12. ի դահեկան. 21. Ը և չունի երկրորդ ահգամ. 23. Ը սխալմամբ երկու անգամ ունի. նախ «և եկաց այնչափ ի բանտ», զոր նշաններով ընթած է եւ յետոյ փոքրիկ ձևով «և եկաց...» | ի բանտին. 29. Ը այնքայն.

և հարցանէին. և նա ևս պնդապէս դաւանէր զԲրիստոս Սատուած և առէր ցիշխանն. «Ձի որպէս սալն դարբնաց ոչ հոգայ ի կռանաւորաց, նոյնպէս և ես անհոգս եմ ի չարչարանաց. արն զինչ և կամիս»:

5 Եւ սրտմտեալ անիծեալն՝ ետ հօւր բորբոքել և կապեալ ըստ նմանութեան արեղային, կապեալ ի վերայ կրակին, խորովեցին զամենայն ոսկերս նորա. և նա դեռ ևս կայր կենդանի՝ զօրութեամբն Բրիստոսի: Եւ այնպէս խորովեալ անդամօք տարեալ արկին ի բանտ. և կացեալ այնչափ
10 ի բանտին, մինչ որ ողջացաւ ամենայն հրայրեաց վերք մարմնոյն. բայց այնքան այլադունեցաւ մարմին նորա յազգի ազգի չարչարանացն, մինչ զի ոչ բաւէր ակն մարդոյ, հայել ի մարմին նորա:

Եւ այնպէս հինգ ամ բոլոր ի չարչարանս և ի բանտ
15 կացեալ կապանօք, սովով և ծարաւով, տեւաց այնքան տանջանացն. Եւ ապա բերեալ իշխանն առաջի իւր և ասէ ողորմանօք. «Ձանձրացաք և նեղեցաք ի տանջելոյ զքեզ և ի տեսնելոյ զաղիողորմ խորովումն մարմնոյ քո. և դու ընդէր ոչ ողորմիս անձին քում. մին բան խօսեաց առաջի
20 մեր և զերծեալ ի մէջ՝ զնա ի տուն քո և պաշտեա զհաւատա քո»:

Ասէ սուրբն. «Անհնար է այդմ լինել, մինչ շունչս իմ առ իս է»:

Եւ նա հիացեալ զարմացաւ և տսէ. «Դիմէ վիմանց է
25 զօրութիւն օտրա»:

Եւ կոչեալ զմօլայն իւր և ասէ. «Ե՛կ, դանիշման, և ի գրոց պատժեան մեզ նորապէս տանջանո, զոր արարեալ են առաջին թագաւորքն»:

Եւ մօլայն հրամայեաց զերծուլ զգլուխ նորա և օծանել
30 մեղրով. և բերեալ զնսասկլորն՝ որ է սեաւ բղէզն, և եղին յեղին տեղի ի վերայ գլխոյ նորա և պորեալ զընկոյզն, կործեցին զկործն ի վերայ նորա և պատեալ ծրարեցին:

18. և զաղիողորմն. | C քոյ. 30. C զնսասկլորն. | Ch բլղէզն.

Եւ նոքա փորեցին յիւրաքանչիւր դիմաց և ծակեալ մտին ի գագաթ նորա. և յայնմանէ խիստ նուաղեցաւ սուրբն, զի քան զամենայն տանջանսն խիստ և դժնդակ էր. մինչ զի քաղեցաւ հոգի նորա և ոչ մնաց ի նմա շունչ կենդանութեան. և այնպէս անկաւ յերկիր՝ իբրև զմեռեալ, մինչև բազմաց ասել թէ մեռաւ:

Իսկ նա յետ պահու միոյ ուշաքերեալ դարձաւ ի հոգի: Եւ ընթացեալ քոյր սրբոյն՝ մեծաւ հառաչանօք և պաղատանօք անկաւ յոտս մօր փատշահին՝ ասելով. «Թէ անպարտ իցէ եղբայրն իմ, ընդէր չարչարի զանազան տանջանօք՝ իբրև զպարտական. և եթէ ինչ փնտռակար է կամ պարտական, ազաչեմ զքեզ, վասն կենաց և յաջողութեան փատշահին, հրամայեմ փութով սպանանել զնա, զի ազատի յանհնարին տանջանացն»:

Եւ յուզարկեալ Բակու՛մն՝ զվերակացու տանն իւրոյ առ Սօֆի Խալիլն, լի բարկութեամբ և ասէ. «Քանի՜ անէծս չահիս մեզ և զաւակաց մերոց և թեթեւութիւն հաւատոց մերոց. արձակեմ զայրդ անմեղ. զի զինչ չահ է մեզ ի հեղմանէ արեան դորա»:

Եւ նա ասէ. «Ո՛չ կարեմ թողուլ վասն երդմանն իմոյ. այլ դու առաքեմ և հան զնա բռնութեամբ ի ձեռաց իմոց. զի անպարտ մնամ ես յերդմանէն»:

Եւ այնպէս արարեալ՝ ազատեաց զնա ի ձեռաց նորա. և յուզարկեաց ի վանս իւր: Իսկ նա յոյժ տրտմեցաւ և մեղադրեաց քուերն իւրոյ՝ վասն խափան առնելոյն նմա զասպարէզ նահատակութեանն իւրոյ:

Եւ ապա յետ տարւոյ միոյ, գնաց փափագանօք յերուսաղէմ և երկրպագեաց տնօրինական տեղեացն Քրիստոսի: Եւ դարձեալ եկն ի սեպհական աթոռն իւր ի Տաթև և բարեձեւութեամբ և ճգնաւոր առաքինութեամբ վճարեալ զմնացեալ ժամանակս կենաց իւրոց, փոխեցաւ յերկիրն

1. C յիւրաքանչ. 3. Ch դրժընդակ. 15. h բահումն. 18. h մերոյ.
21. C առաքեալ բռնութեամբ. 25. Ch քուերն. 27. h տարոյ.

կենդանեաց ի վերինն Երուսաղէմ, ի կարգս նահատակացն
և ի համարս հայրապետացն:

Գործեցաւ այս ի ԶԼԲ Թուականիս մերում, ի փառս
Քրիստոսի Աստուծոյ մերոյ:

Սոյն վկայաբանութիւնն ունի միայն Շ ձեռա-
գիրը, Մենկէի ԻԸ և Մարտի 6, Պորփիրոս եպիսկոպոսի,
Ս. Գրեգոր Աղուանից կաթողիկոսի վկայաբանութիւն-
ները և Թաթլոյ և Վարոսի յիշատակութիւնից յետոյ՝
այս վերնագրով. «Յայսմ աւուր վկայաբանութիւն արհ
եպիսկոպոսին Տաթևոյ տէր Ստեփաննոսին», էջ էճԺօ—
էճԺգ, այն է 750'—753'': Նոյնը հրատարակեց նաև Ալի-
շան, Սիսական, էջ 526—528, հետևեալ յառաջաբա-
նութեամբ. «Թէպէտ և ի կարգի պատմութեան առաջ-
նորդաց Թեմին Տաթևու, յիշատակեալ էր համառօտիւ
խոստովանողական հանդէս Ստեփաննոսի եպիսկոպոսի,
այլ քանզի Թերևս սակաւուց ոմանց ծանօթ իցեն իրքն,
վասն ոչ գտանելոյ ի սովորական Յայսմաւուրս, զգա-
եալս մեր ի միում միայն՝ հրատարակեմք անթերի
աստանօր. այն ղի և նշանաւոր են դէպք, Թէպէտ
դժնդակք ի կերս և ի լուրս:» Վկայաբանութեանս
վերնագիրն է Սիսականի յիշատակած Յայսմաւուրքի
մէջ. «Յիշատակ Տէր Ստեփաննոս արհեպիսկոպոսին Տա-
թևոյ»: Հարկաւոր համարեցինք համեմատութեան առ-
նել նաև Սիսականը՝ որը նշանակեցինք ի տառով:

ԲՈՒՐՈՑ ՎՃՆՆՈՒ

† ԶԼԴ մարգար ԺԴ = 1485

Սորա հայրն տաճկացեալ էր. վասն որոյ ըմբռնեցին զնա այլազգիքն, և առեալ ածին առաջի Սուլէյման իշխանին, որ էր աթաբակ և հայրագլուխ Եաղուպ փառաշահին:

5 Առէ ցնա իշխանն Սուլէյման. «Դարձիր ի հաւատս հօրքո և ես ժեծածեծ պարգեաց արժան առնեմ զքեզ. և թէ ոչ լսես ինձ, չարաչար սպանանեմ զքեզ»:

Իսկ նա յայտնապէս անարգեաց զհաւատս հօրն իւրոյ և զօրէնս նոցա: Վասն որոյ հրամանաւ իշխանին հարին 10 զնա սրով ի կուշտն և քարշեցին ընդ երկիր հարկանելով պքցի և բռնցի: Եւ նա բարձրաձայն դաւանէր. զՔրիստոս Աստուած և փառաբանութիւն մատուցանէր ամենասուրբ Երրորդութեանն, որքան շունչն ի մարմնի էր. և անդէն արտաքոյ քաղաքին քարկոծ արարին զնա բազմութիւն 15 Տաճկացն:

2. B գսա. | C ածին զնա. | C սուլէման. 5. C սուլէման. B յունի.
6. B քայ. | B մեծաց. 7. B յունի լսես ինձ. | B յունի զքեզ. 9. C զնա
սրով հարին. 11. B բռնցի. C բռնցի.

«Ներկայանալով մեզ, ասուած է արտօնագրում, մեր Նաղլովեց քաղաքի հայերը մեզ խնդրամատոյց եղան, որ մենք, ինչպէս որ խոստացել էր հանգուցեալ Յերոնիմ Նաղլովեցիին, Պօղոյիայի վոյեվոտը և որի յանկարծական մահի պատճառով խոստումը չկարողացաւ կատարուել, թոյլ տանք իրենց տունն ու տեղ շինելու, և գոյք ձեռք բերելու, և թէ իրենք՝ կամենալով աւելի բարեշէն դարձնել քաղաքը, մտադրութիւն ունին ուրիշ տեղերից հայեր բերելու: Այս իսկ պատճառով մենք մեր համաձայնութիւնն ենք յայտնում. որ ոչ միայն նրանք, որոնք վաղուց ի վեր գաղթել են մեր քաղաքը, այլ և նրանք, որ պէտք է գան, իրաւունք ունին հողեր գնել, շինութիւններ անել և արտօնագրի բոլոր ազատութիւններից օգտուել: Բայց եթէ պատահած է, որ մէկն այստեղ տունն ու տեղ է շինել և յետոյ այլ ևս չէ ուզեցել այստեղ մնալ, այդպիսիներին կամ նրանց յաջորդներին թոյլ է տրուում յօթար կամօք դուրս գալ քաղաքից, տալով միայն մի որոշ գումար դուրս գալու համար: Մենք տալիս ենք հայերին արօտատեղիներ (ցոյց են տուած սահմանները) և նոյն ժամանակ հրամայում ենք մեր պաշտօնեաներին որ ոչ որ չհամարձակուի մնաս հասցնել այս տեղերին: Այլ և մենք թոյլ ենք տալիս հայերին ունենալ իրենց համքարները և դատաստանականգործերում՝ կամենեցի նման ղեկավարուել իրենց օրէնքներով: Այս արտօնագրով մենք ազատ ենք թողնում նրանց տները հարկերից և հրամայում ենք որ մեր պաշտօնեաներից ոչ մէկը չհամարձակուի նեղել նրանց առևտրի մէջ, որի համար մենք նշանակում ենք հայերին շուկաներում ազատ տեղեր, որպէս զի նրանք զերծ Ֆեան երայեցիների և ուրիշ ազգերի հալածանքներից: Բացի սրանից մենք թոյլ ենք տալիս որ Հայերն ունենան իրենց գինեւորները ազատ և առանց հարկի, որ ոչ մի պարտաւորեցուցիչ (повинное) գործ քաղաքում չունենան և այլն և այլն»:

Այս արտօնագիրը հաստատեց Ստանիսլաւ Կօնիցկոյսկին, Կրակովի Կաստելանը և պետական մեծ հէթմանը 29 Դեկտ. 1643 թ: Այն ժամանակ Հայերն ունէին արտօսահամանի ապրանքների մեծամեծ պահեստներ, առանձին ինքնա-

վարութիւն տաաներկու դատաւորներից բաղկացած վոյտ Բաղդասարի գահերէցութեան ներքոյ, մինչև անգամ Անդրէաս արքեպիսկոպոսն ունէր այստեղ իւր աթոռը: Հայերն ունէին մի քարաշէն եկեղեցի բարձրաւանդակի վերայ յանուն սուրբ կուսին. այլ և մի վանք, ուր քահանայք միայնակեացների կեանք էին վարում: 1648 թուից յետոյ եկաւ Հայաստանից Բողդան Սեփերովիչը, ուրնա իւր երիտասարդութեան ժամանակ մարզում էր ասպետական գործերում և որոնցով նա մեծ հռչակ ստացաւ լեհաց աշխարհում: Նա ձգեց իւր հայրենիքը, հրաժարուեց իւր հայրենիքի այն փառաւոր ապագայից, որը թէ նրա դրութեանը նայելով և թէ նրա նախնեաց փառքին, սպասում էր այս երևելի մարդուն: Նա իւր բոլոր ընդունակութիւնները նուիրեց լեհական հասարակաստութեան: Նրա գալուստը մի ցանկալի բան էր այն քաղաքի համար, որին սպառնում էր միացած կազակների և թաթարների յարձակումը: Մի՞չ Կօնէցպօլսկին պատերազմում էր թշնամիների աւելի նշանաւոր դժերի դէմ, ամբողջ քաղաքի պաշտպանութիւնը ու ապահովութիւնը յանձնուած էր Սեփերովիչին և նրա հաշուով ժողոված զօրախմբին: Երբ սպանութիւնները և հրդեհներն ոչնչացրել էին գրեթէ ամբողջ Պօդոլիան, Եաղլովեցը հանգստութեան մէջ էր, որովհետև Սեփերովիչն իւր զօրքերով, առանց որ և է անձնական ակնկալութիւնների, յետ էր մղում թշնամիների ոյժերը:

Այս տեսակ առաքինութեան և քաջութեան համար Հայերն առաջարկեցին Սեփերովիչին ցմահ վոյտութիւն (կառավարութեան գահերէցութիւն): 1669 թուին աւագերէց էր (proboszcz — probst — настоятель) Տէր Յովհաննէս Տէրակորովիչը, որն ունէր երկու օգնական՝ Տէր Ասատուր Տէր Ներսէսովիչին և Տէր Յովհաննէս Գրասպարովիչին: Մայիսի 20, 1671 թուի, Շահին Գրիգորովիչը կտակեց իւր բազմոցը հասարակութեանը: Քաղաքն ունէր հայկական կոչուած դռներ, որը պահպանում էին նոյն իսկ Հայերը. 1672 թ. գրուեցաւ կտակ Մինաս Շիրինովիչից, որի սերնդից յառաջացան Մինասովիչները: Սա ոչ միայն հայոց եկեղեցիներին կտակեց

մեծամեծ գումարներ, այլ և լեհաց և ռուսաց եկեղեցիներին: 5 փետրուարի 1676 թուի Սեֆերովիչը լեհաց ազնուականութեան լիւրեյ զինանշանի աստիճանով պարզեատրուեցաւ և ազգանուն և կցուեցաւ Սպէնդովսկի յաւելուածը: Այսպիսի էր Սեֆերովիչ Սպէնդովսկու փառքը: Բայց երբ Տաճիկներն իմացան, որ նա ինչ ինչ պատճառներով այլ ևս կարողանալու չէ իւր զօրագնդի գլուխն անցած պատերազմել իրենց դէմ, նրանք եկան բռնեցին Նազլովեցը և քանդեցին քաղաքի պարիսպները: Հայերի մեծագոյն մասը գնաց Նազլովեցից ուրիշ քաղաքներ՝ ի միջի այլոց և Բրօդի, ուր տարան նոյնպէս սուրբ Կուսի պատկերը: Նազլովեցից հեռացան նոյնպէս Հայոց վանքի միաբան կոյսերը, որոնց մասին գրուած է՝ «Նազլովեցում կար օրիորդ Հռիփսիմէ Սպէնդովսկան, Ստեփան Սպէնդովսկու դուստրը: այս վերջինս ձգեց իւր սուռնը, ամուսնուն, զաւակներին և հարստութիւնը և գնաց Նրուսաղէմ Տիրոջ գերեզմանին ծառայելու: Այնտեղ բերել տուեց նաև իւր կնոջը և Հռիփսիմէ աղջկան, որին մայրը նուիրեց Տիրոջ գերեզմանին, իսկ օրիորդն ինքը սուրբ գերեզմանի առաջ խոստացաւ պահել ընդ միշտ կուսական սրբութիւն: Սրանք ամենքն այցելեցին բոլոր նուիրական տեղերը, և երբ հայրը մեռաւ, սրան թաղեցին Նրուսաղէմում. իսկ իրենք վերադարձան Նազլովեց, ուր օրիորդ Հռիփսիմէն ըստ ծիսի հին եկեղեցւոյ (լուսաւորչական) ձեռնադրուեցաւ սարկաւագուհի նիկոլ Թորոսովիչ, Լվովի արքեպիսկոպոսից: Դրա համար շինուեցաւ Հայոց եկեղեցուն կից մի բնակարան, ուր սա շրջապատուած աշխարհային փորձութիւններով՝ կարողացաւ դէմ կենալ սրանց: Կոյս Հռիփսիմէի մօտ եկաւ Մարիանէ Բողդանովնան. իսկ Տաճկաց արշաւանքի ժամանակ Աննա Միկոլաեանն, որ փախել էր Տաճկաց ձեռքից և պահուել էր կոյս Հռիփսիմէի մօտ, երբ Տաճիկներն եկան Նազլովեց, սրանք փախան Նազլովեցից Բրօդի, ուր գտան իրենց արժանի յարգանքը: Այնուհետև հայերը նորից երևեցան Նազլովեց թէև շատ սակաւ թուով 1700 թ.: Այս ժամանակուան հայերից երեւելի եղաւ Նան Բոհդանովիչը, որը զբաւեց Նան Աղէքսանդր Կօնէցպօլսկիի ուշադրութիւնը:

Բայց այս Հայերն այլ ևս ինքնավարութիւն չունեցան. նրանք դատուում էին լեհաց, ռուսներին հետ, բայց յաճախ Հայերի միջիցն էր ընտրւում Վոյտը:

Քահանաները գործում էին լատին ծխերում: 1703 թ. աւագերէց էր Եան Ամիրովիչը, 1707 ին Շիմոն Ստեցկեիչը, որի օրով 8 Մայիսի 1709 թ. Տէր Գէորգատ (Աստուածատուր) Ներսէսովիչը, Տրայանոպոլսի եպիսկոպոսը և Լվովի Հայոց Սուֆրագանը (յաջորդ) նուիրեց եկեղեցուն 1000 ոսկի, ոսկեայ շղթայ, սկիհ, մաղզման և սուրբ Գէորգի մասունքը, որ բերել էր Նէապոլից: 1731 թ. աւագերէց էր Ղազար Գրիգորովիչը, իսկ սկսած 1747 թուից մինչև 1755 թիւը Տէր Յովհաննէս Բոհզանովիչը և սրա ժամանակ միայն 3 հոգի հայ տանուտէր էին մնացել Եազլովիցում, և աւագերէցը կատարում էր երեսփոխանի պաշտօնը:

Հիմա դեռ ևս վոյտութիւն են անում Եան Բոհզանովիչը, Պաւէլ և Ստանիսլաւ Ասլանովիչները: Երբ որ անհետացան միւս Հայերը, եկեղեցին և վանքը բարձ ի թողի մնացին: 1809 թ. Բրիտտֆ Գրուզնիցկին, որ Պշէմիսլի մատակարարն էր (մեր камергеръ-ի նման աստիճան է, կոչւում է նաև спундшечны և officier du gobelet Ֆրանսիայում) վերանորոգեց եկեղեցին և յոյն կաթողիկ ծիսակատարութեանց համար նշանակեց, թողնելով սակայն գոնների քարերի և յատակի վերայ փորագրուած հայերէն արձանագրութիւնները: Վանքը և հայկական դռներն աւերուեցան, և մի ժամանակ Հայերի մայրաքաղաք կոչուած քաղաքի շատ յիշատակարաններ և իրեր անխնայ ընկած են ջհուղների տնեւրում: Այս է Եազլովեցի Հայոց պատմութիւնը:

Այժմ դառնանք Մինասովիչներին: Մինասովիչը և նրա սերունդը յայտնի են եղած ամբողջ Լեհաստանում թէ գիտութեան, թէ արհեստների, և թէ պետական բարձրագոյն ծառայութեան ասպարիզում: Ինչպէս տեսանք Եազլովեցի պատմութիւնից, Մինասովիչները առաջ են եկած Եազլովեցի հարուստ վաճառական՝ Մինաս Շիրինովիչից: Սա իւր կտակով 1672 թուի Մարտի 15-ից աւանդել է Էջմիածնի վանքին. 50 տալար, նոյնքան էլ Երուսաղիմայ հայոց վանքին, Եազ-

ժողովեցի եկեղեցուն 200, նոյնքան էլ Եազլովեցի հայոց վանքի վերանորոգման, Եազլովեցի դոմինիկեան եկեղեցուն 30 լեհական ոսկի, ռուսաց եկեղեցուն 10 ոսկի, արուարձանի 3 եկեղեցիներէից իւրաքանչիւրին 5 ոսկի, Սուրբ խաչի կամ հոլսակրօն եղբայրների ընկերութեան 30 ոսկի: Հայկական կոչուած դռների շինութիւնը, որն ինքն էր սկսել, յանձնեց վերջացնելու իւր որդւոցը: Քաղաքի բարենորոգութեան 300 ոսկի, և բացի սրանից մի առանձին գումար քաղաքին, եթէ դիպամաք նա աւերուի թշնամիներից: Երբ 1672 թուին Տաճկներն առին Եազլովեցը, Մինասովիչների ամբողջ տոհմը գաղթեց մասամբ Լվով, մասամբ Զլոչովա, մասամբ էլ Վարշաւա: Զարմանալի է, որ Մինասովիչները լինելով մի ծագումից, ստորագրուում էին մերթ Մինասեիչ, մերթ Մինաշէիչ և մերթ Մինազեիչ: ¹

Հիմա տեսնենք, թէ ինչ է ասում Հ. Ռ. Պարոնչը Վարշաւայի Հայերի մասին: Նրա կարծիքով՝ Հայերը համեմատաբար այս քաղաքն ուշ են եկած. յայտնի է սակայն, որ 1670 թուին սրանք ունէին իրենց քահանայ Տ. Գաբրիէլ Զախնովիչին, և եկեղեցական պաշտամունքը կատարում էին Հ. Հ. Աւգուստինեանց եկեղեցում: Յետոյ շինուեցաւ մի խորան յանուն Սուրբ Լուսաւորչի Հ. Հ. Բերնարդինեանց վանքում, և Հայերն այնտեղ էին կատարում իրենց ժամերգութիւնը: Վարշաւայի Հայերից յայտնի են Գրիգոր Լըիշկեիչը և Մինասովիչները:

Վերոյիշեալ տեղեկութիւններից պարզ երևում է, թէ ինչու Մինասը կամ Մինասովիչն իւր որդի Յակովբի հետ թաղուած է Վարշաւայի կաթոլիկ եկեղեցում: Նախ, Մինասովիչների մի մասը գաղթել էր Վարշաւա, և երկրորդ, որովհետեւ Վարշաւայում հայոց եկեղեցի չկար, բայց միևնոյն ժամանակ կարևորութիւն կար այսպիսի մի հռչակաւոր ընտանիքի անդամին, կամ գուցէ նոյն իսկ բարեգործ

1. Protocollon actorum Consistorii Archiepiscopatus Leopoliensis nationis armenae ab anno 1684 ad 1700. in fol. pag. 68. Արձանագրութիւն գործոց Կոնսիստորի Արքեպիսկոպոսութեան Լեոպոլսի ազգին Հայոց ի 1684 թ. 1700 թիւ երես 68:

Բայց այս Հայերն այլ ևս ինքնավարութիւն չունեցան. նրանք դատուում էին լեհաց, ռուսներին հետ, բայց յաճախ Հայերի միջիցն էր ընտրուում Վոյտը:

Քահանաները գործում էին լատին ծխերում: 1703 թ. աւագերէց էր Եան Ամիրովիչը, 1707 ին Նիմոն Ստեցկեիչը, որի օրով 8 Մայիսի 1709 թ. Տէր Գէորգատ (Աստուածատուր) Ներսէսովիչը, Տրայանոպոլսի եպիսկոպոսը և Լվովի Հայոց Սուֆրագանը (յաջորդ) նուիրեց եկեղեցուն 1000 ոսկի, ոսկեայ շղթայ, սկիհ, մաղզման և սուրբ Գէորգի մասունքը, որ բերել էր Նէապոլից: 1731 թ. աւագերէց էր Ղազար Գրիգորովիչը, իսկ սկսած 1747 թուից մինչև 1755 թիւը Տէր Յովհաննէս Բոհանովիչը և սրա ժամանակ միայն 3 հոգի հայ տանուտէր էին մնացել Եազլովիցում, և աւագերէցը կատարում էր երեսփոխանի պաշտօնը:

Հիմա դեռ ևս վոյտութիւն են անում Եան Բոհանովիչը, Պաւէլ և Ստանիսլաւ Ասլանովիչները: Երբ որ անհետացան միւս Հայերը, եկեղեցին և վանքը բարձ ի թողի մնացին: 1809 թ. Գրիստոֆ Գրուզնիցկին, որ Պշէմիսլի մատակարարն էր (մեր камергеръ-ի նման աստիճան է, կոչւում է նաև спундшены և officier du gobelet Ֆրանսիայում) վերանորոգեց եկեղեցին և յոյն կաթողիկ ծիսակատարութեանց համար նշանակեց, թողնելով սակայն դռների քարերի և յատակի վերայ փորագրուած հայերէն արձանագրութիւնները: Վանքը և հայկական դռներն աւերուեցան, և մի ժամանակ Հայերի մայրաքաղաք կոչուած քաղաքի շատ յիշատակարաններ և իրեր անխնայ ընկած են ջհուղների տնեւրում: Այս է Եազլովեցի Հայոց պատմութիւնը:

Այժմ դառնանք Մինասովիչներին: Մինասովիչը և նրա սերունդը յայտնի են եղած ամբողջ Լեհաստանում թէ գիտութեան, թէ արհեստների, և թէ պետական բարձրագոյն ծառայութեան ասպարիզում: Ինչպէս տեսանք Եազլովեցի պատմութիւնից, Մինասովիչները առաջ են եկած Եազլովեցի հարուստ վաճառական՝ Մինաս Նիրինովիչից: Սա իւր կտակով 1672 թուի Մարտի 15-ից աւանդել է Էջմիածնի վանքին. 50 տալար, նոյնքան էլ Երուսաղիմայ հայոց վանքին, Եազ-

չովեցի եկեղեցուն 200, նոյնքան էլ Նազլովեցի հայոց վանքի վերանորոգման, Նազլովեցի դոմինիկեան եկեղեցուն 30 լեհական ոսկի, ռուսաց եկեղեցուն 10 ոսկի, արուարձանի 3 եկեղեցիներից իւրաքանչիւրին 5 ոսկի, Սուրբ խաչի կամ հուսակրօն եղբայրների ընկերութեան 30 ոսկի: Հայկական կոչուած դռների շինութիւնը, որն ինքն էր սկսել, յանձնեց վերջացնելու իւր որդւոցը: Քաղաքի բարենորոգութեան 300 ոսկի, և բացի սրանից մի առանձին գումար քաղաքին, թէ դիպամբ նա աւերուի թշնամիներից: Երբ 1672 թուին Տաճիկներն առին Նազլովեցը, Մինասովիչների ամբողջ տոհմը գաղթեց մասամբ Լվով, մասամբ Զլոչովա, մասամբ էլ Վարշաւա: Զարմանալի է, որ Մինասովիչները լինելով մի ծագումից, ստորագրուում էին մերթ Մինասեիչ, մերթ Մինաշէիչ և մերթ Մինազեիչ: ¹

Հիմա տեսնենք, թէ ինչ է ասում Հ. Ռ. Պարոնչը Վարշաւայի Հայերի մասին: Նրա կարծիքով՝ Հայերը համեմատաբար այս քաղաքն ուշ են եկած. յայտնի է սակայն, որ 1670 թուին սրանք ունէին իրենց քահանայ Տ. Գաբրիէլ Զախնովիչին, և եկեղեցական պաշտամունքը կատարում էին Հ. Հ. Աւգուստինեանց եկեղեցում: Յետոյ շինուեցաւ մի խորան յանուն Սուրբ Լուսաւորչի Հ. Հ. Բերնարդինեանց վանքում, և Հայերն այնտեղ էին կատարում իրենց ժամերգութիւնը: Վարշաւայի Հայերից յոյսնի են Գրիգոր Լըիշկեիչը և Մինասովիչները:

Վերոյիշեալ տեղեկութիւններից պարզ երևում է, թէ ինչու Մինասը կամ Մինասովիչն իւր որդի Յակովբի հետ թաղուած է Վարշաւայի կաթողիկ եկեղեցում: Նախ, Մինասովիչների մի մասը գաղթել էր Վարշաւա, և երկրորդ, որովհետեւ Վարշաւայում հայոց եկեղեցի չկար, բայց միևնոյն ժամանակ կարևորութիւն կար այսպիսի մի հռչակաւոր ընտանիքի անդամին, կամ գուցէ նոյն իսկ բարեգործ

1. Protocollon actorum Consistorii Archiepiscopatus Leopoliensis nationis armenae ab anno 1684 ad 1700, in fol. pag. 68. Արձանագրութիւն գործոց Կոնսիստորի Արքեպիսկոպոսութեան Լեոպոլսի ազգին Հայոց ի 1684 թ. 1700 թիւ երես 68:

Մինասին թաղել եկեղեցում, ուստի այս մի զարմանալի կամ ենթադրութիւններ ծագեցնող հարց չպէտք է երևայ մեր աչքին: Գուցէ՝ Յուսիկ սրբազանի յիշած Սվէնտի Եակսկի (?) եկեղեցին էլ այն 2—3 եկեղեցիներից մինը լինի, ուր Վարչաւայի Հայերը կատարում էին իրենց եկեղեցական պաշտամունքները:

Ընդունելով, որ 1666 թուի Հոկտ. 1 արդէն բոլոր հայ համայնքները միացել էին կաթողիկ եկեղեցուն, պէտք է կարծել, որ Մինասովիչը՝ որ մեռել է Հ. սրբազանի մէջ բերած արձանագրութեան հիման վրայ 1677-ին, կաթողիկ է եղած: Այնուհետեւ, թէ որքան Մինասը կամ նրա որդի Յակովբը նպաստել են միութեան գործին և ըստ այնմ աջակից են եղած Պիդուին և Է. Գալանոսին, կարելի է ասել հետեւելով որքան որ մենք հետազոտենք հայ համայնքների պատմութիւնը, մենք կտեսնենք երկու տեսակ մարդիկ: Սրանից առաջիններն ուղղակի թշնամի են իրենց ազգակիցներին, սրանք խորշում զգուցում են հայ անուն կրելուց և շատ ուրախ կլինէին, եթէ մի որեւէ դէպք ներկայանար բոլորովին հզօրի հետ ձուլուելու միանալու: Այս տեսակ մարդիկ ըստ մեծի մասին պատկանում են բարձր դասակարգերին: Սրանք կան հիմա, եղել են և առաջ, կային և Հիւսսատանում դեռ Նիկոլ Թորոսովիչը չեղած ժամանակ: Սրանք ստացել էին Լեհական պետութիւնից պնդականութիւն, պարծենում էին, որ իրենց ազգանունան վերջաւորութիւնը «իչ»-ից «սկի» է փոխուած: Յիրաւի, սրանք գիտակցաբար, եզուխական ամեն մի հնարներով աջակից եղան Հայերի համար երկնից արքայութեան դուռը բացող Պետու և Գալանոս վարդապետներին: Յիշենք ծերունի հայ ազնուական Սրոնիովսկուն, որին Պիդուն իւր շնորհակալութիւնն է յայտնում միութեան գործին մեծամեծ օգուտներ տուած լինելու պատճառով: Եիշենք կոմս Վակովսկիներին, որոնք նոյն ոգով էին գործում: Սրանք Աւագովիչից դարձան Աւագովսկի և ապա կոմսութեան հետ միասին փոխեցին ազգանունը Վակովսկի: Ես չեմ ուզում թուել մի առ մի այսպիսիներին. սրանց թիւը շատ մեծ է: Սրանց կարելի է հա-

առաւելութեան փնտաւար անդամներ համարել ամեն ժամանակ
և ամեն պարագաներում:

Երկրորդները մեր ազգի մեծագոյն մասն են կազմում:
Այս տիպարը, կարծեմ, յատուկ է միայն հայ ազգին: Ազ-
գայինի վերաբերմամբ սրանք անտարբեր են, եկեղեցւոյ տե-
սակէտից կոսմոպոլիտ են, եթէ միայն հարցը քրիստոնէա-
կան կրօններին է վերաբերում: «Բոլորը մէկ է, նա էլ մեզ
նման խաչաօղաշտ ազգ է» ստում են սրանք, և առանց խրտ-
րութեան՝ յաճախում են օտար եկեղեցիներ: Այս գեղեցիկ
և քրիստոնէավայել, բայց արդի ժամանակին անյարմար,
յատկութիւնը արդասիք է հայկական եկեղեցւոյ համբերող
ոգուն, և առաջուան ժամանակները դա աւելի մեծ էր,
քան թէ այժմ: Ըստ իս, Լեհաստանի հայոց միութեան
գործին ոչ այնքան Նիկոլի գործունէութիւնն ու բռնած
քաղաքականութիւնը նպաստեց, որքան շատ ուրիշ պատ-
ճառների հետ և հայ հասարակութեան այսպէս կոչուած
համբերող ոգին, քանի որ սոյնպիսի ձգտումներ ունեցող
հոգիներ և մինչև անգամ հոգեւապետներ Հայերը շատ են
ունեցել: Միութեան հեղինակները այս բանը շատ լաւ գի-
տին, և առանց վիրաւորելու հայերի կրօնական ղգացմունք-
ները, աստիճանաբար, սակաւ առ սակաւ, առանց Էջմիած-
նի կամ նրա պետի վարկը ձգելու առաջ էին տանում իրենց
գործը: Նրանք օգուտ քաղելով վերը յիշած Հայոց յատ-
կութիւնից, հոգ պատրաստեցին, շատ երիտասարդների չը-
ռովմ էին ուղարկում և վարժեցնում իրենց գպրոցներում:

Այնպէս որ այս միութիւնը իւր սկզբում այնքան էլ
բռնի չէր, որքան մենք մեզ երեւակայում ենք, նա վերջը
միայն շատ բռնի կերպորանք ստացաւ, երբ Լեհաց պետու-
թիւնը խառնուեց այս գործի մէջ: Հայերը միայն վերջերը
տեսան՝ որ իրենք սակաւ առ սակաւ ղիջանելով բարի կա-
թոլիկ վարդապետների առաջարկութիւններին, օյինի եկան,
կամ ինչպէս ռուսերէն ասում են *опростоволосились*.

Եազլովեցցի Մինասն անխտիր օգնում է, եւ ոռւսաց
եկեղեցուն, եւ կաթոլիկների, եւ Էջմիածնի եւ Երուսաղէմի

վանքերին և եթէ զէնք էլ է դառնում այս կամ այն եզուխտի ձեւքումն նա դառնում է անգիտակցաբար:

Ամփոփելով այս ամենը, հետևեալ եզրակացութիւնների կարող եմ գալ:

1. Թէև իմ բերած նիւթերից չէ երևում որ իմ և Յուսիկ որբաղանի յիշած Մինասները նոյնն են, յամենայն դէպ, ակներև է, որ Վարչաւայի եկեղեցում թաղուած Մինասը Եաղլովեցի այն յայտնի Մինասովիչներիցն է, որոնք 1672 թուին գաղթել են Վարչաւա:

2. Մայրաքաղաքի կաթոլիկ եկեղեցում թաղուած լինելու պատճառն էլ այն է, որ Մինասովիչներն անուանի մարդիկ են եղած և գուցէ դա իմ յիշած կտակ անող բարերարն է:

3. Մահուան տարեթուից երևում է, որ սա նորընծայ կաթոլիկներիցն է (թէև ինքը գուցէ չէ էլ հասկանում) և այս պատճառով թաղուած կաթոլիկ եկեղեցում:

Ստեփան Թումանյան

26 ապրիլի 1902

Ն.Նախիջեւան

ԵՐԿԱԹԷ ԴԻՄԱԿԸ

«Աբարատի» այս տարուայ առաջին համարում Գեր. Յ. Եպ. Մովսիսեանցը «Անցեալ դարերի յիշատակ» յօդուածի մէջ խօսելով Կ. Պօլսոյ հայոց Աւետիք պատրիարքի մասին, ի միջի այլոց յիշում է, թէ «կարծողներ կան, որ պատմութեան մէջ յայտնի Երկաթէ Դիմակով մարդը Աւետիք պատրիարքն էր», որով կարծես նորից ծագում է այն թիւրիմացութիւնը, թէ արդարև Երկաթէ Դիմակով մարդը կարող է նաև մեր Աւետիք պատրիարքը լինել: Մինչդեռ պատմութեան մանրակրկիտ ուսումնասիրութեամբ արդէն պարզաբանուած է այդ խնդիրն, և այլ ևս ոչ մի կտակածի տեղիք չի մնում:

Բայց որովհետև Երկաթէ Դիմակը նոյն իսկ մինչև վերջին տարիներս զբաւել է եւրոպական յայտնի պատմաբանների, գիտ-

նախնիների, վիպասանների ուշադրութիւնը և մանաւանդ, Երկաթէ Դիմակի հետ կապուած է նաև մեր Աւետիք պատրիարքի տնտէրը, ուստի կարծում եմ, որ անհետաքրքիր չի լինի մեզ ևս ժանօթ լինել Երկաթէ Դիմակի պատմութեան հետ:

Ներկայումս Պարիզի հրապարակներէց մէկը զարգարուած է չեհական արդյէ արձանով, որի գլուխը պսակում է Ֆրանսիայի հանճարը: Բայց մի ժամանակ այդ արձանի տեղը գտնուում էր հւշակաւոր ու ռոսկալի Բաստիլը, որ միանգամայն թէ՛ ամբողջ էր և թէ՛ բանդ: Սկզբում Բաստիլը Սենդ-Անտուան փողոցի բերանին շինուած երկու բուրգ էր միայն, որ նպատակ ունէր Պարիզը պաշտպանել անգլիացիների յարձակումներից, և հէնց այդ նպատակով էլ Վարսուս V 1369-ին այդ աշտարակները՝ նորանոր յաւելուածներով, դարձրեց բերդ, ամրոց: Տարիների ընթացքում Բաստիլը ամրանալով ու ընդարձակուելով դարձաւ մի այնպիսի զարհուրելի բանդ, որտեղ մտնողն այլ ևս դժուարութեամբ կարող էր դուրս գալ: Այդտեղ բանդարկուել են յայտնի քաղաքագէտներ, բարձրաստիճան ազնուականներ ու հասարակական գործիչներ, տաղանդաւոր գիտնականներ. այդտեղ են բանդարկուել նաև թագմաթիւ գրքեր, նախագծեր, ձեռագրեր, որոնք զանազան նկատումներով հարկաւոր են համարուած գաղտնի պահելու: Բաստիլը մի կենդանի գերեզման էր, ուր թաղում էին հասարակական, պետական և նոյն իսկ մանաւանդ անհատների շահերին վնասակար համարուած անձներն՝ օգտուելով բանդարկութեան գաղտնի հրամաններից» (lettres de cachet), որոնք նշանաւոր չափով չարիք էին կազմում Ֆրանսիական ժողովրդի համար:

Ինչպէս յայտնի է lettres de cachet կոչուում էին Ֆրանսիական թագաւորների գաղտնի հրամանագրերները, օրոնց տակ նախապէս ոտորագրած էին լինում թագաւորը կամ մինիստրը: Այդպիսի հրամանագրերների շնորհիւ բանդարկում կամ երկրի սահմաններից հեռացնելը կարելի էր նկատուած տէրութեան համար: Այն մարդիկ, որոնք կապեր ունէին արքունիքի հետ, կամ որոնք հարուստ էին, միշտ հնարաւորութիւն ունէին ձեռք բերելու այդ հրամանագրերից և ըստ հաճոյից դորժածել դրանք, որովհետև գրանց մէջ նշանակուած չէր լինում բանդարկութեան կամ աքսորի ենթարկուելիք անձը: Վարելի է երևակայել, թէ ինչպիսի ընդարձակ դուռ էր բացուած անձնական շահերի կամ վրէժխնդրութեան համար:

Եւ Բաւոտիլը միշտ լի էր «գաղտնի հրամանով» ձերբապալուած կալանաւորներով, որոնցից շատերէն պահոււմ էին այդ արգելարանի խոնաւ խցերում, որոնք այլերի բնաւորութիւն ունէին: Եւ շատ-շատերը 20—30 տարիներ հեծում էին այդտեղ՝ յաճախ ենթարկուելով կտտանքների ու տանջանքների. պատահում էին դէպքեր, երբ մի անմեղ կալանաւոր մոռացութեան էր տրւում և 30 տարիներ պէտք է սպասէր, որ իրեն քննութեան ենթարկէին: Բնականաբար «գաղտնի հրամաններից» ընդարձակ չափով օգտուում էին նաև կաթողիկ հոգևորականներն ու ճիզուկիտները, որոնց համար ոչ գութ կար, ոչ արդարութիւն, որոնք չգիտէին խնայել մինչև անգամ 7—15 տարեկան երեխաներին:

Ինքն ըստ ինքեան հասկանալի է, որ մի այսպիսի հաստատութիւն, ինչպէս Բաւոտիլն էր, որի անուան հետ կապուած էին սոսկալի եղեռնական պատմութիւններ ու մարտիրոսական չարչարանքներ, կարող չէր զգուանք և գայրոյթ չառաջացնել ժողովրդի մէջ: Եւ ահա Փրանսիական մեծ յեղափոխութեան սկիզբը դրուեցաւ նրանով, որ 1789 թ. յունիսի 14-ին խուժանը յարձակումով տիրեց Բաւոտիլին, ըլոր կալանաւորներին ազատ արձակեց, իսկ շէնքը քարուքանդ արաւ: Մի քանի օր յետոյ, յունիսի 29-ին, ազգային ժողովը բալորովին վերացրեց «գաղտնի հրամանը»:

1698 թ. սեպտեմբերի 18-ին ահա հէնց այդ զարհուրելի Բաւոտիլը մտան մի խումբ զինուած մարդիկ, որոնց գլուխ էր անցել Սեն-Մարսը, որ Լուդովիկոս XIV-ի հրամանով Բաւոտիլի բերդապետ էր նշանակուած և այդ օրն առաջին անգամ լինելով իւր նոր պաշտօնն էր ստանձնում: Բայց նա մենակ չէր. նա իւր հետ բերում էր նաև մի խորհրդաւոր կալանաւոր, որ իւր դէմքին սև գիմակ ունէր: Ոչ ոք չգիտէր, թէ ո՛վ էր այդ մարդը, ինչի՞ համար էր այդպիսի անսովոր դրութեան մէջ ընկել: Այսօր քանո միայն յայտնի էր, որ Սեն-Մարսը նրան բերում էր հարաւից, Պրովանսից և ամբողջ ճանապարհին գիշեր-ցերեկ, զէնքը ձեռին, անքուն աչքերով հսկելիս է եղել կալանաւորին և չէ թոյլ տուել, որ ոք մինի հետ յարաբերութիւն ունենայ կամ խօսի: Բաւոտիլում կալանաւորի համար կանխաւ պատրաստուած է եղել խպտիկ սենեակներից մէկը. ուրեմն դա պէտք է որ նշանաւոր մի անձն լինէր:

Անցաւ մօտ հինգ տարի: 1703 թ. նոյեմբերի 20-ին, երեկոյեան ժամը 5-ին Բաւոտիլի մի քանի ծառայողներ բանդից գաղտնապէս հանում են մի անյայտ դիակ և տանում թաղու մ. Պօղոս եկեղեցու գերեզմանատանը, ուր մատենանի մէջ հանգուցեա-

լին նշանակում են Մարշիալի (Marcialy) անունով, Դա խորհրդաւոր Երկաթէ Դիմակաւորն էր, որին բանդում անուանում էին «Պրովանսի կալանավորը», որովհետեւ Սեն-Մարտը Պրովանսից էր հեռը բերել և ոչ մի մարդու չէր թոյլ տուել, որ նրա հետ գործ ունենայ:

Ահա այն բոլորը, որ յայտնի էր «Երկաթէ դիմակով մարդու» մասին:

Անթափանցելի խաւարը պատել էր նրան և առատ նիւթ տալիս մարդկանց երեւակայութեան ու հետաքրքրութեան: Եւ մարդկային անհանգիստ միտքը, որ միշտ հետամուտ է դէպի խորհրդաւորն ու գաղտնին, կարող չէր գաղար առնել, մինչև որ չմերկացներ ճշմարտութիւնը: Հատ գիտնականներ, իմաստասէրներ, պատմաբաններ, վիպասաններ ոչ միայն Փրանսիայում, այլ և Անգլիայում, Գերմանիայում, Իտալիայում հատորներ են նուիրել այդ խնդրին և չեն կարողացել ենթադրութիւնների սահմանից անցնել: Վոլտեր, Ֆրեյրոն, Սենտ-Փոլա, Լազրանժ-Հանսէլ, Դրեֆֆէ ուսումնասիրութիւններ են հրատարակել: Մ. Տոպէնը իւր „L'homme au masque de fer“ (Երկաթէ դիմակով մարդը) ուսումնասիրութեան մէջ յիշում է 52 հեղինակների անուններ, որոնք առանձնապէս զբաղուել են այդ գաղտնիքը պարզելու համար, բայց մեծ մասամբ անաջող:

«Երկաթէ Դիմակը» գաղտնիք է եղել ոչ միայն սոսկական մահկանացուների համար, հապա և պետերի համար: Նապոլէօն I շատ անգամ խօսելով այդ մասին ցաւ էր յայտնում, որ չգիտէ, թէ ո՞վ է այդ խորհրդաւոր կալանավորը: Լուի-Ֆիլիպ թագաւորը նոյնպէս յաճախ խօսք էր բանում այդ մասին և ամեն անգամ յայտնում, թէ իրեն համար էլ այդ գաղտնիքը միշտ գաղտնիք է մնացել: Նոյն է եղել նաև Լուդովիկոս XV, XVI և ուրիշների համար:

Եւ քանի «Երկաթէ Դիմակի» մասին գրուածքները աւելաւորում էին, այնքան էլ աւելանում էին նաև զանազան ենթադրութիւններն, ու խնդիրը փոխանակ պարզուելու աւելի ու աւելի բարդւում էր: Եւ, ըստ երևոյթին, ոչ մի յոյս չկար, գաղտնիքը լուծելու, մինչև որ Մ. Տոպէնը մանրամասն հետազոտութեան ենթարկելով Փրանսիայի արաաքին գործերի ու ծովային մինիստրութեան պաշտօնատնների մէջ գտնուած ըլոր 1660—1710 թ. բանդարկեալներին վերաբերեալ տպուած ու անտիպ նամակներն ու գրութիւնները կարողացաւ պարզել ճշմարտութիւնը և 1869 թ. հրատարակել „L'homme au masque de fer“ գրքի մէջ: Նա այդ նպատակով ստիպուած էր քայլ առ քայլ հետեւելու այն բոլոր անձանց կենցաղավարութեանը, որոնց մասին կասկած էր յայտ-

Եւ Բաստիլը միշտ լի էր «գաղտնի հրամանով» ձերբակալուած կալանաւորներով, որոնցից շատերին պահում էին այդ արգելարանի խոնաւ խցերում, որոնք այրերի բնաւորութիւն ունէին։ Եւ շատ-շատերը 20—30 տարիներ հեծում էին այդտեղ՝ յաճախ ենթարկուելով կտտանքների ու տանջանքների. պատահում էին դէպքեր, երբ մի անմեղ կալանաւոր մոռացութեան էր թրւում և 30 տարիներ պէտք է սպասէր, որ իրեն քննութեան ենթարկէին։ Բնականաբար «գաղտնի հրամաններից» ընդարձակ չափով օգտուում էին նաև կաթոլիկ հոգևորականներն ու ճիզուկիտները, որոնց համար ոչ գութ կար, ոչ արդարութիւն, որոնք չգիտէին խնայել մինչև անգամ 7—15 տարեկան երեխաներին։

Ինքն ըստ ինքեան հասկանալի է, որ մի այսպիսի հաստատութիւն, ինչպէս Բաստիլն էր, որի անուան հետ կապուած էին սոսկալի եղեռնական պատմութիւններ ու մարտիրոսական չարչարանքներ, կարող չէր զգուանք և գայրոյթ չառաջացնել ժողովրդի մէջ։ Եւ անհա Ֆրանսիական մեծ յեղափոխութեան սկիզբը դրուեցաւ նրանով, որ 1789 թ. յունիսի 14-ին խուժանը յարձակումով տիրեց Բաստիլին, ըոլոր կալանաւորներին ազատ արձակեց, իսկ շէնքը քարուքանդ արաւ։ Մի քանի օր յետոյ, յունիսի 29-ին, ազգային ժողովը ընդունեց «գաղտնի հրամանը»։

1698 թ. սեպտեմբերի 18-ին անհա հէնց այդ զարհուրելի Բաստիլը մտան մի խումբ զինուած մարդիկ, որոնց գլուխ էր անցել Սեն-Մարսը, որ Լուդովիկոս XIV-ի հրամանով Բաստիլի բերդապետ էր նշանակուած և այդ օրն առաջին անգամ լինելով իւր նոր պաշտօնն էր ստանձնում։ Բայց նա մենակ չէր. նա իւր հետ բերում էր նաև մի խորհրդաւոր կալանաւոր, որ իւր դէմքին սև դիմակ ունէր։ Ոչ ոք չգիտէր, թէ ո՞վ էր այդ մարդը, ինչի համար էր այդպիսի անսովոր դրութեան մէջ ընկել։ Այսօր քանս միայն յայտնի էր, որ Սեն-Մարսը նրան բերում էր հարաւից, Պրովանսից և ամբողջ ճանապարհին գիշեր-ցերեկ, զէնքը ձեռին, անքուն աչքերով հսկելիս է եղել կալանաւորին և չի թող տուել, որ ոք մինի հետ յարաբերութիւն ունենայ կամ խօսի։ Բաստիլում կալանաւորի համար կանխաւ պատրաստուած է եղել խպտիկ սենեակներից մէկը. ուրեմն դա պէտք է որ նշանաւոր մի անձն լինէր։

Անցաւ մօտ հինգ տարի։ 1703 թ. նոյեմբերի 20-ին, երեկոյեան ժամը 5-ին Բաստիլի մի քանի ծառայողներ բանդից գաղտնապէս հանում են մի անյայտ դիակ և տանում թաղու մ. Պոդոս եկեղեցու գերեզմանատանը, ուր մատենին մէջ հանգուցեա-

լին նշանակում են Մարշիալի (Marcialy) անունով: Դա խորհրդաւոր Երկաթէ Դիմակաւորն էր, որին բանգում անուանում էին «Պրովանսի կալանաւորը»: որովհետեւ Սեն-Մարսը Պրովանսից էր հետը բերել և ոչ մի մարդու չէր թոյլ տուել, որ նրա հետ գործ ունենայ:

Ահա այն բոլորը, որ յայտնի էր «Երկաթէ դիմակով մարդու» մասին:

Անթափանցելի խաւարը պատել էր նրան և առատ նիւթ տալիս մարդկանց երևակայութեան ու հետաքրքրութեան: Եւ մարդկային անհանգիստ միտքը, որ միշտ հետամուտ է գէպի խորհրդաւորն ու գաղտնին, կարող չէր գաղար ուռնել, մինչև որ չմերկացներ ճշմարտութիւնը: Հատ գիտնականներ, իմաստասէրներ, պատմաբաններ, վիպասաններ ոչ միայն Ֆրանսիայում, այլ և Անգլիայում, Գերմանիայում, Իտալիայում հատորներ են նուիրել այդ խնդրին և չեն կարողացել ենթադրութիւնների սահմանից անցնել: Վոլտեր, Ֆրեյրոն, Սենտ-Փուա, Լագրանժ-Հանսէլ, Դրիֆֆէ ուսումնասիրութիւններ են հրատարակել: Մ. Տոպէնը իւր „L'homme au masque de fer“ (Երկաթէ դիմակով մարդը) ուսումնասիրութեան մէջ յիշում է 52 հեղինակների անուններ, որոնք առանձնապէս զբաղուել են այդ գաղտնիքը պարզելու համար, բայց մեծ մասամբ անաջող:

«Երկաթէ Դիմակը» գաղտնիք է եղել ոչ միայն սոսկական մահկանացուների համար, հապա և պետերի համար: Նապոլէոն I շատ անգամ խօսելով այդ մասին ցաւ էր յայտնում, որ չգիտէ, թէ ո՞վ է այդ խորհրդաւոր կալանաւորը: Լուի-Ֆիլիպ թագաւորը նոյնպէս յաճախ խօսք էր բանում այդ մասին և ամեն անգամ յայտնում, թէ իրեն համար էլ այդ գաղտնիքը միշտ գաղտնիք է մնացել: Նոյն է եղել նաև Լուդուիկոս XV, XVI և ուրիշների համար:

Եւ քանի «Երկաթէ Դիմակի» մասին գրուածքները աւելաւորում էին, այնքան էլ աւելանում էին նաև զանազան ենթադրութիւններն, ու խնդիրը փոխանակ պարզուելու աւելի ու աւելի բարդւում էր, եւ, ըստ երևոյթին, ոչ մի յոյս չկար, գաղտնիքը լուծելու, մինչև որ Մ. Տոպէնը մանրամասն հետազոտութեան ենթարկելով Ֆրանսիայի արաւելին գործերի ու ծովային մինիստրութեան պաշտօնատնների մէջ գտնուած բոլոր 1660—1710 թ. բանդարկեալներին վերաբերեալ տպուած ու անտիպ նամակներն ու գրութիւնները կարողացաւ պարզել ճշմարտութիւնը և 1869 թ. հրատարակել „L'homme au masque de fer“ գրքի մէջ: Նա այդ նպատակով ստիպուած էր քայլ առ քայլ հեռանալու այն բոլոր անձանց կենցաղավարութեանը, որոնց մասին կասկած էր յայտ-

նուաժ, թէ «Երկաթէ Դիմակը» կարող են գրանջ լինել: Եւ ահա նրա հետազոտութեան ժԱ. գլուխը վերաբերում է Աւետիք պատրիարքին և որի հայերէն թարգմանութիւնը 1870 թ. հրատարակուած է Կ. Պոլսում Կ. Ս. Իւթիւճեանի աշխատասիրութեամբ, ծանօթութիւններով ու յաւելուածով: Այնուհետեւ Ֆրանսիացի յայտնի պատմաբան և հրապարակախօս Փոլնկ-Բրենտանօն կարծեմ 1897 թուին հրատարակեց իւր „Légendes et archives de Bastille“ (Բաստիլի առասպելներն ու Դիւանը) ուսումնասիրութիւնը, ուր ի միջի այլոց պարզաբանուած է նաև «Երկաթէ Դիմակի» պատմութիւնը, հաւանաբար նաև Աւետիք պատրիարքին վերաբերեալ մասը: Եւ այդ մասին նոյն ժամանակները ես գրել եմ «Նոր-Դարի» մէջ: Իսկ անցեալ տարի էլ անգլիացի Ցայ Լոպկինսը հրատարակեց „The man in iron mask“ (Երկաթէ դիմակով մարդը) վերնագիրը կրող ընդարձակ ուսումնասիրութիւնը, որի մէջ ի մի են ամփոփուած Երկաթէ Դիմակի վերաբերեալ բոլոր հետազոտութիւններն ու գրանջ արգելնքը, բայց դա գլխաւորապէս հիմնուած է Ցոպէնի ու Փոլնկ-Բրենտանօի վրայ:

Թէպէտ և ինքն ըստ ինքեան արդէն շատ հետաքրքրական էր առաջ բերել տեղեկութիւններ գէթ այն գլխաւոր անձերի մասին, որոնց վերաբերմամբ կարծիք կար, թէ կարող են գրանջ լինել Երկաթէ Դիմակը, որով մեր առաջ պարզ կպատկերանային անցեալ դարերից խիստ շահեկան դէպքեր, բարքեր, պալատական խարդաւանքներ, բայց դժբաղդաբար տեղի տղութիւնը այդ անել չի թոյլ տալիս: Ուստի և ես կբաւականանամ առաւելապէս ծանրանալով Աւետիք պատրիարքի անցքերի վրայ՝ գլխաւորապէս հետեւելով Ցոպէնի հետազոտութեանը՝ որովհետեւ մինչև օրս էլ Երկաթէ Դիմակի վերաբերմամբ բոլոր հետազոտութիւնները, մանաւանդ Աւետիք պատրիարքի մասին, հիմնուած են նրա առաջ բերած փաստերի վրայ, իսկ Փոլնկ-Բրենտանօն դալիս է նորանոր վաւերագրերով հաստատելու նրա եզրակացութիւնները:

Որտեղից սկիզբն առաւ Երկաթէ Դիմակի մասին գրականութիւնը:

Ամստերդամ քաղաքում 1745 թուին լոյս տեսաւ մի գիրք, որ մի այսպիսի խորհրդաւոր վերնագիր ունէր. „Mémoires secrets pour servir à l'histoire de Perse“ (Պարսկաստանի պատմութեան վերաբերեալ գաղտնի յիշատակագրեր). հեղինակը յայտնի չէ. շա-

տերը կարծում են, թէ Վոլտերը (1694—1778) պիտի լինի: Դրա բովանդակութիւնը հետեւեալն է. Պարսից Հահ-Աբաս թագաւորը երկու որդի ունէր. մէկը հարազատ—Սեֆի Միրզա, միւսը՝ անհարազատ—Զափար. նրանք հասակակից էին: Զափարը դաժան, կամակոր էր և հօրն անհնազանդ, և շարունակ ժողովուրդը զբոգում էր թագաւորի դէմ: Թագաւորը սիրում էր նրան և ներում: Բայց երբ նա մի օր եղբօրը, որ թագաժառանգ էր, ապտակ խփեց, թագաւորը նրան դատի մատնեց. գատարանը մահուան դատապարտեց Զափարին: Բայց մինիստրներից մէկը դրա փոխարէն Զափարին զօրքի հետ ուղարկեց Ֆելդրանի սահմանները պատերազմի: Հսկող լուր տարածուեց, թէ Զափարը ժանտախտից մեռել է և թաղուել, մինչդեռ նա կենդանի էր և զազանի կերպով ուղարկուել Օրմուզ կղզին ու բանդարկուել: Օրմուզի բերդապետին սատակ հրաման էր տրուած այդ բանը խիստ ծածուկ պահել. և երբ Հահ-Աբասը բերդապահին փոխադրեց Սպահան և նշանակեց միջնաբերդի կառավարիչ, նա իւր հետ բերաւ նաև Զափարին, որը, ուրիշների հետ մի որ և էջէ գործ ունենալիս, պարտական էր դիմակ կրել:

Այդ պատմութիւնը բացատրեցին այսպէս.—Հահ-Աբասը—Լուդովիկոս XIV է, Սեֆի-Միրզան՝ թագաժառանգ Լուդովիկոսը, Զափարը՝ Լուդովիկոս Բուրբուսը, Վերմանդուայի դուքսը (Լուդովիկոս XIV-ի ապօրինի որդին), Ֆելդրանը՝ Ֆլանդրիան, Օրմուզը՝ ո. Մարգարիտի կղզին, որտեղ խորհրդաւոր կալանաւորը բանդարկուած էր մնում մինչև Բաստիլլ փոխադրուելը, Սպահանը՝ Պարսիզն է, միջնաբերդը՝ Բաստիլը:

Այս պատմութիւնը եղու գլխաւոր պատճառներից մէկը, որ Նրկաթէ Դիմակը դարձաւ ընդհանուր հետաքրքրութեան առարկայ: Դրան առաւել ևս զօրկ տուեց Վոլտերը, երբ 1751 թուին հրատարակեց «Լուդովիկոս XIV-ի դարը», ուր ի միջի այլոց պատմում է, թէ Մաղարինի մահից յետոյ (1602—1661 թ. Լուդովիկոս XIII-ի և XIV-ի միջոցին երկրի գլխաւոր զեկավարը) մի անօրինակ դէպք պատահեցաւ, որը յայտնի չէ ոչ մի պատմաբանի. Ս. Մարգարիտ կղզին աքսորուեցաւ մի ազնուականի կերպարանքով մարդ, երեսը դիմակով ծածկուած. դիմակի ստորին մասը պողպատե գապանակներով էին ամրացրած, այնպէս որ նա կարող էր առանց դիմակը հանելու կերակուր ուտել: Խոտիւ պատուիրուած էր, որ եթէ դիմակը հանելու փորձ անի, իսկոյն սպանեն: Նա այնտեղ մնաց մինչև թագաւորի վատահումութիւնը վայելող մի սպայ, Սեն-Մարս անուանով, Բաստիլլի բերդապետ նշանակուեցաւ և դիմակաւոր կալանաւորին ո. Մարգարիտից

վերցնելով հետը Բաստիլ վոխադրեց, Ամեն բան, ինչ որ ուղղում էր, տալիս էին նրան: Ոչ մի կասկած չկայ, որ կալանաւորը, որի դէմքից երեւեք դիմակը վար առնուած չէ, ականաւոր անձն էր. նա մեռաւ 1703 թուին և թաղուեցաւ Խ. Պօղոսի գերեզմանատանը:

Վոլտերի այս խօսքերից, թէ պողպատէ զսպանակներ ունէր դիմակը, տարածուեցաւ, թէ կալանաւորի դիմակը երկաթէ է, մինչդեռ դիմակը սովորական սև կտորից է եղել, և այդ միջոցին դիմել են լոկ կալանաւորի անձնաւորութիւնը գաղանի պատհելու համար:

Մի անգամ որ գաղտնիքը հրապարակ էր հանուած, պէտք էր արժարժուած հետաքրքրութեան բաւականութիւն տալ. Եւ ահա «Dictionnaire philosophique»-ի մէջ Վոլտերի անունով հաղորդուած է, որ դա ոչ այլ ոք է, եթէ ոչ Լուդովիկոս XIV մեծ եղբայրը ի մօրէ: Աւելորդ է այստեղ այդ խնդրի մանրամասնութեան մէջ մտնել, միայն այսքանս ասենք, որ այդ առասպելը երեք վարիանտ ունի, բայց և ոչ մէկն էլ ճշգրիտ ուսումնասիրութեան առաջ չի դիմանում և կարող չէ «Երկաթէ Դիմակի» հերոսի առարկայ լինել: Բայց և այնպէս այդ ենթադրութիւններն ընդհանուր ընդունելութիւն էին գտել և մինչև անգամ Շամֆորի պէս մարդը (1741—1794, յայտնի հրապարակախօս և թատերագիր) հաւատում էր դրանց. Փուրնիէն և Արնոն (1734—1795) «Երկաթէ Դիմակը» դրամայի մէջ նոյն միտքն են արժարժում, Ալեքսանդր Դիման (1803—1870) գրան հաւատում էր, մինչև անգամ յայտնի պատմաբան Միշլէն (1798—1821) միևնոյն հայեացքն է յայտնում իւր «Փրանսիայի պատմութեան» մէջ:

Այնուհետև փոքր ի շատէ հաւանականութիւն ունէր այն ենթադրութիւնը, թէ Երկաթէ Դիմակը Մոնմուտի դուքսն է:

Զեմո Մոնմուտը անգլիացի Կարոլոս II-ի անհարազատ որդին էր. ծնուած 1649 թուին, նա դաստիարակում էր Փրանսիայում: Բայց Կարոլոսի ժառանգը Իօրկի հերցոգն էր, որ և Յակոբ II անունով թագաւորեց և կաթոլիկների կուսակից էր: Եւ որովհետև այդ ժամանակներն ճորդէն բողոքականութիւնը զօրեղ կուսակցութիւն էր կազմում և Մոնմուտի հերցոգը գեռ իւր հօր կենդանութեան ժամանակ մի քանի պատերազմների մէջ մեծ քաջութիւն էր ցոյց տուել, ուստի և երկրի բողոքական ժողովուրդը, մանաւանդ Հոտլանդիայում, զրկաբաց նրան պարագլուխ ընդունեց: Եւ նա այդ ընդունելութիւնից խրախուսուած՝ յայտնի ապստամբութիւն առաջ բերաւ, բայց յաղթուե-

լով՝ 1685 թ. գլխատուեցաւ խոտառիւտ և գաժան Յակոբ II-ի հրամանով:

Սակայն «Երկաթէ Դիմակի» պատմութիւնը յարմարեցրել են նրա վրայ հետեւեալ պատճառներով. — Վարդուս II-ը տիրում էր իւր որդուն, բայց դիտէր, որ նա վաղ թէ ուշ պիտի ապստամբէր իւր օրինաւոր թագաւորի դէմ. ահա նա խնդրել է և խօսք է առել Յակոբից, որ եթէ, բան է, Մոնմուտի հերցոգը մի այդպիսի բան անէ և գերի ընկնի, խնայէ նրան: Եւ Յակոբը, հաւատարիմ մնալով իւր խոստմանը, նրա փոխարէն գլխատել է առել գերի ընկած սպաներից մէկին, իսկ նրան ուղարկել Լուդովիկոս XIV-ին խնդրելով, որ դադարի պահէ նրա անձնաւորութիւնը: Նա վստիսնում էր իւր գերին աքսորել երկրից, կամ երկրի մէջ բանդարկել, որովհետեւ կարող էր նորից մի շփոթութիւն ծագել:

Աւանդութեան հիմք էր ծառայում և ժողովրդի մէջ պըտըտուող ենթադրութիւնը, թէ հերցոգը ղեռ կենդանի է, թագնուած է և մի օր պիտի դառնա ազատէ երկրից: Առենք դա ամեն մի երկրի ժողովրդեան տւանդութեան որոշ գիծն է՝ — միշտ կարծում են, թէ իրենց սիրելի հերոսը մի օր չէ մի օր պիտի երևան դառնա: Այդպէս է նաև մեր Մհերի պատմութիւնը:

Քրանսուա դը-Վանդոմը, Բոֆորե հերցոգը նոյնպէս «Երկաթէ Դիմակն» էր համարուում: Դա Հենրիկոս IV-ի ապօրինի որդու, Կեսարի որդին էր, ծնուած 1616 թ., — մի տղէտ և կոպիտ անձնաւորութիւն, որ միմիայն զգուանք էր առաջացնում Լուդովիկոս XIII-ի պալատականների մէջ: Բայց նա շուտով պատերազմների մէջ հռչակ ոտանալով՝ դարձաւ հայրենիքի պաշտպանութեան յոյսերից մէկը: Լուդովիկոս XIII-ի մահից յետոյ ժառանգը մանուկ էր և երկիրը կառավարում էր Աննա թագուհին՝ յայտնի Մազարինիի օգնութեամբ: Այդ միջոցին ծագեցան ներքին պատերազմներ, որի միջոցին Բոֆորը, կատարեալ խաղալիկ էր դարձել և ով ինչ ուզում էր, անել էր տալիս նրան: Երբ որ Լուդովիկոս XIV-ը չափաւորապէս դարձաւ, նա թագաւորի ամենահաւատարիմ հպատակը դարձաւ. Ուստի և ոչ մի առիթ չկայ կարծելու, որ Լուդովիկոսը նրան բանդարկէր և այն էլ մի այդպիսի խորհրդաւոր կերպով: Բայց փաստն այն է, որ Բոֆորը ռաբոլ-գլխով անհետ կորաւ. և մինչև այժմս էլ յայտնի չէ, թէ ինչ եղաւ նա: Ահա գէպը:

Թուրքերը 1669 թուին պաշարել էին Կրետէ կղզին: Լուդովիկոս XIV-ը ցանկանալով օգնել կղզու քրիստոնեաներին, Բոֆորի հրամանատարութեամբ, մի ամբողջ նաւատորմիչ ուղարկեց

Սրեպտէ: Ֆրանսիացիք որ հասան, թուրքերն արդէն բռնել էին կղզին և ամրացել: Բայց Բոֆորը վճռում է գիշերային մի յանգուգն յարձակում գործել: Բայց թուրքերն այդ բանը հասկանալով, ֆրանսիական զօրքը մի որոշեալ տեղ հասնելուն պէս, նրանց ոտքի տակ պայթեցնում են լականը, և զօրքը օարտափահար եղած փախուստ է աւելի: Բոֆորի և սպաների յորգորը անօգուտ է անցնում: Երբ որ զօրքը վտանգից ազատուած կանգ է առնում, նոր նկատում են, որ գլխաւոր հրամանատարը չկայ. ձայն են տալիս, փնտրում են, բոլոր վիրաւորներին ու սպանուածներին նայում, թուրքերի մօտ պատգամաւոր ուղարկում իմանալու, թէ նրանց գերիներէ կամ սպանուած ու վիրաւորներէ մէջ չէ՞ արգեօք—ի զուր. ոչ մի տեղ չի երևում: Այդպէս էլ անյայտանում է:

Ահա այստեղից ենթադրում են, որ այս բոլոր արշաւը նախամտածուած էր Բոֆորին գաղտնի կերպով բռնելու և Բատիլյում բանդարկելու համար: Սակայն սա շատ թեթեւ և անհիմն ենթադրութիւն է, որովհետեւ Լուդովիկոս XIV-ի օրով ոչ մի գծուարութիւն չկար Բոֆորին այնպէս անհետացնելու, որ ոչ ոք ոչինչ չիմանայ:

Այս մի քանի դէպքերն իբրև նմուշ առաջ բերելուց յետոյ արդէն կղիմենք Աւետիք պատրիարքի պատմութեան, որը շատ և շատ կողմերից հաւանականութիւն կարող էր ունենալ Երկաթէ Դիմակի հերոսը լինելու:

Նախ քան Աւետիք պատրիարքի մասին իբրև Երկաթէ Դիմակի վրայ խօսելը պէտք է ասենք, որ այդ շրջանի վերաբերմամբ մեր պատմական աղբիւրները չափազանց պակասուոր են և մութը, այնպէս որ Յոպէնը բաւական խոշոր ծառայութիւն է մատուցել մեզ՝ հրապարակ հանելով բազմաթիւ վաւերագրեր, որոնք պատկանում են նոյն այդ գործերին մասնակցող և ուղղութիւն տուող գլխաւոր անձանց: Այստեղ անհետաքրքիր չի լինիլ նաեւ յիշել Կ. Պոլսոյ հայ ժողովրդի 1706 թ. Էջմիածնի Աղէքսանդր կաթողիկոսին ուղարկած խնդրագիրը, որի պատճէնը տպուած է 1863 թ. Թիֆլիսում հրատարակուող «Կառնիկ Հայոց խղիւղի» ամսագրի տեսութեան համարի մէջ: Այդ վաւերագրի մէջ յիշատակուած դէպքերը հաստատուում են Յոպէնի ուսումնասիրութեամբ, և մի քանի շահեկան մանրամասնութիւններ ևս պարունակում են իրենց մէջ: Այդտեղ ակզրում տեսութիւն է արած հայոց և կաթողիկոսների մէջ առաջացած մաքառման: «Ցասնեօթը ասարի է, ասում են նրանք, որ Պոպազանդայի ա-

Յայնժամ յարձակեցան
ի վերայ նորա այլազգիքն և
սրախողխող կտրատեցին զնա
ի բազում մասունս։ Եւ նա
6 յօժար կամօք զչարչարանս
յանին խռեալ, կատարեցաւ
ի Քրիստոս և եղև պսակա-
կից թուղին նահատակացն։

Յարեան ի վերայ նորա
որպէս գաղանք ի վերայ ու-
րոճի՝ փայտիւ և խանչալով,
և նահատակեցին զպատուա-
կան կինն Շնորհաւոր՝ բարի
հաւատով։

Եւ եկեալ քրիս-
տոնէիցն, և բարձեալ թա-
ղեցին զնա պատուով ի փառս
Քրիստոսի։

10

Այս գործեցաւ ի թուա-
կանիս Հայոց ԶԻԿ։

Սոյն վկայաբանութիւնն ունին միայն GHKLMRY
ձեռագրերը, բոլորն էլ սահմի ԻԲ—հոկտեմբեր 31, Ե-
պիմաքոսի և Մելասիպոսի վկայաբանութիւններից և
Կեսարիոյ վկաների յիշատակութիւնից յետոյ, այս
վերնագրով. «Պատմութի կնոջ միոյ որում անուն էր
Շնորհաւոր» (KL որոյ. GM անունն. KLM շնորհօք-
HRY շնորհօք)։ G էջ 127 բ''—128 ա'', H 128 ա''—
բ'', K 115 բ'—116 ա', L 105 ա''—բ', M 134 ա''—բ',
R 125 բ''—126 ա'', Y (հատ. Բ.) 113 ա'—բ'։

Նոյն վկայաբանութիւնը՝ գրուած տարբեր հեղինա-
կից և անկախաբար՝ ունի Զաքարիա սարկաւազ, Վրդշապ
1870, Բ. էջ 125-6, գլ. Կ. «Նահատակութիւն Շնորհա-
ւորին», որը ինչպէս ինքը պատմում է, բառացի ար-
տագրել է մի հին Յայսմաւուրքից. ահա իւր բառերը.
«Եւ ի թուին ՌՃԼԳ գնացի ես Ոսկւոյդար (յիւսկւլտար)
քաղաք, ի մէջ Այսմաւուրաց գտի զայս, և գրեցի

6. HKLMRY ի յանձն. 13. HRY ի թվականիս. 14. GKL 2 և խգ.
HM 2/և և գ.

որպէս և էր.» (Անդ, էջ 126): Տարբերութիւնները և աւելի ու պակասները շեշտելու համար՝ հարկաւոր համարեցինք երկու գրութիւնները գնել գէմ գէմի առանձին սիւնակներով. առաջին սիւնակը ընդարձակ խմբագրութիւնը, երկրորդ սիւնակը Զաքարիա սարկաւազի մէջ բերածը:

Զամչեան, Գ. էջ 515-6 այո Վկայուհու մասին հետեւեալ տողերը միայն ունի. «Ի նմին ամի կատարեցաւ և կին մի Շնորհաւոր կամ Շնոհֆոր անուն ի Բաբերդ, գորմէ տաւանդի և ի տպագրեալ յայտաւորոս ի հոկտեմբերի 31:» Հմմտ. նաև Յայսմ. Ա. տպ. էջ 208'—208'', Բ. տպ. էջ 148''—149', որոնք առաջին ընդարձակ խմբագրութեան հետ են գնում առհասարակ:

53.

ՅՈՎՀՈՆՆԷՍ ԵՐԵՂՈՅ

† ԶԻՔ=1500

Սոյն նահատակի մատին է. Ալիշան, Սեփական, էջ
76 ունի հետևեալ համառօտ տեղեկութիւնը.

Յիշատակագիր ոմն ծանուցանէ զի յամի 1500 «Յով-
հաննէս արեղէն մարտիրոսացաւ ի գեօղս (յայս)՝ որ կոչի
Դրախտիկ, ի զանութեան Ալվանդ փաթշահին, թվական
ԶԻՔ». Փափագելի է գիտել զօրինակ նահատակութեանն.

ՅՈՎՀԱՆՆԵՍ ԵՊԻՍԿՈՍՈՍ, ՄԵՐԴԻՍ ԵՊԻՍԿՈՍՈՍ:

ԵՒ ԴԵՌԻԹ ԸՐԵՂԸՑ

Նուիրակի Սուրբ Էջմիածնայ

† ԶԾԷ=1506 հոկ. 17 շր.

Ինչն հարիւր Հայոց թուական,
Յիսուսն և հինգ թիւ աւելեան,
Յէջմիածնէն նուիրակք եկան,
Բոլոր աշխարհս Հոռոմոց տան.

5 Յոլով մեռօն կայ ընդ ինքեան.
Մեծ նամակով և օրհնութեամբ,
Եկեալ հասին Բիւզանդիան,
Որ է Ստամպօլ՝ սրբոց կայան.

Ով որ տեսաւ զնոսա լըման,
10 Իբր ըզհրեշտակ ընդունեցան.
Մեծն Յօհաննէս՝ սրբոց նըման
Եպիսկոպոս ազնուական.

Վա՛նք՝ և անապատք ուրախացան.
Յորժամ տեսին ըզերեսեան,
15 Ըզտէր Սարգիս եպիսկոպոսն,
Եւ ըզԴաւիթ կոյս աբեղայն.

1. ԲՊական. 2. ծե. 4. աշխարհս. 15. զտէր.

Անուանք նոցա համբաւեցան,
Սուրբ օրհնութիւնը որ կարգացւան,
Եկեղեցիք բերկրեալք ցընծան,
Եւ ժողովուրդս որ օրհնեցան:

5 Աւերկեցին զքաղաքս լրման,
Եւ նաւեցին քաղաք Կաֆայն.
Կաֆայեցիք խիստ ցընծացան,
Իբր զառաքեալսն տէրունական:

Ելեալ զնացին Ղարապօղտան,
10 Սէչով քաղաք քրիստոնեայք կան.
Ամենն տեսին ուրախացան,
Մինչ ի պարոն և ոյթերնայն:

Սէչովացիք զնոսա տեսան,
Խիստ պատուեցին և օրհնեցան.
15 Իլով քաղաքն յուղարկեցին,
Շատ քրիստոնեայք որ ի հոն կան:

Իլովացիքն երբոր տեսան,
Հանց պատուեցին սրբոց նրման,
Զինչ սուրբ Գրիգոր պետ պարթևեան,
20 Լուսաւորչին թոռանց նրման:

Յընծան նորա ի ժողովն պն,
Շուրջառք և զգեստք խիստ պատուական,
Իլով քաղքէն առին ելան,
Դարձեալ եկին ի Աղբիրման:

25 Երբոր հասան ի Աղբիրման,
Խիստ խընդութեամբ բերկրեալ ցընծան.
Անտի նաւեալ եկան հասան,
Որ է Պօլիս Կոստանդիան:

Հիւրեր եկին մեզ աննրման,
80 Զինչ ըզհրեշտակք Աբրահամեան:

Ոնց Ստամպուլցիք զնոսա տեսան,
Տեառն Աստուծոյ շատ գոհացան։

Անդ ժողովուրդք ժողովեցան,
Եւ ասացին ամենեքեան,

5 Թէ «Մի երթայք դուք միաբան՝
Կաթողիկոսն եղեալ վախճան»։

Յայնժամ նըստեալ և խորհեցան,
ԶԴաւիթ շըլկեն ի տեսութեան,
Ոնց որ հասաւ յԱմասիան,

10 Լուք մատնեցին զինքն ի յատեան։

Անդ անօրէնք ժողովեցան,
Որդիքըն նեռ և կորըստեան,
Պիղծ Յուդայի եղեն նըման,
Որ մատնեցին զՏէրն ի յատեան։

15 Յառմամբ եկեալ զԴաւիթ տարան,
Պարոն որդոյն դուռն ի տիվան,
Ասին չաշուտ են միաբան,
Սօֆին շըլկել ի Ֆրանկիստան։

Եդին ի բանտ և ի զընտան,
20 Զինքն մատնեցին ի ըսկէնճան,
Ըզխեղճ մարմինն ի տաքացան,
Ի չարչարանքն մաշեցան։

Անտի տուեալ ի զօրական,
Վիզն ի զէնճիլ, ձեռն ի կիլապչան,
25 ԶԴաւիթ բերին ի մեծ տիվան,
Տարին ձգեցին զափուճոցն օտան։

Լուք, զափուչիքն ամենեքեան,
Ի ձի հեծեալ վանքըն հասան.
Երբ նուիրակըն զնոսա տեսան,
30 Զահի հարեալ զերդ զուռ դողան։

Յ. յԱմասիան. 21. զխեղճ.

Եկեալ տարան զնոսա լման,
Ի մեծ վէղիրն Ալի փաշան.
Յայնժամ տեսեալ ըզերրորդեան,
Ասէ. «Բերէք վաղն ի տիվան»:

5 Բերին զինքեանք վաղն ի տիւան,
Հաւսար նըստան երեք փաշան,
Հարցաբըննեն զամենեսեան,
Սուշ մի գըտնուէն նոցա վերան:

10 Անտի ելեալ խոնարար մըտան,
Նա էր աս'ցեալ գիժար հրաման.
Ասաց. «Ձգեցէք զափուճոցն օտան,
Մէկ քանի օր տան ըսկէնճան»:

Նաքա ելեալ ամենեքեան,
Ի խոնարարէն առեալ հրաման,
15 Լուք կացուցին այլ մի տիվան,
Ըմբըռնեցին առեալ տարան:

Սուրբ Յովհաննու պէս բանտ տարան,
Ջինչ Քրիստոսի օրն ըմբըռնման.
Ի չարչարանքըն զանաղան,
20 Աւել աւուրս հնգետասան:

Օրն էր շաբաթ սուրբ կատարման,
Նահատակացըն երրորդեան,
Դըլխատեցին զամենեսեան,
Լոյս կիրակի՝ օր յարութեան:

25 Յովհաննու պէս գըլխատեցան,
Կամ Յակոբու առաքելեան,
Որ է մարմինն ի ըսպանման,
Ջաւուրս երրորդ անթաղ մընան:

Սըրբոց մարմինքն ուր հոն կեցան,
30 Ոչ յերեսներն թարշամեցան,
Լոյսն էր իջեալ աստղանըման,
Ջայն լոյս տեսեալ շատ մըսըլման:

Յետոյ գնացեալ էմին խճան,
Մօտ մեծ վէզիրն Ալի փաշան,
Իբր ըզթովսէսի Յրեմաթեան,
Խընգրել զմարմինն տէրունական։

5 Նա էր տուեալ աղէկ հրաման.
Երնա թաղէ զամենեւեան,
Զամէն ատէթն արէք լըման,
Զինչ ձեր օրէնքըն տայ հրաման։

10 Իսկ վարդապետք ժողովեցան,
Եղիսիոպոսք հաւաքեցան,
Եւ կրօնաւորք շատ միաբան,
Սըրբոց թաղումն գումարեցան։

Երեցանիք խիստ զանազան,
Մեծ ու կըրտսեր աշխարհական,
15 Ի հոն հասին ամենեքեան,
Եւ սուրբ թաղմանն արժանացան։

Րամիւ կանգնին կարփ կատարման,
Եւ կատարեն զամէնն լըման,
Պատնեն զմարմինքըն միաբան,
20 Եւ սահմանեն ի մի տապան։

Կանայք բազում ժողովեցան,
Լալականներ սգրերգական,
Շատ լացուցին զամենեւեան,
Մինչ սար ու ձոր ի լաց ելան։

25 Երեք մանկանց սըրբոց նըման,
Երեքըն մի տապան եզան,
Արժանացան սուրբ հանգըստեան,
Դուք այլ կացէք ուրախութեան։

Րամիւ զամէնքըն միաբան,
30 Զձեզ աղաչեմ զամենեւեան,

15. ամենքենեան. 28. ուրախութեամբ.

Ես Յովհաննէսըս անարժան,
Եմ քահանայ գործովս ունայն:

Նըւիրկերուն օր կատարման,
Սակաւ բաներս որ գըրեցան,
8 Ով ոք ասէ ըզհայր մեղայն,
Եիշեալ լիցի յարքայութեան:

Այս գործեցաւ ի մեծ թուական,
Ինքն հարիւր թիւն էր լըման,
Եիսուն և հինգ թիւ յաւելեան,
10 Հոկտեմբերի եօթնէտասեան:

Զձեզ աղաչեմ զամենեանս,
Ո՛վ ընթերցողք տեսրք սըրբազան,

Թաղթիբութիւն շանէք. Արարիչն Աստուած օրհնէ զձեզ.
անմեղադիր լերսւք, զի կար մեր այս էր:

Եիշեալ վկայաբանական տաղը հրատարակեց նախ
Արարատ աժոագիր, 1869, էջ 228—5, հետևեալ վեր-
նագրով. «Տաղ վասն Ս. Էջմիածնայ նուիրակներու
գլխատմանն»: Թէև Աբարտտը ո՛չ մի տեղեկութիւն
չէ տալիս թէ ո՞ր տեղից հանուած է նոյն տաղը, բայց
անտարակոյս է թէ հանուած պիտի լինի Ս. Էջմիածնի
մի ձեռագրից. գծախտաբար մենք գրան այժմ չենք
հանդիպել:—Տաղի հեղինակն է ոմն Յովհաննէս քա-
հանայ, ինչպէս յատուկ յիշուած է էջ 345 տող 1:
Տաղի սկզբնատուներն էլ յօդուած են «Ի ՅՈՎԱՆԷՍ ԻՑԵ
ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ Ե ՌԱՆՍ ԱՅՍ ԹՆԻԵՐԿԵՐՆԱ». սոցա մէջ ան-
հասկանալի են ԻՑԵ և ԹՆԻԵՐԿԵՐՆԱ. Գալուստ Տէր
Մկրտչեան կարծում է թէ առաջինը պէտք է կարդալ
ԵՐԻՑԷ, ուստի ենթադրել թէ երկու տուն պակաս է,
ե և Ր սկզբնատուներով. իսկ վերջինը նա համարում է
տեղի անուն, որտեղ ծնուել է Յովհաննէս քահանան:

7. Թվական. 9. Ժե.

ԸՆԵՏԻՔ ԿՐՕՆԵՐՈՐ

† 1509 ՊԵՏ. 11 92.

Տաղ տէր Աւետիք կրօնաւորին որ նահատակեցաւ
ի ձեռաց Թաթարաց աղեղնաւորաց ի նահանգին Ղրիմի,
ի վերայ ճանապարհին սուրբ Նշանի վանիցն—և զոր շի-
նեաց տէր Յոհաննէս Սեբաստացին, զոր կայ մինչև ցայսօր,
ձեզ օգնական և պահապան:

Հիւսիսական կողմ աշխարհէ
Մինըն ընտրեալ Հայոց ազգէ,
Ինքն ի բարի շառաւիղէ,
Սուրբ և մաքուր յորովայնէ:

10 Բնութեամբն քաղցր էր և բարի,
Կերպարանօք զարմանալի,
Գեղ երեսացըն հրաշալի՝
Լուսոյ նըման զերդ հրեշտակի:

Անձամբն ճոխ գեղեցկալի,
15 Ստեղծեալ ձեռքըն Քրիստոսի,
Երրորդութեանըն սիրելի,
Յամէն ազգաց էր գովելի:

1. և կրօնաւորի. 2. փխ. ի ձեռաց Թաթարաց աղեղնաւորաց և ի դա-
թարաց. | և ի հանգին. 3. և ի վերա. | և յունի վանիցն և. | և շին-
եալ է. 4. և յունի զոր կայ...պահապան. 17. և ամէն

Աբեղութեան կարգն ընկալեալ,
Ըղկուսութիւնն ամբողջ պահեալ,
Քահանայ աստըւածարեալ,
Աստուած անմահ պատարագեալ:

5 Անմարմնոց վարժս ըստացեալ,
Սիրով հրեշտակքն ցանկացեալ,
Խորհրդական անուն առեալ,
Տէր Աւետիք էր անուանեալ:

Յեկեղեցին երբ մըտանէր,
10 Իբրեւ ըզլոյս զամպար վառէր:
Երբ պատարագ մատուցանէր՝
Իւր սուրբ մատանցն շող կաթէր:

Հոգոյն սրբոյ էր բնակարան,
Ծնորհօք լըցեալ էր եօթնարփեան,
15 Փիլիսոփայ էր աննըման,
Զուսումն ունէր աստուածական:

Ձայնն քաղցր ազնւական,
Դաբրիելեան փողոյն նըման,
Ձեռաց շընորհըն զանազան,
20 Դրագիր ծաղկօղ աստղանըման:

Զարմանալի պատկերահան,
Դրոշմէր ըզտիպ տէրունական
Ըզտիրամօր սուրբ կուսական,
Բոլոր զամէն տնօրինական:

25 Ուրք ուղղափառ դաւանեցան՝
Զամէն սըրբոց համանըման,
Առաքելոցն միաբան,
Մարտիրոսացն որք ճըգնեցան:

2. և անբողջ. 5. 1 վար: և վարս. 7. 1 խորհրդական. 8. և անվանեալ.
12. փխ. շող և լոյս. 13. 1 սրբայ. 20. 1 աստղանման. 23. 1 ըզտիրամօրն.
24. և տնօրինական.

Հայոց մեծաց ի թուականին
 Ինքն հարիւր յիսնէութին
 Ի տասնմէկ դեկտեմբերին
 Եւ ի յաւուր երեւոյթին՝

5 Արեւան արբուքն Ուլլան խանին
 Չար զինուորաքն ի դէմ ելին,
 Ըզսուրն իւրեանց մերկացուցին,
 Ձտէր Աւետիքըն խոցեցին:

Եւ վարդապոյն արիւն հեղին,
 10 Իբրեւ ըզճէրըն խոցեցին,
 Եւ սուրբ մարմինն յերկիր անկեալ՝
 Ի մէջ արեան թաւալեցին:

Լոյսն ի յերկնից ճառագայթեալ,
 Ըզսուրը նըշխարաբն պարսկեալ,
 15 Ձրուոր դամէն լուսով լըցեալ,
 Իբր ըզճըրադ լուսոյ փայլեալ:

Յայնժամ հըրաշ մի երևեալ,
 Ըզսուրը մարմինաբն իւր շարժեալ,
 20 Ձինքըն բոլոր ձեացուցեալ,
 Դէմ երեսին խաչակընքեալ,

Չաստուածութիւնըն դաւանեալ,
 Իւր սուրբ արեամբըն մըկըլտեալ,
 Սուրբ նահատակ վերագըրեալ,
 Ի դըպրութիւն կենաց կարգեալ,

25 Ըզսուրը հոգին իւր տւանդեալ,
 Ձերանութեան պըսակն առեալ,
 Եւ յիշատակ նորին օրհնեալ,
 Ի Գրիստոսէ փառաւորեալ:

2. 1 հարիւրա. | և իսնէութին. 3. 1 ի տասնութէկ. | 1 դեկտեմբերին.
 4. և ի աւուր. | 1 չորեքշաբթին. և չորեքշաբթին. 5. և արբունք. | և ու-
 լան. 6. և զինուորքն. 9. 1 լուսի եւ. | և վարդապոյ. II. 1 լուսի եւ. 12. 1 թա-
 ւալեցաւ. 13. և լոյս. 16. և լոյսոյ. 17. և այնժամ. | 1 հրաշ. 18. 1 մարմինն.
 24. և ի դպրութի. 25. և լուսի ըզսուրը.... փառաւորեալ, օղ 25-26.

Վարդապետ երգօղ բանիս,
Ո՛վ նահատակ տէր Աւետիս,
Անճառ լուսով լուսաւորիս,
Պայծառ փառօր դու պըսակիս:

5 Առաքելին գեղն երանեալ՝
Զքո սուրբ նըշխարսըդ հանգուցեալ.
Դու հիւանդաց բըժիշկ եղեալ,
Բրիստոս Աստուած փառաւորեալ:

Հօրն փառք, Որդոյն պատիւ
10 Եւ սուրբ Հոգոյն այժմ՝ յաւիտեանս,
Յաւիտեանքս յաւիտենից
Փառաքալ օրհնեալ ի Բրիստոսէ:

Այս վկայաբանական տաղն ունին 10 ձեռագրերը.
1 էջ 88 տ—89 ա, և 209 բ—210 բ: Նահատակութեան
ճուռականն է ըստ տաղի ՋՄԸ (=1509) դեկտեմբեր 11,
չորեքշաբթի: Սակայն 1509 թուի դեկտեմբեր 11-ին
համապատասխանում է երեքշաբթի օրը, իսկ չորեք-
շաբթի օրը դեկտեմբեր 11-ին ընկնում է 1510 թուին:
Կարելի է ենթադրել որ սկզբնական բնագրում գրուած
է եղել. «Եւ ի յաւուր Գ-շաբթին», որ և յետոյ ար-
տագրողները շփոթմամբ կարդացուել է «Գ-շաբթին»
ուրեմն և «չորեքշաբթին» փոխարէն «երեքշաբթին»:
Այս ենթադրութիւնը մեզ աւելի քան հաւամբական է
թաւմ: Կարելի է և ուրիշ կերպ հշտել նահատակու-
թեան ժամանակը՝ ընդունելով Հայոց ՋՄԸ թիւը հա-
մապատասխան Հռոմէական 1510 թուի, որ համաձայն
չէր լինի առիթական անշարժ տոմարի հաշիւներին:

Ի. և երգող. 6. և զբոյ. | 1 Նըշխարսըդ. 7. 1 լուսն դու. | 1 բժիշկ.
11. 1 յւայ. և աւիտեանս.

Հայոց մեծաց ի թուականին
 Ինքն հարիւր յիսնէութին
 Ի տասնամէկ դեկտեմբերին
 Եւ ի յաւուր երեւոյթին՝

5 Արեան արբուքն Ուլլան խանին
 Չար զինուորաքն ի դէմ ելին,
 Ըզսուրն իւրեանց մերկացուցին,
 Ձտէր Աւետիքըն խոցեցին:

Եւ վարդապոյն արիւն հեղին,
 10 Իբրեւ ըզճէրըն խոցեցին,
 Եւ սուրբ մարմինն յերկիր անկեալ՝
 Ի մէջ արեան թաւալեցին:

Լոյսն ի յերկնից ճառագայթեալ,
 Ըզսուրը նըշխարաւն պարփակեալ,
 15 Ձրուոր զամէն լուսով լըցեալ,
 Իբր ըզճըրադ լուսոյ փայլեալ:

Յայնժամ հըրաշ մի երևեալ,
 Ըզսուրը մարմինաւն իւր շարժեալ,
 20 Ձինքըն բոլոր ձեացուցեալ,
 Դէմ երեսին խաչակընքեալ,

Չաստուածութիւնըն դաւանեալ,
 Իւր սուրբ արեամբըն մըկըլտեալ,
 Սուրբ նահատակ վերագըրեալ,
 Ի դըպրութիւն կենաց կարգեալ,

25 Ըզսուրը հոգին իւր տաւանդեալ,
 Ձերանութեան պըսակն առեալ,
 Եւ յիշատակ նորին օրհնեալ,
 Ի Քրիստոսէ փառաւորեալ:

2. 1 հարիւրա. | և իսնէութին. 3. 1 ի տասնամէկ. | 1 դեկտեմբերին.
 4. և ի աւուր. | 1 չորեքշաբթին. և չորեքշաբթին. 5. և արբունք. | և ու-
 լան. 6. և զինուորքն. 9. | լուսի եւ. | և վարդապոյ. II. | լուսի եւ. 12. 1 թա-
 ւալեցաւ. 13. և լոյս. 18. և լոյսոյ. 17. և այնժամ. | 1 հրաշ. 18. 1 մարմինն.
 24. և ի դպրութի. 25. և լուսի ըզսուրը.... փառաւորեալ, 25-26.

Վարդապետ երգող բանիս,
Ո՛վ նահատակ տէր Աւետիս,
Անճառ լուսով լուսաւորիս,
Պայծառ փառօք դու պըսակիս:

5 Աւաքելին դեղն երանեալ՝
Զքո սուրբ նըշխարսըդ հանգուցեալ.
Դու հիւանդաց բըժիշկ եղեալ,
Բրիստոս Աստուած փառաւորեալ:

Հօրքն փառք, Որդոյն պատիւ
10 Եւ սուրբ Հոգոյն այժմ՝ յաւիտեանս,
Յաւիտեանրս յաւիտենից
Փառաւ օրհնեալ ի Բրիստոսէ:

Այս վկայաբանական տաղն ունին 10 ձեռագրերը.
1 էջ 88 տ—89 ա, և 209 բ—210 բ: Նահատակութեան
Թուականն է ըստ տաղի ՋԾԸ (=1509) դեկտեմբեր 11,
չորեքշաբթի: Սակայն 1509 թուի դեկտեմբեր 11-ին
համապատասխանում է երեքշաբթի օրը, իսկ չորեք-
շաբթի օրը դեկտեմբեր 11-ին ընկնում է 1510 թուին:
Կարելի է ենթադրել որ սկզբնական բնագրում գրուած
է եզել. «Եւ ի յաւուր Գ-շաբթին», որ և յետոյ ար-
տագրողներէց շփոթմամբ կարդացուել է «Գ-շաբթին»
ուրեմն և «չորեքշաբթին» փոխարէն «երեքշաբթին»:
Այս ենթադրութիւնը մեղ տւելի քան հաւանական է
թոււմ: Կարելի է և ուրիշ կերպ ճշտել նահատակու-
թեան ժամանակը՝ ընդունելով Հայոց ՋԾԸ թիւը հա-
մապատասխան Հռոմէական 1510-թուի, որ համաձայն-
է էր լինի սովորական անշարժ տոմարի հաշիւներին:

Ի. և երգող. 6. և զքոյ. | 1 Նըշխարսըդ. 7. 1 լուսաւոր. | 1 բժիշկ.
11. 1 յաւոյ. և աւիտեանս.

ԽՈՉՈՑՈՒՐ ԿՈՂՐԵՑԻ

† ԶԿԶ=1517 «Գրիգ. 5» կիր.

Սա էր յերկրէն Կողբայ, որ եկեալ ընտանեօք իւրովք
 ի քաղաքն որ կոչի Ամիթ՝ և բնակեցաւ անդ ժամա-
 նակս ինչ. եւ յաւուր միում՝ գնացեալ ի շուկայն
 առնուլ հաց վասն ընտանեաց իւրոց՝ և հանդիպեալ
 5 նմա Բ զօրականք՝ ասեն ցնա. «Հայ ես թէ Տաճիկ»
 եւ նա ոչ գիտէր թէ զինչ ասեն նորա. եւ ասաց
 թէ «Հայ եմ». եւ նորա ճիշ բարձեալ թէ «Այս Հայս տաճ-
 կացաւ», և բերեալ սուտ վկայս կացուցին ի վերայ նորա,
 և կարեալ կապեցին զնա, և առեալ տարան առաջի փա-
 10 շային և դատաւորին. եւ նորա ողորանօք և սպառնալեօք
 շատ ջանացին և ոչ կարացին հաւանեցուցանել զնա. զի
 նա վառեալ էր ի ոէրն Քրիստոսի և դաւանէր զՔրիստոս
 Աստուած. եւ նոյնժամայն հատին ի վերայ նորա վճիռ
 մահու, զի հրով այրեսցեն զնա:
 15 Յայնժամ առեալ տարան զնա ի տեղի կատարմանն,
 և գրոհ տուեալ Տաճկայն՝ ժողովեցին փայտ և կուտեցին

Ի. Բ ընտանօք. | Բ իւրօք. 2. Բ յամիթ. 3. և յունի եւ. 5. փխ. ասեն
 ցնա և և ասին. | փխ. տաճիկ և այլազգի. 6. փխ. տսն և ատենն. 7. փխ.
 հայ եմ և հայիմ. | և բարեալ. | փխ. այս հայս տաճկացաւ և այս այլ-
 ազգի եղև. 9. փխ. զնա և զձեռն յետս. | և տարան զնա. 10. փխ. եւ
 նորա... ջանացին և եւ նք շատ ողորանօք ջանացին. 11-12. փխ. զի նա
 վառեալ էր և այլ էր նա վառեալ. 13. և վճիռ. 14. և մահուան. 16. և
 տղեալ. | փխ. տաճկացն և այլազգացն. | և կուտեցին.

իբրե զբլուր մի ընդդէմ սրբոյն։ Եւ խրատ տային նմա թէ
«Ուրացիր զՔրիստոսս և եկ ի յօրէնս մերս»։ Եւ նա ամե-
նեին ոչ խօսելի ընդ նոսա, այլ օրհնէր զԱստուած և ասէր
թէ «Ես քրիստոսնեայ եմ»։ Եւ նոյնժամայն բարբառեցին
զհօւրն և արկին ի ձեռնս և յօտսն շղթայս, և բուռն
հարեալ զօրականացն և տարան զնա մերձ հրոյն, զի խո-
րովեացեն և ապա այրեացեն։ Եւ ճենճերէին ոսկերք ան-
գամոց նորա, և նա էր ի մէջ նոցա՝ որպէս զգառն ի մէջ
գայլոց։ Եւ օրհնէր զԱստուած և ասէր. «Աստուած իմ,
10 Աստուած իմ, օգնեան ինձ»։

Եւ մի ոմն ի զօրականացն հարցեալ թէ «Ձի աղա-
ղակէ մարդն այն»՝ եւ նաքա ասեն թէ «Ձայս ասէ—Աստ-
ուած իմ, Աստուած իմ, օգնեան ինձ»։ Եւ նա քարշեալ
զսուսերն իւր և հատեալ զգլուխ սրբոյն՝ և նա այնպէս
15 կատարեցաւ ի Քրիստոսս, բարի հաւատով, յապրիլ ի Ե, յա-
ւուր Աւետեաց սուրբ Աստուածածնին, ի թուին Հայոց
ԹՃԿԶ ամին։ որոյ յիշատակն օրհնութեամբ եղիցի։

Եւ այն զօրականքն որ մատնեցին զսուրբն՝ եհար
մինն զմիւսն թրւանկովն և եսպան։ Եւ զսպանօղ ընկերին
20 բերեալ կապեցին ի ձիոյ ադի և ի Դ դուռն քաղաքին
ի շուռ ածին՝ մինչև կոտորեցան ամենայն անդամք նորա։
Եւ զպեղծ մարմինն բերեալ զարկին ի չանկալն՝ որ հարեալ
էին ի մէջ շուկային ի փառս սատանայի։ Եւ սուրբ վկայն
Քրիստոսի Խաչատուր հանգեաւ ի դասս մարտիրոսաց։

1. քլուր. | փխ. խրատ տային | խրատէին. 2. փխ. ի յօրէնս | օ-
րէնս. 4. քլուր թէ. 5. քլուր և յօտն. 6. քլուր զնա. | փխ. խորովեացեն | խոովեացին. 8. քլուր. 13. փխ. նա քնք. 14. փխ. և
նա այնպէս քնքնոյն ժամայն. 15. քլուր. | քլուր ի Ե. 16. քլուր. | քլուր
Աստուածածնին ի փառս քլուր. | քլուր թկնս. | քլուր հայոց. 17. քլուր
և ի կզ ամին. | քլուր ամին. | քլուր խաչատակն. 18. փխ. զսուրբն քլուր
19. քլուր. | քլուր թրւանկովն. | քլուր զնա. | փխ. և զսպանօղ
ընկերին | քլուր միւսն որ ըսպան զընկերն. 20. քլուր բերեալ. | փխ. և
ի Դ դուռն քլուր. | քլուր քաղաքին մինչև սատակեցաւ. Խաչ
ատուրն խաչատուր ի քրիստոսէ պատկեցաւ.

Յյո վկայաբանութիւնն ունին միայն Բժ ձեռագրերը՝ քաղաք խաղաղութեան և, երբեքէ պապականաց և Դաւիթ Խարբերդցունց յետոյ, այս վերնագրով՝ «Ի սմին աւուր (ի յայսմաւուր) յիշատակ (ի յիշատակէ) սրբոյն Խաչատուրոյ որ ի յամիթ կատարեցաւ»։ Բ էջ 165 բ'—'', և էջերը նշանակուած չեն։ Չամչեան, Գ. 516 այս նահատակի մասին ունի միայն յաջորդ փորձերի տեղեկութիւնը. «Ի թուին 242 քառարեցաւ հրով յձմիդ քաղաքի Խաչատուր Գողթացի. յորում ժամանակի խոն արեւազգիք և գիւթուղիկէն Ամբայ զհոյակապ եկեղեցի սրբոյն Թովոսի և արարին իւրեանց մզկիթ»։

Ի ձեռագրերը տաճիկ բառի փոխարէն գրում է այլազգի։ Մեր վերևի ծանօթութեանց մէջ նոյնը Խաչատեւ էինք V ձեռագրի վերաբերմամբ (էջ 217)։

Մեր ունեցած այս երկու ձեռագրերի համաձայն՝ նահատակութեան թուականն է ԹՃԻԶ (=1517), «յապրել է է, յաւաւր Աւետեաց ուրը Աստուածածնին»։ 1517 թուին Չատիկը ապրիլի 12-ին ընկնելով՝ Աւետեաց տօնը կրինի ապրիլի 5-ին կիրակի, ուստի և ձեռագրերի վկայութիւնը «յապրել է է» ուղղում ենք «յապրիլ է է»։ այսպիսով կըստանանք վկայաբանութեան ուղիղ ամսաթիւը և օրը՝ 1517 թ. ապրիլ 5, կիրակի։

ԱՍՏՈՒՆԺԱՏՈՒՐ ԽԹԱՅԵՑԻ

† ԶԿԸ=1519

Վաճառական մի հայ և յոյժ ճարտասան՝
Մըխիթար Բաղեշցի և աստուածածան,
Գընաց նայ ի սահմանս Ատրքատական,
Ի Ղում և ի Յիրաղ և ի Խորասան:

5 Եհաս ի Սամարղանդ և ի Պուխարայ,
Եմուտ ի Հընտուստան և անտի գընայ
Ի մէջ հըռչակաւոր քաղաքըն Խըթայ,
Ուր մուշքն է պատուական, երէոյ նաֆայ:

Խըթայ մերձ սահմանաց Զին և Մաշինայ,

10 Եւ անդ լինի ռովանդն, չըքնաղ չինին գայ.
Անդ է նահատակեալ Առաքեալն Թումայ,
Հարեալ ի մըշգեհէ, այսպէս գըրեալ կայ:

Եւ են աշխարհն ամէն կռապաշտ հաւատով,
Ոչ ճանաչեն զՈրդի, սուրբ զՀոգին կամ զՀայր,

15 Զանեղ աստուածութիւնն՝ անձինք հաւասար,
Ստեղծօղն արարածոց և ըզլոյսն անճառ:

2. Լբաղիշցի. 6. Լ հնտուստան. 9. և Խըթա. | և մաշինա. 10. և
գա. II. | առաքեալ. | և գումա. 12. Լ մշգեհէ. | և կա. 14. և հանաջեն.

Զիջումըն Միածնին յերկիր հեզարար,
 Զմիանալն ի բնութիւնս՝ որ մարմին էառ,
 Զբեռելին ի խաչին, զդժոխսոցն աւար,
 Նըստեալ Հօր ընդ ամէն ի քրովբէից կառ:

5 Անտեղեակ լանձանծթ են այսրմ շնորհի.
 Աշխարհըն Խըթայու՝ զոր այժմ յիշեցի,
 Զասեն ըզմիւսանգամ գալուստն Յիսուսի՝
 Որ կեանք և փրկութիւն է ամենայնի:

Ելեալ ի Խըթայու զօրքըն հեծելին,
 10 Եւ դէպ ի յարեւելս չըւեալ գընացին.
 Եւ ազգ մի բովանդակ զամէն գերեցին,
 Զոր ի լեզուն իւրեանց Ղալմուխ կոչէին:

Զմանկունքըն գերեւոցըն վաճառէին,
 Յորմէ առեալ տըղայ մի Մըխիթարին,
 15 Տանէր խընամբ նորա զինչ իւր զաւակին.
 Ապա դէպի յաշխարհըս մեր դիմեցին:

Ըզծով և ըզցամաք նոքա կոխեցին,
 Եւ յԱլանաց երկիրըն ժամանեցին.
 Մատնեցին ըզտըղայն երկրի իշխանին,
 20 Եւ նայ ընչիւք իւրովք գընեաց երեք կին:

Բերեալ ի բուն քաղաքըն Մըխիթարին
 Զբարի մանուկն ընտրեալ և զառաքինին,
 Հաճեալ հաւանեցաւ կամօքն իւրային,
 Ասաց թէ Վըրըրտիմ յանունն Յիսուսին:

25 «Հաւատամ ես ի Հայր և Որդի նորին,
 Վերկըրպագեմ հոգովս Հոգոյն ճըշմարտին,
 Վի կամք և մի բնութիւն որ ոչ բաժանին»:
 Զանունն Աստուածատուր նորա կոչէին:

4. ի նստեալ հաւր. | 1 ի քրորէից. 5. ի շնորհի. 8. ի փրկութի. 9. ի խթայու. 10. ի յարեւելս. | 1 զնացին. 14. ի որմէ. | ի տըղա. | ի մըխի-
 դարին. 16. ի ապայ. | ի հրա. 18. ի ալանաց. 20. ի ընչիւքն.
 22. ի մանուկ. 24. ի մկըրտիմ. | ի անունն. 28. սկսեալ անունն քա-
 ճից ի-ի մէջ քերք և ղնկած:

Ուսաւ լեզու և գիր նա՝ վաղվաղակի՝
Շնորհօքն Աստուածատուր և Հոգոյն տեղի,
Անձամբքն վայելուչ, բնութեամբն էր բարի,
Տեսլեամբն էր գեղեցիկ և զարմանալի:

5 Զընթացս երանելոյն տեսեալ սատանի՝
Զհաւատն որ առ Քրիստոս, զգնացսըն բարի,
Լինէր հեղձամբղձուկ առաջին չարին,
Բորբոքեաց ըզնախանձ դառնութեան բոցի:

10 Ի չար նախանձ վառեալ զազգն Իսմայելի,
Թերևս յափըշտակէ զծառայն Յիսուսի.
Դրրդեաց ի բարկութիւն զորդիսն Հագարի.
Ասեն ըզմանկանէն՝ «Որդի է Թուրքի»:

Գնացեալ առ ամիրայն չարախօսեցին.
Եկեալ զԱստուածատուրն ատեան կոչեցին.

15 Զարգործ պըղծասէրքն և որդիքըն ժանտին՝
Նըման երբայական տիրասպան գընտին:

Ասեն. «Դու մըսըլման, ազգէ Մահմէտին.
«Ի բաց թող ըզՔրիստոս և զհաւատ նորին.
«Թէ ոչ տանջենք ըզքեզ սաստիկ 'ւ ահագին»:

20 Ասաց. «Ես ոչ փոխեմ զլոյսն ընդ խաւարին»:
Ետուր նա համարձակ ըզպատասխանին՝
Թէ «Քրիստոս է Աստուած 'ւ ես ծառայ նորին.
«Ինձ ուրանալ զՔրիստոս է անհընարին,
«Եւ կամ հընաղանդել ձեր փէղամպէրին»:

25 «Պատրաստ եմ մեռանել վասն անուան Նորին,
«Այնմ՝ Որ եբարձ ըզփուշ մեր պատուհասին.
«Եբարձ նա ըզքացախ խառնեալ ընդ լեղին,
«Եհեղ զարիւն իւր սուրբ ի քառաթևին»:

Բազում թախանձանօք զնայ աղաչէին՝

30 Քաղցրութեամբ խօսելով և ոչ կարացին.

7. և հեղձամբղձուկ. 10. և ափըշտակէ. 11. և ագարի. 20. և զլոյսն.
28. և էհեղ. 30. և խօսելով.

Կապեցին զձեռս ի յետս և հարկանէին.

Տանէր նա խընդութեամբ տանջանաց նոցին.

Յաւուր ձըմերայնոյ ըզնա կացուցին,

Բերեալ դետն ի ներքոյ սառին անցուցին,

5 Որպէս սուրբ քառասունքն ի Սեբաստէին,

Անցաւ ընդ հուր, ընդ ջուր՝ ըստ երգոյ Դաւթին.

Ապա ի թիկնամէջն հուր վառեցին,

Հըրով ըզհողաթափն ի ստն ագուցին,

Սըրով զբոլոր մարմինն ծակոտեցին,

10 Եւ կայծակունս հըրոյ ի յերկու ձեռին.

Ոչինչ նա համարէր կըսկիծն ահագին,

Սիրով էր նա վառեալ ի յոյսըն վերին,

Արիաբար եկաց դէմ Բելիարին,

Եղև նա պատարագ Հօրն երկնաւորին.

15 Բերեալ ըզբարեյաղթ վըկայ Քրիստոսի,

Ետուն զնա ի մօլլայն զի օրէնքն ուսցի.

Ասեմ «Մանկութիւն է սորա փոխելի,

«Դառնայ ի Քրիստոսէ սա վաղվաղակի».

Մօլլա գֆթ բա փսար. «Այ սէիդի զատէ,

20 «Մա քուն քում ըռահի բամի էմպիլյա»¹⁾.

Ասաց թէ լիմ Աստուած ըստոյդ է Յեսա.

«Զի չար ու չի թափտիր քի շաւամ ճուտա»²⁾.

Մօլլա գֆթ քի «Պիս, պըշաւ մըսըլման,

«Պը խաւան թու փէշի մա քըթապ ու ղուրան»³⁾.

1) «ملا گفت باپسر ای سیدیزاده مه کن کم راه بام انبیا»
—Մօլլան ասաց աղային. «Ո՛վ սէիդի որդի. մի՛ կարցնի մարգարէների
արշալոյսի ճանապարհը»:

2) «چه چار و چه تدبیر که شوم جدا»
—«Զկայ հար, չկայ հնար (Յիսուսից) բաժանուելու»:

3) «ملا گفت که بیا بشو مسلمان بخوان تو پیش ما کتاب و قرآن»
—Մօլլան ասաց «Աբի, գարձիր մահմեդական, մեզ մօտ կարդա գիրք
ու Ղուրան»:

6. ը Թաւթին. 18. ը դառնա. | Նկարագրող. 19. | մալլայ. | սա.
20. | էմպիլայ. 21. | յետայ. 22. | ճուտայ. 23. | մալլայ. | | պիայ. 24. | մայ.

Ասաց թէ «Սընտի է քոյդ և ունայն».

«Պէ մաստի մն քուն ճըհէլ ու նատան»¹⁾։

Մօլլա տէտի. «Օլ կիլ փէղամպէրէ եար,
«Կեաւուրլարընկ տինին կոյնկլունկտէն չըխար»²⁾։

3 —«Ի քեզ սաստէ Յիսուս, մէնտէն իսրա վնր,
«Սալիպ մէ փարըստամ, մէճնուն պէխապար»³⁾։

Սովով և ծարաւով յովով տանջեցին,

Ի հօւր 'ւ ի ջուր ըզնա անցուցանէին.

Ամիսս ութ անխընայ զնա չարչարեցին,

10 Շարժել ի հաւատոցն զնա ոչ կարացին.

Եկեալ ժողովեցան չարքն ի միասին,

Պատեալ շուրջանակի և քարկոծէին,

Քան զշուն և ըզգազան զնա գիշատէին,

Էառ զվախճանն անդրէն ի յասպարիսին.

15 Ամաց էր ժԸ վրկայս գովելի՝

Որ վրկայեաց անուն տեառնըն Յիսուսի.

Էր թինն ինըն հարիւր վաթսուն և ութի,

Յորժամ Աստուածատուրն նահատակեցին.

Առ մեծ բաբունապետն ճառս այս յարմարի,

20 Որ և անուն նորա Դրիգօր յորջորջի.

Մորին սպասաւորէ և աշակերտի

Դրիգօրիս՝ մականունս եմ Աղթամարցի.

1) Պարսկերէն *به سستی مکن جاهل و نادان* — «Անմտութեամբ մի աներ (ինձ) տգէտ և անուս»։

2) Թուրք. *ملا دیدی اول کل پیغامبره یار کاور لرك دینن* — «Մօլլան ասաց. «Արի, մարգարէին բարեկամ եղիր, անհաւատ-
ների կրօնը սրտիցդ հանիր»։

3) Թուրք. եւ Պրս. *مندن اسرع وار صلیب می پرستم مجنون ییخبر* — «Հեռացիր ինձնից շուտ. ես խաչն եմ պաշտում, ով յիմար անմիտ»։

2. և պէմ. | 1 նատէն. 3. 1 մաւլլայ. | 1 աւլկիլ. | 1 փէղամպարէ. 4. 1
կեաւուրլարունկտին կէնկլինտէն. 5. 1 իսրայ. 6. և փարստամ. 7. և
յովով. 10. 1 զնայ. 13. և զգազան. | 1 զնայ. 14. և ի ասպարիսին. 18. և
որժամ. 19. 1 բաբունաբետն. | և արմարի. 22. և ախթամարցի.

Սոյն վկայաբանական տաղն ունին միայն 1 և Ե
ձեռագրերը. առաջինը էջ 97 ա—98 բ, այս վերնա-
գրով. «Տաղ ածատուր նահատակին, որ և խըթայեցի
գրեգոր կաթողկէ ախթամարցոյ սոսացել.»: Իսկ երկ-
րորդը էջ 213 բ—218 ա, այս վերնագրով. «Տաղ խլա-
թեցի ածատուր նահատակի:» Ցես և Սիսական 531,
ուր մերի հետ համեմատութեամբ շատ պակասներ
կան, ընդ ամէնը 31 տող պակաս. այս յապաւուժմ-
ներն եղած են կրօնական բովանդակութեամբ տողերի,
(յատկապէս միաբնակութեան վերաբերեալ մասերի)
և պարսկերէնով ու թուրքերէնով խառն տների մէջ
և Ալիշանի ձեռքով են՝ ինչպէս ցոյց են տալիս բազ-
մակէտերը: Սիսականից արտագրութիւն է Կոստա-
նեանցի մէջ բերածը, Գրեգոր Աղթամարցի և իւր առ-
ղերը, էջ 88, նոյն պակասներով:

ԿԱՐԵԱՅՑ ՓԱՅՆԱԿԸ ՄԱՆԹԵՐԵՑԻ

† 229=1524

Սոյն վկայի մասին Զամչեան տալիս է հետևեալ
փոքրիկ ծանօթութիւնը, Գ. էջ 516.

Ի Թուին ԶՀԳ նոյնպէս հրով կատարեցաւ ի Մելաի-
նի քաղաքի՝ այն է Մալաթիա՝ Կարապետ փակակալ եկե-
ղեցւոյ:

Սա էր ի քաղաքէն Յամթայ՝ հաւատոյն քրիստոնեայ
 և արուեստիւ նալպանտ, որդի առն արեւորդոյ, եւ մայր
 սորա էր դուստր քահանայի ի Պարսից քաղաքէն՝ որ կոչի
 Մարաղա: Որք ելեալ ի Մարաղայէ և եկեալ բնակեցան
 8 ի Յամթ իբրեւ ամս իւր, եւ հայր սորա և եղբայրն երթային
 յեկեղեցին Յակոբկաց և Պուտախ գայր յեկեղեցիս Հայոց
 և զհայ լեզու ոչ գիտէր, այլ զթուրքին, զարապին և զա-
 ճամին ճարտար գիտէր: Եւ գայր հանապազ յեկեղեցին և
 ունկն դնէր աստուածային գրոց և ոչ կարէր իմանալ: Եւ
 10 յաւուր միում տրտմեալ էր և հառաչէր ի խորոց սրտէ
 և ասէր. «Երանի թէ լինէր որ որ զասացեալն ի քահա-
 նայիցն զոր ընթեռնուն ի սուրբ գրոց, պատմէր ինձ, թէ
 աստուածային Գիրք և Աւետարան զի՞նչ կու հրամայէ
 վասն մեղաց և արդարութեան, վասն դատաստանին և
 15 տանջանացն, վասն ճգնաւորաց և մարտիրոսացն, վասն
 առաքելոցն և մարգարէիցն, որ սիրտ իմ առնէր դադար
 ի տրտմութենէս զոր ունիմ, վասն չիմանալոյս զընթերց-
 ուածս սուրբ Դրոցս»

Եւ ես Մկրտիչ արեղայ՝ էի լուսարար և աւելածու
 20 սուրբ Կիրակոսի եկեղեցւոյն, և գիտէի զարապ լեզուն:
 Եւ յաւուր միում եկեալ առ իս Պուտախն, որ է Բարու-

նակ, և ասաց. «Տէր եղբայր, պարտ է քեզ պատմել ինձ
զմեկնութիւնն աստուածային Գրոց, որ ես իմանամ թէ
ինչ կայ ի նմա:» Եւ բազում սէր և եղբայրութիւն եղ-
լնդ մեզ և ընդ քահանայից, և գայր հանապազ յեկեղե-
ցին, քահանայքն ընթեռնուին և մեք պատմէաք նմա զա-
մենայն: Եւ նա խնդութեամբ ընդունէր և ի միտս իւր
ամփոփէր: Եւ այնքան հմտացաւ սուրբ Գրոց, որ և զԱյս-
մաւուրսն բոլոր ի միտ էառ և կամէր հետեիլ հետոց նո-
ցա, որպէս և եղեն իսկ:

10 Եւ պնդեալ զինքն աստուածային օրինօքն, գայր ան-
խափան յեկեղեցին և աղօթէր առ Աստուած: Եւ հանա-
պազ տանէր ի տուն իւր զքահանայս և զաղքատս և կե-
րակրէր զնոսա. և բազում հարցաքննութիւն առնէր ընդ
քահանայից, ի հին և ի նոր կտակարանաց: Այլ և զսովո-
15 րական քունն ի կանգուն անցուցանէր ի վերայ չուանի:

Ասաց ցամուսինն իւր. «Յայսմ հետէ լեր դու ինձ իբրև
զքոյր:» Եւ նա ասաց. «Որպէս դու, նոյնպէս և ես, թէ
ի պահս և թէ յաղօթս:» Եւ կացեալ 3 ամ այնպէս:

Եւ գային ի խանութ նորա այլազգիք, քանզի լսէին
20 վասն նորա թէ լաւ նասիմիք կու ասէ վասն հոգւոյ և
վասն Քրիստոսի. և լսէին ի նմանէ բան զարմանալի վասն
Քրիստոսի և վասն անաչառ դատաստանի նորա:

Եւ զի տեղեակ էր օրինաց նոցին, տայր զրոյց նոցա
ի հին և ի նոր կտակարանաց, թէ զբազումք ի յառաջնոր-
25 դաց ձեւոց մեռան վասն անուանն Քրիստոսի. որպէս
զՄանսուրն, և զԹալիւն, և զՆասիմին, որ զմոթին տիկ
հանին: Եւ նոքա երթեալ պատմէին միմեանց և իմաստ-
նոցն ծածկաբար: Եւ գային ի խանութն և ոչ տային թոյլ
վաստակել և նա տանէր զնոսա դադտ ի տուն իւր, կե-
30 րակրէր և քարոզէր նոցա յԱդամայ և ի մարգարէիցն
և յառաքելոցն, որ վասն Քրիստոսի քարոզեցին, զմար-
մնանալն Քրիստոսի, զմկրտութիւնն և զամենայն սքանչե-
լիան զոր արար: Եւ նոքա զարմացեալ ասէին. «Ապա ա-
ռաջնորդն մեր որպիսի մարգարէ էր:» Բարունակն ասէ:

«Առաջնորդն ձեր ոչ է մարգարէ, այլ կարապետ նեռինն. Գրիստոս՝ զոր ես Աստուած հաւատամ, վասն մեղաց քրիստոնէից, էառ զԹագաւորութիւն նոցա և ետ ձեր առաջնորդին: Վասն զի ոչ կացին ի պատուիրան նորա և ի կանոնս, զոր եղ Գրիստոս ձեռամբ առաքելոցն և հայրապետացն:»

Եւ հաւանեալ նմա աւելի քան զ90 այր և հաւատացին ի Գրիստոս քարոզութեամբ նորա: Քանզի հմուտ առնէր զնոսա պատուիրանացն Գրիստոսի և զքանն կենաց սերմանէր ի սիրտս նոցա. և նոքա հաւատով ընդունէին. և բախէին զկուրծս իւրեանց. և ոմանք ի նոցանէ գլխաւորք և կարդացողք էին, և ոմանք տղայք. և բազումք ի նոցանէ յանձն առին մկրտիլ ի նմանէ: Եւ նա առեալ զնոսա տանէր ի տուն իւր և ձգէր զփրկական խաչն Գրիստոսի ի ջուր և առեալ հեղոյր ի վերայ գլխոց նոցա, յանուն Հօր և Որդւոյ և Հոգւոյն սրբոյ. և այլ ոչինչ ասէր:

Եւ ամենայն քաղաքն զարհուրեալ էր ընդ համարձակ քարոզութիւն նորա, քանզի 1000 նասիմի աւելի գիտէր: Յաւուր միում եկեալ 3 մանուկ յաշակերտաց իւր և ասեն. «Ուսթա Պուտախ, եկ երթիցուք ի Քասական Շեխն.» (քանզի միտ եղեալ էին մատնել զնա): Եւ նա ասէ. «Զինչ կայ անդ զի երթիցուք:» Եւ նոքա ասեն. «Զամենայն բան գիտէ և առաւել զխորհուրդս մարդոյ:»

Եւ նա ելեալ գնաց ընդ նոսա և հեռի էր ի քաղաքէն տեղին՝ կիսոյ աւուր ճանապարհաւ: Եւ մին ի նոցանէ յառաջ գնացեալ ասաց նմա, թէ «Բերաք զոմն քրիստոնեայ առ քեզ. մի՛ թէ դարձուցանես զնա յօրէնս մեր. քանզի արագ է լեղուն և տեղեակ օրինաց մերոց և իւրեանցն. և ոչ ոք կարէ յաղթել նմա, բայց դու միայն, զի զԳրիստոս Աստուած քարոզէ մեզ:»

Եւ հասեալ անդ սուրբն Պուտախ և զգիշերն ամենայն հարցաքննութիւն արարեալ ընդ միմեանս, մինչև ցառաւօտն: Եւ ասէ Շեխն ցՊուտախ. «Զի՛ եկեալ ես առ իս:»

Ասէ սուրբն. «Լուեալ եմ վասն քո, թէ զխորհուրդ

մարդկան գիտես»

Ասէ Շեխն. «Այո, գիտեմ»

Ասէ սուրբն. «Զինչ կայ յիմ խորհուրդս»

Ասէ պիղծն. «Դու միտ եղեալ ես գալ ի յօրէնս մեր»

5 Ասէ Պուտախ. «Քաւ լիցի ինձ այդ. սուտ է զոր լուայ վասն քո. գու խաբեբայ ես. զփօսող պիտի առնուլ ի քէն. զի զմարդիկք կու խաբես, դրամ, ոչխար, ձի և ջորի ժողովես»

Եւ Շեխն այն բարկացեալ եհար զսուրբն և հրամայեաց
10 արբանեկացն՝ վարել զնա յերեսաց իւրոց։ Եւ քնացեալ ի քաղաքն, մատնեցին դատաւորին, թէ Պուտախն տաճկացաւ։

Կոչեաց զնա դատաւորն և ասէ. «Ուսթան Պուտախ, իրաւ է զոր ասեն վասն քո թէ տաճկացաւ»

15 Եւ ասէ սուրբն. «Քաւ լիցի ինձ ուրանալ զՅիսուս Քրիստոս, զարարիչն երկնի և երկրի»

Ասէ դատաւորն. «Եկ ի յօրէնս մեր և տաց քեզ բազում մեծութիւն»

Եւ նա ետ պատասխանի և ասէ. «Ո՛վ դատաւոր, 20 դատես զիս սուտ վկայիւք. առաջի ահեղ ատենին տաս զիմ պատասխանին»

Եւ դատաւորն առ աչս մարդկան ետ արկանել զնա ի բանտ, զի կամէր արձակել զնա։ Եւ յետ 3 աւուր հանին զնա ի բանտէն և օրն կիրակի էր։ Եւ ժողովեցան
25 բազմութիւն քաղաքին անդ և զօրական մի Տուղուտ անուն՝ կալեալ զմորուացն, տարաւ առ դատաւորն բազում նախատանօք։

Ասէ դատաւորն. «Ո՛վ Պուտախ, գիտեմ զի իմաստուն մարդ ես և տեղեակ օրինաց մերոց. լսօղ լեր ինձ և եկ
30 ի յօրէնս մեր. և մի մատներ զմանկութիւն քո սուսերաց և հրոյ. այլ լեր ընդ մեզ պատուով»

Պատասխանի ետ սուրբն և ասէ. «Ո՛վ դատաւոր և իմաստուն կարդացօղք. ասացէք ինձ, ո՛ր է առաջնորդն ձեր»
Եւ նոքա ասեն. «Ի Մաքքայն է»

Ասէ սուրբն. «Կենդանի է թէ մեռեալ»
Եւ նորա ասեն. «Ոչ ոք ի մարգարէիցն մնաց կենդանի»
Ասէ սուրբն. «Քրիստոս զոր ես Աստուած հաւատամ,
հւր է նա»

5 Եւ նորա ասեն թէ «Յերկինս է նա»
Ասէ սուրբն. «Կենդանի է թէ մեռեալ»
Եւ նորա ասեն թէ «Կենդանի է»

Ասէ սուրբն. «Ես զիմիդ թողում զարարիչն երկնի
և երկրի, զկենդանին և զկենդանատուն ամենեցուն և հե-
10 տեիմ մեռելոյն, Դուք այսօր զոր թագաւորի անուն կու
յիշէք. և զդրամն զոր ունիք, յոյր անուն է. կենդանի
թագաւորին, թէ մեռելոյն»

Եւ նորա ասեն թէ «Յանուն կենդանւոյն է դրամն»

Ասէ սուրբն. «Այդ ամենայն զօրքդ և հեծեալքդ ոյր
15 ի ծառայութիւն կայք. ողջ թագաւորին, թէ մեռածին»

Եւ նորա ասեն թէ «Ողջ թագաւորին»

Ասէ դատաւորն. «Թող փաշայն գիտենայ. օրէնք մեր
զսա ոչ առնէ արժան մահու, զի փնաս և հայհոյութիւն
ոչ խօսեցաւ» Եւ ասաց տանիլ զնա առաջի փաշային»

20 Եւ փաշայն յոյժ գովեաց զնա, և ձգեալ զձեռն ի վերայ
պարանոցի սրբոյն, համբուրեաց զնա և ասէ. «Զիմիդ կո-
րուսանես զմանկութիւն քո ունայն և զգեղեցկութիւն
երեսաց քոց յայրումն տաս հրոյ. եկ և ասա բան. և տաց
քեզ զինչ հաճոյ է քեզ և մեծ իշխանութիւն»

25 Պատասխանի ետ սուրբն և ասէ. «Ո՛վ թագաւոր.
զայդ ամենայն մեծութիւնդ՝ զոր խոստացար ինձ, անցա-
ւոր է թէ մնացական. և մեծամեծ թագաւորքն որ մեռան՝
զայդ մեծութիւնդ ընդ իւրեանս տարան, թէ աստ մնաց»
Եւ նա ասէ թէ «Աստ մնաց»

30 Ասէ սուրբն. «Ապա թէ աստ մնաց, ինձ չէ պիտոյ այդ
մեծութիւնդ՝ որ այսօր է և ի վաղիւն ի դժոխս իջանէ. ինձ
պիտոյ է Քրիստոս Աստուածն իմ և արքայութիւն նորա»

Եւ սուլտանն շատ ջանաց ողորմանք և սպառնալեզր,
և ոչ կարաց հաւանեցուցանել զնա և բարկացեալ ի վերայ

սրբոյն, ասէ. «Ո՛վ մարդ, այնչափ ազգի ազգի տանջանա-
ածեմ ի վերայ քո, որ չէ եղեալ ի բազում ժամանակաց»:

Ասէ սուրբն. «Թէ զմարմինս ազգի ազգի տանջանազ մաշես,
նչ կարես խախտել զիս ի սիրոյն Քրիստոսի. հոգւոյս ոչ ու-
նիս իշխանութիւն և զմարմինս որչափ կարես չարչարեալ»:

Յայնժամ հրամայեաց տալ զնա յայրումն հրոյ և ասաց
իշխանին. «Մի այրեր զդա մինչև ի սպառ. միթէ երկիցէ
ի հրոյն և գայ յօրէնս մեր»:

Եւ ժողովեալ փայտ՝ դիզեցին իբրև զբլուր մի. և բե-
10 րեալ զսուրբն հանդէպ փայտին՝ մերկացուցին զնա և կա-
պեցին զձեռնս յետս. և բերեալ տախտակ մի, կապեցին
ի վերայ կրծիցն. ոմանք խոցոտէին և ոմանք ապտակէին
և զմորուն փետէին և թքանէին յերես նորա. և բերին
առաջի հրոյն:

Յայնժամ սուրբն ի քարշ առեալ զնոսա և ի հօրն
դիմեաց. և նոքա ոչ ետուն թոյլ, զի մի արագ այրեսցի-
և 4 զօրական բուռն հարեալ էին նմա, զի խորովեսցի և
մի մեռցի: Եւ նա յոչինչ համարեալ զայրեցումն հրոյն
և զօրհնութիւնս երկից մանկանցն երգէր: Եւ արարեալ զնա
20 կիսերեաց և տարեալ արկին ի բանտ: Եւ մինչդեռ ի բան-
տին էր սուրբն, ի միում գիշերի տեսին զնա պահապանք
քաղաքին ի մէջ շուկային պայծառ դիմօք. և նոքա զահի
հարեալ ասեն. «Ո՛վ մարդ, ոչ վախես որ ի շուրջ կուգաս
աստ»: Եւ նա ասէ. «Ո՛վ անմիտք, ես ոչ եմ եկեալ, այլ
25 այս 3 զօրականքս հանին զիս և բերին աստ»:

Եւ նոքա առեալ զնա տարան ի բանտն և ումեք ինչ
ոչ ասացին, զի երկնչէին յիշխանէն, բայց քրիստոնէից
ասացին: Եւ այլ ոմն ի զօրականաց փաշային՝ եկեալ պատ-
մեաց մեզ, թէ Վեյսմ գիշերի տեսի տեսիլ զարմանալի:
30 Ոչ թէ յերազի, այլ յարթնութեան: Դուստր իմ հիւանդ-
կայր մերձ ի մահ. և ի հասարակել գիշերոյն ելեալ եր-
թայի մօտ մօլնայ մի, զի գայ կարդայ ի վերայ դաստերն
իմ. և ընդ շուկայն անցանէր ճանապարհն իմ որ երթայի.
և յօրժամ հասի ի մէջ շուկային, ապշութիւն կալաւ զիս

- և տեսի լոյս փայլատակեալ յերկնից. և պայծառացաւ տեղին՝ յորում հանդերձեալ էր այրիլ նահատակն. և ես յահէս ոչ կարացի զքայլս փոխել. և տեսի զշուկայն լցեալ լուսով, և ազգի ազգի ծաղկօք զարդարեալ և կանաչա-
 5 ցեալ: Եւ յետ այնորիկ տեսի յանկարծակի արք լուսաւորք, որք վրան հարին անդ լուսեղէն և բերեալ ոսկի աթոռ զարդարեալ ակամբ, զոր ոչ կարեմ պատմել. և տեսի զՊուտախն, որ եկն խոնջեալ և քրտնեալ իբրև զօրական՝ որ գայ ի պատերազմէ. և եկեալ լուսաւոր արքն և դաս-
 10 տառակօք սրբէին զհրաշագեղ պատկեր նորա. և բերեալ ջուր լուանային զերեսն և զձեռս նորա: Եւ ես հարցի զնա թէ «Պուտախ, ո՞վ են սղբա, որ այդպէս սպառազինեալ են ընդ քեզ և այս գեղեցիկ երիվարքս ո՞ւմ են»: Եւ նա ասաց. «Սղբա այնգիկ են՝ որ վասն Քրիստոսի չարչարեցան և մե-
 15 ռան»: Եւ ապա տարեալ զնա պատուով եղին ի վերայ ոսկիակազմ աթոռոյն, զոր պատրաստեալ էին և վերացան հրեղէն կառօքն յերկինս. և էանց տեսին յինէն. և տեսի զիս միայն ի մէջ շուկային: Եւ ես կամէի երթալ պատմել փաշային և ոմանք ի դրացեաց իմոց ոչ թողին. այլ ասա-
 20 ցին թէ «Նոքա ոչ հաւատան բանից քոց և սպանան են զքեզ»: Զայս տեսիլ յայն գիշերին տեսեալ էր, որ ի վաղիւն տարան զնա յայրել: Եւ ընդ առաւօտն հանին զնա ի բանտէն և տարան առաջի փաշային. և ժողովեցան ի վերայ նորա բազմութիւն տաճկացն. և այնքան վիրաւորեալ էր
 25 մարմինն յառաջին այրմանէն, որ արիւնն և շարաւն ի միասին հոսէին. և ուսոցն ի վայր կեղեւեալ էին մինչև ի մատունն, և ջիւքն երևէին: Եւ այնպէս տառապանօք առեալ զժորուացն ի քարշ տանէին: Եւ սուրբն ի գնալն իւրում ասէր. «Դատ արա ինձ, Աստուած»:
 30 Եւ ասէ թագաւորն ցաւորն. «Պուտախ, ուրացիր զՔրիստոս և եկ ի յօրէնս մեր. և տամ քեզ մալ և խաղինայ, գիւղ և քաղաք և հեծեալազօր»:

3-4. գրում է լուսով լցեալ. բայց յետոյ վերաներբ բ. ա նշանակելով, փոխում է կազր:

Եւ այլ բազում բանս խօսեցան ողորանօք և սպառնալեօք. և ոչ կարացին հաւանեցուցանել զնա: Եւ սուրբն յանդիմանեաց զնոսա ասելով. «Ո՛վ անմիտք, ես զիմորթողում զարարիչն երկնի և երկրի, որ իջեալ յերկնից՝
 5 մարմնացաւ ի սուրբ կուսէն Մարիամայ, մկրտեցաւ ի Յորդանան, խաչեցաւ, թաղեցաւ և յարեաւ ի մեռելոց, աւերեաց զդժոխս և համբարձաւ յերկինս, և ընդ աջմէջօր նստաւ. գալոց է միւսանգամ դատել զազգս մարդկան՝ ըստ իւրաքանչիւր գործոց. արդարքն ուրախանան,
 10 մարտիրոսքն պսակին, մեղաւորքն տանջին, ուրացողքն կոծեսցեն և սատանայ յամօթ լինի:»

Յայնժամ բարկացեալ փաշայն և ամենայն մեծաւորն և հատին ի վերայ նորա վճիռ մահուան, զի հրով այրեսցի: Եւ առեալ տարան զնա ի տեղի կատարմանն ի
 15 մէջ շուկային և բերեալ փայտ կուտեցին. և ուսմեք հարկանէին և այլք խոցէին: Եւ նա զաչսն ի յերկինս՝ ամբարձեալ և զօգնութիւն ի Քրիստոսէ խնդրէր. Եւ բերեալ գերան մի հարին յերկիր ի մէջ փայտիցն որ դիղեալ էր ըստ հասակի սրբոյն. և բերեալ զսուրբն մերձ փայտին՝
 20 զոր հարին յերկիր և սուրբն գովելով համբուրեաց զփայտն և բերեալ բւեռս հաստ և երկայն և բւեռեցին զոտսն ի պատուանդան փայտին. և զձեռսն ի վերայ գլխոյ փայտին ի վերայ միմեանց: Եւ նայեցաւ սուրբն ի բւեռն և ասաց. «Օրհնեալ է Քրիստոս Աստուած իմ, որ արժանի արար
 25 զիս չարչարակից իւր լինիլ:»

Յայնժամ անօրէնքն բերեալ 2 շուն, կախեցին զպարանոցէն. Եւ նա ասէ. «Ո՛վ կատաղիք, թէպէտ ես դատապարտեալ եմ և արժանի եմ զոր առնէք, ապա այս գազանքս զի՛նչ մեղան ձեզ. ազատ արէք զդոսա:» Եւ նորա
 30 ոչ լուան նմա: Եւ ասաց սուրբն. «Դ՛ուք տայք զպատասխանին:»

Եւ բերեալ ձիւթ և ձէթ, ցանեցին ի վերայ սրբոյն և բորբաքեցին զհուրն. և նա զօրհնութիւն երից մանկանցն երգէր. և բարձրանայր բոց հնոցին 30 կանգուն:

Եւ մինչ օրհնութիւնն ի բերանն էր, աւանդեաց զհոգին իւր առ Աստուած. և զմարմինն այրեցին յերկու ժամէ աւուրն մինչև ցինն ժամն, որ փոշի դարձաւ. և բերեալ ջուր, արկին ի վերայ հրոյն, որ պաղեցաւ. և լցեալ ի խորդ զմոխիրն 5 բեռ և տարեալ արկին ի գետն, յարևելից կնուէ քաղաքին Յամթայ: Եւ զայս վասն այն արարին, զի մի առցեն քրիստոնեայքն ի նշխարաց սրբոյն:

Եւ ի գիշերին յայնմիկ, լոյս պայծառ ծագեաց ի տեղի կատարմանն և ի վերայ նշխարացն ի մէջ գետոյն:

10 Եւ այսպէս բարի խոստովանութեամբ կատարեցաւ ի Քրիստոս սուրբն Պուտախ, ի թուականիս Հայոց յԶՀԳ ամին, ի փառս Քրիստոսի Աստուծոյ:

Սոյն վկայաբանութիւնն ունի միայն B ձեռագիրը, էջ 444 ա''—446 ա', մարգաց 30, յուլիս 6, Ս. Սրապիսնի, Ս. Պրոկղի և Իլարիոնի, Ս. Պերիգորինոյ և Ղուկիանու վկայաբանութիւններից յետոյ, այս վերնագրով «Յայսմաւուր վկայաբանութիւն սրբոյն Պուտախայ:» Նոյն վկայի մասին Զամչեան Գ. 516 տալիս է հետևեալ փոքրիկ տեղեկութիւնը. «Ի նմին տարւոջ (ՋՀԳ) ի յունիսի 13 ըստ նմին օրինակի կատարեցաւ հրով ի յԱմիդ այր ոմն Պուտախ անուն, որ նորոգ էր հաւատացեալ ի Քրիստոս՝ դառնալով յաղանդոյ Արևորդեաց:» Միջոցներ չունինք թուականների տարբերութիւնը ճշտելու:

Վկայաբանութեան գրիչն է Մկրտիչ աբեղայ՝ լուսարար և աւելածու Տիգրանակեղտի Ս. Կիրակոս եկեղեցու. տես էջ 360, տող 19 ևն:

60.

ԹՈՐՈՍ ԵԳԵՍՏՅԻ

† ԶՀԷ=1528

Սոյն նահատակի հետ ծանօթացնում է մեզ միայն Զամչեան, Հատ. Գ. 516, իւր հետեւեալ համառօտ յեշատակութեամբ.

Ի Թուին ԶՀԷ (=1528) նահատակեցաւ յԵդեսիա քաղաքի՝ այն է Ուսհայ՝ Թորոս վկայն.

ԵԻ.

ՀԱՅԲԱՊԵՏ ԱՐԵՂԱՅ

† 1528 կա՛մ 1533

Սոյն նահատակի մասին ունինք միայն Զամչեանի
Հատ. Գ. էջ 516 տուած փոքրիկ տեղեկութիւնը, որ
հետեւեալն է.

Ի նմին ամի (ՋՀէ=1528) կամ ըստ այլոց ի Թուին
ՋՁԲ (=1533) կատարեցաւ հրով ի Սեբաստիա արեղոյ
ոմն Հայրապետ անուն ի վանացն Տևոյ:

62.

ԹԱԴԻՈՍ ԵՐԷՑ ՍԵՐԱՄՏԻՈՑ

✝ ԶԶԴ=1534

**Սոյն նահատակի մասին էլ ունինք միմիայն Զամ-
չեանի, Հատ. Գ. էջ 516 տուած փոքրիկ տեղեկութիւնը.**

**Ի Թուին ԶԶԴ նահատակեցաւ նոյնպէս ի Սեբաստիա
երէց մի Թադէոս անուն.**

ԵՐԷՑ ՅՆՔՈՒԹԿՈՒ ԳԵՂՉ

† ԶԶԴ = 1535

Սոյն անանուն նահատակ քահանայի մասին մեկարճ տեղեկութիւն է տալիս Սամուէլ երէց Անեցի, ապ. Վաղարշապատ, 1893, էջ 175, հետեւեալ ձևով.

«ԶԶԴ. ի Շնքուռկու գեղէն քահանայ մի այրեցին»

Նոյն տեղեկութիւնից քաղելով Ջամբեան, Հատ. Գ. էջ 516, ասում է.

Ի թուին ԶԶԴ այլ ոմն երէց այրեցաւ հրով ի գեղջի
Շնքուռկու:

ՆԱՀԱՏՈՒՄ ԿՈՎՈՐ ՍԵՐՈՍՏԻՈՐ

† ԶԶԵ=1536

Պոտամառոր վասն Կոնժայ, Ասեստուսկին Սերաստիոյ
տոռն ժէ.

Յինքն հարիւր Հայոց թուին
Ութսուն և հինգ աւելորդին՝
Խիստ մեծ կըսկիծ ողորմագին
Եղաւ մանկանքն Կօկճային:

5 Ով որ լըսեց զտանջանքն սորին՝
Սևաստ երկիր ամէն լացին.
Որ էր անմեղ ի տան միջին՝
Յանկարծակի ըզդուռն առին:

10 Վըկայ մէկ ըզմէկ բըռնեցին,
Զէտ չար գազան բոլորեցին՝
Թէ Մեզի քուֆըր ասացին,
Մամլաքաթս է Ղըզըլպաչին:

Առեալ տարան դատաւորին,
Նոցա լալուն ոչ լրսեցին՝
15 Թէ Ուրացիր զԻրիստոս Որդին,
Ապա թէ քեզ ճար կու լինին:

9. 7 ըզզմէկ.

Սէրն Յիսուսի ծաղկէր հոգին,
Անվեհեր տար զպատասխանին
Թէ «Ես Քրիստոս խոստովանիմ
Սուրբ հաւատով Լուսաւորչին»:

5 Ազաչէին բաղում բանին
Եւ շատ պարգևք խոստանային:
Նա ոչ խօսէր ամենեւին,
Միայն օրհնէր զՀայր և զՈրդին:

Բայց չար զինուորքն այն փաշային՝
10 Լըցան թիւնօք իբրև օձին,
Վայր կոխեցին զնա ի գետին,
Զլեզուն հանեալ և կըտրեցին:

Մանուկն որպէս զառիւծ գոչէր,
Հայէր յերկինս և հառաչէր:

15 Ոչ ոք չըկայր բարեխօսէր,
Կամ մարդ կարէր որ ազատէր:

Գլուխն ի բաց, ձեռքն ի կապին՝
Սրին թափէր ի բերանին.
Սիրաք բեկէին զնա տեսողին,
20 Երբ որ տարան ի մօյտանին:

Ոմանք ըզնա ազաչէին,
Եւ այլք ահիւ ըսպառնային.
Ոմանք փայտիւ հարկանէին,
Եւ այլք սըրով գաղտ խոցէին:

25 Առկճան կապած կայր ի միջին,
Որպէս գառինս ի մէջ գայլին..
Հայէր ի յաջ դիհ և ձախին,
Լեզու չունէր ի բերանին:

Դարձեալ բերնէն ձող մի զարկին
30 Եւ գըլխիվար կանգնեցուցին,

1. v ծաղկեր. 7. v նայ. 9. v զինուորքն. 14. v հառաչէր. 15. v բ-
ռեխօսէր.

Որպէս Պետրոս Առաքելին՝
Որ գլուխ ի վար զնա խաչեցին:

Յետոյ քարիւ քարկոծեցին՝
Ի վկայութիւն Ստեփանոսին,
5 Ջարչարանօք նահատկեցին,
Ապա թողեալ ի բաց գնացին:

Երբ որ տեսան զնա ի փայտին՝
Բոլոր երկիրն ըզնա լացին,
Եւ ողբալով զնա գովէին,
10 Ըզբաջ մանուկն ափսոսացին:

Միմեանց պատմեալ նուաղէին,
Ջարիութիւնըն գովէին,
Որ քաջութեամբն տիրացաւ
Անանց լուսոյն և երկնային:

15 Տարեալ զմարմին սուրբ հանգուցին,
Հետ քառասնիցըն նըշխարին,
Ճառագայթեց մէջ գիշերին՝
Լոյսն ի վերայ գերեզմանին:

20 Զոր անօրէնքն զլոյսըն տեսին,
Եւ փոշիման վայր մընացին,
Եւ քրիստոնեայք մըխիթարին,
Օրհնեն ըզՀայր և զիր Որդին:

Այս վկայաբանական տաղն ունի Վճեռագիրը՝
էջ 62 ա—63 բ: Չամչեան, Գ. 516 սոյն վկայի մասին
ուսնի միայն հետևեալ փոքրիկ տեղեկութիւնը. «Ի թուին
ՋՁԵ նահատակեցաւ ի Սերաստիա ազնուական ոմն՝
խօճա Ոգջայ, կամ Կէօկճան կոչեցեալ: Տաղի հեղի-
նակը՝ ինչպէս տուաջին եօթը տնկերի սկզբնատառերը
ցոյց են տալիս, Յովասափ Սերաստացին է:

3. Վ յետո. 4. Վ ի վկայութի. 11. Վ միմեանց պատուեալ.

ԾԱՆՈԹԻՒՆ ԽՆՏՐԲՈՑ

† 29,=1541 (կա՛ 49,=1441)

Տաղ Խըտըրջայ մանկան որ ի Մարգարան քաղաքն է
անհատուկեսը:

Խըրատ մի տամ վասըն մեղաց,
Աղէկ լըսէ, զականջըդ բաց.
Աղաչեցէք ըզՏէր Աստուած՝
Որ գմեղ փըրկէ ի փորձանաց.

Ե Երկու կենօք մեք եմք զըրկած,
Խիստ մեղաւոր, օրինադանց.
Ոչ կու դիմեմք յեկեղեցին,
Զայն այլ կերթամք ի վրայ մեղաց.

10 Մեք թագաւոր չունիմք դըրած,
Ո՛չ առաջնորդ ի վրայ խելաց.
Ամէնն խըմած են ու հարբած,
Ոտովն ի ջուրն ի վայր գընաց:

Վերեւի մետով է Թ մեռագրի վերնագիրը. իսկ X մեռագիրն ունի՝
«վս. խտըրջայ նահատակին»: 1. X բանիկմ ասեմ ի վրայ մեղաց. 2. X
լսէ. 3. X զքս փի. ըգտէր. 4. X փրկէ. 5. X եմ ես զըրկած. 6. X եմ
օրինաց. 7. X ոչ կուղիմնք յեկեղեցիս. 8. X այն. | X կերթանք. | X ի վրայ.
Թ ի վերայ. 9. X չունիք. | X օծած փխ: դըրած. 11. X ամէն. | X
խմած. 12. X ոտովն ի ջուրն խոր գնաց.

Մեք թագաւորք ունէաք օծած,
 Մեծ մեծ իշխանք. ան այլ գընաց.
 Որ զմեզ թողին ի մէջ Տաճկաց,
 Հուքմըն կառնէր ամէն խուզած:

6 Երբ լրսեցին ազգըն Տաճկաց՝
 Ի վրայ եկին բուլք ի բուլաց,
 Զերդ քացխով տիկ չարով լըցած,
 Զինչ ըզգազան նետով հարած:

Զինչ թիւնաւոր օձ դառնացած՝
 10 Զմեզ կու խոցեն ամէն դիհաց,
 Աղաչեցէք զՔրիստոս Աստուած՝
 Որ զմեզ փրկէ ի փորձանաց:

Մէկ անպատեհ բան մ՝ այլ արին՝
 Զինչ չենք լրսեր մեք ի պապանց.
 15 Զճերմակն առին ի գըլխընուս,
 Կապուտ արին ոտից մատանց:

Յայնժամ Հայոց ազգըն վախեաց,
 Մեծ ու պըղտիկ զէտ զուռ դողաց.
 Վայ թէ մեր մեղքն ըզմեզ որսաց՝
 20 Ըզմեզ ի վայր տան անկասկած:

Տէրն ողորմած էր և գըլթած,
 Անտես չառնէ զգործըս ձեռաց.
 Ըզթըտըրչան մեզ պարգևեաց՝
 Որ ըզմեր փակ դըռվին իբաց:
 25 Թէ զթըտըրչին բաներն ասեմ՝

1. x ունինք. 2. x և մեծ իշխանքն գրնացած. 3 x ըզմեզ փխ. որ զմեզ.
 4. x հուքմըն կառնէր. 5. x նա փխ. երբ. 6. x թունկա ելաւ ազգն ու գընաց.
 7. x զինչ քացախով տիկ չարով լցված. 8. x այլ չիչեցին օրմ աղուհաց.
 9-12. x Եւ հանց հզան ի մեր դիմաց | զէտ ըզգազան նետով խոցած |
 զմեզ կու խոցեն ամէն դիհաց | զէտ թունաւոր օձ էն դարձաց. 13-16. x
 Հանց անպատիւ բանմ այլ արին | չէինք աստեր ի վըյ երկրին | զկա-
 պուտն առին ու վայր դըրին | զճերմակն առին ու ցից մատին. 18. x
 և մեծ ու փոքր քանց զուռ դողաց. 19. x հանգիաց փխ. որսաց. 21. x է
 և ըթած. 23. x ըզխըտըրչայն. 24. x որ զմեզ փակած դըռվին եբաց.
 25. x զխըտըրչի.

Զինքն Յայսմաւուրք պիտէր գըրած,
Որ ամէն օր զինքն կարդային՝
Թէ հնց եղաւ կամ հնց գընաց։

Այս Խըտըրչան մանուկ գոված,
5 Աղէկ կըտրիճ անուէն ելած,
Ոնց որ մըտաւ ի Մարգիվան,
Շուն չի մընաց որ զինքն չիխած։

Դեռ չէր խըմեր ի իւր ջըրէն,
Դէչ էր նըստեր ուղուրդ ի հաց,
10 Բուխտան դըրին ի վրայ նորա՝
Թէ «Խըտըրչան յիշոցք ասաց»։

Յոր տեղ որ կայր հանած վարած՝
Լուք մէկ մէկի արին իմաց,
Ժողովեցան ազգըն ճանկաց,
15 ի վրայ եկին զինչ շուն կատղած։

Նայ Խըտըրչան ի վայր մընաց,
Յիշեց զեղբայրքն և խիստ իլաց.
Ասաց թէ «Վա՛յ զարիպութեանս,
«Այս այլ ուր կայր ինձի պահած»։

20 Շատ աղաչեց զայն ճանկընին՝
Թէ «Թողէք զիս պահ մի ձեռաց.
«Խիստ ճանփուհերեր եմ դադրած,
«Դեռ եմ եկեր հեռու տեղաց»։

Երկու վընաս մարդ կայր ի հոն,
25 Այն երկուքն այլ առաջ եկին՝
Մէկ մուխթասիպ աչից ելած,
Մէկ չարագործ աստուածուրաց։

1. x գրած. 2. x յամէն. | x զնայ փիս. զինքն. 3. x երեկ փիս. եղաւ.
4. x յունի այս. | x խրտըչան. 5. x կտրիճ անուէն եղած. 6. x ի մարդ-
ուան. 7. x չէ. | m մնաց. | x որ զնա չիխած. 8. x դեր չէր խըմեր
նա այն ջըրէն. 9. x նստել. | x ողորդ. 10. x պուխտան դըրին ի վրայ.
X-ը այստեղ վերջանում է, որովհետեւ ձեռագրի միջից մի լամի քեր գուրս
եմ ընկել. 15. m ի վերայ.

Նայ երկուքն այլ առաջ եկին,
Մերկիկ արին ու գըլխիբաց,
Առին տարան ի դատաստան՝
Երկու ձեռնուհն յետին կապած:

5 Թուր ու դանակ ամէն քաշած՝
Հուք ամէն հետ բուլք ի բուլաց,
Կու կանչէին ամէն դիհաց՝
Թէ Խըտըրչան յիշոցք ասաց:

Երբ դատաւորն նայեցաւ
10 Եւ իւր յամէն աչքն վախեաց՝
Ասաց թէ «Ծուռ բան էք արեր,
Շուք մի վախեր ի պարսնտաց:

«Այդ մարդըն խե է կամ՝ հարբած,
«Կամ անօրէն կընկան դեղած:

15 «Ձսայ պահեցէք օր մի քանի,
«Միթէ գայ խեղքն ի վրայ գըլխաց»:
Նայ Խըտըրչան զբերանն իբաց,
Բան մի քանի այլ նա ասաց՝
Թէ «Ո՛չ խե եմ և ո՛չ հարբած,
20 «Ի ոչ անօրէն կընկան դեղած»:

Լուք դատաւորն զբերանն իբաց,
Բան մի քանի այլ նա ասաց՝
«Տանք քեզ հազար կարմիր դեկան
«Եւ կապանի ոսկով կարած:

25 «Աղէկ տօլպանտ՝ բարակ գործած,
«Եւ այլ պարգևք ցեղք ի ցեղաց:
«Եկի գարձիր ի մեր հաւատս,
«Եւ ազատիս ի տանջանաց»:

Երբ Խըտըրչան զբերանն իբաց՝
30 Բան մի քանի այլ նա ասաց:

«Եւ ես ունիմ կապայ կարած,
«Աղէկ տօլպանտ ոսկով գործած».

«Շատ մի գեկան կայ ինձ պահած,
«Աղէկ հալաւ գոյնս ի գունաց՝
5 «Ամէն ի տուն ի վայր ձրգած».
«Անոնք յիսնէ անտէր մընաց»:

Դատաւորին գըռնէն հանին,
Յօժար կամօք ի հետ գընաց.
Առին տարան ի յայն տեղին՝
10 Ուր որ կըրակըն վառէին»:

Մէկ շուն ծառայ մի կայր ի հոն,
Որ իւր անունն Դալալ կոչած՝
Նա ճըվըրդեց զօղն անկըճէն,
Արիւնն ի վրայ յուսին գընաց»:

15 Առին տարան ի յան տեղին՝
Հոն որ կըրակըն վառէին՝
Տարան ի հոն կանգնեցուցին
Զինքըն մերկիկ ու գըլխիբաց»:

Երկու ձեռկունքն ի վեր վերուց,
20 Դէմ Աստուծոյ ինքըն իլաց,
Ասաց թէ «Տէ՛ր իմ և Աստուած,
«Դու զիս փըրկէ ի փորձանաց»:

«Դու ողորմած ես և գըթած.
«Ես եմ տըղայ ի մէջ մեղաց».
25 «Տէ՛ր, արա ինձ ողորմութիւն՝
«Յորժամ գայցես փառօք մեծաց»:

Ձայն մի եկաւ ի երկընուց՝
Թէ «Զօրացի՛ր իմ քաջ գոված».
«Քեզ այն տեղիքն եմ պատրաստել՝
80 «Որ ի մարդոյ սիրտ չէ անկած»:

2. m գաւրծած. 5. m ձրգաց. 7. m գըռնեն. 25. m արայ.

Պեղծ Տաճկընին եկին յառաջ՝
Թէ Վերորշայ մանուկ գոված,
Արի եղիր դու մուսուրման՝
Թէ քո արևն է քեզ պիտած»:

- 5 Դանըշմաներն աչից ելած
Եւ մոլնաներն չար կարգացած՝
Ասեն. «Եկոյ զմատըդ վերուր,
«Կըրակըս քեզ համար վառած»:

- Պեղծ դատաւորն յառաջ երեկ,
10 Քանի բան մի այլ նա ասաց.
«Ուսուցանեմք զամէն թուրէ՝
«Ձինչ որ մեզի է ուսուցած»:

- Ասաց թէ Վինձ հանց մի ասէք,
Այդ ինձ թըւի քան զչուն դեղած.
15 «Հոգոյս չունիք իշխանութիւն,
«Ահա մարմինս հատիր կանգնած»:

- Ես դաւանիմ ըզՀայր Աստուած,
Բանն ի Հօրէ յառաջ ծընած,
«Հոգին՝ բըխումըն Հօր փառաց,
20 «ՁԱստուածածինն որ կոյս մընաց»:

Ես քրիստոնեայ եմ ի յաղգաց,
«Ունիմ ըղխաչըն պարծանաց,
«Աւազանին շնորհք ունիմ;
«Ձերդ ըզձեզ չեմ հոտած նեխած»:

- 25 Հընցկուն կըսկիծ բաներ ասաց՝
Թէ Վուք ու ձեր հաւատ կորած.
«Հընցկուն հաւատ ով է տեսեր
«Ի վրայ մարդոյ ճօրով ձըգած»:

- Իւրեանց մեծվորն բարկացաւ,
30 Գաղտուկ եկաւ ի յետևանց,

16. m ահայ. 21. m քրիստոնեա. 23. m շնորք.

Փայտով իղարկ ի վրայ գլխուն՝
Ձեռուն չորցաւ ի յարմընկաց։

Բերին ձգեցին զսուրբն կըրակին,
Երկու ձեռկունք յետին կապած։

5 Ձինչ որ պիւլպիւն ի վրայ վարդին՝
Կու շըրջմըրջէր կամաց կամաց։

Անանց լուսուն նա տիրացաւ,
Ի մէջ կրակին որ նա դիմացաւ։

10 Միթէ հօրէ նա չէր եղել,
Կամ ի մօրէ նա չէր ծըներ։

Տէրըն երես համբերութիւն՝
Ի մէջ կրակին որ նա գընաց։

Լոյսն ի վերան ճառագայթեաց,
Հաղորդ եղև մարտիրոսաց։

15 Մի մեղադրէք Մեծ Պարոնին,
Որ զայս սակաւ բաներս ասաց։
Ժամանիկիս դառնութենէն՝
Միտքըն մոլոր ամէն դիհաց։

Այս Խըտըրչան եղև պատճառ,
20 Որ լոյս ծագեաց Հայոց ազգաց։
Ո՛վ որ ասէ ըզՀայր մեղան՝
Նա զինքն օրհնէ Քրիստոս Աստուած։

Այս տառն ունին m և x ձեռագրերը. m էջ 101 ա—
109 ա, x 79—82 (որ պակաս է)։ Հմմտ. և Զամչեան, Գ.
516. «Ի Թուին ԶՂ, կատարեցաւ հրով ի Մարգուտն ալը
ոմն Խըտըրչանուն. այլ զսա դնեն ոմանք ի Թուին ՊՂ»
Ցաղիս հեղինակն է Մեծ Պարոն, ինչպէս յայտնի կեր-
պով յեշուած է էջ 382, տող 15։

8. 12. m կըրակին.

ՍԱՐԳԻՍ ՄԵԼԻՑԻՆԵՑԻ

† Ռ=1550 ապրիլ 15 զշ.

- Ի սմին կայ ի պարածածկի՝
 Մարմին ուրումն նոր վկայի՝
 Որ և Սարգիս գոլ ճանաչի,
 Յերկրորդ Հայոց Մելտինացի.
- 5 Երբեմն ի տիս մանկականի՝
 Թողեալ զառիթ կենաց անտի,
 Ամօք բազմօք նովիմք վարի. ,
 Բայց իւրովի դարձեալ կորզի,
 Զի յատենի համարձակի,
- 10 Ի Զրմիւռնս Ասիայի
 Մեծ հանդիսիւ նահատակի,
 Ընդ տէրութեամբ Իսմայէլի,
 Հարաւականն եղեալ տոհմի,
 Յամի հազար հայկեանս թուի,
- 15
 Եւ զնոյն անուն խոստովանի.
 Ապրիլի Ժե օրըն նոր
 Կիրակի երեքշաբթի
 Օրըն նահատակեցաւ:

Սոյն նահատակի տապանագիրը միայն ունինք՝
 որը արտատպում ենք Քօսեանի «Հայք ի Զմիւռնիա և

17. աբրիլի. | նօր. 18. երեգչափտի. 19. նահաղկցաւ.

ի շրջակայո» աշխատութիւնից, Հատ. Ա. Վիեննա, 1899, էջ 82:

Սուրբի նահատակութեան թուականը բաւական կատարածելի է. տապանագրի 14րդ տողը ասում է «Յամի հաղար Հայկեանս թուի»: Բայց սորա յաջորդ 15րդ տողը՝ որ դարձեալ թուականին պիտի պատկանէր՝ Քօսեանի գրքի մէջ բաց է թողուած՝ առանց յիշելու թէ արդեօք բուն տապանագիրը ոչինչ չունի՞ այստեղ, թէ ունի՞ Բայց գրութիւնը անընթեռնելի է:

Նահատակութեան ամսաթիւը պահանջուած չափով կատարեալ է՝ ապրիլ 15, Նոր Կերակուայ յաջորդ երեքշաբթին, որ և իբր արձանագրութիւն՝ չի էլ կարող գրչագրական սխալմունք ունենալ:

Արդ՝ որպէսզի Նոր Կերակուայ երեքշաբթին ապրիլի 15-ին գայ, պէտք է որ Ձատիկը ապրիլի 6-ին եկած լինի: Սկսեալ 1550-ից մինչև այժմ Ձատիկը ապրիլի 6-ին է պատահում ԶՂԹ=1550, ՌԺ=1561, ՌԻԱ=1572, ՌՂԴ=1645, ՌՃԵ=1656, ՌՃԶԴ=1735, ՌՃԶԹ=1740, ՌՄԿԸ=1819 և ՌՄՃԹ=1830 տարիներում:

Եթէ տապանագրի 15րդ տողում մի անընթեռնելի բան կայ՝ նահատակութեան թուականը կարող էր բոլոր այս թուերից մինը լինել (բացի 1550-ից), ենթադրելով թէ այդ անընթեռնելի տողը լինէր «Որ և տաւն յարաբարդի» (1561) կամ «Քսան և մի յարաբարդի» (1572) ու շարունակաբար:

Իսկ եթէ յիշեալ տողը ոչինչ չունի և տապանագիրը պէտք է առնել այնպէս ինչպէս որ է, այն ժամանակ հարկաւոր է հաշուի տարբերութիւն ընդունել:—Հայկական Ռ թիւը ըստ սովորական հաշուի համապատասխանում է փրկչական 1550 նոյ՝ 3—1551 նոյ՝ 2 թուին. իսկ 1551-ին Ձատիկը գալիս է մարտի 29-ին, ուստի չենք կարող ընդունել Ռ=1551 թուականը: 1550 թուականը համաձայն է, որովհետև այս թուին էլ Ձատիկը ապրիլ 6-ին է գալիս: Արձանագիրը կարող էր Հայկական թուականի յաւելուածը միայն 550 հաշուել և դնել Ռ=1550 ապրիլ 15 գշ.:

ՀԱՐՓՍԻՄԷ ՍԻԼՎԲԻՑԻ

† ՊԳ=1554 փետր. 14 դշ.

**ԹՎԻՃ ՌԴ ՍԻԼՎԻՐԻԼԻ ԽՈՈՈՄԸՆ ՆԱՀԱՏՈՒԿ ԱՐԻՆ, ՕՐՆ
ԴՂ. ԽՐԻՆՏԱՍԻՆ ԸՆԴ ԱՐՂԱԼՈՅԱՆ:**

Սոյն վկայաբանական հատուածն ունի Ս. Էջմիածնի մատենադարանի թիւ 864 ձեռագիրը՝ Գերբ հարցմանց Տաթևացւոյն, էջ 357 բ, իւր լուսանցագրութիւն երկրորդական մի գրչից: Հռիփսիմէի ձեռ-
փոխութիւնն ու համառօտութիւնը Հոռոփսիմա, Հո-
ռոմսիմա, Հոռոփ, Հոռոմ ևն սովորական են ժողովրդ-
դական բարբառներու մէջ:

ՊԵՐՈՆ ԼԱՅՍ ԿԵՓԵՑԻ

† ՌԺԶ—1567 մայիս 15 էշ.

Ի Ժամանակս թագաւորութեան Սուլտան Սէլիմին՝
որ նստէր ի քաղաքն Կոստանդինուպօլիս, ազգէն Թուր-
քաց՝ որ տիրէր բաղում աշխարհաց, ազգաց և ազանց բարի
մանուկ մի երևեցաւ Պարոն Լոյս անուն, յաշխարհն
5 Հոնաց, ի քաղաքն Կաֆայ, յազգէն Հայոց, հաւատով
քրիստոնեայ, դաւանութեամբ սուրբ Գրիգորի Լուսա-
ւորչին, բարի ծնողաց դաւակ, հօրն անուն Աստուածատուր՝
ի ձմեռնացեալ Ժամանակի անուշահոտ վարդ երևեցաւ
ի մէջ աշխարհի, վառեցաւ որպէս հուր ի սէրն Քրիստոսի,
10 ի թուականութեանս Հայոց ՌԺԶ ամի, ի հինգ յունվարի,
յաւուր ճրագալուցի Յայտնութեան Տեառն մերոյ Յիսու-
սի Քրիստոսի:

Յանկարծակի շրջապատեցին զնա անօրէնքն և բմբու-
նեցին զսուրբ նահատակն Պարոն Լոյս՝ որ էր ամաց տաս-
15 նեութից, մանուկ տիօք, տեսլեամբ գեղեցիկ, հասակաւն
վայելուչ, լեզուաւն ճարտար, աստուածային շնորհքն զար-
դարեալ: Ի մէջ առին զնա այլազգիքն և ասացին թէ՝

1. Կսէլումին. 2. Կկոստանտինուպօլիս. 4. Կ աշխարհն. 5. Կ յազգէ.
6. Կ գրիգոր. 7. Կ ծնողաց. Կ հաւր. 10. Կ ի թվականութեա. Կ թվ-
կութեա. 13. Կ զնալ. Կ բմբուրնեցին. 14. Կ յուն. Կ ժրիցն մանուկն.
16. Կ լեզուաւն. Կ լեզուովն. 17. Կ զնայ. Կ յունի և.

«Իսկ տաճկացեալ ես ի Կէղլով քաղաքին. և աստ եկեալ ես և պաշտես զհաւատս քրիստոնէից»:

Յայնժամ սուրբն Պարոն Լոյս լցաւ Հոգովն սրբով, ոգւոց եհան և հառաչելով հայեցաւ ի վեր յերկինս. և յիշեաց ի սրտի իւրում զՔրիստոս Վենդանին և ապաւինեցաւ յաղօթք սուրբ հօրն մերոյ Գրիգորի Լուսաւորչին՝ պինդ և սերտ հաւատով, պատասխանի ետնոցա և ասաց. «Ես հաւատովս քրիստոնեայ եմ և հաւատամ զՀայր և զՈրդի և զսուրբ Հոգին. և զՔրիստոս Աստուած հաւա-
10 տամ. ես ոչ տաճիկ եղեալ եմ և ոչ կու լինիմ»:

Յայնժամ գրոհ տուեալ անօրինացն ժողովեցան ի միասին և առեալ տարան զնա Պառաջի դատաւորին, եւ մինչդեռ տանէին զսուրբ նահատակն, բարձր ձայնիւ աղաղակէին և որպէս դիւահար, բողբոջէին ըստ իւրեանց օրինին:
15 Եւ յորժամ հասին յատեան դատաւորին, բերեալ կացուցին սուտ վկայք՝ որք ասացին առաջի դատաւորին. թէ Մեք վկայ եմք, որ այս մանուկս տաճիկ եղաւ առաջի մեր»:

Յայնժամ եհարց դատաւորն զսուրբն Պարոն Լոյս և
20 ասէ. «Վասն քո այսպէս ասեն թէ տաճիկ եղեալ ես. վասն էր ուրանաս զմեր օրէնքն և հաւատաս օրինաց քրիստոնէից. մեք մըսման եմք, մեր բանն ուղորդ է. թաղաւորութիւնն մեր է. եկ լսէ մեզ և հաւանիր մեր օրինացն, շատ բարութեան հասանիս. և եթէ ոչ լսես մեզ,
25 բազում չարչարանս կրես կամ հրով կու այրեմք կամ սրով կու սպանանեմք. բայց կու խնայենք զմանկութիւնս քո»:

Յայնժամ պայծառացաւ երեսն սուրբ նահատակին և սուրբ Հոգովն զօրացաւ. երաց զբերանն իւր ի մէջ ատենին, պատասխանի ետ դատաւորին և ամենեցուն՝ որք

Լ. Ի ի կեղլով. 2. Կ յուրիս. 4. Կ ոգոց. 6. Կ աղաւթք. 7. Դ Կ պինտ. 8. Դ քրիստոնեայ. | Դ յունիս զհար ... հաւատամ. 11. Կ գոհ. 12. Կ բզ-
նայ. | Դ յունիս եւ. 13. Կ բզար. 14. Դ յունիս և. | Կ անաւրինին. 15. Կ ատեան. | Կ յունիս կացուցին. 19. Կ բզար. 21. Կ յաւրինաց. 22. Կ մըսըմանեմք. | Կ բզար. 23. Դ թաղաւորութիւ. | Կ յունիս և. 25. Կ կու այրենք. 26. Կ բաց կու խնայեմք. 28. Կ զբերան. | Կ ատեանն.

կային յատենին, թէ՛ «ես քրիստոնեայ եմ և Քրիստոսի ծառայ և քրիստոնեայ ծնողաց զաւակ, ես չեմ ուրանալ զՔրիստոսի հաւատն և չեմ հաւատալ ձեր օրինացն, որպէս կամիք, այնպէս արարէք, եթէ սպանանէք և եթէ կրա-
5 կով այրէք, ես զՔրիստոս Աստուած ոչ ուրանամ»

Յայնժամ իմացեալ դատաւորին զչարութիւն ամբո-
խին և սուտ վկայիցն՝ ոչ հաւանեցաւ նոցա, Յայնժամ
յառաջ մատուցեալ քրիստոնէից, երաշխաւորք եղեն և
առեալ տարան զնա ի տունս ծնողաց իւրոց, Յայնժամ
10 անօրինացն խորհուրդ արարեալ գնացին առ մուֆտին
իւրեանց և ասացին թէ՛ «Մանուկ մի Հայոց ազգէն հա-
ւանեալ է մեր օրինացս և տաճիկ եղեալ՝ զորոյ ունիմք
վկայք, և մեք զնա առեալ տարաք դատաւորին և վկայե-
ցաք եթէ մանուկս ի կէզլով քաղաքին տաճիկ եղեալ է և աստ
15 եկեալ քրիստոնեայ շրջի, և դատաւորն ոչ արար ուզիղ դա-
տաստան և ոչ ետ ի ձեռս մեր, այլ դարձեալ արձակեաց զնա
ի բաց, և մեր ոչ դտեալ մխիթարութիւն, դիմեցաք առ քեզ,
և այժմ՝ աղաչեմք զքեզ և խնդրեմք ի քէն, մի ամօթով
առնել զմեզ ի մէջ քրիստոնէից, այլ սուր մեզ թուղթ
20 հրամանաց քոց, թէ՛ որպէս է հրամանքն օրինաց մերոց»

Եւ նորա դրեալ թուղթ մի առ դատաւորն, թէ՛ «Պարտ է
որ զդա վերստին դարձուցանէք, և եթէ ոչ դառնայ,
պարտ է սրով գլխատել»

Եւ նոցա առեալ տարան զթուղթն առ դատաւորն
25 և ծանուցին նմա, և առեալ հրաման ի դատաւորէն, գնա-
ցին ի տունն ծնողաց սրբոյն և խնդրէին զնա և ծնողքն
կամեցան թագուցանել զնա, Եւ գիտացեալ սուրբ ման-
կանն, ոչ կամեցաւ թագչել, այլ վաղվաղակի ձայն տուեալ

1. 2. d քրիստոնեայ. 2. d ուրանար. 3. w ինչպէս կուզէք այնպէս արէք.
4. d թէ կրակով. 5. w չեմ ուրանալ. 6. w ու աջաւ փխ. իմացեալ. | w
դատաւորն. | w ամպոխին. 8. w քրիստոնէիցն երաշխաւորք. 9. w զնայ.
| d իւրոյ. 10. w մուֆտին. 11. w ասեն. 12. w յունի է. 13. w զնայ. 14. d թէ.
| d ի կէզլով. w ի կեզլով. | w տաջիկ. 15. d քրիստոնեայ. w քրիստեայ.
16. w զնայ. 18. w յամալթով. 19. d թուխթ. 22. d ըզդայ. w զդայ.
| w վերբտին. | d դառնա. 24. d զթուխտն. 26. w զնայ. 27. w
զնայ. | w մանկան ոչ կամեցան.

կոչողացն, թէ «Աստ եմ» եւ նոցա կալեալ զերանելի մանուկն, տարան առ դատաւորն. և դատաւորն բազում անգամ հարցափորձեալ զսուրբն՝ ոչ կարաց շարժել զնա ի հաւատոցն Քրիստոսի:

- 5 Յայնժամ վճիռ հատեալ՝ եթէ ոչ դառնայ ի մեր օրէնքն, մահապարտ է: Եւ զերանելի մանուկն տուեալ ի ձեռս նոցա. և նոքա ձայն տուեալ միմեանց, ժողովեցան առհասարակ ի միասին: Եւ առեալ զերանելին ի մէջ, նեղէին զնա և կոփահարէին, զգլուխն ծեծէին և յերեսն 10 թքանէին և ապտակէին. և նա էր ի մէջ նոցա որպէս գառն ի մէջ գայլոց:

- Եւ ապա առեալ տարան առ մուֆտին. և նա կոչեաց առաջի իւր, բազում ողորանօք խրատեաց զնա և խոստացաւ նմա բազում պարգևք և մեծութիւն և ոչ կարաց 15 զնա խախտել և մեկնել ի սիրոյն Քրիստոսի: Եւ ապա սպառնացաւ նմա զանազան տանջանս և ոչ այնու կարաց զնա երկեցուցանել. և զի հոգին սուրբ բնակեալ էր ի նմա և զօրացուցանէր զնա, զի զուարթ և պայծառ դիմօք առնաւ և աներկիւղ տայր պատասխանի իւրաքանչիւր հարցուածոց նոցա: Եւ կոչեաց Դանիւմանն զսուրբն Պարօն 20 Լոյս մերձ առ ինքն և ասէ. «Ե՛կ, դարձի՛ր ի մեր օրէնսն, զքեզ ինձ որդեգիր առնեմ և բազում պարգևօք մեծացուցանեմք. և հանապազ յիշեմք զքեզ ի մեր աղօթքն ի յուրբաթի»:

- 25 Եւ սուրբն Պարօն Լոյս ասէ. «Ես քրիստոնեայ եմ և քրիստոնեայ ծնողաց զաւակ. զձեր օրէնքն չուզեմ»:

Յայնժամ բարկացեալ ամբարիշտն այն, ապտակ էած ծնօտի սրբոյն և նա խնդութեամբ մատուցեալ զմիւս ծնօտն

3. ձ յունի անգամ. | ձ և փիւ. զսուրբն. | Կ զնա. 5. Կ վճիռ հա-
ցեալ նմա եթէ. | ձ դառնա. 6. Կ մահապարտ. 7. Կ ձեռն. 9. Կ զնայ
և կոփահարէին. | Կ զերեսն. 10. Կ նայ. 12. Կ ապայ. | Կ մուֆտին. | Կ
նոցա փիւ. նա. 13. Կ ողորանաւք. 15. Կ զնայ խախտել. | Կ ապայ.
17. Կ զնայ. | Կ բնակէր. 18. Կ զնայ. 19. ձ հարցուածոց. Կ հայցուածոց.
21. Կ դինն. 22. Կ ինձի սրդի գրեմ. | ձ որդեգիր. 23. Կ յունի զքեզ.
25. Կ լսյուն. 26. Կ ծնաւդաց. 28. Կ նայ. | Կ զմիւս.

և ասէ. «Հար զմիւս ծնօտս իմ Յ անգամ: ըստ հրամանի
Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի, թէ որ հարկանէ զծնօտ
քո, մատո՛հ նմա և զմիւսն»:

Յորժամ ոչ կարացին յաղթել նմա և դարձուցանել
5 ի սիրոյն Քրիստոսի, յայնժամ՝ առեալ տարան առ Սան-
ճախ պարոնին: Եւ՝ պարոնն շատ ջանաց ողորական բա-
նիք և խոստմամբ պարգեաց հաւանեցուցանել զնա և ոչ
կարաց. և դարձեալ բարկութեամբ սպառնացաւ նմա և ոչ
այնու կարաց մեկնել զնա ի սիրոյն Քրիստոսի: Եւ ապա
10 ետ ի ձեռս դահճապետին և նա տարեալ եդ ի բանտի.
և պնդեաց զոտսն ի կոճեղս մինչև առուս երիս. և յետ
երից առուրց՝ դարձեալ տարան զնա և կացուցին առաջի
ատենին բռնաւորաց և բազում ողորանք խրատ ետուն
նմա թէ՝ «Ի բնց լեր ի քրիստոնէութենէ և հաւատած օրի-
15 նաց մերոյ»։ Եւ ամենեկն ոչ լսէր նոցա, այլ հաստատուն
և անշարժ կայր ի հաւատս Քրիստոսի: Եւ դարձեալ հրա-
մայեցին տանել ի բանտն. և բազում անգամ ժողովէին
առ հաստիս՝ յայլազգիքն ամենայն, որպէս կատաղի գա-
զան և դիմէին ի վերայ նորա: Ոմանք ողորէին և այլք
20 կռփահարէին, ոմանք զգլուխն ծեծէին և այլք զերեսն
թքանէին. և միմեանց գրոհ տուեալ բարձր ձայնիւ
աղաղակէին ըստ իւրեանց օրինին և բնաւ ոչ կարացին
չարժել զերանելի նոր նահատակն Քրիստոսի:

Բայց դահճապետն հրամանաւ իշխանին բռնութեամբ
25 եհան և կորզեաց ի ձեռաց նոցա և տարեալ եդ ի բանտի
և բազում քրիստոնեայք, քահանայք և ժողովուրդք և հա-
սակակից մանկունք երթային առ երանելի մանուկն Պարոն
Լոյս և քաջալերէին զնա հանապազօր: Եւ նա զուարթ

1. Կ զմիւս. 2. Կ ըզծնաւս քո մատոյ. 4. Կ յայնժամ. | Կ յախտել.
6. Կ ողորական. 7. Կ զնայ. 9. Կ յունի զնա. | Կ ապայ. 10. Կ նայ-
| Կ ի բանդի. 11. ձ պնտեաց. | ձ ի կոճիղս. | ձ Կ. 12. ձ Կ. | Կ զնայ.
13. Կ ողորանաւք. 14. ձ հաւատայ. Կ հաւատ. 21. Կ գրոհ. 23. Կ քի
այ միւրոյ. 25. Կ կորեաց ձեռաց. | ձ ի բանդի. 28. Կ քաջայ-լերէին.
| Կ զնայ. | Կ նայ.

սրտիւ և պայծառ դիմօք և սերտ հաւատով պատասխանեաց ամենեցուն թէ՝ «Վասն իմ մի ինչ հոգայք. ես պատրաստ եմ մեռանել ի սէրն Քրիստոսի. բնաւ ոչ երկնչիմ ի նսցանէ և ոչ ցանկամ պարգևաց նոցա. եթէ սրով հատանեն զդլուխս իմ և կամ կրակով այրեն զմարմինս իմ, ես պատրաստ եմ ի սէրն Քրիստոսի: Բայց դուք եթէ կարող էք դւամով և կամ աղաչանօք հանել զիս ի ձեռաց նոցա, նա բարի է. ապա թէ ոչ՝ ի մեռանել պատրաստ եմ և դուք զիս ի յալօթից մի մոռանայք»:

10 Բայց ստէպ և հանապաղ աղօթս լինէր վասն նորա առքահանայսն և ժողովուրդսն ի տաճարի Տեառն, վասն համբերութեան սրբոյ վկային Քրիստոսի:

Եւ այլազգիքն հանապաղ երթային ի բանտն և խրատ տային նմա և ողորէին պէս պէս բանիւք և ահացուցանէին զնա և ոչ կարէին խաբել զսիրելին Քրիստոսի: Ի յունվարի ամսոյ հնգէն մինչև ի մայիսի 15, հանապաղ նեղէին զնա և չարչարէին բանտիւ և կապանօք և պէս պէս կոտանօք. և ոչ կարացին հաւանեցուցանել: Եւ սուրբ մանուկն Պարոն Լոյս ևս քան զևս զօրանայր սուրբ Հոգովն

20 և հաստատուն կայր ի սէրն Քրիստոսի:

Եւ ի տեսլեան երևեցաւ նմա սուրբ հայրն մեր Քրիզոստոմ Լուսաւորիչն և քաջալերեալ մխիթարեաց զնա և ասէ. «Հաստատուն և պինդ կաց ի սէրն Քրիստոսի. և բնաւ մի երկնչիր ի սպառնալեաց նոցա, զի հանապաղ Քրիստոս Աստ»:

25 ուած ընդ քեզ է»:

Եւ հրեշտակք Աստուծոյ ըստ նմանութեան Վանկանց երևէին նմա և քաջալերէին զնա ի բանտին: Այլ և Տէրն մեր Յիսուս Քրիստոս բազում զօրօք հրեշտակաց իջանէր յերկնից ի բանտն և զօրացուցանէր

3. Կ ոչ երկրնչիմ. 7. զ կարօղ. 8. Կ նայ. | Կ ապայ. | Կ ի մեռանելոյ. 10. զ ստէպ. 11. Կ տն մերոյ յի քի. 14. Կ ահացուցանէին. 15. Կ զնայ. 16. Կ աւրէն մինչև ի մայիս, ի ժե. 17. Կ զնայ. 18. Կ կտրտանալք բայց ոչ. 22. Կ քաջայլերեալ. | Կ զնայ. 23. զ պինտ. 24. Կ երկրնչիր. 25. զ հչկ. 26. Կ մանկանց տղայոց. | Կ զնայ. 27. զ տէք. 28. Կ հրեշտակաք. | Կ ի յերկնց.

ղծառայն իւր զսուրբն Պարոն Լոյս։ Բայց ծնողքն շատ
վշտացան և շատ ջանացին եթէ աղաչանօր և եթէ կաշա-
ռօք, ոչ կարացին հանել և աղատել ի ձեռաց այլազգեաց։
Դարձեալ մտին ի նաւ և գնացին ի Կոստանդինուպօլիս
5 և ծանուցին թագաւորին. և առեալ թուղթ ի թագաւո-
րէն և դարձեալ եկին ի Կաֆայ. և տարեալ զթուղթն
ետուն ի ձեռս բռնաւորաց. և նոցա բարկութեամբ լցեալ
խորհուրդ արարին կամ դարձուցանել կամ սպանանել։

Եւ այլազգիքն առ հառարակ ժողովեցան և գնացին
10 ի միասին առեան դատաւորին. և ասեն նմա թէ «Տո՛ւր
մեզ զմանուկն Պարոն Լոյս ի ձեռս մեր. կամ դարձու-
ցուք և կամ սպանցուք, զի մի նախատինք լիցուք քրիս-
տոնէից. զի յոյժ նախատինք է մեզ, որ մանուկ մի քրիս-
տոնէից յաղթէ մեզ ամենեցուն»։

15 Յայնժամ հրամայեաց դատաւորն երթալ հանել ի բան-
տէն և բերել առ նա. և նոցա գնացեալ հանին ի բանտէն
և բերեալ կացուցին յատեանն և հարցաւորէալ գտին
զնա անշարժ և հաստատուն ի հաւատս Քրիստոսի։ Եւ
դատաւորն վճիռ եհատ գլխատման, եթէ ոչ դարձցի յօ-
20 րէնս Մահմետին։ Եւ դահճապետն առեալ զմանուկն կա-
պեաց և առեալ տարաւ առ իշխան քաղաքին։ Եւ իշխանն
շատ ջանաց խրատելով և ահաջուցանելով, և առեալ 500
դահեկան կարմիր և եւ առաջի նորա և ասէ. «Միայն
բանիւ ասա թէ հաւատամ օրինաց ձերոց և զերծիք ի մահ-
25 ուանէ. և յետոյ ծածուկ պահեա զհաւատս քո. զի դեռ
մանուկ ես, խնայեա՛ս դքեզ»։

Եւ սուրբ մանուկն Պարոն Լոյս պատասխանի տուեալ
թէ «Ես պատրաստ եմ ի մեռանել վասն անուանն Քրիս-
տոսի»։ Յայնժամ տեսեալ իշխանին եթէ ոչ դառնայ,

7. Կ ի ձեռն. 10. Կ լուին ի միասին. 13. Ը քրիստոնէիցն. 15. Կ երթեալ.
16. Կ բերեալ. | Ը հանեալ. 18. Կ զնայ. | Կ քի այ մերայ. 19. Կ վրճիւ.
| Կ գլխատման. | Կ ոչ դարձի. | Կ աւրէն. 20. Կ կապեցին. 21. Կ
տարան. 22. Կ ահաջուցանելով. 24. Կ ասայ. 25. Ը յետոյ. | Կ պա-
հեայ. | Կ դես. 26. Կ խնայեայ. 28. Կ լուին ի. 29. Ը դառնա.

հրամայեաց գլխատել զնա: Եւ նոցա առեալ տարան ի տեղի գլխատմանն. և սուրբ մանուկն ուրախութեամբ երթայր ի կատարումն: Եւ բանակը հրեշտակաց Աստուծոյ շուրջ եղեն զնովաւ և Տէրն մէր Յիսուս Քրիստոս յայտնապէս 5 երթայր առաջի նորա. և ցուցանէր նմա զանթառամ պսակն. և սատանայ ամենայն դիւօքն իւրովք ի հեռաւ տանէ կացեալ և կրճտէր զատամուկնս իւր և ողբայր զկործանումն իւր՝ որ յաղթեցաւ ի փոքր մանկանէ մինչէ. և զօրք հրեշտակաց ուրախանային և զուարճանային ի կատա- 10 րումն սուրբ մարտիրոսին և նոր նահատակին:

Եւ 3 տեղ փոխեցին, միթէ երկնչի և ոչ երկեաւ. և դահիճն առեալ զսուրն, վերացոյց 3 անգամ և ասէ. «Ահա գլխատեմ զքեզ, եթէ ոչ դառնաս»: Եւ սուրբն ասէ. «Բազում անգամ ասացի՝ ձեզ թէ ես քրիստոնեայ եմ. 15 և զձեր օրէնքն ոչ ընդունիմ»: Եւ ապա գլխատեաց զերանելի մանուկն:

Յայնժամ աւանդեաց զհոգին իւր երանելի սուրբ նահատակն ի ձեռն Աստուծոյ. և հոտ անուշ բուրեաց ի սուրբ մարմնոյն և ելից զքիմն ամենեցուն: Եւ ուրախա- 20 ցեալ քրիստոնէիցն, փառք և դահութիւն տային համբերութեանց տուողին: Բայց ոչ ետուն հրաման բառնալոյ սուրբ մարմնոյն, այլ հրամայեցին մինչև 3 օր մնալ անթաղ. և այնպէս կայր անթաղ սուրբ նշխարքն անկեալ ի մէջ փողոցին, և 2 տաճիկ լրբութեամբ գնացին և ոտիւք հա- 25 րին դիպիւին երանելոյն և պատուհասեցան ի Տեառնէ: Մինն դնաց առ արին ծովուն՝ զի լուսացէ զարիւնն որ թաթախեցաւ ի յոտն. և առժամայն անկեալ խեղդեցաւ ի ջուրն. և միւսն չորացեալ դօսացաւ ոտքն:

Ի մէջ գիշերին լոյս պայծառ ծագեաց ի վերայ սուրբ

2. ք երթար. 3. ձ չորսի աստուծոյ. 6. ք սատանայն ամ դիմաւքն. 7. ք կրճտէր. 11. ք երկրնչի. 12. ք անայ. 14. ձ քրիստոնեա. 15. ք ձեր. | ք ապայ. 18 ք ի ձեռս այ և տն մերոյ յի քի. 19. ք ի քիմս. | ք քրիստոնէից փիւ. ամենեցուն. 20. ք ամքն փիւ. քրիստոնէիցն. 21. ձ ք տրեղին. 23. ք չորսի անթաղ. 24. ք հարկանէին. 27. ք թաթախեցաւ. 29. ք եւ ի գիշերին այնմիկ լոյս.

նշխարաց երանելոյն. և ի վաղիւն ոչ իշխէին խնդրել զսուրբ մարմինն: Բայց ծնողացն և այլ հաւատարիմ արանցն մատեան առ բղեշս քաղաքին և խնդրեցին զմարմինն երանելի մանկանն: Եւ առեալ տարան ի վանք՝ սուրբ 5 Յովակիմայ և Աննայի. և անդէն հանգուցին զսուրբ նշխարքն:

Բայց ի ժամ նահատակութեան էջ լոյս պայծառ ի վերայ սուրբ մարմնոյն և այլ ոչ մեկնեցաւ ի նմանէ. այլ միշտ և հանապազ կայր ի վերայ նորա: Եւ ի ճանա- 10 պարհին երթայր ի վերայ սուրբ նշխարացն, մինչև տա- րեալ եղին ի տապանի: Բայց ի ժամ թաղմանն զարմա- նալի նշան երևեցաւ ի յերկինքն, մերձ արեգական. զի լոյս կամարած և երևէր և խաչ լուսափայլ ամպեղէն եկաց ի վերայ սուրբ մանկանն: Եւ իջեալ հրեշտակք Աստուծոյ 15 ողջագուրէին զսուրբ մարմինն երանելի նոր մարտիրոսին: Եւ ժողովեցան ամենայն քրիստոնեայքն, քահանայք և ժողովորդք, ֆռանգք և հոռոմք, մինչև հրէայք և այլազգիք ի տեսութիւն սուրբ վկային: Եւ սքանչանային ամենեքեան և փառս տային Աստուծոյ: Եւ բազմաց երևեցաւ տեսիլ 20 սքանչելի, որք պատմէին վասն նորա:

Եւ ես անպիտան Վրթանէս՝ տրուպս ի վարդապետաց և յետինս ի քարոզողայ, ականատես եղէ այսոռ ամենայնի և անմաքուր բազկաւ իմով գրկեցի և եղի ի տապանի. և ըստ կարի աղկացեալ մտաց իմոց գրեցի 25 զպատմութիւնս զայս:

1. ք զմարմինն փխ. զսուրբ մարմինն. 3. ք մատեան բղեշին. | ք զմարմինն նոր նահատակին և առեալ. 5. ք ովակիմայ և սք աննայի և անտէն. 6. ք նշխարքն. 8. ք ի նմանէ և ոչ հեռացաւ. ||. ք ի տապանին. 12. ք նշան մի. | զ արեգականն. 13. զ համարձակ. ք կամարած. | ք լուսափայլ ամպեղէն. 14. ք իջեալք այ. հրեշտակք այ. | զ հրեշտակ. 17. ք ֆռանգ. 18. ք սրբոյ. 19. ք վս նահատակութե սրբոն փխ. և փառս ... աստուծոյ. 21. զ վարդապետաց. 24. զ տողտկացեալ. 25. զ լուսնի զայս.

Սոյն վկայաբանութիւնն ունին միայն ձ և ք ձեռագրերը. առաջինը մարերի Բ և մայիսի 15, այս վերնագրով. «Յայտ աւուր վկայ» Պարոն Լոյս նոր նահատակին: Իսկ երկրորդը՝ ք էջ 69 ա—84 ա, այս վերնագրով. «Մարերի Բ, մայիսի ժծ: Այսմաւուր վկայաբանութիւն. պրն. Լոյս նոր նահատակին: Աւրհնեալ է ամենասք. երրորդութիւն. հայր և որդի և ամ. սք. հոգին»:

Զամչեան, Գ. 516 այս վկայի մասին հետեւեալ անդեկութիւնը միայն ունի. «Իսկ ի թուին Ռժձ կամ ըստ այլոց Ջժձ նահատակեցու ի Կաֆա իշխան ոմն Պարոն Լոյս կոչեցեալ, յորոյ վերայ գրեաց ողբ ոտանաւոր Վրթսնէս վարդապետ՝ որ ամփոփեացն զնս. վասն որոյ և ասէ իսկ. «Ես ձեռքս գգուեցի, ' և ի գերեզմանն հանգուցի:» Նոյնպէս Սամուէլ Անեցի, Վաղարշապատ, 1893, էջ 175 գրում է. «Ջժձ. զՊարոն Լոյսն նահատակեցին:»

Երկուսի մէջ էլ սխալ է Ջժձ թուականը. պէտք է ընդունել Ռժձ. նախ որովհետեւ այսպէս են գնում թէ՛ վերի արձակ վկայաբանութիւնը և թէ՛ յաջորդ երեք տաղերը. երկրորդ որովհետեւ Ջժձ չի յարմարում էջ 406 գրուած ամսաթուին, այն է մայիս 15, Համբարձման տօնի յաջորդ հինգշաբթի օրը:

Մայիս ամսոյ տասնուհինկին

Յետ Համբարձման՝ հինգշաբթին.

քանի որ Ջժձ—1467 թուականի Համբարձման տօնի յաջորդ հինգշաբթին մայիս 16-ին է գալիս. իսկ միայն Ռժձ=1567 թուին է որ Համբարձման տօնի յաջորդ հինգշաբթին մայիսի 15-ին է համապատասխանում և հրրորդ, որովհետեւ վկայաբանութեան սկիզբը յիշուած ժամանակակից Սուլթան Սէլիմն է Սէլիմ Բ. որ գահակալեց 1566—1574. միւս Սէլիմները նստան՝ Սէլիմ Ա. 1512—1520 և Սէլիմ Գ. 1789—1808: Ջժձ=1467 թուին Սէլիմ Թագաւոր չկայ. այդ թուին սուլթանական գահի վրայ նստում էր Ֆաթիհ սուլթան Մէհմէդ Բ. (1451—1484):

Վկայաբանութեան հեղինակն է Վրթանէս վարդապետ, յետոյ եպիսկոպոս, Կաֆացի:

Նոյն նահատակ Լոյս Պարոնի մասին են յաջորդ երեք տաղերը:

- Աստուած, Հայր երկնաւոր, զքէն դռնանամ, տէր,
 Որ դու զօրացուցեր ըզքո ծառայն, տէր,
 ԶՊարոն Լոյս նահատակըն սիրեցեր, տէր,
 Որ մարտիրոսացաւ առ քեղ եկեալ. տէր:
- 5 Բազում ազգ և ազինք ըզքեզ օրհնեն, տէր,
 Յորժամ լըսեն զհանդէս քո ծառային, տէր,
 Խընդան, ուրախանան, հոգւոց ցընծան, տէր,
 ԶՊարոն Լոյս նահատակն յորժամ յիշեն. տէր:
- Գովեն ազգ և ազինք ըզքեզ սլատուեն, տէր,
- 10 ԸզՊարոն Լոյս վըկայն յորժամ յիշեն, տէր,
 Զի տասն և ութ ամաց նա զօրացաւ, տէր,
 Յաղթեաց սատանայի և վերացաւ. տէր:
- Դուռըն կենաց Աստուած Յիսուս Քրիստոս, տէր,
 Դու ընտրեցեր այսօր ըզքո ծառայն, տէր,
- 15 Անթառամ պըսակաւ զարդարեցեր, տէր,
 ԶՊարոն Լոյս նոր վըկայն դու կոչեցեր. տէր:
- Երանելի բնութիւն երրորդութիւն, տէր,
 Երկին՝ և երկիր ամէն դու արարեր, տէր,
 Այսօր ըզքո ծառայն զօրացուցեր, տէր,
- 20 Սուրբ Պարոն Լոյս վըկայն դու սիրեցեր. տէր:
- Զօրացաւ Պարոն Լոյսն ի յատենին, տէր,
 Պատասխանի առնէր Հոգւով սըրբով, տէր,
 Յորժամ հարցանէին ոչ երկընչէր, տէր,
 Այլ դաւանէր զԱստուած Յիսուս Քրիստոս. տէր:
- 25 Իսկից փառակից Հօր և Որդոյ, տէր,
 Դու լոյս և ճըշմարիտ կենդանարար, տէր,
 ԸզՊարոն Լոյս վըկայն մեծարեցեր, տէր,
 Յերկրէ յերկինս տարեր և սլատուեցեր. տէր:

- Ընտրեցեր ըզծառայն և սիրեցեր, տէր,
Ընտիր և անուանի զնա արարեր, տէր,
Եւ ի յանօրինաց ազատեցեր, տէր,
Հրեշտակաց հաւասար զնա կացուցեր. տէր:
- 5 Թագաւոր երկնաւոր Յիսուս Քրիստոս, տէր,
Պարօն Լոյս նոր վըկայ քեզ բարեխօս, տէր,
Ըզմեզ դու ազատեա յանօրինաց, տէր,
Բարեաց արժան արա և ողորմեա. տէր:
- Ժամանակի բարւոյ պատահեցաք, տէր,
10 Ուրախութեամբ ձայնիւ ըզքեզ օրհնեմք, տէր,
Սուրբ Պարօն Լոյս վըկայն առ քեզ միջնորդ, տէր,
Ըզմեզ ազատեցէ յամէն չարէ. տէր:
- Ի քէնէ զօրացաւ հաստատեցաւ, տէր,
Անօրինաց յաղթեաց և քաջացաւ, տէր,
15 Սուրբ վըկայն Պարօն Լոյս պարծանք եղաւ. տէր.
-
- Լուսաւորիչն մեր երևեցաւ, տէր,
Պարօն Լուսին ասաց «Մի վախենար, տէր,
Քրիստոս քեզ օգնական և պահապան, տէր,
20 Այլ և ըզքեզ յիշէ հայրն երկնաւոր. տէր:»
- Խաչեալ Քրիստոս Աստուած, զքէն գոհանաւմք, տէր,
Որ նոր ծաղիկ բուսաւ ի քո խաչէն, տէր,
Պայծառ և գեղեցիկ երևեցաւ, տէր,
Նոր վըկայն Պարօն Լոյս քեզ քաղցրացաւ. տէր:
- 25 Ծառայն քո պատուական գեղեցեկացաւ, տէր,
Որպէս դառն անարատ ընծայեցաւ, տէր,
Զի զվարդագոյն արիւննն յերկիր եհեղ,
Մարտիրոս կոչեցաւ և քեզ վըկայ. տէր:
- Կամաւոր պատարագ քեզ մատուցաւ, տէր,
30 Կամաւ յօժարութեամբ ըզքեզ սիրեաց, տէր,
Կենդանարար ձայնիդ հետևեցաւ, տէր,
Կենացն յաւիտենից ժառանգ եղաւ. տէր:

Հաւատաց քո բանիդ բոլոր սըլտէ, տէր,
Հաստատեցաւ յուսով որպէս վրկայ, տէր,
Հայաստանեաց աղգի պարծանք եղաւ, տէր,
Համօրէն ընտրելոցըն դասեցաւ, տէր:

5 Ձայնիւ աւետաւոր զքեզ կոչեցեր, տէր,
Ձայնիդ հետեւեցաւ քո սուրբ ծառայն, տէր,
Զըմեռնացեալ ժամոյս ծաղիկ բուսաւ, տէր,
Որպէս վարդ մանուշակ երևեցաւ, տէր:

Ղամբարափայլ ջահիւք պայծառացաւ, տէր,
10 Ղեկօք ղծով աշխարհիս ցամաք անցաւ, տէր,
Ղեկաւարիդ կենաց հետեւեցաւ, տէր,
Ղօղեալ ընդ այլ սըրբոց հետ վերացաւ, տէր:

Ճանապարհին կենաց հետեւեցաւ, տէր,
Ճըշմարիտ մարտիրոս գըլխատեցաւ, տէր,
15 Ճըշմարտութեան բանին սիրող եղև, տէր,
Ճըշմարտութեան կենաց աւթանացաւ, տէր:

Մանուկըն Պարոն Լոյս դու ընտրեցեր, տէր,
Մանուկ քաջ և յաղթօղ դու արարեր, տէր,
Մանուկ տիօք այսօր զնա կոչեցեր, տէր,
20 Մանկանցն առաջառախ զնա դասեցեր, տէր:

Յաւիտենից Աստուած, զքէն գոհանամք, տէր,
Յաւիտեանս յաւիտենից բարեաց պատճառ, տէր,
Յաւիտենիւ յառաջ զնա ընտրեցեր, տէր,
Յաւիտենից կենաց ժառանգ արարեր, տէր:

25 Նախանձելի սիրով բորբոքեցաւ, տէր,
Նախանձ բարի բուսաւ առ քո ծառայն, տէր,
Նըմանեցաւ սըրբոյն Ստեփանոսի, տէր,
Նըմանեալ Հաբէլի քեզ հաճեցաւ, տէր:

Շնորհօք թաղաւորիդ նա զօրացաւ, տէր,
30 Շնորհօք Հոգւոյդ սըրբոյ պարգևեցեր, տէր,
Շնորհօք պայծառագոյն դեղեցկացաւ, տէր,
Շնորհօք իմաստութեամբ պատասխանեաց, տէր:

28. Ե յարէլի.

- Ուրախութեամբ ձայնիւ երգարանեմք, տէր,
 Ուրախալի դիմօք զուարճանամք, տէր,
 Ուրախութեամբ յիշեմք ըզքո ծառայն, տէր,
 Ուրախացոյց այսօր զօրքն երկնային. տէր:
- 6 Չարչարանօք իւրովք քեզ հաճեցաւ, տէր,
 Չարչարակից եղև, հաղորդեցաւ, տէր,
 Չարաց անօրինաց յաղթահարեաց, տէր,
 Չարեացըն համբերեաց, բարեաց հասաւ. տէր:
- Պըսակակից եղև քո ընտրելոց, տէր,
- 10 Պըսակըն անթառամ դու շնորհեցեր, տէր,
 Պարծանք քրիստոնէից զնա արարեր, տէր,
 Պայծառ ահեղ փառօք զնա հանդուցեր. տէր:
- Ջահազգեստիւք փառօք զարդարեցեր, տէր,
 Ջահիւք և լապտերօք զնա պատուեցեր, տէր,
- 15 Ջըրէն անմահութեան զնա արբուցեր, տէր,
 Ջանիւ իւրով մեծաւ ընդունեցեր. տէր:
- Ռահ կենաց Քըրիստոս, քեզ գոհութիւն, տէր,
 Ռահիդ կենդանութեան հետեւեցաւ, տէր,
 Ռամկական մարդկան որոշեցեր, տէր,
- 20 Ռահին կենաց երկնից արժան արեր. տէր:
- Սիրով փափաղանօք քեզ ցանկացաւ, տէր,
 Սիրով չարչարանադ նա համբերեաց, տէր,
 Սիրով գրլխատեցաւ, կատարեցաւ, տէր,
 Սերովբէին նըման պայծառացաւ. տէր:
- 25 Վըրդանէս վարդապետըն քո ծառայ, տէր,
 Վասըն Պարոն Լուսին զայս բանըս երէ,
 Ով որ յօժար սըրտիւ զայս եղանակէ,
 Թող մէկ բերան մեզի Հայր մեղայ ասէ:
- Տանըս հայաստանեաց մեծ աւետիս է,
 30 Լուսաւորչին ցեղին շատ խընդութիւն է,
 Որ Պարոն Լոյս վըկայն նահատակեր է,
 Եւ ամենայն սըրբոց ընկեր եղեալ է:

- Բամեալ որդւոց մարդկան ընտիր եղեր է,
 Սուրբ Պարոն Լոյս վըկայն փառաւորեր է,
 Վերայ գերեզմանին հանապազ լոյս է,
 Հոգին երկնից խորանըն հանգուցեալ է:
- 5 Յանկացան զօրք երկնից ընդ Պարոն Լուսին,
 Յանկալի օր մահուան սուրբ նահատակին,
 Յընծան և զուարճանան ընտրեալքն առաջին,
 Յընծութեամբ ելանեն ի դիմաց նորին:
- Իիւծեալք մաշեցան որդիք մարդկային,
 10 Իիւծեալք ծուլացան, զբարին ատեցին,
 Ըզ Պարոն Լոյս մանուկն յորժամ որ տեսին,
 Ուրախութեամբ մեծաւ փառաւորեցին:
- Փառք քեզ, Հայր, Որդի և Սուրբ Հոգի, տէր,
 Փառք քեզ, երրեակ անձինք և մի բնութիւն, տէր,
- 15 Փառք զարդարեցեր ըզքո ծառայն, տէր,
 Փառաց պըտուղ տուեր ըզԼոյս Պարոն. տէր:
- Քրիստոս Աստուած, փըրկիչ և ապաւէն, տէր,
 Քեզ դոհութիւն և փառք յամէն լեզուէ, տէր,
 Աղաչանք սըրբոց մեզ ողորմեա, տէր,
- 20 Յաւիտենից կենաց արժան արա. տէր:
- Վասն անուանըդ քո չարչարեցաւ, տէր,
 Վասն սիրոյ քոյին գըլխատեցաւ, տէր,
 Վանեաց ըզթըշնամին և զօրացաւ, տէր,
 Վերացաւ յերկինս և ըզքեզ տեսաւ. տէր:
- 25 Անուն մարտիրոսին սուրբ Պարոն Լոյս է,
 Անուն երգօղ բանիս տէր Վըրթանէս է,
 ՅԱյրարատեան յերկրէն Կաֆա եկեր է,
 Անթիւ աւուր բանիւ զայս ասացեր է:

Սոյն վկայաբանակիւն տաղն ունի միայն Վիեննայի
 Հայոց մատենադարանի ք (—344) ձեռագիրը, էջ 220
 Բ—226 Բ. հմմտ. Տաշեանի ծուցակը, էջ 796 Բ: Տաղի
 օրինակը մեր խնդրանք հաճեցաւ արտագրել և մեզ

II. ք զպարոն լոյս. 16. ք լուսի ըզլոյս. 24. ք զերկինս:

ուղարկել Վիեննայի ձեռագրատան մատենադարանապետ Գեր. Հ. Բ. Պիլէզիկեանը: Տաղի երգիչն է Վրթանէս Եպիսկոպոս Կաֆացի՝ նախորդ արձակ վկայաբանութեան հեղինակը:

Տաղ Պարոն Լոռու նահատակին լաւացեալ ի Վրդամէս փարդապետն:

Հայաստանեաց հազար թըվին
Եւ տասնուվեց աւելորդին՝
5 Քաջ նահատակ մի ընտրեցաւ
Աստուածաշէն Կաֆայ քաղբին:

Սուրբ Պարոն Լոյս անուն նորին,
Շառաւիղէ Հայոց զարմին,
Դաւանութեամբ Լուսաւորչին
10 Եւ Քրիստոսի արեանքն գին:

Եւ իւր ծընօղքն էին բարի,
Աստուածասէր և հոգելի,
Ամենեցուն յոյժ պիտանի,
Աստուածատուր անուն կոչի:

15 Ինքն էր ամաց տասն և ութից,
Երբ անօրէնքն բըռնեցին,
Տարան առջի դատաւորին
Թէ «Տաճկացաւ սա եռանդին»:

1. 1 նահատակին. | վերնագիրը m ձեռագրի մէջ այսպէս է՝ «Տաղ Պարոն լուսին է յածաշէն կաֆայ քաղաք նահատակեայ». 3. m թվին. 6, m քաֆայ. 8. | չառաւիղայ. | 1 ազգին. 10. 1 արեան գընդին. 15. 1 ութի. 16. 1 անօրէնքն բմբռնեցին. 18. m տաճկացեր. | 1 սայ:

Նա դատաւորն ըզնա հարցաւ
Թէ լի՞նչ կասես վասն այն բանիս,
«Դու տաճկացերես կեղլովին.
Լէ՛ր չես հաւնիր մեր օրէնքին»:

5 Սուտ վրկաներն յառաջ եկին,
Կանգնան դիմաց դատաւորին
Թէ «Մենք վրկայ եմք այս բանին,
Որ հաւատաց մեր օրէնքին»:

Յորժամ հարցան Պարոն Լուսին,
10 Երանելի նահատակին՝
Պայծառացաւ գէ՛մքըն նորին՝
Որպէս սըրբոյն Ստեփանոսին:

Արիաբար պատասխանեաց
Անօրինաց հրապարակին
15 Թէ «Ես ծառայ եմ Քրիստոսին՝
Դաւանութեամբ Լուսաւորչին»:

Նա անօրէնքն կատաղեցան
Քան զչար դաճան այլ աւելի.
Եւ զատամունս կըրճըռէին
20 Ի վերայ սուրբ անմեղ դառին:

Սուրբ Պարոն Լոյսըն զօրացաւ,
Պատասխանի առնէր նոցին,
Ոչ երկընչէր ի նոցանէ,
Վառեալ էր սէրն աստուածային:

25 Անթիւ Տաճիկ ժողովեցան,
Սուրբ Պարոն Լոյսն ի մէջ առին,
Ոմանք ըզդլուխըն ծեծէին,
Ոմանք զերեսըն կըռփէին:

1. 1 նայ. | m եհարց. 3. m տաճկացել. | 1 կիզլովին. 4. 1 յէր. | m
հաւատին փիւ. օրէնքին. 5. m վրկայներն. | m առաջ. 7. 1 բանիս.
12. 1 ստեփաննոսին. 14. m անօրինացն. 15. m ծառ փիւ. ծառայ. | 1 քի.
17. 1 նայ. | m կատղեցան. 18. 1 քանց չար. 19. 1 կրճտեցին. 21. 1
լուսըն. 26. 1 լուսն. 27. m զգլուխըն: | m ծէծէին. 28. 1 զերեսն.
| m կռփէին. 1 թքանէին.

Հինկ յունվարի ծրագալուցին
Սուրբ Պարոն Լոյսըն բըռնեցին.
Մինչ ի մայիս տաան ու հընկին
Բանտ և զընտան զնա պահեցին:

- 5 Բազում անդամ զնա հարցուցին,
Պէս պէս պարգեք խոստանային.
Ո՛չ հաւանէր ամենեին,
Զի նմա բնակեալ էր Սուրբ Հոգին:

- Ետ Տաճկըներ ժողովեցին,
10 Ինացին ի դուռըն Պարոնին,
Ասեն. «Պարտ է տաճկըցընեա,
«Թէ սիրելի ես Մահմատին»:

- Երբ Պարոն Լուսն յառաջ բերին՝
Դէմքն էր պայծառ զէտ արևին,
15 Նա աներկիւղ պատասխանեաց
Թէ «Ես ծառայ եմ Քրիստոսին»:

- Ետ զանազան պարգեք տային,
Բընաւ շարժել ոչ կարացին,
Յետոյ տանջանք ըսպառնացան.
20 Եւ ոչ այնու զնա յաղթեցին:
Իշխանն ասաց Պարոն Լուսին.
«Ե՛կ հաւանիր մեր օրէնքին.
«Թէ չէ՝ կուտամ ըզքեղ դահճին,
«Որ կու մատնէ ըզքեղ սըրին»:

- 25 Սուրբ Պարոն Լուսըն զօրացաւ,
Զի բընակեալ էր Սուրբ Հոգին,

1. m ունվարի. | 1 ճրագալուծին. 2. Լուսն. | 1 ըմբռնեցին. 3. m ժ ու ե ին. 4. Լուսն. 8. 1 յունի նմա. 9. m ժողովացան. 10. 1 գընացին. | m ի դուռն. | m պարոնին չասին. 12. m մեր գընտին փխ. մահմատին. 13. m յերբ. | m առաջ. 14. m դէմքըն փխ. դէմքն էր. 15. 1 նայ. 17. m ասին փխ. տային. 13. m բնաւ. | 1 չկարացին փխ. ոչ կարացին. 20. 1 այնով այլ փխ. այնու զնա. 22. 1 հավանիր. 23. m զքեզ. | m դահճին. 24. m սրին. 25. m յունի սուրբ պարոն...սուրբ կըտակին, այն ե ող 25-2.

Որպէս Փրկիչըն մեր ասաց
Յառաջագոյն սուրբ Կրտակին։

Պարոնն ասաց Տաճկըներուն
Թէ «Հարբած էք ամենեկին.

5 «Տարէ՛ք դըրէք բանտըն ներքին՝
«Մինչև ի վաղն առաւօտին»։

Պիղծ անօրէնք խորհուրդ արին՝
Ասեն. «Երթանք մօտ ի մուֆթին»։

Գնացին ասին դանըշմանին

10 Թէ «Ճարըն դու ես այս բանին»։

Պատասխանի ետ ամբոխին
Թէ «Իմ գըլուխն ի յայդ ճանփին,
«Թէ չի՛ դառնայ ի Գրիստոսէ,
«Ես ըսպանեմ ի հանդիսին»։

15 «Մի երկընչիք ամենեկին,
«Գնացէ՛ք բերէք իմ առաջին,
«Ես հարցանեմ պատասխանին՝
«Մի՛թէ լինի որ հաւանի»։

Գնացին բերին առջև մուֆթին
20 Սուրբ Պարոն Լոյս զաւակ բարին։
Նա խընդութեամբ յառաջ երթայր.
Որպէս փեսայ յառագաստին։

Պատասխանի ետ չար մուֆթին
Երանելի Պարոն Լուսին,

25 Թէ «Ե՛կ դարձիր քո՞ հաւատոյդ,
«Եւ հաւանիր մեր օրէնքին»։

1. ի փրկիչըն. 4. ի է փխ. էք. 5. ու դրէք. ի ու բանդըն. 7. ու պիղծ-
| ու գատաւորն փխ. անօրէնք. 8. ի ի մուֆթին. 9. ի դանիշմընին.
II. ու պատասխանին. 12. ի գըլուխս. ու գլուխն. | ու ի այտ. 13. ու
նա. փխ. ի. 14. ի սպանանեմ. 15. ի երկնչիք. | ու ամենեքին. 16. ու
գընացէք. 17. ի պատասխանի. 19. ու գընացին. | ի մուֆտուն. 21. ի
նայ. | ու խնդութբ. | ու սուղ. 22. ու փեսա. | ու առագաստին.
23. ի պիղծ անաւրէնք խորհուրդ արին փխ. պատասխանի ետ չար
մուֆթին. 25. ու հաւատոյդ.

«Լիզքեզ պատուեմք զերդ մեր որդին,
«Լիզքեզ յիշեմք ի յուրբաթին.
«Թէ չհաւանիս դու մեր բանին՝
«Լիզքեզ կուտանք ի կեր սրբին»:

- 5 Յերբ Պարոն Լոյսըն զայս լըսեց՝
Ո՛չ վախեցաւ ամենեւին,
Զի նմա բնակեալ էր Սուրբ Հոգին՝
Տաճար կազմեալ Երկնաւորին:

- Արիաբար զբերանն իրաց,
10 Պատասխանեաց ի հանդիսին
Թէ «Ես ծառայ եմ Քրիստոսի,
«Զե՛մ հնազանդիր ձեր օրէնքին»:

Յայնժամ ապտակ էած մուֆթին
Յերեսըն սուրբ Պարոն Լուսին.

- 15 Այլ առաւել պայծառացաւ
Յերեսըն սուրբ նահատակին:

Ասին. «Լիզքեզ կրակով կայրեմք»:
Ասաց. «Ես տամ գինըն փայտին»:
Ասին. «Սրբով կըսպանանեմք»:
20 Ասաց. «Յօժար է իմ հոգին»:

Պարձեալ տարան տունըն Գընտին,
Ուր սոխտաներըն բնակէին՝
Բարձր ձայնիւ բողոքէին,
Աղաղակաւ որոտային:

- 25 Բարի ծընօղքըն լըսեցին,
Թէ Պարոն Լոյսն ըմբռնեցին՝

1. m Չգրեզ. | 1 գէտ փխ. գերդ. 2. m յիշեմ. | m ի ուրբաթին.
3. m չի հաւնիս. | m մեր օրէնքին փխ. դու մեր բանին. 4. m զքեզ.
| m կուտամք. | m սրին. 5. l լուսըն. | m լսեց. 7. l նմայ. 8. m յիշեմ-
նաւորին. 9. m պատասխանեաց փխ. զբերանն իրաց. 10. m զբերանն
իրաց փխ. պատասխանեաց. 13. l մուֆթին. 14. m երեսըն. 17. l կայ-
րենք. 18. m Թէ ես. 19. m կուրսպանեմք. 20. m աւտար. | l հոգիս.
21. l տուն. m տունն. | l կըստակին փխ. գընտին. 22. m սոխտաներն.
| m բընակէին. 23. m բարձրայնայնիւ. l բարձր ձայնիւ. | l փող-
լքէին. m բողոքէին. 24. m որոտային.

Աղաղակաւ դուրս վազեցին,
 Լալով գնացին ի այն տեղին:

Յայնժամ ծննդքն վարեցին,
 Ըզբրիստոնեայքն հալածեցին:

5 Մեծ տըրտմութիւն եղև քաղքին,
 Որ արտասուէ գետեր հանին:

Դարձեալ տարան բանտըն դըրին,
 Մահու վըճիւ նըմա հատին,
 Մինչ ի մայիս տասնուհընկին՝

10 Ապա սըրով գըլիստեցին:

Կատարեցաւ մեծ նահատակ,
 Սուրբ Պարոն Լոյս արդար հոգին,
 Մայիս ամսոյ տասնուհընկին,
 Յետ Համբարձման հինկչաբաթին:

15 Սուրբ Պարոն Լոյս, քեզ երանի
 Եւ քո ծնողացն որ են մարմնի:
 Դու Քրիստոսի վըկայ եղեր,
 Պարծանք եղար Հայոց ազգին:

Քեզ երանի, Կաֆայ քաղաք,
 20 Որ նոր նըչան քեզ երևի:
 Քո քահանայքն ժողովին,
 Տօնեն ըզտօն Պարոն Լուսին:

Սուրբ Պարոն Լուս, դու դովելի,
 Քրիստոնէից համաղարմի,
 25 Պարծանք եղար դու աշխարհի,
 Եւս առաւել Կաֆայ քաղքին:

2. 1 ի յատենին փի. ի այն տեղին. 3. m գծնողքն. 4. m ըզբրիստոնեայքն. | m հալածին. 5. m եղաւ. 6. m արտասուօք. 7. m բանդըն. 8. m վիճիւ. | m նմա. 10. m ապայ. | m գլիստեցին. 14. m ետ. 15. | լուս. 16. m լուսի եւ. | m ծնողացդ. | m որք փի. որ են. 17. m եղար. 20. m նորայէն փի. նոր նըչան. 22. m զտօն. 23. m մեռագրի մէջ լիան այս (սուրբ պարոն լուս, դու գովելի) եւ յայտդ ուրք սնեղ.

Սուրբ Պարոն Լուս, նոր մարտիրոս,
Եւ նոր վըկայ դու Քրիստոսի,
Երկինք երկիր ուրախացան,
Ըզբեզ գովեն ամենեքեան:

- 5 Գունդք հրեշտակաց ուրախացան,
Ըզբեզ յիշեն ամենեքեան,
Երկնից երկիր իջանէին,
Ըզբեզ տանին յեկեղեցին:

- Ուրախանայ Հայրն վերին,
10 Որ վասն արեանն ի հանդիսին.
Դասք հրեշտակացն ժողովին՝
Ըզբեզ պատուեն ի մէջ նոցին:

- Դասք Սրբոցն՝ ժողովին,
Ուրախանան ի միասին,
15 Կանգնին դիմաց Պարոն Լուսին,
Տարին փառօք յերկրէ յերկին:

- Այսօր ցընծան զօրք երկնային,
Այսօր խընդան դասք մարդկային,
Օրհնեն զԱստուած զՀայրն երկնային՝
20 Վասըն սրբոյ նոր վըկային:

Այս մըթացեալ ժամանակիս
Դու լոյս եղար մէջ աշխարհի
Եւ սառնացեալ ձմերայնի՝
Վարդ և շուշան մէջ պարտիզին:

- 25 Քեզ աղաչեմք ամենեքեան,
Ո՛վ նոր վըկայ, պայծառ այդի,
Սուրբ Յովաննու նրմանեցար,
Գլխատեցար նրման նըմին:
Դու նմանեցար սուրբ վըկային
30 Նախայվը

Մի մոռանար երգող բանիս՝
 ըզկարգանէս անպէտ հոգին,
 Երգարդապետն Հայոց ազգին,
 Եպիսկոպոսն Կաֆային:

Քրիստոս Աստուած, քեզ գոհութիւն,
 Որ դու տվեր համբերութիւն.
 Արդ ողորմեան զսա երգողին,
 10 Այլ և գրողին, ընթերցողին:

Քրիստոս Աստուած, Տէր յերկնային,
 Դու ընտրեցեր զքո սիրելին.
 Արդ ողորմեան ամենեցուն՝
 Աղաչանգր քո ծառային:

15 Ով զՊարոն Լոյս վըկայն յիշէ
 Եւ կամ նըվէր տացէ նորին՝
 Քրիստոս յիշէ զինքն բարին,
 Եւ իւր ամէն բանն աջողի:

Այս վկայաբանական տաղն ունին 1 և m ձեռա-
 գիրները, 1 էջ 91 ա—93 բ, m էջ 109 ա—115 բ. եր-
 կուսն էլ միջեց կամ վերջեց պակաս: Տաղի հեղինակն
 է նախորդ երկու գրութիւններէ՝ արձակ վկայաբա-
 նութեան և վկայաբանական տաղի հեղինակը՝ Վրթա-
 նէս եպիսկոպոս Կաֆացի:

3. m վերսկսում է մի մոռանար ճնից. 10. m գրողին. | m ընթերցո-
 ղին. 18. m ձեռագրի յաւորդ քերք պատնծ կ', բայց այնպէս է բուռն քե-
 ռագն այստեղ էլ վերջանում է:

Տաղ ի վերայ Պարոն Լոյս անհատական Կաֆայեցոյ
ի Թոռմայ գրոց ուղղակիօրէն ոգեւոյ՝ խիստ ազնիւ եւ
սխալմանի:

Օրհնեալ Հայր երկնաւոր, Աստուած անքննին,
Էակից փառակից միածին Որդին,
Որ ետ կարողութիւն քաջ նահատակին՝
Պարոն Լոյս վրկային՝ սուրբ մարտիրոսին:

6 Հայրն երկնաւոր ծագեաց ի սիրտն նորին,
Որ քաջացաւ դիմացն բռնաւորին՝
Յաղթեաց անօրինաց և սատանային՝
Սուրբ վրկայն Պարոն Լոյս՝ ծառայն Քրիստոսին:

10 Որպէս գարնան ծաղիկն որ երևեսցին՝
Պարոն Լոյս սուրբ վրկայն ի մէջ Քաֆային,
Օրհնեմք ըզբեզ, Աստուած, ի խորոց սրբոյ,
Որ Դու զօրացուցիր զծառայն քո բարի:

Քովեմք ըզբեզ, վրկայ Տեառնն Յիսուսի,
Պարոն Լոյս նահատակը քաջ և արի,
15 Նըման ես դու հաւու քաղցրաձայն ձագի,
Որ միշտ դու բարբառիս ի սէրն Յիսուսի:

Քեզ գոհութիւն տամ ես, Աստուած ամենի,
Փառաւորեմք ըզբեզ միածին Որդի,
Որ ընկալաւ զվրկայս ի ժամանակի՝
20 Պարոն Լոյս նահատակը քաջ և արի:

Զարին քո գեղեցիկ հեղեր ի յերկրի,
Արեամք ներկեալ եղար ի սէրն անմահի,

Դու միշտ փառաւորիս աջոյն հայրենի,
Սուրբ Պարոն Լոյս վըկայ՝ անունըդ բարի:

Ձըմեռն էր ժամանակն՝ երբ ըմբռնեցին,
Տարան զնա հարցուցին չար դատաւորին:
5 Նա աներկիւղ երեւո ըզպատասխանին,
Դաւանեցաւ զՔրիստոս միածին Որդին:

Պարոն Լոյս նահատակըդ զարմանալին,
Որ նահատակեցար ի մէջ Կաֆային,
Յընծայ Հայրըն վերին և ուրախ լինին,
10 Որ քաղցրացար դիմացըն բռնաւորին:

Գեռաբուսիկ ծաղիկ և քաղցր աղանձի,
Պարոն Լոյս մարտիրոսըդ քաջ և արի,
Որ դու զարմացուցիր զազգ քրիստոնէի
եւ մարտիրոսացար ի մէջ Կաֆայի:

15 Դու վառեցար հոգով ի սէրն անմահի,
Չարչարեցար՝ և եղար վըկայ Քրիստոսի,
Մանուկ սուրբ Պարոն Լոյս՝ պարծանք աշխարհի,
եւ վարդապօղն արիւնդ քո հեղաւ յերկրի:

Որպէս ըզդառն անմեղ ըզքեզ զենեցին,
20 եւ դուն ուրախ էիր ի զենման քոյին:
Յընծան այսօր հրեշտակք և ուրախ լինին,
Օրհնեն ըզԱրարիչն Աստուածն անքըննին:

Գունդք հրեշտակացն այսօր ըզքեզ գովէին,
եւ պար առեալ ըզքեզ եղանակէին:

25 Պարոն Լոյս սուրբ վըկայ, բարբառ քաղցրագին,
Ուրախ էին՝ և օժար կատարման քոյին:

Յընծան սուրբ մարտիրոսքն և ուրախ լինին,
Հըրճուին սուրբ մարգարէքն և պայծառացին,
Որ խառնեցար կամաւ ի յերամ նոցին,
30 Մարտիրոս կոչեցար ի մէջ Կաֆային:

22. k ըզգաւար/չն.

Մանուկ քաղցրատեսակ և զարմանալի,
Դու մարտիրոս կոչիս ազգիս Հայ զարմի,
Արթուն անուն բարի սըրբոյն Գրիգորի,
Որ եկեալ երազիդ և էր ընդ քեզի:

- 5 Ասաց. «Մի վախենար, իմ քաջ սիրելի,
«Եկի ես որ օգնեմ մարտ պատերազմի,
«Եւ մարտիրոս լինիս ազգիս իմ բարի,
«Եւ Լոյս դու անուանիս ի մէջ Կաֆայի»:

Փառք քեզ, Քրիստոս Աստուած, Տէր ամենայնի,

- 10 Որ ի ձըմեռնացեալ յուրտ ժամանակի
Թուսուցեր հոտ անուշ՝ վարդըս պատուելի,
Եւ դու հոտոտեցար ի հոտ անուշի:

- Էակից միածին Որդին քաղցրացաւ,
Եւ ի սուրբ Պարոն Լոյսըն իւր դըլթացաւ,
15 Որ ետ կարողութիւն և նա զօրայցաւ,
Յաղթեաց ըղթըշնամին և պայծառացաւ:

- Ի թուականիս Հայոց ի հաղար ամի
Եւ տաանեւեցն եղեալ ի յաւելորդին՝
Գըլխատեցար մայիսի տաան և հընգին,
20 Տարան զքեզ հանդուցին ի սուրբ Աննային:

Վըրդանէս վարդապետ և անուն բարի,
Թող դու պայծառ կենաս ի մէջ աշխարհի,
Որ ես առի հրաման և զտաղս ասացի,
Թումայ խիստ մեղաւոր ի յայսմ աշխարհի:

- 25 Արդ աղաչեմ ըզքեզ, սուրբ վըկայ բարի,
Որ բարեխօս լինիս զայս բանս ասողի՝
Մեղապարտ թումայի և անպիտանի,
Եւ բարեխօս լինիս համայն աշխարհի:

Այս վկայաբանական տաղն ունի միայն և ձե-
ռագիւրը, էջ 87 բ—88 բ: Տաղի հեղինակը՝ ինչպէս
վերնագիւրն ու վերջին երկու տները ցոյց են տալիս՝
նախորդ Վրթանէս եպիսկոպոսի աշակերտը Թումայ
Կաֆացին է:

ՄԱՐԳԱՐԻՄԱՆ ՍՈՐԿԱՆԻՔԻ ԵՒ ՅԱՆՈՐՄԱՆ ԹՈՒՐԿԱՌԻՆՅԱՆ

† ՌԻԹ = 1580 սեպտ. 6

Օրհնեալ մարդասիրութիւնն Աստուծոյ, որ յամենայն
 ժամանակս ոչ առնու անտես զհաւատացեալ հօտս իւր,
 բաշխելով զշնորհս Հոգւոյն սրբոյ: Եւ հայրական գթով խնամէ
 զարարածս իւր՝ և ոչ նախատէ, այլ ձրի տայ խնդրողացն, և
 6 բուռուցանէ զանազան ծաղիկս անուշահոտս: Ոչ թէ ի ժա-
 մանակս գարնանայինս, այլ ի ռառնասառոյց և ի սպառել
 ամենայն պտղաբերութեան ժամանակացս, որ այժմ
 տեսանիւր, որ երևեցան ի ժամանակս յետինս՝ այս երկու
 բանաւոր և անուշահոտ ծաղկունքս, ի վերջի սառնացեալ
 10 և ձմեռնային եղանակիս, որ բարձրացան նահատակու-
 թեամբն իւրեանց, և անուշահոտ առաքինութեամբն ուրա-
 խացուցին զհրեշտակս ի յերկինս, և եղեն ախորժ կամացն
 Աստուծոյ, և են պարծանք քրիստոնէից:

Ի թուականիս Հայոց ՌԻԹ, ի սեպտեմբեր ամսոյ ի 2,
 15 ի թաղաւորութեանն Տաճկաց խոնթբար փառշահին՝ որ
 Սուլթան Մուրատ ասի՝ որ նստէր ի Բիւզանդիայ, որ է
 Կոստանդնուպօլիս, զոր Ըստմպօլ ասեն: Որ և յայսմ
 ամի բազում զօրս առաքեաց ի Պարսկաստան. և գնա-
 ցեալ պաշարեցին զերկիրն ամենայն՝ զքաղաք և զգաւառ.

7. ի ա, ժրմ. 14. ի ի թվկնիս.

էառ և զմեծ քաղաքն Տփլիս. և հասեալ ի Շրուանա-
տունն և աւերեցին զբազում երկիր՝ և զամենեւեւսն
ի սուր սուսերի մաշեցին. և ի քրիստոնէից բազում և
անթիւ գերի վարեցին. առին և զՓայտակարան քաղաքն
5 և զԼարս քաղաք՝ որ ի վաղուց ժամանակաց աւերակ էր
շինեցին. առին զԽոյ և զՍալամաստ իւր երկրոյն. զոմանս
սրոյ ճարակ տուին, և զբազումս գերեցին, զայր և զկին,
զմեծ և զփոքր, զաղջկունս և զանմեղ տղայս ի քրիստո-
նէից. և այլ բազում ոճիրս գործեցին, զոր ոչ կարէ ոք
10 ընդ գրով արկանել կամ լեզուով ճառել զդառնութիւն
և զնեղութիւն ժամանակիս: Եւ ոչ թէ մի ամ գործեցաւ
ոճիրս այս, այլ Գ-Դ տարի այսպէս վրդովումն եղև. աշ-
խարհիս:

Եւ ի վերայ այսր ամենայնի՝ յաւել թագաւորն խոնթ-
15 քար և խստացոյց զսիրտ իւր թէ մի քրիստոնէիցն, որ
ընդ ձեռամբ իւրով էր, և եհան հրաման սաստիկ յայնմ
ամի ի ձմեռնային եղանակին, և բարձին ի գլխոց քրիս-
տոնէից զխոյր որ է փակեղ. և եղին ի գլուխ քրիստո-
նէից սեաւ գտակ զոր զգենուն աղգն Լատին. և այլ ազգի
20 ազգի փորձութիւնս և չարիս զոր ոչ պատմի. զի մեղք
մեր բազմացան. եւ հրաման թագաւորին սաստկացաւ
ըստ մարդարէին որ ասէ թէ Այս ամենայն եկն ի վերայ
մեր վասն մեղաց մերոց. ոչ թէ մէկ քաղաքի կամ մէկ
գաւառի եղև հրամանս այս, այլ ի Բիւզանդիոյ մինչև ի
25 Տիգրանակերտ՝ լայնանիստ երկրով և գաւառով, զգեցան
ամենայն քրիստոնեայքն ի սուգ թագաւորութեան նորա:
Եւ այս՝ ոչ ի կամաց թագաւորաց լինի, այլ ի կամացն
Աստուծոյ՝ և ի մեղաց մերոց. և աստ կրկին կատարեցաւ
մարգարէութիւն Նսայեայ թէ «Դիւսոց ձերոց կնդութիւն
30 վասն հպարտութեան և գոռոզութեան մերոյ և ցոփա-
գնացութեանն»: Մի՛ թէ այց առնէ Տէր Աստուած վասն
ծառայից իւրոց. և որ տառապեցոյց՝ նոյն և ինքն ողոր-

1. ի տպխիս. 7. ի տրւին. 10. ի զգառն. 16. ի հրաման. 23. ի կամ
ա. 30. ի հպարտութիւն.

մեացի և ազատեսցէ զբանաւոր հօտս իւր ի գէլ դաղանացեալ թագաւորացն նետողաց ազգին և բառնայ զթագաւորութիւն նոցա ի մէնջ. ամէն:

2 Զի այս միջոց երկիրս ամենայն հեծելակոխ եղեալ և աւերեալ և պակասեալ բերդք երկրին ի սմբակաց՝ որ եղև զլուծիւն հացին և ամենայն պտղոց՝ ոչ սակաւ. բայց երկիրն Օսիոյ լի էր հացիւ. ի տուրս Աստուածային ողորմութեանցն. այս լիութիւնս եղև պատճառ նահատակութեանց սոցա: Զոր ասացից կարճ ի կարճոյ տկար մտօք 10 իմով՝ զպատմութիւն քաջ և արի նահատակացն և Մարգարայ սարկաւադին և զՇահրմանին:

Այս պատուելի վկայքս էին յձսիս երկրէն՝ բուն ազգաւ քրիստոնեայք, օրինօք սուրբ Լուսաւորչին. և է Ոսիտ երկիրն ի Միջագետս Ասորոց, ի մէջ Տիգրանակերտոյ և Մերդնայ և Եդեսիոյ, ի հռչակաւոր գեղջէն Թուրգուրանայ. ի սոցա երկիրն կայր անիրաւ դատաւոր մի, Մահմետ անուն. տեսեալ զբեր երկրին Թուրգուրանայ՝ զի բազում և անպակաս էր եկեալ ցորեան նոցա. և մախայր ընդ միտս իւր ազահութեամբ, թէ որպէս յա- 20 փշտակեսցէ ի նոցանէ անիրաւ հասս կամ գահեկանս՝ աւելի քան զհրամայեալն. Կոչեաց զտանուտեարսն գեղջին և էառ հնարիւք ի նոցանէ գահեկանս ի փոխ՝ և յետոյ յայտնի արար զազահութիւնն իւր ասելով՝ թէ «Այսչափ ցորեան է տուել ձեզ Աստուած. պարտ է ձեզ ինձ բաժին 25 տալ»:

Ասեն տանուտեարքն միաբան՝ թէ «Զինչ որ դրեալ կայ քեզ ի կայսերէն, զայն պահանջիր ի մեզանէ՝ աւելեօք դեռ ևս առ. և պակաս մի առնուր»:

Յորժամ լուաւ դատաւորն զայն՝ բարկացաւ յոյժ. 30 և սկսաւ հայհոյել և անիրաւութեամբ առնել ի գիւղն. և օր քան զօր աւելի նենդէր տանուտեարացն և գեղջն առ հասարակ: Տեսեալ զանիրաւութիւն դատաւորին՝ և

5. ի ի սրմպակաց. 7. ի օսիտ. 12. ի վրկայքս. 15. ի ի յռչակաւոր. 19. ի յափրչտակեսցէ. 26. ի գրրեալ.

առաքեցին առ զօրագլուխն ի Կարս քաղաք, զի բազում զօրօք եկեալ էր ի կայսերէն և հասեալ ի Թէոդուպօլիս, զի երթիցէ ի պատերազմն: Եւ բերին հուբօք և հրաման առ դատաւորն, թէ «Ձինչ հրամայեալ է քեզ կայսրն՝ զայն
5 առ. այլ աւելի մի առնուր ի դոցանէ»:

Իբրեւ զայն հրամանն տեսաւ որ բերեալ էին քրիստոնեայքն, այլագունեցաւ երեսն նորա, և դարան գործեաց ի սրտի իւրում. և ել գնաց ի Տիգրանակերտն ի Յամիթ՝ առ Յամթայ դատաւորն, զի նա մեծ էր քան
10 զինքն: Եւ իմացեալ քրիստոնէիցն՝ գնացին զկնի նորա, զի մինն գութեամբ դարան գործեսցէ նոցա: Եւ յորժամ ետես դատաւորն զնոսա՝ որ եկեալ էին, ետ ըմբռնել զնոսա, և դնել կապանօք ի բանտի: Եւ եգիտ իւրն համախոհք ի քաղաքին. և մտին առ մեծ զատին Յամթայ.
15 և ի ծածուկ խորհուրդ արարին քրիստոնէիցն՝ զի զոմանս ի նոցանէ հրով այրեսցեն:

Եւ բերին երկու ոչինչ գռեհիկ Թուրք՝ որք ետուն սուտ վկայութիւն, թէ «Սոքա զմեր մեծն և զգաւաստանն հայհոյեցին»: Փառք Աստուծոյ ներողութեանն՝ որ այնչափ
20 համբերող է Աստուած, որ ոչ էած հրացան անձրև և սատակեաց զնոսա, որ ետուն սուտ վկայութիւն: Եւ դատաւորն գրեաց զայն, և առաքեաց առ տանուտէր փաշային, զի այրեսցէ զնոսա. զի այն ժամանակն որ գործեցաւ, փաշայն որ տիրէր Յամթայ՝ ոչ էր ի քաղաքն, այլ գնացեալ
25 էր ի պատերազմն: Եւ իշխէր քաղաքին Մուստաֆայ տանուտէրն իւր:

Եւ յորժամ այրելոյ հրաման երես դատաւորն՝ յայնժամ դուքսն և մեծամեծք քաղաքին ուրախացան, զի այրելոյ հրաման եղև: Եւ յորժամ երեկոյացաւ օրն այն՝
30 յայնժամ եմուտ բանտապանն ի բանդն՝ և սաստկագին ձայնիւ գոչեաց՝ թէ «Մարգարէն և Շահրմանն որ է ի միջի ձերում» զի տանուտրայքն տասն էին ըմբռնեալք ի Թուր-

10. ի զինքրն. 16. ի այրեսցին. 25. ի ի պատերազմն. 29. ի երեկոցացաւ.

գուրանայ, և կապեալք ի մետաղս. վասն որոյ բաժանեաց
գերկուան ի նոցանէ՝ զՄարգարէն և զՇահրմանն. և սկսաւ
կողոպտել զնոսա. էառ զմատանին ի ձեռացն. և եհար
ապտակ յերեսս նոցա. և էարկ զձեռն ի ծոցս նոցա և
5 էառ զդահեկանս զոր եգիտ ի ծոցս նոցա. եւ ահացու-
ցանելով զնոսա՝ ասէր. «Եթէ ուրանայք զՔրիստոս Աստ-
ուածն ձեր զոր հաւատայք, և դառնայք ի կրօնս Մահմե-
տի՝ զերծանիք ի տանջանացս. եւ թէ ոչ հաւանիք՝ չարա-
չար մահուամբ մեռանիք հրով»:

10 Եւ յորժամ լուեալ զայս ամենայն ի բանդապետէն՝
զարհուրեցան և ահ կալաւ զնոսա. եւ նոյնժամայն զօ-
րացեալ Մարգարայ սարկաւազն զօրութեամբն Քրիստոսի,
և ասաց ընկերացն. «Մի երկնչիք, եղբարք, զի ես և Շահ-
րմանն միայն վկայելոց եմք, և դուք զերծանիք: Այլ աղօթս
15 արարէք վասն մերս»:

Եւ ինքն սկսաւ սաղմոսել և վճարեաց զձ եւ Մ սաղ-
մոսն. և աղօթեցին երկոքեանն մինչև ցառաւօտն. և յա-
ռաւօտունն զարթուցին զընկերս իւրեանց և ասացին.
«Արիք, եղբարք և սիրելիք, յաղօթո կամք, զի այլ ոչ տե-
20 սանեմք մարմնաւոր աչօք զմիմեանս»: Եւ սկսան աղօթել՝
մինչ որ լուսացաւ. և սակաւիկ մի նստեալ զմիմեանս մխի-
թարէին.

Յանկարծակի հարին զդուռն բանդին՝ արեանարբու
չար զինուորքն, և մտեալ ի բանդն՝ կապեցին զսուրբ
25 վկայքն՝ զՄարգարայ սարկաւազն և զՇահրմանն. եւ արկին
շղթայս ի պարանոցս նոցա. և բրօք և սուսերօք առեալ
տանէին զնոսա. եւ շրջապատեալ էին զնոսա արեանարբու
չար ազգն Մահմետականքն, հազարք և բիւրք, որպէս
հրէից ազգն զՔրիստոս. եւ ասէ թէ «Ուրացիք զՔրիստոս
30 Աստուած, և դարձարձք ի յօրէնքն մեր, և աղատիք
ի տանջանացս»:

Իսկ նոքա վառեալ էին ի սէրն աստուածային, զահն

21. ի նըստեալ. 24. ի մըտեալ. 25. ի վկայքն. 26. ի շղթայս.
28. ի մահմետականքն. 29. ի ըզբս.

- և զերկիւղն և զսպառնալիք զինուորացն և զմեծամեծացն յոչինչ համարէին. և դիմէին ի յայրումն հրոյ՝ որպէս թէ ոք երթիցէ ի հարսանիս. և տանէին սակաւիկ մի ի ճանապարհ և դադարեցուցանէին զնոսա, և դարձեալ խոստանային պարգևս և մեծութիւնս, զի հաւանեցին օրինաց նոցա, և փրկեցին ի տանջանաց։ Եւ նոքա լի էին Հոգոյն սրբով. ոչ պարգևացն հաւանեցան, և ոչ մեծութիւնն յանձն առին. զամենայն ինչ որ յաշխարհի կայր՝ ոչինչ համարեցան, և ասէին թէ՝ «Մեր յոյսն Քրիստոս Աստուած է՝ որ տայ մեզ զպարգևս և զմեծութիւնն յաւիտեանական՝ որ ոչ սպառի։ Եւ Քրիստոս Աստուածն մեր զոր մեք հաւատամք՝ ընդ ուրացողսն ասէ. «Երթաք յինէն, անիծեալք, ի հուրն յաւիտենից»։ և մեք որ հաւատացեալ եմք և հաւատամք զՅիսուս Քրիստոս Աստուած և երկիր
- 15 պաղանեմք, և ակն ունիմք միւսանգամ գալստեան նորա, որ դատելոց է զկենդանիս և զմեռեալս, և թէ զմարմինս մեր այրէք հրով, յայնժամ պայծառացուցցէ զհոգիս և զմարմինս մեր Քրիստոս Աստուած և վերացուցցէ յերկնային խորանան լուսոյ»
- 20 Իբրև զայս լուան Մահմետականքն՝ բարկացան և հարին զնոսա ուժգին, և տարան առ ի յայրելւ Իսկ սուրբ վկայքն երթային զհետ նոցա պայծառ երեսօք, և հայէին յաջ և յահեակ, և զոր տեսեալ ի քրիստոնէիցն՝ ասէին. «Աղօթս արարէք վասն մեր»։ Եւ տարան զնոսա արտաքոյ
- 25 քաղաքին. և բեւեռեցին ի փայտի զօտս և զձեռս նոցա՝ նման Քրիստոսի և աջակողմեան աւազակին։ Եւ հայեցեալ մինն ի նահատակացն՝ ետես զսուտ վկայսն՝ որք վկայեցին նոցա, և ասէ ցնոսա. «Զինչ շահ եղև ձեզ՝ որ սուտ վկայեցիք վասն մեր»։ Ահաւասիկ ժամ է մեզ պսակ առնելոյ.
- 30 և ձեզ մնաց խաւարն աղլամղլին՝ ընդ Յուդայի՝ ձեզ և դատաւորին ձերոյ և այլ համախոհաց ձերոց»

Եւ նոքա յամօթի հարեալ կարկեցան նման Յուդայի։ Եւ բորբոքեցին զհուրն նաւթով։

8. i յանձրն. 19. i խորանսրն. 30. i ողջամղլին.

Յայնժամ Շահրմանն մռնչեաց ի մէջ հրոյն, և լուաւ ձայն նորա Մարգարէն ընկեր իւր. և նոյնժամայն թռեալ ի վեր և կծկեցաւ ի գլուխ փայտին և ասաց. «Մի երկնչիր, եղբայր Շահրման. սակաւիկ մի համբերեմ՝ զի ժամ է յաղ-
6 թութեան»:

Եւ շրջապատեալ այլազգիքն և ստէպ ստէպ արկանէին փայտ ի հուրն. և նորա հայեցեալ յերկինս, և գոհութեամբ աւանդեցին զհոգիս իւրեանց առ Աստուած. և զմարմինս նոցա այրեցին մինչև ցերեկոյն. Եւ իբրեւ երեկոյ եղև՝
10 երթեալ քրիստոնէիցն գաղտ պահէին զնոսա՝ զի ակն ունէին հրաշս տեսանելոյ:

Եւ իբրեւ անց մէջգիշերն՝ յանկարծակի տեսին լոյս պայծառ իջեալ յերկնից ի վերայ սուրբ նահատակացն. և որք տեսին՝ փառս ետուն Աստուծոյ. Եւ ընդ առաւօտն
15 ժողովեցին զմնացեալ նշխարս նոցա որ ոչ էր այրեցեալ, և տարեալ ծածկաբար եղին պատուով ի տապանի սաղմոսիւք և օրհնութեամբ և երգօք հոգեւորօք. Եւ իբրեւ էանց Գ օր՝ դարձեալ յառաւօտու պահուն եկեալ ճանապարհորդք անցանէին ընդ այն. և տեսին լոյս պայծառ
20 ծագեալ կրկին ի տեղին ուր նահատակեալ էին սուրբքն. և ընդ լուսանալ առաւօտուն եկեալ ի քաղաքն և պատմեցին մեզ. և մեր լուեալ փառաւորեցաք զԱստուած:

Եւ ես Սիմէոն զոր տեսի և լուայ՝ արարի զպատմութիւն սուրբ նահատակացն Քրիստոսի՝ զՄարգարայ սար-
25 կաւազին և զՇահրմանին՝ որ նոյն ինքն Քրիստոս տայ շնորհս ծառայից իւրոց. և կայ նշխարք սուրբ նահատակացն եղեալ ընդ ննջեցեալսն և առնեն բժշկութիւն ամենայն ցաւոց ի փառս Քրիստոսի Աստուծոյ մերոյ:

Սոյն ընդարձակ վկայաբանութիւնը մեր յատուկ խնդրանքով արտագրուած է Կարին գանուած մի Յայտմաւուրքից, և մեզ է ուղարկուած՝ նոյն քաղաքի Սա-

3. i ի գլուխ. | i մի երկնչիր. 6. i այլազգիքն. 8. i զմարմինս.
15. i ետողովեցին.

նասարեան վարժարանի Հայերէն լեզուի ուսուցիչ Մեծ. պր. Աստուածատուր Խաչատրեանի շնորհիւ:

Վկայաբանութեան վերնագիրն է. «Ի մին աւուր վկայաբանութի. նոր վկայիցն քի. մարգարէ տարկաւագին և շահրմանին, որք կատարեցան հրով ի տիգրանակերտն ի յամիթ»:

Նահատակներիս մասին Ձամչեան Գ. 516 տալիս է միայն հետեւեալ տեղեկութիւնը. «Ի Թուին Ռիթ կատարեցան հրով ի յԱմիգ Մարգար և Շահրիման»:

Նկատելի է վկաների հայրենիքը՝ որ երեք տեղ երեք տարբեր ձևով յիշուած է. այն է Օսիոյ, Ճօիօ և Ոսիտ, էջ 415, որի մէջ է Թուրքուրան գիւղը և որ գտնուում է Եդեսիոյ, Տիգրանակերտի և Մերգինի մէջտեղ. չկարողացանք գտնալ տաբար մեր ձեռքում եղած միջոցներով ստուգել դրա ուղիղ ձևը. Kiepert-ի և Weiland-ի հրատարակած մեծ Ատլասը (Thübingen, 1873) այդ սահմանի մէջ այդպիսի մի տեղ չէ նշանակած:

Վկայաբանութեան հեղինակն է Սիմէոն, Թերևս Տիգրանակերտցի, տես էջ 419, տող 23:

ՅՈՎՀԱՆՆԵՍ ԵՊԻՍԿՈՍՈՍ ԳՐԱՆՈՂԵԱՅ

✝ ՌԻԱ=1591 —2

Սոյն նահատակ եպիսկոպոսի մատին ունինք մի-
այն Զամչեանի (Գ. 516) հետեւեալ յիշատակութիւնք.

Ի թուին ՌԻԱ նահատակեցաւ ի Կարին Յովհաննէս
եպիսկոպոս Դարանաղեաց՝ որ նստէր առաջնորդութեամբ
ի քաղաքի անդ Կարնոյ:

ԱՐՐԱՀԱՄ ԳՈՀԱՆԵՑ ՆԻ ՍՂԱՆՑԱՐ ՈՒԹՀԱՅՆՑԻ

✠ ՈՒԹ — 1600 յուզվար 22 գշ.

Սոյն նահատակները մասին Սամուէլ Անեցի, Վա-
ղարշապատ, 1893, էջ 176, Ութ թուականի տակ
տալիս է հետեւեալ տեղեկութիւնը.

**Ղարայեաղիճէն գլխատեաց յՈւրհայ զմի քահանայ
Աբրահամ անուն, և զոմն տանուտէր Սքանտար անուամբ,
յունվարի ԻԲ, յաւուր երեքշաբթու:**

ՈՆԳՐԵՆՍ ՔԵՀՈՆՈՑ

† ԻԿԶ ՏՐԿ Ս=1617 ԱՊՅ. 18

Եւ եղև զի մեծ և առաջին Շահաբաս թագաւորն
 Պարսից ունկնդիր լեալ զրպարտողաց արանց՝ որք խօսե-
 ցան բանս չարս վասն բնակչացն Նախչուան քաղաքին,
 որ և բարկութեամբ մեծաւ ցասեալ ի վերայ նոցա շահն
 5 և հրամայեաց հանել զամենայն բնակիչս քաղաքին,
 և արտասահման արարեալ վարել և տանել ի քաղաքն
 Փահրապատ. և զքաղաքն Նախչուան աւերել, զտունսն
 և զամենայն շինուածսն քանդել, և զայգեստանսն կոտո-
 րել. որ անխափան կատարեցաւ առ նոսա հրաման թա-
 10 գաւորին. զի զամենայն բնակիչսն հանեալ վարեցին ի Փահ-
 րապատ: Իսկ ի բնակչացն Նախչուանայ արք աննշանք և
 անլիքորք փախուցեալք ի շրջակայ գեղօրայսն՝ թաքեան
 աստ և անդ, յորոց մի էր և ծնօղքն տէր Անդրէասին,
 որք գնացեալ ի գիւղն Ագուլիս, և անդէն զետեղեցան,
 15 և մինչ էր ի տիս մանկութեան տէր Անդրէասն՝ ետուն
 զնա յուսուճն գրոց, և ուսաւ զամենայն եկեղեցական ուս-
 մունս: Իբրև զարգացաւ՝ և եհաս ի չափ հասակի, մուծին
 զնա ի կարգ աշխարհի և արարին նմա հարսանիս: Եւ որ-
 պէս գրեալ է թէ ըստ վկայութեան անձին իւրոյ, և ամե-
 20 նայն ժողովրդեանն, օրհնեցին զնա քահանայ, և նա պաշ-
 տէր զքահանայութիւնն՝ որպէս և վայելէ կարգի քահա-
 նայութեան:

Եւ ի սոյն ժամանակս վարդապետն Մովսէս՝ որ յետոյ
 եղև կաթողիկոս Էջմիածնի, և վարդապետն Պօղոս՝ որ ի
 վերոյ պատմեցաք, յայտնեալ եղեն յարևելեան աշխարհն
 Հայոց, ամբիժ և պարկեշտ վարուք, զի շրջէին յերկրէ
 5 յերկիր և անխափան քարոզէին, շինէին զեկեղեցիս, կար-
 գէին քահանայս ըստ կարգի առաքելոցն: Եւ վասն հաս-
 տատութեան հաւատոյս և կրօնիցս մերոյ՝ հաստատեցին
 դպրատուն ի պատշաճաւոր տեղիս՝ ի գիւղն Աստապատ,
 և ի Շօռօթ. զի ի շրջակայ գեղորէիցն անդր ժողովեցին ման-
 10 կունք առ ի յուսումն: Սոյնպէս և ի գիւղն Ագուլիս հաս-
 տատեցին դպրատուն, և կարգեցին ի վերայ մանկանցն
 դպրապետ զտէր Անդրէասն, յորում տեղւոյ ժողովեցան
 մանկունք որպէս թէ յիսուն կամ վաթսուն, և տէր Անդ-
 րէասն էր վերակացու, որ հովուէր զմանկունսն և ուսու-
 15 յանէր զուսումն հասարակաց մերս եկեղեցւոյ:

Եւ եղև գալ Շահաբաս թագաւորին ի գիւղն Ագուլիս
 յայսպիսի իմն պատճառէ, զի յաղգէն Օսմանցւոց ելեալ
 ոմն սարդար՝ անուամբ Օքուզ Ահմատ փաշայ, բազում
 զօրօք եկն ի վերայ բերդին Երևանայ, զի առեալ ի Պար-
 20 սից՝ դարձուցէ ի կողմն Օսմանցւոց. վասն որոյ թագաւորն
 Պարսից Շահաբաս ժողովեալ զամենայն զօրան Պարսից՝ եկն
 յերևան յօգնութիւն բերդին. և նստաւ սարդարն ի վերայ
 բերդին և պատերազմեցաւ մինչև ցերիու ամիս և կէս՝
 և ոչ կարաց առնուլ: Ժամանեաց ի վերայ ցուրտ աշունն՝
 25 և վշտացեալ ի յրտէ և ի սովէ, դարձ արարեալ ամենայն
 բանակաւն իւրով՝ և չուեալ գնաց ի քաղաքն Կարին, յաշ-
 խարհն Օսմանցւոց: Զկնի դառնալոյ սարդարին, շահն ևս
 դարձաւ յերևանայ և գնաց ի Նախչուան, և անտի յԱ-
 գուլիս. արդ՝ այսու պատճառաւ եկն շահն յԱգուլիս: Եւ
 30 սովորութիւն էր շահին, զի ուր և մտանէր թէ ի քաղաք, թէ
 յերկիր, ամենայն բնակիչք տեղւոյն միահաղոյն ընդ առաջ
 ելանէին, իշխանք և ժողովուրդք, արք և կանայք և աղջ-
 կունք, երիտասարդք և մանկունք, ամենեքեան զարդա-
 րեալք ազնիւ և մեծագին զարդուք, քաղցրահամ մրգօք,

և համադամ ճաշակելիօք և անուշահոտութեամբ և ծաղկեհամ գինեաւ, և վայելչահասակ և գեղեցկատես մանկունք և ազլկունք և կանայք ի ձեռս առեալ զգինին ոսկեբաժակաւ մատուցանէին շահին: Այլ և մարմնաւօր գունսանք և երգեցողք առաջի ընթանալով, և արուեստական երգարանօք քաղցրանուագ երգէին: Այլ և եկեղեցականք՝ քահանայք և պաշտօնեայք, զգեցեալ շուրջառ և շապիկ, և առեալ զխաչ և զաւետարան, և ամբարձեալ խաչալամ, խնկօք և մոմեղինօք, և զանգակօք և ծնծղայիւք ելանէին 10 ընդ առաջ շահին, և երգելով գնային մինչև հասուցանէին յիւր իջեանն:

Արդ՝ յորժամ Ագուլիս գեղջ քահանայքն եկին առաջի շահին՝ զգեցեալ զգեստօք, կային ընդ նոսա և ոմանք ի մանկանց դպրատանն՝ որք զգեցեալ էին շապիկ և բարս 15 ձեալ շամադան և մոմ, և երթային առ ընթեր խաչալամ մին, և մինչ երթային քահանայքն երգելով առաջի շահին, և շահն հայէր այսր և անդր, և ըստ չարայուշ մտաց և բարոյից իւրոց զննէր զամենեւեան, և ի զննելն հայեցեալ ի մանկունան՝ ետես զի ածելեալ էին կուլակք մանկանցն, 20 և այն յոյժ ծանր և դժուարին թուեցաւ ինքեան, զի համարեցաւ թէ վասն ինքեան արարեալ իցեն զայն, որպէս զի մի վայելչագեղ երեւոցին մանկունքն յաչս նորա, և հաճեալ ի նոսա առցէ ի նոցանէ: Եւ անգէն չարժեցաւ ի ցասումն բարկութեան շահն ի վերայ առնն՝ որ ածելեալ 25 իցէ զիւրակս մանկանցն: Այլ և արք ոմանք մահմետական հաւատով՝ որք բնիկ բնակիչք են Ագուլեաց գեղջն՝ երեւի իշխանք, որք ընդ շահին չըլէին, և մերձ նմին ի սպասուկային նորա, և վասն բնական նախանձուն, զոր ունէին ընդ քրիստոնէից՝ առաւել ևս գրգռեցին և զայրացուցին 30 զարտմտութիւն թագաւորին ի վերայ քրիստոնէիցն, վասն որոյ ստէպ յուզմամբ հրամայեաց շահն զննել և գտանել, որ զայն արարեալ իցէ և սպանանել. և թէ ծնողք մանկանցն արարեալ իցեն զայն, զնոսին սպանանել՝ և զինչսն յափշտակել՝ և զմանկունան գրաւել ի ծառայութիւն թա-

գաւորին: Իսկ առաջիկայը թագաւորին սկսան զննել և հալցանել ի սմանէ, և ի նմանէ, թէ ո՞ր զայն արարեալ իցէ, և ամենեքեան զոչ գիտելն պատասխանէին. ապա ի մէջ առեալ զտէր Անդրէասն և ստիպելով պահանջէին,
 5 թէ «Ասա մեզ՝ զի ես վերականգնու մանկանցն, և դու ես գիտակ»: Իսկ տէր Անդրէասն խօսկայր ի մօտ թէ զծնօղան պատճառեմ, զնոսա սպանանեն, և զմանկունսն յափշտակեն. և թէ զայլ ոք պատճառեմ, զնա սպանանեն, և լինի այն ինձ խիղճ մտաց և ստգտանք անփարստելի. ըստ
 10 վկայութեան սրբոյ Աւետարանին թէ, լաւ է զի այր մի մեռանիցի և մի ամենայն ժողովուրդս կորիցէ». վասն որոյ լաւ համարեցաւ մատնել զանձն և փրկել զբազումս. վասն որոյ ի կարի ստիպելն զինուորացն, տէր Անդրէասն առ ի փրկելոյ զայլս ասաց, թէ «Ես եմ արարեալ զայն». և
 15 զինուորքն ծանուցին զբանն նորա շահին, և շահն հրամայեաց ունել զնա և պահել ի կալանս: Եւ զկնի աւուրց՝ հրամայեաց շահն ածել զնա առաջի իւր, և հարցանէր թէ՝ «Զստոյգն ասա. ո՞վ ոք է արարող այդմ գործոյ»:

Եւ տէր Անդրէասն ասաց. «Ոչ ոք, այլ ես միայն»:

20 Իբրեւ հտես շահն թէ զայլ ոք ոչ մատնեաց, յոյժ բարկացաւ ի վերայ նորա, և հրամայեաց տարածել ի վերայ գետնոյ և բրածեծ առնել անխնայաբար. և զկնի յոլով հարուածոցն՝ ասաց շահն. «Զայդպիսի փնաս և զպարտաւորութիւն արարեալ է քո, եթէ
 25 կամիս զկենդանութիւն անձին քոյ, ուրացիր զհաւատն քրիստոնէութեան ձերոյ, և լեր օրինօքն մերովք՝ դաւաճնութեամբ միւր ատաղնորդին մերոյ, և ես տաց քեզ պատիւս և մեծութիւնս. և թէ ոչ հաւանիս, շանց և գառանաց առաջի արկանեմ զքեզ»:

30 Եւ նա ոչ կալաւ յանձն զուրանալն, այլ ետ պատասխանի թէ «Քրիստոնեայ եմ և Քրիստոսի ծառայ»: Եւ թագաւորն իբրեւ լուաւ զայն, զայրագին բարկութեամբ հրամայեաց դարձեալ ի բանտ արկանել:

Եւ ի վաղիւն վերստին էած առաջի իւր. և հարցա-

նէր թէ «Ուրանաս զհաւատն քո», և տէր Անդրէաս ասաց. «Ոչ ուրանամ: Կրկին անգամ ասաց արքայ. «Տամ քեզ պատիւս և մեծութիւնս՝ թէ ուրանաս զհաւատն ձեր», և նա ոչ հաւանեցաւ. և դարձեալ հրամայեաց ի բանտ 5 արկանել:

Իսկ քրիստոնեայքն մատեան առ նախարարս թագաւորին, և խոստացան գանձս բազումս, զի գուցէ ազատեսցեն զնա. և թէպէտ նախարարքն խնդրեցին երկիցս և երկիցս, ոչ լուաւ արքայ: Այլ և Յղնեցի խոջայ Անձրեկ կինն՝ 10 որում մայր էր ասացեալ շահն, և ունէր պատիւ առաջի շահին, սա մեծաւ աղաչանօք անկեալ առաջի շահին, խընդրեաց արձակել զնա. սմա ևս ոչ լուաւ:

Եւ գարձեալ ածին զտէր Անդրէաս առաջի արքայի, յետ բազում անգամ հարց և փորձ առնելոյ, խոստմամբ 15 պարգեաց և սպառնալեօք տանջանաց. իբրեւ ետես թագաւորն թէ ոչ հաւանի, հրամայեաց սպանանել: Իսկ քաջ նահատակն և ճշմարիտ քահանայն տէր Անդրէաս հաստատուն հաւատով կայր ի վերայ անշարժ հիման հաւատոյս քրիստոնէութեան:

Իսկ զինուորացն առեալ զտէր Անդրէասն կապանօք տարան ի տեղի կատարման, և նա ուրախութեամբ և յօժառ կամօք գնայր. և յորժամ եհաս ի տեղի կատարմանն՝ իւրովի արձակեաց զգօտին իւր. և մերկացաւ զհանդերձն իւր, և ասէր դահճացն՝ կատարել ի վերայ ինքեան զհրա- 25 մանս թագաւորին. բայց դահիճքն յամեցուցանէին, զի գուցէ հաւանեցի հրամանաց արքայի:

Եւ մինչ կայր սուրբն ի տեղի կատարմանն, առաքեաց առ նա թագաւորն ի նախարարացն զմանս երկիցս՝ թէ «Մի կորուսաներ զգեղ և զմանկութիւն քո. եկեալ հա- 30ւանեաց իմոց բանից. և սո յինէն պարգես և զմեծութիւնս»: Իսկ քաջ նահատակն՝ ամենայն բանից նոցա տայր պատասխանի թէ «Ընդունայն խոստմանց ձերոց ոչ հաւանիմ, և զճշմարիտ հաւատն իմ ոչ ուրանամ: Եւ դահճացն հանեալ զսուրն խաղացուցանէին ի վերայ նորա՝ և ածէին

ի վերայ որովայնին առ ի երկեցուցանել զնա՝ և նա ոչ երկնէր:

- Եկին ի տեղի նահատակութեան ծնօղք սրբոյն և կային առ ընթեր՝ և աղիողորմ՝ և յորդաբուխ արտասուօք լային, և աղաչանօք ասէին առ սուրբն. «Քաղցրիկ որդեակ մեր, որ առեր զկարգ քահանայութեան և եղեր զինսուր Քրիստոսի, մի երբէք լիցի քեզ ուրանալ զՔրիստոս և լինել զինուոր տիրատեաց, մի թողուցուս զլուսապայծառ հաւատս Քրիստոսի, և մի վասն առժամանակեայ կենաց»
- 10 զրկեսցիս ի յաւիտենական կենացն. այլ յիշեան զճշմարիտ վկայն Քրիստոսի, զորոց զպատմութիւնսն հանապաղ ընթերցեալ՝ պատմէիր մեզ, համբեր որպէս և նոքայն. զի և նոցին պսակացն արժանացիս. զայս և որ սոցին նման փղձկեալ սրտիւ և յորդաբուխ արտասուօք աղերսալի
- 15 ասէին ծնօղք սրբոյն առ նա. Իսկ դահճացն զբազում ժամս յամեցուցին անդէն. զի թերևս երկմտեալ թուլասցի. և սուրբն անդրբուելի կայր ի վերայ ճշմարիտ հաւատոյս. և ի խաչակնքելոյ զդէմն ոչ դադարէր. Իբրև տեսին զհաստատութիւն մտաց նորա դահիճքն, թէ ոչ դառնայ,
- 20 յայնժամ ձգեալ զսուրն պատառեցին զորովայնն նորա, և վաթեցաւ աղիքն արտաքս ի փորէն, և սուրբն միով ձեռամբն ժողովէր զաղիսն ի փորն, և միով ձեռամբն խաչակնքէր զերեսն, և յիշէր զանունն Քրիստոսի. և ապա ծակեալ զլիւս սրունից ոտիցն, և պարանօք բարձրացու-
- 25 ցեալ ի բարձունս, և կախեցին զսուրբն գլխովայր. և նա կայր կենդանի մինչև ի մուտս արևուն. և ընդ երեկոյն աւանդեաց զմաքուր հոգին ի ձեռս Աստուծոյ, որպէս զխունկ անոյշ և զճշմարիտ զոհ ընդունելիս. Եւ յետ մահուան սրբոյն հրամայեաց շահն ձգել զմարմինն նորա ար-
- 30 տաքոյ շինութեան, զի կերակուր լիցի գազանաց և թռչնոց, Իսկ քրիստոնէիցն բարձեալ անտի և բերեալ յԱգուլեաց ներքին եկեղեցին, որ այժմ ասիլոցաձորի եկեղեցի, և անդ թաղեցին. և այժմ անդէն կայ թաղեալ պատուականն չխալք ոսկերաց նորա, ի բարեխօսութիւն ամենայն քրիստոնէից:

Եւ եղև կատարումն և մարտիրոսական մահ սրբոյ քահանայիս Աստուծոյ տէր Անդրէասիս ի մեծ թուականիս Հայոց ՌԿԶ, Տրէ ամսոյ ի տասն, և Նոյեմբեր ամսոյ ի տասն և յուժն։ Որոյ յիշատակն օրհնութեամբ եղիցի. և աղօթիւք Տնորա Տէր մեզ ողորմեսցի ամէն։

Եւ յետ կատարման տէր Անդրէասի, իբրև անցին ի վերայ ամիսք երեք կամ չորք, ի մէջ խօսից և զրուցաց վերստին յիշեալ եղև առաջի Շահաբասին որպիսութիւնք և իրակութիւնք անցուածոց տէր Անդրէասի։ Եւ անդէն 10 ոմն ի նախկի չարախօսացն ի բնակող մահմետականացն Ագուլեաց՝ զորոց վասն կանխաւ յիշումն արարաք, և սորա անունն էր Շահուուդ բէկ. ասաց առաջի շահին, թէ տէր Անդրէասն, որ զկուլակս մանկանցն ածելեալ էր, ոչ թէ յիւրոց մտաց ինչ, այլ խրատով վերակացուին իւրոյ, քանզի 15 ունի ինքեան խրատիչ. և անդէն արարին հարցումն վասն խրատողին թէ ով ոք իցէ։ Եւ որպէս ի համեմատութիւնս մարդկան և անասուն կենդանեաց, համեմատին Տաճկաց ազգն ի յօձ, վասն նախանձուն և նենգութեան, զոր բնական ունին ընդ ազգս և ընդ հաւատս քրիստոնէից. յորոց 20 և ոմն այս Շահուուդ բէկս նովին կրիւքն ախտացեալ մատնեաց շահին զՄովսէս վարդապետն ասելով. «Է ոմն այր, որոյ է անունն Մովսէս, որ է վարդապետ օրինաց քրիստոնէից, որոյ բնակութիւնն է ի վանքն Տաթևու և է ինքն յերկրէն Սիւնեաց, և նա է օրէնստւոյց և դաստիարակ 25 տէր Անդրէասին»։ Յաղագս որոյ հրաման եղև ի թագաւորէն առաքել զգօրականս և ունիլ զՄովսէս՝ և կապանօք ածել առ թագաւորն. և զօրականացն գնացեալ կալան զՄովսէս վարդապետն, ընդ նմին և զՊօղոս վարդապետն՝ և ևդին զօղամանեակ զուգեալ ի փայտից ի պարանոցս 30 նոցա, և երկաթ ոտնակապ յոտս նոցա. յառուրս ցրտութեան ձմերայնոյ, և բերին զերկոսեան վարդապետն ի բանակն շահին, և ծանուցին նմա։ Եւ ի խոհարանս խորհրդոց իւրոց քննեալ էր շահն, թէ սպանանեմ արս երկուս՝ սակաւ լինի ֆլաս քրիստոնէից և օգուտ մեզ. այլ

առից զյոյով տուգանս արծաթոյ ի նոցանէ, որով լինի
աւելի օգուտ մեղ և վնաս նոցա: Եւ այսպէս վասն ագահու-
թեան և արծաթսիրութեան, էարկ տուգանս ի վերայ
վարդապետացն՝ թէ հինգ հարիւր թուման տան և ապա
5 գնան ազատ. բայց քրիստոնէիցն աղերս մատուցեալ առ
նախարարս արքայի, զի խնդրեսցեն յարքայէ թեթեւոյն-
ցանել զտուգանսն, և վասն միջնորդելոյ նախարարացն
իջաւ մինչ յերեք հարիւր թումանն, և անդէն վճիռ եհատ
թէ անպատճառ տացեն. որ և կարգեաց ի վերայ նոցա
10 զգօրականս, զի առցեն: Իսկ վարդապետքն վասն ոչ ունելոյ
լինչս, զի տացեն ի տուգանս, վասն որոյ ելին ի շրջագայու-
թիւնս և ի խնդիր ողորմութեան յամենայն ազգս Հայոց:
Իսկ աստուածասէր քրիստոնեայքն, թէպէտ աղքատք
և չքաւորք էին, այլ ըստ կարողութեան իւրեանց աղքատք
15 և հարուստք, արք և կանայք, անխնայաբար թափէին
զինչս և զողորմութիւնս առաջի վարդապետացն: Եւ նոքա
առեալ զողորմութիւնն՝ ուր և լինէր, գերի և բանտարգել,
և անղերժանելի պարտատէր, և այլ պակասաւոր, նախ
նոցա տային և ազատէին. և յայսմ պատճառէ բաղում
20 գերիք և բանտարգելք և պարտատեարք ազատեցան.
և ապա զմնացեալն տային իւրեանց ունող զօրականացն
ի սակա տուգանին իւրեանց: Եւ այսպիսի շրջագայութեամբ
մինչև ի չորս և ի հինգ ամիսս վճարեցին զերեք հարիւր
թումանն. և ինքեանք զերծան ի կապանաց՝ ողորմութեամբն
25 Աստուծոյ և տրօք քրիստոնէից: Բայց մինչ զերեք հարիւր
թումանն վճարեցին ի գանձարանս արքային, չորս հարիւր
թուման նաևս աւելի գնաց, որ այսր և անդր խարճ գնաց.
և ապա զերծան վարդապետքն:

Իսկ Շահուղ բէկն՝ որ մատնեաց զՄովսէս վարդա-
30 պետն, յետ սակաւ աւուրց սպանեալ եղև սրով ի զօրա-
կանաց շահին, ընկալեալ աստէն զհատուցումն վաստակոյ
իւրոց զսատակումն մարմնոյ, և անդէն զկտրուստն հոգւոյ
և զտանջանսն յաւիտենից. յորոց փրկեաց զմեզ Քրիստոս
Փրկիչն մեր, որովմ փառք յաւիտեանս ամէն:

Սոյն ընդարձակ վկայաբանութեան հեղինակն է Առաքել վարդապետ Դաւրիժեցի. մենք ուրտաւազել ենք իւր Պատմութիւնից, տպ. Վաղարշապատ, 1884, էջ 272—279, գլուխ ԻԷ. «Վասն նահատակութեան տէր Անդրէաս քահանային»: Միակ փոփոխութիւնը որ մտցրել ենք այդ արտաւազութեան մէջ՝ կէտադրութիւնն ու նոր տողերն են. որովհետեւ պէտք է նկատել թէ սոյն տպագրութեան մէջ չափազանց քիչ են նոր տողերը, չսկերսներ ամենեւին չկան, իսկ կէտադրութիւնը թոյլ է:

Անդրէասի վկայաբանութիւնը ունին նաեւ մեր Յայրմաւուրքներից երկուսը, յոյն է Գ և Մ ձեռագրերը. առաջինը Գ՝ էջ 165 ա՛—167 ա՛՛, Ս. Լուսաւորչի երկու պատմութիւններից յետոյ, Տրէ ԺԱ—նոյեմբեր 18, այս վերնագրով. «Պատմութի նահատակութե տէր Անդրէաս քահանային»: Երկրորդը՝ Մ, յաջորդ օրը՝ Տրէ ԺԲ—նոյեմբեր 20, Ս. Աղիոսի վկայաբանութիւնից յետոյ՝ էջ 171 բ՛՛—173 ա՛՛, այս վերնագրով. «Յայրմաւուր յիշատակ նահատակութեն տեառն Անդրէի քհնյին»: Գ ձեռագիրը լուսանցքի վրայ ունի նաեւ նահաբաւի պատկերը՝ թագակալ սատանայի ձեռով պաշաւոր: Հմտ. նաեւ Ձամչեան, Գ. 589—591, Սամուէլ Անեցի, Վղրշապ. 1893, էջ 177, երեք տող յիշատակութիւնը:

Վկայաբանութիւնը Առաքել պատմագրից է ունցած Յայրմաւուրքների մէջ. ըստ այսմ էլ ԳՄ և Առաքել ըստացի նոյն են. երկուսի մէջ էլ յապաւումած է միայն «եւ յետ կատարման տէր Անդրէասի, իբրև անցին ի վերայ ամիսը ...» ևն հատուածը, էջ 429, տող 6, մինչև վկայաբանութեան վերջը, որ բուն նիւթին էլ չի պատկանում արդէն: Այս պատճառաւ և մենք աւելորդ համարեցինք երկու Յայրմաւուրքների մէջ տեսնուած աննշան տարբերութիւնները, գրչագրական սխալները, թիւր ընթերցումները (օրինակ Գ մնարից, փխ. սրունից, էջ 428 տող 24) ևն նշանակել ընագրի տակ: Բայց հարկաւոր ենք համարում յիշել այստեղ նոցա արած դիտաւորեալ փոփոխութիւնները, որոնք հետաքրքիր են ձեռագրաց քննութեան տեսակէտով:

Գ գրեթէ անփոփոխ է պահում ընագիրը, տեղ տեղ միայն մէկ երկու բառ աւելացնելով կամ պակասեցնելով, առանց իմաստի փոփոխութեան. երեք տեղ ընագրի համառօտ խօսքերը յայտնի չափով ընդարձակում է՝ վկայաբանութեանց սովորական ոճի համեմատ յաւելուածներով. այդ յաւելուածները հետեւեալներն են.

1. Էջ 427, տող 3—5 ընագիրն ունի «և նա ոչ հաւանեցաւ. և դարձեալ հրամայեաց ի բանտ արկանել»։ Իսկ Գ այդ տողը ընդարձակում է.—Առաց տէր Անդրէաս. «Ես վասն մարմնական փառաց զլոյս հաւատն իմ ոչ ուրանամ»։ Եւ Թագաւորն իբրև ետեւ զհաստատուն միտս սրբոյն և դարձեալ հրամայեաց ի բանտ արկանել։

2. Էջ 428, տող 14—15 ընագրի «... աղերսալի ատէին ծնօղջ սրբոյն առ նա.» հատուածից յետոյ Գ իրանից աւելացնում է. «Եւ սուրբն տէր Անդրէաս տայր պատասխանի ծնողացն և ասէր. «Մի՛ ինչ հոգայք, ո՛ր սիրելիք, զի ես ուրախ եմ մտօքս, և ցնծամ հոգսիս և պատրաստ եմ մարմնովս մեռանիլ վասն սիրոյն Քրիստոսի»։

3. Էջ 428, տող 30 ընագրի «զի կերակուր լիցի զազանաց և թռչնոց» հատուածից յետոյ աւելացնում է իրանից. «Եւ ի գիշերին յայնմիկ Տէրն Քրիստոս փառաւորեաց զնահատակն իւր. քանզի լոյս մեծ էջ ի վերայ սուրբ մարմնոյ նորա, վկայ անմեղութեանն և սերտ հաւատոյն՝ զոր ունէր առ Քրիստոս։ Զոր անսեալ բազմաց զլոյսն, փառաւորեցին զԱստուած ի վերայ անպատում սքանչելեացն»։

Ս սիրում է միշտ համառօտել. նա ո՛չ միայն Գ-ի յիշեալ երեք յաւելուածները, այլ և միւս անշնչան յաւելումներն էլ չունի. ընագրից բազմաթիւ տողեր նա հանում, կրճատում է, այնպէս որ ամբողջ վկայաբանութիւնից մի քառորդ մասը ջնջուում է։ Ս-ի արած համառօտումների մէջ ամենակարեւորն է վկայաբանութեան հէնց սկզբի մասը. «Եւ եղև զի մեծ և առաջին ... այսու պատճառաւ եկն շահն յԱգուլիս»։ Այն է էջ 423 տող 1—էջ 424 տող 29, որը Ս վե-

րաժուժ է հետեւեալ ձևին.

«Ի ժամանակին յորժամ Մովսէս կաթուղիկոսն և Պօղոս վարդապետն կարգ և սահմանք հաստատեցին ի վերին աշխարհիս Հայոց, սահմանեցին դպրատուն և ուսուցիչ մանկանց, ի հառտատութիւն հաւատոյ քրիստոնէութեան: Ընդ որս և ի գիւղաքաղաքն յԱգուլիս հաստատեցին դպրատուն և կարգեցին դպրապետ զտէր Անդրէասն, որ էր ի Նախնականայ քաղաքէն, նորընծայ սրբասնեալ քահանայ: Առ որ ժողովեցան մանկունք որպէս թէ Ծ. Կ տղայք և տէր Անդրէաս ուսուցանէր զնոսա և հովուէր և վարժէր, ոչ միայն ի գիրս, այլ և ի կարգս և ի կրօնս աստուածապաշտութեան: Դէպ եղև գալ մեծ Շահաբասին ի գեօղն Ագուլիս:»

ԳՐԻԳՐ ԸՐՓԱՅԵՑԻ

✠ ՌՀԱ=1622

Այր ոմն քրիստոնեայ՝ անունն Գրիգոր, որ էր նախկին նա ի Վայոց ձորոյ՝ զոր Նղեգաձոր ասեն, ի գեղջէն Արփայու. և այժմ ի գաւառին Փարիոյ գոլով բնակէր ի գիւղն զոր ներքին Խոյիկան ասեն. և էր սա մար-
 5 մնովն պարթեւահասակ և յաղթանդամ և սրտիւն արի, բա-
 նիւք և խելօքն հանճարեղ, և հաւատովն և սիրովն Գրի-
 տոսի հաստատ և ջերմագոյն: Այս Գրիգոր ելեալ շրջեցաւ
 ի գեղորայս գաւառին՝ և քաջալերեալ յորդորեաց զամե-
 նայն ժողովուրդան և եղև գլուխ և առաջնորդ նոցա. էառ
 10 ընդ իւր արս եօթն և եկն ի քաղաքն Ասպահան, և գնա-
 ցեալ էառ զբազում գանձս ի փոխ և բերեալ ետ իշխա-
 նաց շահին կաշառս, և հաւանեցոյց զամենեւեան, զի ի
 պատեհ ժամու բարիս խօսեսցին վասն նոցա առաջի թա-
 գաւորին:

15 Ապա ինքն գրեաց արգայ աղաչանաց և մատոյց առ
 թագաւորն՝ ոչ թէ միանգամ կամ երկիցս, այլ հնգիցս
 և վեցիցս. այնքան խօսեցաւ յատեան և ի դիւան թագա-
 ւորին՝ մինչև ձանձրանալ թագաւորին և ասել. «Թողի զձեզ
 ի կամս ձեր, գնացեալ պաշտեցէք զհաւատն ձեր», և Գրի-

գոր աղաչէր, պաղատէր, ի ծունր իջեալ լալով խնդրէր ի շահէն՝ և ասէր, թէ «Զհրամանսդ, զոր բանիւ ասես, մատամբ միով թղթիւ շնորհեա՛ւ մեզ»:

5 Եւ յաւուր միում յորում շահն ելեալ յապարանից իւրոց գնայր ի Հազարաջրիպ այգին, ասացին թէ հինգ անգամ եկեալ առաջի շահին և գնոյն թուղթն խնդրեաց, յորոյ անձանձիր խնդրոյն ձանձրացեալ շահին, գրեալ նոմոս թագաւորական կնքով՝ ետ ցրիգորն, թէ «Հրաման ետու ամենից քրիստոնէից բնակելոց ի գաւառին Փարիոյ և ի 10 Բուրվարի՝ զի համարձակ պաշտեսցեն զքրիստոնէութեան հաւատն իւրեանց»:

Այլ և յետ այսորիկ խնդրեաց Գրիգորն ի շահէն, զի այցելութիւն արարեալ ողորմեսցի թագաւորն, և շնորհեսցէ նոցա զիւրեանց գրեանսն, զորս յափշտակեալ բերեալք են. 15 և զայն ևս շնորհեաց նոցա արքայ: Եւ Գրիգորն և ընկերքն իւր առեալ զթուղթն և զգրեանսն իւրեանց և ուրախութեամբ գնացին յերկիր և ի ժողովուրդ իւրեանց:

Յաղագս պատճառիս այսմիկ թագաւորն Շահաբաս էարկտուգանս ի վերայ քրիստոնէիցն՝ ասելով. «Որովհետեւ 20 ոչ հնազանդեցան հրամանաց թագաւորի, տացեն տուգանս ի դիւանն թագաւորի հազար թուման»: Եւ յերեւելի իշխանաց իւրոց առաջակայից գոմն՝ զոր Խոսրով սուլթան կոչէին, կարգեաց վերակացու՝ զի առեալ ի ժողովրդենէն յանձնեսցէ ի գանձապահս թագաւորին. որ և եկեալ Խոս- 25 րով սուլթանն բազում զօրականօք, արար և կատարեաց զհրամանս թագաւորին:

Եւ ողորմելի քրիստոնեայքն վասն քրիստոսական հա-

5. Հազարաջրիպ անուան մասին Պատմութիւն Նոր Զուղայու, հատ. Ա. էջ 72, տալիս է հետեւեալ ծանոթութիւնը. «Հազարաջրիք է թագաւորական այգի մեծատարած յարեւելեան կողմն հանգստարանին Զուղայու: Այդ այգի բարելի էր և վայելչակարգ ի ժամանակս թագաւորութեանն Շահաբասայ, այլ զկնի նորա եղև ամայի դաշտ աւազուտ վասն ցամաքելոյ ջրոյ նորին, այլ յամի 1842 Մանուշար խան Մօսթահմէդ-Դօվլայ կոչեցեալ կրկին երեւր զջուր նորա և նուա՛ւ մասնաւորապէս եղև նորոգումն նոյն այգւոյ»:

ւատոցն՝ զայս հազար թումանս, և զայն պարտքն՝ զոր
Գրիգորն և ընկերքն իւր յԱսպահան արարին, և այլ ևս
զոր ինչ ծախք լեալ էին, զամենայն վճարեալ հատուցին,
և եղեն չքաւորք և աղքատք կարի յոյժ, բայց կալով ի
5 հաւատս Գրիստոսի՝ ուրախ են և գոհանան զՏեառնէ Աս-
տուծոյ:

Իսկ Գրիգոր այրս այս օր յաւուր յաւելոյր ի հաւատս
և ի բարեգործութիւնս, նա և հաստատէր զայլս ի վերայ
հաւատոցն Գրիստոսի՝ և նախանձախնդիր լինէր վասն
10 քրիստոսական օրինաց. առ որ նախանձաբեկ լեալ արիւ-
նարբու մահմետականաց, և զրպարտեցին ի մահ զԳրիգորն՝
քանզի զոմն մահմետական յիւրեանց ժողովրդենէն ինք-
եանք սպանին, և բերեալ ի ծածուկ արկին յանդն Գրի-
գորին, եկին դատախազք և բերեալ կացուցին սուտ վկայս
15 թէ Գրիգորն սպանեալ է զայս մեռեալս: Եւ առեալ տա-
րան յանուղղայ դատաստանն իւրեանց առաջի դատաւո-
րաց, որոյ վերայ վճիռ հատին՝ թէ «Որովհետեւ զայդ արար-
եալ է դորա՝ կամ ուրասցի, կամ սպանցի», և այսու զըր-
պարտութեամբս դատապարտեալ սպանին զքրիստոսասէր
20 զայրն Գրիգոր: Եւ բազումք վկայեցին վասն նորա՝ թէ Տէր
փառաւորեաց զնա երկնաւոր նշանօք լուսոյ երկնից: Որում
տացէ Գրիստոս զխոստացեալ արքայութիւնն իւր, և զմեզ
ևս ընկալցի ի մասնակցութիւն սրբոց իւրոց իւրով ողոր-
մութեամբն. ամէն:

Սոյն նահատակութեան պատմութիւնը արտա-
տպել ենք Առաքել պատմագրից, Վրդպտ. 1884,
գլուխ ԺԳ. էջ 127.—8. Սոյնն ունին նաև քիչ համա-
ուօտելով Զամչեան, Գ. 586—7 և Պատմութիւն Նոր
Զուղայու, հատ. Ա. էջ 71—72. երկուսն ևս հանուած
Առաքել պատմագրից:

ՄԱՐՈՒԽԱՆ ՀԻՋՆՈՑԻ

† ՌՁ=1631 յիտ. 4 ուր.

Այս երանելի վկայս Գրիստոսի սուրբս Սարուխան
էր ազգաւ հայ՝ ի քաղաքէն Հիզնայ՝ անեալ և վարժեալ
ի մանկութենէ ի վարս քրիստոնէութեան և ի հաւատս
աստուածաշտութեան, ուղիղ վարուք և մաքուր գոր-
ծով, քրիստոսասէր գտլով և երկիւղած, կրթեալ ի կրօնս
լուսաւորչաւանդ դաւանութեանն՝ սերտ սիրով և պինդ
հաւատով: Այլ և էր ուսեալ զարուեստս երաժշտական
և զերգս տաւղի և քնարի և էր արուեստիւ կոշկարս
Եւ տարագնաց եղեալ յերկրէ Հիզնայ, և եկեալ բնա-
10 կեցաւ ի Բդեշխաշէն ի մայրաքաղաքն Բաղէշ՝ ամուս-
նաւն իւրով և որդովք. և կացեալ ժամանակս ինչ, եղև
մեռանել ամուսնոյն, և քնաց Սարուխանն այրի՝ ունելով
Բ որդիս որբացեալք ի մօրէն:

Գէպ եղև նմա հանդիպիլ կնոջ մի քրդոյ և օտարի,
15 և հարց նա թէ ՎՌՎ ես դու կամ ուստից:

Եւ նա ասէ. Վիին եմ այրի, և հաւատովս քրիստոս
նեայ: Եւ ոչ իմացեալ քահանայից և դրացեաց թէ այս
լազգի է կինն, և ապա պարզմտութեամբ՝ ամուսնացու-
ցանեն ընդ Սարուխանին զնա, խաչիւ և աւետարանաւ և
20 սուրբ օրինք, ի սուրբ եկեղեցւոյն՝ դաւանելով կնոջն

15. i հր ցնա.

զհաւատն Քրիստոսի, և ոչ ոք ի նոցանէ կարաց գիտել զորպէսն:

Իսկ յետ Գ. ամաց մնալոյ Սարուխանին ընդ կնոջն, յաւուր միում հարցեալ թագնաբար զկին իւր, և գտանէ 5 զնա ազն ազգաւ քուրթ, և օրինօքն Մահմետի: Եւ հարցեալ զպատճառ դառնալոյն նորա ի Քրիստոս, և նա ասէ. «Ձոմն յազգէն ձերմէ յերկրի մերում անպարտ սպանին ազգն մեր և իմ տեսեալ ի գիշերի լոյս Աստուծոյ ծառ ծաւեալ ի վերայ նորա, և իմ տեսեալ զայն՝ ցանկացայ 10 կրօնից և օրինաց ձերոց. վասն այնորիկ փախեայ և եկի յերկիրս յայս՝ զի յայտնապէս պաշտեցից զՔրիստոս Աստուծոյ:» Եւ ստէպ ստէպ երթայր յեկեղեցի, և առնոյր խոստովանութեամբ զսուրբ հաղորդն. և եղեն ի նմանէ Բզաւակս և մկրտեալ զնոսա քրիստոնէական հաւատովն: 15 և ի մեռանել տղայոցն թաղել զնոսա քրիստոնէութեամբ:

Իսկ Սարուխանն ոչ կարաց յայտնել զբանն, վասն ահի անօրինացն. այլ ի միտս իւր հաշէր և մաշէր յահէն Աստուծոյ: Եւ հանապազ ասէր յայտնապէս ի մէջ քրիստոնէիցն, թէ «Ինչ պարտ է մեռանել վասն սիրոյն Քրիստոսի, և հրով այրիլ վասն անուան նորա:» 20

Եւ յետ Գ ամաց անցելոց Սարուխանին ընդ կնոջն, յաւուր միում ի ձմերայնոջ նստեալ առ դուրս իւր ի տեղի արևու, և երգէր զտաւիղս իւր քաղցր եղանակաւ:

Եւ ժողովեալք էին բազումք ի քրիստոնէիցն, առ ի 25 լսել զձայն երգոյն, և ուրախանային յոյժ: Յայնժամ ազգեալ ի նա Հոգին սուրբ՝ ասէ. «Ո՛վ եղբարք, ի վաղիւն ես հրով կատարելոց եմ:»

Եւ ի նոյն օրն՝ գայ որոնելով առաջին քուրթ այր կնոջն, և տեսեալ զկինն իւր ծանեալ, և ի վաղիւն զա- 30 ղաղակ բարձեալ առ ազգն իւր և ասէ. «Եկայք տեսէք զգործ քրիստոնէից, որ զկինն իմ խաբեալ են, և բռնութեամբ ի հաւատս իւրեանց դարձուցեալ:»

Եւ գնացեալ առ խանն Աւդալ, և առ եղբայր նորին Մահմատ բէկն, և ազդեցին նոցա, թէ Քրիստոնեայ ոմն անուն Սարուխան, յափշտակեալ է զկին տաճկի և արարեալ քրիստոնեայ. որ է յոյժ պակասումն օրինաց մերոց. և թեթեւութիւն անուան առաջնորդին մերոյ» :

Եւ նոքա վաղվաղակի առաքեալ կոչեցին առաջի իւրեանց, և հարցաքննեալ գտին զնա անշարժ ի հաւատոս. Քրիստոսի, և բեւեռեալ յերկիւղ և ի սէր նորա. եւ ետուն տանել զնա առ դատաւորն :

10 Ասէ դատաւորն. «Ո՞վ այր դու, դարձիր ի Քրիստոսէ, եւ եկ յօրէնս մեր. և մեք շնորհմբ քեզ զմշտան քո, զոր արարեալ ես՝ ազգի և հաւատոյ մերում. ապա թէ ոչ՝ չարաչար մեռանիս ի ձեռաց մերոց» :

15 Ասէ սուրբն Սարուխան. «Ես քրիստոնեայ եմ և Քրիստոսի ծառայ. զհաւատն ձեր ոչ պաշտեմ, և զսուրբ հաւատն ոչ ուրանամ, և վասն Բ և Գ ամի ունայն կենացն՝ զանմահական կեանսն ոչ կորուսանեմ» :

Ասէ ցնա դատաւորն. «Ուրացիր զՔրիստոս, և առ զկին քո. և զերծիր ի տանջանացն» :

20 Ասէ սուրբն Սարուխան. «Զիմրդ թողից զլուսաւորին հոգոյ իմոյ զՔրիստոս Աստուած, և զլոյս օրէնս նորա, և հաւանիմ սուտ և մոլար օրինաց ձերոց» :

Եւ դատաւորն եհատ ի վերայ նորա վճիռ այրման. և ապա առեալ տարան զնա առ պարոն Մահմատ բէկն. 25 Եւ նա շատ ջանաց ողորմանօք և խոստմամբ ընչից և պարգեւաց, և ոչ կարաց խախտել զմիտս նորա. զի հաստատեալ էր սիրտ նորա իբրեւ զվէմ անդամանդեայ ի սէրն Քրիստոսի. եւ ապա տարեալ արկին զնա ի ժահահոտ և ի նսեմ բանդի, որպէս զի երկիցէ և զղջացեալ ուրացի 30 զՔրիստոս. եւ ոչ այնու կարացին յաղթել սրբոյն. եւ դարձեալ կոչեցին զնա յատենի, և սպառնալեօք ահացուցանէին զնա, մահ խոստանալով նմա, այրել, և կամ

կտտամա՜ն սպանանել։ Եւ ոչ այնու կարացին մեկնել ի սիրոյն Քրիստոսի։

Ասէ ամիրայն. «Տաճկացիք եւ դարձիր քօրէնս մեր, եւ ես տաց քեզ պարգևս մեծամեծս, գիւղս, մեծութիւնս, 5 իշխանութիւնս, գանձս եւ կանայս գեղեցիկս. եթէ ոչ՝ դառն տանջանա՞ք սպանանեմք զքեզ»։

Պատասխանի ետ սուրբն եւ ասէ. «Նզովեալ է Մահմետ, եւ սուտ օրէնք նորա. զՔրիստոս իմ՝ ոչ ուրանամ. եւ օրինաց եւ խոստմանց ձերոց ոչ հաւանիմ, եւ ի սպառ- 10 նալեաց ձերոց ոչ զարհուրիմ. արդ՝ զոր ինչ տունելոց էք՝ արարէք վաղվաղակի»։

Եայնժամ բարկացեալ ամիրայն՝ ետ հուր բորբոքել, 'եւ արկանել անդ գերանելին. եւ նա ուրախ սրտիւ մերձեցաւ առ հուրն, եւ կնքեալ զինքն քրիստոսական նշանաւն, 15 եւ եմուտ ի հուրն ասելով. «Հուր կենդանի Քրիստոս, զհուր սիրոյ քո զոր արկեր յերկիր, բորբոքեմ յանձն իմ»։ Եւ պարեալ ի մէջ բոցոյն՝ օրհնէր եւ գովէր զԱստուած, որ արժանի արար զնա մասին ժառանգութեան սրբոցն ի լոյս։

Իսկ մի ոմն անօրինացն որ մերձ կայր, առեալ կոճ մի 20 փայտի՝ եհար ուժգին զգլուխ նորա եւ ընկէց յերկիր. եւ այնպէս ի մէջ հրոյն այրեցեալ, աւանդեաց զհոգին իւր բարի խոստովանութեամբ առ Քրիստոս։

Գործեցաւ այս ի քաղաքս Բաղէշ, ի թվին Հայոց Ռե 2, յաւուրս Առաջաւորաց պահսց, Յովնանու տօնին, 25 յաւուր ուրբաթի, ի կաթողիկոսութեան տեառն Մովսէսի Տաթևացոյ, եւ նորին աշակերտի Փիլիպպոս ճգնազգեաց վարդապետի, որ յետ Բամաց յաշորդեաց զաթոռ նորա, ամսն ԻԳ. որ ի յաւուրս յայտոսիկ եկեալ էր ի քաղաքն Բաղէշ, եւ հանդիպեալ այսմ իրողութեանս։ Եւ նորին հրա- 30 մանաւ բարձին զմնացեալ մարմին, եւ եդին ի վկայարան սրբոյն Սարգսի՝ հուպ առ խորանին, եւ առնէ բազում հրաշս ի հիւանդս եւ յախտաժետս, եւ բազում անգամ ի մթան գիշերոյ տեսեալ քահանայից լոյս ի վերայ սրբոյն, եւ տան փառս Քրիստոսի Աստուծոյ։

Սոյն վկայաբանութիւնը գտնուում է Կարնոյ Սանասարեան վարժարանին սեպհական մի Յայսմաւուրքի մէջ՝ հետեւեալ վերնագրով. «Ի սմին աւուր վկայաբանութիւն և յիշատակ է նոր վկային քի սրբոյն Սարուիտանի»։ Վկայաբանութեան արտագրութիւնը ստացել ենք նոյն վարժարանի Հայերէն լեզուի ուսուցիչ մեծ. պր. Աստուածատուր Խաչատրեանի միջոցաւ։

Վկայաբանութեանս մէջ կասկածելի է էջ 437 տող 10 Բղեշխաշէն բառը՝ որ կարող է թէ՛ իբր ածական գործածուած լինել Բաղէշի համար և թէ լինել յատուկ անուն մի գիւղի. վերջինը թուում է աւելի հաւանական։

ԵՐԿՈՒ ՄԱՆԿՈՒՆԷ Ի ԿՈՏԷԻՑ

† ՌՁԸ=1638—9

2 և ևս էին փախուցեալք Օսմանցիքն ի սուտ համա-
բաւոյն, ըմբռնեալ էին երկուս մանկունս ի Կոտէից. և
ի փախչելն իւրեանց կապեալ զմանկունս զձեռս յեռս՝
և առաջի արկեալ վարէին զնոսա. և հասեալ ի գիւղն Ար-
5 ծնի՝ ի գլուխս բարձր քարանցն՝ որ ասի Դժուարադէմ,
տսեն մանկունքն ցփարիչսն. «Արձակեցէք զձեռս մեր, զի մի
նեղիցուք. քանզի փախչիլ ևս ոչ կարեմք. փսսն զի մին կողմն
քարափն է՝ և մի կողմն դռնք»։ Եւ նոքա արձակեցին զձեռս
նոցա։

10 Իսկ մանկունքն միաբանեալ՝ գնացին մինչ ի գլուխ
քարին, յիշեցին զանուն Աստուծոյ, և անկան ի քարանցն
ի վայր՝ և մեռան. Յաղագս երկուց իրաց ընկալան կա-
մաւ իւրեանց այնպիսի դառն մահ. նախ՝ զի զերծցին յա-
նառակ պղծութենէ. երկրորդ՝ զի քրիստոնէութեամբ մեռ-
15 ցին՝ քան թէ ուրացութեամբ կեցցեն։ Վասն որոյ ոչ վարկ-
պարազի համարիմ զմահ սոցա։ Այլ պսակակից Վիլնի
եպիսկոպոսին, որ անկաւ ի բարձանց՝ և մեռաւ վասն այն-
պիսի գործոց. և հազար կուսանքն՝ որք անկան ի գետն
վասն Քրիստոսի, և մեռան. նոյնպէս և սոքա կառարե-

15. ապ. վարկաւորիզի.

ցան երանելի մահաւամբ։ Եւ էին ի ձոր անդր արք թա-
գուցեալք, և տեսին զանկանել մանկանցն, մնացին մինչև
ի միւս վաղիւն. և եկեալ բարձին զնոսա, և տարեալ ի
գիւղն Արծնի թաղեցին։

Յիշեալ վկայաբանութիւնն ունի միայն Զաքարիա
սարկաւագ, Վ. զրշպտ. 1870, հատ. Բ. էջ 22—23,
գլուխ ԺԵ. «Նահատակութիւն երկուց մանկանց»։

ՂԱՂԱՐ ԳԻՆ ՆՈՐԱԳՈՒԹԵՑՑԻ

† ՌՁԸ—1688—9

Ի փախչելն Թաթարաց յերեսացն Պարսից՝ երկու
 Թաթար գնացին փախստեամբ մինչև ի գիւղն Նորա-
 գաւիթ. և էր մթացեալ օրն։ Եւ Ղզլարս այս ելեալ
 ի տանէ իւրմէ՝ երթայր առ դրացիսն՝ բերել ճրագ ի տուն
 5 իւր. և պատահի երկուց Թաթարացն, որք իջեալ ի ձիոցն՝
 կալան զկիսն և հանին ի ձին. և նա անկաւ ի վայր. և
 դարձեալ հանին ի ձի. և նա դարձեալ անկաւ. և երրորդ-
 անգամ նստուցին զնա ի ձի. իսկ սրբասէր կիսն դարձեալ
 անկաւ։ Իսկ տաճիկքն ձանձրացեալ, քանզի և երկիւղ
 10 կրէին ի Պարսիցն, վասնորոյ սրախողխող արարին զերանելի
 կիսն Ղզլար, թողին կիսամահ և փախեան։ Եւ Պարսիկքն
 պատահեցան նոցա, զմինն սպանին, և մինն կալեալ տա-
 րին։ Եւ կիսն մնաց աւուրս հինգ և եկեալ քահանայք
 հաղորդեցին զնա. և յետ երկուց աւուրց հանգեաւ ի
 15 Գրիստոս։ Սա կին էր առն միոյ՝ որ ասէին Սեաւ-Չաքա-
 րիա, ի նոյն գեղջէն Նորագաւթայ, որ գայր ի վաճառե-
 կանութենէ, և աւազակքն սպանին զնա երկու ընկերօք
 ի Մուշաղբիւր գիւղ։

Յիշեալ նահատակուհու պատմութիւնն էլ ունի
 միայն Ջաքարիա սարկաւազ, տպ. Վրդպտ. 1870,
 հատ. Բ. էջ 23—24, այս վերնագրով. «Նահատակու-
 թիւն Ղզլար անուն կնոջ»։

ԳԵԼՈՒՄՑ ԵՐԷՑ

† ՌՁԹ=1640

Յորժամ եղև հաշտութիւն ի մէջ երկուց թագաւորացն Պարսից և Տաճկաց՝ երթեւեկութեամբ Զաղաթայ-Քօթուկ-Մահմատ խանի, թագաւորն Շահ-Սաֆի ետ ի պարգև նմա զխանութիւնն Երևանայ. զի մեռեալ էր 5 Բալպալի խանն ի թուին ՌՁԸ. Ի սորա երկրորդ ամին եկն այր մի կնաւ իւրով ի Բառենայ, և բնակեցաւ ի Կոտէս գաւառ՝ ի գիւղն Արախուս: Եւ կինն այն ծնաւ որդի, և ետուն զնա մկրտել Գալուստ երիցուն. որպէս ծնունդ քրիստոնէի մկրտեաց, և ոչինչ էառ ի նոցանէ վասն 10 նաղքատութեան նոցա. այլ ետնոցա ԺԲ լիտր ցորեան, զի հաց արասցեն ինքեանց:

Եւ յետ աւուրց ինչ եկին հայր և եղբայր կնոջն՝ և ասեն ցայր նորա. «Դու զաղջիկն մեր առեանդ արարեալ՝ փախուցեալ եկիր աստ. զուզակն ընդէր գողացաք և բե- 15 լիք ընդ ձեզ»: Եւ նոքա ուրացան և ասեն. «Ո՛չ գիտեմք զոր ասէքդ»: Եւ ի բազում ասելն և ի լսելն՝ և նոցա ուրանալն, ձանձրացան արքն, և գնացեալ գրեցին գիր դանգատանաց ի փեսայէն և յաղջկանէն իւրեանց, և ետուն խանին:

20 Եւ կոչեալ զնոսա՝ ասէ. «Տո՛ւք ի դոսա զինչս իւրեանց»: Իսկ նոքա՝ զի վատեալ էին, ոչ կարացին հա-

տուեցանել, տաճկացան այրն և կինն, և յաւելին չարիս՝ մատնել զԴալուստ երէց, թէ Մեք վաղ ուրեմն կամէաք տաճկանալ, Դալուստ երէցն ոչ եթող. այլ և մկրտեաց զորդին մեր. և ետ մեզ կաշառ՝ ցորեան, և ասէ. ես Ծ պահեմ զձեզ, և դուք մի տաճկանայք, զի մի կորիցէ հոգի ձեր» :

Եւ խանն առաքեաց արս խիստ՝ և բերին զանմեղ քահանայն, և կացուցին առաջի նորա. Ասէ խանն. «Դու ընդէր ես մկրտեալ զորդի թուրքիս» :

- 10 Ասէ երէցն. «Ես զնոսա ոչ գիտէի՝ թէ թուրք իցեն. զի նորա աղաչեցին ինձ, և ես որպէս օրէն էր մեր՝ արարի առ նոսա. Քանզի բազումք ի քրիստոնէից տաճկանան, նոյնպէս և դորա տաճկացան, և մեք զինչ մեղաք» :

Ասէ խանն. «Ապա ընդէր ես տուեալ դոցա ցորեան 15 և կաշառս» :

Ասէ երէցն. «Միթէ ողորմութիւն տալն կաշառ իցէ. զի սոփորութիւն է քրիստոնէից՝ տալ ողորմութիւն ամենեցուն ըստ հրամանի Աւետարանին մերոյ» :

- Ասէ խանն. «Զայդ ասելով կամիս զերծանիլ յինէն. 20 ոչ է այդպէս. կամ տաճկացիք՝ և կամ չարչարանօք սպառնանեմ զքեզ» :

Ասէ երէցն. «Աստուած մի արասցէ թողուլ ինձ զհաւատն իմ. բայց թէ առանց յանցանաց սպանանես զիս, պատրաստ եմ ի մեռանել» :

- 25 Ասէ խանն. «Զինչ յանցանք իցեն մեծ քան զայս՝ որ ծնունդ տաճկին քրիստոնեայ արարեր» :

Ասէ տէր Դալուստն. «Ասացի՝ թէ ես ոչ գիտէի զնա տաճիկ, և թէ գիտենայի զնա տաճիկ՝ ի գալ նորա ի գիւղն մեր՝ ոչ թողուի մտանել մոլորելոյն այնմիկ առ ուղիղ

- 30 հաւատն մեր» :

Եւ բարկացեալ խանն՝ հրամայեաց ձաղանօք տանել զնա ի բանտ։ Եւ առաքեաց երկու Մուղլի՝ և ասէ. «Խրատ

տակը՝ թերեւս կարիցէք դարձուցանել։

Եւ գնացեալ խօսեցան ընդ նոսա բազում մարմնա-
կան բանիւք։ Իսկ երանելի քահանայն Դաւուստ տգէտ էր
ի գրոց գիտութենէ. այլ աշխարհօրէն բանիւ յանդիմա-
ն նեաց զնոսա՝ և ասէ. «Առաջնորդն ձեր ի դժոխս ամենայն
համախոհիւք իւրովք ընդ սատանայի, և զիս ևս հրաւի-
րէք առ նա գնալ»

Եւ բարկացեալ մօնայքն՝ և ելեալ հարին զնա ոտամբ,
և գնացեալ պատմեցին խանին. եւ առաքեաց խանն զօ-
10 րականս, զի կապեցցեն զձեռս նորա յետս. «և տարէք ի
դուռն արեմտեան՝ և քարկոծ արարէք»։

Եւ գնացեալ չար զինուորքն՝ և հանին զնա ի բանտէն.
և առաջի արկեալ տանէին զնա ի տեղի սպանմանն, մերթ
ի քարշ, մերթ ի յօտին. ոմանք հարկանէին և ոմանք կռ-
15 փահարէին. ոմանք ձաղէին և ոմանք խթէին. ոմանք փե-
տէին զմօրուսն՝ և ոմանք զգանդուրն. ոմանք թքանէին
զերեսսն, և ոմանք հայհոյէին. ոմանք նախատէին և ոմանք
չար խրատ տային. վասնորոյ ձանձրացեալ սուրբ քահա-
նայն Դաւուստ՝ սկսաւ նախատել զառաջնորդս նոցա՝ առե-
20 լով. «Անիծեալ լիցի նա՝ և ընդունօղ նորին, և իվ որ
զնա մարդարէ դաւանէ»։

Եւ ապա ասացին բերել քրիստոնեայս, զի քարկո-
ծեցցեն զնա. և փախեան ամենայն քրիստոնեայք. եւ նո-
քա կալան այր մի՝ բօշայ ազգաւ, և ասացին նմա. «Հար
25 զդա քարամբ՝ զի մեռցի»։ Եւ նա ինչ եհար. եւ եղին
ի ձեռն նորա զծայր չուանին՝ և ասեն. «Քարչեա զդա,»
և ինչ կալաւ զչուանն. և հարին զբօշայն անքան՝ մինչև
եղև կիսամահ. և թողին զնա. եւ յարեան ի վերայ երի-
ցուն՝ որպէս գայլք մարդախանձ, և քարկոծեցին զերա-
30 նելին Տէր Դաւուստ. և կատարեցաւ բարի դաւանութեամբ
ի Քրիստոս. և էր մթացեալ զօրն, թողին զնա ի մէջ քա-
րանցն՝ և գնացին. եւ պահապանք պարսպաց բերդին
Տաճկունքն տեսին ի վերայ մարմնոյ սրբոյն որպէս կայ-
ծակունք հրոյ, և կարծեցին՝ թէ նենգաւոր տաճկունք այ-

րեն զմարմինն նորա, և ձայնէին առ խանութպանսն՝ և ասէին. «Զինչ է՝ զոր առնէք»:

Եւ նոքա ասեն. «Լոյս է և հչ հուր»:

Եւ ի լուսանալն՝ գնացեալ բերդապահացն՝ և պատ-
5 մեցին խանին: Եւ ասաց խանն. «Ես բռնութեամբ առա-
քեցի զերէցն յարքայութիւնն Աստուծոյ»: Եւ հրամայեաց
քրիստոնէից բառնալ զնա և թաղել ըստ օրինաց իւրեանց:
Վասնորոյ եկին բազում քահանայք և ժողովուրդք, բար-
ձին զմարմինն՝ և զքարինս և զհողն արենաշաղախ, և
10 տարեալ թաղեցին յանապատն Երևանայ՝ մերձ Անանիա
առաքելոյն:

Կատարեցաւ սուրբ քահանայն Դալուստ ի թուին
ՌՁԹ՝ յաւուրս Քառասնորդաց պահոցն, յաւուրս Տեառն
Փիլիպպոսի Կաթողիկոսի Հայոց:

Յիշեալ վկայաբանութիւնը արտագրել ենք Զա-
քարիա սարկաւազից, տպ. Վրբշտ. 1870, հատ. Բ.
էջ 29—32, «Նահապետութիւն Գալուստ երեցուն»:

ՆԱԿԱՂԱՅՈՍ ՄԱՆՈՒԿ ՏԻՂԱՆԵՆԿԵՐՏՈՒ

✠ ՈՂԱ.—1642 ապրիլ 15

Այս երանելի նահատակ Նիկողայոս էր ի քաղաքէն Տիգրանակերտու, որ այժմ ասի Յամիթ,—ծնեալ և սնեալ ի նոյն քաղաքին. և էր մանուկ տիօք իբրև տաան և հնգից ամաց, տեսլեամբն գեղեցիկ և հասակաւն վայելուչ, զաւակ Ե. քրիստոնէից և ազգաւ ի Հայոց:

Եւ յաւուր միում՝ մինչդեռ շրջէր Նիկողայոս ի մէջ շուկային ըստ հանապազորդ սովորութեան իւրոյ, յայնժամ այր ոմն հաւատովն մահմետական՝ որոյ այլևի անունն Մահմետ էր, մերձեալ առ Նիկողայոս՝ ձեռն ածէր գերեսօքն և փա-
 10 րէր ախտաւոր ցանկութեամբ, որպէս հանապազ տեսանի ունակացեալ առ մահմետականս: Իսկ Նիկողայոս սաստիկ բարկութեամբ դժուարացեալ ընդ այն, ի բաց վարէր յինքենէ: Եւ էր այլ ոմն այր որ նա ևս անուամբն Մահմետ էր և հաւատովն մահմետական: Այս Մահմետ՝
 15 որ այժմ խաղայր ընդ Նիկողայոսին, ասաց նմա վասն այնմ Մահմետի թէ «Զիւրդ է զի ընդ այն Մահմետն առնես զսէր և յարակցութիւն և ընդ իս ոչ առնես»:

Եւ Նիկողայոս ասաց. «Զքո մայրն և զնորա մայրն այսպէս առնեմ»:

20 Եւ նոյնժամայն այս Մահմետս ասաց մերձակայ արանցն և խանութպանացն. «Վասն Աստուծոյ վկայք լեւուք, զի դուք ձեզէն լուայք, որ հայհոյեաց զօրէնսդիրն մեր և զմարգարէն Մահմետ»:

Եւ ժողովեցան բազում մահմետականք իբրեւ զշուն կատաղիք անդր ի վերայ նոցա և յափշտակեցին զՆիկողայոս և տարան ի դատարանն առ դատաւորն. և ի նոցանէ լինէին ոմանք գատախաղք և ոմանք վկայք և ոմանք 5 վրէժխնդիրք և դատապարտէին ի մահ զՆիկողայոս:

Եհարց դատաւորն ի Նիկողայոսէ թէ արդարեւ հայհոյեանց զպատգամաբերն զՄահմետ:

Ետ զպատասխանի Նիկողայոս. «Ես ոչ հայհոյեցի և ոչ բան ինչ ասացի պատգամաբերին Մահմետի. այլ այրս 10 այս ախտաւոր ցանկութեամբ փարէր զինեւ ի մէջ մարդկանց և ամօթով առնէր զիս. վասն որոյ և ես զմայր սորա քֆրեցի»:

Իսկ այս Մահմետս՝ որ խաղայր ընդ Նիկողայոսի, դատախազ լինէր թէ զՄահմետ զպատգամաբերն քֆրեաց. 15 այլ և ասաց օռնիմ՝ ահաւասիկ երկու այր վկայս, զոր և ածեալ կացոյց զարսն առաջի դատաւորին, միոյն անուն ասէին պաղալ Ալլահվերտի և միւսոյն հալվաչի Սէյիդ. որոց եկեալ առաջի դատաւորին, վկայեցին թէ «Մեք լուաք ի դմանէ որ քֆրեաց Մահմետին»:

20 Ասաց դատաւորն Նիկողայոսին. «Որովհետեւ այդքան մահմետականք ժողովեալ են ի վերայ քո և այդու կերպիւ դատապարտեն զքեզ, գիտեմ զի ոչ թողուն զքեզ կենդանի, այլ սպանանեն. վասն որոյ լուր բանից իմաց և լեր մուսուրման, զի զերծցիս ի մահուանէ»։ Եւ Նիկողայոս ոչ կալաւ յանձին լինել հաւատովն Մահմետի:

Բազում անգամ ասաց դատաւորն. «Տամ քեզ բազում գանձս և ստացուածս պատուականս և կին գեղեցիկ, եթէ գաս ի հաւատս Մահմետի»:

Եւ Նիկողայոս ասաց. «Ես զլոյս հաւատս իմ ոչ թողում և զուղիղ օրէնս Քրիստոսի Աստուծոյ իմոյ ոչ փոխանակեմ ընդ ձերդ օրինաց. և դուք թէ անպարտ սպանանէք զիս, դուք գիտէք»:

16. KM, ինչպէս եւ Ոսկանի օպագրուիւնն Ամսերդումում՝ լուսին միայն անուն ... հալվաչի սէյիդ. 18. տպ. վկայիցեն. KM վկայիցին.

Իսկ որք վրէժխնդիր մահմետականքն էին՝ հարկէին զդատաւորն առնել սիճիլ մահուան ի վերայ Նիկողայոսի, յի սպանցեն զնա: Եւ դատաւորն արար սիջիլ: Իսկ մահմետականքն՝ որք իբրեւ զչար գաղան ծարաւի են արեանց քրիստոնէից, առին զսիջիլն և զՆիկողայոսն տարան առաջի փաշային՝ որում անունն էր Մուստաֆայ փաշայ և ծանուցին նմա զամենայն, յոլով ամբաստանութեամբ:

Եւ փաշայն ասաց առ Նիկողայոս. «Լիւր բանից իմոց և դարձիր ի պայծառ հաւատս Մահմետի, որով պայծառացեալ է ամենայն աշխարհ, որպէս և տեսանես. և ես կարգեմ զքեզ ինձ հանապազորդ առաջակայ սպասաւոր և իբրեւ զորդի ընդունիմ զքեզ և տամ քեզ բազում գանձս և պատուական ստացուածս և կին դեղեցիկ, զդուստր իշխանաց զորոյ և կամիս. և պետական իշխանութիւնս և այլ բարութիւնս բազումս»:

Ետ պատասխանի Նիկողայոս. «Ի բարութեանցդ այդի ոչինչ պիտոյ է ինձ ամենեին. այլ թէ առնես ինձ բարութիւնս, թող ինձ կեալ իմովս հաւատով. և թէ ի զուրդատապարտէք զիս և սպանանէք, դուք գիտէք»:

Բազում անգամ ասաց փաշայն. «Տամ քեզ մեծութիւն և փառս, եթէ դառնաս ի քոյդ հաւատոց ի հաւատս Մահմետի». և Նիկողայոս ոչ դարձաւ: Իսկ մահմետականքն բազում բանիւ թախանձէին զփաշայն, տալ հրաման և վճիռ սպանանել զՆիկողայոս: Իբրեւ գիտաց փաշայն թէ ոչ դառնայ Նիկողայոս, ապա ետ վճիռ և հրաման սպանանել զնա:

Յայնժամ ժողովեցան գունդք դահճացն ի վերայ նորա, և մերկացուցին զնա ի հանդերձից, և գլուխ ի բաց և բոկոտն, և ձեռս ի յետս կապեալ, և առեալ տարան զնա շրջեցուցանել յամենայն տեղիս քաղաքին. և մուստաֆայն՝ առաջի նորա հրատարակելով գնայր: Եւ բերին զնա ի մէջ

20. փխ. բազում անգամ...սպանանել զնիկողայոս՝ Մ ունի բազում անգամ պէսպէս խոստովունս արարեալ հարցանէին թէ ուրասցի և նա զնոյնն առնէր պատասխանի.

մեծ մէյդանին, ի տեղին ուր զմահապարտաց զոտս և զձեռս խորտակեն ի վերայ վիմին, որ կայ հաստատեալ անդ:

Եւ անդ ևս բազում անգամ ասացին դահիճքն. «Պար-
ծ ձիւ ի քոյդ հաւատոց ի հաւատս Մահմետի. և մի ևս
յամառիր, զի հաւաստիկ այժմ խորտակեմք զձեռս քո և
զոտսդ»: Սոյնպէս և այլ մահմետականքն ասէին. և Նի-
կողայոս ոչ ումեք հաւանեցաւ բնաւ: Եւ յայնմ պահու
յերիցանց քաղաքին Մարտիրոս անուամբ ոմն քահանայ
10 եղեալ հաղորդ ի մէջ արմաւոյ և բերեալ ետ ցնիկողա-
յոս, զոր առեալ ճաշակեաց:

Եւ ի տեսանելն զսոյն դահճացն՝ աղմկեցան և սկսան
հարցումն առնել թէ «Ձի՛նչ էր այն, զոր երէցն ետ ցնիկո-
ղայոս»: Եւ երէցն փութով խոյս տուեալ փախեաւ ի տեղ-
15 ւովէն և փրկեցաւ:

Իսկ դահճացն ի բազում անգամ ասելն ցնիկողայոս
թէ «Ե՛կ դարձիր յօրէնս Մահմետի և փրկիր ի մահուանէ»,
իբրև ոչ դարձաւ, ապա ասացին դահիճքն ցնիկողայոս.
«Որովհետև ոչ լսես մեզ և ոչ հաւանիս մտանել յօրէնս
20 Մահմետի, արդ՝ տարածեա՛ զձեռս քո ի վերայ վիմիդ, զի
խորտակեսցուք»:

Եւ երանելին Նիկողայոս ինքն իւրովի տարածեաց
զերկոսին ձեռսն ի վերայ վիմին, և դահիճքն հարին կաց-
նաւ և խորտակեցին զբազուկս երկոցունց ձեռացն. և
25 ապա խնդրեցին զոտսն և նա տարածեաց. և դահիճքն՝
խորտակեցին զոլորս երկոցունց ոտիցն: Եկաց Նիկողա-
յոս այնպէս խորտակեալ անդամօք յայնմ աւուր անդէն
ի մէջ թէատրոնին անկեալ:

Եւ յերկրորդումն աւուր մատուցեալ քրիստոնէիցն
30 առ փաշայն և առ դատաւորն և խնդրեցին տալ հրաման
բառնալոյ զնա անտի և տանել ի տունն իւրեանց: Եւ նորա
ետուն հրաման. և եկեալ քրիստոնէից բարձեալ զնա տա-
րան ի տունն իւրեանց: Եւ մնաց կենդանի Նիկողայոս յետ

13, 14. ապ. երեցն.

խորտակելոյ զձեռան և զոտան՝ աւուրս երիս. և ապա աւանդեաց զսուրբ հոգին իւր, իբրև զխունկ անոյշի ձեռս Աստուծոյ:

Եւ ի գիշերին այնմիկ Տէրն Քրիստոս փառաւորեաց զնա երկնային լուսովն, որ էջ ի վերայ նորա. զոր քրիստոնեայքն ամենեքեան՝ որք անդր էին ժողովեալք, ակներև տեսին և ուրախացան մեծաւ խնդութեամբ և ցնծութեամբ փառաւորէին զԱստուծո:

Այլ և ինքն սուրբն Նիկողայոս՝ մինչ կենդանին էր, պատմեաց թէ ըի ժամուն յորում խորտակեցին զձեռս իմ և զոտս, տեսի զի լոյս պայծառ շողացեալ յերկնից իջեալ եմուտ ի բերանս իմ»:

Եւ յետ մահուան սրբոյն՝ ի վաղիւ անդր ժողովեցան բազմութիւնք քրիստոնէից, բարձեալ զնահատակն Քրիստոսի սաղմոսիւք և օրհնութեամբ, և տարան ի դիրս գերեզմանացն Հայոց և անդ ի կարգս սուրբ նահատակացն հանգուցին ի գերեզմանի:

Եւ այժմ ցաւադարք և հիւանդք գնան ի սուրբ գերեզման նորա և գողանեն զառողջութիւն իւրաքանչիւրոց ցաւոց, աղօթիւք սուրբ նահատակին Նիկողայոսի և շնորհօքն Քրիստոսի Աստուծոյ մերոյ, որում փառք յաւիտեանս. ամէն:

Եւ եղև կատարումն նահատակութեան սրբոյն Նիկողայոսի ի թուականութեան Հայոց ՌՂԱ, յապրել ամսոյ ԺԵ, ի թագաւորութեան ազգին Օսմանցւոց սուլթան Իբրահիմին, որ նստէր ի մեծ քաղաքն Ստամբուլ և ի կաթողիկոսութեան բարձրագահ աթոռոյն սրբոյ Էջմիածնի Տէր Փիլիպպոսի պատուական հայրապետի:

Այլ և մինչ կենդանի էր սուրբն Նիկողայոս՝ պատահեցաւ անդ ի Յամիթ քաղաքի վարդապետ ոմն, զորոյ զանունն ոչ գտաք, որոյ եկեալ առ սուրբն Նիկողայոս և կաթեալ զլախնախեալ աջն նորա և համբուրեաց և խնդրեաց ի նմանէ թէ «Սուրբ աջ քո զայս շնորհեա ինձ, զի ես հանգերձեալ եմ եկեղեցի շինել և դնեմ ի հիմն եկեղեցւոյն այնմիկ զսուրբ աջս»:

23. տպ. տասն հինգ. 27. Մ չունի այլ և մինչ ... միմեւ վերջ.

Եւ սուրբն Նիկողայոս յօժարութեամբ ետ, քանզի ասաց. «Արդէն իսկ կտրեաւ և առ ի քեզ»։ Եւ մինչ կենդանի էր՝ ոչ կտրեցին, այլ յետ մահուանն կտրեցին։ Եւ վարդապետն յինքն էառ զսուրբ աջն Նիկողայոսի մեծաւ քփափաղանօք և տարեալ եդ ի հիմն եկեղեցւոյն, զոր շինեաց։ Այլ և զվէժն զայն ևս յորոյ վերայ խորտակեցին զձեռս և զոտս սրբոյն Նիկողայոսի, զայն ևս գողացաւ վարդապետն և տարեալ եդ ի հիմն եկեղեցւոյն՝ զոր շինեաց. որով փառաւորի անուն Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոս 10 սի, յաւիտեանս յաւիտենից ամէն։

Սոյն վկայաբանութիւնը արտատպում ենք Առաքել պատմագրից, տպ. Վրշպա. 1884, էջ 405—409, գլուխ ԽԴ. «Պատմութիւն Նահատակութեան անմեղ մանկանն Նիկողայոսին» վերնագրով։ Առաքել պատմագրի գրած սոյն վկայաբանութիւնը անցել է նաև Յայսմաւուրքների մէջ. մեր տեսած Յայսմաւուրքներից երկուսը K և M ունին այն, առաջինը K՝ անկէ Ա= ապրիլ 8, Սահակ և Համադասսը իշխանների, և Պարոնից գերութեան մէջ Նահատակուած սրբերի վկայաբանութիւններից յետոյ, էջ 405 ա'—406 բ''. երկրորդը M՝ հոռի ԺԴ=սեպտ. 24, սրբունւոյն Խոյնիտայ վկայաբանութիւնից յետոյ, էջ 75 բ'—76 բ''. երկուսի մէջ էլ Առաքելի վերնագիրը անփոփոխ մնացել է։ Անփոփոխ է մնում նաև ամբողջ վկայաբանութիւնը. տարբերութիւնները միայն տառական են. իսկ բառական կարեւոր տարբերութիւնները արդէն նշանակել ենք։

Վկայաբանութիւնն ունի նաև Յայսմ. Գ. տպ. Ա. 167''—168'. հմմտ. նաև Զամբեան, Գ. 653։

ԽԱՉԱՏՈՒՄ ՏԻՒՐԱՆԵՐԵՐՏՈՒ

† ՌՃԱ=1652 օգոստոս 20

Այս երանելի նահատակս Խաչատուր՝ էր ի քաղաքէն Տիգրանակերտու՝ որ այժմ ասի Յամիթ, ծնեալ և սնեալ ի նմին քաղաքի։ Եւ էր ինքն յազգէն Հայոց. և կային սմա ծնողք և եղբարք և այլ ընտանիք բազումք։ Եւ էր ինքն իբրև ամաց քսանից՝ աւելի կամ պակաս, գեղեցկատես և վայելչահասակ։ Այլ և էր յոյժ աղօթասէր և ունկնդիր գրոց ընթերցման, զոր ինչ և կարդան քահանայքն, յեկեղեցիս, Աւետարան և Ճաշու գիրք և մանաւանդ թէ Յայսմաւուրք և Պատմութիւնք Վկայից։ Եւ յամենայն աւուր անպակաս 10 էր նա յեկեղեցւոյն և յաղօթից իւրաքանչիւր կարգեալ ժամս։ Եւ մերձատենին՝ ուր ընթեռնուն զամենայն գիրս, կալեալ էր իւր տեղի աղօթից։

Եւ յորժամ ընթեռնուին զպատմութիւն նահատակութեան վկայից, իբրև զյորդառատ աղբիւր բղխէին 15 արտասուքն յաչացն, և ցանկայր ինքն մեծաւ յօժարութեամբ նահատակակից լինել սրբոց վկայիցն։ Եւ հանապազ ի տան իւրեանց իւրոց ընտանեաց, և արտաքոյ ընդ իւրում յարակից ընկերացն ասէր թէ «Ես ոչ կամիմ իմով բնական մահուամբ մեռանիլ, այլ կամիմ նահատակիլ, և 20 ի վերայ իմոյս ճշմարիտ հաւատոյս մեռանիլ»։

12. տպ. ի սեղի. GK տեղի.

Եւ էր սա աշակերտեալ առն ումեմն քրիստոնէի՝ որ ունէր արուեստս չլնկարութեան, որ շինէ կօպղայս և այլ այսպիսի մանր իրք. և հանապազ ընդ իւրում վարպետին նստեալ ի խանութն ի մէջ շուկային գործէին՝ 5 զարուեստն իւրեանց. և էր խանութ սոցամերձ մեծ մզկիթին՝ զոր Զումայ մաշիթ ասեն:

Եւ յաւուր միում ի մէջ խանութին ասաց Խաչատուրն ընդ իւրում վարպետին՝ թէ «Աւասիկ իջեալ ի խանութէս գնամ. բայց կարծեմ թէ այլ ոչ ևս դամ ի խանութս»: 10 Եւ ոմանք ասացին թէ ասաց Խաչատուրն. «Յայսմ գիշերի տեսիլ երազոյ երևեցաւ ինձ, և հրամայեցաւ ինձ նահատակութիւն. և երթամ ես ի նահատակիլ. վասն այն ասեմ, թէ ոչ ևս դառնամ ի խանութս»: Ապա յետ այսց բանից՝ իջեալ ի խանութէն՝ գնաց ի մեծ մաշիթի բակն, և կացեալ 15 առ ընթեր ջրոյն՝ լուանայր զձեռն ջրովն՝ որ հեղանի ի բարձր տեղովէն: Եւ յայնմ ժամու եկեալ այր ոմն մահմետական, որ էր ինքն ամիր և կանաչագլուխ, հայհոյեաց զԽաչատուրն, և ասաց. «Ի բնց գնա ի տեղովէդ, զի և ես լուացայց»:

Եւ Խաչատուրն հայհոյեաց գնա և զկանաչն նորա: 20 Եւ ի խօսիլ սոցա երկոցունց ընդ միմեանս, ժողովեցան բազում մահմետականք ի վերայ նոցա, և յափշտակեցին զԽաչատուրն և տարան առ դատաւորն: Եւ սկսան ոմանք դատախազ լինել և ոմանք վկայք և ոմանք վրէժխնդիրք, և դատապարտէին ի մահ զԽաչատուր: 25

Եւ ի մէջ դատարանին խօսեցաւ դատաւորն ընդ Խաչատրոյն և ասաց. «Որդեակ, դու մանուկ ես և նորոգ երիտասարդ. խնայեա ի մանկութիւն քո, և փրկեա զանձն քո. քանզի այսքան մահմետականք՝ որ ժողովեալ են ի վերայ քո, ոչ թողուն զքեզ մնալ կենդանի: Այլ հաւանեա բանից 30 իմոց. դարձիր ի ձեր մոլար օրինացն, և մուտ ի հաւատս Մահմետի, որ բարի է և երանելի, որպէս և տեսանես զամենայն մահմետականս, որք բարգաւաճեալք են բարեկեցիկ կենդանութեամբ, և հզօրացեալք են թագաւորութեամբ, և ժառանգօղք են աստի կենացս և հանդերձելոյն»:

Իսկ երանելի Խաչատուր ետ պատասխանի և ասաց. «Մ ուր
օրէն՝ ձեր օրէնքն է, որպէս և է մարդարէն և պատգամաբերն
ձեր սուտ մարդարէ. Իսկ մեր օրէնս ճշմարիտ է և քրիստոսա-
դիր, որպէս և ինքն Քրիստոս ճշմարիտ է, որում դուք ևս
5 վկայէք. եւ ես զՔրիստոս Աստուածն իմ ոչ ուրանամ, և
զլոյս հաւատս իմ ոչ թողում, և սուտ օրինաց ձերոց ոչ
հաւանիմ. եթէ թողուք զիս և եթէ սպանանէք, և թէ իբրեւ
զնասիմի քերթէք զիս, ես ի հաւատոյս իմոյ ոչ դառնամ»:

Եւ դատաւորն բազում բանս խօսեցաւ ընդ նմա և բա-
10 ղում բարութիւնս խոստացաւ տալ նմա, գանձս և ստաց-
ուածս և կին և պետական իշխանութիւնս. և Խաչատուրն
բնաւ ոչ հաւանեցաւ:

Եւ ոմանք ի մահմետականացն գնացեալ առ մուֆ-
թին՝ ծանուցին թէ «Այր՝ որ զպատգամաբերն զՄահ-
15 մետ և զնորին հաւատն հայհոյէ՝ զինչ պարտ է նմա
առնել»:

Եւ մուֆթին ետ ֆաթվայ. «Որովհետեւ զպատգա-
մաբերն զՄահմետ և զնորին հաւատն հայհոյեաց, և ինքն
ասաց թէ «Իբրեւ զնասիմի քերթէք զիս, յիմոյս հաւա-
20 տոյս ոչ դառնամ», պարտ է զնա քերթել»:

Եւ զայս ֆաթվայս առեալ մահմետականացն, բե-
րին առ զադին, և սիջիլ արարին. Եւ ապա առեալ
զԽաչատուրն՝ տարան առ փաշայն և ծանուցին նմա
զամենայն. Իսկ փաշայն իբրեւ ետես զվկայելուչ ման-
25 կութիւն Խաչատուր, բազում խանդաղատական բանիւք
խօսեցաւ ընդ նմա և ասաց. «Տամ քեզ բազում գանձս
և զպատուական ստացուածս և պետական իշխանու-
թիւնս, և կին գեղեցիկ՝ դուստր իշխանաց, որում և
դու հաւանիցիս. եթէ դառնաս ի քոյդ հաւատոյ և ըն-
30 դունիս զհաւատս Մահմետի, լինիս այսքան բարեաց տէր,
նաև գանձն քո փրկես ի մահուանէ»:

Իսկ երանելին Խաչատուր ետ պատասխանի. «Զայդ ա-
մենայն բարիքդ, զոր խոստացար տալ ինձ՝ սուտ է և ընդու-
նայն, քանզի անցաւոր է. նաև հաւատն ձեր սուտ է, զի սուտ

մարգարէի է կարգեալ: Իսկ իմս հաւատ ճշմարիտ է և սուրբ, զի ի Քրիստոսէ է կարգեալ, որոյ ճշմարտութեան դուք իսկ վկայ էք: Ո՛չ թէ հարեանցի սպանանէք զիս, այլ թէ կենդանւոյն քերթէք զիս, ես զՔրիստոս Աստուածն իմ և զնորին ճշմարիտ հաւատն ոչ ուրանամ:»

Ասաց փաշայն. «Իուցէ բանդագուշեալ և ի խելաց թափեալ իցէ. տարեալ պահեցէք, զի թերեւս ի խելս և ի զգօնութիւնս գայցէ:»

Եւ տարեալ պահեցին ժամս երկու. և մահմետականքն 10 ամենեքեան առ նա եկեալ աւաղէին և խնայէին և ասէին. «Մի կորուսաներ զվայելուչ մանկութիւն քո:» Եւ նա ոչ հաւանեցաւ բանից նոցա:

Դարձեալ կոչեաց փաշայն զԽաչատուրն առաջի իւր, և քան զառաջին բարութիւնս աւելի խոստացաւ տալ նմա, 15 միայն թէ ուրանայ զքրիստոսական հաւատն, և դաւանի զմահմետական հաւատն. և Խաչատուր ոչ ուրացաւ. ապա այնուհետեւ փաշայն ետ հրաման և զվճիռ սպանանել զնա:

Յայնժամ եկեալ՝ դահճացն՝ իբրեւ զգազան արիւնա- 20 խանձ պատեցան շուրջ զնովաւ, և մերկացուցին զնա ի զգեստուցն և կապեցին ձեռս ի յետս, և առեալ տանէին ի տեղի սպանման. և մունետիկն՝ որ է ջառչի, հրատարա- կելով գնայր առաջի նորա:

Եւ ժողովեցան ի վերայ նորա բազմութիւնք մահ- 25 մետականաց՝ իբրեւ զաւաղ ծովու անթուելի, որ ոչ բաւէր վայրն տանիլ զնոսա. և իբրեւ զգազան կատաղի կրճտէին զատամունս իւրեանց ի վերայ նորա. հար-

3. վկայէք քաղից յետոյ G աւելացնում է. ես վասն գանձի և մեծութեան ձեր սուտ հաւատն ոչ ընդունիմ և զիմ ճշմարիտ հաւատս ոչ ուրանամ. այլ պատրաստ եմ միռանիլ վասն անուանն քրիստոսի:

6. փխ. ասաց փաշայն G ումի և փաշայն իբրեւ ետես զհաստատուն միսս նորա, թէ ոչ կամի ուրանալ զքրիստոս, ասաց ցամբոյն վասն սրբոյն թէ ... | տպ. և K բանտագուշեալ, 7. տպ. պահիցէք. 9. տպ. պահիցին. 11. G քո-ից յետոյ շարունակում է. հաւանեմ հրամանաց փաշային և մեծ փառաց հասանիս: և և նա ոչ ...

կանէին, կռփահարէին և ընդ քարշտ տանէին: Եւ այնպիսի հանին զնա ի միջին բերդէն. և իբրև ելին ի դրանէ բերդին, անդէն առաջի դրան միջին բերդին, որում Նոր Դռուն ասեն, ասաց սուրբն Խաչատուր դահճացն թէ
5 Վերթեցէք զիս վասն հաւատոյ իմոյ և սիրոյ՝ զոր ունիմ առ Քրիստոս Աստուածն իմ:»

Յայնժամ անօրէն և մարդադէմ գազան դահիճքն պատառեցին զմօրթ մարմնոյ նորա՝ յաջոյ ուսէն մինչև
ցճախոյ ուսն. և քերթեցին զկաշին թիկանցն և իջու-
10 ցին մինչև ցքամակն, և շրջեցին զկաշին ի վերայ միջացն. այլ և յառաջուստ կողմանէ քերթեցին զմօրթ լանջացն՝ մինչ ի ներքոյ ստեանցն, և շրջեցին զմօրթն ի վերայ փորին:

Եւ ապա տարեալ շրջեցուցանէին ի մէջ քաղաքին՝
15 ի շուկայս և ի պողոտայս, ի փողոցս և ի հրապարակս. և ի տեսիլ զարմանալի գործոյն ամենայն ոք ճեպով ընթանայր, այլ և կին, ծեր և տղայ, միանգամայն և տնարգել աղջկունք. և ամենայն տեսողաց մարմինքն սոսկացեալ սարսռէին. իսկ տեսիլ կերպարանաց սրբոյն
20 Խաչատուր զուարթ էր և պայծառ, իբրև զհրեշտակի Աստուծոյ, և ոչինչ կասիւր յայնքան տանջանացն: Այլ և ինքն Խաչատուր յառաջագոյն ուսեալ էր բազում Նասիմի խաղեր, զոր Նասիմին ինքն ասացեալ է ի վերայ իւրում նահատակութեանն և ի վերայ տնօրէնութեան Քրիստոսի
25 աստուածաբանութիւն, զայն խաղերն արդէն այժմ այս Խաչատուրս ի վերայ իւրում քերթելոյն բարձրաձայն եղանակաւ երգէր և շրջէր ի մէջ քաղաքին յամենայն տեղիս, ուր և տարան զնա դահիճքն:

Իբրև աւարտեցաւ շրջեցուցանելն, ապա ածին զնա
30 դահիճքն ի մէջ մեծ մէյդանին, ի տեղին՝ յորում զմահապարտաց զձեռս և զոտսն խորտակեն. և մահմետականքն

4. տպ. թէ թէ. 13. G փորին քառից յետոյ շարունակում է. և երանելին խաչատուր զայսպիսի դառն տանջանաց համբերէր վասն սիրոյն քրիստոսի: Եւ ապա տարեալ ...

պահէ ի պահ առաւել ևս ժողովէին և բաղմանային. այլ և քրիստոնեայք ևս բազումք եկին, և ժողովեցան ի տեղին՝ և տեսանէին զայն:

Խօսեցան դահիճքն ընդ Խաչատրոյն թէ Վի ևս յամա-
5 ոիր և դիմանար հրամանաց իշխանաց. դարձիր յօրէնս մեր, և փրկեա զանձն քո ի մահուանէ, զի տակաւին դոյ քեզ հնար կելոյ՝ և դեղօք բժշկելոյ: Սոյնպէս և այլ մահմետա-
կանքն և իշխանք ասէին՝ թէ Վոյնեա բան մի միայն ասա ի դաւանութենէ մերոյս հաւատոյ, և այն բաւական է մեզ
10 առնել զպատճառ՝ և այնու ապրեցուցանել զքեզ:

Այլ և ոմանք ի մօլլաներացն ասէին ցԽաչատուր. «Թէպէտ և մեռանիս և կորուսանես զմանկութիւն քո և զրկիս յայսմ կենացս, այլ զի մի և զհոգի քո մեռուոցես և յայնմ
կենաց ևս զրկիցիս, արդ՝ ի զրաւ քոյոյ կենացդ տնւր
15 դաւանութիւն հաւատոյն Մահմետի, զի կեցցէ հոգի քո, և ժառանգեսցէ զանանց կեանսն»:

Եւ սուրբն Խաչատուր բնաւ ոչ ումեք հաւանեցաւ, այլ իւրաքանչիւրոց ըստ պատշաճին տայր պատասխանի, և անշարժ կայր ի վերայ հաւատոյս քրիստոնէութեան,
20 և համարձակ և անխտփան զՔրիստոս Աստուած դաւանէր:

Եւ յառաջ ժամանակաւ հաստատեալ էին ի մէջ մէյ-
դանին վէմ մի՝ յորոյ վերայ խորտակէին զձեռս և զոտս մահապարտաց: Ասացին դահիճքն ցԽաչատուր. «Որովհետեւ
25 յամառիս և ոչ լսես մեզ, արդ՝ տարածեա զձեռսդ քո ի վերայ վիմիդ՝ զի խորտակեսցուք»:

Եւ նա յօժար կամօք իւրովք տարածեաց զձեռսն ի վերայ վիմին, և դահիճքն հարին կացնաւ և խորտակեցին զբազուկան երկոյցունց ձեռացն: Ապա խնդրեցին զոտսն, և նա տարածեաց
30 զերկոսին ոտսն. և դահիճքն խորտակեցին զուրբս երկոյցունց ոտանցն. և սուրբ արիւն նորա՝ որ յորդառատ հեղանէր յանձնէն, թաթաւեալ էր զամենայն մարմինն, և թացեալ

էր զվայրն ամենայն: Այնուհետև ոչ ևս կարաց նստիլ, այլ անկեալ պարզեցաւ ընդ երեսս գետնոյն:

Իսկ քրիստոնեայք, որք շրջապատեալ հայէին, աղի-
ողորմ ողբօք և արեան արտասուօք լային: Սոյնպէս և
5 մահմետականք բազում լային արտասուօք՝ և հայհոյէին
զօրէնս և զառաջնորդս և զիշխանս և զդատաւորս իւր-
եանց, և ամենեքեան սոսկացեալք զարմացեալք ապուշ
մնային. և հարցանէին ցմիմեանս թէ Արդեօք իցէ
ուսմք ի ձէնջ տեսեալ այսպիսի գործս. քանզի յոյժ սար-
10 սուելի էր տեսիլ գործոյն:

Եւ այնուհետև սուրբն Խաչատուր յոյժ նուաղե-
ցաւ ի սաստիկ և ի կարծրագոյն տանջանացն. և տա-
պէր և պապակէր ի ծարաւոյ. վասն որոյ աղաչեաց
զարսն, որ շուրջն կային, և խնդրեաց ի նոցանէ ջուր.
15 և գթացեալ առ նա ոմանց՝ գնացեալ բերին նմա ջուր
խեցեաւ ամանոյ ինչ՝ և այնու խեցեաւն էարբ զջուրն:
Այլ և աղաչեաց սուրբն Խաչատուր զմերձ կացեալ քրիս-
տոնեայսն՝ գնալ առ քահանայս և բերել ինքեան հա-
ղորդ: Եւ քահանայքն վասն երկիւղի մահմետականաց՝ ին-
20 քեանք ոչ եկին, այլ զհաղորդն եղին ի մէջ հացի, և ետուն
ցքրիստոնեայսն. և նոքա բերեալ ետուն ցԽաչատուր. և նա
առեալ ճաշակեաց զհացն հաղորդաւն՝ և գոհացաւ զԱս-
տուծոյ. և այնպիսի խողխողեալ անդամօք անկեալ կայր
ի մէջ թէատրոնին՝ մինչ ի նսեմանալ երեկոյին:

25 Իսկ Բաղիշեցի Խաչատուր վարդապետն և Բալուեցի Սա-
մուէլ արեղայն ի նսեմանալ երեկոյին եկին առ սուրբն Խաչա-
տուր, և ի վերայ սրբոյ մարմնոյն անկեալ՝ կսկծագին այր-
մամբ լային և համբուրէին զսուրբ գլուխն նորա. և արգա-
հատեալ մխիթարէին զնա յուսադրական բանիւք՝ և հաս-
30 տատէին ի հաւատս:

Ասաց սուրբն Խաչատուր ցԽաչատուր վարդապետն.
«Գիտես իսկ զի ոչ ունիմ ձեռն՝ որով կալեալ զսուրբ
աշն քո համբուրեմ. վասն որոյ խնդրեմ ի քէն, մատո՜
2. տպ. ընդ ընդ երեսս. 6. տպ. իւր. GK իւրեանց:

զսուրբ աջդ քո ի շրթունս իմ, զի համբուրեցիցս:

Եւ վարդապետն մատոյց զաջն իւր ի սուրբ շրթունս Խաչատրոյ, որ համբուրեաց փափագանօք: Այլ և ասաց սուրբն Խաչատուր առ վարդապետն. «Խնդրեմ ի քէն աղօթել Ծ վասն իմս:

Պատասխանեաց վարդապետն. «Որդեակ, մեք թէպէտ ունիմք զկարգ և զաստիճան քահանայութեան, այլ մեղաւոր եմք և պարտական առաջի Աստուծոյ. իսկ դու շնորհօքն Քրիստոսի և քոյով նահատակութեամբն դտեր
10 ողորմութիւն ի Տեառնէ և բացեր քեզ զճանապարհ արքայութեան Աստուծոյ, և ունիս համարձակութիւն առաջի Քրիստոսի. վասն որոյ դու բարեխօսեա վասն մերս: Եւ վասն երկիւղի մահմետականացն ոչ կարացին յոլով ժամս կալ առ նա, այլ առին զաղօթս սրբոյն և փութանակի դարձան
15 ի տեղիս իւրեանց:

Եւ մնաց ոտրքն Խաչատուր այնպէս խողխողեալ մարմնով կենդանի, մինչ որ էանց մէջ գիշերոյն. և ապա աւանդեաց զսուրբ հոգին իւր առ Աստուած որպէս խունկ անոյշ:

Եւ յետ աւանդելոյ հոգւոյն սրբոյ, փառաւորեաց զնա Տէրն Քրիստոս. զի լոյս պայծառ էջ յերկնից ի վերայ նորա, և եկաց յօգուտ ժամս. զոր և տեսին զօրականքն, որք մերձն կային և պահէին զնա. այլ և խանութպանք յոլովք, որք մերձ էին և արթունք, այլ և արքն՝ որք ի մէջ
25 մէյդանին ի վերայ տախտակացն ննջեալք էին, զի ամառնային էր ժամանակն, ամենեքեան տեսանէին զլոյսն, և փառաւորէին զԱստուած, և երանի տային սրբոյն Խաչատրոյ, և վկայէին վասն հաւատոյս քրիստոնէութեան ճշմարիտ գոյ, որոյ վասն այսպիսի նշան յերկնից երևեցաւ:
30 Եւ ի ծագել լուսոյ առաւօտուն ընդ ամենայն տեղիս հոչակեցաւ համբաւս այս. և որք լսէին, փառաւորէին զԱստուած:

Իսկ ի լուսանալ աւուրն՝ քրիստոնեայքն մատեան առ զադին և առ փաշայն, և խնդրեցին հրաման տալ թաղել

17. GK մէջ. տպ. ի մէջ.

զսուրբն. և նորա ետուն հրաման. այլ և տասն և հինգ
ղուռուշ էառ սուպաշին: Եւ ապա քահանայ մի և ութն
աշխարհական եկին և բարձին զմարմին սրբոյ նահատակին
ի վերայ դագաղի և տարան ի գերեզմանատունս Հայոց. ուր
5 ժողովեցան անբաւ բազմութիւնք քրիստոնէից, ոչ միայն
Հայք, այլ և Հուռօք և Ասորիք և Եաղուրիք, այլ և յոլովք
մահմետականք, ոմանք ի զբօսնուլ և ոմանք ի զննել: Եւ
քրիստոնեայք ամենեքեան ջերմեռանդ փափագանօք համ-
բուլէին զսուրբն, որ և պահեցին զնա մինչև ցվերջին՝ ա-
10 լուրն վասն համբուրելոյ ժողովիդոցն. զի գրեթէ ոչ էր
մնացեալ ժողովուրդ ի քաղաքին, որ ոչ էր եկեալ ի Թա-
ղուսն սրբոյն. որք ողբային զինքեանս և երանէին զսուրբն
և մխիթարէին զծնողս նորա. և մեծաւ փառօք Թաղեցին
զսուրբն ի կարգս նահատակացն:

15 Իսկ ի գիշերին յայնմիկ միւսանգամ Տէրն Քրիս-
տոս փառաւորեաց զնահատակն իւր, զի միւսանգամ
լոյս պայծառ էջ յերկնից ի վերայ սրբոյ գերեզմանին
նորա, զոր տեսին պահնորդ քրիստոնեայքն, որք վասն
խորամանկելոյ մահմետականացն զգուշացան գերեզ-
20 մանին, զի մի նենգեսցեն: Այլ և բազում արք քրիս-
տոնէից՝ որք վասն սիրոյ սրբոյն մնացին զգիշերն զայն
անդէն ի գերեզմանատունսն, տեսին զլոյսն, և յառաւօ-
տուն եկեալ պատմէին ամենեցուն:

Եւ արդէն իսկ բժշկութիւնք բազում կատարին
25 ի սրբոյ գերեզմանէ նորա ի վերայ ցաւագարաց և հի-
ւանդաց, որք հաւատով դիմեն առ նա: Այլ և խեցին
այն, որով ջուր էարբ սուրբն Խաչատուր՝ բժշկութիւն կա-
տարէ. զի հիւանդաց որոց վերայ հեղուն ջուր խեցեաւն
այնուիկ, գտանեն առողջութիւն աղօթիւք սրբոյ Խաչա-
30 տրոյն, և շնորհօքն Քրիստոսի Աստուծոյ մերոյ. որում
փառք յաւիտեանս ամէն:

Այլ և շնորհքն աստուածային վասն պատուոյ և սիրոյ

1. տպ. տասնհինգ. GK ԺԵ. 32. Այլ և շնորհք... Աստուծոյ բարեբարին
հասուածը, այն է սոդ 32—էջ 464, սոդ 28 չունին GKMP ձեռագրերը.

նահատակին իւրոյ սրբոյն Խաչատրոյ՝ արար այսպիսի խնամն
ի վերայ ժողովրդեան իւրոյ քրիստոնէից, զի յաւուր թաղ-
ման սրբոյն՝ մահմետականք՝ որք եկեալ էին անդ ի գե-
րեզմանատունսն, ամանք ի նոցանէ զչարացան և նախան-
5 ձաբեկք եղեն ընդ փառաւոր թաղումն սրբոյն Խաչատրոյ,
և գնացին առ փաշայն և չարախօսք եղեն զքրիստոնէիցս,
թէ ժողովեցան քրիստոնեայքն ամենեքեան ի վերայ սպա-
նելոյն այնորիկ, և իբրև զվկայ և զնահատակ բազմախումբ
հանդիսիւ և մեծաւ փառօք թաղեցին զնա. և այնու ցու-
10 ցանեն զիւրեանց հաւատն ճշմարիտ գոլ, և զմեր հաւատս
սուտս: Վասն որոյ հրամայեաց փաշայն, թէ Ձգոյշ կացցեն
զօրականք յանցս ճանապարհաց, զի ի վաղուեան աւուրն՝
յորժամ գնասցեն քրիստոնեայք ի գերեզման սպանելոյն
վասն այգահող կատարելոյ, յայնժամ զամենեսեան կալեալ
15 և բերեալ արասցեն ի կալանս, զի ես դատապարտեալ
զնոսա տուգանեցիցս: Իւ զայս չարախօսութիւնս և զխորա-
մանկութեան խորհուրդս ոչ գիտէին բնաւ քրիստոնեայքն,
այլ Աստուած փրկեաց զժողովուրդն իւր սուղ ինչ պատ-
ճառաւ: Զի յայնմ աւուր այր մի փաշալու և այր մի քա-
ղաքացի սպահի պատուաւոր՝ կռուեցան ընդ իրեարս, և
20 որք քաղաքացի սպահիք և ենկիշարիք էին զինուորական
դաւք, քամահանս ինքեանց համարեալ զայն՝ վրէժխնդիրք
եղեն, և կանգնեցան ի կռիւ ընդ փաշային, և արգելեալ
փակեցին զփաշայն զօրօքն իւրովք ի մէջ միջին բերդին
25 շարտթ մի. և փաշայն և քաղաքացիքն այնու խռովութեամբն
պատաղեալք եղեն, և քրիստոնեայքն ազատեցան բարե-
խօսութեամբ սրբոյն Խաչատրոյ և ողորմութեամբն Աստու-
ծոյ բարերարին:

Եւ եղև նահատակութիւն սրբոյն Խաչատրոյ ի թուա-
30 կանութեանս Հայոց ՌՃԱ, յօգոստոս ամսոյ Ի, ի կա-
թողիկոսութեան տեառն Փիլիպպոսի՝ որ ի բարձրագահ
աթոռն ի սուրբ Էջմիածին, և ի թագաւորութեան
Օսմանցւոց սուլթան Մահմատին, որ նստէր ի Կոստանդ-
նուպօլիս մեծ քաղաքին:

Եւ արդ խնդրեսցուք մեր հաւատացեալքս, զի զամենայն քրիստոնեայս ազատեսցէ ի մարդադէմ գազանաց եւ յանիրաւաց, բարեխօսութեամբ սրբոց իւրոց Տէրն մեր Յիսուս Քրիստոս. որում փառք յաւիտեանս 5 ամէն:

Սոյն սրտառու զկայաբանութիւնը արտատպում ենք Առաքել վարդապետ Դաւրիժեցու Պատմութիւնից, տպ. Վ. Ղըշպտ. 1884, էջ 410—418, գլուխ ԽԵ. «Պատմութիւն նահատակութեան խոստովանող վկային Քրիստոսի սրբոյն Խաչատուրոյ»:

Առաքելի գրած ուրիշ վկայաբանութիւնը անցել է նաեւ Յայսմաւուրքների մէջ. մեր Յայսմաւուրքներից միայն GHK ունին այն. բացի սոցանից նաեւ ք ձեռագիրը որ սրբերի վարձագրութեանց մէ փոքրիկ ժողովածու է, Յայսմաւուրքներից արտագրուած: Այսպէս՝ G նաւասարդ Ժ օգոստոս 20, որը ունի Վասայի եւ Տիրամօր պատկերի պատմութիւններից յետոյ՝ այս վերնագրով. «Յայսմ աւուր նահատակութիւն նոր վկային քի սրբոյն Խաչատուրի», էջ 23 բ'—26 բ'. H արաց Բ մարտ 10, Թէոդոսիայի, Հիւսիքոսի եւ Անդամալոյծի պատմութիւններից յետոյ՝ այս վերնագրով. «Յայսմ աւուր յիշակ նահատակութե խոստովանող վկային Խաչատուր սրկէին», էջ 333 ա'—334 բ'. K անկի Թ ապրիլ 16, Արդաւնի կատակողի եւ ո. Սմբատ Բաղրատունի թագաւորի պատմութիւններից եւ ո. Անոյշի յիշատակութիւնից յետոյ՝ այս վերնագրով. «Պատմութի նահատակութե խոստովանող վկային քի սրբոյն Խաչատուր», էջ 419 ա'—422 ա'. ք մարտի 10, այս վերնագրով. «Պատմութի նոր վկային քի սրբոյն

1. Եւ արդ ... վերաբարեւոյնը, որը յապաւում են HKP ձեռագրերի, G ընդարձակում է հետեւիայ ձեռով. Եւ արդ եկաք մեր հաւատացեալքս Քրիստոսի Աստուծոյ խնդրեսցուք հաւատով, զի զմեզ ազատեսցէ Տէր Աստուած մեր ի չար փորձանաց, ի մարդադէմ գազանաց, ի քարաւիրտ բռնաւորաց, ի յանիրաւ պահանջողաց, ի սատանայական հնարից, ի մարդկան որոգայթից, բարեխօսութեամբ քաջ եւ լաղթող վկային, մեծահաւգէս եւ բազմաչափար նահատակիս այս՝ սրբոյն Խաչատուրիս, խոստովանող վկայիս Քրիստոսի Աստուծոյ:

խաչատրոյ որ վս քոի» էջ 64 ա—69 ը: Հմմտ. նաև Յայամ. Բ տպ. էջ 420 բ—422 ա, Գ. տպ. հատ. Բ. 89' 90'' և վերջապէս Չամչեան, Գ. էջ 654—655:

Աւելորդ համարեցինք սոյն չորս ձեռագրերի, ինչպէս և տպագրեալ Յայամուսուրքների ձեռագրական տարբերութիւնները նշանակել, իբր մեր իսկական ընագրի երկրորդական փոփոխութիւններ: Բայց կարևոր ենք կարծում դնել այս տեղ չորս ձեռագրերի առնչութիւնը իրարի և Առաքելի բնագրի հետ:

Գ ձեռագիրը այստեղ էլ (ինչպէս Անդրէաս քահանայի վկայաբանութեան մէջ) բնագրի հետ գրեթէ համընթաց գնում է. մէկ երկու աննշան յաւելուածները, որ իրանից մտցրել է բնագրի մէջ, արդէն նշանակել ենք վերևում: Գ-ի հակառակ դիրքն ունի Կ, որ փոխանակ նոր յաւելուածներ մտցնելու, աշխատում է երբեմն երբեմն բնագրից մի քանի բառ կամ մի քանի տող ողել, համառօտել: Կ-ից յետոյ գալիս են Ի և Բ ձեռագրերը, որոնք ընդարձակ յապաւումներով բնագրի գրեթէ կէսն են պահում. բայց կրճատման, կամ աւելի ճիշտ խօսելով նոր խմբագրութեան մէջ, այս երկու ձեռագրերը իրարից բոլորովին անկախ են. այսպէս Բաղիշեցի խաչատուր վարդապետի և Բալուեցի Սամուէլ արեղայի այցելութեան միջադէպը, որ մեր վկայաբանութեան ամէնից աւելի սրտաճմլիկ մասն է տպահովուպէս (տես վերը, էջ 461—2), ամբողջովին ջնջուած է Ի-ի մէջ, ըստ Բ-ի մէջ գրեթէ անփոփոխ պահուած է. ընդհակառակը Բ շատ համառօտում է խաչատուրի դատաւարութիւնը. նա բոլորովին անհետ ջնջում է մուֆտիի դատաւարանն ու տուած ֆութվան, ինչպէս և փաշայի երկրորդ դատաւարութիւնը. մնացեալն էլ վերածում է մի քանի տողի, մինչդեռ այս բոլորը միայն թեթև համառօտութիւն են կրած Ի-ի մէջ:

ՍԻՐՈՒՆ ԸԼԻՒՐՑԻ

✠ ՌՃԴ = 1655 օգոստ. 5

Այր ոմն՝ որում անունն էր Սիրուն, և էր սա
 յաշխարհէն Վասպուրականի, ի գաւառէն Գնունեաց՝
 որ այժմ ասի Ամուկ, ի գեղջէն՝ որ կոչի Ալիւր. և
 էր ինքն ազգաւ Հայ և հաւատով քրիստոնեայ, և
 քրիստոնէից զաւակ, ունէր մայր և եղբարք, որք մուծին
 զնա ի կարգ աշխարհի, և ածին նմա կին. և վասն մարմնա-
 ւոր կարեաց իւրոց այրս այս Սիրուն յարեցաւ առ այլազգի
 մահմետական ոմն, առնոյր ի նմանէ վարձս, և ծառայէր
 նմա պաշտականութեամբ վասն վարձուն. եւ եղև յա-
 10ւուրս գարնայնոյ, զի տէրն Սիրունին առաքեաց զնա ի
 քաղաքն Ղլաթ, զի բերցէ միրգ վասն ընտանեաց իւրոց
 առ ի ուտել. և նա գնացեալ էառ կեռաս, եբարձ ձիոյն,
 և երեր ի Վան քաղաք. եւ մինչդեռ ի մէջ քաղաքին Վա-
 նայ բարչէր զձին բեռամբն ի մէջ պողոտային, եկին ժո-
 15ղովեցան ի վերայ նորա մանկունք մահմետականաց, և իւ-
 րաքանչիւր դբ ընթացեալ յափշտակէր կեռաս ի բեռանէ
 անտի. իսկ Սիրուն ոչ թողոյր յափշտակել, այլ հալածէր
 զմանկունսն. եւ ոմն ի մահմետականաց մանկանցն առեալ
 բռնաքար և եհար զՍիրուն քարիւն. իսկ Սիրուն առեալ
 20զքարն ձգեաց առ ձգողն, և գիպեցաւ քարն ի գլուխ

տղային և վերաւորեաց, և այնու պատճառաւ անկաւ մա-
նուկն ի մահիճս և հիւանդացաւ ամիսս երկու, և յետոյ
սատակեցաւ տղայն ի պատճառէ վիրացն: Իսկ տէրն Սի-
րունին փախոյց զՍիրունն, զի թերևս փրկեսցի ի ձեռաց
5 մահմետականաց. իսկ Սիրունն գնաց ի գիւղն իւր յԱլիւր
ի տուն իւր:

Իսկ Ալիւր գեղջ շահնէքն՝ որք էին մահմետականք,
ըմբռնեցին զՍիրուն և արարին ի կալանս. իսկ քրիստո-
նեայք գեղջն յուրվ կաշառս ետուն շահնոցն, զի թողցեն
10 զՍիրուն, և նոքա ոչ թողին, այլ զգացուցին ընտանեաց
սատակեալ մանկանն. և նոքա լեալ վրէժնդէր արեան
մեռելոյն՝ գնացին առ փաշայն, առին զօրականս և առա-
քեցին զկնի Սիրունին. որոց գնացեալ ածին զՍիրունն ի
քաղաքն Վան առ փաշայն. իսկ փաշայն առաքեաց առ
15 գաւառաւորն և առ մուֆթին, և եհարց թէ շինչ հրամա-
յեն օրէնքն Մահմետի վասն առնս այսորիկ. մահապարտ
գոյ և մեռանիլ, թէ անպարտ գոյ և ազատիլ: Եւ նոքա
ոչ համարեցան զՍիրունն մահապարտ, այլ անպարտ և
ազատ. վասն որոյ և փաշայն ոչ սպան զՍիրունն:

20 Բայց սուխտէք քաղաքին, որք ծարաւիք են արեան
քրիստոնէից, ոչ անսացին փաշային և զագուն և մուֆթոյն,
այլ գովարեալք ի միասին երկու և երեք հարիւր սուխ-
տայք և գրոհ տուեալ ժողովեցան ի վերայ անպարտ երի-
տասարդ Սիրունին, ամենեքեան մերկացուցեալ զսուրս
25 իւրեանց ի վերայ Սիրունին՝ թուր և խանշալ, մեծաբան
խրոխտանք ահացուցանէին զնա՝ թէ Վարձիր ի հաւատա-
Մահմետի և տաճկացի. ապա թէ ոչ սրախողթող և քար-
կոծ լեալ մեռանիս ի ձեռաց մերոց: Այլ և բերին բա-
րակ պարան, և նովաւ ամրագոյն պատեցին զերկոսին բա-
30 զուկան յուսոցն մինչև ցթաթք ձեռացն՝ սաստիկ պնտու-

2. ապ. յամիսս երկու. KL ամիսս երկուս. G բ ամիս. 22. ապ.
գովարեալք. KL գովարեալ. G ժողովեցան. 23. G մերոց բառից
յետոյ ունի. Եւ սուրբն Սիրուն տաէր. Վն զՔրիստոս Աստուածն իմ
ոչ ուրանամ. և դուք զինչ և կամիք առնել՝ արարէք: 30. ապ. ու-
սոցն. G ուսուցն. KL յուսոցն.

թեամբ. և ի սաստիկ պնտութենէն պայթեալ հերձան
բերան եղնդացն, յորոց հօսեալ արիւնն հեղանէր ի ձե-
ռացն. այլ և զբազմագոյն տեսալիս տանջանաց տծին ի վե-
րայ նորա, հարկանել և կառափնատել և ընդ քարշս տա-
նել, և անսուտղ պահել ի կալանս, և ամենեքեան իբր
զկատաղի գազան զատամուռն ի վերայ կրճաել, և իւրա-
քանչիւր ոք զսուր իւր ի վերայ նորա շողացուցանել, և
տակ թէ ճաճկացիր, ոչ միայն փրկիս ի մահուանէ, այլ և
բազում արդիւնս և բարութիւնս հասուցանեմք քեզ :

10 Իսկ Սիրունն ոչ հաւանէր ասելով. «Զլոյս հաւատոս
իմ ոչ թողում, և խաւար օրինաց ձերոց ոչ հաւանիմ» :
Այլ և մայրն և եղբարքն և այլք բարեկամք նորա հանա-
պազ ասէին նմա լալով թէ «Այժմ վասն փրկելոյ զանձն
քո առ երեսս դաւանեմ զնոցա դաւանութիւնն, և յե-

15 տոյ գնացես այլ յաշխարհս և յիշխանութիւնս քրիս-
տոնէից, և անդ պաշտեցես համարձակ զքրիստոնէական
հաւատն քո» : Եւ թէպէտ բազում աղաչեցին, սակայն նա
ոչ հաւ յանձն ասելով, թէ «Առօրեայ մահս՝ որ արդ հա-
սեալ է ի վերայ իմ, նաև անդէն ուր և լինիմ պատա-

20 հելոց է ինձ. և վասն սուղ ինչ ամաց կենացս զիմրդ կո-
րուսից զհաւատս իմ, և եղէց դատապարտեալ յԱստու-
ծոյ» : Եւ ինքն Սիրուն ուրախ էր և բերկրեալ սրտիւ վասն
իւրոյ խոստովանութեանն և նահատակութեան, և վկայ էր
դոյն երեսացն, որ օր յաւուր առաւել պայծառանայր տե-

25 սիլ երեսացն և դիմացն :

Իսկ մարդագէմ գազանք ոռխտայքն յաւուրս քսան
կապեալ զձեռս ի յետս, գլուխ ի բաց շրջեցուցանէին ի մէջ
բազաքին Վանայ, զի փաշայն և ղադին և մուֆթին ոչ
տայլին հրաման սպանանելոյ. և վասն քինու նոցին միա-

30 կում եղեալ սուխտայիցն ամենեցուն՝ յաւուրս երիս ար-
գելեալ խափանեցին զկանչելն, զոր ի գլխոյ մինարային
կանչեն ի ժամ աղօթիցն իւրեանց, ասելով թէ «Խանդա-

2. G ի ձեռացն քառից յետոյ աւելացնում է. Եւ սուրբն Սիրուն համ-
բերէր տանջանացն վասն սիրոյն Քրիստոսի.

ընել խափանեցաւ և յերկիր սուղաւ հաւատս մահմտականն, զի անհաւատ Հայ զմուսուրման՝ սպանեալ էր։

Եւ ըստ հանապազորդ սովորութեան, զոր կապեալ շրջեցուցանէին զՍիրունն, բերեալ հասուցին ի նալբանդ-
 Ծ նոցի շուկայն. և անդէն ի սուխտայիցն ոմն չարագոյն, որ
 ի ձեռին իւրում ունէր մերկ զխանջալն, ուժգին բախ-
 մամբ եհար ի թուլակուշտն Սիրունին, և նա անկաւ ի վե-
 րայ երեսացն. և այլ ոմն սուխտայ առեալ ծանր վէմ մի՝
 եզուրկ ի վերայ գլխոյ Սիրունին և ջարդեաց զգլուխն, և
 10 ի բաց ցնդեցաւ ուղեղ գլխոյն, և այնու էառ Սիրուն
 զվախճան կենաց, և մեռաւ։ Ապա եղին պարան յոտսն, և
 քարշեցին տարան արտաքոյ քաղաքին ի տեղին ուր. զմա-
 հապարտսն սպանանեն. և անդէն զմեռեալ մարմինն քար-
 կոծեցին, այնքան՝ մինչ որ ծածկեցաւ ի քարանցն, և ապա
 15 թողեալ ի բաց գնացին արեանարբու գազան սուխտէքն։

Եւ ի նմին գիշերի Տէրն Քրիստոս փառաւորեաց զնա
 լուսովն երկնային, որ էջ ի վերայ նորա, զոր ոչ միայն
 քրիստոնեայք, այլ և յոլով մահմետականք տեսին՝ և առ
 ամենեսին պատմէին. մինչև եհաս համբաւն առ նորին
 սպանող սուխտայսն, յորոց ոմանք եկեալ հաւաստեաւ
 20 տեսին՝ և գնացեալ պատմեցին այլոցն. և նոքա առաքե-
 ցին ի սպասաւորաց իւրեանց արս, որոց եկեալ գտին
 զմարմինն շանց մեռելոց, և բերեալ արկին ի վերայ սրբոյ
 մարմնոյ Սիրունին, զի թերևս ամփոփեսցի լոյսն. այլ լոյսն
 25 ոչ ամփոփեցաւ մինչև ցլուսանալ տունջեան՝ շնորհօքն
 Քրիստոսի Աստուծոյ մերոյ. իսկ ի վաղուեան աւուրն մա-
 տուցեալ քրիստոնէիցն առ փաշայն և առ ղադին՝ խնդրե-
 ցին հրաման թաղելոյ, որոց հրամանաւ եկին քրիստո-
 նեայքն և բարձեալ տարան ի դիրս հասարակաց քրիստո-
 30 նէից, և անդ թաղեցին զՍիրունն անուն խոստովանողն հա-
 ւատոյս քրիստոնէութեան։

16. տպ. փառաւորեանց. 20. G պատմեցին այլոցն և անաստուած
 սուխտայքն խորհուրդ արարին թէ զինչ հնարս արասցեն զի ծածկեսցի
 լոյսն և առաքեցին ի սպասաւորաց ...

Եւ եղև նահատակութիւն Սիրունին ի ՌՃԴ թուակա-
նիս մերոյ, յամաեանն օգոստոսի, որ օր հինգն էր ամսոյն,
ի կաթողիկոսութեան տեառն Յակոբայ, որ ի գերագահ
աթոռն ի սուրբ Էջմիածին, և ի թագաւորութեան Օսման-
ե ցւոց սուլթան Մահմատին, որ նստէր ի Կոստանդնուպո-
լիս մեծ քաղաքին: Իսկ վէմն այն՝ որով ջարդեցին զգլուխ
սրբոյ Սիրունին, այժմ լուանան և ի վերայ հիւանդաց
հեղուն զլուրն, և հիւանդն առողջանայ շնորհօքն Քրիս-
տոսի Աստուծոյ մերոյ, որում փառք յաւիտեանս ամէն:

Սոյն վկայաբանութիւնը արտատպում ենք Առա-
քել Դաւրիթեցու Պատմութիւնից, տպ. Վըրշպտ. 1884,
գլուխ ԽԶ. «Պատմութիւն նահատակութեան Սիրուն
անուամբ քրիստոնէին», էջ 418—421: Նոյնը անցած
է նաև Յայսմաւուրքներին. մեր Յայսմաւուրքներից
ունին GKL. առաջինը G հրոտից Լ=օգոստոս 5, Ցա-
պանակի և Ս. Ներսէս Կլայեցու պատմութիւններից
յետոյ՝ ուսս վերնագրով. «Պատմութի նահատակութե
քրիստոնէի միոյ, որոյ անունն Սիրուն կոչի», էջ 600
ա՛—601 բ՛: Երկրորդը K՝ էջ 474 բ՛—475 ա՛՛ և եր-
րորդը L՝ էջ 416 ա՛—417 ա՛՛, մարերի ԺԱ=մայիս
18, Ս. Սողոմոնի, Պամփամիրի և Պամփալոնի վկայա-
բանութիւնից յետոյ, նոյն Առաքելի վերնագրով: Հմմտ.
նաև Յայսմ. Գ. տպ. հատ. Բ. էջ 62՛՛—63՛, ինչպէս
և Զամչեան, հատ. Գ. էջ 651:

Երեք ձեռագրերն էլ անսխառն պահում են Ա-
ռաքելի ընդերը. G-ի աւելցուցած ինչ ինչ տողերը՝
արդէն նշանակել ենք վերևում:

ԳՆԻԹԱՐ ՎԵՆԵՑԻ

† ԹՃԵ=1655 Առ. 12

Այր մն Մխիթար անուամբ քրիստոնեայ՝ որ էր ի քաղաքէն Վանայ և յազգէն Հայոց, քրիստոնեայ ծնողաց զաւակ, և էր այրս այս Մխիթար երեւելի ի մէջ քաղաքին Վանայ առաջի փաշային, և զադուն և ենկիչար աղասուն 5 և այլոց իշխանացն ամենեցուն, վասն զի կարի ձիավար էր և զինախաղաց և ուժնդակ, այլ և խելօք, կտրովի, և խօսիւք քաջարան, վասն որոյ ամենայն ենկիչարիքն և սպա- հիքն և յորովք յիշխանացն նմա բարեկամք էին:

Եւ եղև զի ասացեալ Մխիթարս յաւուր միում ընդ իւրոց 10 յարակից արանց նստեալ ի տան իւրում՝ քնարիւք և երաժշ- տական նուագարանօք գինի ըմպեալ ուրախանային. և ի լուր երաժշտական եղանակին ժողովեալ յորով տղայք մահմետա- կանաց ի դուրս և յերդիս և ի վերայ որմոց զքօսնուին. Իսկ հայրն Մխիթարայ ելեալ առ տղայսն՝ ի բաց վարէր ի տեղու- 15 շէն, և ոմանք ի տղայոցն հակառակեալ հարին զնա, և նա գնացեալ ի տուն պատմեաց թէ «Տղայքն հարին զիս»:

Յայնժամ Մխիթար ըստ արիական քաջութեան իւրոյ շար- ժեալ ի ցասումն բարկութեան՝ ելեալ ի տանէն մերկ ունելով զխանջալն ի ձեռին իւրում, և սկսաւ հետամուտ լինել 20 զկնի մանկանցն, և հալածելով հայհոյութեամբ անարգէր զհաւատս և զօրէնս մահմետականաց. եւ ի նմին ժամու

այր ոմն մահմետական՝ անուան հաջի էիբ, որ էր մերձա-
կայ դրացի Մխիթարին, տեսանէր և լսէր զհայհոյանս և
զանարդանս, զոր ապր Մխիթար մահմետական ման-
կանցն. առաց մեղադրանօք առ Մխիթար. «Լուեա ի հայհո-
յանացդ, զի անպատեհ է զայդքան հայհոյանս ասել ման-
կանց, որք են մահմետական հաւատով»:

Իսկ Մխիթար թողեալ զմանկունն, և սկսաւ հետամուտ
լինել զլնի հաջի էիբին և հալածելով հայհոյէր. և ի հալածելն
պատահեցաւ անդէն եղբայր զուլլար աղասուն. և նա ևս մե-
ղադրանօք առաց Մխիթարին. «Մի առնեք զայդպիսի ան-
պատեհ գործդ». իսկ Մխիթար դարձեալ ի նա, և սկսաւ
բարկութեամբ զնա ևս հայհոյել:

Իսկ որ հաջի էիբն էր՝ գնացեալ առ սուխտայսն և
ամբաստան լինելով զՄխիթարէն, սկսաւ վշտագին սրտիւ
15 պատմել նոցա զբանս և զգործս Մխիթարի. Յայնժամ ժո-
ղովեալ բազում սուխտայք ի միասին՝ եղեն վրէժխնդիրք
անարգանացն հաւատոյ Մահմետի. գնացեալ ծանուցին
փաշային, և առին ի նմանէ զգորականս և եկեալ կալեալ
կապեցին զՄխիթարն և տարան ի բանտն փաշային, և
20 արարին բանտարկել:

Իսկ Վանայ Վերին բերդի ենկիչարիքն՝ որք էին բա-
րեկամք Մխիթարին, անտեղեակք էին այսոցիկ. և յոր-
ժամ լուան թէ կալան զՄխիթար և արկին ի բանտ,
յայնժամ յիսուն ենկիչարի և երկու շորվաշի եկեալ՝ ի
25 գուրս հանին ի բանտէն զՄխիթար, և առեալ տարան
ի Վերին բերդն ի մէջ իւրեանց, և անդ պահեցին աւուրս
երկուս. իբրև տեսին. թէ հանդարտեցան սուխտայքն և
այլ մահմետականքն, և ոչինչ ասեն զՄխիթարէն, թողին
զնա, որ գնաց ի տուն իւր:

30 Իսկ անօրէն սուխտայքն վերստին ժողովեցան, և
գնացեալ կալաւ զՄխիթար, կապեցին և տարան առ փա-

4. G լուեա ի հայհոյութեանցդ. զու հայ լինիս և զայդքան ան-
պատեհ հայհոյանս ասես տղայոց՝ որք են մահմետական հաւատով:
31. M տարան առ փաշայն, և ամբաստան եղեն զնմանէ թէ «Իս յայտ-

շայն. և փաշայն առաքեաց առ մուֆթին և առ զադին, եհարց թէ զինչ հրամայեն օրէնքն Մահմետի վասն առնա այսմիկ. սպանանիլ թէ ոչ: Եւ նոքա ոչ ետուն զհրաման սպանման, վասն որոյ և փաշայն ոչ սպան, այլ հրամայեաց
5 թողուլ ազատ:

Իսկ որ սուխտէքն էին՝ ոչ թողին, այլ կապեալ զձեռան ի յետս և գլուխ ի բաց և բոկոտն, այսր և անդր շրջեցուցանէին ի դրունս իշխանաց, հարկանէին, կառափնատէին, թքանէին, և պէսպէս կերպիւ տանջէին, և
10 ասէին. «Ուրացիր զհաւատն քո, և պաշտեա զմեր հաւատս. ապա թէ ոչ սրախողխողեալ և քարակոծ լեալ մեռանիս ի ձեռաց մերոց»: Զայսպիսի բանս ասելով՝ մերկացուցեալ զսուրս իւրեանց, զոր ի ձեռան ունէին, խաղացուցանէին ի վերայ նորա:

15 Իսկ Մխիթար յամենայն տեղիս ուր և շրջեցուցին զնոսա, բարձրաձայն և համարձակ առաջի ամենեցուն հայհոյէր զՄահմետ և զնորին հաւատն և զօրէնսն. և բազում բանիւք անարգէր, ոչ թէ զմի օր՝ այլ յամենայն աւուր, և արիւթեամբ սրտի իւրոյ ասէր. «Վասն սնոտի և դուզնաքեայ մահուան միթէ
20 երկուցեալ ի ձէնջ ուրանամ՝ զհաւատն իմ ճշմարիտ, և զՏէր Աստուածն իմ զՔրիստոս»: Այլ և ամենայն բարեկամք Մխիթարին և ծնողքն և յարակից երիտասարդքն եկեալ առ նա՝ մաղթելով ասէին թէ «Առ ի հաճել սուլտանայիցն՝ առ երեսս և առ ժամաւս տաս բան ինչ, և յետոյ
25 գնացեալ յայլ աշխարհ պաշտեսցես զհաւատն քո»: Իսկ Մխիթար ամենևին ոչ հաւանեցաւ բանից նոցա, այլ արիական սրտիւ և պայծառ դիմօք և համարձակ դաւանէր զՔրիստոս Աստուած առաջի սուխտայիցն՝ և անար-
30 գէր զօրէնս Մահմետի: Այլ և փաշայն և ենկիչար ազա-

նապէս անարգեաց և հայհոյեաց զօրինադիրն մեր զմահմետ: 3. GK եւ տպ. այսմիկ. մխոյն M ուղղում է այսորիկ. 22. G զքրիստոս յառից յետոյ զհաւատնսկում է. ոչ ուրանամ, այլ պատրաստ եմ մեռանիլ վասն անուանն քրիստոսի: 23. տպ. և K յարակիցք. G յարակից.

սին սուպքեցին առ Մխիթար և խոստացան տալ նմա բազում գանձս և ստացուածս, և պատուական ձիս և զէնս, և պետական իշխանութիւնս, զի թերևս ասասցէ զբան ինչ ի հաճուկս սուխտայիցն, և զերծուսցէ զանձն իւր ի մահուանէ. քանզի կարի յօժար կամօք խնայէին ի նա վասն արիագոյն և զարմանալի քաջութեան նորա. և Մխիթար ոչ հաճեցաւ ի բանս նոցա վասն քրիստոսական հաւատոցն:

Իսկ սուխտէքն հանապազօր այսր և անդր ի դրօշնս
10 իշխանացն շրջեցուցանէին, քանզի փաշայն և զադին և մուֆթին ոչ ետուն հրամանս սպանանելոյ. որոյ վասն զայրացան սուխտէքն, և զամենայն մաշիթաց կանչելն արգելին, զոր ի ժամ աղօթից իւրեանց ելեալ ի գլուխ մինարային կանչեն. զայս կանչելս յաւուրս երիս խափանեցին ասելով. «Հաւատն Մահմետի խանդարեալ խափանեցաւ և յերկիր սուզաւ, զի այր անհաւատ զհաւատն մարգարէին Մահմետի յայտնի և համարձակ հայհոյէ»:

Եւ յաւուր միում մինչդեռ շրջեցուցանէին ի պողոտայս քաղաքին, ոմն չարագոյն ի սուխտոցն, որ և մերկ
20 ի ձեռին ունէր զխանջալն, ուժգին բախմամբ եզարկ ի թիկնամէջն Մխիթարին, և թռուցեալ ցայթեցաւ արիւնն ընդ երեսս որմոյն՝ որ մերձ էր. յորմէ բախմանէ անկաւ Մխիթար ի վերայ երեսացն. և միւս ևս սուխտայիցն դիմեալ ի վերայ՝ սրախողխող արարեալ ծակոտեցին զնա՝ և
25 անդէն մեռաւ:

Եւ ապա եղին զպարան յոտս նորա և քարշեալ տարան արտաքս ի քաղաքէն ի տեղին, յորում զամենայն մահապարտսն սպանանեն. և անդէն ժողովեալ բազում անթիւ մահմետականաց՝ քարկոծեցին զմեռեալ
30 մարմինն. այնքան, զի ի ներքոյ քարանցն ծածկեալ ան-

17. տպ. հայհոյէր. GK հայհոյէ. 24. G ծակոտեցին զամենայն մարմինն: Եւ երանելին Մխիթար աւանդեաց զհոգին իւր առ Աստուած. Մ ծակոտեցին և սպաննին զնահատակն Մխիթար. և այնու աւանդեաց զհոգին իւր առ Աստուած բարի հաւատով:

յայտ եղև մարմինն. և ապա թողեալ ի բաց զնացին արիւն
նարբու և մարդադէմ գազան սուխաէքն:

- Իսկ ի նմին գիշերի գիշերապահ ենկիչարիքն, որ ի
Վերին բերդին էին, տեսանէին զի լոյս մեծ փայլատա-
5 կեալ և ճառագայթեալ կայր ի վերայ նորա. որոց ընդ
լուսանալ առաւօտուն եկեալ ի մէջ քաղաքին ամենեցուն
պատմէին զտեսիլն զայն: Եւ յերկրորդումն աւուր մատու-
ցեալ քրիստոնեայքն առ փաշայն և առ զադին, խնդրե-
ցին հրաման թաղելոյ զսուրբն. և նոքա ետուն հրաման:
10 Վասն որոյ գումարեալ ամենայն եկեղեցւոյ քահանայք և
և ժողովուրդք բազմախուռն հանգիսիւ, բարձին զպատ-
ուական մարմին նորա, և տարեալ ի գիրս Հայոց, ի կարգս
քրիստոնէից թաղեցին զնա սաղմոսիւք և օրհնութեամբ
ի փառս Քրիստոսի պսակողին զնա:
- 15 Եւ եղև նահատակութիւն սորա ի թուականիս մե-
րում ՌՃԵ, ի Նոյեմբեր ամսոյ ԺԲ, ի կաթողիկոսութեան
մեծափառ Աթոռոյն սրբոյ Էջմիածնի տէր Յակոբայ, և
ի թագաւորութեան Օսմանցւոց սուլթան Մահմատին,
որ նստի ի Կոստանդնուպօլիս մեծ քաղաքին:
- 20 Արդ՝ խնդրեսցուք ի Քրիստոսէ, զի բարեխօսութեամբ
սրբոց իւրոց ողորմեսցի ամենայն քրիստոնէից և նմա
փառք յաւիտեանս ամէն:

Սոյն վկայաբանութիւնը արտատպում ենք Առա-
քել Պատմագրից, տպ. Վըրշպտ. 1884, էջ 421—425,
գլուխ ԽԵ. «Պատմութիւն նահատակութեան Մեթթար
անուամբ քրիստոնէին»: Առաքելից արտագրում են
նաև GKM Յայսմաւուրդները. G արէ Դ=Նոյեմբեր 12,
Ս. Մելի Պարսկի վկայաբանութիւնից յետոյ, էջ 149

3. G իսկ ի նմին գիշերի Տէրն Քրիստոս փառաւորեաց զնահա-
տակն իւր, զի լոյս ծագեաց յերկնից ի վերայ նորա: Եւ գիշերապահ
ենկիչարիքն ... 7. G զտեսիլն զայն. իբրև լուան քրիստոնեայքն
փառս մատուցանէին Աստուծոյ, և յերկրորդումն աւուր 20. GKM
յունիս արդ խնդրեսցուք ... վերաբանութիւնը, օղ 20—23:

բ'—151 բ', այս վերնագրով. «Յայտմաւուր պատմութիւն նահատակութեան նոր վկային Գե Մեթար անուամբ քրիստոնէին»: Կ արեգ ԻԳ—ապրիլ 6, Սաբաստաւելատի և Ս. Ռուսինոսի պատմութիւններէց յետոյ, էջ 400 ա''—401 բ'', նոյն Առաքել Պատմագրի վերնագրով: Երրորդը Մ ըստ Գ-ի տրէ Դ—նոյեմբեր 12, Ս. Մելի Պարսկի վկայաբանութիւնէց յետոյ, էջ 156 բ'—157 ա'', այս վերնագրով. «Յայտմաւուր յեշատակ է նահատակութեան Մեթար անուն քրիստոնէին»: Հմմտ. նաև Չամչեան, Գ. 652—653:

Չեռագրերէց Կ գրեթէ անփոփոխ պահում է Առաքելի բնագիրը. Գ ըստ սովորականին անում է փոքրիկ փոքրիկ յաւելումներ. Մ ընդարձակ կտորներ ջնջելով՝ բնագիրը վերածում է կէտին. աւելորդ համարեցինը նշանակել բնագրի սոյն երկրորդական արտագրութեանց կամայական տարբերութիւնները, և բաւականացանք միայն գնելով Գ-ի փոքրիկ յաւելումները:

† ԹՃԵ=1656 մարտ 20

Այր ոմն ազգաւ Հայ և հաւատոմն քրիստոնեայ, որում անունն էր Աւետիս, և էր յերկրէն Ոստանայ, և վասն կարեաց աղքատութեան իւրեանց ամենայն ընտանեօք իւրեանց ելեալ գնացին յերկիրն Բարձայ, որ այժմ Ծասի Աղբակ, և բնակեցան ի գիւղն Բաբլասան: Եւ այրս այս Աւետիս վասն մարմնաւոր կարեաց իւրոց յարեցաւ առ քուրդ իշխան ոմն, որում անունն էր Բաքդար աղայ, որ էր իշխան բերդին, որ Լօռիքան կոչեն. և եկաց Աւետիս ի սպասաւորութիւն Բաքդար աղայ իշխանին ամս 10 երկուս:

Իւ եղև զի օմանք ի ծառայից Բաքդար աղային, որք էին հաւատով մահմետականք և ազգաւ քուրդ, և ծառայակիցք Աւետիս, նախանձեալ ընդ նմա, յաւուր միում կացին առաջի Բաքդար աղային ասելով 15 զԱւետսէ, թէ Մեք բազում անգամ լուաք ի դմանէ, զի ասէր դառնամ ի քրիստոնէական հաւատոցս՝ և լինիմ մահմետական հաւատով: Կարի ճշդիւ լինէին վրէժխնդիրք, և ստիպէին զպարօնն դարձուցանել զԱւետիսն ի քրիստոսական հաւատոցն: Իսկ իշխանն Բաքդար աղայ եհարց 20 յԱւետսէն վասն ճշմարտութեան իրացն, և լուաւ պատաս-

5. GK աղբակ. տպ. Ախրակ. 8. G և տպ. որ. K զոր.

խանի թէ՛ ՎՄՂ ուրանամ զքրիստոսական հաւատս իմ. այլ
դժբա զուր ասեն ի վերայ իմ զբանդ զայդ»։ Վասն որոյ
ոչ լուաւ Բաքդար աղայն վկայութեանց իւրոյ ծառայիցն,
այլ սաստեաց իւրոց ծառայիցն լռել, և ներեաց Աւետին
5 ասելով. «Թոյլ տուք դմա կեալ ի հաւատս իւր», և թէպէտ
Բաքդար աղայն սաստեաց չարախօսացն, զի խանգարեացի
բանն, սակայն ոչ խանգարեցաւ, այլ օր յաւուր առաւել
ճարակեցաւ բանն՝ մինչև եհաս առ մեծ իշխանն Խոսրով
փաշայ։

10 Եւ էր Խոսրով փաշայ եղբայր Եղդիշէր մեծ պարո-
նին՝ և տէր աշխարհին, և իշխան ի վերայ Բաքդար աղա-
յին. զոր և վկայքն չար՝ կալեալ զԱւետինն՝ տարան առա-
ջի Խոսրով փաշային, որ բնակէր ի բերդին՝ որ կոչի Փի-
զան, և զնոյն վկայութիւն վկայեցին առաջի նորա։

15 Եհարց Խոսրով փաշայ զԱւետինն վասն իրացն ճմարտու-
թեան, և նա դաւանեաց զքրիստոսական հաւատն. և Խոսրով
փաշայ հրամայեաց ունիլ զնա ի կալանս. և զկնի առուրց բե-
րեալ առաջի իւր՝ եհարց զնա, և եգիտ հաստատուն ի հա-
ւատս Քրիստոսի, դաւանելով զինքն քրիստոնեայ։ Եւ ասէր

20 ի պատասխանին իւր թէ «Զիւնդ մարթ է ինձ թողուլ
զլոյս և գնալ զհետ խաւարի. զի Քրիստոս ինքն լոյս է,
սոյնպէս և հաւատն՝ որ առ ի նա. իսկ առաջնորդն ձեր՝
զոր մարգարէ ասէք, ինքն պատրիշ է և խաբեբայ, և ամե-
նայն բանք իւր սուտ են»։

25 Այնուհետև կամեցան նախ ողոքական բանիւք
և հնարիւք որսալ զնա. զի ասաց Խոսրով փաշայ. «Տամ
քեզ պարոնութիւն և գիւղ, և զգուստր իշխանի, ու-
րում և դու հաւանիս»։ Եւ բերեալ զպատուական
երիւմարն իւր ամենայն ոսկիակազմ սարուքն և կացոյց
30 առաջի նորա, և ասաց. «Ընդ իս հանապազ պահելով փա-
ռաւոր և մեծապատիւ իշխան ունիմ զքեզ, եթէ հաւա-
նեսցիս իմոց բանից»։ և Աւետիս ոչ հաւանեցաւ։

4. K ծառայիցն իւրոց. G նոցա. I7. K և տպ. ունիլ. G ունել. 31. K
ունիմ. G արարից.

Ապա կոչեաց Խօսորով փաշայն զառաջնորդս ընդու-
նայն օրինաց իւրեանց. հարցանէր ցնոսա թէ «Զիւրդ հրա-
մայեն օրէնքն գրոց ձերոց վասն առնս այսորիկս»:

Որոց պատասխանիւ արարեալ՝ «Թէ ասացեալ բանքն, որ
5 զդմանէ՝ իրաւասցի և հաստատեսցի վկայիւք, անհնարին է
կեալ դմա, եթէ ոչ հաւատովն Մահմետի, և կամ թէ ան-
պատճառ մեռանիլ»:

Եւ առ այս բան նախկին սուտ վկայքն եկեալ
անդէն առաջի նոցա ևս վկայեցին զառաջին սուտ
10 վկայութիւնն իւրեանց: Եւ Խօսորով փաշայն բազում ան-
գամ առաջի իւր բերեալ զԱւետիսն. և զնոյն բանն հրա-
մայեաց նմա, թէ «Ուրացիր զքրիստոնէական հաւատն քո,
և ընկալ զմահմետական հաւատն. և ես զոր բարիս և խոս-
տացեալ եմ՝ պաշտելաբար տամ քեզ». և Աւետիս ոչ ու-
15 լացաւ զքրիստոսական հաւատն իւր: Իսկ Խօսորով փա-
շայն, իբրեւ ետես թէ Աւետիս պինդ կայ ի հաւատս քրիս-
տոսական, և ոչ կամի դառնալ ի նմանէ, վասն որոյ հրա-
մայեաց արձակել ի կապանաց և թողուլ ի կամս իւր՝ կեալ
հաւատովն Քրիստոսի:

20 Իսկ կարդացողք օրինացն Մահմետի՝ մօլլայք և
մուդառիւք ժողովեցան առ Խօսորով փաշայն, և ի բա-
նից գրոց իւրեանց խօսէին ընդ նմա՝ թէ «Պարտա-
կան ես դու բռնութեամբ ածել զնա ի ճշմարիտ հա-
ւատս մեր. և թէ ոչ հաւանեսցի՝ սպանանել»: Եւ Խօս-
25 օրով փաշայն թօթափելով զօձիսն իւր՝ ասաց. «Անպարտ եմ
ես յարեմէ առնդ այնմիկ, և անմասն յայդմ դատաս-
տանաց. եթէ լսէք բանից իմոց, թողէք զդա, զի անպարտ
է. և թէ ոչ թողուք՝ դուք գիտէք»:

Իսկ մօլլայք և մուդառիւք ամենեքեան գումարեալք
30 ի վերայ Աւետիսին, յափշտակեցին և տարան ի մէջ իւր-
եանց և սկսան զարդարել զնա ազնիւ և պատուական
հանդերձիւ և անուշահամ կերակրօք և ըմպելօք, և ա-
խորժ բանիւք զուարճացուցանել զնա, և զամենայն խոս-
տացեալն Խօսորով փաշային և կրկնակի տալ նմա խոստա-

ցան. և Աւետիս ոչ դարձաւ ի քրիստոսական հաւատոյն:

Այնուհետեւ իբրեւ տեսին թէ ոչ դարձաւ, սկսան չարչարել զնա պէս պէս օրինակաւ, և մանաւանդ զի ի պարանոցէն մինչև ցոտոն զամենայն փափուկ տեղիս մարմնոյն 5 ծակոտեցին ծայրիւ սրոյ, յորոյ մարմինն ոչ մնաց ձեռնաչափ տեղի մի անծակ, յորոյ յարենէն ներկեցաւ ամենայն մարմինն և զգեստ անձինն, որ զտեսողաց մարմինսն սոսկացուցանէր: Իսկ Խոսրով փաշայն միւսանգամ խնդրեաց զԱւետիսն: Իբրեւ ածին զնա առաջի նորա, տեսեալ 10 զնա այնպիսի արիւնաթաթաւ մարմնով, սոսկացեալ զարմացաւ, և սաստիկ բարկութեամբ մեղադիր եղև մօլլայիցն. և յայնժամ ևս հրամայեաց Թողուլ զԱւետիսն կեալ ի հաւատս իւր:

Իսկ արիւնարբու մօլլայքն ոչ թողին, այլ առեալ 15 տարան ի մէջ մէյդանին արտաքոյ բերդին, և անդ ևս բազում անգամ ստիպեցին զնա ասելով. «Ուրացիր զքո հաւատն՝ և ընկալ զմեր հաւատն. ապա թէ ոչ՝ հատանեմք զգլուխ քո»: Եւ նա ոչ հաւանեցաւ և ոչ ուրացաւ. վասն որոյ սրով հատին զգլուխ երանեալ առն Աւետիսի:

12. տպ. յայժամ. GK յայնժամ. 16—1. այս օրերն այսպէս ընդարձակում է G. ստիպեցին զնա ուրանալ զՔրիստոս և կեցուցանել զանձն իւր. զապա թէ ոչ հաւանիս, ասին, բանից մերոց և ոչ ուրանալ զՔրիստոս Աստուածն քո, մեռանիս ի ձեռաց մերոց: Իսկ երանելի նահատակն Աւետիս բազում քաջութեամբ ընդդէմ եկաց դիւաքնակ մօլլայիցն, յանդիմանէր զնոսա համարձակ և ասէր. «Եւս զկենդանի Աստուածն իմ զՅիսուս Քրիստոս ոչ ուրանամ և զլոյս հաւատն իմ ոչ թողում. և ձեր խաբեբայ և սուտ հաւատն ոչ ընդունիմ. այլ պատրաստ եմ ի մեռանիլ վասն անուանն Քրիստոսի Աստուծոյն իմոյ»:

Իսկ գայլաբարոյ մօլլէքն և մոլորական մահմետականքն իբրեւ տեսին զհաստատուն միտք նորա, կրճտեցին զատամուռն իւրեանց ի վերայ սրբոյն: Եւ իբրեւ զգայլ՝ արեան ծալաւիք դիմեցին ի վերայ նորա: Եւ երանելին Աւետիս էր իբրեւ զգառն անմեղ ի մէջ կատաղեալ չանց. և ուրախ էր ի վերայ նահատակութեան իւրոյ:

Նկեալ շնորհաց սուրբ հոգւոյն և հանգեալ ի վերայ նորա և նստալ պայծառասնայր տեսիլ երեսաց նորա. վասն որոյ համարձակ տայր պատասխանի և յանդիմանէր զանաստուած մոլորութիւն նոցա: Եւ անօրինացն հարին սրով և հատին զգլուխ սրբոյն Աւետիսի:

Եւ ի ժամ՝ նահատակութեան իւրոյ՝ Աւետիս զերեսն իւր
դէմ ընդ արեւելս ունէր. և չարեաց արբանեակ մօլլայքն
բռնութեամբ դարձուցանէին զդէմն նորա ի կողմն հարա-
ւոյ, և սուրբն ոչ անսաց նոցա, այլ ուզղեաց զդէմն իւր
5 ընդ արեւելս, և այնպէս կատարեցաւ ի վերայ քրիստոսա-
կան հաւատոյ՝ դաւանելով զՔրիստոս Աստուած ճշմարիտ:

Եւ ի գիշերին յայնմիկ Տէրն Քրիստոս փառաւորեաց
զվկայն իւր նշանաւ երկնային լուսոյ, որ էջ ի վերայ նորա,
որում եղեն ականատեզք ամենեքեան բնակիչք Փիզանայ
10 բերդին, և որք շուրջ զնովաւ էին. այլ և ինքն Խոսրով
փաշայ՝ որ ի բարձրաւանդակէ տան իւրոյ հայեցեալ տե-
սանէր զսիւնաձև ճառագայթեալ լոյսն ի վերայ նորա.
այլ և սպանող մօլլայքն. վասն որոյ սպանող մօլլայք փու-
թացեալ բարձին անտի զմարմինն Աւետսին, և տարան
15 յայլ իմն տեղի ի տան ուրումն պահեցին մինչև լուսացաւ
օրն. և ապա կոչեցին զեղբայր Աւետսին, որում անօւնն էր
Թաբառուկ, հրամայեցին նմա բառնալ զմարմին Աւետ-
սին և տանել թաղել: Որոյ ժողովեալ արս քրիստոնեայս,
քահանայս և աշխարհականս՝ բարձեալ զնահատակն տա-
20 րան ի գիւղն, զոր անուանեն Առակ, և անդ հանգուցին
զնա ի դիրս տապանին սաղմոսիւք և օրհնութեամբ և եր-
գօք հոգեւորօք:

Եւ եղև կատարումն նահատակութեան երանելի առնս
Աւետսիս ի թուականութեան մերում ՌՃԾ, յամեանն մար-
35 տի Ի, ի փառս Քրիստոսի Աստուծոյ մերոյ օրհնելոյն յա-
ւիտեանս յաւիտենից ամէն:

Սոյն վկայաբանութիւնը արտագրում ենք Առա-
քել պատմագրից, տպ. Վղրշպտ. 1884, էջ 425—428,
գլուխ ԽԸ. «Պատմութիւն վասն նահատակութեան
Աւետիս անուամբ քրիստոնէին»: Նոյն պատմագրից
արտագրութեամբ ունին նաև մեր Գ և Կ ձեռագրերը.
առաջինը Գ արեգ թԳ և մարտ 22, Ս. Բենետիքդոսի
և «վեցերորդ աւուր արարչութեան» պատմութիւն-
ներէց յետոյ՝ այս վերնագրով. «Յայտ աւուր նահա-

տակութի նոր վկային քի Աւետիսի», էջ 394 բ'—396 ա'': Իսկ երկրորդը K արեգ Ի և մարտ 28, Ս. Վահան Գողթնացւոյ վկայաբանութիւնից յետոյ՝ այս վերնագրով. «Պատմութի վս նահատակութեան Աւետիս անուամբ քրիստոնէին.» էջ 381 բ'—383 ա'':—Հմմտ. նաև Ջամէեան, Գ. 652, և Սամուէլ Անեցու (Վղրշպտ. 1893, էջ 179) հետևեալ փոքրիկ տեղեկութիւնը. «ՌՃԳ. նահատակեցաւ ի Մարաց ոմն հայ Աւետիս անուամբ և երկնայնով լուսով փառաւորեաց զնա Առտուած:» Այս տեղ յիշուած թուականը մերից մի տարով կանուխ է:

Ձեռագրերի համեմատութիւնը Առաքելի ընագրի հետ նախորդների նման է. այսինքն K գրեթէ անփոփոխ պահում է ընագիրը. իսկ G ունի աննշան տարբերութիւններ, որոնցից կարևորները վերևը նշանակեցինք:

ԳԵՐՐԻԷԼ ՂԱԼԱԹԻՇԻ

† ՌՃԺԱ—1662 սեպտ. 17 ղշ.

Սա էր հաւատովն քրիստոնեայ, բարեպաշտ ծնողաց զաւակ, անուն հօրն և մօրն Կուլիստան, ազգաւ հայ, ի ժամանակս իշխանութեանն Տաճկաց՝ սուլտան Մուհամմատի: Եւ էր յերկրէն Տիւրիկոյ, այլ ի 5 գեղջէն Խուռնաւիլոյ, ծնեալ և սնեալ ի մայրաքաղաքն Խալաթիայ՝ որ է յանդիման Կոստանդնուպօլսի:

Իսկ ոմն գոլով սորա՝ որ ի մանկութեան իւրում տաճկացեալ էր և կարգեալ ի գունդս զօրականաց՝ որ ասին էնկիչարիք: Եւ յերթեկ առնելն սորա առ եղբայրն 10 իւր՝ յազդմանէն սատանայի ըմբռնեալ զսա Տաճկացն՝ թլփատեցին, և կարգեցին ի նոյն գունդս եղբօրն իւրում. որ և քանիցս անգամ գնաց ի պատերազմ ընդ զօրացն Տաճկաց՝ ի Կրիտէս:

Իսկ զի ունէր սա զսէրն Քրիստոսի վառեալ ի սրտի 15 իւրում՝ ոչ կալաւ յանձին զայսպիսի հաւատոս, այլ յետ ժամանակի ինչ փախուցեալ աստի՝ գնաց յերկիրն Ֆռանկաց՝ զի պահեսցէ զանբիծ հաւատոս իւր քրիստոնէական: Որ և շրջեալ ի տեղիս ուխտից որ անդր կան, առ տապանի սրբոյն Յակոբայ տեառնեղբօրն, և ուխտս արարեալ

1. j սայ. 2. այսպէս քաց երողնում անդամ ճեղր.

առ սուրբ Աստուածածինն՝ որ Եզր ասի, և առ սուրբ առաքեալքն Պետրոս և Պօղոս, և այսպէս շրջեալ յերկիրս Յռանկաց զամս երկոտասան բազում վշտօք և տառապանք և պանդխտութեամբ, թերևս զի ներումն լիցի յանցանացն իւրոց զոր մեղանս։ Եւ ոչ շատացաւ սիրտ նորա այսպիսի մխիթարութեամբս՝ ասելով. «Ես ճշտ կորուսի զանբիծ և զանարատ հաւատս իմ, անդր երթեալ գտանեմ»։

Եւ մտեալ ի նաւ՝ եկն դարձեալ ի Կոստանդինուպօս 10 լիս՝ առ Ծնօղս իւր՝ մինչ կենդանի էին։ Եւ կեցեալ ի տան հօր իւրում աւուրս հնգետասան, և ասաց՝ եթէ «Ես վասն այսր իրաց եկեալ եմ աստ՝ զի յայտնի խոստովանեցայց զՔրիստոս Աստուած ի մէջ հեթանոսաց»։

Եւ նոքա ըստ գլխոյ Ծնօղաց՝ ասացին թէ «Ո՛չ կա 15 րես ժուժել տանջանաց, հրդեակ, այլ երթ դարձեալ յերկիրն քրիստոնէից, և կեանց բարեպաշտութեամբ»։

Իսկ նա ոչ լուաւ նոցա, այլ դնաց յաւուր տօնի Վերացման սուրբ Խաչին ի գերեզմանս Հայոց ըստ սովորութեան նախնեաց յօրհնումն գերեզմանաց, ունելով ի 20 գլուխ իւր զձե քրիստոնէից։ Եւ ոչ ոք ինչ ասաց ցնաղայն օր։

Եւ ի միւս օրն՝ որ էր երկուշաբաթի, եկեալ յեկեղեցի և գտեալ զմի ոք ի քահանայիցն սրբոց՝ խոստովանեցաւ զյանցանս իւր, և հաղորդեցաւ ի պատուական 25 մարմնոյ և յարենէ որդոյն Աստուծոյ։ Եւ գնաց նոյն քրիստոնէական ձեռքն եկաց ի շուկան ի մէջ Տաճկացն։

Իբրեւ տեսին՝ ասացին. «Այդ որպիսի կերպարան է զոր զգեցեալ ես. ո՛չ ես դու այն զօրականն՝ զոր այսչափ ժամանակ կացեալ ես ի միջի մերում»։

30 Եւ նա զօրացեալ ի Հոգոյն սրբոյ՝ ասաց. «Այո, ես եմ. ապա ոչ գտայ զօգուտ հաւատոցն ձերոց՝ զոր այսքան ժամանակ կացի ի հաւատսն ձեր. այլ հաւատ ճշմաւ

րիտ քրիստոնէութիւնն է՝ զոր հաւատացեալ էի և հաւատամ զՔրիստոս Աստուած և որդի Աստուծոյ ։

Իսկ անօրէնքն իբրև լուան զայս՝ զայրացան և կրճտեցին զատամննս ի վերայ նորա. և արկեալ ի նա ձեռս՝ առեալ
5 տարան առ դատաւորն, և ասացին զպատճառս իրացն ։

Եհարց դատաւորն և ասէ. «Զիմորդ համարձակիս արհամարհել զօրէնս Մահմէտի և ոչ կաս ի պատուի քում՝ զոր ունիս յառաջագոյն» ։

Եւ նա ասէ. «Օրէնք քո ընդ քեզ լիցի ի կորուստ.
10 և զպատիւս քո ոչ ընդունիմ, որ առ ժամանակ մի է. այլ ես գտեալ եմ պատիւ՝ որ անանց է և յաւիտենական» ։

Ընդ որ բարկացեալ դատաւորն՝ հրամայեաց հարկանել զբերան նորա, և տանել առ վէզիրն ։ Եւ նա կացեալ առաջի՝ խօստովանեցաւ համարձակ զՔրիստոս Աստուած ։

15 Եւ յորժամ լուաւ զհամարձակ դաւանութիւն նորա՝ ասաց. «Խելագարեալ է. արկէք զդա այսօր ի բանտ. թերևս թափեսցի ի յիմարութենէ իւրմէ» ։

Եւ արկին զայն օր ի բանտ ։

Եւ յորժամ ածին ի միւս օրն յատեան, և նա զնոյն
20 բանս խօստովանեցաւ աներկիւղ և անկասկած՝ թէ «Քրիստոնեայ եմ և Քրիստոսի ծառայ. և ոչ եմ խելագար՝ որպէս դուք և ուսուցիչն ձեր՝ զոր ես ոչ ընդունիմ» ։

Առ այս յոյժ սաստկացեալ փաշան՝ հատ ի վերայ նորա վճիռ սպանման, և ետ տանել զնա և կախել առ
25 փողոցս քաղաքին. զոր և վաղվաղակի կատարեցին զհրամանս նորա ։

Եւ յորժամ տանէին զնա ի տեղի կատարմանն՝ ի ճանապարհին ուսուցանէր զհաւատացեալն հաստատուն կալ ի հաւատս Քրիստոսի. և ինքն ի փառաւորելոյ զՔրիստոս
30 Աստուած ոչ դադարէր ։

Իսկ անօրէնքն փութացուցեալ վաղվաղակի կատարեցին զհրամանս փաշային, վասն յայտնի և համարձակ յանդիմանելոյն զնա ։

9. յ առ քեզ. 19. յ ի մեւս. 20. յ աներկեղ.

Եւ կացեալ ի կախաղանին զաւուրս երկու, լուսափայլութիւն երեսաց նորա ոչ նուազեցաւ, այլ որպէս ի քուն կայր զայն երկու աւուրսն, վկայ անմեղութեան նորա: Եւ տեսեալ անօրէնքն եթէ գրահ տուեալ հաւաստացեալքն ի տեսանել զհանդէս մարտիրոսութեան նորա, իջուցեալ ի կախաղանէն՝ արկին ի ծով:

Եւ այսպէս եղև կատարումն սուրբ վկայիս Գաբրիէլի, որ ըստ անուան իւրոյ դասեցաւ ի դասս դասուն Գաբրիէլի, որ մարմնովն իբր զվարդ փթթեալ յաւուրս ձմեռայնի, և հոգովն դասեցաւ ի դասս հրեշտակի: Որոյ յիշատակն օրհնութեամբ եղիցի:

Ջոր և ես Յակոբ ծառայ Աստուծոյ և սրբոյս՝ տեսեալ զեղեալսն և լուեալ զպատասխանիսն՝ գրեցի ի փառս Աստուծոյ:

15 Գործեցաւ այս ի թուականիս Հայոց ՌՃԺԱ ամի, սեպտեմբեր ամսոյ 17, օրն չորեքշաբաթի:

Սոյն վկայաբանութեան իսկական ընագիրը՝ զրուած բուն իսկ ժամանակակից և ականատես հեղինակի՝ Ակնեցի Յակոբի ձեռքով՝ գտնուում է յ ձեռագրի մէջ, էջ 116 բ'—118 ա': Յակոբը ստացող է այդ ձեռագրին (Գրիգոր Տաթևացու լուծմունք գրոց Յուրայ) և իւր ժամանակի գէպքերից, ի մէջ այլոց և Գաբրիէլնահատակի պատմութիւնը, հեղինակել և գրել է իւր ձեռագրի մէջ: Այս մասին տես և մեր յառաջաբանում: Վկայաբանութեան վերնագիրն է «Պատմութի նոր վկային Գի սրբոյն Գաբրիէլի. Յայսմ աւուր նահատակութի նոր վկային Գի սրբոյն Գաբրիէլի»: Վկայաբանութիւնը վերջանում է այսպէս. «Տէր Առաքուած, բարեխաւսութեւ սրբոյս, սղորմեայ ստացաւդ գրոյս՝ նա՛ և գծողիս. ամէն»: Այս երկու հատուածներն էլ յապաւեցինք մեր ընագրից՝ միօրինակութեան համար:

3. յ աւրսն. առանց պատիւի. 15. յ ի թվականիս.

ՊԵՏՈՒՆԱԿԱՆ ԿՈՄ ՈՋԻՋ ԿԻՆ ՈՐՓԸՅԵՑԻ

† ՌՃԺԸ=1668—9

Կինս այս Պատուական՝ էր ի Վայոց ձորոյ, ի գեղջէն Արբայ, դուստր Խաչկայ. և եղև թօսեցեալ ընդ ումեմն երիտասարդի Միրման կոչեցելոյ։ Յաւուր միում անկաւ երիտասարդն ընդ նմա. որ և յղացեալ՝ և ծնաւ որդի։

5 Իսկ և իշխանն Նախչուանայ Մուրատ—խան—Սուլթան կամեցաւ ըմբռնել զերիտասարդն. և նա իմացեալ փախաւ և գնաց յԱրարատ՝ ի Նորագաւթ գիւղ։ Եւ իշխանն առաքեալ տարաւ առ ինքն զկինն Աղիզ, քանզի այս էր անունն նորա, որ թարգմանի Պատուական։

10 Ասէ ցնա սուլթանն. «Դու ընդէր արարեր բողութիւն, և ծնար չնութեամբ որդի»։

Ասէ կինն. «Ես ընդ ամուսնոյ իմոյ անկայ, և ի նմանէ ծնայ. եթէ ամուսնութիւնն մեղս իցեն, ապաքէն դուք ամենեքեան ամուսնացեալ էք»։

15 Ասէ իշխանն. «Մեք օրինօք եմք ամուսնացեալ՝ և ոչ որպէս դու բողութեամբ»։

Ասէ կինն. «Օրինօք ամուսինն մին լինի, և դուք բազումս առնուք. վասն որոյ ամենեքեան բող էք»։

Ասէ իշխանն բարկութեամբ. «Հայ զախպայ, դու ի
20 պատեբազմ մտեր ընդ իս. ինձ չէ ինչ փոյթ. այլ եկ տաճկացիր. ապա թէ ոչ՝ չարաչար սպանից զքեզ»։

Ասէ կինն. «Բաւական էր ինձ մեղանշումն պոռնկութեամբ. իսկ թէ ուրանամ զհաւատս իմ, լինիմ ուրացող՝ և բազում մեղաց պարտապան»։

Ասէ իշխանն. «Ձայդ ասելով ոչ գոյ քեզ հնար զերծանելոյ՝ բայց թէ ոչ գայցես ի հաւատս մեր»։

Ասէ Ազիզն. «Ուղիղ հաւատ և օրէնք այս որ ունիմ ես, այլ հաւատ ոչ գիտեմ»։

Հրաման ետ իշխանն դահճացն՝ և ասէ. «Կապեցէք տոռ զմէջս դորա, և տարեալ կախեցէք ի մինարայէն, և սպառնացէք. և թէ ոչ ուրանայ, կտրէք զպարանն՝ և արկէք ի վայր, զի անկեալ մեռցի»։

Եւ առեալ տանէին զնա կռփահարելով և հարկանելով. և հանին ի գլուխ մինարային արտաքոյ քաղաքին, կախեալ՝ հարկանէին ծայրիւ թրոյն, և ասէին. «Սալաւաթ ասն Մահմատին, ահա մեռանիս»։

Ասէ կինն. «Յաւուր միում մեռանելոց եմ, բարւոք է փութով մեռանիմ իմով հաւատովս՝ քան թէ ուրացութեամբ՝ օտար հաւատով և չար անուամբ»։

Իբրեւ տեսին դահիճքն զհաստատ միտս նորա, հատին զպարանն, և անկաւ յերկիր Պատուականն այն կինն գովելի, և վախճանեցաւ. եւ ժողովեցան Նախշուանայ մեծամեծ քրիստոնեայքն, և գնացին առ Սուլթանն, և խնդրեցին զերանելին թաղել. և առեալ տարան ի հասարակաց գերեզմանն, և թաղեցին մեծաւ պատուով ի ՌՃԺԸ թուին։

Սոյն վկայաբանութիւնն ունի միայն Զաքարիա սարկաւազ, տպ. Վղրշպտ. 1870, հատ. Բ. էջ 126—8, գլուխ ԿԱ, հետեւեալ վերնագրով. «Նահատակութիւն Պատուական կնոջ»։ Հմտ. նաև Սիսական, էջ 184, ուր նահատակութեան թուականը սխալմամբ նշանուկուած է 1679, Զաքարիայից տասը տարի աւելի ուշ։

ԲԱՂՏԱՍԱՐ ԹՈՒՆԹՅՈՒՆ

ՌՆԻԱ==1672 յունիս 4 գշ.

- Սուրբ և սիրելի վկայն Քրիստոսի մանուկն Բաղտասար էր ի մեծ քաղաքէն Հայոց Եւդոկիոյ, որ այժմ ասի Թօխաթ, որդի առն բարեպաշտի Հայ ազգաւ՝ Փիրղատայ անուն: Եւ ի մեռանիլ հօրն՝ մնաց
- 5 Բաղտասարն որբ հանդերձ մեծագոյն եղբարքն Անտոնիւ. որոյ տուեալ զեղբայրն իւր զԲաղտասարն յայր ոմն կօշկար՝ ուսուցանել նմա զարուեստն: Եւ ուսթային առեալ զԲաղտասարն և երթայ ի Զմիւռին, քաղաք Լիկէացւոց՝ առ ի գործել զգործ արուեստին: Եւ անդէն թողեալ
- 10 զԲաղտասարն միայն և ինքն երթայ ի Կոստանդնուպօլիս: Իսկ հարկահանքն, որք առնուին զհարկն՝ տեսեալ զԲաղտասարն պահանջէին զհարկս՝ այսինքն զխարաճն: Իսկ նա զի ոչ ունէր ինչս որ տայր նոցա՝ վասն որոյ կալեալ եղին ի կոճեղս և շատ ողորբելով և բռնադատելով պատ-
- 15 րեցին զմանուկն Բաղտասար և յոչ կամաց թլփատեալ՝ անուանեցին Դաւուդ: Եւ էր յայնժամ ԺԳ ամաց. և զայն իբրև զսլաք հարաւ ի սիրտ մանկանն: Եւ հանապազ խղճմտանք իւր նեղէր զնա, և վարանեալ աւաղէր, և վայ և եղճկ կարդայր, և փղձկեալ սրտիւ հեծէր, և տրտմու-
- 20 թիւն սրտին ոչ փարատիր: Այնուհետև յուսացաւ յայն որ լուծիչն է տարակուսանաց, և ելեալ ի Զմիւռնոյ՝ դիմեաց յարևելս ի քաղաքն իւր Եւդոկիա, և պատմեաց եղբարցն զյար գործն իւր:

Եւ եղբարք նորա խրատեցին զնա և յուսով հաստատեցին գնալ ի վերին աշխարհն Հայոց և անդ համարձակ պաշտել զՔրիստոս Աստուած: Իսկ նա ելեալ մեծաւ տրտմութեամբ և գնաց յԱրարատեան գաւառն: Եւ մտեալ ի վաղարշապատ՝ երկիր եպագ ի տեղի իջման Միածնին և շրջէր յամենայն վանորայսն Հայոց, որպէս զՎահան Գողթնացի, երկիրպագանէր սուրբ տեղեացն և յողւոց հանելով խնդրէր զներումն մեղաց իւրոց:

Եւ գնացեալ աշակերտեցաւ ումեմն վարդապետի. և ուսեալ զՍաղմոսն և զԾարականն և կացեալ առ նա է ամ և վախճանեալ վարդապետն նորա: Իսկ Բաղտասարն շրջեալ աստ և անդ երկու ամ, բայց տրտմութիւն սրտին ունէր և միշտ ցանկայր հասանիլ մարտիրոսութեան և նովաւ լնուլ զիղձս ցանկութեանն, և փափագէր բարի մահ: Եւ ամբ ելանել յաշխարհէս:

Եւ գնացեալ յերևան քաղաք և յարեցաւ ընդ ումեմն համարուեստի և գործէր խոնարհութեամբ: Արդ այս իր յայտնի եղև ուրումն Տաճկի Արզրումցւոյ ի ձեռն ումեմն Հայի Թօխաթցւոյ: Եւ գիտացեալ թէ երբեմն տաճկացեալ է և աստ քրիստոնէութեամբ կեայ, և զի ի մէջ Հայոց էր՝ ոչինչ կարաց յայտնել. այլ մթերեալ ի սրտի իւրում զթոյնս դառնութեանն՝ կամէր թափել ի վերայ մանկանն. ուստի պատրեալ զնա համաշխարհիկ զինքն անուանելով՝ ասէ. «Եկ երթիցուք աշխարհն մեր»: Իսկ երանելի մանուկն Բաղտասար ելեալ եկն ընդ նմա մինչև ցԱրզրում, ոչինչ գիտելով զնենգութենէ նորուն: Եւ գնացեալ Տաճիկն այն առ դուքսն՝ ասէ. «Է՛ս աստ այր մի՛ որ երբեմն Տաճիկ լեալ է և այժմ՝ քրիստոնետոյ է եղեալ»: Եւ զայս ազդ առնեն նմա համարուեստքն իւր և քաղաքացիք և ասեն. «Ե՛լ և գնա աստի, զի մի ֆրասեսցիս»:

Իսկ բարի պատանին Բաղտասար ասէ. «Ես պատրաստ եմ ի մեռանիլ վասն անուանն Քրիստոսի և ի սպանմանէ ոչ երկնչիմ»:

Եւ գնացեալ յեկեղեցին յաւուր մեծահրաշի կիրա-

կէին՝ հաղորդեցաւ մարմնոյ և արեանն Քրիստոսի և պատ-
րաստեցաւ ի մեռանիլ:

Եւ դուքսն առաքեաց զինուորս, որք եկեալ հարցին
ցնա, և նա զուղիղն խոստովան եղև թէ «Ես քրիստոնեայ
5 եմ»: Եւ նորա կապեցին զնա և տարան առ դուքսն: Եւ
հարցեալ նմա խստութեամբ և սպառնալեզր՝ իսկ սուրբն
պայծառ դիմեք և հաստատուն հաւատով դաւանեաց
զՔրիստոս Աստուած:

Եւ հրամայեաց արկանել զնա ի բանտ և պնդել զոտն
10 ի կոճեղս և ծանր շղթայ ի պարանոցն և յամենայն առօր
առաքէր հարցանել թէ ուրանայ զՔրիստոս: Իսկ նա իբրև
զվէմ անդամանդեայ անշարժ կայր ի հաւատս Քրիստոսի,
և տային նմա կերակուր և նա ոչ առնոյր:

Եւ ոմանք տային նմա խրատ թէ «Ժամանակ ինչ ան-
15 սն դոցա և զերծիր ի մահուանէ և երթ յայլ աշխարհ
և պահեան զհաւատս քո»:

Եւ սուրբն ասէ. «Այդ խրատդ կորուստ հոգւոյ իմոյ
է և ոչ օգուտ»:

Եւ յետ չորից առուրց ի ձեռն հաւատարմաց խնդ-
20 րեաց հաղորդութիւն: Եւ քահանայ մի Յակոբ անուն գնա-
ցեալ գաղտ հաղորդեաց զնա: Եւ յելանել երիցուն՝ եկն
հրաման ի փաշայէն Ուսոսփայ՝ կոչել զնա առաջի իւր: Եւ
կացեալ սուրբն ի ներքոյ ապարանից իշխանին և իշխանն
անկեալ ի վերայ պատշգամին՝ հարցանէր. «Զքեզ ո՞րունա-
25 դատեաց լինիլ Տաճիկ որ այժմ քրիստոնեայ եղեր»: Պա-
տասխանի ետ սուրբն և ասէ. «Ես փոքր գոլով՝ տհաս
և անվարժ՝ պատրեցայ ի ձէնջ և արդ զհաւատս իմ պա-
հեմ»: Ասէ ամիրայն. «Տաց քեզ մեծութիւնս և փառս,
և դու հաւատան օրինաց մերոց և լեր մահմետական»:

30 Ասէ սուրբն. «Ես զհաւատս իմ պահեմ և հաստատուն
ունիմ զսա. և դու զոր ինչ կամիս՝ արն ընդ իս»:

Ասէ փաշայն. «Զինչ պակասութիւն գտեր օրինաց
մերոց»:

12. չ կեար. 26. չ տըհաս. 29. չ հաւատայ.

Ասէ սուրբն, եթէ Պապականութիւնն ոչ գտի, սակայն թէ բարի և թէ չար՝ ինձ ոչ է պիտոյ» :

Իսկ իշխանն խօսի ընդ խորհրդակցին և ասէ. «Զինչ օգտի ոք խօսելով ընդ նա» : Եւ հրամայեաց զօրականացն 5 հրով այրել զսուրբն : Բայց օրինադիրքն ոչ կամեցան և հրամայեցին դլխատել զսուրբն : Եւ կապեալ զձեռնն յետս՝ երեք դահիճք տանէին : Մինն աղաղակէր ձայնիւ. «Եթէ ոք օրինաց մերոց ոչ հաւանի՝ այսպէս մահացուցանեմք, որպէս զմուրթատս այս» : Իսկ երկուքն ողորելով խրատ 10 տային հաւանիլ օրինաց իւրեանց և զերծանիլ ի մահուանէ և լինիլ փառաւոր քան զբազումս :

Իսկ երանելի նահատակն ոչ լուաւ նոցա, այլ ի բերան առեալ զՍաղմոսն և ասէր. «Երթալով երթային և լս... :

Եւ հանեալ արտաքս ի քաղաքէն ի դուռն Կանայ. 15 բայց ինքեանք ոչ սպանին, զի մի արեւնապարտք լիցին. այլ կալեալ այր մի Սեբաստացի Ղումրի անուն՝ ետուն սուրն ի ձեռն նորա, զի սպանցէ : Իսկ նա լայր և աղաղակէր և ոչ կամէր : Իսկ անօրէնքն հարկանէին զնա քարիւ և փայտիւ թէ «Հար և սպան զդա» : Իսկ սուրբն ասէր. 20 «Հար եղբայր և մի երկնչիր, զի դու անպարտ ես յարենէ իմմէ» : Եւ նա դողալով եհար երեք անգամ և անկաւ սուրբն յերկիր : Բայց ոչ գծեաց ի նա սուրն, այլ թիւրեալ կրկնեցաւ : Եւ ապա Տաճիկ մի եհատ զգլուխ սրբոյն : Եւ այնպէս կատարեցաւ ի Քրիստոս, և մնաց մարմինն 25 մինչև ցերեկոյ :

Եւ հրամայեաց փաշայն հանել արտաքս ի քաղաքէն և արկանել շանց և բազում արք պահեցին զնա : Եւ ի գիշերին յայնմիկ տեսին բազմութիւնք արանց, զի տեղին 30 տեղաւ արիւն սրբոյն՝ լոյս տարածիւր՝ որպէս զաստաւ տեղաւ պաղպաղունս :

Եւ ի վաղիւն ժողովեալ քրիստոնեայքն՝ բազում արծաթ ետուն իշխանին, և զքարինս և զհողս ժողովեալ, ուր հեղաւ սուրբ արիւնն՝ ընդ սուրբ մարմնոյն եղին ի

21. շ երեգ.

ներքոյ որմոյ եկեղեցւոյն բազում քահանայիւք։ Եւ մինչ
չեւ էր մտեալ արեգակն՝ տեսին ամենայն բազմութիւն
քաղաքին՝ քրիստոնեայք և Տաճիկք վերակացուք գործոց,
զի ի պարզոյ լոյս բոլոր և գնդաձև իջեալ յերկնից և հա-
5 րեալ զեկեղեցեաւն՝ ցնդաւ ընդ հանգստարան սրբոյն։
Եւ լուր եղև ի քաղաքին, մինչ զի իշխանն ևս լուեալ
զպայծառութիւն լուսոյն։ Եւ այսպէս Աստուած փառաւո-
րեաց զսուրբ վկայն իւր Բաղասար։

Կատարեցաւ բարեյաղթ նահատակն Քրիստոսի ի Թէո-
10 դուպօլիս քաղաք ի թագաւորութեանն Տաճկաց սուլտան
Մահմետի որդւոյ Իպրահիմի և ի կաթողիկոսութեանն
սուրբ Էջմիածնի տեառն Յակոբայ Զուգայեցւոյ, ՌՃԻԱ
թուին, յունիսի Դ, ի վեց ժամու աւուրն, երեքշաբաթի,
ի տօնի սրբոց Դայիանանցն։

Այս վկայաբանութիւնն ունի միայն 2 ձեռագի-
րը՝ մարերի ԻԸ = յունիս 4, Մետրոփանոս Հայրապետից
յետոյ. վերնագիրն է «Յայսմաւուր վկայաբանութի
սրբոյն Բաղասարայ նոր վկային քի»։

Նայն վկայաբանութեան մի այլ անկախ խմբագրու-
թիւնն է յաջորդը՝ որը իւր պարունակած մի խումբ
մանրամասնութեանց համար կը գնենք ստորև։

15 Պատանիս այս Բաղդասար էր յեւդոկիս քաղաքէ՝
որ այժմ ասի թուխաթ։ Ազգաւ հայ. և էր քրիստոնեայ
ծնողաց զաւակ։ Դոյր սոցա դրացի մի տաճիկ, արուես-
տիւ կօշկակար. և ետուն զԲաղդասարն նմա աշակերտ։
Իւ առեալ տաճիկն զԲաղդասարն՝ և գնաց ի Զմիւռին. և
20 անդ վաստակէին զարուեստն իւրեանց։

Եւ յաւուր միում ելեալ ուսթայն գնաց ի գործ ինչ,
և յամեցաւ։ Եւ եկին հարկահանքն՝ որք յօտարաց առ-
նուն, և ասի սա խարաճ, և ասեն ցԲաղդասար. «Տճւր
զխարաճն»։

Ասէ Բաղդասարն. «Թոյլ տո՛ւք՝ զի գայցէ ուսուցիչն իմ, և տացէ զոր ինչ խնդրէք»: Իսկ նոքա ոչ ներեցին, այլ առեալ տարին առ հարկապետն:

5 Եւ ասէ հարկապետն. «Ընդէր ոչ տաս զխարաճն քո»: Ասէ երանելի պատանին. «Ասացի, ներեցէք մինչ գայցէ ուստայն իմ, և նա տացէ»:

Ասէ հարկապետն. «Ե՛կ տաճկացիր, և մեք թողումք զխարաճն քո. այլ և յաւելումք տալ քեզ դրամս բազումս»:

10 Ասէ Բաղդասարն. «Վասն հինգ մարջլի զհաւատն իմ ոչ թողում»:

Եւ ապա անօրէնքն կալեալ անմեղ մանուկն, արկեալ յերկիր, բռնութեամբ թլփատեցին, և ետուն ի շալակ համալի, և տարեալ արկին ի խանութն իւրեանց: Եւ 15 եկեալ ութայն՝ ետես զաշակերտն իւր այնպէս վիրաւորեալ, բարկութեամբ ելեալ գնաց առ խարաճին, կագէր և հայհոյէր զնոսա՝ ասելով. «Միթէ անօրէնութեամբ ուրացուցանելն օրէնք ինչ են»: Եւ հրամայեաց հարկապետն՝ հանել զնա արտաքս:

20 Եւ գնացեալ ի խանութն իւր, և ամենայն օր տեսանէր, զի լայր մանուկն, և կայր տրտմութեամբ: Ապա ասէ վարպետն ցաշակերտն իւր. «Որդեակ իմ՝ Բաղդասար, ահա յայտնի եղև և վասն քո. վասնորոյ ոչ կարես կալ աստէն քրիստոնէութեամբ. արի և գնա առ ծնողսն քո,

25 և անդ որպէս կամիս՝ այնպէս կաց»: Եւ ետ նմա դրամս, և յանձնեաց զնա կարաւանապետին:

Եւ եկեալ առ ծնողսն, և պատմեաց լալով: Եւ ծնողքն ասացին. «Որդեակ, ահա ամենեքեան իմացան զքէն, և դու ոչ կարես ծածկաբար պաշտել զհաւատս քո. երթ 30 գնա գու յաշխարհն Հայոց ի սուրբ էջմիածին և յամենայն վանորայքն, և անդ համարձակ պահեա զհաւատ. մի գուցէ աստ կալեալ զքեզ, վշտացուցանեն զքեզ»:

Իսկ երանելի մանուկն Բաղդասար՝ որպէս երկիր բարի՝ ընկալաւ զսերմն ուրախութեան, և ետ զպտուղն

հազարաւոր. և առեալ զօրհնութիւնս ծնողացն՝ և թոշակ
ինչ վասն պիտոյից ճանապարհին՝ և ուղղեաց դէմս իւր
գնալ յԱրարատ:

Եւ ելեալ լալով և խնդութեամբ գնաց և եհաս ի
5 սուրբ Էջմիածին. և յամենայն վանորայս շրջագայեալ՝
որպէս Վահան Գողթնացին, և ապա գտեալ վարդապետ
մի Զաքարիա անուն, աշակերտեցաւ նմա, և ուսաւ Սաղ-
մոսն և ի բերան ունէր:

Եւ եղև ի մեռանել վարդապետին, և գնացեալ նորա
10 յԵրևան քաղաք, և յարեցաւ առ ոմն քրիստոնեայ համար-
ուեցող իւր, և կայր անդէն միամտութեամբ: Իսկ չարն
սատանայ յարոյց ոմն տաճիկ ի վերայ նորա. և եկեալ առ
երանելին՝ և ասէ. «Ես եմ Թուխաթեցի, և ծնողք քո
բազում աղաչեցին ինձ ասելով, թէ Վասն Աստուծոյ՝
15 յորժամ գնաս յԵրևան, զմեր տղայն որոնեա՛, ուր և իցէ
գտեալ՝ ընդ բեզ բերցեա՛. և շրջեցայ յամենայն վանո-
րայս. և տհա աստ գտի զքեզ. եկ՛ զի երթիցուք»:

Իսկ միամիտ պատանին Բաղդասար գնենգութիւն
նորա ոչ իմացաւ. այլ և զգութն ծնողաց անկաւ ի միտն,
20 և պատրաստեցաւ ի գնալ:

Ասէ տաճիկն. «Թէ գոյ քեզ դրամ՝ տո՛ւր ի փոխ, զի
տաց զմօքսն իմ. և գնամք յԱրզրում. անդ վաճառեցից
ապրիշումս՝ և տաց զփողն քո»:

Եւ անմեղ մանուկն հանեալ ետ միամտութեամբ՝ զոր
25 ինչ ունէր. և ելեալ ընդ կարաւանի, և գնացեալ հասին
ի Կարին: Եւ ետես Բաղդասար զոմն տաճիկ՝ մերձակայ
դրկից հօր իւրոյ՝ և համարուեստ ինքեան. որ ի տեսա-
նելն զմիմեանս՝ խնդացին յոյժ: Եւ ասէ տաճիկն. «Ես
կամէի գալ յԵրևան վասն քո ըստ խնդրոյ ծնողաց քոց.
30 և որովհետև աստ եկիր, ի միասին գործեսցուք և ի միա-
սին գնասցուք»:

Իսկ անիծեալ տաճիկն՝ որ պատրանօք եհան գնա՛ և
եբեր յԱրզրում, իբրև ետես՝ թէ մնաց աստ, և ոչ կամի
գնալ ընդ ինքեան, զչարեցաւ: Եւ վասն դրամին՝ զոր

էառ, վարանէր թէ զիմրդ ուրացի:

Յաւուր միում գիտաց՝ թէ ընկեր նորա գնացեալ է ի գիւղ՝ բերել զպիտոյս իւրեանց. գնացեալ առ փաշայն, և մատնեաց զերանելի մանուկն Բաղդասար, և ասէ. 5 «Տաճկի որդի մի ի Թուխաթոյ՝ գնացեալ յԵրևան՝ առնէր հայութիւն. և առեալ բերի մինչև ցաստ. աստ ևս առնէ հայութիւն»:

Եւ փաշայն եղ ընդ նմա երկու զօրականս՝ և ասէ. «Դնացեալ բերէք զնա»:

10 Իսկ անիծեալն այն անկեալ առաջ և զօրականքն զկնի, և յորժամ մերձ եղեն՝ ուր էր մանուկն, և պիղծն այն կացեալ ի բացեայ, և մատամբ եցոյց զկրպակն՝ և ասէ. «Այն է բնակութիւն նորա». քանզի անիծեալն այն երկնչէր յընկերէ նորա:

15 Եւ տեսեալ զնա զօրականքն՝ ասեն. «Դո՛ւ ես Թուխաթեցի Բաղդասարն»:

Ասէ պատանին. «Այո՛, ես եմ»:

Ասեն զօրականքն. «Արի՛ զի խնդրէ զքեզ փաշայն»:

Իսկ պարկեշտ մանուկն գիտաց՝ զի պիղծն այն վասն 20 դրամին իւրոյ մատնեաց զնա. և ելեալ ի խանութէն՝ ետ բանալին ի միւս խանութպանն՝ և ասէ. «Յորժամ ընկերն իմ գայցէ, տո՛ւք զբանալիդ ի նա»: Եւ ինքն ելեալ խնդու-թեամբ գնաց ընդ զօրականսն. և եմուտ առ փաշայն, և ետ ողջոյն:

25 Ասէ փաշայն. «Դու ի մեր աշխարհին տաճիկ ես եղեր. և գնացեալ ես յԱմաստան՝ դարձեալ ես քրիստոնեայ. արդ՝ դարձեալ դարձիր ի տաճկութիւն, և ես կարգեմ զքեզ զօրագլուխ»:

Ասէ մանուկն. «Ես քրիստոնէից ծնունդ եմ, և սնեալ 30 եմ քրիստոսական հաւատովն, և բնաւ ոչ գիտեմ տաճկութիւն»:

Ասէ փաշայն. «Զայդ՝ զոր ինչ և ասես՝ սուտ խօսիս: Դու մի զոք յոյս և ապաւէն առնուլ, այլ եկ ի ճշմարիտ հաւատս մեր. և թէ ոչ գաս, չարաչար մեռանիս»:

Ասէ Բաղդասարն. «Ես զհաւատս իմ՝ ոչ թողում. և
դու զոր ինչ առնելոց ես ընդ իս՝ արան»:

Եւ հրամայեաց իշխանն տանել զնա ի բանտ՝ և զնել
զոտան ի կոճեղս՝ որ է թամբուղ: Եւ ապա եկեալ տաճիկ
5 ընկեր նորա, և տեղեկացաւ՝ թէ եկեալ տարին առ փա-
շայն. և գիտաց՝ որ վասն հաւատոյն եւն տարեալ. և
զնացեալ առ իշխանն՝ աղաչէր՝ զի թողցէ զնա. և ասէ.
«Թոյլ տուր դմա երթալ ի դժոխս. զինչ օգուտ է թուր-
քութիւն դորա մեզ»: Զայս ասէր՝ թերեւս զերծուցեալ
10 փախուցէ զնա գնալ յերևան: Եւ ոչ լուան նմա, այլ
անարգանօք սաստեցին նմա: Եւ գնացեալ ի բանտն, և
անկաւ զերեսօք նորա, լայր և ասէր. «Վա՛յ որդեակ, լաւ էր
թէ չէի տեսեալ զքեզ, քան թէ տեսի ի տառապանս»:

Եւ ասէ ցնա երանելին Բաղդասար. «Աղաչեմ զքեզ,
15 ուստայ, վասն Աստուծոյ և քո որդւոյ արեւուն՝ բեր ինձ
երէց մի, զի հաղորդեսցէ զիս. գիտեմ՝ զի ոչ թողուն
զիս կենդանի»:

Եւ ելեալ թուրքն զնաց եգիտ երէց մի Յակոբ ա-
նուն, որ երբեմն լեալ էր մաքսապետ. որ եկեալ հաղոր-
20 դեաց, և զգուշացոյց մի երկնչել ի մահուանէ: Եւ ի վա-
ղիւն հանեալ ի բանտէն՝ կացուցին առաջի իշխանին:

Եհարց իշխանն, թէ Վի խելս եկիր, թէ դեռ ես
կաս ի խելագարութեանս:

Ասէ Բաղդասարն. «Ես ի բնէ խելօք էի. բայց թէ
25 լսեմ քեզ, յայնժամ խելագարիմ»:

Յայնժամ սրտմտեալ իշխանն՝ ասէ. «Դու ոչ ընկալար
զբանս իմ, զի ես զքեզ մեծացուցանել կամէի, և դու
զայն անարդեցեր»:

Ասէ մանուկն. «Ես վաղուրեմն ասացի, թէ արան զոր
30 ինչ կարօղ ես, զի ահա կամ պատրաստ»:

Եւ բարկացեալ իշխանն՝ հրամայեաց Տաճկաց հանել
զնա արտաքոյ քաղաքին՝ և սպանանել: Եւ առեալ տա-
նէին զնա. և ի ճանապարհին հարկանէին և կռիահա-
րէին, թքանէին: Իսկ նա գնայր սաղմոսելով, և ասէր.

«Երանի ամենեցուն՝ որ երկնչին ի Տեառնէ, և զնան ի ճանապարհս նորա»։ Եւ առեալ տարին ի բլուրն՝ որ ասի Սուրբ Նշան, և անդ հատին զգլուխ սրբոյն։

Եւ քրիստոնեայքն հրամանաւ իշխանին վեր առեալ ծ զպատուական մարմին սրբոյն գլխովն՝ և արիւնշաղախ հողն՝ և տարեալ ի հասարակաց գերեզմանն՝ ի հարաւակողմն եկեղեցւոյն ի ներքոյ որմոյն հանգուցին զսուրբն։ Եւ էր ժամն ութ աւուրն, և պայծառ արեգակ։ Եւ ահա գունդ մի բոլոր՝ որպէս հուր վառեալ՝ պատառելով էջ 10 յերկնից, և հարաւ յեկեղեցին, և ցնդեալ ի վերայ գերեզմանի սրբոյն։ Եւ տեսեալ զայն բազում ճաճկաց, և երկմտեցան ի հաւատոցն։ Իսկ իմ գոլով անդ ամ մի, բայց ի ժամ նահատակութեան սրբոյն ոչ պատահեցայ։ Եւ ի վաղիւն հարցի ցթուրք ընկեր նորա. և նա պատ- 15 մեաց զամենայն ի ծննդենէն մինչև ի նահատակութիւնն. և ես գրեցի որպէս լուայ։

Կատարեցաւ սուրբն Բաղդասար ի թուին ՌՃԺԳ, յաւուր տօնի սրբոց Հովսիսիմեանց։

Յիշեալ խմբագրութիւնը որ նախորդից բոլորո-
վին անկախ է երևում, ունի Զաքարիա սարկաւազ,
Բ. էջ 120։

ՅԱԿՈԲ ՈՐԳԻ ՂՈՒԼԵԿԻ

† ՌՃԻԲ—1673 Վայս 27 92.

Դարձեալ ի միւս ամին ՌՃԻԲ թուին ըմբռնեցին
 ոմն Ղուլեկի որդի Յակոբ անունն. եւ եկեալ չար դանիշման
 մի վկայեաց թէ «Սա խոստացաւ ինձ տաճկանալ»:

Եւ տարեալ ի զատին և ի փաշայն՝ և նա համարձակ
 5 եկաց յատենի և ասաց. «Քաւ լիցի, ես ոչ եմ ասացեալ
 զայդ բան և ոչ ասեմ». այլ զՔրիստոս Աստուած պաշտեմ
 և ոչ ուրանամ»:

Եւ տարեալ եդին ի բանտի. եւ էր յետ Զատկին յա-
 ւուրս Յինանցն. եւ բազում աւուրս սովալլուկ չարչարե-
 10 ցին և երեք անգամ կացուցին յատենի և բազում պար-
 դես և մեծութիւնս խոստացան նմա, և ոչ կարացին խախ-
 տել զնա ի հաւատոցն և ի սիրոյն Քրիստոսի:

Եւ յետոյ հրաման ետուն քարկոծել զնա. եւ տա-
 րեալ ի տեղին ուր զԲաղտասարն սպանին և անդ քարկո-
 15 ծեալ՝ կատարեցաւ ի Քրիստոս ի նոյն աւուր սրբոց Գա-
 յիանանց կոստանաց տօնին:

Այս վկայաբանութիւնն ունի շ ձեռագիրը Մետ-
 ռովանոս հայրապետից և Բաղտասար նոր վկայից յե-
 տոյ: Սրբոց Գայիանեանց տօնը 1673 թուին ընկնում է

9. շ սովալլուկ. 10. շ երեգ.

մայիս 27 գ.շ.՝ ռւստի և նահատակութեան ամսաթիւն
ու օրը որոշւում է:

Այս նահատակիս մասին Զաքարիա սարկաւազ-
Բ. էջ 125, ունի հետևեալ տեղեկութիւնը Բաղտասար
պատանու նահատակութեան պատմութեան վերջը.
«Յետ երէց ամաց (= 1667) նահատակեցաւ գղիւր Յա-
կոբն, և եղաւ մերձ ի գերեզման Բաղդասարին:»

87—9.

ԵՐԵՎԱՆԻ ՎԿՈՅՔ

† ՌՃԻԲ=1673

Սոյն անանուէն վկաների մասին Զամչեան, հատ-
Գ. էջ 656, ունի հետեւեալ անորոշ տեղեկութիւնք:

Նահատակեցան և երեք ոգիք ի Հայոց ի Թուին Հա-
յոց ՌՃԻԲ. մին ի Կարին, և միւսն ի Սեբաստիա, և եր-
րորդն ի Կաթուրջ գեղջ, այն է Քեօփրիւ գեղ:

ԳՐԻԳՐ ՏԵԹԵՐԵՑԻ ՄԱՆՈՒԿ

✝ ՌՃԻԵ=1676

Սոյն վկայի մասին տեղեկացնում է Զամչեան,
հատ. Գ. էջ 655, հետևեալ հատուածով:

Չկնի այսոցիկ փոքր մի յետոյ քան զմահ Առաքելի
եղև և նահատակութիւնս պանչելի մանկանն Գրիգորի
Տաթևացւոյ՝ ի թուին Հայոց ՌՃԻԵ. Սա էր ի գեղջէն
Ստաթևու՝ կայտառ և գեղեցիկ դիմօք, և գովելի վարուք.
6 որոյ գնացեալ յուխտ ի սուրբ Կարապետ՝ որ ի Մուշ,
ըմբռնեցաւ ի ձեռս այլազգեաց, որք բազում ողորանօք
և խոստմամբք ընծայից գուն գործէին հաւանեցուցանել
զնա, զի դարձցի ի հաւատոց. այլ նա բացէ ի բաց հեր-
քեաց զյորդորանս նոցա՝ աղաղակէր. «Ես քրիստոնեայ
10 եմ, և ծառայ Քրիստոսի Աստուծոյ իմոյ օրհնելոյն ի բար-
ձունս»:

Ապա սկսան խոշտանգել զնա և չարչարել ազգի ազգի
տանջանօք. և տեսեալ զանփոփոխելի միտս նորա՝ հատին
զգլուխ նորին սրով: Եւ գլուխ երանելի մանկանն անկեալ
15 յերկիր, և ի բաց թռուցեալ՝ բարբառեցաւ կենդանի
ձայնիւ ի լուր ամենեցուն. «Օրհնեալ է Աստուած, օրհ-
նեալ է Աստուած»: Եւ բարձեալ զմարմին նորա՝ թաղեցին
յեղր գերեզմանատան վանիցն:

Եւ այս աւանդի ի ժամանակակից անձնէ՝ լուեալ ի
20 բազմաց ականատես եղելոց:

Ի պատմութիւնս երգոյ տաղաչափական՝
Կամիմ ըզքէն ճառել, վըկայդ պատուական.
Արտօսրածին ձայնիւ և հառաչական,
Յերես անկեալ հայցեմ զքէն աղերսական.

5 Խընդրեան ի Քրիստոսէ տալ մըտաց իմ բան՝
Վիպասանս յարմարել քեզ ներդաշնական.
Թեպէտ մեղապարտ եմ և ոչ եմ արժան՝
Ներբողել զքաջութիւն քոյդ վըկայութեան.

Սակայն փափագ սըրտիս ըստիպէ յայս ջան՝
10 Լինել ինձ ձեռնամուխ վեհիդ պատմութեան.
Ընկալ մեծդ ի փոքրէս ընծայ ՚ւ աղերսան,
Ի տարտամ անձնէս քեզ յիշատակարան.

Ի բըռնակալութեանն ազգացըն տաճկի,
Եւ ի յարքայութեանն Սուլտան Մահմետի,
15 Ի թըւաբերութեանս Հայկասեր ազնի
Հազար հարիւր քըսան և ի չորրորդի,

Տըւաւ իշխանութիւնն Սեբաստ քաղաքի՝
Ամիրայի ումեմն՝ որ Մահմէտ կոչի.
Բայց ինքն էր յարեմուտս ի պատերազմի,
20 Եւ ի ձմերոց նըստեալ ի նոյն աշխարհի.

Եւ զայլ ոմն ոստիկան յըղեաց յիւր տեղի՝
իշխել Սեբաստիոյ և իւր թումանի.

Յորոց աւուրսն արի մանուկս ըմբըռնի՝
ի ձեռն ազգին Տաճկաց սա զըրապարտի:

5 Որ և զայս չարութիւնս բընական ունին,
եւ ըստ կարծեաց իւրեանց վարձըս համարին.
Ջայսպէս բարուրս հաստել յո զուրն աջողին,
Որպէս և այսմ սըրբոյ որոգայթեցին:

Էր սուրբ վըկայս Դաւիթ ի Սեբաստիոյ,
10 Որդի Մելիքոնի ումեմն աղքատոյ,
Մանուկ նորահասակ ի յազգէս Հայսյ,
Ամաց իբր եւթնեռից՝ յըստամբակ տիոյ:

Եւ վասն աղքատութեանն զարուեստն իւր թողեալ՝
ի բաղանիս շէխին վարսաւեր մըտեալ.
15 Ընկերքն ամենեքին էին տաճիկ լեալ,
ի միում բաղանեոջ նովաւ աշխատեալ:

Ըստ աւուրց ըստ աւուրց բաժան առնէին
Ըզվաստակըն իւրեանց՝ զինչ հաւաքէին.
Եւ իւրաքանչիւր ոք առնոյր զիւր բաժին.
20 Ապա ի բաղանեացն ելեալ գընային:

Սոյնպէս յաւուր միում բաժան արարեալ
Ընկերքն ամենեքին զփողըն ժողովեալ,
եւ կոչեն ըզԴաւիթ ըզբաժինն ի տալ՝
Ասելով թէ «Մէլոն կեաւուր, եկ և առ»:

25 Իսկ նա վըստահաբան նըզով կարդացեալ՝
Թէ Ռ՜վ իցէ կեաւուր, ես էրմէնի լեալս:
Եւ զայս լըւեալ նոցա և ուրախացեալ,
Եւ ծափս հարկանելով զայս բան ասացեալ.

15. t լիեալ. 26. էրմէնի բառի է-երի վրայ մի երկրորդ մեռք աւելաց-
նում է ա, իբր արմանի. | t լիեալ.

Թէ՛ Ձի՛ ևս են պիտոյ այլ ոք մեզ վրկայ
«Ահա մեք իսկ լրւաք ի բերնոյ դորա՝
«Ձի սա ասաց եթէ՛ չնէլլէթ կեաւութայ.
«Տաճիկ եմ—ասելով սալաւաթ կուտայ»:

5 Նոյն ժամայն ըմբռնեալ ըզգաւուն անմեղ՝
Գայլքն արիւնանախանձ և բարուք տըգեղ՝
Առեալ ըզնա տարան ի Սիւահի շեխ,
Թէ՛ «Ձոր լրւաք չասեմք՝ արդեք չէ՛ մեզ մեղ»:

 «Ձի մեք ամենեքին եմք բանիս վրկայ՝
10 «Ձի նըզովըս Հայուն ինքնին ասաց դա.
«Եւ ի մեր առաջի տաճիկ եղև սա.
«Փառք ետ մեր հէզրէթին. զինչ ասես սըմա»:

 Եւ շեխն այն հարցեալ Դաւթի և ասէ՝
Թէ՛ «Ձոր վկայեն դոքա ըստոյգ այդպէս է»:
15 Եւ սուրբն ասաց՝ թէ՛ «Իմ զայդ ասացեալ չէ.
«Եւ այդպիսի զորոյց իմ խօսեցեալ չէ»:

 Եւ նա բազում պարգևս խոստացաւ նըմա՝
Թէ՛ «Ե՛կ ի մերս հաւատ, զբարիքս վայելեմ.
«Ի սոցանէ փըրծնուլ քեզ ճարակ չըկայ.
20 «Ե՛կ գու, հրդեակ, ի մեր օրէնս հաւատա՛»:

 Եւ սուրբն ասաց՝ «Թէ՛ ինձ լաւութիւն կ'առնես՝
«Ձան դիր որ հաւատովս դու զիս ազատես.
«Ապա թէ ոչ զհաւատս չեմ ուրանար ես,
«Եւ ոչ ձերդ օրինաց տեղիք կուտամ ես»:

25 Եւ շեխն ասաց տանել ըզսուրբն առ զատին.
Նոքա ըզնա տարեալ դատաստան մուծին.
Հայեցեալ դատաւորն ի յերես նորին՝
Եւ խօսեցաւ ընդ նա հեզ և մեղմագին:

 «Ո՛րդեակ, յառաջագոյն դու տաճկացեալ ես,
30 «Եւ փառք օրինադրին մերոյ տըւեալ ես.

30. Այս օղոյց յետոյ է սխալմամբ գրուած և նշաններով շնչուած և յաջորդ ժամ
առայիմ օղոյ.

«Իսկ այժմ վառն էր զբան քո դու զըլացեալ ես.
«Մերս օրէն քան զՀայուն միթէ գէշ կարծես»

«Տես զի արքայութիւն և մեծ փառք կայ մեզ.
«Ե՛կ դարձիր՝ զի բազում բարութիւնս տաց քեզ»
5 Ասաց թէ «Քրիստոնեայ եմ և եղէց ես,
«Եւ զԱստուածն իմ Քրիստոս չեմ ուրացեալ ես»

Եւ մերկացաւ զհանդերձն յանձնէն իւրովի՝
Թէ «զինչ կամիս արա՛ դու վաղվաղակի»
Իսկ դատաւորն տեսեալ զհաստատ միտսն Դաւթի,
10 Մատնեաց ըզնա բդեշխին՝ պահել ի բանտի»

Բըդեշխն տարեալ պընդեաց զոտսըն ի կոճի՝
Զերիս աւուրս պահեաց, միթէ երկընչի.
Ապա հանեալ ըզնա՝ տարան կըրկնակի՝
Յատեան դատաւորին՝ թերևս ուրասցի»

15 Եւ դատաւորն ասաց. «Մինչ ցերբ յամառիս.
«Ե՛կ դու ի մերս օրէն, տաց քեզ զինչ կամիս»
Նա «Անհընար, ասէ, թէ խըզի հոգիս.
«Արա՛ վաղվաղակի զոր ինչ և խորհիս»

Ապա առ յօստիկանն ըզնա յուղարկեաց՝
20 Միթէ կեղակարծի նորին յերեսաց.
Եւ նա տեսեալ զԴաւթի՝ գըթաբար ասաց՝
«Ո՛րդեակ, եկ հաւատա՛ մերում օրինաց»

«Վասն էր մատնես մահու զհասակդ գեղապանծ,
«Եւ զմանկութիւնդ չըքնաղ զըրկես ի կենաց»
25 «Ընդ մեզ լեր ի հաւատս մեր փառաւորած,
«Եւ լեր երևելի ամենայն մարդկաց»

Ասաց թէ «Ինձ հնար չէ ի ձերն հաւատ գալ,
«Եւ ոչ զիմ հաւատըս կամիմ ուրանալ»
«Զի ես քրիստոնեայ եմ՝ սոյն հաւատ ծընեալ,
30 «Եւ ի սոյն մեռանիմ յուսով կատարեալ»

Իշխանըն բարկացեալ՝ բըրածեծ առնէ.
Քսկ սուրբն ասէ. «Քանս այս ոչինչ և դոյզն է».
Այլ և զգողսըն բանտեալ՝ նա բերեալ գանէ,
Զի զսուրբն ահարկութեամբն սարսափեցուսցէ».

Յ Այնու ևս ոչ կարաց յողորդել ըզնա.
Վասն այն ետ ի կոճեղս պընդել զոտ նորա.
Եւ ի գիշերին յայն զմարմինն կըտտել տայ,
Ունելեօք երկաթի կեղեքել ըզնա».

Եւ նա ի յըմբռնելն սաստիկ նըւաղէր,
10 Միոյ միոյ ի դուռն մահու հասանէր».

Ի վաղին ըզսուրբն առ դատաւորն յըղէր,
«Ես անպարտ եմ. արս զինչ կամիս» ասէր».

Եւ ի տանիլն ըզնա ի դատարանի,
Յուղին զոմն տաճկացած բերին առաջի,
15 Ծափահար խընճոյիւք՝ և ասացին Դաւթի.
«Տես զի սա տաճկացաւ և փառաւորի».

Եւ սուրբն ասաց. «Բարեաւ զհաւատն վայելէ.
«Ես տաճիկ չեմ լինար. սէրս առ Քրիստոս է».
Անցեալ անտի՝ յատեան բերեալ մուծանէ

20 Ամբոխն՝ որ ծարաւի նորին արեան է».

Դատաւորն կամեցաւ զի հաստատեսցէ,
Բարուր փնասու գըրել զի վըճիռ տացէ.
Բայց առ Սեահ էֆէնտին ըզնա յուղարկէ,
Զի թէ և անդ չդառնայ՝ «Քարեցէք» ասէ».

25 Եւ ի ճանապարհին ոմըն հարկանէր,
Եւ ոմն ածեալ ապտակ ի նա թըքանէր.
Այլ ոմն ահաբեկեալ զնա սըխրացընէր,
«Թողէք զի զդա քարկոծ արասցուք» ասէր».

Եւ գընացեալ մըտին Սիեահի յորդին.
30 Եւ նա տեսեալ ըզսուրբն՝ ասաց տըխրագին.
«Ո՛րդեակ, յէր չանսացիր դու իմ խըրատին.
«Զքեզ ինձ որդի կարծեմ, դու չես հնազանդ իմ».

4. t ըզսբն.

«Արդ եկ ի մերս հաւատ՝ եթէ ինձ լըսես.
«Ձի պարգեւըս բազում քեզ ընձեռեմ հաս»
եւ ասէ պաշտակին «Արծաթ յոյժ բերցես,
«Թամբեալ ձի և ըզգեստ, ինչք բազում ածցես»»

5 Եւ զնոսին առեալ՝ եդ առաջի նորին,
Թէ «ե՛կ դարձիր ի մեզ, ինչքս այս քեզ լիցին.
«Այլ և ծանուցանեմ զքեզ թագաւորին՝
«Ձի քեզ դեօղըս տացէ և սըպայութիւն»»

Սուրբն պատասխանեալ և այսպէս ասէ.
10 «Թէ տաս ինձ յօլով ինչք, նա վերջըն մահ է.
«Քոյդ փառաց՝ զոր դու տաս, իմ հաւանում չէ.
«Ինձ քաւ լիցի դառնալ յիմոյ հաւատէ»»

Իսկ շեխն ասաց ի բանտ ըզնա արկանել,
Եւ զաւուրըս երիս անսըւաղ պահել.
15 Եւ զինուորք բըդեշխին առան ի տանել
Ի զընդան բըդեշխին ըզնա արգիլել»

Գրորհ տըւեալ տաճկացն և անդէն կուտին,
Քարկոծել կամեցան ի ճանապարհին.
Ձինուորքըն փութացեալ հազիւ հասուցին
30 Ի բանտըն շուպաշուն՝ զի մօտ էր տեղին»

Գըլխիվայր կախեցին ի նոյն գիշերին,
Եւ զնա թողեալ այնպէս ինքեանք գընացին.
Եկեալ ի պատուհանն կինն այն բըդեշխին՝
Գիտել թէ զինչ առնէ ի կախաղանին»
25 Տեսանէր լոյս վառեալ որպէս ըզղամբար,
Եւ սուրբն զըւարթերես ի յարձակի կայր.
Տեսեալ զըւքանչելիսն կինն և հիանայր,
Գնացեալ առն իւրոյ զպատմութիւնըն տայր»

Ասէր մեղադրանօք՝ թէ «Ձինչ գործեցեր՝
30 «Բերել զանմեղն ի քո տունըդ չարչարել»»
Վասն որոյ ի վաղիւն ետ ըզնա հանել,
Եւ առ միւս շուպաշի յընկերքն իւր տանել»

Նոքին տարեալ եդին զոտսըն ի փայտի,
Լըցին ջուր ի ներքոյ՝ զի սառեալ պաղի.
Եւ ի յերեկոյին առ զինուորսն խօսի՝
Իբր ահ արկանելով՝ միթէ կակղասցի:

5 «Երթայք պատրաստեցէք տեղի ըսպանման,
«Ըզխորըն փորեցէք վաղուեան քարկոծման»
Սըրբոյն լըեալ ասաց «Ընդէր ինձ չասան,
«Զի ես երթեալ բրէի զտեղին իմ մահուան»:

Եւ ոմն ի բըգեշխոցն՝ այր չարաբարոյ՝
10 «Ինձ զինչ տայք, ասէ նա ընկերացն այլոյ,
«Զի զնա ես դարձուցից ի յիւրն հաւատոյ»
Նոքա դըրաւ եդին նըմա պայմանոյ:

Յուրացընել ըզսուրբն ելեալ գընաց նա,
Եւ յորժամ հչ կարաց, յամօթ հարաւ նա.
15 Բարկացեալ և ասէ զինուորացն իւր նա,
Դըրէք զոտսն ի կոճեղն, յոյժ պընդեցէք զնա:

Ապա բերեալ չըւան ի թևսն կապել տայ,
Քարշեալ ի յառաստաղն ամրացընել տայ,
Եւ բերեալ բազում քար ի կոճին կուտել տայ,
20 «Պինդ մընասցէ, ասէր, և մի թուլցի դա»:

Եւ որպէս ի յորսայս պըրկեալ եզև նա,
Ընդ կոճն և յառաստաղն ի կախ մընայ նա.
Ապա երթեալ բերեն չըւան կանափեայ
Ոլորեալ խարազան՝ ջըրիւ թացին զնա:

25 Սաստիկ և անողորմ նովաւ ձագեցին,
Կիսամահ արարեալ թողեալ գընացին.
Ի մօտն հաւախօսի եկեալ՝ զնա տեսին
Զըւարթացեալ, օրհնէր զԱստուածն միածին:

Եւ իջուցեալ ըզսուրբն ի կախատեղէն,
80 Ոլորեալ ի յետոյն ըզձեռսըն կապեն,

29. t ի կաղատեղէն.

Ջրւան ի պարանոց նորին արկանեն,
ի կատարման տեղին երթեալ դադարեն:

Գլնան ի բաղանիսն, ասեն Սիեահին.

«Ահա բերաք ըզնա յըսպանման տեղին.

5 «Արդ զինչ հըրամայեա գու վասըն նորին»
Եւ նա ասէ. «Բերէք առ իս յայս տեղին»:

Յորժամ առեալ տարան ըզսուրբըն առ նա,
Բարգաւաճեալ կերպիւ արգահատեաց զնա.

Իընամարկեալ զՊաւթիւ՝ խանդաղատի նա,

10 Աղաչեաց ողորմամբ և ասաց նրմա.

«Որդեակ, մի տար ի մահ ըզբոյդ մանկութիւն,

«Ըզհասակդ վայելուչ ի յըսպանութիւն.

«Եւ ես տաց ըզդուստր իմ քեզ ի կընութիւն,

«Եւ ըզքեզ գըրեցից ինձ յորդիութիւն»:

15 Եւ սուրբն ամենեկին նրմա ոչ անսաց,

Եւ ըզխոստմունք նորա յոչինչ համարեաց.

Իսկ շէխն տանիլ յոտիցն կախել զնա ասաց,

Մինչև ելանիցէ ինքն ի բաղանեաց:

Ըստ հրամանաց շէխին արարին նրմա.

20 Տարեալ ի մի ոտիցն կախեցին ըզնա.

Սուսերօք և զինուք խըծըծէին զնա,

Հարկանէին քարիւ և փայտիւ նրմա:

Ի բաղանեացն ելեալ շէխն և եկն առ նա՝

Մորմեքագին դիմօք փայփայէ ըզնա,

25 Իբր բարիս առնելով օժանդակ լինայ,

Տայ ի կախաղանէն իջուցանել զնա:

Շողօքորթմամբ խօսի ընդ սըրբոյն արի.

«Արի ի մեր օրէնս, որդեակ իմ արի,

«Արի ի պատուիրանս մեծի արդարի,

30 «Զի յերկու կեանքս քո գըտցեա ըղբարի»:

Եւ սուրբն ոչ նայեցաւ յերեսըն նորա,

Այլ լըռութեամբ եկաց առաջի նորա.

Վասն որոյ զայրացեալ և մահ ըսպառնայ,
Զի թէ ոչ ուրասցի զնա քարկոծել տայ:

Պատասխանի ետ սուրբն և ասէ նրմա.

«Զոր ինչ առնելոց ես, նա փութով արա.

5 «ԶՔրիստոս Աստուած ասեմ և պաշտեմ ըզնա.

«Յօժար եմ միռանել վասն անուան Նորա»:

Ապա հըրամայեաց շելըն ամբօխին՝

Քարկոծ առնել ըզնա՝ ըստ դատաւորին.

Նոքա տարեալ ըզնա ի վիհն իջուցին,

10 եւ հանեալ ի գըբոյն և փաղաքշէին:

Երեք անգամ ի խորխորատն իջուցին,

Դարձեալ ի վեր հանեալ և յոյժ նեղէին.

«Եկ ի յուղիղ և ջիտ հաւատս, ասէին,

«Զի մի մեռցիս, ի նանիր կեանք ք» կորիցին»:

15 Եւ յօչ լըսել սըրբոյն՝ ձանձրացան նոքա,

Ասեն թէ «Սատանայն կապեր զմիտ դորա»:

Եւ ի հօրն իջուցեալ՝ հողափակեն զնա,

Եւ քըստմընեցուցեալ հըրըշտէին զնա:

Իսկ սուրբն յայսկոյս և յայն մինչդեռ ակնարկէր,

20 Կոյտն ըսկըսեալ խըճիւ քարընկէց լինէր.

Բարեկամ մի յէմիր յառաջմէ ունէր,

Նա եկեալ առ Դաւիթ զայս խըրատս ասէր.

«Եթէ չես ուրանար զՔրիստոս Աստուած դու,

«Ասա եպերանս ինչ մեր հաւատոյս դու,

25 «Զի մի յամր և կամկար քարկոծիցիս դու,

«Այլ ճեպով ըսպանցեն՝ զի ազատիս դու»:

Սուրբն ասէ. «Մի տացէ Աստուած ինձ խօսել

«Հենգն ինչ, և մեղաց ձեր իմ կըցորդ լինել.

«Ես անպարտ եմ: Խընդրէք զարիւն իմ վաթել.

30 «Արարէք անձին իմ՝ զինչ կամիք առնել»:

Տաճիկ մ՝ երթեալ ասաց. «Ինձ հալալ կ'անես՝

«Որ քեզ քարինըս հինգ հարկանիցեմ ես»:

Սուրբն ասէ. «Ի քեզնէ խընդիր մ' ունիմ ես.
«Քեզ թողութիւն լիցի՝ թէ զայն կատարես»:

«Երթ դու և բեր առ իս ըզվրկաներս իմ,
«Որպէս եղեն առիթ հեղլոյ արեանս իմ»:

5 «Զի նախ նոքս արկցեն քար ի վերայս իմ,
«Ապա դուք քարաձիգ լիջիք մարմնոյս իմ»:

Այր ոմըն անօրէն, խիստ և ժանտաբար՝
Առ սուրբն եկեալ ցասմամբ՝ անողորմաբար
Ընդմով հինգ անգամ ուժգին զնա եհար,
10 Անդ ի խորափրտին կիտամեռ արար»:

Կալեալ զվարսից սրբոյն և ի վեր առեալ՝
«Փառք տուր առաջնորդին մերոյ, ասացեալ,
«Զի ի միւս կենացն ես չը լինիս զըրկեալ»:
Եւ սուրբն ուշաբերեալ «Ո՛չ կամիմ գոչեալ»:

15 Եւ խուռն ամբօխն անդէն ըզնա քարկոծեաց,
Յաւուր տօնախըմբման սրբոց Վարդանեանց,
Սուրբս այսպէս քաջութեամբ զընթացն աւարտեաց,
Եւ առ Քրիստոս Աստուած զհագին աւանդեաց»:

- Յըմուռք լուսոյ հեղեալ հրաշաւորական,
20 Փայլեալ ծիրանագոյն ի տիպ աղեղան,
Ծաւալեալ ի վերուստ կամարանըման,
Ի վերայ սուրբ մարմնոյն ի տեղւոյն կատարման»:

Եւ յետ երկուց աւուրց դատաւորն ասաց՝
Երթալ զնա յօշատել և արկանել շանց»:

25 Զինուորքն եկեալ հատին զթեւն գըլխոյն ի բաց՝
Առ ի կերակուր տալ ըզնա գազանաց»:

Եւ այր մի կաշառօք զմարմինն սուրբ թափեալ՝
Եկեալ քրիստոնէիւք և ըզնա բարձեալ՝

Հանդերձ քահանայիւք ի տապան եղեալ,
30 Ի գերեզմանն որ Սուրբ Քառասուռք կոչեալ»:

Եւ էր թիւըս բարդեալ Հայոց տուամարի՝
Երից եռ հարիւրից և մին հարիւրի,
Եւ այլ եռ երեսնից եռ երկոտասնի,
Յամայ փետրվարայ երկ մետասանի:

- 5 Իբրեւ զխաղող խայծեալ կըթեցին ըզսա,
Բերեալ ի հընծանոյ գուբ արկին ըզսա,
Գինի բերկրանաց մեզ ճըմլեցին ըզսա՝
Մենքենայիւք վիմաց և ռըմբին ըզսա:

- Բնաւին պըտուղք տընկոց սիրուն երեւի,
10 Ի տես և ի ճաշակ գեղեցիկ թըւի,
Բայց իւրն այգւոյ տընկոյ բերքըն թէ լինի,
Առաւել վայելուչ 'ւ ընտիր տեսանի:

Այսպէս և սուրբս այս մեզ քաղցր և համեղ է,
Որ ի մեր ժամանակ նահատակեալ է:

- 15 Թեպէտ ընտրեալք բաղում և սուրբք յօլով է,
Սակայն մերում ծառոյ բերքըն սուրբս այս է:

- Մեծ զարմացումն ունիմ և կամ հիացեալ՝
Իբր իմ իմիք եղև այդքան զօրացեալ,
Քանզի աշխարհական սոսկ ունկամբ լըւեալ,
20 Աստուած է Քրիստոս կարծեօք ծանուցեալ:

Յուսով հաստատագոյն այնքան քաջացեալ,
Ի խոստմանց կամ յահէ զիմրդ ոչ կասեալ,
Լըլկման չարչարանաց հիպէս տոկացեալ,
Ի սէր դըստեր շեխին հիմ ոչ տարփացեալ:

- 25 Բարեյնղթ քաջ վըկայ, յումէ վարժեցար,
Արդ զի յաւուրս քոյ զոք վըկայ ոչ տեսար՝
Նորմէ զի կարծիցի թէ վըստահացար,
Եւ կամ թ' ի գրոց ուսեալ և հանդիսացար:

- Առ Տէր բարեխօս լեր վասն ամենայնի,
30 Միանգամայն ազանց քրիստոնեայ տօհմի,

8. t մենքենայիւք. | t ռըմբին. 28. թէ փխ. թ'.

Քողութիւն շընորհել մեղացըն պարտի,
Այլ և Միքայիլի՝ դարմ Բարդամ գըրչի:

Յետ այսց տմենայնի աւուրք ինչ անցեալ՝
Քահանայ մի անուն Յովանէս կոչեալ՝
5 Վասըն վաճառելոյ շեաղջ գարւոյ կուտեալ՝
Մօտ ի տեղին յայն՝ ուր Դաւիթն քարկոծեալ:

Եւ զոմըն մականուն Ապըրկեր կոչեալ՝
Ըզնա գարւոյն պահակ ի վարձու կալեալ.
Սա ի մի գիշերացն հինգ ժամուն տեսեալ
10 Դաւթի քարկոծման տեղն՝ զի լոյս ցոլացեալ:

Առ յայն առաւօտին ծանօթքըն տեսեալ՝
Ձի էր Ապըրկերն այն յոյժ այլագունեալ,
Նոքա հարցեալ թէ «Քեզ զինչ է պատահեալ՝
«Որ այդպէս այլագէմ դու կաս շըրտուցեալ»:

15 Ասէ. «Մինչ պահէի, յանկարծ լուսացաւ,
«Տեղիքն պայծառացեալ ի ցերեկ դարձաւ.
«Եւ ես ապշեալ՝ անդէն միտս յիմարեցաւ,
«Եւ անձն իմ զարհուրեալ և յոյժ դողացաւ:

«Ձի լոյս սափորաձև ի յերկնից եկեալ,
20 «Գողցոց կախատեղւոյն ի մօտըն իջեալ,
«Ձորոյ պայծառութիւնն միտք իմ ոչ բաւեալ,
«Եւ չէ լոյս արևոյս նորա նըմանեալ:

«Ձի ինձ անծանօթ էր լոյսն որ հանդիպայ,
«Եւ զի միայն էի և ես յոյժ երկեայ.
35 «Եւ հչ գիտեմ թէ ի տեղին յայն ինչ կայ՝
«Որ այնպիսի լուսոյ արժանի է նայ»:

Ձի սա չէր ի քաղքէն, այլ գաւառակայ.
Վասն այն չգիտէր զտեղին քարկոծման նորա,
Եւ չէր սըմա ինչ փոյթ որ հարցանէր զնա,
30 Եւ կամ զնահատակման տեղին քըննէր սա:

Տեսիլս էր շաբաթ լոյս մեծի Պասեքին՝
Ուր Սըրբոց Քառասնից տօնըն կատարին.

Եւ նախ քան զայս՝ բազումք շատ անգամ տեսին
ի կատարման տեղին և գերեզմանին:

Եղև սուրբոց այս Դաւիթ ցուպ և գաւազան
Ումեմն ուրացելոյ յեցումն ծերութեան,
Տ Զի զսա խրախոյս առեալ իւր և ախոյան,
Եւ կանգնեալ դիմակայ իւրն ուրացութեան:

Սոյն վկայաբանական տաղն ունի միայն է ձե-
ռագիրը, էջ 218 բ—228 ա, այս վերնագրով. «Պատ-
մութի տաղիւ չափեալ ոտանաւոր նահատակութեան
Դաւթի Սեբաստացւոյ»: Սորա անմիջական և անբա-
ժան շարունակութիւնն է կազմում Գասպար Կռտանի
տաղը՝ որը իբրև առանձին նահատակի պատմու-
թիւն մենք բաժանելով դնում ենք ներքևում:

Տաղի հեղինակն է ոմն Միքայէլ որդի Բարդամ
գրչի, որ և իր անունը յայտնապէս յիշում է էջ 515,
տող 2:

Հեղինակի անունն են կապում նաև էջ 514, 17—28
տողերի սկզբնատառերը, որոնք մենք յայտնի անելու
նպատակով հաստ ու սև տառերով ենք տպագրել
տուել. այսպէս Մ Ի Ք Ա Յ Ի Լ Ի Բ Ա Ն Ե: Հեղինակն
անշուշտ այդպիսի մի անորոշ տեղ դնելով իր սա-
ռագրութիւնը, նպատակ է ունեցել պաշտպանուել
խարդախող գրիչներէց, որոնք կարող էին տողերի կամ
բառերի շարքը փոխելով՝ հեղինակի սառագրութիւնը
անհետացնել:

Այդպիսի մի խարդախութեան հետաքրքիր դէպք
ժանօթ է մեզ Գրիգոր Աղթամարցու «Գարունն երեկ
պաւլպուլն այգին, ծաղկունք ամէն շատրխ արին, և
մուշտուլուխ ...» տաղի վերաբերմամբ: Այդ տաղը
ուրիշ տուն է և սկզբնատառերը կապում են Գրիգորիս
անունը՝ տես Կ. Կոստանեանց, Գրիգորիս Աղթա-
մարցին և իւր տաղերը, Բիֆլիս, 1898, էջ 46—47:
Բայց անհա՛նաչեկ վրդե՛ ժողովածուի թ. 27 ձեռագրի

մէջ (էջ 139 բ) այդ տաղը կը ճատուելով վերածուած է չորս աների, և այն՝ տողերը խախտած կարգով. նրան կցուած է նաև իբր անբաժան շարունակութիւն մը տաղի՝ Գրիգորիս Աղթամարցու մի այլ տաղը «Ծաղկունքն ատեն հերիք արա» (տես Կոստանեանց, Գրիգ. Աղթ. էջ 48). այնպէս որ Գրիգորիս անունը իսպառ անհետ է եղած (հմմտ. Յ. Թովմեան, Յուդայի Ձեռագրաց Խաչիկ վարդապետի, Վղրշպտ. 1898, էջ 42 ա)։

ԳՆԱԳՆԻ ԿՈՒՌՆ

† ՌՃԻՁ=1677 ապրիլ 29

Այրս այս անուն Գասպար՝ ի յազգէս Հայկայ,
 Մականունըն Կըռուան կոչեցեալ սորա,
 Ի փորձանաց իրիք զհաւատն ուրանայ,
 Յետոյ փոշիմանեալ և յոյժ զըղջանայ:

8 Զի էր ինքըն տեղեակ քրիստոնէութեան,
 Եւ ոչ որպէս զԴաւիթս տըգէտ թերական.
 Վասն այն լայր և կարդայր վայրս եղկական՝
 Հանապազ անձինըն իւրոյ կորչստեան:

9 Պահէր և առնէր սա պահս աղօթական,
 10 Որքան և յաջողիւր, բայց գաղտագողեան.
 Եւ հասեալ էր տարիքն սոյր ուրացութեան՝
 Իբրև քըսան և հինգ մինչև յայս ամեան:

Բայց ինքն վաղուց հետէ հասանել ցանկայր
 Հեղմամբ արեանն վճարել զպարտիսն իւր ջանայր:
 15 Սակայն պատճառ յուսոյ Դաւիթըն լինայր,
 Լի աւուրբք ծերութեանն, ապա քաջանայր:
 Զի ընկէց սա ի բաց զփակեղն ըսպիտակ,
 Եւ կապեաց ի գըլուխն գօտի կապուտակ:

16. Ե գաւիթըն.

- Գընացեալ ի շուկայն, շըրջեալ համարձակ,
Յետոյ եկեալ նըստաւ ի տեղւոյ յայտնակ:
Տեսեալ ոմ մի տաճիկ և հարցմամբ խօսի.
«Յէր կապեր ես կապուտ՝ թողեալ զձեն տաճկի»:
5 Եւ նա ասաց թէ «Զինչ ասես դու ինձի.
«Զի ես քրիստոնեայ եմ, այլ և մահտեսի»:
Եւ նա ձայնեալ տաճկացն անդէն կուտեցան.
«Սա չէ, ասէր, արդևք ալևորն Կըռուան»:
Բայց նա ասէր թէ «Ես չեմ տաճկացօղն այն.
10 «Ես հայ եմ ի վաղուց քրիստոսադաւան»:
Եւ զնա կալեալ տարան յիշխան քաղաքին,
Յետոյ ի դատաստան բերեալ դատէին.
Դաւանեաց նա զՔրիստոս Աստուած յատենին,
Եւ զինքն քըրիստոնեայ և ծառայ նորին:
15 Եւ առեալ զնա բերին ի տեղին կատարման՝
Մօտ ի տեղւոյն Դաւթի նահատակութեան.
Եւ նա զՔրիստոս Աստուած լինէր խոստովան,
Կընքէր նշանաւ խաչին ըզդէմսըն իւրեան:
Կախեալ զնա փայտէ և շուտով իջուցին.
20 «Տաճիկ ես և թէ հայ» զնա հարցանէին.
Իսկ նա դաւանելով զՅիսուս կենդանին,
Արհամարհեաց զօրէն և զհաւատ նօցին:
Անդէն կախեալ զփայտէն ըզնա խեղդեցին,
Եւ քարկոծ արարին ի կախաղանին:
25 Եղև այս յապրիլի քըսան և ըննին՝
Յետ երկրորդում ամսոյ կատարման Դաւթին:

Սոյն վկայաբանական տաղն ունի միմիայն t ձե-
ռագերը՝ էջ 228 ա—229 ա, բայց ո՛չ իբր առանձին
տաղ, այլ իբր անմիջական շարունակութիւն նախորդ
տաղին, որի մասին մանրամասնօրէն տես վերը՝ էջ 516:

ԳՐԻԳՈՐ ԿՈՆՏԻ (ԿՈՐՆԵՏԻ)

† ՌՃԼԱ=1682 մայիս 19

Սոյն վկայի մասին խօսում է միայն Զամչեան,
հատ. Գ. 656, տալով միայն հետևեալ փոքրիկ տեղե-
կութիւնը.

Քանի մի ամօք յետոյ քան զսա (Գրիգոր Տաթևացի)
նահատակեցաւ ի թուին հայոց ՌՃԼԱ, ի մայիսի 19 և այլ
ոմն հայ Գրիգոր անուն ի Կոստանդնուպօլիս, որ էր ծնուն-
դեամբ ի Կարին գաւառէ ի գեղջէն Կանայ. որ և ըստ ա-
տելոյ ոմանց առնէր զբեռնակրութիւն:

ԹՈՄՐԱՐ ԿԱՐ ԿԱՑԱՐԵԱԼ ԿԱՅՍ ՅԱԳԿԵՐՑՑԻ

† ՌՃԻ=1690-1

Կայսր այս էր ի դաւառէն Գողթանայ՝ ի գեղջէն Շաղկերտոյ, և էր անուն նորա Թամնամ, որ է կատարեալ կամ լցեալ, դուստր առն միոյ անդգամի՝ Մալխաս անուն. և էր տանուաէր Շաղկերտոյ. Իսկ գեղականքն ասացին 5 ցնա. «Ե՛կ տո՛ւր զհամար տանուաւորութեան քո»։ Եւ ետ զհամարն, և մնաց ի վերայ նորա բազում ևս, և խնդրէին ճնշիւ. Իսկ նա պատրեաց զնոսա՝ և ասէ. «Թոյլ տուք ինձ 10 Կալուրս երիս, և ես հատուցից»։

Եւ նա ելեալ փախտեամբ և գնաց յԱսպահան՝ առ 10 իշխանն Նախչուանու Մահմատ-Ռզայ-խան՝ և ասէ. «Դուստր իմ տաց որդւոյ քում, և դու գերծո՛ղ զիս ի գեղականաց անտի»։

Իսկ իշխանն արար ըստ կամաց նորա. գրեաց առ շինականն Շաղկերտոյ, թէ «Ես առի զհամար դորա, և 15 ինձ եհաս զամենայն. և գուք չունիք հրաման խօսել ընդ դմա»։

Եւ որդին իւր Մուրթուզայ-Ղուլի էր յերևան նստեալ տեղապահ յետ Զալին. գրեաց առ նա, թէ «Առաքեա՛ ի Շաղկերտ՝ և բեր առ քեզ զդուստր տանուաէր 20 Մալխասին»։

Եւ լուեալ զայս ի հօրէն, առաքեաց զարս հանդերձ
կնաւ տաճկի՝ ածել զկոյսն Թամամ։ Եւ գնացին հրաւի-
րակքն. մատուցին զչար աւետիքն։ Եւ մինչև ցայժմ ոչ
էին լուեալ զայս աղջիկն և մայրն։ Յորժամ լուան, աղաղա-
5 կէին, ճանկէին զերեսս, ճողէին զհերս, լային և հառաչէին։

Իսկ Տաճիկքն կալեալ զերանելի կոյսն Կատարեալ,
մերթ ի քարչ, մերթ ի յոտին, և տարեալ մուծին ի ժան-
ուարն։ Իսկ պիղծն Մալխաս պատուէր առաքեաց առ
Մուրթուղայն՝ և ասէ. «Այնքան մի խօսեսցիս ընդ դռներ
10 իմոյ, մինչև ես եկեալ արարից զհարսանիսն»։

Եւ առեալ տարին զնա յԵրևան՝ և ցուցին Մուրթու-
ղայ-Ղուլուն։ Եւ տեսեալ զգեղեցկութիւն նորա, զար-
դարեաց զնա ոսկւով և արծաթով և դիպակով և այլ ևս
զարդուք պճնեցոյց, և մնայր գալստեան հօր նորա, զի
15 արասցէ զհարսանիս։ Իսկ երանելի կոյսն Կատարեալ ճշ
ուրախանայր, ճշ ուտէր և ճշ ըմպէր։ Այլ միշտ զմտաւ
ածէր, թէ որով հնարիւք կարիցէ զերծանել։ Եւ նստէր
հանդէպ ձորոյն. և ի գլուխս բարձր քարանցն զննէր, գո-
նեայ խոնարհ տեղի ինչ գացէ, զի իջեալ փախիցէ։ Եւ
20 ոչ եգիտ ցած տեղի։

Եւ ապա ի գիշերի միում խորհեցաւ ի միտս իւր,
թէ «Անկայց ի քարանցս ի վայր. բարւոք է իմով կամաւ
և Քրիստոսի հաւատովն մեռանել, քան ուրացութեամբ
մնալով կենդանի»։

25 Եւ կնքեալ խաչ զերեսն, անկաւ ի բարձր քարանցն
ի վայր, և ուշաթափ եղև սակաւ մի. և ապա յարուցեալ
հայի ընդ կամուրջն՝ որ ի վերայ Հուրաստան գետոյն, և
անցեալ ընդ նոյն՝ ուղղէ զինքն գնալ ի Կարբի։

Եւ ահա պատահեաց տաճիկ մի, և աղաչեաց առնա-
30 կոյսն. և ետ նմա ապաղի մի՝ և ասէ. «Մից ինձ զճանա-
պարհ Կարբւոյ»։ Եւ նա եցոյց նմա՝ և ասէ. «Պատեմ զայ-
դեստանաւդ և մո՛ւտ ի նորագեղ, և անդ ցուցանեն քեզ
ճանապարհ»։

Եւ նա գնացեալ էանց զգիւղն, և առապար ճանա-

պարհաւ երթայր՝ և ոչ գիտէր թէ ո՛ր գնայր։ Եւ հայեցեալ տեսանէ՝ զի առաջի իւր գնան բազմութիւն ծածկաց՝ արք և կանայք՝ բեռնակիր անասնօք՝ հանդէպ լերինն Արայի լեռնանար։ Եւ փութացեալ եհաս նոցա, զմտաւ 5 ածեալ՝ թէ ի շէն ինչ երթան նոքա։ Ո՛չ նոքա հարցին ցնա՝ թէ ՎՌՎ ես, կամ ո՛ր երթաս, և ոչ նա եհարց ցնոսա ինչ։ և անմռունչ գնայր ընդ նոսա զկնի նոցա։

Եւ գնացեալ հասին հանդէպ գեղջին Եղավարդայ։ Եւ սուրբ կոյսն եհարց տաճկացն վասն գեղջն. և նոքա 10 ասացին. «Դեղ է Հայոց՝ և կոչի Եղավարդ»։ Եւ ապա մեկնեցաւ ի նոցանէ, և ուղղեաց զինքն դէպ ի գիւղն. և եմուտ ի տուն քրիստոնէի միոյ, և ասաց զամենայն՝ զօր ինչ վասն իւր. և աղայէր նոցա՝ կոչել քահանայ մի, «զի հաղորդեսցէ զիս. գիտեմ՝ զի ահա սպանանեն զիս»։

Եւ նոքա գնացեալ բերին այրի երէց մի՝ Մկրտիչ անուն, և խօստովանեցաւ և պատմեաց նմա զամենայն վարս ի ծննդենէ մինչև ցօրն՝ յորում էր, և հաղորդեցաւ մարմնոյ և արեանն Քրիստոսի։

Եւ տէր գեղջին տաճիկ Ուղարլու, ասաց արձակել 20 զնա, ուր և կամի՝ գնասցէ։ Իսկ ոմն պիղծ՝ Սահակ անուն, որ էր տանուտէր գեղջին Եղավարդայ, ասաց. «Ես երկնչիմ յիշխանէն, զի մի վտանգ ինչ կրեցից սակա դորա»։

Եւ գնացեալ պատմեաց իշխանին։ Եւ ասէ իշխանն. «Ես փոյթ ինչ արարի վասն նորա. որովհետև այդպէս է, 25 գնացեալ մերկացուցէք զնա, և կորուսէք զինքն»։

Եւ եդ երկու տաճիկ ընդ պիղծոյն Սահակայ, որ գնացեալ կապեցին զերանելին, և հեռացուցին ի գեղջէն, և մերկացուցին ի զարդուցն. և արձակեցին զանկապան ոտիցն իւրեանց, որ չաշուրբաղի, և ետուն ցՍահակ. և նա խեղ՝ 30 դեաց զսուրբ կոյսն Թամամ Կատարեալն՝ բարի մահուամբ և ուղիղ հաւատով, մաքուր մտօք և ճմարիտ սիրովն Քրիստոսի։ Եւ կուտեցին զքարինս ի վերայ նորա, և թողեալ գնացին։

Եւ ի վաղիւն եկն պիղծ հայր սրբոյն՝ և ասէ ցիշ-

խանն. «Յից ինչ զգուտորն իմ»:

Ասէ իշխանն. «Դուստրն քո զգետնս իւր քեզ շնորհեաց». և պատմեաց նմա զամենայն:

Ասէ այլն. «Դու ոչ կտրացեր պահել կին մի, արդ-
5 ընդէր սպաներ. տնւր զմարմին նորա»:

Եւ ետ նմա գնոյն Սահակն, և գնացեալ եհան ի ներ-
քոյ քարանցն, և տարեալ ի գիւղն Եղեվարդ, և ժողովե-
ցան քահանայք և ժողովուրդք բազում, և թաղեցին ի
իներքոյ որմոյն եկեղեցւոյ հարաւոյ: Եւ եմուտ արեգակն,
10 և մտին յեկեղեցին՝ պաշտել զերեկոյեան ժամն: Եւ յա-
ւարտ ժաման՝ գնացին ուրիշ՝ զի համբարեսցեն զգե-
րեղման նորա. և տեսին որպէս մանր կայծ հրոյ ի վերայ
գերեղմանին, և գրոհ տուեալ միմեանց՝ գնացեալ տեսին
լոյսն ի վերայ գերեղմանին. և այնքանք ճիացին անդ՝ մին-
15 չե նուազեցաւ լոյսն: Եւ իմ լուեալ՝ գնացեալ իմացայ
հաւաստեալ ի Մկրտիչ երիցոյն. և գրեցի զանուն ի վե-
րայ տապանին և զթուականն ՌՃԽ:

Սոյն վկայաբանութիւնը արտատպում ենք Ձաքա-
րիա ուսումնական, տպ. Վ. Ջրշպտ. 1870, Բ. էջ 128—
131, գլուխ ԿԲ, «Նահատակութիւն Կատարեալ կու-
սին»: Ստորագծեալ տառերը աւելցուած են ո՛չ թէ
մեր, այլ հրատարակչի կողմէն:

ԳՅՂՈՍ ՍՈՐԻՈՒՄԻ ՄԱՆԻԿՈՒ

† ԹՃԻ=1691

Որ էր ի քաղաքէն Սդերդու, որդի քրիստոնէի, հայ ազգաւ, ուսեալ զՄաղմոսն և զՇարականն, ուշիմ և ճարտար և քաջասիրտ և յաջողակ յամենայնի:

Թաւուր միում ի տօնի սուրբ Լուսաւորչի մօտն ի
 5 վիրապին, որ յաղուհացն կատարի, մինչդեռ ի պաշտաման
 և յաղօթս կային առաւօտեան քահանայք և ժողովուրդք
 և վարդապետ ոմն, ընդ որս էր և Պօղոս սարկաւազն և
 երգէր, և յանկարծակի գրոհ տուեալ այլազգիքն, կուտե-
 ցան ի վերայ եկեղեցւոյն և քարկոծ առնէին իբրև զայր
 10 մարդ:

Քանզի նեստորական ասորի մի տաճկացեալ էր, մե-
 ծաւ հանդիսիւ չրջեցուցանէին ընդ քաղաքն, ուրախու-
 թեամբ և խնջոյիւք. և բերեալ ի վերայ եկեղեցւոյն, զի
 ուրացական քար արկցէ ընդդէմ եկեղեցւոյն. և յարկա-
 15 նելն քար ուրացողին յեկեղեցին, ամենայն տաճիկք զնոյնն
 արարին, քարիւ քարկոծէին զեկեղեցին: Յորմէ զարհու-
 րեալ ահաբեկ եղեն, որք ի ներքս յեկեղեցւոյն էին, հա-
 մարելով թէ ի սպառ կործանեն զեկեղեցին ի վերայ ին-
 քեանց:

Ի. Մ սղերթու. Ե. Մ ի պաշտման.

Իսկ քաջասիրտ պատանին Պօղոս սարկաւազն ոչ հան-
դուրժեալ մոլութեան նոցա, ելեալ արտաքս յեկեղեցւոյն,
մարտնչէր ընդ նոսա և ի բաց վարէր. և հարեալ քարամբք
խորտակեաց զթուղն և զդրօշ նոցա:

5 Յայնժամ անօրինացն թողեալ զեկեղեցին և առին
ի մէջ զՊօղոս պատանին և հարկանէին չարաչար հարուա-
ծով և կապեալ տարան առ զադին. և ասեն թէ «Հայի
տղայս այս խորտակեաց զդրօշն մեր. զի՞նչ արժան է առ-
նել դմա»: Եւ զատին վճիռ հատեալ ասէ. «Կամ տաճ-
10 կասցի և աղատեսցի ի փնասէն, և կամ հրով այրեսցի կեն-
դանւոյն»:

Ապա այնուհետեւ սկսան ողորանօք և սպառնալեօք
խրատ տալ նմա և ասել. «Ե՛կ դարձիւր յօրէնս մեր և մի
կորուսաներ զգեղեցիկ մանկութիւն քո. և մեք տացուք
15 քեզ խիլայս և մեծութիւնս.» զի դեռ նորապսակ էր Պօ-
ղոս սարկաւազն:

Իսկ նա աղաղակէր և զՔրիստոս Աստուած դաւանէր
և ոչ հաւանէր խոստմանց պարգեւացն նոցա, և ոչ ի սպառ-
նալեացն երկնչէր և ասէր. «Ես պատրաստ եմ ի մահ
20 վասն անուան և հաւատոյն Քրիստոսի Աստուծոյ իմոյ»:

Եւ այնպէս պահեցին աւուրս բազումս ի բանտի և
հարցանէին թէ «Ուրանայ զՔրիստոս»: Եւ իբրեւ տեսին
զհաստատուն միտս նորա, զի ոչ կարացին խախտել զնա
ի սիրոյն և ի հաւատոցս Քրիստոսի, ապա կուտեցին փայտ
25 բազում յոյժ և կապեցին զոտսն ի ցից և այրեցին զծա-
ռայն Աստուծոյ զՊօղոս սարկաւազն:

Եւ նա սաղմոսելով զերգս երից մանկանցն, աւան-
դեաց զհոգին իւր առ Աստուած, բարի խօստովանու-
թեամբ:

30 Եւ ժողովեալ զայրեցեալ զոսկերսն և եդին յեկեղեց-
ւոյն, ի փառս Քրիստոսի Աստուծոյ մերոյ:

Կատարեցաւ սուրբն Պօղոս սարկաւազն, ի թուակա-
նիս մերում հազար հարիւր և քառասուն ամին:

9. M դմայ.

Սոյն վկայաբանութիւնը ունի միայն M ձեռագիրը, Սահմի ժէ և հոկտեմբեր 26, Անփիլոս եպիսկոպոսի վկայաբանութիւնից և Յովհաննէս Հոսաւացու յիշատակութիւնից յետոյ, էջ 127 ա''—բ'', այս վերնագրով. «Յայսմ աւուր յիշատակ նոր վկային Պօղոս սարկաւազին»:

Սրբի նահատակութեան օրը որոշ չէ. բայց որովհետև բանտարկութիւնը եղել է Ս. Լուսաւորչի մոլտնի Վիրտպն տօնի օրը (տես վերը էջ 525, տող 4—5), որ 1691 թուին գալիս է մարտի 28-ին, և որովհետև «աւուրս բազումս ի բանտի» պահելուց յետոյ են նահատակում սրբին (տես վերը, էջ 526, տող 21 ևն), ուստի պիտի ընդունենք թէ նահատակութիւնը եղել է մօտաւորապէս ապրիլի վերջերին:

ՄԱՐԳԱՐԻՍ ԿՈՐՍԵՏԻ

† ՌԽԱ=1691-2

Սա էր ի քաղաքէն Ղարսայ, հայ ազգաւ, որդի բարեպաշտ քրիստոնէից. որոյ անունն յառաջ Սաֆար էր, որ իբրեւ կարդաց և ուսաւ զՍաղմոսն և զՃարականն, ետուն նմա աստիճան և անուանեցին Սարգիս:

5 Եւ էր Սարգիսն պատանի 18 ամաց, գեղեցիկ տեսլեամբ և ճարտար յուսումն գրոց: Եւ եղև յաւուր միում հրամանաւ մօրն իւրոյ գնաց ի գիւղ ուրումն Տաճկաց, ի կարիս պիտոյից իւրեանց. ետես անդ զի մօլլայ մի նստեալ գովաբանէր զօրինադիրն իւրեանց՝ ասելով թէ «Այնպիսի 10 զք էր, որ այսքան հազարաց ետ զանձն ի պղծութիւն»:

Առ այս բան զարմացեալ պատանին, ասէ ցմօլլայն. «Ամօթ է ձեզ ասել զայդ. այլ ևս առաւել ձեզ նախա-
տինք է. լուիր»:

Իսկ անօրէն նենգաւորն ռիս կալեալ՝ առ ժամայն 15 ոչինչ ասաց: Եւ Սարգիսն զգործ իւր հոգացեալ՝ գնաց նստաւ ի խանութն իւր: Եւ ապա եկեալ մօլլայն յետ աւուրց ինչ, ասէ ցՍարգիսն. «Տճւր ինձ ի մուշտակաց և ի մորթոցդ զոր ունիս»:

8. Մ անտ.

Ասէ Սարգիս. «Տճւր զգինն, և ես տաց քեզ զոր ինչ կամիր» :

Եւ նա ասէ. «Այնպէս ձրի տուր ինձ. ապա թէ ոչ՝ մատնեմ զքեզ ի կորուստ, զի դու այն օրն հայհոյեցեր քորինադիրն մեր զՄահմետ» :

Եւ զայս ասացեալ՝ աղաղակեաց առ մերձակայ եղեալ տաճիկսն և ասէ. «Եկայք, տեսէք, որ այսպիսի մանուկ քֆրէ փեղամբարին մերոյ, և դուք ներէք» :

Եւ առժամայն գրոհ տուեալ յենկիչարիքն՝ ըմբռնե-
10 ցին զպատանին և կապեցին և չարաչար հարկանէին։ Եւ Սարգիսն լայր և աղաղակէր՝ ասելով թէ «Զուր ասէ դա ի վերայ իմ. ես ոչ գիտեմ զոր ասէ զբանդ զայդ»։ Սակայն նոքա ոչինչ ունկն դնէին նմա. այլ առեալ տարան առ զատին և ասեն. «Պատանիս այս հայհոյեաց օրինադիրն
15 մեր. զինչ հրամայես» :

Եւ նա վճիռ եհատ ասելով. «Կամ տաճկասցի, կամ քարկոծեսցի» :

Եւ ապա զատին ողորական բանիւք խրատէր զՍար-
գիսն և ասէր. «Ե՛կ յօրէնս մեր և ուրացիր զհաւատն քո.
20 և ես ազատեմ զքեզ ի դոցանէ. և այսքան պարգևօք խի-
լայեմ զքեզ, եթէ դառնաս յօրէնս մեր» :

Եւ Սարգիս ասէ. «Ես զիմ լոյս հաւատն և օրէնքն ոչ
թողում. և դուք զուր տեղն զիս կու սպանէք. դժբ գի-
տէք. ես անպարտ եմ յամենայնի, զոր դոքա ինձ վերայ
25 ասացին» :

Յետ այսորիկ առեալ տարան զվկայն առ փաշայ քա-
ղաքին, զի և ի նմանէ հրաման առցեն սպանանել զնա։
Եւ եղեն ամբաստան զնմանէ, թէ «Հայհոյիչ է դա օրի-
նադիրն մերոյ»։ Յուցին և զվճիռն զատուոյն։

30 Եւ տեսեալ փաշային զգեղեցկութիւն մանկանն, գթա-
ցաւ ի նա և ասաց. «Ե՛կ, հրդեակ, խնայեա ի մանկութիւն
քո և դարձիր յօրէնս մեր. և ես տաց քեզ զինչս և զե-

րիվարս. և կարգեցից զքեզ ինձ առաջիկայ սպասաւոր և պաշտօնեայ :

Ասէ Սարգիս. «Դու գիտես որ դուքա զուր կու վկայեն վասն իմ. և ես անպարտ եմ յամենայնի. թէ ուղիղ 5 դատաստան կ'անես, զիս կ'ազատես, բարի է. և թէ ոչ՝ ես զիմ հաւատն ոչ թողում և զՔրիստոս ոչ ուրանամ :

Եւ ապա հրաման ետ փաշայն հանել արտաքոյ քաղաքին և քարկոծել զծառայն Քրիստոսի զՍարգիս :

Յայնժամ իբրև զկատաղի չար գազանք դիմեցին են- 10 կիչարիքն ի վերայ անմեղ գառին, և հարկանէին սրով և թրով, փայտիւ և քարիւ. և ի բազում հարուածոյն անդէն ի ճանապարհին հարին խանջալով ընդ սնակուշտն. և սուրբն սաղմոսելով աւանդեաց զհոգին առ Աստուած :

Եւ ի քարշ տարեալ ի տեղի կատարմանն՝ այրեցին 15 հրով զմարմինն :

Եւ այնպէս բարի խոստովանութեամբ կատարեցաւ ի Քրիստոս Սուրբն Սարգիս Սարկաւազն. Եւ ի գիշերին փառաւորեաց Աստուած զվկայն իւր տեսլեամբ երկնային լուսոյ : Եւ առեալ հաւատացելոցն զայրեցեալ նշխարսն, 20 ամփոփեցին յեկեղեցւոյն : Այլ սիրտն սրբոյն անարատ և ամբողջ մնացեալ, ոչ այրեցաւ բնաւ :

Եւ խօճայ ոմն տուեալ ինչս, գնեաց զնա և թարաւ յերկիր իւր. և տայ առողջութիւն հաւատով դիմողացն, ի փառս Քրիստոսի Աստուծոյ մերոյ :

25 Կատարեցաւ սուրբ վկայն Քրիստոսի Սարգիս ի թուականիս մերոյ ՌՃԽԱ, ի հայրապետութեան Տեառն Նահապետ կաթողիկոսին :

Սոյն վկայաբանութիւնը ունի նոյնպէս միայն Մ ձեռագիրը, Սահմ 2 և հոկտեմբեր 15, Ուղղիանոս քահանայի, Դատիոսի, և Սապինոս պանչելագործի վկայաբանութիւններից յետոյ : Էջ 111 բ''—112 բ', այս վերնագրով. «Յայտմ աւուր յեշատակ նոր վկային Քի, սբյն Սարգսի սկզին» :

ՆԻԿԱՂԱՅՈՍ ԸՅՂԻՉ ՊՐԱԽՍՆՈՒ

✠ ԹՃԽԴ=1694 մարտ 14 դժ.

Սա էր ի քաղաքէն Պրուսայու, ազգաւ հայ ե
սուրբ լուսաւորչածին, որոյ անունն հօրն Աթաճան
և մօրն Շուշան, բարեպաշտ ծնողաց զաւակ։ Եւ վախ-
ճանեալ հօրն՝ մնաց սա որբ ի հօրէն Ը ամաց. և մայրն
5 աղքատ գոլով՝ սնոյց զսա բազում վշտօք և տառապա-
նօք. և ետ զորդին իւր յուսումն դարբնութեան և իկճու-
թեան (իկն, զոր իլիկ ասեն, որով պառաւունք զբամբակն
մանած առնեն)։

Եւ յետ ուսման արուեստին և հասեալ յարբունս՝
10 նստէր ի խանութի ի շուկայն՝ որ կոչի Թահթաղալէ Բօ-
ղազի։ Եւ խանութի սորա մերձակայ տաճկունք ըստ սո-
վորութեան իւրեանց բազում անգամ հետաքրքիր լինե-
լով յորդորէին զնա լինիլ օրինօքն իւրեանց և դառնալ ի
Քրիստոսէ։ Եւ նա զայն ամենայն ոչինչ համարելով հաս-
15 տատուն կայր ի կրօնս քրիստոնէութեան։

Եւ քանզի յոյժ գեղեցկատես էր, վայելուչ և բարե-
հասակ երկայնութեամբ, վասն որոյ ստէպ զչարացեալ
նեղէին, հակառակէին և խրոխտանօք սպառնային, և դար-
ձեալ աղաչէին թէ «Զինչ է խափան հաւատն՝ զոր պաշ-
20 տես. եթէ դառնաս ի դէնս մեր, զքեղ փեսայացուցա-
նեմք մեծամեծ իշխանաց դատերաց, զորոյ և կամիս. և

6. Լ յտ. 9. Լ յուսման. 20. Կ ևթէ. | Կ փեսացուցանեմք. 21. Կ
զորոց.

լինիս ի մէջ մեր փառաւոր ընչիւք և մեծութեամբ. զի ահա ի դառն աղքատութեան կեանս:

Եւ սուրբն Նիկողայոս այնչափ ոչ համարէր զխօսս նոցա, մինչ զի և պատասխանեաց անգամ արժան ոչ առնէր զնոսա. այլ միամիտ զիւր արուեստին զգործն կատարէր:

Եւ յորժամ ոչ կարացին ամենեկն պատասխանի առնել ի բերանոյ նորա, սկսան իբրեւ զկատաղի դազան զրպարտել զանմեղ դառն Աստուծոյ և ասել թէ «Առաջի 10 մեր ուրացաւ զհաւատն իւր և յօրէնս մեր դարձաւ»:

Եւ նա համարձակ, անահ և անկասկած մնալով ասէր. «Ես իմ հաւատոյս շնորհակալ եմ և ոչ թողում. և զօրէնս ձեր ոչ կամիմ և ոչ առնեմ. թէ ձերն լաւ է՝ ձեզ լիցի, և իմ հաւատն ինձ լիցի»:

Եւ յետ այսորիկ այլ տաճկունք որ նորա դրացիք և մերձաւորք էին, ասեն ցսուրբն Նիկողայոս. «Ո՛վ այվազ (քանզի այս էր մականունն նորա), եկ և արա պատիւ խրախութեան նոցա կերակրոց և ըմպելեաց, զի և նորա մոռացին զայս խօսք ուրացութեան քո և զրպարտու- 20 թեան»: Եւ առ այս ի հարկէ յանձն առեալ զպատիւ կերակրոց ընծայել նոցա զանազան խորտկօք: Զոր կերեալ մոռացան զայն զրպարտութիւն, մինչ ի հինգ տարի:

Եւ յետ այսորիկ մայր նորա ամուսնացուցեալ զնա ի կարգ աշխարհի. և մնաց մինչև ի ԺԶ ամիս: և եղեալ 25 դուստր մի Աննա անուամբ: Եւ կային միամիտ և օրհնէին զԱստուած:

Այլ որ ի սկզբանէ բանսարկուն սատանայ, դրդեաց և կրկին յարոյց զառաջին թշնամիսն ի վերայ սրբոյն Նիկողայոսի, որք յանկարծակի դիմեցին ի վերայ նորա և 30 ասեն թէ «Դու առաջի մեր թողեր զհաւատն քո և ընդ

2. K կաս. 3. L Նիկողայոս. 5. L արուեստն. 12. K հաւատոյս. 14. L իմն փիս. իմ հաւատն. 16. L էին և մերձաւորք. | L Նիկողայոս. 23. K մայրն. 27. L զրգեաց. | Թոյսմ. Գ. յպ. ռաճկաց Խեղանք զնում եւսով դու, զինչ է այդ զոր առնես, ոչ աւանիկ առաջի մեր ամենեցուն ընկալար զգեհոս

օրինօք մեր մտերս: Եւ այսու բանիւ ամբողջ տրարին և գրոհ տուեալ միմեանց, դիմեցին ի վերայ սրբոյն: Եւ ըմբռնեալ տարան առաջի դատաւորին, և վկայեցին թէ «Սա առաջի մեր ուրացաւ զհաւատն իւր և դաւանեաց զհաւատն մեր»:

Եւ դատաւորն պնդագոյն քննութեամբ հարցափորձեալ զնա, գտաւ հաստատուն ի հաւատս Քրիստոսի. և սկսաւ ողորանօք և խոստմամբ պարգեւաց և դարձեալ սպառնալեօք՝ կտտամահ չարչարանօք դարձուցանել զնա:

10 Եւ սուրբն ամենեւին անվեհեր և համարձակ կալով, ոչ ի սպառնալեացն երկեաւ և ոչ խոստմանցն հաւանեցաւ. քանզի հաստատեալ էր ի նա Հոգին սուրբ: Ապա հրամայեաց դատաւորն տանիլ զնա ի բանտ և պնդել զոտս նորա ի կոճեղս: Եւ մնաց ի բանտին զաւուրս 10:

15 Եւ երթային առ նա բազումք ի սիրելեաց և ի բարեկամաց նորա, մխիթարել և յուսադրել զնա՝ մի երկնչիլ յիմեքէ, զի ժողովուրդք ամենայն քաղաքին յանձն առեալ էին կաշառօք և ընչիւք ազատել զերանելին՝ թէ հնար ինչ իցէ:

20 Եւ քահանայ մի հրամանաւ եպիսկոպոսին իւրոյ Սուքիասայ՝ որ անդ հանդիպեցաւ, զնաց ի բանտն առ սուրբն Նիկողայոս, և բազում խրատական բանիւք մխիթարեաց զնա, հաստատուն կալ ի հաւատս Քրիստոսի և համբերել չարչարանաց և ձաղանաց, հրոյ և սրոյ և առնուլ զպսակն

25 յաղթութեան ընդ ամենայն սուրբս: Եւ հաղորդեաց զնա ի կենարար մարմնոյ և յարենէ Որդւոյն Աստուծոյ:

Եւ ի նմին աւուր՝ յետ ելանելոյ անտի քահանային,

մեր, և այժմ արհամարհեալ զայն՝ պաշտես զնախնի հաւատն քո. համարիցիս արդեօք եթէ իրաւունք և դատաստան բարձեալ իցէ ի քաղաքէ աստի: Այս ջարդերսիւնք կարող ե կարծել օսլ քե Գր. Փեշոմաշենանք իւր առաջ ունեցել ե մեր օրինակից մի իյ ընդարձակ խմբագրութիւն, զոնե արս մասում. մանաւանդ երե նկատելու յիմեք որ Յայսմ. Գ. օպ. առհասարակ համառօտեած ե. վկայաբանութեան մնացեալ մասերը մերի հետ զոյգ են ընթանում: 3. Լ ասացին փխ, վկայեցին. 9. Կ կրտսամահ. 10. Լ անվեհեր. 12. Կ զնա. 13. Կ պնտել. Լ պնդեալ. 16. Լ նոցա. 27. Լ ի մին.

ժողովեցան ուշամէք և ռամիկք ոմանք՝ ի Տաճկաց՝ ի տուն-
դատաւորին և խնդրեցին վասն քննութեան հաւատոյ ար-
դարոյն վրէժխնդիր լինիլ։ Եւ թէպէտ ոմանք ի մերձա-
ւորաց խանութից տաճկացն՝ որք բարեբարոյք էին, գնա-
ցին առաջի դատաւորին և վկայեցին վասն աշխատութեան
5 սրբոյն Նիկողայոսի, թէ Վեք գիտեմք և վկայ եմք որ
առաջի մեր երկու լիտր միս խնդրեցին այդ սուտ վկայքդ
ի քրիստոնէէդ, և դա յանձն ոչ էադ զմիսն, ասելով թէ
«Քանի՜ և քանի՜ պատիւ առնեմ ձեզ»։ վասն այնորիկ
10 ի զուր պարտաւորեն զդա թէ ուրացաւ մեք աւասիկ
դրացի եմք դոցա։ և մեք ոչ լսաք զուրացութիւն դորա։
մեք անպարտ եմք» ասելով գնացին։

Բայց դատաւորն զառաջնոց զսուտ վկայութիւնն ըն-
կալաւ, և հրամայեաց զերանելին տանել ի բանտէն առ
15 ինքն։ Եւ կրկին հարցափորձեալ ի մէջ ատենին՝ սիրով և
ողորանօք խօսեցան ընդ նմա։ և մինչև յերկու հազար
ղուրիչ տուին նմա առաջի դատաւորին։ Եւ նա ոչ ընկա-
լաւ և ոչ հաւանեցաւ և ասէր. «Այդչափ դրամ և այլ
աւելեօք ես ձեզ տամ, եթէ թողուք զիս ի բնական հա-
20ւատս իմ, որ առ Քրիստոս, կալ։ ապա թէ ոչ, զայս գի-
տասցիք, զի որպէս զաղբ անպիտան է այդ ամենայն
յաչս իմ. զի ես զհաւատս իմ զոր ունիմ առ Քրիս-
տոս Աստուած, ոչ ուրանամ, և պատրաստ եմ ի մեռա-
նիլ վասն օրհնեալ անուան Նորա։ և դուք զոր ինչ առ-
25 նելոց էք, արարէք վաղվաղակիւ»։

Յայնժամ ամենեքեան դատապարտեցին զսուրբն.
թէ պառաւ ռուրացաւ զՔրիստոս և տաճկացաւ և այժմ
կրկին դարձեր է ի քրիստոնէութիւն։ մուրթատ է» ասե-
լով մահապարտ դրեցին զնա, և վճիռ ետուն գլխատման։
30 Եւ դահիճն մերկացուցեալ զնա ի հանդերձիցն, և միայն

1. K ումիկ ոմանք. L դամիկք. 2. L հաւատոցն. 3. L վրէժխնդիր.
| L ի մերձաւորացն. 6. L Նիկողայոսի. | L յունի թէ մեք ... գնա-
ցին. այն է որդ 6-12. 13. L զաջնոյ սուտ. 16. L մինչ երկու ու, 17. L
ոչ ընկաւ. 18. L յունի և այլ աւելեօք. 22. L աչս. 30. L յունի զնա.

ըստ ճշմարտանշան թողեալ, բոլ օտաք և դժխիբաց, ձեռս ի յետս կապեալ, հանին յերեսաց դատաւորին: Եւ շրջեցուցանէին ընդ փողոցս և ընդ հրապարակս քաղաքին:

Եւ մունետիկն աղաղակէր առաջի նորա, թէ «Ո՛վ դք 5 որ տաճկանայ և գարձեալ դառնայ ի տաճկութենէն, մուրթատ է. և այս է պատիժ նորա» ասելով: Երթայր և դահիճն և սուր մերկ ի ձեռին: Եւ պատանին նիկողայոս զուարթ սրտիւ և ուրախ մտաք համարձակ երթայր զկնի. և գոյն երեսաց նորա փայլէր որպէս զկարմիր վարդ. և 10 զաչան ի յերկնից, ոչ ի իջուցանէր. և բերանովն օրհնէր զԱստուած և ասէր. «Տէր իմ Յիսուս Քրիստոս, տէր ինձ համբերութիւն, և ընկալ զիս առ քեզ, զի վասն քո հեղում զարիւնս իմ»:

Եւ անթիւ գունդք ամբոխից երթային առաջի և 15 զկնի. և ամենեքեան աղաչէին զնա թէ «Մի կորուսաներ զվայելուչ մանկութիւն քո. ուրացիր զՔրիստոս և զերծիր ի մահուանէ»: Եւ նա խնդալով վաղէր ի գնացս և ոչ կառնոյր ի մահուանէ. և ոչինչ պատասխանէր ումեք:

Եւ եկեալ մայրն և մօրաքոյրն և զղբանչն և ամենայն 20 ազգականքն, և վասն ահի տաճկացն աղաչէին զսուրբն և ասէին. «Գոնէ խօսք մի ասա և զերծիր ի մահուանէ. և գնասցես յայլ երկիր և պահեսցես զհաւատն քո»: Եւ նա բնաւ ոչինչ պատասխանեաց նոցա, այլ առ մայրն միայն խօսեցաւ և ասաց թէ «Տէր զձեռն քո, զի համբուրեցից»: 25 Եւ առեալ համբուրեաց զձեռս մօրն և ասաց. «Երթ գնա, մայր իմ և մի կալ առ իս. զի ես ետու զանձն իմ ի մահ՝ վասն սիրոյն Քրիստոսի»:

Եւ հասեալ ի տեղին գլխատման, ամբարձ զաչս իւր ի յերկինս և ասաց. «Տէր իմ և Աստուած իմ Յիսուս 30 Քրիստոս, որ վասն իմ հեղեր զպատուական սուրբ զարիւնդ քո, փառք քեզ. զի և զիս արժանացուցեր այսօր

Ի. Լ պաճկոնաւն. 6. Լ և դահիճն երթայր. 7. Լ նիկողայոս. 10. Լ բերանն. 14. Լ ամբոխին. 18. Լ ումէք. 26. Լ զես փի. զի ես. KL կեալ. 29. Լ լուծի երկրորդ իմ. 30. K արիւնդ փի. սուրբ զարիւնդ.

հեղուկ զարիւն իմ վասն անուանդ քում սրբոյ: Ընկալ, Տէր, զարիւն իմ, որպէս զպատարագ առաջի աստուածութեանդ քո: Եւ իբրեւ զայս ասաց սուրբն, չոգաւ ի ծունկս առաջի դահճին:

- 6 Բայց դահիճն և ամենայն ազգն Թուրքաց կրկին ստիպէին զսուրբն, թէ «Ուրացիր զՔրիստոս և զերծիր ի մահուանէ»: Յայնժամ դարձաւ սուրբն առ դահիճն և ասաց. «Ո՛վ անհաւատ, ընդէր ոչ հատանես զպարանոցս իմ. զի ես զՔրիստոս հաւատացեալ եմ և հաւատամ»: 10 Եւ իւրովի խոնարհեցուցեալ զգլուխն և մեկնեաց առաջի շողացեալ սրոյն զպարանոցն: Եւ դահիճն վերացուցեալ զսուրբն և եհար ուժգին զպարանոց սրբոյն և ոչ կարաց հատանել. և կրկին և երեքկին եհար զսուրբն և ոչ կարաց հատանել, զի թուլացան ձեռք դահճին: Եւ այլ ոմն դահիճ առեալ զսուրբն և ստիպէր զերանելին, թէ «Ուրացիր զՔրիստոս և ես դեղօք բժշկեմ զայս խոցուած սրոյս ի պարանոցէդ»: Եւ սուրբն նիկողայոս կրկին զօրացաւ Հոգւովն սրբով և ասէր. «Ես զՔրիստոս Աստուածն իմ ոչ ուրանամ. և դու հատանելոց ես, ընդէր յամես և ոչ հատանես զգլուխ իմ»: 20

Այսպէս ասէր և արիւնն որպէս զառու հոսէր և ներկէր զամենայն մարմին նորա և ոռոգէր զերեսս երկրի: Եւ երկրորդ դահիճն ևս եհար ուժգին և ոչ կարաց հատանել: Յայնժամ ամբոխ Թուրքին ասացին ամենեքեան թէ 25 «Անմեղուժիւն մահկանն ոչ թողու մեռանիլ նմա»:

Ապա առեալ դահիճն զդանակն և որպէս զգառն եղեն յականջէ յականջ զսուրբն նիկողայոս:

Այսպիսի դառն և կսկծալի մահուամբ կատարեցաւ ի Քրիստոս սուրբ նահատակն նիկողայոս: 28 Ի գրեթէ ընդ 30 ամէն հարկանելոյ դահճին, որիչ որիչ մահ մի ընդունէր:

2. Լ նախապէս իւր. եւ յետոյ սրբագրուած իմ. | Լ զատարագ. 3. Կ քոյ. 5. Լ եկին փխ. կրկին. 14. Լ, այլ փխ. զի. 16. Լ սրոյ. 17. Լ նիկողայոս. 18. Կ քս փխ. զքրիստոս. 21. Լ զարիւնն. | Լ առու. 22. Լ առոգէր. 23. Լ դահիջն. 27. Լ նիկողայոս. 28. Կ կըսկծալի. 29. Լ գրէ թէ. 30. Կ ուրիշ որիշ.

Եւ այսպիսի բարի խօստովանութեամբ նահատակեալ
ի յետնեալ աւուրս՝ նոր վկայ գտաւ Քրիստոսի սուրբն
Նիկողայոս. և ի վերջացեալ դարուս նորապահնչ լուսով
պայծառացոյց զսուրբ զեկեղեցիս, և ի ձմեռնացեալ սաստ-
5 կասառոյց յեղանակիս նոր վարդ փթթեցաւ ի սուրբ եկե-
ղեցիս Պրուսայու՝ ի պարծանս տառապեալ ազգիս Հայոց:
Եւ մնաց սուրբ մարմինն նորա ի տեղի կատարմանն ժամս ԻԸ:

Եւ գնացեալ քրիստոնեայք առին հրամանն ի դատա-
ւորէն, և բերին զսուրբ մարմինն յեկեղեցի սուրբ Աստ-
10 ուածածնին: Եւ լցաւ եկեղեցին երկու ազգօք Հռոմոց
և Հայոց. որք գումարեցան ի թաղումն սրբոյն և ոչ բա-
ւեաց օրն այն գնել զնա ի հանգիստ: Վասն որոյ մնաց
սուրբ մարմինն յեկեղեցին ժամս ԺԶ և ամենեքեան առ
հասարակ ուխտ արարեալ համբուրեցին զսուրբ նշխարս
15 նորա: Եւ յերրորդումն աւուր եղին ի գերեզմանի սաղ-
մոսիք և օրհնութեամբ և երգօք հոգևորօք: Յորմէ բա-
զում բժշկութիւնք կատարին ամենայն ցաւոց, ի փառս
Քրիստոսի Աստուծոյ մերոյ:

Կատարեցաւ սուրբն Նիկողայոս ի թուականիս Հայոց
20 ՌՃԽԳ ամին և յամսեանն մարտի չորեքտասաներորդի,
յաւուր չորեքշաբաթի յաղուհացից քառասնորդաց պա-
հոցն, չորրորդումն շաբաթու միջնացն, ի թագաւորութեանն
Հագարացոց Սուլտան Ահմէտին և ի հայրապետութեան
սրբոյ աթոռոյն Էջմիածնի՝ Տէր Նահապետ կաթողիկոսին
25 և վերատեսչութեան քաղաքին Պրուսայու՝ Սուրբիասայ
եպիսկոպոսի: Որոյ սրբոյ Նիկողայոսի յիշատակն օրհնու-
թեամբ եղիցի:

Եւ ազօթիւք նորին և բարեխօսութեամբն Քրիստոս
Աստուած մեր տացէ աշխարհի խաղաղութիւն, քրիստո-

3. Լ ի չունի. 4. Լ պայծառացեալ սբ զեկղցի. 5. Լ փթթեալ. | Լ
յեկղցիս. 7. Լ մարմինն փխ. մարմինն նորա. 10. Լ հռոմոց. 14. Լ զնշխարս
սբ. չունի նորա. 18. Լ չունի մերոյ. 20. Լ չորեքտասան երորդի. 21. Լ
չորէք շաբաթի. 22. Լ չորրորդում. 26. Լ Նիկողայոսի.

նէից անդորրութիւն, թագաւորաց սէր և հանդարտութիւն, մեղաց թողութիւն և քրիստոնէից ննջեցելոց հանգիստ և արքայութիւն:

Սոյն վկայաբանութիւնն ունին միայն K և L ձեռագրերը. առաջինը K՝ արեգ 2 և մարտ 14, Ադամայ պատմութիւնից յետոյ, էջ 340 ա'—342 ա', այս վերնագրով. «Յայսմ աւուր վկայաբանութի սրբոյն Նիկողայոսի, նոր նահատակին քի»: Իսկ երկրորդը L՝ նոյն օր, նոյն վերնագրով, էջ 321 բ'—313 ա': Հմմտ. նաև Յայսմ. Գ. տպ. Ա. 215''—218', որ թերևս մի քիչ աւելի ընդարձակ ընագիւր է ունեցել. այս մասին տես վերևը էջ 532-3 ժանօթութեան մէջ:

1. L յանդորրութի. K յանդորրութի.

ԼՈՅՍ ԳՐԻԳՈՐ

† ՌՃԾԳ=1703 յուլիս 20

- Եւ նոյն Գրիգոր ի բնակչաց Երեւան թաղի, գեղեցկատեսիլ և վայելչահասակ պատանի ութն և տասնամեայ, զաւակ աղքատ ծնողաց, Եմուտ ի ծառայութիւն Անգղիացի վաճառականի ումեմն եղելոյ ի քաղաքն Սպահան:
- 5 Գլանցք հանդերձի հօրն նորա յաւուր միում՝ յանցանել ի շուկային՝ անկանեն ի վերայ Զուրմպու անօթոյ խանութապանի ումեմն. ոյր վասն զայրացեալ խանութապանին՝ ուժգնապէս գանակոծեալ զնա վիրաւորէ վասն պղծելոյ զանօթն:
- 10 Նա այնպիսի վիրաւորեալ կերպարանօք գնայ ի տուն Անգղիացի վաճառականին՝ և պատմէ որդւոյ իւրում Գրիգորի զանցան: Ընդ աղէտս հօրն ի գութ շարժեալ որդւոյն՝ առնու ընդ իւր գերկու զայլազգի ծառայան Անգղիացի պարոնին՝ եւ գնացեալ ի վաճառանոցն՝ գտանեն
- 15 զհարկանօղ կրպակատէրն, և հարեալ զնա վիրաւորեն և ընդ քարշ տանեն ի դուռն Անգղիացւոյն:
- Սրտմտեալ կրպակաւորացն ընդ այնպիսի գործ ծառայիցն Անգղիացի վաճառականին՝ կամեցան փնաս մեծ հասուցանել Գրիգոր ծառային նորա, որ եղև պատճառ
- 20 խոռվութեան այնորիկ: Ուստի կարկատեցին զգրպարտութիւնս վասն նորա, և առեալ զսուտ վկայս՝ գնացին առ

դենպետս իւրեանց, և ծանուցին թէ Գրիգորն այն հայ-
նոյեալ է զօրէնս իւրեանց. ուստի խնդրեցին ի նմանէ
վճիռ ըստ օրինաց:

Պատասխանի ետ դենպետն. «Եթէ ստոյգ իցեն բանք
5 ձեր՝ այրն այն կամ պարտի մեռանիլ, կամ պարտի դառ-
նալ յօրէնս մեր և կեալ»:

Բողոքօղջն ի ձեռն սուտ վկայիցն հաստատեցին զբանս
իւրեանց, և ընկալան ի նմանէ զվճուագիրն մահապար-
տութեան կամ ուրացութեան: Զայն վճիռ տարեալ առ
10 Ղազի դատաւոր քաղաքին, վաւերացուցին զայն և կնքով
նորա. և ապա առեալ զայն՝ դիմեցին առ քաղաքապետն,
որ էր թոռն Շահնուազ խանին, յազգէն Վրաց, և յայտ-
նեցին նմա: Տեսեալ նորա զբազմութիւն խանութապա-
նացն և զնախանձախնդրութիւնն նոցա վասն օրինաց,
15 հաճեցաւ ընդ նախանձն նոցա, և եկաց նոցա ջատագով-
ուստի և առաքեաց ի ծառայից իւրոց առ տունն Անգղիա-
ցի պարսնին ի բերել զԳրիգորն և զհարկանօղ ծառայա-
կիցսն նորա: Հասեալ ծառայիցն անդր և ծանուցեալ զհրա-
մանն՝ խնդրեցին զարսն:

20 Յաւուրսն յայնոսիկ վաճառականն Անգղիացի հիւան-
դացեալ՝ վախճանի, և մնան երկու Անգղիացի պարօնայք,
որք անծանօթ լինելով լեզուի և օրինաց Պարսից, երկու-
ցեալ տան ծառայից քաղաքապետին զայլազգի երկու ծա-
ռայակիցսն Գրիգորի, որք կցորդէին ընդ նմա ի հարկանել
25 խանութապանին, զորս հասուցեալ ի քաղաքապետն՝ եղին
ի բանտի. իսկ զԳրիգոր պահեն առ իւրեանս:

Ոչ դադարեալ բազմութեանն՝ դիմեն հանդերձ քա-
ղաքապետին առ եպարքոս արքային, ուր ի ձայն բարձր
բողոք բարձեալ աղաղակեն. «Խնայեա՛ ազգ քո, Տէր, և
30 գլխս ի մեզ. զի այրն անհաւատ (Գրիգոր) զհաւատակիցն
մեր սաստիկ դան հարեալ և վիրաւորեալ, մեծաւ անար-
գանօք և հայնոյութեամբ ընդ քարշ ածեալ զնա տարեալ
է մինչև ի դուռն Անգղիացի պարսնին իւրոյ, և ոչ այսու
միայն շատացեալ նորա՝ հայնոյեալ է և զկրօնս մեր և

զդեն»։ զոր ի հաստատել՝ հանեալ զՖօթֆայն դենպետի՝
ցուցանեն նմա, և դարձեալ ձայն բարձեալ աղաղակեն։
«Ա՛ռ զվրէժ արհամարհանաց օրինաց մերոց, զի պախարա-
կեալ անարգեցաւ այն, և հաւասարեալ հողոյ յերկիր սու-
5 զաւ. վասն զի այր անհաւատ՝ զհաւատ և զպատգամաբեր
մեր յայտնի և համարձակ հայնոյեաց»։

Յաճախէին զնոյն ձայն աղաղակի իւրեանց նովին բա-
նիւք լու ի լու և ի լսելիս ամենեցուն։ պարտաւորեցաւ
Եպարքոսն ունկն մատուցանել բողոքոյ նոցա, և խոստա-
15 ցաւ նոցա քննել զդատն այն ի վաղիւ։ Իսկ ի հետեւեալ
աւուրն՝ դարձեալ ժողովեալ բազմութեանն ի դուռն եպար-
քոսին՝ աշխատ առնէին զնա նովին բանիւք։

Տեսեալ Անգղիացի պարոնացն թէ օրըստօրէ զայրա-
նայ վրէժխնդրութիւն կրից խանութապանացն՝ երկուցեալ
15 ի հետեւութեանց գործոյն՝ արձակեցին զԳրիգոր, և պատ-
ուիրեցին նմա զնալ թագչիլ ի միում ի գիւղօրայս, «մին-
չև դադարեսցի, ասեն, չփոթութիւն ամբոխին»։

Չոգաւ Գրիգոր ի տուն հօր իւրոյ, և մնաց անդ-
աւուրս երիս՝ ոչ երթալով այլ ուրեք պատասպարիլ թա-
20 քստեամբ։ Յայն աւուրսն յաճախէին ի դուրս եպարքոսին
բողոքօղքն, և աշխատ առնէին զնա ստէպ։ Կոչեալ նորա
զթարգմանն Անգղիացի իշխանին, ահիւ և սպառնալեօք
պահանջէր ի նմանէ զԳրիգորն։ Որում պատասխանի առ-
նէր թարգմանն, թէ «Յորմէ հետէ սպասաւորքն մեր յա-
25 րուցին զայն աղմուկ, մեք արտաքսեալ զնոսա ի տանէ
մերմէ՝ վարեցաք ի բաց, ընդ որս էր և Գրիգորն»։ Այլ
ոչ լուեալ եպարքոսին բանից նորա՝ ստիպմամբ պահան-
ջէր ի նմանէ զԳրիգորն, «զի հարցաքննեցից զնա, ասէր,
վասն գործոյս այսմիկ»։ և յուսադրէր զնա, զի «թէ ան-
30 պարտ գտցի՝ արձակեցից առանց վնասու»։ Հայրն Գրի-
գորի որ վիրաւորեալն էր, կայր ի տան Անգղիացի իշխա-
նին. զոր յայտնեաց եպարքոսին թարգման պարոնն Անգ-

դիացի, առ ի ազատ կացուցանելոյ զինքն ի գործոյ անտի,
և ասաց. «Դ՛ս գիտէ զտեղի որդւոյն իւրոյ և մեք ոչ գի-
տեմք ո՛ւր իցէ նա»:

Առաքեաց եպարքոսն զարս՝ ի բերել զհայրն Գրիգո-
5 ռի. որոց եկեալ և տեսեալ զԱնգղիացիս՝ անփոյթս զնմա-
նէ կալեալ կապեցին զնա և տարան առ եպարքոսն, որ
հրամայեաց զնել զնա ի բանտի, որում և զմահ սպառ-
նային, թէ ոչ յայտնեսցէ զտեղի որդւոյն իւրոյ: Տեսեալ
արքունի ծառայիցն զանփոյթ լինելն Անգղիացի պարո-
10 նացն վասն այնմիկ գործոյ՝ զգացուցին զայն բողոքա-
րու խանութապանացն, քաջալերելով զնոսա զի մի թու-
լացուցեն զդատն, մինչև զԳրիգոր դարձուցեն ի հա-
ւատս իւրեանց:

Իսկ հօրն Գրիգորի մերթ սպառնալեօք և ահաբե-
15 կութեամբ զարհուրեցուցանէին, և մերթ ողոք և խաբու-
սիկ բանիւք յուսադրէին առ ի չերկնչելոյ վասն որդւոյ
իւրոյ. «զի չէ յանցաւոր, ասէին, նա, վասն զի այրն վի-
րաւորեալ ի նմանէ՝ ահաւասիկ, ասէին, չլի ողջածագամ,
և չիք ինչ փառս յանձն նորա. և արդ մի երկնչիր դու,
20 այլ ցոյց զորդին քո. և մեք ոչ թողցուք թէ մազ մի ի
գլխոյ նորա պակասեսցի, այլ արձակեսցէ զնա եպարքոսն
յետ սակաւ ինչ հարցաքննելոյ զնա վասն գործոյս այս-
միկ»: Եւ զայս ամենայն բանս իւրեանց երդմամբ հաս-
տատեալ հաւանելի կացուցին հօրն Գրիգորի:

25 Կոչեցեալ նորա զայլ մի յազգէ Հայոց՝ ետ գրել
կնոջն իւրում (զի ինքն գրել ոչ գիտէր) զի անկասկած
լիցի նա վասն Գրիգորի, և արձակեսցէ զնա գալ: Զայն
թուղթ առեալ ծառայից եպարքոսին՝ եկին և ետուն մօրն
Գրիգորի. որոյ ընթերցեալ, և պատրեալ ըստ իւրոյ պարզ-
30 մտութեանն՝ տայ ի ձեռս նոցա զորդին իւր զԳրիգոր: Որոց
առեալ զնա բազում խնդութեամբ դարձան ի քաղաքն:

Լուեալ դատախազից Գրիգորի զըմբռնիլն նորա՝ խն-
դացեալ խռնեցան զնովաւ բազմութիւն յոյժ, և պակու-
ցանողական ահարկութեամբ զարհուրեցուցանէին զնա

մահու սպանանել, եթէ ոչ դարձցի ի հաւատս իւրեանց։ Այլ նա պատասխանի տուեալ նոցա՝ ասէր. «Ես զլոյս հաւատն իմ՝ ոչ թողում եւ զուղիղ զօրէնս Քրիստոսի իմոյ ոչ փոխանակեմ ընդ օրինաց ձերոց»։

- 5 Իբրեւ տեսին նոքա թէ Գրիգոր անարգեաց զբանս նոցա, առեալ զնա կացուցին առաջի իշխանին, որում յանձնեալ էր եպարքոսն զվճիռ գործոյն։ Տեսեալ նորա զԳրիգոր, բազում ազդու եւ խանդաղաշարժ բանիւք խօսեցաւ ընդ նմա, խոստանալով նմա զբազում գանձս,
- 10 զպատուական ստացուածս, եւ զկին գեղեցիկ, «եթէ դարձցիս, ասէ, ի հաւատն մեր»։

- Որում հաւատարիմ ծառայն Քրիստոսի Գրիգոր պատասխանի տուեալ ասէր. «Բարիքդ զոր խոստացար տալ ինձ՝ անցաւոր են, սուտ եւ ընդունայն. իսկ հաւատն իմ
- 15 ճշմարիտ է եւ սուրբ, զի ի Քրիստոսէ հաստատեցաւ, որոյ ճշմարտութեանն եւ դուք իսկ վկայէք։ Ա՛րդ՝ լուարձք ինձ. ես զԱստուածն իմ ոչ թողում, եւ զճշմարիտ հաւատն իմ ոչ ուրանամ»։

- Իբրեւ լուան զպատասխան Գրիգորի՝ ասեն. «Բանդա
- 20 գուշեալ է այսօր. տարեալ պահեցէք, թերեւ ի խելս եկեալ զգաստասցի»։ Եւ տարեալ պահեցին զնա այն օր։

- Ի վաղիւն դարձեալ կացուցեալ զնա յատենի, հարցանէին բանիւք սպառնալեզր եւ խոստմամբ պարգեաց, թէ «Ուրանաս զհաւատն քո»։ Իբրեւ ետես իշխանն զհաս

- 25 տատութիւն Գրիգորի ի վերայ հաւատոյ իւրոյ, եւ զհամարձակ պատասխանիս նորա, առաջադրեաց յայտնել զայն եպարքոսին. զոր զգացեալ խանութապանացն՝ ժողովեցան առ նա եւ ասէին, թէ «Քեզ յանձն եղև կատարումն գործոյս, եւ դու պարտիս բռնութեամբ ածել զնա ի հաւատ
- 30 մեր. յոր թէ ոչ յօժարեսցի դառնալ՝ արժան է մահու»։

Բազմապիսի բանիւք հաւանեցուցին զիշխանն լինել կամակից իւրեանց, որում եւ ասեն. «Յայտնեսլիր եպարքոսին, թէ կամիմք զԳրիգորն տանել ի հրապարակ քաղաքիս, եւ անդ հաշտութիւն ձգելով ընդ մէջ խանութա

պանացն և Անգղիացի պարոնաց՝ վախճան տալ գործոյն. և մեք պատրաստ եմք սպանել զնա՝ յորժամ հասանիցի ի հրապարակն ։

Այսպիսի դաւաճանութեամբ կազմեալ զխորհուրդ 5 իւրեանց, հանդերձ բազմութեամբն գնացին յատեան եպարքոսին, և անդ կրկնելով զաղաղակս իւրեանց և զբանս բողոքոյ, ասէին. «Պատանիս այս անարգու գտաւ օրինաց մերոց, և զհաւատակից մեր շուկամիջի գանեալ վիրաւորեաց, և ընդ քարշ էած զնա. և արդ եթէ հաճոյ իցէ 10 Տէրութեան ձերում, զի մեք ի յայլասեռ պատանոյ յայսմանէ զայսչափ անարգանս կրեսցուք, թողեալ լիցի իշխասնութեան ձերում. իսկ եթէ ոչ, դատ արա ընդ մէջ մեր և դորա, և պահանջեա զվրէժ օրինաց մերոց» ։

Սոյն օրինակ աղմկայոյզ գանգատանօք մեծացուցա- 15 նէին զդատն զայն, և խնդրէին յեպարքոսէ զհրաման վասն շրջեցուցանելոյ զԳրիգորն ի մէջ քաղաքին՝ ի տեսիլ ամենեցունց ։ Իբրև լուան զամենայն բանս նոցա, որք շուրջ զեպարքոսիւ կային բազմեալք՝ ամենեքեան իբրև վրէժ խնդիրք օրինաց՝ ասէին. «Ոչ է պարտ նմա կեալ» ։

20 Յայնժամ հրամայեաց եպարքոսն ծառայից իւրոց, զի զԳրիգոր կապեալ տարցեն ի հրապարակ քաղաքին, և գուն գործեսցեն թուլացուցանել զնա ի հաւատոց. իսկ թէ ոչ հաւանեսցի նա՝ յայտնեսցեն ինքեան, զի և ինքն զեկուսցէ Արքային զնմանէ. զայս հրամայեաց նա, զի անտե- 25 ղեակ էր զդաւաճանութենէ խորհրդոյ ամբոխին ։

Յետ հրամանին այնմիկ մատուցեալ դահճաց մերկացուցին զԳրիգոր, թողլով նմա միայն զչապիկ և զվարտիկ, և միջեցին զնա ի հրապարակն կոյս, գրոհ տալով ամբո- խին շուրջանակի զնովաւ, որք ոչ դադարէին ահիւ սպառ- 30 նալեաց ահաբեկել զնա և ասել թէ «Դարձիր ի հաւատս Իսլամի. ապա թէ ոչ՝ քարկոծմամբ և սրախողխող մեռա- նիս ի ձեռաց մերոց» ։ և զբազուկսն այնպիսի պնդութեամբ էին կապեալ ի յետուստ կողմանէ՝ մինչև արեանց հեղա- նիլ ի կապիցն. և գանեալ զնա հարկանէին, և կառափնա-

տէին զգլուխն ստէպ ստէպ հանդերձ այլ բազմապիսի
չարչարանօք։ Եւ խոնեալ զնովաւ բազմութեանն յոյժ
յոյժ՝ շրջեցուցանէին զնա ի մէջ հրապարակին ի մէջ շու-
կայի քաղաքին, և ամենայն «ք յորդորէր զնա մերթ սպառ-
5 նալեօք և մերթ քաղցրութեամբ դառնալ ի հաւատոց։

Իսկ ծառայն Քրիստոսի Գրիգոր արիական համբե-
րութեամբ տանելով ամենայն վշտացն՝ առ ամենեւեան
պատասխանէր համարձակ, ջատագով լինելով Քրիստոսա-
կան հաւատայ, և ասէր. «Ի զուր կարծէք թէ անացուցա-
10 նելով ձեր զիս մահուամբ, երկուցեալ իմ ի բանից անտի՝
ուրանամ զհաւատն իմ ճմարիտ և զՏէր Աստուածն իմ
զՔրիստոս։ Առ այս բան նորա կրճտէին նոքա զատա-
մունս իւրեանց։ Եւ տեսիլ կերպարանմայ երանելոյն
զուարթ էր և պայծառ, և ոչինչ իւր արտայայտէր զնշան
15 երկիրի կամ որսորդութեան՝ ի բանից սպառնալեաց
բազմութեանն ի շրջեցուցանելն զնա։ Հասուցին ի խան
վաճառականացն Հայոց, որ մերձ էր մեծի հրապարակի
քաղաքին։ Յանցուցանելն զնա անդէն, տեսեալ ծառային
Քրիստոսի զծանօթս և զդրացի համազգիս իւր՝ ասէր
20 ցնոսա. «Եղբարք, յաղագս հաստատ մնալոյ իմոյ ի վերայ
ճմարտութեան հաւատոյ մերոյ՝ դուք մի ինչ եղբայրք.
զի ես ի տանջանս պառչաւս եմ և ի մեռանելս յօժարա։
Ձայն լուեալ քրիստոնէիցն եղելոց անդր, և տեսեալ զե-
րանելին Գրիգոր ի դառն կապանս տանջանաց, աղէկի-
25 ղեալ դառնակսկիծ արտասուօք լային հառաչանօք։

Անցուցեալ դահճացն զԳրիգոր ընդ այն, հասուցին
ի մէջ մեծի հրապարակի քաղաքին, ուրանօր ի տեսանել
զնահատակն Քրիստոսի բազմութիւն այլազգեաց ի չորեք-
կուսէ հորդան տուեալ կուտէին։ Անտի յառաջ վարեալ
30 թարան ի պանդոկն Շահի, որ է հանդէպ Դրամահատին,
և հանին զնա ի վերնադոյն կողմն նորա։ Մերձեցեալ առ
նա աւագ խանութապան ոմն, և պատեալ զնովաւ այլոց
բազմութեանց, սկսաւ նա խօսել ընդ նմա քաղցրութեամբ
այսու բանիւք. «Ո՛րդեակ, դու մանուկ ես և նորահասակ,

«խնայեան ի մանկութիւն քո, և փրկեան զանձն քո, քանզի
«այսքան մահմետականք՝ որք ժողովեալք են ի վերայ քո՝
«ոչ թողուն զքեզ մնալ կենդանի. ուստի հաւանեաց բա-
«նից իմոց, և դարձիր ի մալար օրինաց քոց, և մնա ի
5 «հաւատ Մահմեդի՝ որ բարի է և երևելի, որպէս և տե-
«սանես զամենայն մահմեդականս՝ որք բարգաւաճեալք
«են բարեկեցիկ կենցաղավարութեամբ, և զօրացեալք են
«թագաւորութեամբ, և ժառանգօղք են բարեաց աստի
«կենաց և հանդերձելոցն: Եւ արդ լիւր բռնից իմոց և
10 «ես կարգեմ զքեզ խանութապան, և յանձնեմ քեզ զե-
«րեւելի կրպակն իմ, ընդունեմ զքեզ իբրև զորդի իմ,
«տամ քեզ զերեք հարիւր թուման, զպատուական ստաց-
«ուածս, և զկին գեղեցիկ ի դատելոց մեծածեծաց զոր
«դու հոգիս»:

15 Եւ այլ պէս պէս բորութիւնս խոստանալով նմա,
բերին առ ժամն զվերարկուս մի ազնիւ, և հանդերձ այ-
լովք կրպակատէ՝ բազմութեամբն ասացին նմա. «Ահա-
«ւատիկ քեզ նշան խոստմուն մերոյ. և արդ զգեցիր դու
«և մի յամառեցիր. և գնան համբուրեան զձեռն վաճառա-
20 «կանապետին»: Ձայո ամենայն ասացեալ, ստիպեցին զնա
ընդունիլ զվերարկունս:

Այլ հաւատարիմ պաշտօնէին Քրիստոսի մերժեալ
զայն ի բաց, ի պատասխանի բանից նոցա ասէր. «Ի բա-
րութեանց այտի՝ զոր ինչ խոստանայք ինձ, չեն ինչ պի-
25 տոյ ամենեւին. իսկ թէ դուք կամիք զբարիս առնել ինձ,
արձակեցէք զիս կեալ իմով հաւատով. իսկ եթէ ի զուր
դատապարտելով զիս սպանանէք, դժբ գիտաւիք»: Ձայո
ասացեալ բանայր ինքնին զգօտին իւր, և բացեալ զփոր
իւր՝ ասէր. «Արարէք զոր ինչ հաճոյ է կամաց ձերոց»:
30 Իսկ դահիճքն յամեցուցանէին զմահ նորա, յուսով թէ
թերեւ թուրացի նա ի հաւատոց իւրոց:

Կային անդ և ոմանք յուրացելոց Հայոց ծանօթք

նորա. սորա ազգային բառիք խօսէին ընդ նմա և ասէին,
«Այժմ վասն փրկելոյ զանձն քո առ երես դաւանեան
զհաւատ նոցա, և յարձակիլդ գնա՝ յայլ քաղաքս ի սահ-
մանս քրիստոնեայ Տէրութեանց, և անդ պաշտեան զհա-
5 ւատ քո համարձակա՛ւ: Զայս աղաչելով ասէին նմա:

Պատասխանէր նոցա երանելին Գրիգոր. «Մահա այս՝
որ այժմ հասեալ է ի վերայ իմ, յոր քաղաք և գնալ-
ցեմ՝ կայ անդ, և հւր և իցեմ՝ պատահելոց է ինձ այն.
ընդէր ապա վասն առօրեայ կենաց իմոց կորուսից զճըշ-
10 մարիտ հաւատ իմ, և եղէց դատապարտեալ յատենին
Քրիստոսի, յաւուր յահեղ վերջնում դատաստանին նորա:»
Զայս ասելով Գրիգոր ցուցանէր զինքն ուրախ և զուարթ
վասն ի վերայ հասեալ ժամու նահատակութեանն իւրոյ,
զոր վկայէր գոյն երեսաց նորա, որ առաւել քան զառա-
15 ւել պայծառանայր ժամ ըստ ժամէ:

Իբրև անյուսացաւ բազմութիւնն այլազգեաց զդար-
ձէ նորա՝ մի ոմն ի նոցանէ եհար ուժգին գաւազանաւ զթի-
կունս նորա. զոր տեսեալ բազմութեանն, գրոհ ետուն ի
վերայ նորա և ի բարձրաւանդակէ անտի գլորեցին զնա
20 ի վայր. և մի ոմն ի նոցանէ մերկեալ զսուր իւր եհար
ի մէջ կրծոց նորա. իսկ այլ արանցն կորզեալ զնա ընկե-
ցին ի սենեակ մի խանին և փակեցին զդուռն, զի խնա-
յէին սպանանել զնա, յուսալով թէ մարթ իցէ յետ այնր
որսալ զնա. ուստի յարտաքուստ ասէին նմա. «Այժմ հա-
25 ւանեաց բանից մերոց, զի ապրեսցիս թերեւ:» Իսկ նա
ի ներքուստ արիական սրտիւ խոստովանէր զՔրիստոս Աս-
տուած:

Զայն լուեալ ամբոխին՝ աղաղակեցին մեծաձայն և
դիմեցին ի վերայ ոռնելին, կործանեցին զդուռն, և հոր-
30 դան ետուն ի ներս: Անդ մի ոմն ի նոցանէ եհար սրով
զերես նորա և այլք սրով ծակոտէին զանձն նորա, կէպն
քարաձիգ լինէին, որոց շառաչուն զինուց, աղաղակ քա-
րաձգողաց զմերձ կացողսն պակուցանէին ահիւ: Իսկ
սրբոյն յարիւն թաթաւեալ՝ զտեղին այն ոռոգանէր նո-

վաւ: Ընդ այն աղիողորմ տեսարան ոմանց յայլազգեաց ի գուլթ շարժեալ ողբային, և զարմացմամբ հարցանէին զիրեարս, թէ «Տեսեա՛ն էիք այսպիսի ինչ»: և անգոսնէին զթոյլտուութիւնն դատաւորայ:

- 5 Յայնմ ժամու ոչ ոք գտաւ անդ յազգէն Հայոց, զի ամենեքեան առ ահի խոյս տուեալ էին ի տեղւոյն յայնմ մանէ: Բայց Հայ մի զգեցեալ զգգեստ տաճկաց, կայր անդ մերձ սրբոյ նահատակին և տեսանէր զհանդէս կատարմանն նորա: Յետ թափելոյ ի նա զգորութիւն վրէժխնդ-
- 10 լութեանն իւրեանց՝ ընկեցին զնա ի մէջ խանին. և ի նսեմանալ յաւուրն՝ կապեալ զպարան յոտից նորա, ընդ քարշ ածեալ տարան զերանելին ի հրապարակ քաղաքին և ձգեցին ի տեղւոյ մահապարտ սպանելոց: Հայն՝ որ կայր առ սրբոյն ի հանդիսի նահատակութեանն նորա, յայնմիկ
- 15 գիշերի տեսանէ զերանելի նահատակն Գրիգոր՝ որ երեւեալ ինքեան տայր զվառեալ մոմեղէնս, որում և ասէր թէ «Ահաւասիկ առեր զինդրելին քո». սրոյ զարթուցեալ ի քնոյ՝ դահանայր զՏեսառնէ:

- Եայնմ գիշերի Հայք կալան զչորս այլազգի պահա-
- 20 պանս վասն մարմնոյ նահատակին՝ մինչև ցլուսանալ աւուրն. որք ի նմին գիշերի տեսանէին զի լոյս մեծ ծագեալ և շրջապատեալ կայր ի վերայ բոլոր մարմնոյ սրբոյն, որք ընդ լուսանալ առաւօտուն՝ պատմեցին քրիստոնէիցն և մահմետականացն:

- 25 Լուեալ եպարքոսին զամենայն անցս և զծագիլն լուսոյ զնովաւ, վաղվաղակի ի լուսանալ աւուրն առաքէ զհեծեալ առ քրիստոնեայսն Զուղայու՝ պատուիրելով զի վաղվաղակի եկեալ բարձցեն զմարմին նորա. և ինքն ստրջանայ վասն մատնելոյ զնա ի ձեռս բազմութեանն:

- 30 Եկեալ Հայոց բարձին զմարմին նահատակին Գրիգորի ի հրապարտկամիջոյ քաղութին, և տարեալ յերևան թաղն՝ ի սուրբ Ամենափրկիչ եկեղեցի տեղւոյն՝ ամփոփեցին զերանելի մարմին նորա մեծաւ փառօք: Ի հասուցանելն զնա անդր՝ Հայք դառնակսկիծ արտասոււք ողբային և համ-

բուրէին զսուրբ մարմին նորա ջերմեռանդ փափագանօք:
Իսկ ոմանք որք ի սէր նահատակին մնացին առ դերեզ-
մանն նորա՝ տեօին ի գիշերին զպէսպէս նշանս, զորս
պատմեցին ի լուսանալ աւուրն:

5 Արդ այսպիսի բարի մահուամբ կատարեցաւ նահա-
տալն Քրիստոսի երանելին Դրիգոր, յութերորդ ամի թա-
գաւորութեանն շահ Սուլթան Հօսէյնի, ի թուականին Հա-
յոյ ՌՃԾԳ (1703), ի 20 Յուլիսի ամսոյ, ի տօնի սրբոյն
Ներսիսի Հայրապետին և Խաղայ եպիսկոպոսին:

10 Գերեզման նորա կայ առաջի սեղանոյ Մաարան կամ
Ամառան եկեղեցւոյն Երեանայ թաղին՝ սովին տապա-
նագրով:

Նահատակ վասն Քրիստոսի՝ որդի Ասադդի,
Գանձ կայ եղեալ աստ ի շիրմի,
15 Նշխար մաքուր պատուականի
Ումեմն մանկան նահատակի,
Որ էր ամաց տասն և ութի,
Առոյգ տեսեամբ յոյժ բաղձալի,
Որ սուրբ Դրիգոր վերաձայնի:
20 Նման եղեալ զուարթնոյն մեծի,
Սրախողխող ճգամբ մեծի,
Եւ մարտիրոս ի դարս վերջի,
Դառն և դժնեայ ամանակի,
Կատարեցաւ մահուամբ բարի,
25 Անուշահոտ բուրմամբ խնկի,
Միշտ առաջի կայ Քրիստոսի,
Բարեխօսէ իւր յիշողի,
Եւ զյիշատակն կատարողի:
Ի թուոջ հայկազանի

6. տպ. յութերորդ. 8. տպ. 1153 փխ. ռճժգ. 13. տպ. Աստղդի,
սր անշուշտ տպագրակոն սխալ է. ուղղեցինք Ասադդի. ասադ (աս)
տրաբերէն նշանակում է Առիւծ (հմտ. Ասլան, Լիոն, Ղևոնդ յատուկ
անունները):

ՌՃ յիսներորդի,
ի թիւս երիս մակադրի,
ի վերայ միւս յարելինի.
Յուլիս ամսոյ էր երրորդի,
5 Եւ տօն էր մեծ Ներսէս հայրապետի.

Մինչև ցայսօր պատուի ի Զուղայեցւոց գերեզման
նորա իբրև գերեզման սրբոյ և նահատակի. վասն սրոյ
բազում հիւանդք՝ մանաւանդ կանայք՝ արկանեն զլուր
ի վերայ տապանաքարի նորա և ըմպեն ի ջրոյ անտի. և
10 բազումք ըստ հաւատոց իւրեանց ընկալնուն զբժշկութիւն:

Յիշեալ վկայաբանութիւնը քաղած ենք նոր Զու-
ղայու պատմութիւնից, Ա. էջ 210—221, գլուխ ԻԲ,
«Նահատակութիւն Գրիգորի խոտոտվանող վկային
Քրիստոսի, որ հոտարակապէն կոչի Լոյս Գրիգոր, եղե-
լոյ ի ժամանակս շահ սուլթան Հօսէյնի, յամի 1703:»
նոյն տեղը, էջ 221, ծան. 3 առում է թէ «Բնագիր
պատմութեանս էր տեսարակ մի վտրրիկ, որոյ պատ-
մօղն ոչ էր յայանի. այլ էր ժամանակակից, և թերևս
նոյն ականատեսն Հայն՝ որ ներկայ էր ի ժամ նա՛հա-
տակութեանն Գրիգորի: Նարադրութիւնն էր խառն ու
շփոթ:» Յարութիւն Թ. Ցէր Յովհաննէանց (նոր Զուղայի
պատմութեան հեղինակը) էջ 220 գնում է հետեւեալ
ընդարձակ ծանօթութիւնը՝ իւր կողմից.

«Աւանդութեամբ այլազգ պատմի այս պատմու-
թիւնն. զի ասի թէ յանցանելն Գրիգորի յաւուր մի-
ում ի շուկային, քղանցք հանդերձի նորա անկանեն
ի վերայ շուշայի (զոր ապակէգործն զիգեալ ի կողով
ոնցուցանէր սնդէն վասն վաճառելոյ) և լինին պատ-
ճառ անկանելոյ այնր յերկիր և բեկանելոյ. յայտմանէ
առիթ աւետալ այլազգեացն, և հարեալ ի գեղեցկա-
տեալի կերպարանաց նորա խռնին զնովաւ և բռնա-
գասեն զնա դառնալ յօրէնս իւրեանց, զոր ոչ յանձն
առեալ Գրիգորի, ասեն, նա՛հատակի: Ինձ հաւանական

3. տպ. հարելինի.

Թուի յաւէտ վերոյգրեալ պատմութիւնն, զի անհաւատաւի է թէ վասն դոյզն պատճառի բեկանելոյ շուշայի իմիջ լիցի այնչափ բռնադատութիւն՝ մինչև ի մահ անդր ածել զվախճան գործոյն, թէպէտ և ի քաղաքի յուրում թաղաւորեալ իցէ բռնութիւն։ Իսկ վերոյգրեալ պատմութիւնն որոյ պրօղն է ժամանակակից՝ յաւէտ ոտուգապատում երևի ըստ յարմարութեան գործոյն զոր պատմէ։ Յուսամ զի վուռուներին երիտասարդք զգուշացեալ յայսմանէ ուոցին չտալ առիթ այսպիսի կատաղութեան կրից այլազգեաց, զի մի՛ և ինքեանք մատնեցին ի նմանօրինակ փորձանո զբարտաւթեան։»

Ամբողջութեան համար մէջ ենք բերում նաև հրատարակչի երկրորդ ծանօթութիւնը (էջ 220), այսպէս. «Ահա՛ քեզ նկարագիր բոլորոյ խառնիճազանճ ոմբոխի այլազգեաց, որք զգածեալք իցեն կատաղութեամբ, զոր ճարտար նկարագրէ առաջին պատմօղն (թէպէտ ճապաղ բանիք), որ և հոռատէ զժամանակակից լինելն իւր անցիցն այնմիկ։»

ՍՈՆԵԿ ԲՐԵՒՏՆԵՑԻ

† ԹՆԿՈՒՄ = 1715 հոկտ. 17

Յարմարեցից ճառս վկայաբանութեան սրբոյն Սահա-
կայ նոր վկային, որ վկայեաց վասն Քրիստոսի ի մէջ խու-
ժադուժ ազգին: Սա էր մանուկ ամաց եօթնևտասնից, յեր-
կրէն Գողթնայ, ի գեղջէն Բրուտու: Գայ ի սահմանս Ղրի-
ճ մո՛ւ ի պահնորդ քաղաքն Թուրքաց, որ կոչիւր ամենայն
լեզուաւ Աղախ, վասն վաճառականութեան, զհետ
իւրոյ մերձակայի: Սա լեալ դիմօքն գեղեցիկ, ալ-
օքն վայելուչ, հասակաւն երեւելի, տեսլեամբն ազ-
նուագոյն, նախանձին ազգն անօրինայ վասն գեղեց-
10 կութեան և դիմացն, հնարին հնարս չարութեան, և ասն
ընդ միմեանս. «Զինչ արասցուք մանկանս այսօրիկ՝ զի
դարձցի յօրէնս մեր, և զհետ մեր եղիցի»: Խրատաւորն
ամենայն չարեաց սատանայ խրատէ զնոսա. ասն. «Հնա-
րեսցուք այսպէս և կացուցուք վկայս, թէ սա խոստա-
15 ցաւ պաշտել զօրէնս մեր և սւրանալ զիւրն. այսպէս
վկայեսցուք առաջի դատաւորաց և մեծամեծաց»: Եւ հա-
ճոյ թուեցաւ բանս ընդ միմեանս՝ զոր խորհեցանն խոր-
հուրդ չար, և ոչ կարացին հաստատել, ըստ ասողին:
Մինն ի խորհրդակցաց դնայ առ դատաւորն և ասէ՝
20 թէ «Սա խոստանայ զօրէնս իւր սւրանալ և դառնալ յօ-
րէնս մեր, և ոչ առնէ. զինչ պարտ իցէ առնել նմա»:

Ասէ դատաւորն. «Կամ դառնալ պարտ է յօրէնս մեր, և կամ սրով մեռանել»:

Ասէ անօրէնն. «Մանուկ մի է աստ ազգաւ հայ՝ յերկրէն արեւելեան, խոստացաւ պաշտել զօրէնս մեր, 6 այժմ ուրանայ»:

Յայնժամ կաշեցին զսուրբ մանուկն յատեան Յուսուֆ ամիրային. և կացին սուտ վկայքն՝ որպէս խորհեցանն, վկայեցին թէ Վուաք ի դմանէ որ ատէր, թէ յօրէնս ձեր դառնամ»:

10 Եւ այց ամիրայն ցտուրբն Սահակ. «Իրաւի է զոր զքէն ասեն դոքա»:

Յայնժամ լցեալ մանուկն Հոգւոյն սրբով, շարժեալ ի խնամոց վերնոյն, ի բաց ունելով զերկիւղն սնտոի, ան- վեհերապէս խօսեցաւ քաղցրաձայն բարբառովն. «Ա՛մի- 15 լայ, հչ գիտեմ զդոքա, և ոչ ճանաչեմ. և զոր խօսինն ևս չգիտեմ. բայց միայն զՔրիստոսն գիտեմ և ոչ զայլ ոք»:

Դանիցս անգամ դարձուցին զբանս սուրբ մանկանն, մանուկն անփոփոխ ունէր զդաւանումն որ առ Քրիստոս: 20 Յայնժամ դատաւորն գրեաց զբանս սուտ վկայիցն, և հրամայեաց արկանել զսուրբն Սահակ ի բանդ: Ամենայն օր կացուցանէին առանձինն, ողորէին և խրատէին, և նա շնորհօքն Քրիստոսի անշարժ կայր ի հաւատս և ի դաւա- նումն ի Քրիստոսս:

25 Եւ յերշորդում աւուրն արար մեծ հանդէս հրապա- րակաւ Իւսուֆ ամիրայն՝ որ էր իշխանաց իշխան, հան- դերձ դատաւորօք և այլ մեծամեծօք: Չգովելի մանուկն հաւնին ի բանտէն, խոնարհ ունելով զգլուխն, և կացին սուտ վկայքն: Դարձեալ զնոյն բան առաջարկին, թէ խոս- 30 տացաւ զօրէնս մեր պաշտել և զիւրն ուրանալ: Մանուկն երանեալ կայր որպէս գառն ի մէջ յաքնակոյտ գայլոց, և զՔրիստոս դաւանելոյ ոչ դադարէր:

Ասէ ամիրայն ցտուրբ Սահակ մեղմ մեղմ. «Մանուկ, լուր զոր ասեմ. ահա վկայեն վկայքն քո. զբանս վկայիցն

գրեալ է. եկ որդի, դարձիր յօրէնս մեր, և տամ քեզ պարգևս բազումս, և զշնորհս գտցեն առաջի իմ, և զքեզ ինչ որդեգիր արարից, ապա թէ ոչ՝ կտտամահ առնեմ զքեզ»:

5 Յայնժամ մանուկն հագիալնկալ ասաց. «Ո՛չ այդպէս, ամիրայ, եթէ մեռանել ևս հասանիցէ՝ որպէս ասեցի՝ ոչ ուրանամ զՔրիստոսն իմ. քանզի զնա գիտեմ և ոչ զայլ ոք. դժբա ուրք վկայեն վասն իմ՝ սուտ վկայեն. ես ոչ ճանաչեմ զդո՞քա»:

10 Եւ ոչ կարացին կասեցուցանել ի հաւատոյն զոր հաստատ ունէր անդրդուելապէս. քանզի հիմն ի վերայ վիմի էր, և ոչ կարացին հեղեղքն անօրէնք ստնանել և յատակել, այլ մնայր անսասան. Փառք բարեբարին Աստուծոյ:

Եւ դարձեալ հրամայեցին արկանել զսուրբն ի բանդ. 15 և անսուղ պահէր զինքն և ոչ ուտէր զկերակուր նոցին. և քրիստոնեայքն տալ ոչ կարէին. այլ կամաւ էր անսուղու թիւն նորա մինչև եօթն օր: Ամենայն օր ահացուցանէին զեղանելի սուրբ վկայն, թէ «Ահա վաղիւն հատցեն զգլուխ քո». զայս առնէին վասն ահի մանկանն՝ որ ուրա- 20 նայ. իսկ նա ևս առաւել պնդէր և զօրանայր: Եւ կոչեաց դատաւորն զմի առաջակայիցն քրիստոնէից, և առէ. «Ասացէք ցմանուկն, թէ այսպէս ասէ դատաւորն, միայն թէ ուրանայ և գնայ յիւր աշխարհն, և պաշտէ զհաւատոս իւր»:

25 Եւ զայս բան դատաւորին ծանուցին սուրբ մանկանն. և նա ոչ էառ յանձն, ասելով. «Թէ սպանցեն զիս վասն Քրիստոսի՝ պատրաստ եմ և ոչ ուրանամ»: Եւ եկեալ ծանուցին զբան սուրբ մանկանն՝ դատաւորին, թէ «ոչ առ- նու յանձն զոր ասացեր»:

30 Եւ հնարեցին զայլ հնարս. գրեցին զվճիռն մահուն, և զհրաման ամիրային և զսուր. առաքեցին սու սուրբ վկայն Քրիստոսի, մինչդեռ ի բանսին էր: Ասեն ցսուրբ մանուկն. «Ահա վճիռն մահուն քո և հրաման ամիրայի, և ահա սուրն»: Զայսոքիկ եդին առաջի սրբոյ վկային, և

նա ոչինչ ասաց. զայս միայն՝ թէ պատրաստ եմ մեռա-
նել վասն անուանն Քրիստոսի: Եւ զայս ծանուցին ամի-
րային, թէ ոչ ինչ երկեալ, ոչ ի հրամանաց ձերոց և ոչ
ի սրայն:

- 5 Եւ ի յեթներորդ գիշերն շատ չարչարեցին զսուրբ
վկայն Քրիստոսի. մինչ երկաթեայ ունելեօք փետտեցին
զմաւինն: Եւ յեթներորդ աւուրն յերրորդ ժամուն՝
զգլուխ զօրուն՝ որ էր մեծ իշխան և զօրավար, և նա իւր
և զբազան ահագին կատաղեալ՝ կամեցաւ ևս դատ առ-
10 նել սուրբ մանկանն. ոչ հանդուրժեաց ի դատարանին.
առնել, այլ ել ի հրապարակն փողոցին, և նստաւ յա-
տենի, և ժողովեաց զզօրս իւր զամենայն: Եւ կոչեաց
զգլուխ զօրուն ի նոյն ատեանն, զդատաւորքն, զմեծամեծքն
ամենայն. և եղև մեծ դըրդումն ահագին. և ամենայն
15 ժողով քաղաքին կուտեցան համանգամայն, հաւատացեալք
և անհաւատք, և ամենայն եկքն ի միասին:

Դիւրիս զօրուն հարցանէ ցդատաւորն. «Ձինչ արասցուք
մանկանս այսօրիկ՝ եթէ ոչ դարձցի յօրէնս մեր»:

- Ասէ դատաւորն. «Ըստ օրինաց մերոց պարտ է կամ
20 դառնալ յօրէնս մեր, կամ սրով մեռանել, որպէս գրե-
ցաւն ըստ վկայիցն». ապա... և հրամայեաց... «զօրէնս
մեր որպէս խոստացարն»:

Պատասխանեալ մանուկն ասէ. «Քաւ լիցի ուրանալ
զՔրիստոս իմ և դառնալ յօրէնս ձեր»:

- 25 Եւ ասէ գլուխ զօրուն. «Թէ դարձցիս յօրէնս մեր՝
բազում ոսկի տաց քեզ և շատ բարութիւնս. ապա թէ
ոչ դառնաս՝ մահու մատնեմ զքեզ»:

- Եւ երանեալ մանուկն բացեալ զչնորհալի բերանն՝
ասէր. «Ո՛ր ուրանամ զհաւատ իմ. ձեր ոսկին ձեզ լիցի.
30 պատրաստ եմ եթէ մատնես զիս մահու»: Ծիծաղեաց
զնորք ըստ ասուլին, զօրացեալ յԱստուծոյ. և ոչ ի գան-

21. Կէտադրեալ պակասերի համար ի ծանօթագրում է թէ պա-
կասէին յօրինակի մերում իբրև չորս տողք. ըղձալի է՝ որոց ունիցին
այլ օրինակ՝ ընուլ զթերին»:

ձուլն պատրեցաւ, և ոչ ի սրոյն երկեալ, այլ յաղթեաց
երկուց կողման. ցածեալ առաջի նորա ամենայն՝ որ ինչ
յաշխարհին էր, ըստ Դաւթի. այլ խաղայր ցնծալով մա-
նուկն հոգւով. ընդդէմ եկաց ճակատուն, պնդելով վանէր
5 զախոյեանն չարին:

Յայնժամ ասէ գլուխ զօրուն ցդատաւորն. «Ահա ոչ
դառնայ. հատ զվճիռն մահուն»: Յայնժամ եհատ դատա-
ւորն զվճիռն: Եւ ել յօտին զգլուխ զօրուն, և հրամայեաց
ասելով սաստկագոյն ձայնիւ. «Մերկացուցէք զդա և սպա-
10 նէք»: և չար զինուորքն մերկացուցին և զձեռս յետս կա-
պեցին:

Ո՛վ երանեալ մանուկ. զայդ մեծ պատերազմ ուստի
ուսար. կամ ո՞ ցոյց քեզ. զիսրդ իշխես զայդ առնել. ո՞ւմ
վասն մերկանաս. ո՞ւմ վասն կապեցար. ո՞ւր գնաս. քանզի
15 յիշատակ մահուն դողացուցանէ զմեզ. փոխանակ կաթին
բաժակ մահո՞ւ ըմպես: Երանելի վկայն Քրիստոսի լցեալ
անապական գինեալ, զխորհուրդ անօրինացն որպէս կաւ
գռեհաց կոխէր ճմլէր և նկուն առնէր. մերկացաւ, զի
մերկ ընդ անմարմին թշնամւոյն կռուէր. երկնաւոր ար-
20 քային հաճութեան կամաց զինու պսակեալ. այսինքն վա-
հանն հաւատոյ, սաղաւարտն յուսոյ, աւետարանակամ
ամրավերարկուն, իբրեւ զկօշիկ դարչապարացն ունելով
զնայր աներկիւղ կոխելով զօձս և զկարծիս, և զամենայն
խորհուրդս չարին. զհետ մտեալ հետոցն Քրիստոսի՝ յօ-
25 ընէր և կաղմէր զպատերազմն. վառէր անշիջանելի վառ-
մամբ սիրովն Քրիստոսի. ոչ գիտաց զինչ է գան, զինչ է
տանջանք, զինչ է երկիւղ, զինչ փառք. այլ զՔրիստոսն ի
վերայ ամենայնի լաւ և բարձրագոյն համարեցաւ, որպէս
առաջին մարտիրոսքն:

30 Եւ իբրեւ տարան ի տեղի կատարման՝ հանդէպ դրան
ամիրային, զինչ ի սպանդանոց զօրովն Քրիստոսի, մերկ,
ձեռս յետս կապեալ, ոչ ինչ խօսէր, այլ զմայեալ էր բա-
ժակաւն մահուան. յայսկոյս և յայնկոյս հայելով՝ ի դուր-
շարժէր զամենեւին: Ամենայն ազգ ժողովեալ հայէին

զկատարումն սուրբ վկային. Թուրքաց, Թաթարաց, Հայոց
և Հսպոսաց և Ռուսաց, եւ դահիճն իբրեւ վերացոյց զսուրն՝
Թէ հառցէ զգլուխ սուրբ մանկանն, յայնժամ դողումն
եմուտ ի նա, և ոչ կարաց հատանել զպարանոցն, այլ ընդ
5 մերկ թիկամքն եհար և ճեղքեաց, և ել արիւն շատ. եւ
սկսաւ երանելին արտասուել. քանզի զարտասուս ընդ
արեան խառնէր:

Ո՞վ կարացէ զազէտս սուրբ մանկանս պատմել. հվ
սքանչելեացս լուր. հվ հիացման արժանիս. եւ մի սնն ի
10 գինուորացն ձայնեաց առ դահիճն՝ իբր ի գաւթ չարժելով.
«Ո՞վ անիրաւ, ընդէր չարչարես. արագ հարա. Այլ և վե-
րացուցեալ դահիճն զսուրն՝ Թէ հառցէ, և ոչ կարաց ի
դուլմանէն. ընդ ականջն հանդերձ երեսօքն էառ. և եղև
մանաւն արեամբ ներկեալ. և ոչ ինչ խօսէր, որպէս դառն
15 նշումն, այլ զարտասուս ընդ արեանն հեղոյր. Յայնժամ
ամիրայն ոչ կարաց տանել զազէտն. ձայնեաց ի պալատէն
տսելով, Թէ «Իբրեւ զոչխար զենեան» Յայնժամ դահիճն
իբրեւ զոչխար զենեաց. Դարձաւ դահիճն՝ զսուրն եղ ի
գետինն. քանզի այնպէս ահագին ձայն զարհուրման ել ի
20 սրայն, որ ոչ կարացին զձայնն տանել որք մերձն էին.
Փախեան ամենեքեան յերկիր ընկնելով. և սկսաւ անձրև
մանրամաղ տեղալ, ևս և զօրանալ սաստկագոյն զերիս
տիւս և զերիս գիշերս. զի մի պատուական արիւն սուրբ
վկային լիցի կոխան անօրինաց, այլ լուացեալ ջնջեաց
25 յերկրէ. և քնաց մարմին սուրբ վկային անթաղ. և հրա-
մայեաց դատաւորն զմարմին սուրբ վկային ընկենուլ ի
գետն մեծ որ կոչիւր Թէն (Տօն):

Այլք երկիւղածք և աստուածապաշտք գնացին առ
դատաւորն և ետուն դրամս բազումս, և առին հրաման
30 Թաղելոյ. եւ մինչդեռ տանէին զսուրբ մարմինն սայլիւ՝
ի դիրն հանդստեան, տեսին անօրէնքն զի կանգուն կայր
սուրբ մարմինն ի մէջ սայլին. հիանալով յետս դարձան.
քանզի այնպէս երևեցաւ յաչս նոցա. եւ եգին ի տապա-
նին սաղմոսիւք և օրհնութեամբ և երգօք հոգևորօք. և

- յիշատակն օրհնութեամբ եղիցի. ի տեղի կատարմանն մինչև ի դիրն հանգստեան՝ լոյսն ծիրանադոյն կամար կապեցաւ ի մէջ սոստկագոյն անձրեւին, ակներև ամենեցուն։ Այր ոմն քրիստոնեայ և աստուածապաշտ՝ բամպակով
- 5 էառ զսուրբ արիւն վկային, և ետես ի գիշերին ի տան անդր իբր զկրակ անբոց։ Գիշերապահն քաղաքին տեսին զլոյսն ակներև. եկեալ պատմեցին քրիստոնէից, աւետիս տալով, թէ տեսաք զլոյսն բոցաճաճանչ ի վերայ մանկան. և երանեցին քրիստոնէից զհաւատոյ պայծառութիւնն։
- 10 Ի թուականիս հայոց ՌՃԿԴ ի հոկտեմբերի ԺԷ, կատարեցաւ սուրբ վկայն Սահակ, ի փառս Քրիստոսի օրհնելոյն. ամէն։ Ի ձմարայնի զբաղեալ սուղ ժամանակի՝ երևեցաւ վարդ մի փթիթ և զարմանալի և անուշահոտ. որ ելից զտիեզերս ամենայն։ Քեզ աւետիս երկիրդ Գողթ-
- 15 նաց, և ուրախ լեր, որ ունիս արմատս բարութեան և ճիւղս օրհնութեան. ուրախ լեր երկիրդ Ղրիմու, որ թռեաւ յարևելից ակ մի պատուական, և հանգեաւ ի քեզ։
- Ծնորհիւ հեղման սրբոյ արեան վկայիս, Տէր Յիսուս, թող զյանցանս զպարտիս զյարմարողի ճառիս, Կաֆա-
- 20 յեցւոյ Ստեփանոսի տրուպ յետին բանասիրի։

Յիշեալ վկայաբանութիւնը հանում ենք Սիսականից, որ էջ 345 նահատակիս մասին համառօտիւ խօսելուց յետոյ, էջ 528, ասում է. «Սահակ Բուհրուտեցի մանուկ նահատակ. — ծանուցաւ իողք ի շատէ ի տեղագրի հայրենեացն՝ նահատակութիւն մանկանոյլ չքնող աւաքինութիւն նորին և սրտառուչ ողորմամահութիւն, նա և զգայուն պատմաբանութիւն ականատես գրողն, մեանդամայն և ցարդ բողբոջ զանխուշն մնալ հռչակելի դիպացն, արդեօք և արեւական գոչումն արեանն ընդ յիսուսականին հեղաբանելոյ, պահանջեցին զլիակատար հրատարակութիւն վկայաբանութեանն։ Ի վերնագրին անուն գեղջն յաւելմամբ ն տառի՝ կարծեցուսցէ Բրտան կամ Բորտան,

ի կարգին Բրուտո այլ ղի ի Գողթն ծանօթ է միայն
Բուհրուտ, աներկբայ սա է համարելի հայրենիք վկա-
յին:» Այս տողերից յետոյ մէջ է բերուում մեր արտա-
սպառ վկայաբանութիւնը՝ հետեւեալ վերնագրով.
«Նահատակութիւն նոր վկային Քրիստոսի Ս Սահակայ
Բրուտնեցոյ:»

Վկայաբանութեան հեղինակն է Ստեփանոս Կա-
ֆայեցի, տես վերը էջ 558, տող 19-20:

IOO-

ՍԵՄՈՒԷԼ ՄՈՆԻՍՏԵՐ

✠ ՌՃՀԲ 1723 յուլիս 15 գշ.

Սոյն նահատակի տապանադիրը միայն ունինք մեր ձեռքում, արտագրուած Գօրեանի Հայք Ե Զմիւռնիա և Ե շրջակայո աշխատութիւնից, հատ. Ա. Վիեննա, 1899, էջ 89, այսպէս՝

ԱՅՍ Է ՏԱՊԱՆ ՄԱ-
ՆԻՍԱՑԻ ՆԱՀԱՏԱԿ
ՍԱՄՈՒԷԼԻՆ. ԶԵՐ-
ՄԵՌԱՆԳ ՀԱՒԱ-
ՏՈՒՎ ԳԼԽԱՏԵՑԱԻ.
ՍԱՌԻԻ Ե ՏԷՐԵՂԵԱ-
ԻՆ. ՌՃՀԲ ԹՐՈՒՅԻՆ
ՅՈՒԼԻՍԻ ԺԵ. ՕՐՆ Գ
ՇԱԲԹԻ.

Քօսեան, նոյն էջ, ծան. 1 ունի նաև հետեւեալ տեղեկութիւնը. «Նահատակի գերեզմանաքարին վերի երկու անկեանց կողմերը խռոշներ փորուած են: Զմիւռնացի թէ՛ հայ և թէ՛ յոյն ժողովուրդը սովորուած թիւն մ'ունի, երբ ջերմէ կը բռնուի, աեղական հողէ ստիտը մ'առած, զանգախատան աշտարակին տակը գանուած ջրհորէն ջուր լեցընելով, կու գայ այն խռոշներուն մէջ քիչ մը կը լեցընէ, կը չոքի կը խմէ քիչ մը և յետոյ սովորը կը գարնէ գերեզմանաքարին վրայ կը կոտրէ և կը գառնայ տունը: Այսու կը յուսայ և կը հաւատայ թէ ջերմը գինքը կը թողուս:

Տապանագրիս մէջ յիշուած թուականը անորոշ է.
ՌՃՀՐ յուլիս 15, ըստ սովորական հաշուի համապա-
տասխանում է քրիստոնէական 1723 յուլիս 15-ին.
ըայց այս օրը երեքշաբթի չէ գալիս, ինչպէս ասում է
տապանագիրը, այլ երկուշաբթի. նոյն օրը 1722-ին
կիրակի է գալիս, 1724-ին չորեքշաբթի, 1725-ին հինգ-
շաբթի, 1726-ին ուրբաթ, և ասովն անգամ միայն.
1729-ին է որ յուլիս 15-ը երեքշաբթի է գալիս:

ԽԱՆՈՒՄ ՎԱՅՈՒՆՔԻ

† ՌՄԴ = 1755 մայիս 3 դ.

Տաղ ի վերայ արքունոյ կռահն՝ որ անունն անրա կոչի
 Խանութ, որ ի Թոռին Հայոց ՌՄԴ.ին եւ ի ամսոյն մա-
 յիսի Գ, օրն չորեքշաբթի անհատակեցաւ փասն անոռանն
 Քրիստոսի եւ ի գառաւորն Բագրեւանդոս՝ որ Վաղարշա-
 5 կերտ, որ այժմ՝ առի Արաշկերտ:

Պարծանք՝ Հայոց, սրբուհի կոյս,
 Սուրբ նահատակ վերջի դարոյս,
 Զխաչն Յիսուսի բարձեր ի յուս,
 Ի փառս մըտեր անտարակոյս:
 10 Սրբուհի Խանում նահատակ,
 Սրբուհի Խանում,
 Տանջանքդ անպատում:

Օտար ազինքն այս կենցաղոյս,
 Խորհեցան բեզ առնել կորոյս.
 15 Ասեն «Եկ, լեր մեր աղանդոյս,
 Եւ փառակից փառաց մերոյս»:

2. թ ի Թվին. 3. թ դ. չբթի. | 3 անվանն. 4. թ բագրեւանդոս. |
 վերնագիրը է այսպիս տաղ սրբուհի կուսին որ անունն նորայ կոչի խա-
 նում ... (այսպիս կե). 8. թ ի յոյս. 9. է ի փառւս մտեր անարատ
 կոյս. | 3 անտարակոյս. 12. է տանջանքդ. 14. է խորեցան.

Սըրբուհի Խանում նահատակ,
Սըրբուհի Խանում,
Տանջանքդ անպատում:

5 Ղամբարաբար դու փայլեցար,
Եւ սիրով Փլքլչին վառեցար.
ԶԳրիտոս Աստուած դաւանեցար,
Սուրբ կուսանաց հետեցար:
Սըրբուհի Խանում նահատակ,
Սըրբուհի Խանում,
10 Տանջանքդ անպատում:

Որժամ առեալ ըզքեդ տարան
Ի այն տեղին քո կատարման,
Բազում պարգևքս խոստացան,
Թէ չլեր կրօնին մերոյ հաւան:
15 Սըրբուհի Խանում նահատակ,
Սըրբուհի Խանում,
Տանջանքդ անպատում:

Սարսըռելի չար տանջանաց,
Համբերեցեր ըստ Հռիփսիմեանց.
20 Ո՛չ հաւանեալ նոցին խոստմանց,
Արժաթ օսկոյ, ունայն փառաց:
Սըրբուհի Խանում նահատակ,
Սըրբուհի Խանում,
Տանջանքդ անպատում:

25 Էտես բարբարոս չար գազանն,
Զի ոչ եղեր իւրեան հաւան.
Զիւր սուրն ի պատենէն էհան,

Լ. քալուր սնկի վերջն եղած սըրբուհի խանում ... եռասուղերի օեղ՝ 32
մեռագրաց մէջ գրուած է միշտ «սըրբուհի խանում ...» (երկու քառ.). 4. է
ղամբարափայլ. 5. է դու վառեցար. 13. ք պարգեւքս. 14. ք կրսին
փխ. կրօնին. 19. ք հռիփսիմեանց. է հռիփսիմեանց. 20. ք կամաց
փխ. խոստմանց. 21. է յունայն. ք յոյնան. 25. ք գազան. 26. ք որ
փխ. զի. 27. ք իւր փխ. զիւր.

Խոցեաց ըզկող քո պատուական,
 Սըրբունհի Խանում նահատակ,
 Սըրբունհի Խանում,
 Տանջանքդ անպատում:

5 Բամեալ դահիճքն ի միասին,
 Շուրջանակի պաշարեցին.
 Զկատաղութիւն չարին լըցին,
 Անդամ անդամ յօշոտեցին:
 Սըրբունհի Խանում նահատակ,
 10 Սըրբունհի Խանում,
 Տանջանքդ անպատում:

Եղև այլազգեաց տըրտմութիւն,
 Եւ մեզ Հայոցս ուրախութիւն,
 Թուլասրտից հաստատութիւն,
 15 Թերամըտաց ամօթ իսկոյն:
 Սըրբունհի Խանում նահատակ,
 Սըրբունհի Խանում,
 Տանջանքդ անպատում:

Յամաքեցեալ Հայոց ազգին
 20 Բարեխօսեան դու քաղցրագին,
 Յիսուսի և մօրն իւր կուսին,
 Փոքր ի չափէ տէր Պօղոսին:
 Սըրբունհի Խանում նահատակ,
 Սըրբունհի Խանում,
 25 Տանջանքդ անպատում:

Սոյն վկայաբանական տաղն ունին միայն Վիեն-
 նայի Միլիթարեան Հարց մատենադարանի թիւ 156
 (—3) և թիւ 412 (—7) ձեռագրերը. առաջինը էջ 63

1. 7 զկող. 3 ի կող. 7. 3 կատաղութի չարիք. 8. 7 օշոտեցին. 3
 օշոտեցին. 12. 3 այլ ազգեաց տրտմութի. 15. 3 թերամտից. 20. 3
 բարեխոսեայ. 7 բարեխոսեաց. 21. 7 յունի իւր. 22. 3 պօղոսին.

ա—64 ա, իսկ երկրորդը էջ 71 բ—73 ա. տես Հ. Տա-
շեանի ծուցակը, էջ 460 ա: Տաղի արտագրութիւնն ու
համեմատութիւնը ստացել ենք մատենադարանապետ
Հ. Բ. Պելէգրինեանից:

Տաղ ի վկայոռնի ստուրք Խանոսմ Ասմատանի
ի Թոփրաք Քաշե.

Ի՞մ սիրտս էլ վառեցիր սիրովդ, սճւրբ Խանում,
Հեռուվանց մայլեցայ հատովդ անպատում.
Փարատեց ցաւերս, սիրտըս լըցվաւ խընտում.
Ցաւոց դարման տըրուար մարդկանց, սճւրբ Խանում:

5 Վարդ բուսար փըշոց մէջ, գոյնըդ աննըման.
Գեղեցիկ պատկերիդ աշխարհք զարմացան.
Փայլուն և նախշունիկ աչքերուդ վերան՝
Սև ունքերըդ սիրտ կու տաղէր, լոյս Խանում:

10 Զերդ տատրակ ողջախոհ մընչէիր ի խղիդ.
Երգիդ մըրմունջք լըսողք մայլեցան ձէյնիդ.
Գեղ ձէյնէկից դասին խումբք հըրեշտէկիդ,
Խայտան ցընծան բերկրին ձէյնովդ, կոյս Խանում:

15 Ռահան, նարկիդ, քըրքում, ծաղիկ նունաֆար.
Թոփրաք խալայ պարտէզ դու մէջ ծաղկեցար.
Հեռացար մարդկանցմէ, տան մէջ փակվեցար,
Բայց սըրբութեան հոտըդ յայտնեց քեզ, Խանում:

20 Թագաւորին երկնից քեզ նըւիրեցիր,
Գըլխուդ զարդարանքնին արիւր ցան եւ ցիր,
Թողեր վարդ մանուշակ, շուշան քաղեցիր,
Ծո՞մ, պաք աղօթք քոյ զարդք, ճըղնող սուրբ Խանում:

Վերջապէս արիւնովըդ հոգիդ գնեցիր,
Կուսան և մարտիրոս անուն թողուցիր,
Հայրենիքդ քեզմով պայծառացուցիր,
Գերեզմանըդ ցաւոց բըժիշկ, սուրբ Խանում:

Յիշեալ վկայաբանական գեղեցիկ տաղը հրատա-
րակեց նախ Բազմավէպ, 1859, էջ 70, Թերևս Ալեշա-
նի հրատարակութեամբ. հարկաւ հրատարակիչը ան-
նշան փոփոխութիւններ մտցրած պիտի լինի տաղի
մէջ. օրինակ անգիր չ տառերը. բայց մենք բոլորովին
անփոփոխ արտատպել ենք Բազմավէպից: Կոյս Նա-
հատակութեան թուականը չէ յիշուած տաղի մէջ.
այդ պակասն էլ լրացուած է նախորդ տաղի միջոցով:

- 5 (Ալաշկերտու) գերեզմանատան աղբիւրի քիչ բարձրն,
եկեղեցւոյ և աղբիւրի միջավայրը կայ մի քարակոյտ, որ
Կոյս Խանումի նշխարաց վայրն է, որ 1730–35 թուականնե-
րուն նահատակուած է անտանելի չարչարանօք:
- Կոյս Խանումի գերեզմանը յիշատակարան չունի, կոշտ
10 քար մի անգամ վերան չկայ. սակայն նորա կեանքն և
նահատակութիւնը նկարուած է իւր սեռի սրտին մէջ,
պատկառանք և հառաչանք կը յիշեն նորա անունը:
- Կոյս Խանումի կենսագրութիւնից հազիւ մասնաւոր
ինչ միտս պահած եմ կորուսած գրութիւններէս:
- 15 — Խամուրայ վիճակն Կոյս Խանումի միջոցին ամբող-
ջովին հայ կը լինի, նորա մայրը մահմետականութիւնը
կրնդունի, Խանում խոյս կտայ այս այն տեղ, որպէս զի
մօրը բռնութեան տակ չընկնի, մայրը խուզարկուներ կը
հանէ բէկերու ձեռքով, կը գտնեն, ջրէն անցնելու միջո-
20 յին Խանում ինք զինք Արածանին կը ձգէ, Արածանին կի-
սախեղդ Մանազկերտի աջ ափերն դուրս կը ձգէ, կապա-
ւինի Անդափ. մայրը գտնել տալով կը բռնանայ, որ մահ-

մետական կրօնը ընդունի, Խանութ չընդունիր, մայրը չէյլներու կը դիմէ, որք ատեան կենթարկեն, կը բռնանան. նա խիստ պատասխաններ կտայ, գիշեր մի կը չարչարեն, և յօշոտելով գազանաց առջև կը ձգեն. ուրիշ գիշեր մի 5 հայեր Խանութի նշխարներն կը հաւաքեն, քանի անգամ նորա նշխարաց վերայ լոյս իջած տեսներէ յետոյ, կամ փոփեն գերեզմանատան մէկ անկիւնն, որպէս ասացի:

Ամեն գերեզմանաւուն մոնող երբ կանցնի աղբիւրի մօտէն առաջին անգամ Խանութի փոքրիկ քարակոյտին կը 10 պատահի, եթէ իգական սեռիցն է «Աստուած օղորմի» մի պիտի ասէ ու անցնի:

Սոյն հատուածը՝ Ս. Կոյս Խանութի նահատակութեան և նորա գերեզմանի մասին՝ արտատպում ենք Ս. Հայկունու Բագրեանդ Ջրաբաշխ գաւառ աշխատութեան (Վրըշպտ. 1894) երկու տարբեր տեղերից: Հատուածիս առաջին չորս տողերը հանում ենք նոյն աշխատութեան 58 էջից, իսկ մնացեալը էջ 60—61: Հայկունու մէջ բերած Թուականը (1730—35) լուկ ենթադրաբար է, ուստի և չի կարող կասկածի ենթարկել առաջին տաղի տուած ոտոյգ Թուականը՝ 1755:

ՓՈՒՆԵՊԱՌԼ ՈՐԳԻ ԸՋԻՋ ՊԵԿԵ

† ՌՄՁ=1757 յուհիս 1

Տաւրիկեան նահանգի Ղարասուբազար քաղաքի ու
Աստուածածին եկեղեցու գաւթում ի թիւս այլ գերեզ-
մանների գտնուում է և մի նահատակի գերեզման, որի
տապանաքարի վերայ ուռուցիկ գրերով քանդակուած է
5 հետեւեալը:

Այս շիրիմն է հանգիստ
Ի յերկրէն արեւելից,
Ի գիւղէն Շրջըվանց,
10 Եւ է որդի Ազիզ պէկ,
Իւր անունն Փռանկուլ.
Քսան ամեայ նահատակ.
Կախիւ մահուամբն կատարի,
Վասն հաւատոյ սուրբ ճշմարտի,
ՌՄՁ թվականի,
15 Յունիսի ամսոյ մէկին:

Սոյն գերեզմանն անխտիր ուխտատեղի է տեղական
բոլոր ազգերի համար: Յատկապէս ջերմի բուժիչ է հա-
մարւում:

Սոյն ամբողջ հատուածը մեզ տուել է գեր. Մխի-
թար վրդ. Տէր Մկրտչեան, քաղելով իւր ճանապարհ-
հորդական անտիպ յուշատետրից:

ՅՈՒՀԱՆՆԵՍ ՄԱՆԹԻՆԻ

† ԽՄԻԴ=1775

Մալաթացի նոր նահատակին վրայ,
որ Թխաթ մարտիրոս ըղաւ.
Թխաթցի Սէֆէրօղլովէն
քնարամի.

Մալաթիու քաղքէն դու էկար Թխաթ,
Երեգ օրիկ դուն դօրծեցիր Յօհաննէս.
Գիշեր ցօրեկ հէչ դադարում չունէիր.
Դուն մեռնիլդ բընտըռեցիր, Յօհաննէս:

6 Խարաճճուն ղօլճիքը բռնեցին տարին,
Անտեղը զուրուցցուցին խէփիս արին.
Քանի մը օր հոն կեցար մեախկաման բերին,
Ճշմարիտը զուրուցեցիր, Յօհաննէս:

10 Ըսիր այլազգ դրացինըս տուն տարաւ,
Զօռովէն թլփատեց զիս, ասանկ արաւ.
Հաւտուս սէրը զիս աստեղվանքը բերաւ.
Հատուն մուֆտուն զայս ասացեր, Յօհաննէս:

15 Զորս հարիւր չափռաստը դարկին՝ չիմացար.
Ան չարչարանքներուն ինչակ դիմացար.
Վէք խուստուրմիշ արին տօմրուխը՝ կեցար.
Մէկ անգամ մը դուն չի լացիր, Յօհաննէս:

Վէքը պաթմիչ արաւ քու պաշխըներուդ.
Շատ երանութիւններ տըւին քո տիրուդ.
Քաշէ աս տանջանքը, տիրանաս բարուդ.
Աս ցաւերուն դուն դիմացիր, Յօհաննէս:

5 Բերին դատաւորին քեզ զուրուցցուցին.
Ըսին թէ դուպայ անինք քու անձին.
Ըսիր ոսկիս ես չեմ փոխեր պղնձին.
Ղատին մոլֆտին հօգնեցուցիր, Յօհաննէս:

10 Տըվին թէլլալներուն, ժուռ բերին շուկան.
Դուն եղար Հայոց հաւտու ճշմարիտ վկան.
Քըրիստոնեայ աղգըն մեզի ուխտ էկան.
Տեսնօղները դուն լացուցիր, Յօհաննէս:

15 Իշխանք գնացին դատէն առնել հրաման.
Քեզ ալ վերցընելու իղին չէրէտ ան.
Լուս իջաւ քու վըրատ ըզար սուրբ Յօհան.
Երեք օր դուսը մընացիր, Յօհաննէս:

20 Դանձով իղին առին քեզ ալ վերուցին.
Տարին քեզ ալ Խ մանուկ հանեցին.
Եօթն ութ տասը քահանայով թաղեցին.
Այս Դոկիայն թիւնթ հանեցիր, Յօհաննէս:

Սուրբ կոյս Աստուածածին եկաւ քու դիմաց,
Դու բանտին մէջ իքէն առիր ճաշակ հաց,
Բերնէ բերան ըզար աշխըրքին իմաց,
Շատ նահատակ նորոգեցիր, Յօհաննէս:

25 Հազար երկու հարիւր քսանը չորսին,
Դուն արժանի եղար մարտիրոսաց դասին.
Լսօղ քրիստոնեայ հայր մեղայ ասին.
Հայոց աղգըն ուրախացուցիր, Յօհաննէս:

30 Օրբուկ Սէֆէրօղլին քեզ գովեց լացաւ,
Աստուած քեզի արքայութեան դուռը բացաւ.

**Երկընուցը լուսը վըրադ սուն կեցաւ.
Շատ հայ ու թուրք զարմացուցիր, Յօհաննէս:**

**Այս եշխին մէջը մըտայ,
ՅԱստուծոյ շնորհք գտայ.
Ով որ Հայր մեղայ մը ասէ,
Սուրբ Կարապետ մուրատը տայ:**

Սոյն գեղեցիկ աշուղական երգը Յովհաննէս Ման-
լաթիացու մասին ունի միայն Վիեննայի Մխիթարեան
Հարց ձեռագրատան թիւ 442 (=7) ձեռագիրը, ԺԳ.
4. օրինակը ոտացել ենք մատենադարանապետ գեր-
շ. Բ. Պիլէզիկճեանից, որ բարեհաճել էր մեր խնդրան-
քով և իւր իսկ արտագրութեամբ նոյնը ուղարկել
մեզ: Երգիս մէջ սովորական ուղղագրութիւնից տար-
բեր բաղմամբիւ կէտեր կային. լաւագոյն համարեցինք
մենք այդ կէտերը անփոփոխ թողնել. ուստի մեր
հրատարակածը ներկայացնում է ճիշտ ու ճիշտ ձե-
ռագրի օրինակը՝ բացի Սբ, Ած և յԱյ համառօտա-
գրութիւններից: Տես և Տաշեան, Յուցակ, էջ 913 բ:

✠ ՌՄԻԼ=1778 յուլիս 23

Բան առ վսեմնախոր ընթերցողսն, վասն փոքրագոյն տետրակիս.

Աստուածային սիրովն վառեալ գոլով սոյն երանելի Մսրր կոչեցեալ Սահակ մանուկս՝ որ զրպարտանօք
 5 մատնեցաւ ի ձեռս անօրինաց, ոչ ի յանժանօթ ոմանց, այլ ի չար և յանգութ մօրէն իւրմէ. Տես դու զջերմութիւն սիրոյ սորին՝ որ առ Աստուած. զի գտանին այնպիսի թուլամորթք՝ որք մինչ ի ծանօթաց և ի յազգաց նոցա մատնին ի ձեռս անօրինաց՝ չկարելով տանել արարմանց նոցա, յառաւել
 10 բարկութենէ իւրեանց իսկոյն ելանեն ի հաւատոյ և ակամայ ուրանան, որպէս զի գոնէ ուրացութիւնն այն լիցի նախատինք այնց՝ որք մատնեցինն.

Իսկ քաջակորով երանելի մանուկս այս ամենեին ոչ կասեցաւ յիւրոց արիական ընթացից, և ոչ յաղթահա-
 15 րեցաւ ի կրից իմիք, ոչ ի բարկութենէ, ոչ ի յանձկութենէ փառաց և մեծութեան աշխարհի, և ոչ ի խղճութենէ մանկական տիոյն իւրոյ. Ո՛չ խախտեցաւ ի հաւատատուն

4. 0 մանկնս. 7. 0 նախ գրուած զգտանին, յետոյ գ-ի վերի մասս չնշ-
 րով՝ ս, այնք ագտանին փխ. զի գտանին. 8. 0 ի յազգայ. 10. մօտ յ-երի օգ
 0 ումիւ. որ. իսկուսն փխ. իսկոյն. իսկ շեղատառերը մեզմից են աւելցուած.
 15. 0 ի յանցկուէ. 16. 0 ի խղճուէ.

հաւատոյն, ոչ ցրտացաւ ի ջերմագոյն սիրոյն որ ունէր
դէպ առ Քրիստոս, և ոչ երկմտեաց ի յաներկբայ յուսոյ
արքայութեան: Այլ կամաւ և յօժարութեամբ յանձն էառ-
դտանջանս և զչարչարանս, վասն սիրոյն Քրիստոսի, ետ
5 զանձն ի մահ և ի սպանութիւն:

Ուրեմն չէ յանդգնութիւն, այլ կարելի է համարձակ
ասել սմա նահատակ և մարտիրոս. առ այս ոչ որ կարէ
եպերել զմեզ և զգրութիւնս մեր: Ըստ որում զի ծոցա-
ծին Բանն Հօր՝ էակից և փառակիցն սուրբ Հոգւոյն՝ ճշմա-
10 րիտ Տէրն մեր Յիսուս Քրիստոս տեսեալ զյերմութիւնն
սիրոյ վկային իւրոյ, արիացոյց զնա ի յընթացս նահատա-
կութեան, և յետ կատարմանն զսուրբ մարմին նորա և
զշիրիմն փառաւորեաց լուսով յերկնից, զիարդ կարիցէ ռ-
եպերել զմեզ: Այնպիսի եպերօղն յառաջ կացցէ և փոր-
15 ձիւ միայն զմին մատն իւր մատուցէ ի հատուծմն վասն
սիրոյն Քրիստոսի, և տեսցէ զցաւն և իմասցի զկսկիծն և
զիւր համբերութիւնն. ապա զմեզ անբասիրս արասցէ և
մի ընդ վայր հարցէ զաշխատութիւն երկասիրութեանս
մերոյ, զի այսպիսի երանելեաց և վասն սիրոյն Քրիստոսի
20 զչարչարանս յանձն առնող վկայից ոչ միայն պարտիմբ
նահատակ և մարտիրոս ասել, այլ և պարտիմբ ընդունել
զայնպիսին իբրև զմին ի յառաջին մարտիրոսաց: Եւս պար-
տիմբ գովասանութեամբ արձանագրել զպատմութիւն նոցա
առ յիշատակ ապագայ ժամանակի և օրինակ բարի հա-
25 ւատացելոց. որպէս զի իմանալով և լսելով զպատմութիւն
նոցա, այնու եռանդ սիրոյ լսողացն վառեսցի Աստուա-
ծային սիրով և պինտ կայցեն ի սէրն Քրիստոսի և հաս-
տատուն ի յանբիծ հաւատսն Հայաստանեացս սուրբ եկե-
ղեցոյն:

30 Քանզի յետ անցման քանի մի տարեաց սոյն քաղա-
քացի Զինիզցի կոչեցեալ Տէր Մելքոն հանճարաշատ քա-
հանայի Պալի անուն որդին վասն իմիւր ինչ ընդունայն

2. 0 ի յայնբայ. 4. 0 եդ զանցն. 7. 0 սմայ. 9. 0 Հօգոյն. 17. 0 ամ-
բասիրս.

պատճառի մատնեցաւ ի ձեռս անօրինաց, որք և վասն
գեղեցկութեան և արիական երիտասարդութեանն՝ շատ
չարչարանօք ստիպեցին զնա ուրանալ. և նա տեսեալ գո-
լով զարիական նահատակութիւն սոյն Մսրր մանկանս,
5 վասնորոյ և ինքն ևս արիութեամբ հաստատուն մնալով ի
հաւատս և ի սէրն Քրիստոսի, ոչ տաճկացաւ. վասնորոյ
կախեցին զնա, որոյ վերայ և լոյս էջ յերկնից, եւ այլ
այսպիսի բազումք եղին:

- Վասնորոյ զպատմութիւն սոյնոյ Մսրր կոչեցեալ Սա-
10 հակ մանկան երանելի նոր նահատակին Քրիստոսի ի նոյն
իրագործութեան տարոյ ի ՌՄԻԷ թուոջն ի տղայական ի
նորավարժ ժամանակի իմում անյարմար ստաշարութեամբ
գրեալ էի, իսկ յետ անցանելոյ միջոցաց ի ՌՄԼԷ թուոջս՝
ի խնդրօյ և ի հարկադրութենէ սիրելի բարեկամաց և
15 սրտակից եղբարց իմոց, փոյթ յանձին կալեալ ըստ տկար
կարի իմումն՝ վերստին ընդլայնմամբ և տասնավանկեայ
ոտաչափութեամբ շարագրեցի, և պարբերութեամբ տրո-
հեցի, ի գլուխս գլուխս բաժանեալ, յորոց գլխոց նախա-
տառիցն յայտ եղանի անունն չնչնոյս:
- 20 Ուրեմն աղերսեմ զհանդիպողսդ ի մաքուր մաղթանօդ
ձեր յիշել զմիողք զառածեալ Յօնաննէս նօտարս հանդերձ
ծնողիւք իմովք, և խնդրել ի Քրիստոսէ Աստուծոյ նե-
րումն բազում յանցանաց իմոց. որ և յիշողդք և յիշե-
ցեալքս գտցուք այցելութիւն ի Քրիստոսէ Փրկչէն մերմէ,
25 աստ և ի հանդերձելումն, որում փառք յաւիտեանս յա-
ւիտենից. ամէն:

-
- Ի սոյն դառնագոյն դարուն դաժանեալ,
ի ի ժամանակիս այսմիկ թըշուառեալ,
Յոր չարութիւնք մեր յոյժ չափազանցեալ,
30 Սիրելութեան սէրն ի սպառ ցամաքեալ:
2. 0 երիտասարթուն. 14. 0 սիրելելի. 16. 0 վերջստին.

Յորում չար նախանձ է առաւելեալ,
Ոխ, ատելութիւն առարմատացեալ,
Գութն խընամական բընաւ վերջացեալ,
Ի անողորմ բարուք սիրտք են քարացեալ:

5 Ուր բարեպաշտ այր դք չէ մընացեալ,
Բոլորքն ամբարիշտ ոճրիւ առլըցեալ,
Ուր ճըշմարտութիւնն ի լեզուաց բարձեալ,
Սուտն խարէական յայնըս տարածեալ:

10 Համայնք առ միմեանս թըշնամիք եղեալ,
Ի անհնազանդութեամբ յիրարս ոխացեալ,
Ընկերն առ ընկեր նենգիւ մախացեալ,
Նղբայր ընդ եղբօրն իբր օտար զինեալ:

15 Աւագունք զըստրուկս են միշտ կեղեքեալ,
Ի ոչ ծագիւ մատին այնց խընամ տարեալ,
Եւ ստրուկք աւագաց չեն հընազանդեալ,
Եւ ոչ սոսկ բանիւ ըզնոսս յարգեալ:

20 Նաև արուեստք իսկ են բարդեցեալ,
Կերտիչք և կերտուածք բոլորք են կեղծեալ,
Ի յառս և ի տուրս սուտըն բազմացեալ,
Ժիրն հանճարացեալ, խեղճն հագիւ ապրեալ:

Նեռին գալըստեան ժամանակ հասեալ,
Եւ նեռինք բազումք իսկ յառաջ եկեալ,
Օձական բարուք խորամանկ վարժեալ,
Պատրել և խայթել զռամիկս զորս գըտեալ:

25 Իսկ վիշտք և վտանգք արդ յոլովացեալ,
Սովք և սրածութիւնք ցասումք առհասեալ,
Յամենայն կռսէ արհաւիրք պատեալ,
Ի հաճգին շարժմունք յոյժ դողացուցեալ:

30 Սոյնպէս եղանակք դարուն խանդարեալ,
Եւ վայելութիւնք աշխարհիս անցեալ,

4. օ 'անողորմ. 9. օ միմիանս. | օ էղեալ. 11. օ նեքիւ. 12. օ
օտա՛ր. 13. օ կեղեկե՛լ. 21. օ նիռին.

Ուստի ամենայն գլուխ ի ցաւս հարեալ,
եւ յամենայն սիրտք տըրտմութեամբ հաշեալ:

5 Եղև այս դարում գործ իմըն գործեալ,
Զոր տեսողք և լսողք սարսեալ դողացեալ,
Զի կին մի զորդին իւր մահացուցեալ,
Աւասիկ զորպէսն յետագայս պատմեալ:

Վասն քաղաքին եւ տեղւոյն՝ յորում գործեցաւ
այն, եւ վասն որպիսութեան ծնողաց մանկանն
եւ վարուց նորա:

10 Յերգըրում ի սոյն մայրաքաղաքի,
Ի Կանաճամբայ կոչեցեալ թաղի,
Կայր անդ այր ոմըն հաւատով իսկ լի,
Որ և համայնից վրկայիւր բարի:

15 Ունէր զաւակունս 'ւ օրինօք կըրթէր,
Եւ ի պարկեշտ վարս վարժեցուցանէր,
Որ միուն անունն Սահակ անուանէր,
Ըստ հօրն իւրոյ և նա բարի էր:

20 Գեղեցիկ տեսեամբ էր յոյժ ցանկալի,
Հասակաւն առոյգ, կարի բաղձալի,
Բարութն հեզ, խոնարհ, մաքուր և արի,
Մըսըր մականունն արժան իրաւի:

25 Հայր սորա մեռաւ գործով բարելի,
Եւ մընաց Սահակն որբ և խղճալի,
Մըգալի սըլտիւ և յոյժ ողբալի,
Եւ եղբարբք իւրովք եղև ցաւալի:

Իսկ մայրն սորա է յոյժ եղկելի,
Զար և անըզգամ, խենդ և լըրբենի,

7. 0 յուրոյմ. 8. 0 զայն. 9. 0 վարուրուրց, 11. 0 իկանաջամբայ. 19. 0
բախձալի. 22. 0 սորայ. 23. 0 խղջալի. 26. 0 սորայ. 27. 0 անըսգամ.

Վարուքըն զազիր, համայնց ատելի,
Եւ օձալեզու, խայթօղ, թունալի:

Չունէր նա բընաւ սէր սուրբ օրինաց,
Եւ ոչ հաւատոց և պատուիրանաց,
Բնակարան եղեալ էր նա չար դիւաց,
Եւ կամակատար էր նոցին կամաց:

Կայենի նման և այլ անգութ էր,
Խըղճոց ցաւալեաց բնաւ ոչ ողորմէր,
Զի յոյժ նախանձոտ և նենգամիտ էր,
Սոպր և բիրտ, կոպիտ և կամապաշտ էր:

Էր նա սընափառ, հըպարտ և դռուղ,
Վաժաշոտ վարուք, տըղմաթաւալ խող,
Ֆայիշէ, ջատի, օռօսպի և բող,
Խրատոց ոչ անսայր, ոչ լըսէր քարող:

Վասն ղիմելոյ Սահակ մանկան յիստամնլօլ եւ
անդ հիւանդանալոյն եւ առողջանալոյն եւ անտի
առ այսր դառնալոյն.

Օձատիպ կինս այս զՍահակն ոչ սիրէր,
Եւ ոչ բնաւ ընդ նա բանիւ խօսակցէր,
Զարաշունչ խօսիւք ըզսիրտն խոցոտէր,
Եւ ոչ տայր հանգիստ, այլ միշտ աղմըկէր:

Ուստի խեղճ մանուկն կարի վըշտացեալ,
Ի ձեռն մօրն եղև յոյժ դառնացեալ,
Թունալի բանից նորա ոչ ժուժեալ,
Եւ ընդ նմա նա կեալ սիրտն ոչ հանդուրժեալ:

Ապա ինքն յինքեան խորհուրդ մըտանէր,
Զար մօրէն զերծման հընար որոնէր,

2. օ օձալեզու. 3. օ բընաւ. 12. օ վաժաշոտ. 16. օ հիւանդանա-
լուն. 10 առողջանալոյն. 17. օ այսր. 20. օ խօսիւք. 26. օ յինքըն.

«Արեւս առնեմ ես, երթամ տար երկիր,
«Գոնէ ի նմանէ զերծանիմ» ասէր:

Որ ելեալ չուեաց ի յօտար յերկիր,
Հեռացեալ յիւրոցն եղև տարազիր,
5 Գլնաց Ըստամպօլ կենօք վըշտակիր,
Ներ զարիպութեան եղև ցաւակիր:

Եւ ցաւ իմն անդէն նըմա պատահեալ,
Որ շընորհ խէղճան նա ինքն առձայնեալ,
Որ և այնու իսկ նա հիւանդացեալ,
10 Եւ անտիրական կենօք դառնացեալ:

Խնամքն Աստուածային առ նա ծաւալեալ,
Իւր հօրեղբայրն անդ Ըստամպօլ հասեալ,
Որ աղէտալի սըրտիւ փութացեալ,
Եւ խնամածութեամբ նըմա պաշտպանեալ:

15 Շնորհիւն Յիսուսի նա իսկ ողջացեալ,
Ի ցաւուն անտի փոյթ առողջացեալ,
Եւ քանի մ' աւուրց անդէն մընացեալ,
Եւ ապա առ այսր դառնալ յօժարեալ:

Հօրեղբայրն առեալ զնա ի նաւ նըստեալ,
20 Այսր ի հայրենիս բերել կամեցեալ,
Յընժալի սըրտիւ ընթացս արձակեալ,
Հանդարտ գընացիւք որ ոչ նեղացեալ:

Իսկ խեղճ մանուկս այս Յոբայ նըմանեալ,
Փորձութիւնքն միշտ ըզկընի անկեալ,
25 Զի անդ ի նաւին խոր հիւանդացեալ,
Մինչ զի ի դուռն մահու մերձեցեալ:

Եւ այնու կերպիւ Տրապիզոն հասեալ,
Զմարմին և զարիւն Փըրկչին ճաշակեալ,
Եւ յետ ինչ աւուրց առ այսըր հասեալ,
30 Զազգայինս տեսեալ և ուրախացեալ:

12. 0 հօրեղբայրն. 16. 0 տնտի. 18. 0 այսըր. | 0 յօժարեալ. 20. 0
այսըր. 21. 0 ընդացս. 22. 0 հանդարդ. 30. 0 զազգայինս.

Վասն մեծի կազոյն որ եղեւ ընդմէջ որդոյն եւ
մօրն՝ սակս իմիք զօտուոյ. եւ մայրն դրոնեցեալ ի
չարէն՝ արզունալ ետ զապիթին, իձիթիւրէ ղնելով
ի վերայ որդոյն, մատնեաց ի ձեռս նոցա.

5 Հընացեալն չարեօք մայրն դըժնային՝
Ոչ ուրախացաւ նդ գալուստ Սահակին,
եւ նա տըրտմեցաւ սըրտիւ ցաւադին,
Խորոց հառաչէր յոյժ ողորմագին.

10 եւ յետ այնորիկ առուրը անցեալ,
Մէջ որդոյն եւ մօրն աղմուկ իմն անկեալ,
Լեզուագար մայրն յոյժ դիւաբախեալ,
Գարշելի կերպիւ զորդին անարդեալ.

15 Քանզի մանուկս այս փոքր ինչ պարտք ունէր,
Զոր ի Ըստամպօլ այլմէ առեալ էր.
եւ փոխատուն այն եկեալ պահանջէր,
Խըղճալի մանուկն կարի ամաչէր.

20 Որ եւ աղերսիւ առ մայրն աղաչէր,
եւ օգնութիւն ինչ ի նմանէ խընդրէր.
«Զձօրն իմոյ մնացեալ դօտին տո՛ւր, ասէր,
«Տաց իմ փոխատուին՝ առնն բա՛սեսէր».

25 Սակայն չար կինն այն զինչքըն վատնեալ էր,
կերեալ եւ ըմպեալ եւ նդ վայր մըսխեալ էր,
Զնոյն դօտին եւս նդ այլ ազնիւ իրաց,
Իւր չար հոմանեաց բաշխեալ օժտեալ էր.

30 եւ որդին ծանեաւ զարարմունք նորին,
Վրէժխընդիր եղեալ մեղադիր նըմին,
Ասելով նըմա բանիւ մեղմագին,
Օրինօք խօսէր ըստ գըրոց բանին.

1. օ կաքոյն. 2. օ դոտուոյ. 6. օ ոչ ուրխաց ընդ. 8. օ խորհոց. 11. օ լեզ-
ուագար. 12. օ լուսնի կերպիւ. աշխարհիմ մեզնից՝ յսփի պակասը յրացնելու
համար. 13. օ փոքրը. 14. օ ստամպօլ. 16. օ խղջալի. | օ ամաչէրէր. 22. օ
ընդ. 23. օ դօտին. | օ ընդ. 26. օ նմինին. 28. օ խօսէր. | օ գըւոյց.

«Դու ըզհոմանիսդ, ասէ, պատուեցեր,
«Քան ըզմեզ աւել զնոսա սիրեցեր,
«Զմեր հօրն ամէն ղինչքն վասն այնց մխտեցեր,
«Զիս և եղբարքն իմ զուրկ դատարկ թողեր»

5 «Ըզմեզ որբացեալքս թողեր խըղճալի,
«Կարօտ ամենի, եղեալ յոյժ լալի,
«Փոքրիկ եղբարքն իմ՝ որք են ցաւալի,
«Մերկ, նօթի մնացեալ են ողորմելի»

10 «Հայր իմ աշխատեալ կենօք վըշտագին,
«Յայգ ցերեկ գործէր քըրտամբք դառնագին.
«Միթէ վասըն քոյ, հոմանեանց քոյին
«Մակաւիկ ապրանքն թողեալ ըզնոսին»

15 «Որ դու զամենայն շուտով ցըրուեցեր,
«Ունայն և ընդ վայր ի զուր մխտեցեր,
«Ուտելով զեխեալ ոչընչացուցեր,
«Զքեզ ընդ հոմանեացդ ուրախացուցեր»

20 «Ուստի չար կինն այն զգարչ բերանն բացեալ,
«Զըզուելի բանիւք ըզնա անարգեալ,
«Որպէս զմոլի շուն հաջիւք կատաղեալ,
«Ի վերայ անմեղ որդւոյն արձակեալ»

«Բազում ժամա բոռայր, գոչէր, ոչ լըռէր,
«Եւ անլըսելի հայհոյանս խօսէր,
«Խիստ բարուրանօք զորդին զըրպարտէր,
«Եւ գոզ անառակ զնա առհամբաւէր»

25 «Առ որս դրացիքն եղեն ժողովեալ,
«Եւ Հայր և Տաճիկք ամբոխիւ կուտեալ,
«Մեղադրեալ ըզնա և յոյժ նախատեալ.
«Ո՛չ անսաց նոցա լիրբ կինըն մուլեալ»

5.0 զմեզ. 8.0 նոսի. 10.0 ցայք ցերեք. 11.0 քայ? 13.0 զամն. 17.0 բյցել.
19. 0 հաչիւք. 22. 0 հայհուանս խոսէր. 26. 0 ամբողիւ. 28. 0 անաաց.

Եմուտ ի նա դէն և գըրգեաց ըզնա,
Որպէս և երբեմն ի մատնին Յուդայ,
Ի չար խորհուրդն փութացուց ըզնա,
Եւ զկերպ չարութեանն իսկ դաս ետ նըմա:

5 Արզուհալ գրեցոյց և ետ փաշային,
Զարաշար բարուրս բարդեց ի նըմին,
Յոյժ մեծ ի ֆթիրայս և անասելիք՝
Որ ոչ էր լըւեալ մարդկան լըսելիք:

10 Թէ Վըռուարար է և չար, հարամի,
Բողաբաժ, մըսխող իմըս դըրամի,
Որովք և հասուց զսիրտ իմ՝ վէրէմի:
Ա՛րդ՝ դատ արա ինձ ըստ քոյդ քէրէմի:

15 Վոյվարտա, լըպիրշ, գող և ըսպանող,
Մըրով հարկանող և արեան հեղող,
Ճամբուշ, վալաշոտ, ծուռ է և խային,
Մինչ զի այս գիշերս ելն յիմ՝ անկողին:

20 Ձոր յոյժ զըզուեցայ չարութեանց նորին,
Ձկարացի ժուժել արարմանց նորին,
Ձըգտի յուստեքէ հընար մի նըմին,
30 Այլ քեզ յայտնեցի սըրտիւ լալագին:

Արդ պաղատի՛մ քեզ, մեծագօր փաշայ,
Ձի բարակ չուանով կախեսցես ըզնա:
Բեզ հալալ լիցի արիւնըն նորայ:
Գոնէ սակաւ մի սիրտն իմ՝ զովանայ:

25 Զապիթ քաղաքիս հաճի փաշան էր,
Թէֆթիշ քաղաքաց նա գընացեալ էր,
Ի տեղի նորա ոմն միսէլիմ էր,
Որ Ֆայատ Օղլի Խալիլ փաշան էր:

2. 0 յութայ. 5. 0 յետ. 10. 0 դրամիմի. 15. 0 վալաշոտ. 17. 0 զըզ-
ուեցեա. 18. 0 չըկարացի. 22. 0 չըվանով. 26. 0 Թէֆթիշ.

Վասն առնելոյ փաշային զարգունալն, ընթեռնու
եւ զարհուրի ընդ այն գործ եւ փութով թուանկչի
յղեալ կալան զամենող մանուկն.

Առեալ ընթերցաւ փաշայն զդիր արզին,
5 Ջարհուրեալ ընդ այն մեծ էֆտիրլէին,
Ափշեալ զարմացաւ կարի սոսկագին,
Քընեութիւն եմուտ ընդ խորհրդակցին.

Կէսք խորհրդակցաց մեծի փաշային՝
Ասեն թէ «Զհար է բանք ֆայիշէին.
10 «Զէ ոք լրեալ զայդ ի յաւիտենին՝
«Թէ որդին ծառ մտօք մերձի իւր ծնօղին».

Բայց կէսք զփաշային միտսըն հաճելով՝
Ջաղդ քրիստոնէիցս կոյր անուանելով՝
Ասեն. «Քէֆիրք են, շատ վատ գործս ունին,
15 «Զի մինչ առ ծընօղսն խային նայելով».

Իսկ կինն բողոքէր ի մէջ սարային,
«Բերէք, ասելով, զիմ ըղչար որդին».
Եւ փաշայն բարկացեալ սըրտիւ ցաւգին,
Իսկոյն յըղեաց մարդ վասըն Սահակին.

20 Իսկ մանուկըն կայր ի տանն միամիտ,
Չգիտէր զինչ գործեաց մայրըն նեմգամիտ,
Որպէս և երբեմն Աբէլ պարզամիտ՝
Սպանաւ եղբօրէն իւրմէ գողամիտ.

Ապա թուանկչիք զտունըն պատեցին,
25 Բայց ըզմանուկըն ոչ ճանաչեցին.
Շտապաւ աստ և անդ շըրջեալ խընդրէին,
Ի տունս գըրացեաց մըրտեալ յուզեցին.

1. օ ընդեռնու. 2. օ զարհուրհի. 10. օ զայտ. 11. օ մտօք. 13. օ զաղք.
17. օ բերեք. 23. օ ըսպանաւ. 26. օ ըշտապաւ.

Խըղճալի մանուկն երբոր զայն լլուաւ,
Իսկոյն բեկաւ սիրտն ու ուժն վերացաւ,
Դողալով փախեաւ և թագեաւ,
Սասանման եղեալ շունչն ըսպառեցաւ:

5 Թուանկչիք գնացեալ եղբօրն հարցին,
Եւ նա մատամբըն եցոյց ըզտեղին.
Կալեալ ըզնա փոյթ և պինտ կապեցին,
Եւ կըշտամբելով յանդիմանեցին:

10 Խիստ նախատելով և անարգեցին,
Թըբելով երեսն և զայս ասէին.
«Ա՛յ իմանալդ դու, մէղլուն, չըրափուֆ.
«Այդ ի՛նչ գործել ես քոյին ծընօղին»:

15 Ո՛հ, այս վրտանգիս որ մանուկս դիպաւ,
Յանկարծ զըրպադտեալ ի զուր մատնեցաւ,
Ո՛չ ի յօտարաց և յանծանօթից,
Այլ ի չար մօրէն ի մահ վարեցաւ:

20 Վասն տանելոյ զմանուկն եւ ցուցնելոյ յատեան
փաշային, հարցանելոյ փաշային զորպէսն քանին
եւ պատասխանելոյ մանկանն զստոյզն, ըողոքելոյ
մօրն, եւ փաշային հրամայելոյ զմանուկն ի քանդ
արկանել:

25 Նոյն ժամայն ըզնա առին և դնացին,
Հանդէպ զապիթին ներկայացուցին,
Երբ փաշայն տեսեալ զհասակ Սահակին,
Ափսոսեաց ըզնա սըրտիւ ցաւագին:

Խօսիլ ըսկըսաւ փաշայն և ասէ.
«Զինչ է բանքըս այս՝ զոր քս մայրդ ասէ.

1. 0 խղճալի. 4. 0 ըսպառացաւ. 12. 0 այտ. 13. 0 մանկունս.
17. 0 յայտեն.

«Զի զայս գործեալըդ ծանրը վընաս է,
«Որ և համայնից անձըն իսկ սարսէ»:

Շնորհն աստուածային արագ հասանէ,
Ըղիւըղճուկ մանուկն զօրացուցանէ,
6 Հանճարեղ բանիւ և ճարտար խօսիւք՝
Հանդէպ փաշային պատասխան առնէ:

Նուազեալ ձայնիւ խորոց հառաչէ,
Եւ խոնարհ բանիւ նըմա զայս ասէ.
«Էֆէնտիմ, բանդ այդ բընաւին զուր է,
10 «Ի վերայ խըղճուս շէռեալ բարուրէ»:

«Ամենատեսին Աստուծոյ յայտ է,
«Որ գաղճնիք մարդկան նըմա բայց յայտ է,
«Զար մայրդ իմ այժմիկ որ զիս զըրպարտէ,
«Ի յայնց աստութեանց ծառայդ անպարտ է»:

15 «Զի ի միջի մերում կուիւ ինչ յարեալ,
«Սաստկացաւ մեծ ժամս և ոչ վերջացաւ,
«Մայրդ իմ ի սըրտէն չարեօք լըլկեցաւ,
«Եւ դիմեալ առ քեզ յինէն գանդտեցաւ»:

Իսկ ֆայիշէ մայրն, չար և լըրբենին,
20 Փութացեալ եմուտ ի մէջ ատենին,
Աղաղակ բարձեալ ասէ փաշային.
«Ըսպանեան զորդիդ իմ մահուամբ սաստկին»:

«Արդ՝ թէ չըսպանես այս չար որդին իմ,
«Եւ չըկատարես ըղխընդրելիս իմ,
25 «Ապա գնամ առ մեծ փաշայն բողոքեմ,
«Մեծամեծ արզիւ ըզքէն գանկըտիմ»:

Փաշայն նըրբապէս մըտախոհ լինէր,
Եւ ի մեծ վարանս զինքըն արկանէր,

3. 0 արաք. 4. 0 զիւղճուկ. 6. 0 որ հանդէպ. | 0 առնէր. 9. 0 բանըդ.
10. 0 և բարուրէ. 11. 0 յԱյ. 14. 0 ի յայնձ. | 0 ամպարտէ. 16. 0 ժա-
մըս. 19. 0 վայիշէ. 23. 0 որդիմ. 24. 0 ըսխնդրելիս.

Յանմեղ տղայն նաչէր՝ աղիքն գալարէր,
Իսկ արձակել զնա բընաւ ոչ իշխէր:

«Թէ սպանեմ, ասէ, սիրտ իմ մորմոքի,
«Եւ թէ չըսպանեմ, կինդ այդ բորբոքի.
5 «Գուցէ մեծ փաշային արզիւ բողոքի,
«Եւ զիս հասուցէ յոյժ մեծ վրտանգի»:

Յասմամբ հրամայեաց զկինն արտաքս վարել,
Եւ զանմեղ մանուկն ի բանդ արկանել,
Ծանտոր շրջթայիւք ըզնա շրջթայել,
10 Զձեռս և զոտս նորա ի կոճեղս պընդել:

Վասն մտանելոյ որդոյ փաշային առ նա ի բանտն
Եւ հրաւիրեալ զնա յօրէնս իւրեանց:

Նոյն ժամայն մըտեալ որդի փաշային,
Առ նա ի բանտին խօսէր մեղմագին.
15 «Եթէ դարձցիս դու յօրէնս մեր կրօնին,
«Զքեզ եղբայր առնեմ յատուկ իմ անձին»:

«Մեծամեծ փառաց զքեզ հասուցանեմ,
«Ոսկով արծաթով զքեզ լըցուցանեմ,
«Շատ փարթամութեամբ ճոխացուցանեմ,
20 «Ներ բազմաց զանունդ բաճրացուցանեմ»:

Նա խոնարհ բանիւ զայս պատասխանեալ.
«Զեր ունայն փառացն չեմ ես ցանկացեալ,
«Զհաւատն իմ անդին դանձ եմ համարեալ,
«Եւ անանց փառաց հասնիլ յուսացեալ:

35 «Փառք և մեծութիւն մարդկան ունայն է,
«Մնոտի և ոչինչ և ընդունայն է:

3. 0 սպանանեմ. 6. 0 վտարքի. 7. 0 արտաք՝. 9. 0 շրջթայիւք.
0 շրջթայել. 10. 0 պընտել. 15. 0 կրօտին. 16. 0 եղպայր. | 0 յատուկ.
22. 0 յունայն. 24. 0 հասանիլ.

«Անցաւոր և սուտ երազոյ պէս է,
«Իբր ըստուեր ամպոյ փութով անցանէ»

«Իսկ դըրախտին փառքն որ յոյժ անճառ է,
«Հըրճուանքն անըսպառ և կեանքն զըրաւ է»
5 «Թէ պահեմ զհաւատս՝ որ սուրբ ամբիժ է,
«Թուսամ յայն մտանել՝ զոր խոստացեալ է»:

Ուստի զարմացաւ «րդի, փաշային՝
Ընդ աներկիւղ տալ ըզպատասխանին»
«Ո՞րքան վառեալ է ի սէր իւր դինին»,
10 «Մինչ անձն ի մահ տայ յաղագըս նորին»:

Եւ ի դուրս ելեալ յոյժ ափսոսալով,
Ըզհասակ մանկանն խիստ կըսկըծալով,
Կերպ կերպ այպանօք մօրն անարգելով,
«Քէֆիր, մըլթանի՝» նըմա ասելով:

15 Իսկ մանուկըն կայր ի մէջ տան բանտին,
Աղօթէր առ Տէր սըրտիւ լալագին,
Հաւատով, յուսով հայցէր ՚ւ աղերսէր,
Զօրացուցանել զինքն ի նոյն մարտին»

Զերջանիկ սուրբսըն գոչէր յօգնութիւն,
20 Զմայրն ողորմութեան և զսուրբ Ամօրդին,
Ըզսուրբ նախավկայն հանդերձ իւր գընտին,
Բազմերախտ հայրն մեր ըզսուրբ լուսատուն»:

Վասն հրամայելոյ փաշային որ հանեալ զնա ի
քանդէն եւ կրկին կացուցին յատեան եւ հրաւի-
25 րեցին յօրէնս իւրեանց. եւ նա չառեալ յանձն,
ապա հրամայեաց տանել առ դատին եւ վճիռ
հատանել մահուն»

Իսկ փաշայն արար հրաման քաղցրագին,
Հանեալ ի բանդէն ՚ւ ի յատեան բերին»
30 Փաշայն և աղայքն սիրով գոչեցին,
Ի դինըս իւրեանց զնա հրաւիրեցին»:

5. 0 ամբիջ. 8. 0 աներկուղ. 21. 0 զսուրբ. 22. 0 լուսատուն. 24. 0
յտուն. 28. 0 քաղցրայգին. 29. 0 իյայտեան.

Զի մանուկըն էր կարի ցանկալի,
Տեսլեամբ գեղեցիկ, համայնց ըղձալի,
Զի նորաբողբոջ էր և նազելի,
Քսան և մէկ ամաց կամ այլ աւելի»

5 Ասեն թէ ի մեր յօրէնըս դարձցիս,
«Յայդ չար մահուանէդ դու իսկ զերծանիս.
«Բաղմակերպ փառաց փութով հասանիս,
«Եւ սեղանակից ի մէջ մեր լինիս»:

10 Առ որս ճէվապ ետ մանուկըն խոհեմ.
Ասաց «Զեր խոստման ես ցանկացող չեմ.
«Յայսրմ մահուանէս ես երկընչող չեմ.
«Յիմ սուրբ հաւատոյս ես ելանող չեմ»:

15 «Մահն ի վերայ մեր անդարձ վըճիւ է.
«Կամայ ակամայ օր մի հասանէ.
«Համարիմ այսօր թէ յետին օրս է.
«Սակա դենիս մեռանիլ սիրտն իմ յօժար է»:

20 Փաշայն և աղայքն ափշեալ մընային,
Ընդ բանսըն նորա յոյժ հիանային,
Հասակն հաշէին և ափսոսային,
Եւ չը տաճկանալն խիստ բարկանային»:

Իսկ մալրն մինչ ետես թէ բանն երկարեաց,
Գուցէ բաց թողցեն մլտօքըն կարծեաց.
Հանդէպ փաշային կըրկին բողբոքեաց,
Թէ «Է՞ր չես հաներ ըզդա ի կենաց»:

25 Երբ ետես փաշայն՝ թէ ոչ գոյ հընար
Ի բաց թողուլ զնա և փըրկելոյ ճար,
Քանզի կինն էր լիրբ ՚ւ անըզգամ և չար,
«Մի գուցէ, ասէ, հասուցէ ինձ չար»:

2. 0 համայնցալի. 3. 0 նորաբողբոճ. 6. 0 յայտ. 8. 0 սեղանակից.
14. 0 կամակ այկամա. 16. 0 դ''նիս. 23. 0 բողբոքեալ. 24. 0 ի կեննաց.
27. 0 'ւանըսգամ.

Յայնժամ հրամայեաց տանել առ զատին,
Հատանել վրճիռ մահուանն Նորին,
Եւ զինուորքն առեալ ըզնա և տարին,
Կացուցին ըզնա ի դատարանին։

5 Լիրբ մայրն հըրճուելով անդէն ժամանեալ,
Ջանմեղ որդին իւր անդ ևս զըրպարտեալ,
Յատեան փաշային զոր ինչ էր խօսեալ,
Ըզնոյնսն առաջի զատուն երկրորդեալ։

10 Ղատին երբ լուեալ՝ յանձըն սոսկացեալ,
Լիրբ կընոջն սըտոյն իսկոյն աւտացեալ,
Ըստ իւրեանց գինին զիւլամըն տըւեալ,
Ջանմեղ մանուկն այն կախել վըճըռեալ։

15 Վասն տանելոյ զնա ի կախել եւ նա ուրախու-
թեամբ եւ աղօթելով ընթանայր՝ ի ծանօթից եւ
ի սիրելեաց հալալութիւն խնդրելով։

Սըտայօդ բանիւ մինչ վրճիռ հատին,
Թուանկէք փութով ի վերայ հասին,
Կալեալ կապեցին 'ւ առեալ տանէին,
Ի կախել ըզնա ի խեղդարանին։

20 Եւ ամբոխք բազում ըզկնի երթային,
Հայք և այլազգիք ի տեսն փութային,
Որք զայն լըսէին ափշեալ լինէին,
Ըզտղայն ափսոսալով մօրն վայ տային։

25 Իսկ նա զուարթ դիմօք խընդութեամբ գընայր,
Իբր ի հարսանիս ուրախ ընթանայր,
Ծանօթից 'ւ եղբարց սիրով բարեւ տայր,
«Հալալ արէք ինձ, ասէ, իմ եղբարք»։

5. 0 մայրն. 8. 0 զնոյնսն յառաջի. 16. 0 սըստայօթ. 18. 0 և. 19. 0
կախել (լուսի ի). 20. 0 ամբողջ. 21. 0 ի տեսն. 23. 0 զտղայն.

Նա և Շնորհալոյն աղօթքն ըսկըսէր,
Քրսան և չորս տունն կատարեալ ասէր,
Եւ այլ բազում բանս աղօթից խօսէր,
Աղերսիւ զինքըն Աստուծոյ յանձնէր:

5 «Տէր իմ 'ւ Աստուած իմ, քեզ եմ յուսացեալ,
«Եւ ի քոյ խընամբդ եմ ապաւինեալ.
«Մի կորուսաներ զծառայս վըշտացեալ,
«Որ մաքուր արեամբըդ դու եւ գընեալ:

10 «Գոհանամ ըզքէն, գըթած, մարդասէր,
«Որ այս աւուրս զիս արժան արարեր՝
«Վասն քոյ անուանդ զչարչարանս կըրել,
«Եւ հեղլով զարիւնս՝ զյանցանս իմ ջընջել:

15 «Ուստի աղերսիւ ի քէն իսկ խընդրեմ,
«Զօրացի զծառայս որ արդ կապեալս եմ,
«Զի համբերեցից այսում տանջանաց,
«Եւ մեռանելոյս որ հանդերձեալս եմ:

20 «Ընկալ զպաղէտս իմ 'ւ արագ ողորմեմ,
«Զբազում և անթիւ զյանցանս իմ ներեմ,
«Յանգերծ տանջանաց զծառայս ազատեմ,
«Ի անճառ խընդութեանդ արժանի արան:

 Զսուրբ Աստուածածինն յիշեալ աղաչէր,
Եւ սուրբն Յօհաննէս աղերսիւ գոչէր,
Զսուրբն Ստեփանոս և սուրբ Լուսատուն,
Մարտակից ինքեան լինիլ իսկ խընդէր:

25 Ըզսուրբ առաքեալք և ըզ մարգարէս,
Ըզսուրբ հայրապետն և զսուրբ ճգնաւորս,
Զմարտիրոսս, զկուսանս և սուրբ նահատակս,
Հասանիլ յօգնութիւն ինքեան պաղատէր:

3. 0 խոսէր. 4. 0 յոմի աստուծոյ. աւելացրիմ իմաստից գուշակելով եւ
յափի համար. 5. 0 և. 10. 0 աւուրըս. 14. 0 զորացոյ. 15. 0 յայսում տանճանաց.
17. 0 ողորմեայ. 18. 0 զյանցանքս իմ ներեայ. 19. 0 տանճանաց. | 0 ա-
զատեայ. 21. 0 ըզսբ. 23. 0 ըզսբ (երկու անգամն էլ). 27. 0 զկուսանոս.

«Երկնային սուրբ զօրք՝ որք բնութեամբ վեհ էք,
«Ջօրութեամբ ձերով Դուք ինձ օգնեցէք.
«Ի մարտի իմում Դուք ինձ օգնեցէք,
«Քաջալերօղք ինձ այսօր փութացէք»:

5 Եւ մինչ անցանէր Նդ դուռն եկեղեցոյն,
Եկիր եպագ նմա անդ խոնարհագոյն.
«Սուրբ եկեղեցի, լեր ինձ օգնական,
«Որ ծնար զիս, ասէ, շնորհօք սուրբ Հոգոյն»:

10 Այսպիսի հոգելի բանս խօսելով,
Երթայր լրսպանումն ուրախանալով,
Ամբողբըն ըզկնի որք զայն լրսէին,
Հիացեալք առ այն յոյժ զարմանալով:

15 Վասն հասանելոյ նմա ի տեղի կախարանին եւ
մայրն տըւեալ զզին պարանին եւ մանուկն հա-
լալութիւն խնդրելով ի մօրէն եւ մայրն ոչ լուաւ
նմա. եւ յետ այնր կախեալ խեղդամահ արարին
զանմեղ մանուկն. եւ մայրն գնացեալ ջուր էարք
ասելով թէ «վա՛շ, զի սիրտն իմ՝ զովացաւ»:

20 Եւ լիբ մայրն հս ընդ նրմա շրջէր,
Վա՛շ վա՛շ ասելով զսիրտն ուրախ առնէր,
«Իբր թէ զվրէժս իմ առի նմանէ»,
Վասնորոյ խընդայր, պարէր, կաքաւէր:

25 Եւ իբրև հասին հանդէպ բաց խանին,
Փըլջիւղ խանութ այն զասապխանին,
Անդութ մայրն ետ ըզգին պարանին,
Կախեցուցանել զիւր անմեղ որդին:

Թւանկիք ՚ւ այլազգիք աղէխարչ եղեն,
Վասլն զսւր մահուն մանկանն աւաղեն.

4. 0 Թութացէք. 5. 0 ընդ. 9. 0 բանրս. 10. 0 յերթայր. | 0 յուրախանալով.
11. 0 ամբողբըն. | 0 լրսէին. 13. 0 նմայ. 16. 0 այրն. 27. 0 ալսակիք.

Ասեն ցնա. «Բան ինչ ասա մեր կրօնէն,
«Ըզբեզ ազատեմք յադդ դառն մահուանէն»:

Իսկ նա իբրև զվէմն կայր անշարժելի,
Ի սուրբ հաւատոյն յոյժ անշեղելի,
5 Գանդի վառեալ էր սիրոյն Յիսուսի,
Զվախէր մահուանէն այն անցանելի:

Այլ սրբոյ մըտօք առ Տէր աղօթէր,
Նշանաւ սուրբ խաչին զերեսըն կընքէր,
Զսուրբ Աստուածածինն բաժարագոյն գոչէր,
10 Եւ զինքն Աստուծոյ, սրբոց իսկ յանձնէր:

Ապա շուրջ նայէր զչար մայրն որոնէր,
Զի վերջին զըրոյցն նըմա առնիցէր.
Իբրև ետես զնա ի մէջ ամբօխին,
Ողբալի դիմօք նըմա զայս ասէր:

Թէ «Հալսլ արա դու ինձ, ո՛վ մայր իմ,
«Զի շատ աշխատանք ունիս վերայ իմ.
«Զեռըդ հասն ինձ որ ես համբուրեմ,
«Հասրաթովըդ քոյ մի մեռանիցեմ:

«Զի ինն ամիս զիս յարգանդիդ կրեցեր,
20 «Եւ ցաւօք ծընար, գըրկովըդ բարձեր,
«Կաթամբ դիեցուցեր, գթով պահեցեր,
«Մեծ աշխատանք յայս չափս հասուցեր:

«Այսօր բարկութեամբ դիւին լըսեցեր,
«Ի այսբան էմէկըդ դու ընդ վայր հարեր.
25 «Զըրպարտելով զիս ի մահ մատնեցեր,
«Իրժուարաւ գըտեալս դիւրաւ կորուսեր»:

Իսկ անիրաւ մայրն բնու ոչ գըթացաւ,
Ապառաժ սիրտըն իսպառ քարացաւ,
Խըղճալի որդւոյն ձայնին ոչ լըաւ,
80 Ի ամենեին ի նա ոչ նայեցաւ:

Երբ ետես մանուկն թէ չես պատասխան
Անդուծ ծընօրըն գարշն և յոյժ դատան,
Դարձեալ ասէ ցնա սըրտիւ ցաւական.
«Ո՛վ դու եղկելի, լեր ինձ պարտական».

5 «Այսօր այս մահուամբս յաստեացս՝ ելանեմ,
«Եւ Փըրկչին յանճառ կեանսըն մըտանեմ.
«Ապա դու մընաս կենօք յերերման,
«Խընդրես զիս 'ւ ասես թէ երբ գըտանեմ».

10 Իբրեւ կատարեաց խօսըն ցաւագին,
Ապա թըւանկչիք ի նա ձեռն արկին,
Ըզարակ պարանն ի վիզըն արկին,
Ջանմեղըն ի զուր խեղդամահ արին».

15 «Յայնժամ չար մայրըն յոյժ ուրախացեալ,
Պարեալ խընդուծեամբ յընթացս արձակեալ,
Գնացեալ յաղբիւրէն թասով ջուր խըմեալ,
«Վա՛շ զի զովացաւ սիրտ իմ» ասացեալ:

Մերձ եղեալ տաճիկք երբոր զայն լուեալ,
Քարամբք քարկոծել ըզնա կամեցեալ,
Իսկ չարն այն իսկոյն ի փախուստ առեալ,
Ուր գիմելն նորա ոչ ոք գիտացեալ:

20 Վասն ամբոխին՝ որք զնա տեսեալ աղէկիզեալ
մորմոքէին. եւ կանայք ոմանք եկեալ կանգնեալ
ի դէմն՝ աւաղէին, եւ կերպ կերպ լանթթս տային
չար մօրն.

25 Եւ հռչք ժողովոց՝ որք տեսանէին,
Մեծամեծք և փոքունք յոյժ ափսոսային,
Իշխանք և ուսմիկն ի յողբ չարժէին,
Վախ վախ ասելով մօրն անիծէին».

4. 0 այսօր այօր այս. II. 0 բարանն. 18. 0 իսուն փխ. իսկոյն. 19. 0
յուր. 20. 0 ամբողին.

Եւ կանայք բազումք առ նա փութային,
Ի դէմքն կանգնեալ հառաչմամբ լային,
Ջանազան կերպիւ ողբս յօրինէին,
Իբրեւ ազգային ըզնա սըգային:

5 «Այ ազնիւ մանուկ, դու դեռաբուսիկ,
«Նազիկ և սիրուն և յոյժ գեղեցիկ,
«Ո՞րպէս քոյ մայրն ըզքեզ զուր մահացոյց,
«Այ դու դառնագոյն տանջանօք սաստիկ:

10 «Լայ հազար աւանդ ազնիւ հասակիդ,
«Բաղձալի տեսոյդ և լոյս երեսիդ,
«Զիւնդ անգութ մայրդ զքեզ ընդ վայր կորոյս,
«Անարգ սպանելով ի կախարանին:

15 «Ո՞րպէս քարացեալ էր սիրտըն նորին,
«Ո՞րքան անգութ էր դարչ աղիք նորին.
«Կուրանալոյ էր տեսարանք նորին,
«Որ ի հանդէպ իւր կախել ետ զորդին»:

20 Դառնան և խօսին դէպ առ կինըն այն,
Կերպ կերպ լանէթներ նլմա իսկ կարդան.
«Ո՞վ անգութ ծընօղ դու թըշուառական,
«Ջատի և վաճթար դու դաժանական:

25 «Ո՞վ դու անողորմ ծընօղ դարչելի,
«Դիւահար և խենդ, յիմար և մնլի,
«Այսօր նախատինք եղեր աշխարհի,
«Դու Մըլթանոյ դուստր զալըմ ֆախէ:

30 «Կին դու զըրասաց, բերանըդ փակի,
«Լեզուդ պապանձեալ և կարկամեսի.
«Ո՞րպէս զորդիդ քոյ զուր մահացուցեր,
«Քեարէմսըզ զալը զալըմ ֆախէ:

4. 0 ասգային. 6. 0 սիրոյն. 8. 0 տանճն''ք. 11. 0 ըզը փխ. զքեզ
ընդ. 26. 0 լեզուտ. | 0 պապանձե''լ.

«Կին դու, գէշ խոցով պատժիս և մաշիս,
«Բարակացաւերով հալիս և հաշիս,
«Վիրացդ հոտերոյն հիւծիս և հաշիս.
«Կայէն որդեսպան, զալլմ' ֆայիշէ:

5 «Կին դու, շշուկ ցաւօք ըզքեզ տիրեսցեն,
«Եւ գարշ անձամբ քով սաւառիկ պատեսցեն,
«Խըստագոյն վայիւք բառաչեցուցեն.
«Ա՛յ քէֆիր միլիօն զալլմ' ֆայիշէ:

10 «Կին դու, պատառօղ գաղան քեզ դիպի,
«Առիւծ և վարաղ, արջ քեզ հանդիպի,
«Գէշ գէշ պատառեն ըզքեզ և գըզեն.
«Է՛ք եզըտոյ զաւակ զալլմ' ֆայիշէ:

15 «Որպիսի՜ լանէթըւ քեզ շարադրեմք.
«Ո՞ր անարգանօք ըզքեզ անարգեմք,
«Ի՞նչ նախատանօք ըզքեզ նախատեմք.
«Ա՛յ դու իմանսըզ զալլմ' ֆայիշէ:

20 «Ո՞չ արդեօք դու ծնար զսա և սընուցեր,
«Աշխատանս կրելով յայս չափս հասուցեր.
«Ապա ո՞րպէս սիրտդ ոչ գալարեցաւ,
«Ո՞ր պախարակեալ զուր մահացուցեր:

«Անբան անասունքն զաւակս ծընանին,
«Գլթան ի նոսա և սընուցանեն,
«Ի վնասակարաց պահեն պահպանեն.
«Դու քան ըզնոսա անգութ ֆայիշէ:

25 «Թըռչունք օդային՝ որք ըզձագս հանեն,
«Փափուկ բոյն շինեալ՝ անդ հանգուցանեն,
«Զթըռչիլ ուսցընեն, թևօք վեր հանեն.
«Դու քան ըզնոսա անբան ֆայիշէ:

1. օ մաշիս. 3. օ վիրացըդ. 4. օ կային. 6. օ պատեսցին. 7. օ
բառաչեցուցեր. 12. օ չֆայիշէ. 14. օ անարբանօք. 17. օ ծընար.
20. օ բախարակեալ. 25. օ յօդային. 27. օ ուսյունիւն.

«Շունք, վայրի գաղանք՝ որք են պատառօղ,
«Բայց կորեանց իւրեանց այնք ևս են սիրօղ.
«Ինքեանք նօթի մնան, զնոսա կերակրեն.
«Դու գէշ քան ըզշուն զալըմ՝ ֆայիշէ».

5 «Մողունք թռնաւորք, լողակք ծովականք,
«Մօքա համայնքն ըզձագս ըստանան,
«Պահեն և խնամեն գըթով ծնօղական.
«Դու քան ըզնոսա վաճթար ֆայիշէ».

10 Այսպիսի լ աւելի քան զայս ասէին,
2 «Զար կինն անիծիւք վատաբանէին,
«Յաւալի ողբով մանուկըն լային,
«Զլրօղսն ամենայն լացուցանէին».

15 Զի տղայն կախսանին պայծառացեալ էր,
«Ճերմակ մարմինըն ձիւնափայլեալ էր.
2 «Զի զլոս հաւատ իւր որ պինդ պահեալ էր,
«Ի ինքն հոգով մարմնով ի լոյս դարձեալ էր».

Վասն իջանելոյ լուսոյն ի վերայ նորա ի գիշերին
այնմիկ, զի քրիստոնեայք եւ այլազգիք տեսեալ
վկայեցին.

20 Այլ արքայն Գրիստոս՝ ստեղծօղն համայնից,
«Զվկայն իւր արար լուսալից,
«Զի գիշերին այն լոյս մեծ էջ յերկնից՝
«Յայտնի լ ալներև ի ցոյց ամենից».

25 Եւ բազում անձինք՝ որք անդ պատահեալ,
«Գրիստոնեայք, այլ և տաճիկք յիմարեալ,
«Ըսքանչելի հրաշ լուսոյն որ տեսեալ,
«Ի վաղիւն ելեալ ամենից պատմեալ».

3. օ նօտի մրնայն. 7. օ ծնօղական. 15. օ պինտ. 17. օ լուսայն
19. օ վրկայեցին. 26. օ ըզքանչելի.

Քրիստոնէիցս ազգ կարի բերկեցան,
եւ Քրիստոսէ Փրկչէն գոհացան,
Ճշմարիտ հաւատոյս յաւէտ ամրացան,
Ըսթափեալ ի սգոյ և ուրախացան:

5 Ազգ տաճկաց և ըս երբ որ զայն լուեալ,
«Անմեղ լինիլն, ասեն, արդ յայտնեալ».
Ուստի թուրք կանայք ի նախանձ շարժեալ,
եւ ըզչար կինն այն սպանել կամեցեալ:

10 Ասեն. «Դա մեր մարցս զանուն աւերեաց,
«Եւ չար յիշատակ յաշխարհի տընկեաց.
«Լըրբենի կանանց ճանապարհ երաց,
«Զուր ըսպանել տալ ըզգաւակս իւրեանց»:

«Զի գործս այս մեր մարցս նախատինք եղև,
«Ի մէջ աշխարհի ասութիւն եղև,
15 «Որ միշտ այպանեն ըզմեղ և ասեն,
«Թէ մարց սէրն և գութն այժմ նախանձ եղև»:

«Այսօր ըմբռնեալ ըզնա ըսպանցուք,
«Եկէ մոմեր վառեալ ըզնա այրեսցուք,
«Եւ յուղտոց բարձեալ և շրջեցուցուք,
20 «Տեսող լըսողաց զսա խըրատ ցուցցուք»:

«Յետ այնր կենդանոյն զորովայն հերձցուք,
«Զաղիսըն քարչեալ ի գէմն ընկեսցուք,
«Եւ զըստինս կտրեալ՝ զաչսըն բըրեսցուք,
«Յօշելով զմարմինն և շանց կեր արկցուք»:

25 Եւ յայնժամ ելեալ զնա որոնէին,
Շըրջեալ ըզքաղաքն՝ և ոչ գըտանէին,
Եւ սըրտիւ իւրեանց կարի ոխային,
«Եթէ գըտանեմք՝ կտրատեմք» ասէին:

2. 0 գուացան. 3. 0 յամրացան. 9. 0 դու. 13. 0 մարձս. 21. 0 յետ այնր
ընդ կենդանուն. 23. 0 ըզտինս կտրալ 24. 0 զանչ. 25. 0 որոնէինցուք.

Վասն զարհուրելի երազոյն զոր փաշայն տեսեալ
եւ հրամանն արարեալ որ իջուցին ի կախարանէն:

Յայն առաւօտըն մինչ զայն լըսեցին,
Թէ լոյս իջեալ է ի վերայ նորին,
Բրիստոնեայք փութով անդ հասանէին,
Յոյժ մեծ գոհութիւնս Աստուծոյ տային:

Անխախտ սահման էր սոյնոյ քաղաքին,
Ըզփնասապարտ ոք զորս և կախէին,
Մինչ յերիս աւուրս այնպէս թողուն,
Ի ապա վայր առման հրամանն առնէին:

Իսկ փաշայն տեսեալ զերազ ահռելի
Վասըն սոյն մանկան, և քունն հատանի,
Նդ առաւօտն իսկոյն գըրեալ պուրուլթի,
Ի իջուցանելոյ տայ հրամանն յայտնի:

Գըրեալ էր ի մէջ այն պուրուլթիին,
Զէնէթով բառնալ ըզմարմին նորին,
Դառք քահանայիւք և վարդապետօք՝
Ըստ օրինի դնել ի գերեզմանի:

Յայնժամ՝ քրիստոնեայք եկեալ իջուցին
Զմարմինն գեղեցիկ և նոր վըկային,
Լալով հըրճուանօք եդին դադաղին,
Եւ բարձեալ բերին ի յեկեղեցին:

Ժողովք ըռամկին ընթացեալ եկին,
Եւ արք և կանայք, ծերքն ընդ տըղային,
Աղէտիւ մեծաւ ողբս առեալ լային,
Մինչ զի ըզբարինս լացուցանէին:

13. 0 ընդ. 17. 0 վր''դապետօք. 18. 0 ընդ. 21. 0 լալովով. 23. 0
ընդացեալ. 26. 0 քարինք.

Քանզի ուրբ վրկայն էր սպիտակացեալ,
Ըզձեռան ի սըրտին խաչանիշ եդեալ,
Եւ երկայն դանդուրն վրդիւն շուրջ պատեալ,
Եւ երես նորա ծաղրադէմ եղեալ:

5 Այսպիսի կերպիւ ուր տեսանէին,
Աղէխարչ սըրտիւ մորմոքմամբ լային,
Հայելով ի նա յոյժ հառաչէին,
Եւ չար մօր նորա լանէթներ տային:

10 Վասն թաղման նորա որ յոյժ փառաւորութեամբ
եղին ի գերեզմանի. եւ ի նոյն զիշերին եւս լոյս
իջեալ ի վերայ նորա:

15 Սուրբ եկեղեցւոյ դէտըն պանծալի,
Շնորհազարդ պետօք ըզգեստաւորի,
Եւ համայն ուխտիւ իւրով զարդարի,
Թաղումըն սըրբոյն պատրաստեալ լինի:

Դապ քահանայից խմբիւ պարառեալ,
Միաբան զեցեալ մոմեղէնս վառեալ,
Սարկաւադք զբուռվառս, դըպիրք խաչվառեալ,
Եւ քաղցրի ձայնիւ դաս դաս երգ առեալ:

20 Խընկօք անուշիւք 'ւ աղնիւ կընդրկօք,
Եւ պայծառ ջահիւք և մեծ կերօնօք,
Սպիտակ հանդերձիւ, սուրբ պատմունճանօք,
Պէսպէս ճոխութեամբ և զարդարանօք,

25 Կենսատու խաչիւ, աւետարանօք,
Դաւթեան սաղմոսիւք և շարականօք,
Եւ այլ հոգելի քաղցր եղանակօք,
Զուարճախառն ողբովք և մեծ հրկուանօք,

Բարձեալ ըզմարմինն սըրբոյ վրկային,
Եւ տարեալ ի դիր իւրոյ տապանին:

6.0 մումոքմամբ. 12.0 եկեղեցեյ. 15.0 սըրբւոյն. 18.0 սարկաւադք:

Սաղմոսիւք 'ւ երգօք գերեզման եդին,
Խաչիւ կընքեցին ըզշիրիմ նորին։

5 Նոյն գիշերըն եւըս լոյս էջ յերկնից,
Մերձակայ բնակիչք տեղւոյն վկայեցին,
Որով ամենից միտսն հաստատեցաւ՝
Թէ ճըշմարտապէս է վրկայ Փրկչին։

10 Սահակ Մըսրըս այս որ կատարեցաւ,
Չար մօրէն իւրմէ ի զուր մահացաւ,
Արին զլոյս հաւատն իւր ոչ ուրացաւ,
Այլ ի փառս Յիսուսի նահատակեցաւ։

Հազար 'ւ երկերիւր քսան և եօթ թըւի,
Ի քսան և երեք ամսոյ յուլիսի,
Մակաբայեցոցըն առուրն տօնի,
Որ և սա եըս ընդ նոսա դասի։

15 Արդ թըշուառ ծառայս Փրկչին Յիսուսի,
Յօհանէս չըպէտ նօտարս Կարնեցի,
Ջկատարումն սըրբոյս աչօք իմ տեսի,
Եւ որպիսութեանն իսկ վերահասի։

20 Ի խընդրոյ ունանց եղբարց հարկեցայ,
Ջանց առնել ըզնոյնն ոչ բարւոք վարկայ,
Դ ի սիրոյ սըրբոյս ևս բոտիպեցայ,
Եւ շարադըրեալ զբանս յօժարեցայ։

25 Ուստի աղերսեմ զեղբարսդ յարգելի,
Յիշել զիս ըզհէքս մաղթմամբ հաճելի,
Տեսութեան Փրկչին լինիլ արժանի,
Ընդ ձեօք վայելել զփառս անպատմելի։

5. 0 միտսըն. 7. 0 սահակս. 13. 0 մանկայբայեցոցըն. 15. 0 ըդ փիս.
արդ. 19. 0 եղբարձ. 20. 0 բարւոք. 21. 0 բոտիպեցայ. 23. 0 անտի
փիս. ուստի.

Տաղս այս ի վերայ սոյն նոր նահատակիս յօ-
րինեալ ի նոյնոյ նօտարէ՝ ի գոյն որ ասէ. Պա-
շնտայ վար ֆինօ ֆէսի էմսն, ալտի պէնի
պէնի խու . . . :

5 Ի չար մօրէդ զուր մատնեցար, աւանդ,
Գառնըդ անմեղ անմեղ ըմբռնեցար,
Ի բանդ և ի գանս տագնապեցար, աւանդ,
Ազնիւ Մըսըր, Մըսր, սիրուն Սահակ,
10 Արի Սահակ և քաջ Սահակ, աւանդ,
Մանուկ տիօք, տիօք քաղցրատեսակ:

Յատեան չարեաց որ դու կացեր,
Շնորհիւ Հոգւոյն լըցեալ եղեր,
Լոյս հաւատոյդ անխախտ մնացեր,
Ազնիւ Մըսըր, տեսեամբ պայծառ որպէս հոյլ:

15 Համարձակեալ բարբառեցար,
Խոստմանց նոցին ոչ նայեցար,
Ի ի մահուանէ ոչ վախեցար,
Ազնիւ Մըսըր, այսօր արբեր Փրկչին բաժակ:

Նորբուս վարդ այսօր բացար,
20 Փրկչին սիրով սիրով բողբոջեցար,
Ի կախարանըն բարձրացար,
Ազնիւ Մըսր, մարմինդ եղև շուշան ճըրագ:

Սիրոյդ կանթեղ դու կախեցեր նոր նահատակ,
Ջարիւնդ ի նմա իբր իւղ արկեր,
25 Զկախարանն լուսով լըցեր,
Ազնիւ Մըսըր, սիրով Փրկչին լուցեալ ճըրագ:

9. 0 քաչ. 13. 0 հաւատոյդ. 15. 0 բառբառեցար. 17. 0 և. 21. 0
բացրացար. 23. 0 կանթեղ.

Էրանեցար յազգաց 'ւ ազանց նոր նահատակ,
Ի շիրիմ քոյ էջ լոյս գերազանց,
Այսօր մըտեր ի կեանս անանց,
(Ի ՌէՄ) այս թիւ վկայեալ Սահակ,
Արի Սահակ, նոր նահատակ,
Վասն իմ հայցեան առ Տէր միակ:

Սոյն վկայաբանական երկու տաղերն ունի միայն 0 ձեռագիրը, էջ 43 ր—65 ր. ամբողջը յառաջաբանով միասին մի առանձին տետրակ է նոյն ձեռագրի հետ կազմուած: Տետրակի վերնագիրն է. «Տետրակս այս, յազագս ումեմն Մըրըր կոչեցեալ Սահակ մանկան, որ ի չար և յանգութ մօրէն զրպարտեալ մատնեցաւ ի ձեռս անօրինաց որք շատ ստիպեցին զնա յուրանալ և նա սիրովն Քրիստոսի վառեալ, ոչ տաճկացաւ. վասնորոյ կախեալ խեղդամահ արարին զնա: Եւ Քրիստոս Աստուածն մեր փառաւորեաց զվկայն իւր լուսով յերկնից: Արարեալ և շարադրեալ յումեմնէ նօտարէ Յօհաննիսէ Կարնեցոյ, ի փառս Քրիստոսի Աստուծոյ մերոյ, և ի պատիւ նոր նահատակիս նորա:»

Այս տետրակի վերջն է նաև Յարութիւն Կարնեցի նահատակի տաղը, որը տես առանձին:

Սահակ Մսրրի տաղի հեղինակն է մահտեսի Յովհաննէս (կոչուում է նաև Հաննէս, Հաննա) Կարնեցի վարժապետ, նօտար մականունով. հեղինակը իւր ժամանակի բեղմնաւոր գրիչներից է. նրանից ունինք տասնէինը աշխարհական գեղեցիկ տաղերի մի հաւաքածոյ, գրուած 1777—1788 թուականներին. չհաշուած Սահակ Մսրրի (գրուած 1778 թուին), Յարութիւն Կարնեցու (գրուած 1806-ին) և Վառվառէ կոյսի (գրուած 1810-ին) տաղերը՝ որոնք տես վարը:

Սահակ Մսրրի տաղի 14 գլուխների առաջին տների սկզբնաւորները կապում են հեղինակի անունը. Ի 80ՀԱՆՆԻՍԵ Ե ԱՅՍ: Ինքը հեղինակը իւր յառաջաբանի մէջ՝ էջ 574 անում է իւր տաղի գրութեան պատմութեան

6. 0 հայցեայ.

թիւնը. հիդրնակը տաղը գրել է հէնց սրբի նահատակութեան տարին՝ այն է ՌՄԻԷ—1778 թուին, իւր «տղայական» և «նորավարժ» ժամանակին: Տասը տարի յետոյ ՌՄԼԷ—1788 թուին բարեկամների խնդրով վերստին ձեռք է առնում աշխատութիւնը՝ և նորանոր սրբագրութիւններով և յաւելուածներով վերածում է այժմեան վիճակին:

Սոյն նահատակի մասին անցողակի խօսուած է Սահակ Մսրր Կարնեցու վկայաբանական տաղի յառաջաբանի մէջ, տես վերը էջ 573—4. Բայց որովհետեւ կազմում է մի ամբողջութիւն, ուստի և աւելորդ չենք համարում նոյն մասը ամբողջովին մէջ բերել այստեղ:

Յետ անցման քանի մի տարեաց (ի վերայ նահատակութեան Սահակ Մսրր Կարնեցւոյ) սոյն քաղաքացի Ջինիզցի կոչեցեալ Տէր Մելքոն հանճարաշատ քահանայի Պալի անուն որդին վասն իմիք ինչ
 8 ընդունայն պատճառի մատնեցաւ ի ձեռս անօրինաց, որք և վասն գեղեցկութեան և արիական երիտասարդութեանն՝ շատ չարչարանօք ստիպեցին զնա ուրանալ. և նա տեսեալ գոյով զարիական նահատակութիւն սոյն Մսրր մանկանս, վասնորոյ և ինքն ևս արիութեամբ հաստատուն մնալով ի
 10 հաւատս և ի սէրն Գրիստոսի, ոչ տաճկացաւ. վասնորոյ կախեցին զնա, որոյ վերայ և լոյս էջ յերկնից:

Վկայիս նահատակութեան թուականը յիշուած է 4. Բայց որովհետեւ Սահակ Մսրր նահատակուած է 1778-ին, իսկ Պալի «յետ անցման քանի մի տարեաց»,

Ուստի ապահովաբար 1781-ից յետոյ: Միանգամայն Սահակ Մսրրի վկայաբանութեան յառաջաբանը գրե-
ուած լինելով 1788-ին, Պալիկ նահատակութիւնը չի
կարող 1786-ից յետոյ լինել, որովհետեւ հակառակ
դէպքում հեղինակը պէտք էր ասէր «անցեալ տարի,
հերոս» կամ նման մի ձև: Ուստի նշանակում ենք
մօտաւորապէս 1780-6:

Ձեռագրական տարբերութիւնները ևն տես վե-
րևը, էջ 573 —4:

ԹՈՒԽՄԸՆ ՄԱՆՈՒԿ ՏԻԳՐԱՆԿԱՐՑՑԻ

† ՌՄԼԳ=1784

Հազար երկու հարիւր թվական,
 Երեսուն երեք աւելորդեան,
 Հիանալի իրս գործեցան,
 Որ ազգ և ազինք զարմացան:

5 Մանուկ անուն ոմըն Թուխման,
 Որ էր երկրէս նա Տիգրանեան,
 Աւուր միում յանկարծական,
 Փայլեաց իբր աստղ առաւօտեան:

10 Կացեալ ընդդէմ բլունաւորաց,
 Մեծամեծաց, դատաւորաց,
 Զօրէնս նոցա արհամարհեաց,
 Դաւանելով զՔրիստոս Աստուած:

15 Ըզնա կալեալ ըմբռնեցին,
 Բըրածեծեալ յոյժ սաստկագին,
 Մինչ զմիս ոտիցըն թափեցին,
 Ըզնա յաղթել ոչ կարացին:

Դարձեալ կըրկին ի բանտ արկին,
 Թեւեւս միտքըն չըփոթեացին:

2. ծ երեսուն երեկ. 7. ծ հանկարծական. 13, 16. ծ զնա.

Իսկ նա կացեալ արիապէս,
Պատասխանեաց ասոց նոցին։

«Քրիստոնեայ եմ, հաւատս պայծառ,
«Ձեմ ես նըման մութ և խաւար,
«Յառաջնորդ ձեր կոյր և յիմար,
«Եւ հետևողք իւր հաւասար»։

«Յայնժամ ցասեալ բըռնաւորին,
Եւ ետ հրաման մահու նորին.
Առեալ ի դուռ ժամու բերին,
Ըզնա անդէն գըլխատեցին։

Արիական քաջ նահատակ,
Հեղեր զարիւնդ իբր Վրտակ,
Սիրով արբեր զմահու բաժակ,
Ի հանդէս քո հըրճուն հրեշտակք։

Սէր աշխարհիս ի բաց թողեր,
Եւ մասնակից սըրբոց եղեր,
Սակս Քրիստոսի արիւնդ հեղեր,
Եւ քաղցրացար իբր ըզմեղեր։

Երանելի մանուկ թուխման,
Մարմինդ ետուր հոգւոյդ փըրկան,
Մահ քո եղև քեզ բանալի,
Եբաց ըզդուռն արքայութեան։

Այն վկայաբանական տաղն ունի միայն Վիեննայի Մխիթարեան Հարց մատենադարանի թիւ 304 (Շ) ձեռագիրը, էջ 18 բ. հմմտ. Տաշեանի Յուցակը, էջ 732 բ. Տաղի արտագրութիւնը շնորհակալութեամբ ստացել ենք մատենադարանապետ գեր. Հ. Բ. Պիլէ-դիկճեանից։

4,6. խաւար, հաւասար բառերի ընթերցումովը ստակուսական է Շ-ի մէջ.
10. Շ գնա. 13. Շ արբէք.

• ԴԱՆԻԷԼ ԲԵԿ ԽԱՉԵՆԵՑԻ

† ԹՄԽ—1790-1

Յարձանիս շիրմի ամփոփեալ դնի
 Մարմին իշխանին Խաչեն գաւառի,
 Վեհ իշխանազնեայ Դանիէլ բէկի,
 Որդւոյ Մէլիք բէկ իշխանապետի,
 Ի տանէ հայկազն մեծ Զալալ Դօլի,
 Տեառն Արցախայ Հայոց աշխարհի,
 Որ Ղարապաղայ կամ Շուշուոյ նահանգ
 Նա սովորաբար արդ վերաձայնի,
 Առ սուրբ հաւատոյ սա լուսահօգի
 Նահատակի աստ յամրոցիս Շուշի՝
 Դառն տանջանօք Իբրահիմ խանի՝
 Որ թշնամի էր Խաչին Քրիստոսի.
 Ի ԹՄԽ. կանգնեաց զայս արձան
 Վշտալի որդին այս նահատակի
 Բաղդասար արհին տէր Մետրապօլիտն
 Հասան Զալալեանց արթուն հովուապետն
 Աղուանից երկրին, որք հանդիպէք այսմ տապանի
 Տուք հօրն և որդւոյն Աստուած ողորմին ի 1851:

Սոյն տապանագիրը արտատպում ենք Մակար
 եպիսկոպոս Բարխուդարեանցի Արցախից, տպ. Բա-
 գու, 1895, էջ 150—151. Նահատակի տապանաքարը
 ըստ սոյն աշխատութեան գտնուում է Շուշի քաղա-
 քի Հին-հանգստարանի հարսույթին կողմում:

6. տպ. արցախայ. 11. տպ. իմրահիմ.

ՈՆՏՈՆ ՆԱՀԱՏՈՒԹՅԱՆ ԹԻՓԼԻՍԵՑԻ

† ՌՄԻՂ=1794-5

(Շուշի) քաղաքում եղած Հին-Հանգստարանի վարի կողմին մօտ կայ մի գերեզման, որ կոչւում է Նահատակ Սորա տապանաքարի վերայ գրուած է. «Այս է տապան Թիփլիսեցի Նահատակ Անտօնին. ՌՄԻՂ-ին: Ես Թիփլիսեցի Սիմօնի որդի Սարկիս այս քարս հոկացի սէրս նահատակին»:

Այն տեղեկութիւնը արտատպում ենք Մակար Եպիսկոպոս Բարխուդարեանցի Արցախէց (տպ. Բագում, 1895), էջ 150:

5. տպ. այսպէս սարկիս, հոկացի.

ՇՈՒՂ ԵՐԲՈՒԹԻՒՆ ՏՓՂԻՍԵՑԻ
(ՍՇՑԵՆԹ—ՆՈՎԸ)

† 1795 սեպտեմբեր

Հարիւր յիսուն տարի առաջ (այսինքն 1700-ին) մէկ խեղճ աննշան հայ դալիս է Հալէբից ¹⁾, երևի բախտ որսալու՝ Վրաստան, ու բնակվում է Թիֆլիզ քաղաքում, որ տեղ պսակվում է մէկ Հավլարացի ²⁾ աղջկան վրայ։ Սրանց ⁵ ըլում է տղայ ³⁾, որոյ տալիս են Արուծիմ (Յարութիւն) անունն։ Էս Հալեբցու վրայ չ'ունինք ոչինչ տեղեկութիւն։

1) Թուրքերէն ասած խաղերում Սայեաթ—Նովէն խօսում է իր վրայ՝

Վաթանըմ Թիֆլիզ դուր, սամթի Գուրջիստան,

Սնամ Հավլարարու, աթում Հալարու։

(Հայրենիքս Թիֆլիզն է, կողմն Վրաստան. մէրս Հավլարացի, հէրս Հալարցի)։

2) Հավլարարն հին ժամանակին Թիֆլիզու արուարձանն էր. հիսի քաղաքի հետն է հաչվում։

3) Հնարք չր կայ իմանալու Սայեաթ—Նովու ծննդեան տարին. ինքն ԻԳ խաղի տակն ունի գրած թէ՛ ինյօրի ետքունն տարին գլուխ դրի ամենան խաղին. թէպէտ անկարելի է որ մինչև իր երեսնամեայ հասակն չ'ունենայ բան ասած, բայց համարձակ կարօղ ենք ասել, որ էս հասակից առաջ չ'ի ըլիլ գլուխ դրել նշանակելուն իր խաղերու ասելու օրն, ամիսն ու տարին։ Մէ քանի Թուրքերէն ասած խաղերու տակն ունի նշանակած Վրաց քրօնիկօնի 430 ն, որ է 1742 Փրկչական թիւն։ Թէ ընդունենք՝ որ Սայեաթ—Նովէն էս

միայն նրա որդու՝ Արուժինի խօսքիցն իմանում ենք, որ
 էլել է նա միդղըսի։ Պատիկ Արուժինին տալիս են աշկերտ
 մէկ ջուլհակի մօտ. խիստ աչքաբաց ըլելով՝ կարճ ժամա-
 նակում էնքան վարպետանում է Արուժինն, որ ինքն իր
 5 համար մէ մեքենայ է հնարում, որով՝ կտաւը երկայն փո-
 ղոցի մէջ հինելու տեղ, հինում ու գործում է էլել իր
 սենեակումն։ Մեր վարպետ ջուլհակն երեւի շատ վաղ է
 նկատում իր մէջ քերթողական շնորհքն, որ «պատուոց» պատ-
 պահելով «գլուխ ե դնում ամենում խաղին», ու «ուրբ Կա-
 10 ռայիտի կարողութեանով» սովորում է «քամանչէն, ու ջօն-
 գուրն ու ստրուրեն»։

Դեռ լաւ չը չափած իր հանճարի ուժն, Արուժինն
 անց է էլել կացնում իր օրն կտաւ գործելումն ու սաղ
 ածելումն. իր մեքենայի առջևն հորում նստած՝ մրքուքի
 15 ձէնի վրայ առաւօտեան հանած խաղն գեղգեղում է էլել
 գիշերն իր քաղցր ձայնով իշխաններու բարձր ու լէն
 դարբասումն։ Վերջն մրքութն փոխած քամանչի վրայ,
 սրան «շատ բան» տեսնիլն խոստանալով համարձակ դուրս
 է եկել մէյդան, որ տեղ իր աշուղական հոչակաւոր
 20 Սայեաթ—Նուխ անունով մոռացնել է տըւել ջուլհակ Ա-
 րուժինին էնպէս, որ ժողովուրդն մինչև էս օրս էլ միայն
 աշուղական անունով է ճանաչում իր սիրեկան երգչին։

Բանիցն երևում է որ Սայեաթ—Նովէն աշուղութիւնն
 կցել է թուրքերէն ասած խաղերով. սրանցմով սկսվում է
 25 նրա դավթարն։ Էն գլխէն մտածելով խաղն ասելու տա-
 րին նշանակելու համար, առաջ սրանց համար է հոգացել.
 իր դավթարումն էլ ամէնից հին խաղն՝ թուրքերէնն է,
 որն որ հանած ունի 1742-ին. հետն էլ տեսնում ենք, որ
 էս խաղերուց յետոյ՝ սկսելով հայերէն խաղն, սրա տակն

ժամանակին ունեցել ըլի աւել պակաս երեսնամեայ հասակն, յայն-
 ժամ նա ծնած պիտի ըլի 1712 ին։ Էս հաշուով մեր երգիչն իր մահ-
 ուան օրն (1795 ին) պիտի էլել ըլի 83 տարեկան, որ բոնն յարմար է
 դալիս նրան տեսնող մարդկերանց ասմունքի հետ, որք միտն ունին
 Ս պիտի—Նովուն ինչպէս մէկ լաւ ծերայած ալեոր մարդ։

չը նշանակելով ասելու տարին, գրում է՝ «նիւի գաղիմ»
թե նախփար ռախմ»։ Էս խօսքերն լաւ ցոյց են տալիս, որ
Սայեաթ—Նովէն՝ Թուրքերէն, կարելի է ևս վրացերէն՝
ասած խաղերով անուն ճարելուց յետոյ, ուզում է ևս
5 հայերէն ասելն. ու տարին նշանակած ունեցող հայերէն
հանած խաղերուց ամէնից հինն ասած է Թուրքերէնից
տաս տարով յետոյ—1752-ին. Ուրեմն մեր երգիչն էլ
ուրիշներու պէս հռչակել է իր անունն առաջ Թուրքերէն
խաղերով. Թէպէտ անկարելի է որ էս տաս տարուան մէջ
10 չ'ըլի ասել հայերէն գոնէ մէկ հատ խաղ. Կարելի է՝ որ
տարին նշանակած չ'ունեցող խաղերն հէնց էս միջոցումն
ըլին ասած. էլ ինչ խօսիմ ուրիշ կորած կամ հրապարա-
կում յանկարծ ասած խաղերու վրայ, որք կտոր կտոր ու
աղաւաղած պահվել են աւանդութենով. Թէ հնարք կ'ու-
15 նենամ՝ որ սրանց ամբողջ վերականգնեցնեմ, ժամանակով
կու հաղորդեմ ևս սրանց ազգակիցներուս։ Սայեաթ—
Նովէն արդիւնաչատ աշուղներուց մէկն է. իր տասն ու
եօթն տարուան երգողական ժիր կենաց մէջ բաց ի 114
Թուրքերէն ու 46 հայերէն խաղերուց, որք յայտնի են
20 մեզ նրա դավթարիցն (Թողնեւք չը գրածն ու կորածներն)
ունի ասած վրաց գեղղուկ լեզուով անթիւ աշխոյժ խա-
ղեր ու անհամար ազգու բաներ, որոց կտորներն՝ էն էլ
մաս մաս արած երբեմն միտն է բերում շուտ սովորող ու
հեշտ մոռացող ժողովուրդն. Թէ որ նախախնամութիւնն
25 չէր պահպանել երգչի դավթարն, անկարելի կու լէր գոնէ
մէկ թեթեւ դատողութիւն անելն էս անուանի աշուղի
մտաց ճարտարութեան վրայ. մանաւանդ երբ տեսնում
ենք, որ մեր ժամանակակիցներն քիչ բան են իմանում
նրա վարքի վրայ. Թիֆլիզու հայոց, վրաց ու Թուրքաց
30 ուրախացնող երգչի կենցաղավարութեան վրայ չը կարո-
ղացայ ոչ ովից իմանալ մէկ մանրամասն տեղեկութիւն.
զարմանալի չ'է. Սայեաթ—Նովէն իր կենաց վերջի քսան
ու հինգ տարին կէսում էր միանձնացած, Թիֆլիզից
դուս, հեռացած սրա ժողովրդէմէն. Նրա փառքի ու շքե-

- դուրսեան ականատեսներինցն մէկն էլ չը կայ. ժամանակն թէ ինայել է մէ քանի ցամքած ծերերուն, սրանք էլ Սայեաթ—Նովուն՝ աշուղ են տեսել, երբ հէնց իրանք էլել են վեց կամ ութ տարեկան. բայց լաւ միտն ունին, ինչ-
- 5 պէս՝ երբ նա իր կրօնաւորութեան ժամանակն հազրէն մէկ անգամ գալիս է էլել թիֆլիզ, խաղասէր երեխերքն նրա հզնէն վազելիս՝ մատով մէկ մէկու շանց են էլել տալիս ասելով. «ՏՕ՛, գիշիս՝ Սայեաթ—Նովին հո՛ւ ու մեծե-
- 10 րուց լսածն ասելով պատմում են, որ էս՝ էրէկլէ թագա-
ւորի ու սրա արքունեաց սիրեկան աշուղն՝ ըլում է մէկ անհոգ զօղ ու քեօի սիրօղ, սիրուն աղջկերանց ուրախացնօղ ու որբեքերի կանանց մխիթարիչ, և ըլելով հիանալի քա-
- մանչայ ածօղ, մանաւանդ իր քաղցր ձայնի հետ՝ էլել է միշտ թագաւորի ու ազգի խրախճանքներու պատուական
- 15 ու անհրաժեշտ զարդն. Հէնց ինքն էլ իր քամանչէն գո-
վելիս ուղիղ է նկարագրում իր կեանքն ասելով՝

Բօլօրքըդ գօզսինիր շարած՝ մէջլիսի կէսն իս, քամանչա.

Իրաւ, պիտի հաւատանք Սայեաթ—Նովուն, երբ սա ասում է մեզ, թէ՝

- 20 Հէքիմներըս ափսոսում են, ծրնգան տալով վայ ին ասում.
Կանչօղըս դարդակ է գընում. Ա՛խ Սայեաթ—Նովա, է ասում:

Քանի անգամ՝ կարդալիս սրա խաղերն հարիւր տարեկան պառաւներու առջեն, ուզելով՝ հրապուրած սրանց թմրած յիշողութիւնն դուրեկան հնուց բաներով,

25 հանեմ նրանցից մէ տեղեկութիւն մեր երգչի վրայ, միշտ լսել եմ ծնգան տալով ասած խօսքերն. «էտ խօ միր Սայեաթ—Նովոս խաղի ե. վայ քի Սայեաթ—Նովա, ինչ զօղիր իս շանց տըռի»:

Թէ շատ զօղ է շանց տըռել, շատ անգամ էլ էս

30 հանճարեղ յանկարծախօսն կատարել է հոգեւոր բժշկի պաշտօնն. Լսել եմ ծերերուց, որ մէկ օր էրէկլէ Բ, Վրաց թագաւորի գերդաստանն ու իշխաններն նեղանալով իրօնց

Պարնին եկած տխրութեան համար, (որն որ երբեմն պատահում էր էս՝ միշտ իր թշնամիներու արշաւանքներն մղելու համար հոգած քաջ պատերազմողին) ու նրանք դադարեցնելով իրանց կանացի գգուանքն ու պալատական շողորոր-
5 թանքն, ճարերն կտրած՝ ստիպած են ըլլամ գործ դնել Սայեաթ—Նովու հոգեզուարճ խօսքն. սա քամանչէն ածելով մտած թագաւորի՝ սենեակն ու մտիկ չը տալով նրա ողորմած հայեցուածին, սկսում է բանն համարձակ ա-
սելով

10 Մտկվարո ամդ'վրեսուլո, արագիանո,
Մե շեն վեր դագիմլեր, միգեղիանո՛)

ու էսպէս իր սիրեկան Պարնի տխրած ճակատն պսակում է խաղաղ խնդութէնով։

Ամէն տեղ ուրախութիւն ցանօղ Սայեաթ—Նովէն,
15 ինչպէս տեսնում ենք իր խաղերուցն, իրան էլ չ'է զրկել ցնծութէնից. սրա աշխոյժ ու սիրատենչակ հոգին՝ շատ գեղեցկանաղին գերի կու՛լի արել իր կաթոգին խօսքերով՝

Ղ'ուրբան իմ ծուցիդ նըռանն,
Հօքիս տամ շիմաւ կըռանն.
20 Թաք պառկիմ եարի զըռանն՝
Գըլխօքըս քար իմ ասում.

ինքն էլ սիրու գերութեան մէջ տարփանքով վառված՝ առանց սիրեկնի մէկ օր էլ չ'է ուզում էս աշխարհքից՝

Գուն գըլուխըդ մահի կու տաս, ես էլ քիզ իդ կու մէռնիմ.
25 Միր էդնէն թամամ աշխարըս սօվ քաչէ, հաց չը տէսնէ։

Բայց չէ մնում միշտ էս սիրատարփ մոռացմունքի մէջ. պահելով իրան հեռու մարմնամուլ զգացմունքից, աւելի հաւան է՝ յայտնել իր անձկութիւնն սրպէս նուա-
գածու քերթող՝

1) Քուռ դո՛ւ պղտորած Սրասխի ջրով, չ'եմ գիմանալ քեզ՝ պատճառանքներ ունեցողին (մահանաւորին)։

Ծանօթ. Անձրկալին ժամանակն՝ էն տեղ, ուր Սրասխն խառնւում է Քուի հետ, ջուրն բռնում է մէկ թուխ կարմրադեղին գոյն։

Թէ մէ շափաթ քիզ չ'իմ տէսնի, կու կըտրիմ քամանչի սիմըն,
ու նկարագրէլիս իր բաղձանքն, մնալով զուրկ հեշտասէր
ցանկութենից՝ չ'է վիրաւորում՝ նուրբ զգացմունքն: Ինչ-
քան պարզ է էլել հասկանում սիրու սրբութիւնն՝ ցոյց
է տալի մեզ նրա խոստմունքն՝

Թէգուզ անմահութին ուզիս սիրով կու ճարիմ քեզ ամա,
էնպէս որ համարձակ կարելի է ասել Թէ՝ Սայեաթ—Նովու
հոգին

Զընի տակէն նուր դուս էկած արիւղ դիբած սընբուլի պէս պայծառ
10 ու մաքուր է:

Սայեաթ—Նովու ցնծութիւնն չ'է քաշում շատ ժա-
մանակ: Համարեա Թէ հէնց էն գլխէն գլաւում է սրան
տխրութիւնն: Իր սէրն ու բաղձանքն յայտնում է մէ
տրտում ու վշտալի ոճով, որ ցաւ է տալի սրտին: Եւ
15 ու տեղ էլ շանց է տալի իր հոգւոյ ձանձրանալն կեան-
քից, աշխարհքից, երգերուցն ևս՝

Է'րէզ լավ էր կանց վուր էսօր,—վաղէրումէն բէգարիլ իմ:
Մարթ համաշա մէկ չ'ի բլի,—խաղէրումէն բէգարիլ իմ:

Էսպէս զգուած աշխարհքից, գանգատուելով Թէ՝ «դուրթն
20 ձամբխայ չ'ի գնոռմ», էնդուր որ՝ «չաւուսցիլ է յալիլի
սոռտն», Սայեաթ—Նովէն խրատում է իր «դիվանն» սիրտն
ու քարոզում է սրան սիրել «Աստուած, հոգի, եւար, պար-
կնշտութիւն, գիր, խրատ, համբերութիւն, դադաստան,
խոնարհութիւն, սղքատ, դօնադ, օքաւր»: ու վերջումն
25 յայտնելով իր սրտի տխրութեան հիմն՝ ահեղ դադաս-
տանից վախենալն, խորհուրդ է տալիս իրան մանաւանդ
սիրել «խանք, անասաւտ, քար»: Սայեաթ—Նովու խրատա-
կան 'ի խաղն, որն որ բովանդակում է իր մէջ կեանքի
ամէն բարոյական ու մարդկային տարերքն, ու անպաճոյճ
30 ու կարճ խօսքով յայտնում է մէկ ժողովրդի ամէն կա-
րիքն, վկայում է ազգային երգչի բարոյական ու կրօնա-
կան մտաց աճման:

Իրաւ, էս ազգային երգիչն հասկանում է էլել իր կոչումն, ու նրա միտքն լաւ հասնում է էլել իր պաշտօնին, երբ իր գլխին «Խաչի ճորար» ասելով թելադրում է իրան «նամակ դուռն» անել ժողովրդին, որն որ ան-
5 ուանելով «Ժողովրդի», գիտէ որ սրա դուռնը քերթողի սուրբ պարտքն է, էնդուր էլ սիրուն կոչում է իրան դուռնը (հիւսն)։ Ազգի բարոյական դուռնը էն էլ է հասկանում, որ քերթողն՝ պահպանելով իր սիրտն «քաւր խիւրդ» ու «կոտորելուց», պիտի չը վերաւորվի ժողովրդի
10 ապերախտութենից ու բրտութենից, ու ամէն շնորհ պարգևողին պատասխան տայ շարարով, լաւ իմանալով՝ որ ազգն իր կրթութիւնն ու խրատն ըստանալու է երկնուց՝

Թէգուզ դրպարտանքն պահ տաս՝ ծեծօլ չ'ի խրատովի խիվըն, ինչու անձնէն չ'ը դուս էհայ անխտէի էն չար դիվըն.

15 Բայց ինքն վիղ է առնում միայն քարոզչի պաշտօնն, ու սովորեցնում է սիրել ու անել «քաւրի գործն», որն որ դասում է բարձր ամէն իմաստութեան ու գիտութեան վրայ, ասելով՝

Թէգուզ իմանաս, գիդէնաս աստղերու համբարքըն սիրուն,

20 Անբարի գուրձըն կօրած է՝ կարթն Հարանց վարքըն սիրուն.

ու իր անարատ հոգին՝ թէպէտ զգում է էլ էն կենաց պայծառութիւնն, բայց միշտ նեղացած մնում է տարակուսանաց մէջ՝

Վուր տիղ՝ հասնիք, վուր տիղըն՝ սուք, վուր տիղ՝ սոյբաթ խաղ է ըլում,

25 Վուր տիղ՝ ժամ, վուր տիղ՝ պատարաք, վուր տիղ՝ սիրօլ տաղ է ըլում:

Թէ վուր հօքուդ կամքն իս անում մարմինդ բէղամաղ է ըլում.

Վուր մէ դարդին կու դիմանաս, դուն ջրատար Սա, եաթ—Նօվա:

Հէնց էն գլխէն հոգուն ու մարմնու խնդիրն չ'է տալի սրան դադար, ու շատ ժամանակ պահում է տագնապում:

30 Վերջապէս ձանձրացած էս երաղական կեանքի վայելչու-
թիւններից Սայեաթ—Նօվա խանդակաթ սիրտն, ասելով՝

Կու հաքնիմ մագեղէն, կու հաքնիմ շալըն,

Կ'էրթամ ու ման գու քամ վանքերըն մէ մէկ,

պտուռում է միայնակեցութիւնն, որոյ ծարաւն էնքան սաս-
տիկ է ըլլում, որ իր զաւակներու Թիֆլիզում թողած՝
գնում, հեռանում է Հաղպատու Սուրբ Նշանի վանքն, որ
տեղ կրօնաւորված ձեռնադրվում է աբեղայ:

- 5 Սայեաթ—Նովու կրօնաւորվելու տարին ոչ ով չ'է
իմանում: Դժուար թէ նա մտած ըլի վանքն իր կնոջ մա-
հից առաջ. միայն շատ կարելի է որ մէ քանի տարի իր
կնոջ մահիցն էլ առաջ հրաժարած ըլի խաղ ասելուցն,
էնդուր որ դավթարում չ'է պատահում 1759 ից յետոյ
10 հանած խաղ: Աշուղութիւնն մեղք բան համարելով

Բառ գէիլար՝ դունիա վազլա իմիչ,—
Սնու իչուն սօյրաթ սազգսն դ'օրխարամ.¹⁾

ունենալով երկիւղած ու կրօնասէր բնաւորութիւն, որն որ
յայտնվում է ևս թուրքերէն ասած խաղերուցն

- 15 Սայեաթ—Նովա դինըսիա ինքար էթմաս՝ Երմանի դուր.²⁾

- սրտումն էլ կրելով կրօնաւորվելու փափագն, կարելի է
որ Սայեաթ—Նովէն՝ դեռ իր կնոջ մահն չը տեսած, վեր
ըլի առել ձեռն աշուղութէնից: Կարծիքս հաստատվում է
ևս դավթարում պատահած յիշատակարանով, որն որ
20 1765 ին գրում է Պէնտէլենց Եովանէն՝ երեւի երգչի բա-
րեկամն: Սրա աղաչանքի ոճն ցոյց է տալիս՝ աշուղի խաղ
ասելուց հրաժարիլն: Էս յիշատակարանն գրած է երեք
տարի առաջ մահից Սայեաթ—Նովու վնոջ, որն որ թա-
ղած է Խօջենց վանքի գերեզմնատանն: Գերեզմնաքարի
25 վրայ գրած է վրացերէն՝

1) Բոս ասում են թէ՝ աշխարհս երազ է էլիլ, էնդուր էլ վա-
խում էմ սօյրաթից սազից:

2) Սայեաթ—Նովէն հաւատն չ'ի ուրանալ՝ Հայ է:

Քս ունվ.

ք սափլավսա
ամասա շինա վա
ր սահաթնովի
ս մեուղլե
մարմար շե
նդորա մի
բձանեթ

5

(Քրօնիկօնի 456. էս գերեզմնում կամ Սայեաթ—Նովու
10 կողակից Մարմարն, ինձ ողորմի ասէք) Տապանագրի տա-
րին՝ երկրիս սովորութէնով, պիտի իմանանք չէ թէ քար
դնելուն, բայց որպէս մահուան տարին՝ որ է 1768. Եր-
բէք չենք կարօղ հաշուել Սայեաթ—Նովու կրօնաւորվելն
էս ժամանակից առաջ. թէ մէ երկու տարի էլ յետ դնենք
15 ու ընդունենք 1770ն, յայնժամ մեր քերգիչն կրօնաւոր-
վելիս էլել պիտի ըլի 58 տարեկան.

Սայեաթ—Նովու վանական կեանքի վրայ չ'ունիմ ո-
չինչ տեղեկութիւն. Հաղպատում մէ ծեր էլ չը կայ, որն
որ իմանում ըլի գոնէ մէկ աւանդութիւն էս աննշան
20 կրօնաւորի վրայ. Սրա աշխոյժ երեակայութիւնն տըւել է
արդեօք մէ պտուղ՝ յարմար իր նոր վիճակին, չ'է յայտ-
նի. Թէ բան էլ ունենայ ասած, ով կու քաշէր հոգսն
նրա պահելու համար. նրա անպաճոյճ տաղերու զ չ'ունե-
ցող խօսքերն դուր չ'էին գալ մեր՝ քերականութիւն սով-
25 բած գիտնական վարդապետներուն. Գիտեմ միայն, որ
Թիֆլիզու խաղ սիրօղ տղերքն վանքումն էլ չ'են տըւել
դադար իրանց երգչին, ու խստակրօն վարդապետի վե-
ղարի տակն էլ կարծելով իրանց զուարճ աշուղի վառվը-
ռուն գլուխն, դարսել են զրուցք, իբր թէ Սայեաթ—Նովի
30 ականջն ընկնում է մէկ երեւիլի օտարական աշուղի Թիֆ-
լիզ գալն. նա վախենալով իր քաղաքի յաղթվելու հա-
մար, սաստիկ ձմեռին մոտիկ չը տըլած՝ շտապով գալիս է
Հաղպատից Թիֆլիզ. ձեռաց վէր է գալի Մեծ Բերդի

- եկեղեցում: ու ոչ ովին բան չ'ասած՝ թաքուն դուռ է
սլքքըվում առաջնորդարանից: Հաղպատու առաջնորդ՝
Դաւիթ եպիսկոպոսն, որն որ լսել էր նրա գալն, չը տես-
նելով նոր եկած վարդապետին՝ պահանջում է նրան. ու
5 իմանալով նրա առաջնորդարանում ևս չ'ըլիլն, շատ նե-
ղացած՝ հրամայում է իր սպասաւորներուն, որ նրան
գտնեն: Սրանք պտրուտէլիս տեսնում են որ Սայեաթ—
Նովէն՝ աշխարհականի շորերն հաքին, իր հին ընկերներու
ու բարեկամներու մէջն՝ կամրջի տակն սառած Գռի վրայ
10 նստած, քամանչէն ձեռին՝ բաց է արել նոր եկած աշուղի
հետ վէճն (քսա): Հէնց յաղթելու վրայ է ըլում, որ վրայ
են հասնում իր եպիսկոպոսի սպասաւորներն: Բայց էս
զրուցքն ու սրան նման զուարճ Թիֆլիզեցւոց մտաց ցնորքն
իսկի հաւատալու բան չ'են, էնդուր որ մեր մեղօք հնացեալ
15 կրօնաւորն անց կու լէր կացնում կեանքն իր վաղեմի
մեղքերու՝ աղօթքով ու պաս պահելով քովելումն:
- Միայն շատին յայտնի է Թիֆլիզում, որ Սայեաթ—
Նովէն՝ լսելով Կղա-Մահմէդ-Խանի հեծելազօրի Վրաս-
տանու սահմանին մօտենալն, միտն է բերում իր զաւկ-
20 ներուն (ունեցել է երկու տղայ՝ Մելքիսեդ, Օհան ու եր-
կու աղջիկ՝ Սառա ու Մարիամ) ու գալիս է Թիֆլիզ: Էս
տեղաց ուղարկում է նրանց Մօզդօկ, ուր սրանք գցում
են իրանց հաստատ բնակութիւնն: Սայեաթ—Նովէն
դնում է իր զաւկներուն ճանապարհ թէ չէ, Պարսիկքն
25 մտնում են Թիֆլիզ: Հաղպատու առաջնորդարանն հէնց
բերդի տակն ըլելով՝ թշնամիքն տուն են ընկնում եկե-
ղեցու գաւիթն, ու կցում են կոտորելն ու կոշոպտելն:
Սայեաթ—Նովուն վրայ են հասնում եկեղեցում աղօթք
անէլիս: Սրանից պահանջում են դուռ գալն ու հաւատն
30 ուրանալն. բայց կրօնաւորն Պարսից թրերու տակն աւան-
դում է հոգին՝ ասելով

Չըխմանամ քլիսադան, դօնմանամ Իսադան¹⁾:

1) Եկեղեցուց չ'եմ դուռ գալ, չ'եմ ուրանալ Յիսուսին:

էսպէս խալխի նօքարն նահատակվում է որպէս ծառայ Աստուծոյ սեպտեմբեր ամսին 1795-ին 2)։

Մէքանի օրից՝ Պարսից Թիֆլիզէն դուռ գնալուց յետոյ, վեր են առնում նրա մարմինն ու թաղում են Սեծ Բերդի եկեղեցու հիւսիսային փողը դրան առջև։ Թէպէտ Սայեաթ—Նովու գերեզմանն չ'ունի քար գցած, բայց էսպէս պատմում են նրա թաղման պատահողներն։

Յիշեալ ամբողջ գլուխը անփոփոխ վերցրել ենք Գ. Ախվերդեանի հրատարակած Սայեաթ—Նովայ աշխատութեան յառաջաբանից, Մոսկվա, 1852, էջ 2—ԺԳ. էջերի տակ դրուած ծանօթութիւնները հեղինակից են. միայն էջ 613 և էջ 617 դրուած վրացերէն տողերը՝ որոնք Ախվերդեանի աշխատութեան մէջ վրացերէն տառերով էին, մենք դրել ենք հայերէն տառադարձութեամբ՝ վրացերէն տառերու չգոյութեան պատճառաւ։

2) Երևի էս պատահմունքն ունէր մտքումն Շամչի Մէլքօն՝ ասելով իր Թիֆլիզու 1795-ին աւերվելու վրայ հանած խաղում՝ Վարդապետնիւր կօտօրեցին, լէշիր էր ածած տէրտէրի։

IIO.

ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ ԿԱՐՆԵՑԻ

† 1806 փետ. 26

Կարնեցի ոմն Յարութիւն անուն երիտասարդ նահատակեալ ի յիգմիր քաղաքի 1255 թուոջ եւ փետր. 26. Եղեղութեան լուրն հասեալ աստ ի Կարին՝ ըստ այնմ՝ լոյ շարադրեալ եղեւ քանս յումեմնէ նստարէ:

Ի սոյն յետնեալ ժամանակի,
Զըմեռնացեալ եղանակի,
Վարդ մի բուսեալ ուր և ծաղկի՝
Իբր հոտաբոյր մանուշակի:

10 Հըրաշագեղ տիպ ցանկալի,
Յարութիւն ոմն մանուկ բարի,
Որդի գոլով բարեպաշտի,
Ուր չարութիւն Սանդոյ կոչի:

15 Աստ յԱրզըրում լինի ծընեալ,
Յորում սընեալ և զարգացեալ,
Արիութեամբ նա քաջացեալ,
Ի մէջ բազմաց յաղթող գըտեալ:
Նա ինքն ի տես իւր մանկական
Հըռչակաւոր էր ի մըրցման,

9. 0 հոտաբուր. 13. 0 սանդոյ.

Անձնեայ, առոյգ, ուժեղական,
եւ յաղթանդամ հըսկայական:

5 Ներկըրթեցեալ արհեստաւոր,
եւ գործունեայ աշխատաւոր,
Թէպէտ ջանայր նա մըշտաւոր,
Բայց ոչ շահիւր արդիւնաւոր:

10 Էր համածին եղբայր սորին,
Որ Կարապետ անուն նորին,
Վաղուց գնացեալ էր նա Զմիւռին,
եւ մընացեալ անդ յիւր գործին:

 Ներ խորհըրդեան սա եւ խորհեալ,
Գընալ առ նա իսկ կամեցեալ,
Ի հայրենեաց իւրոց ելեալ,
եւ յազգայնոցըն հեռացեալ:

15 Օր իւր վըշտօք ցաւօք լըցեալ,
Շատ նեղութեամբ Պօլիս հասեալ,
Որ եւ անտի ի նաւ նըստեալ,
եւ ի յիզմիր նա ժամանեալ:

20 Տեսեալ զեղբայրն ուրախացեալ,
եւ առ միմեանս գիրկըս արկեալ,
Զորպէսն ինքեանց միմեանց պատմեալ,
Ի միասին անդէն կացեալ:

25 Առւր միում յանկարծակի
Մեծ փորձութեան մի պատահի.
Ի վաճառանս գինարանի
Ընդ այլազգեաց յըմպել նըստի:

80 Բամբըն այն ըղնա յորդորեալ,
Մինչ նա կարի էր արբեցեալ,
Ի կրօնս իւրեանց զնա հրաւիրեալ,
եւ նա զբանս այնց իբր ընդունեալ:

8. 0 անոյն. 9. 0 վաղոյց. 27. 0 յորդորեալ.

Ելեալ անտի գինեաւ արբեալ,
Ի կացարանն իւր գընացեալ,
Յառաւօտին գինւոյն թափեալ,
Եւ խելքըն իւր ի գլուխն եկեալ:

5 Կերպ իւր տեսեալ, ցիւրալն հարցեալ,
Վիսնանչ հանդերձ էր իմ հագեալ:
Յայնժամ իւրքըն զբանըն պատմեալ
Թէ Ձկրօնս նոցա ես ընդունեալ:

10 Առ այն կարի ցառմամբ լըցեալ
Թէ Վեմ երբէք զայն ընկալեալ:
Ուստի խրատով եղբարցն ելեալ,
Պալիօզաց զօնախն անկեալ:

15 Բամբ այլազգեաց ի կուռ վառեալ,
Հետաքրքիր լեալ որոնեալ,
Եւ մինչ անդ գնալ նորա լըւեալ,
Կըռուիլ ընդ այնսըն կամեցեալ:

20 Նոյն պալիօզքն ոչ կամեցեալ
Թէ վասըն այնմ լիցին կըռուեալ,
Ապա զմանուկն ի նաւ եդեալ,
Յիւրեանց աշխարհն յըղել հաճեալ:

25 Եւ նոյն ժամայն մանուկն խորհեալ
Դառնալ յիզմիր՝ զմահ յանձն առեալ,
Վուր որ հաւատս մ եմ կորուսեալ՝
Անդ գըտանել ինձ հարկ եղեալ:

30 Յընծուն գիմօք յիզմիր ելեալ,
Ի հրապարակս նորա շըրջեալ,
Եւ այլազգիքն ըզնա կալեալ
Եւ ի վերայ նորա կուտեալ:

30 Իհեսեալ ամբոխք գըլրոհ տըւեալ,
Առեալ ըզնա յատեան տարեալ՝

23. օ հաւատս մեմ. 25. օ ցընծոյն. 29. օ ամբողք.

Ասեն. Վիու մեր կրօնս ես դարձեալ.
Այժմըս վասն էր ես փոշմանեալ:

5 Ուստի ձայնիւ նա բարբառեալ.
«Յիմ հաւատոյս չեմ ես շեղեալ.
Այլ եմ ի նա միշտ հաստատեալ,
Ի սէր նորա զանձս եմ եղեալ:

10 Յայնժամ ըզձեռս ի նա արկեալ,
Չարչարանօք ուժգին տանջեալ,
Երկաթեայ ճաղս յըղունգս հարեալ,
Ծայրէ մատանց ի ներս մըխեալ:

15 Իբրև տեսին կայր հաստատեալ,
Ի յօրէնս իւր անխախտ մնացեալ՝
Յայնժամ զտապակս հըրացուցեալ,
Ի վերայ այնմ զնա նըստուցեալ:

20 Սիրով Փրկչին նա իսկ վառեալ,
Չսաստիկ տանջանորն զայն կըրեալ
Եւ առ նոսա պատասխանեալ.
«Զթողում զկրօնս իմ թէ մահ հասեալ:

25 Էդեալ ի գլուխն թաս ջեռուցեալ
Եւ շանթս հըրոյ ի նա արկեալ,
Յետ այնր և գըլխիվայր կախեալ
Էւ անսղօրմ գանակոծեալ:

30 Բոտեալ զնովաւ շըրջապատեալ,
Բազմիցս ըզնա հարցափորձեալ
Թէ ողորանօք թէ սպառնացեալ՝
Տեսին թէ չէ հնար ուրանալ:

35 Սոյն այս տանջանքս նըմա տալով,
Տասուերկու օր չարչարելով,
Թէ ի բանտի շըղթայելով
30 Եւ թէ այլ կերպ զնա տանջելով:

3. օ բարբարեալ. 8. օ յոյժգին. 9. օ յղունկս. 16. օ զսաս

Բամեալ սիրով ուրախ դիմօք
Կըրէր տանջանա յօժար կամօք,
Թողոյր զաշխարհս անարգանօք,
Անանց կենաց փափագանօք:

5 Բոյլք տանջողաց յոյժ հիացեալ,
Արիութեանըն զարմացեալ,
Բայց յամառիլ նորա ցասեալ
Եւ զատամուռնսն կըճըտեալ:

10 Ուր մերայինքն ոչ երեւեալ,
Այլ ի բացուստ գաղտ նայեցեալ.
Նոյնպէս եղբայրն կայր ողբացեալ,
Մինչ տեսանէր զեղբայրն տանջեալ:

15 Յայնժամ վըճիռ մահու հատեալ
Եւ յըսպանման տեղին տարեալ:
Որ և նա ինքն արիացեալ,
Ուրախութեամբ յայն ընթացեալ:

20 Սիրով նա անդ յաղօթս կ'ացեալ
Եւ զերես իւր խաչակընքեալ՝
Դահիճն իսկոյն զնա գըլխատեալ,
Յայնժամ քաղաքըն շարժ եղեալ:

25 Արի վըկայս նահատակեալ,
Սուրբ արիւն իւր յերկիր հեղեալ,
Մարտիրոսաց թիւըն խառնեալ
Եւ ի դասըս սըրբոց դասեալ:

30 Սուրբ մարմինըն արեամբ ներկեալ
Եւ վարդապօղն կարմրափայլեալ,
Անուշահոտ բուրմունք բուրեալ,
Ամենեցուն քիմնըն լըցեալ:

30 Այլ և յերկնից լոյս ցոլացեալ,
Մարմնոյն վերայ կամարացեալ,

Մինչ յերեք օր այնպէս մնացեալ,
Տեսողս համայն հիացուցեալ:

Յուցմամբ հրաշից ուրախացեալ,
Քրիստոնեայ ազգք յոյժ ցընծացեալ,
Որ զապիթին գանձ շատ տըւեալ՝
Զմարմին սըրբոյն փառօք բարձեալ:

Եպիսկոպոսք զգետաւորեալ
Եւ վարդապետք շուրջառս առեալ,
Քահանայիւք, սարկաւազօք,
Այլ և դըպրօք ջահաւորեալ:

Առեալ պատուով ըզնա տարին
Սուրբ Ստեփաննոս եկեղեցին,
Ի մէջ նորա շիրմի եդին,
Կանթեղ լուսոյ անդ կախեցին:

Լուրըն հասեալ աստ ի Կարին՝
Լուան ազգ և երամբ նորին.
Մորմոքանսք մեծ կօծս արին
Եւ սըգալով ուրախացին:

Էրանի է ծնողաց նորին,
Զի նահատակ որդի ունին.
Թէ աստ թէ անդ փառաց դիպին,
Անանց կենաց արժան լինին:

Բերկրեսցուք մեք, ազգ Արամեան,
Կարնեցիքըս ամենեքեան,
Զի մեծ պարծանք է բարձրութեան
Լեալ յազգաց յազգս մինչ յաւիտեան:

Այս գործեցաւ ի մեր թուին
Քըսան և հինգ յօբելինին,
Այլ և հընգեակ մի յայնս յարին,
Ի քսան և վեց փետըրվարին:

1. օ մնայցե''լ. 9. օ սարկայագօք. 13. օ Իորայ. 14. օ կանդեգ.
19. օ ծընողաց. 30. օ քըսան.

Նահատակեալ սա ի յԶմիւռին՝
Լիկիացւոց մեծ քաղաքին.
Որ և մաղթմամբ սոյն երջանկին՝
Գլթասցի մեզ արքայն վերին:

5

Սոյնոյ բանիս շարուն յետեալ
Գլխատառից լինի յայտնեալ.
Առ ընթերցողսդ աղերսեալ
Յիշել յաղօթս հաճոյացեալ:

Այս վկայաբանական տաղն ունի 0 ձեռագիրը,
էջ 66 ա—71 տ: Տների սկզբնատառերը, ինչպէս վերջի
տան մէջ յիշուած է, կապում են՝ «Ի Հաննէ Նօտարե
Կարնեցւոյ ի սէր սրբոյս առաջեալ է բանս:» Յովհան-
նէս Նօտարի մասին տես և վերը, էջ 601 դրուած
տեղեկութիւնը:

Ստորե դնում ենք նահատակի տապանագիրն
ու մի ընդարձակ պատմական ծանօթութիւն:

- 10 Յաստեղացն պարս պայծառ արուեսակ,
 Ի Կարնոյ ծագեալ արփիստեսակ,
 Տեառն Աղէքսանդրի զաւակ դեռհասակ,
 Յարութիւն ընտիր կարմրագեղ պսակ:
 Մշակ ժրաջան ի գործ հաւատոյ,
 Բանսարկուին խլիչ սերմանց յարմատոյ,
15 Ոյր ստապատիր եզանց կալոտոյ,
 Կղակաց փշրող զօրութեամբ ազդոյ:
 Ի քաջից խուժաց տասն օր հարուածեալ,
 Քաղցու տուայտեալ ի ճենճերս ածեալ,
 Վիգդոր գելեալ տաշտատապ խանձեալ,
20 Յատրաշէկ ի թելս ընդ (գազայնս) փորձեալ:
 Ոտնակախ լլկեալ վշտըմբեր վրկայ,
 Խաչազգեաց զինուոր մարտիկ գերակայ,

2. 0 լիկիացւոց.

Ահեղ սպառնալեաց արի դիմակաց,
 Խոստման պարգևաց դերեւիչ յանկայ:
 Արձան անձնաւոր մատեան հոգեբառ,
 Անուն Յիսուսի փող մշտաբարբառ,
 Խնդրակ անձուրաց կենացն անսպառ,
 Արիւնաներկեալ ի մահ գլխաւփառ:
 Վասն որոյ խմբեալ ազգիս մեր համակ,
 Զերջանիկդ ի գով պատուեմք նահատակ,
 Ով հոգւոյն ... զեղուն ընդունակ,
 Լուսաթռիչ յերկնից վերճեմող բնակ:
 Յամի տեառն 1806 ի փետր. 26:

Սպիտակահեր ծերունիները Յարութիւն նահատակիս
 կեանքն այսպէս կը պատմեն: Ժամանակ մը, երբ Զմիւռնիոյ
 կուսակալը կը նստէր Այսթըն քաղաքը, և Զմիւռնիա ունէր
 15 իբր կառավարիչ Միւսէլլիմներ, Յարութիւն անուն երի-
 տասարդ մը, բնիկ Կարնեցի, իւր եղբօրն հետ կը գտնուէր
 Զմիւռնիա: Օր մը ենիչէրիներու խումբ մը՝ իրենց դօշը պար-
 զած, տեղական սովորութեան համաձայն փողով և թմբկով
 (տաւիռն զոռոնա) գինետան մ'առջևէն անցած ատեննին,
 20 Յարութիւն որ իւր եօթն ընկերներով հոն կը գտնուէր ե-
 ղեր, կէս մը արբեալ վիճակի մէջ, տեղէն դուրս ելլելով
 կը միանայ ենիչէրիներուն խմբին հետ: Ասոնք կը տանին
 զինքը ճէզայիր անուանեալ խանին մէջ և կը թողուն հոն:
 Յարութիւն առաւօտեան դէմ սթափած, ինչպէս հոն
 25 եկած ըլլալուն վրայ կը զարմանայ և հետեւութիւնը խոր-
 հելով, կերպով մը փախուստ կուտայ Օտուն Փազար ան-
 ուանեալ շուկան, սափրիչ հաճի Գէորգին խանութը: Ժա-
 մանակին Ապրօեան ընտանիքը՝ նշանաւոր և յամենայնի
 ազգեցութիւն ունեցող, տեսնելով որ Յարութիւն այլ ևս
 30 հանգիստ պիտի չկարենայ գտնել, գիշեր ատեն գազդիա-
 կան նաւու մը վրայ տանիլ կուտայ: Յարութիւն նաւուն

Ի. ԾԱՊԱՆԱԳԻՐՆ. ՈՒՆԻ ՍՊԱՐԱՆԱԼԵԱԼ.

- վրայ խորհելով որ իւր ընկերներն իրեն համար նեղութիւն պիտի կրեն, կ'որոշէ ցամաք ելլել և երթալ թողութիւն խնդրել, ուստի իսկոյն ծովը կը նետուի և լողալով կը հասնի ցամաք: Սակայն այս անգամ հաստատուն իւր հաւատքին
- 5 վրայ, երբ ձեռք կ'իյնայ՝ անվախ կը խոստովանի իւր քրիստոնէութիւնը, որուն համար անլուր տանջանքներու կ'ենթարկուի: Բայց երբ նա բնաւ չի լքանիր և չի վհատիր իւր կրօնքը խոստովանելէ, ի վերջոյ ենիշէրինները կը տանին զինքը և Հիսար անուանեալ մզկիթին առջև կը գլխա-
- 10 տեն: Յառաջ քան իւր մահը, Յարութիւն կը խնդրէ որ իւր ճկոյթին մէկ ոսկրը խրկեն երկիրը իւր ծնողաց՝ իբր յիշատակ, զոր և կը կատարէ եղբայրն: Գլխատումէն յետոյ ժամանակին Միւսէլլիմը, բնիկ Կարնեցի, լսելով որ Յարութիւն ևս Կարնեցի էր, հրաման կուտայ մարմինը
- 15 վերցընելու, որուն վրայ Հայք կուգան և կը տանին կը թաղեն Ս. Ստեփանոսի պարտէզը: Ժողովուրդը սովորութիւն ունի երբեմն երբեմն իւր գերեզմանին վրայ իւղալից լապտեր վառելու և աղօթքներ ընելու:

Յիշեալ քապանագիրն ու պատմական տեղեկութիւնը արտատպում ենք Քոստանի «Հայք և Զմիւռնիա և ի շրջակայս» աշխատութիւնից, տպ. Վիեննա, 1899, հատ. Ա. էջ 98—100:

Տաղ սուրբ Յարութիւն մանկանն որ նահատակեցաւ
վասն հաւատոյ Բանին:

Սուրբ նահատակ, նոր տունկ ծաղիկ ես դու պատուական,
Վարդ, մանուշակ, տաշխ, կինամոն, նարկիզ և շուշան,
5 Կամաւ ետուր զանձն ի զենուամն վասն արքայութեան:

Արթուն անուն սուրբ Յարութիւն, մանուկ պատուական,
Անոյշ հոտով լըցեր զաշխարհս ի քիմն ամենայն,
Կամաւ մըտեր ի քարակոյտ վասն արքայութեան:

Հոգիդ պայծառ, մարմինդ մաքուր՝ եդին ի զընդան,
10 Անդէն հանեալ քարկոծեցին զսղկոյզդ աննըման.
Կամաւ ետուր զանձն ի զենուամն վասն արքայութեան:

Ականատես զլոյսըն տեսին քաղաքն ամենայն,
Կամարաձև էր կառուցեալ տեղին կատարման.
Յամօթ եղեն ազգըն տաճկաց և անդէն կորեան:

15 Կական բարձին հաւատացեալքն և ուրախացան.
Ժողովեցին դրամբս հաղար, գնացին առ փաշան,
Թէ տուր զմարմին անմեղ մանկան, զի դիցուք տապան:

Ես վանեցի Սահակ դըպիր յարմարօղ տաղիս՝
Լուայ զհամբաւ գառնիկ մանկանըն սուրբ Յարութեան,
20 վասն այն գրեցի ողբըս նորա ընորատընկոյս:

Ի. թ վերճագիւն ունի այսպէս. «Տաղ վանեցի Սահակ դպիր՝ ասացեալ»։ 3. թ պալասան փիւ. պատուական. 5. թ զանձն ետուր զենում՝ փիւ. ետուր զանձն ի զենումն. | թ ձեռագրերի մէջ իւրաքանչիւր թան երրորդ թողի ծայրին ճշմանկուած է «կրկ.» ճշմանկուած է թե ծաղր երգեցիս պեօք է երրորդ թողը կրկնէ. 6. թ արդուն. | չմ արուի. փիւ. յարութիւն. 7. թ անուշ. | թ և զքիմբս մարդկան փիւ. ի քիմն ամենայն. 8. այս թողի տեղ չմ դնում եմ առայիմ թան երրորդ թողը՝ «կամաւ ետուր զանձն ի զենումն վասն արքայութեան»։ 9. թ եթին. 10. թ ողկոյզդ. 11. թ զանձն ետուր զենում. 12. թ յոյսըն. 13. չմ այս թողի ծայրին դնում եմ «կա», որը լուծի թ. 16. թ դրամ. 17. թ զմարմինն. | թ մանկանն. 20. թ վերջին թողն այսպէս ունի. վասն այն գրեցի զպատիւ նորին և նորայրոյս տնկին:

վրայ խորհելով որ իւր ընկերներն իրեն համար նեղութիւն պիտի կրեն, կ'որոշէ ցամաք ելլել և երթալ թողութիւն խնդրել, ուստի իսկոյն ծովը կը նետուի և լողալով կը հասնի ցամաք։ Սակայն այս անգամ հաստատուն իւր հաւատքին
8 վրայ, երբ ձեռք կ'իյնայ՝ անվախ կը խոստովանի իւր քրիստոնէութիւնը, որուն համար անլուր տանջանքներու կ'ենթարկուի։ Բայց երբ նա բնաւ չի լքանիր և չի վհատիր իւր կրօնքը խոստովանելէ, ի վերջոյ ենիչէրինները կը տանին զինքը և Հիսար անուանեալ մղկիթին առջև կը գլխա-
10 տեն։ Յառաջ քան իւր մահը, Յարութիւն կը խնդրէ որ իւր ճկոյթին մէկ ոսկրը խրկեն երկիրը իւր ծնողաց՝ իբր յիշատակ, զոր և կը կատարէ եղբայրն։ Գլխատումէն յետոյ ժամանակին Միւսէլլիմը, բնիկ Կարնեցի, լսելով որ Յարութիւն ևս Կարնեցի էր, հրաման կուտայ մարմինը
15 վերցընելու, որուն վրայ Հայք կուգան և կը տանին կը թաղեն Ս. Ստեփանոսի պարտէզը։ Ժողովուրդը սովորութիւն ունի երբեմն երբեմն իւր գերեզմանին վրայ իւղալից լապտեր վառելու և աղօթքներ ընելու։

Յիշեալ տապանագիրն ու պատմական տեղեկութիւնը արտատպում ենք Քոստանի «Հայք ի Զմիւռնիա և ի շրջակայս» աշխատութիւնից, տպ. Վիեննա, 1899, հատ. Ա. էջ 98—100։

Տաղ սուրբ Յարութիւն մանկանն որ նահատակեցաւ
վասն հաւատոյ Բանին:

Սուրբ նահատակ, նոր տունկ ծաղիկ ես դու պատուական,
Վարդ, մանուշակ, տաշխ, կինաման, նարկիզ և շուշան,
5 Կամաւ ետուր զանձն ի զենուամն վասն արքայութեան:

Արթուն անուն սուրբ Յարութիւն, մանուկ պատուական,
Անոյշ հոտով լրցեր զաշխարհս ի քիմն ամենայն,
Կամաւ մըտեր ի քարակոյտ վասն արքայութեան:

Հոգիդ պայծառ, մարմինդ մաքուր՝ եդին ի զընդան,
10 Անդէն հանեալ քարկոծեցին զսղկոյզդ աննըման.
Կամաւ ետուր զանձն ի զենուամն վասն արքայութեան:

Ականատես զլոյսըն տեսին քաղաքն ամենայն,
Կամարաձև էր կառուցեալ տեղին կատարման.
Յամօթ եղեն ազգըն տաճկաց և անդէն կորեան:

15 Կական բարձին հաւատացեալքն և ուրախացան.
Ժողովեցին դրամըս հաղար, գնացին առ վաշան,
Թէ տուր զմարմին անմեղ մանկան, զի դիցուք տապան:

Ես վանեցի Սահակ դըպիր յարմարօղ տաղիս՝
Հուայ զհամբաւ գառնիկ մանկանըն սուրբ Յարութեան,
20 Վասն այն գրեցի ողբըս նորա ընորատընկոյս:

Ի. թ վերճագիւն ունի այսպէս. Վճաղ վանեցի Սահակ դպիր՝ ասացեալ. 3. թ պալասան փխ. պատուական. 5. թ զանձդ ետուր զենում փխ. ետուր զանձն ի զենումն. | թ ձեռագրերի մէջ իւրաքանչիւր թան երոտդ տղի ծայրին նշանակուած է «կրկ.» նշանակում է թե տաղը երգչիս պէտք է երոտդ տղը կրկնէ. 6. թ արդուն. | չմ արուի. փխ. յարութիւն. 7. թ անուշ. | թ և զքիմըս մարդկան փխ. ի քիմն ամենայն. 8. այս տղի տեղ չմ զնում եմ առայիմ թան երոտդ տղը՝ «կամաւ ետուր զանձն ի զենումն վասն արքայութեան» 9. թ եթին. 10. թ ողկոյզդ. 11. թ զանձդ ետուր զենում. 12. թ լոյսըն. 13. չմ այս տղի ծայրին զնում եմ «կա», որ լուծի թ. 16. թ դրամ. 17. թ զմարմինն. | թ մանկան. 20. թ վերջին տղն այսպէս ունի. վասն այն գրեցի զպատիւ նորին և նորայրոյս տնկին:

Սոյն տաղն ունին Վիեննայի Մխիթարեան Հարց մատենադարանի երեք ձեռագրերը. β (=156), էջ 17 ա—18 բ. γ (=160). ϑ (=514), էջ 101 բ. որոնց համեմատեալ արտագրութիւնը ստացել ենք մատենադարանապետ Հ. Բ. Պիլէղիկճեանից:

Տաղս լինելով զուտ գովասանական գրուածք և չունենալով ոչ մի պատմական—ժամանակագրական տեղեկութիւն (օր. նահատակի ծնած քաղաքը, նահատակութեան թուականը, տեղը ևն), չենք կարող որոշել թէ ո՞վ է այս Յարութիւն նահատակը. միայն նահատակին տրուած «մանուկ» ածականը կարծել է տալիս մեզ թէ նոյն է Կարնեցի Յարութիւն մանուկ նահատակի հետ: β ձեռագիրը հինգերորդ տնից յետոյ ունի մի ամբողջ տուն ևս, որը պակասում է γ ձեռագրաց մէջ. այդ տունն է՝

Սեբաստացի սուրբ Յարութիւն, Գառասուներն անդ կան,
Փափաքէիր վասն նոցին և նոցին տեսլեան,
Արժանացար խառնիլ ընդ դասո ի փառս անվախճան:

Բայց որովհետև Ս սկզբնատառը խանգարում է միւս տների սկզբնատառերի յօդած ՍԱՀԱԿ Բառը, որը նախորդ տնի հետ միասին դառնում է ՍԱՀԱԿՍԵ, ուստի և կարծում ենք թէ այդ տունն ամբողջովին նոր գրչի յաւելուած է: Այս յաւելումը եղած է Սեբաստիայում, տաղը յարմարեցնելով Սեբաստիայում նահատակուած Սեբաստացի Յարութիւն անուն անծանօթ մի նահատակի՝ որի նահատակութեան թուականը յայտնի չէ մեզ:

III

ԳԸՍՊԱՐ ԿՐԲՆԵՑԻ

† 1810 յուլիս 8 ղշ.

ՄԸՐԻՈՐ ԵՒ ՎԸԹՎԱԹԻ ԿՐԲՆԵՑԻՔ

† 1810 յուլիս 16 ղթ.

Բարեյաղթ կոյսն Վառվառեա՝ էր յերկրէն Կարնոյ՝
ի Դիմիկ գեղջէ՝ ի տանէն Զուրիկեանց, գեղեցիկ տեսլեամբ
և նաղելի, համեստ և երկիւղած յԱստուծոյ, և էր ամաց
չորեքտասանից, եւ յառաջ քան զերիս ամս եղբարք կու-
5 սին խօսեցեալ էին հարսնացուցանել զնա ընդ միոյ ուրուք
ի բնակչաց գեղջն, որ անուանեալ կոչի Ղուշճի:

Եւ իբրեւ մերձեցաւ ժամանակ հարսանեաց՝ ծնողք
և աղգականք փեսային եկին ի Դիմիկ նշանադրել
զօրն հարսանեաց. և ըստ սովորութեան երկրին արարին
10 հացկերոյթ: Հրաւիրեցին անդր և զգլխաւորս այլազգեաց,
և ոչ յիշեցին կոչել զիշխանն գիւղին: Եւ զի էր նա այր
ժանտ՝ ոխացաւ ի սրտի իւրում, և սլարապոյ սպասէր
չարիս հասուցանել նոցա:

Եւ քանզի մի ոմն յայլազգի երիտասարդաց՝ որ
15 դրացի էր տանն Զուրիկեանց՝ տեսեալ զսրբուհին Վառ-
վառեա՝ հարեալ էր ի վայելուչ գեղ երեսաց նորին, և
զօր ամենայն հնարս խորհէր դարձուցանել զնա ի կրօնս
իւր, և ածել ի կնուծիւն:

Եւ յորժամ գիտաց թէ յայնոսիկ աւուրս հանդեր-
ձեալ են տանիլ զնա ի հարսնութիւն, հատաւ ամենայն
յոյս նորա. և լցեալ սատանայական խորհրդով՝ գնաց առ
իշխանն գիւղին և ասէ. «Աղջիկն Զուրիկեանց ի բազմաց
5 հետէ խոստացեալ էր ինձ դառնալ ի կրօնս մեր և ա-
մուսնանալ ընդ իսաորում իրազեկ եղեալ եղբարց նորա՝
փութացան ամուսնացուցանել ընդ այլում ի համազգեաց
իւրեանց ի գիւղն Ղուշճի»:

Եւ նա ասէ. «Երթ այժմ և անհոգ լեր, և ես ածից
10 զաղջիկն քեզ ի կնութեան»։ Զայս զգացեալ եղբարց
սրբուհւոյն՝ ազդ արարին մերձաւորաց փեսային իւրեանց.
և նոքա վաղվաղակի եկեալ տարան զՎառվառեա ի գիւղն
իւրեանց։

Յայնժամ անօրէն իշխանն կոչեաց զամենայն այլազ-
15 գիս գեղջն ի ժողով, և երիտասարդն զրպարտիչ բողոք
բարձեալ բազմութեանն զնոյն բան երկրորդեաց, և ասէ.
«Ո՛վ կրօնասէլք, արարէք զոր ինչ կրօնն մեր և իրաւունք
օրինադրեն»։ Եւ վաղվաղակի միաբանեցան ամենեքեան՝
և երբմունս կռեցին դարձուցանել զաղջիկն ի կրօնս իւր-
20 եանց և տալ այլազգւոյն. և այոյ յաւէտ ի հրապուրանաց
իշխանին, որ կամէր քինախնդիր լինել։

Եւ տարածեցաւ համբաւս այս չար ընդ ամենայն
գիւղն, և եհաս մինչև յականջս կուսին։ Եւ տեսեալ նո-
րա զվտանգն մեծ որ առաջի կայր, առժամայն դիմեաց
25 յեկեղեցին. և լալագին դիմօք, ի ծունկս անկեալ ազօ-
թեաց առ Աստուած ցօգուտ ժամս. և բարւոք խոստո-
վանութեամբ հաղորդեցաւ ի մարմնոյ և յարենէ կենա-
րարին. և զինուորեալ զգեղեցիկ զինուորութիւնն՝ դար-
ձաւ ի տուն։

30 Իսկ այլազգիք ամբոխ արարեալ գնացին ի Կարին
առ բդեաշխ քաղաքին Բահրամ փաշայ, և բողոքեցին
ըստ բանիցս այսոցիկ, և խնդրեցին առնել իրաւունս ըստ
օրինաց իւրեանց, և տալ զաղջիկն ի կնութիւն այլազգ-
ւոյն։ Եւ նա առաքեաց արս և ածին զՎառվառեա. եկին

ընդ նմա և երկու ոմանք ի հայկազանց գեղջն, և արկին ղերեսեան ի բանդի. և առեալ տուգանս ի գիւղականացն՝ արձակեցին զնոսա:

Հրամայեաց և հանին զկոյսն յատեան. եհարց ցնա 5 և ասէ. «Աղջիկ դու, առա ինձ զճմարիտն. հաճեալ իցես կանխաւ և խոստացեալ ամուսնութեամբ լծակցիլ ընդ այլազգի երիտասարդին»: Եւ նա խոնարհութեամբ ետ պատասխանի և ասէ. «Տէր իմ, սուտ զրպարտութիւն է այդ զոր ասեն. ես ոչ բնաւ խօսեցեալ եմ ընդ նմա, և 10 ոչ ևս խորհեալ ի մտի»: Ասէ ցնա բղեշխն ողորանօք. «Տեսանեմ զքեզ օրիորդ շնորհաշուք և գթամ. եկ դարձիր յօրէնս մեր և ամուսնացիր»: Եւ խոստանայր նմա բազում պատիւս և պարգևս. զնոյն ասէին և մեծամեծք որ բազմեալ էին ընդ նմա: Ասէ երանելի կոյսն. «Եթէ 15 բիւր պարգևս և պատիւս ինձ տայք, ամուսնանալ ընդ այլազգւոյն ոչ երբէք առնում յանձն. թէև մասն մասն կտրատիցէք զիս, զհաւատսն Քրիստոսի զոր ունիմ ի մանկութենէ անտի՝ ոչ ուրացայց»:

Յայնժամ բղեշխն խորհրդակցութեամբ մեծամեծ 20 ծաց յանձն արար զկոյսն դանիշմանին մեծի, զի որով և իցէ կերպիւ հնարեսցի դարձուցանել զնա յօրէնս իւրեանց: Եւ տարեալ ի տուն՝ բազում ողորանօք խրատ տայր նմա դառնալ ի հաւատոց՝ և ամուսնանալ ընդ այլազգւոյն: Նոյնպէս և կին և զաւակք իւր յորդորէին, և կերակուրս 25 համադամս ածէին, և խոստանային զմեծամեծս:

Իսկ սրբուհի կոյսն զայս միայն ասէր. «Եթէ զամենայն մեծութիւն և զփառս աշխարհիս ինձ տայք՝ ոչ ամուսնանամ ընդ այլազգւոյն. և եթէ զամենայն մարմինս իմ յօշատիցէք, ոչ ուրացայց զհաւատս իմա: Իբրև ետես 30 դանիշմանն եթէ զամենայն խրատ իւր արհամարհէ, և անխախտ կայ ի քրիստոնէութեան, հրաման ետ դահճաց և մերկացոցին զՎառվառեա: Եւ կապեալ զձեռս և զոտս նորա, դալար բրօք ձաղկեցին զնա ժամս ձիգս, և արիւն յոյժ հոսէր ի մարմնոյ նորա. և յորժամ կիսամեռ եղև,

տարեալ արկին ի բանդ: Իսկ նա անդադար աղօթիւք
աղաչէր զԱստուած զօրացուցանել զնա զի համբերել կա-
րասցէ. և այս եղև սկիզբն չարչարանաց նորա:

Եւ ապա ետ հանել զնա ի պարտէզն իւր ուր կոչի
5 եազըլի, և էր ձմեռն սաստիկ յոյժ, և շնչէր հողմն բքա-
բեր: Եւ տարեալ կախեցին զսրբունհի կոյսն զհիւսից հե-
րացն ի վերայ լճակին ուր էր ի պարտիզի անդ. և սրունկը
նորա մինչև ի ծունկան կայր մխեալ ի ցրտագին ջուր լճա-
կին: Եւ մնաց կախեալ անսուաղ զօրն ողջոյն և զգիշերն
10 ամենայն. և գոհանայր և օրհնէր զԱստուած:

Եւ ի գիշերին յայնմիկ տեսիլ երևեցաւ պահեկաց՝
որք յանկեան ուրեք պարտիզին նստեալ զգուշանային
նմա, զի վառեալ կայլին մոմեղէնք շուրջ զկուսիւն, և ծեր
մի փառաւոր մերձ կացեալ խօսէր ընդ նմա:

15 Եւ անդէն զահի հարեալ մտին խուճապաւ ի տունն,
և պատմեցին զնշանսն զոր տեսին: Եւ առժամայն դա-
նիշմանն՝ և այլքն ամենայն ուր էին անդ՝ դիմեցին ի
պարտէզն, և ոչ այլ ինչ տեսին, բայց միայն զի ջուրք
լճակին չէին սառուցեալ, յորժամ այլ ամենայն ջուրք
20 պնդացեալ էին սառուցիւք. և գլորչի կս իբրև յեռան-
դուն կաթսայէ ելանէր ի նմանէ:

Ընդ այս ապշեալ ահիւ մեծաւ ընտանիք դանիշմա-
նին՝ աղաչեն զնա և ասեն. «Հեռացո՛ղ զաղջիկդ ի տանէ
մերմէ, զի ոչ փոքր ինչ էր նշանն զոր լուաք և զոր աչօք
25 տեսաք. գուցէ երկնառաք հարուածս թափեսցուք ի վե-
րայ մերո: Իսկ նա լի ցասամամբ արհամարհեալ զբանս
նոցա՝ զայլ ևս դժնդակ տանջանս հնարէր ի վերայ ածել:
Եւ իջուցեալ ի կախաղանէն՝ ընկեցին ի բանդի. և յետ
աւուրց ինչ իբրև փոքր մի ոգի էառ, մերկացուցին զնա
30 միւսանդամ և ձաղկեցին: Այս ձաղկանք կարծրագոյն էին
քան զառաջիկան, զի անկաւ անշնչացեալ մինչև կարծել
բազմաց թէ մեռաւ:

Եւ ապա հրամայեաց և հրացեալ պայտս ձիոյ եղին
ի վերայ կրծոց նորա. բայց առ հրով սիրոյն զոր ունէր

ի սրտի առ Քրիստոս՝ ցրտագոյն թուէին նմա շանթքն։ Ապա ետ նստուցանել ի կաթսայ ինչ մեծ երկաթի՝ որ կայր պատրաստեալ ի վերայ տանեաց իւրոց լի սառուցեալ ջրով, և եղին դազախ հրախառն ի վերայ սրտի նոսրա, և թողին անդ զգիշերն ողջոյն ի բացի։ Բայց վկայն Քրիստոսի իբրև ի փափուկ բաղանիս հեշտանայր ի նմա, և զկայծակունսն իբրև զփունջս վարդից կրէր ի ծոցի։

Եւ ապա հրամայեաց և հրացուցին սաղաւարտ երկաթի և ագուցին ի գլուխ նորա։ Իսկ կոյսն սուրբ իբրև 10 զպսակ ականակապ ընդունէր զայն, ի նշանակ երկնաւոր անթաւաւս պսակին որում փափաղէր։

Տեսեալ դանիշմանին թէ որչափ ինքն սաստկացուցանէր զտանջանս, նոյնչափ կոյսն սուրբ ամրանայր ի հաւատսն, և ոչ բնաւ լքանէր, ահ կալաւ զնա և ասէ։ «Արեւ 15 դարև խնամք աստուածային գոյ ի սմա, զոր ես յանգէտս թշնամումնմ։ ապա թէ ոչ՝ վաղու ևս մեռեալ էր յահագին տանջանացն զոր ածի զնովաւս։

Նա՛ զի և կին իւր զոր ամենայն թախանձէր զնա՝ յուշ առնելով զտեսիլն պահեկաց, մինչև խնդրել ի նմանէ 20 տալ զգիր արձակման իւրոյ ի կապոյ՝ ամուսնութեան՝ եթէ ոչ արձակեսցէ զկոյսն ի տանջանաց, և ձեռնթափ լինիցի յիրաց անտի նորա։ Քանզի և կինն բարեսիրտ ոք էր, և ի ծածուկ խնամ տանէր կուսին՝ կերակրէր և դարմանէր, գիտելով քաջ թէ տարապարտ չարչարի։

Յայնժամ յարուցեալ զնաց դանիշմանն և ծանոյց բդելիին, թէ չկարաց հաւանեցուցանել զաղջիկն ոչ քաղցրութեամբ և ոչ բռնութեամբ, և աղաչեաց ի բաց հանել զնա ի տանէ իւրմէ։ Եւ նա հրամայեաց և ածին անդրէն զվառվառեա, և յետ բազում հարցափորձի՝ իբրև եգիտ 80 զնա պնդագոյն ի սէրն Քրիստոսի, յանձնեաց զնա այլոյ ումեմն դանիշմանի՝ զի փոյթ կալցի հաւանեցուցանել։

Եւ նա տարեալ ի տուն իւր՝ եցոյց նմա մարդասիր։

29. ապ. հարձափորձի.

լուծիւն, և քաղցրութեամբ խրատ տալիս դառնալ ի կրօնս իւրեանց՝ և ամուսնանալ ընդ այլազգւոյն. յայտ արաբեալ զչարաչար մահն որ առաջի կայր նմա՝ եթէ դժկամակ լինիցի, եւ եկաց երանելի կոյսն ի տան նորա զաւուրս բազումս տկարութեամբ մարմնոյ՝ անմեկնելի ի սիրոյն Քրիստոսի:

Իբրև տեսին ոսոխքն կուսին՝ եթէ առանց խոշտանգանաց մնալով ոչ երբէք հաւանեացի, միւսանգամ բողոքեցին յատենին: Եւ հրամայեաց բղեշխն և ածին զկոյսն, և ահադին սպառնալեօք ստիպէր դառնալ ի կրօնս իւրեանց և ամուսնանալ: Իսկ կոյսն սուրբ առանց ինչ երկիւղի ասէ. «Ոչ բնաւ հնազանդելոց եմ հրամանի ձերում» որ կամիք հանել զիս ի հաւատոցն Քրիստոսի, և ոչ երբէք զանգիտեմ ի տանջանաց և ի մահուանէ՝ զոր սպառնայք: Եւ ածել ի վերայ իմ. աւանիկ առաջի ձեր եմ. արարէք որպէս և կամիք»:

Յայնժամ բղեշխն ապշեալ ընդ անվեհեր պատասխանի կուսին՝ ասէ ցմեծամեծան. «Զմի ինչ խորհեալ է իմ» և զայն կամիմ առնել. և ծանոցն նոցա զայն, և ամենեքին հաւանեցան: Եւ ասէ. «Ա՛ղջիկ դու, վասն քո զիր ինչ խորհեալ եմ, և զայն հարկաւ պարտիս ընդսննել. ահա այժմ առաքեմ զքեզ ի տուն այլազգւոյն իբրև հարսն Վառվառ անուամբ, և կացցես անդ քոյին կրօնիւքդ»:

Զայս լուեալ տխրեցաւ յոյժ. և մինչ խորհէր ընդ միտս տալ պատասխանի, դանիչմանն որ էած ի տանէ իւրմէ զկոյսն, աղաղակեաց՝ «հաճեցաւ աղջիկն հաճեցաւ». զնոյն ասէին և ամենայն բազմութիւնն և ըստ ակնարկելոյ բղեշխին վաղվազակի արտաքս հանին զնա յատենէն: Եւ թէպէտ աղաղակէր կոյսն՝ «ոչ կամիմ, ոչ հաճիմ», բայց վայրապար, զի ի ձայնէ խուժանին ոչ ոք էր որ լսէր նմա:

Եւ վաղվազակի ամբոխն այլազգեաց ածին զառապատ հարսանեաց ըստ սովորութեան իւրեանց դենին:

Եւ զկոյսն բռնութեամբ մուծեալ անդր՝ առեալ տանէին ծափաձայն ցնծութեամբ՝ որպէս թէ մեծ ինչ յաղթութիւն գործեալ իցեն։

Իսկ սուրբ կոյսն կոծէր զանձն իւր, և լալագին պա-
6 զատանօք զԱստուած կոչէր յօգնականութիւն՝ ազատել ի ձեռաց նոցա։ Զայս արար բդեշխն՝ զի հաճեսցէ զմիտս ամբօխին. և որպէս խոստացաւն յատենի՝ առաքեաց հրամանագիր առ կոյսն, թէ Վառվառեա անուամբ հարս-
նացաւ այլազգւոյն՝ պահելով զհայրենի կրօնն իւր։

10 Եւ այլազգիք մեծահանդէս պարերգութեամբ տարան զնա ի Ղիփիկ՝ ի տուն այլազգւոյն. և նա յերեկոյին եկն առ կոյսն ի սենեակ առաքաստին, և բազում բանիւք ողորանօք և խոստմամբ պարգեաց ջանայր հաճել զկամս նորա և ննջել ընդ նմա։ Բայց նա արհամարհէր զամե-
15 նայն բանս նորա և զխոստմունսն, և ոչ իսկ թողոյր հուպ մատչիլ առ ինքն։

Եւ քանզի յանհնարիցն եղև այլազգւոյն քաղցրու-
թեամբ յինքն յանկուցանել զնա, ձգեաց զձեռն զի
բռնութեամբ կատարեսցէ զկամս անօրէնութեան իւրոյ։
20 Իսկ սրբունհի կոյսն զօրացեալ ի վերին օգնականութենէ՝
ընդդէմ դառնայր նմա, և իբրև ըմբիշ արի յամենայն
նուագի զգետնէր զայրն կորովի՝ իբրև զմանուկ մի տկար։

Եւ ընդ առաւօտն տեսեալ մերձաւորաց երիտասար-
դին՝ եթէ անկարելի է նուաճել զաղջիկն սիրով սկսան
25 նեղել զնա. երբեմն գանակոծ առնէին, և երբեմն բռնցի
և աքացի հարկանէին և ապտակէին. երբեմն անսուղ
պահէին, և երբեմն կապանօք ոտից ի ծանր աշխատանս
տառապեցուցանէին իբրև գերի. իսկ նա համբերութեամբ
տանէր ամենայնի՝ վասն սիրոյն Քրիստոսի։

30 Եւ հայեցեալ զի և բռնութեամբ ոչ կարացին ի հա-
ւանութիւն ածել՝ խորհեցան միևսանգամ ողորել. Եւ յա-
ւուր միում կարծելով թէ հաճեալ իցէ՝ մուծին անդրէն
յառաքաստն, և կոյսն հանճարեղ՝ կամելով պատրել զայ-

18. ապ. հանկուցանել.

լազգիին՝ զուարթադէմ՝ և յօժարամիտ զինքն եցոյց, և ետ
ըմպել նմա գինի և արբեցոյց՝ մինչ յանզգայս լինել նմա:

Եւ հՀասարակ գիշերաւն մինչդեռ ամենեքին որ ի
տանն էին խոր ի քունն ննջէին, որպէս թէ ի վերին տես-
5 չութենէ անկեալ իցէ զնոք թմբուրութիւն, կոյսն սուրբ
կնքեալ զինքն նշանաւ չաչին՝ եբաց զդուրսն. և լուելեայն
փախուցեալ ի տանէ անտի՝ եհաս ի գետ մի մեծ՝ որ ընդ
այն անցանէր. և թաքեալ ի ներքոյ կամրջին զերիս տիւս
և զերիս դիշերս անտես ի մարդկանէ, ակնկալեալ այցելու-
10 թեան Տեառն:

Եւ ընդ առաւօտն տեսեալ նոցա թէ չէ անդ աղջիկն՝
խռովեցան յոյժ, և ցասմամբ մեծաւ եկին առ եղբարս
նորա և առ գրացիս, և խնդրէին ի նոցանէ զաղջիկն, որ-
պէս թէ նոքա փախուցեալ իցեն: Եւ նոքա ասին. Վի տան
15 ձերում խեղդամահ արարեալ զնա, այժմ ի մէջ խնդրէք:
Երկուցեալ նոցա ի բռնիցս յայսցանէ՝ լուռ եղեն առ
ժամն, բայց ոխս քինու պահեցին ի սրտի իւրեանց: Եւ
արձակեալ յուզակս ի գիւղորէս՝ խնդրէին զնա և ոչ կա-
րէին գտանել:

20 Նոյնպէս և եղբարք կուսին յուզախնդիր՝ լինէին ի
բազում տեղիս. և յետ երկց առուրց մի յեղբարց նորա
որում անուն էր Գասպար՝ գտանէ զնա ի ներքոյ կամրջին
յաղօթս: Եւ սպասեալ գիշերոյ՝ շալակեալ տանի գաղտա-
գողի ճանապարհաւ ի քաղաքն Կարին՝ ի տուն բարեպաշտ
25 կնոջ միոյ Մարիամ անուն, և փութանալի գառնայ ի
Դմիտրի՝ զի մի ոք գիտասցէ:

Եւ նա կերակրէ զՎառվառեա՝ որ կայր անսուաղ
զաւուրս երիս. և թաքուցանէ ի մթին ինչ տեղի ներք-
նափոր. ուր եկաց առաւել քան զաւուրս քառասուն՝
30 իբրև ի մշտագիշեր բանդի, հանապազորդեալ ի պահս և
յաղօթս անտանելի ճգնութեամբ:

Եւ եղև ընդ աւուրսն ընդ այնոսիկ փոխեցաւ բղշխն
Բահրամ փաշայ, և եկն Իպրահիմ փաշայ՝ այր խորխտ և
սէգ, և եմուտ ի քաղաքն մեծաւ ամբոխիւ: Յայնժամ

ոսոխքն կուսին պատրաստեցան թուղթ ամբաստանու-
թեան մատուցանել զՀայոց, որպէս թէ փախուցեալ իցեն
զհարսն իւրեանց: Զայն իմացեալ Հայոց՝ փութացան զա-
ռաջ առնել չարեացն. և յառաջ քան զայլազգիս՝ մա-
5 տուցին թուղթ ամբաստանութեան, բողոք բարձեալ զնո-
ցանէ թէ լինքեանք անհետ արարին զաղջիկն, և առ ի
ծածկել զիրսն՝ զրպարտեն զմեզ թէ նոքա փախուցին: Եւ
բգեշին առաքեալ զօրականս՝ էած զայլազգիս և ար-
գել ի բանդի, և տուգանս առեալ արձակեաց: Եւ նոքա
10 ի մի վայր ժողովեալ՝ խորհուրդ արարին, և երթեալ
թուղթ ամբաստանութեան մատուցին, թէ Հայք գիշե-
րայն փախուցին զաղջիկն՝ զի մի դարձցի ի կրօնս մեր:

Եւ խնդութեամբ ընկալեալ զթուղթն, առաքեաց արս
յերիս գիւղս և կալան զՀայս. զոմանս կապանօք և զո-
15 մանս գանիւք ածին առաջի: Եւ ասէ ցնոսա սպառնա-
լեօք. «Ո՛վ չարք, դժւք էք փախուցեալ զաղջիկն, և զայ-
լազգեաց գանգատէք. գիտա՞յիք զի զամենեսին զձեզ
չարաչար սպանանեմ, եթէ ոչ հանձնէք յերևան»: և ետ
դնել զնոսա ի բանդի: Եւ բանդապետն պնդեաց զոտս
20 նոցա ի կոճեղս, և արկ շղթայ ի պարանոցս նոցա: Բայց
զեղբայր կուսին զԳասպար առաւել քան զամենեսին խոշ-
տանդէին, բրածեծ առնէին, անքուն և անսուաղ պահէին:

Զայս ստէպ ստէպ առաջի իւր կոչէր բդեաշխն, և
սպառնայր նմա գտանել զաղջիկն. և նա միշտ զայս առ-
25 նէր պատասխանի, թէ «Աղջիկն ի տան այլազգւոյն էր.
նոքա տասացեն թէ զինչ արարին»: Եւ յաւուր միում ասէ
ցնա բդեշխն. «Գիտե՞մ, ո՞վ դու, չիք քեզ հնար ապրա-
նաց, բայց եթէ ուրացեալ զհաւատս քո դարձցիս
ի կրօնս մեր»:

30 Պատասխանի ետ վկայն Քրիստոսի և ասէ. «Քա՛ն
լիցի ինձ թողուլ զհաւատսն Քրիստոսի, զոր ունիմ ի
մանկութենէ, և դառնալ ի կրօնս ձեր. բայց զի սպառ-
նաս ինձ մահ, պատրաստ եմ մեռանիլ ի կեանս աշխար-
հիս զի կեցից ի յաւիտեանս»:

Ընդ այս բարկացեալ բղեշխին՝ հրամայեաց հանել զնա ի կախաղան, և վաղվաղակի շուրջ պատեալ դահճաց՝ ձգեցին արտաքս, և կապեալ զձեռս նորա յետս՝ տանէին ի տեղին կատարման մերկ և բոկ և գլխիբաց: Եւ ամբօխն 5 զկնի ընթացեալ՝ ստէպ ստէպ յորդորէին զնա դառնալ ի հաւատոցն և ապրիլ: Իսկ նա աղաղակէր. «Ես քրիստոսնեայ եմ և զՔրիստոս Աստուած պաշտեմ, և զայլ ոք ոչ ճանաչեմ»:

Եւ ածին զնա առ արտաքին դռուն եկեղեցւոյն. և 10 դահիճն ձգեալ ի վերուստ զպարսնն մահու, խրատ տայր դառնալ ի կրօնս իւրեանց և ապրիլ: Իսկ վկայն Քրիստոսի զաչսն յերկինս համբարձեալ՝ գոչեաց. «Տէր Յիսուս, քեզ յանձն առնեմ զհոգի իմ»:

Եւ եմոյծ զգլուխ իւր ընդ խեղդն. և այսպէս բարւոք խոստովանութեամբ աւան- 15 դեաց զհոգին իւր՝ յունիսի Լ. յաւուր չորեքշաբաթու:

Եւ զերիս գիշերսն յորս եկաց ի կախաղանին՝ լոյս ծագեաց ի վերայ նորա, և փարէր զբոլոր մարմնովն: Եւ ապա քրիստոնեայք հրաման առեալ ի բղեշխէն՝ տարեալ թաղեցին զնա, Եւ ի նմին գիշերի տեսին վերստին լոյս 20 պայծառ իջեալ յերկնից ի վերայ գերեզմանի նորա. և ուրախացեալ փառս ետուն Աստուծոյ: Եւ ապա բազում տուգանս առեալ յերից գիւղից՝ արձակեաց զկապեալսն:

Իսկ կոյսն սուրբ որ կայր թաքուցեալ ի տան Մարիամայ, զկապանաց և զմահու եղբօր իւրոյ ինչ ոչ գի- 25 տէր, զի ոչ ոք երթեւեկս առնէր առ նա. բայց զայս միայն՝ թէ այլազգիք հետախոյզ են ինքեան, վասնորոյ և զգուշանայր անձին: Եւ յաւուր միում մինչդեռ Մարիամ կերակրէր զկոյսն, կին ոմն այլազգի ի դրացեաց նորա՝ որ կարծիս ունէր զկուսէն թաքուցեալ ի տան նորա, յան- 30 կարծակի եմուտ անդր և ետես զնա. և առժամայն ըն- թացեալ ազդ արար բղեշխին: Եւ հասեալ վախտ աղա- սին զօրականօք՝ կալան զՎառվառեա և զՄարիամ, և տանէին զնոսա ստիպաւ:

Եւ ի ճանապարհին սուրբ կոյսն քաջալերէր զվանա-

տուր իւր զՄարիամ՝ մի ինչ զանգիտել ի սպառնալեաց
բռնաւորին, և յետս ընկրկիլ ի պսակէ մարտիրոսութեան.
այլ խորեայ կենօք՝ գնոյ առնուլ զկեանսն յաւիտենից:

Եւ իբրեւ ածին յատեան, եհարց բդեշխն զՄարիամ
5 խոժոռ դիմօք և ասէ. «Կին դու, ընդէր թաքուցեր զաղ-
ջիկն ի տան քում»: Եւ նա յահէն զդողանի հարեալ՝
կարկեցաւ գլխովին, և ոչ կարաց տալ պատասխանի: Ապա
հրացայտ ակամբ հայեցեալ առ կոյսն՝ ասէ. «Ա՛ղջիկ դու,
յառաջագոյն զդենն մեր ընկալեալ ես, և ընդէր արհա-
10 մարհեալ զայն փախեալ»:

Ետ պատասխանի կոյսն սուրբ աներկիւղ համարձա-
կութեամբ. «Սուտ զրպարտութիւն է այդ. ես ոչ երբէք
ընկալեալ եմ զդենն ձեր, այլ իմով հաւատովս էի ի տան
այլազգւոյն»: Եւ հանեալ եցոյց զհրամանագիրն Բահրամ
15 փաշային, և աղաղակեաց. «Վառվառ է անուն իմ. ես
քրիստոնեայ եմ, մեռանիմ ի վերայ հաւատոցս, և ոչ լի-
նիմ այլազգի»:

Յայնժամ բդեշխն յանձն արար զՎառվառ դանիշ-
մանի ումէն ուսուցանել զնա և խրատել. և զՄարիամ
20 առաքեաց ի տուն երիցուն: Եւ դանիշմանն տարեալ զնա
ի տուն իւր՝ պահեաց յանդորրու, և զօր ամենայն յուշ
առնէր նմա զանհրաժեշտ մահն եթէ անհաւան գտանիցի,
և զմեծամեծ պարգևսն՝ եթէ հնազանդեացի հրամանաց
բդեշխին. և գուն գործէր հանել զնա ի հաւատոցն Քրիս-
25 տոսի:

Իսկ նա որ գլխովին զգեցեալ էր զՔրիստոս, և
պատասպարեալ վահանաւն հաւատոյ, անգծելի եկաց յա-
մենայն թունաւոր նետից հակառակամարտից. և եռայր
հոգւով և աղօթիւք խնդրէր յԱստուծոյ արժանի առնել
30 վկայական մահուան: Տեսեալ դանիշմանին զհաստատու-
թիւն մտաց կուսին՝ ծանոյց բդեշխին. և հոն նա ածել
առաջի իւր զՎառվառեա և զՄարիամ, և սաստիկ բար-

կութեամբ և սպառնալեօք մահու՝ ետ դնել զնոսա ի բանդի:

Անդ Մարիամ լայր հեկեկանօք և կոծէր զանձն. ոչ եթէ դժկամակ էր մեռանիլ վասն Քրիստոսի, քանզի և նա յորդորեալ ի բանից կուսին ցտնկայր մարտիրոսութեան, այլ զի յիշէր զորդիս իւր, թէ գուցէ և նոքա մատնեացին ի ձեռս այլազգեաց, և յերկիւղէ մահուն անկցին ի հաւատոց: Յայնժամ լցեալ կուսին շնորհօք Սուրբ Հոգւոյն, հայեցաւ յերեսս Մարիամայ և ասէ. «Տի-
10 կին բարի, քաջ գիտեմ զի ի պատճառս իմ ըմպելոց ես զբաժակ մահուն. բայց դու մի համարիր զայն վասն իմ, այլ վասն սիրոյն Քրիստոսի, որ վասն մեր զանառանելի չարչարանս և զմահ ան յանձն: Մերս այս մահ՝ շնորհ մեծ է յաստուածուստ մեզ տուեալ. որում թէպէտ բա-
15 զուժք ցանկան՝ այլ սակաւք արժանանան. գոհացուք զՏեառնէ՝ որ արժանի արար զմեզ այսմ մեծի շնորհացս: Իսկ վասն զաւակաց քոց մի ինչ հոգար. այլ յանձն արա զնոսա Աստուծոյ, և նա հոգացէ վասն նոցա, և դու եկ զկնի իմ. զի ահա հասեալ կամք առ դուրս ապարանից
20 երկնաւոր արքային, փութացո՛ւք մտանել ընդ նա յուրախութիւն յաւիտենականս:

Եւ Մարիամ մխիթարեալ ի հոգեբուխ բանից Վառ-վառեայ՝ սրբեաց զարտասուս յաչաց, և զհոգս որդւոց իւրոց ապսպարեալ երկնաւորին խնամոց՝ վառեցաւ սի-
22 րովն Քրիստոսի: Եւ այնուհետեւ ոչ զորդիս յիշէր, և ոչ ի յղութիւն իւր ակնարկէր՝ որ մերձ էր ի ծնանիլ. այլ միշտ զերկնայինսն խորհէր: Եւ որչափ մնացին ի բանդի անդ՝ աղօթէին ի միասին ուրախութեամբ, և խօսակից լինէին զյաւիտենական կենացն և զփառացն արքայու-
30 թեան:

Եւ յետ աւուրց ինչ հրամայեաց բդեաշին և ածին առաջի զերկոսին սրբուհիսն: Յառաջ կոչեաց զՎառվառ և ասէ. «Ա՛ղջիկ դու, քեզ ասեմ. ընկալ վերստին զդննս մեր և կեցցես. ապա եթէ կամակորեալ ընդդէմ դարձցիս,

զքեզ և զվանատուր քո այդ կորուսից այժմ չարաչար մահուամբն։

Աղաղակեաց կոյսն. «Մեք քրիստոնեայ եմք և վասն Քրիստոսի մեռանիւմք. ոչ երբէք ընկալաք և ոչ բնաւ ըն-
5 դուռնիւմք զդեմն ձեր. արա՛ զոր ինչ առնելոց ես ընդ մեզ»։

Յայնժամ բռնաւորն լի եղև բարկութեամբ և ասէ. «Արկէք զսոսա ի բանդ՝ զի հանցին ի կախաղան»։ Գոչեաց կոյսն սուրբ. «Ես ոչ եմ պոռնիկ՝ զի ի կախաղան հան-
ցին, այլ կոյս եմ ամբիծ. թող գլխատեսցեն զիս»։ զի
10 ցանկայր արեամբ մարտիրոսութեան։

Եւ դահիճքն տարան զնոսա ի բանդ. և հատաւ ի վերայ նոցա վճիռ մահու։

Եւ ի նմին աւուր յութերորդ ժամու գիշերոյն հա-
նեալ զնոսա ի բանդէն՝ տանէին ի դուռն սուրբ Աստուա-
15 ծածին եկեղեցոյն, զի անդ հրամայեալ էր կախել. և երթային սուրբքն երկոքին ուրախութեամբ բազմաւ՝ որ-
պէս ի հարսնութիւն որդւոյ թագաւորի։ Եւ յորժամ հա-
սին ի տեղին, աղաչեաց Վառվառեա զգահիճն՝ զի նախ
կախեսցեն զՄարիամ և ապա զինքն. թերևս կասկածեալ՝
20 թէ գուցէ երկուցեալ նորա յահագին տեսնեն մահուան իւրոյ՝ դրդուեսցի ի հաւատոցն՝ զոր մինչև ցայն վայր
ունէր հաստատուն։

Եւ իբրև կախեցին զՄարիամ, երանելին Վառվառեա համբարձ զաչս իւր յերկինս և աղաղակեաց. «Տէր Յի-
25 սուս՝ որ հաճեցար ընդունիլ և զայս վերջին պտուղ օրհ-
նութեան ի բերանոյ իմէ, հաճեաց աղաչեմ խառնել զիս ի պարս վկայից քոց սլբոց։ Գոհանամ զքէն, բնրերար, որ փառաւորեցեր զիս յերկրի այսպիսի փառաւոր մահ-
ուամբ, փառաւորեան և յերկինս յաւիտենական փառօք»։
30 Եւ ապա զուարթ դիմօք մատոյց ինքնին զգլուխ իւր ի խեղդն. և դահիճքն կախեցին զնա անդէն առ դրամբք եկեղեցոյն փոքր մի հեռի ի Մարիամայ։

21. տպ. ի հաւատոցն.

Կատարեցան երկուքին վկայուհիքս՝ ի թուին Հայոց
Հազար երկու հարիւր և վաթսուն, և յուլիսի ԺԶ, յա-
ւուր շաբաթու։ Եւ գլխաւորք Հայոց միջնորդութեամբ
մեծամեծացն այլազգեաց, ի նմին աւուր հրամանաւ
5 բզեշխին իջուցին ի կախաղանէն. և ի վաղիւն մեծահան-
դէս յուղարկաւորութեամբ և երգօք հոգեւորօք թաղե-
ցին զնոսա ի գերեզմանս նահատակաց։

Եւ յայնմ եօթնեկի յամենայն գիշերի լոյս ճաճան-
չաւէտ ցոլանայր յերկնից ի վերայ տապանի սրբոցն, ու
10 յուրմ աւանատես եղեն ոչ միայն քրիստոնեայք, այլ և
այլազգիք բազումք, և վկայէին զանմեղութենէ նոցա։ Եւ
բազում նշանք բժշկութեան եղեն յայնժամ, և լինին
մինչև ցայսօր ի տապանէ սրբոց վկայիցս՝ ի նեղեալս, և
ի դիւահարս, և յախտաժէտս ի փառս Քրիստոսի։

15 Զփառաւոր նահատակութենէ բարեյաղթ վկայիցս
Քրիստոսի գրեցին արք արժանահաւատք քաղաքակիցք
սրբոցս, տէր Մատթէոս քահանայ, և Հաննէ վարժապետ
քաղաքին, և պարոն Կարապետ որդի Յակոբայ իշխանի
Մամիկոնեան։ Յորոց և մեք առեալ եղաք աստանօր ի
20 յիշատակ յաւիտենական։

Յիշեալ վկայաբանութիւնն ունի միայն Յայսմ.
Գ. տպ. Ա. հատ. 278''—285'', յունիս 30 և մար-
դաց ԻԳ, երկոտասան առաքելոց վկայաբանութիւնեց
յետոյ՝ այս վերնագրով. «Ի սմին վկայութիւն Սըր-
բուհայ կուսին Վառվառեայ նոր վկայուհւոյ, և եղ-
բօր նորին Գոսպարայ, և աղսինոյն Քրիստոսի Մա-
րիամայ։»

Վկայաբանութեանս վերջին վեց տողերը՝ սրունք
Յայնմաւուրքի հրատարակչի կողմեց են, ցոյց են տա-
լիս թէ ովքե՞ր են սոյն վկայաբանութեան հեղինակ-
ները. և սրովհետեւ վկայաբանութիւնը ուրիշ տեղեց

ծանօթ չէ, ուստի պէտք է ենթադրել թէ հեղինակները նոյնը յատկապէս Յայսմաւուրքի Գ. տպագրութեան համար են գրել և նամակի ձևով ուղարկել հրատարակչին :

Գրասպար, Մարիամ և Վառվառէ նահատակների մասին է նաև յաջորդ ընդարձակ տաղը :

իբր յառաջաքանութիւն:

- Ինքնաբուն պետական ամենաբարին
Քրիստոս Աստուած մեր արքայն երկնային՝
Վասն փրկութեան մարդկայնոյ ազգին՝
5 Պատարագեցաւ ի վերայ խաչին:
- Հեռեւեալ նըմա վրկայն առաջին՝
Սուրբն Հատեփաննոս նախապտուղ խաչին,
Յայն շաւիղ յորդեալ բիւր ջոկ ընդ բիւրին՝
Մարտիրոսք զարիւնս իւրեանց որք հեղին:
- 10 Երջանիկ նահատակք չարին յաղթեցին,
Չարչարմամբ մարմնոյ ըզմահ յանձն առին,
Որ գրեալ եղև պատմութիւն նոցին,
Իսկ և բազմացն անյայտ մընացին:
- Ներ յետին դարուս՝ յայս ձըմեռնային,
15 Սիրասպառ ժամու՝ տիր ցամաքային,
Վերաբուսան վարդք՝ յոյժ գեղեցկագին,
Անուշահոտ իսկ և կարմըրային:
- Նուիրեալ զանձինս Քրիստոսի Փըրկչին,
Բանաւոր զենմունք և զոհք մեծագին,
20 Յոգունք տար աշխարհ՝ և այլք աստ ի կարին,
Շատ տանջմամբ լեալ է կատարումն նոցին:
- Էր այնց որք եղեն մերս ժամանակին,
Ոյց տեղեակք գուրվ գրեցաք զճառ նոցին,
Հասու չեղելոցս թողաք գիտողին,
25 Ի կամիլն իւրեանց գրեսցեն և զնոցինն:
- Էրանուհւոյս այս քաջ նահատակին,
Եւ այնց՝ որք եղեն մարտակից նըմին,

7. s ստեփաննոս. 12. s էր փխ. որ. 26. այս հոդի օնդ գրուած եր
նախ սոյն քաջ աղջկան այս նահատակին.

Զորոց պատմութիւնն գրել ըզվէպ ճառին՝
ի հաշիւին ոմանց փայտ կալայ յանձին:

Սին հեքս յուսալով յԱստուած սուրբ հոգին,
Ապաւինելով ի ձիրքս նորին,
Տալ կարողութիւն ինձ տրկար անձին,
Յօրինել զվկայիցս ճառսըն ըզձագին:

Եւ զայնպէս ումնմն Վառվառ անունն արիասիրտ աղջկան՝
որ զհպեցաւ փորձութեան իմիք, յետ քաղմակերպ
տանջանաց՝ նահատակեցաւ ի սէր Զրիստոսի Աստու-
ծոյ մերոյ: Եւ նոսիս յաղապս մննչեան տեղոյն եւ
ազգի նորին:

Հանդէպ սոյն Կարնոյս դաշտին զետեղեալ՝
Յորում կայր գիւղ մի Դլւնիկ անուանեալ,
Դոյր տունն Համփայի Զուրիկեանց կոչեալ,
Յոր երեք եղբարք էին բընակեալ:

Մաղագ և Գասպար՝ Թօղօլ առձայնեալ,
Եւ փոքր եղբայրըն ընդ այնց էր կեցեալ.
Դոյր սոցին՝ որ էր Վառվառ անուանեալ,
Համեստ և պարկեշտ վարուք կայր սընեալ:

Աղջիկս այս՝ որ էր խնամախօսեցեալ
Դուշնի գիւղն Համփայի որդւոյ նշանեալ,
Երեք ամբ ելս ի վերայ անցեալ,
Կեսարանքն հարս տանել այժմըս յօժարեալ:

Ըստ սովորութեանն խօսք առնել եկեալ,
Եւ մեծ հանդիսիւ ի Դլւնիկ մըտեալ,
Պատուաւորքըն անդ եղեն հրաւիրեալ,
Ըզգեղի աղայն տեանել մոռացեալ:

3. s Գախ եղեալ գոյս իմ յԱ.ժ սուրբ հոգին. 10. s սըննդեան.

23. s կէտրանքն.

եւ նա մախանօք զօխ սըրտին կալեալ,
Շատ վընասատու չարիք խորհեցեալ,
Բարեսէլք զայս լուր կեսրանցըն յայտնեալ,
Զաղջիկըն փութով տանել յորդորեալ:

5 «Ո՞վ գիտէ թէ զինչ չարիք են խորհեալ,
«Երևոյթ իրին թէպէտ չէ յայտ լեալ.
«Զըլինի վնաս ինչ ձեզ գայցէ հասեալ,
«Կամ հարսնացունին 'ւ եղբարցըն դիպեալ»:

10 Որ և նոքա այն խորհրդոյն հաճեալ,
Յետ առուրց եկեալ զհարսնացուն տարեալ,
Բայց աւագ տօնից միջոցին դիպեալ,
Յետ ութօրէից պսակել կամեցեալ:

15 Յաղագս գեղի աղայի ընդ այլազգեացն չարութեամբ
խորհուրդ առնելոյն վասն աղջկանն. եւ նա լուեալ
պատրաստեցաւ հոգեւորապէս.

Էր գեղի տէրըն նախանձու լըցեալ,
Եւ ըզվրէժ իւր առնուլ կամեցեալ,
Զայլոզգիս համայն ի մի հաւաքեալ,
Խորհուրդ իմըն չար ընդ նոսա խորհեալ:

20 Համակաւ կանգնեալ դաշինըս եդեալ,
Ըստ իւրեանց ծիսի երդմամբ խիօտ երդուեալ,
Բանիս կատարմանն արդ մեք աշխատեալ,
Զհայիֆ մեր առնուլ լիցուք փութացեալ:

25 Առ զապիթըն դալ նոցա կամեցեալ,
Զչար խորհուրդ իւրեանց յայտնել յօժարեալ,
Բայց դէպ և պատշաճ ժամու ըսպասեալ,
Բանի կատարմանն յերդմանն պինդ կացեալ:

3. s կէսրանցըն. 14. s աղջկանն.

Նոյն բօթալի լուրն մինչ ի դուրս անկեալ,
Թէ գեղի Թուրքքըն թակարդ են լարեալ,
Ղուչճի գիւղն երբոր աղջիկըն լուեալ,
Առ այն սըրտիւ իւր զէտ հուր բորբոքեալ:

5 Շնորհիւն Աստուծոյ եղև զօրացեալ,
Քաջացեալ սըրտիւ տիւր արիացեալ,
Իբր ըմբիշ զօրեղ առպատրաստեցեալ,
Ընդ այնց մարտընչիլ կամաւ յօժարեալ:

10 Ի յեկեղեցին իսկոյն ընթացեալ,
Լալագին դիմօք ի ծունկըս անկեալ,
Ջերմեռանդ սըրտիւ առ Տէր պաղատեալ,
Յօգնութիւն ինքեան հասանել հայցեալ:

15 Խոստովանահօրն առաջի անկեալ,
Եւ յորդ արտասուօք անդ խոստովանեալ,
Սըրբոյ խորհրդոյն կենաց հաղորդեալ,
Զմարմին և զարիւն Տեառն ճաշակեալ:

Թաղազս զաւոյ վիւղի այլազգեացն առ փաշայն, եւ
Ժանուցանելոյ նմա զրաքանութիւն իւրեանց վասն
աղջկանն.

20 Նոյն միջոցն ի տեղս էր վէզիր նըստեալ,
Նա Բահրամ փաշայ անուանակոչեալ,
Որ էր այլ խոհեմ հանճարափայլեալ,
Իրաւանց դատմանց կարի տեղեակ լեալ:

25 Առ որ դաշնադիրքն ի գիւղէն եկեալ,
Ի յատեան նորա անդ յառաջ կացեալ,
Ըզխորհեալն իւրեանց նըմա արդ առեալ,
Զըրաքանութեամբ զաղջիկն բարուրեալ:

2. 8 Թակարթ.

Ասեն. Մեր գեղէն թուրք մանչ մի հարեալ
Էի սէր աղջկանն աշխիայ եղեալ.
Եւ աղջիկն ունի մանչուն մէյլ տըւեալ.
Արդ զինչ վըճուելըդ ի կամսդ է յանձնեալ:

5 Փաշայն մարդ յըղեալ՝ զաղջիկըն բերեալ,
Եւ նա զէտ աւր քաջ հետիոտս եկեալ,
Զերկու գիւղցիս հետ բերեալ բանտարկեալ,
Յետ աւուրց տուգանս առեալ բաց թողեալ:

10 Ապա հրաման ետ ի յատեան հանեալ,
Զքաջասիրտ աղջիկն հանդէպ կացուցեալ,
Փաշայն քաղցրութեամբ ցընա իսկ հարցեալ.
Թուրք մանչուն արդեօք մէյլ ունիս տըւեալ:

15 Նա խոնարհ բանիւ առաւատասխանեալ.
Էֆէնտիմ, զոր է բանդ այդ ասացեալ,
Զի չունիմ բընաւ ընդ նրմա խօսեալ,
Եւ յերես նորս չեմ երբէք նայեալ:

20 Փաշայն և բաղմեալըն զաղջիկն յարդորեալ.
Ա՛ռ ըզմանչն՝ զի քեզ լայեխ եմք տեսեալ.
Էլեր դենիւ մերով ի վեր պանծացեալ,
Եթաղախնութենէ դու խանում եղեալ:

Ասէ. Ռիւր փառք յաչս իմ՝ ոչինչ թըւեալ,
Զհաւատս ոչ թողում թէ և մահ հասեալ,
Եւ զթուրք մանչդ առնուլ ինձ անհնար լեալ,
Եթէ մարմինս լիցի մաս մաս կըտրատեալ:

25 Փաշայն և աղայըն եղեն ցասուցեալ,
Հընար նմա առնել ի խոր խորհեցեալ,
Զկարգացող Յեշիլ իմամըն կոչեալ,
Զի ի դին իւրեանց ածցէ որսացեալ:

21. s է ոչինչ. 22. s զհաւատս իմ. 27. s յեշիլ. 28. s նախ առ-
եալ նմա առնել զմիտսն հաճեցուցեալ.

Յաղագս տանելոյ խմամին զաղջիկն ի տուն իւր առ
ի համեցուցանել զմիտս նորա, թէ ողորանօք թէ
սպառնալեօք.

5 Նոյն ժամայն իմամն զաղջիկն հետն առեալ,
եւ ի տուն իւր զնա յորդորմամբ տարեալ,
Ընտանեաց իւրոց սաստիկ պատճառներեալ,
ի պահել ըզնա ըզգուշացուցեալ:

10 Նախ ողորանօք սիրայորդոր լեալ,
Կերպակերպ բանիւ վեզ քարոզ տըւեալ,
Գլրոց եւ փըրոց խրատ առնատուցեալ,
Իցէ թէ աղջիկն լիցի այնց հաճեալ:

15 Կին, եւ զաւակքն եւ ըզնա մեծարեալ,
Բաղցրաբանութեամբ ի յողոք անկեալ,
Ասեն. «Պերճութեամբ լինիս ճոխացեալ,
«Խանութ եւ խաթուն փառօք բարձրացեալ»:

Այլ եւ համադամ կերակրօք պատուեալ,
Բարեւի սեղան միշտ յառաջ բերեալ,
Յայդ ցերեկ ըզնա յարգանօք շահեալ,
Իցէ թէ լիցի այնց սիրահարեալ:

20 Գովելի աղջիկն այն երանեցեալ՝
Որ ի սէր Փլրիչին էր պարաւանդեալ,
Ձողոքն եւ զպատիւն առ ոտսըն հարեալ,
Ձը լըսելոյ այնց զունկըն իւր խըցեալ:

25 Իբրեւ տեսին թէ է նա յամառեալ,
ի հաւատ իւր պինդ զէտ վէմ անշարժ լեալ,
Վասնորոյ զբանըն ի ցասումն փոխեալ,
Տանջել չարչարել եղեն ջանացեալ:

Ձերջանիկ աղջիկն այն մերկացուցեալ,
Ջձեռս եւ զոտս նորին կապանօք պընդեալ,

28. s ողորանօք. 13. s ի յողոք. 22. s գողոգն.

Ծեծել հարկանել ըգնա ըսկըսեալ,
Բըրօք և չըպխօք զօրս էին թըրջեալ:

Գիշեր և ցերեկ խիստ գանակոծեալ,
Աքցի բըռնցի երբ և ձեռն հասեալ,
5 Ապտակ ի յերեսն տալով և թըքեալ,
«Բանից մեր, ասեն, լեր դու հնազանդեալ»:

Յետ այնըր տանջանք մի և ըս խորհեալ,
Թէ «մեռցի կամ մեզ լիցի հնազանդեալ»:
Ջէմհէրին ամսոյ առուրցն այս դիպեալ,
10 Յուրտ սառնամանեաց միջոցն պատահեալ:

Ի մէջ պաղչային ուր եաղլըխ կոչեալ,
Ի հիւսից հերաց ի վերուստ կախեալ,
Ներքէն փոսի մէջ ի լիք ջուր լըցեալ,
Սըրուէքն մինչ ի ծունկն ներ ջըրոյն իջեալ:

15 Պատառման ասեն կըսկիծն սիրտն հարեալ,
Հերաց ցաւ գըլխոյն ընդ նըմին խառնեալ,
Ի ինքեանք յանկիւնէ պահ առ պահ նայեալ,
Իցէ թէ գայցէ դեն իւրեանց հաճեալ:

Բայց շնորհիւ Տեառն էր նա զօրացեալ,
20 Ոչ ինչ ներգործէր ցաւ նըմա տիրեալ,
Ջի սիրով Փըրկչին էր նա զէտ թըմբեալ,
Եւ իբրու արբեալ քըրտամբ քըրտնեցեալ:

Գիշերապահոյ էր ուր այս գործեալ,
25 Տեսին զի զնովաւ մոմեր գոյր վառեալ,
Լիճըն չէր սառեալ՝ այլ գոլորշ ելեալ,
Մերձ նորա ծեր մի ընդ նըմա խօսեալ:

Իսկ նայողքն ի յայն դողմամբ զաշուրեալ,
Ընթացեալ ի տուն զեղեալսն պատմեալ,

8. 8 նախ իցէ թէ մեռցի կամ մեզ հնազանդեալ. 21. 8 նախ շնորհիւ
(գիւ. սիրով).

Մինչ նաքա եկին զտեսիլն ոչ տեսեալ,
Բայց ահաբեկեալ ըզնա արձակեալ:

Ընտանիք իմամին դողմամբ աղերսեալ,
«Ջաղջիկդ հեռացո՛ւ ի մէնջ բաց վարեալ,
«Եւ ի բան դորա մի լիցիս խառնեալ,
«Զի դա չէ թէքին, մէք լինիմք փասեալ»:

Իմամն ընտանեաց իւրոց անարգեալ,
Ասէ. «Այլ տանջմամբ առցուք զնա փորձեալ»:
Ըզնալս հրացուցեալ մերկ մարմնոյն երեալ,
Իբր ետես չայրիլն՝ կարի զարհուրեալ:

Իմամն առ զապիթն աղերս մատուցեալ,
«Թէ՛ յորդոր, թէ՛ գան ցուցի, ասացեալ,
«Ջեղե մեզ հնազանդ նա յոյժ յամառեալ,
«Ռհաք գիտէք. որպէս կամք ձեր է հաճեալ»:

Որ և նա յայլ ոմն իմամի տըւեալ,
Խելամուտ առնել զկաման հաւան ածեալ,
Եւ նա առեալ զնա՝ ի տուն իւր տարեալ,
Տանջանք ինչ նըմա տալ ոչ յօժարեալ:

Բայց ցայգ և ցերեկ ըզնա խըրատեալ,
Կերպակերպ բանիւ ողոր առարկեալ,
Փառք պատիւ տըրիլ նըմա խոստացեալ,
Զդեն իւրեանց ընդունել զնա յորդորեալ:

Ի բազում աւուրս ի տան անդ. մնացեալ,
Ողորմանց, յորդորմանց բնաւ ոչ լըւեալ,
Խոստմանց պարգեաց սիրահար չեղեալ,
Եւ յիւր դիտմանէն երբէք ոչ կասեալ:

Յաղագս գալոյ դատախազ այլազգեացն եւ ցասուցա-
նելոյ զփաշայն՝ առ ի սալառնալեօք անացուցանել զաղ-
ջիկն եւ հաւան առնել ըսնին։

5 Էկին դատախազքն ի չարէն դըրդեալ,
Ըզփաշայն եւ զայլոն ի վեր ցասուցեալ,
Զքաջ աղջիկն կըրկին ի դիւան տարեալ,
Յոյժ ըսպառնալեօք զնա ահացուցեալ։

Քաջասիրտ աղջիկն տիր արիացեալ,
Անա՜հ՝ Է աներկիւղ անդ պատասխանեալ,
10 «Զինչ առնելոց էք՝ արէք, ասացեալ,
«Զեմ՝ ձեզ հնազանդօգ. լերուք իմացեալ։»

Ուստի եւ փաշայն յապշութեան եղեալ,
Հետ խորհրդակցաց զայլ բան մի խորհեալ,
Զնոյն խորհեցեալն անդ յառաջ արկեալ,
15 Այն բանին համայնք եղեն հաւանեալ։

«Ելի՛ղ, ասեն, հախիդ բան մի եմք խորհեալ,
«Զընազանդիլդ այնմ անկար է եղեալ,
«Քո՞ դենովդ ի տուն մանչուն երթ լըռեալ,
«Արա՛ ըզխըղմէթսն իբր հարսն անուանեալ։»

20 Հանճարեղ աղջիկն մըտախոհ եղեալ,
Զեւս իրաց հընարն խելօք խորհեցեալ,
Անտի չու առնելն կարելի թըլեալ,
Եւ յերկուց չարեաց զփոքրագոյնն ընտրեալ։

Ընդ այս բան նա ինքն կայր անդ լըռեցեալ,
25 Յակամայ կերպիւ գիւօք գըժգըմիւնալ,
Բայց վէղիրն իսկոյն պուրրուլթի գլրեալ,
Թէ՛ «Լառվառ անուամբդ երթ անդ հարսնացեալ։»

Քաղաքի, գիւղի այլազգիք լըլեալ,
Մեծաւ ցընծութեամբ յոյժ ուրախացեալ,

24. § նախ աղջիկն փիւ. նա ինքն.

Իսկոյն ըզջերկեա՜հ ճիպիլլիկ բերեալ,
Ըստ հարս տանելոյ թօրային վարեալ:

Բայց աղջիկն արի առ այն դըժկամեալ,
Յելանել նըստիլ անդ ոչ յօժարեալ,
5 Սակայն բըռնուլ թեամբ մուծեալ նըստուցեալ,
Ինքն ի լաց՝ իսկ թուրքքն հըրճուանօք տարեալ:

Առեալ ցընծուլ թեամբ ըզնա և տարեալ
Ի տուն թուրք մանչուն և անդ իջուցեալ,
Իբրու իրեանց հարս զնա սիրաշահեալ,
10 Ի յորսալ ըզնա շատ խընամբ տարեալ:

Սակայն խըլճալին տըրտմուլ թեամբ լըցեալ,
Դառնագոյն ողբով յոյժ սըլաւորեալ,
Համարեալ թէ զինքն են գերի վարեալ,
Ըզգետտ արտաուուլաց յաշացն իջուցեալ:

15 Եւ մոլի թուրք մանչն հանդիստ ոչ տըւեալ,
Մերձենալ ի նա տըւփմամբ ջանացեալ,
Բայց քաջ աղջիկըն ոչ սօտեցուցեալ,
Ապտակեալ զերես նորա լըպըրչեալ:

Սուրբ Հռիփսիմէի կուսին նըմանեալ,
20 Զխենդ երիտասարդն ըզգետնի հարեալ,
Ոչ թէ մի անգամ, այլ միշտ նմա յաղթեալ,
Շնորհին Աստուծոյ զնա դողացուցեալ:

Իսկ մինչ թուրք մանչուն երամքըն լըւեալ,
Ծանեան որ սիրով չլինի որսացեալ,
25 Ապա ի տանջիլ ըզնա ըսկըսեալ,
Անարգել հարկանել երբ և պատահեալ:

Եւ ի փախչելոյ նորին կասկածեալ,
Ոյր վառն ի փայզանտ զոտս նորին պընդեալ,
Ըզնա յաշխատանս լըծել խըստացեալ,
80 Տառապանօք միշտ և դանուկոծեալ:

4. 8 Ասի յանձն առեալ փի. յօժարեալ.

Յաղագս գալոյ դատախազ այլազգեացն եւ ցասուցա-
նելոյ զփաշայն՝ առ ի սպառնալեօք անացուցանել զաղ-
ջիկն եւ հաւանն առնել ըսնին։

5 Էլիկն դատախազքն ի չարէն դըրդեալ,
Ըզփաշայն եւ զայլսն ի վեր ցասուցեալ,
Զքաջ աղջիկն կըրկին ի դիւան տարեալ,
Յոյժ ըսպառնալեօք զնա ահացուցեալ։

Քաջասիրտ աղջիկն տիր արիացեալ,
Անահ՝ ՚ւ աներկիւղ անդ պատասխանեալ,
10 «Ձինչ առնելոց էք՝ արէք, ասացեալ,
«Ձեմ՝ ձեզ հնազանդօգ. լերուք իմացեալ։»

Ուստի եւ փաշայն յապշութեան եղեալ,
Հետ խորհըրդակցաց զայլ բան մի խորհեալ,
Զնոյն խորհեցեալքն անդ յառաջ արկեալ,
15 Այն բանին համայնք եղեն հաւանեալ։

«Դյ՛ղ. ասեն, հախիդ բան մի եմք խորհեալ,
«Ձըհնաղանդիւղ. այնմ անկար է եղեալ.
«Քո՞ դենովդ ի տուն մանչուն երթ լըռեալ,
«Արա ըզխըզմէթսն իբր հարսն անուանեալ։»

20 Հանճարեղ աղջիկն մըտախոհ եղեալ,
Զելս իրաց հընարն խելօք խորհեցեալ,
Անտի չու առնելն կարելի թըլեալ,
Եւ յերկուց չարեաց զփոքրագոյնն ընտրեալ։

Ընդ այս բան նա ինքն կայր անդ լըռեցեալ,
25 Յակամայ կերպիւ գիմօք գըժդըմիւնալ.
Բայց վէղիրն խկոյն պուրսուլթի գըլրեալ,
Թէ՛ «Վառվառ անուամբդ երթ անդ հարսնացեալ։»

Քաղաքի, գիւղի այլազգիք լըլեալ,
Մեծաւ ցընծութեամբ յոյժ ուրախացեալ,

24. § նախ աղջիկն փիւ. նա ինքն.

Իսկոյն ըզջէրկեա՜հ ճիպիլիկ բերեալ,
Ըստ հարս տանելոյ թօրային վարեալ:

Բայց աղջիկն արի առ այն դըժկամեալ,
Յելանել նըստիլ անդ ոչ յօժարեալ,
5 Սակայն բըռնուլ թեամբ մոռնալ նըստուցեալ,
Ինքն ի լաց՝ իսկ թուրքքն հըրճուանօք տարեալ:

Առեալ ցընծուլ թեամբ ըզնա և տարեալ
Ի տուն թուրք մանչուն և անդ իջուցեալ,
Իբրու իրեանց հարս զնա սիրաշահեալ,
10 Ի յորսալ ըզնա շատ խընամբ տարեալ:

Սակայն խըղճալին տըրտմուլ թեամբ լըցեալ,
Դառնագոյն ողբով յոյժ սըղաւորեալ,
Համարեալ թէ զինքն են գերի վարեալ,
Ըզգետս արտասուաց յաչացն իջուցեալ:

Եւ մուլի թուրք մանչն հանգիստ ոչ տըւեալ,
15 Մերձենալ ի նա տըւիմամբ ջանացեալ,
Բայց քաջ աղջիկըն ոչ մօտեցուցեալ,
Ապտակեալ զերես նորա լըպըրշեալ:

Սուրբ Հռիփսիմէի կուսին նըմանեալ,
20 Զխենդ երիտասարդն ըզգետնի հարեալ,
Ոչ թէ մի անգամ, այլ միշտ նմա յաղթեալ,
Շնորհին Աստուծոյ զնա գողացուցեալ:

Իսկ մինչ թուրք մանչուն երամբըն լըւեալ,
Ծանեան սր սիրով չլինի որսացեալ,
25 Ապա ի տանջել ըզնա ըսկըսեալ,
Անարգել հարկանել երբ և պատահեալ:

Եւ ի փախչելոյ նորին կասկածեալ,
Ոյր վասն ի փայղանա զոռս նորին պընդեալ,
Ըզնա յաշխատանս լըծել խըստացեալ,
80 Տառապանօք միշտ և դանտկոծեալ:

4. 8 ճախ յանձն առեալ փիւ. յօժարեալ.

Ի բազում աւուրս ի տան անդ մնացեալ,
Դառնագին կենօք ցայգ ցերեկ լացեալ,
Զպէսպէս անարգանս՝ շատ վիշտըս կըրեալ,
Զորս համբերութեամբ յանձն առեալ տարեալ:

5 Որքան անդ կեցեալ՝ զպահս իւր ոչ խոռեալ,
Ոյր վասըն շատ օր նօթի անցուցեալ,
Ներհակըն ուտեցնել կարի ջանացեալ,
Բայց նա բնաւ երբէք ոչ եղև յաղթեալ:

10 Ի սէր Քրիստոսի կայր սիրավառեալ,
Ըստ անուան իւրոյ որ Վառվառ կոչեալ,
Այն համայն վիշտըն ոչինչ համարեալ,
Հաւատով մընալն իւր հանգիստ վարկեալ:

15 Թէպէտ յարկըն այն իւր գեհեան եղեալ,
Յորում գտանեցեալքն տանջօղք ինքեան լեալ,
Հաւա, ասէ, թէ աստ լինիմ չարչարեալ,
Հիմն թողլով զօրէնս անդ լինիմ տանջեալ:

20 Ապա քաջ աղջիկն ինքն ինքեան խորհեալ,
Զու առնել անտի ի մըտի եղեալ,
Ի յայս խորհրդեան կայր միշտ տատանեալ,
Ըզհընար և ղելն առնել վարանեալ:

Բոլորով սըրտիւ միշտ առ Տէր պաղատեալ,
Յամենայն անձնէ ի նա յուսացեալ,
Զմիտք և գիտում իւր առ նա հաստատեալ,
Զինքն անտի փրկել ցայգ ցերեկ հայցեալ:

25 Լըսօղն աղօթից զհառաչսն լուեալ,
Նա որ սիրէ զայնս՝ որք յինքըն յեցեալ,
Զերծ նորին անտի արագ յաջողեալ,
Իւր հըզօր բազկաւն փրկեալ ազատեալ:

1. 8 մընացեալ. 2. 8 ցերէկ. 4. նախ ժուժեալ փխ. տարեալ. 12. 8 նախ
թըւեալ փխ. վարկեալ. 21. 8 առայիմ քառի ծեղ գրուած էր այլև, յետոյ
ստացրած բոլորով.

Յաղագս արի աղջկանն քաջասրտութեամբ չու
առնելոյ ի տանէ անտի ի զիշերսպանոջ.

Ներ պահոյ գիշերի՝ աղջիկն ելք գտեալ,
Լռելեալն ի տանէն յորտաքըս ելեալ,
Սըրընթաց իբրև արծըւի թըռեալ,
Ի քաղաք մըտեալ, հետքն ումեք չյայտնեալ:

Թուրք մանչն և ազգ իւր ի վաղիւն ելեալ,
Ի մէջ իւրեանց տան զաղջիկն ոչ գըտեալ,
Յայնժամ ապշելով ի ցասման եղեալ,
Ի վերայ գիւղի Հայոց մըռմըռեալ:

Ասեն թէ «Դո՛ւք էք ըզնա փախուցեալ,
«Եւ գիտէք զտեղին թէ ո՛ւր է թաքեալ»:
Նոքա տունն «Յայդո՛ւ հմք խապար եղեալ,
«Դո՛ւք էք զնա խեղդեալ և զլէշն կոչուեալ»:

Թէպէտ այլազգիքն եղեն յխացեալ,
Եղբարցն և այլոց վընաս տալ խորհեալ,
Սակայն ինքեանք ևս ի յայնց երկուցեալ,
Զի ի տուն մանչուն նա իսկ զայս եղեալ:

Շատ որոնեցին հետամուտ ևղեալ,
Ի բազում գիւղորայս շրջեալ և խընդրեալ,
Ի չըգըտանելն եղեն ձանձրացեալ,
Թէպէտ ի բաց լեալ, այլ զոխըն պահեալ:

Յաղագս ոխանալոյ գիւղի այլազգեացն եւ խորհելոյ՝
զի ի գալ միւսոյ վէճիրին՝ արգոհալ տայցեն.

Օն անդր այլազգիք մախանօք լըցեալ,
Նդ այս եղելութեանս կարի վըրդովեալ,

1. s աղջրկանն. 5. s յուսանցի վրայ ցուած է. «Արծւոյ նման արագ
ալացե՛ր», որ նուազ յախող է: 26. s ընդ.

Զվրնասօղ խորհուրդս ի մլտի եղեալ,
Յաջողակ ժամու կային ըսպասեալ:

Ապա Իպրահիմ փաշայ անուանեալ՝
Որ յԱրապիստան աշխարհն էր սընեալ,
5 երբեմն ի Հալէպ, յետոյ Շամ նըստեալ,
Յայնց կողմանց առ այսր ի մանսուպ եկեալ:

Բազմաթիւ զօրօք յոխորտմամբ վառեալ,
Խըրոխտանօք զինքն ահարկու ցուցեալ,
Սէգ արշաւանօք ի քաղաք մըտեալ,
10 Զտեսօղսըն համայն առսարսեցուցեալ:

Որ և գիւղի Թուրքքն եղեն պատրաստեալ,
Արզ տալ զապիթին միախոհ հաճեալ,
Զայս լուր գիւղի Հայ բնակիչքն լուեալ,
Ինքեանք յառաջ տալ կարի փութացեալ:

15 Միակամ եկեալ արզուհալ տըւեալ,
Զեղեալսըն բոլոր զապիթին յայտնեալ,
«Ի գլուխ աղջրկան թ' ինչ չարիք բերեալ,
«Ինքեանք զայս արին, արդ մեզ են փակեալ»:

Ուստի և փաշայն իսկոյն մարդ յըղեալ,
20 Ըզգիւղի Թուրքերն բլոնութեամբ կալեալ,
Քանի ինչ աւուրս ի բանտի եղեալ,
Ըզբազում տուգանս առեալ և թողեալ:

Յետոյ նոյն Թուրքերն իբր հուր բորբոքեալ,
25 Ըստ եղեալ մըտացն եկեալ արդ տըւեալ,
Թէ սոքա աղջկանն են խըրատ յըղեալ,
«Որ նա յայն տանէն հընարի՛ք փախեալ»:

Փաշայն խընդութեամբ մուպաշիր թուուցեալ,
Զերեք գիւղի Հայսն զհամայնսըն կալեալ,

1-2. s նախ գրուած է. «և զպէսպէս կարծիս ի միտ առբերեալ, բայց
յաջող ժամու եղեն ըսպասեալ.» 20. s զգիւղի. 23 s նախ յոյժ ցտո-
մամբ կանգնե'լ փխ. իբր հուր բորբոքեալ.

կապանօք, գանիւք ի քաղաք բերեալ,
ի բանտ 'ւ ի շըղթայս ըղնոսա արկեալ:

«Քննֆիրլէր, ասէ, դժւք էք փախուցեալ.
«Թէզ, գըտէք զաղջիկն հար իցէ թաքչեալ.
5 «Ապա թէ ոչ՝ դժւք լինիք մահացեալ,
«Չարաշար սպանմամբ ի կորուստ վարեալ»:

Հէսէս զօրք անդէն թային արարեալ,
Որ գիշեր ցերեկ զնոսա չարչարեալ.
Ձէնճիր ի վիզսն նոցին անցուցեալ,
10 Եւ զոտան ի թօմրուխ խըստագոյն պընդեալ:

Բանտապանն իւրօքն միշտ տանջօղ եղեալ,
Թէ «Չաղջիկըն դժւք էք զայպ արարեալ.
«Արդ զտեղի նորին ցուցէք մեզ յայտնեալ,
«Թէ ոչ՝ մեռանիք մահուամբ դառնացեալ»:

15 Ձեղբայր աղջրկանն՝ որ Գասպար կօչեալ,
Ըզնա յոյժ սաստիկ առաւել տանջեալ.
Փաշայն միշտ հանեալ զնա յատեան տարեալ,
Խիստ ցասմամբ նըմա մահ ըսպառնացեալ:

Ասէ «Քոյրդ անտի դժւ ես փախուցեալ.
20 «Արդ գիտես զտեղին՝ ուր իցէ գաղեալ.
«Ասա մեզ և դու լինիցիս զերծեալ.
«Թէ ոչ՝ կեանքդ ի քէն առնի բաց բարձեալ»:

Արին այն վըստահ անդ պատասխանեալ.
«Աղջիկն տանն յինքեանց էր պահպանեցեալ.
25 «Եզերօք նորին ևըս չեմք անցեալ.
«Չեմք խապար բնաւ թէ ինչ իցէ եղեալ»:

Յետ շատ տանջելոյն՝ եղեն ձանձրացեալ,
Եւ իւրեանց հարցմանն ճէվապ չընկալեալ.
Ապա յիւրեանց դենն ըզնա հրաւիրեալ,
30 Բայց նա բընաւին երբէք ոչ լըւեալ:

Յայնժամ յոյժ ցասմամբ փաշայն բարկացեալ,
Ըսպանման նորա վըճիւրն հատեալ.
«Խեղդամնհ արէք ըզդա, ասացեալ,
«Որ եղև այդքան կամապաշտեցեալ»:

- 6 Յաղագս տանելոյ զնա ի կախել եւ անդ եւս ստիպե-
ցին յուրանալ եւ նորա չառնելոյ յանձն՝ կախեցին
զնա, եւ լոյս էջ ի վերայ նորա.

- 10 Տանջող հոյլք զօրաց իսկոյն զնա կալեալ
Ըզձեռս ի յետըս չուանաւ կռպեալ,
Մերկ և բոկ ըզնա գըլխիբաց տարեալ,
եւ ամբօխք բազում ի տեսն ընթացեալ:

- 15 Ի տանեւն և ըս հարցմամբ ըստիպեալ,
«Զտեղի աղջըկանն ասա, լեր զերծեալ.
«Կամ դեն մեր ընկալ՝ որ լիցիս ապրեալ»:
Սակայն նա բան ինչ ոչ պատասխանեալ:

Մինչ կըրկին կըրկին ցընա որ հարցեալ,
Զայս բանըս միայն առպատասխանեալ.
«Մահուանէն ան վեր բան կայ դառնացեալ.
«Ի գիտելս ասէի, լինէի զերծեալ»:

- 20 Ժամի դրան չարսուռն բերեալ հասուցեալ,
Ներքոյ կախարհին ըզնա կացուցեալ,
Անդ և ըս նըմա թէքլիֆ արժրեալ.
«Սոսկ բան մի ասա, լեր ազատեցեալ»:

- 25 Բայց նա հաւատոյն էր սիրափառեալ,
Ոյր վասն զմեռանիլն յօժար յանձն առեալ.
Զաչս յերկինս կալեալ՝ մըտօք աղօթեալ,
Ի ծածուկ զերես իւր խաչակընքեալ:

25. Տ մախ ոչինչ համարեալ փիւ. յօժար յանձն առեալ.

Մինչ ջէլլաթն ի վերուստ զչուան կապեալ,
նա կամաւ ըզգլուին ի խեղդկապն մուծեալ,
ի փառս Յիսուսի սա նահատակեալ,
Օր չորեքշաբթի յունիս ութ դիպեալ:

8 Բազումք ըզգիշերն ի հեռուստ դիտեալ,
Տեսին ի վերայ նորա լոյս ծագեալ,
Ջանձամբն բոլոր շուրջ շրջապատեալ,
Ո՛չ թէ մի անգամ, այլ կըրկին կըրկնեալ:

10 Յետ երից աւուրց մինչ հրաման եղեալ,
Քրիստոնեայք ըզնա ի վայր իջուցեալ,
Փառաւոր թաղմամբ ի շիրմի եղեալ,
Կըրկին ի վերայ ոյր լոյս ցոլացեալ:

15 Ապա զբանտարկեալքն բանտէն բաց թողեալ,
նոյն յերեք գիւղցւոց զտուգանս շատ առեալ,
Ջհամայն գոյք իւրեանց տալով ո՛չ զերծեալ,
Շատք պարտապան լեալ՝ մուրալ տարագրեալ:

20 Յաղագս այլազգի կանանց կարծիս առնլոյ տեղոյ
աղջկանն եւ իմաց տալոյ ումնմն աղայի եւ նա
զապիթին. որք եկեալ կալան զաղջիկն եւ զնոյն
տան կինն.

Այլազգիքն էին հետախոյզ եղեալ,
Աստ անդ հարցանել միշտ առջանացեալ.
Չեղև հնար գլտման հետոցն ծածկեալ,
Վասնորոյ լըքեալ եղեն ձանձրացեալ:

25 Այսքան միջոցս որ ի վերայ անցեալ,
Կայր աղջիկն ի տան անդ ըզգոյշ գաղեալ.
Ջպտտահմուճք եղբօրն ո՛չ էր իմացեալ,
Միայն իւր գլտմանն կարի կասկածեալ:

4. գ չթի յունիսի. 21. s հետախուզ. 26. s զգուշ.

Դըրդմանէ չարին ըզկարծիս առեալ,
Դրացի թուրք կանայք անդ դոն իմացեալ,
Խընդալով փոյթ ոմն աղայի յայտնեալ,
Եւ նա առ ժամայն զապիթին խօսեալ:

5 Վախտ աղասին շուտ զօլօք անդ հասեալ,
Զաղջիկն և զտան կինն կալեալ և տարեալ,
Իբրև փաշային դէմն եղեն հանեալ,
Նա խոժոռ դիմօք ցընոսա հարցեալ:

10 Նախ կընոջն թէ լէ՞ր դա տանդ ես պահեալ:
Իսկ խեղճ կինն յահէն եղև կարկամեալ,
Վանորոյ փաշայն առ նա սըրտմըտեալ,
Բայց ի ժամոյն այն ոչինչ խօսեցեալ:

15 Ապա և զաղջիկն յառաջ բերել տըւեալ,
Եւ հրացոյ ալամբ առ նա նայեցեալ,
Վը՛ղ, ասէ, դու զմեր դենն ես ընդունեալ,
Լէ՞ր ես փոշմանեալ՝ ի տանէն փախեալ:

20 Յայնժամ և խոհեմ աղջիկն բարբառեալ,
Անահ՛ և աներկիւղ պատասխան տըւեալ,
Ձուր է բանըդ այդ՝ որ զինէն խօսեալ,
Ես իմ դենովս եմ անդ այնքան մնացեալ:

Ապա զպուրրութիւն զայն նըմա ցուցեալ,
Զոր Բահրամ փաշայն էր իւրըն տըւեալ,
Մա, ասէ, վըկայ է յայտնաբանեալ,
Վառվառ եմ մինչ ցարդ դենէս ոչ խախտեալ:

25 Վառվանու եմ, Վառվանու, զմահ եմ յանձն առեալ,
Դիենէս ոչ լինիմ երբէք բաժանեալ:
Փաշայն ցասմամբ զնա ի յիմամն յանձնեալ,
Իսկ ըզկինն ի տուն իրիցու յըղեալ:

5. 8 նախ վախտ աղայն իսկոյն.

Իմամն զնա առեալ՝ ի տուն իւր տարեալ,
Ողորդ, յորդորմունք և խրատ շատ տըւեալ,
Բայց յունկ աղջիկանն բընաւ ոչ ազգեալ,
Եւ ի ջերմ սիրոյն չեղև ցըրտացեալ:

5 Թաղազս փաշային յայլ խորհրդոյ լինելոյն, որ զաղ-
ջիկն ի տանէ իմամին շուտ շուտ բերեալ հարցա-
նէր պատրանօք առ ի առնուլ ի բերանոյ նորա
բան ինչ:

10 Բոտեալ զայլ խորհուրդ փաշայն էր խորհեալ,
Զի այլոց վերայ բանն լիցի չըրջեալ:
Վասնորոյ շուտ շուտ զաղջիկըն բերեալ,
Եւ կըրկին կըրկին հարցափորձ եղեալ:

15 «Աղջիկ, ո՞վ էր այն քեզ խըրատ տուեալ:
«Կամ որոյ ձեռամբ եղեր փախուցեալ»:
Եւ նա աներկիւզ զայս պատասխանեալ:
«Մարդ ոք չէ խապար. ես եմ հընարեալ»:

20 «Քէրամիւ մաքսապետն այեանօք խորհեալ,
Զխորհուրդ փաշային ցըրել ջանացեալ,
Քէրամ, ինիէթ ազգիս արարեալ,
Որ և առ փաշայն խապար յուղարկեալ:

25 «Քոյ մեծ համբաւոյդ այդ չէ վայել լեալ,
«Աղջկան մի բանի հետ լիցիս անցեալ:
«Տես որ չէ հընար, այդ բաւ համարեալ,
«Թո՛ղ զդոսա ի բաց գըլխէդ դիտֆ եղեալ»:

30 «Նա ճեփապ ետ նոցա «թողում» ասացեալ,
Բայց զաղջիկն բերեալ ի նա սպառնացեալ:
«Եկ ի դեն մեր կամ զխրատողդ ցոյց յայտնեալ,
«Թէ ոչ՝ չարաչար լինիս դու մեռեալ»:

2. 8 ողորդ. 13, 14. 8 նախ աղջիկ զքեզ ո՞վ է անտի փախուցեալ և կամ
«Ո՞վ էր այն քեզ խրատ տըւեալ». 25. 8 առաջ գրուած եր «Եւ նա խօսք
ընդունօղ զինքըն առցուցեալ»:

Աղջիկն ձանձրական ճէվապ արարեալ,
«Մինչև երբ դուք իմ յետնէս էք անկեալ».
Որ և զչիթ գըլխոյն ի յատեան նետեալ,
«Ի՛նչ անելոց էք՝ արէք» ասացեալ:

5 Յայնժամ և փաշայն յոյժ սաստիկ ցասեալ,
«Տարէք խեղդեցէք զդոսա» ասացեալ,
Աղջիկն գըլխատման ուր էր բաղձացեալ,
Զի արեամբ լիցի մարտիրոսացեալ:

 Վասնորոյ ասէ «Ձեմ՝ ես բողացեալ».
10 «Կախել հրամայելդ է այնց պատշաճեալ».
«Այլ գըլխատել տուր» այն է ինձ դէպ լեալ:
Բայց զինուորքն ըզնա յատենէն քարշիալ:

 Թաղազս տասնելոյ զերջանիկ աղջիկն եւ զխեղճ կինն
15 ի խեղդել եւ զղիս նոցին ի մէջ ժամոն կտխել ըստ
 հրամանի փաշային:

 Էկեալ բանտապանն՝ զՅէլլաթն հետն առեալ,
Զաղջիկն և զայն կինն ի խեղդել տարեալ.
Գաջ աղջիկն հըրճուեալ՝ զՏեառնէ գոհացեալ,
Որ ըզձման սըրտին ինքն եղև հասեալ:

20 Այլ և խեղճ կընոյն ևս սիրտ տըւեալ.
«Մի վախեր, պինտ կաց, լեր արիացեալ».
«Ի սէր Գրիստոսի լիցուք մահացեալ».
«Յուսամք անդ փառաց մեք լինիմք հասեալ»:

 Ապա զպարանոցս իւրեանց մատուցեալ,
25 եւ յօժար կամաւ զխեղդումն ընկալեալ,
 ի փառս Յիսուսի նահատակեցեալ,
 Թաւրիս տասն և վեց՝ ուր շաբաթ գիպեալ:

1. s աղջիկըն. 16. s բանտաբանն. 19. s յըզձման. 27. s յուլիսի-

Լուր մահու սոցին այեանքն լըւեալ,
Թէպէտ վերք առին, բայց համբեր տըւեալ,
Ձհատուցումըն տալ Աստուծոյ թողեալ,
Ի դիպող ժամու լիցի գիտացեալ:

5 Փաշայն չար մըտօք զայլ բանըս խորհեալ,
Ձդիսն ի մէջ ժամուն կախել հրամայեալ,
Բանտապանն գիշերայն ըզդիսըն բերեալ,
Ի յերդոց ժամուն կախել կամեցեալ:

10 Սաղիմայ նուիրակն ներ գործոյ եղեալ,
Ստեփան եպիսկոպոս յարգոյ հայրն ընտրեալ,
Վէքիլն Յովհաննէս Բաբունին աստ լեալ,
Այլ ճարտարախօս հանճարով լըցեալ,

15 Ընծայիւք տըրօք աղերս մատուցեալ,
Ձմիտ բանտապանին առհաճեցուցեալ,
Որ և զաղերսանս նորին ընդունեալ,
Ապա ի սեմոց դըրանցըն կախեալ:

20 Ձդրսնսըն գաւթին յամրապէս փակեալ,
Ձի մի գրոհքն ի տես գայցեն ամբոխեալ:
Իսկ վաղիւն լըսողքն եղեն յոյժ ապշեալ,
Ձի զանլուր բանս այս բնաւ չէին տեսեալ:

Իշխանապետ մեր գերապատուեցեալ
Յարգոյ Յակոբ աղայն գոլով պերճացեալ՝
Որ ազգիս է միշտ խնամածու եղեալ,
Համայն վընասուց դիպմանց պահպանեալ:

25 Որպէս ահա արդ՝ մինչ զայս բան լըւեալ,
Վըրդովեալ ցասմամբ իսկոյն փութացեալ,
Մաքսապետին զայս և այլ մեծաց ազգեալ,
«Անուանց ձեր լայնի է որ այս եղեալ:

2. 8 Ես և ձեր լուեցին տեսալ փխ. համբեր տըւեալ.

«Ի բընէ անտի ոչ դք է լըւեալ՝
«Թէ սեմոց ժամուն իցեն զդք կախեալ.
«Խորհուրդ բըղեշխին կայ յայտ ելեալ.
«Արդ հընար առնելն ձեզ է յանձնեցեալ».

- 5 *Յաղագս մաքսապետին եւ այեանացն մեղադրանս
յղելոյ առ փաշայն եւ նորա յակամայ հրաման տա-
լոյն վասն իջուցանելոյ զմարմին նահատակացն.*

- 10 *Այն բանիս այեանքն աղեխարշ եղեալ՝
Ըրիպսն հոգածել տիր միաբանեալ,
Ձերգիծան բանըս առ փաշայն յըղեալ.
«Այդ գործ յայս քաղաք բընաւ չէ եղեալ».*

- 15 *«Ի հայէն բողոք լինի տարածեալ,
«Վերջըն հասանի վըտանդ վըրդովեալ.
«Արդ՝ ինչ և իցէ տուր հրաման շնորհեալ,
«Իջուցեն անտի, հող գիցեն ծածկեալ».*

- Յակամայ կերպիւ հրաման յուղարկեալ,
Ի նոյն օրն իսկոյն անտի իջուցեալ,
Ձմարմին վկայիցն որ նահատակեալ,
Փառաւոր թաղամար ի շիրմի եղեալ».*

- 20 *Յոյս իջման լուսոյ ունօղքն ըսպասեալ,
Գիշերն ամենայն լեալ ակնադիտեալ,
Մինչ յեօթըն գիշեր գայր լոյս ցօլացեալ.
Վերուստ ի տապան նոցին շողջողեալ».*

- 25 *Արդ անունն Յիսուսի եղիցի օրհնեալ,
Բարեբանեալ միշտ և փառաւորեալ,
Որ զինքն սիրողաց տայ սիրտ քաջացեալ,
Ձօրութիւն և կար՝ յոյժ արիացեալ,*

*Բերան և հանճար, խօս ճարտարացեալ,
Ըստ իւր հրամանին որ է խոստացեալ,*

Դէմ բըռնակալաց մինչ լինին կացեալ,
Խօսին համարձակ պատշաճ զինչ է լեալ:

Որպէս ահա ետ սիրտ արիացեալ
Սոյն երանհաւի աղջկանս դովեալ,
Որ շնորհիւ նորին այսքան կիրա կըրեալ,
Եօթն ամսօրեայ չափ համբերմամբ տարեալ:

Որ Վառվառ անուն էր նա անուանեալ,
Ըստ այնմ Քրիստոսի սիրտին էր վառեալ,
Կանացի բնութեամբ տանջանաց տեալ,
Ձտեսօղս և զլըսօղս առհիացուցեալ:

Սուրբ Վառվառ կուսին անուանակից լեալ,
Գըսակաց փառաց նըմին կըցօրդեալ,
Տասն և չորս տարւոյ հասակի եղեալ,
Այսքան քաջութիւնս արար հրաշացեալ:

Նա ինքն որ սիրով Տեառնն էր վառեալ,
Եւ ըզ չարչարանս ոյր սակըս կըրեալ.
Ուստի և Տէրնն զնա ճօխացուցեալ,
Աստ լուսով և անդ փառօք զարդարեալ:

Յաղագս հրաշիցն որք հետզհետէ եղեն, զորոց զմի
քանիսն միայն զրեալ եղել եւ զայլսն թողեալ՝ զի
նըզամտաց այն ամենայն յայտնի է:

Էջընկացս աղօթիւքն հրաշք շատ եղեալ,
Միայն միտ առնօղքն են վերահասեալ,
Ծածուկ և յայտնի որ պատահեցեալ,
Շնորհիւ Քրիստոսի այս համայնք եղեալ:

Այնք որք չարութեամբ եղեն ներհակեալ,
Եւ ազգիս մերոյ վընաս տալ խորհեալ,

Ձ. Տ ճախ գրուած անվեհեր առ այնս պատասխան խօսեալ:

Իսկ որք բարերարք գոլով խնամածեալ,
Երկաքանչքն զփոխ'դարձն յԱստուծոյ առեալ:

Նախ բըղեշխն անգութ՝ որ գլոգունս վնասեալ,
Թունալի դիտմանցն նա չեղև հասեալ.
5 Զի յետ միջոցի յարքայէն հրամայեալ,
Ի պետութենէն եղև զըրկեցեալ:

Ապա բարերախո մաքսապետն գովեալ,
Որ ըրիային է միշտ խնամ տարեալ,
Սմա փաշայութիւն յարքայէն շնորհեալ,
10 Փառք, պատիւ, մանսուպ եղև պարգևեալ:

Իսկ զայլ հըրաշսըն թողաք զանց առեալ,
Վասն այլ պատշաճի անդէն համարեալ.
Զի նըրբամըտաց այնք իսկ են յայտ լեալ,
Ի քարտի դրոշմել այլ ոչ հարկ եղեալ:

15 Ետքոդ եւ ուրախատու բանս մատուցեալ առ Կարին
քաղաք, առ ի ցնծալ, յունիւրն քնդ զիւր եւ զսուրք
մարտիրոսս եւ զնահատակսն:

Էւ արդ գոյ Կարին քաղաք պերճացեալ,
Ի մեծ արքայից ոյ եսդ հիմնեցեալ,
20 Առաւո բարեօք լի, ճոխ վայելչացեալ,
Անուամբ հըռչակեալ և շըքեղացեալ,

Ուրախ լի, ցընծա՛ յաւէտ պանծացեալ,
Զ ի քեզ նահատակք եղեն բազմացեալ,
Զէտ գարնանային ծաղիկը առբուսեալ,
25 Կարմրագոյն փայլմամբ հոտով բուրիցեալ:

Որք ի վաղ ժամանակ են սըղոցեալ,
Նիշքն ի շիրմի այնց կան յայտնաբանեալ,

2. s զփոխ'դ'՝բձն. 9. s սմայ. 23. s զի ի քեզ. 26. s սըղոցեցեալ:

Ոմանք հրով այրեալ, ոմանք քարկոծեալ,
եւ շատք դըլխատեալ և զարիւնս հեղեալ:

5 Եւ այլք այլ կերպիւ են չարչարեցեալ,
Սարսըռեւագոյն մահուամբ կատարեալ,
Շատք կախարանէ զխեղդումն ընկալեալ,
Ի սէր հաւատոյ ըզկեանսն մատուցեալ:

10 Աղօթիւք սոցին կաս պահպանեցեալ,
Շուրջ ըզք և որպէս զպարիսպ են կառեալ,
Որովք զօրացեալ ես, յախտից բուժեալ,
Յուցմամբ հըրաշից սոցին հըրճուեցեալ:

 Ահա յայս դարուս վըկայքս որ եղեալ,
Ներ այնց քաջ աղջիկն է գերազանցեալ,
Որ իբր հըզօր այր լեալ արիացեալ,
Յետ այնքան տանջմանց ըզմահ ընկալեալ:

15 Արդ յոմանց եղբարց հէքս եղէ հարեալ,
Ի ի սիրոյ սըրբոցս ևս յաղթահարեալ,
Յետ ինչ միջոցի որ վերայ անցեալ,
Ջսակաւ բանս հիւսել եղէ յօժարեալ:

20 Ներ թըւոջս որ էր հազարաւորեալ,
Երկ հարիւր վաթսուն յոր յարաբարդեալ,
Փետըրվար ամսոյ օր տասն և հընգեալ,
Յիմս դըժբախտ դիտմանց պահու պատահեալ:

25 Ի հանդիպողացդ խընդրեմ աղերսեալ՝
Յիշել զիս յաղօթս ձեր հաճոյացեալ,
Որ և Տէր լիցի համայնցս ողորմեալ,
Աստ և հանդերձեալն առնել ցընծացեալ:

Երգս ի վերայ Դընըկցի նոր նահատակացն, այսինքն
արխասիրտ Վառվառ անուն աղջկանն եւ եղբօրն եւ
միւս կնոջն: Երգի որպէս — իմ աննման յոյժ զովելի
արայի զոյն՝ սէն կիտերսրն պէն աղլարըմ՝ պաշը...

- 5 Ի զուր մատնեալ ըմբռնեցար,
 Բըռնակալաց յատեանն կացար,
 Ընդդէմ նոցա արիւցար,
 Երանուհի դու կոյս Վառվառ,
 Աւաղ, աւաղ, ջահ հոգւոյդ էր վառ:
- 10 Համբերեցեր շատ տանջանաց,
 Կըրկին կըրկին բանտի վըշտաց,
 Յաղթեցեր դու քոյդ ներհակաց,
 Երանուհի արիդ Վառվառ,
 Աւաղ, աւաղ, ակն հոգւոյդ պայծառ:
- 15 Էղբայրդ հըս ըմբռնեցաւ,
 Նահատակեալ կատարեցաւ,
 Ընդ վըկայսըն իսկ դասեցաւ,
 Երանելին այն քաջ Գասպար,
 Աւաղ, աւաղ, ընդ սուրբս լեալ ի շար:
- 20 Ներ տանն ըզքեզ պահօղ կինն այն՝
 Նդ քեզ ընկալաւ ըզսուրբ վախճան,
 Պըռակակից քեզ գոլ արժան,
 Երանուհին այն Մարիամ,
 Աւաղ, աւաղ, հոգւով քեզ երամ:
- 25 Նանիր կենցաղս անարգելով,
 Անանց փառաց հասանելով,
 Համայնց Փըրկչին հարսնանալով,
 Երանելի նոր նահատակը,
 Աւաղ, աւաղ, եղէք լուսոյ ակը:

2. s եղբօրն. 9. s հայդ. 14. s հգ''յդ. 21. s ընդ. 24. s հգ''վ.

Էջ լոյս յերկնից ի ձերդ տապան,
Համայն տեսողքն ուրախացան,
Փըրկչին եղեն տիր գոհարան,
Դուք երջանիկ նոր նահատակք,
5 Աւաղ, աւաղ, լուսոյ ընդունակ:

Է գիտողաց հրաշք ձեր յայտնի,
Մեծեմ թըւոյն որ կատարի,
Ի նօտարէս երգս յարմարի,
20 Զերդ օգնութեան եմ միշտ փափագ,
Աւաղ, աւաղ, հասցէ ինձ արագ:

Ներըողական տապանագիր ի վերայ սոյն նահատա-
կացս. անուն յարմարողին եւ թուականն գտանի ի
վերջին տանն.

Գեղապանձ ըզլոյս զոր Սուրբ ըզգեցան՝
15 Ըզնոյնըն ըզգենուլ մատնեաց զանձն զենման
Արարչին ի փառս զՎառվառ քոյր իւրեան,
Զանայր ազատել ծարաւեաց յարեան:
Սիրտ արի յինքըն բերեալ սա զգեանեաց
20 Զերկիւղ վըտանգին՝ զոր բըգեաչին ազգեաց.
Պարանն ի փողին զգին կենաց կըշռեաց,
Զմանեակ ոսկեթել զյաղթանակ ընտրեաց:
Արփւոյն ի շողոյ ունել զջերմութիւն,
Բարձրացեալ յերկրէ էջ յայս խօրութիւն,
30 Բենական զինուք եհատ զգօրութիւն
Բանսարկուին՝ լարեալ զհաղբ յորսառութիւն:
Ի յաբեղայէ Շընորհ ձայնելոյ,
Ի յաւելածուէ Սաղիմայ սըրբոյ,
Գրրի սա ի սէր քումըդ կօրովոյ
Ի փըրկչականի ԷնթԱնըն թըւոյ:

12. s թըւականն. 25. s զհաղբ.

Ծրկրորդ տապանագիրն ի վերայ երանուհւոյ Վառվառ
նահատակին՝ զոր նախատառքն յայտ ւածեն: Նմանապէս
եւ անուն հիւտողին եւ թուականն ի վերջին տան գտանի:

5 Վաղագոյն տըւփումնդ ի քեզ այդ փսոաց
Յոլանայր արե շողով շընորհաց,
Իբրե եղջերու առ ջուրըն կենաց՝
Դիմեալ զսփայար ըստ քոյդ տենչանաց:

10 Աղաւնիդ նոյեան ըզջիւղ ձիթենւոյ
Գեղուղէշ ծաղկեալ յարեոյդ տընկոյ՝
Կայսերաց առ կայսրն նուէր թագուհւոյ
Մատուցեր կոյսըդ պըսակ քում՝ գըլխոյ:

15 Ռեմբաւոր արանց մարտին քաջութեան,
Բաղձաւոր տիկին զէնըն յաղթութեան
Ըզգեցեալ մարտեար ընդդէմ՝ չարութեան,
Պատառչաց գառինդ՝ յուսով յարութեան:

Վերնական բարեացն յարդարեալ մըթեր
Դումարիլ ի քեզ յուսով յայս մըտեր,
Յայս գուր խորափոր զգանձ լուսոյ գըտեր,
Որով զարդարեալ զանձնըդ պըճնեցեր:

20 Ամսոյ չափ եօթան աւուրց տանջանաց
Տոկումնըդ քեզ ետ ըզզարդ պարծանաց.
Զհարսնական զմանեակն նըման կուտանաց.
Ընկալար զօժիտ՝ յուցակ յարգանաց:

25 Ռետինըդ քաղցու ըստեանց մօր լուսոյ
Դիեւ բաղձալով ի գիրկ թագուհւոյ,
Դըգուեցար ի դուռն սուրբ եկեղեցւոյ,
Կապ խեղդին ի փողդ յաղթել քո մահու:

30 Յովհաննէս անուն յոմն աբեղայէ,
Սաղիմայ սըրբոյ ի յաւելածուէ,
Դըլրի սա ի սէր յընծայեալ սըրտէ
ԷնԲԱՌՆ ի թիւ որ փըրկչականն է:

Շրորորդ տապանագիր ի վերայ ընդ նոյն աղջկանն
կախեցեալ Մարիամ կնոջն, որպէս տեսանի ի զլիս-
տառան. եւս եւ անուն շարահիւտողին եւ թուականն
ի վերջին տանն.

- 5 Մեծ վայելութեան փառաց պըսակին
Բաղձայր տոչորմամբ վերընտրեալ տիկին.
Արդարոց դասուց կուսանաց ջոկին
Կըցորդիլ յուսայր բարեպաշտ այս կին.
10 Բենական բարեզք լինել պանծացեալ,
Ըզպարտըս մեղաց ջընջել յուսացեալ,
Ի մահ ետ զանձն տոռամբ կախեցեալ,
Զհաւատոյն զպատիւ անբիծ պահեցեալ.
Արփւոյն շնորհաց լոյս ծագեալ ի սիրտ իւր՝
Յերկրէս ելանել հաճեալ ախորժիւր.
15 Միածնին ի փառս թաքոյց ի տան իւր.
Ըզվառվառ կոյօրն՝ մահակիցըն իւր.
Յովհաննէս թնուէ հիւսեաց արեղայն
Սըրբոյն Սաղիմայ զայս տապանի բան՝
Ի պատիւ իւր մօրն Մարիամ անուան
30 Յամի Էնթուրն թըւոյ փըրկչական.

Սոյն վկայաբանական տաղը կազմում է 8 ձեռա-
գիրը, որ մի փոքր անկազմ տեսրակ է հետեւեալ վեր-
նագրով. «Տեսրակս ոտանաւորեալ յորում պարունակի
լիակատար պատմութիւն Դըվնըիցի նահատակացն՝ որք
կատարեցան ի քղքս Կարին, յամի Տեառն 1810. և ի
մերո թւջ ՌՄՄԹ. եւ յետ անցման ինչ միջոցի ի յոր-
գորմանէ ոմանց՝ յարմարեալ և շարահիւսեալ եղև յու-
մամնէ մանկավարժ նօտարէ մահտեսի Յօհաննիսէ
Կարնեցւոյ. աշխատաւորեալ մեծաւ հոգունակութբ
հասու լինելով համայն եղելութեցն և ըզհաւատին

ուղղագրութեւն ի լոյս ընծայեալ: Ի վառս Փրկչին մերոյ
Քրիստոսի Աստուծոյ և ի պատիւ նորին սիրովն վա-
ռեցեալ երջանիկ նահատակացն. յամի տեառն 1811
և ի մերո թւոջ ՌՄԿ. յամսեանն յւնիլի ԻԱ. ի քգջս
Կարին:»

Տաղը տպուած է նախ Արարատի մէջ, 1895, 'նոյ'
էջ 445—452, առանց որ և իցէ քննութեան. այս
հրատարակութեան մէջ պակասում են վերջին երեք
հատուածները, այն է՝ ներբողական տապանագիր ևն
մինչև վերջը:

Վարվառէ կոյսի յիշատակը այնքան կենդանի է
Կարնոյ և Կարնից գաղթած հայերի մէջ (Ախալցխա,
Յլէքսանդրապօլ ևն), որ նրա վերայ երգում են ժո-
ղովրդական այլևայլ երգեր: Վարվառէի կեանքը նիւթ
առնելով մի ընդարձակ վիպասանութիւն է կազմել ոմն
Խաչատուր Ս. Էհրամճեանց (Կարնեցի), այս խորագրով.
«Վարվառէ կամ XIX-րդ դարու զոհը» տպ. Թիֆլիզ,
1887:

Քուականի համար թէև վերի արձակ վկայաբա-
նութիւնը էջ 644 դնում է ՌՄԿ, բայց այս թուի տեղ
պէտք է հասկանալ ՌՄԹ—1810, ինչպէս որ ոտանա-
ւորների մէջ քանիցս յիշուած է ԷՆԲԱՌՆ—1810 թիւը,
որի համաձայն են գալիս յունիս 8 դշ. և յուլիս 16
շաբաթ:

112.

ՊԵՏՐՈՍ ՆԻՓԵՏՈՍ

† 1826 թ. 13

(Շաբաթ քաղաքի) հանգստարանի մուտքի աջ կողմում
կայ մի նահատակի գերեզման, որի մահարձանի վերայ
փառագրուած է:

Այս է տապան Նիփ գիւղացի

Պետրոս անուն նահատակի.

Սա էր որդի քահանայի.

Ո՛վ հանդիպողք, տո՛ւք ողորմի.

1826 ամի 13 սեպտեմբերի:

Սոյն տեղեկութիւնը ամբողջովին արտատպում
ենք Մակար ծ. վրդ. Բարխուդարեանցի «Աղուանից
երկիր և դրացիք» աշխատութիւնից, տպ. Թիֆլիս, 1893,
էջ 266:

7. տպ. օվ.

II3.

ՅՈՒՆԻՍԿ ԵՆՏՈՒԹԻՈՑԻ

† 1843 օգոստ. 17

Ընդ այս ժամանակ Սամաթիացի երիտասարդ ոմն հայազգի Յովակիմ անուն՝ որ չորս ամօք յառաջ ընկալեալ էր զմահմէտական օրէնս, և ապա զըջացեալ և կերպարանափոխ եղեալ ըստ տարազու Եւրոպացւոց, և գաղտնի խոս-
5 տովանեալ քահանայի իւրում շրջէր յանձանօթս, մատնութեամբ օմանց կալանաւորեալ մատնեցաւ ի տանջանս: Պատ-
րիարքն և ամիրայք չհամարձակեցան աղաչաւոր լինել առ Բ. Դուռն, զի անարգութիւն էր Մահմէտական դէնին, և խրատ-
տային ողորմելի ծնողաց բանտարգելոյն երթալ աղաչել
10 զդեսպանն Ռուսիոյ:

Եւ նոցա գնացեալ ետուն աղերսագիր դեսպանին, որոյ ընթերցեալ զթուղթն՝ իսկ և իսկ հրամայեաց երթալ
առ Լօրտ Քանինկ դեսպանն Անգլիոյ, և մատուցանել նմա
զայն թուղթ:

15 Ընթերցեալ դեսպանին Անգլիոյ զաղերսագիրն, և տեսեալ զարտասուլաթոր աղաչանս նոցին, առաքեաց զԲի-
զանի զառաջին թարգման իւր ի Բ. Դուռն, առ վէզիրն.
մեծ Բէուֆ փաշա և առ վերատեսուչն արտաքին գոր-
ծոյ, զի ի շնորհս երեսաց իւրոց ազատութիւն տացի
20 բանտարգեալ երիտասարդին այնմիկ: Գնացեալ թարգ-
մանն խօսեցաւ առ վէզիրն զխնդիր դեսպանին, և ընկա-
լաւ պատասխանի, թէ «յետ երկուց աւուրց ժողով անի:

լինել նախարարաց և օրէնսդիտաց, և ի ժողովին յայնմիկ
յայտ առնեմ զինդիր դեսպանի ձերոււմ, և հանեալ ի
բանտէ զկալաւորսն առաքեմ առ նա: Եկեալ թարգ-
մանն սրատմեաց դեսպանին որպէս լուաւն, և դեսպանն
5 միտթարեաց զողորմելի ծնողս բանտարկելոյն համբերել
աւարտ երկուս, և տեսանել զորդի իւրեանց առ ինքեանս:
Եղև ժողովն ի Բ. Դրան, և պատմեաց վէզիրն զբա-
րեխօսութիւն դեսպանին վասն ուրացեալ կալանաւորին.
բայց դենդետն և Բիզա Ալի փաշա և այլ ևս երկուք ի
10 ժողեռանդ նախարարաց՝ արհամարհեալք զինդիր նորա՝
վճռեցին գլխատել զնա ըստ օրինացն Մահմէտի. և գլխա-
տեցաւ ողորմելի երիտասարդն ի Պալլդ բազար դուռն
Կոստանդնուպօլսի յետ բազում յորդորանաց և խոստ-
մանց մեծամեծ պարգևաց, զի դարձեալ յանձն առցէ
15 ընդունիլ զմահմէտականութիւն. բայց նա ուրախութեամբ
և փառաւորելով զՅիսուս Գրիտոսս՝ խոնարհեցոյց զգլուխն
առաջի դահնին, որ ֆգեաց և ընկէց զգլուխն միով հար-
մամբ, որոյ և ետ եղէ իսկ ականատես, և եղաւ բեղոյրն
(չափզա) ընդ երաստանաւ գլխատելոյն ի նախատինս
20 քրիստոնէութեան:

Ընդ այս զայրացեալ դեսպանն Անգլիացւոց՝ ընդ-
որում և դեսպանք այլոց տէրութեանց՝ բողոք կալան
զայում բարբարոսական գործոյ Բ. Դրան, և գրեցին առ
կառավարութիւնս իւրեանց, և թագաւորք Եւրոպացւոց
25 համաձայնութեամբ և խորհրդով միմեանց յետ հնդից
ամսոց գրեցին առ Օսմանեան կառավարութիւնն խստիւ
պահանջելով զազատութիւն և զհամարձակութիւն կրօնի
ամենայն ազգաց. այնպէս զի թէ ուրացեալ ոք վերստին
ստրկացեալ դարձցի յառաջին կրօնս իւր, մի լիցի նմա
30 բռնութիւն. և եթէ ոք կրօնափոխ լինել կամիցի, զոր
օրինակ Գրիտոսեայն կաճիցի լինել Մահմէտական, և
քամ Մահմէտական՝ Գրիտոսեայ, մի արգելցի բնաւ,
այլ թոյլ տացի ամենայն ումեք պաշտել զնր կրօն և ինքն
կամիցի:

Առաջարկեցին դեռ պահել զայս պահանջումն կառավարութեանց իւրեանց Բ. Դրան, և հրամանաւ արքայի եղև ժողով մեծ ի պալատին, ուր կոչեցաւ և դենպետն, և յետ բազում բանախօսութեանց և խորհրդածութեանց զայս
5 պատասխանի որոշեցին տալ Եւրոպացւոց. թէ «կառավարութիւնս յօժարութեամբ սրտի ընկալաւ զայդ առաջարկութիւն, բայց ի գործադրութեան մասին ոչ կարեմբ այժմ հրատարակել ի լուր կրօնամօլ ժողովրդեան մերոյ,
այլ խնդրեմք եօթնամեայ ժամանակ ի հրահանգել և ի
10 համոզել զբոլոր հասարակութիւն մեր առ սակաւ սովաւապա թէ ոչ՝ աղմուկ մեծ ծագի ազէտալի ի փնտս Գրիտտոնեայ ազգաց»:

Այս մահ և նահատակութիւն Յովակիմայ եղև սկզբնապատճառ ազատութեան կրօնի. զի որք յառաջն բռնու-
15 թեամբ ուրացուցանէին և յեղաշրջէին զբազումս ի Մահմէտական կրօնս, զոմանս յորդորանօք և խօստամօք պարգեաց, և զոմանս ահիւ և սպառնալեօք, տանջանօք և մահացուցմամբ, այս ամենայն բարձաւ ի միջոյ և խափանեցաւ, և համարձակ թոյլտուութիւն եղև կրօնի ամե-
20 նայն ազգաց պաշտել զկրօնս իւրեանց, շինել և նորոգել զեկեղեցիս առաւել վայելուչ և պայծառ քան զառաջինն. եղաւ զանգակատուն յեկեղեցիս Հայոց և Յունաց՝ փոխանակ անախորժ ձայնից ժամակոյաց. և ազատութիւն տուաւ կրօնափոխութեան ամենայն ազգաց եւ և Մահմէտականաց առանց անարգելոյ և հայհոյելոյ զկրօնս և
25 զհաւատս այլոց, որպէս տեսանեմք այժմ:

Յիշեալ նահատակութեան պատմութիւնը ունի միայն Պատմութիւն Հայոց, Աւետիս վարժապետ Պէրպէրեան, Պօլիս, 1871, էջ 276—8: Նոյն գրքի ժամանակագրական տախտակի մէջ, էջ 515, 1843 օգոստ. 17 թուականի տակ տրուած է նոյնպէս նահատակութեան համառօտութիւնը, որը աւելորդ համարեցէնք դնել այստեղ: Յովակիմ նահատակի տապանագէրը տես յաւելուածում (Բ):

ՅԱԻԵԼՈՒԱԾ Ա. ՆՈՐ ՎԿԱՅԻՑ

II-

ՅԵԿՈՐ ՎԵՐԴՈՊԼՑ ՆԻ ԸՆԿԵՐՔ ՆՈՐԻՆ

† օգոստ. 14 կիր.

Կամիմ ես ի բանս խօսել,
Խօսելոյ ոչ եմ արժանի.
Հոգիս ի ձեռաց թողի,
Հողեղէն մարմինս սիրեցի:

5 Լըցեալ եմ զերսուն տարին,
Ձեմ կացեալ ի պատուիրանին.
Հոգիս է մեղօք լըցեալ,
Եւ մըտօքս եմ տարակուսեալ:

10 Հան ցեղ ժամանակ հասաք՝
Այլազգեաց մենք կոխան եղաք,
Պէտպէս փորձանաց դիպաք,
Եւ տաճկաց սըրէն խոցեցաք:

Ջօրէնս Աստուծոյ թողաք,
Սատանայի կամքն սիրեցաք,
15 Այսպէս ժամանակ հասաք,
Եւ բազում չարիք դիպեցաք:

Վայ է մեր Հայոց ազգին,
Որ բազումք ըզմեզ կոխեցին,
Մեր փառքն ի մեզնէ առին,
Մեր տանէն հանեալ վարեցին:

5 Յերկիրըն Հայոց ազգին՝
Թաթարին ազգն աւերեցին,
Վանայ մինչև յԵրզրնկան
Շինութիւն բընաւ չի թողին:

Շատ վանք և եկեղեցիք
10 ի հիմանց խախտեալ փլուցին,
Բազում գիրք աստուածաշունչք՝
Ջայն ամէնն առեալ գերեցին:

Շատ բերդ և քաղաք առին,
Շատ երկիր հըրով այրեցին,
15 Կացինն ի ձեռներն առին,
Ջրոյս և զտունկ զամէնն կըտրեցին:

Ողորմ՝ ողբալից բաներս՝
Որ եղաւ Արճէշ գաւառին,
Ձեակոր քաջ բարունապետն
20 Երեսուն հոգով սպանեցին:

Ամսեան ի Օգոստոսին
Տասնևչորս օրն ի կիրակին,
Փոխման սուրբ Աստուածածնին,
Անօրէնքն զնոսա պատեցին:

25 Մինչդեռ ի պաշտօն էին
Ի ժամու ահեղ գիշերին,
Յակօր վարդապետըն սուրբ
Մեկնութիւն առնէր երազին:

13. m բէքթ. 17. m ողբալի, 20. m յերեսուն. 24. m յանօրէնքն.

Ասաց իր միաբանից թէ՝

Շուտով նըշխարը կազմեցին.

«Գիշերս ես երող տեսայ,

«Կու գտխեմ այլ մի ծուլանայք»

5 «Ուղիք, անհաղ մի կենայք,

«Միմիեանց խոստովանեցէք,

Իմ սիրտս ի փութս կ'այրի,

«Դուք բնաւին զայն ոչ միտ ածէք»:

Յորժամ զպաշտօն արարին,

10 Ժամարարքն ըսպաս դընէին,

Յանկարծ դըղըրդում եղև,

Թէ «Նաղինքն ըզմեզ կոխեցին»:

Անողորմ ի ներս մըտին,

Յուսերօք զնոսա սպանեցին,

15 Մինչդեռ պատարագէին,

Զամենայն ի սուր քաշեցին:

Մինչդեռ կենդանի էին,

Օրհնութիւն վերառաքէին,

Բազում լալիւ ողբային,

20 Առ Քրիստոս ձայնիւ գոչէին:

Յորժամ նահատակեցին,

Եւ ըզտաճարն հրով այրեցին,

Մարմինք սուրբ երանելեացն

Տաճարէն այլ ոչ փոխեցին:

25 Յակօքն էր ընտրեալ աղգօք,

Եւ լըցեալ եօթնարփին շնորհօք,

Մաքուր յաշխարհի կայեալ,

Զարդարեալ անճառ պըտակօք:

4. m ծուլայնէք. 5. m անհոք. 7. m սիրտըս. 20. m գոչէին. 26. m
եաւթնարբին.

Եզուկ ու վայ մեր անձանցս՝
Որ աչօք մերովք զայս տեսաք.
Ողորմ ողբալի եղաք,
Հայրենեաց մերոց զըրկեցաք:

5 Ով որ զայս բաներս ասէ,
Վարդապետն բերան մի յիշէ,
Քրիստոս իւր մեղքըն ջրնջէ,
Գեհնին հըրոյն ազատէ:

Սոյն վկայաբանական տաղն ունի միայն 3 ձեռագիրը, էջ 88 ա—91 ա, այս վերնագրով. «Տաղ վսյակոք վրդպին և քնկերաց նորին»: Դժբախտաբար նահատակութեան թուականը չէ յիշուած և ոչ մի միջոց չունինք գոնէ մօտաւորապէս երևան հանելու:

ՅԵՐՈՒԹԻՒՆ ՄԱՂԱՐԱՅԻ

Մեզ ծանօթ է այս նահատակի տապանագիրը՝ միայն. տես Քօսեան, Հայք ի Զմիւռնիա և ի շրջակայս, հատ. Բ. Վիեննա, 1899, էջ 125: Տապանագրի գլխին թուակնան դրուած է 1833, բայց վերջին տողում ասուում է «թվին հազար երկու հարիւր չորսին» (=1755): Ձկարենալով ստուգել թէ ո՞րն է ուղիղ, դրինք յաւելուածին մէջ:

18 + 33

Տեառն զօրութեամբ արիացեալ,
 Սուրբ նահատակս որ աստ դանձեալ,
 Մալղարայու յերկրին ծնեալ,
 Եւ Յարութիւն անուն կոչեալ,
 5 Որոյ չարի ինչ հանգիպեալ,
 Զհաւատ իւր այլափոխեալ,
 Քսանամեայ ի տիսն հասեալ,
 Իբր զՊետրոս անդ զղջացեալ,
 Սրտի մտօք առ Տէր դարձեալ,
 10 Գլորեալ անձն անդէն կանգնեալ,
 Եւ վերստին խոստովանեալ,
 Ի նոյն վիմին անշարժ կացեալ,
 ԶԱստուածօրդին տէր գաւանեալ,

3. գրուած էր մալղարայու. ուղղեցի՞մք այսպէս. 10. կանկնեալ.

Ի Մանիսա քաղաքս եկեալ,
Եւ յուսմէնէ աստ ծանուցեալ,
Յանօրինաց ձեռնն մատնեալ,
Եւ Երեւանոց չորս օր բանտեալ,
5 Զարչարանօք յոյժ վշտացեալ,
Յետոյ սրով գլխաւորեալ,
Լոյսն ի յերկնից վկայ իջեալ,
Թէ ի Տեառնէ իւր պատկն առեալ,
Որ յԱստուծոյ զայս էր խնդրեալ,
10 Եւ խնդիրք հաճոյացեալ,
Թէ յախտ ջերման զք հանգիպեալ,
Լիցի Տէրամբ փայլթ բժշկեալ,
Եւ յամենից չարաց զերծեալ,
Թղլին հազար երկու հարիւր չորսին:

ՆԱՀԱՏՈՒԹՅԱՆ ԿՈՏՈՐՈՒԹՅԱՆ ԿԵՏԻԿ ԱՀՄԵՏ ՓԼԵՇԵՍԻ

1448-ին Խրիմու Հաճի-Քէրէյ կոչուած Թաթար խա-
նին յեղը զօրանալով՝ շատ պատերազմներ արին Գենուաց-
ւոց հետ, բայց չկարողացան բոլորովին յաղթել: Այս բա-
նիս վախճանական հնարը գտնելու համար՝ Թաթարաց
5 Մէնգլի-Քէրէյ խանը Օսմանցւոց Մէհմէտ Բ-ին դիմեց,
հետը միաբանեցաւ և նորա ծովակալ Կէտիկ Ահմէտ փա-
շային օգնութեամբը եկաւ տիրեց Գենուացւոց ձեռքն եղած
քաղաքներուն, այսինքն Սուգաղի, Բալքըլաւայի, Կերչի,
Մանգուփի և Քերսոնի. բայց չկարողացաւ առնուլ նաեւ
10 Կաֆա քաղաքը, որոյ մեծաշէն ու անառիկ Փոռնիկիսար
և Հալոց թերթ կոչուած ամրոցները վերջին ապաստանարան
դարձած էր Կաֆայի բնակիչներուն:

Հայր և Գենուացիք ամենայն զօրութեամբ միացած՝
մեծ քաջութեամբ պատերազմեցան Տաճկաց հետ. և երբ
15 Գենուացւոց ազնուականները թուլանալով նոցա իշխանը
իւր զօրացը հետ փախաւ և միայն Հայերը մնացին Գեն-
ուացւոց հակառակորդին դէմ, Տաճկաց փաշան ուխտ դրաւ
Հայոց հետ որ եթէ հնազանդին՝ ամենևին փրաս չապ-
նոցա. Հայերը քաջ ճանաչելով մահմէտականաց խարդա-
20 խութիւնը, թէև ի սկզբան չուզեցին հաւատալ Կէտիկ
Ահմէտի երդմանը, բայց յետոյ Հայի պակասութենէն
անճարանալով՝ երգումն ընդունեցին և 1475-ին վերջերը
քաղաքը Տաճկաց տուին, որով այնուհետեւ բոլորովին վեր-
ջացաւ Խրիմէն Գենուացւոց իշխանութիւնը: Շատ ժամա-
25 նակ չանցած՝ Հայերն ալ զոհ եղան Կէտիկ Ահմէտ փաշայի

սուտ երգմանն ու սաստիկ կրօնամոլութեանը, որ մահ-
մէտական կրօնքը՝ Հայոց չընդունելուն համար, խարդա-
խութեամբ ճաշի հրաւիրելով նոցա մէջ եղած իշխաններն
ու ազնուականները, անպատմելի տմարդութեամբ մէկ մէկ
5 կոտորել հրամայեց և մարմինները ծովը ձգել տուաւ։ Ահա
Նեսովիթայի շեռագիր Յայսմաւուրքին յիշատակարանին
այս մասին պատմած խօսքերը,

...Թուրքն ԳՃ (300) նաւօք ընդ ծովով և ինքն
(Մէնգլի-Քէրէյ) ընդ ցամաքիւ պաշարեցին զՖէօդօսիա,
10 յայնժամ ընդդիմացան իշխանքն և ազնուականքն մեր և ոչ
ետուն զբերգն։ Ապա Թուրքին ուխտ եղեալ ընդ Հայոց
չմեղանչել եթէ հնազանդեսցեն, այլ ազատութիւն տալ։
Տեսեալ իշխանաց մերոց և ազնուականաց զթուլութիւն
իշխանին Զինիւիզաց և զօրացն նոցին, մանաւանդ թէ
15 իշխանն փախուստ էառ, անճար մնացեալ ի սովու, առին
զերդումն և զբաղարն ետուն Թուրքաց, զայս եղև ԶԻԴ
(1475) Թուին։

Իսկ Թուրքքն զկնի սուղ ինչ ժամանակաց ստեցին
երգմանց և պայմանին իւրեանց. հանապազ հարկադրէին
20 իշխանաց մերոց և ազնուականաց դառնալ ի կրօնս մահ-
մէտական, զի դիւրաւ նուաճել (կարասցեն) զմնացեալ
գռնհիկս։ Բազումս Կէտիկ Ահմէտ Ղաբխտան փաշայն
բռնադատէր և բազմիցս ի ճաշ և յընթրիս հրաւիրեալ
զպատասխանս ինդրէր դառնալ ի հաւատոց. և իշխանքն
25 մեր պատասխանեն՝ թէ եթէ բռնութեամբ կամ սրով
կոտորես զմեզ, մեք յօժար եմք փոխել զկենցաղս զայս
ընդ յաւիտենականի, քան թէ դքրիստոնէական կրօնն ընդ
մահմէտականի. զի մեք չեմք վաճառօղ կամ փոխօղ հաւատ
ընդ հաւատոյ, այլ սէր ընդ բարեկամի և բարեկամ ընդ սիրոյ։
30 Եւ յետ բազում հարցմանց և պատասխանատուութեանց
կրկին կեղծեալ բարեկամացան. բազմիցս իբրև զսէր ցուցա-
նէր իշխանաց և ազնուականաց մերոց, և ասէր. «Այսուհետեւ
ոչ է պատեհ ձեզ զսուր ընդ մէջ կապեալ առ իս գալ ի ճաշ
կամ յընթրիս, այլ առանց սրոյ» և այլ բազում բանիւ։

«Յաւուր միում հաւատացեալ իշխանաց մերոց բանիցն
փաշային, և մանաւանդ անճար մնացեալ՝ ըստ հրամանի
նորին գնացին առանց սրոյ ի ճաշ առ փաշայն. զի էր
բնակութիւն նորա Խակէլէ Ղաբուսին ի վերայ չորրորդ-
5 դասիկոնի պալատին. յետ ճաշելոյ նոցին ի յիշանելն ի
ձիգ ձիգ աստիճանսն պալատին, դահլճքն ըստ հրամանի
փաշային մի մի կոտորեալ արկին ի ծով: Այսպէս իշխա-
նազունք մեր և ազնիւք կատարեցան ի Քրիստոս. ապա
հրամայեաց Թուրքաց և Թաթարաց կոտորել զամենայն
10 ազգս Հայոց, որք ի նմին աւուր բազմամարդ քաղաքն
Փէօդոսիա սակաւաբնակ արարին. զի զծերս և զտղայս,
զարս և զկանայս սրոյ ճարակ ետուն, և զարիւնս նոցա
յերկիր յեղեալ իբրև զվտակս գետոց ընթանայր ի փողոցսն.
անթիւ աղջիկք և մանկունք և մատաղ տղայք գերեալ առա-
15 քեցին ի Պօլիս առ սուլթանն. զսոյնս արարին ի Կաշարաթ
և ի Սուրխաթ: Այսպէս բազումք իշխանաց և ազնուակա-
նաց և հասարակ ժողովրդոց մեր՝ յոմանս առ Աստուած
կատարեցան և յոմանս գերի վարեցան վասն հաւատոյն
և վասն անուանն Յիսուսի Քրիստոսի:

20 «Իայց անօրէն խանն Ղուիմոյն և դժնաբարոյն և ծա-
րաւին անմեղ արեանց, և պատճառն կոտորման ազգիս
մերոյ, ինքն ևս մնաց ամօթալի, որ ոչ միայն ոչ ետ Ղա-
րիտան փաշայն զորդին խանին ըստ պայմանին, այլ տարաւ
ի Պօլիս առ սուլթանն, և նա հնազանդեցուցանելով ին-
25 քեան զմանուկն Օսման ամրափակ նզովիւք, առաքէ ի
Ղուիմ, զհայրն սպանեալ նստուցանէ յաթոռ խանութեան:
Յորմէ մինչև ցայսօր խանն Թաթարի՝ նստի ըստ հրամանի
սուլթանին Թուրքաց. և մնացեալ ազգս Հայոց մինչև
ցայսօր բնակիւք ի ձեռս Թաթար խանին, հարկատուողա-
30 կան պայմանիւս:

Սոյն գլուխը ամբողջովին արտատպում ենք Յով-
հանէս Տէր-Աբրահամեանի Պատմութիւն Խրիմու ա-
նուն աշխատութիւնից, տպ. Թէթդոսիա, 1865, Մասն
Բ, էջ 62—66:

Յորժամ թուականն էր ՈՄ, բարեպաշտ պատրոսնիկն Վասակ թռն Կիւրիկայ թագաւորին, որդի Հասանայ որդւոյ Սակուայ տեառն Հաթերքոյ, Հանդաբերդոյ, Հաւքախաղացին, եղբայր Վախտանկայ Նորին աթոռակալի 5 երեք զխաչս և ոչ կարաց կանգնել վասն անպարապութեան. քանզի երթեալ եղև ի Գոլաշտեան և առ զնա յանօրինաց օգնութեամբն Աստուծոյ և բնակեցոյց անդ զորդին իւր և ինքն նահատակեցաւ ի վերայ քրիստոնէից և իջեալ լոյս ի վերայ ի տեսութիւն բազմաց. և յետոյ ՈՄ 10 թուին կանգնեցին որդիք նորա Խոյդան և Խաւչախն յիշատակ հոգւոյ նորա և յերկարութիւն կենաց իւրեանց...

Սոյն տրանսկրիպտները գտնուում է Խաթրայ վանքից ներքև Բարթառ գետի վերայ եղած հին կամուրջի մօտ՝ մի խաչարձանի վրայ, ըստ Մակար եպս. Բարեւուդարեանցի Արցախի, տպ. Բագու, էջ 196:

1. օպ. ՈԶ, բայց էջ 459՝ վրիպակների մէջ ուղղուած ՈՄ. 2. օպ. Կիւրիկայ. 11. այսպէս երեք կէտ տպագրեալուած

5.

ՓԻՐ, ՃՈՄԱՐ ԵՒ ՔՈՅՐ ՆՈՑԻՆ

(Փիր-Ճամալ) գիւղիս անդուռնն է (Ղորա) անուն ուխտատեղին, այս է երկու փոքրիկ մատուռներ, որոց մէջ, ասում են աւանդաբար, թէ ամփոփուած են նահատակուած Փիրու և Ճամալի մարմիններն, վասն որոյ ուխտատեղի է 5 յարգուած ոչ միայն հայերից, այլ և մահմետականներից։

Աւանդութիւն. Ասում են. «Հարազատ եղբարք են Փիր և Ճամալ. երկուքն ևս հաստատ մնալով իւրեանց լոյս հաւատքի վերայ՝ նահատակուում են անօրէններից։ Յետոյ երկու եղբարցս անուամբ կոչուում է գիւղս Փիր-Ճամալ։ 10 Իսկ սոցա քոյրն նահատակուած է նախնականիկ գիւղի հիւսիսային կողմում»

(Նախիջևանիկ) գիւղիս և Ասկեարան բերդի միջև կայ մի ուխտատեղի, որի մասին ինչպէս ասացինք, Փիրու և Ճամալի քոյրն է, որպէս վկայում է աւանդութիւնն։

Տես Մակար եպս. Բարեօրոգարեանց, Արցախ, էջ

128—129:

ՍՈՒՐՐ ՍՐԱՐԵԿ

Սուրբ Սրաբեկ. Ուխտատեղի նահատակ գիւղիս (Դաշուշէն գիւղի) հիւսիսային կողմում. Թափուած քարերից երևում է, որ հնուց մատուռ եղած է նահատակիս վերայ, բայց կործանուած է հիմնայատակ: Այժմ ծերունի ծառերի փառաւոր հովանու տակ շարուած են չոր քարեր իբր պատ, որի մէջ դրուած է մի հնաշէն քարեայ խաչ միջակ մեծութեամբ՝ յենած մի մեծ ծառի: Ահա խաչս է ուխտաւորի, որի ուխտաւորն ամառ, ձմեռ անպակաս է, մանաւանդ Շուշուց, որ շատ հեռի չէ: Նշանաւոր է արդարեւ Սրաբե-
 10 կիս աղբիւրի ջուրն, որի մօտ կայ մի քանի սենեակ:

Տես Մակար եպոս. Բարխուդարեանց, Արցախ, էջ 130:

ՓԻՇՆԻՆ ՆՈՀՈՑՈՎ

(Դահրան Գիւղի հիւսիս-արեւմտեան կողմում եղած երեք բեմերից) առաջին բեմից փոքր ինչ վերեւ քերծի տակ մի բռնի ծառի մօտ կայ մի գերեզման, որի վերայ շինուած է մի փոքրիկ սեղան: Դերեզմանիս շուրջն պարսփ պուած է պատով, որի դրան գլխի քարի վերայ գրուած է.

«Սուրբ նահատակին Փռչնին չորս կողման հասար քաշեցինք Անդրի, Ստեփան, Արզման Իսրայէլեանք»:

Տես Մակար եպս. Բարխուդարեանց, Արցախ, էջ 156. հեղինակը նոյն Փռչնին անունը մեկնում է ծանօթութեան մէջ «Բռչնի ծառին մօտ եղած նահատակ», և ըստ այսմ էլ վերնագիրը փոխում դնում է «Բռչնին նահատակ»:

8-

ԺԵՐ ՆՇՆՆԵՐ

Գիւղատեղի, հանգստարան և եկեղեցի կայ (Պտրե-
ցիք) գիւղիցս բաւական ներքե գետի ձախ կողմում (գետիս-
վերի կողմն կոչուում է Պտրեցւոյ գետ, իսկ վարինն՝ Խո-
ջալլուի գետ), որք միասին կոչուում են Ծնրայ Անատուկ:
Ն եկեղեցումս ամփոփուած է Ծեր նահատակի մարմինն:

Տես Մակար Եպս. Բարխուդարեանց, Արցախ, էջ 158:

ՈՆՈՆՈՒՆ ՆՈՀՈՏՈՎ

- (Ուլու-պապ շէն գիւղի) եկեղեցին է Պտգեսբերք (Պտկի սուրբ Գէորգ) վանքն, որ է շինիս արեւելեան հանդէպ բարձրագոյն սարի գագաթի վերայ... Վանքիս դասումն կայ մի փոքր գերեզման, որի մասին աւանդութիւնն ա-
- 5 սում է թէ սոյն ամփոփեալն մահմետականի որդի է լինում, քանիցս սա իւր ծնողաց հետ գալիս է ուխտի վանքս. բայց որովհետեւ չբերք են լինում ծնողներն և ուխտով խնդրած այս զաւակն, վասն որոյ որդին թողնում է իւր ծնողները և յաճախ դիմում վանքս և շաբաթներով տղօթում վան-
- 10 քումս: Քանիցս գալիս է հայրն և իւր տուն տանում իւր որդին, սակայն կրկին և կրկին փախչում է որդին և մտնում վանքս: Վերջապէս հայրն՝ ձանձրանալով որդու արարմունքից և չկամենալով քրիստոնեայ տեսնել իւր որդին, գալիս է վանքս, համոզում որդին տուն տանելու: Իսկ որդին
- 15 չկամենալով բնաւ տուն գնալ, մտնում է տաճարումս և չէ դուրս գալիս, հասնում է զայրացած հայրն և նահատակում այժմեան գերեզմանի տեղում, որի մարմինը ամփոփելով այս իսկ տեղում մնում է մինչև ցայսօր. ուխտատեղի է գերեզմանս:
- 20 Ամենամեծ ուխտատեղի է վանքս, մանաւանդ ամուլ մարդոց և կանանց համար, ոչ միայն քրիստոնէից, այլ և մահմետականաց համար:

ՀԱՅԳԵՈՆԱՅԵՆ ԵՐԷՆԱԿ

(Հղեգեան) լեռնաշղթա սկսուած է Գանձասար վանքի սարից, ձգուած Նահմասուր, Մմակահոզ, Աւաջաձոր, Կիչան գիւղերի արեւմտահիւսիսային գլուխներէց, անցած Արծաթահանքի մօտով և հիւղաւորուելով հասած մինչև դաշ-
 5 տաբերանն:

Սարուած, որ գիւղիս (Վանք գիւղի) հիւսիսային կողմումն է, կայ մի խաչաքանդան նահատակ անուն կամ Հղեգեանայ նահատակ: Ուխտաւորի է, բայց ոչ որ չգիտէ նահատակիս անունը:

Տէս Մահար եպս. Բարխուդարեանց, Արցախ, էջ 172:

II.

ՁԱԶԻՆ ՆՈՂՈՑՈՒ

(Դատի-Ռէկանց) կիսաւեր վանքս գտնուում է Կիւլջատան գիւղից ներքեւ Ինջա գետի աջ կողմում: Մենաստանիս մօտ կայ միաբանից սենեակներ և հանգստարան:

Աւերակ վանքիս հիւսիսային կողմում, Պարանպատ ծանուն անտառում, Ինջայի ձախ կողմում կայ գիւղատեղի, հանգստարան և կիսակործան մի փոքր եկեղեցի Ջաքին նահատակ անուն:

Տես Մակար եպս. Բարխուդարեանց, Արցախ, էջ 243:

ՈՍԿԵԹԵԼ ՆՈՀՈՏՈՎԱԹԻ

Վսկաթել (Ոսկեթել) մատուռը գտնուում է գիւղիս
 (Հարցհանգիստ գիւղի) հիւսիսային անդնդախոր ձորում,
 որի միջով հոսում է Հարցհանգիստ առուակն: Փոքրիկ
 մատուռ է, ձեղունն փայտաշէն: Որի մասին ոչ ինչ չկայ
 5 գրաւոր: Միայն աւանդութեամբ ասում են թէ «Մի Վսկա-
 թել կոյս աղջիկ նահաւակուած է այստեղ»: Մատրանս
 ստորոտից բղխում է մի նշանաւոր աղբիւր:

Տես Մակար եպս. Բարխուդարեանց, Արցախ, էջ 293:

ԲՈՒՍԿԱՆ ՆՈՂՈՏԱԿ

Բուսկան (գ.աւցէ Ոսկան) նահատակ.—Փայտաշէն մատուռ Փիփի հիւսիսային կողմում, գետակահայեաց լանջի վերայ։ Մատրանս մէջ կայ տապան, որի վերայ կանգնած է մի մեծ քարեայ խաչարձան, որ ուխտատեղի է։

Տես Մակար եպս. Բարխուդարեանց, Արցախ, էջ 300 :

I4.

ԸՆԸՆՔԻՆ ՆԱՀԱՏՈՒ ՏՐԱՊԵՍԻՆ

(Տրապիզանի սուրբ Աստուածածին) եկեղեցին ունի նրկաւ գաւռ. մէկն հիւսիսային կողմը. սւր կայ քանկ և նահատակի գերեզման նրիտասարգի. որ հաւանքի համար շատ տանջանք քաշեր նահատակիցի ք, բայց շատ հին չէ, երբ հարիւր տարւան գիր կայ:

Արտատպում ենք Հ. Մինաս վրդ. Բժշկեանի պատմութիւն Պոնտոսի աշխատութիւնից, տպ. Վենետիկ, 1819, էջ 80:

I5.

ԳՐԻԳՐ ԵՍԷՆՍԵՆ

(Հիւսիսային Վայոց Ձորի Բեթլեհեմում գիւղի մօտ) կայ
և այլ ընդարձակ գերեզմանատեղի յարեմտակողմն ի սա-
րահարթ վայրի, յորում նշմարին քանակէնդ խաչվէմք
գեղաքանդակք, կէսք կանգունք, սցլք տապալեալք, յորոց
5 երեքին յարակիցք. ի միումն գրեալ.

Գրիգոր նահապետ. յիշեցէք ի Տէր.

Յես Սիւսեան, էջ 109:

ՍՈՒՐՐ ՆՆՐՍԷՍ ՆԱՀԱՏՈՎ

(Վայոց ձորի մէջ Եղեգեաց) չորրորդ եկեղեցին փոքրիկ (6 քայլ ընդ երկայնն և ընդ լայն) է ի հր. գերեզմանատանս ի ձորափն գետոյն, վայելուչ կաթողիկէին. որոյ մէջ յօրինեալ է կարմիր և սեաւ քարամբք, ի վերայ երեսկուց որմայեց սեանց, ունելով աւազան յաջմէ և պատուհան յահեկէ, և գաւիթ յառաջոյ (10 քայլ երկայն, 8 լայն), մանրաքանդակ շրջանակաւ դրանն: Յորմն հարաւային քանդակեալ է վիշապ երկգլխի և ժամացուցակ ի միջին:— Յարեմտակողմն գերեզմանատանն կայ տապան նահատակի 10 միոյ պատուեալ ի Հայոց և ի Պարսից կողմանցն, յորոյ վերայ դրեալ է և նոցա ինչ, որ որպէս և հայերէն գրուածն խանդարեալ է, այլ վերծանեն բանքս.

...Ձհոգիս ճշմարիտ հաւատով և ուղիղ սրտիւ և լի շնորհաւք. նահատակեցաւ և Քրիստոսի լուսոյն արժանի 15 եղև, և Քրիստոսի ողորմութեանն հասաւ... ամենայն ցաւոց բժիշկ... յաղօթս յիշեցէք եղբարք մեր Սուրբ Ներսէս... վասն անուանն Քրիստոսի:

ԳՐԻԳՐ ԵՒ ՄԱՐԻԱՄ ԱՐՓԱՅԵՑԻՔ

(Վայոց Ձորի Արփա գիւղից) փոքր մի բացագոյն ընդ-
արևելս առ աղբերք միով որ Գար:ս-սոռ (Սև ջուր) կոչի-
առ ստորստով քարաբլրոյ են հանգստարանք երկուց նա-
հատակաց, ըստ աւանդութեան, եղբօր և քեռ, կոչեցելոց
5 Գրիգոր և Մարիամ. ի կողմանս ժայռին հատեալ են խա-
չաձևք, և ի ներքոյ մատուռն յոյժ փոքրիկ, որ է հանգիստ
Գրիգորիդ. և ի վերայ տապանին կանթեղք ուխտաւորաց,
որք բաղմութեամբ գան ի մերձակայ գիւղից աջակողմեան
Արփայի և մեծարեն աղօթիւք, նուիրօք և ագապիւ զտեղիս
10 այս, սրբազան իմն համարելով նա և զծառս փշառենիս և
զյունապենիս վայրուցն, և ոչ հատանեն:

Տես Սիսական, էջ 183:

ՏԷՐ ԿՍՐԱԳԵՑ ՔՈՂՈՒՄԻ ՔՈՐԱԾԻՑԻ

Համէլէնի լեռներու արեւմտեան երեսից հիւսիս կը հոսի Սև Գետ (գարա-տէրէ) ասուած մեծ և պատմական գետն։ Սորա հովտի ամբողջ տարածութիւնը Սև Գետ և ըստ ժողովուրդի Սև Գետացիք կասուին, որ Համէլէնցոց⁵ պէս հայերէն կը խօսին և 1708-10 թուականներուն թուրքացած են կրօնամոլ մօլլաներու և ենի-չերիներու ճնշման ներքե...։

...Համէլէնի և Սև Գետ գաւառաց մէջ կային 16,000ի չափ հայեր, որք մտած որջացած էին այնպիսի վայրեր, ¹⁰ գաւառակներ, որոց յարաբերութիւնը արտաքին գաւառներու հետ խզուած էր, երկրի դրից բնական պատճառներով...։

...Ենիչերիներու ի Տրապիզոն ամենազդեցիկ ժամանակն էր 1700 թուականը, որք Պօլսից ի Տրապիզոն որ-
¹⁵ ջացած, իրենց թուոյն վերայ ևս բարդուած էին տեղացի աւազակք ու ենիչերեաց կարգն անցած և սղբա ևս սփռուած էին մինչև Կարին, Մուշ, Վան, Բաղէշ, Տիգրանակերտ, Խարբերդ ևայլն։

Ենիչերիներու մեծ ոյժ տուած էր Սիւրմէնցի աւա-
²⁰ զակաբարոյ ժողովուրդն, որք մեծ և փոքր աւազակ են, այս օր իսկ, մի փոքր մասն միայն նաւապարութեամբ կը

օպ. կան.

պարապին, ենիչերիք աւելի նոցա ազդեցութեամբ ի Սե Գետ գործած են, երկրի գիրքն եւ իրենց օգնած է: Սմեն գաւառ լեռներով ու անտառներով շրջապատուած է պարապի նման, հինաւաւրց անտառներն անմխելի դարձած 5 են, որով ենիչերիք ուռկանի մէջ ամփոփուած ձկներու նման ինչ որ ուղած են այս տեղ անել՝ յաջողած են:

Այսպէս էր Սե Գետ և Համչէն, որք կղզիացած էին այդ երկու հովիտներու մէջ: Պարխար լեռներու շղթայն ընդհատած էր Կարնից և Բաբերդից, արևելեան կողմն 10 Եգեբացիք, հիւսիսային և արևմտեան կողմից յաւնական աստերութեան մասնուած. առաջնորդներից, նոյն իսկ կաթողիկոսներից մեռացուած, քահանայից զրկուած, ալէկոծեալ: 36 գիւղի համար հազիւ մի քահանայ կար¹⁾:

Թորոսի գիւղն Սե Գետի ամենէն բարձրն և մեծն է. 15 այս գիւղը կայր տէր Կարապետ անուն քահանայ մի, որ նոյն ժամանակ մեծ հոչակ հանած էր, և ժողովրդից իրրև սուրբ անձնաւորութիւն մի կը պաշտուէր. ամբողջ Սե Գետի ժողովուրդն նորա անունով կերդուէին:

Սիւրմենէ գաւառին մէջ անաւանի եղած էր նաև 20 Ղոււուֆ օղլի մօլլա Մէհմէտ, աւայնչափ մօլեռանդ մէկն էր, որ կուզէր մի ակնթարթի մէջ զքրիստոնեայս մահմետական կրօնին դարձնել²⁾:

Քանի անգամ մտաւ Համչէն և Սե Գետ, ենիչերիներու խմբով կամեցաւ իւր նպատակը առաջ տանել, չը 25 յաջողուեցաւ, թէև գտաւ իւր քարոզին լսող, իսկ ոչ մահմետականութիւնը ընդունող. այլ և այլ երկիրներէ ընտրեց քառասուն մօլեռանդ աշակերտներ, միջոց մի ուսոյց, մօլեռանդութեան թերին սոցա մէջ լրացոյց, զորս մօլլա

1) Համչէն որ մօտ 10,000 տուն, Սե Գետ 3-6,000 տուն է. մօտաւորապէս այս 16,000 տուն հայերն 4-5 քահանաներ ունէին:

2) Սիւրմենէի ժողովրդեան վերայ կը տեղնուի բարակ երկար դէմք, կապոյտ դիւրաշարժ աչքեր, արագաշարժ մարմին. որք կարծեմ Պոնտոսի թագաւորութեան բարձման միջոցին թուրքացած են, որով իրենց շրջականերուն վերայ ազդած են:

կարգեց, երգում առաւ նրանցից, որ ցմահ մահմետականութիւնը տարածելու համար պիտի մաքառեն։

Այս մօլլաներն կրկին հոգւով և մեծ եռանդեամբ խորհուրդ արին մուսուլմանութեան թուրքերու և ենիչերիներու 5 հետ, մտան Սև Գետ, մի ծայրից միւսը քարոզեցին մահմետականութիւնը, սպառնացան, «եթէ չընդունիք, թագաւորից մեծ բանակ կգայ, զամենդ կը կոտորէ, ձեր որդիքը և աղջկունքը ձեզնից կը բաժանեն...» և այլն սպառնալեզր։

10 Մօլլաներն տակաւ առ տակաւ սերմանելու վայրեր գտան, ոմանք առ երես, ոմանք հայերից առ ահի կը խոստովանէին թէ Մահմէտ ճշմարիտ մարգարէ է, և թէ Դուրանը սուրբ է։

Հայերէն ոմանք ժամանակի պահանջման և քաղաքա-
15 կանսութեան հետևած էին։ Զերմեռանդ մօլլաներն իրենց սերմանած սերմը արդիւնաւորած կարծելով հաշիւ կը տային դուրսը գտնուած մահմետականներուն, թէ իւրաքանչիւր գիւղէ որչափ անձնաւորութիւններ լսած և ընդունած են Մահմետի կրօնը։

20 Մօտ տասն տարի քարոզեցին մօլլաներն Սև Գետացոց, վերջ ի վերջոյ պաշտօնապէս առաջարկեցին որ ընդունին Մահմէտի կրօնը։

Հայ ժողովուրդն բուն կերպով դիմադրեց մօլլաներու առաջարկութեան և արտաքսեց նրանց Սև Գետից։

25 Մօլլաներն վիրաւորուած նախ հնարադիտութեան և ապա բռնութեան դիմելու խորհուրդն յղացան, ժողովեցին 500-ի չափ մուսուլմանութեան թուրքեր, որոց աւետեցին թէ Սև Գետացիք պաշտօնապէս մահմետական կրօնը ընդունելու են, և թէ այս այն ինչ մարդով մեզ լուր յղած են և
30 պաշտօնապէս թլփատութեան արարողութիւնը իրենց վերայ կատարել կը խնդրեն, և թէ ամեն Զերմեռանդ մահմետականի պարտականութիւնն է այսպիսի մեծ հանդիսի ներկայ լինելու։

Այս 500-ը տարածուեցան երկրի այլ և այլ կողմերն,

քարոզեցին և հաշակեցին մօլլաներու աւետիսն, հազար ձիաւոր, մի այնչափ ևս ուսով գիւմեցին Սե Գեւ, նաեւ մի մեծ ենիչերեայ խումբ ևս հեռերնին, որպէս զի չղրուէին այն մեծ հանդիսէն:

5 Այս ահարկը մեծ հանդիսով և ազմակով մատու Սե Գեւ. Ղուրուֆ օղլի Մէհմէտ առաջ անցած ձին կը քշէր, վեց հոգի նորա շորս կօզմ պատած, պատկառելի կերպով կը ծառայէին նմա, նորա քառասուն աշակերտներն գրօշակ պարզած երգելով կը հեռակէին իրենց փարձապետին: Ենիչերիք ևս փայլուն և մեծամեծ ապարներ իրենց ուռնի դրած, մօլլաներու շուրջը պատած կը հեռակէին ամբօխին: Մահմետականներից ամենէն շերմեռանդը ամբօխը ճեղքելով կաճապարէր առաջ սողալ, կրօնականներու մօտ գտնուիլ:

15 Մօլլաներու երգը, ենիչերիներու հա հուն, մուեռանդ ամբօխի խառնավինգոր ազաղակն՝ մեծ սարսափ աղղկեցին և դարմանք հայ գիւղացոյ, յէշեցին որ «սուլթանը զօրք յալած է զիրենք կտտարելուն», որպէս առաջ սպառնալեզր լսած էին:

20 Մօլլաներն իրենց խմբով իջան մի հայ գիւղ. առաջադէպեցին ու մահմետականութիւնը ընդունողներն թող ներկայանան իրենց առաջնորդին:

Հայք միակամ գիւմեցեցին, յայտնելով որ այս երկրի մէջ թըքացող չկայ. ինչ ևս սպառնալիք լինի, միակամ

2 գիւմեցեցիւ են:

Մօլլաներն ասեան բերել տուին այն հայերն, ոչք միւսուլմանութեան մերձեցած կը համարուէին, որոնցից հաջոյ ու փոշ աքին, իրենց հանգստեւր ուղեցին գիտնալ նոքա պատասխանեցին:

30 — Մեզնից վեր կայ Թուրսուի գիւղ, ուր կը նստի Տէր Կարապէտ քահանայն, փոքրօրգեան մեծ մասն նորա համալուծ է, չեն գառնար մահմետականութեան. մենք ևս գառնալու լինենք, հայ ժողովրդից անհնարին հարուած կը կրենք:

Թուրք ամբոխը նոյն հանդէսով մեկնեցաւ, քանի
գիւղերը պատահելով մտաւ Թորոսլի մեծ հայ գիւղն, ուր
էր պաշտելի Տէր Կարապետ:

Տէր Կարապետ զարմացաւ, երբ զայս տեսաւ. հարիւրի
5 չափ զինեալ հայեր յղեց անմիջապէս, որք գիւղի եզրն
սպառնացան թուրք ամբոխին, որպէս զի գիւղը չը մանեն,
շուտով հեռանան. ապա թէ ոչ՝ ասացին, ցմահ կոռուելու են:

Մոլեռանդ ամբոխի վերայ մեծ ներգործութիւն արաւ
հայերու սպառնալիքը, թէ և կատաղած կռւգէին մի վայր-
10 կենի մէջ կլլել ու կորսնցնել, սակայն վտանգաւոր դիրքի
մէջ կը գտնուէին, հայ բնակիչներով շրջապատուած էին:

Խոհեմութեամբ յետ քաշուեցան, տարածուեցան մո-
լեռանդ թուրքերու մէջ, յայտնեցին որ «հայեր ապստամբ
են, դիտմամբ զմեզ հրաւիրած են թլփատուելու, որպէս
15 զի զմեզ ներս առնեն, ապա կօտորեն. հազիւ կարողացած
ենք որոց նպատակին հասու լինիլ, փախչիլ»:

Այս և սորա նման խօսքեր տարածեցին թուրք հա-
սարակութեան մէջ, մոլեռանդ մի մեծ ամբոխ ևս գրգռե-
ցին հայերու դէմ:

20 Բերնէ բերան տարածուեցաւ. Ղուրուֆ օղլին, մօլլա-
ներն և պատուաւոր մահմետականներ անարգուած են,
ուրեմն մահմետական կրօնը և Մահմետ անարգուած է:

Այլ և այլ տեղերէ գիտնական մօլլաներ, զազի, մուֆթի
ևայլն անձինք հաւաքուեցան ի Սիւմնէ, Ղուրանը և նորա
25 բացատրութիւնը մէջտեղ դրին, ամենը պատկառանք
համբուրեցին, որոշեցին թէ Ղուրանի հրամանն է, քրիս-
տոնէից լաւ խնամ տանել, բոլոր երբ մէկն դիմէ մահմե-
տականութեան և ետ դառնայ, նորա պատիժը մահ է. նա
պէտք է մաս առ մաս յօշոտուի, զի մարգարէն խաբած է.
30 Իսկ Սև Դետացիք ոչ միայն Աստուծոյ մարգարէն խաբած
են, այլ և ապստամբ են. ուստի ոչ թէ հասակաւոր մարդերն
մահուամբ պատժել՝ այլ ծծկեր երեխայն մինչև անգամ

ի սուր մաշել, որպէս զի այդ անհաւատներու սերունդը այս աշխարհէն բարձուի:

Մօլլաներու որոշումը հաղորդուեցաւ Տրապիզոնի կառավարութեան և թուրք հասարակութեան. մոլեռանդներու թիւը քառապատկեցաւ. կառավարութիւնն ևս իւր ոյժը միացոյց այս ամբոխին, մեծ ոյժով մտան Սև Գետ. առաջին անգամ մտան Թորոսի և դիւղը պաշարեցին յանկարծակի:

Աւագ շաբաթ օրն էր. ժողովուրդն հաւաքուած էր 10 եկեղեցին՝ կրօնական պաշտամանց ներկայ լինելու. տեսան շրջապատուած ամբոխն, որ կառավարկէին և կըսպառնային մահմետականութիւն ընդունելու. հայ ժողովուրդն շուարած Տէր Կարապետի երեսն կը նայէին. մօլլաներէն մին թրով մի հարուած իջեցոյց քահանայի գլխին. նա ձեռն 15 դէմ տալով կտրուեցան բազուկներն. երկրորդ և երրորդ հարուածին արիւնը սկսաւ ֆշալ և գետին տապալեցաւ, որ անմիջապէս միւս մօլլաներն յօշոտեցին մաս առ մաս նորա մարմինը. որպէս զի երկիւղ ազդեն ամբողջ հայ ժողովրդեան վերայ:

20 Ժողովրդեան մեծ մասը դիմադրեց թուրք ամբոխին, մերժեց նորա առաջարկութիւնը և մերժողի դիակը ընկաւ բարի քահանայի մասունքներու վերայ. կոտորածը ամեն կողմ սկսաւ. ծեր և մանկունք սուրերու հարուածներու տակ կը թաւալէին արեան մէջ:

25 Կոտորածը սարսափելի եղաւ. մռնչիւն ու հեծկտանք տխուր արձագանք տուին Սև Գետացոյց սև գլխին. Սև Գետի սև ջրի հետ խառնուեցաւ սև արիւնը. ժողովրդեան երկչոտ մասն խոնարհեցաւ մոլեռանդ գաղանաց առջև. խոստացան կոտորածը դադարեցնել, որպէս զի հետեւեալ 30 օրն որոշում մի տան և թլփատուին:

Հետեւեալ օրն որոշումը հաղորդուեցաւ Ղուրուֆ օղլի Մէհմետին, թէ Սուրբ Յարութեան օրը կը պատրաստուին թլփատուելու:

9. ռպ. շաբաթ. 26. ռպ. արձագանք.

Կատարածը դադարեցաւ. կրօնասէր մարդիկ ժողովեցին իրենց սրբէքը, տանը մէջ գտնուած թեթեւ իրեղէնները, մօտան Սե Գեաթի շուրջն պատած սեւ անտառներու մէջ, ոմանք սեւ դադանաց ճիրաններուն զոհ գացին. մնացած ցոյններն մխուեցան անտառին խորը՝ յարեմուտս կոյս ուղղութիւն մի բռնելով, անցան խիտ ու փշալից անտառներու միջէն, սւր ոչ թէ մարդու ոտք, այլ դադանաց անգամ ոտք կսխած չէր:

Այս փախստականներու մէջ կային ջերմեռանդ մարդիկ, որք խնամով հաւաքած և ամփոփած էին տէր Կարապետի յօշոտուած մարմինը, իբրեւ անգին մի բան շալակած՝ կը հետեւէին փախստականաց:

Փախստականներու վիճակն սարսափելի էր, անտառներն դեռ արձագանք կտան. ոմանք հառաչանք կը ձայնէին իրենց ամենասիրելի սրտի հատորիկներն. ոմանք կը մրմնջէին կատարուած ազգականներն. ոմանք նօթի ծարաւ կը հեռային. երախաներու վժռցի ձայնն անգամ սարսափազդած էր հազարաւոր տարի մարդու ձայն չլսող անասնոց և գաղանաց:

Եթէ դուք այս անտառները տեսած լինէիք՝ պիտի երևակայէիք, որ սորա մէջէն անցնողներից մէկն ևս չպիտի աղատուէր. իսկ ես կասեմ որ $\frac{1}{10}$ -ը Բաբերգի կողմն դուրս ելաւ. $\frac{1}{5}$ -ը Տրապիզոնի մերձականներն Չաղփոս, Ապիօն, Կալաֆկայ կայլն վայրեր դուրս ելան. դուրս ելնողներու $\frac{5}{4}$ -ը ևս անցան Ճանիկ, որ Տրապիզոնից ծովով մի աւուր ճանապարհ է ի յարեմուտս:

Տէր Կարապետի սերունդից աղատուողներն հառան Կալաֆկայ գիւղն, ուր ևս հաստատուեցան, որ տեղ ևս ամփոփելիք ի հող նորա յօշոտուած մարմնոյ մէկ մասն, միւս մասն ևս՝ Բարե դի կողմն գնացողներն իրենց հետ տարած էին:

Իսկ այն կողմ Գարա դէրէի մէջ թուրք ամբօխը՝ իշն որ աշած էր Թուրքիի, նոյնը ևս արեց հարիւրի չափ գիւ-

2. ԲԳ. իրեղենները.

ղօրէից. փախչողն արգէն փախաւ, մէկ մասը կոտորուեցաւ, մէկ մասն ևս առ երես ուրացաւ, որպէս զի վտանգն դռնից հեռացնէ:

Բուն զատկի օրն էր ամբողջ երկրի երևելիներից 500-ի Յ չափ անձինք հաւաքուեցան Թորոսի գիւղի եկեղեցւոյն մօտ գտնուած հսկայ աժրի ծառներու ներքեւ և թլփատուեցան:

Մի շաբաթ այս աժրի ծառերի շուրջն 30 ձեռք դաժուլ զուռնա կածուէր, նախկին թլփատուողներու ազ-
10 գականներն էին նոքա, որք հանգիստաւ կերպով կը թըլփատուէին, և որոց թիւը հազարի կը հասնէր:

Նահատակուած տէր Կարապետի որդին Կալաֆկոյ գիւղի մէջ քահանայ ձեռնադրուեցաւ իւր հօր անունով:

Սա ուխտեց, որ միշտ իրենց սերունդից քահանայ
15 ձեռնադրուին տէր Կարապետ անունով և գոնէ տարին մի անգամ ծաղտեալ այցելեն ի Սև Գետ, ժողովուրդն հագեալէն մխիթարեն:

Սոյն տէր Կարապետ Նահատակի սպասմութիւնը հանում ենք Ս. Հայկունու «Կորած ու մոռացուած Հայեր. Սև Գետացիք» երկար յօդուածից, տե՛ս Արարատ, 1895, էջ 239—243 և 293—297. մեր արտագրած մասն է էջ 239-ից մի հատուած և էջ 240 բ.—242 ա. մնացեալը թէ՛ և նոյնպէս շատ հետաքրքրական է, բայց Ցէր Կարապետի նահատակութեան հետ կապ չունենալով՝ զանց ենք առնում մէջ բերել այստեղ:

ՆՈՀՈՑՆԵՐ ՄԱՆՈՒՅԻՆ

Տրապիզոնից 9-10 ժամ է հարաւ արեւմուտս, Փլաթանայ կոչուած նաւահանգստից 3 ժամ բարձրութեան վերայ տարածուած են ընդարձակ անտառապատ լեռներ։ այս հինաւուրց անտառապատ լեռներն ունին սիրուն հովիտներ, միջակ աստիճանի քաղցրատեսիլ ձորեր ու բլուրներ, միջակ աստիճանի լեռներ ու ողեր։

...Այս լեռներից մէկի է հիւսիս արեւելս հակեալ երեսի վերայ մի գիւղ կազմուած է հայաբնակ. յայտնի չէ թէ այս գիւղն որ դարուց շինուած է և թէ հայեր ինչ։

10 ճանապարհով այստեղ մտած մօտ 100 տնից երկու թաղ կազմած են, հսկայ անտառի մի խոռոջէ տակաւ առ տակաւ փորելով՝ իւրեանց տանց շուրջն փռքրիկ արտօրայք կազմած են։

...Այսօր այդ հայաբնակ վայրն Մալա կը կոչուի. մենք գոնէ աւանդութեամբ լսած ենք որ երկու դար առաջ այդտեղ հայեր կը բնակէին՝ գրեթէ անծանօթ վիճակի մէջ... Մոքա 1730—60 թուականներու մէջ բոլորովին ապահով ապրած են. քաղաքի և ոչ մի հայ գիւղի հետ անգամ յարաբերութիւն չունէին...

20 ...Կ'աւանդուի թէ այս գիւղին մէջ Յուսէփ տէաէ անունով մէկը կար, որ ամենից աւելի բարեկեցիկ կեանք կը վարէր. ունէր հարստութիւն, բազմաթիւ որդիք ու թոռներ. նորա փեթակը, կովը և ոչխարը շատ էր. սնէր ջրաղաց ու կանեփ ծեծելու կորալ. նորա մէկ օրդին ամեն 25 օր ջրաղաց կերթար տան համար ալիւր պատրաստելու։

միւս թօռն անտառից իշով վառելու փայտ կրելու. մին իւր նախիրն կտանէր արածելու, մէկն ևս այծերն ու ոչխարներն կը պահպանէր. մէկն էլ մեղուաց փեթակներն կը նորոգէր. մէկ ուրիշը արտը կուղի կը կրէր, կանայք ևս հաց կը թխէին փռան մէջ, լուաց ու կար կանէին, կանեփ ու բուրդ կը մանէին, շապիկցու կտաւ ու շալ կը դործէին. Սորա տան իւրաքանչիւր անդամը աշխատասէր մեղուի նման իւրեանց յատուկ գործով կը պարապէր:

Յուսէփ տէտէն և նորա պառաւ կինն վերին աստի-
10 ճանի աստուածասէր, աշխատասէր և հիւրասէր էին. նաև որդեսէր. Կ'աւանդուի թէ ինքը և իւր կինն դաւուլ-զուռնայ սազած էին. չէին զմէի որդիք քաղցր քնից զարթեցնելու համար ձայն տալ. այլ դաւուլ զուռնայ կածէին, որպէս զի նուագածութեան քաղցր եղանակով զարթին ու գործի
15 գնան:

Այս անտառային խիտ և յաղթանդամ ծառներու մէջ կը բնակէին նաև յաղթանդամ գազաններ, որով Մալացիք ուր և գնային, պարտաւորեալ էին զէնք վերցնել, ի հարկին գազանաց դէմ գործածելու:

20 Յուսէփ տէտէի մեծ որդին, որպէս կասեն, յաղթանդամ և քաջ մէկն էր. զէնքի և որսորդութեան շատ սիրահար էր. նա տասն օխանոց ֆիշէնքլուխ և ութ օխանոց մաթարայ (վառօդի աման) կը գործածէր. անտառ կ'երթար, արջ, գայլ և կինճ կը զարնէր և գիւղը կը կառավարէր:

25 Մալայի մեղր ու իւղը առատ էր. գիւղացիներէից մէկ երկուսը կը խորհին տանել քաղաք, վաճառել. իւրեանց մտադրութիւնը կը կատարեն հակառակ Յուսէփ տէտէի կամաց. նախ գաղտնի կը տանին. ապա Յուսէփ տէտէի փոքր որդին ևս կը միանայ նրանց հետ:

30 «Մալայ անունով մի գիւղ կայ. նորա իւղին և մեղրին համը ոչ մի աշխարհի իւղն ու մեղրը չունի» տարածուեցաւ քաղաքի մէջ:

Շատ միջոց չանցաւ, փլաթանայի կողմերում իշխող բէլիւք բաշին (խմբապետ) իմացաւ Մալայի վայրն, առաւ

իւր հետ խումբ մի ենիչերի, մտաւ Մալա, գլուղի վերան
ինը լիտր մեղր և ինը լիտր իւղ տուրք սահմանեց:

Գիւղացիք տեսնելով այս տուրքի չնչին մի քան լինելը՝
ընդունեցին. կանխիկ հս տուին:

- 5 Այդ գիւղն կը բնակէր մի աղղեցիկ անձն Զաքար օղլի
անունով. նա չէր ուղեր որ Յուսէփ տէտէի մեծ որդին
կառավարէր գիւղը. սակայն գիւղացիք ամբողջովին հա-
կառակեցան Զաքար օղլուն: Նա հս բարկացած դնաց թէ
թուրքացաւ, և թէ նոյն ժամանակի Տրապիզոնի իշխանու-
10 թիւան հաճելի դառնալով Մալայի տուրքն իւր վերայ ա-
ռաւ: Եկաւ Մալա մի մեծ խումբ ենիչերիներով. իւրա-
քանչիւր տան վերայ սահմանեց ինը լիտր իւղ և ինը լիտր
մեղր:

- Եռուէփ տէտէն ասաց. «Ես ինչ ասիմ իդա միր ճա-
15 հիւներուն օ իդմօն փորձանք բերին մեր գլխուն. Աստուած
էլ պէթէրէն խալլոէ, ուրիշ ճար չունինք. տօնք պիտի»:

Իւր որդւոյ ասաց. «Տղէք, ինա ջոն մեզրը ու եղք
տուէք. իմ էրիս հօնիլ միք. էն շօն էրիսը տեսնուլ չիմ
ուղիլ»:

- 20 Հետեւեալ տարին Զաքար օղլին կգայ, Եռուէփ տէտէից
կը պահանջէ նախորդ տարուան տրուած տուրքն. տղան
կստիպէ թէ տրուած է. իսկ Զաքար օղլին բռնի կը պա-
հանջէ:

- Վերայ կը հասնի Եռուէփ տէտէն. «Մօ, Զաքար օղլի,
25 եիս քու բերօնը օսկուր նետեցի յօր կրծիս. չաստի դաս
ինծիկի խածես». ասաց ու մի հրացանի գնդակով տապա-
լեց դետին: Մօտի մարդիկ մտան անտառի մէջ անյայտա-
ցան. Զաքար օղլու գլխին քաշեցին ձուր:

- Այս լուրն Տրապիզոն, աստի Սիւրմէնէ կը հասնի. մօ-
30 լեռանդ մօլլաներ և ենիչերիներ կը խմբուին. Սև Դետի
աբեանաբու գաղաններն իւրեանց հետ առնելով կը գլխն
Մալա, ուր մեծ կոտորած կանեն, առանց խնայելու ման-
կանց ու կանանց:

Սարսափելի կոտորած տուին Եռուէփ տէտէի տան:

մեծէն մինչև փոքրը, օրօրոցի երեխային անգամ չխնայեցին. դեռ չմեռած՝ անդամ անդամ յօշոտեցին: Յուսէփ դիմագրելով սպանուած էր. մեծ որդին նահապետ՝ ապաստանած էր ջրաղացն, ուր բռնեցին և ոտիպեցին մահմետական լինել. նա չընդունեց. նրան սպանեցին նոյն տեղ: Փոքր որդին Մովսէս՝ մուսուլմանութիւնը ընդունեց, տարուեցաւ Փլաթանայ, ընդադնակ կարուած շնորհուեցաւ նմա, այն տեղ բազմացաւ. այս օրս նորա սերունդը 200 տուն կայ, որք ամենն ևս Մուռլի օղլի կասուին:

Սոյն հաստուածը ամբողջովին հանուած է Ս. Հայկունու անտիպ մի աշխատութիւնից, որ կըրում է այս վերնագիրը. «Յուսէփի Աբրէեօմ, Տրապիզոնի գիւղերու մէջ հայ հերոսը. 1820—1845» և է Աբրիոմ անուն նշանակող Տրապիզոնցի հայ աւագապետի կենսագրութիւնը: Սոյն կենսագրութիւնը գրուած է 1879 թուականին. բայց ցայժմ դեռ ըղորովին աւարտած չէ:

ԲԱՐՑԻՐՈՍ ՀԻՋՆՈՑԻ

(† ժե գար)

Երանելի Մարտիրոսս այս էր ի գաւառէն Հիզնայ. և վասն դառնութեան աւուրցս և աղքատութեան ժամանակիս՝ ջաղաց մի առեալ էր յանօրինաց, և ինքն և եղբարքն իւր այնու վճարէին զկեանս իւրեանց: Եւ եկեալ քուրթ կին 5 մի ի նոյն ջաղացն վասն աղաւոյ ցորեան: Եւ յանկարծակի եկին այլազգիքն շեխեր ի ջաղացն ի նոյն գեղէն, և տեսին զկիւնն և զՄարտիրոսն միայն ի ջաղացն, և ասացին թէ «Հետ կնոջդ այդ չար գործեալ ես»:

Եւ նա ասէր. «Այն գործն ձեր է և ազգին ձեր. Բրիստոսն մեր սուրբ է և զսրբութիւն սիրէ. նոյնպէս և ծառայքն Բրիստոսի սուրբ են և զսրբութիւն սիրեն»:

Եւ նոքա քարշեալ զնա ի վերայ երեսաց իւրոց և տարեալ յատեան կացուցին և ասէն թէ «Տաճկացիք և կամ զմահ յանձն առ»:

15 Եւ նա երկուցեալ ի մահուանէ՝ խօսեցաւ ըստ կամաց նոցա:

Եւ կացեալ անդ ի մէջ եղբարցն իւրոց գաղտագողի ամ մի, և ապա փախուցեալ անտի զինուորական ձեռով և եկեալ յերկիրն Արճիշոյ, ի մեծահռչակ ուխտն Աստուած 20 ծածին, որ այժմ Մեծօփայ վանք կոչի, առ երջանիկ և աշխարհալոյս վարդապետն հայկազեան սեռի Թումայ ըստ բունապետն, յորոյ բարի անունն և ի քաղցր վարդապետ

տութիւնն դիմեալ և խոստովանեալ զականայ ուրացութիւնն իւր, և առեալ ի նմանէ զարձակումն մեղաց:

Եւ մնացեալ ի սուրբ ուխտն զերիս ամս՝ պահօք և արտասուօք և աղօթիւք և լալագին պաղատանօք անցուցանէր զկեանս իւր, և զծանրութիւն ուխտին բառնայր՝ կարի յոյժ աշխատութեամբ:

Եւ ասէր վարդապետին թէ՛ «կամք իմ այս են, զի երթամ սրտիս յօժարութեամբ ի մէջ այլազգեաց և դաւանեմ յայտնապէս զՔրիստոս Աստուած ճշմարիտ և հեղու՛մ զարիւն իմ վասն անուան նորա»:

Իսկ վարդապետն արգելոյր և ասէր. «Ո՛րդեակ, մի տար զքեզ ի փորձութիւն կամաւ, զի ոչ է հրամանք Քրիստոսի Աստուծոյ մերոյ, այլ աղաչել զԱստուած փրկել ի փորձութենէ: Իւ թէ գայցէ փորձութիւն, խնդրել պարտ է յԱստուծոյ տալ համբերութիւն»:

Այլ թէպէտ արգելոյր զնա, արարիչն Աստուած կատարեաց զկամս նորա, քանզի թոյլ ետ գալ ի վերայ նորա փորձութիւն, և պահեաց արի և քաջ զվկայն Քրիստոսի: Քանզի աւերեալ երկիրն Արժիշու և վարդապետն փախուցեալ յանօրէն թագաւորէն արեւելեան Շահրուզ կոչեցեալ, եկն բնակեցաւ ի վանքն Բաղիշոյ, ի սուրբ ուխտն Աստուածածնի, որ այժմ Աւետիս կոչի: Իսկ Մարտիրոսն յետ սակաւ աւուրց եկն առ վարդապետն մխիթարիլ ի նմանէ. և կացեալ անդ զաւուրս ժ: Եւ յանկարծակի եկեալ ի նոյն գաւառէն Հիզնայ, տեսեալ զՄարտիրոսն, ճանաչեցին և ասեն. «Դու երբեմն տաճկացեալ ես և այժմ ի վանքս յի՛նչ ես եկեալ»:

Եւ նա ասէ. «Յայնժամ յոչ կամաց ուրացուցին զիս. և այժմ իմ կամաւ քրիստոնեայ եմ»:

Եւ նոքա եղին չուան ի պարանոցն, և առեալ տաւրան ի քաղաքն առ գատաւորն և ամիրայն, և ասեն թէ՛ «Այրս այս յերկրէս մեր է և տաճկացեալ է. և եկեալ գտաք ի մէջ արեղայիցն»:

30. ւ չուան.

Իսկ դատաւորն և ամիրայն հարցեալ զՄարտիրոսն և ասեն. «Սնւտ է թէ ճշմարիտ, այր դու»:

Ասէ Մարտիրոսն. «Ըշմարիտ է. ես ոչ ուրանամ զմեզս իմ զոր դործեցի, և յԱստուծոյն իմէ ամօթով եղէ»:

5 Ասէ դատաւորն. «Այժմ տաճիկ ես թէ քրիստոնեայ»:

Ասէ սուրբն. «Քրիստոնեայ եմ և Քրիստոսի ծառայ»:

Ասէ դատաւորն. «Ապա վասն էր տաճկացար»:

Ասէ Մարտիրոսն. «Սուտ եղին ի վերայ իմ և ի մահ- ունէ երկեայ»:

10 Ասէ դատաւորն. «Եթէ ոչ դառնաս յօրէնքն մեր, մահու եռ պարտական»:

Եւ նա ոչ ետ նմա պատասխանի:

Եայնժամ առեալ զնա և տարան առ ամիրայն Շքիս Մահմատ: Եւ նա ժողովեալ զբազմութիւն անօրինացն և 15 հանեալ զկապայն՝ հագոյց Մարտիրոսին, և արգելեաց ի բերդն զաւուրս Բ. Եւ պարզեա մեծամեծս խոստանայր նմա և ասէր թէ «Հեծուցանեմ զքեզ ի ձի և շուրջ ամեմ ի մէջ քաղաքիս»: Եւ նա ոչ տայր պատասխանի, այլ խնդրէր դիպող ժամ, զի յայտնեացէ զպայծառութիւն հաւատոյն:

20 Զգեցեալ էր զրահն հաւատոյ և խնդրէր զտեղի պատե- րազմին: Եւ եդեալ զսաղաւարոն յաւոյ ի գլուխն իւր և կամէր ներկել ի նոյն արեանն: Վառեալ էր ոիրովն Քրիս- տոսի անտեսութար, և մնայր զի յայտնապէս երևեացին նշանք սիրոյն: Պատրաստէր զինքն ի մարտ հանգիսին և 25 հայցէր զտեղի ճակատուն: Զարդարեալ էր զիւզ ճրագին և ցաւկայր հրաւիրման անագաստին: Ունէր զհանգերձ հարսանեաց և ակն ունէր կոշման փեսային:

Զարմանալի՜ դործ՝ քանզի Աստուած և հրեշտակք, դեք և այլազգիք ուրախացեալ էին ի գործ Մարտիրոսին, 30 և քրիստոնեայք տրտմեալ էին: Ուրախանայր Քրիստոս, զի հանգերձեալ էր առնել զնա իւր չարչարակից, զի խառ- նեսցէ ի գունդս մարտիրոսաց: Յնծային հրեշտակք և մնային պսակել զնա թաղիւն արքայական և խառնել ի գունդս լուսեղինաց: Այլ և դեք կուրացեալ մօզք և մահ-

մետականք կամարալք նոցին ոչ իմանային զծածուկ խորհուրդ Մարտիրոսին, կարծէին դառնալ ի հաւատս իւրեանց։

Յայնժամ երանելիո Մարտիրոս յուղարկեաց քրիստոնէայ աղայ մի յեկեղեցին, և բերեալ ի սուրբ խորհրդոյն, հաղորդէր մարմնոյ և արեան Տեառն։ Եւ հանեալ զբողոքէն ասուին իւր, յանձնէր և ասէր. «Ծարեալ տուք ի վարդապետն իմ և ասացէք նմա. մի տրտմիր ի յայանի համարաւ իմ, քանզի վաղիւն տեսանես զվեծագոյն հանդէսն իմ. այսօր այլազգիքն ուրախացեալ են և քրիստոնէայք տրտմեալ. այլ վաղիւն կամին արտմիլ դասք անօրինաց, և ուրախացեալ ցնծան ժողովուրդք քրիստոնէիցս։

Յայնժամ իջուցեալ զՄարտիրոսն ի բերդէն, հեծուցեալ ի ձի. եւ դառք անօրինացն առաջի նորս դնացեալ սուսերամբերկ՝ հանդերձ դիւական երգօք, թմբկօք և պարօք։ Եւ ածեալ ի շուրջ զքաղաքն ամենայն՝ աւետիս տային միմեանց թէ «Բարձրացաւ օրէնք մեր առաջնորդին և յաւելաւ ժողովուրդ նորին»։

Իսկ սուրբն թաքնաբար ծիծաղէր զանմուտքիւն նոցա և ասէր ի սրտի իւրում թէ «Այժմ յայանեմ զխորագոյն բարձրութեան հաւատոյ ձերոյ և յամօթ առնեմ զձեզ զամենեսեան և զուցանեմ սուտ և ընդունայն, զսնտի և զխաբեբայ օրէնք ձեր»։

Յայնժամ եկեալ ի դուռն բերդին, իջեալ ի ձիոյն, դարձաւ յարեւելս և երկրպագեալ Քրիստոսի Աստուծոյ մէջոյ՝ աղաղակեաց մեծաձայն. «Քրիստոնէայ եմ և Քրիստոսի ծառայ. և զՔրիստոս ճշմարիտ Աստուած և Տէր խոստովանիմ։ Հաւատամ ի Հայր և յՈրդի և ի Սուրբ Հոգին, երեք անձինք և մի բնութիւն՝ և մի աստուածութիւն կատարեալ։ Այս ժամուս ցանկացայ և արք փափագանաց իմաց հասի»։

Յայնժամ յամօթ բեալ դասք անօրինացն, միաբանեալ ի Քերայ նորա, տեսն. «Մի ասեր զոյգ. ապա թէ ոչ՝ այժմ սպանանեիք զքեզ»։

Ասէ երանելին Մարտիրոս. «Ասացեալ եմ միշտ և դարձեալ ասեմ. պարգևատուն իմ և կեցուցիչ Քրիստոս է, Աստուածն իմ և ստեղծող, որդի Հօրն երկնաւորի և ծնեալն ի սուրբ կուսէն Մարիամայ. իսկ դուք սուտ և խաբբայ, անօրինաց հետևողք և ժառանգորդ գեհնին»:

Ապա դիմեցին առ հասարակ ի վերայ նորա և քարամբք քարկոծեցին, մինչև ծածկեցաւ ի քարանցն մարմին քաջ նահատակին Մարտիրոսի. քանզի շարդեցին զգլուխ նորա, այլ յայնժամ պսակեցաւ յարքայէն Քրիստոսէ:

10 Կոտորեցին զմատունս նորա, այլ եղև բացող դրանն երկնից: Խորտակեցին զբարձսն անդամոց Մարտիրոսին, այլ ընթացաւ ի ճանապարհն երկնից: Զախջախեցին զդաստակ ձեռացն, այլ առաւել զպարգևս ընկալաւ: Այլայլեցին զպատկերն գեղեցիկ, այլ ուրախացաւ Քրիստոս ընդ քրտնաջան

15 մշակն: Մանրեցին զոտս Մարտիրոսին, այլ քայլեաց ի կամարն վերին: Մերկացուցին զմարմին Մարտիրոսին, այլ զգեցաւ զլոյսն անճառելին: Ներկեցին արեամբ զնահաաակցանկալին, զի երևեսցի պայծառ փառօք յաւուր դատաստանին: Մածկեցին քարամբք զանձն պատուական, զի

20 խնդրեսցէ զնա թագաւորն յաւիտենական:

Յայնժամ ուրախացեալ դասք քրիստոնէիցն և եկեալ քահանայք և ժողովուրդք Բաղէշ քաղաքին՝ բարձին զմարմին Մարտիրոսին և տարեալ թաղեցին առ դրան սուրբ եկեղեցւոյն Գէորգեայ: Եւ է բարեխօս առ Քրիստոս ամե-

25 նայն քրիստոնէից:

Սոյն վկայաբանութիւնն ունի միայն Վիեննայի Մխիթարեան Հարց մատենադարանի թիւ 10 ձեռագիր յայտմաւուրքը, էջ 245 բ''—247 ա'', հետևեալ վերնագրով. «Յայսմ աւուր վկայաբանութիւնն նոր վկային քի և նոր մարտիրոսին: Որ է ձմեռայնի ժամանակս անուշահոտ վարդ յայտնեցաւ, և գործովք զանունն ելից և կատարեաց»: Վկայաբանութեանն արտագրու-

**Թիւնը շնորհակալութեամբ ստացել ենք մատենադա-
րանապետ Գեր. Հ. Բ. Պելէգիկճեանից: Նահատակու-
թեան թուականը յայտնի չէ, բայց վկայաբանութեան
մէջ յիշուած Թովմա վարդապետ Մեծոփեցունց և Շահ-
առուղից երևում է որ պատկանում է Ժն. դարին:**

Մ.Ը.ՆՍՈՒՐԻ, ԽԸԼԻԼ ԵՒ ՆԸՍԻՄԻ

Թուրք նահատակներ

(† 1524-ից առաջ)

Սոյն երեք նահատակների մասին չունինք առանձին վկայաբանութիւն, բոցի մի քանի աննշան տեղեկութիւններից, որոնք ցրուած են երկու նահատակների վկայաբանութեան մէջ այն է Պուտալի Ամթեցի († 1524), թիւ 59, էջ 360—368 և խաչատուր Տիգրանի († 1652), թիւ 79, էջ 455—466: Այդ նահատակներից առաջինը էջ 361 և 362՝ յիշում է Մանուուրի, Խալիլի և Նասիմի անունները, իսկ երկրորդը էջ 457 և 459՝ միայն Նամիմին:

Այդ կցկատուր տեղեկութեանց ամփոփումը հետեւեալն է:

Մանուուր, Խալիլ և Նասիմի նախ կրօնքով մահմետական էին և մահմետականների բառաջնորդ, այսինքն մուլայ կամ իմամ: Նոցա հայրենի երկիրը յիշուած չէ. բայց կարող է ենթադրութեամբ իմացուիլ թէ՛ նոքա կամ Պարսկաստանի հիւսիսային արեւմտեան կողմերից էին (Վարադայից կամ Դաւրէժից) և կամ Տիգրանակերտից: Առաջին ենթադրութեան իրաւունք է տալիս մեզ այն պարագան՝ որ նրանց յիշողները այդ քաղաքներից են. այսպէս Պուտալի որ նահատակուեցաւ Տիգրանակերտում, ծագմամբ Վարադայից էր. նոյնպէս խաչատուր՝ թէև Տիգրանակերտից, բայց իւր վկայաբանութեան հեղինակը՝ Առաքել պատմագիրը՝ Դուրեժեցի էր:

Իսկ իբր Տիգրանակերտից ընդունելու համար մեզ իբր սպացոյց է ծառայում այն պարագան, որ թէ

Պուտախ և Թէ Խաչատուր, բացի Տիգրանակերտի բնակիչ լինելուց, նրանց յիշում են Տիգրանակերտցի Թուրքերի առաջ՝ իբր նրանց արդէն յայտնի մարդկանց:

Երեքն էլ մուլայութիւնից դառնում են քրիստոնէութեան և շարչարուելով մահմետականների կողմից՝ նահատակուում են Քրիստոսի անուան համար: Նոցանից ամէնից նշանաւոր է դառել Նասիմին, որ ուսումնական և բանաստեղծ մարդ լինելով՝ երգել է բազմաթիւ երգեր հոգու վերայ և Քրիստոսի վերայ, աստուածաբանական այլեպէս տաղեր Քրիստոսի տնօրինութեան վրայ, ինչպէս և սրտաշարժ խաղեր իւր նահատակութեան ժամանակ իւր մահուան վերայ:

Այդ երգերը երեւի առանձին տաղաշափական յօրինուածութիւն կամ որոշ ոճի եղանակ ունեցին, ուրախեալի վրում են առանձին Նասիմի անունը, իրենց հեղինակի անունով: Նոցա Թիւր խիստ շատ էր. Պուտախ նահատակը 1524 թուին 1000-ից աւելի նասիմի գիտէր. և եթէ ենթադրենք էլ Թէ այս բոլորը նասիմիից չեն, այլ նոցա մի մասը միայն, բայց դարձեալ այնու ամենայնիւ բաւական բան պէտք է մնայ հեղինակին: Նասիմի խաղերը շատ սիրուած էին ժողովրդից և տերեւից տերունգ մնում էին. Պուտախից հարեւր քսան և ութ տարի յետոյ՝ 1652-ին գետնադանի էին նազա:

Նասիմին նահապակել են մարմինը քերթելով և մորթը տիկ հանելով: Նահապակութեան Թուականը որոշ չէ, բայց 1524-ից էլ շատ առաջ չպէտք է լինի:

ՍՈՐԳԻՍ ԶԵՀՈՆԵՑ ՂԱՐՍԵՑԻ

† 1240=1796 յուլ. 25, ուրբ.

Թիւրն 1240 (=1245), յուլիսի ամսոյ 25 (=25), օրն վարդավառի պատի ուրբաթն.

Այս է Ղարսցի Տէր Սարգիսն որ է նախատակ և մարտիրոս, որդի Յոհան վարդապետի։ Այս լուսայհոգի էրէցն
 5 վերոյգրեալ թարըղի օրն գնացեր բաղանիսն, նա անիծեալ աղվաշ մօլի հետ հակաճառ ընկեր. մէկս մէկի հայհոյեանք արարեալ են բաղանիս միջին։ Յետոյ այս անիծեալ մօլլէն գնաց Ղարսցի Լոման փաշին մատնեց թէ այս էրէցն մեր Գրին հայհոյեց։ Փաշէն մարդ զրկէր մուֆտուն կամ դա-
 10 տուն թէ այս իրիցուն ինչ բույուրմիշ կանէք։ Այս անիծեալ դանիշմաներն մահացնել տվին թէ մեր օրէնքին հայհոյեր է՝ մահապարտ է։ Յետոյ փաշէն բույուրմիշ կանէ այս իրիցուն թէ եկ դարձիր մեր հաւատին որ զերծանիս։ Այս օրհնեալ էրէցն բացարձակ ձայնեց թէ ես քրիստոնեայ եմ և Գրիս-
 15 տոսի ծառայ, իմ հաւատիս խաթերն արիւն պիտի թափեմ։

Այնժամ բարկացաւ փաշէն թէ տարէք գլխատեցէք։ Այն կետին արիւնարբոյ գազաներն հալաւն հանեցին, ձեռ-
 ներն յետուն կապեցին, գլուխն բաց, ոտքներն բռպիկ ցը-
 գեցին յառաջ։ Այս խղճալի իրիցուն գլխուն ծեծելով,
 20 բերանն հարկանելով, շատ ըստիպելով թէ «Դարձիր մեր հաւատին»։ Այս օրհնեալ էրէցն Հոգւոյն Սրբոյ շնորհուն ձայնէր թէ «Ես պիտի թափեմ արիւն Ղարսայ յերկրի միջին որ ակներև տեսանեն ինձ»։

Մինչ ի կախաղանի տակն այսպէս չարչարելով տարան։
Երեք անգամ էլ այն տեղն թափլիզ արին թէ Ուրացիք
գրիստոսն։ Եւ նա խոստովանեցաւ Քրիստոս Աստուած,
վեր հայեցաւ ի յերկինս և ասաց. «Փառք քեզ Աստուած
5 որ արժանի կամեցար մեղաւորիս այսպէսի մահաւան։ Ի Քեզ
անձնեմ զհոգի իմ»։

Այնժամ արեանարեոյ լազերն յետեանց յերկու
արճիճ զարկին՝ վար ընկաւ. յետու գլուխն կտրեցին։ Կէս
աւուր մինչ ի յերեկոյին ժամուն մարմինն մնաց կախա-
10 ղանի տակն։ Յետոյ քրիստոնեայքն գնացին հաքիմին մի
լիտր ու կէս ղայֆա տվին, մարմինն վերուցին բերին եկե-
ղեցոյ բակին։

Այն ժամու Աստուծոյ ողորմութեամբն ա անձրև ցօղեց
յերկինց որ սէլաֆ գնաց։ Տասներեք օր էր որ անձրև չէր
15 էկեր։ Այն կետին լոյսն ճառագայթեց արիւն թափած
տեղն. ակներև այլազգիքն տեսան։ Գիշերն իւրեան արիւ-
նայչաղախ շապիկովն պատանեցինք, ութն կարգաւորօք
քահանայաթաղ կարգն կատարեցաք. առաւոտեան պաշտ-
ման և պատարագօք օծաք օրհնեալ գազաթն և սուրբ
20 յաջն հանքուրեցաք և վեր կալաք թաղեցաք, փառք և
գոհութիւն տվաք Աստուծոյ։ Մինչ ի յերեկոյի ժամուն
մէկ անձրև էլ ցօղեց յերկնուց. լոյսն ճառագայթեց արիւն
թափած տեղին, որ ակներև քրիստոնեայքն և այլազգիքն
տեսան ամենեցուն. Փառք ներողութեանն Աստուծոյ։ Մէկ
25 անգամ էլ գերեզմանի վրան յիշաւ։

Յեղբայրք աղաչեմ զձեզ ի սիրուն Քրիստոսի, ով որ
այս նահատակիս երկբայ չի լինի. ճշմարիտ յեղեալ բան է,
և չէ շատ առ գթութիւն մարդասէր կամացն Աստուծոյ.
և Քրիստոսի փառք յաւիտեանս ամէն։

30 Ի հայրապետութեան մեծի և գերագահ միաժնայէջ
և լուսանկար Սրբոյ Աթոռոյն Էջմիածնի Տեառն Ղուկասայ
սրբափայլ և կենդանի նահատակի սրբազան կաթողիկոսի
յամենայն Հայոց... և ի պատրիարքութիւն սրբոց տնօ-
րինականաց տեղեացն ամենապայծառ սրբոյն Սաղիմայ

Տեառն Պետրոսայ տառուածաբան և զգօնազարդ վարդապետի ... իսկ ի պատրիարքութիւն Մեծի Պօլսոյ և մայրաքաղաքի Բաղադիւղոյ Տեառն Զաքարիայ ազգասէր գաղեցեալ վարդապետի ... և յերոցս Ամլորդոյ Վանիցա տառուածորդ Տեառն Յովհաննէս խաչեմազարդ և հանճարեղ տառուածաբան վարդապետի*։

Յարմարեցաւ ձեռամբ տւելածաւ Աւետիս իրիցու և էթքահանայի։

Այս վկայաբանութիւնը վերցրել ենք պր. Կարապետ Կոստանեանցի մի ձեռագիր թերթից, որ ինչ որ ձեռագրի միջից դուրս է ընկել։ Վկայաբանութիւնը խիստ հետաքրքիր է մանաւանդ լեզուի տեսակէտից, որ XVIII-ից դարի վերջում Ղազարում ժողովրդի մէջ գործածական աշխարհաբար լեզուն է։

* Լուսանցքում չի ծանոթանալ տուրքին Անդրի Խաչատրեան Փամաքեանց.. թիւըն ԳԳ յտւրիս ամսոյ ԳՕ.թ։

ԻՍՏՆՈՒ ԳՐԵՍԻՔ ԹՈՒՐԹԵՅՈՒ

(Տես էջ 220)

(Շամախու գաւառի Քարքանջ) գիւղի արեւելեան կողմում հանգստարանի մէջ կայ մի քարուկիր մատուռ, որ իւր ճակատին կրում է սոյն արձանագիրը:

- Այս նահատակս յայլազգաց է ի ծնէ բուն,
 Յետոյ եկեալ ի հաւատս Լուսաւորչուն.
 Զեռնադրեցաւ սուրբ վարդապետ Սահակ անուն,
 Որոյ վասն հուրբ փոխեցաւ այրեցեալ իսկոյն.
 Ի սէր սորա կառուցեալ է զայս փաբրիկ մատուր
 Շամախեցի Եղիազարեան այրն Խաչատուր.
 Հայցէ ի ձէնջ հանդիպողաց՝ սրտիւ տխուր՝
 Մաղթել ի տեառնէ վասն ինքեան կենդանի ջուր.
 1817 թվին մայիսի 1-ին.

Այս արձանագրութիւնն արտատպում ենք Մակար Ժ. վրդպ. Բարխուտարեանցի «Ազուանից երկիր և գրացեք» աշխատութիւնից, էջ 165—166 (Թիֆլ. 1873):

Ինչպէս արձանագրիցը երևում է՝ մատուռը շինել է Խաչատուր Եղիազարեան Շամախեցի՝ 1817 թուի մայիսի 1-ին՝ յանուն Իսահակ պարսիկ Դաւրիթեցու, որ նահատակուել է Շամախում՝ 1417 թուի ապրիլի 18-ին: Ժամանակի այս ահագին տարբերութիւնը կարծել տուեց մեզ թէ արձանագրութեան մէջ յիշուած Սահակ վարդապետը տարբեր է Իսահակ Թաւրիթե-

ցուց, և նահատակուել է 1817 թուի մայիսի 1-ին՝
Շամախում: Եւ այս պատճառով էլ մեր նոր Վկայից
ժողովրդական հրատարակութեան մէջ (տե՛ս հատոր
Բ, էջ 314) դրել ենք իբրեւ նոր սուրբ, տարբեր Թաւ-
րիժեցուց, 62 համարի տակ, հակառակ Մակար եպիս-
կոպոս Բարխուտարեանցի որոշ զեկուցման, թէ եր-
կուսը միևնոյն անձերն են:

Ուրախ ենք որ մեր գրքի գոնէ զիտական հրա-
տարակութեան մէջ ուղղում ենք այդ սխալը՝ իրա-
ւունք տալով Մակար եպո. Բարխուտարեանցին:

ՅՅԵՓԸՆՆՈՅ ՄԸՆՁԻԿ ԿՈՅՃԱՆԻՆՈՒԳՈՒԹԵՅՆ

(Տես էջ 305)

Սոյն նահատակի մասին գտնուած ենք նաև հետևեալ տեղեկութիւնը, Հանդէս Ամսօրեայ, 1901, էջ 342-3 (յօդուածագիրն է Ն. Գ. Յ.):

Յօդուածագիրը ենթադրում է որ Վեննայի Ս. Ստեփանոս եկեղեցում պահուող Ս. Ստեփանոս Հայաստանցու նշխարը գուցէ այս նահատակինը լինի:

«Վիեննա քաղերին ... կենդրոնը կը գտնուի հսկայագործ Մայր եկեղեցին՝ յանուն Ս. Ստեփանոսի, որ իւր՝ բայց ի մասնաւորի աշտարակին, բարձրութեամբը բովանդակ քաղերին վրայ կըտիրէ:...

- 5 Չմոռնանք յիշատակելու Հայոցս համար այն անգին գանձը՝ որ Ս. Ստեփանոսի եկեղեցին կը պահուի, և որ ազգայնոց աւելի հետաքրքրական է քան ամբողջ Ս. Ստեփանոս եկեղեցին իւր հնութեամբն ու ճարտարապետական զարմանալիքներովն: Այս անգին գանձն է հայազգի
- 10 Ս. Ստեփանոսի նշխարքն որ առաջին անգամ մեզի ծանօթացաւ 1849 Փետրուար 16-ին. և նոյն տարուան մեր «Եւրոպա» շաբաթաթերթովը ծանուցուեցաւ հայութեան: Հոս մի առ մի յառաջ կրբերենք՝ ինչ որ 1849-ին հրատարակեց «Եւրոպա», մտածելով որ շատերուն անծանօթ է:
- 15 «Վիեննայի Ս. Ստեփանոս Մայր եկեղեցւոյն մէջ Փետրուարի 16-ին սրբոց նշխարքներուն կամ մասունքներուն հանդէսը կատարուեցաւ: Այս հանդէսը 1363-ին Ռուս-դոլփոս գրսին ձեռքովը հաստատուած էր, և ան ժամա-

նակէն ի վեր ամէն տարի սրբոց նշխարքը հրապարակաւ
կը դրուէր որ ժողովուրդը յարգէ Բայց Յովսէփ Բ. կայսեր
ատենն ինչպէս որ եկեղեցական շատ բաներու մէջ բռնա-
կան չափաւորութիւններ դրուեցաւ, նոյնպէս Սրբոց պա-
ծ տիւ բերող աս հանդէսն ալ արգիլուեցաւ և մինչև հիմայ
անանկ մնացած էր. սակայն աս ազատութեան տարւոյն
մէջ եկեղեցականք ան արգելիչ պարտաւորութենէն ազատ
սեպելով նոյն հին հանդէսը դարձեալ կատարեցին. Աւագ
խորանին ու կողմնական խորաններուն վրայ դրուած Սրբոց
10 նշխարներուն թիւը 220-ը կանցնէր, որոնցմէ ոմանց ամ-
բողջ մարմինը, ոմանց ալ մինակ մէկ մասը կար. Շատ երե-
ւելի Սուրբերուն և քոլոր Առաքելոց զանազան մանր նշ-
խարներէն զառ՝ Ս. Ստեփանոս Նախապետային գանկն ու
Ս. Գրիգոր Նազիազեցոյն գլուխը կար. Բայց մեզի ամէ-
15 նէն աւելի զարմանք պատճառեց անծանօթ Հայազգի Սրբոյ
մը մարմինը՝ որուն անունն էր Սոսրբ Ստեփանոս ի Հա-
յաստանէ, որուն բուն մարմինը գրեթէ ամբողջ էր, ու մի-
այն գլուխը չկար. Եւ թէպէտ ասոր վրայ կարելի եղածին
չափ ընդարձակ ու վաւեր ծանօթութիւն փնտռեցինք,
20 բայց միայն 1543-ին նոյն ատենուան գերմաներէն լեզուաւ
գրուած աս յիշատակարանը տեսանք, որ աս Սուրբ Ստե-
փանոս ի Հայաստանէ 1543-ին ատենները Ս. Ստեփանոս
եկեղեցոյն Սրբոց նշխարներուն պահապանին ձեռքովը
փառաւոր սնտուկի մը մէջ դրուեր է, և սուրբ պաւլոսիստ
25 մըն է, ու իր որդութեանը համաձայն յարգութիւն ընդու-
նելու համար ամէն տարի ժողովրդեան առջևը կը դրուի
Բաղձալի էր մեր ազգային պատմութեան մէջ ասոր վրայ
գոնէ փոքր յիշատակ մը գտնել. Դուցէ 1471-ին Հայաս-
տանէն Կոստանդնուպօլիս պաւլոսիստ/թեմաք եկած ու
30 գլխատուած Ստեփանոս պատանին ըլլայ, որուն վրայ եղած
գրաւոր յիշատակութիւնը կոխուած ըլլայ:

ՊԵՐՈՆ ԼՈՅՍ ԳԵՓԵՅՈ

(Տես էջ 412)

«Մասեաց Աղաւնի» թերթի մէջ, հինգերորդ տա-
րի, Թէոգոսիկա 1860, էջ 101՝ լոյս է տեսել Խ. Վ. Գ.
ստորագրութեամբ «Լոյս Պարոն» նահատակ Թէոգոսիոյ՝
վերնագրով մի ոտանաւոր, որ ամբողջովին արտա-
տպում ենք այստեղ.

Ա.

- Զո՛ւ այդ խռժան մոլեգին
Զեռս յետ կապեալ ունի իյանուր,
Աղաղակաւ առտանին,
Զմիմեանք խըռնեալ կոխեալ յահուր.
5 Մի յոնցաւոր պատժապարտ,
Կամ թաւալո՛կ արիւնարբու,
Թէ ապրատամբ մահապարտ՝
Զուժէ լիցին վրրիժառու:
—Ոչ թէ չըլթայքն յոնցաւորի,
10 Բայց է ճակատն իւր անմեղի:

- Դա պարմանի զուարթափայլ,
Աչք գիմը իւր եռանդուն,
Որ անվեհեր անապալ
Գընայ ըզհետ կամաց նոցուն.
15 Եւ ընդ բիւրուց լուտանաց
Զօր ըզգայուն յերեսն անմեղ,
Եւ ընդ բիւրուց մաղթանաց

Զոր անկանեն առ նա շքեղ,
նա զայս մի տայ պատասխան.
«Ես Քրիստոսի եմ զօրական»:

Ատեան բացաւ ի դատել,
5 Եւ դատաւորն ողորձաւոր
«Որդեակ, քեզ զի է մոլել»,
Ասէր առ նա ի գութ պըղտոր.
«Թէ մանկութեան և գեղոյդ
«Դու անըզգայ իցես, հվ Լոյս,
10 «Գըթամ ծաղիկ ես մարմնոյդ
«Յոր սըփռեցից ըզհեշտ և լոյս»:
Բայց նա մի տայ պատասխան.
«Ես Քրիստոսի եմ զօրական»:

Բաբէ, փոխեալ անդանօր
15 Դատաստանաց կարգ և օրէն,
Որ աղաչէն դատաւոր
Եւ կապեալն այն է որ ժըխտէն.
Նա աղաչէ շնորհել կեանս,
Սա ըզշնորհսն այն ընթադրէ.
20 Նա զանմեղին զուր մեղանս
Բառնալ ճըգնի կրօնից դըրժող.
Սա զայս մի տայ պատասխան.
«Ես Քրիստոսի եմ զօրական»:

Աղաչանաց անդ ըզհետ
25 Որ ցընդեցան անգամագիտ,
Ըսպառնալիք չարաղէտ
Եկին քաջին խախտել ըզմիտ.
«Թէ չըթողուս, ասէ, զայդ
«Կըրօն մոլոր՝ ըստոյդ ընդ մերս՝
30 «Երգուեալ զի ՝քեզ բարկաճայթ
«Ըզբարկութեան թափեմ շանթերս»:

Իսկ նա մի տայ պատասխան.
«Ես Քրիստոսի եմ զօրական»:

- Եւ յարձակին փոյթ ընդ փոյթ
Դահիճք վառեալ իզէնս ահեղ,
5 Իբրեւ ի դաշտ մարտի դռոյթ
Տալով յանգէն մարմինն անմեղ.
Անգէն ... ոչ, Լոյս չէր անգէն,
Սուր և ասպար ունի նա Խաչ,
Յոր պատըսպար հոգեզէն՝
10 Իմենամարտ մատչէր յառաջ,
Զայս մի տալով պատասխան.
«Ես Քրիստոսի եմ զօրական»:

- Բայց յայն տանջանս սաստկագոյն՝
Յոր սոսկային տուողք և ինքնին՝
15 Լուծաւ մարմին պատանւոյն,
Այլ կայր անլոյծ, անշարժ ոգին.
Թառամեցաւ մահակիր
Իբր ըզշուշան անկեալ յարօտ,
Փակին շըրթունք վարդածիր,
20 Աչք կըկոյցին երկնակարօտ.
Բայց սիրտ մընչէ՛ յաւիտեան.
«Ես Քրիստոսի եմ զօրական»:

Բ.

- Ո՛վ զօրական քաջամարտ,
Քեզ երանի՛, հասեր մարտին քում՝ յաւարտ.
25 Հասեր յաղթող անպարտելիդ իհանդէս,
Պըսակելով յարիւնաներկդ անդ իգէս.
Փառացդ՝ յերկնից մինչ յերկիր
Անմահունակ ցոլան ճաճանչք լուսալիր,
Եւ սիրտք վառին մեր յայն նըշոյլ եռանդուն.
80 Ըզհետ տենչալ յոր գեղեցիկս հասեր դուն:

- Բայց մեր կըռուեալ սիրտք իփուշ՝
Ձոր այլընդայլ կարծեմք ծաղկունըս քընքուշ
Ըզհետ նոցա յամեմք ծուլամք ծաղկաքաղ,
Եւ իտատասկ կապեմք պըսակ մեզ, աւանդ:
- 5 Օ՛հ դու, ո՛հ սուրբ պատանի,
Դու զոր պատուեմք այսօր առ քոյդ տապանի,
Յաւոցս ըզցաւըս քո տըւեալ մըխիթար՝
Ըզսիրտըս մեր ըզծանրացեալս իվեր առ:
- Ահա շիրմիդ խեղան
10 Ըզսիրտս հանեմք իպատարագ տնարեան,
Ո՛հ դու ըզհուր որով լըցու սիրտդ անկէզ՝
Ա՛րկ և ծախի առ էն եւ մերս ողջակէզ:—

Գ.

- Լճյս, սիրտս ըզքեզ սիրեաց յոյժ,
Դուժ յիս ծընաւ ընտանի.
15 Թէպէտ ըզքեզ ծանեայ նոր,
Բայց ըղձակաթ է ոգի.
Կարծեմ ըզքեզ բարեկամ
Ինձ այս կենաց եւ ընկեր,
Որպէս թէ նոյն յաղքերաց
20 Արբեալ ըզկաթն էր սիրտ մեր:

- Ասեն թէ դու չունէիր
Քեզ բարեկամ ընկեր զոք,
Այլ թէ անկեալ աստ պանդուխտ՝
Ունէիր սիրտ լի ցաւօք.
25 Ծովուն երբեմն առ ափամբ
Անշարժ յոտին զերթ ըզվէմ
Ջալեաց շառաչ լըսէիր
Լըռիկ մընջիկ թաղծաղէմ:

- Եւ կարծէիր թէ բերեն
30 Քեզ սիրելեացդ ըզհագագ,

Ըզմօր հաժըոյրս անուշակ
Եւ քեռ ըզձայն սիրանուագ.
Եւ սիրտ հալեալ իկարօտ
Խոր հառաչանս տնդ հեղոյր,
5 Եւ իբր ըզգետ իծօգսւ
Թափէր հեղեղս հազար բիւր:

Եւ այլ երբեմն իկանաչ
Ելեալ բըլրոցն իկատար
Կաղամախից նըստելով
10 Ընդ ըստուերօք լայնատար,
Հրատապ սրբափղ խընդրէիր
Հեղուլ հովիկ կամ շուք սեռւ,
Եւ մերձաւոր ջինջ յաղբիւր
Շիջուցանել ըզծարաւ:

15 Քանիցս ըզբեզ, Լոյս, քանի՜
Լուսին գիշերց շողշողուն
Եգիտ անդէն հըսկելով
Իբր ըզկանթեղ սեղանոյն.
Քանիցս անգամ եւ աստեղք
20 Զիւրեանց նըշոյլքս աշխաւր
Ոչ խառնեցին ընդ վըտակս
Որ քոյ յաչաց զեղանիւր:

Դ.

Ո՛վ սո՛ւրբ պանդուխտ, Թող ըզբ.
Յիշեմ ըզցաւս ես ըստէպ,
25 Քանզի այնճ լոկ սըրտիս
Թեթևասցի երաշխէպ,
Որ հայրենեաց եմ եւ ես
Թափառական վըշտազգեաց,
Եւ ես քո պէս արտասուեմ
30 Յանձուկ կարօտ սիրելեաց:

- Եւ ես, հոյ Լոյս, ոհ եւ ես
 Հասակակցի քեռ քոյին
 Այն ինչ արիւն ի հոգւոյ
 Ետու ողջոյն մի վերջին...
- 5 Որ չիք եւ ինձ մայրենի
 Ժըպիտ՝ բերողն ըզխրախոյս,
 Եւ չտեսանեմ զոր վասն իմ
 Թափեալ անհատ արտասուս...
- Լոյս, դու սըրտից վըշտահար
- 10 Սրացիր յերկնից ըսփոփիչ,
 Մինչ արտասուք իմ թանան
 Շիրմիդ ըզսուրբ կափարիչ.
 Եւ ընդ ծառովս այս իգուծ
 Զայր հովանին սիրէիր՝
- 15 Միրտս իտօնիդ յիշատակ
 Մըփի նգ երկինս եւ երկիր:

Լոյս Պարոնի գերեզմանի մասին Հ. Մինաս Բժըշկեանցի «ձանապարհորդութիւն ի Լեհաստան եւ յալկողմանս բնակեալս ի Հայկազանց տերելոց ի նախնեաց Անի քաղաքին» ուսումնասիրութեան մէջ (Վենետիկ 1830) էջ 342 հետեւեալ տեղեկութիւնը կայ. «Լոյս պարոն պատանին կատարեցաւ վասն ի Քս հաւատացն, և ծաղկեցաւ գերեզման նորա սքանչելեօք, զոր տեսի ի մախիողմն օսմարիմ սրբոյն Ամնայի»: Նոյն գրքում տպուած է նաև Պարոն Լոյս նահատակի վկայաբանութեան համառօտութիւնը, որ հեղինակը վերցրել է ձեռագիր Յայսմաւուրքից:

ՅԱՎԱԿԻՄ ՍԱՐԳՍԻԱՆԻ

Յովակիմ Սամաթիացու վկայաբանութիւնը տպագրուելուց յետոյ (տե՛ս էջ 676—678)՝ պր. Հայկունու միջոցով ստացանք սոյն նահատակի տապանագիրը, որ ուղարկել է Կ. Պօլսից արժանապատիւ Վահան քահանայ Խոյեան: Հնաժողովութիւն չունենալով տապանագիրը անմիջապէս վկայաբանութիւնից յետոյ տպագրելու՝ ստիպուած եղանք Յաւելուածում հրատարակելու:

Անդրուի մարմին

Յովակիմայ նահատակի Թավուքքեան Կոստանդնուպօլսեցւոյ
ամփոփէ տապանս
որ կատարեցաւ յամի Տեառն 1843 օգոստոս 10
ի հասակի 22 ամաց.

Դեռ յ'առոյգ տիս զառաքինեաց զհանդէս
Յուցեալ յանձին քի փորձութիւնս պէսպէս.
Իբրեւ օսկի արկաւ ի բովս տանջանաց
Մինչև արեամբն զմեղս անկման իւր սրբեաց:

10 Յոյս անոտեաց՝ գանք և կտտանք, մամնայ,
Միաբանեալ յարեան մարտ տալ ընդ նմա.
Անուամբ Տէառն ել ընդ առաջ անվհերք,
Յաղթեաց և ետ զփառս Փրկչին իւր նօւէր:

15 Հաճեցաւ Տէր, էջ պսակաբերն յայն ի պահ,
Յորում դահիճն վարէր զանմեղըն ի մահ.
Կապեալ ձեռօք՝ աչքն ի խոնարհ գնայր նա,
Ընդ հետս Փրկչին իբր ընդ շաւիղ Գողգօթայ:

Ամբոխ մեծ էր, և բանասարկուն դեռ իբր օձ,
Փչեալ առ ունկն, ճգնէր վատնել ըզսիրոյն բոց,
Այլ պատանեակն դրդուեալ զգլուխն և եթ,
Վանեաց զչարն և լուրջ դիմօք ծունր եղւ:

5 Շողաց սուսերն՝ երիցս եհար ըզծոծրակ,
Ի կիսահառ պարանոցէն սուրբ ծպակ.
Յայտէր ի սփիւռ, այլ նա ընդ մէն մի հարուած,
Մնչէր հեղիկ, «Մէրդ իմ՝ Փրկիչդ իմ՝ Աստուած»:

10 Պակեալ դահիճն և մոլեգնեալ յարենէ՝
Իբր ոչխարի զսուրն ի կոկորդն զնէ,
Աչք սրատանւոյն խփմամբ գրեհառակս ողջունեն
Որ զհագին առեալ Փրկչին նուիրեն:

15 Կապեալ վեմ՝ մեծ զմարմինն ի ծով ընկեցին,
Ամպրոպայոյզ ջուրք իբր ի ցաւս երկնեցին,
Ի թաթառաց խռովեալ անդունդն ալեսաստ,
Զանգլուխ աւանդն բերեալ ժառոյց յեզերս աստ:

20 Որ գայ շիրմիս նահատակիս այցելու
Առցէ խրախոյս և յիշեսցէ ականածու
Եթէ ի շնորհս սորա զմեզ Տէր փրկեաց,
Յօրէ անտի՝ յարենէ և լկանաց:

Այս տապանագիրը ընդօրինակուած է Գնալի
կղզւում (Եէտի-Գուլէ): Աւետիս Պէրպէրեանի «Պատ-
մութիւն Հայոց» գրքում (էջ 516) նահատակութեան
ամսաթիւը համարուած է օգոստոս 17: Յակոբն տա-
պանագրի սոյն ընդօրինակութեան մէջ նահատակու-
թեան ամսաթիւն է օգոստոս 10: Եթէ տապանագրի
ընդօրինակութիւնը ընագրին համապատասխան է՝
գիշտ Հոսիստակութեան հիշտ ամսաթիւը պէտք է
համարել օգոստոս 10, 1843:

ՑԱՆԿ

ՅԱՏՈՒԿ ԱՆՈՒԱՆՑ

ծ.—ծանօթութեանց մէջ, ռ.—ռեդեկտիւք մէջ.

Աբել 153. Աբէլ 153ծ. 184, 316,
582. Հաբել 153 ծ. Հաբէլ
153ծ. 398. Յաբէլ 398ծ.
Աբսալդը (Յովսէփ Դունեցի) 68.
Բուպար 47. Բուբար 52,
54, 68.
Աբրահամ Կահապետ 76, 153,
156, 248տ. 316. Աբրայ-
համ 153ծ.
Աբրահամ քահանայ Կահապետակ
422.
Աբրիոմ Տրապիզոնցի հայ աւա-
ղակապետ 713տ.
Ա. Աքնաթիւ 204տ.
Ագուլիս գիւղ 423, 424, 425,
428, 429, 433տ. 438տ.
Ադամ Կախարար 25, 92, 160ծ.
236, 261տ. 361, 538.
Ադին գրախտ 160. Յադին 160ծ.
Ադախ քաղաք 552 (սի սահմանս
Ղրիմով՝ ի պահնորդ քա-
ղաքն Բուրքաս, որ կոչիւր
ամենայն լեզուաւ Ադախ
սէս նոյն է 552).
Ադդին ամիրապետ 168, 175ծ.
189ծ. Եդդին 168ծ. 175ծ.
183տ., 184ծ. Եդդին 175ծ.
Ադդին 175.

Ադդի կին Կհտ. Սէս Պատուական.
Ադդի Պեկ՝ հայր Փռտնիւղ Կա-
հապետ 568.
Աթանան՝ հայր Նիկողայոս Այ-
վազ Պրուսացի Կահապետակ
531.
Աթապատի իշխան Կաշինոյ՝ որդի
Ջալալ իշխան Կահապետակ
102.
Աթապատի ամիրապետ 55.
Ալանաց երկիր 354.
Ալաշկերտ (—Վաղարշապետ)
562.
Ալէքսանդրապոլ 674տ.
Ալի փաշա մեծ ղեկիր 343, 344.
Ալիբա Կա Ալիբապետ.
Ալիբապետ 3, 13, 13ծ. 15. Ալի-
լապետ, Ալիապետ, Ալի-
հապետ, Ալիապետ, Արփա-
լան Յտ. Ալիպապետ 13ծ.
15ծ. Ալիբապետ 13ծ. Ալի-
բապետ 15ծ. Չափեմ Գ. էր
178, Ալիբապ.
Ալիս գետ 15. Յալիս 15ծ.
Ալիւր գիւղ 467, 468.
Ալլահալիբապետ պաղաւ 450.
Ա. Ադիոս 431տ.
Ալվանդ փաթշահ 339.

նայել վանք.

Յ. Անոյշ 465տ.

Անտոն նահատակ Թիփլիսեցի
608.

Անտոն՝ մեծ եղբայր Բաղտասար
Թոթաթցի նահատակի 490.

Անիիլոս եպիսկոպոս 527տ.

Աշխարհ կամ Աշխարհու ձեռն Աղ-
շարու.

Ապրիկեր 515.

Ապիօն 708.

Ապրօեան ընտանիք 627.

Առակ գիւղ 482.

Առան աշխարհ 25, 31.

Առաջնորդ գիւղ 694.

Առաքել քահանայ նահատակ
94, 95տ.

Առաքել վարդապետ Բաղիշեցի
243, 260, 260Ժ, 261տ.

Առաքել՝ Գրիգոր Խլաթեցու ա-
շակերտը 274տ.

Առաքել 349.

Առաքել վարդապետ Դաւրիժե-
ցի (?) 503, 720տ.

Առեստ գիւղ 48.

Ասադը՝ հայր Լոյս Գրիգոր նա-
հատակի 549. Ասադդ 549Ժ.

Ասիա 383.

Ասլան 549Ժ.

Ասլան Սուլտան ձեռն Խլիճ Ասլան
Սուլտան.

Ասլանշահ Թադաւոր եղեմաց-
ւոց և պարսից 31.

Ասկարեան բերդ 689.

Ասպհան քաղաք 434, 436, 521.
Ասպհան 539.

Ասպիսնակ գիւղ 231.

Ատորեստան 213, 223.

Ասորիք 116, 415, 463.

Աստապատ գիւղ 424.

Աբ. Աստուածածին եկեղեցի
Տրապիզոնում 698.

Աբ. Աստուածածին եկեղեցի՝
Տաւրիկեան նահանգի Ղա-
րասուքաղար քաղաքում
568.

Աբ. Աստուածածին եկեղեցի
Կարնում 643.

Աստուածածին ուխտն, որ այժմ
Աւելսու կոչի 715.

Աստուածածին ուխտն ի Սու-
խարա 265, 279.

Աստուածատուր Խթայեցի նա-
հատակ 353, 354, 355, 357,
358տ. Աստուածատուր
Խլաթեցի 358տ.

Աստուածատուր Կաֆացի նա-
հատակ 329, 331. Բուզտան
330.

Աստուածատուր՝ հայր Պարոն
Լոյս նահատակի 386, 401.

Ատրպատական 353.

Արաքած 51, 52.

Արախուս գիւղ 445.

Արածանի գետ 566.

Արակլիացիք 122.

Արամ 274, 275. Արամեան ազգ.
625.

Արամիշ՝ խորտակող բազիկն Ի-
սահակ Թաւրիժեցի նահա-
տակին 220.

Արայի լեռն 523.

Արապիստան 658.

Արապնի 257.

Արբայ գիւղ ձեռն Արփայ.

Արդալոն կատակող 465տ.

Արփայ գիւղ 434. Արբայ 488.

Արեւ՝ անդրանիկ որդի Դաւիթ
Սեբաստացի ուրացողի 22տ.

Արևորդիք 368տ.

- Արզման Իսրայէլեան 691.
Արդրում ձն Կարին.
Արևտաղէս Նահատակ՝ եղբայր
Թովմա Մեծոփեցի վարդապետի 231.
Արևանաշէն գիւղ 25.
Արծաթահանք 694.
Արծկէ քաղաք 184, 280, 231, 264, 266, 268, 279, 280, 281.
Արծնի գիւղ 442, 443.
Արդուն հարկահան 101, 103տ.
Արդուն խան բռնակալ ազդէն Նետողաց 117.
Արճէշ քաղաք 184, 195տ, 219. յերկրէն Արճիշոյ 168. Երկերն Արճիշու 231, 715. Արճէշ գաւառին 680. յերկրն Արճիշոյ 714.
Աբուլին՝ իսկական տնուն աշուղ Սայեաթ-Նովա Նահատակի 609, 610. Յալուլ թիւն 609.
Արտաշատ քաղաք 58.
Արտիման եպիսկոպոս 261տ.
Արցախ 23, 607.
Արիս գիւղ 701.
Աւագ Սալամաստեցի Նահատակ 152, 157, 162, 163, 164, 165տ, Աւաք 157ժ, 164ժ.
Աւգալ խան 439.
Աւելիս ուխտն ձն Աստուածածնի ուխտն.
Աւետիս Ոստանցի Նահատակ 478, 479, 480, 481, 482, 483տ.
Աւետիս քահանայ 724.
Աւետիք կրօնաւոր Նահատակ 346, 347, 348, 349.
Բաբելոն 223. Բաբելոն, Բաբելոն 223ժ.
Բաբելոն 333, 335, 338տ, 703, 708. Բաբելոն 333ժ, 335ժ.
Բաբելոնի գիւղ 478.
Բագրեանք գաւառ 562.
Բաղնիք դաշտ 48.
Բալախէն 98.
Բալլալալ քաղաք 685.
Բալու քաղաք 104.
Բակում՝ մայր Նաղուկ Պարսից փառաշահի 318, 324. Բակում 318ժ.
Բահրամ փաշա՝ բաղնի Կարին քաղաքի 632, 638, 641, 649. 662.
Բաղդադ 213ժ. Բաղդադ 213. Բաղդադ 146, 213ժ. Պաղատ 218ժ, 219.
Բաղդադի մեղրապետի Հատտն Զալալեան 607.
Բաղէշ քաղաք 158, 234, 242ժ, 243տ, 250, 263, 272, 281, 282, 283, 300, 303տ, 304տ, 440, 441, 702, 718. Ե մայրաքաղաքն Բաղէշ 437. Բաղէշ, Պաղէշ 158ժ. Բաղիշոյ վանքն 715.
Բաղտաւար Թոխաթցի Նահատակ 490, 491, 494, 500տ, 501ժ. Բաղտաւար 494, 495, 496, 497, 498, 499.
Բառեան գաւառ 445.
Բասիլիոս Մեծն 75.
Բարակ 64.
Բարեձոր վանք 244, 251. Բարեձոր 251.
Բարթոլ լեւոն 151. Բակալութու 151.
Բարդա՝ գրիշ 515, 516տ.

Բարմայ երկիր 478.

Բարոնների կամ Պոլտավա Ամբեն-
ցի նահատակ 360, 361.

Բաքու 478, 479.

Բաշկիրներ 437, 441տ.

Բելիար 125, 157, 200, 217, 356.

Բելիար 200թ.

Ս. Բենեդիկտ 482տ.

Բերկեր քաղաք 166.

Բրնոնեայ գաւառ 59, 266,
279, 284, 292.

Բիանարոս 42տ.

Բիւլանդիա ձեռն Կոստանդինու-
պոլիս.

Բուխտան 378. Պուխտան 378թ.

Բուդտան ձեռն Աստուածատուր
Կաթոցի նահատակ.

Բուպաթ, Բուպաթ ձեռն Արու-
քաթ.

Բուրհան Ղադի ձեռն Բուրհանա-
դին.

Բուրհանադին 137, 148տ. Բուր-
հանատին, Բուրխանադին,
Բուրխանդին, Բուրխանա-
դին, Բարխանադին, Պուր-
հանատին, Պուրհանատին,
Բուրդանդին 137թ. Բուրհան
Ղադի 146տ. Պուրհանատին
146տ, 148տ.

Բուրվառ գաւառ 435.

Բջին 50, 136.

Բրուտ գիւղ 552, 558տ, 559տ.
Բորոտ 558տ. Բուհրուտ
559տ.

Բորաղան 98.

Գարրիէլ հրեշտակապետ 140,
487.

Գարրիէլ Ղալաթիացի նահատակ
484, 487.

Գալուստ երէց նահատակ 445,
446, 447, 448.

Գամաղիէլ առաքեալի վանք 247.

Գամիլը 75, 88.

Գայիանէ կոյս 258. Գայիանեանք
494. Գայիանեանք 500.

Գանձակ քաղաք 25, 31, 43, 71,
96.

Գանձատար վանք 102, 694.

Գոռնի գիւղաքաղաք 60, 67, 70.

Գասպար Կարնեցի (Գլինկցի)
նահատակ 631, 638, 639,
644տ, 645տ, 647, 659, 670.

Գասպար կռուան 516տ, 518,
519.

Գաւառ գէրէ 708.

Գարա-սու (Սև ջուր) աղբիւր
701.

Գաւար, Գաւարաւին ձեռն Գո-
հար.

Գեդէոն 64.

Գենուացիք 685. Զինիւէք 686.

Գերեթին վանք 99.

Ս. Գէորգ 194, 197տ, 272, 693.
Գէորգ 194թ.

Ս. Գէորգեայ եկեղեցի Բաղէշ
քաղաքում 718.

Գէորգ Եսայի 627.

Գէորգէ Թագաւոր վրաց 31, 46.

Գէորգէոս քահանայ 84, 85.

Գնալի կղզի 736տ.

Գնունեայ գաւառ (Ամուկ) 467.

Գոլաշտեան 688.

Գոհար կամ Բամար Մոկացի նա-
հատակ ձեռն Բամար.

Գոհարինէ Սեբաստացի նահա-
տակ 9, 11տ, 12, 16, 17, 18,
19, 21, 22. Գաւարինէ 9թ,
12թ, 16թ, 17թ, 18թ, 19թ.
Գոհարինէ 9թ, 12թ, 16թ,

17օ, 18օ, 19օ. Գօրարինէ
9օ. Գուհարինէ 16օ. Գաւ-
վարինէ, Գոհարինէս, Գաւ-
հարինէնս, Գաւհարինոս,
Գօհարինոս, Գոհարինոս 18օ.
Գաւարինէ, Գոհարինոս 19օ.
Գոհարինեանք 13, 21, 22.
Գօհարինեանք, Գաւհարին-
եանք 13օ, 21օ. Գուհարի-
նեանք 18օ, 21օ. Գօհա-
րեանքն 13օ.
Գողթն գաւառ 521, 552, 558,
559տ.
Գողիաթ 125.
Գոմաց վանք սբ. Աստուածածնի
եւ սբ. Գէորգեայ զօրավա-
րի 272.
Գուռնաւայ քաղաքագլուղ 212.
Գուռնաւայ 211օ.
Գորգիոս 75.
Գուռնո (?) 405.
Գուրջիստան 609օ.
Գրեգոր Արփայեցի նահատակ
434, 435, 436.
Գրեգոր Արփայեցի նահատակ
701.
Գրեգոր վարդապետ Բալուեցի
նահատակ 104, 111, 112,
113, 116, 117տ, 118տ.
Գրեգորիոս 111օ, 112օ,
113, 114, 115.
Գրեգոր Լուսաւորիչ 58, 63, 104,
105, 127, 236, 242, 276,
341, 374, 386, 387, 391,
401, 402, 411. Լուսաւո-
րիչ 218, 415, 431տ, 525,
527տ, 725.
Գրեգոր Նաղիանդացի 728.
Գրեգոր վարդապետ Խլաթեցի
նահատակ (Մերենց) 182տ,

183տ, 264, 272տ, 273տ,
274, 275, 279, 280, 281,
282. Գրեգորիոս 264, 269,
271, 272, 276.
Գրեգոր Կարնեցի նահատակ 520.
Գրեգոր Կելրորցի նահատակ 95.
Գրեգոր Հաղբակեան Խաչենեցի
նահատակ 96, 97.
Գրեգոր նահատակ 699.
Գրեգոր Նարեկացի 282.
Գրեգոր արքեպիսկոպոս Սեբաս-
տիայ 8.
Գրեգոր Յաթեւացի 218, 265,
487տ. Մեծն Յաթեւացի 281.
Գրեգոր Յաթեւացի մանուկ նա-
հատակ 503, 520.
Գրեգոր վարդապետ՝ Զաքարիա
կաթուղիկոս նահատակի
գանձի հեղինակը 177, 182տ.
Գրեգոր քահանայ՝ հայր Դաւիթ
Խարբերդցի նահատակի 306,
308.
Գրեգոր վարդապետ Կաֆացի՝
Աստուածատուր Կաֆացու
տաղի հեղինակը 329, 331.
Գրեգորիս եպիսկոպոս Կարնեցի
նահատակ 121, 123, 125,
126, 127տ.
Գրեգոր մեծ ըաքուհայեան (?)
357.
Գրեգոր Աղթամարցի 358տ,
516տ. Գրեգորիոս 357,
516տ, 517տ.
Գրեգորիս կաթուղիկոս (Գ)՝ եզ-
բայր Ներսէս Կլայեցի կա-
թուղիկոսի 31, 68. Գրեգոր
Մեծն 276.

Դալալ ծառայ 380.
 Դահրան գիւղ 691.
 Դամասկոս 209. Դըմըշխ 108.
 Դմշխ 108Ժ.
 Դամուր Յաշասի 122. Երկաթա-
 քար 122, 123.
 Դանիէլ մարգարէ 49, 154.
 Դանիէլ բէկ Խաչենցի նահա-
 տակ 607.
 Դաշուշէն գիւղ 690.
 Դասիրոս 530տ.
 Դաստակ ուխտն ձէն Յիւնայ
 վանք.
 Դատիւ-Քէկանց կիսաւեր վանք
 Ինջա գետի աջ կողմում 695.
 Դատուան գիւղ 234.
 Դարանաղի գաւառ 75, 421.
 Դաւիթ մարգարէ 64, 125, 154,
 160, 162, 356, 556, 598.
 Դաւիթ եպիսկոպոս՝ Յովհաննէս
 քահանայ Զմէկածագցու
 վկայաբանութեան հեղի-
 նակը 207.
 Դաւիթ եպիսկոպոս առաջնորդ
 Հաղբատայ 618.
 Դաւիթ քահանայ՝ Յովսէփ Դու-
 նեցու ներքողեանի հեղի-
 նակը 61, 66տ.
 Դաւիթ երէց Բալուեցի՝ Դրեգոր
 Բալուեցու վկայաբանու-
 թեան հեղինակը 104, 106,
 117տ.
 Դաւիթ աբեղայ նահատակ 340,
 342.
 Դաւիթ Խարբերդցի նահատակ
 306, 307, 308, 352տ.
 Դաւիթ Սեբաստացի նահատակ
 504—508, 511, 512, 515,
 516, 518, 519.
 Դաւիթ՝ հայր սրբոց Գոհարին-

եանց 12, 22տ.
 Դաւիթ (?) 518.
 Դաւուդ՝ Բաղտասար նահատա-
 կին տուած անունը թըլ-
 փատուելուց յետոյ 490.
 Դաւրէժ 720տ.
 Դեկոս Թագաւոր 121.
 Դերջան գաւառ 129, 132.
 Դըմըշխ ձէն Դամասկոս.
 Դժուարադէմ 442.
 Դիոկղետիանոս 121.
 Դոկիա ձէն Եւդոկիա քաղաք.
 Դուին քաղաք 47, 53, 54, 55, 65տ,
 67, 69. Խոստրովակերտ 47.
 Դվնիկ գիւղ 631, 638. Դըւնիկ
 647.
 Դրախտիկ գիւղ 339.
 Դրամահատ 545.
 Եադինք 681.
 Եադուպ փատշահ 313, 320, 323,
 326, 327. Ադուպ 323Ժ, 327Ժ.
 Եադուբէք 463.
 Եգերացիք 703.
 Եգիպտացիք 122.
 Եգեոացիք 75.
 Եգեսիա 369, 415, 420տ. Ուռհա
 369. Ուրհա 422.
 Եզր (?) 485.
 Եզդին ձէն Ազդին.
 Եզդիշեր մեծ Պարոն 479.
 Եզեկիա 64.
 Եդնկայ 15. Երզնկայ 15Ժ, 680.
 Եէտի-Դուլէ 736տ.
 Ելտկուզ ամիրապետ 31, 46.
 Եկեղեաց գաւառ 15, 75.
 Եղավարդ գիւղ 523, 524.
 Եղեգաձոր 434. Եղեգեաց 700.
 Եղեմացիք 24, 31.

Եղիազար 155. Եղիազարոս, Ե-
 ղիայզար 155Ժ.
 Եղիշէ առաքեալ 272տ, 308տ,
 352տ.
 Եղիսաբեթ և Խառաքատայ
 նհտկ. 166, 168, 169տ. Եգի-
 սայբեթ, Եգիտայեթ, Եգի-
 սաբեթ, Եղիսաբեթ 168Ժ.
 Եմենտացիք 75.
 Ենովի 153, 261տ. Եելովի 158Ժ.
 Ենովք 153.
 Եպիմաքոս վկայ 337տ.
 Եսայի մարգարէ 24, 154Ժ, 414.
 Եսայեան 154. Յեսայոս,
 Եսայեան 154Ժ.
 Երասխ գետ 58, 151, 615Ժ. Արա-
 ղիանո 613.
 Երեմիա 154. Երեմիայ, Երեմիա,
 Երեմիաս, Էրէմիա 154Ժ.
 Երեան քաղաք 445, 448, 491,
 496, 497, 521, 522. Երևան
 բերդն 424.
 Երևան թաղ Ջուղայում 589,
 548, 549.
 Երզնկայ սէս Եղնկայ.
 Երկաթաքար սէս Դամուր Յա-
 շասի.
 Երմինդոս 828տ.
 Ս. Երմոս 228տ.
 Երուսաղէմ 56, 68, 162, 244,
 251, 268, 318, 319. Սաղիմ
 665, 671, 672, 673, 728.
 Եւա 236.
 Եւդոկիա քաղաք 490, 494, Դո-
 կիա 570. Բօխաթ 490.
 Բուխաթ 494, 497. Բխաթ
 569.
 Եւստաթէոս 22տ.
 «Եւրոպա» շաքաթաթերթ 727.
 Եւրոպացիք 676, 677.

Եփրեմ 26.
 Եօվանէ Չէնտէլենց 616.
 Զալ 521.
 Զաղփոս 708.
 Զամէնտիկին՝ մայր Ամէնաւագ
 նահատակի 129Ժ.
 Զաքար օղի թուրքացած 712.
 Զաքարիա 154. Զաքարիայ 154Ժ,
 243. Զաքարիա 154Ժ.
 Զաքարիա Աղթամարայ կաթու-
 ղիկոս նահատակ 170, 172,
 173, 176, 177, 178, 181տ,
 182տ, 183տ.
 Զաքարիա աղգասէր վարդապետ
 պատրիարք Մեծի Գօշայ 724.
 Զաքարիա վարդապետ 496.
 Զաքարիէ տանտուտէր նահատակ
 229.
 Զաքին նահատակ 695.
 Զենոն չարագործ 230.
 Զերաշատ գիւղ 231.
 Զմիւռնիա 627. Զմիւռն 490,
 494, 621, 626. Զմիւռնի
 383. Իշմիր 621.
 Ս. Զոսիմոս 243տ, 272տ.
 Զուրիկենց տուն 631, 632, 647.
 Զուատ մանուկ նահատակ 120.
 Էդդին սէս Եդդին.
 Էիբ հաջի 473.
 Էմին խօճայ 344.
 Էջմիածին 181տ, 312տ, 340,
 345տ, 385տ, 424, 453, 464,
 471, 476, 494, 495, 496,
 537, 723. Էջմիածին Գրաշա-
 վառ եկեղեցի 122.
 Երզրուս սէս Կարին.
 Երէկէ Բ. 612.

Ընդհանրական վայրց ձորում
119տ.

Ընկելու զբոս անգլիացիք.

Բաբառուկ՝ եղբայր Աւետիս
Ոստանցի նահատակի 482.

Բարձր լեռան 160.

Բազուկար 98.

Բազէոս երէց նահատակ 371.

Բազէոս առաքելոյ վանք 325.

Բաթարք 101, 221, 346, 444,
557, 680 ևն. Ցաթար 99.

Բաթղարայ՝ ագլիաւոր ումնի
նետողաց ազգէն՝ 115.

Բաթխարա 151ժ.

Բաթուլ 819տ.

Բակալթու լեռան ձեռն Բար-
թող և.

Բանթաղալէ Բողաղի՝ շուկայ
Պրուսայում 531.

Բամամ կամ Կատարեալ կոյս
Շաղկերացի նհակ. 521,
522, 523. Կատարեալ կոյս
524տ.

Բամար Մոկացի նհակ. 169տ, 186,
188, 190, 191, 192, 194,
196տ, 197տ.

Բամուր ձեռն Լանկիթամուր.

Բարթառ գետ 688տ.

Բարէզ 208, 210, 211, 212, 217,
313, 322, 323. Բալրէզ 117,
208ժ, 211ժ, 212ժ. Բալրէժ
208ժ, 212ժ. Բարլէզ 208ժ.
Շահաստան 208.

Բեղննիս վանք 68.

Բէն գետ 557 (Տօն).

Բէռոտիա 465տ.

Բէռոտիա Տիւրացի 132տ.

Բէռոտիոս Սեբաստացի նահա-

տակ 3, 4ժ, 9ժ, 10տ, 11տ,
22տ. Բէռոտի 3ժ, 4ժ. Բէռոտի
10տ. Բոսոս 4, 9. Բորոս 4ժ,
9ժ, 11տ. Դէռոտի 4ժ.

Բոսոս դատաւոր ուրացող 8, 9.

Բոտաս 8ժ, 9ժ.

Բէռոտիոս Կեսարացի նահատակ
73, 75, 77, 82, 85, 88, 91,
93տ. Բորոս 93տ.

Բէռոտիոս զօրական 330.

Բէռոտիոսիս ձեռն Կարին.

Բիմեր՝ հայր Ամէնաւադ նահա-
տակի 129.

Բիֆլիզ 609, 611, 612, 616, 617,
618, 619. Տիֆլիս 414.

Բոխաթ ձեռն Եւդոկիա.

Բովմա վարդապետ Մեծոփեցի
(ձեռն մաւր Բովմայ) 719տ.

Բովմա նահատակ 263.

Բովմա առաքեալ 218. Բովմայ
353.

Բորոս Բիշխան Հայոց 81.

Բորոս աքեղայ նահատակ 139,
147տ, 148տ. Բէռոտի 142.
Բորոս 139ժ.

Բորոս (Եդեսացի) նահատակ 369.
Բորոս Հռոմկլայեցի նահատակ
332.

Ս. Բորոսի եկեղեցի Ամիդ քաղա-
քում 352տ.

Բորոսի գիւղ 703, 705, 706,
707, 708, 709.

Բուխման մանուկ Տիգրանա-
կերտցի նահատակ 605, 606.

Բովմայ ընդունապետ Մեծո-
փեցի 714.

Բովմաս եպիսկոպոս Ընկուզաց
204տ.

Բովմայ հռետոր 272.

Բովմայ՝ Պարոն Լոյս նահատակի

*

արագի հեղինակը 409, 411, 412ա.
 Բուժայ՝ Թամար Մեփայու հայրը 188.
 Բուրբուր գաղտ 47.
 Բուրգուրան գիւղ 415, 420ա.
 Բուրք 3, 416, 498, 499, 536, 552, 557 ևն.
 Բուրքաստան 218ժ.
 Բուրքման 145, 185ա, 189.
 Բովրաք Գալէ 565.
 Բօգօլ՝ եղբայր Վառվառէ նա- հաստակուհու 647,
 Իբրահիմ Սուլթան 453. Իպրա- հիմ 494.
 Իբրահիմ իսան 607.
 Իլմիր սէն Զմիւռնիս.
 Իլարիսն 368ա.
 Իլով քաղաք 341.
 Իննտինեան տեղի 296.
 Ինքա դէտ 695.
 Իշխանի վանք 50.
 Իպրահիմ փաշա 638, 658.
 Իպրահիմ սէն Խբահիմ.
 Իսահակ 153.
 Իսահակ կոմ 8ովոէփ Պաքսիկ Թաւրիժեցի նահատակ 208, 209ժ, 216, 217ա, 219, 725, 725ա, 726ա. Սահակ 209ժ, 216ժ, 217ա, 725. Իսհաղ 209ժ. Յուսուֆ 217, 218.
 Իսիդորա 243ա.
 Իսկրա իշխան 132ա.
 Իսլամ 514.
 Իսկէէէ զարուսի 687.
 Իսմայել 24. Իսմայել 383.
 Իսմայէլացիք 104. Իսմայէլեան արգն 121. Իսմայէլականք

121. Իսմայելեան արգն 330. Իսմայելի արգն 355.
 Իստամպոլ սէն Կատանեղնու- պօլիս.
 Իսրայել 62, 63, 153ժ. Իսրայէլ 125, 153ժ. Իսրայել 153.
 Ս. Իրայիտա 454ա.
 Իւանէ հաղարտպետ 96.
 Իւսկիւտար 337ա.
 Իւսուֆ սէն Յուսուֆ ամիրայ.
 Լայելան քաղաք 211ժ, 212, Լա- յելայն, Լայելանի 212ժ.
 Լանկիթամուր 136, 146ա, 148ա, 151. Թամուր 221, 265.
 Լաշա Թագաւոր Վրաց 96.
 Լատին արգն 414.
 Լեոն Բ արքայ Հայոց 93.
 Լեան 549ժ.
 Լիւէայիք 490. Լիւիտայիք 626.
 Լիմն կղզի 184.
 Լոյս Գրիգոր նահատակ 539— 545, 547, 548, 549, 550ա.
 Ս. Լուսատու 589.
 Լուսաւորիչ սէն Գրիգոր Լու- սաւորիչ.
 Լոման փաշա Ղարսի 722.
 Լօռիքան բերդ 478.
 Խաղ Եպիսկոպոս 549.
 Խաղալին 102.
 Խաթրոյ վանք 685ա.
 Խալաթիա մայրաքաղաք 484.
 Խալիլ նահատակ 361, 720ա.
 Խալիլ գաւառապետ 300.
 Խալիլ փաշա Ֆրայտ օզլի 581.
 Խաղտեաց գաւառ 333. Խախ- տեաց 333ժ.

Խաժուրայ վիճակն 586.
 Խանութ վկայուհի 562—567.
 Խաչատուր Տիգրանակերպի
 նահատակ 455—464, 465տ,
 466տ, 720տ, 731տ.
 Խաչատուր Կողբեցի նահատակ
 350, 351, 352տ.
 Խաչատրեան Աստուածաբան
 312տ, 441տ.
 Խաչատուր Եղիազարեան Շա-
 մախեցի 725.
 Խաչեն գաւառ 31, 101, 607.
 Խաչի ձագ Անի քաղաքի մօտ 135տ.
 Խաչիկ՝ հայր Պատուարկան կամ
 Ազիշնոհոսակուհու 488.
 Խաչաթն՝ տեղի մի բարձրաւան-
 դակ, յարեմաից կողմանէ
 հանդէպ գեղապետական
 Գառնու 60.
 Խաթալաքսոս գիւղ 166, 168.
 Խառաքատ, Խառապատ,
 Խառաքատ 166.
 Խարաբաթ փողոց Բերկի քա-
 ղաքում 166. Խարապաթ,
 Խառաբաթ, Խարապտ
 166.
 Խարբերք 104, 107, 108, 118,
 306, 308տ, 702. Խարբերթ
 108, 117տ.
 Խարպանդ աղա 108.
 Խաւչախ՝ որդի Վասակ պա-
 րոնիկ նահատակի 688.
 Խըւրըշայ (Խորշայ, Խըրշայ)
 մանուկն նահատակ 376,
 377, 378, 379, 381, 382.
 Խիզան քաղաք 247, 250, 252,
 259, 261տ. Հիզան 247, 250,
 259, 261 (սէս Հիզան).
 Խիբշար կամ Շնորհաւոր քաղ.
 77.

Խաթ քաղաք 279, 284, 292.
 Ղաթ 467.
 Խճիօնք 94տ, 95տ.
 Խայ քաղաք 414.
 Խոյճան՝ որդի Վասակ պատրո-
 նիկ նահատակի 688.
 Խոյեան Վահան քահանայ 735տ.
 Խոնթքար սէս Մաւրաա Գ ռու-
 թան.
 Խոջուլուի գետ 692.
 Խոռոմըն սէս Հախսիանի նահ.
 Սիւլիլիցի.
 Խոտուր լակերտ սէս Դուին.
 Խոտորով Դանձակեցի նահատակ
 25, 26, 27, 29, 32, 33, 39տ.
 Խոսրով 23, 33, 40տ, 43,
 45, 66տ.
 Խոսրով Սուլթան՝ մեծ թշեան
 435.
 Խոսրով փաշա 479, 480, 481,
 482.
 Խորատան 221, 358.
 Խորենացի (Մովսէս) 40տ.
 Խորձայ երկիրն 258 Խորձայ երկ.
 258.
 Խորու՝ տեղի Դուին քաղաքի
 մօտ 55.
 Խութ քաղաք 353. Աշխարհըն
 Խըթայու 354. Խթայու 354.
 Խուլն 98.
 Խուչախ 96.
 Խուռամշա կամ Խուռամշայ՝
 վերականգնող տան Ամիրապ-
 դին ամիրային 192.
 Խուռանաւիլ գիւղ 484.
 Խարին սուրբ 287, 295.
 Խըթմ սէս Ղըթմ.
 Խցածորի եկեղեցի 428.
 Խոշամատիք 109, 110. Խոշամա-
 տիք 109, 110.

Ծամիդէս 11տ, 12, 17, 22տ. Ծամիդէս 12ժ, 17ժ. Ծամիդէս 12ժ. Ծամիդէս 17ժ.
Ծեր՝ հայր Գրիգոր Խլաթեցի նահատակի 273տ, 275, 279, 281.
Ծեր նահատակ 692.
Ծերենց՝ մականուն Գրիգոր Խլաթեցի նահատակի 272տ, 273տ, 274.
Ծմականդ գիւղ 694.
Շոփք գաւառ 75.
Կազեր՝ եղբայր Սարգիս նահատակի 135.
Կալաֆկայ 708, 709.
Կամախ 15.
Կամուրջ կամ Քեօփրիւ գիւղ 502.
Կայեն 184, 577, 594ժ. Կայէն 594.
Կանայ գիւղ Կարնոյ գաւառում 520.
Կանայ դուռն 493.
Կանաճամբայ Թաղ Կարին քաղաքում 576.
Կաչուրաթ քաղաք 687.
Կապադոկիացւոց աշխարհ 75, 123.
Կառնքերդակ գիւղ 129.
Կատարեալ կոյս ձն Թամամ կոյս Շաղկերտցի.
Կատարինէ կոյս 207տ.
Ս. Կարապետ 84, 571.
Ս. Կարապետ եկեղեցի Կարին քաղաքում 124. Ս. Կարապետի և Ս. Գրիգոր Լուսաւորչի տաճարն 127.
Ս. Կարապետի վանքն 299. Աթոռ սրբոյն Յովհաննու Կարա-

պետին 299. Ս. Կարապետ ուխտ 503.
Կարապետ նահատակ (նահատակուած Վան քաղաքում) 198, 200, 203, 204տ. Կարապետ 200ժ.
Տէր Կարապետ քահանայ Թորոսլիցի նահատակ 702, 703, 705, 706, 707, 708, 709.
Կարապետ փականկալ նահատակ 359.
Կարապետ գրիչ 132, 133տ.
Կարապետ՝ եղբայր Յարութիւն Կարնեցի նահատակի 621.
Կարապետ՝ որդի Յակոբայ իշխանի Մամիկոնեան 644.
Կարապետ 272.
Կարբի գիւղ 522.
Կարին քաղաք 72, 75, 123, 127տ, 312տ, 419տ, 421, 424, 441տ, 496, 502, 620, 625, 626, 632, 638, 668, 678տ, 674տ, 702, 703. Թէոդուպօլիտ 75, 416, 494 Թէոդոյ Պօլսոյ 127. Արդրում 127տ, 491, 496. Արդրում 620. Երզրում 576. Կարին գաւառ 520. Երկիրն Կարնոյ 631. Կարնոյ դաշտ 647.
Կարմիր Սարուկ տեղի 206
Կարս 416 Դարս 414, 528, 724տ. Դարսայ երկիր 722.
Կաֆայ քաղաք 182տ, 330, 341, 386, 392, 401, 406, 408, 410, 411. Կաֆա 308տ, 395տ, 400, 685. Քաֆայ 409.
Կեդար 64.
Կեզլով քաղաք 387ժ, 388ժ, 402. Կէզլով 387. Կէզլով 388. Կէզլավ 388ժ. Կեզլով 402ժ.

Կեչրոր քաղաք 94, 95.
 Կեսարացիք 75, 89.
 Կեսարիա քաղաք 75, 78, 79,
 93տ, 122, 337տ.
 Կէտիկ Ահմետ Ղաբիտան փաշայ
 685, 686, 687.
 Կերչ 685.
 Կիլիկիա 112. Կիլիկիայ 122Ժ.
 Կիչան գիւղ 694.
 Կերակոս նահատակ 104, 111,
 114, 115, 116.
 Կերակոս միակեանց նահատակ
 119.
 Կիրակոս վարդապետ նահատակ
 134, 135տ.
 Ս. Կերակոսի եկեղեցի Տիգրա-
 նակերտ քաղաքում 360,
 368տ.
 Կիւլստան գիւղ 695.
 Կիւրեղ հայրապետ 258.
 Կիւրիկէ Թագաւոր 688.
 Կլայ օձն Հռոմիւլայ.
 Կլայեցի 120տ.
 Կողբայ երկիր 350.
 Կոկնայ Սեբաստիոյ նահատակ
 373, 374. Կոկնայ 373. Խոճա
 Ոգջայ կամ Կէօկնան 375տ.
 Կոռտանդինոպօլիս 298, 305,
 386, 392, 485. Կոստանդ-
 նոպօլիս 413, 464, 476,
 484, 490, 520, 677, 728,
 735տ. Կոստանդինոպօլիս
 75. Ըստամպօլ 578, 579.
 Ըստամպօլ 413. Իստամպօլ
 577. Ստամպօլ 340, 579Ժ.
 Ստամպօլ 453. Բիւզան-
 դիա 340, 413, 414. Բիւ-
 զանդիոն 75. Պօլիս Կոս-
 տանդիա 341. Պօլիս 621,
 687, 702. Մեծի Պօլսոյ

724. Բուզանդիա 724.
 Կոռտանեանց Կարապետ 724տ.
 Կոտէից գաւառ 442. Կոտայից
 նահանգ 47. Կոտէն գա-
 ւառ 445.
 Կուլիստան՝ մայր Գարրիէլ Ղա-
 լաթիացի նահատակ 484.
 Կուռնեչիոս հարիւրապետ 291տ.
 Կրիտէս 484.
 Հարել, Հաբէլ օձն Աբել.
 Հադար 355.
 Հագարացիք 537.
 Հաղարաջրիպ այգի Զուղայի
 հանգստարանի արեւելեան
 կողմում 435.
 Հաթերը 688.
 Հալէպ 658. Հալէք, Հալար 609.
 Հաղպ, Հալպ 108.
 Հաղբակ՝ հայր Գրիգոր Խաչենցի
 նահատակ 97.
 Հաղբատ 50, 68. Հաղպատ 616,
 617, 618. Հաղպատու Սուրբ
 Նշանի վանքն 616.
 Հաճի փաշա՝ զապիթ Կարին քա-
 ղաքի 581.
 Հաճի-Քէրէյ Թաթար խան 685.
 Համազասպ իշխան 454տ.
 Համշէնի լեռները 702. Համշէն
 702, 703. Համշէնցիք 702.
 Համփայի տուն Զուրիկեանց 647.
 Հայաստան 146տ, 213, 247, 260.
 Հայաստանեայք 247, 398,
 401, 573, 728.
 Հայդար, Հայտար, Խայդար, Խա-
 դար, Ղալանտար, Ղէլէն-
 տէր 200, 200Ժ.
 Հայկ 274, 518.
 Հայկունի 735տ.

Հայոց Բերդ Կաթայում 685.
 Հայրուպիտ աբեղայ նահատակ
 370.
 Հանգարեք 688.
 Հաննէ Նոտար օն Թովհաննէս.
 Հապաշ քահանայք նահատակք
 244, 251.
 Հոռիճոյ վանք 51.
 Հոսան Վախթանգեան իշխան
 Խաչենոյ 31.
 Հոսան՝ հայր Վասակ պատրոնիկ
 նահատակի 688.
 Հոսան Պռօշ՝ որդի Վասակայ 97.
 Հովլաբար՝ արուարձան Թիֆլիս
 քաղաքի 609տ.
 Հարանց վարք 615.
 Հարցհանգիստ գիւղ 696. Հարց-
 հանգիստ առուակ 696.
 Հաւքախաղաց 688.
 Հաւուցթառ վանք 60, 67, 70.
 Հաւութառ 65տ.
 Հեթում Բ Թագաւոր Հայոց 117.
 Հէշատ 211. Հեշաթ, Հեշատ,
 Հայշատ 211Ժ.
 Հիզան քաղաք 309, 437. Երկիրն
 Հիզնայ 437. Պաւառն Հիզ-
 նայ 714, 715. (օն Խիզան).
 Հիմաթ Պարոն 185տ.
 Հին-Հանգստարան Շուշի քաղա-
 քում 607տ, 608.
 Հիսար մղկիթ Զմիւռնիւ քաղա-
 քում 628.
 Հիւսիքոս 465տ.
 Հղեգեան լեռնաշղթայ 694.
 Հղեգեանայ նահատակ 694.
 Հնոռուստան 353Ժ. Հընոռուստան
 353.
 Հոգեաց վանք 265.
 Հոյլաւու զան՝ եղբայր Մանկու-
 զանին 98. Հուլաւու 101.

Հոնաց աշխարհ 386.
 Հոնք 96.
 Հոռումբ 122, 223, 224, 340, 463,
 537, 557.
 Հոլաստան գետ 47, 522.
 Հռիփսիմէ 258, 655. Հռիփսի-
 մեանք 40տ, 499, 563. Հըռի-
 փսիմեանք, Հռիփսիմեանք
 563Ժ.
 Հռիփսիմէ Սիւրբիբեցի (?) Նա-
 հատակ 385. Հռիփսիմէ,
 Հոռոփսիմա, Հոռոմփիմա,
 Հոռոփ, Հոռոմ 385տ. Խորո-
 մըն 385.
 Հռոյկայ 68. Հռոյկափան Կլայ
 68. Կլայ 292.
 Հրէայք 257, 310, 322, 417 ևն.
 Հըրեայք 149.
 Հօնէյն շահ 549, 550տ.
 Դազար վարդապետ Բաղիշու
 նահատակ 263, 283.
 Դազի դատաւոր 540.
 Դազուին 101.
 Դարմուխ աղք 354.
 Դասում իշխան 326, 327.
 Դարայեազիճէ 422.
 Դարապաղ 607.
 Դարապողտան 341.
 Դարսոռուբաղար քաղաք Տաւ-
 րիկեան նահանգում 568.
 Դարս օն Կարս.
 Դատա զան 98.
 Դաւալ երգչուհի (?) 292.
 Դեմացիք 28.
 Դեռնդ 146տ.
 Դզլար կին Նորագաւթեցիհո.
 444.
 Դըղըլպաշ 373.

Ղաքա ուխտատեղի 689.
 Ղուլեկ՝ հայր Յակոբ նահատակի
 500.
 Ղուկաս կաթուղիկոս 723.
 Ս. Ղուկեայ 321տ.
 Ղուկեանոս 368տ.
 Ղոււմ 358.
 Ղումբի Աբաստայի 493.
 Ղուշճի գիւղ 631, 632, 647, 649.
 Ղուռուֆ կոմ Ղուրուֆ օղլի
 մօլլա Մէհմէտ 703, 705,
 706, 707. (Տէս Մէհմէտ).
 Ղըրմ 346, 552, 558. Խըրմ 685.
 Ղռիմ 687.

Ճակատք գաւառ 151.
 Ճամալ նահատակ 689.
 Ճանիկ 708.
 Ճաֆար պարսիկ՝ դատաւոր Ոս-
 տան քաղաքի 183տ.
 Ճէզայիր խան Չմիւռնիա քա-
 ղաքում 627.
 Ճսիս (?) 415, 420տ.

Մաղադ գաւառ 50.
 Մալա գիւղ 710, 711, 712.
 Մալաթիա քաղաք ձն Մելտինի.
 Մալխաս՝ հայր Թամամ կոյո
 նաղկերացի նահատակի
 521, 522.
 Մալղարայու երկիր 683.
 Մակաբայեցիք 86, 154, 599.
 Մակաբայեցիք, Մակայբայե-
 ցիք 154ժ.
 Մակար եպիսկոպոս Բաքիու-
 տարեան 726տ.
 Մակարափանք 68. Մակաբա-
 փանք 51.
 Մակու 225, 226.

Մահմատ պուլտան Օսմանցունոց
 (Մէհմէտ Դ) 464, 471,
 476. Մահմետ 494, 504.
 Մուհամմատ 484.
 Մահմատ բէկ 439.
 Մահմատ—Ռշահ—խան իշխան
 Նախչուանսու 521.
 Մահմետ այր ոմն 449, 450.
 Մահմէտ ամիրայ՝ իշխան Սե-
 բաստիպի 504.
 Մահմուտ մեյլիք՝ ամիրայ 206.
 Մաղադ՝ եղբայր Վառվառէնա-
 հատակուհու 647.
 Մանաղկերտ քաղաք 566.
 Մանասէ 26.
 Մանգուի քաղաք 685.
 Մանիսա քաղաք 684.
 Մանկու զան Թաթարաց 98.
 Մանսուր նահատակ 361, 720տ.
 Մանուէլ կոյսր Յաւնաց (Կեռ
 Մանուէլ) 31.
 Մանուշար խան Մօհթանմ—էդ
 —Դօվլայ 435տ.
 Մաշադ Ալի 219.
 Մաշային 256.
 Մասեաց լեւոն 58.
 Մատթէոս քահանայ 644.
 Մատրափանք 68.
 Մաւրան եկեղեցի ձն Ամառան.
 Մարաղա քաղաք 212, 360, 720տ.
 Մարտոց ազգն՝ այս ինքն քուր-
 դեր 268, 277, 280, 282,
 283, 284, 292, 303ա, 304տ,
 483ա. Մարոց երկիրն 333.
 Մարգարէ քահանայ միայնուս ր
 94.
 Մարգարէ սուրիււադ նահա-
 տակ 413, 415, 416, 417'
 419, 420տ.
 Մաքսուան քաղաք 378ժ, 882տ.

Մարգըւան 376. Մարդի-
վան 378.
Ս. Մարթայ 29տ.
Մարի քաղաք 151.
Մարիամ՝ դուստր Սայեաթ Նովա
նահատակի 618.
Մարիամ Կարնեցի Նհտ. 631,
638, 640—643, 644տ,
645տ, 670, 673.
Մարիամ նահատակուհի 701.
Մարիամ՝ մայր Յովհաննէս կամ
Հաննէ Նօտարի 673.
Մարկոս Աւետարանիչ 328տ.
Մարմար՝ Սայեաթ Նովա նահա-
տակի կինը 617.
Մարտիրոս Հեղնացի նահատակ
714, 715, 716, 717, 718.
Մարտիրոս Կողբեցի նահատակ
151.
Մարտիրոս քահանայ Տիգրանա-
կերտ քաղաքում 452.
Մարտիրոս 311.
Մաքքայ 363.
Մելասիպոս վկայ 337տ.
Ս. Մելի պարսիկ վկայ 176տ, 477տ.
Մելիտոն 258. Մէլիտոն 258ժ.
Մեղիտոն 36.
Մելիքոն՝ հայր Դաւիթ Սեբաս-
տացի նահատակի 505.
Մելտինի քաղաք 359. Մալաթիա
359. Մերզին 415, 420տ.
Մելքիսեդեկ 153. Մելքսիսեդեկ,
Մելքիսեդեկ, Մելքսեթեկ,
Մելքսեդեկ, Մելքսեթեկ
153ժ.
Մելքիսեդե՝ որդի Սայեաթ Նովա
նահատակի 618.
Մելքիսեթ նահատակ 198, 200,
201, 203, 204տ. Մելքի-
սեթ, Մէլքիսեթ, Մելքիսե-

դեկ 200ժ, 201ժ, 203ժ,
204տ. Մելքիսեթ, Մելքե-
սեդե 200ժ, 203ժ, 204տ.
Մելքսեթ 201ժ, 203ժ,
204տ. Մելքսեդե 203ժ,
204տ. Մելքսեթ 200ժ.
Մէլքսեթ, Մելքսեթ, Մել-
քիսեթեկ 204տ. Մելքսեթ,
Մելքսեթ 201ժ.
Մելքոն քահանայ Ջինիդի՝ հայր
Պալի Կարնեցի նահատակի
573, 603.
Մեծ Բերդի եկեղեցի Թիֆլիզում
617, 619.
Մեծ Պարոն՝ Կոկնայ նահատակի
տաղի հեղինակը 382.
Մեծոբայ ուխտոն 219. Մեծօփայ
վանը 714. Մեծօփայ 714ժ.
Ս. Մեսրոպայ աղօթանոցն 105.
Մեսրոպայ 105տ.
Մետրոփանոս հայրապետ 494ա,
500տ.
Մերզին քաղաք օն Մելիտինի.
Մերկիւռնոս վկայ 75.
Մեոն՝ հայր Սարգիս նահատակի
135.
Մէլիք բէկ՝ հայր Դանիէլ բէկ Խա-
չենցի նահատակի 607.
Մէհմէտ Բ սուլտան 685.
Մէհթի՝ Մերաք Թաւրիզեցուն
նահատակողը 323, 324, 325,
326.
Մէհմէտ մօլլա Ղուլուֆ օղլի
703, 705, 706, 707.
Մէհգլի-Բէրէյ խան 685, 686տ.
Մըլիան 593.
Միջագետք 415,
Միջոց՝ տեղի Ներսէս դետի ափին՝
Արտաշատ քաղաքի հան-
դէպ 58.

Մերաք Քաւրիզեցի նահատակ
322, 323, 324, 325, 326,
328. Մերաք 323ժ.
Մերման երիտասարդ 488.
Միւսէլլիմ 627, 628.
Միքայէլ՝ Դաւիթ Սեբաստայի
նահատակի տաղի հեղինաւ-
կը 515, 516.
Միւթար Բաղեշցի (Բաղիշեցի)՝
վաճառական 353, 354.
Մըիւդար 354ժ.
Միւթար Գոշ 32, 40տ.
Միւթար Վանեցի նահատակ
472—475, 476տ, 477տ.
Միւթար վարդապետ Տէր-Մը-
կրտչեան 568տ.
Միւթար վկայատէր 66տ.
Մկտէմ՝ եղբօրորդի Գրեգոր
Հաղբակեան Խաչենեցի նա-
հատակի 97.
Մկրտիչ աքեղայ՝ լուսարար և
աւելածու սք. Կիրակոս
եկեղեցւոյ Յամիթ քաղա-
քում 360, 368ժ.
Մկրտիչ երէց 523, 524.
Մկրտիչ Ձեռնաւոր նահատակ
231.
Մոկք 188. Մոգք 188ժ.
Մովսէս մարգարէ 154, 258.
Մովսէս կաթողիկոս Տաթևացի
433տ, 440. Մովսէս վար-
դապետ 424, 429, 430
Մովսէս՝ փոքր եղբայր նահապետ
Մալացի նահատակի 713
Մովսէս գրիչ 328.
Մուշ 503, 702.
Մուշաղբիւր գիւղ 444.
Մուսաֆիր տանուտէր նահա-
տակ 184, 185տ.
Մուսլի օղլիք՝ Մովսէս Մալացի

ուրացողի սերունդը 713.
Մուստաֆայ տանուտէր Յամիթ
քաղաքում 416
Մուստաֆայ փաշա Յամիթ քա-
ղաքում 451.
Մուրատ Գ. սուլթան (Խոնթ-
քար) 413. Խոնթքար 414.
Մուրատ նահատակ 320, 321.
Մուրատ-խան-Սուլթան՝ իշխան
նախշուանայ 488.
Մուրատշահ Արծկեցի նահատակ
(Վաղին ըստ Զամշ.) 229,
230, 231տ.
Մուրթուղայ-Ղուլի տեղապահ
Երևան քաղաքի 521, 522.
Մոր 108ժ, 224. Մորը 108.
Մօզդօկ 618.

Յալիս գետ ձև Ալիս.
Յակոբ նահապետ 153. Յակովբ
153ժ.
Յակոբ առաքեալ 343. Յակո-
բոս 186.
Ս. Յակովբ վկայ 101.
Ս. Յակոբ տեառնեղբայր 484.
Ս. Յակոբ վանք 105.
Յակոբ Դ. կաթողիկոս Ջուղա-
յեցի 471, 476, 494.
Յակոբ վարդապետ նահատակ
679—681, 682տ.
Յակոբ Ովսաննացի նահատակ
282, 283.
Յակոբ գղեր նահատակ՝ որդի
Ղուլեկի 500, 501տ.
Յակոբ վարդապետ՝ ի սուրբ
Թադէոսի Առաքելոյ վա-
նացն 325.
Յակոբ քահանայ Կարին քաղա-
քում 48*

քում: 492, 498.
 Յակոբ Ղրիմեցի 270, 274ա, 280.
 Յակոբ աշակերտ Գրեգորի Խլա-
 թեցւոյ 274ա, 275.
 Յակոբ Ակնեցի՝ Գաբրիէի Ղալա-
 թիսցոս վկայաբանու-
 թեան հետինակը 487.
 Յակոբ իշխան Մամիկոնեան 644.
 Յակար ազայ 665.
 Յակոբիկ Ասորիք 116, 360.
 Յակովիկ վկայ 77, 287, 295.
 Ակովիկ 295ժ.
 Յամիթ ք. ճն Ամիդ.
 Յարութիւն Կարոնեցի նահատակ:
 601ա, 620, 626, 627, 628,
 629, 630ա.
 Յարութիւն Մալղարացի նահա-
 տակ 683.
 Յարութիւն (?) 312.
 Յարութիւն Տփլիսեցի նահա-
 տակ ճն Սայեաթ-Նովէ.
 Յեշիէ իմամ 650. Յեշիէ 650ժ.
 Յեսու 64, 154.
 Յերապոլիոս 205. Յերապոլիոս,
 Յերայպոլիոս 205ժ.
 Յիմար Վանեցի նահատակուհի
 221, 224, 225, 227, 228ա.
 Յիրաղ 353.
 Յնիերիերնա (?) 345ա.
 Յոբ 154, 487, 578.
 Յոյնք 31, 75, 77, 678.
 Յովակիմ Սամաթիացի նահա-
 տակ (Թավուքեան) 676,
 678, 735.
 Յովսէփիմայ և Աննայի վանք Կա-
 ֆայ քաղաքում 394.
 Ս. Աննայ վանք 411, 734ա.
 Յովսէփ Սեբաստացի՝ Կոկնոյ
 նահատակի վկայաբանու-
 կան տաղի հեղինակը 875ա.

Յովհաննէս Եպիսկոպոս Տաղոնոյ
 299, 308. Յովհաննէս 299,
 302, 303ա, 304ա. Յովա-
 նէս 303ժ.
 Յովհաննէս Եպիսկոպոս Նոնա-
 տակ 340. Յովհաննէս 340.
 Յովհաննէս Եպիսկոպոս Դարա-
 նաղեաց նահատակ 421.
 Յովհաննէս քահանայ Զմիդու-
 ծաղցի նահատակ 205, 206,
 207. Յովհաննէս 205ժ, 206ժ.
 207ա, 207ժ. Յովհաննէս 205ժ.
 Յովհաննէս աղեղոյ նահատակ
 339.
 Յովհաննէս մանուկ Խլաթեցի
 նահատակ 284—288. Յո-
 հաննէս 284, 285, 286, 291ա.
 Յովհաննէս 284ժ, 285ժ. 286ժ,
 291ա. Յովհաննէս 291ա, 292,
 293. Յովհաննէս մականու-
 իս 291ա. Յովհաննէս մա-
 կանուն Հայրու 291ա.
 Յովհաննէս Աալաթիացի նահա-
 տակ 569—571. Յովհաննէս
 569, 570, 571.
 Յովհաննէս ձեռնառ ող. նահա-
 տակ 231.
 Յովհաննէս աղեղեպիսկոպոս 302.
 Յովհաննէս Եպիսկոպոս Դանապոս
 31.
 Յովհաննէս Որդոնեցի (Յովհան-
 նէս, Յովհաննէս)՝ մականուն
 Կախիկ 245, 265, 281.
 Յովհաննէս (Յովսէփ) քահանայ՝
 Ս. Էջմիածնայ նախկին-
 րու գլխատման տաղի հե-
 ղինակը 345.
 Յովհաննէս Հոռաւացի 527ա.
 Յովհաննէս վարդապետ՝ Ամէ-
 նաւագ Դեբեմեքու վկայ

յարգանութեան հեղինակը
132.
Յոհաննէս քահանայ Սեբաստա-
ցի Ղրիմի Ս. Նշան վանքի
հիմնադիրը 346.
Յովանէս քահանայ 515.
Յովհաննէս Կարնեցի վարժա-
պետ՝ հօտար մաղանաւանով
(Յօհաննէս, Յօհանէս) 574,
599, 601տ, 626տ, 673տ.
Հաննէս, Հոննա 601. Հան-
նէ 626տ, 644.
Յովհաննէս Բաբունի 665.
Յովհաննէս արեղայ 672, 673.
Ս. Յովհաննէս (Յովհաննէս, Յօ-
հաննէս) 343, 407, 589.
Ս. Յօհան 570.
Ս. Յովհաննու Կարապետի աթոռ-
(Խնակնեան տեղի) 299.
Յօհաննու վանք 52.
Յովնանու տօն 440.
Յովսէփ Դունեցի նահատակ 46,
50, 52, 58, 56, 58, 60, 61,
62, 63, 64, 65տ, 66տ, 67,
68, 70, 221տ. Պատուֆ 67.
Յովսէփ Թաւրիժեցի նահատակ
մի Խոսհակ Պարսիկ Քաւ-
րիժեցի.
Յովսէփ նահապետ 25, 49, 153.
Յովսէփ՝ ազգական Յորդանան
Թուրք նահատակի 72.
Յովսէփ Արեմաթեան 344.
Յովսէփ Բ Կայսր Աւստրիոյ 728.
Յորդանան նահատակ Թուրք 72.
Յորդանան զեռ 160, 367.
Յուդա 200, 323, 342, 418, 581.
Յուլիանոս Պարացոյ 121, 235.
Յուլիանոս Անաւարդացի 217տ.
Յուսէփ տէտէ՝ նահապետ Մա-
լացի նահատակի հայրը

710, 711, 712, 718.
Յուսէփ Թուրքման 188, 185տ.
Յուսէփ Կաթ Թաւուֆ տմերա
Ղրիմի Աւարի քաղաքում
553.
Յօհան վարդապետ՝ հայր Սար-
գիս քահանայ նահատակի
722.
Յովհաննէս վարդապետ՝ առաջ-
նորդ Ամբրոսոյ վան. 724.
Նախշուան քաղաք 212, 423,
424, 433տ, 488, 489, 521.
Նախադատն, Նախջառան,
Նախշապիս 212.
Նախշուանի զիւղ Եւսե Կաթի-
Ջեանիկ 689.
Նահապետ Կաթուղիկոս 530,
537.
Նահապետ Մալացի նահատակ
710, 718.
Նահատակ՝ զերեզման Շուշի
քաղաքում 608.
Նառիմի նահատակ 361, 457,
459, 720տ, 721տ.
Նարեկայ վանք 282.
Ս. Նարէէս եպ. 296.
Նեա 210, 575.
Նեովիթոյ 686.
Նեոտուրաց աղբ 108, 115, 117,
121, 122, 415.
Ներսէս նահատակ 760.
Ներսէս Կլայեցի 471. Ներսէս Դ.
Կաթուղիկոս 31, 46, 68
(Կոնստանդին), 276.
Ներսէս Կեօժի 549, 550.
Ներսէս Շնորհալի 589.
Ներքին խոյիկան քիւղ 484.
Նիժ գիւղ 675.

Նիկողայոս մանուկ Յիգորանա-
կեցոցի նահատակ 449, 450,
451, 452, 453, 454.

Նիկողայոս Պրոսպերի նահատակ
531—537, 538տ. Նիկո-
ղայոս 532թ, 533թ, 536թ,
537թ. Նիկղայոս 534թ.

Սուրբ Նշան բլուր 499.

Սուրբ Նշանի վանք Սեբաստիոյ
10, 15, 138, 144, 146,
148տ.

Ս. Նշանի վանք Ղրիմի նահան-
գում 346.

Ս. Նշանի վանք Հաղպատու 616.

Նորագաւիթ գիւղ Դուին քա-
ղաքի մօտ 54, 444, 488.

Նորագեղ 522.

Նորաշէնը գիւղ 47, 52, 65տ, 67.
Նորաշէն 67.

Նոյ նահապետ 153, 316, 672.

Նունեա կոյս 321.

Նահաբառ 423, 424, 429, 433տ,
435.

Նահաստան օճա Թաւրէզ.

Նահ-Արման (Միհրան) ամերա
Բղնունեաց գաւառին 59.

Նահմասուր գիւղ 694.

Նահնուաղ խան յաղգէն Վրաց
540.

Նահուղ բէկ 429, 430.

Նահուղ թագաւոր 719տ. Նահ-
բուղ 715.

Նահ—Սաֆի՝ Նահաբաս Մեծի
թուռն 445.

Նահրման Թուրկուրանցի նահա-
տակ 413, 415, 416, 417,
419, 420տ. Նահրման
420տ.

Նաղկերտ գիւղ 521.

Նամ 658.

Նամախի քաղաք 213, 725, 725տ,
726տ.

Նամատուն 223. Նամայտուն,
Նամբատան 223թ.

Նամիրամ 190, 193թ, 222թ. Նա-
միր 190թ.

Նամշատին ամերա Բաղէշի 234,
243տ. Նամշադին, Նամաշ-
տին 284թ.

Նամշի Մեղքօս աշուղ 619թ.

Նամունէ 155, 258. Նամոնէ 155թ,
258թ.

Նարաֆ՝ հայր Նամշատին ամի-
րայի 243տ.

Նարաֆ ամիրապետ Բաղէշի 301,
302.

Նաքի քաղաք 675.

Նըխ Մարմատ ամիրայ 716.

Նընորհ աբեղայ 671.

Նիղա 181տ. Նիւղա 146.

Նիրակ գաւառ 51.

Նմաւոն 217տ.

Նմաւոն վարդապետ՝ հօրեղբայր
Ստեփաննոս խոստովանող
արքեպիսկոպոսի Ցաթւու
313.

Ննորհալի օճա Ներսէս Ննորհալի.

Ննորհաւոր Բաբերդցի նահա-
տակ 333—337, 338տ.

Ննորհֆոր, Ննոհֆոր 335թ.
337տ. Ննոհֆոր 338տ.

Ննորհաւոր քաղաքի օճա Եր-
շահր ք.

Ննքուռկու գիւղ 372.

Նուշան՝ մայր Նիկողայոս Պրո-
սպերի նահատակի 531.

Նուշի քաղաք 607տ, 608, 690.

Նուշույ նահանգ, Նուշի
ամրոց 607.

Նրէշ բլուր 52.

Նըջըվանց գիւղ 568.

Նըռուտն 213 Ներթուան, Նըվան,
Նըրւան, Նըրւան, Նըւան
213Ժ. Նըռուանատուն 414.

Նօռօթ գիւղ 424.

Ողջայ օճա Կոկճայ.

Ոթիտ երկիրն ի Միջագետս Ա-
սորոց, ի մէջ Տիգրանա-
կերտոյ և Մերդնայ և Եգե-
սիոյ, 415, 420տ. Օսիոյ
415, 420տ.

Ոսկեթել կամ Վսկեթել նահա-
տակուհի 696.

Ոսկւոյդար օճա Եւսկիւտար քա-
ղաք.

Ոստան քաղաք 171, 173, 183տ,
189, 193, 203.

Ոոտան գաւառ 478.

Ոստին գիւղ 119տ.

Ովկիանոս ծով 223.

Ուղտն Հասան Թագաւոր Պար-
սից՝ հայր Եաղուպ փառ-
շահին 323, 326.

Ուլլան խան 348. Ուլան 348Ժ.

Ուլուպապ գիւղ 693.

Ուղարլու տաճիկ՝ տէր Եղաւարդ
գիւղի 523.

Ուղկիանոս քահանայ 530.

Ուտուփ փաշայ 492,

Ուտուֆ օճա Յովսէփ Դունեցի
նահատակ.

Ուտիացւոց երկիրն 24. Ուտւա-
ցիոց 24Ժ.

Չաղաթայ ազգ, Ճաղաթայ 2 և 2Ժ.

Չարմաղու իշխան Թաթարաց
101.

Չին և Մաչին երկիր 353.

Չմշկածագ (Յերապօլիս) 205.

Չըմշկածակ, Չըմշկածակ,
Չըմշկածակ 205Ժ.

Պալըգ ըաղար գոռն Կոստան-
դնուպօլսի 677.

Պալի Կարնեցի նահատակ 573,
603, 604տ.

Պալիօզը 622.

Պամփալոն վկայ 471տ.

Պամփամեր վկայ 471տ.

Տէր Պապ՝ հօրեղբայր Գրիգորիս
Եպիսկոպոս նահատակի 123.

Պապաքն՝ եղբօրորդի Գրիգոր
Հաղբակեան նահատակի 97.

Պասկերատէս 196.

Պատուական կամ Ագիգ կլին նհտ.
488, 489.

Պարսնպատ անտառ 695.

Պարխար լեռնաշղթայ 703.

Պարոն (?) 342.

Պարոն Լոյո (կամ Լուս) Կաֆացի
նահատակ 386, 387, 389,
390, 391, 392, 395տ, 396—
400, 401—411, 729—734,
734տ.

Սբ. Պարսամէի վանք Խարբերդ
քաղաքի մօտ 116, 118տ.

Պարսիկը 423, 424, 444, 445,
454տ. ևն.

Պարսկաստան 213, 221, 413,
720տ.

Պարսկաստանեայքն 30.

Պեղիկեա կոյս 196տ.

Պեռպետուա սըբուհի 164տ.

Պետրոս առաքեալ 254, 375,
485, 683.

Պետրոս քահանայ Եղանցի նա-
հատակ 245, 247—252,

254, 255, 256, 257, 259,
260, 261տ.
Պետրոս Միսեցի նահատակ 675.
Պետրոս աստուածաբան վար-
դապետ՝ պատրիարք երու-
սաղէմի 724.
Ս. Պերբգրենէ 368ա.
Պէնտէյենց Եօփանէ թէ Եօփանէ.
Հ. Բ. Պիլէգիկեան 182ա, 401ա,
565ա, 571ա, 630ա, 719ա.
Պլանց 119.
Պոնտոս 13, 75. Պոնդոս 135.
Պոնտոսի կամ Պոնդոսի
ժողով 223. Պոնտոսաց աշ-
խարհ 24. Պոնտոսի Թա-
գաւորութիւն 703ժ.
Պոլիարայ 353.
Պուտան Սմթեցի նահատակ
360, 362, 363, 366, 368,
720ա, 721ա.
Պուտիկի վանք 263.
Պուշն թէ Հասան Պուշն.
Ս. Պրոկ 368ա.
Պոգեսբերք վանք (Պոկի սուրբ
Գէորգ) Ուլտա-պապ գիւ-
ղում 693.
Պարեցիք գիւղ 692. Պարեցւոյ
դէտ 692.
Պրոսպայ քաղաք 531, 537.
Պոլիս թէ Կոստանդինուպոլիս.
Ս Պօղիկարպոս եպիսկոպոս 164ժ.
291ա.
Պօղոս առաքեալ 123, 135, 198,
209, 233, 246, 247, 285.
Պաւղոս 24
Ս. Պօղոսի եղբայրքի Պան քա-
ղաքում 321.
Պօղոս վարդապետ 94.
Պօղոս վարդապետ Մոկացի 224,
429, 488ա.

Պօղոս քահանայ 583.
Պօղոս-սարկաւադ Սղերդի 585ա
526, 527ա.
Պօրա Կուրն որդի Զարմաղուին
101.
Պօրփիւրոս եպիսկոպոս 319ա.
Ջալալ՝ իշխան և տէր Եաշմոյ,
նահատակ 101, 102ա, 108ա.
Ջալալեան 119ա.
Ջաղաթայ—Պօթուկ—Եփան
կան 445.
Ջաւաի 59.
Ջհանշայ Թաղաւար Պարեց 322.
Ջրհանշայ 328ժ.
Ջուղայ քաղաք 435ժ, 548. Ջու-
ղայեցիք 558.
Ջուլայ մաշիթ (Ջուլիթ) Յիզրա-
նակերտ քաղաքում 466.
Ռատիոս Սեբաստացի նահա-
տակ 11ա, 12, 14, 15, 17,
18, 20, 22ա. Ռատիոս 12ժ,
14ժ, 15ժ. Ռատինոս 12ժ,
15ժ, 17ժ, 18ժ, 20ժ. Ռա-
տինոս 12ժ, 14ժ, 15ժ, 17ժ,
18ժ, 20ժ. Ռատիկոս 17ժ,
18ժ, 20ժ. Ռատիկոս 17ժ,
18ժ, 20ժ. Ռատինոս, Լըւա-
տինոս, Ռատիոս 12ժ. Ռ-
առտիկոս, Ռատիկ 18ժ.
Ռշտուկիք 263. Ռշտունեաց եր-
կիր 282.
Ռուզուքան դուստր Ջալալ իշ-
խան նահատակ 101.
Ռուսիա 676.
Ս. Ռուսինոս 274ա.
Ռուսք 557.
Ռուքնապին թէ Սուլէյման Եմ

Սուլտան Ռուզնապետ
Ռուզնապետ դուքս 727.

Սաբա սորատեղատ 477տ.

Սադամաուս քաղաք 157, 158,
414. Սալմաստ 157ծ.

Սակուայ 688.

Սահաթ իշխան 151.

Սահակ Բրտանեցի նահատակ
552, 553, 558, 559տ.

Սահակ Մարր Կարնեցի նահատակ
572, 574, 576, 577, 579,
582, 583, 599, 600, 601,
603, 604տ.

Սահակ իշխան 454տ.

Սահակ, տղգական Յորդանան
նահատակի 72.

Սահակ Վանեցի գպեք՝ Յարու-
թիւն մանկան վկայադա-
նական տպգի հեղինակը
629ծ. 630տ.

Սահակ տանուտէր Եղազարդ
գեւոր 523, 524.

Սահանդ. քաղաքապետ Արժկոյ
184.

Սադիմ սէս Երուսաղէմ.

Սադմոս 150, 160.

Սադմոսալունց 51.

Սամարացիք 42. մարտիրոսք
228տ.

Սամարդանդ 221ծ, 353. Սըմբ-
ղանդ 221. Միդանդ 219.

Սմբղնդ, Սըմբղանտ, Սը-
մբղընդ, Սմբղընդ, Սմբղ-
ղանդ 221ծ.

Սամուէլ մարգարէ 64, 154.

Սամուէլ 154ծ.

Սամուէլ Ասնիւսակ. նահատակ
560.

Սայեաթ-Նովէ կամ Յարութիւն.

Յարութիւն նահատակ 609,
610, 611, 612, 613, 614,
615, 616, 617, 618, 619.

Ապրիլ-Նովա 615.

Սայտի բէկ 206.

Սանտին 50, 68.

Սանդոք շարափի՝ հայք Յու-
րութիւն Կարնեցի նահա-
տակի 620.

Սանճախ պարոն 390.

Սապինաւ. պրանչէլադործ 217տ,
580տ.

Սարա՝ դաստը Սայեաթ-Նովէ
նահատակի 618.

Սասուն, 283.

Սատրիջիւն ամիրա, Դուին, քա-
ղաքի սէս Արջանան.

Սաքակիտոսք 124.

Սաքգիւ իշխան Խաչիւնցի նա-
հատակ 71.

Սարգիս քահանայ Դաւթեցի նա-
հատակ 722.

Սարգիս նահատակ 135.

Սարգիս Եպիսկոպոս նահատակ
340.

Սարգիս Անշիւթեցի նահատակ
363.

Սարգիս սարկաւազ Կարսեցի
նահատակ 528, 529, 530.

Սաքգիւ արեղայ՝ եղբայք Ջաւաթ
մանուկ նահատակի 120տ.

Սարգիւ իշխան 10.

Սարգիս մշտի 47.

Սարգիս, ճիւնաւոր 50, 68.

Սարգիս քահանայ 53.

Սարգիս քահանայ, որդի Ջաւաթ-
ի 59, 70.

Սարգիս վարդապետ 265, 273տ.,
279, 281.

Ս. Սարգիս 110, 117, 311.
 Ս. Սարգսի տաճար Կարին քա-
 ղաքում 127.
 Ս. Սարգսի վկայարան Բաղէշ
 քաղաքում 303, 440.
 Սարգիս քարտաշ 608
 Սարուխան Հիզնացի նահատակ
 437, 438, 439, 441տ.
 Սաֆար՝ Սարգիս սարկաւազ
 Կարսեցու նախկին տնու-
 նը 528.
 Սեաւ-Ջաբարիա՝ ամուսին Ղըլ-
 լար նահատակուհու 444.
 Սեբաստիա 3, 8, 9, 12, 13, 15,
 20ժ, 21, 22տ, 75, 137,
 146տ, 147տ, 148տ, 149,
 150տ, 370, 371, 373, 375,
 502, 505, 680տ. Սեբաստ
 15ժ, 149, 504. Սեբաստէ
 356. Սեաստ երկիր 373.
 Սեփաստիա 138ժ.
 Սեղբեորոս լաբդայ նահատակ
 139, 142, 147տ, 148տ.
 Սեղբեսրիոս 142ժ.
 Սերախայ խաչն 123.
 Սև Գետ 702, 703, 704, 705, 707,
 708, 709, 712. Սև Գետու-
 ցիք 702, 704, 706, 707,
 719տ.
 Սևորդեաց գաւառ 50, 51.
 Սեուշ՝ հայր Յովսէփ Դուսնեցի
 նահատակի 47.
 Սէթ 153. Սեդ 153ժ.
 Սէլիմ Բ Սուլթան 386, 395տ.
 Սէլիմ Բ. Սուլթան 395տ.
 Սէլիմ Գ. Սուլթան 395տ, 724ժ.
 Սէյիդ հալվաչի 450.
 Սէչով քաղաք 341. Սէչովացիք
 341.
 Սէֆէդին ամբրա 284. Սեդին

292.
 Սէֆերօղլով՝ Յովհաննէս Մալա-
 թիացու վկայաբանական
 տաղի հեղինակը 569. Սէ-
 ֆերօղլի 570
 Սիեան շէխ 506, 508, 511. Սեան
 էֆէստի 508.
 Սիւլիմլիլի (?) 385.
 Սիմէոն նահատակ 104, 111,
 114, 115, 116.
 Սիմէոն վարդապետ Ռշտունեաց
 263.
 Սիմէոն՝ հեղինակ վկայաբանու-
 թեան Մարգարէ և Շահրման
 նահատակաց 419, 420տ.
 Սիմոն 608.
 Սինա լեառն 160. Սինեայ, Սի-
 նեա, Սինայ 160, 160ժ.
 Սիովն նոր 74, 277.
 Սիրանոս ուրացող 200. Սիւանոս
 200, 204տ.
 Սիրուն Հիզնացի նահատակ 309,
 311, 312.
 Սիրուն Ուլիւրցի նահատակ 467,
 468, 469, 470, 471.
 Սիւղիանոս 42տ, 146տ. Սիւղուի-
 անոս 181տ.
 Սիւնեաց երկիր 429.
 Սիւրմենէ գաւառ 703, 706, 712.
 Սիւրմէնեցիք 702.
 Սկիւթացիք 46.
 Սղերդ քաղաք 525.
 Ս. Սողոմոն 471տ.
 Սողոմոն իմաստուն 161, 249.
 Սողոմոն 249ժ.
 Սորբ գիւղ 245, 258, 259.
 Սուգաղ քաղաք 685.
 Սուլեմայ գետակ 119տ.
 Սուլէյման իշխան՝ աթաբաղ և
 հայրագլուխ Սաղաւազ փառ-

շահին 320.
 Սուլթանիա 219.
 Սուլթանշայ՝ հայր Թորոս Հռոմ-
 կայացի նահատակի 332.
 Սուլթանն Շահ Սուլթանն Բուք-
 նատին 75, 92, 93.
 Սուլթարա 278տ.
 Սուլթարաժանք 265. Սուլթարայ
 ժանք 265ժ. Սուլթարու
 ուխտն Աստուածածնի
 279.
 Սուրբաթ 687.
 Սուքիաս եպիսկոպոս՝ վերատե-
 սուէ Պրոսպայ քաղաքի 533,
 537.
 Ստաթիւ գիւղ 503.
 Ստաթէոս առաքեալ 265.
 Ստամպօլ կամ Ստամբօլ ձն Կոս-
 տանդնուպօլիոս.
 Ստեփանոս Դ. կաթողիկոս
 Հայոց 117.
 Ստեփանոս կաթողիկոս Ադ-
 ուանից 31.
 Ստեփաննոս եպիսկոպոս 280,
 290. Ստեփաննոս արհե-
 պիսկոպոս 298.
 Ստեփանն եպիսկոպոս 665.
 Ստեփանոս արքեպիսկոպոս Սե-
 րասիոյ նահատակ 137,
 188, 142, 146տ, 148տ,
 149, 150տ. Ստեփաննոս
 138ժ, 142ժ, 146տ, 147տ.
 Ստեփնոս 138ժ. Ստփնոս
 142ժ.
 Ստեփաննոս խոստովանող արք-
 եպիսկոպոս Յաթիւռ 313,
 314, 315, 316, 319տ.
 Ստեփանոս վանահայր նահա-
 տակ 98, 100տ. Ստեփան-
 նոս 99.

Ստեփաննոս վարդապետ Ս. Գա-
 մաղիելի վանաց 244տ, 245,
 247—252, 254, 255, 257,
 259, 260, 261տ. Ստեփա-
 նոս 247ժ, 257ժ.

Ստեփաննոս քահանայի երկրէն
 Ամիդնահատակ 184, 185տ.

Ստեփաննոս մանուկ նահատակ
 305, 727, 728.

Ս. Ստեփաննոս Հայաստանցի նա-
 հատակ 727տ, 727, 728.

Ստեփաննոս վարդապետ Լա-
 լուկ 217, 219.

Ստեփաննոս Կաֆայեցի՝ հեղինակ
 Սահակ Բրուտնեցու վկա-
 յութանութեան 558, 559տ.

Ստեփաննոս ուրացողի Սորբ
 գեղջէ նահատակ 245, 257,
 258, 259.

Ստեփանն Իսրայէլեան 691.

Սբ. Ստեփաննոս կամ Ստեփա-
 նոս Նախաժկայ 31, 104, 196,
 219, 233, 241, 257, 307,
 375, 398, 402, 589, 646ժ,
 722, 728. Սբ. Ըստեփաննոս
 646.

Սբ. Ստեփաննոսի Նախաժկայի
 ուխտն՝ Յիպնոմօնք կոչե-
 ցեալ 264, 266, 270ժ, 279,
 280.

Սբ. Ստեփանոսի Նախաժկայի
 վկայարան 300.

Սբ. Ստեփանոսի եկեղեցին Վեն-
 նայում 727տ, 727, 728.

Ս Ստեփաննոս եկեղեցի Զմիւռ-
 նիս քաղաքում 625. Ս. Ստե-
 փանոսի տարւոյցը 628.

Սբ. Սրաբեկ նահատակ 690.

Սբ. Սրապիոն 368տ.

Սբջտհան՝ գլխաւոր Նորաշէնք

*

գիւղի 53, 54, 55, 56, 69.
Սառորիջհան 69.
Աքանտար տանուտէր նահա-
տակ 422.
Աօֆի Խալիլ՝ աթաբակ և հայ-
րագլուխ որդւոց Եաղուպ
փատշահին 314, 318.
Աօֆի (?) 342.
Վախթանգ՝ հայր Հասան իշխա-
նի Խաչենոյ 31.
Վախտանկ՝ եղբայր Վասակ
պատրոնիկ նահատակի 688.
Վահան Գողթնացի 52, 182տ,
483տ, 491, 496.
Վաղարշակերտ կամ Ալաշկերտ
562.
Վաղարշապատ 491.
Վաղենդինէս 196.
Վաղին կամ Մուրատշահ Արծ-
կեցի նահատակ 230.
Վայոց ձոր 119, 434, 488, 699,
700, 701.
Վան 166, 199, 201, 203, 204տ,
221, 222, 224, 226, 321տ,
467, 468, 469, 472, 473,
680, 702.
Վանակ եպիսկոպոս Բջնոյ նա-
հատակ 136.
Վանք գիւղ 694.
Վառվառէ կոյս Դմիտրիի նհտկ.
601տ, 631, 645տ, 674տ.
Վառվառեա 631, 632, 633,
637, 638, 640, 641, 642,
643, 644տ. Վառվառ 636,
641, 642, 647, 654, 656,
662, 667, 670, 671, 672, 673.
Վասակ պատրոնիկ նահատակ
688.
Վասակ քաջ՝ եղբայր Գրիգոր

Հաղբակեան նհտկի. 97.
Սրբունի Վասայ 465տ.
Վասիլիոս եպիսկոպոս 228տ.
Վասպուրական 48, 467.
Վարդան Բաղիշեցի նահատակ
232—242, 243.
Վարդան հռչակաւոր իմաստա-
սէր վարդապետն Վերապի
որդոյն Գրիգորի Լուսաւորչի
վանաց 105.
Վարդան ճգնաւոր Հոգեաց վա-
նացն 264, 265, 273տ, 279.
Վարդանեանք 513.
Վարոս 319տ.
Վերին բերդ Վանայ 473, 476.
Վերի Խայիք գիւղ 333.
Վէլի բէկ 324, 326. Իէլի, Իէլի-
պէկ 321ժ, 326ժ.
Վեննա կամ Վեննա 727տ, 727.
Վերոն եպիսկոպոս 442.
Վերապի Ս. Գրիգոր Լուսաւորչի
վանք 105. Վերապն 527.
Վերք 24, 26, 31, 44, 46, 68,
96, 220, 540, 609, 611, 612.
Վսկաթել (Ոսկեթել) մատուռ
Հարցնանգիստ գիւղի հիւ-
սիսային ձորում 696.
Վրաստան 213, 609, 618. Վրաց
տուն 213ժ, 223, 322.
Վրացատուն, Վրացատուն,
Գուռջատուն 213ժ.
Վրթանէս վարդապետ—յետոյ
եպիսկոպոս—Վաֆացի՝ Պա-
րոն Լոյս նահատակի արձակ
վկայաբանութեան և վկա-
յաբանական երկու տաղե-
րի հեղինակը 394, 395տ,
400, 401տ, 408տ, 412տ.
Վրդանէս 399, 401, 411.
Վարդանէս 408.

Յաթհու վանք 313, 316, 318,
319տ, 429.

Յաճկաստան 75, 102տ.

Յարօն 299, 300,

Յաւրիկեան նահանգ 568.

Յէոյ վանք 370.

Յէր-Մկրտչեան Գալուստ 32տ,
36ժ, 38ժ, 40տ, 48տ, 64տ,
66տ, 345տ.

Յիգրանակերտ քաղաք 368տ,
414, 415, 416, 420տ, 449,
455, 702, 730տ, 731տ.
Յիգրանեան երկիր 605.
Տէս Յամիթ.

Յերատուր վարժապետ 264.

Յիւրիկոյ երկիր 484.

Յոսպ գաւառ 48.

Տուկիոո Սեբաստացի նահատակ
11տ, 12, 17. Տունկիոո
12ժ, 17ժ. Տուկիկոս 17ժ.
Ատուկիոս, Տոկիոս 12ժ.
Տունկի 22տ.

Տուղուտ զօրական 363.

Տուտար դան 98.

Տրապիզոն 578, 698, 713տ.
Տրապիզոնտացւոյ տէրութիւն 75. Տրապիզօն 702,
707, 708, 710, 712.

Տփիսիս Տէս Թիֆլիս.

Տօղուտ Խաթուն կին Հուլաւոյի
101.

Տօրոսի լեռն 300.

Բուսկան նահատակ (գոլցէ Ու-
կան) 697.

Բէռլֆ փաշա՝ մեծ վէզիր 676.

Բիզա Ալի փաշա 677.

Յիպնավանք 264, 266ժ, 277, 281.
Յիպնայ վանք 264ժ, 266,

269, 280. Յիպնայ անապատ
280. Յիպնա վանք 264ժ.

Փայտակարան քաղաք 414.

Փաշայ Խաթուն կին Ամիրեզզին
163ժ, 189ժ. Փաշախաթուն
168, 189. Փաշայ 168ժ, 189ժ,
191, 192. Խաթուն 168. Փաշ-
խաթուն, Փաշախադուն
189ժ.

Փարաոն 49.

Փարիոյ գաւառ 434, 435.

Փենեհէս 154. Փենէհէս, Փենէ-
հէս, Փենէհէզ, Փենեհէզ
154ժ.

Փլլիւոյ Խանութ Կարին քա-
ղաքում 590.

Փիզան բերդ 479, 482.

Փիլիպպոս կաթողիկոս Հայոց
448, 453, 464. Փիլիպպոս
վարդապետ 440.

Փիւր նահատակ 689.

Փիւր-ձամալ գիւղ 689.

Փիւրալի իշխան 231.

Փիւրգատայ՝ հայր Բաղտասար
Թոխաթցի նահատակ 490.

Փիւրեզէկ ամիրա Վանայ 222.

Փիփ 697.

Փլաթանայ նաւահանգիստ 710,
713.

Փոքր Հայք 93տ.

Փռանկուլ նահատակ 568.

Փռշին (Բռշին) նահատակ
691, 691տ.

Քալպուլի Խան Երևանայ 445.

Քանան 64.

Քանինկ Լօրտ 676.

Բաջրերունեաց գաւառ 168ժ,
219, 265.

Ս. Բառասնից վանք Սեբաստիա
քաղաքում 144, 148տ.

Ս. Բառասունք գերեզման
513.

Ս. Բառասունք 515, 630.

Բառաքան Շէխն 362.

Բառախ գետ 51, 52.

Բարքանջ գիւղ Շամախու գա-
ւառում 725.

Բետուրա 24.

Բերսոն քաղաք 685.

Բերսոնայ եպիսկոպոսք 303տ.

Բեօփրիւ գիւղ 685 Կամուրջ գիւղ
502.

Բէօթանլու գիւղ 699.

Բուռ գետ 613.

Բուրդ (քուրտ, քիւրդ) 188,
189, 224, 225, 234, 277,
281, 282, 284, 303տ, 304տ,
333, 334 ևն.

Բրդաստան 213. Բրդըստան,
Բրդաստան, Բրթաստան 213ժ.

Յաթիհ սուլթան Մէհմէդ Բ.
395տ.

Յահրայատ քաղաք 423.

Յայատ օղլի Խալիլ փաշա 581.

Յէոդոռիա քաղաք 687.

Յուանկը 484, 485.

Յուէնկհիսար ամրոց Կաֆայ քա-
ղաքում 685

Յրանկիստան 342.

Օթման ամիրա 145.

Օհան՝ որդի Սայեաթ Նովէ Նա-
հատակի 618.

Օսխոյ ռէս Ոսթա.

Օսման 687.

Օսմանցիք 424, 442, 453, 464,
471, 476, 685, 724ժ. Օս-
մանեան կառավարութիւն
677.

Օտուկ Փաղտը՝ շուկայ Զմիւռ-
նիա քաղաքում 627.

Օքուղ Ահմատ փաշա 424.

8ԱՆԿ

ՅԵՂԵԿԱԲԵՐՆԵՆԸ ՄԷՋ ՇԻՇՈՒՐԻՃ ՑՊԵՂԻՐ ՆՐԱՆԵՐԻ

Ալիշան Ն. Ղ., Այրարատ, Վե-
նետիկ 1890. էջ 64տ, 94տ,
95տ, 117տ, 273տ.

Ալիշան Ն. Ղ., Սիոսիան կամ
Համապատում Սիւնեաց
աշխարհի, Վենետիկ 1893.
էջ 119տ, 120տ, 319տ, 339տ,
358տ, 489տ, 558տ, 699տ,
700տ, 701տ.

Ալիշան Ն. Ղ., Տեղագրութիւն
Շիրակայ, Վենետիկ 1879.
էջ 94տ, 95տ, 134տ, 135տ

Անվերդեան Գ., Ասյեաթ-Նովայ,
Մոսկովա 1852. էջ 619տ.

Առաքել վարդապետ Դաւթիժե-
ցի, Վատմութիւն Առաքել
վարդապետի Դաւթիժեց-
ւոյ, Վաղարշապատ 1884.
էջ 431տ, 436տ, 454տ,
465տ, 466տ, 471տ, 476տ,
482տ.

Արարատ ամառիկ, Վաղարշա-
պատ, 1869, 1895, 1896,
1897. էջ 32ժ, 36ժ, 38ժ,
40տ, 48ժ, 64տ, 66տ,
345տ, 674տ, 709տ.

Արիստակէս վարդապետ Տէվ-
կանց, Հայերգ, Թիֆլիս
1882. էջ 274տ.

Աւգերեան Ն. Մկրտիչ, Լիակա-
տոր վարդ Սրբոց, ԺԲ. հատ.

Վենետ. 1810—1814. էջ
43տ, 65տ, 93տ.

Բազմավէպ, Վենետիկ 1848 և
1859. էջ 150տ, 566տ.

Բարխուդարեան Մակար եպիս.,
Արցախ, Բագու 1895. էջ
607տ, 608տ, 688տ, 689տ,
690տ, 691տ, 692տ, 693տ,
694տ, 695տ, 696տ, 697տ.

Բարխուդարեան Մակար եպիս.,
Աղուսնից երկիր և դրա-
ցիք, Թիֆլիս 1893, էջ 675տ,
725տ.

Բժշկեան Ն. Մինաս վրդպ., Պատ-
մութիւն Պոնտոսի. Վենե-
տիկ 1819. էջ 698տ.

Բժշկեան Ն. Մինաս վրդպ., Ճա-
նապարհորդութիւն ի Լե-
հաստան... Վենետիկ 1830.
էջ 784տ.

Զաքարիա սարկաւադի, Պատ-
մագրութիւն, հատ. Բ. Վա-
ղարշապատ 1870. էջ 337տ,
338տ, 443տ, 444տ, 448տ,
489տ, 501տ, 524տ.

Էհրամեանց Խաչատուր Ս. (Կար-
նեցի), Վառվառէ կամ
XIX-րդ դարու զոհը, Թիֆ-
լիզ 1887. էջ 674տ.

Թովմա Մեծոփեցի, Պատմութիւն Լանկթամուրայ և յաջորդաց իւրոց (հրատ. Կարապետ վրդ. Շահնազարեանցի), Փարիզ 1865. էջ 185տ, 217տ, 220տ, 229տ, 230տ, 281տ, 288տ, 279տ, 282տ, 283տ.

Թովհեան Յ.: Յուցակ Ձեռագրաց Խաչիկ վարդապետի, Վաղարշապատ 1898, էջ 182տ, 516տ, 517տ.

Kiepert' ի և Weiland' ի հրատարակած մեծ ատլասը, Thübingen 1873, էջ 420տ.

Կերակոս Գանձակեցի, Պատմութիւն Հայոց, Մոսկուա 1858. էջ 97տ, 102տ.

Կոստանեան Կարապետ, Դրեգորիս Աղթամարցի և իւր տաղերը, Քիֆլիս 1898 էջ 358տ, 516տ, 517տ.

Հայկունի, Բագրևանդ Ջրաբաշխ դաւառ, Վաղարշապատ 1894. էջ 567տ.

Հայկունի, Յոսէփիցի Աբրեհամ, Ջրապիղոնի գիւղերու մէջ հայ հերոսը, (անտիպ) էջ 718տ.

Հանդէս Ամսօրեայ, 1901. էջ 727տ.

Մաղաքիա արեղայ, Պատմութիւն վասն ազգին Նետոզաց (հրատ. Գ. Պապկանեանի), Ս. Պետերբուրգ 1870. էջ 99ժ, 100տ.

Մասեաց Աղաւնի, հինգերորդ տարի, Քէոքոսիա 1860. էջ 729տ.

Մխիթար Այրեւանեցի, Պատմութիւն ժամանակագրական (հրատ. Մկրտիչ Էմինի), Մոսկովա 1860. էջ 71տ.

Յայսմաւուրը, Ա. տպ. Կոստանդնուպօլիս ՌՃՄԵ., Բ. տպ. Կոստանդնուպօլիս ՌՄՁԴ.

Չամչեան Հ. Մ., Պատմութիւն Հայոց, հատ. Գ, Վենետիկ 1784. էջ 3ժ, 10տ, 20ժ, 42տ, 65տ, 71տ, 72տ, 93տ, 97տ, 103տ, 136տ, 146տ, 151տ, 165տ, 169տ, 183տ, 197տ, 204տ, 207տ, 217տ, 228տ, 229տ, 230տ, 243տ, 263տ, 270ժ, 273տ, 282տ, 283տ, 304տ, 305տ, 308տ, 332տ, 338տ, 352տ, 359տ, 368տ, 369տ, 370տ, 371տ, 372տ, 375տ, 382տ, 420տ, 421տ, 431տ, 454տ, 466տ, 471տ, 477տ, 483տ, 502տ, 503տ, 520տ.

Պէրպէրեան Աւետիս վարժապետ, Պատմութիւն Հայոց, սկսեալ 1772 ամէ. Փրկին մինչև ցումն 1860, Կ. Պօլիս 1861. էջ 678տ, 736տ.

Սամուէլի քահանայի Անեցւոյ հաւաքմունք ի գրոց պատ-

մագրաց յաղագս գիւտի
Ժամանակաց անցելոց մին-
չև ի ներկայս ծայրաքաղ-
արարեալ (հրատ. Արշակ
Տէր-Միքէլեանի): Վաղար-
շապատ 1893. էջ 372տ,
395տ, 422տ, 431տ, 483տ

Վարդան վարդապետ, Հաւա-
քումն պատմութեան,
Վենետիկ 1862. էջ 65տ,
71տ, 72տ, 102տ, 103տ.

Վարք և վկայաբանութիւն սըր-
բոց, հատընտիր քաղեալ ի
ճառընտրաց, 2 հատ., Վե-
նետիկ 1874. էջ 42տ, 93տ.

Տաթևացի Գրիգոր, Գիրք Հարց-
մանց, Կոստանդնուպօլիս

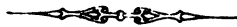
ՌձՂԸ. էջ 385տ.

Տաշեան Հ. 8, Տուցակ հայերէն
ձեռագրաց մատենադա-
րանի Միլիթարեանց ի Վե-
նեսա, Վիեննա 1895. էջ
181տ, 182տ, 400տ, 565տ,
571տ, 606տ.

Տէր-Աբրահամեան, Պատմու-
թիւն Խրիմու, մասն Բ., Թէ-
ոդոսիա 1865, էջ 687տ.

Տէր Յովհաննեսնց Յար. Թ., Պատ-
մութիւն Նոր Զուղայու,
Նոր-Զուղա 1880. էջ 435ժ,
436տ, 550տ.

Պօսեան, Հայք ի Զմիւռնիա և ի
շրջակայս, հատ. Ա. և Բ.,
Վիեննա 1899. էջ 383տ,
384տ, 560տ, 628տ, 683տ.

ՑԱՆԿ

ՀԱՅՈՑ ՆՈՐ ՎԿԱՆԵՐԻ. Ա.

Նոր վկաներ՝ անուն եւ էջ	Տեղ եւ թիւ ցանցակութեան
Արրահամ քահանայ եւ Աքանտար Ուռհայեցի, 422	Եղեսիա, ՌԽԹ—1600 յունվ. 23 գշ.
Ազիդ ճես Պատուական	—
Ամէնատաղ Դերջանցի, 129—133	Դերջան, ՉԳԴ—1335 մարտ 10 ուր.
Անդրէաս քահանայ, 423—433	Ազուլիս, ՌԿԶ արէ ժ—1617 նոյ. 18
Անտոն Թիվիլիսեցի (սպմգ.), 608	Շուշի, ՌՄԽԴ—1794—5
Առաքել քահանայ (սպմգ.), 94	Կեչուր, ՈՄԷ—1208
Աստուածատուր Խթայեցի (սաղ), 353—8	Բաղէշ, ԶԿԸ—1519
Աստուածատուր Կաֆացի (սաղ), 329—331	Կաֆա, ԶԼԷ—1488 ապրիլ
Արիստակէս ճես Մկրտիչ Կն	—
Աւագ Սալամաստեցի, 152—165	Բաղէշ, ՊԼԹ—1390 փետ. 23 դշ.
Աւետիս Ոստանցի, 478—483	Փիղան բերդ, ՌՃԵ—1656 մարտ 20
Աւետիք կրօնաւոր (սաղ), 346—9	Ղըրմ, ԶՄԸ—1509 դեկտ. 11 գշ.
Բաղտասար Թոխաթցի, 490—494	Կարին, ՌՃԻԱ—1672 յունիս 4 գշ.
—Այլ խմբագրութիւն, 494—499	—
Բարուենակ ճես Պատախ Ամթեչի	—
Գաբրիէլ Ղալաթիացի, 484—487	Կ.Պօլիս, ՌՃԺԱ—1662 սեպ. 17 դշ.
Գալուստ երէց, 445—448	Երևան, ՌԶԹ—1640
Գասպար, Մարիամ եւ Վառվառէ Կարենցիք, 631—645	Կարին, 1810 յունիս 8 դշ., յուլիս 16 շբ.
—Տաղաշափ. Վկայքնթիւն, 646—674	—
Գասպար Կոռան (սաղ), 518—9	Սեբաստիա, ՌՃԻԶ—1677 ապր. 29
Գոհարինէ, Ռաաիոս, Ծամիդէս եւ Տուկիոս Սեբաստացիք, 12—22	Սեբաստիա Ո՛ր հրոտից իւր—1155 յուլիս 28 եշ.
Գրիգոր Բալուեցի, Սիմէոն եւ Կի- րակոս, 104—118	Խարբերդ, ԶԼԹ—1290 փետ. 10 ուր.
Գրիգոր Արփայեցի, 434—436	Ներքին խոյիկան, ՌՀԱ—1622
Գրիգոր վրդ. Խաթիցի, 264—274	Արծկէ, ՊՀԵ—1426 մայիս 19 կիր.

Նոր վկաներ՝ անուն եւ եջ	Տեղ եւ թիւ նահատակութեան
— Եղեկեղոսիւն, 274—279	—
— Համառոտ վկայանութ. 279—81	—
Գրիգոր Կանցի (Կարենցի), 520	Կ. Պօլիս, ՌՃԼԱ=1682 մայ. 19
Գրիգոր Կելրորցի (սպմգ.), 55	Կելրոր, ՈՀԼ=1222
Գրիգոր Հաղբակեան, 96—7	Գանձակ ?, ՈՀԲ=1223
Գրիգոր Տաթևացի մանուկ, 503	Մուշ, ՌՃԻԵ=1676
Գրիգոր Լալիակ. Կարենցի, 121—8	Կարին, ՉՀ=1321 յունիս 20 չբ.
Դանիէլ Բէկ Խաչենցի (սպմգ.), 607	Շուշի, ՌՄԽ=1790—1
Դաւիթ արդ. ճես Յովհաննէս եպ. Լն	—
Դաւիթ Խարբերդցի, 306—308	Խարբերդ, ՋԻԳ=1474 յնվ. 16 կիր.
Դաւիթ Սեբաստացի (սաղ), 504—17	Սեբաստիա, ՌՃԻԶ=1677 փետ. 22
Նղիստաբէթի Խառարաստայ, 166—9	Վան, ՊԽ=1391 մարտ 9
Նրեք անանուն վկայք, 502	Կորին, Սեբաստիա, Կամուրջ գ., ՌՃԻԲ=1673
Նրէց Շնքուռկու գեղջ, 372	?, ՋԶԿ=1535
Նրկու մանկունքի Կոտէից, 442—3	Արծնի գիւղ, ՌԶԸ=1638—9
Ջաքարիա կթղ. Աղթմայ, 170—6	Ոստան, ՊԽԲ=1393 յունիս 25 դշ.
— Դանձ Զաֆարիա կրդիսի, 177—81	—
Ջաքարիէ տանուտէր, 229	Արծկէ, ՊԿԹ=1420
Ջուատ մանուկ, 120	?, , 1317 ?
Թադէոս երէց Սեբաստիոյ, 371	Սեբաստիա, ՋԶԿ=1534
Թամամ կոյս Շաղկերացի, 521—4	Նղալորդ գիւղ, ՌՃԽ=1690—1
Թամար Մոկացի, 186—197	Ոստան, ՊԽԵ=1398 ապր. 22 բշ.
Թէոդորոս արդ. Սեբաստացի, 3—11	Սեբաստիա, 1155-ից յ. յունիս 22
Թէոդորոս Կեսարացի, 73—93	Կեսարիա, ՌՄԿ=1204 մայ. 18 դշ.
Թէոդորոս ճես Ստեփանոս և այլք	—
Թովմա վրդ. ի Պուտլիկ վանաց, 263	?, , ՊՀԲ—Գ=1423—5
Թորոս Նգիստայի, 369	Նդեսիա, ՋՀԼ=1528
Թորոս Հոռմկլայցի, 332	?, , ՋԻԳ=1494 օգոստ. 1
Թուխման մանուկ (սաղ), 605—6	Տիգրանակերտ, ՌՄԼԳ=1784
Խահակ (Յովսէփ) Թաւր. 208—16	Շամախի, ՊԿԶ=1417 ապրիլ 18
— Այլ խմբագրութեամբ, 217—220	—
— Մասնորի առժամագիրք, 725—6	—
Լոյս Գրիգոր, 539—551	—
Խանուս Վկայուհի (սաղ), 562—5	Սղտան, ՌՃՄԳ=1703 յունիս 20
— Այլ սաղ, 565—566	Ալաշկերտ, ՌՄԳ=1755 մայ. 3 դշ.
— Աւանդութիւն, 566—7	—

Նոր վկաներ՝ անուն եւ էջ	Տեղ եւ թիւ նահատակութեան
Խաչատուր Տիգրնկերտցի, 455—66	Տգրնկերտ., ԹՃԱ=1652 օգոս. 20
Խաչատուր Կողբեցի, 350—352	Տիգրնկերտ., ՋԿԶ=1517 ապր. 5 կր.
Խըռըրչայ մանուկ (սաղ), 376—82	Մարգուան, ՋՂ=1541 կմ ՊՂ=1441
Խոսարով Գանձակեցի, 23—31	Գնձկ, ՈԺԶ արաց դ=1167 յլ. 10բշ.
— Ներսիսեան, 32—39	—
— Ըստ Յայմաւուրաց, 43—5	—
Մամիգէս օհս Գոհարինէ Սեբաստ.	—
Կատարեալ կոյս օհս Թամամ	—
Կարապետ Վանեցի օհս Մեղքիոէթ	—
Կարապետ Մալաթիացի, 359	Մալաթիա, ՋՀԳ=1524
Կիրակոս օհս Գրիգոր Բալուեցի	—
Կիրակոս միակեաց ? (սպնգ.), 119	Լճեղի մատուռ, ՁԽ=1291
Կիրակոս վրդուր. (սպնգ.), 131	Անի գիւղ, ՁՂԷ=1348-ից առաջ
Կոկճայ Սեբաստիոյ (սաղ), 378—5	Սեբաստիա, ՋԶԵ=1536
Հայրապետ արեղայ, 370	» , ՋՀԷ=1528 կմ ՋԶԲ=1533
Հաղաչ քահանայ, 244	Խիզան, ՊՀ=1421
Հռիփսիմէ Սիլվրիցի ?, 385	? , ԹԳ=1554 փետր. 14 դշ.
Ղազար վարդապետ Բաղիշու, 283	Սասնոյ լեռ, ՊՀԷ=1428
Ղլլար Նորազաթեցի, 414	Նորազաթ գիւղ, ԹԶԼ=1638-9
Մարգարէ սրկ. և Շահրման, 413—20	Տիգրանակերտ, ԹԻԹ=1580 սեպ. 6
Մալիամ Կարնեցի օհս Գասպար ևն	—
Մարտիրոս Կողբեցի, 151	Նրասիս գետ, ՊԼԶ=1387-ից յետոյ
Մեղքիոէթ և Կարապետ, 198—204	Վան, ՊԾԲ հրոտեց դ=1403
Միւրաք Թուրիզեցի, 322—328	Թաւրէզ, ՋԼԵ=1486 մարտ 24 ուր.
Մխիթար Վանեցի, 172—177	Վան, ԹՃԵ=1655 նոյ. 12
Մկրտիչ. Յովնանէս, Արիստակէս	Արծկէի գիւղերը, ՊԿԹ=1420
և այլ 8 վկայք, 231	—
Մուսիֆիր օհս Ստեփանոս քհ.	—
Մուրաա Վանեցի, 320—1	Վան, ՋԼԳ մարգաց 14=1485
Մուրատչան Արծկեցի, 230	Արծկէ, ՊԿԹ=1420
Յակոբ Ովսաննացի վարդ., 282	Անժղնապատ վանք, ՊՀԷ=1428
Յակոբ որդի Ղուլեկի, 500—501	Կալին, ԹՃԻԲ=1673 մայիս 27 դշ.
Յարութիւն Կարնեցի (սաղ), 620—6	Ջմիւռնիա, 1806 փետր. 26
— Տապանադորը, 626—627	—
— Աւանդուրիւն, 627—8	—
— Տաղ Յարուրիւն մանկանն, 629—30	—
Յարութիւն Տփլիսեցի, 609—19	Տփլիս, 1795 սեպտ.

Նոր վկաներ՝ անուն եւ եջ	Տեղ եւ թիւ նահատակութեան
Յիմար Վանեցի, 221—228	Վան, ՊԿԷ=1418
Յովակիմ Սամաթիացի, 676—8	Կ. Պօլիս, 1843 օգոստ. 17
— Տապանագիր, 735—736	—
Յովհաննէս եպսկ., Սարգիս եպսկ., Դաւիթ աբեղայ, 310—345	Ամասիա, ԶՄԵ=1506 հկա. 17 չբ.
Յովհաննէս եպ. Դարանաղեաց, 421	Կարին, ՌԻԱ=1591.2
Յովհաննէս եպ. Տարօնոյ, 299—304	Բաղէշ, ԶԺԲ=1463 ապրիլ 19 գշ.
Յովհաննէս քհ. Զմշկձցի, 205—7	Զմշկաձագ, ՊՄԲ=1403 սեպտ. 10
Յովհաննէս աբեղայ, 339	Դրասխակ գիւղ, ԶԽԲ=1500
Յովհաննէս Խլաթիցի, 284—292	Խլաթ, ՊԶԷ=1438 փետր. 22 չբ.
— Այլ խմբագրութիւն, 292—298	—
Յովհաննէս Մալաթ. (սահ), 569—71	Ն.դսկիւ, ՌՄԻԻ=1775
Յովհաննէս ճէս Մկրտիչ և այլք	—
Յովսէփ Իռւնեցի պարսիկ, 46—60	Միջոց, ՌԺԹ անկի ի=1170 հոկտ. 24 չբ.
— Ներքողեան, 61—64	—
— Ըստ Յաջախուրաց, 67—70	—
Յովսէփ Թաւրիժեցի ճէս Իսահակ	—
Յուդանան վկայ տաճիկ, 72	Կարին, ՌԻԱ=1182
Նիկողայոս Տգրնկերտցի, 449—54	Տգրնկերտ., ՌՂԱ=1642 ապր. 15
Նիկողայոս Պրոսպայի, 531—538	Պրուսս, ՌՃԽԳ=1694 միտ. 14 գշ.
Շահրման ճէս Մարգարէ սրկ.	—
Շնորհաւոր Բաբերդցի, 333—338	Բաբերդ, ԶԽԳ=1494
Ոգջայ ճէս Կոկճայ	—
Պալի Կարնեցի, 603—604	Կարին, 1781—1786
Պատուական կմ Ազիզ կին, 488—9	Նախիջևան, ՌՃԺԸ=1668-9
Պարոն Լոյս Կաֆացի, 386—95	Կաֆա, ՌԺԶ=1567 մայիս 15 հշ.
— Տաղ..., 396—401	—
— Այլ տաղ ի Վրդանես, 401—408	—
— Այլ տաղ ի Թումանյե, 409—412	—
— Այլ ռոմանտ, 729—734	—
Պետրոս քհ. ճէս Ստեփանոս վրդ. ևն	—
Պետրոս Նիժեցի (սպգ.), 675	? , 1826 սեպտ. 13
Պուտախ Ամթեցի, 360—8	Տիգրանակերտ, ԶՀԳ=1524
Պօղոս սրկ. Սղերգցի, 525—7	Սղերդ, ՌՃԽ=1691
Ջալալ իշխան Խաչենոյ, 101—3	Ղապուշ, ԶԺ=1261
Ռատիոս ճէս Գոհարինէ Սիքաստ.	—

Նոր վկաներ՝ անուն եւ էջ	Տեղ եւ թիւ նահաջակութեան
Սահակ Բրուտենցի, 552—559	Ազատ, ՌՃԿԴ—1715 հոկտ. 17
Սահակ Մսրր Կարենցի, 572—4	Կարին, ՌՄԻԷ—1778 յուլիս 28
—Տաղալափ. Վկայքնոր., 574—99	—
—Այլ տաղ, 600—1	—
Սամուէլ Մանեսացի (սպեղ.), 560—1	Զմիւռնիա, 1723 յուլիս 15 գշ.
Սայեաթ-Նովէ ձեռ Յարութիւն	—
Սարգիս իշխան Խաչենեցի, 71	Գանձակ, ՈԼԱ—1182 մրտ. 26 ուր.
Սարգիս Մելիտինեցի (սպեղ.), 383	Զմիւռնիա, Ռ—1550 ապրիլ 15 գշ.
Սարգիս Նահատակ, 135	Խաչի ձոր, Անի, ԺԴ դար
Սարգիս եղս. ձեռ Յովհաննէս եպ. Լն	—
Սարգիս արկ. Կարսեցի, 528—30	Կարս, ՌՃԽԱ—1691—2
Սարուխան Հիզնացի, 437—441	Բաղէշ, ՌՁ—1631 փետր. 4 ուր.
Սեղբեստրոս ձեռ Ստեփանոս Լն	—
Սիմէոն ձեռ Գրիգոր Բալուեցի	—
Սիրուն Հիզնացի, 309—312	Հիզան, ԶԻԵ—1476 յունվ. 14 կիր.
Սիրուն Ալիբեցի, 467—471	Վան, ՌՃԴ—1655 օգոստ. 5
Ստեփանոս արքեպս. Սեբաստիոյ,	Աղշարու լեռ Սբաստիոյ, ՊԼԶ—1387
Սեղբեստրոս Լ Թէոդորոս,	—
137—148	—
—Տաղի Տէր Սեփանոս..., 149—50	—
Ստեփանոս արքեպս. Տաթևու, քե-	Թաւրէզ, ԶԼԲ—1493
ռորդի իւր և մօրեղբօրորդի,	—
313—319	—
Ստեփանոս վանահայր, 98—100	Գերեթին ?, ՁԶ—1257
Ստեփանոս քհ. և Մուսեֆիւր, 184—5	Արծկէ, ՊԽԴ—1395
Ստեփանոս վ., Պետրոս քհ. Խիզան-	Խիզան և Սորբ գիւղ, ՊՀԴ—1424
ցիք և Ստեփ. ուրաց. 245—62	յունիս 2 ուր. և 11 կիր.
Ստեփանոս մանուկ, 305	Կ. Պօլիս, ԶԻ—1471
—Ս. Սեփանոսի նշխարք, 727—8	—
Ստեփանոս ուր. ձեռ Ստեփ. վրդ. Լն	—
Աքանտար ձեռ Աբրահամ քհ.	—
Վաղին Արծկեցի ձեռ Մուրատչան	—
Վանակ եպիսկ. Բջնոյ, 136	Բջնի, ՊԼԶ—1387
Վառ վառէ Դմիտրիցի ձեռ Գառապար Լն	—
Վարդան Բաղիշեցի, 232—243	Բաղէշ, ՊՀ—1421 յունվ. 4 չբ.
Տուկիոս ձեռ Գոհարինէ Սեբաստ.	—

Նոր վկաներ՝ անուն եւ էջ	Տեղ եւ թիւ նահատակութեան
Փռանկու որդի Ազիզի (սպմգ), 568	Ղարասուբազար, 1557 յունիս 1
Յաւելուած Ա.	—
Անանուն Նատ. Տրապիզոնի?, 698	Գրգման Տրապիզոնում, ?
Անանուն նահատակ (աւանդ.), 693	Գրգման Պագեսքեր վանքում, ?
Գրիգոր (ժապանազի), 699	Խաչվէմ Քոթանլու գիւղի մօտ, ?
Գրիգոր և Մարիամ (աւանդ.), 701	Հանգստարանը Արփա գիւղի մօտ, ?
Զաքին (աւանդ.), 695	Հանգստարան Պարանպատ անտառում, ?
Խալիլ ճես Մանսուր (Յ. Ա. 720—1)	—
Ծեր նահատակ (աւանդ.), 692	Գրգման Պտրեքի գիւղի մօտ, ?
Կարապետ քհ. (աւանդ.), 702—9	Թորոսլի գիւղ, 1708—10 ?
Հղիգեանայ Նատկ. (աւանդ.), 694	Խաչարձան Վանք գիւղի մօտ, ?
Համալ ճես Փիւր (Յ. Ա. 688)	—
Մանսուր, Խալիլ և Նասիմի, 720—1	? , 1524-ից առաջ
Մարտիրոս Հիզնացի, 714—9	Բաղէշ, ժն դար.
Մարիամ ճես Գրիգոր Արփ., 701	—
Յակոբ վրդ. և ընկերք (ժող), 679—82	Արճէշ դաւառ, ? օդոստ. 14
Յարութիւն Մլիղի (սպմգ), 683—4	Մանիսա ք., 1855 (1833 ?)
Նահատակ Մուլացի (աւանդ.) 710—3	Մալա գիւղ, XVIII-րդ դար?
Նահատակք ի կոտորածի Կէտիկ Ահմէտ փաշայի, 685—687	Խրիմ, 1475-ից իւր ժամ յետոյ
Նասիմի ճես Մանսուր, 720—1	—
Ներսէս (ժապանազի), 700	Տապան Վայոց ձորում, ?
Ոսկեթիւ նատկունի (աւանդ.), 696	Մատուռ Հարցնադիստ գիւղ. մ., ?
Սարգիս քհ. Ղարսեցի, 722—4	Ղարս, 1796 յուլ. 25 ուրբ.
Սուրբ Սրաբեկ, (աւանդ.), 690	Մատուռ Դաշուշէնի մօտ, ?
Վասակ պատրոնիկ (արձմգր.), 688	? , ՈՄ=1201-ից առաջ
Բուսկան (աւանդ.), 697	Մատուռ Փիփի կողմում, ?
Փիւր, Համալ և քոյր Նոցին (աւանդ.) 689	Փիւր-Համալ և Նախջուանիկ գ., ?
Փռչին ? , 691	Գրգման Դանլան գիւղի մօտ, ?

ՑԱՆԿ

ՀԱՅՈՑ ՆՈՐ ՎԿԱՆԵՐԻ. Բ.

*Երկրորդ սիւննակոռմ շրագիր նշանակոռած են վկայարան-
անոթիւնների նշանակները.*

Նոր վկաներ՝ անուն եւ էջ	Ի՞նչ աղբիւրից ենք բաղել
Արրահամ քհ. և Աքանտար, 422	Սամուէլ Անեցի, Պատմթ. Վղրչպ.
Ազիզ սէս Պատուական	—
Ամէնաւագ Դերջանցի, 129—133	Յայամ. Գ. տպ. Ա., Յովհաննէս վրդ.
Անդրէաս քահանայ, 423—433	Առաքել վրդ. Դաւրիժ., Պատմ. և ՀԱ
Անտոն Թիփիսեցի (սպեգ.), 608	Մակար Եպի. Բարխուտ. Արցախ
Առաքել քահանայ (սպեգ.), 94	Ալիշան, Շիրակ
Ածատուր Խթայեցի (ժող), 353-8	Լս, Գրիգորիս կրդ. Աղրաւարցի
Ածատուր Կաֆայի (ժող), 329—331	Լս, Գրիգոր վրդ. Կաթացի
Արիստակէս սէս Մկրտիչ ևն	—
Աւագ Սալամաստեցի, 152—165	Յայամ. B-NP-WYZbc
Աւետիս Ոստանցի, 478—483	Առաքել վրդ. Դաւր., Պատմ. և GK
Աւետիք կրօնաւոր (ժող), 346—9	Լս
Բաղտասար Թոխաթցի, 490—494	z
—Այլ խմբագրութիւն, 494—9	Ջաքարիա սրկ., Պատմ. Բ. Վղրչ.
Բարունակ սէս Պուտախ Ամթեցի	—
Գարրիէլ Ղալաթիացի, 484—487	j, Յակոբ Ակնեցի
Գալուստ երէց, 445—448	Ջաքարիա սրկ., Պատմթ. Բ.
Գասպար, Մորիամ և Վառվառէ	Յայամ. Գ. տպ., Տէր Մարտիկոս, Հանգե,
Կարնեցիք, 631—645	Կարապետ.
—Տաղաշափ. վկայարան., 646—647	s, Յովհաննէս Կարնեցի
Գասպար Կոռնան (ժող), 518-9	t, Միֆայիկ որդի Բարդամ գրի
Գոհարինէ, Ռատրոս, Մամիդէս և	Յայամ. B-DG-WYZabc
Տուկիրոս Սեբաստցիք., 12—22	
Դրիգոր Բալուեցի, Սիմէոն և Կի-	Յայամ. d, Հառնետ. գ, Դատիք
բակտ, 104—118	երեց Բալուեցի
Դրիգոր Արփայեցի, 434—436	Առաքել վրդ. Դաւր., Պատմթ.
Դրիգոր վրդ. Խլաթեցի, 264—274	CMTp և Թ. 1047, Թովմա հոնետ

Նոր վկաներ՝ անուն եւ հո	Ի՞նչ աղբիւրից ենք փալել
— Եղերեգոսիւն, 274—279	Հայերգ, Տէվկանց, Առափի
— Համառոտ վիայարնք. 279—81	Թովմա Մեծոփեցի, Պատմ.
Գրիգոր Կանցի (Կարնեցի), 520	Չամչեան, Պատմ. Գ.
Գրիգոր Կելորցի (սպնդ.), 95	Հ. Ալիշան, Շիրակ
Գրիգոր Հաղբակեան, 96—7	Կիրակոս Գանձակ., Պատմութ.
Գրիգոր Տաթևացի մանուկ, 503	Չամչեան, Պատմ. Գ.
Գրիգոր եպս. Կարնեցի, 121—128	Յայտմ. d
Դանիէլ բէկ Խաչենեցի (սպնդ.), 607	Մակար եպս. Բաքխուտ., Արցախ
Դաւիթ արդ. ճես Թովաննէս եպս. ևն	—
Դաւիթ Խարբերցի, 306—308	B
Դաւիթ Սեբաստացի (սպ), 504—17	t, Միֆայէլ որդի Բարդամ քրդի
Եղիսաբեթ ի Խառարաստայ, 166-9	B-EG-1K-MP-RTUWYZbcdk. 434
Երեք անանուն վկայք, 502	Չամչեան, Պատմ. Գ.
Երէց Շնքուռկու գեղջ, 372	Սամուէլ Անեցի, Պատմ.
Երկու մանկունք ի Կոտէից, 442-3	Ջաքարիա սարկ., Պատմ.
Ջաքարիա կթգ. Աղթամարայ, 170-6	B-EG-1K-RT-VYZbc
— Գանձ Ջաֆարիա կրդիսի, 177—81	ա, Գրիգոր վրդ. Ագրամարցի
Ջաքարիէ տանուտէր, 229	Թովմա Մեծոփեցի, Պատմ.
Ջուատ մանուկ, 120	Հ. Ալիշան, Սիսական
Թաղէոս երէց Սեբաստիոյ, 371	Չամչեան, Պատմ. Գ.
Թամամ Շաղկերացի, 521-4	Ջաքարիա սարկ., Պատմ. Բ.
Թամար Մովկացի, 186—197	B-EG-1K-MP-RT-WYZbc, Թ. 434
Թէոդորոս արդ. Սեբաստի., 3—11	Յայտմ. B-WYZbc
Թէոդորոս Կեսարացի, 73—93	Վարք և Վկայ. սրբոց, Վնտ 1874
Թէոդորոս ճես Ստեփանոս և այլք	—
Թովմա վրդ. ի Պուտլիկ վանաց, 263	Թովմա Մեծոփեցի, Պատմ.
Թորոս Սղեսացի, 369	Չամչեան, Պատմ. Գ.
Թորոս Հռոմկլայեցի, 332	Չամչեան, Պատմ. Գ.
Թուխման մանուկ (սպ), 605-6	ճ
Խաանակ (Թովսէփ) Թաւր., 208—16	B-SU-WYbc
— Այլ խմբագրութիւն, 217—20	Թովմա Մեծոփեցի, Պատմ.
— Մատուռի արձանագիտը, 725—6	Մակար ծ. վրդ. Բարխուտ. Աղուանք
Լոյս Գրիգոր, 539—551	Պատմ. Նոր Ջուղայու, Ա.
Խանուս վկայունի (սպ), 562—5	Յ՜, Պողոս երեց
— Մի այլ տաղ, 565—566	Բազմավէպ, 1859
— Աւանդութիւն, 566—567	Ս. Հայկունի, Բաղբեանք.
Խաչատուր Տիգրնկրացի, 455—66	Առաքել Դաւր., Պատմ., GHKp

Նոր վկաներ՝ աճուճ եւ եջ	Ի՞նչ աղբիւրից ենք փայլել
Խաչատուր Կողբեցի, 350—352	Bf
Խըաբըշայ մանուկ (սաղ), 376—82	mx, Մեծ Պարոն
Խօսքով Գանձակեցի, 23—31	Ճառքնտ. n, Միսիքսար Գոշ
— Ներքողեան, 32—39	Ճառքնտ. n, Միսիքսար Գոշ
— Ըսե Յայսմաւորաց, 43-5	Յայսմ. A-EG-WYZb-e
Մամիդէս Տէս Գոհարինէ Սերաստ.	—
Կատարեալ կոյս Տէս Թամամ	—
Կարապետ Վանեցի Տէս Մեղիսէթ	—
Կարապետ Մալաթիացի, 359	Չամչեան, Պատմ. Գ.
Կիրակոս Տէս Գրիգոր Բալուեցի	—
Կիրակոս միակեաց ? (սղմգ.), 119	Հ. Ալիշան, Սիրական
Կիրակոս վրդ. (սղմգ.), 134	Հ. Ալիշան, Շիրակ
Կոկնայ Սերաստիոյ (սաղ), 373-5	v, Յովսէփ Սերաստացի
Հայրապետ արեղայ, 370	Չամչեան, Պատմ. Գ.
Հասլաշ քահանայք, 244	CE, Առաջիկ վրդ. Բողիշեցի
Հռիփսիմէ Սիլիւրիցի ?, 385	Էջմ. Թ. 864
Ղազար վրդ. Բողիշու, 283	Թովմա Մեծոփեցի, Պատմ.
Ղզլար Նորագաւթեցի, 444	Չաքարիա սարկ., Պատմ.
Մարգարէ սրկ. և Շահրման, 413—20	i, Սիմեոն
Մարիամ Կարնեցի Տէս Գասպար և և	—
Մարտիրոս Կողբեցի, 151	Թովմա Մեծոփեցի, Պատմ.
Մեղիսէթ և Կարապետ, 198—204	BCG-IK-BT-VYZbc
Միրաք Թաւրիզեցի, 322—328	BCr, Մովսէս Գրիշ
Միսիթար Վանեցի, 472—477	Առաքել Գաւր., Պատմ. և GKM
Մկրտիչ, Յովհաննէս, Արիստակէս և այլ 8 վկայք, 231	Թովմա Մեծոփեցի, Պատմ.
Մուսեֆիր Տէս Ստեփանոս քն.	—
Մուրատ Վանեցի, 320—321	BC
Մուրատչան Արծկեցի, 280	Թովմա Մեծոփեցի, Պատմ.
Յակոբ վրդ. Ովսաննացի, 282	Թովմա Մեծոփեցի, Պատմ.
Յակոբ սրդի Ղուկէկի, 500—501	z
Յարութիւն Կարնեցի (սաղ), 620-6	o, Յովհաննէս Կարնեցի
— Տապանագիրը, 626—627	Քօսեան, Հայք ի Զմիւռնիա
— Աւանդութիւն, 627-8	» »
— Տաղ Յարութիւն մանկանդ, 629—30	Յիմ, Սահակ դպիր Վանեցի
Յարութիւն Տփլիսեցի, 609—19	Գ. Ալավերդեան, Սայեաթ-Նովայ
Յիմար Վանեցի, 221—228	B-EGHJ-PR-WYZeg

Նոր վկաներ՝ անուն եւ հշ	Ի՞նչ աղբիւրից ենք գաղել
Յովակիմ Սամաթիացի, 676-8 — Տապանագիրք, 735—736 Յովհաննէս հպս., Սարգիս եպս., Դաւիթ արեղայ, 340—45	Ա. Պէրպէրեան, Պատմթ. Հայոց Սացել ենք մասն. ճամկով Արարատ, 1869. Յովհաննէս երեց
Յովհաննէս եպս. Դարանաղեսաց, 421 Յովհաննէս եպս. Տարսնոյ, 299—304 Յովհաննէս քհ. Չմէկծղցի, 205-7 Յովհաննէս արեղայ, 339 Յովհաննէս Խլաթեցի, 284—292 — Այլ խմբագրութիւն, 292—98 Յովհաննէս Մալաթ. (աղ), 569 Յովհաննէս զնա Մկրտիչ և այլք Յովսէփ Դուռնեցի պարսիկ, 46—60 — Ներդրեան, 61—64 — Հոս Յայմատուրաց, 67—70 Յովսէփ Թաւրիժեցի զնա Իսահակ Յորդանան վկայ տաճիկ, 72 Նիկողայոս Տիգրեկրացի, 449—54 Նիկողայոս Պրուսացի, 531-8 Շահրման զնա Մարգարէ սրկ. Շնորհաւոր Բարեբրդցի, 333-8 Ոգջայ զնա Կոկնայ Պալի Կարնեցի, 603—604 Պատուական կմ Ազիզ կին, 488-9 Պարոն Լոյս Կաֆացի, 386—95 — Տաղ, 396—401 — Այլ տաղի վերջանեալ, 401-8 — Այլ տաղի թումայի, 409—412 — Այլ տաղատուր, 729—734 Պետրոս քհ. զնա Սանփանոս վրդ. ևն Պետրոս Նիժեցի (պոնգ.), 675 Պուտախ (Բարունակ) Ամթեցի, 360 Պօղոս սրկ. Սղերդցի, 525-7 Ջալալ իշխան Խաչենոյ, 101-3 Խատրոս զնա Գոհարինէ Սերաստ. Սահակ Բրուտնեցի, 552—559	Չամչեան, Պատմ. Գ. Bfr GHKLMRY. Դատիր եպս. Հ. Ալիշան, Սրասկան Bfr y Դ. Աշուղ Սէֆերօղլու — Հատընտ. n, Միսիրար Գօշ Ալիշան, Ալբարատ, Դատիր քհ. Յայմ. A-WYZa-e — Վարդան տաւաթի, Պատմթ. Առաքել Դաւրիժ., Պատմ. և KM KL — GHKLMRY, և Չաքարիա սարկ. — o, Մահ. Յովհաննէս Կարնեցի Չաքարիա սարկ., Պատմթ. dw, վերանեալ վարդապետ e, վերանեալ վրդ. hm, վերանեալ վրդ. k, Թումայ Կաֆացի Մատեաց Աղաւի, 1860, Խ. Վ. Գ. — Մակար վրդ. Բարխ., Աղուանք B, Մկրտիչ արեղայ M Կիրակոս Գանձակեցի, Պատմթ. — h, Սեփանոս Կաթայեցի

Նոր վկաներ՝ անուն եւ հո	Ի՞նչ աղբիւրից եմք բաղել
Սահակ Մարը Կարենցի, 572-4	} օ, Մահե. Յովհաննէս Կարենցի
— Տաղալափ. վկայքնոր., 574—99	
— Այլ ծաղ. 600—601	
Սամուէլ Մանխացի (սպեգ.), 560	Քօսեան, Հալք ի Զմիւռնիա, Ա.
Սայեաթ-Նովէ Տէս Յարութիւն	—
Սարգիս Իլիան Խաչենցի, 71	Վարդան պատ.իչ, Պատմ.
Սարգիս Մելիտենցի (սպեգ.), 383	Քօսեան, Հալք ի Զմիւռնիա, Ա.
Սարգիս Նահատակ, 135	Հ. Ալիշան, Շիրակ.
Սարգիս եպս. Տէս Յովհնէս եպս. ևն	—
Սարգիս սրկ. Կարսեցի, 528—30	M
Սարուխան Հիզնացի, 437—41	i
Սեղբեստրոս Տէս Ստեփանոս ևն	—
Սիմէոն Տէս Դրիգոր Բալուեցի	—
Սիրուն Հիզնացի, 309—312	i
Սիրուն Ալիւրցի, 467—471	Առաքել վ. Գաւր, Պատմ. և GKL
Ստեփանոս արքեպ. Սբասիայ. Սեղբեստրոս և Թէոդորոս, 137—48	Յայամ. B-WYZbc
— Տաղ ի Տէր Ստեփանոս., 149—50	Բաղմավէպ. 1848
Ստեփանոս արքեպ. Տաթևու, քեռ. որդի իւր և մօրեղբորդի, 313-9	Ch և էջմ. Թ. 1710
Ստեփանոս վանահայր, 98—100	Մաղաքիա արեղայ, Պատմ. Նետ.
Ստեփանոս քհ. և Մուսեֆիւր, 184.5	Թովմա վ. Մեծովեցի, Պատմ.
Ստեփանոս վրդ. և Պետրոս քհ. Խիզանցիք և Ստեփանոս ուրաց., 245—62	CE, Առաքել վրդ. Բաղիշեցի
Ստեփանոս մանուկ, 305	Զամչեան, Պատմ. Գ.
— Ս. Ստեփանոսի նշխարք, 727.8	Հանդէս Ամսօլ հայ, 1901
Ստեփանոս ուր. Տէս Ստեփան. վրդ. ևն	—
Սքանաթր Տէս Արքանամ քհ.	—
Վաղին Արծկեցի Տէս Մուրատչան	—
Վանակ եպս. Բջնոյ, 136	Զամչեան, Պատմ. Գ.
Վառվառէ Իմնկցի Տէս Գասպար ևն	—
Վարդան Բաղիշեցի, 232—243	BCGHKLMRYZp
Տուկիոս Տէս Գոհարինէ Սեբաստ.	—
Փռանկուլ որդի Աղիդի (սպեգ.), 568	Միլիթար վ. Տ. Մկրտչեան, Յիշակ.

Նոր վկաներ՝ անուն եւ հո	Ի՞նչ տպիւրից եմք քաղել
Յանելուած Ա.	
Անանուն նհտ. Տրապիզոնի ? , 698	Մինաս վ. Բժշկեան, Պամ. Պոնտոսի
Անանուն նհտ. (աւանդադիր), 693	Մակար եպս. Բարխուտ., Արցախ
Գրիգոր (ապամագիր), 699	Հ. Ալիշան Սիսական
Գրիգոր և Մարիամ (աւանդ.), 701	» »
Զաքին (աւանդ.), 695	Մակար եպս. Բարխուտ., Արցախ
Խալիլ Տէս Մանսուր (Յ. Ա. 720-1)	—
Մեր նհտ. (աւանդ.), 692	Մակար եպս. Բարխուտ., Արցախ
Կարապետ քհ. (աւանդ.), 702-9	Ս. Հայկունի, Արսրատ 1895
Հրեղեանայ նհտ. (աւանդ.), 694	Մակար եպս. Բարխուտ., Արցախ
Համալ Տէս Փիր (Յ. Ա. 688)	—
Մանսուր, Խալիլ և Նասիմի, 720-1	Տէս հո 720 և 721
Մարտիրոս Հիդնացի, 714-9	— Վ. Ե. Թ. 10
Մարիամ Տէս Գրիգոր Արմ., 701	—
Յակար վր. և ընկերք (սաղ), 679—82	m
Յարութիւն Մլղրցի (սպնդ.), 683	Գոսեան, Հայք ի Զմիւռն., Բ.
Նահապետ Մալացի (աւանդ.), 710-3	Ս. Հայկունի, անտիպ աշխատութ.
Նահապետիք ի կոտորածի Կէտիկ	Յովհ. Տէր-Արքանաճան, Պատ-
Անմէտ փաշայի, 685—87	մուծիւն Խրիմու Բ.
Նասիմի Տէս Մանսուր, 720-1	—
Ներսէս (ապամագիր), 700	Հ. Ալիշան, Սիսական=ն
Ոսկեթիկ նհակունի (աւանդ.), 696	Մակար եպս. Բարխուտ., Արցախ
Սարգիս քհ. Ղարսեցի, 722-4	Պ Կ. Կոստանեանցի ձեռ. Թերթից
Ս. Սրաբեկ (աւանդ.), 690	Մակար եպս. Բարխուտ., Արցախ
Վաստիկ պատրոնիկ (աւանդ.), 688	» »
Բուսկան (աւանդ.), 697	» »
Փիր, Համալ և քոյր Նոցին (աւանդ.), 689	» »
Փոշին ? , 691	» »

Բ Ա Ռ Ա Ր Ա Ն

ՕՏԱՐԱԶԳԻ ԲԱՌԵՐԻ

Այստեղ հաւաքում ենք աշխատութեանս մէջ գործածւած բոլոր օտարազգի բառերը՝ իւրաքանչիւր բառի մօտ նշանակւած են՝ քացի բառին ընդէն ձեւից եւ բացատրութիւնից, նսեւ այն էջերը՝ ուր գործածւած են յիշեալ բառերը: Օտար ձեւերի մօտ նշանակւած է բառի ընթերցումը եւրոպական տառերով եւ արդի օսմանեան արտասանութեամբ:

Աթաբակ 314, 320. Թրք. اتابك atabey հայրապետ. արքայորդւոց խնամակալ նշանակւած անձը:

Ալլահ 239. արաբ. الله Allah Աստուած:

Աղայ 478, 486—7, 647—8, 650, 661—2. Թրք. اغا aga պարոն, մեծաւոր:

Աճամ 360. արաբ. اجم ajem պարսիկ:

Աճմտան 497. պրս. اجمستان ajemistan Պարսկաստան:

Ամբուրա 610. իմն տանբուրա = արաբ. طنبور tanbura բամբ վին, ֆրանս. mandore.

Ամիր 456. արաբ. امير emir իշխան:

Այեան 663, 665—6. արաբ. اعيان ayan սուգանիք:

Այվազ 531—2. Թրք. آيواز ayvaz խոհարար:

Աշխիպ 650. իմն արաբ. عشق aşeq սիրահար:

Աշուղ 610—2, 616—8. արաբ. عشق aşeq երգիչ:

Ապազի 522. արաբ. عباسي abbasi անուն արժաթեայ դրամի, որ այժմ արժուի է 20 կոպ. = 100 փարայ = 50 սանթիմ:

Ապրիշում 496. պրս. ابريشم ebrisüm մետաքս:

Ատէթ 344. արաբ. عادت adet սովորութիւն, ծէս:

Արապ 360. արաբ. عرب areb արաբացի:

Աշապան 203. թմբուկ. թաթարերէն?, գրուած նաև
արարան:

Արապիստան 658. պրս. عربستان arebistan Արաբիա:

Արզ 582, 584—5, 649, 658. արաբ. عرض arz խնդիրք:

Արզայ 434. արաբ. عريضة ariza խնդրագիր, աղերսագիր:

Արզուհալ 579, 581—2, 657—8. արաբ. عرضحال arzuhal
աղերսագիր:

Արմանի տնիւ էրմէնի:

Բաս 618. արաբ. باحث bahs, աղաւ. թրք. bes բանավէճ, մրցում:

Բեզար 250, 253. թրք. bezmek ձանձրանալ բայից:

Բէդամաղ 615 = պրս. بيدماغ bidmağ, bidamağ դժգոհ,
կամքը չկատարուած:

Բէզարիլ 614. թրք. bezmek ձանձրանալ:

Բէլիւք բաշի 711. թրք. بلوكباشى bölük başə գնդապետ:

Բէկ 206, 439, 566, 607. թրք. بك beg, bey իշխանաւոր:

Բուխտան, պուխտան 378. պրս. بختان buhtan բարուրանք,
զրպարտութիւն. այսպէս պէտք է իմանալ նաև բուղ-
տան բառը, էջ 330, որով այս ձևերը ջնջելի են յա-
տուկ անուանց ցանկից, ուր մտել են սխալմամբ:

Բույսլըմիշ անել 722. թրք. بویورماق buyurmaq հրամայել:

Գուրջաստան 213 ծան., թրք. պրս. گرجستان gürjistan
Վրաստան:

Դուզալ 612. թրք. گوزل güzel գեղեցիկ, գեղունի:

Դանիւման, դանիւմանդ, դանըլման 137, 173, 317, 381,
389, 404, 500, 633—6, 641, 722. պրս. دانشمند da-
nišmend մահմետական գիտնական կարգացող, մուլա:

Դավթար 610—1, 616. արաբ. دفتر defter տետրակ:

Դավուլ զուռնայ, դաւուլ զուռնայ 709, 711. թրք. داول
زورن davul zurna թմբուկ և փող:

Դարդ 615. պրս. درد derd ցաւ, վիշտ:

Դափ (դաբ, դաֆ) 203. պրս. داف def ածելու դափ:

Դեաֆ 663. արաբ. دفع def վանել, վռնտել:

Դեկան 144, 193, 316, 379—80. = դահեկան:

Դին 389, 586, 588. պրս. دين din կրօնք:

Դիվանա 614. պրս. دیوانه divane գիժ, խենթ:

Դուման 98. تومان tuman 30,000 հեծեալ զորքի բանակ:

Դուպայ 570. արաբ. توبه töbe ապաշաւել, սիրել?

Դուրգար 615. պրս. درگر dürger հիւան:

Դրստել 615. պրս. درست dürüst ուղիղ, շիտակ բառէն, ուղղել, հարթել:

Եազլըլ 634, 652. թրք. yazlâq ամառանոց:

Եար 613—4. պրս. یار yar սիրական:

Եզլաի 594. պրս. یزیدی yezidi քուրդ. ցեղ, որ համար-
ւում է սատանայապաշտ:

Եէլ մում 596. բառ. անձանօթ, թուի մի տեսակ մում:

Ենիչերի, ենիչերի, ենկիչարի, էնկիչարի 464, 472—3,
476, 484, 529—30, 627—8, 702—5, 712. թրք.

یeniçeri մի տեսակ հին Օսմանեան զօրք:

Ենկիչար աղասի 472, 474. թրք. یeniçeri ağası
ենիչերիների գլխաւոր:

Եշի 571. արաբ. عشق aşq, աղաւ. թրք. eşq զգացմունք, սէր:

Զալմ 593—5. արաբ. ظالم zalim անիրաւ, անդուլթ,
բռնաւոր:

Զապիթ 579, 581, 583, 625, 648, 653, 658, 661—2.

արաբ. ضابط zabit ստոիկան, ստոիկանութիւն:

Զեիա, զէվիա, զէվիայ, զեայի, զեիայ 144. արաբ. زاویه
zaviye կրօնաւորի խուց, տէրվիչի վանք:

Զէմհէր 652. արաբ. زمهرير zemherir սաստիկ ցուրտ. 2.
միջինք. ձմրան:

Զէնէթ 597. արաբ. زينت ziyet մեծ հանդէս:

Զէնճիլ 342. զէնճիր 659. պրս. زنجير zenjir, թրք. زنجيل
zinjil շղթայ:

Զէվիադար 326. պրս. زاویهدار zaviyedar սենեկապետ, տէր-
վիչների վանքի մեծը:

Զընտան 342, 403. պրս. زندان zəndan զնդան, բանտ:

Զինահար 180. պրս. زینهار zinhar ապաւինել:

- խան 348, 439, 445—8, 607, 685, 687. պրս. خان xan
 իշխան, որից խանութիւն 445.
- խանճալ 335, խանչալ 337, խանջար 310, խանջալ 468,
 470, 472, 475, 530. արաբ. خنجر xanjer կամ պրս.
 خنجر xančer դաշոյն.
- խանսում 650.—1 թրք. خانم xanəm տիկին.
- խապար 657, 659, 663. արաբ. خبر xaber լուր.
- խարաբ 99. արաբ. خراب xarab անկարգ, աւեր, խան-
 դարեալ.
- խարան 71, 122, 490, 494—5. արաբ. خراج xaraǰ հարկ,
 տուրք.
- խարաճճի 569, խարաճչի 495. թրք. خراجی xaraǰǰə հար-
 կահան.
- խարճ 430. արաբ. خرج xarǰ ծախք.
- խէփիս 569. արաբ. حبس hats բանտ, բանտարկել.
- խըղմէթ 654. արաբ. خدمت xədmət, թրք. աղաւ. xəzmet
 ծառայութիւն.
- խիլայ 526. արաբ. خلة xila իբր պարզեւ տրուած հան-
 դերձ. որից խիլայել 529՝ պարզեւել.
- խոնթբար 413—4, խոնտբար 343. թրք. خنکار xünkəyar
 սուլթան.
- խոջայ 427 տն՝ս խօճայ.
- խումաշ 311. արաբ. قماش qumaš, աղաւ. թրք. xumaš կերպաս.
- խուսաուրմիշ ընել 569. թրք. قيصدرمق qəsdərmaq գործի-
 քով ուժգին պնդել.
- խորի սուրբ 287, 295. արաբ. خضر xəḍər ս. Գէորգ (ըստ
 քրիստոնէից).
- խօճայ 344, 375, 530. թրք. خوجه xoja կրօնաւոր տաճ-
 կաց, գիտուն և կամ հարուստ.
- կեաւուր 505. թրք. گيور gyavur անհաւատ (այն է քրիս-
 տոնեայ ըստ մահմետականաց). նէլլէթ կեաւուրայ
 506՝ անիծեալ լինի անհաւատը.
- կիլապչա 342. թրք. گلبچه kelebçe ձեռնակապ բանտար-
 կեալի.

- Կլանի 122. արաբ. قالا qala բերդ բառի յոքնակին։
- Կօշկար 437, 490. պրս. کفشگر kefsger կօշկակար։
- Հալ 150. արաբ. حال hal վիճակ։
- Հալալ 215, 287, 295, 512, 581, 588, 591. որից հալալութիւն 588, 590. արաբ. حلال helal ներելի, օրինաւոր, հարադատ. ևս ներողութիւն խնդրել։
- Հալվաչի 450. թրք. حلواچي helvaçə հրուշակավաճառ։
- Հախ 654. արաբ. حق haqq իրաւունք. որից հախիդ՝ քո մասին։
- Հաճի, հաջի 143, 473, 627. արաբ. حاجي haçi մահտեսի։
- Համալ 495. արաբ. حمال hammal բեռնակիր։
- Համաշա 614. պրս. همیشه hemişe միշտ։
- Համշիրակ 279. պրս. همشهری hemşehri համաքաղաքացի։
- Հայիֆ 648. արաբ. حيف hayif անիրաւութեան վրէժը։
- Հապաշ 251=245. արաբ. حبش habes եթովպացի։
- Հասար 691. արաբ. حصار hisar բերդ, պարիսպ։
- Հասրաթ 591. արաբ. حسرت hasret կարօտ։
- Հատիր 381. արաբ. حاضر hazer պատրաստ։
- Հարամ 215, 316. արաբ. حرام անիծեալ, ապօրինի։
- Հարամի 581. արաբ. حرامی harami աւազակ։
- Հաքիմ 723. արաբ. حاكم hakim դատաւոր, իշխող։
- Հէղրէթ 506. արաբ. حضرت hazret մեծութիւն, վսեմութիւն, մեծն, վսեմն։
- Հէշ 569. պրս. هیچ hiç բ'աւ։
- Հէսէս 659. թրք. hasas բարապան։
- Հէքիմ 612. արաբ. حكيم hekim բժիշկ։
- Հովարտա 581. թրք. حواری xovarda շուայլ, մախող։
- Հուքմ, հուքում 191, 314, 377, 416. արաբ. حكم hükm վճիռ, հրաման։
- Ղադի 706. արաբ. قاضي qadə, qazə Շէրիի օրինաց դատաւոր։
- Ղալը 593. արաբ. قال qali խլիշ, յափշտակող։
- Ղախպայ 488. արաբ. قحبه qahbe բող։
- Ղայպ 657 -- 9. արաբ. غيب gayb կորցնել։

Ղան 98. պրս. خان xan, թրք. قان qan իշխան, որից զանութիւն 339. իշխանութիւն:

Ղաստապխանա 590. պրս. قصابخانه qassabxane սպանդանոց: Ղատի, զադի 137, 139, 142, 158, 416 և ին. արաբ. قاضى qadā դատաւոր տաճկաց:

Ղարիպութիւն 378, 578. արաբ. غريب ġarib պանդուխտ: Ղաւալ 292. թրք. قوال qaval սրինգ, ևս սրնգահար:

Ղափուճի, զափուջի 342—3. թրք. قاپۇچى qapuçə դռնապան: Ղըզ 654, 662. թրք. قىز qəz աղջիկ:

Ղմշիլ 711. թրք. قىمق qəymaq չինայել, անդութ լինել:

Ղուլլար աղասի 473. թրք. قۇللار اغاسى qullar ağasə ծառայապետ:

Ղուլլուզ 615. թրք. قۇللىق qulluq ծառայութիւն, ծառայել:

Ղուռուշ 463. (թրք. غروش ġuruş տաճկական փող, որ Ղուրիշ 534.) արժուժ է 8 կոպէկ = 20 սանթիմ:

Ղուրբան 613. արաբ. قربان qurban զոհ, մատաղ:

Ղօլ 662. թրք. قول qol պահնորդ զինւորներ:

Ղօլճի 569. թրք. قولجى qoljə պահակ:

Ղօնախ 622. թրք. قوناق qonaq ապարանք:

Ղօնաղ 614. թրք. قوناق qonaq օտար պանդուխտ հիւր:

Ճահիլ 712. արաբ. جاهل jahil տգէտ. 2. ոչ չափահաս, տղայք:

Ճեվապ, ճէվապ 587, 563—4. արաբ. جواب jevab պատասխան:

Ճիպիլիկ 655, 659. թրք. جيبىنلىك jibinlik որսկապան հարսի:

Մաթարայ 711. արաբ. مطره matare վառօդի աման:

Մալ 366. արաբ. مال mal ապրանք, ինչք:

Մահանաւոր 613. սուտ պատճառներն են ունեցող. պրս. بهانه behane սուտ պատճառներ:

Մահրասայ 113, 116, որ և մարհաօխ. արաբ. مرخصه merxasa վարդապետ քրիստոնեայ:

Մաղճուն 260. արաբ. ماجون majun գեղերից բաղադրեալ խիւս:

Մաղքամայ 336. տե՛ս մեախկամա:

- Մամլաքաթ 373. արաբ. مملكة memleket երկիր։
Մանսուպ 658, 668. արաբ. منصب mansəb պաշտօն։
Մաշայի 256. արաբ. مسيح mesih (ասորական ձևով) Մեսիա։
Մաշիթ 456, 475. արաբ. مسجد mesjid մզկիթ։
Մարթիլ 495. տաճկական հին դրամ է։
Մեախկամա 569, մաղքամայ 336. արաբ. محكمه mahkeme
դատարան։
Մելիք, մէլէք, մէլիք 168, 206. արաբ. ملك melik տէր,
իշխան, թագաւոր։
Մելլուն 302. տնս մէլուն։
Մեհրապ, մահրապ 109. արաբ. محراب mihrab մզկիթի
աւագ սեղանը։
Մէլուն 505, մէլլուն 583 (որ և մելլուն, մլլուն). արաբ. ملون melun անիծեալ։
Մէյդան 452, 459, 460, 462, 481, 610. արաբ. ميدان meydan հրապարակ։
Մէյլ 650. արաբ. ميل meyl սէր։
Մէյլիս 612. արաբ. مجلس mejlis ժողով, խորհուրդ։
Մըլթանի 586, 593. ազգի անուն, որ իբր նախատական
ածական գործ է ածուում։
Մըշքեհ, մշքեհ 353. բառ անծանօթ. թուի զէնք ինչ։
Մըսըման, մըսլման, մըլլման, մսլման 143, 222 ծան.,
343, 355, 387. տնս միւսիւման։
Մըքուք 610. թրք. مکيك mekik կկոց, մաքուր։
Միլիօն 594. թրք. مليون milion = ֆրանս. million միլիօն։
Մինարայ 116, 469, 475, 489. որ և մընարայ. արաբ. منارة minare մզկիթի աշտարակ։
Միսէլիմ 581, միւսէլլիմ 627—8. արաբ. مسلم müsellim
ասպետ։
Միւսիւլման, միւսուլման 705. արաբ. مسلمان müsülman
մահմեդական։
Միլհիտ 58. արաբ. ملحد mülhid ուրացեալ, հերետիկոս։
Մլլուն, մըլլուն 167, 302, 335—6. տնս մէլուն։
Մղղըսի 610. արաբ. مقدسى muqdası մահտեսի։

Մուլայ 323. մուլլայ 480, 482, յբ. մուլլէք 219, մօլնա
172, 381 (ձեռ. ընթ. մաւլնա, մաւլնայ, մաւնլա,
մաւլանայ, մաւլանայ, մօլնա, մօնլայ, մօլայ), մօլայ
317, 481, 722, մուլլայ 356, 460, 480—2, 428,
702—7, 712, մօլնայ 172, 192, 309, 323, 365, 447.
Թրբ. 𐎠𐎡 monla կարգացող տաճկացի:

Մուդառիս 480. արաբ. مدرس mūderris ուսուցիչ իսլամ
աստուածաբանութեան:

Մուխթասիպ 378. արաբ. محتسب muhtesib քաղաքապետ
և ոստիկանապետ:

Մուղրի 116, 225—7, 446. իմամ:

Մուշք 353. պրս. مشک müşk մուշկ:

Մուպաշիր 658. արաբ. مبشر mübašir բարապան:

Մուսուլման 713, մուսուլման 381, 450, 470. արաբ.
مسلمان müsülman իսլամ:

Մուրատ 571. արաբ. مراد mürad իղձ, նպատակ:

Մուրթաու 493, 534—5. արաբ. مرتد mürtedd կրօնափոխ:

Մուֆդի, մուֆթի, մուֆտի 388—9, 404—5, 457, 468—9,
569—70, 706, 722 և ին. արաբ. مفتی müfti մահմե-
տական օրէնքի հմուտ վճռատու:

Մսր կամ մլսր 224. արաբ. مصر məsər եգիպտոս:

Մօյտան 374. տնս մէյդան:

Յեսու, յիսա, յէսա, յէսայ, յիսայ, յիսէ 239, 356.
տնս իսա:

Յէմիր 512. արաբ. امير emir իշխան կամ սերունդ. Մու-
համէտի. 2. արաբ. امر emr (աղաւ. Թրբ. emir)
հրաման:

Նազիկ 593. պրս. نازک nazük փափուկ, շնորհալի:

Նալ 653. արաբ. نال nal սլայտ:

Նալբանդնոյ 470. պալտարների շուկայ. տնս յաջուրդ:

Նալպանտ 360. պրս. نالبند nalbend պալտար:

Նասիմի 361—2, 459, 721. մի տեսակ տաճկական երգ-
բացատրութիւնը տնս էջ 721.

Նաֆայ 353. պրս. نafe մուշկի փամփուշտ. 2. մորթէ մուշտակ:

Նէլլէթ կեաւութայ 506. թրք. lanet گاوره lanet gyavura նղովք անհաւատին:

Նղմունք 223. պրս. نغل negil այր, نغول negul գետնափոր նկուղ:

Նուր 58, 116. արաբ. نور nūr լոյս:

Նօքար 615, 619. պրս. نوکر nūker ծառայ:

Շահ 423—430, 434—5, 549. պրս. شاه sah թագաւոր պարսից:

Շահնայ 468. արաբ. شحنة šahne ոստիկանապետ:

Շահնշի 300. պրս. شاهنشین šahnišin պատշգամ:

Շամադան 425. պրս. شمعان šamadan աշտանակ:

Շարպաթ 260. արաբ. شربت šerbet օշարակ:

Շեխ 362—3, 505—6, 509, 511—2, 514. յ.ք. շէխեր, շխեր, շէխեր, շեղխեր, շիխեր, շեհեր 109, 110, 144, 200, 714. արաբ. شيخ šeyx իսլամ փանահայր:

Շէհիտ 326. արաբ. شهيد šehid նահատակ:

Շէյխ 567. տնս շեխ:

Շէռեկ 584. զրպարտեկ, բամբասեկ սուտ. արաբ. شر šerr չարիք:

Շիմշատ 613. պրս. شمشاد šimšad տօսախի ծառ:

Շուշայ 550—1. թրք. شیشه šişe ապակեայ շիշ:

Շուպաշի 509. թրք. صوباشی subaşa ջրպետ, ջրրաչխ:

Շօրվաշի 473. թրք. چورباچه çorba]ə ենիշերլիների զնդապետ:

Ոյթ 341. յաղաքապետ Լեհաստանի և Աւստրիոյ Հայոց:

Ուլամայ 534. արաբ. علماء ulema իսլամական աստուածաբանութեան և իրաւագիտութեան վարդապետներ:

Ուտթայ, ուտտայ 157 ծառ., 362—3, 490, 494—5, 498.

Թրք. اوستا usta վարպետ:

Չանկալ 351. թրք. چنگل çengel կեռ:

Չաշուտ 342. թրք. چاشود çaşud լրտես:

Չաշուրբաղի 523. թրք. چاقشیرباغی çaqşər bağə վարտիքի կապ:

Չարուխչի 620. Թրք. چاروخچی čarəqčə տրեխ շինող կամ
ծախող:

Չարսու 660. պրս. چارسو čarsu շուկայ:

Չափռաստ 569. Թրք. چاپراست čaprast խոտորենակ, խաչա-
ձև (թուփի և գործիք տանջանքի):

Չըպուխ 652. Թրք. چوبوق čubuq ցուպ, բարակ գաւազան:

Չըրափուֆ 583. պրս. چراپوف čərapuf ճրագ մարող: (Նա-
խատական անուն եղիտի քրդերի, որ ակնարկում է
նրանց վերագրեալ գիշերային մոլի խառնակութեան
հանդէսը և որ իբր անարգական ածական ևս գոր-
ծածուում է):

Չիթ 664. Թրք. چیت čit բարակ շոր:

Չինի 353. պրս. چینی čini յախճապակի:

Չնկարութիւն 456. Թրք. چنگير čilingir դարբին:

Չօնգուր 610. նուագարան ինչ:

Պաթմիշ լինել 570. Թրք. باتماق batmaq մէջը խրուիլ:

Պալեօզ 622. իտալական դեսպան ի Թուրքիա, = իտալ.
balióso զօրեղ, կարող:

Պաղալ 450. արաբ. باقال baqqal նպարեղէն ծախող:

Պաղչա 652. պրս. باچه bağče պարտէզ:

Պաշխըներ 570. Թրք. باچاقلر bajaqlar սրունքներ (իբր
պաճախներ):

Պէթէր 712. պրս. بدتر bedter (աղաւ. Թրք. beter) ա-
ւելի վատ:

Պէկ 568. Թրք. بك bey բէգ:

Պիւլպիւլ 382. պրս. بلبل bülbül սոխակ:

Պույրուլթի 652, 654, պուրուլթի 597. Թրք. پورلدی
buyurəldə բարձրագոյն հրամանագիր:

Ջառչի 458. Թրք. چارچی jarči մունետիկ:

Ջատի 577, 593. պրս. جادو jadu կախարդ. ևս նախա-
տական ածական կանանց:

Ջէլլաթ 661, 664. արաբ. جلاذ jellad դահլիճ:

Ջէրկեահ 655. պրս. جرگه jergeh վրան:

Ջիտ 512. արաբ. جد jidd խսկական, ուղիղ, ճշմարիտ:

- Ռովանդ 353. պրս. راوند ravend խաշնդեղ խոտը։
 Ռուհ 239. արաբ. روح ruh հոգի. որից ռուհ Ալլահ, արաբ. روحالله ruhallah Հոգին Սուրբ Աստուած։
 Սազ 616. պրս. ساز saz մի տեղակ նուագարան. 2. խընջոյքի պատրաստութիւն։
 Սազել 711. պրս. سازیدن saziyden կազմել, պատրաստել։
 Սալաւաթ 489, 506. արաբ. صلوات salavat աղօթք և օրհնութիւնք։
 Սայիդ, սէյիդ 327. արաբ. سيد seyid Մահմետի սերունդից ժառանգ։
 Սառաճ, սռաճ 157 ծան., արաբ. سراج serra] (աղաւ. թրք. sara]) թամբ շինող։
 Սաւտայի 150. արաբ. سودای sevdayi սիրուց խելագարուած։
 Սարայ 582. պրս. سرای seray պալատ, ապարանք։
 Սարգար 424. պրս. سردار serdar զինւորական հրամանատար։
 Սարխօշանալ 253, սարխօշացեալ 255. պրս. سرخوش ser-xoš գինով, հարբած։
 Սէլաֆ 723. պրս. سيلاب seylab, silab հեղեղ։
 Սիճիլ, սիջիլ 451, 457. արաբ. سجل sijill արձանագրութիւն կամ տուժար արձանագրութեան դատարանի։
 Սիմ 614. թրք. سيم sim նուագարանի թել։
 Սոխտա 505, սուխտայ 468—70, 473—6. պրս. سخت süxte աշակերտ իսլամ աստուածաբանութեան։
 Սուլդան, սուլթան, սուլտան, սօլտան, սօլթան 10, 141, 224, 364, 386, 453, 464, 471 ևլն. արաբ. سلطان sultan իսլամ ինքնակալ։
 Սուշ 343. թրք. suç մեղք, յանցանք։
 Սուպաշի 463. տնս շուպաշի։
 Սպահի 464, 472. պրս. سپاهی sipahi աւատական հեծելազօր։
 Սոյբաթ 615—6. արաբ. صحبت suhbet (թրք. աղաւ. söhbet) ընկերակցութիւն, խօսակցութիւն։
 Վ ախտ աղայ, վախտ աղասի 640, 662. ոստիկանաց գլուխ։
 Վէզ 651, 657. արաբ. وعظ vāz քարոզ։
 Վէզիր 343—4, 486, 649, 654. արաբ. وزير մեծ աւագանի։

Վէրէմ 581. արաբ. ورم verem թորախտ, թորախտաւոր:
Վէքիլ 665. արաբ. وکیل vekil փոխ-առաջնորդ, փոխ-
նորդ հայր:

Տափուլ զուռնա 627. տնս դափուլ:

Տաքացա 342. տեղի չարչարանաց. ռում. կամ հունգ.?

Տէտէ 710—2. թրք. داد dede պապ:

Տիվան 342—3. պրս. دیوان divan ատեան:

Տղղու 99. տնս էջ 99 ծան.:

Տօլպանտ 379, 380. պրս. دلبند dilbend շղարչի պէս նուրբ
կտաւ, մարմաշ:

Տօմրուխ 569. տնս թօմրուղ:

Րիայա 666. տնս ըրիայ:

Փաթշահ 339. տնս փաթշահ:

Փայզանտ 655. իմս պրս. پايبند paybend օտնակապ:

Փաշա, փաշայ 364—7, 374, 416, 424, 451—2, 457—8
եջն. թրք. پاشا paša մեծ աստիճանաւոր տիտղոս:

Փաշալու 464. թրք. پاشالى pašalə հետեւորդ փաշայի:

Փաթշահ 313—4, 316, 318, 320, 323—7, 413. պրս.
پادشاه padīšah թագաւոր:

Փեղամբար 529, փէղամպէր 355. պրս. پيغامبر peygamber
մարգարէ տաճկաց:

Փոշիման 375՝ զղջացած. փոշիմանիլ 285, 293՝ զղջալ. փո-
շիմանեալ 195, 240, 519՝ զղջացած. փոշիմանեալ 195
ծան., 623, 662՝ նոյն. պրս. پشيمان pešiman զղջացած:

Փօստ 363. պրս. پوست post մօրթ. 2. բարձ կամ աթոռ
կրօնաւորի:

Քամանչայ 610, 612—4, 618. պրս. کمانچه kemanče փողը
ջութակ:

Քեարէմսըզ 593. թրք. کرمسز keremsiz անողորմ, անգութ:

Քեաֆիրլէր 659. թրք. کافرلر kyafirler ով հայհոյիչք (իմս
ով քրիստոնեայք):

Քէրամ 663, քէրէմ 581. արաբ. کرم kerem շնորհք, գը-
թուլթիւն:

Քէրամլու 663. թրք. کرملو keremlu գթոտ, բարեբար:

Քէփ 612. արաբ. كيف keyf ուրախութիւն, խրախճանք:

Գէֆիր 582, 586, 594. արաբ. كافر kyafir հայհոյիչ իսլամ-
մութեան (այն է քրիստոնեայ):

Գուֆըր 373. արաբ. كفر küfr հայհոյանք:

Գֆրել, քըֆրել 450, 529. նշանից՝ հայհոյել:

Օխանոց 711. մի օխա ծանրութեամբ. թրք. اوqa' oqqa'
մէկ օխա, մօտ 3 դրվանքայ:

Օռօսպի 577. պրս. روسپی rospi բող:

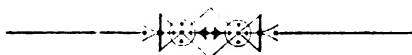
Օտա 342—3. թրք. اوده oda սենեակ:

Ֆաթվայ 457, ֆօթվայ 541. արաբ. فتوا fetva իսլամական
օրէնքի վճիռը:

Ֆայիշէ 577, 582, 584, 593—5 (դրուած ևս վայիշէ).
արաբ. فاحشه fahiše բող:

Ֆիշէնքլիկ 711. թրք. فشنگlik fişenklik փամփշտակալ:

Ֆռանգ 394, ֆռանկ 484—5. թրք. فرنگ freng եւրոպացի:

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

Յառաջաբան

Դիտողութիւններ վկայաբանութիւնների հա-
ւաքման և հրատարակման մասին . . . էջ I-XI.

Ցուցակ եւ նկարագրութիւնն ձեռագրաց

Համառօտ ցանկ ձեռագրաց . . . էջ Գ-Ե
Նկարագրութիւնն ձեռագրաց . . . Զ-ԻԴ.

Հայոց նոր վկաները

Բնադիր վկայաբանութիւնների . . . էջ 3-678

Յաւելուած Ա 679-724

Յաւելուած Բ 725-736

Ցանկ յատուկ անունների 737-764

Ցանկ տեղեկութիւնների մէջ յիշուած տպագիր երկերի 765-7

Ցանկ Հայոց նոր վկաների Ա եւ Բ.

Ա., տեղ և թիւ նահատակութեան վկաների 769-774

Բ., ինչ աղբիւրներից ենք քաղել վկայաբա-
նութիւնները 775-780

Բառարան օտարազգի բառերի 781-795

Բովանդակութիւն 797

Վերիպակներ 799-800

Վ ր ի պ ա կ ն Ե ր

Թէ՛ւ աշխատութեանս մաքուր և անոխալ տպագրութեան համար ամէն ջանք լ գործ ենք զրել, բայց այնուամենայնիւ տեղ տեղ ուղղել են փոքրիկ վրիպակներ, որոնք ուղղում ենք յաջորդ ցուցակի մէջ և եւրդ ենք համարում յեջել միայն ուս, աւտ կամ նման սխալաթիւ վրիպակները, որոնք պարզ ընթերցանութեան ժամանակ հազիւ թէ նկատելի լինին:

Էջ	Տող	ս ալ	ուղիղ
ժե	5	պրունակում է	պատկանում է
3	3	Ու 1155	1155-ից յետոյ
12	3	Ե	Եւ. անշարժ տոմարով
23	3	Ժնուար 10 գշ.	յուլիս 10 բշ.
37	ժան.	2, 25, 26, 29	23, 24, 25, 28
44	4	պատէք	զրպարտէք
50	17	սյս	
59	16	ն և	նաև
61	28	լանել	սկսանել
73	3	արերի ժք	
105	1	եթէ	եթէ «
106	37		25.
109	30	սէին).	լսէին).
111	30	d. զորոյ. 15.	15. d զորոյ.
119	2	Վերակոս միակեաց	Անանուն վկայ
134	3	Էլ. 1348	1348-ից առաջ
137	27	7-8	
138	16	6-7. E լունի և	7-8. E լունի և.
140	29	Z յորդի. 9.	9. Z յորդի.
143	12	սաստակոյց	սաստկացոյց
143	17	յետ.	յետ.
144	38	թեղ	թող
144	39	C	Է
144	40	խփ. և զսուրբ. է	փխ. և չսուրբ c
148	3	անծանոթ	անծանօթ
148	30	կարելի	կարելի

Վ ր ի պ ա կ ն ե ր

Թէև աշխատութեանս մաքուր և անսխալ տպագրութեան համար ամէն ջանք ի դորժ ենք զընել, բայց այնուամենայնիւ տեղ տեղ սպրդել են վրիթիկ վրիպակներ, որոնք ուղղում ենք յաջորդ ցուցակի մէջ: Աւելորդ ենք համարում յեշել միայն ուս, ա — տ կամ նման սակաւաթիւ վրիպակները, որոնք պարզ ընթերցանութեան ժամանակ հազիւ թէ նկատելի լինին:

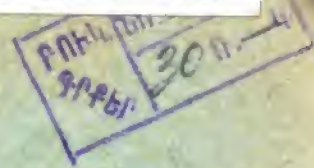
Էջ	Տող	սխալ	Ուղիղ
ԺԵ	5	պարունակում է	պատկանում է
3	3	ՈԳ—1155	1155-ից յետոյ
12	3	Եշ.	Եշ. անշարժ տոմարով
23	3	յաւնուար 10 գշ.	յաւլիս 10 բշ.
37	ժան.	24, 25, 26, 29	23, 24, 25, 28
44	4	զըպատէք	զըպարտէք
50	17	զայս	
59	16	նա և	նաև
61	28	սկսանել	սկսանել
73	3	մարերի ժբ	
105	1	«եթէ	՝ եթէ «
106	37		25.
109	30	լսէին) .	լսէին) .
111	30	d. զորոյ. 15.	15. d զորոյ.
119	2	Կիրակոս միակեաց	Անանուն վկայ
134	3	291. — 1348	1348-ից առաջ
137	27	7-8	
138	16	6-7. E չունի և	7-8. E չունի և.
140	29	Z յորդի. 9.	9. Z յորդի.
143	12	սաստակոյց	սաստկացոյց
143	17	յետ.	յետ.
144	38	թեղ	թող
144	39	C	Է
144	40	խփ. և զսուրբ. ի	փխ. և չսուրբ c
148	5	անծանոթ	անծանօթ
148	30	կարելի	կարելի

Էջ	Տող	սխալ	ուղիղ
153	2	եւ, խնամով	եւ խնամով,
154	29	զկանկու մն.	զկանկու մն.
159	41	161	163, տող 7
160	28	մահուան .	մահուան . 9.
161	37	տող 10-11,	տող 11-12,
191	3,6,14	փաշայ	Փաշայ
191	6	հաւանիմ	հաւանիմ
191	8	դժխոյ	դժխոյ
192	9	փաշային	Փաշային
196	27	սուրերի	սուսերի
209	39	. . .	
598	17	զեցեալ	զգեցեալ
602	1	հեղինակը	հեղինակը
658	25	խըրատ	խըրատ
660	22	արժեալ	արարեալ
671	15	ըզնոյնըն	ըզնոյնն
706	24	Սիւմենէ	Սիւրմենէ
708	30	ինչ	ինչ
711	33	փլաթանայի	Փլաթանայի
712	14	տէտէն	տէտէն
714	20	Աստուածածին	Աստուածածին
717	4	հրանելիս	հրանելին
717	7	ասուին	ասուին
718	13	զպարգևս	պարգևս
718	17	զնահաաակ	զնահաաակ
721	5	քրիտոնէութեան	քրիստոնէութեան

3 2044 019 981 307

12

This book should be returned to
the Library on or before the last date
stamped below.

A fine is incurred by retaining it
beyond the specified time.

Please return promptly.

AUG 13 '68 H

2078245

